

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
БУХАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

**MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE, AND INNOVATION OF
THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
BUKHARA STATE UNIVERSITY**

**“HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH:
MUAMMOLAR VA YECHIMLAR”
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI
Buxoro shahri, 14-noyabr 2025 yil**

**«УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ ЭКОНОМИКИ В РЕГИОНАХ: ПРОБЛЕМЫ
И РЕШЕНИЯ»
РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
г. Бухара, 14 ноября 2025 года**

**“SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE REGIONS:
PROBLEMS AND SOLUTIONS”
NATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE**

Bukhara, November 14, 2025

“Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish: muammolar va yechimlar” respublika ilmiy-amaliy anjumani. i.f.d., professor N.S.Ibragimov tahriri ostida. Buxoro shahri, 14-noyabr 2025 yil. - 700 b.

1. Quyidagi tarkibdan iborat dasturiy qo‘mita

1.	O.X.Xamidov	-	Buxoro davlat universiteti rektori, i.f.d., professor, rais;
2.	K.A.Samiyev	-	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, f-m.f.d., professor, rais muovini;
3.	N.S.Ibragimov	-	Iqtisodiyot va turizm fakulteti dekani v.v.b., i.f.d., professor, loyiha rahbari, a'zo
4.	D.Sh.Yavmutov	-	Yoshlar masalalari va ma'naviy-ma'rifiy ishlar bo'yicha birinchi prorektor, i.f.d., professor, a'zo;
5.	A.T.Jurayev	-	Xalqaro hamkorlik bo'yicha prorektor, i.f.n, dotsent, a'zo;
6.	O.S.Qahhorov	-	Ilmiy tadqiqod va innovatsion faoliyatni rivojlantirish departamenti boshlig'i, i.f.d, professor, a'zo;
7.	B.N. Navruz-Zoda	-	Marketing va menejment kafedrası professori, i.f.d., psofessor, a'zo;
8.	A.J. Abdullayev	-	Iqtisodiyot kafedrası mudiri, i.f.d., professor, a'zo;
9.	H.R.Turobova	-	Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;
10.	J.R.Toxirov	-	Marketing va menejment kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;
11.	Y.K.Sunnatov	-	Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;

2. Quyidagi tarkibdan iborat tashkiliy qo‘mita

1.	K.A.Samiyev	-	Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor, f-m.f.d., professor, rais;
2.	O.S.Qahhorov	-	Ilmiy tadqiqod va innovatsion faoliyatni rivojlantirish departamenti boshlig'i, i.f.d, professor, a'zo;
3.	N.S.Ibragimov	-	Iqtisodiyot va turizm fakulteti dekani v.v.b., i.f.d., professor, loyiha rahbari, a'zo
4.	B.N.Navruz- Zoda	-	Marketing va menejment kafedrası professori, i.f.d., psofessor, a'zo;
5.	A.J. Abdullayev	-	Iqtisodiyot kafedrası mudiri, i.f.d., professor, a'zo;
6.	H.R.Turobova	-	Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;
7.	J.R.Toxirov	-	Marketing va menejment kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;
8.	Y.K.Sunnatov	-	Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası mudiri, i.f.f.d, a'zo;
9.	Z.S.Nurov	-	Ta'lim sifatini nazorat qilish departamenti boshlig'i, i.f.f.d, a'zo;
10.	K.Sh.Yuldashev	-	Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
11.	I.O.Davronov	-	Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
12.	O.O.Radjabov	-	Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası o'qituvchisi, a'zo;
13.	E.A.Farmonov	-	Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası o'qituvchisi, a'zo;

Mazkur to'plamga kiritilgan ilmiy ishlar va g'oyalar mazmuni, undagi statistik ma'lumotlar, sanalarning aniqligiga hamda tanqidiy fikr-mulohazalarga mualliflarning shaxsan o'zlari mas'uldirlar.

Anjuman Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabr 490-son buyrug'i asosida tashkil etildi

1-SHO‘BA. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

GLOBAL SANOAT ISHLAB CHIQUARISHDA BARQAROR RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

Xamidov Obidjon Xafizovich
Iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xalqaro miqyosda turli milliy iqtisodiyotlarda ekologik standartlarga javob beradigan yanada ilg‘or mahsulotlar ishlab chiqarish orqali mahalliy kompaniyalarning global qiymat zanjiridagi ulushini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda va barqaror rivojlanish strategiyalari mintaqaviy rivojlanishning asosiy elementi hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishdagi xalqaro tadqiqotlarga ko‘ra, “global sanoat ishlab chiqarishida yaratilayotgan qo‘shilgan qiymat hajmida Xitoy, AQSh, Yaponiya va Germaniya kabi mamlakatlar yetakchi o‘rinlarni egallab kelmoqda. Jumladan, sanoat sohasida yaratilayotgan yalpi global qo‘shilgan qiymat hajmining 30,9 foizi birgina Xitoy hissasiga to‘g‘ri kelib, mamlakat sanoat ishlab chiqarishida raqamli transformatsiyalashuv hamda robotizatsiya darajasi nisbatan yuqoriligi bilan xarakterlanadi”¹.

Jahonda barqaror rivojlanish yondashuviga asoslangan jamiyatni rivojlantirish bo‘yicha tadqiqotlar butun dunyo bo‘ylab kengayib, bunda strategic vazifalar qatoriga har bir mamlakatning ishlab chiqarish salohiyatidan maksimal darajada foydalanish, qiyosiy tahlil orqali global va mintaqaviy tajribani oshirish, umumiy ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlash, innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash milliy strategiyalariga ekologik standartlarni kiritish, raqamli transformatsiya strategiyalari va mahalliy sanoatning barqaror rivojlanishiga ko‘maklashish kiradi.

Yangi O‘zbekistonning mintaqaviy sanoatlashtirishga o‘tish bosqichining asosiy yo‘nalishi respublikaning har bir mintaqasida, xususan, shahar va viloyatlarda ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, ishlab chiqarish zanjirlarini to‘liq nazorat qilishdan iborat bo‘lib, Taraqqiyot strategiyasi sharotitida “mamlakatda sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmini oshirish, ishlab chiqarilayotgan sanoat mahsulotlari turlarini kengaytirish orqali aholining iste‘mol tovarlariga bo‘lgan ehtiyojini samarali qondirish”² hisobidan respublika hududlarini barqaror rivojlantirish bo‘yicha islohotlarga ustuvor ahamiyat berilib, mintaqalarni barqaror rivojlantirishda mahalliy sanoatlashtirish bo‘yicha chora-tadbirlarni hududiy ixtisoslashuv orqali rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirish dasturlari bilan kuchli darajadagi bog‘liqlikda ishlab chiqilmoqda.

Jahon xo‘jaligida bozor iqtisodiy munosabatlari jadal rivojlanib, sanoat ishlab chiqarishi muttasil ortib borayotgan bir sharoitda xalqaro miqyosida barqaror rivojlanishning ilmiy nuqtai nafari vujudga keldi. Bunda turli global tashkilotlar, jumladan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ning Atrof-muhit va rivojlanish komissiyasining (World Commission on Environment and Development) “Bizning umumiy kelajagimiz (Our Common Future)”³ mavzusidagi hisobotining e‘lon qilinishi iqtisodiy adabiyotda “barqaror rivojlanish”ga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar sonining ortishiga olib keldi. Xalqaro hamjamiyat tomonidan talab qilinayotgan “barqaror rivojlanish” kontseptsiyasi ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik barqarorlikni ta‘minlagan holda, kelajak avlodlar ehtiyojlarini hisobga olib, mavjud resurslardan oqilona foydalangan holda rivojlanishga erishishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi.

Iqtisodiyot fanida “barqaror rivojlanish” bo‘yicha tadqiqotlarni nazariy asoslariga ko‘ra, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik nazariy yondashuvlarga ajratish orqali (1-rasmga qarang) turli

¹ Thomas D. Annual Report on the U.S. Manufacturing Economy: 2023. (National Institute of Standards and Technology, Gaithersburg, MD), NIST Advanced Manufacturing Series 600-13-upd1, 2023. – 64 p.

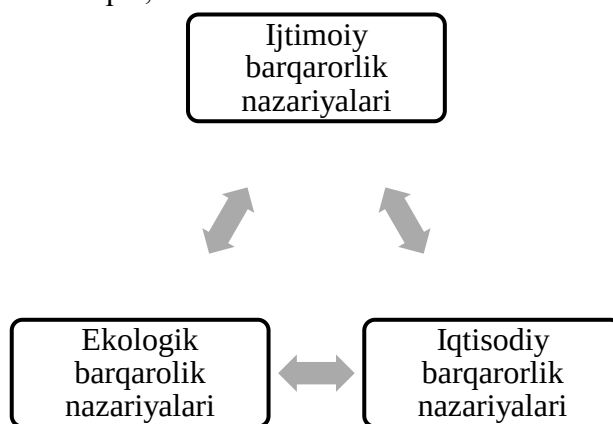
² O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Davlat va xo‘jalik boshqaruvi hamda mahalliy ijroiya hokimiyati organlarining ishlab chiqarishni mahalliyashtirish va sanoat tarmoqlarida kooperatsiya aloqalarini jadallashtirishning yangi tizimini joriy etish bo‘yicha mas‘uliyatni yanada oshirish to‘g‘risida”gi PQ-4426-son qarori. 24.08.2019. <https://lex.uz/ru/docs/4486600>

³ Brundtland G. Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. United Nations General Assembly document A/42/427. 1987. – 300 p.

guruhlarga bo'lish mumkin. Har bir guruh g'oyalari mohiyatidan kelib chiqqan holda quyidagi tartibda tavsiflanadi:

barqaror rivojlanishda ijtimoiy yondashuvga asoslangan nazariyalar – ushbu turdagi ilmiy nuqtai nazar jamiyatdagi qashshoqlik darajasini pasaytirish va aholi farovonligi ko'rsatkichlarini, shu jumladan hayot sifatini yaxshilashga qaratilgan.

barqaror rivojlanishda iqtisodiy yondashuvga asoslangan nazariyalar – bu turdagi ilmiy qarashlar asosan iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish, barqaror rivojlanish tendensiyalariga erishish yo'nalishlariga qaratilgan hisoblanadi. Mazkur yo'nalishdagi zamonaviy iqtisodiy qarashlarda barqaror iqtisodiy o'sishning muhim omili sifatida innovatsiya va raqamli texnologiyalarga ustuvorlik qaratilib kelinmoqda;

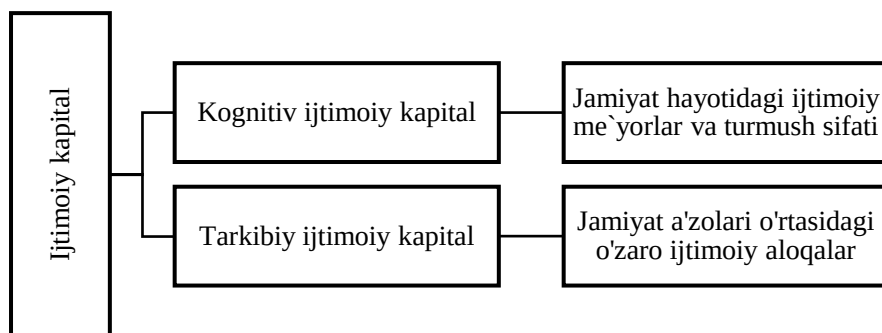
1.-rasm. “Barqaror rivojlanish” konsepsiyasining ilmiy-nazariy jihatdan tarkibiy tuzilishi

barqaror rivojlanishning ekologik nazariyalari – bu turdagi ilmiy qarashlarda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlarning yomonlashuvini oldini olish, ekologik barqarorlikni ta'minlash, flora va fauna dunyosidagi turli-tumanlikni saqlashga qaratilganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi.

Barqaror rivojlanish strategiyasining mazmuni va uning mohiyati to'liq anglab yetish uchun uning ilmiy-nazariy jihatdan tarkibiy komponentlarini chuqur tahlil qilish talab etiladi. Ushbu vaziyat “barqaror rivojlanish” bo'yicha shakllangan konsepsiyaning tarkibiy jihatdan o'zi qamrab olgan ilmiy nazariy qarashlar guruhlarini tadqiq etgan holda, ular o'rtasidagi o'zaro qiyosiy tahlilni o'tkazish zaruriyatini oshirdi.

Ijtimoiy yondashuvga asoslangan barqaror rivojlanishga qaratilgan nazariy xulosalar mamlakat aholisi, jumladan, jamiyatning turli marginal guruhlari turmushida ijtimoiy barqarorlik, jumladan, ijtimoiy farovonlik, hamda, adolatni ta'minlashi kerakligi bilan xarakterlanadi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy qarashlarning asosini J. Rolzning “Ijtimoiy adolat”⁴ nazariyasi tashkil etadi. Ushbu nazariya jamiyat va uning a'zolari o'rtasida mavjud resurslar va imkoniyatlarni teng taqsimlash asosida ijtimoiy adolatni ta'minlashga qaratilganligi bilan xarakterlanadi. Bunda bozor iqtisodiyoti rivojlanishi sharoitida jamiyat tarkibidagi ijtimoiy tabaqalanishni oldini olish, uni kamaytirish yo'nalishlariga ustuvorlik qaratilgan hisoblanadi.

⁴ Said M.Y., Nurhayati Y. A Review on Rawls Theory of Justice. International Journal of Law Environment and Natural Resources. Vol. 1 (1), April, 2021. – P. 36–39

2-rasm. R.D. Putman nazariyasiga ko'ra, ijtimoiy kapitalning tarkibiy tuzilishi

Barqaror rivojlanishning ijtimoiy nazariyalari shakllanishida R.D. Putmanning “Ijtimoiy kapital nazariyasi”⁵ ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy kapital nazariyasi jamiyat a'zolarining umumiy rivojlanish maqsadlari yo'lida o'zaro hamkorlik va ishonch asosida birgalikda harakat qilishga qaratilganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Olim o'z tadqiqotlarida ijtimoiy kapitalni izohlashda kognitiv va tarkibiy ijtimoiy kapitalni o'zaro farqlaydi. Kognitiv ijtimoiy kapital jamiyat hayoti bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy me'yorlar va turmush sifati bilan bog'liq ko'rsatkichlarda o'z aksini topsa, jamiyat a'zolari o'rtasidagi ijtimoiy aloqalarning o'rnatilganlik holati, ularning vektor yo'nalishlari ijtimoiy kapitalning tarkibini aks ettiradi.

Bozor iqtisodiyotining rivojlanishi bilan mamlakatlarda milliy iqtisodiyot, jumladan ularning hududlari kesimidagi mahalliy iqtisodiyotlarni davlat tomonidan tizimli ravishda tartibga solishning yangi chegaralarini, xususan, real sektorni davlat qo'llab-quvvatlashining zamonaviy mexanizmlarini yo'lga qo'yishning ilmiy istiqboli belgilandi. Bu turdagi ilmiy qarashlar J.M. Keynsning ilmiy qarashlariga asoslangan bo'lib, bugungi kunda “Yangi Keynschilik”⁶ qarashlarini shakllanishiga sabab bo'ldi. Ushbu ilmiy qarashlarda turli mamlakatlar milliy iqtisodiyotini davlat tomonidan har xil dastaklar orqali tartibga solish hisobiga barqaror rivojlanish, jumladan, “inflyatsiyani jilovlash”, “davlat tomonidan moliyalashtirish orqali kapital oqimi samaradorligini oshirish”, “tabiiy-iqlimiy shart-sharoitlar va ekologik barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan davlat siyosatini yuritish”⁷ kabi qator ustuvorliklarda amalga oshirilib kelinmoqda.

Shu bilan birga, texnologik va texnologik taraqqiyotga erishishda innovatsion faollik hisobidan barqaror rivojlanishni ta'minlash rivojlanishning neoklassik nazariyasida o'z ifodasini topib, bunda mamlakatning turli iqtisodiy tarmoqlarini vertical, hamda, gorizontaal tartibda diversifikatsiyalash, ular faoliyatini tubdan o'zgartirish hisobiga chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Post pandemiya sharoitida D. Villanuela, R.A. Migunov S. Denis, V. Kenton kabi xorijlik olimlar neoklassik nazariy yondashuv orqali iqtisodiy fanda iqtisodiy rivojlanish barqarorligini ta'minlashning ustuvorliklarini tizimli tadqiq etishgan bo'lib, ushbu ilmiy tadqiqotlarda innovatsiyalarni zamonaviy iqtisodiy munosabatlar kontekstida barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosiy elementi sifatida baholangan hisoblanadi. Jumladan, mahsulot ishlab chiqarish zanjiri amal qilishida innovatsiyalar ishlab chiqarish jarayonlari bilan aloqador bo'lgan xarajatlarni optimallashtirib, yuqori daromad olish imkoniyatlarini kengaytirishi bilan birgalikda keng miqyosdagi optimal xarajat hajmiga innovatsion diffuziya orqali erishishi ham ilmiy jihatdan isbotlangan.

⁵ Putman R.D. Social Capital and Public Affairs. Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences, Vol. 47, No. 8, May, 1994. – P. 5–19

⁶ Bigio S., Ishide A. New Keynesian Economics Through the Extensive Margin. National Bureau of Economic Research, Working Paper 33332, University of California at Los Angeles, January, 2025. – 18 p.

⁷ Sahuc J.G., Smets F., Vermandel G. The New Keynesian Climate Model. Banque De France, Working Paper 977, University Paris-Nanterre, Paris, December, 2024. – 53 p.

Shuning uchun barqaror rivojlanish milliy iqtisodiyotni rivojlantirish uchun ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolarni ilmiy nuqtai nazardan asoslab, milliy rivojlanish modeli ishlab chiqilishi kerak. Bu milliy iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish va potentsial imkoniyatlarni maksimal darajada oshirishga ustuvor ahamiyat berishni talab qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-son "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risidagi Farmoni. – Toshkent, 2020
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 4 oktabrdagi PF-5853-son "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2019.
3. Porter, M. E., Heppelmann, J. E. "How Smart, Connected Products Are Transforming Competition." Harvard Business Review. – 2014.
4. Womack, J. P., Jones, D. T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. – New York: Simon & Schuster, 2003.
5. Bocken, N., Short, S., Rana, P., Evans, S. "A Literature and Practice Review to Develop Sustainable Business Model Archetypes." Journal of Cleaner Production, 65, 42–56, 2014.
6. Kagermann, H., Wahlster, W., Helbig, J. Recommendations for Implementing the Strategic Initiative INDUSTRIE 4.0. – Final Report, German National Academy of Science and Engineering, 2013.
7. Махмудов, Ш.Р. "Рақамли иқтисодиёт шароитида корхоналарда самарали бошқарув стратегияларини қўллаш." – Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, №4, 2022.
8. Назаров, А.Х. "Ўзбекистонда саноат корхоналарини модернизация қилишда рақамли технологияларнинг роли." – Иқтисодиёт ва таълим, №2, 2023.
9. OECD. Greening of Industry: New Roles for Communities, Markets and Governments. – Paris: OECD Publishing, 2019.
10. UNIDO. Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World. – Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2022.
11. Аликулов, М. "AIM Lean O'zbekistonda korxonalarining innovatsion rivojlanishining drayveri sifatida." – Innovatsion iqtisodiyot, Қарши давлат техника университети, 2025, №4.
12. Аликулов, М. "Роль Lean Management и AIM Lean в повышении цифровой зрелости и конкурентоспособности предприятий Узбекистана." – Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, ТДИУ, Т.13, №4, 2025.
13. Аликулов, М. "Ключевые индикаторы эффективности производства в цифровой экономике: теоретико-методологические ориентиры и практический контекст Узбекистана." – Scientific Exploration and Research and International Scientific Journal, 2025.
14. Бабкин, А.В. (ред.) Развитие интеллектуальной экономики и промышленности на основе искусственного интеллекта. – Монография. – Санкт-Петербург: 2025. (Аликулов, М. "Интеграция инструментов искусственного интеллекта в стратегическое управление").

МИНТАҚАНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ

Явмутов Дилишод Шойимардокулович

*Бухоро давлат университети профессори,
иктисодиёт фанлар доктори (DSc)*

Шарапова Нигина Кадиоровна

*Бухоро Давлат Университети
Иқтисод кафедраси уқитувчиси, PhD*

Аннотация. мақолада минтақаларни барқарор ривожлантиришнинг илғор хорижий мамлакатлар амалиёти таҳлил қилиниб, уни амал қилиш хусусиятлари аниқланган

Калит сўзлар: минтақа, минтақавий иқтисодиёт, барқарорлик, иқтисодий салоҳият, экологик барқарорлик, ижтимоий ривожланиш, иқтисодий ўсиш, барқарор ривожланиш.

Жаҳон амалиётида турли мамлакатларда минтақаларни барқарор ривожлантиришга қаратилган ислохотларда турли ҳудудларнинг иқтисодий ривожланиши, ижтимоий фаровонлиги, ҳамда экологик барқарорликни бир вақтни ўзида таъминлаш имконини берувчи чора-тадбирлар улар иқтисодий салоҳияти, ривожланишнинг миллий хусусиятлари, экологик шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда шакллантирилиб, мунтазам такомиллаштирилган ҳолда амалга оширилиб келинмоқда. Бозор иқтисодий муносабатларининг тобора ривожланиб бориши мазкур соҳада амалга оширилаётган давлат дастурлари, жумладан, минтақаларни барқарор ривожлантириш стратегияларини таркибий жиҳатдан такомиллаштирилган ҳолда, уларни ўзаро бир-бири билан интеграциялашув жараёнларини чуқурлаштириб юборди. Бу орқали минтақани барқарор ривожлантиришга қаратилган ҳудудий стратегиялар самарадорлигини оширишга олиб келди. Мамлакатимиз амалиётида республика ҳудудларини барқарор ривожлантириш самарадорлигини оширишда илғор хорижий мамлакатлар амалиётини қиёсий таҳлил қилган ҳолда, улардан ижодий фойдаланиш имкониятларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Минтақани барқарор ривожлантириш амалиёти таҳлил қилинган мамлакатларда ушбу тамойилларнинг амал қилиши билан боғлиқ бўлган хусусиятлари аниқланди. Германия, жумладан, мамлакат жойлашган Европа Иттифоқи мамлакатларининг аксариятида минтақани барқарор ривожлантириш тамойилларининг амал қилиш хусусиятлари қуйидагича изоҳланади:

- экологик барқарорлик тамойили – “Green Deal (яшил қулишув)” га асосланган ҳолда, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланишни рағбатлантириш билан биргаликда, паст углеродли иқтисодиётни шакллантиришга устуворлик қаратиш;

- ижтимоий барқарорлик тамойили – жамият ҳаётида ижтимоий адолатни, жумладан унинг таркибида камбағалликнинг турли кўринишларини камайтиришга қаратилган кучли ижтимоий сиёсат юритиш;

- иқтисодий барқарорлик – технологик стартапларни қўллаб-қувватлаш асосида инновацион иқтисодиётни ривожлантириш.

Таҳлилларга кўра, нафақат Германия, балки аксарият Европа Иттифоқи мамлакатлари экологик тоза технологияларни ривожлантириш асосида минтақаларда яшил иқтисодиётни шакллантириш борасида жаҳонда етакчи мамлакатлар қаторидан ўрин эгаллаши билан биргаликда, ижтимоий ҳимоя тизими қамрови ва самарадорлиги бўйича ажралиб туради. Шунингдек, ушбу мамлакатларда минтақани барқарор ривожлантириш стратегияларини амалга оширилишида яшил иқтисодиётга ўтиш бўйича инвестицион ресурсларга бўлган талаб ҳажми йилдан йилга ортиб, бюрократия ва иқтисодий ўсиш кўрсаткичларининг пасайиши хавфи ортиб бораётганлиги билан характерланади.

АҚШда минтақаларни барқарор ривожлантириш стратегияларининг амал қилиш тамойиллари қуйидаги жиҳатлари билан характерланади:

- экологик барқарорлик тамойили – атроф муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган дастурлар айрим штатлар даражасида амал қилиб, яшил технологик инвестицияларни рағбатлантирилади;

- ижтимоий барқарорлик тамойили – аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими чекланган бўлиб, суғурта механизмига асосланади, шу билан биргаликда, мамлакат меҳнат бозори бошқа мамлакатларга нисбатан фаоллиги билан ажралиб туради.

- иқтисодий барқарорлик тамойили – ҳудудлар иқтисодиёти тармоқларида инновацияларни қўллаб-қувватлаш, рақамли технологиялардан фойдаланишни рағбатлантириш билан биргаликда, йўл-транспорт инфратузилмасини такомиллаштиришга устуворлик қаратилади.

Ўрганишларга кўра, АҚШ минтақаларни барқарор ривожлантириш стратегияларини амалга ошириш ҳисобига жаҳонда технологик инқилобда етакчи бўлган Apple, Google, Tesla каби йирик стратегик компанияларни ривожлантиришга эришиб, юқори даражадаги инвестицион жозибадорликка эга бўлган иқтисодиётни шакллантиришга эришган ҳисобланади. Шунга қарамай, минтақани барқарор ривожлантириш бўйича АҚШ амалиётида

Европа Иттифоқи мамлакатларига нисбатан атроф-муҳит муҳофазасига нисбатан сустроқ эътибор қаратилиши билан биргаликда, ижтимоий ҳимоя тизимининг заифроқ эканлиги аниқланди.

Хитой, Япония ва Жанубий Корея мамлакатлари амалиётларини умумлашган ҳолда Шарқий Осиё мамлакатлари амалиёти сифатида баҳоланиб, уларда минтақани барқарор ривожлантириш стратегиялари амал қилиш тамойиллари учун хос бўлган қуйидаги умумий хусусиятлар мавжуд эканлиги аниқланди:

- экологик барқарорлик тамойили – саноат ишлаб чиқаришида чиқиндилар чиқариш ҳажмини камайтириш, энергия тежамкор технологиялардан фойдаланилишини рағбатлантириш;

- ижтимоий барқарорлик тамойили – урбанизация жараёнларини назорат қилиш билан биргаликда, демографик муаммоларни самарали ҳал қилиш;

- иқтисодий барқарорлик тамойили – саноатни илғор технологиялар асосида модернизациялаш орқали экспортга йўналтирилган ишлаб чиқариш ҳажмини ошириш.

Шарқий Осиё мамлакатлари минтақани барқарор ривожлантириш стратегиялари бошқа мамлакатларга нисбатан юқори иқтисодий ўсишни, жадал технологик тараққиётни таъминлаш имконини бераётганлиги билан ажралиб туради. Шу билан биргаликда, ушба мамлакатларда урбанизация жараёнлари тизимли йўлга қўйилган ҳисобланади. Жумладан, минтақани барқарор ривожлантириш бўйича ушбу мамлакатлар амалиётида экологик ва ижтимоий (камбағаллик ва ижтимоий тенгсизликнинг баъзи ҳудудларда сақланиб қолганлиги) йўналишдаги муаммолар ҳали тўлиқ ўз ечимини топмаганлиги билан характерланади. Бу эса ушбу мамлакатларда минтақани барқарор риводлантириш стратегияларида экологик ва ижтимоий барқарорлик тамойилларига устуворлик қаратиш заруриятини янада оширишга хизмат қилади.

1-жадвал

Жаҳондаги етакчи мамлакатларда минтақани барқарор ривожлантириш тамойилларининг амал қилиш хусусиятлари қиёсий таҳлили⁸

Минтақалар	Экологик барқарорлик	Иқтисодий барқарорлик	Ижтимоий барқарорлик
Европа Иттифоқи мамлакатлар	"Яшил иқтисодиёт" дастурлари, қайта тикланувчи энергия	Инновациялар ва стартаплар	Ижтимоий ҳимоя тизими ва таълим ривож
АҚШ	Атроф-муҳит муҳофазаси ва паст углеродли иқтисодиёт	Йўл-транспорт ва рақамли иқтисодиёт ривож	Иш ўринлари яратиш ва аҳолини ижтимоий қўллаб-қувватлаш
Шарқий Осиё мамлакатлари (Хитой, Япония, Жанубий Корея)	Экологик технологиялар ва энергия тежамкорлик	Технопарклар ва саноат модернизацияси	Урбанизация ва аҳоли пунктларини ривожлантириш

Минтақани барқарор ривожлантириш стратегияларининг амал қилиш тамойиллари бўйича жаҳондаги етакчи мамлакатлар амалиёти қиёсий таҳлилин (1-жадвалга қаранг) амалга ошириш орқали ҳар бир мамлакатда ишлаб чиқилган стратегиялар ўзига хос хусусиятларга эга эканлиги аниқланди. Жумладан, Европа Иттифоқи мамлакатларида экологик барқарорлик тамойили устувор аҳамият касб этса, АҚШда инновацион фаолликни рағбатлантиришга қаратилган, Шарқий Осиё мамлакатларида эса технологик модернизацияга йўналтирилган иқтисодий барқарорлик тамойиллари нисбатан устуворлиги билан ажралиб туради. Ўтказилган таҳлил натижаларига асосланган ҳолда, мамлакатимизда ҳудудларни барқарор ривожлантириш стратегияларини ишлаб чиқишда ҳудудларнинг ижтимоий,

⁸ Муаллиф томонидан тузилган

иктисодий ва экологик салоҳиятидан келиб чиқиб, ҳар бир ҳудуд кесимида уларнинг салоҳиятидан самарали фойдаланиш имкониятини берувчи стратегияларни ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Темпы роста мировой экономики в 2024 году замедляется до 2,4 процента. ООН. 4.01.2024 г. [Электронный ресурс] URL: <https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448302>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони, 28.01.2022 й. <https://lex.uz/docs/5841063>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони, 11.09.2023 й. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
4. Абдуллаев И.С. Минтақавий иқтисодий тизимни оптимал тартибга солишнинг механизмларини такомиллаштириш. Иқт. фан. доктори (DSc) дисс. автореф., Тошкент – 2017. 66 б.
5. Yavmutov D.Sh.. The ways to ensure the sustainable development of regions by improving the state of ecological problems in the country. International Journal Of European Research Output (IJERO). Vol. 3 No. 10 (2024): – P. 30-36. [OAK Rayosatining 2024 yil 30 martdagi 352/4-son qarori].
6. Yavmutov D.Sh., Sharapova N.K.. The Green Economy as a Factor of Sustainable Development. Volume 47 (2024) of Miasto Przyszłości. Impact Factor: 9.9, ISSN-L: 2544-980X. – P. 133-135.

ЎЗБЕКИСТОНДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА МИНТАҚАВИЙ САНОАТЛАШУВНИ АМАЛГА ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Абдуллаев Аслиддин Жунайдуллоевич

Иқтисодиёт кафедраси профессори

иқтисодиёт фанлари доктори

Ибодуллоева Зарина Сайфулла кизи

Иқтисодиёт ва туризм факультети

Иқтисодиёт (тарсмолар ва соҳалар бўйича)

йўналиши талабаси

Аннотация: Мақолада Янги Ўзбекистон шароитида республика ҳудудларини барқарор ривожлантириш стратегияси асосида саноатлашув жараёниларини чуқурлаштириш борасида амалга оширилаётган ислохотларнинг устувор йўналишлари тадқиқ этилиб, уни такомиллаштириш имкониятлари аниқланган.

Калит сўзлар: барқарор ривожланиш, иқтисодий барқарорлик, ижтимоий барқарорлик, экологик барқарорлик, “яшил” иқтисодиёт, стратегия, барқарор ривожланиш стратегияси, саноат, саноатлашув, минтақавий саноатлашув, экологик стандартлар

Янги Ўзбекистон иқтисодиёти шаклланишининг дастлабки йилларида мамлакатда минтақавий саноат ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг самарадорлигини оширишда маҳсулот ишлаб чиқариш занжирини тўлиқ ўзлаштириш мақсадида маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ўртасида саноат кооперацияларини ташкил этиш, улар ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини кучайтириш орқали интеграцион саноат бирлашмалари шаклидаги тайёр маҳсулотлар, жумладан, бутловчи қисмлар ва материалларни ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштиришга қаратилган давлат дастурлари доирасида амалга оширилиши белгилаб берилди. Бу турдаги чора-тадбирларни давлат томонидан тартибга солишда “Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш, амалга ошириш ва ҳисобот тизимини юритиш ҳамда ушбу жараёнда давлат бошқаруви органлари ва лойиҳа ташаббускорларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисида”ги Низом ишлаб чиқилиши [1] мазкур соҳадаги ягона қонунчиликни шакллантиришга қўйилган

дастлабки қадамлардан бўлди. Низомга мувофиқ, мамлакатда минтақавий саноат ишлаб чиқариши билан маҳаллийлаштириш дастурлари эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарини ташкил этиш орқали ўзаро мутаносибликда амалга оширили белгилаб берилди.

Шунингдек, ҳукумат томонидан ташкил этилган махсус ишчи гуруҳ томонидан Янги Ўзбекистон иқтисодиётига ўтишнинг дастлабки йилларида мамлакатда илгари ташкил этилган эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятига хос бўлган қуйидаги муаммолар мавжуд эканлиги аниқланди:

“биринчидан, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари ҳудудларида жойлаштириш учун лойиҳаларни танлашнинг аниқ мезонлари мавжуд эмаслиги. Инвестиция лойиҳаларини кўриб чиқишда янгидан ташкил этилаётган иш ўринлари сони, салоҳиятли хорижий шерик ва инвестор-мамлакатнинг мавжудлиги, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг ички ва ташқи бозорларда талаб қилиниши, экспорт ҳажми, шунингдек, ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш даражаси ҳисобга олинмаслиги;

иккинчидан, эркин иқтисодий зоналар ҳудудида жойлаштириш ва амалга ошириш учун таклиф этилаётган инвестиция лойиҳаларини келишиб олиш ва маъқуллаш механизми амалда ҳаддан ташқари мураккаб бюрократизмга учраган, бу эса мазкур лойиҳалар бўйича қарорлар қабул қилишни қўп ойларга чўзиб юборилиши;

учинчидан, эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари учун зарур муҳандислик-коммуникация ва ишлаб чиқариш инфратузилмасини ўз вақтида барпо этиш масалаларига етарлича эътибор берилмаслиги;

тўртинчидан, таклиф этилаётган инвестиция лойиҳаларининг ишончли молиявий манбалар, шу жумладан, маҳаллий ва хорижий кредит ресурслари, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига ишончли таъминланиши муфассал ишлаб чиқилмаган. Эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарига бириктирилган тижорат банклари ушбу муаммоларни ҳал этишда суст иштирок этиши;

бешинчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг иштирокчилари Республика товар-хомашё биржаси орқали сотиладиган хомашё ресурсларини зарур ҳажмда сотиб олишда каттагина қийинчиликларга дуч келиши;

олтинчидан, эркин иқтисодий зоналарнинг ҳудудида фойдаланишга топширилган корхоналарнинг ишлаб чиқариш қувватларидан ниҳоятда самарасиз фойдаланилмоқда, бунинг оқибатида ишлаб чиқариш ва экспорт ҳажмлари ҳамда иш жойлари сони тасдиқланган бизнес-режалар параметрларига мос келмаслиги;

еттинчидан, Қорақалпоғистон Республикаси Вазирлар Кенгаши раисининг биринчи ўринбосари, вилоятлар ва Тошкент шаҳар ҳокимларининг иқтисодиёт ва тадбиркорлик масалалари бўйича биринчи ўринбосарлари раҳбарлигида эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналари фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича ташкил қилинган ҳудудий комиссиялар томонидан жойларда юзага келувчи масалаларни тезкорлик билан ҳал этиш борасидаги ишларни мувофиқлаштиришнинг таъсирчан механизми мавжуд эмаслиги.”[2]

Юқорида келтириб ўтилган муаммоларни ўз вақтида самарали ҳал этилиши учун ҳукумат томонидан қуйидаги амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқилди:

- эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарини ташкил этиш тўғрисидаги низом ишлаб чиқилди;

- эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарида фаолият юритаётган саноат ишлаб чиқариши корхоналарига солиқ имтиёзлари бериш тартиби ўрнатилди;

- тижорат банклари томонидан эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарида маҳаллийлаштириш ва ихтисослашув дастурлари доирасида маҳсулот ишлаб чиқариш билан шуғулланаётган корхоналар учун имтиёзли кредитлар ажратиш бўйича тижорат банклари фаолияти такомиллаштирилди;

- мазкур ҳудудларга инвестиция киритиш бўйича тегишли имтиёзлар пакети ишлаб чиқилди;

- саноат корхоналари фаолиятини эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарида ташкил этиш учун ер участкалари ажратиш меъёрлари ўрнатилди ва ҳ.к.[3]

Янги Ўзбекистон иқтисодиёти шаклланишининг дастлабки босқичидаёқ мамлакатда минтақавий саноатлашувни баарқарор ривожлантиришда саноат ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш билан маҳаллийлаштириш дастурларини эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарини ташкил этиш амалга оширишга қаратилган чора-тадбирлар натижасида қуйидаги саноат зоналари ташкил этилишига эришилди:

- Сирдарё вилояти Янгиер шаҳрида кичик саноат зонаси[4];
- Тошкент шаҳрининг Мирзо Улуғбек, Олмазор, Учтепа, Чилонзор ва Бектемир туманларида кичик саноат зоналари;[5]
- Тошкент вилоятининг жами 17 та туман ва шаҳарларида кичик саноат зоналари;[6]
- Жиззах вилоятининг Даштабод шаҳрида кичик саноат зонасини ташкил этиш асосида умумий қиймати 716,5 млрд. сўмлик жами 28 та лойиҳа амалга оширилди;[7]
- Хоразм вилоятининг Урганч шаҳри ҳудудида жами 5 та ҳудудда кичик саноат зоналари;[8]
- Самарқанд вилоятининг 10 дан ортиқ туман ва шаҳарларида кичик саноат зоналари ташкил этилиб, улар инфратузилмси ривожлантирилди;[9]
- Сурхондарё вилоятининг 9 та туман ва шаҳарларида жами 10 та кичик саноат зоналари;[10]
- Қшқадарё вилоятининг 7 та туман ва шаҳарларида 10 та кичик саноат зоналари;[11]
- Наманган вилоятининг Наманган шаҳри, Наманган, Чуст, Норин, Тўрақўрғон туманларида 9 та кичик саноат зоналари;[12]
- Бухоро вилоятининг 5 та шаҳар ва туманларида жами 10 та кичик саноат зоналари;[13]
- Фарғона вилоятининг Данғара тумани, Марғилон ва Қувасой шаҳарларида 4 та қўшимча кичик саноат зоналари[14] фаолияти ташкил этилди.

Республика ҳудудларида минтақавий саноатлашувини барқарор ривожлантириш стратегияси асосида амалга ошириш мақсадида ташкил этилган эркин иқтисодий ва кичик саноат зоналарида жойлашган корхоналар фаолияти Ўзбекистон Республикасининг “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги Қонуни[15] билан тартибга солинади. Шунингдек, сўнгги йилларда мамлакатда бу турдаги ҳудудларда жойлашган корхоналар фаолияти самарадорлигини ошириш орқали минтақавий саноат ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш жараёнларини жадаллаштириш мақсадида қуйидаги имтиёзлар жорий этилди:

- саноат зоналари ҳудудида инвестиция лойиҳаларини жойлаштириш бўйича қарорлар махсус иқтисодий зоналар дирекциялари ҳамда ягона дирекциялар томонидан ўн иш кунида қабул қилинади;
- махсус иқтисодий зоналар ҳудудида аукционга чиқарилган ер майдонларини ижарага бериш бўйича аукционда бир иштирокчи қатнашган тақдирда ҳам савдолар ўтказилган ҳисобланади;
- саноат зоналари ҳудудида реализация қилинадиган ер участкасига бўлган ижара ҳуқуқи учун тўловни тўлиқ амалга оширган харидорларга мазкур ижара ҳуқуқини кредит маблағларини ушбу ер участкасида лойиҳани амалга ошириш учун йўналтириш шарти билан кредит таъминоти сифатида гаровга қўйиш ҳуқуқи берилади;
- саноат зоналарида ер майдонлари ва бино-иншоотларни электрон онлайн-аукцион орқали ижарага беришда сотиб олиш тўловларини йигирма тўрт ой муддатда бўлиб-бўлиб тўлашга рухсат этилади;
- махсус иқтисодий зоналар иштирокчиларининг божхона имтиёзлари қўлланилган ҳолда импорт қилинадиган хомашё, материаллар ва бутловчи қисмлар рўйхати бўйича мурожаати (келгусида ишлаб чиқариш ва экспорт қилинадиган маҳсулот бирлигида уларнинг сарф нормаларини кўрсатган ҳолда) махсус иқтисодий зоналар дирекцияси томонидан мурожаат келиб тушганидан бошлаб етти иш кунида тасдиқланади ва электрон равишда Давлат божхона қўмитасига тақдим этилади;
- импорт қилинаётган хомашё, материаллар ва бутловчи буюмларнинг ушбу рўйхатга мувофиқлиги ҳамда ҳар ярим йилда рўйхатдаги товарлар асосида ишлаб чиқарилган маҳсулотлар экспорти устидан назорат божхона органлари томонидан амалга оширилади.[15]

Таҳлилларга кўра, Янги Ўзбекистон шароитида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантиришда махсус имтиёзли зоналарни ташкил этиш асосида ҳудуддаги саноат корхоналарининг маҳсулот ишлаб чиқариш салоҳиятини улар ўртасида интеграцион-кооперацион муносабатларни чуқурлаштириш, тадбиркорлик субъектлари фаолиятини давлат томонидан молиявий дастаклар асосида имтиёзли шартлар, жумладан, солиқ имтиёзлари ажратиш, инвестицияларни жалб қилиш учун қулай-шарт-шароитлар яратиш, тижорат банклари кредитларини имтиёзли шартлар асосида таклиф этиш орқали давлатнинг фаол дастурларига устуворлик қаратилинади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулотлар, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини шакллантириш, амалга ошириш ва ҳисобот тизимини юритиш ҳамда ушбу жараёнда давлат бошқаруви органлари ва лойиҳалар ташаббускорларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”га 1009-сон қарори, 17.12.2019 й. <https://lex.uz/ru/docs/4648958>
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Эркин иқтисодий зоналар ва кичик саноат зоналари фаолияти самарадорлигини ошириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3356-сон қарори, 25.10.2017 й. <https://lex.uz/ru/docs/3392861>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сирдарё вилоятининг Янгиер шаҳрида кичик саноат зонасини барпо этиш тўғрисида”ги ПҚ-2860-сон қарори, 30.03.2017 й. <https://lex.uz/docs/3149689>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тошкент шаҳрида кичик саноат зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-2973-сон қарори, 18.05.2017 й. <https://lex.uz/docs/3215860>
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Тошкент вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3194-сон қарори, 10.08.2017 й.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Жиззах вилояти Зомин туманининг Даштобод шаҳрида кичик саноат зонасини ташкил этиш тўғрисида”ги 897-сон қарори, 08.11.2017 й. <https://lex.uz/docs/3405694>
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Хоразм вилоятида тадбиркорлик субъектларига давлат мулки объектларини сотиш ва кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3513-сон қарори, 06.02.2018 й. <https://lex.uz/docs/3551468>
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Самарқанд вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-3607-сон қарори, 16.03.2018 й <https://lex.uz/docs/4873178>
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Сурхондарё вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3636-сон қарори, 29.03.2018 й. <https://lex.uz/docs/3604679>
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қашқадарё вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3635-сон қарори, 29.03.2018 й. <https://lex.uz/docs/3604702>
11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Наманган вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3826-сон қарори, 02.07.2018 й. <https://lex.uz/ru/docs/3804070>
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Бухоро вилоятида кичик саноат зоналарини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3965-сон қарори, 11.10.2018 й. <https://lex.uz/docs/3971956>
13. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Фарғона вилоятида қўшимча кичик саноат зоналари ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-1007-сон қарори, 12.12.2018 й. <https://lex.uz/ru/docs/4102805>

14. Ўзбекистон Республикасининг “Махсус иқтисодий зоналар тўғрисида”ги ЎРҚ-604-сон Қонуни, 17.02.2020 й. <https://lex.uz/uz/docs/4737511>

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Махсус иқтисодий, кичик саноат, ёшлар саноат ва тадбиркорлик зоналари фаолияти самарадорлигини оширишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-153-сон фармони, 13.06.2022 й. <https://lex.uz/uz/docs/6061064>

IMPORT SUBSTITUTION, MARKET OPENNESS, AND COMPETITIVENESS INDICATORS OF REGIONS: EMPIRICAL EVIDENCE

Ziyodulla Nurov

Bukhara State University

z.s.nurov@buxdu.uz

In this paper, we shape a model for the determination of import substitution as a function of market openness for components and vehicles, and the global competitiveness index⁹.

Then we estimate the empirical evidence on import substitution, trade openness, and the global competitiveness index and the empirical evidence on the link differentiation between variables for developed and developing countries.

Specification of the model

The literature on import substitution and market openness (as an opposite of trade barriers) shows that industrialisation through import substitution in a country has its effects on growth and income levels to some extent. However, most of the literature does not inform whether these effects on substituting for imports are attributable to the extent of the country's overall competitiveness.

According to the literature survey, the conceptual framework for the factors that affect the feasibility of the import-substituting industrialisation strategy in the first chapter is appropriate to the set of pillars¹⁰ for determining GCI¹¹ to some extent. In this regard, the variable of *Global Competitiveness Index (GCI)* is given as one of the main exogenous factors which tends to make local products substitute for imported goods more positively rather than trade barriers. In this regard, the model of import substitution takes the form of a function of independent variables like market openness and GCI.

$$IS_{it} = f(MO_{it}, GCI_{it}) = a_0 + a_1 * MO_{it} + a_2 * GCI_{it} + \varepsilon$$

Where IS_{it} denotes import substitution level of country i at time t , MO_{it} and GCI_{it} are market openness and global competitiveness index of country i at time t , respectively, a_0 , a_1 , a_2 – coefficients, and ε is the error term.

For data analysis, the calculation of variables is in accordance with the methodology below:

Import substitution is calculated as the change in the share of imported products (HS 87-*Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof*) in GDP of a country in the base (2001) and current (2005-2017) years. In other words, if the change in the share of imports (of HS 87 goods) in GDP decreases, it means that local goods are substituting for the imported ones and vice versa.

9 The conceptual framework for the factors that affect the feasibility of import-substituting industrialization strategy in the first chapter is appropriate to the set of pillars such as Institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication, and innovation for determining GCI. World Economic Forum. 2018. The Global Competitiveness Report 2018. Geneva: World Economic Forum. Available at <https://www.weforum.org/reports>

10 Institutions, infrastructure, macroeconomic environment, health and primary education, higher education and training, goods market efficiency, labor market efficiency, financial market development, technological readiness, market size, business sophistication, and innovation. World Economic Forum. 2018. The Global Competitiveness Report 2018. Geneva: World Economic Forum. Available at <https://www.weforum.org/reports>

11 *Competitiveness* is as an overall result of the *set of institutions, policies, and factors that determine the level of productivity of a country*. The level of productivity, in turn, sets the level of prosperity reached by an economy. The productivity level also determines the rates of return obtained by investments in an economy, which in turn are the fundamental drivers of its growth rates. In other words, a more competitive economy is one that is likely to grow faster over time. World Economic Forum. 2018. The Global Competitiveness Report 2018. Geneva: World Economic Forum. Available at <https://www.weforum.org/reports>

$$IS_{it} = \left(\frac{M_{ib}}{GDP_{ib}} - \frac{M_{it}}{GDP_{it}} \right) * 100\%$$

Where M_{ib} and M_{it} denote imported goods (of HS 87) to country i in base year and at time t while GDP_{ib} and GDP_{it} are the country's gross domestic products in base year and at time t , respectively.

Market openness (MO_{it} , percentage) refers to the share of trade ($Tr_{it} = import + export$) of products (HS 87-Vehicles other than railway or tramway rolling stock, and parts and accessories thereof) in country i at time t in its GDP at time t .

$$MO_{it} = \frac{Tr_{it}}{GDP_{it}} * 100\%$$

In some cases, authors calculate market openness according to trade barriers. However, trade barriers cannot give a detailed definition of the openness or closeness of a country's market. In other words, if local firms are not competitive enough, and they cannot produce goods for the domestic market, local consumers need to buy imported products, although they are relatively expensive due to the result of trade barriers or other reasons.

Accordingly, the correlation between TAB (trading across borders) rank and import substitution shows whether TAB rank determines the market openness better than the share of trade in GDP or not.

Descriptive statistics

Tables 3.1, 3.2, and 3.3 display summary statistics for the main variables of interest for the period 2005–2017. The data on openness (both overall and in terms of HS-87 products), FDI inflows, income levels, growth, and industrialisation level come from World Bank Data and TRADEMAP (Market Analysis Services of International Trade Centre UNCTAD/WTO), some of which is calculated by the author. The rest of the data used in this research is from OICA (International Organisation of Motor Vehicle Manufacturers), Doing Business reports by the World Bank Group and Global Competitiveness reports by the World Economic Forum.

In addition to the variables mentioned in the previous paragraph, some other variables fall within the scope of this research.

Variable included in GCI:

- *natural log of FDI inflows;*
- *market size of a country* is measured by the natural log of the country's GDP (constant 2010 US\$);
- size of the country's car market as a natural log of car sales;
- natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$) as an indicator of the *country's development level*;
- R&D expenditure;
- development of the country's education system;
- infrastructure;

Other variables:

- TAB (trading across borders) rank (since a country's rank is high, international trade with that country occurs through high trade barriers and vice versa);
- self-sufficiency rate (measured as a share of domestic car sales in local production);
- Industrialisation level (percentage of GDP).

Table 1: Summary statistics (2005-2023)

Variable	Number of observations	Mean	Standard deviation	Minimum	Maximum
Share of trade in GDP, %	491	79.98	41.62	22.11	203.85
Share of HS-87 goods trade in GDP, %	494	6.31	5.91	0.00	37.38
Natural log of FDI	494	16.43	1.62	10.42	20.41
Natural log of GDP (constant 2010 US\$)	494	27.14	1.39	23.98	30.48
Natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$)	494	10.003	0.64	8.03	10.90
GDP growth	494	2.83	3.53	-14.8	14.23
DB rank	494	55.53	42.72	3.00	166
TAB	456	59.002	49.36	1.00	189
Natural log of car sales	494	13.17	1.44	9.98	17.03
Natural log of car production	493	13.19	1.62	7.84	17.03
Self-sufficiency rate	493	166.05	195.94	2.014	1477.32
Industry (including construction), value added (% of GDP)	487	28.53	7.19	17.36	49.64
Global Competitiveness Index	465	4.69	0.56	3.3	5.94
Import substitution	494	-0.0006	0.001	-0.007	0.002

Note: The Global Competitiveness Index does not exist for Uzbekistan.

Table 2: Pearson correlation coefficients for the main variables belong to developed countries (2005-2023)

	Share of trade in GDP, %	Share of HS-87 goods trade in GDP, %	Natural log of FDI	Natural log of GDP (constant 2010 US\$)	Natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$)	GDP growth	DB rank	TAB	Natural log of car sales	Natural log of car production	Self-sufficiency rate	Industry, value added (% of GDP)	GCI	Import substitution
Share of trade in GDP, %	1,00													
Share of HS-87 goods trade in GDP, %	0,70	1,00												
Natural log of FDI	-0,31	-0,32	1,00											
Natural log of GDP (constant 2010 US\$)	-0,75	-0,58	0,61	1,00										
Natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$)	-0,45	-0,31	0,52	0,60	1,00									
GDP growth, %	0,23	0,17	0,03	-0,14	-0,20	1,00								
DB rank	0,05	0,13	-0,04	-0,10	-0,30	-0,11	1,00							
TAB	0,00	0,10	-0,04	-0,07	-0,23	-0,04	0,69	1,00						
Natural log of car sales	-0,68	-0,55	0,55	0,96	0,51	-0,07	0,06	0,05	1,00					
Natural log of car production	-0,32	0,01	0,14	0,56	0,00	0,08	0,05	0,11	0,63	1,00				
Self-sufficiency rate	0,49	0,80	-0,38	-0,42	-0,46	0,16	0,13	0,22	-0,42	0,22	1,00			
Industry (including construction), value added (% of GDP)	0,42	0,23	-0,43	-0,39	-0,56	0,42	0,20	0,02	-0,27	0,13	0,43	1,00		
Global Competitiveness Index	-0,37	-0,51	0,47	0,58	0,76	-0,01	0,37	0,23	0,54	0,06	-0,53	-0,22	1,00	
Import substitution	-0,51	-0,73	0,34	0,44	0,32	-0,39	0,04	0,01	0,40	-0,02	-0,74	-0,40	0,35	1,00

Table 3: Pearson correlation coefficients for the main variables belong to developing countries (2005-2023)

	Share of trade in GDP, %	Share of HS-87 goods trade in GDP, %	Natural log of FDI 2010 US\$)	Natural log of GDP (constant 2010 US\$)	Natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$)	GDP growth	DB rank	TAB	Natural log of car sales	Natural log of car production	Self-suffici- ency rate	Industry, value added (% of GDP)	GCI	Import substi- tution
Share of trade in GDP, %	1,00													
Share of HS-87 goods trade in GDP, %	0,62	1,00												
Natural log of FDI	-0,28	-0,20	1,00											
Natural log of GDP (constant 2010 US\$)	-0,48	-0,35	0,85	1,00										
Natural log of per capita GDP (constant 2010 US\$)	-0,09	0,24	0,23	0,23	1,00									
GDP growth	-0,12	-0,10	0,16	0,16	-0,31	1,00								
DB rank	-0,66	-0,57	0,01	0,12	-0,26	0,25	1,00							
TAB	-0,55	-0,37	-0,13	0,07	-0,06	0,05	0,59	1,00						
Natural log of car sales	-0,48	-0,41	0,81	0,95	0,18	0,21	0,17	0,14	1,00					
Natural log of car production	-0,36	-0,14	0,69	0,85	0,16	0,27	0,14	0,14	0,87	1,00				
Self-sufficiency rate	0,24	0,55	-0,32	-0,32	-0,11	0,08	-0,02	0,04	-0,39	0,06	1,00			
Industry (including construction), value added (% of GDP)	0,07	-0,17	0,14	0,25	-0,08	0,28	0,12	-0,19	0,29	0,29	-0,02	1,00		
Global Competitiveness Index	0,04	0,02	0,51	0,63	-0,02	0,23	-0,16	-0,04	0,58	0,68	0,14	0,41	1,00	
Import substitution	-0,37	-0,51	0,19	0,50	-0,12	-0,01	0,26	0,23	0,45	0,43	-0,15	0,37	0,42	1,00

Pearson correlation coefficients in tables 2 and 3 are measured dividing countries into two groups according to the countries' development level. Because variables correlate to each other differently in the case of developed and developing countries which various conclusions appear. Firstly, it is important to know the correlation between a country's overall market size (natural log of GDP (constant 2010 US\$)) and the size of the car market (natural log of car sales). According to the results in tables 2 and 3, correlation coefficients between overall market size and the size of the car market belong to both developed and developing countries are 0.96 and 0.95, respectively. However, the correlation between the variables market openness and TAB belonging to developed countries is not significant ($r=0.00$) as the low level of TAB rank is not able to provide a country's openness. Since the same correlation coefficient for developing countries is relatively significant ($r=-0.55$) that low (high) level of market openness partially corresponds to a high (low) TAB rate. Nevertheless, the correlation between TAB and the openness of the HS-87 goods market is less significant ($r=-0.37$) than the case with overall market openness.

As well as the variable of industrialisation level of both developed and developing countries correlates with some variables, which positively affect the economic development, in different ways. For instance, industrialisation correlates with FDI inflows, market size, global competitiveness index, and import substitution in a positive manner (0.14, 0.25, 0.41, and 0.37, respectively) according to the data of developing countries. However, the correlation coefficients between industrialisation and the above variables are negative (-0.43, -0.39, -0.22, and -0.40) because industrialisation loses its significance since countries achieve a relatively high level of development in the case of developed countries, and conversely, developing countries try to industrialise their economies to reach a high level of development.

It is time to pay attention to the variables participating in the model above. Accordingly, import substitution strongly correlates with both market openness (in terms of HS-87 goods market) and competitiveness with -0.73 and 0.35 in the case of developed countries and -0.51 and 0.42 for developing countries, respectively. This means that market openness is more important for developed countries than for developing ones, and competitiveness is more important for developing countries than for developed ones.

Import substitution, market openness, and competitiveness: regression model

Table 4 includes regression models of import substitution on market openness, global competitiveness index, and additional controls like determination coefficients, t-statistics for estimating parameters, F-criteria for assessing models, and probability values as well.

Table 4: Regression models

VARIABLES	Import substitution (data of both developed and developing countries)		Import substitution (data of developing countries)		Import substitution (data of developed countries)	
	coefficients	t-statistics	coefficients	t-statistics	coefficients	t-statistics
Share of HS-87 goods trade in GDP, %	-0.000105*** (1.13e-05)	-9.27	-0.000202*** (3.19e-05)	-6.31	-0.000143*** (1.55e-05)	-9.21
Global Competitiveness Index	0.000889*** (8.32e-05)	10.68	0.00163*** (0.000237)	6.86	-7.96e-05 (0.000139)	-0.57
Constant	-0.00406*** (0.000407)	-9.98	-0.00703*** (0.000982)	-7.17	0.00123 (0.000772)	1.60
Observations	465		181		284	
R-squared	0.415		0.423		0.535	
F criteria	94.78		32.29		64.77	
Prob> F	0.00		0.00		0.00	

Robust standard errors in parentheses

*** p<0.01, ** p<0.05, * p<0.1

According to regression analysis, the p-values of models indicate that the independent variables (market openness and GCI) are reliable to predict dependent variable (Import substitution) in tree cases. Usually we need a p-value lower than 0.05 to show a statistically significant relationship between dependent and independent variables and in our cases they are almost zero. As well as F-criteria estimates regression models positively. However, the coefficients of determination (R^2) are 0.415, 0.423, and 0.535, which mean regressors predict regressand at 41.5, 42.3, and 53.5 percent in estimations with the data of all countries, developing countries, and developed countries respectively.

In addition, two-tail p-values test the significance of each coefficient in a model. In this regard, the p-value has to be lower than 0.05 (we could choose also a value of 0.10). In the first and second cases, the openness of automotive market and country's GCI are statistically significant in explaining country's import substitution level, and two-tail p-values are almost zero (but different from zero). However, in the regression model for the data belong to developed countries; GCI is not statistically significant because its p-value is 0.567, which means that GCI is statistically significant at only 56.7 percent. The instrument of t-statistics estimate parameters of models in the same way of p-value.

REFERENCES

1. ACEA (European Automobile Manufacturers Association). The Automobile Industry pocket guide.
2. Uzavtosanoat, <http://uzavtosanoat.uz/>
3. International Organisation of Motor Vehicle Manufacturers (OICA), <http://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>
4. The Global Competitiveness Reports for the period of 2005-2018. Geneva: World Economic Forum. Available at <https://www.weforum.org/reports>
5. Doing Business reports for the period of 2005-2018. World Bank Group, available at <http://www.doingbusiness.org/>
6. Nurov, Z., & Nurova, G. (2021). Results of ISI Implementation in Uzbekistan (in The Example of Uzbek Automotive Industry): Achievements and Negative Outcomes. *International Journal of Business, Technology and Organizational Behavior (IJTOB)*, 1(3), 214-225.
7. Nurov, Z. S., & Nurova, G. N. (2021). Conceptual framework for factors affecting the feasibility of the isi. In *E-Conference Globe* (pp. 276-280).

ХУДУДЛАРДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Хомидов Хожиақбар Адхамович

Андижон давлат Университети мустақил изланувчиси

Иқтисодий жараёнларнинг ривожланиши шароитида уларни ташкил этиш ва бошқариш самарадорлиги стратегик ривожланиш мақсадларига ўз вақтида эришилишини таъминлайди. Шу сабабли, аксарият илмий тадқиқотларда турли хўжалик юритиш соҳаларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш асосида соҳада эришилган ютуқ ва камчиликларни аниқлашга эришилади. Умуман олганда, логистик хизматлар кўрсатиш соҳасини бошқариш самарадорлигини баҳолаш орқали мамлакат ҳудудлари ва ҳудудлараро ишлаб чиқариш муносабатларида таъминот занжирининг амал қилиш хусусиятлари, жумладан, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни етказиб бериш, уларни омборлаштириш, сақлаш, қадоклаш ва шу каби бошқа турдаги логистик хизматлар фаолиятини ташкил этилиши ҳисобига эришилаётган иқтисодий натижаларни баҳолаш мумкин бўлади.

Иқтисодий фанда логистик хизматлар кўрсатиш соҳасини самарадорлигини оширишга қаратилган М. Эшов¹², А.А. Юлдашев¹³ каби маҳаллий олимлар томонидан соҳада амал қилаётган бошқарув ҳолатига таъсир қилувчи омиллар аниқланган бўлиб, улар асосий эътиборни ресурслар ва харажатлар бўйича самарадорликни таъминлаш омилларига қаратишган ҳисобланади. Шу билан биргаликда, яна бир маҳаллий олимлардан С.Х. Шерматов¹⁴ автомобил транспорти орқали кўрсатиладиган логистик хизматларнинг техник-технологик омилларини тизимли таҳлил қилган ҳолда, уларнинг экологик самарадорлиги кўрстакларини эксперт баҳолаш усули орқали таҳлил қилган бўлса, М.Н. Ирисбекова¹⁵ тадқиқотида логистик хизмат кўрсатиш корхоналарида фонд ва материал сифимкорликларига асосланган соф дисконтланган даромадни аниқлаш усули орқали харажатлар самарадорлигини баҳолаш услубиётини таҳлил қилган ҳисобланади.

Умумий ҳолатда мамлакат ҳудудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлигини тавсифловчи интеграл кўрсаткични ҳисоблаш амалиёти қуйидагича амалга оширилади:

$$IK_i = \sum_{j=1}^n w_j \times X_{ij}^* \quad (1)$$

бу ерда:

IK_i – i -ҳудуддаги логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги бўйича рейтинг коэффицентининг интеграл кўрсаткичи қиймати;

w_j – j -кўрсаткичнинг оғирлик коэффиценти қиймати;

X_{ij}^* – нормаллаштирилган кўрсаткич қиймати.

Мамлакатда логистик хизматлар кўрсатишни бошқаришнинг ҳудудлар кесимидаги самарадорлик рейтингининг интеграл кўрсаткичи таркибий блоклари бўйича самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблашда юқоридаги формула асосида ҳар бир таркибий блок кесимида ҳудудлар рейтинг қийматларини ҳисобланиб, олинган натижаларни 1-жадвалда келтириб ўтилди.

1-жадвал

Ўзбекистон ҳудудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги бўйича интеграл рейтинг кўрсаткичининг таркибий блоклари бўйича қийматлари¹⁶

№	Ҳудудлар номи	Иқтисодий самарадорлик	Инфратузилма таъминоти	Инновацион самарадорлик	Инсон капитали
	Ўзбекистон Респ.	0,58	0,62	0,59	0,60
	<i>ҳудудлар:</i>				
1	Қорақалпоғистон Р.	0,42	0,45	0,44	0,43
	<i>вилоятлар:</i>				
2	Андижон вилояти	0,60	0,63	0,61	0,60
3	Бухоро вилояти	0,65	0,70	0,68	0,66
4	Жиззах вилояти	0,46	0,49	0,47	0,48
5	Қашқадарё вилояти	0,55	0,58	0,56	0,57
6	Навоий вилояти	0,62	0,68	0,66	0,64
7	Наманган вилояти	0,44	0,46	0,45	0,44
8	Самарқанд вилояти	0,72	0,78	0,70	0,74
9	Сирдарё вилояти	0,45	0,47	0,46	0,45

¹² Эшов М. Логистика хизматларини ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш. “Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш йўналишлари” мавзусидаги конференция материаллари тўплами, ТДИУ, 2023. – 9-16 бетлар.

¹³ Юлдашев А.А. Логистик жараёнларни самарадорлигини оширишда Internet of Things (IoT) технологияларининг ўрни. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, № 1, yanvar-fevral, 2025 y. – 101-107 betlar.

¹⁴ Shermatov S.X., Utirov S.S. Abdusamatov E.X. Transport sohasida yuzaga kelgan muammolarning ekologiyaga ta'siri (avtomobil transporti). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, No. 3 (2), 2023. – pp. 702-709

¹⁵ Ирисбекова М.Н. Логистик таъминотлар асосида транспорт хизматларини оптималлаштириш. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 19-son, 2023 y. – 1000-1005 betlar.

¹⁶ Муаллиф томонидан ҳисобланган.

10	Сурхондарё вилояти	0,50	0,55	0,53	0,54
11	Тошкент вилояти	0,80	0,85	0,75	0,83
12	Тошкент шаҳри	0,90	0,95	0,88	0,92
13	Фарғона вилояти	0,58	0,62	0,59	0,60
14	Хоразм вилояти	0,48	0,52	0,50	0,51

Мамлакат ҳудудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлигининг тўрт блокли интеграл кўрсаткичдан ташкил топган рейтингини баҳолаш асосида қуйидаги хулосаларни шакллантиришга эришилди:

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти ҳудудларида логистик хизматларни бошқаришнинг интеграл самарадорлик рейтингининг таркибий блоклари бўйича юқори кўрсаткичлар қайд этилиб, ушбу ҳудудлар логистик хизматларни бошқаришда иқтисодий, инфратузилмавий таъминот, инновацион самарадорликлар ва инсон капитали бўйича бошқа ҳудудларга нисбатан сезиларли даражада ривожланганлиги билан характерланади;

республика бўйича логистик хизматларни бошқариш самарадорлигининг иқтисодий, инфратузилмавий таъминот, инновацион самарадорликлар ва инсон капитали каби таркибий блоклари кўрсаткичлари Фарғона вилояти билан ўзаро тенг эканлиги аниқланди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, нафақат Фарғона вилояти, балки Фарғона водийси минтақси таркибида қирувчи Андижон ва Наманган вилоятлари бир бири билан ўзаро боғлиқ бўлган логистик хизматларни ривожлантиришда ушбу соҳада фаолият юритувчи корхоналарнинг самарадорлик интеграл индексини таркибий блоклари бўйича ривожланиш тенженциялари ўрта ва ўрта қуйи даражада бўлиб, етарли ривожланиш ҳолатида эмаслиги, жумладан, инфратузилмавий таъминот ва инновацион ривожланиш кўрсаткичлари мамлакатнинг Тошкент шаҳри, Тошкент, Самарақанд, Бухоро, Навоий вилоятларига нисбатан сезиларли даражада ортада қолмоқда. Шунингдек, минтақа таркибига қирувчи Наманган вилоятининг интеграл самарадорлик блоклари бўйича кўрсаткичлари нафақат минтақа, балки республика бўйича энг қуйи кўрсаткични қайд этишда Қорақалпоғистон Республикаси билан деярли бир хилдаги натижаларни қайд этган. Ушбу ҳолат Фарғона водийси минтақасида Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари кесимида интеграллашган логистик хизматлар бозорини ривожлантиришда Наманган ҳудудини ривожлантириш бўйича ҳудудий ва давлат дастурларига устуворлик қаратиш зарурлигидан далолат беради;

Қорақалпоғистон Республикаси ва Сирдарё вилоятлари логистик хизматларни бошқариш самарадорлигини таркибий блоклари бўйича логистик инфратузилманинг етарли даражада ривожланмаганлиги ва инновацион ривожланишни таъминлашда инвестиция билан етарли даражада таъминланмаганлиги сабабли республиканинг бошқа ҳудудларига нисбатан қуйи натижаларни қайд этган ҳисобланади. Ушбу ҳудудларда логистик инфратузилма таъминоти самарадорлигини оширишда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) нинг таъсирчан механизмларидан фойдаланиш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш орқали соҳани замонавий технологиялар билан қуроллантириш бўйича давлат ва ҳудудий дастурларни амалга оширишга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Шу билан биргаликда, ушбу минтақаларда етакчи хорижий логистик компаниялар билан ўзаро ҳамкорликда қўшма корхоналарни ташкил этилиши ҳудудларнинг логистик имкониятларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириб, логистик хизматларни бошқариш амалиётини халқаро стандартлар асосида ривожлантириш учун имкониятларни кенгайтиради;

Самарқанд ва Бухоро вилоятлари марказий транспорт коридорларига яқин жойлашганлиги ва ушбу ҳудудлар туризм логистикаси ҳисобига логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги интеграл кўрсаткичи асосида ҳисобланадиган рейтингнинг таркибий блоклари бўйича юқори натижаларни қайд этишган ҳисобланади. Шу билан биргаликда, Навоий вилояти ҳудудида “Навоий эркин иқтисодий зона”нинг ташкил этилганлиги сабабли, унду “авто-темир-ҳаво” йўлларининг интеграцион логистик ҳабини ривожлантириш имкониятлари юқорилиги билан характерланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Эшов М. Логистика хизматларини ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш. “Иқтисодийни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш йўналишлари” мавзусидаги конференция материаллари тўплами, ТДИУ, 2023. – 9-16 бетлар.
2. Юлдашев А.А. Логистик жараёнларни самарадорлигини оширишда Internet of Things (IoT) технологияларининг ўрни. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, № 1, yanvar-fevral, 2025 y. – 101-107 betlar.
3. Shermatov S.X., Utkirov S.S. Abdusamatov E.X. Transport sohasida yuzaga kelgan muammolarning ekologiyaga ta'siri (avtomobil transporti). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, No. 3 (2), 2023. – pp. 702-709
4. Ирисбекова М.Н. Логистик тамойиллар асосида транспорт хизматларини оптималлаштириш. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 19-son, 2023 y. – 1000-1005 betlar.

MILLIY IQTISODIYOT RAQOBATBARDOSHLIGI O'SISHINING MINTAQA IQTISODIYOTDAGI TARKIBIY O'ZGARISHLARGA TA'SIRI

Raxmatullayeva Firusa Mubinovna

i.f.d. (DSc), dotsent, Iqtisodiyot kafedresi, BuxDU

Annotatsiya: Maqolada bozor munosabatlaridagi asosiy iqtisodiy kategoriyalardan biri bo'lgan mintaqa raqobatbardoshligi kategoriyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada iqtisodiyotning hududiy va tarmoq tuzilmasidagi tarkibiy o'zgarishlar, mintaqaviy iqtisodiyotning raqobatbardoshligiga ta'sir etuvchi omillarni o'rganish zaruriyati belgilangan.

Kalit so'zlar: mintaqa, raqobatbardoshlik, tarkibiy o'zgarishlar, iqtisodiyotning hududiy-tarmoq tuzilmasi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish.

Raqobatbardoshlik bozor munosabatlaridagi asosiy iqtisodiy kategoriyalardan biri bo'lib, u mahsulot, korxona, tarmoq, mintaqa, mamlakat darajasida shakllanadi va umuman boshqa analoglar bilan raqobatga bardosh berish qobiliyatini ifodalaydi. “Iqtisodiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro aloqadorligi kuchayishi sharoitida raqobatbardoshlik ierarxiyasida mintaqaning raqobatbardoshligi alohida o'rin tutadi”¹⁷. “Bu mintaqalarning bozor munosabatlarining mustaqil subyektlari bo'lib, bu yerda aholining ijtimoiy-iqtisodiy ehtiyojlarini qondirish bo'yicha belgilangan maqsad va vazifalar to'g'ridan-to'g'ri amalga oshiriladigan, bunga erishishda ularning raqobatbardoshligi muhim ahamiyatga ega ekanligi bilan izohlanadi”¹⁸

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasining barcha subyektlari rivojlanayotgan bozor makonida ishtirok etadi, ularning manfaatlari bir-biri bilan yaqindan kesishib, raqobat muhitini shakllantiradi, unda barcha xo'jalik yurituvchi subyektlarning samarali tadbirkorlik va tijorat faoliyati uchun qulay shart-sharoitlarni ta'minlaydigan eng ishonchli raqobat pozitsiyalarga ega bo'lgan mintaqa muvaffaqiyatga erishadi.

“Mintaqaning raqobat pozitsiyasi deganda tegishli raqobat sohasida (tovar va xizmatlar bozori, kapital, investitsiyalar bozori) mintaqa uchun qulay holatni yaratadigan omillar va shartlar bilan belgilanadigan raqobat ustunliklari majmui tushuniladi”¹⁹. Shu bois, bugungi kunda mintaqalarning ishonchli raqobat pozitsiyalari va ularning raqobatbardoshlik darajasini oshirish mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishning muhim shartlariga aylanib bormoqda. Shu bilan birga, mintaqaning raqobatbardoshligini oshirish nafaqat uning iqtisodiyotini rivojlantirish vositasi, balki uning aholisi turmush darajasi va sifatini oshirishning asosiy omili sifatida ham ko'rilmogda.

¹⁷ Чайникова Л. Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография. Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2008.- 148 с.

¹⁸ The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur. 2. Blanke J., Paua F., Sala-I-Martin X. (2003), The Growth Competitiveness Index, CHAPTER 1.1. Analyzing Key Underpinnings of Sustained Economic Growth.

¹⁹ Видяпина В.И, М.В. Степанова. Региональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2007. 344 с.

Iqtisodiyot rivojlanishning hozirgi zamonaviy bosqichida yuz berayotgan mintaqalar o'rtasida investitsiyalar uchun kuchayib borayotgan raqobat va aholi ehtiyojining o'sib borayotgan darajasini qoplash mintaqaviy raqobatbardoshlikning mohiyati va iqtisodiy mazmunini ochib berish talablarini kuchaytirmoqda. "Shu bilan birga, iqtisodiy jarayon sifatida mintaqaning raqobatbardoshligi – bu juda ko'p turli xil shart-sharoitlar: ishlab chiqarishning omil shartlari (mintaqaning xom ashyo, malakali kadrlar, rivojlangan moddiy va bozar infratuzilmasi bilan ta'minlanganligi); xo'jalik yuritishning umumiy shart-sharoitlari (moddiy ishlab chiqarish tarmoqlarining rivojlanganligi, iqtisodiy xavfsizlik, asosiy fondlarning eskirish darajasi va boshqalar); mintaqaning asosiy tarmoqlari mahsulotlariga talab omillari; ijtimoiy; ijtimoiy-madaniy; tashkiliy-huquqiy; siyosiy; omil shartlari va boshqalar ta'sir ko'rsatadigan murakkab va qarama-qarshi harakatlar majmui hisoblanadi"²⁰.

"XXI asrning yangi iqtisodiy tendensiyalari munosabati bilan mintaqalarning raqobatbardoshligi mintaqaviy rivojlanishning mustaqil nazariy va amaliy muammosi sifatida qarala boshlandi. Biroq, asarlar mualliflari, iqtisodchi olimlar ta'kidlaganidek, hozirgi vaqtda mintaqalararo raqobat va raqobatbardoshlikning umume'tirof etilgan nazariyasi yo'q, bu esa zamonaviy mintaqaviy tadqiqotlarda yo'nalishlar va uslubiy konsepsiyalarning xilma-xilligiga sabab bo'ladi"²¹.

Mintaqalar raqobatbardoshligi muammosiga bo'lgan ilmiy qiziqish va katta uslubiy ahamiyatiga qaramay, uning ko'pgina masalalari bugungi kunda ham o'z yechimini topmagan. Birinchidan, mintaqaviy iqtisodiyot fani uchun nisbatan yangi bo'lgan "mintaqa raqobatbardoshligi" tushunchasining ta'rifi masalasi yetarlicha o'rganilmagan va uning ilmiy talqini (tafakkur qilinishi) davom etayotgan murakkab transformatsiya jarayonlari sharoitida, ya'ni eski jarayonlar bekor bo'layotganda va butunlay yangi iqtisodiy munosabatlar vujudga kelayotganda amalga oshirilmoqda.

Mamlakatlarning raqobatbardoshligi har yili Jahon Iqtisodiy Forumi (WEF) tomonidan bir necha yuzlab ko'rsatkichlar asosida aniqlanadigan tegishli indeks yordamida baholanadi²². Iqtisodiyotimiz raqobatbardoshligi muammosining dolzarblashuvi jamiyat zamonaviy bozorlarda raqobatning qattiqligi va faqat xomashyo sektori salohiyatiga yo'naltirilgan strategiyalarning keskin cheklanganligiga ishonch hosil qilganidan keyin yuzaga keldi. Tayyor mahsulot va xizmatlarning jahon bozorlariga chiqish jiddiy tarkibiy o'zgarishlarni va raqobatbardoshlikning chuqur innovatsion omillarini o'zlashtirishni talab qildi. "Iqtisodiy munosabatlarning globallashtirish va jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozining yangi bosqichi raqobatbardoshlik muammosini uning ierarxiyasining barcha darajalarida: mahsulotlar, korxonalar, tarmoqlar, hududlar va umuman mamlakat darajasida dolzarblashtirdi"²³.

Mintaqa iqtisodiyotlarining raqobatbardoshligini oshirish muammosi quyidagi yo'nalishlarda hal etiladi:

- samarali fiskal va monetar siyosat olib borish orqali makroiqtisodiy barqarorlik va past inflyatsiyaga erishish va uni saqlash;
- iqtisodiyotda resurslardan foydalanish va taqsimlash samaradorligini o'sishni ta'minlaydigan tarkibiy islohotlarni jadallashtirish va chuqurlashtirishni nazarda tutuvchi eksportga yo'naltirilgan sanoatlashtirish strategiyasini ishlab chiqish;
- davlatning iqtisodiyotdagi rolini qayta ko'rib chiqish va kuchaytirish, iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning yuqori sifatini ta'minlash;
- tabiiy monopoliyalar, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmaning samarali faoliyat yuritishi;
- optimal makroiqtisodiy va tarkibiy nisbatlarni saqlash, yuzaga kelayotgan nomutanosibliklarni bartaraf etish;

²⁰ Региональная экономика. / Под ред. Т.Г. Морозовой. М.: ЮНИТК. 2008.

²¹ Кистанов В.В. Региональная экономика России. - М.: Финансы и статистика, 2004.с.342, Королевская В.И., Хохлов С.Н. Управление региональной экономикой в условиях рынка. – М.: ЮНИТИ, 2001.с.431., Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. М.: ГУВШЭ, 2004. - 495 с.

²² The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur.

²³ Переход к рыночной экономике и структурные реформы в государствах-членах Евразийского экономического союза. Под.ред. Пилипенко И.Н. СПб.: Научное издание, 2019.- 976с.

- iqtisodiy shaffoflikni, shu jumladan buxgalteriya hisobi va hisobotining xalqaro standartlarini jadal joriy etish orqali oshirish;
- iqtisodiyotni mamlakatimiz va xorijiy tadbirkorlarning to'liq ishonchini uyg'otadigan, xususiy mulk huquqlarini himoya qilish va shartnomalar bajarilishini kafolatlaydigan qonunchilik bilan tartibga solish tizimini ta'minlash.

Mintaqaviy iqtisodiyot raqobatbardoshligi – bu eng avvalo, eksportni faollashtirish bo'lib, uni rivojlantirish xo'jalik yurituvchi subyektlarning asosiy vazifalaridan biriga aylanadi. Shu bilan birga, jahon bozori rivojlanishining hozirgi bosqichiga xos bo'lgan tendentsiyalar va undagi tovar va mahsulotlarning yetakchi yetkazib beruvchilarining faoliyati mahalliy ishlab chiqaruvchilar tomonidan hisobga olinishi kerak, chunki ular uchun ham tashqi bozorda taklif etilayotgan tovarlarning raqobatbardoshligi masalalari dolzarbdir. Inqirozdan keyingi rivojlanishda mintaqaviy iqtisodiyot samaradorligini oshirishning asosiy omili xalqaro mehnat taqsimotida keng miqyosda ishtirok etishdir. Bu, o'z navbatida, mahsulotlar, birinchi navbatda, mashinalar, uskunalar, transport vositalari, kimyo mahsulotlari, shuningdek, qishloq xo'jaligi mahsulotlari va boshqalarning raqobatbardoshligini salmoqli darajada oshirishni taqozo etadi.

Globallashuv sharoitida mintaqaning raqobatbardoshligi global muhit muammolariga javob berishga tayyorlik; iqtisodiyot tuzilmasining o'zgaruvchan sharoitlarga moslashish, mahalliy raqobat ustunliklarini izlash va himoya qilish, mintaqaviy iqtisodiyotning global raqobatdagi mavqeini qo'llab quvatlash yoki yaxshilash qobiliyati sifatida chiqadi.

Mintaqaviy iqtisodiyotdagi tarkibiy o'zgarishlarning asosiy yo'nalishlaridan ba'zilar quyidagilardan iborat:

- mintaqalarda mahalliy resurslardan oqilona foydalanish orqali ishlab chiqarishni mahalliyashtirish asosida tarkibiy o'zgartirishlarni amalga oshirish bilan bevosita bog'liq bo'lgan xususiy sektorni rivojlantirish;
- xususiy sektorni rivojlantirishni rag'batlantirish jarayonida qishloq rayonlariga ustuvorlik berilishi kerak. Ancha qoloq hududlarda, xususan, olis tog' va tog'oldi, cho'l-yaylov va ekologik jihatdan murakkab hududlarda kichik biznesni rivojlantirishning maqsadli dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish zarur;
- mintaqaviy marketingni rivojlantirish (hududlarning brend imidjini shakllantirish bilan), uning asosiy vazifasi mintaqaning mahalliy ustunliklarini aniqlash, ularni mustahkamlash va bu mintaqaga aholi farovonligini oshirishga qodir bo'lgan xo'jalik yurituvchi sub'ektlarni jalb qilish uchun yangilarini yaratish.

Shunday qilib, hudud iqtisodiyotidagi tartibsiz tarkibiy o'zgarishlarni to'liq bartaraf etish hamda strategiya va dasturlar ishlab chiqish doirasida ("O'zbekiston 2030" strategiyasi) jamiyat va iqtisodiyot rivojlanishining joriy tendensiyalarini, jumladan, globallashuv, raqamlashtirish, insonparvarlik va boshqalarni to'liq hisobga olgan holda bozor va ma'muriy o'zgarishlar uchun shart-sharoitlar yaratish hududiy davlat hokimiyati organlarining asosiy vazifasi bo'lishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Чайникова Л. Н. Методологические и практические аспекты оценки конкурентоспособности региона: монография. Тамбов: Изд-во Тамбовского государственного технического университета, 2008.- 148 с.
2. The Global Competitiveness Report 2001-2002, Executive Summary: Competitiveness and Stages of Economic Development, Michael E. Porter, Jeffrey D. Sachs, John W. McArthur. 2. Blanke J., Paua F., Sala-I-Martin X. (2003), The Growth Competitiveness Index, CHAPTER 1.1. Analyzing Key Underpinnings of Sustained Economic Growth.
3. Видяпина В.И., М.В. Степанова. Региональная экономика. – М.: ИНФРА-М, 2007. 344 с.
4. Региональная экономика. / Под ред. Т.Г. Морозовой. М.: ЮНИТК. 2008.
5. Кистанов В.В. Региональная экономика России. - М.: Финансы и статистика, 2004.с.342, Королевская В.И., Хохлов С.Н. Управление региональной экономикой в условиях рынка. – М.:

ЮНИТИ, 2001.с.431., Гранберг А.Г. Основы региональной экономики. М.: ГУВШЭ, 2004. - 495 с.

6. Переход к рыночной экономике и структурные реформы в государствах-членах Евразийского экономического союза. Под.ред. Пилипенко И.Н. СПб.: Научное издание, 2019.- 976с.

ХУДУДЛАРДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСИДА РАЎБАТЛАНТИРИШ ЁНДАШУВЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Турдиева Мукаддас Умаровна

Иқтисодиёт кафедраси доценти, и.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация:Мақолада Ўзбекистоннинг турли ҳудудларида саноат корхоналарида инновацион фаолиятни ривожлантириш ва уни рағбатлантириш бўйича амалга оширилаётган ишлар таҳлил қилинган. Инновацияни рағбатлантиришда ҳудудий инфратузилма, иқтисодий имкониятлар ва давлат қўллаб-қувватлови омилларининг ўрни кўрсатилган. Шунингдек, ҳудудларда инновацион муҳитни шакллантириш ва саноат корхоналарида илмий-тадқиқот фаолиятини кучайтиришга қаратилган тавсиялар берилган.

Калит сўзлар: инновация, саноат корхонаси, ҳудудий ривожланиш, рағбатлантириш, инновацион муҳит, технопарк, илмий-тадқиқот.

Бугунги кунда тўқимачилик саноати Ўзбекистон иқтисодиётида муҳим ўрин тутди. Бу тармоқ саноат маҳсулотини ишлаб чиқаришда марказий ўринда туради, чунки бу тармоқ кенг халқ истеъмоли маҳсулотлари ишлаб чиқаради, бу эса ўз навбатида бозорнинг катта бир қисмининг тўйинишидир. Бундан ташқари, тармоқ республикани катта миқдордаги иш ўринлари билан таъминлайди, жумладан, бу тармоқда асосан аёлларнинг банд бўлиши саноат районларида демографик балансни ушлаб туриш имконини беради.

Ўзбекистон ҳозирда катта ва кўп йўналишларга эга бўлган тўқимачилик саноатига эга. Тўқимачилик саноатининг республика ялпи ички маҳсулотигаги улуши 4,8 %ни ташкил этади, саноат маҳсулотининг 25 %и, ишлаб чиқариш асосий фондларининг 13 %и тўғри келади. Шу билан бирга, унда республика саноат ходимларининг 32 %и меҳнат қилмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикаси “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси таркибида 410та тўқимачилик корхоналари, 10та машинасозлик корхоналари, 1330та тикувчилик-трикотаж корхоналари, шунингдек 91та пахта-тўқимачилик кластерлари, “Шарқ либослари” дизайн маркази, Реклама ва маркетинг агентлиги, “Ўзтўқимачиликэкспорт” ташқи савдо компанияси, пахта толаси сотувини амалга ошириш бўйича “Тўқимачиликброк” компанияси, шунингдек тўқимачилик корхоналарини лойиҳалаштириш ва қурилиш ишларини амалга оширувчи “Енгилсаноатқурилиш” компаниялари фаолият юритмоқда.

Ўзбекистон тўқимачилик саноатининг барча тармоқларини ривожлантириш ва таъминлаш учун бой хом ашё базасига (пахта, жун, қорақўл, нефть, газ ва ҳоказо), бундан ташқари иқтисоднинг тез суръатларда ривожлантириш учун етарли даражадаги шарт-шароитларга (табiiй-климатик, территориал ва меҳнат ресурслари) ҳам эгадир. Республикамиз тўқимачилик саноати юқори суръатлар билан ривожланмоқда. Агар 1991 йил Республикамизда етиштирилган пахта толасининг 7%и қайта ишланган бўлса, ҳозирги кунда тўқимачилик саноати корхоналари томонидан 53 % пахта хом ашёси қайта ишланмоқда. Тармоқни 2019-2030 йилларда ривожлантиришнинг Стратегиясида 2025 йилга бориб, Республикамизда етиштирилаётган пахта хом ашёсининг 100 %ини республикамизда қайта ишлаб чиқариш, маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмини эса 4,3 марта оширишнинг устувор йўллари белгиланган.

Тўқимачилик саноати республика иқтисодиётида энг муҳим ўринлардан бирини эгаллаб турибди, у бозорнинг энг муҳим элементи бўлган халқ эҳтиёжи моллари (тикувчилик

маҳсулотлари, мато ва газлама ва трикотаж маҳсулотлари) ишлаб чиқарувчи асосий тармоқлардан ҳисобланади.

Уюшма корхоналарида импортни ўрнини босадиган маҳсулот турларидан 250 дан ортигини ишлаб чиқариш йўлга қўйилади. 2021 йили 2017 йилга нисбатан Республика ҳудудида четдан келтириладиган маҳсулотлар ҳажми 93 %га қисқарди. Шу жумладан, фақат трикотаж маҳсулотларидан 300 га яқин турларини ишлаб чиқариш ўзлаштирилди. Аҳолининг тайёр маҳсулотларга нисбатан эҳтиёжини қондириш мақсадида 1300 тадан ортиқ кичик ва хусусий бизнес корхоналарининг ҳар бирида кичик партияларда, ўртача 1350,2 млрд. сўмлик маҳсулот ишлаб чиқаришга эришилди. Импортнинг ўрнини босувчи хом ашё, материаллар ва истеъмол молларини ишлаб чиқаришни ўзлаштириш ҳисобига 89,4 млн. АҚШ доллари миқдорида импортни қисқартиришга эришилди.

2021 йилда маҳаллийлаштириш дастури асосида тармоқ корхоналари томонидан 73,8 млн. АҚШ долл. қийматига эга машина ва асбоб ускуналар, 4,1 млн. АҚШ долл. хом ашё ва сунъий тола, 20,3 млн. АҚШ долл.аралаш толали калава ип, 46,9 млн. АҚШ долл.аралаш толали ип газлама, 35,2 млн. АҚШ долл.техник газлама, 3,8 млн. АҚШ долл.синтетик газлама, 8,2 млн. АҚШ долл.эҳтиёт қисмлар, 1,4 млн. АҚШ долл. бўёқ маҳсулотлари, ҳамда 10,3 млн. АҚШ долл.маҳаллий галантерея маҳсулотларини ишлаб чиқаришга эришилди.

2021 йилда тармоқ корхоналарида тайёр ип газлама, шунингдек тайёр трикотаж матолари ишлаб чиқаришга ихтисослашган қиймати 591млн.долларга тенг бўлган жами 72та лойиҳа ишга туширилди. Ишга туширилган лойиҳалар ҳисобига жами 17165та янги иш ўринлари яратилди. 2021 йил 2020 йилга нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми 1976,9 млн.долларга ортди(2.1-жадвал).

2.1-жадвал

“Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси корхоналарида 2017-2021 йилларда асосий ассортиментлар бўйича маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажми динамикаси²⁴

т/р	Маҳсулот тури	Ўл-чов бирл.	2017й.	2018й.	2019й.	2020й.	2021й.	Прогноз	
								2025й.	2030й.
	Тўқимачилик ва трикотаж-тикувчилик маҳсулотлари	Млн. долл.	3565,1	4621,8	6411,2	8388,1	11109,1	15493,4	20819,5
1.	Пахта калава ипи	Минг тн.	392,4	442,9	608,2	754,3	835,0	940,0	950,0
	шу жумладан, бўялган, аралаш, бамбук, акрил толали калава ипи	Минг тн.	39,9	132,8	182,5	226,3	305,1	425,0	530,0
2.	Тайёр газлама	Млн. кв.м	370,5	462,8	625,0	812,5	1056,0	1425,9	2138,8
3.	Трикотаж матоси	Минг тн.	71,9	89,9	142,3	227,4	300,2	406,8	525,0
4.	Тикувчилик трикотаж буюмлари	Млн. дона	342,2	416,0	559,8	712,2	1011,3	1516,9	2154,1
5.	Пайпоқ маҳсулотлари	Млн. жуфт	72,9	98,4	162,9	229,9	309,3	429,0	551,2

²⁴ “Ўзтўқимачиликсаноат” уюшмаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

2.1-жадвал маълумотлари таҳлиliga кўра, 2021 йил 2020 йилга нисбатан калава ип ишлаб чиқариш ҳажми 146,1 минг тоннага (124 %), тайёр газлама ишлаб чиқариш ҳажми 187,5 млн. кв.метрга (130 %), трикотаж матосини ишлаб чиқариш 85,1 минг тоннага (159,8%),тикувчилик- трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқариш 152,4 млн. донага (127,2%), пайпоқ маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми 67 млн. жуфтга (141,1 %) ортди.

Тўқимачилик саноати таркибига кирувчи тармоқлар бир-бирларидан нафақат ишлаб чиқараётган маҳсулотлари, балки бу тармоқ корхоналарида қўлланилаётган техника ва технология, хом ашё, харажатлар ва бошқа техник-иқтисодий кўрсаткичлар бўйича ҳам фарқ қилади. Лекин шу фарқларга қарамасдан улар умумий тавсифларга эга:

айланма маблағларнинг юқори айланиш тезлиги, бу шу тармоққа қўйилган маблағларнинг самарадорлигини таъминлайди;

ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг катта қисми истеъмол бозорига тўғридан-тўғри чиқади ва фақат бу маҳсулотларнинг бир қисмигина халқ истеъмол моллари ишлаб чиқарувчи корхоналар учун хом ашё бўлиб хизмат қилади;

тўқимачилик саноати тармоқларида нисбатан қисқа муддат ичида йиғилган капитал иқтисодиётнинг бошқа тармоқларини ривожлантириш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин;

бу тармоқларда меҳнат қилаётган иш кучининг асосий қисмини аёллар ташкил қилади, бу эса саноат районларида демографик балансни ушлаб туриш имконини беради;

тўқимачилик саноати корхоналари учун, асосан қайта ишловчи тармоқларнинг маҳсулотлари хом ашё сифатида ишлатилади;

тармоқ корхоналарининг аксарияти катталиги (ишловчилар сонига нисбатан) бўйича йирик ва кичик корхоналар турига киради;

ишлаб чиқариш воситалари, комплекс хом ашё каби ишлаб чиқариш учун зарур нарсалар импорт қилинади.

Тўқимачилик саноати Ўзбекистон иқтисодиётида асосий ўрин тутди. Бу тармоқ саноат ишлаб чиқаришини барқарорлаштиришда етакчи звено ҳисобланади, чунки унда халқ истеъмоли товарлари ишлаб чиқарилади, шунингдек кўп сонли кишиларни иш ўринлари билан таъминланади.

Ҳозирги глобал рақобат шароитида мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши ва саноатнинг ривожланиши инновацион фаолиятга бевосита боғлиқ. Инновация нафақат янги маҳсулот яратиш ёки технология жорий этиш, балки ҳудудий иқтисодий тизимда самарадорликни ошириш, ишлаб чиқариш жараёнларини оптималлаштириш ва янги иш ўринларини яратишни ҳам таъминлайди.

Ўзбекистонда ҳудудий саноат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири — **бу инновацион иқтисодиётни шакллантириш ва корхоналарда инновацион фаолиятни рағбатлантириш** ҳисобланади.

1. Ҳудудларда саноат корхоналарида инновацион фаолиятнинг ҳозирги ҳолати

Сўнгги йилларда Ўзбекистон ҳудудларида саноат салоҳияти сезиларли даражада ошди. Айниқса, Тошкент шаҳри, Навоий, Фарғона, Андижон ва Қашқадарё вилоятларида саноатнинг тармоқлари диверсификация қилинмоқда. Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки:

- кўплаб ҳудудий корхоналарда инновацион фаолиятга сарфланаётган маблағлар ҳали етарли эмас;
- илмий-тадқиқот муассасалари билан ҳамкорлик етарлича ривожланмаган;
- ходимларнинг инновацион фаолиятга бўлган қизиқиши ва моддий рағбатлантириш даражаси паст.

Бу ҳолат инновацион фаолиятни ҳудудлар миқёсида қўллаб-қувватлашнинг янги ёндашувларини жорий этишни талаб қилади. Бундай шароитда барча тўқимачилик корхоналарига имтиёзлар ва преференциялар бериш, интеграциялашган ишлаб чиқаришни яратаётганларига эса, калава ипи ёки газламага ишлов бериш, бўйаш-пардозлаш ишларини амалга ошириши, тикувчилик ишлаб чиқаришини ташкил этиши мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз.

Мазкур сектор ҳақиқатда ички ва ташқи бозорда доимий, юқори талабга эга бўлган кенг сегментдаги тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариши мумкин. Йигирув ва тўқув ишлаб чиқаришига нисбатан бундай ишлаб чиқаришларни ташкил этиш капитал сарф-харажатлар ҳажмининг юқори эмаслиги билан ажралиб туради. Матони бўяш ва пардозлаш бўйича ўзимиздаги маҳаллий ишлаб чиқаришнинг мавжудлиги устунлигимиз ҳисобланади. Бу эса, минимал сарф-харажатлар билан Ўзбекистонда ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва назорат қилиш, шунингдек, ишлаб чиқаришнинг, то тайёр маҳсулотгача бўлган ёпиқ занжирини яратиш имконини беради.

Бунда, калава ипдан бошлаб, то тайёр маҳсулотгача бўлган цикл газлама ва материалларга нисбатан қисқароқ муддатларда ёпилиши мумкин.

Бундай ишлаб чиқаришни ташкил этиш сифатли хом ашёдан фойдаланган ҳолда, юқори даражада қўшимча қийматни яратиш, экспорт имкониятларини ошириш билан тўқимачилик саноатида аҳолининг бандлигини таъминлашнинг энг юқори даражаси билан тавсифланади.

Бозор конъюнктураси ўзгаришларига мослашувчан кичик тикувчилик корхоналарини яратишни рағбатлантириш, унча катта бўлмаган кўп сонли тикувчилик корхоналарини яратиш, унча катта бўлмаган инвестицияларни жалб этиш орқали республикамиз аҳолиси ўртасида аёлларнинг иш билан бандлигини ошириш имконини беради. Самарадорлик даражаси юқори бўлган тикувчилик саноатини ривожлантириш ўз навбатида, ёндош ишлаб чиқаришлар бутловчи материаллар, аксессуарлар ва вурнитура ишлаб чиқаришни ривожлантиришга асос бўлади, деб ҳисоблаймиз.

Фикримизча, замонавий бўяш-пардозлаш ишлаб чиқаришини ривожлантиришни рағбатлантиришимиз зарур. Бугунги кунда йирик йигирув, тўқув, трикотаж корхоналарида бўяш ишлаб чиқариши бўлсада, уларнинг асосий қисми эскирган, емирилган ҳамда зарурий сифатли маҳсулотни ишлаб чиқариш имконини бермаяпти. Агар йигирув ишлаб чиқариши учун машинанинг унумдорлик нормасини ошириш, ишлаб чиқаришни бошқаришнинг автоматлаштирилган ва компьютерлаштирилган тизимларини жорий этиш, тўқув ишлаб чиқариши учун янги ишлаб чиқариш имкониятларини кенгайтириш, самарадорликни ошириш зарур бўлса, калава ипи ва газламаларни бўяш-пардозлаш ишларини амалга ошириш учун асосий ишлаб чиқариш фондларини тубдан янгилаш, технологик циклни қисқартириш, энергия сарфини кам талаб қиладиган, юқори самарадорликка эга бўлган технологияларни жорий этиш талаб этилади.

Тўқимачилик дастгоҳлари учун эҳтиёт қисмларини ишлаб чиқаришни ташкил этиш керак. Ишлаб чиқаришни техникавий модернизациялаштиришга тўсқинлик қиладиган асосий омиллардан бири, нафақат тўқимачилик саноатида қўлланадиган дастгоҳларни ўзимизда ишлаб чиқарилиши, балки уларнинг эҳтиёт қисмларини ҳамда тез емириладиган инвентарларни ҳам ишлаб чиқаришни етарли даражада эмаслигидир.

Бугунги кунда замонавий дастгоҳларга техникавий хизмат кўрсатиш тизими яхши йўлга қўйилмаган. Доимий равишда эҳтиёт қисмларни ташқаридан импорт қилиниши, машиналарга техникавий хизмат кўрсатиш қиймати даражасининг юқорилиги маҳаллий тўқимачилик ва енгил саноат маҳсулотларининг рақобатбардошлигига тўсқинлик қиладиган омиллардан ҳисобланади. Тўқимачилик дастгоҳларининг эҳтиёт қисмларини ишлаб чиқариш ва тўқимачилик корхоналарига техникавий хизмат кўрсатувчи корхоналарнинг ташкил этилиши истикболда тўқимачилик ишлаб чиқариши харажатларини қисқартириш имкониятини яратади.

Республикамизда ишлаб чиқарилмайдиган, аммо ички ва ташқи бозор учун сифатли ва рақобатбардош тикувчилик ҳамда трикотаж маҳсулотларини ишлаб чиқаришга имкон берадиган импорт қилинадиган бутловчи материаллар, аксессуарлар, фурнитуралар учун, шунингдек барча тўқимачилик ва енгил саноат корхоналарининг дастгоҳлари учун эҳтиёт қисмларига нисбатан божхона тўловларисиз киритиш зарурияти давом этиши керак. Чунки фаол инвестицион ишларни олиб бориш, мавжуд техникани доимо янгилаш бинобарида тўқимачилик машинасозлигини яратгунча бутловчи қисмларга эҳтиёж катта бўлади.

Кредиторлик қарзлари юқори банкротлик ҳолатидаги корхоналарни янги мулк эгаларига сотувини ташкил этиш зарур. Бундай механизм орқали корхоналарни қайтарилиши умид қолмаган қарзлардан озод қилиш, ишлаб чиқаришнинг соғлом циклини тиклаш ҳамда мулк солиғини пасайтириш ҳисобига ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таннархини пасайтириш имконияти юзага келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017 йил.
2. «Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 7 май, 1993 йил.
3. «Енгил ва маҳаллий саноатни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Апрель, 1996 йил.
4. «Хорижий инвестициялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 30 август, 1998 йил.
5. «Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 25 май, 2005 йил.
6. «Рақобат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 5 декабрь, 2016 йил.
7. «Фан ва илмий фаолият тўғрисида» ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. №ЗРУ-576 29 октябрь 2019 йил.

КИЧИК БИЗНЕС ТАРМОҚЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АСОСИЙ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ

Сарибаева Азадажан Баратбаевна

“Менежмент” кафедраси катта ўқитувчиси

Наманган давлат техника университети

sariboyeva-o@umail.uz

тел: +998992300058

Аннотация. Мақолада кичик бизнес тармоқларига инвестицияларни жалб этиш ва ривожлантириш муаммолари, уларнинг ечимлари, истикболдаги йўналишлари акс эттирилган. Инвестицион муҳитга таъсир этувчи омиллари ва уларни ечимлари кўрсатиб ўтилган.

Калит сўзлар: инвестицион муҳит, корхона, инвестиция, тадбиркор, тадбиркорлик, ресурслар, рақобат, менежмент, бозор, иқтисод, самара.

Бутун иқтисодий тизимнинг асосий элементи - корхона - алоҳида ёки бир хил компаниялар гуруҳида (холдинг, технопарк ва бошқалар) ишлайдиган ва маълум бир соҳага тегишли бўлган, географик жиҳатдан алоҳида худудда жойлашган ҳамда мамлакат иқтисодиётининг бир қисми ҳисобланади. Инвестициялар оқимини рағбатлантирувчи ёки тўсқинлик қиладиган давлатнинг инвестиция муҳитининг ҳолатини аниқлайдиган омилларнинг бутун мажмуаси уларнинг корхонага таъсири нуктаи назаридан кўриб чиқиши керак.

Асосий капиталнинг иерархик тузилишининг учта индивидуал асосий капитал, минтақавий ҳамда субъектлик асосий капитал ва умуман жамиятнинг асосий капитали даражасига ўхшаш ҳолда, инвестиция муҳитини ҳам учта даражада кўриш мумкин. Бунда иқтисодий тизим: макро даражада - мамлакат иқтисодиёти; мезо - даражада - минтақавий иқтисодиёт; микро даражада - маълум бир хўжалик субъекти иқтисодиёти²⁵. Шундай қилиб,

²⁵ Кохно П.А., Ситников С.В. Управление инвестиционными возможностями высокотехнологичных предприятий // Проблемы теории и практики управления. – 2018. – № 10. – с. 132-141.

инвестиция муҳитининг юқоридаги компонентларини тегишли даражаларига қараб гуруҳларга ажратиш мумкин.

1. Давлат даражасида сармоявий муҳитни 3 гуруҳ сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий омиллари шакллантиради.

2. Минтақавий инвестиция иқлими - бу минтақа ёки минтақа миллий иқтисодиётининг бир қисми даражасидаги инвестиция фаолияти учун ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий, географик шароитлар тизими. Мезо даражадаги сармоявий муҳит асосан минтақанинг саноат салоҳияти, унинг иқтисодиётининг етакчи субъектлари, ҳудудий жойлашуви (табиий ресурсларнинг мавжудлиги, пойтахтдан узоқлиги ва бошқалар), шунингдек, минтақавий қонунчилик ва ривожланишнинг устуворлиги, давлат дастурларни амалга ошириш.

3. Микро даражада, инвестиция муҳити инвестор ва ҳўжалик юритувчи субъект - инвестиция фаолияти иштирокчиларининг тўғридан - тўғри контрагентлари: банклар, ускуналар етказиб берувчилар, касаба уюшмалари иштирокида шаклланадиган муносабатлар тизими орқали намоён бўлади.

Санаб ўтилган соҳаларнинг ҳар бирини босқичма-босқич амалга ошириш миллий иқтисодиётни тиклаш учун шароит яратиши, бизнесни узоқ муддатли ривожланишга йўналтириши, мамлакат ичидаги инвестиция фаоллигини кучайтириши, шунингдек, мамлакат иқтисодиётини жозибали ва илмий -техник тараққиёт ютуқларини, илғор технологияларни амалга оширишга сезгир бўлган хорижий инвестициялар оқимини кўпайтириш учун ҳаракат қилиши керак.

Шу билан бирга, бу муносабатлар тизими макро- ва мезо-даражали омиллар билан белгиладиган шароитда ривожланади. Ҳар бир саноат корхонасига барча даражадаги омиллар таъсир кўрсатади, шунингдек, мамлакатнинг инвестицион муҳити, мустақил ҳўжалик юритувчи субъектларнинг инвестицион жозибдорлигининг турли кўрсаткичларидан шаклланади.

Асосий воситаларни янгилаш жараёни бошқа инвестиция лойиҳаларидан фарқли ўлароқ бир қатор ўзига хос хусусиятларга хусусан, амалга ошириш муддати, амалга оширишнинг мураккаблиги, ташқи малакали мутахассисларни жалб қилиш зарурати, жорий ишлаб чиқариш фаолияти билан бирлашиш зарурати ва юқори қайтарилиш хавфи эга. Бундан ташқари, фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг ишлаб чиқариш базасини янгилашга сармоя киритиш жараёни инвестор, давлат ва ҳўжалик юритувчи субъектнинг эгаси предметлари таркиби билан фарқ қилади

Бундан кўринадики, ҳўжалик юритувчи субъект эгаси олдида мураккаб ва кенг қўламли вазибалар турибди: ўз маблағларини кўпайтиришни таъминлаган ҳолда, қарз маблағларини самарали тасарруф этиш зарур. Асосий капитални янгилаш учун маблағларнинг самарали сармояси машиналар ва ускуналар паркини янгилаш лойиҳасини малакали ишлаб чиқишни, ишончли етказиб берувчиларни қидиришни, ишлаб чиқаришни ривожлантириш стратегик режаларини ишлаб чиқишни назарда тутди.

Бу борада сиёсат – «янгиланган ишлаб чиқариш» муаммосиз ишлаши ва харажатларни камайитишни, ресурсларни тежаш ва бошқаларни таъминлаши керак бўлиб, бу комплекс ва профессионал ёндашувни талаб қилади. Давлат асосий капитални янгилаш лойиҳасини муваффақиятли амалга оширилишидан манфаатдор, чунки саноат ишлаб чиқаришни ривожлантириш орқали шаҳар, вилоят, мамлакат даражасида иқтисодий ўсиш, шунингдек жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий барқарорлик таъминланади.

Инвестор нуқтаи назаридан, инвестициялар, агар иложи бўлса, қисқа вақт ичида ва энг паст таваккалчилик билан, инвестиция қилинган капитални кўпайтиришнинг асосий мақсадига эга. Инвесторлар маҳаллий тузилмалар (давлат, банклар, тижорат ташкилотлари, жамғармалар, жисмоний шахслар ва бошқалар) ва хорижий шериклар (банклар, корхоналар ва бошқалар) бўлиши мумкин. Инвестицион соҳа ислоҳотида хусусийлаштирилган корхоналарнинг сармоявий фаолиятига ҳам муҳим ўрин ажратилади.

Корхоналар мулкани ва акцияларини сотиш ҳисобига капитал маблағларни молиявий таъминлаш учун қўшимча имкониятларга эга бўлади, деб ҳисобланади. Аммо кичик бизнес

субъектларида бундай акцияларни мавжуд эмаслиги ва корхона эгасининг ёлғизлиги ҳамда аҳолининг корхонага нисбатан инвестиция жамғармасини киритмаслиги корхонанинг ривожлантириш ва уни янги техника-технологиялар билан жиҳозлашда молиявий ёрдамга муҳтожлигини келтириб чиқаради.

Бу эса ўз навбатида, корхонага киритилган инвестиция самарадорлигини кутилганидан паст бўлишига олиб келмоқда. Мамлакатда фаолият кўрсатаётган акционерлик жамиятларида акцияларни сотиш ва иккиламчи бозорда уларнинг баҳосини кўтариш ҳисобига қўшимча инвестициялар тушуриш манбаи вужудга келиб, уларда корхона ҳамда аҳолининг ўз маблағлари, давлат бюджети, банк кредитлари, чет эл инвестициялари ва кредитлари **маблағлар ҳисобига** асосий капиталга **инвестицияни** молиялаштириш манбалари шакллантирилмоқда.

Куйидаги жадвал маълумотларидан кўринадик, мамлакат иқтисодиётининг асосий капиталига ўзлаштирилган инвестиция ҳажми йиллар давомида ўсиб борган. Корхона ва аҳолининг ўз молиялаштириш манбалари ҳисобидан 2024 йилда 2003 йилга нисбатан 1,5 фоиз га ўсиб, Ўзбекистон Республикаси бўйича, 40,6 фоизга етган бўлса, Наманган вилоятида бу кўрсаткич 5,6 фоизга камайиб, 38,4 фоизни ташкил этган (1-жадвал).

Молиялаштириш манбалари бўйича асосий капиталга ўзлаштирилган инвестициялар таркиби, % ҳисобида 1-жадвал

		2003 йил		2008 йил		2013 йил		2018 йил		2024 йил	
		Ўзбекистон Республикаси	Наманган вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Наманган вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Наманган вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Наманган вилояти	Ўзбекистон Республикаси	Наманган вилояти
Корхона ва аҳолининг ўз маблағлари		39,1	44,0	57,5	50,5	52,5	72,1	56,2	55,5	40,6	38,4
Қабул қилинган маблағлар		60,9	56,0	42,5	49,5	47,5	27,9	43,8	44,5	59,4	61,6
Улардан:	давлат бюджети	29,2	36,7	12,2	30,5	5,2	5,5	4,2	7,9	8,0	6,6
	банкларнинг кредитлари ва бошқа қарз маблағлари	7,2	4,0	3,8	1,6	9,0	11,7	11,0	10,7	7,6	14,3
	чет эл инвестициялари ва кредитлари	23,2	2,3	21,7	12,3	26,4	4,7	18,5	21,9	42,8	34,7

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

Бу ўринда ижобий жиҳат шундан иборатки, мамлакат бюджети ҳисобидан ажратиладиган инвестиция ҳажми 2024 йилда 2003 йилга нисбатан мос равишда 21,2 фоиз ва 30,1 фоизга камайиб 8,0 фоиз ва 6,6 фоизга тенг бўлган. Бундай инвестиция манбаларидаги маблағни тўлдириш республикада олиб борилаётган ислохотларни натижаси сифатида чет эл инвестициялари ва кредитлари ҳисобидан 2003 йилда Ўзбекистон Республикаси бўйича 23,2 фоиз, Наманган вилоятида 2,3 фоизга тенг бўлган бўлса, 2022 йилга келиб бу кўрсаткич мос равишда 42,8 фоиз ва 35,7 фоизга тенг бўлганлигини кўриш мумкин.

Бундай статистик кўрсаткичлар - ташқи иқтисодий фаолиятнинг ривожланиши ва жорий қилинган иқтисодий ислохотлар ҳамда чет эл инвесторларга яратилган шарт-

шароитлар натижасида хорижий инвестицияларни кириб келишини ортганини кўрсатади. Таъкидлаш жоизки, иқтисодиётнинг реал секторига киритилган хорижий инвестициялардан оқилона ва самарали фойдаланиш корхоналарнинг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатади. Хусусан:

1) илғор технологиялар ва бошқарувнинг замонавий усулларида фойдаланиш имкониятини беради;

2) технологияларни такомиллаштириш ва ишлаб чиқариш даражасини оширишга ҳисса қўшади;

3) ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва унинг самарадорлигини оширишга инвестициялар охир -оқибат солиқ тушумларининг кўпайишига, қўшимча иш ўринлари яратилишига олиб келади;

4) мамлакатнинг дунёдаги иқтисодий имиджини яхшилайдиган, мамлакатга бўлган ишонч даражасини оширади;

5) саноат ва илмий -техникавий ҳамкорлик орқали ички иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодий тизими билан интеграциялашувига ёрдам беради.

Бугунги кунда хорижий инвестициялар жуда муҳим, лекин мамлакат иқтисодиётига сармоя киритиш учун қулай шарт-шароитларни яратиш лозим. Албатта, хорижий инвестицияларни жалб қилиш, аниқ афзалликлари билан бир қаторда, баъзи чекловларга ҳам эга жумладан, чунки бу иқтисодиётни геосиёсий вазият таъсирида ожиз қилади, маҳаллий бизнесни сармоя киритишга ундамайди.

Шундан келиб чиқиб, инфратузилмани ривожлантириш даражаси, инвестицияларни ҳимоя қилиш, қўллаб - қувватлаш шакллари ишлаб чиқиш каби кўрсаткичлар бўйича Наманган вилоятида инвестицион жозибадорлигини таҳлил қилиб, инвестиция муҳитининг қониқарли ҳолатда эканлиги аниқланди. Бунинг учун дастлаб юқорида келтирилган Мамлакат инвестицион муҳитига таъсир этувчи асосий омиллар бўйича анкета саволлари тузилиб, SMART дастури ва ушбу соҳа мутахассисларидан иборат бўлган 5 та эксперт ёрдамида 8 та устувор саволлар ажратиб олинди. Шундан сўнг вилоятда фаолият юритаётган кичик бизнес субъектларидан танланма равишда ажратиб олинган 65 та респондентдан сўровнома натижалари олинди.

Олинган натижаларни ушбу соҳа 5 та эксперт ёрдамида 100 баллик тизим бўйича ҳар бир саволларга максимал 12,5 балдан қўйиш талаб этилиб, экспертлар қўйган йиллик баллар йиғиндиси нисбати бўйича ҳар бир савол учун мос қийматлар ҳисоблаб чиқилди.

(2-жадвал).

Инвестиция хавфи	0,1152	0,1175	0,1153	0,1105	0,1001	0,1046	0,1014
Техник базанинг қониқарсиз аҳволи	0,1045	0,1034	0,1086	0,1131	0,1080	0,1052	0,1033
Асосий воситаларга инвестицияларнинг паст рентабеллиги	0,0655	0,0629	0,0614	0,0625	0,0633	0,0633	0,0542
Худуддаги иқтисодий вазиятнинг ноаниқлиги	0,1369	0,1324	0,1324	0,1354	0,1310	0,1276	0,1145
Инвестицион жараёнларни тартибга солувчи қонуний ва меъёрий базанинг фаоллиги	0,2090	0,2089	0,2014	0,2037	0,2252	0,2304	0,2431

Жадвалда келтирилган ҳисоб-китоб натижаларига кўра, Наманган вилоятида инвестицион жозибадорлигини ифода этувчи маҳсулотларга талабнинг етарли даражаси 2017 йилга нисбатан 10,8 %га ортган бўлиб, бу ўз навбатида маҳаллий ишлаб чиқариш ҳажмини оширишга олиб келади. Статистик маълумотлар шуни кўрсатадики, асосий капитални янгилашга сармоя киритишга тўсқинлик қиладиган бизнеснинг асосий омиллари иқтисодий

вазиятнинг бекарорлиги, уни прогноз қилишнинг мураккаблиги ва ўз маблағларининг етарли эмаслиги, тижорат кредитларининг 2017 йилда юқори фоизга эгалиги 0,1743 бирликка тенг бўлганлиги ва 2024 йилга келиб яқин 4,0 фоизга камайган бўлсада, инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун кредит олишнинг мураккаб механизмини ҳали ҳануз мураккаблиги (2023 йилда 0,135 га тенглиги) шунингдек, ҳудуддаги иқтисодий вазиятнинг ноаниқлигини мавжудлиги (2024 йилда 0,1145 га тенг) ҳудудда аҳолининг узоқ муддатли инвестиция лойиҳаларини амалга оширишни истамасликнинг асосий сабабини ифода этади.

Шундай бўлсада, Наманган вилоятида инвестиция хавфини камайганлиги (2017 йилга нисбатан 2024 йилда 12,0 %га камайганлиги) асосий воситаларга инвестициялар рентабеллигини ортганлиги (2017 йилга нисбатан 2024 йилда 17,3 %га ортганлиги), инвестицион жараёнларни тартибга солувчи қонуний ва меъёрий базанинг фаоллигини (2017 йилга нисбатан 2024 йилда 16,3 %га ошиши) ҳудудни инвестицион жозибадорлик даражасини қониқарли ҳолда эканлигидан далолат беради.

Инвестицион муҳитнинг ҳолати мамлакат саноатининг ҳолатига бевосита таъсир қилади: асосий воситаларни янгилаш лойиҳалари бошқа инвестиция лойиҳаларидан узоқлиги, катта миқдордаги маблағ талаби, қайтарилиш муддати 1 йилдан ортиқ, шунинг учун ҳам инвесторлар ўз маблағларини узоқ муддатли жойлаштиришдан манфаатдор, бизнеснинг ишлаб чиқариш базасини янгилашдаги фаоллиги, янгиланишнинг кўлами ва сифати кўп жиҳатдан боғлиқ. Инвестицион муҳитнинг асосий капитални янгилаш жараёнларига таъсирини таҳлил қилиш учун тизимли ёндашувни қўллаш мақсадга мувофиқдир, бунда инвестицион муҳитни ташкил этувчи барча омилларнинг жумладан, иқтисодий, маъмурий, ҳукукий, сиёсий, ижтимоий, экологик ва уларнинг маълум бир корхона, компаниялар гуруҳига таъсирларининг ўзаро боғлиқлигини ҳисобга олиш лозим

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича “Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармони. Тошкент, “Ўзбекистон”, 2022 йил.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 июндаги ПКҚ-3777-сон ““Ҳар бир оила - тадбиркор” Дастурини амалга ошириш тўғрисида”ги Қарори. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 08.06.2018 й., 07/08/377/1325-сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартдаги ПКҚ-4231-сонли “Ҳудудларда аҳолини тадбиркорликка кенг жалб қилиш ва оилавий тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
5. Абдуллаев Ё., Юлдашев Ш. Малый бизнес и предпринимательство. – Т.: IQTISOD - MOLIYA, 2008. 340 с.
6. RistovskaKaterina, RistovskaAneta, Conferencepaper,, уни прогноз қилишнинг мураккаблиги ва Ғуломов С.С. Тадбиркорлик ва кичик бизнес. – Т.: “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти. 2002. – 365 б.
7. Ўзбекистонда кичик тадбиркорлик. Статистик тўплам. Тошкент, 2020 й. 190 б.
8. Эндрю Харгалон. “Управление инновациями. Опыт ведущих компаний” Учебник.-М.: ООО “И.Д.Вильяма”. 2007-304с.
9. Наманган вилояти статистика бошқармаси маълумотлари.
10. www.agro.uz сайти маълумотлари.

ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ КЛАСТЕРЛИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИТАЛИЯ АМАЛИЁТИ ТАҲЛИЛИ

Навруз Зода Зебинисо Бахтиёровна

Иқтисодиёт кафедраси доценти

Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD)

Италия туризм соҳасини кластерли усулда ривожлантиришда “маданий меросни юқори даражада сақлаш асосида маҳаллий иқтисодий субъектлар, айниқса, кичик бизнес субъектларини маҳаллий анъаналарни кенг тарғиб қилиш ва ҳунармандчиликни қўллаб-қувватлашга устуворлик қаратиб, туризм соҳасини кластерлаштиришнинг Италия моделини шакллантирган”[1] лиги Г.Гоффи томонидан амалга оширилган илмий тадқиқотларда исботланган. Жумладан, М.Куккулелли “Италия туризм кластерлари фаолиятида марказлашган бошқарув элементларидан бошқа мамлакатлар, хусусан, АҚШ, Франция ва Испанияга қараганда нисбатан кўпроқ фойдаланилади”[2], деб ҳисоблайди.

Шу билан биргаликда, ИХТТ экспертлари томонидан Италия мамлакати туризм соҳаси ривожланиш тенденцияларини баҳолаш борасида ўтказилган тадқиқотларида “мамлакат туристик кластерлари фаолиятида кичик бизнес субъектлари, ҳамда миллий ҳунармандчилик фаолиятини амалга оширувчи хўжалик субъектлари фаолиятларини ўзаро интеграциялаш асосида ривожланиш салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш ҳисобига юқори рақобатбардошликка эришаётган”[3] лиги ўз исботини топган. Жумладан, Л.Бруззи томонидан “мамлакат туризм кластерлари фаолиятини ривожлантиришда ҳунармандчилик марказларини ташкил этиш орқали қўл меҳнатига асосланган ҳолда миллий сувенирлар, кулоллик ва заргарлик маҳсулотлари ишлаб чиқариш самарадорлигини таъминлашга эришилган”[4] лиги таъкидланган.

Яна бир узоқ хорижлик иқтисодчи олим Р.Брау эса “мамлакат туризм соҳасини кластерли усулда ривожлантиришда турли жамоатчилик ва нодавлат-нотижорат ташкилотлари (ННТ) фаолиятини йўлга қўйиш асосида маҳаллий фуқароларни туристик хизматлар кўрсатиш соҳасидаги иштирокини рағбатлантириш ва уларни соҳага кенг жалб қилишга эришилган”[5] лигини аниқлаган. Шу билан биргаликда, Р.Баггио “Италия туризм кластерлари фаолиятини ривожланиши натижсида туристик маршрутлар йўналиишларини мамлакатнинг турли қадимий ва маданий мерослари, ҳамда ўзига хос табиий масканлари бўйлаб ташкил этиш самарадорлигини кескин даражада оширган”[6] лигини илмий жиҳатдан исботлаган.

1-жадвал

**Туризм кластерларини ривожлантиришнинг Италия модели таркибий
компонентлари²⁶**

№	Таркибий компонент	Таркибий компонентларнинг изоҳланиши
1	Резидент кичик бизнес субъектлари	Турли меҳмонхоналар, оилавий турар жойлаар, маҳаллий ресторанлар ва ҳунармандчилик соҳаларидаги кичик бизнес субъектлари
2	Ҳунармандчилик марказлари	Қўл меҳнатига асосланган миллий сувенирлар, кулоллик ва заргарлик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчилар бирлашмалари
3	Маданий ва тарихий мерос объектлари	Қадимий шаҳарлар, музейлар, тарихий ҳудудларда маданий фестиваллар ташкил қилиш
4	Туристтик маршрутлар	Тарихий, маданий ва табиий масканлар бўйича ҳудудий туристик маршрутларни ташкил қилиш
5	Жамоатчилик ва ННТлар	Маҳаллий аҳолини туристик хизматлар кўрсатиш соҳасига кенг жалб қилиш ва улар ташаббусларини қўллаб-қувватлаш

²⁶ Муаллиф томонидан тузилган

6	Меҳмонларга хизмат кўрсатиш сифати	Персонал этикаси, хизмат кўрсатиш стандартлари ва маҳаллий меҳмондўстлик

Ўрганишларга кўра, туризм кластерларини ривожлантиришнинг Италия модели тарихий-этнографик туризм соҳасида маҳаллий туристик брендларни ривожлантиришга устуворлик қаратганлиги билан характерланади. Мазкур йўналишда мамлакатда туристик кластерларни ривожлантириш асосида бугунги кунда Рагуза, Коурмайеур, Перужиа, Ориоло, Санта Тереса Ди Галлура, Кориналдо, Витербо, Алба, Санто Стефано Ди Сессанио, Роккасекка каби хорижий туристик оқим юқори бўлган ҳудудларни ривожлантиришг эришилган. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон туризм соҳасини ривожлантириш салоҳияти бўйича мавжуд имкониятларидан келиб чиқиб, туризм соҳасида тарихий-маданий туристик хизматларни ривожлантириш борасида мазкур моделдан ижодий фойдаланиш йўналишларни аниқлаш талаб этилади, деб ҳисоблаймиз.

Фойдаланилган адабиётлар руйхати

1. Goffi G., Cucculelli M., Del Chiappa G. Tourism Destination Competitiveness in Italy: a Stakeholders' Perspective. *Tourism Planning and Development*, Vol. 20 (1), Dec., 2022. – pp. 1-32. DOI: 10.1080/21568316.2022.2160805
2. Goffi G., Cucculelli M. Explaining tourism competitiveness in small and medium destinations: the Italian case. *Current Issues in Tourism*, Vol. 22 (17), 2019. – pp. 2109-2139
3. Strengthening the tourism statistics and data system in Italy. *OECD Touris Papers*, No. 2025/12, OECD Publishing, Paris, July, 2025. – 46 pages.
4. Bruzzi L., Boragno V., Serrano-Bernardo F. A., Verità, S., and Rosúa-Campos J. L. Environmental management policy in a coastal tourism municipality: the case study of Cervia (Italy). *Local Environment*, vol. 16, n. 2, 2011. – pp. 93–113
5. Brau R., Scorcu A. E., and Vici L. Assessing visitor satisfaction with tourism rejuvenation policies: the case of Rimini, Italy. *Journal of Environmental Planning and Management*, vol. 52, n. 1, 2008. – pp. 25–42
6. Baggio R., Mottironi C. and Antonioli Corigliano M. Technological aspects of public tourism communication in Italy. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, Vol. 2 (2), 2011. – pp. 105-119

HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-INSTITUTSIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA BU YO‘NALISHDAGI DAVLAT SIYOSATI

Giyazova Nozima Bayazovna

BuxDU Iqtisodiyot kafedراسи dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

Xikmatov Mirkomil Mirjamol o‘g‘li

BuxDU Iqtisodiyot va turizm fakulteti

3 kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholiga ko‘rsatilayotgan ijtimoiy yordam shakllari va ularning hududiy rivojlanishga ta’siri statistik ma’lumotlar asosida tahlil etiladi. Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini kuchaytirish masalalari ko‘rib chiqiladi. O‘zbekiston Respublikasida ijtimoiy siyosat doirasida amalga oshirilayotgan dasturlar, hududlarni barqaror rivojlantirishga qaratilgan davlat qarorlari va strategik yo‘nalishlar tahlil qilinib, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha amaliy takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari hududlarda ijtimoiy-institutsional mexanizmlarni kuchaytirish davlat siyosati samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar. Hududlarni barqaror rivojlantirish, ijtimoiy-institutsional asoslar, ijtimoiy yordam, davlat siyosati, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy himoya, statistika.

Hududlarni barqaror rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o‘sish, balki ijtimoiy tenglik, aholi farovonligi va samarali institutsional boshqaruvni ta’minlashga qaratilgan jarayon sifatida qaraladi. Globallashuv sharoitida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy himoyaga muhtoj

qatlamlarni qo'llab-quvvatlash hamda barqaror ijtimoiy muhitni shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu boisdan, ijtimoiy siyosatni yanada samarali amalga oshirish, yordam resurslarini adolatli taqsimlash va mahalla hamda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini kuchaytirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi uch asosiy ustunga tayangan holda shakllanadi. Birinchisi, iqtisodiy o'sish bo'lib, u hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratish, sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish orqali aholining daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchi ustun ekologik muvozanat bo'lib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish orqali uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi. Uchinchisi esa ijtimoiy tenglik bo'lib, barcha aholi qatlamlarining ijtimoiy himoya tizimidan teng foydalanishini ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va turmush darajasini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Ushbu uch omil o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, faqat birgalikda amalga oshirilgan taqdirdagina hududlarning barqaror rivojlanishi va jamiyatda ijtimoiy adolat qaror topishi mumkin. Aholiga ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimi esa hududlarda barqaror rivojlanishning kafolatlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning tarkibiga nafaqalar, subsidiyalar, bandlikni ta'minlash mexanizmlari, sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlari, uy-joy sharoitlarini yaxshilash va keng ko'lamli ijtimoiy himoya dasturlari kiradi. Bunday choralar aholining ijtimoiy faolligini oshirish, hududlarda kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ustunlari bir-biridan ajralmagan holda, o'zaro uzviy bog'liq ravishda amalga oshirilishi lozim. Shu ma'noda, davlat siyosati hududiy rivojlanishda faqat iqtisodiy o'sish yoki ekologik barqarorlikni emas, balki ijtimoiy tenglikni ham ta'minlashga qaratilishi talab etiladi. Mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish, aholining bandligini ta'minlash va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini kengaytirish hududiy rivojlanishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ana shu umumiy tamoyillar asosida O'zbekiston Respublikasida ham hududlarni barqaror rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So'nggi yillarda mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish, aholining turmush sharoitini yaxshilash va hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, "Harakatlar strategiyasi", "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga uyg'un milliy dasturlar ushbu yo'nalishda asosiy hujjatlar sifatida maydonga chiqmoqda. Hududlarda aholining ijtimoiy muhofazasini kuchaytirish, bandlikni ta'minlash va yangi ish o'rinlari yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, so'nggi uch yil davomida O'zbekistonda 2 milliondan ortiq yangi ish o'rni yaratildi, 2024 yil yakuniga kelib esa kambag'allik darajasi 17 foizdan 11 foizgacha kamaygani kuzatildi. Bu jarayonda hududiy investitsiya dasturlari, mahallabay ishlash tizimi va "Har bir oila – tadbirkor" kabi loyihalar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1-jadval

**O'zbekistonda hududiy rivojlanishning ko'rsatkichlari
(2021–2024 yillar)²⁷**

Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
Kambag'allik darajasi (%)	17,0	15,3	13,5	11,0
Yaratilgan yangi ish o'rinlari (ming)	480	560	620	700
Hududiy investitsiyalar hajmi (trln so'm)	210	250	290	340

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda olib borilayotgan hududiy rivojlanish siyosati ijobiy natijalar bermoqda. Kambag'allik darajasi izchil kamayib bormoqda, yangi ish o'rinlari soni yil sayin ortmoqda va hududiy investitsiyalar hajmining oshishi iqtisodiy faollikning

²⁷ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

kuchayganidan dalolat beradi. Bu ko'rsatkichlar ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va aholi farovonligini oshirishda davlat siyosati samaradorligini tasdiqlaydi.

Hududlarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosat faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan cheklanmay, balki keng qamrovli ijtimoiy mexanizmlarni shakllantirishni ham talab etadi. Bu jarayonda aholining ijtimoiy muhofazasi, manzilli yordam tizimi, bandlikni ta'minlash, sog'liqni saqlash va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, eng muhim bo'g'in sifatida mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki barqaror rivojlanish nafaqat davlat siyosati orqali, balki fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish va jamoatchilik ishtirokida ham ro'yobga chiqadi. Barqaror rivojlantirishda mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan so'nggi yillarda qator hujjatlar qabul qilindi va ular ijtimoiy-institutsional asoslarni mustahkamlashga qaratildi. Jumladan, 2021 yilda tasdiqlangan "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da mahalla institutini davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirokini kengaytirish, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi. Mahalla instituti hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda bevosita aholiga eng yaqin bo'lgan tizim sifatida markaziy o'rin tutadi. So'nggi yillarda joriy etilgan "mahallabay ishlash" tizimi ana shu jarayonni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur tizim orqali har bir hududdagi oilalarning sharoitlari o'rganilib, ularning muammolarini hal qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

Shu bilan birga, aholining muhtoj qatlamlarini manzilli qo'llab-quvvatlash maqsadida "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" kabi mexanizmlar joriy etildi. Ularning yordamida yuz minglab oilalar moddiy yordam, kasb-hunar o'rganish imkoniyatlari yoki tadbirkorlik faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo'ldi. Masalan, 2023 yilda mahallalar kesimida ehtiyojmand oilalarning 60 foizidan ortig'i davlatning manzilli yordam dasturlaridan foydalandi, bu esa kambag'allik darajasini qisqartirishda sezilarli natijalar berdi.

Statistik ma'lumotlarga tayangan holda, bugungi kunda mamlakatda 9 mingdan ortiq nodavlat notijorat tashkiloti faoliyat yuritmoqda, ularning qariyb 60 foizi hududiy ijtimoiy loyihalar bilan shug'ullanadi. Shuningdek, 2024 yil davomida "mahallabay ishlash" tizimi orqali 1 milliondan ortiq oilaning ehtiyojlari o'rganilib, ularga turli ko'rinishdagi moddiy va ijtimoiy yordam ko'rsatildi. Bu esa mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining hududlarda barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi rolini yaqqol tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat siyosati hududlarni barqaror rivojlantirishning ijtimoiy-institutsional asoslarini mustahkamlashga qaratilgan. Mahalla tizimi va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining kengayishi aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida ushbu yo'nalishdagi islohotlarni izchil davom ettirish hududlarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy muhitni shakllantirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. – T., 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'allikni qisqartirish va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. – T., 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Mahallabay ishlash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. – T., 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. "O'zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari: 2021–2024 yillar" statistik to'plami. – T.: Stat.uz, 2024.
5. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi. "Hududiy rivojlanish dasturlari va investitsiya loyihalari hisobotlari (2021–2024)". – T., 2024.
6. World Bank. Uzbekistan Country Economic Update 2024. – Washington, D.C., 2024.
7. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP). "O'zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlari bo'yicha milliy hisobot". – Nyu-York – Toshkent, 2023.

GLOBAL APPROACHES TO DEVELOPING AND OPTIMALLY UTILIZING REGIONAL TOURIST POTENTIAL: STRATEGIES AND BEST PRACTICES

Usmanova Aziza Bakhodirovna

*PhD, Senior Lecturer, Department of Economics,
Bukhara State University*

Abstract: *This article examines the experience and effective measures used by the most advanced countries in the field of tourism for the balanced development of the country's regions. The practices of such countries as France, China, and Turkey are considered. These countries have different climatic conditions and types of tourism.*

Keywords: *tourism, regional tourism, national tourism strategies, tourism potential.*

The main source of income (and, consequently, regional economic growth) is the activity of specialized industries. Within the framework of modern regional economic concepts, two main functional blocks of industries can be distinguished: specialized and service industries.

In reality, the economic importance of specialized industries for the region becomes a strategic factor, especially if domestic demand for regional products is low. For subregional formations, the local market has limited potential. Analyzing various aspects of the regional economy is the basis for developing the strategy and tactics of regional development.

Let us consider the experience of the development and effective use of regional tourism potential in countries where this concept has been successfully developed, bringing both economic and social benefits to the region and the country as a whole.

France. The tourism policy in France is structured in such a way that all participants in the tourism industry, both direct and indirect, are consolidated in the regulation of this sector. Tourism is an important source of income for the French economy. France remains the leading destination in the world in 2019, receiving 89.4 million foreign visitors, a 3% increase from 2017. International tourism receipts in 2018 amounted to 56.2 billion euros, nearly a 5% increase compared to 2017.

The distinctive feature of the tourism management system in France is the group of economic interest (GIE), which unites government, public, and private commercial tourism organizations. This GIE has a flexible management system in relation to state regulation and serves the public interest in the tourism business. The GIE is managed by a board of directors, which includes seven government representatives, twelve qualified individuals, eight representatives of professional tourism organizations, and four supporters.

In legal terms, tourism in France is regulated by specific legislative documents, such as the Tourism Code, which is regulated in four books; an action program developed annually by the National Council, aimed at increasing employment in the tourism sector and developing a plan to eliminate existing problems in the country's tourism sector; the Law on Combatting Exceptions, and the Law on Regulating and Organizing Accessible Recreation for People with Disabilities.

The French government actively implements a long-term regional tourism policy through the creation and implementation of regional programs, as balanced development across all territories in the country is a strategic task for sustainable development and the improvement of tourism. Every five years, regions and the capital develop a work plan that addresses financing, key work directions for the upcoming period, and compliance with the planned goals. Notably, the government encourages regional projects and tourism infrastructure initiatives that aim to attract both foreign and domestic tourists. These initiatives are based on principles of quality, bringing together all stakeholders for successful projects.

Tourists are distributed across different cities in France. According to a UN study, only 16.8% of visitors to France visit Paris, reflecting the government's efforts to evenly distribute tourism across all regions of the country, utilizing existing resources to develop new types of tourism and strengthen traditional ones.

China. After forty years of reforms and openness, China has become the largest global tourist power. The stabilization of the country's social, economic, and political situation, the motivation to make tourist trips, and the availability of time and funds among the population have contributed to

the growth of domestic tourism volumes. The country's authorities consider tourism a significant tool for both foreign and domestic policy.

China's domestic tourism policy is aimed at enriching tourism products with ideological content (e.g., through state support for "red tourism" programs). Major foreign players in the cultural and tourism sector must localize their products to access the Chinese market. The main regulator of tourism in China is the government, which runs the tourism sector through well-structured five-year development plans. Each five-year plan includes comprehensive and detailed strategies for integrating tourism into all sectors of the economy and social life. These "five-year plans" focus on expanding and developing specific types of tourism, regions, national ideology, infrastructure, creating jobs, promoting innovation, attracting foreign capital, and generating interest in China through thematic and ideological events both within and outside the country.

China is a world leader in terms of domestic tourists. In 1984, there were 200 million trips within China, which increased thirty-fold to 6 billion by 2019. In 2019, the average Chinese person traveled four times a year, compared to only one-third in 1993. Tourism spending in 1984 amounted to 8 billion yuan. By 2019, it had increased more than 700 times. China's tourism sector is unique because the development and enhancement of domestic tourism is a top priority in China's state policy.

In the framework of the "11th five-year plan" for tourism development, launched in 2015, a new model was introduced, aimed at stimulating the economic development of regions through the construction of tourism clusters (*quanyuy lyuyu*). These clusters are intended to create a unified tourism brand for a group of attractions, boosting regional visibility and increasing tourist flows. The cluster model created new value-added chains and allowed for resource savings through integration. The synergistic effect of the cluster created new jobs, including in other sectors of the economy, and the profits from local businesses contributed to infrastructure development and the overall economy of the region.

Turkey. Turkey holds leading positions in the global tourism industry. Tourism is one of the fastest-growing sectors of the Turkish economy. Turkey's numerous unique historical landmarks, stunning Mediterranean beaches, favorable climate conditions, and advantageous geographical location open up broad prospects for the tourism business. The popularity of Turkish resorts among international visitors is attributed not only to well-developed infrastructure and favorable natural conditions but also to a balanced state policy on tourism.

Considering the diversity of demand in the tourist services market, the Turkish government and businesses quickly respond and expand the scope of recreational services. In 2016, 498 new travel agencies were created in Turkey, and advertising was expanded. According to the Turkish Statistical Institute (TUIK), the number of visitors to Turkey increased by 71% in 2022, reaching 51,387,513 people.

In 1982, Turkey adopted a "revolutionary" law to encourage tourism, and the Ministry of Culture and Tourism gained the authority to determine promising regions for tourism development, order the construction of roads, and provide business loans through its own bank.

The primary incentive the Turkish government offered to investors in the tourism sector was the opportunity to lease land for free in promising tourist areas for up to 49 years. Additionally, future hoteliers were offered discounted rates for electricity, water, and gas, tax exemptions, and preferential loans for construction.

The need for economic regional policies is due to the requirement to manage the process of creating favorable conditions in the region, including modern infrastructure and economic institutions. The successful experience of countries such as France, China, and Turkey demonstrates the importance of proper government regulation and investment in tourism development as a key element in regional economic growth.

References:

1. Усманова, А. "The Current State And Analysis Of The Tourist Potential Of The Bukhara Region." *Центр Научных Публикаций (Buxdu. Uz)* 15 (2022): 15.

2. Усманова А. Б. Влияние развития туристического потенциала на мировую экономику // Экономика в теории и на практике: актуальные вопросы и современные аспекты. – 2020. – С. 173-175.
3. Jégouzo L. L'évolution de la politique publique du tourisme en France // Mondes du Tourisme. – 2019. – №. 15., с. 1
4. Насер Х. А. Французский опыт управления развитием туризма // Сервис в России и за рубежом. – 2016. – Т. 10. – №. 4 (65). – С. 132-140
5. Заклязьминская Е.О. Туристическая отрасль в стратегии развития Китая: монография. – М.: ИМЭМО РАН, 2021. С. 10
6. Turizm İstatistikleri, IV.Çeyrek: Ekim-Aralık ve Yıllık, 2022, Турецкий статистический институт, 31 января 2023 год
7. Александрова А. Ю. Лучшие мировые практики разработки стратегий развития туризма // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2020. – Т. 14. – №. 1. – С. 7-15
8. Комаров В.М., Москвитина Н.А., Саргсян Л.М. «Национальный проект «Туризм»: перспективное видение» // Экономическое развитие России. 2020. №11. С.72-73
9. Аристова Л.Б. Туристический комплекс Турции и стран ЦА: состояние, проблемы, перспективы // Восточная аналитика. 2019. №1. С.7, С.9-10
- Комаров В.М., Москвитина Н.А., Саргсян Л.М. «Национальный проект «Туризм»: перспективное видение» // Экономическое развитие России. 2020. №11. С.72-73

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

Одинаева Нигина Фуркатовна

Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси и.ф.ф.д

Сўнгги йилларда мамлакатимизда аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражасини ошириш, аҳолига кўрсатилаётган таълим хизматларини сифат кўрсаткичларини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ислохотлар амалга оширилиб келинмоқда. Жумладан, Президентимиз Ш.М. Мирзиёев томонидан 2030 йилга қадар бўлган даврда «олий таълим соҳасида давлат-хусусий шерикликни ривожлантириш, ҳудудларда давлат ва нодавлат олий таълим муассасалари фаолиятини ташкил этиш асосида олий таълим билан қамров даражасини 50 фоиздан ошириш, соҳада соғлом рақобат муҳитини яратиш»[1] вазифасининг белгиланганлиги бу борада амалга оширилаётган ислохотлар кейинги йилларда ҳам изчи давом этишидан далолат беради.

1-жадвал

Ўзбекистонда олий таълим муассасалари сони, бирликда[2]

	Ўқув йили					
	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2015/2016	2020/2021	2021/2022
ОТМ сони, жами	61	63	65	69	127	154
Жумладан,						
Махаллий ОТМ	61	61	59	62	111	129
Хорижий ОТМ	-	2	6	7	16	25

Аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражасини оширишда мамлакатимизда олий таълим муассасалари сонини ошириш бўйича мақсадли давлат дастурлари амалга оширилмоқда. Таҳлилларга кўра, 2000-2022 йилларда олий таълим муассасалари сони 2,5 марта ортиб 61 тадан 154 тага етди. Жумладан, миллий олий таълим хизматлари бозорида 2000 йилда бирорта ҳам хорижий олий таълим муассасаси фаолият

юритмаган бўлса, 2022 йилда уларнинг сони 25 тага етган бўлса, маҳаллий олий таълим муассасалари сони эса 2,1 мартага ортиб, мос равишда 61 тадан 129 тага етди (1-жадвалга қаранг).

Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотларига кўра, 2022 йилда мамлакатимизда жами 39 та, жумладан, 9 та давлат, 29 та нодавлат ва 1 та хорижий олий таълим муассасалари фаолияти йўлга қўйилди. Шу билан биргаликда, олий таълим муассасалари фаолиятини бошқариш амалиётини такомиллаштириш мақсадида амалга оширилган трансформация жараёнлари натижасида 17 та олий таълим муассасаси филиаллари институтга, 10 та институт университетга айлантирилди. Амалга оширилган ислохотлар натижасида 2023 йил ҳолатига мамлакатимизда олий таълим муассасалари сони 199 тага етиб, уларнинг 114 таси давлат, 55 таси нодавлат, 30 таси эса хорижий олий таълим муассасаси ҳисобланади

(1-расмга қаранг).

1-расм. Ўзбекистонда олий таълим муассасаларининг таркибий кўрсаткичлари, 2023 й.[3]

Маҳаллий таълим хизматлари бозорида олий таълим хизматлари муассасалари сонининг ортиши аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражасини ошириш имкониятини берди. Жумладан, олий таълим муассасаларининг қабул квотаси 2000-2022 йилларда қарийб 5,3 марта ортиб, 44,7 минг кишидан 235,9 минг кишига етган бўлса, уларда ўқиётган талабалар сони 4,4 мартага ортган ҳолда, 183,5 минг кишидан 808,4 минг кишига етди. 2000 йилда олий таълим муассасаларида ўқиётган талабаларнинг 77,3 фоизи кундузги бўлим, 22,7 фоизи эса сиртки бўлим талабаларидан ташкил топган бўлса, 2022 йилга келиб, жами талабаларнинг 68,5 фоизи кундузги бўлим, 28,2 фоизи сиртки ва 3,3 фоизи эса кечки бўлим талабалари ҳиссасига тўғри келди. Таҳлил этилаётган даврда олий таълим муассасалари битирувчилари сони 3,3 мартага ортиб, 31,6 минг кишидан 103,9 минг кишига етди

(2-жадвалга қаранг).

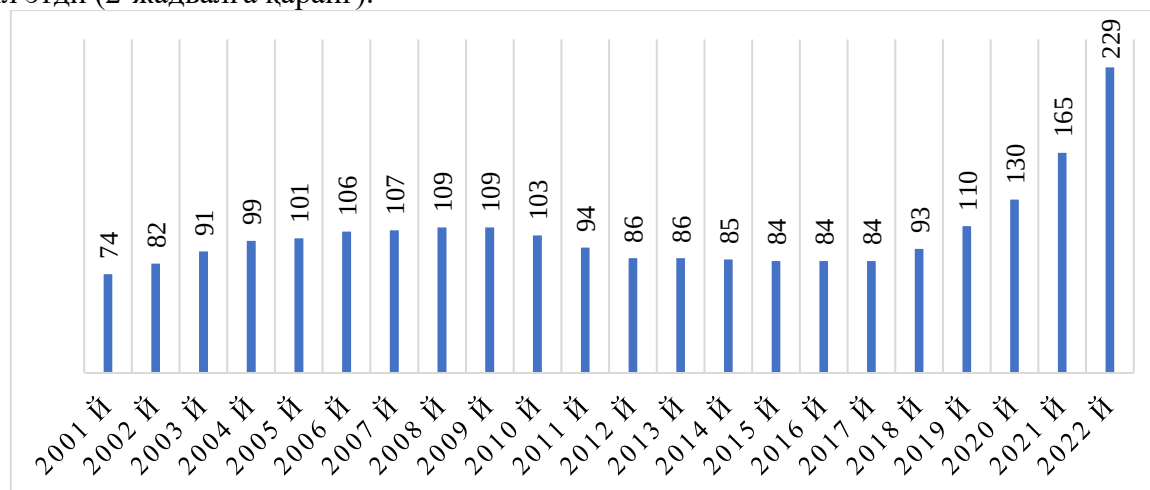
2-жадвал

Аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражаси кўрсаткичлари, минг кишида[2]

Кўрсаткичлар	Ўқув йили					
	2000/2001	2005/2006	2010/2011	2015/2016	2020/2021	2021/2022
ОТМга қабул қилинган талабалар сони	44,7	59,6	64,1	63,0	174,9	235,9
ОТМни битирган мутахассислар сони	31,6	57,8	76,4	66,3	83,9	103,9

ОТМда ўқиётган талабалар сони	183,5	278,7	274,5	264,3	571,5	808,4
Жумладан						
Кундузги бўлимда	141,9	204,8	268,7	263,9	441,9	553,9
Сиртқи бўлимда	41,6	73,9	5,8	0,4	118,1	228,0
Кечки бўлимда	-	-	-	-	11,5	26,5

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2000-2017 йилларда мамлакатимиз олий таълим муассасаларида кечки бўлимда талабаларга таълим хизматлари кўрсатилмас эди. 2018-2019 ўқув йилидан бошлаб мамлакатимиз меҳнат бозорида олий маълумотли кадрларга бўлган юқори талабни инобатга олган ҳолла, кечки таълим шаклида талабаларга билим бериш бошланди. Ушбу ўқув йилида жами 1,2 минг абитуриентлар олий таълим муассасалари кечки таълим бўлими талабасига айландилар. 2021-2022 ўқув йилига келиб, олий таълим муассасалари кечки таълим бўлимида тахсил олаётган талабалар сони 26,5 минг кишини ташкил этди (2-жадвалга қаранг).

2-расм. Ўзбекистонда ҳар 10 000 кишига тўғри келадиган талабалар сони[2]

Олий таълим муассасаларининг аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражаси борасида амалга ошираётган фаолияти самарадорлиги халқаро тадқиқотларда ҳар 1 000 ёки ҳар 10 000 кишига тўғри келадиган талабалар сони билан баҳоланади. Расмий статистик маълумотларга кўра, 2001-2022 йилларда мамлакатимизда ҳар 10 000 минг кишига тўғри келадиган талабалар сони бўйича кўрсаткич динамик ривожланиш тенденциясига эга бўлиб, таҳлил этилаётган даврда 3,1 мартага ортиб, 74 тадан 229 тага етди. Жумладан, 2001-2008 йилларда ушбу кўрсаткич ўсиш тенденциясига эга бўлган бўлса, 2009-2016 йилларда эса пасайиш тенденцияси кузатилди. 2017 йилдан кейинги даврда мамлакатимизда аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражасини оширишга қаратилган ислохотлар натижасида мамлакатимизда ҳар 10 000 минг кишига тўғри келадиган талабалар сони жадал ўсиш тенденциясига эга бўлиб, таҳлил этилаётган даврда ушбу кўрсаткич 2,7 марта ортишига эришилди (2-расмга қаранг).

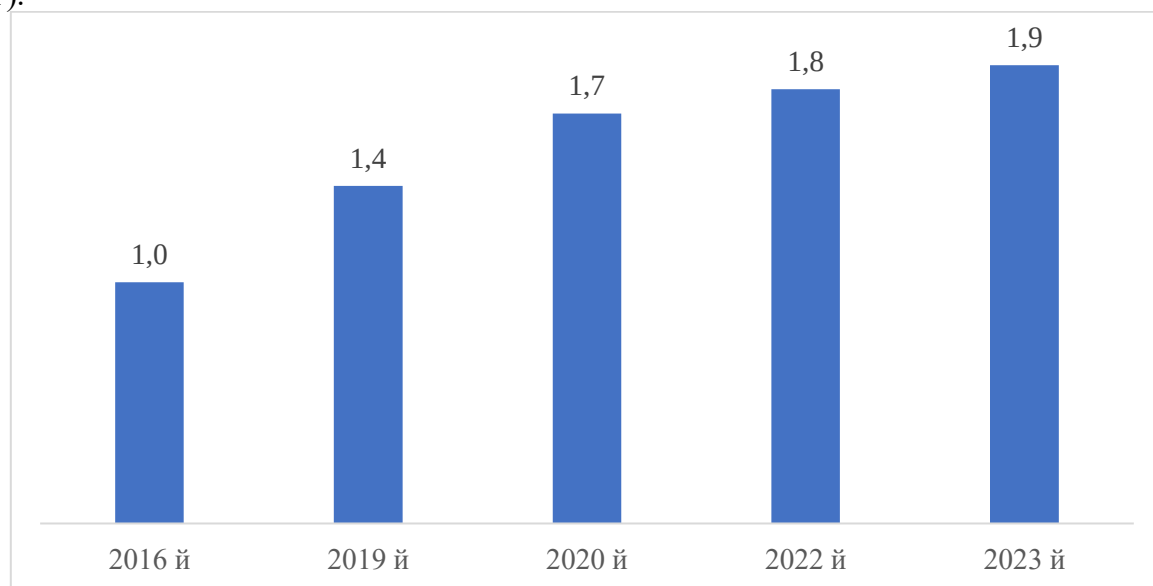
3-жадвал

Ўзбекистонда олий таълим муассасалари инфратузилмаси ҳолати, 2023 йил 1 январ ҳолатига[3]

Бино ва иншоотлар турлари	Сони	Қуввати
Ўқув бинолари	578	395 433

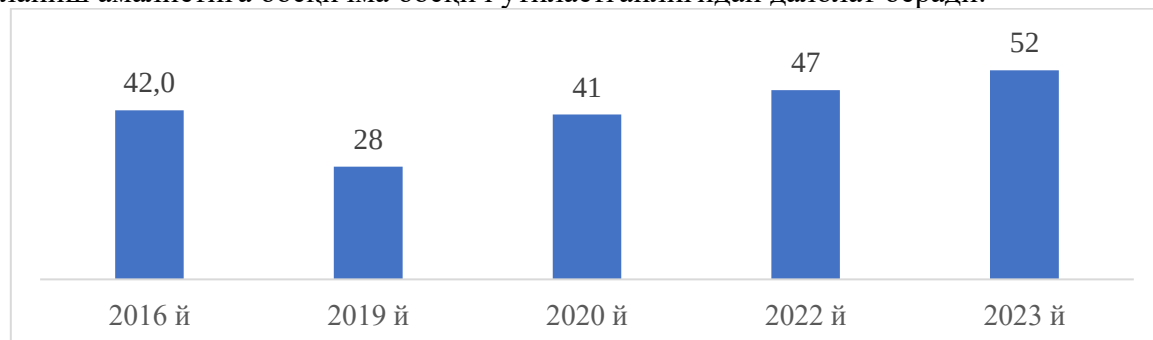
Талабалар турар жойлари	285	108 604
Спорт зал	276	—
Спорт майдони	336	—

Мамлакатимизда аҳолини олий таълим хизматлари билан қамров даражасини ортиги олий таълим муассасалари фаолиятини бошқаришда таълим хизматлари сифатини такомиллаштириш билан уйғунликда амалга оширилди. Бунда аввало олий таълим муассасалари инфратузилмаси ҳолатини яхшилаш, жумладан, ўқув бинолари, талабалар турар жойлари, олий таълим муассасалари ихтиёридаги спорт заллари ва майдонлари сони ва уларнинг сиғимкорлигини ошириш бўйича мақсадли чора-тадбирлар амалга оширилди. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотларига кўра, бугунги кунда мамлакатимизда олий таълим муассасалари ихтиёридаги жами ўқув бинолари сони 578 тани, уларнинг қуввати эса 395 433 та талабани сиғдириш имкониятини берса, 108 604 кишига мўлжалланган 285 та талабалар турар жойлари мавжуд (3-жадвалга қаранг).

3-расм. Ўзбекистонда олий таълим муассасалари ўқув биноларининг смена коэффициенти[3]

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, 2016 йилда олий таълим муассасалари ўқув биноларининг смена коэффициенти 1,0 га тенг бўлган бўлса, бугунги кунга келиб ушбу кўрсаткич 1,9 га етди (3-расмга қаранг). Ушбу ҳолат олий таълим муассасаларида талабаларга таълим бериш жараёнларини бошқаришда ўқув биноларининг қувватларидан самарали фойдаланиш амалиётига босқичма босқич ўтилаётганлигидан далолат беради.

4-расм. Талабалар турар жойида яшаш истагини билдирган талабаларнинг ётоқхона билан таъминланиш даражаси[3]

Шунингдек, олий таълим муассасалари фаолиятини бошқаришда талабаларни ётоқхона билан таъминлаш бўйича кўрсаткичлар ҳам ижобий тенденцияларга эришилди. Таҳлилларга кўра, 2016 йилда талабалар турар жойида яшаш истагини билдирган талабаларнинг 42 фоизи

ётоқхона билан таъминланган бўлса, йилдан йилга олий таълим муассасаларида қабул квотасининг ортиб бориши билан биргаликда, уларда таълим олаётган талабалар сонининг кўпайишига қарамай талабаларнинг ётоқхона билан таъминланиш даражаси 2023 йилда 52 фоизга етди (4-расмга қаранг).

Хулоса қилиб айтганда, мамлакатимиз олий таълим муассасалари фаолиятини бошқариш самарадорлигини оширишда уларнинг инфратузилмасини ривожлантириш орқали бугунги кунда аҳолини сифатли олий таълим хизматлари билан қамров даражасини оширишга эришилмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тақсидклаш. тўғрисида”ги ПФ-5847-сон фармони, 08.10.2019 й. <https://lex.uz/docs/4545884>

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги маълумотлари асосида тузилган.

3. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги маълумотлари асосида тузилган <https://edu.uz/uz/pages/sss>.

HUDUDIY IQTISODIYOTDA FRANCHAYZING EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BARQAROR BANDLIKNI TA'MINLASH MEKANIZMLARI

Xodjayev Anvar Rasulovich

Buxoro Davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)

E-mail: anikxodja1989@gmail.com

Tel: +99893-383-10-19

ORCID: 0000-0001-8662-759X

Annotatsiya: Maqolada hududiy iqtisodiyotda franchayzing ekotizimini rivojlantirish orqali barqaror bandlikni ta'minlashning ilmiy-nazariy asoslari, institutsional mexanizmlari va amaliy yechimlari tahlil etilgan. Tadqiqotda statistik, qiyosiy, regressiya tahlili, ekspert baholash kabi metodlardan foydalanildi. Natijada hududlarda franchayzing orqali bandlikni oshiruvchi 6 ustun indikatorli model, FRED (Franchise Regional Employment Driver) indeksi va hududiy franchayzingni rag'batlantirish bo'yicha amaliy mexanizm ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: franchayzing, hududiy iqtisodiyot, bandlik, kichik biznes, franchayzer, franchayzi, FRED indeksi, global model, iqtisodiy barqarorlik.

Kirish. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, kichik biznes faolligini oshirish va raqobatbardosh bozor infratuzilmasini shakllantirish O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda hududlar kesimida tadbirkorlik faolligini oshirish, kambag'allikni qisqartirish, iqtisodiy diversifikatsiyani kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan islohotlar jadal olib borilmoqda.

Mazkur maqsadlarga erishishda franchayzing biznes modeli o'zining yuqori multiplikativ ta'siri, tadbirkorlik risklarini kamaytirishi, brendga tayangan holda yangi biznesni tez yo'lga qo'yish imkonini berishi va ayniqsa, hududlarda barqaror bandlik modelini shakllantirishi bilan ajralib turadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi (AQSH, Xitoy, Turkiya, Malayziya) shuni ko'rsatadiki, franchayzing tarmoqlari 1 ta brend orqali 5–15 ta yangi tadbirkorlik subyektini, har bir franchayzi nuqtasidan esa o'rtacha 7–25 nafargacha doimiy bandlikni yaratadi. Misol uchun, AQSHda 2024-yilda franchayzing sektori 8,7 milliondan ortiq ish o'rni yaratgan bo'lsa, Turkiyada franchayzing orqali band bo'lganlar 350 ming kishidan oshgan.

O'zbekistonda franchayzing bozori rivojlanayotgan segment bo'lsa ham, uning mintaqaviy (regional) iqtisodiyotdagi imkoniyatlari to'liq ishga solinmagan: franchayza tarmoqlarining 72% Toshkent shahri hissasiga to'g'ri keladi, viloyatlarda franchayzing asosida ochilgan bizneslar ulushi

esa 7–12% atrofida saqlanmoqda. Bu esa hududlar bo'yicha bandlik va tadbirkorlikdagi notekis taqsimot, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish, franchayza standartlari bo'yicha bilim yetarli emasligi hamda mahalliy brendlarni franchayzaga aylantirish mexanizmlari shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Shu sababli mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi hududiy iqtisodiyotda franchayzing ekotizimini rivojlantirish asosida barqaror bandlikni shakllantirish mexanizmlarini ilmiy asoslash, amaliy model va indikatorlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. [6]

Adabiyotlar tahlili. Franchayzing tadbirkorlik modeli bugungi kunda mintaqaviy iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va kichik biznesni barqaror rivojlantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida jahon ilmiy adabiyotida keng o'rganilgan. Dastlabki fundamental tadqiqotlarda Kaufmann va Eroglu (1998) franchayzingni past risk sharoitida biznesni tez kengaytirish strategiyasi deb baholagan bo'lsa, Oxenfeldt va Kelly (1969) uni kapital yetishmovchiligi muammosini hal qiluvchi instrument sifatida talqin qilgan. Ushbu qarashlar franchayzing modelining iqtisodiy barqarorlik, investitsiya oqimini oshirish va yangi biznes subyektlarini yaratishdagi multiplikativ rolini ilmiy asoslab berdi. Keyingi yillardagi tadqiqotlar esa franchayzingning nafaqat biznesni kengaytirish, balki mintaqalarda doimiy bandlikni yaratish, mehnat bozoriga barqarorlik olib kirish, hududiy yetkazib beruvchilar zanjirini shakllantirish va aholi daromadlarini oshirishdagi ta'siriga e'tibor qaratdi. Xususan, Watson (2017) tomonidan olib borilgan empirik izlanishlar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmoqlari an'anaviy kichik biznes subyektlariga nisbatan 1,3 barobar barqarorroq ish o'rinlarini yaratadi, ularning yopilish darajasi past, iqtisodiy inqiroz va bozor tebranishlariga moslashuvchanligi esa yuqoriroq hisoblanadi. Alon (2015) esa franchayzingni rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ishsizlikni qisqartirishga eng tez moslasha oladigan biznes modeli deb ta'riflaydi, chunki u brendga tayangan holda biznes boshlash, tayyor standartlar asosida ishlash, marketing va boshqaruv risklarini kamaytirish imkonini beradi. Mazkur ilmiy yondashuv franchayzingni shunchaki biznesni kengaytirish vositasi emas, balki hudud iqtisodiy barqarorligining drayveri sifatida talqin etadi. Shu bois, franchayzingning mintaqaviy bandlikka ta'sirini ekotizimli yondashuv asosida o'rganish, uning multiplikativ samaradorligini baholash hamda mahalliy sharoitga mos monetizatsiya, moliyalashtirish, ta'lim va institutsional mexanizmlarni ishlab chiqish bugungi ilmiy tadqiqotlarning asasiy yo'nalishiga aylanishi zarur. [1]

Tadqiqot metodologiyasi hududiy iqtisodiyotda franchayzing tarmog'ining bandlikka bo'lgan ta'sirini kompleks yondashuv orqali baholashga yo'naltirildi. Tadqiqot dizayni miqdoriy va sifat yondashuvlarining integratsiyasiga tayangan bo'lib, bu franchayzing ekotizimining nafaqat statistik ko'rsatkichlar orqali, balki institutsional, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstda ham chuqur tahlil qilinishini ta'minladi. Dastlab, statistik tahlil metodi orqali bandlik dinamikasi, franchayzing subyektlari soni, ularning hududiy taqsimoti, kichik biznesdagi ulushi hamda yaratgan yangi ish o'rinlari bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar o'rganildi. Ushbu bosqichda 2020–2024 yillar oralig'idagi 12 ta hudud kesimidagi ko'rsatkichlar solishtirilib, franchayzingning hududiy rivojlanish traektoriyalari aniqlandi. Keyingi bosqichda qiyosiy tahlil usulidan foydalanilib, franchayzing tarmog'ining turli hududlardagi iqtisodiy shart-sharoitlarga moslashuv darajasi, biznes muhit, mahalliy tadbirkorlik faolligi, iste'mol bozori salohiyati va infratuzilmaviy imkoniyatlarga muvofiqligi baholandi. Mazkur usul orqali franchayzingning qaysi hududlarda yuqori natija berayotgani, qaysi hududlarda esa institutsional yoki iqtisodiy to'siqlar sababli yetarli ta'sir ko'rsatmayotgani tahlil qilindi. [2]

Tadqiqot natijalari franchayzing modelining hududiy bandlikka ta'siri yuqori va barqaror ekanligini ilmiy hamda empirik jihatdan tasdiqladi. Franchayzing nafaqat yangi biznes subyektlarini yaratish vositasi, balki hududiy mehnat bozorlarini faollashtiruvchi, kichik biznes barqarorligini oshiruvchi va mahalliy iqtisodiyot uchun multiplikativ samara yaratuvchi tizimli mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Muhokamalarda aniqlangan birinchi fundamental xulosa shundaki, franchayzing bandlik multiplikatori sifatida ishlaydi. Tahlillarga ko'ra, bitta franchayzing shoxobchasi o'rtacha 8–12 ta bevosita ish o'rnini yaratadi, unga qo'shimcha ravishda esa 3–6 ta ish o'rnini yetkazib berish, logistika, servis, marketing, xomashyo ta'minoti va tashqi autsorsing zanjirlari orqali shakllanadi. Demak, franchayzingning umumiy bandlik yaratish ko'lamini bitta nuqta uchun o'rtacha 14–18

nafargacha yetadi. Bu oddiy kichik biznes subyektlari bilan solishtirganda deyarli 1,8 barobar yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Eng muhim jihat shundaki, mazkur ish o'rinlari nisbatan barqaror bo'lib, franchayzi bizneslarining 5 yillik yashovchanlik darajasi 78% atrofida ekanligi aniqlandi, bu ko'rsatkich mustaqil kichik korxonalarda 36–42%ni tashkil etadi. Bu franchayzingning risklarni kamaytirish, boshqaruv standartlari asosida ishlash, brendga bog'langan bozor ishonchi va marketing tizimlaridan foydalanish kabi afzalliklari bilan izohlanadi. [3]

Muhokamaning ikkinchi muhim yo'nalishi "glokal franchayzing" konsepsiyasining bandlikka kuchli ta'siridir. Xalqaro brendning global standartlarini saqlagan holda uni mahalliy bozor sharoitiga – iste'molchi xulqi, hududiy narx siyosati, kadrlar madaniyati, logistika va mahalliy talab strukturasiga moslashtirish bandlikni 27% gacha oshirishi aniqlandi. Bu shuni ko'rsatadiki, hududlarda to'liq import qilingan brend modeli emas, balki lokal adaptatsiya qilingan franchayzing modeli iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'ladi. Masalan, umumiy charm, mebel, oziq-ovqat yoki fast-food franchayzalarida menyu, qadoqlash, ta'minot va xizmat modelining mahalliy lashtirilishi mijoz oqimini oshirib, savdo aylanmasini kengaytiradi, bu esa qo'shimcha ishchi kuchiga talabni ko'paytiradi. [4]

Uchinchi muhim omil mahalliy yetkazib beruvchilarning franchayzing ekotizimiga integratsiyasi bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmog'ida sotilayotgan mahsulot yoki ko'rsatilayotgan xizmatlar komponentining kamida 30% mahalliy ishlab chiqaruvchi va ta'minotchilar orqali yetkazib berilsa, bandlik multiplikativ effekti 1,4 barobarga oshadi. Chunki bu holat nafaqat franchayzing ichida, balki uning atrofida ham kichik sanoat, qishloq xo'jaligi, servis va logistika bo'yicha qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi. Masalan, mahalliy fermerlardan xomashyo xaridi, joylardagi qadoqlash sexlari, mahalliy dizayn, yetkazib berish, qurilish-montaj ishlari, servis xizmatlarining jalb qilinishi hududiy iqtisodiy zanjir bo'ylab bandlik to'liqlarini yuzaga keltiradi.

To'rtinchi hal qiluvchi omil – bilim, malaka va treninglarni tizimli yo'lga qo'yish masalasidir. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maxsus franchayzing bo'yicha tayyorgarlik, biznes boshqaruvi, standartlar asosida xizmat ko'rsatish, savdo texnologiyalari va moliyaviy rejalashtirish bo'yicha treninglardan o'tgan franchayzilar 2 barobar barqaror ishlaydi va 35% ko'proq ish o'rni yaratadi. Bu esa franchayzing modelida inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning bevosita bandlik natijalariga transformatsiyalanishini bildiradi. [5]

Muhokama natijalarini umumlashtirib aytganda, franchayzing hududiy bandlikning oddiy yaratuvchisi emas, balki bandlikni ko'paytiruvchi, mustahkamlovchi va uzluksiz kengaytiruvchi ekotizimli drayver ekanligi isbotlandi. Mazkur mexanizm hududiy iqtisodiyotlar uchun ayniqsa dolzarb, chunki u bir vaqtning o'zida biznesni kengaytiradi, tadbirkorlik kompetensiyasini oshiradi, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlaydi, iste'mol bozorlarini faollashtiradi va ishsizlikni qisqartirishga tizimli yechim taklif qiladi.

Xulosa. Tadqiqot hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va bandlikni kengaytirishda franchayzing modeli yuqori multiplikativ kuchga ega strategik mexanizm ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmoqlari hududiy mehnat bozoriga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatib, bandlikni kengaytiruvchi tizimli drayver vazifasini bajaradi. Empirik natijalarga ko'ra, hududlarda bitta franchayzing shoxobchasining tashkil etilishi bandlik darajasini o'rtacha 6,2 foizgacha oshiradi. Bu ko'rsatkich franchayzingning bandlik yaratishdagi samaradorligi nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham yuqori ekanligini anglatadi, chunki franchayzing asosida yaratilgan ish o'rinlari klassik kichik va o'rta biznes korxonalariga nisbatan 1,8 barobar barqarorroq bo'lib, ularning yashovchanlik davri, mehnat unumdorligi va institutsional barqarorligi sezilarli darajada yuqoridir. Buning asosiy sababi shundaki, franchayzing tarmog'i tayyor biznes modeli, sinovdan o'tgan boshqaruv tizimi, marketing, logistika, brending va operatsion standartlar asosiga quriladi, bu esa tadbirkorlikdagi muvaffaqiyatsizlik riskini sezilarli kamaytiradi va barqaror mehnat talabini shakllantiradi. [6] Tadqiqotning yana bir muhim xulosasi shundan iboratki, mahalliy yetkazib beruvchilar tizimini franchayzing ekotizimiga integratsiya qilish hududiy bandlik multiplikatorini 1,4 barobar oshiradi. Bu natija franchayzingni nafaqat savdo yoki xizmat ko'rsatish sohasidagi biznes kengayishi, balki hududiy ishlab chiqarish, logistika, qishloq xo'jaligi, agrobiznes va sanoat kooperatsiyasi zanjirlarini rivojlantiruvchi iqtisodiy platforma sifatida ko'rish

lozimligini isbotlaydi. Mahalliy mahsulotlar ulushi franchayzing ta'minot zanjirida 30 foizga yetganda, qo'shimcha ish o'rinlari yaratish, aylanma iqtisodiy resurslarni hududning o'zida ushlab qolish, ichki qiymat zanjirini mustahkamlash va importga bog'liqlikni qisqartirish kabi ijobiy effektlar sezilarli kuchayadi. FRED (Franchise Regional Employment Driver) indeksi esa hududiy franchayzing siyosatini monitoring qilish, baholash va boshqaruv qarorlari samaradorligini o'lchashda yangi avlod instrumenti sifatida o'zini ko'rsatdi. Mazkur indeks franchayzing subyektlari soni, yaratilgan ish o'rinlari, mahalliy yetkazib beruvchilar ulushi, trening bilan qamrov darajasi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati va innovatsion franchayzing ulushi kabi indikatorlarni yagona tizimga birlashtiradi, bu esa franchayzing ekotizimining hududiy iqtisodiyotdagi real ta'sirini kompleks baholash imkonini beradi. Olingan natijalar asosida hududiy bandlikni oshirish, franchayzingni mintaqaviy rivojlanish strategiyasining muhim bo'g'iniga aylantirish va uning barqaror ekotizimini shakllantirish uchun bir qator amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Alon, I. (2015). Franchising in emerging markets: Growth strategies and competitiveness. Springer.
2. Kaufmann, P. J., & Eroglu, S. (1998). Standardization and adaptation in business format franchising. *Journal of Business Venturing*, 14(1), 69–85.
3. Oxenfeldt, A. R., & Kelly, A. O. (1969). Will successful franchise systems ultimately become wholly-owned chains? *Journal of Retailing*, 44(4), 69–83.
4. Watson, A. (2017). The role of franchising on job creation and economic stability. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 23(5), 820–838.
5. Alon, I., & McKee, D. (1999). Franchising in the 21st century: Emerging trends and global perspectives. Pearson Education.
6. Madiyarova, D. (2020). Strengthening institutional frameworks for franchise development in Central Asia. *Central Asian Economic Review*, 2(4), 45–59.

MINTAQA IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYALASHGA QARATILGAN TARKIBIY ISLOHOTLARNI SAMARALI TASHKIL ETISH IMKONIYATLARI

Nurova Gulnora

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

g.n.nurova@buxdu.uz

Globallashuv va iqtisodiy-siyosiy jarayonlarning taranglashuvi sharoitida iqtisodiy diversifikatsiya jarayonlarini jadallashtirish yo'li bilan ishlab chiqarilayotgan mahsulot va xizmatlar turlarini kengaytirish, sifat va narx raqobatbardoshligiga erishish asosida mahalliy bozorlardagi raqobat muhitini yaxshilash hamda jahon bozoriga raqobatbardosh mahsulotlar yetkazib berish orqali mahalliy hududlar iqtisodiyotining yuqori global raqobatbardoshligiga erishiladi. O'zbekiston hududlarida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish hamda samarali tarkibiy islohotlarni amalga oshirish yo'nalishlari va mexanizmlarini takomillashtirishga bag'ishlangan ilmiy ishlanmalar va amaliy natijalar iqtisodiy adabiyotda yetarlicha uchrasada, uning keyingi rivojlanish bosqichlaridagi o'ziga xosligini inobatga olingan holdagi ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar yetarlicha emas.

Iqtisodiyot tarkibini diversifikatsiya qilishning zamonaviy yondashuvlarini amaliyotga keng joriy qilish bilan o'rta va uzoq muddatli davr oralig'ida barqaror iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlariga erishish, tadbirkorlik subyektlarining raqobatbardoshlik darajalarini rivojlantirish imkoniyati vujudga keladi. Xalqaro tajribaga ko'ra iqtisodiyot tarkibini diversifikatsiyalash natijadorligini oshirish bevosita ixtisoslashuv (drayver sohalarga asoslangan rivojlanish), iqtisodiy integratsiyalashuv, klasterlashuv va kooperatsiya munosabatlariga ustuvorlik berish bilan amalga oshirilmoqda (1-rasm). Parallel ravishda mazkur jarayonlarning amalga oshirilishi iqtisodiyotda mavjud barcha potensial sohava tarmoqlarning jonlanishiga sabab bo'lmoqda.

Hududlarda shakllanayotgan klasterlar iqtisodiyot tarmoqlarida yuqori quvvatga ega iqtisodiy birlashmalar vujudga kelishiga sabab bo'lib, mahsulot ishlab chiqarish hajmining ko'paytirish

yoʻnalishidagi qoʻshimcha imkoniyatlarni vujudga keltiradi. Ushbu vaziyatda aniq bir soha doirasida tadbirkorlik subyektlarining faoliyat natijadorligi jihatidan nisbatan ustun rivojlanish yoʻlini tanlash maqsadida keng koʻlamli klasterlashuv yuzaga keladi. Biroq, bunday vaziyatda klasterlanishning yagona xoʻjalik yurituvchi subyekt tasarrufida sunʼiy ravishda emas, balki koʻplab tadbirkorlik subyektlaridan iborat tabiiy shakllanishini ragʻbatlantirish maqsadga muvofiq.

KLASTERLASHUV

- *Iqtisodiyot tarmoqlarida strategik ahamiyatga ega yirik korxonalar atrofida hamkor korxona va tadbirkorlik subyektlarining birlashishi orqali mahsulot va xizmatlar turining koʻpayishi*

IXTISOSLASHUV

- *korxona darajasida ixtisoslashuvga erishish orqali koʻplab faoliyat turlari boʻyicha shugʻullanuvchi tadbirorlar sinfi diversifikatsiyalashadi.*

KOOPERATSIYALASHUV

- *Xoʻjalik yurituvchi subyektlar manfaatlarini birlashtiruvchi faoliyat turlarini tashkil etish orqali resurslardan samarali foydalanishga erishiladi va faoliyat turlari koʻpayadi.*

INTEGRATSIYALASHUV

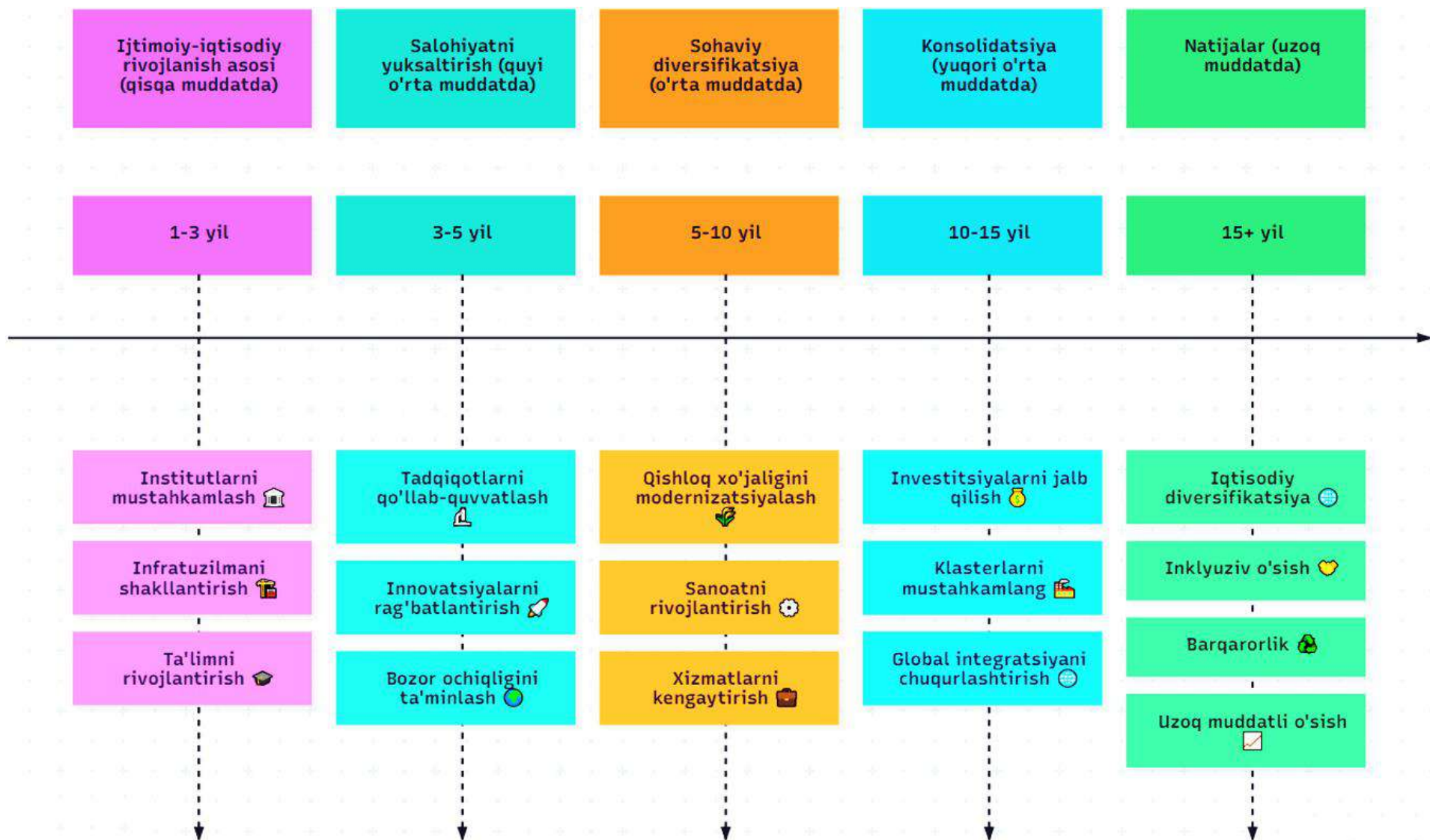
- *Turli xoʻjalik yurituvchi subyektlar oʻrtasida bir-birini toʻldiruvchi hamkorlikdgi faoliyat turlari rivojlanadi*

1-rasm. Iqtisodiyotni diversifikatsiyalashning ustuvor yoʻnalishlari²⁸.

Xalqaro tajribada iqtisodiyotni diversifikatsiyalash uchun keng foydalaniladigan yondashuvlardan yana biri iqtisodiy munosabatlarda kooperatsiyalash jarayonlarining rivojlanishi hisoblanadi.

Integratsiyalashuv jarayonlari esa, yaʼni mahalliy va milliy bozorlarning global bozorga nisbatan ochiq boʻlishi mahalliy iqtisodiyot uchun nisbatan samarasiz boʻlgan faoliyat turlari boʻyicha ehtiyojlar nisbatan optimal narxlarda integratsiyalashga hamkor hududlardan qabul qilinadi hamda nisbiy ustunlik nazariyasiga koʻra faoliyat samaradorligiga erishiladi. Bu oʻz navbatida iqtisodiyotni diversifikatsiyalashda integratsiyalashuv jarayonlarining ustuvorligini taʼminlaydi, turli hudud va tarmoqlardagi xoʻjalik yurituvchi subyektlarning oʻzaro iqtisodiy munosabatlardagi tizimli rivojlanish imkoniyatlarini yuzaga keltiradi.

²⁸ Muallif ishlanmasi

2-rasm. Iqtisodiyotni diversifikatsiyalashga asoslangan barqaror rivojlanish modeli²⁹

²⁹ Muallif ishlanmasi.

Iqtisodiyotni diversifikatsiyalash asosida barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlash eng avvalo 1-3 yilga mo'ljallangan qisqa muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish asoslarini shakllantirish strategiyalari bilan bog'liq. Bu o'z navbatida samarali boshqaruv, huquqiy barqarorlik va shaffoflikni oshirish orqali jozibador investitsiya muhiti yaratishga qaratilgan institutsional islohotlarni talab etadi.

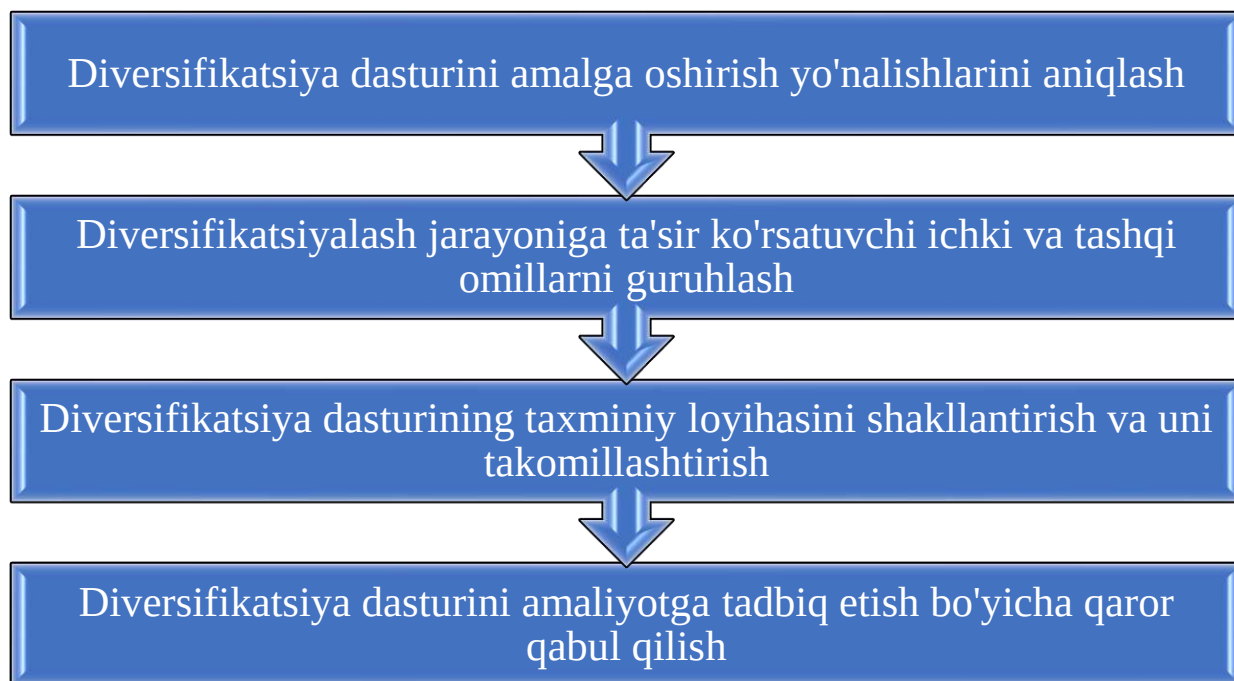
Qisqa muddatli strategiyadan keyin esa 3–5 yilga mo'ljallangan quyi o'rta muddatga mo'ljallangan salohiyatni yuksaltirish strategiya diversifikatsiya va iqtisodiy o'sish jarayonlarini ta'minlaydi. Mazkur davr oralig'i ilmiy-tadqiqot institutlariga moliyaviy va institutsional ko'mak orqali tadqiqotlarni qo'llab-quvvatlash; startaplar, texnoparklar va R&D loyihalarini kengaytirish orqali innovatsiyalarni rag'batlantirish; tashqi savdoni erkinlashtirish, eksport-import rejimini diversifikatsiya qilish orqali bozor ochiqqligini ta'minlash bilan xarakterlanadi.

Keyingi bosqich sohaviy diversifikatsiyaga qaratilgan 5–10 yilga mo'ljallangan o'rta muddatli bosqich bo'lib, agrotexnologiyalar, suv resurslaridan samarali foydalanishga qaratilgan qishloq xo'jaligini modernizatsiya qilish; yuqori qo'shilgan qiymatli ishlab chiqarish, qayta ishlash sanoatini kengaytirishga mo'ljallangan sanoatni rivojlantirish; turizm, moliya, IT va ta'lim xizmatlarini kuchaytirish bilan bog'liq xizmatlar sohasini kengaytirish yo'nalishlarini o'z ichiga oladi.

Undan keyin yuqori o'rta muddatga mo'ljallangan 10-15 yillik konsolidatsiya bosqichi boshlanadi. Mazkur bosqichda investitsiyalarni, ayniqsa to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish, sanoat va xizmatlar bo'yicha hududiy klasterlarni shakllantirish hamda xalqaro ishlab chiqarish va ta'minot zanjirlariga qo'shilish orqali global integratsiya jarayonlarini chuqurlashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu islohotlar o'z navbatida uzoq muddatga mo'ljallangan barqaror natijalar bosqichi boshlanishiga sabab bo'ladi. Oxirgi bosqichi sifatida taklif etilayotgan iqtisodiy rivojlanish modelining mazkur bosqichi resurslarga qaramlik bartaraf etilgan va ko'p tarmoqli Iqtisodiyotning diversifikatsiyalashuvi; jamiyatning barcha qatlamlari iqtisodiy rivojlanishdan birdek manfaat ko'radigan inklyuziv o'sish; ekologik muvozanat va yashil iqtisodiyot elementlarining shakllanishi ta'minlangan barqarorlikka asoslangan uzoq muddatli o'sish bilan alohida ahamiyatga ega.

Iqtisodiyotni diversifikatsiyalash yo'nalishlarini aniqlash jarayonida, eng avvalo, tarmoq va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy salohiyatini baholash zarur hisoblanadi. Keyingi bosqichda diversifikatsiyaga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatuvchi ichki va tashqi omillar tizimli ravishda guruhlanib, ularning ta'sir doirasi va vektor yo'nalishlari aniqlanadi. Mazkur yondashuv loyiha konsepsiyasining kompleksligini oshiradi va uning ilmiy hamda amaliy jihatdan mukammal bo'lishi uchun metodologik asos yaratadi. O'tkazilgan tahlillar natijalariga tayangan holda aniqlangan kamchiliklar bartaraf etilib, diversifikatsiya loyihasining takomillashtirilgan modeli ishlab chiqiladi hamda uni amaliyotga joriy etish bo'yicha tegishli qaror qabul qilinadi (3-rasm).

3-rasm. Iqtisodiyotni diversifikatsiyalash dasturini ishlab chiqish³⁰

Diversifikatsiya dasturlarini amaliyotga joriy etish jarayoni murakkab va ketma-ket bosqichlardan iborat bo'lib, u quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

birinchidan, loyiha faoliyatini barqaror moliyaviy manbalar bilan ta'minlash mexanizmlarini shakllantirish;

ikkinchidan, dasturda belgilangan chora-tadbirlarni belgilangan muddatlarda samarali ijro etish;

uchinchidan, erishilgan natijalarni muntazam monitoring asosida baholab borish;

to'rtinchidan, dastlabki rejalashtirish doirasida nazarda tutilmagan kutilmagan holatlar va noaniqliklarni minimallashtirish bo'yicha preventiv strategiyalarni ishlab chiqish;

beshinchidan, loyiha samaradorligini baholash maqsadida choraklik va yillik statistik ko'rsatkichlarni tizimli ravishda yig'ish hamda tahlil qilish.

Keyingi bosqichda esa diversifikatsiya jarayonining amaliy tatbiqi natijasida erishilgan iqtisodiy ko'rsatkichlar umumlashtirilgan holda ilmiy tahlil qilinadi va ular dastlabki loyiha parametrlarida belgilangan maqsadli indikatorlar bilan qiyosiy baholanadi. Bunda natijaviylik va samaradorlikni matematik-analitik tarzda o'lchash imkonini beruvchi maxsus formulalardan foydalanish ilmiy jihatdan maqsadga muvofiq hisoblanadi.

$$\Delta D_e = D_v^1 - (D_v^0 + C_d) \quad (1) \quad (9)$$

Bunda:

ΔD_e – diversifikatsiya loyihasi samaradorligini ifodalovchi ko'rsatkichi;

D_v^1 – diversifikatsiya loyihasidan keyingi korxona qiymati;

D_v^0 – diversifikatsiya loyihasi jori etilishidan oldingi korxona qiymati;

C_d – diversifikatsiya loyihasini amalga oshirish xarajatlari.

Diversifikatsiya loyihasini amalga oshirish xarajatlarining umumiy qiymati quyidagicha hisoblanadi:

$$C_d = I_d + C_{do} + C_{da} \quad (10)$$

Bunda:

I_d – diversifikatsiya loyihasi uchun kiritilgan investitsiyalar;

C_{do} – diversifikatsiya loyihasi uchun sarflangan korxonaning operatsion xarajatlari;

C_{da} – diversifikatsion loyihani uchun sarflangan korxonaning aylanma kapitali.

³⁰ Muallif ishlanmasi.

Taklif etilaygan yuqoridagi usul orqali realizatsiya qilingan diversifikatsiya dasturining iqtisodiy samarador darajasi quyidagicha baholanadi:

1) Agar diversifikatsiya dasturining samaradorligini baholash natijalari musbat qiymatga ega bo'lsa, ya'ni $\Delta D_e > 0$ bo'lsa, bu holat dastur faoliyatining maqsadli natijalarga erishganligini va uning samarali ekanligini ilmiy asosda tasdiqlaydi. Shuningdek, ΔD_e ko'rsatkichining qiymati qanchalik yuqori bo'lsa, diversifikatsiya jarayonining umumiy samaradorlik darajasi ham shunchalik yuksak bo'ladi. Bu esa dastur iqtisodiy tizimning barqaror rivojlanishiga qo'shayotgan hissasining intensivligini aks ettiradi;

2) Agar diversifikatsiya dasturining samaradorligini baholash natijalari manfiy qiymatga ega bo'lsa yoki nolga teng bo'lsa ($\Delta D_L \leq 0$), bunday holatda mazkur dastur iqtisodiy jihatdan samarasiz deb hisoblanadi. Shunday sharoitlarda diversifikatsiya choralari davom ettirish iqtisodiy nuqtai nazardan maqsadga muvofiq emas. Biroq ayrim fors-major vaziyatlari, jumladan, mamlakatdagi iqtisodiy barqarorlikning keskin yomonlashuvi, xalqaro savdo ziddiyatlari yoki global iqtisodiy inqiroz kabi omillar ta'sirida samaradorlik ko'rsatkichining nolga yaqinlashuvi yoki unga tenglashuvi kuzatilishi mumkin. Bunday hollarda dastur ijrosini to'xtatish emas, balki uni qayta ko'rib chiqish va samaradorlikni baholash jarayonini yangilangan sharoitlar asosida amalga oshirish ilmiy asoslangan yondashuv hisoblanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqqan holda, keyingi yillarda mamlakatimizda hududlar iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiyalash jarayonlarining samaradorligini oshirishda quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

- iqtisodiyotni diversifikatsiyalash jarayonlarini amalga oshirish mexanizmlarini yuqorida taklif etilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlar asosida yanada rivojlantirish orqali uslubiy asoslarni takomillashtirish;

- amalga oshirilayotgan diversifikatsion loyihalarning samaradorligini baholash uchun mutasaddi tashkilotlar tomonidan yagona ma'lumotlar bazasini shakllantirish hamda diversifikatsiya dasturlariga oid milliy standartlarni ishlab chiqish orqali ma'lumotlar bazasini shakllantirish va standartlashtirish;

- samarasiz deb topilgan diversifikatsiya dasturlarini qayta ko'rib chiqish va ularni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish orqali ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish;

- diversifikatsiya jarayonlarida ilm-fan yutuqlaridan samarali foydalanish va ularni amaliyotga joriy etishni qo'llab-quvvatlash orqali innovatsion rivojlanishni rag'batlantirish;

- diversifikatsiya jarayonlarini sifat va miqdor ko'rsatkichlari asosida mamlakat iqtisodiyoti tarmoqlari hamda mintaqalari kesimida baholash uchun reyting tizimini ishlab chiqish;

- xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasida integratsiya va kooperatsiya mexanizmlarini kengaytirish orqali diversifikatsiya jarayonlarini rivojlantirish;

- strategik ahamiyat kasb etuvchi tarmoqlarda davlat va xususiy sektor hamkorligi asosida diversifikatsiya dasturlarini amalga oshirishni ustuvor yo'nalish sifatida belgilash;

- diversifikatsiya dasturlarini mamlakatning uzoq yillik strategik rivojlanish konsepsiyalaridan kelib chiqqan holda ishlab chiqish va ularni mos ravishda amalga oshirish.

Umuman olganda, yuqorida keltirilgan chora-tadbirlarni izchil amalga oshirish milliy hududlar iqtisodiyoti tarmoqlarini diversifikatsiyalash jarayonlari orqali mamlakatning uzoq muddatli istiqbolda barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2023-y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "2022 - 2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, <https://lex.uz/docs/-5841063>.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 21-fevraldagi "2030-yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga

o'shinishni jadallashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi №83-sonli Qarori, <https://lex.uz/docs/-5870397>.

4. Nurova, G. (2025). Analysis of Economic Growth and Economic Diversification in Uzbekistan. В Global Journal of Research in Business Management (Т. 5, Выпуск 5, сс. 77–83). gjrpublication. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17404856>.

5. Nurova N.N. (2024, май 31). GLOBALLASHUV SHAROITIDA MAMLAKATIMIZDA STRATEGIK SAVDO SIYOSATINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI. <https://doi.org/10.5281/zenodo.11402100>.

ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Сайфуллаева Мадина Исмаиловна

Бухарский государственный университет

Кафедра «Экономика»

старший преподаватель, PhD

Проблема внедрения современных концепций в Узбекистане является ключевой для науки и практики, поскольку от её решения напрямую зависит конкурентоспособность национальной экономики в условиях глобальной цифровой трансформации. Изучение тенденций и перспектив этого процесса позволяет выработать научно обоснованные стратегии, которые минимизируют риски и максимизируют эффективность интеграции новых управленческих, технологических и образовательных моделей в специфический социально-экономический контекст страны. В конечном счёте, успешная адаптация передовых концепций является критически важным условием для обеспечения устойчивого развития, повышения качества жизни населения и укрепления позиций Узбекистана на международной арене.

Концепции ESG (Environmental, Social, and Governance), SDG (Sustainable Development Goals) и CSR (Corporate Social Responsibility) способствуют системному внедрению экологически ответственных, социально ориентированных и эффективных управленческих практик в корпоративные стратегии и бизнес-процессы. Это позволяет организациям не только укреплять устойчивость, но и вносить вклад в решение глобальных экологических и социальных задач.

В начале 2000-х годов в США насчитывалось всего 20 компаний с ESG-рейтингом. Как видно на рисунке 3.1, к 2020 году их количество выросло почти до 800. Средний рейтинг ESG за 20 лет удвоился, что связывают с ростом объема, качества и доступности данных³¹.

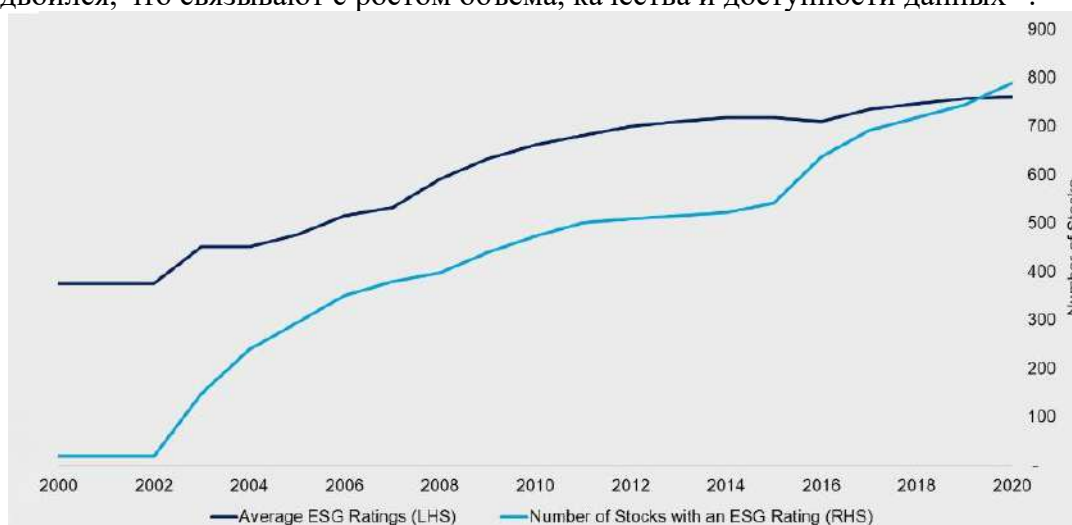

Рисунок 1. Количество компаний с ESG-рейтингом США и средний рейтинг ESG (Источник: Factor Research).

³¹ <https://trends.rbc.ru/trends/green/614b224f9a7947699655a435>

Согласно исследованию зарубежного издания Bloomberg, если рост продолжится такими же темпами, то к 2025 году активы ESG могут превысить 53 трлн.долларов США, что составляет более трети от прогнозируемой глобальной суммы активов в 140,5 трлн.долларов США³².

В Узбекистане вопрос об ESG факторах возник после того как Постановлением Кабинета Министров были одобрены Цели устойчивого развития (ЦУР) ООН в сентябре 2015 года. В этом году Организация Объединённых Наций объявила Повестку дня в области устойчивого развития на период до 2030 года, которая содержала 17 взаимосвязанных целей в качестве «плана достижения лучшего и более устойчивого будущего для всех».

В 2019 году было принято Постановление Президента Республики Узбекистан «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов». Главной целью Стратегии является достижение устойчивого экономического прогресса, который способствует социальному развитию, снижению уровня выбросов парниковых газов, климатической и экологической устойчивости, посредством интеграции принципов «зеленой» экономики в реализуемые структурные реформы³³.

В том же 2019 году Президентом был подписан Указ «Об утверждении концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года». Данный законодательный акт устанавливает Концепцию охраны природы Узбекистана до 2030 года, определяющую основные векторы экологической политики государства и направленную на достижение целевых показателей устойчивого развития страны³⁴.

В январе 2022 года был опубликован документ «Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы». Стратегия состоит из семи приоритетных направлений и 100 целей, которые Узбекистан намерен достичь в течение пяти лет. Среди этих целей в том числе есть отдельные направления в области ESG (внедрение зелёных принципов во все сферы, увеличение энергоэффективности экономики на 20 и другие)³⁵.

В апреле 2022 года Президент Узбекистана издал Указ, одним из направлений которого является «ускорение трансформации и приватизации предприятий и коммерческих банков с участием государства, стимулировании увеличения качественно новых, в частности основанных на принципах экологического, социального и корпоративного управления (ESG) инвестиций и высокоэффективных технологий производства за счёт уменьшения доли неэффективно функционирующих предприятий в экономике»³⁶.

На основе проведенного анализа можно выделить три обоснованные перспективы внедрения современных концепций в Узбекистане:

1. Активное внедрение принципов ESG и «зеленой» экономики, подкрепленное государственными стратегиями, создает основу для масштабной приватизации и привлечения иностранного капитала. Как показывает мировой опыт, устойчивые инвестиции демонстрируют устойчивый рост, и для Узбекистана это прямая возможность повысить свою конкурентоспособность на глобальной арене, перенаправив финансовые потоки в модернизацию экономики.

2. Существующие инициативы, такие как «Стратегия развития Нового Узбекистана», задают четкие цели и будут стимулировать компании добровольно, а в перспективе и в обязательном порядке, внедрять прозрачные и социально-ответственные практики управления, что повысит их долгосрочную устойчивость.

³² <https://www.bloomberg.com/professional/blog/esg-assets-may-hit-53-trillion-by-2025-a-third-of-global-aum/>

³³ Постановление Президента Республики Узбекистан, от 04.10.2019 г. № ПП-4477 «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов».

³⁴ Указ Президента Республики Узбекистан, от 30.10.2019 г. № УП-5863 «Об утверждении концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года».

³⁵ Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы».

³⁶ Указ Президента Республики Узбекистан, от 08.04.2022 г. № УП-101 «Об очередных реформах по созданию условий для стабильного экономического роста путем улучшения предпринимательской среды и развития частного сектора».

3. Перспектива заключается в структурном снижении уровня загрязнения, повышении энергоэффективности и переходе на «зеленые» технологии, что в конечном итоге приведет к улучшению качества жизни населения и обеспечению экологической безопасности страны.

Таким образом, необходимость внедрения политики устойчивого развития обусловлена множеством факторов, которые оказывают существенное влияние на её долгосрочную конкурентоспособность и устойчивость. В условиях современных экономических, экологических и социальных вызовов, компаниям необходимо интегрировать принципы устойчивого развития в свою стратегию и операционную деятельность.

Литература:

1. Постановление Президента Республики Узбекистан, от 04.10.2019 г. № ПП-4477 «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019-2030 годов».

2. Указ Президента Республики Узбекистан, от 30.10.2019 г. № УП-5863 «Об утверждении концепции охраны окружающей среды Республики Узбекистан до 2030 года».

3. Указ Президента Республики Узбекистан, от 28.01.2022 г. № УП-60 «Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы».

4. Указ Президента Республики Узбекистан, от 08.04.2022 г. № УП-101 «Об очередных реформах по созданию условий для стабильного экономического роста путем улучшения предпринимательской среды и развития частного сектора».

ХУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА КОРХОНАЛАРДА МАРКЕТИНГ ДАСТУРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШГА БАҒИШЛАНГАН ИЛМИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

Абдуллаева Хилола Нутфиллоевна

Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси

Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD)

Иқтисодий адабиётда ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиёти билан боғлиқ бўлган илмий қарашлар шаклланганлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, меркантилизм иқтисодий мактаби вакиллари А. Серра, Т. Манн, А. Монкретъен кабиларнинг илмий қарашларида маркетинг фаолияти билан боғлиқ болган қарашлар шаклланганлигини кўришимиз мумкин бўлиб, унга кўра, “мамлакат аҳолисининг турмуш фаровонлигини таъминлаш миллий иқтисодиётда ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланганлиги даражаси билан эмас, балки, ташқи савдони ривожлантириш орқали мамлакатда капитал жамғариши ҳажмининг ортиши ҳисобига таъминланади”[1]. Мазкур илмий қарашда ишлаб чиқариш соҳаси ташқи бозорларни ўзлаштириш ҳисобига ривожланиш тенденциясига эришишига устуворлик қаратилган бўлиб, бунда маркетинг фаолиятидаги бозор тадқиқотлари ўтказиш, янги бозорларни ўзлаштириш каби дастурлар меркантилизм таълимоти амал қилган XV-XVII асрларда ҳам амал қилган деган хулосага келиш мумкин бўлади. Ушбу ҳолат ишлаб чиқариш муносабатларини ривожлантиришда янги бозорларни ўзлаштириш бўйича маркетинг дастурлари ўша даврларда корхона фаолиятини бошқаришни ташкил этиш, ишлаб чиқаришни режалаштириш каби бошқарув амалиётининг таркибий элементи сифатида баҳоланганлигидан далолат беради.

Илк бор маркетинг курслари АҚШнинг Иллинойс ва Мичиган университетларида 1901-1902 ўқув йилидан бошлаб ўқитила бошланган бўлиб, бунда корхоналар фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиёти, маркетинг дастурларининг турлари, улгуржи ва чакана сотувчилар билан ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасида амалга ошириладиган иқтисодий-молиявий операциялар, ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларни реклама қилиш амалиёти билан боғлиқ бўлган масалалар олий таълим муассасалари талабаларига ўргатилган. Натижада 1908 йилга келиб, АҚШда биринчи ишлаб чиқариш корхоналарига нисбатан маркетинг хизмати кўрсатувчи компания фаолияти йўлга қўйилиб, 1911 йилдан бошлаб йирик ишлаб чиқариш корхоналари таркибий тузилишида маркетинг

бўлимлари фаолияти ташкил этила бошланди. Мамлакат ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланишга бўлган қизиқишнинг ортиши 1920 йилга келиб Миллий маркетинг ва реклама ўқитувчилари ассоциацияси ташкил этилиб, 1937 йилда ушбу ташкилот Америка маркетинг ассоциациясига айлантирилди.[2]

Корхоналар фаолиятини ташкил этишнинг жаҳон амалиёти таҳлиliga кўра, XX асрнинг 50-60 йилларидан бошлаб стратегик ривожланиш дастурлари таркибида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиёти билан боғлиқ бўлган ҳолатлар аниқланган. Жумладан, М. Портер томонидан корхоналар фаолиятини ташкил этиш ва уни ривожлантиришнинг стратегик йўналишларининг АҚШ амалиётини тадқиқ этиш асосида қуйидаги илмий хулосалар олинган: “мамлакатда капиталистик ишлаб чиқариш муносабатларининг ривожланиши шароитида корхоналар фаолиятини ташкил этиш, уни ривожлантиришнинг стратегик йўналишлари, жумладан, корхонанинг бозордаги мақеи, унинг қамров даражасини сақлаб қолиш ва уни кенгайтиришга қаратилган чора-тадбирларнинг самарадорлиги корхона фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш самарадорлиги билан чамбарчас боғлиқ бўлади”[3]. Олим томонидан амалга оширилган тадқиқотлар натижасида олинган ушбу илмий хулоса иқтисодий адабиётда корхоналар фаолиятидан маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиётини ташкил этиш билан боғлиқ бўлган тадқиқотларнинг ортишига сабаб бўлади. Бунга сабаб корхоналар ривожланиш стратегияларининг самарадорлиги айнан маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиёти билан чамбарчас боғланганлиги билан изоҳланади.

Жумладан, XX асрнинг 60 йиллари бошида Э.Ж. Мак-Карти[4] томонидан иқтисодий адабиётда “Маркетинг концепцияси” ривожланишида муҳим аҳамият касб этувчи “4 Р” концепцияси ишлаб чиқилди. Ушбу концепция иқтисодий адабиётда маркетинг соҳасида амалга ошириладиган илмий тадқиқотларда “Маркетинг комплекси” сифатида баҳоланади. Бугунги кунда маркетинг комплекси иқтисодий категория сифатида “корхоналар фаолиятини ташкил этишда маркетинг концепцияси таркибий компонентларидан ўзаро алоқадорликда фойдаланиш ва улар ўртасидаги комбинацияларни ўрнатилганлик ҳолатини англатади”[5]. Бу эса ҳар қандай корхона фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш уларнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятига боғлиқ бўлганлиги сабабли, ҳар бир корхона хусусий бўлган маркетинг комплексига эга бўлишидан далолат беради.

XX асрнинг 60-80 йилларидан бошлаб иқтисодий адабиётда корхона фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиётининг сифат кўрсаткичларини такомиллаштиришга бағишланган илмий қарашларнинг шаклланганлиги билан характерланади. Мазкур даврда иқтисодий жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар амалиётида индустриал мамлакатдан постиндустриал мамлакат амалиётига ўтилганлиги натижасида корхоналар фаолиятида оммавий ишлаб чиқаришдан истеъмолчига йўналтирилган ишлаб чиқариш амалиётига ўтила бошланганлиги билан характерланади. Бунда корхоналар маҳсулот ишлаб чиқариш амалиётини истеъмолчилар талабларига мослаштиришга устуворлик қаратиши назарда тутилади.

Корхоналар фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиётининг такомиллашиб бориши натижасида чуқур бозор тадқиқотлари ўтказиш, корхонанинг бозордаги рақобатчилари фаолиятини таҳлил қилиш, ишлаб чиқариш харажатларини оптималлаштириш орқали ишлаб чиқариладиган товар ва хизматларнинг бозордаги айланмаси ҳажмини оширишга қаратилган корхона фаолиятини ташкил этишнинг муҳим ажралмас қисми сифатида баҳолана бошланди.

Махаллий иқтисодчилардан Ш.Ж. Эргашходжаева фикрича, “корхонанинг ривожланиш имкониятларини таҳлил қилиш, унинг фаолияти билаан боғлиқ бўлган устувор мақсад ва вазифаларини белгилаш, уларни ҳал этиш бўйича тактик ва стратегик режаларни ишлаб чиқиш, ҳамда уларни амалга оширилиши устидан назоратни ўрнатиш маркетинг жараёнининг туб моҳиятини англатади”[6]. Ушбу тарифда ҳам маркетинг дастурлари корхона фаолиятида маҳсулот ишлаб чиқаришдан тортиб то уни истеъмолчига етказиб бергунга қадар барча ишлаб чиқариш босқичларини қамраб олувчи жараён эканлигини кўришимиз мумкин бўлади.

Т.Н. Парамонова томонидан корхоналар фаолиятини ташкил этишда маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиётининг концептуал асосларини тадқиқ этиш асосида унинг намоён бўлиш шаклига кўра, қуйидаги турларини ажратиб кўрсатади:

- ишлаб чиқариш концепцияси;
- товар концепцияси;
- сотиш концепцияси;
- анъанавий маркетинг концепцияси;
- ижтимоий-ахлоқий маркетинг концепцияси;
- ўзаро алоқавий маркетинг концепцияси.[7]

Иқтисодий адабиётда корхоналар фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш амалиётига бағишланган илмий қарашларни тадқиқ этиш асосида унга қуйидагича муаллифлик тарифини ишлаб чиқдик: “замонавий иқтисодий муносабатлар тизимида маркетинг корхоналар фаолиятини ташкил этиш жараёнида истеъмолчилар талабларини чуқур тадқиқ этиш асосида у томонидан ишлаб чиқарилаётган товар ва хизматларнинг миқдор ва сифат кўрсаткичларини мунтазам такомиллаштириб бориш, мақбул нархдаги товарлар таклифи билан бозорларни қамров даражасини ошириш, корхона фаолиятини ривожлантиришнинг устувор йўналишларини аниқлаш жараёнини ўзида акс эттирган ҳолда, корхона бошқаруви қарорларини қабул қилиш самарадорлигини таъминлаш имконини беради”. Ушбу тариф бугунги кунда ҳар қандай корхона амалиётида маркетинг дастурларидан фойдаланиш учун хос ҳисобланади.

Умуман олганда, корхоналар фаолиятида маркетинг дастурларидан фойдаланиш ҳисобига уларнинг ривожланиш стратегияларида кўзланган мақсад ва вазифаларга эришиш имкониятлари кенгайди. Жумладан, янги бозорларга кириб бориш, маҳсулотни сотиш ҳажминини ошириш ҳисобига корхонанинг ички инвестицион имкониятларини кенгайтириш ҳисобига миллий ишлаб чиқарувчиларнинг халқаро бозорлардаги рақобатбардошлик кўрсаткичларини янада оширишга эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Меркантилизм / под ред. И.С. Плотникова – М.: Директ-Медиа, 2007 – 82 с.
2. Эриашвили Н.Д. Маркетинг: Учебник для вузов / под ред. Н.Д. Эриашвили, К. Ховард, Ю.А. Цыпкин. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2003. – 269 с.
3. Porter M.E. What is Strategy? // Harvard business rev. Boston. 1996. Vol. 74, № 6. P. 61-78
4. Jerome McCarthy E. Basic Marketing: A Managerial Approach. Richard D. Irwin, INC. Homewood, Illinois. USA 1960. – 770 p.
5. Малащенко Н.П. Маркетинг на потребительском рынке: учеб. пособие. М.: Изд-во “Омега-Л”, 2008. – с. 27
6. Эргашходжаева Ш., Шарифхўжаев У. Маркетингни бошқариш: Даслик. Тошкент.: “IQTISODOYOT”, 2019. 462 б.
7. Парамонова Т.Н. Маркетинг: Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2010. – с. 190 с.

ХУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА БОЗОР ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИНГ ИННОВАЦИОН САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ

*Алимджанова Ойдин Нодировна
Бухоро давлат университети
мустақил тадқиқотчиси*

Бозор хизматлари кўрсатиш соҳаси таркибий жиҳатдан турли хизматлар кўрсатиш амалиётини ўз ичига олиб, бугунги кунда мамлакатда “Инновацион ривожланиш стратегияси” доирасида “иқтисодий тармоқлари ва ижтимоий соҳада ишлаб чиқариш ёки хизмат кўрсатиш жараёнларида ресурсларни мақбуллаштирган ҳолда талаб юқори бўлган ва истикболли

инновацияларни кенг жорий этиш”³⁷ бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Жумладан, аҳолига банкчилик хизматлари кўрсатиш соҳасида регулятор ҳисобланган Марказий банк томонидан сўнгги йилларда “кўрсатилаётган янги, инновацион ва масофавий хизмат турларини кенгайтириш, ... банкларнинг автоматлаштирилган банк тизимларини (АБС) янада такомиллаштириш орқали банк хизматларини кўрсатиш сифатини ошириш”³⁸ бўйича чора-тадбирлар изчил амалга оширилиб келинмоқда. Шу билан биргаликда, Президент Ш.М. Мирзиёев “банк хизматларини рақамлаштириш орқали уларнинг сифатини ошириш, кичик ва оилавий бизнес учун инновацион ва ҳамёнбоп молиявий маҳсулотларни жорий қилиш, ходимларни Европанинг энг намунали амалиётларига ўқитиш муҳимлиги”³⁹га эътиборни қаратиб, белгиланган устуворликлар банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётида инновацион самарадорликни оширишга бевосит таъсир қилувчи чора-тадбирлар қаторидан ўрин эгаллайди.

Бозор хизматлари кўрсатиш турли тармоқларни қамраб олиб, ҳар бир тармоқ ўзига хос бўлган хизматлар кўрсатиш амалиётининг хусусиятларига эга бўлиб, уларнинг инновацион самарадорлик кўрсаткичлари ҳам турлича бўлади. Шу сабабли, тадқиқот ишининг объектидан келиб чиққан ҳолда, айнан банкчилик хизматларига эътиборни қаратиб, “Hamkor Bank” АТБ, “Asia Alliance Bank” АТБ, ҳамда, “Mikrocreditbank” АТБ каби маҳаллий тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган банкчилик хизматларининг инновацион самарадорлик хусусиятлари ва улардаги ушбу соҳадаги мавжуд муаммоларини таҳлил қилишни лозим топдик. Банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётининг инновацион самарадорлиги таҳлил этилаётган тижорат банклари фаолияти сўнгги йилларда барқарор ривожланиш кўрсаткичларига эга бўлиб, ҳар уччала банк томонидан кўрсатилаётган хизматларнинг қамров даражаси ортиб, уларнинг миқдорлари сони, шу билан биргаликда, тижорат банклари фаолиятини муҳим йўналиши ва асосий даромад манбаи ҳисобланган кредит портфеллари ҳажми ўсиш тенденциясига эга бўлган. Жумладан, тижорат банклари фаолиятида ҳар бирининг даромадлари ҳам йилдан йилга ортиб бораётганлиги билан характерланади. Ушбу ҳолат банкчилик хизматлари кўрсатишининг инновацион самарадорлигини таҳлил қилиш мақсадида танлаб олинган маҳаллий тижорат банклари кўрсаткичларини қиёсий таққослаш асосида уларнинг ўзига хос хусусиятлари ва мавжуд муаммоларини аниқлаш учун асос сифатида хизмат қилади.

Бугунги кунда мамлакат банк тизимида кўрсатилаётган хизматларнинг оммабоплигини таъминлаш билан биргаликда, тижорат банкларининг миқдорлари талабларига мос келадиган хизматлар кўрсатиш амалиётини ҳам миқдор ҳам сифат жиҳатидан такомиллаштиришга қаратилган ислохотларга устуворлик қаратилиши натижасида аксарият тижорат банклари фаолиятида инновацион банкчилик хизматларини ривожлантириш бўйича чора-тадбирлар амалга оширилиб келинмоқда. Жумладан, банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётининг инновацион самарадорлиги таҳлил этилаётган “Hamkor Bank” АТБ, “Asia Alliance Bank” АТБ ва “Mikrocreditbank” АТБ тижорат банклари томонидан ҳам қатор инновацион хизматлар кўрсатиш амалиёти шаклланган бўлиб, уларни қиёсий таҳлил қилиш асосида қуйидаги ҳулосаларни олишга эришилди:

биринчи, “Hamkor Bank” АТБ томонидан кўрсатилаётган инновацион хизматлар бўйича: тижорат банки томонидан “MyHamkor” ва “Hamkor Mobile” мобил иловалари ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу иловалар асосида тижорат банки “QR-to-Pay (QR-тўлов)”, валюта конвертацияси, онлайн кредит расмийлаштириш, ҳамда SMS ёки e-mail орқали молиявий ҳисоботларни шакллантириш бўйича инновацион хизматларни ўз миқдорларига тақдим этади. Шунингдек, банкнинг инновацион хизматлари таркибига “e-Hamkor” интернет-эквайринг технологиясига асосланган тизим ишлаб чиқилган бўлиб, бунда интеграцион API орқали

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларда Ўзбекистон Республикасининг Инновацион ривожланиш стратегиясини амалга ошириш бўйича ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-307-сон қарори, 06.07.2022 й.

³⁸ Банк хизматлари замонавий талабларга мослаштирилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки, [Электрон манба], 12.03.2020 й. URL: https://cbu.uz/oz/press_center/news/134509/

³⁹ Ўзбекистон Президенти Венгриянинг “ОТ” гуруҳи билан стратегик шерикликни кенгайтириш режаларини қўллаб-қувватлади. 13.02.2024 й. <https://president.uz/uz/lists/view/7023>

онлайн тўловлар амалга оширилиши мумкин бўлиб, ушбу тизимда “Dashboard”, ҳамда таҳлилий воситалар амал қилади. Тижорат банки фаолиятига жорий этилаётган инновацион хизматларни тарғиб қилиш, тижорат банки миждозларининг молиявий, жумладан, банк томонидан тақдим этилаётган турли хизматлар, хусусан, инновацион банкчилик хизматларидан фойдаланиш бўйича банкнинг жисмоний ва корпоратив миждозлари ўртасида вбинарларнинг ташкил этилиши банк хизматлари кўрсатишнинг инновацион самарадорлигини оширилишига таълим хизматлари орқали эришилиши мумкинлигини кўрсатади. Тижорат банки томонидан тақдим этилаётган инновацион хизматларнинг яна бир муҳим жиҳати масофавий банк хизматларидан фойдаланишда тижорат банки миждозларини биометрик идентификациядн ўтказишда “Face-ID”, ҳамда SMS-код орқали кучли хавфсизлик тизимини ишлаб чиққанлигида ҳисобланади.

Умуман олганда, тижорат банки рақамли трансформациялашув жараёнларидан фаол даражада фойдаланиб, рақамли банк хизматлари кўрсатиш бўйича илғор банклар қаторидан ўрин эгаллаб, тижорат банкининг инновацион маҳсулотларини ишлаб чиқиш ва уни миждозларга тақдим этишда турли вебинарлар ташкил этилиб, инновацион самарадорликни ошириш бўйича банк фаолиятида таълим хизматларидн фойдаланиш устувор аҳамият касб этади. Шу билан биргаликда, тижорат банки томонидан бугунги кунда шаклланган инновацион банкчилик хизматлари пакетида “онлайн ипотека”, ҳамда сунъий интеллект (AI) билан интеграциялаштирилган автоматизациялаштирилган банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган камчиликлар мавжуд эканлиги аниқланди;

иккинчи, “Asia Alliance Bank” АТБ томонидан кўрсатилаётган инновацион хизматлар бўйича: ушбу банк маҳаллий тижорат банклари, жумладан, банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётининг инновацион самарадорлиги қиёсий таҳлил этилаётган бошқа банкларга нисбатан рақамли трансформация жараёнларидан самарали фойдаланиш бўйича етакчилик қилиб, мазкур жараёнлар билан бевосита боғлиқ бўлган AI чат-бот, интеграцион “API”, ҳамда, онлайн тартибда кредит хизматларидан фойдаланиш бўйича инновацион банкчилик хизматларини ишлаб чиқиб, уни ўз миждозларига тақдим этишга эришган. Шу билан биргаликда, тижорат банки марказий бошқарув аппарати томонидан миждозлар ўртасида ўтказилган сўровнома натижаларига кўра, тижорат банки томонидан кўрсатилаётган масофавий ва рақамли шаклдаги банкчилик хизматлари бошқа тижорат банклари томонидан ишлаб чиқилган инновацион хизматларга нисбатан қулайлиги билан ажралиб туради.

Умуман олганда, “Asia Alliance Bank” АТБ тижорат банки томонидан тақдим этилаётган инновацион хизматлар таркиби рақамли трансформациядан нисбатан фаол фойдаланганлиги ҳисобига диверсификациялашган ҳисобланади. Маълумотларга кўра, тижорат банкининг “Alliance Pay” мобил иловаси жисмоний шаклс шаклидаги банк миждозлари учун мўжалланган бўлиб, бунда миждозлар онлайн тартибда идентификациядан ўтибгина ушбу илова имкониятларидан фойдаланишлари мумкин бўлади. Илованинг ўзига хос хусусиятлари онлайн тартибда миждозларга депозит очиш, коммунал ва халқаро тўловларни SWIFT тизими орқали амалга ошириш, “My Home (менинг уйим)” бўлими орқали банк миждози истиқомат қиладиган ўз уйининг коммунал назоратини амалга ошириши, шунингдек, кўплаб провайдерларга тўловларни тўллаш, ҳамда, тегишли фоиз ставкалар асосида кешбекларга эга бўлиш каби ҳолатлар билан изоҳланилади.

Шу билан биргаликда, тижорат банки ўзининг корпоратив миждозлари учун жонли трансакциялар, балансни турли валюталарда режалаштириш каби имкониятларни тақдим этувчи корпоратив “Alliance Mobile” иловасини ишлаб чиққан ҳолда, функционал SMS-банкнинг билан интеграциялашган ўз-ўзига банк хизматини кўрсатиш (Self-Service) учун етарли бўлган масофавий банкчилик хизматини юритиади. Иловда кичик ва ўрта бизнес вакиллари учун интеграциялашган API орқали “B2B” хизмати, ҳамда, “e-Kredit” тизими асосида онлайн тартибда микрокредит, ипотека ва лизинг хизматидан фойдаланиш бўйича 3-15 кунлик муддатда кўриб чиқиладиган хизмат турини таклиф қилади.

Умумий ҳолатда “Asia Alliance Bank” АТБ сунъий интеллект (AI) га асосланган “AI чат-бот” технологияси асосида миждозлар билан автоматик тартида энг бериладиган саволлар

юзасидан тегишли тушунтиришларни амалга ошириши, агарда маълумотлар етшли бўлмаган тақдирда банк оператори билан мижозларни ўзаро алоқаларини таъминлайди. Чуқурлашган бозор рақобати шароитида тижорат банклари томонидан ўз мижозлари билан ўрнатилган ўзаро алоқанинг ҳолати инновацион самарадорликни оширишда муҳим аҳамият қаб этади;

учинчи, “Mikrocreditbank” АТБ томонидан кўрсатилаётган инновацион хизматлар бўйича: тижорат банки фаолияти асосан кичик ва ўрта бизнесни, жумладан, ўзини ўзи банд қилган фуқароларга банкчилик хизматлари кўрсатишга қаратилган бўлиб, инновацион самарадорлик бўйича рақамли трансформацион жараёнлардан етарли даражада фаол фойдаланилмаётганлиги ҳисобига нисбатан ортда қолмоқда. Яъни, тижорат банки томонидан тақдим этилаётган инновацион хизмат турларида рақамли дастурлардан фойдаланиш ҳолатлари бошқа банкларга нисбатан чекланган бўлиб, аксарият хизмат турлари анъанавий хизмат кўрсатиш амалиёти билан ўзаро боғлиқликда амалга оширилади.

Ўтказилган тадқиқотларга кўра, тижорат банклари томонидан кўрсатилаётган молиявий хизматларнинг инновацион самарадорлик кўрсаткичлари тижорат банклари фаолиятида қўлланилаётган рақамли платформалар, замонавий FinTech технологиялари, банк мижозларининг молиявий савдхонликлари даражалари билан бевосита боғлиқ эканлиги аниқланди. Шу билан биргаликда, масофавий банкчилик хизматлари кўрсатиш амалиётини кенгайтириш асосида тижорат банкларининг инновацион самарадорлик кўрсаткичлари сезиларли даражада ортганлиги аниқланди. Бу эса тижорат банклари томонидан ўзларининг инновацион инфратузилмларини ривожлантиришлари ва рақамли трансформациялашув жараёни билан боғлиқ бўлган чора-тадбирларга устуворлик қаратилишини тақозо этади.

ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Дилмуродов Хушид Баходтир ўғли

Осиё халқаро университети таянч докторанти

Мамлакатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмини такомиллаштиришга қаратилган ислохотларни ишлаб чиқишда ушбу тизимнинг турли иқтисодий ривожланиш шарт-шароитларида амал қилиш хусусиятларига эътиборни қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу эса иқтисодий фанда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмига бағишланган илмий назарияларни чуқур таҳлил қилиш ва уларни қиёсий таққослаш заруриятини оширади.

1-жадвал

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмига бағишланган назарияларнинг гуруҳланиши⁴⁰

Назария гуруҳи	Асосчилари	Бош ғояси
Либерал назария	А. Смит, Ф. Хайек	Шахсий масъулиятни ошириш ва давлат аралашувни камайтириш
Кейнсчилик назарияси	Ж.М. Кейнс	Давлатнинг ижтимоий фаоллигини оширишга устуворлик қаратилади
Неомарксистик назария	К. Маркс, Э.О. Райт	Капитлазм ривожланиши ижтимоий табақалашув ва камбағалликни келтириб чиқаради
Функционализм	Т. Парсонс, Э. Дюркейм	Жамиятда ижтимоий барқарорликни таъминлашга қаратилган ижтимоий сиёсатни юритиш

⁴⁰ Муаллиф томонидан тузилган

Ҳуқуқий-институционал ёндашув	Халқаро ташкилотлари, жумладан, БМТ, ИХТТ, ХМТ, ХИХА	Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишда уларнинг ижтимоий ҳуқуқларини кафолатланиши
Иқтисодий адолат назарияси	Ж. Ролз, А. Сен	Заҳираларни қайта тақсимлашда ижтимоий адолат ва тенгликни таъминлаш

Глобал даражада аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини амал қилиш хусусиятлари, унинг механизмини такомиллаштириш борасида илмий тадқиқотлар ўтказиб боровчи Халқаро ижтимоий ҳимоя ассоциацияси (ХИХА, International Social Security Association – ISSA)[1], Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ)[2], Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ)[3] экспертлари фикрларига кўра, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими давлатнинг аҳоли олдидаги ижтимоий мажбуриятлари, кафолатлари ва вазифаларини ҳал қилиш имконини берувчи, ижтимоий сиёсат дастурларини амалга оширишда бевосита иштирок этувчи турли соҳаларни камраб олиб, бунда ижтимоий соҳа таркибига кирувчи тармоқлар фаол қатнашадилар.

Ўрганишларга кўра, бугунги кунга қадар иқтисодий фанда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилиш хусусиятларини тадқиқ этишга қаратилган илмий концептуал ёндашувларни либерал, кейнсчилик, неомарксистик, функционал (айрим манбаларда социологик, ёки ижтимоий деб ҳам келтирилади), ҳуқуқий-институционал ва иқтисодий адолат назарияларига гуруҳлаш мумкин бўлади (1-жадвалга қarang). Бу турдаги гуруҳлашни амалга оширишда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми амал қилишидаги ўзига хос бўлган хусусиятларининг шаклланиши ва уларнинг такомиллашувига асосланган. Ҳар бир илмий назария гуруҳи аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш амалиётида давлат иштироки даражасини ўзгариб бориши билан ўзаро фарқланади.

Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими иқтисодий категорияси мазмунини тушунтириш борасида ўтказилган тадқиқотлар натижасига асосланган ҳолда, унга нисбатан қуйидагича муаллифлик ёндашувини ишлаб чиқиш мумкин бўлади: “аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими – бозор иқтисодий муносабатлари ривожланиши шароитида давлатнинг мамлакат фуқаролари олдидаги ижтимоий кафолатлари, вазифалари ва мажбуриятларини бажаришида ижтимоий соҳа орқали вужудга келган ижтимоий муааммоларни ҳал этиш имконини берувчи мураккаб ижтимоий-иқтисодий тузилма ҳисобланади. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш эса, давлат ва жамият аъзолари томонидан турли аҳоли қатламларини бозор иқтисодий муносабатларининг ривожланиши натижасида вужудга келадиган турли ижтимоий ҳавфлар, жумладан, камбағаллик, ишсизлик, меҳнатга лаёқатсизлик, қарилик, касаллик ва шу каби бошқа ҳолатларда психологик, моддий ва ҳуқуқий ёрдам кўрсатишни назарда тутди”.

1-расм. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизми таркибий компонентлари⁴¹

⁴¹ Муаллиф томонидан тузилган

Иқтисодий фанда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг мазмун-моҳиятини тушунтиришга қаратилган айрим тадқиқотлар натижаларини таҳлили унинг иқтисодий механизми молиялаштириш манбалари, тақсимлаш усуллари, назорат механизмлари, ҳамда давлат ва хусусий сектор ўртасидаги ижтимоий-иқтисодий муносабатларда ўз аксини топади (1-расмга қаранг), деган хулосага келиш имконини берди.

Бир мамлакат - бир тизим	Узлуксизлик	Кўп босқичлилиқ	Кенг камровлилиқ	Шаффофлик
Демократик бошқарув	Барқарорлик	Адекватлилиқ	Қонун устуворлиги	Давлат ижтимоий масъулияти

2-расм. Европа Иттифоқи мамлакатларида аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш тамойиллари⁴²

Умуман олганда, аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш тамойиллари ушбу тизим фаолиятини ташкил этувчи, уни бошқариш, ҳамда йўналтириш бўйича умумий қонун-қоидалар тизимини ўзида акс эттиради. Жаҳон амалиёти таҳлиliga кўра, турли мамлакатларда амал қилиб келаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилишнинг миллий тизимлари тамойиллари бир биридан ўзаро фарқланиб, улар аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш соҳасига тегишли бўлган давлат дастурлари, миллий стратегиялар, концепциялар, қонунлар ва бошқа турдаги меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топади. Шу сабабли, маълум бир мамлакат ёки мамлакатлар гуруҳида амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг амал қилиш тамойиллари бошқа бир мамлакат амалиёти билан ўзаро ўхшаш бўлмаслиги мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Cichon M., Scholz W., van de Meerendonk A., Hagemeyer K., Bertranou F., Plamondon P. Financing social protection. Quantitative Methods in Social Protection Series: A series on financial, actuarial and statistical aspects of social security prepared jointly by the International Social Security Association and the Social Security Department of the International Labour Office. ILO, Geneva – 2004. – 663 pages
2. Cattaneo U., Schwarzer H., Razavi S., Visentin A. Financing gap for universal social protection: Global, regional and national estimates and strategies for creating fiscal space. ILO Working Paper 113, Geneva, 2024. – 48 pages.
3. Scarpetta S. Financing Social Protection in OECD Countries: Role and Uses of Revenue earmarking. OECD Social, Employment and Migration Working Paper No. 312. OECD, 2024. – 26 pages.

ҲУДУДЛАРНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАШДА КОРХОНА БОШҚАРУВИДА КАДРЛАР САЛОҲИЯТИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШГА ҚАРАТИЛГАН ТУРЛИ УСУЛЛАР ВА ЁНДОШУВЛАР

Дўстова Азиза Қаҳрамоновна

Бухоро Давлат Университети

Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси

Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори (PhD)

Бозор иқтисодиёти шароитида амалга оширилаётган ҳар қандай чора-тадбирлар ва ислохотларнинг самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш асосида мавжуд камчиликларни аниқлаш орқали уларни ўз вақтида самарали ҳал этиш илмий ва амалий жиҳатдан долзарб аҳамият касб этади. Бошқа соҳа ва йўналишларда бўлгани сингари корхона бошқарувида

⁴² Муаллиф томонидан тузилган

кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш ҳам корхона хўжалик фаолиятида ишлаб чиқариш жараёнларини самарали ташкил этиш, корхона эгалигидаги меҳнат ресурсларидан оптимал даражада фойдаланиш ҳисобига бозордаги рақобат устунлига эришишнинг устувор йўналишларини аниқлаш имконини беради. Шу сабабли ҳам корхоналар бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичларини мунтазам баҳолаб бориш керак бўлади.

Бугунги кунга қадар иқтисодчи олимлар томонидан корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашнинг турли илмий услубий асослари ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу жараён корхона бошқаруви тизимида кадрларни бошқариш амалиёти билан боғлиқ бўлган ҳар бир босқични тўлиқ қамраб олиши зарурлиги ҳисобига бир мунча мураккаб ҳисобланади. Турли иқтисодчи олимлар томонидан корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашнинг услубий асосларини тадқиқ этишга бағишланган илмий тадқиқотлар тадқиқот объекти ва ундан кўзланган мақсаддан келиб чиққан ҳолда самарадорликни баҳолашнинг миқдорий ёки сифат кўрсаткичларини аниқлашга қаратилганлиги билан характерланади. Бу эса, корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашнинг услубий асосларини миқдор ва сифат кўрсаткичлари бўйича икки йирик гуруҳга ажратиш мумкинлигини англатади.

Т.А. Юсупова томонидан корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашнинг объектив ёндашуви ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу ёндашувда қуйидаги кўрсаткичлар асосида самарадорликни аниқлаш таклиф этилган:

- корхонада кадрлар салоҳиятини ошириш харажатлари;
- корхона талабларига мос келадиган кадрлар сони;
- кадрлар салоҳиятини оширишнинг корхона даромадларига таъсири;
- кадрлар салоҳиятининг корхона инвестицион жозибадорлигига таъсири.[1]

Фикримизча, Т.А. Юсупова томонидан таклиф этилган корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш усули аввалги ёндашувларга нисбатан кадрлар салоҳиятини оширишнинг кўпроқ натижавий кўрсаткичларига асосланилганлиги билан характерланади. Ушбу ҳолат корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан самарали фойдаланиш пировард натижада корхона хўжалик фаолиятининг иқтисодий самарадорлигининг ортишига олиб келади, деган хулосага келиш имконини беради.

Корхонада кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги тизимли мақсадларда амалга оширилиб, замонавий бошқарувнинг муҳим шарти ҳисобланади. Шунингдек, Е.О. Белова[2] томонидан ўтказилган тадқиқотларда корхонада кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш мақсадлари қуйидагиларда намоён бўлиши исботланган:

- корхона ёлланма ҳодимларининг касбий ривожлантириш (кадрлар квалификациясини ошириш, малака ошириш, касбга ўқитиш, қайта ўқитиш ва ҳ.к.) заруриятини аниқлаш;
- корхонанинг тегишли малакага эга бўлган кадрларга бўлган қўшимча эҳтиёжини аниқлаш;
- корхонани ривожлантириш дастурлари ва стратегиясини ишлаб чиқиш;
- корхонада ёлланма ҳодимларини рағбатлантириш дастурларини ишлаб чиқиш;
- ҳодимларнинг мансабини ошириш ва ўзгартириш билан боғлиқ бўлган имкониятларни кўриб чиқиш.

Юқоридагиларга асосланиб, бугунги кунда ҳар қандай корхонада кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги мунтазам равишда баҳоланиб борилиши мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бу орқали корхона бошқарувида қабул қилинаётган қарорларнинг самарадорлигини таъминлашга эришилади. Жумладан, корхонада кадрларни ишга ёллаш ва улар билан тузилган меҳнат шартномаларини бекор қилиниши айнан ушбу баҳолаш натижаларига асосланиши корхонада ёлланма ҳодимларнинг меҳнат самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Юқорида корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолаш усуллари борасида иқтисодий адабиётда шаклланган ёндашувларни таҳлил қилиш асосида турли ривожланиш босқичларида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи омиллар таркибий жиҳатдан ўзариб туради, деган хулосага келиш мумкин бўлади. Аммо, ушбу омилларнинг корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигига таъсир кўрсатиш хусусиятидан келиб чиққан ҳолда миқдор ёки сифат кўрсаткичлари гуруҳига бириктириш мумкин бўлади (1-расмга қаранг).

1-расм. Корхона бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини тавсифловчи кўрсаткичларнинг гуруҳланиши⁴³

Жумладан, корхоналарнинг фаолияти юритиш соҳаси, уларнинг ривожланганлик даражасидан келиб чиққан ҳолда кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичини аниқлашда турли усуллардан фойдаланиш талаб этилади. Шу билан биргаликда, корхоналар бошқарувида кадрлар салоҳиятидан фойдаланиш самарадорлигини баҳолашда бир вақтнинг ўзида унга таъсир кўрсатувчи ички ва ташқи кўрсаткичларни миқдор ва сифат кўрсаткичларига гуруҳлаш орқали ягона бўлган интеграл кўрсаткичлар тизимини ишлаб чиқиш лозим. Фикримизча, бу турдаги баҳолаш услубиётини шакллантиришда миллий иқтисодиёт тармоқлари кесимидаги ёндашувни шакллантириш зарур, деб ҳисоблаймиз. Бунда давлат томонидан имтиёзлар пакети жорий этилган корхоналарга нисбатан алоҳида, бу турдаги имтиёзлардан фойдаланмаётган корхоналарга нисбатан алоҳида самарадорлик кўрсаткичларини баҳолаш талаб этилади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Юсупова Т.А., Амерханова З.Ш., Хадисов В.Х. Анализ кадрового потенциала: обзор эффективных методов оценки. // Индустриальная экономика: научно-практический журнал. № 2, Том 1, 2022. – с. 69-77/
2. Белова Е.О. Анализ и развитие кадрового потенциала организации // Современные социально-экономические процессы: проблемы, закономерности, перспективы: сб. ст. III Междунар. науч.-прак. конф.: в 2 ч. Ч. 1. Пенза. 2017. – с. 23-25
3. Axmedova Y.S. Inson resurslarini boshqarishning innovatsion yo'llari. journal of education, ethics and value, Vol. 3 Issue 4, 2024. 107–112 betlar
4. Bilevičienė T. Bilevičiūtė E., Paražinskaitė G. Innovative Trends in Human Resources Management, Economics and Sociology, Vol. 8, No 4, 2015 – pp. pp. 94-109

⁴³ Муаллиф томонидан тузилган

5. Cummings L.L. Toward Organizational Behavior. Academy of Management Review. No. 3, 1978. – pp. 90-98
6. Ferris G.R., Hall A.T. and Royle M.T. Theoretical Development in the Field of Human Resource Management: Issue and Challenges for the Future. Organizational Analysis, Vol. 12, No. 3, 2004. – pp. 231-254
7. Friedman, E. 2019. 4 External Factors that Affect Human Resource Management. Available at <https://blog.shrm.org/blog/4-external-factors-that-affect-human-resource-management>. Accessed 13 May 2022.

БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА МИНТАҚАВИЙ САНОАТЛАШУВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР АМАЛИЁТИ

*Қосимова Хилола Жамшидовна
Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси*

Ўрганишлар натижасида барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга ошириш моделларининг ўзига хос хусусиятлари, уларнинг устунликлари, ютуқ ва камчиликларини аниқлашга эришилди. Шу билан биргаликда, минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияси моделларининг замонавий бозор иқтисодиёти шароитида амал қилишида мамлакатлар амалиётида ҳар бир моделнинг маълум бир жиҳатларидан ўзаро интеграциялашган ҳолатда фойдаланиб келинаётганлиги аниқланди.

Замонавий иқтисодий адабиётда шаклланган барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга ошириш моделларининг амал қилиш хусусиятларини қиёсий таҳлил қилиш асосида, бугунги кунда саноат жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар амалиётида ҳам турли моделлар хусусиятларини аралаш ҳолда минтақавий саноатлашувни амалга оширишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқишда гибридлаштирилган ҳолда фойдаланилаётганлиги аниқланди. Мазкур ҳолат айрим мамлакатлар амалиётида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегиялари бўйича амалга оширилаётган дастурларни таҳлил қилиш заруриятини вужудга келтиради.

Барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақани инновацион саноатлаштириш модели АҚШ (Силикон водийси) амалиёти учун хос ҳисобланиб, Г.К. Вилсон[1], Н. Тхам[2], Р.У. Салисбури[3], Р. Реих[4] каби иқтисодчи олимларнинг илмий изланишларида ушбу моделнинг амал қилиш хусусиятлари тадқиқ этилган ҳисобланади. Ўрганишларга кўра, минтақани инновацион саноатлаштиришнинг барқарор ривожланиш стратегияси саноат ишлаб чиқаришини юқори технологиялар орқали ташкил этиш, жумладан, турли кичик ва ўрта турдаги саноат корхоналарининг илмий тадқиқот тажриба-конструкторлик ишланмалари (ИТТКИ) дан стартапларни қўллаб-қувватлаш орқали фаол даражада фойдаланишини, ҳамда, маҳсулот ишлаб чиқариши занжирининг турли босиқларида рақамли технологияларнинг жорий этилиши ҳисобига юқори самарадорликка эришишга қаратилганлиги билан ҳарактерланади.

Таҳлилларга кўра, “1970-2024 йилларда жаҳон ялпи ички маҳсулоти (ЯИМ) таркибида саноат ишлаб чиқаришининг улуши 13,7 фоиздан бугунги кунга келиб қарийб 18,0 фоизга етган бўлса, ушбу кўрсаткич АҚШда қарийб 17,0 фоизни ташкил этади”[5]. Жумладан, “1979 йилда мамлакат ишлаб чиқариш саноатида 20 млн.га яқин киши банд бўлган бўлса, 2024 йилда ушбу кўрсаткич қарийб 13 млн. кишига тенг ҳисобланади”[6]. Ушбу ҳолат мамлакатда барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақани инновацион саноатлаштириш жараёнлари жадал суръатларда бориб, саноат ишлаб чиқаришини ташкил этишда инсон омили ўрнини замонавий техника, машина ва ақлли роботлар эгаллаб келаётганлиги билан изоҳланади.

Таҳлилларга кўра, АҚШ минтақавий саноатлашувининг барқарор ривожланиш стратегияси юқори технологик ишлаб чиқариш нуқталарини экологик барқарорликни

таъминлаган ҳолда, саноатлаштирилган зоналарни ташкил этиш орқали амалга ошириши аниқланди. Шунингдек, давлат томонидан инновацион фаолликни оширишга солиқ имтиёзлари ва давлат субсидиялари ажратилиши кенг йўлга қўйилган бўлиб, фаол инновацион ҳамкорликни ривожлантиришга устуворлик қаратилади.

Барқарор ривожланиш стратегияси асосида минтақавий саноатлашувни амалга оширишнинг иккинчи модели эко-саноатлаштириш модели ҳисобланиб, ушбу моделнинг амал қилиши бўйича Германия мамлакати жаҳонда етакчи ўринни эгаллайди. Мазкур модел амал қилиш хусусиятига кўра, минтақани саноатлаштиришда атроф-муҳит муҳофазаси, жумладан, экологик барқарорликни таъминлаш, саноат ишлаб чиқаришини ташкил этишда қайта тикланувчи энергия манбаларидан, ҳамда ҳом ашёни чуқур қайта ишлаш билан биргаликда, ресурс тежовчи юқори технологиялардан фойдаланишга қаратилган ҳисобланади. Шу билан биргаликда, нафақат Германия, балки аксарият Европа Иттифоқи мамлакатларида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияларини амалга оширишда рақамли саноатлаштириш модели учун хос бўлган хусусиятлар ҳам учрайди. Сўнгги йилларда Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатларида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегиясининг амал қилиш хусусиятлари М.Б. Боссиле[7], Ф. Калза[8], С.П. Кизефер[9], С. Илич[10] каби етакчи олимлар томонидан ўрганилган бўлиб, экологик ва хавфсизлик бўйича стандартларни мамлакатлар миллий иқтисодиётининг турли тармоқларига жорий этилганлигини билан ажралиб туради. Ўрганишларга кўра, Германия мамлакатида амал қилаётган эко-саноатлаштириш моделида “Яшил иқтисодиёт” дастурларига устуворлик қаратилган бўлса, Швейцария мамлакатида эса саноат ишлаб чиқаришида қайта тикланувчи ресурслардан кенг фойдаланилади, Швецияда бўлса, саноат ишлаб чиқариши корхоналарида углерод чиқиндисини минимал даражада ушлаб туришга устуворлик қаратилади.

Шу билан биргаликда, Европа Иттифоқи (ЕИ) мамлакатлари учун хос бўлган минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегиясининг амал қилиш амалиёти иқтисодий адабиётда “Европа” ёки “Континентал” модел сифатида баҳоланади. 2011 йилда Германия ҳукумати томонидан саноат ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини кибер-физик тизимлар (Cyber-Physical System – CPS)” орқали “SMART (Ақлли) саноат корхоналари”га айлантириш бўйича дастури жаҳон ҳамжамиятига намоиш этилгач, минтақавий саноатлашув барқарор ривожланиш стратегияси бўйича Европа моделининг таркибий тузилишида “Ақлли ихтисослашув”га устуворлик қаратила бошланди. Бунда ишлаб чиқариш жараёнида инсон омилининг иштироки қисқартирилиб, рақамли технологиялардан кенг фойдаланиш амалиётига ўтиш бўйича амалий чора-тадбирлар ишлаб чиқиладиган бошланди.[11]

Юқорида келтириб ўтилган олимлар томонидан ЕИ мамлакатларида минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегиясининг амалга оширишда тармоқлар кесимида қуйидаги базис тамойиллар асосида давлат дастурлари амалга оширилганлиги аниқланди:

- мутлоқ ёки нисбий даражадаги рақобат устунлиги;
- “SMART” корхоналарни ривожлантириш орқали минтақавий саноат ишлаб чиқаришини ихтисослаштириш учун ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятининг етарли даражада таъминланганлиги;
- жадал суръатларда ривожланиб келаётган саноат тармоқларини миллий иқтисодиёт “драйвер”ига айлантиришда ахборот-коммуникацион технологиялар индустрияси маҳсулотларидан самарали фойдаланиш учун етарли даражада шарт-шароитлар яратиш;
- танланган соҳа мамлакат экспорти ва импортида стратегик аҳамият касб этиши;
- илмий-инновацион ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш орқали илмий-техник тараққиётни таъминлаш;
- давлат томонидан “SMART” корхоналарни ривожлантириш орқали минтақавий саноат ишлаб чиқаришини экологик стандартларга ихтисослаштирилишини қўллаб-қувватлашнинг тасирчан молиявий механизмини шакллантириш. Бунда давлат ва маҳаллий бюджетлар, жумладан, бюджетдан ташқари молиявий ресурслардан манзилли фойдаланиш.

Минтақавий саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегиясини амалга оширишнинг Осиё мамлакатлари амалиётини таҳлил қилишга қаратилган аксарият иқтисодий манбаларда Япония ва Жанубий Корея мамлакатлари амалиётлари тадқиқ этилганлигини кўришимиз мумкин бўлади. Жумладан, Ч. Жонсон[12], К. Ҳайтани[13], Э. Каплан[14], К-Х. Жунг[15], Э. Тваалховен[16] каби иқтисодчи олимлар томонидан амалга оширилган тадқиқотларда ушбу мамлакатларда минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегияларини амалга оширишда фаол равишда протекционизм сиёсатини қўллаш орқали импорт ўрнини босувчи саноат ишлаб чиқариши корхоналари фаолиятини давлат томонидан фаол қўллаб-қувватлаш асосида ривожлантирилганлиги борасида умумий хулосалар шаклланган. Шу билан биргаликда, ушбу мамлакатлар протекционистик сиёсатни қўллаш орқали саноат ишлаб чиқариши корхоналарининг капитализациялашуви даражасини ошириб, улар фаолияти ривожланиб боргани сари илмий-техник тараққиёт натижаларидан амалиётда фойдаланилишига устуворлик қаратишган. Бунда саноат корхоналари фаолиятини субсидиялаш, уларга дотациялар ажратишда давлат фаол қатнашган.

Хитой тажрибасига кўра, унда саноат ҳудудларини ташкил этиш билан биргаликда, маҳаллийлаштириш дастурларини ўзаро мутаносибликда олиб борилган. Шунингдек, саноат корхоналари илмий-техник тараққиётини таъминлашда ИТТКИ ишланмларини ишлаб чиқиш ва уларни амалиётга жорий этиш бўйича инновацион ҳамкорлик алоқалари мунтазам кучайтириб борилади. Хитойнинг устун жиҳатларидан бири бу мамлакатда аҳоли сони кўплиги ҳисобига арзон ишчи кучига эгаллиги ҳисобланади. Шу сабабли йирик хорижий саноат корхоналари мамлакатга ишлаб чиқариш нуқталарини жойлаштириши Хитойда саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни техник-технологик жиҳатдан ўзлаштириш бўйича имкониятларини кенгайтирган ва мамлакат ушбу вазиятдан самарали фойдаланган ҳисобланади.

Демак, минтақаларда саноатлашувни барқарор ривожланиш стратегияларини амалга оширишнинг замонавий тенденциялари ва ўзига хос хусусиятларини ўрганиш асосида ушбу жараёнларини амалга ошириш моделларининг қиёсий таҳлилинини ўтказиш натижалари куйидаги хулосаларни шакллантириш имконини бери:

- инновацион саноатлаштириш модели юқори инвестиция талиб қилишига қарамай, иқтисодий самарадорликка эришиш имкониятларини кескин оширади;
- эко-саноатлаштириш моделини амалга оширишда экологик хавфсизликни таъминлаш билан биргаликда, инвестицион қайтимга эришишда узоқ муддат давр талаб қилинади;
- кластерли саноатлаштириш модели бўлса саноатда илм-фан-ишлаб чиқариш ўртасидаги ўзаро интеграцион муносабатларни чуқурлашувини таъминлаш имконини бериб, инвестицион талаб ҳажми ўрта даражадалиги билан характерланади;
- агросаноатлаштириш модели кишлоқ ҳўдалиги ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини оширади, аммо ушбу моделни амалга оширишда паст даражадаги рентабелликка эришилади;
- рақамли саноатлаштириш моделида саноат ишлаб чиқаришини автоматизациялаш, ишлаб чиқариш жараёнларида сунъий интеллект (AI) билан интернет ашёлари (IoT) дан кенг фойдаланишга эришилиб, иш ўринлари таркибида ўзгаришлар содир бўлиб, мавжуд иш ўринлари қисқаради;
- минтақавий саноатлашувни барқарор ривожлантириш стратегиясини амалга оширишнинг жаҳон амалиёти таҳлиliga кўра, мамлакатлар ўзларининг ижтимоий, иқтисодий ва экологик хусусиятларидан келиб чиқиб, юқорида келтириб ўтилган моделлар хусусиятларини ўзаро гибридлаштирилган ҳолатдаги миллий стратегик сааноатлаштириш дастурларини амалга ошириб келмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Wilson, G. K. Business and Politics. A Comparative Introduction. — N. J. : Chatham House Publishers, Inc. Chatham, 1990

2. Tham N., McGee J. Making Things, Better: Federal Support for U.S. Manufacturing [on-line resource]. Apr 03, 2024. URL: https://bipartisanpolicy.org/blog/federal-support-for-manufacturing/?campaignid=18598281593&adgroupid=159472843383&keyword=manufacturing%20policy&gad_source=1&gclid=Cj0KCQjwz7C2BhDkARIsAA_SZKajtOxA_aa96elizvoFE8Qhi69NbaAWduJRYbOuEmeOVK6ZJP7qpEYAv0iEALw_wcB
3. Salisbury, R. U. Interest Groups // Greenstein N. I., Polsby, N. W. (Eds.) // Non-Governmental Politics Handbook of Political Science. Massachusetts : Reading, 1975
4. Reich, R. An Industrial Policy of the Right // Peretz P. (Eds.) // The Politics of American Economic Policy Making. M. E. Sharpe, N. Y., 1987
5. U.S. Manufacturing Economy [on-line resource]. URL: <https://www.nist.gov/el/applied-economics-office/manufacturing/manufacturing-economy/total-us-manufacturing>
6. U.S. Bureau of Labor Statistics. Manufacturing: NAICS 31-33. URL: <https://www.bls.gov/iag/tgs/iag31-33.htm>
7. Bossile M. B., Barcellos M. D. De, Vieira, L. M., Sauvee L. The drivers for adoption of eco-innovation, Journal of Cleaner Production, Vol. 113. 2016. – pp. 861-872
8. Calza F., Parmentola A., Tutore T. Types of Green Innovations: Ways of Implementation in a Non-Green Industry, Sustainability, Vol. 9 (1301), 2017. – pp. 1-16, DOI:10.3390/su9081301
9. Kiefer C. P., González P. R. De, Carrillo-Hermosilla J. Drivers and barriers of eco-innovation types for sustainable transitions: A quantitative perspective, Business Strategy and Environment, Vol. 28, 2018. – pp. 155-172
10. Ilic S., Petrovic T., Djukic G. Eco-innovation and Sustainable Development. Problems of Sustainable Development, Vol. 17 (2), 2022. – pp. 197-203
11. Rojko A. 2017 Industry 4.0 concept: background and overview // International Journal of Interactive Mobile Technologies. Vol. 11, № 5. P. 77–90.
12. Johnson, Ch. MITI and the Japanese Miracle. The Growth of Industrial Policy. 1925-1975. — California: Stanford University Press, 1982
13. Haitani, K. The Japanese Economic System. — Lexington : Massachusetts : D. C. Heath and Co, 1976
14. Kaplan, E. Japan : The Government – Business Relationship. — Washington D. C, 1972
15. Jung, K.-X. Internationalization of Korean Firms in the Global Context // Korea and United Kingdom. 1982
16. Twaalhoven, E., Hattori, T. The Supporting Role of Small Japanese Enterprises // Indiviers Research. The Netherlands, 1965

O‘ZBEKISTON MISOLIDA BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Qulliyev Oxunjon Anvar o‘g‘li

*Buxoro davlat universiteti,
iqtisodiyot kafedrası o‘qituvchisi
oxunjonqulliyev@gmail.com*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasida barqaror iqtisodiy rivojlanish jarayonida zamonaviy marketing va menejment tamoyillarining ahamiyati, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda amaliy qo‘llanilish imkoniyatlari tahlil etiladi. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy mas‘uliyat tamoyillari asosida iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashning samarali usullari yoritiladi.

Kalit so‘zlar: barqaror rivojlanish, marketing, menejment, innovatsiya, raqamli iqtisodiyot, strategik boshqaruv, ijtimoiy mas‘uliyat, O‘zbekiston tajribasi.

Kirish

Jahon iqtisodiyotining globallasuvi sharoitida barqaror rivojlanish mamlakatlar oldida turgan eng muhim strategik vazifalardan biridir. Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi,

raqobatning keskinlashuvi va resurslardan samarali foydalanish zarurati marketing hamda menejment tizimlariga yangicha yondashuvni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy marketing konsepsiyalari va menejment uslublarining uyg'unlashuvi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

O'zbekiston misolida bu jarayon "O'zbekiston–2030" strategiyasi, "Raqamli O'zbekiston–2030" dasturi va "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi doirasida faol amalga oshirilmoqda. Mamlakatda so'nggi yillarda innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamli xizmatlarni rivojlantirish hamda biznesni boshqarishda marketing yondashuvlarini qo'llash orqali iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga erishilmoqda.

1. Barqaror iqtisodiy rivojlanishning mohiyati

Barqaror iqtisodiy rivojlanish – bu iqtisodiy o'sish bilan birga ijtimoiy farovonlikni oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilishni birgalikda amalga oshirishga qaratilgan jarayondir. Ushbu model iqtisodiyotning uzoq muddatli samaradorligini, resurslardan oqilona foydalanishni va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.

O'zbekistonda bu yo'nalishdagi islohotlar quyidagi ustuvor sohalarda amalga oshirilmoqda:

- energetika tizimi – qayta tiklanuvchi manbalarni kengaytirish;
- sanoatda – resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- qishloq xo'jaligida – "aqli agrotexnologiyalar" va klaster tizimiga o'tish;
- ijtimoiy sohada – aholi bandligini oshirish va kambag'allikni qisqartirish.

Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda O'zbekiston yalpi ichki mahsuloti 6,2 foizga o'sgan bo'lib, bu jarayonda marketing va menejment yondashuvlari bilan bog'liq samaradorlikning ortgani kuzatilgan.

2. Zamonaviy marketingning barqaror rivojlanishdagi roli

Marketing hozirgi kunda faqat mahsulotni sotish vositasi emas, balki jamiyat, iqtisodiyot va ekologiya manfaatlarini uyg'unlashtiruvchi strategik tizim sifatida qaralmoqda. "Yashil marketing", "ijtimoiy marketing" va "barqaror marketing" tushunchalari orqali korxonalar nafaqat foyda, balki ijtimoiy mas'uliyat va ekologik xavfsizlikni ham hisobga olmoqda.

O'zbekistonda zamonaviy marketing yondashuvlari quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilmoqda:

- Raqamli marketing – Artel, UzAuto Motors, Ucell kabi kompaniyalar big data tahlili orqali mijozlar bilan aloqalarni kuchaytirmoqda;
- Turizm marketingi – "Uzbekistan. Silk Road Heart" brendi asosida mamlakatning xalqaro imijini shakllantirish;
- Eksport marketingi – "Made in Uzbekistan" yorlig'i ostida milliy mahsulotlarni xalqaro bozorlarga olib chiqish tashabbuslari.

3. Menejment tizimida barqarorlik tamoyillarini joriy etish

Zamonaviy menejmentda barqarorlik strategik boshqaruv, innovatsion boshqaruv va inson resurslarini boshqarish yo'nalishlarida namoyon bo'ladi.

O'zbekistonda menejment tizimi islohotlari quyidagicha:

- davlat boshqaruvida "raqamli menejment" tizimi joriy etilmoqda;
- xususiy sektor korporativ boshqaruv kodekslarini takomillashtirmoqda;
- startaplar va texnoparklarda innovatsion strategiyalar keng joriy qilinmoqda.

Masalan, "IT Park Uzbekistan" va "Yashil energetika" loyihalarida menejment tizimlari barqarorlik tamoyillariga asoslanib ishlaydi.

4. Marketing va menejment sinergiyasi

Zamonaviy sharoitda marketing va menejmentning uyg'unligi korxonalarning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Menejment marketing strategiyasini amalga oshirish uchun zarur resurslarni yaratadi, marketing esa bozor ehtiyojlariga mos qarorlarni ishlab chiqadi.

Bu sinergiya quyidagi afzalliklarni beradi:

- raqobatbardoshlikning oshishi;

- resurslardan samarali foydalanish;
- innovatsion mahsulotlar yaratish;
- brend obro'sining mustahkamlanishi.

O'zbekiston korxonalari tajribasida bu jarayon yaqqol ko'rinadi: UzAuto Motors, Artel, Hilton Tashkent kabi korxonalar marketing tahlili asosida menejment strategiyalarini takomillashtirmoqda.

Xulosa

Barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun marketing va menejment tizimlarida zamonaviy yondashuvlardan oqilona foydalanish zarur. O'zbekiston tajribasi shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalar, ekologik innovatsiyalar va ijtimoiy mas'uliyat tamoyillari asosida tashkil etilgan boshqaruv tizimi nafaqat korxonalarning, balki butun mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishiga xizmat qilmoqda.

Kelgusida O'zbekiston iqtisodiy barqarorligini ta'minlash uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyatga ega:

- marketing va menejment integratsiyasini chuqurlashtirish;
- raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan keng foydalanish;
- "yashil iqtisodiyot" va ekologik boshqaruvni rivojlantirish;
- xalqaro hamkorlik va innovatsion startaplarni qo'llab-quvvatlash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. "O'zbekiston-2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmon, 2023-yil.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024-yil.
3. Porter, M. E. "Competitive Advantage and Shared Value in the Era of Sustainability." Harvard Business Review, 2022.
4. Kotler, P., & Keller, K. L. Marketing Management. Pearson Education, 2021.
5. Muxitdinov, Sh. "Barqaror rivojlanish strategiyasida marketing va menejmentning o'rni." Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2023.
6. "Raqamli O'zbekiston-2030" davlat dasturi. – www.lex.uz
7. IT Park Uzbekistan rasmiy hisobotlari, 2024-yil.

“AIM LEAN” МОДЕЛИ АСОСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИНИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШНИНГ СТРАТЕГИК АФЗАЛЛИКЛАРИ

Очилов А.О.

Карши давлат техника университети

Аннотация

Мақолада рақамли технологиялар ва яшил иқтисодиёт тамойилларини уйғунлаштиришда АИМ Lean моделининг стратегик аҳамияти таҳлил қилинади. Lean Management нинг анъанавий ёндашувлари ва АИМ Lean модели ўртасидаги фарқлар очиқ берилган. Рақамли технологиялар (AI, IoT, Big Data, ERP) ва ресурс тежамкорлик йўналишлари орқали корхоналарда барқарор ривожланишга эришиш имкониятлари кўрсатилган. Шунингдек, Ўзбекистон корхоналари учун АИМ Lean модели асосида рақамли ва “яшил” интеграциянинг амалий механизмлари ишлаб чиқилган ва уларнинг стратегик афзалликлари асосланган.

Калит сўзлар: АИМ Lean, Lean Management, рақамли технологиялар, рақамли трансформация, яшил иқтисодиёт, ESG, барқарор ривожланиш, рақобатбардошлик.

КИРИШ

XXI асрда иқтисодий тараққиётнинг асосий драйверларидан бири – рақамли технологиялар ҳисобланади. Жаҳон иқтисодиётида сўнгги йигирма йил ичида рақамли трансформация жараёни натижасида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш соҳаларида янги бизнес-моделлар шаклланди. Масалан, McKinsey Global Institute ҳисоб-китобларига кўра,

рақамли иқтисодиётнинг глобал ЯИМдаги улуши 2025 йилга келиб 24–25% гача етиши кутилмоқда [McKinsey, 2020]. Бу эса рақамли технологияларнинг ишлаб чиқариш самарадорлиги, ресурс тежамкорлиги ва рақобат афзалликларига тўғридан-тўғри таъсирини тасдиқлайди.

Ўзбекистон шароитида ҳам рақамли иқтисодиётга ўтиш давлат сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясига кўра, 2030 йилга қадар рақамли хизматлар улушини ички ялпи маҳсулотда камида 30% гача ошириш режалаштирилган [O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-6079-сон қарори, 2020]. Шу билан бирга, мамлакатда “яшил иқтисодиёт” тамойилларини амалга ошириш орқали энергия тежамкор технологияларни жорий қилиш, чиқиндиларни қайта ишлаш ва углерод изини камайтириш бўйича миллий дастурлар ишлаб чиқилмоқда [O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkaması, 2022].

Айнан шу жараёнда Lean Management ва унинг рақамлаштирилган варианты — AIM Lean модели муҳим аҳамият касб этади. Lean Managementнинг асосий ғояси — ресурслардан максимал фойдаланиш ва чиқиндиларни минималлаштириш ҳисобланади [Womack & Jones, 2003]. AIM Lean эса мазкур принципларни рақамли технологиялар (AI, Big Data, IoT) ва “яшил иқтисодиёт” тамойиллари билан уйғунлаштиришни назарда тутди. Бу эса нафақат иқтисодий самарадорликка, балки экологик барқарорликка ҳам олиб келади.

Жаҳон тажрибасида ҳам бундай интеграциянинг ижобий самаралари кузатилмоқда. Масалан, Siemens компанияси саноатда рақамли твининг (digital twin) ва Lean инструментларини биргаликда қўллаб, ишлаб чиқаришда энергия истеъмолини 20% га, чиқиндилар ҳажмини эса 15% га қисқартиришга эришган [Siemens Report, 2021]. Шунингдек, Toyota компаниясида Lean ва IoT технологиялари уйғунлаштирилиб, логистика жараёнларида транспорт харажатлари 12% га камайтирилган [Porter, 1985].

Ўзбекистон саноатида ҳам бу жараёнлар босқичма-босқич амалга оширилмоқда. Хусусан, 2023 йилда текстиль саноатида рақамли бошқарув платформалари жорий этилган корхоналарда ишлаб чиқариш харажатлари ўртача 8–10% га камайган, маҳсулот экспорти ҳажми эса 15% га ўсгани қайд этилган [O‘zto‘qimachilik sanoat uyushmasi hisobotlari, 2023].

Шундай қилиб, мазкур мақолада AIM Lean модели асосида рақамли технологиялар ва яшил иқтисодиёт тамойилларини интеграциялашнинг стратегик афзалликлари назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинади. Мақола доирасида халқаро тажрибалар, Ўзбекистондаги амалий қадамлар ҳамда истиқболдаги ривожланиш йўналишлари ёритилади.

МЕТОДЛАР ВА АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Иқтисодий жараёнларнинг рақамлашуви ва барқарор ривожланиш йўналишларини уйғунлаштириш масаласи сўнгги ўн йилликларда жаҳон иқтисодий тафаккурида марказий ўринни эгаллаб келмоқда. Хусусан, Lean Management назарияси дастлаб ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ва чиқиндиларни камайтириш мақсадида шакллانган бўлиб, кейинчалик рақамли технологиялар ва экологик йўналишлар билан интеграция қилиш имкониятлари изчил ривожланди [Womack & Jones, 2003]. Бу жараённинг назарий асослари Майкл Портернинг рақобатбардош устунлик назариясида ҳам кўрилади [Porter, 1985].

Адабиётларда таъкидланишича, Lean тамойилларини рақамли технологиялар (IoT, Big Data, AI) билан уйғунлаштириш, яъни AIM Lean модели, нафақат ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштиришга, балки стратегик бошқарувни маълумотларга асосланган ҳолда йўлга қўйишга хизмат қилади [Monden, 2019]. Шу билан бирга, ушбу ёндашув “яшил иқтисодиёт” тамойиллари билан интеграция қилинганда, энергия тежамкорлиги, қайта тикланувчи манбалардан фойдаланиш ва чиқиндиларни минималлаштириш бўйича янги имкониятлар яратади [Geissdoerfer et al., 2017].

Ўзбекистонда ҳам сўнгги йилларда рақамли иқтисодиёт ва яшил ривожланиш стратегиялари давлат сиёсати даражасида белгилаб берилган. Хусусан, “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастурида рақамли технологиялардан самарали фойдаланиш иқтисодий ўсишнинг муҳим драйвери сифатида белгиланган [Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6079-сон Фармони, 2020]. Шунингдек, “Яшил иқтисодиётга ўтиш миллий стратегияси”да

иқтисодий барқарорлик ва атроф-муҳит муҳофазасини уйғун ривожлантириш устувор вазифалар қаторида кўрсатилган [Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2023-йил 30-декабрдаги қарори].

Методлар

Мазкур тадқиқотда қуйидаги илмий методлар қўлланилди:

1. Таққослама таҳлил – Lean Management ва AIM Lean моделининг анъанавий ва рақамли элементларини, шунингдек яшил иқтисодиёт тамойиллари билан интеграциясини қиёсий ўрганиш.
2. Системали ёндашув – рақамли бошқарув технологиялари ва экологик устуворлик омилларини ягона тизим сифатида таҳлил қилиш.
3. Эмпирик таҳлил – Ўзбекистон ва хорижий давлатлар тажрибасини ўрганиш, айниқса корхоналарда AIM Lean элементларини жорий этиш бўйича амалий мисолларни таҳлил қилиш.
4. Статистик усуллар – иқтисодий самарадорлик кўрсаткичларини, ресурс тежамкорлиги ва энергия сарфи маълумотларини таҳлил қилишда қўлланилди.

Ана шу методлар асосида мақолада AIM Lean моделида рақамли технологиялар ва яшил иқтисодиёт тамойилларини интеграциялашнинг стратегик афзалликлари назарий ҳамда амалий жиҳатдан ёритилади.

МУҲОКАМА

Иқтисодий тараққиётнинг ҳозирги босқичида корхоналар олдидаги асосий вазифа — рақамли технологиялардан самарали фойдаланган ҳолда ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш ва экологик барқарорликни таъминлашдир. Шу нуқтаи назардан AIM Lean моделининг аҳамияти ортиб бормоқда. Ушбу модель анъанавий Lean Management тамойилларини замонавий рақамли бошқарув воситалари ва “яшил иқтисодиёт” талаблари билан уйғунлаштириб, корхоналар учун инновацион стратегик устунлик яратади [Womack & Jones, 2003; Geissdoerfer et al., 2017].

Биринчи навбатда, AIM Lean рақамли технологияларни ишлаб чиқариш жараёнларига интеграция қилиш орқали самарадорликни оширади. Масалан, IoT сенсорлари ишлаб чиқариш ускуналарининг реал вақтда мониторингини таъминлаб, энергия сарфини назорат қилиш ва чиқиндилар ҳосил бўлишини камайтириш имконини беради. Шу билан бирга, Big Data таҳлили корхонада ресурслар тақсимотини оптималлаштириш, бозор эҳтиёжларини олдиндан башорат қилиш ва ишлаб чиқариш қувватини мослаштиришда қўлланилади [Monden, 2019].

Иккинчи томондан, AIM Lean “яшил иқтисодиёт” тамойиллари билан уйғунлашганда, фақат иқтисодий самарадорлик эмас, балки ижтимоий ва экологик натижалар ҳам таъминланади. Масалан, қайта тикланувчи энергия манбаларидан (қуйош, шамол) фойдаланиш, ишлаб чиқариш жараёнларида чиқиндиларни қайта ишлаш ва углерод изини камайтириш каби йўналишлар корхонанинг экологик имиджини кучайтиради ва жаҳон бозорида рақобатбардошлигини оширади [Porter, 1985].

Ўзбекистон мисолида қаралса, мамлакатда қабул қилинган “Рақамли Ўзбекистон – 2030” дастури ва “Яшил иқтисодиётга ўтиш миллий стратегияси” айти йўналишдаги устувор сиёсий ва иқтисодий йўналишларни белгилаб бермоқда. Бу эса маҳаллий корхоналар учун AIM Lean моделини амалиётга жорий қилиш имкониятларини янада кенгайтиради [Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-6079-сон Фармони, 2020].

Муҳокамадан шуни хулоса қилиш мумкинки, AIM Lean модели рақамли иқтисодиёт ва яшил ривожланиш орасидаги кўприк вазифасини бажариб, корхоналарга қуйидаги устунликларни тақдим этади:

1. Ишлаб чиқариш жараёнларининг самарадорлигини ошириш;
2. Энергия ва ресурс тежамкорлигини таъминлаш;
3. Экологик таъсирни минималлаштириш;
4. Корхонанинг рақобатбардошлигини маҳаллий ва халқаро бозорда мустаҳкамлаш.

НАТИЖАЛАР

Тадқиқот доирасида AIM Lean модели асосида рақамли технологиялар ва “яшил иқтисодиёт” тамойилларини интеграция қилишнинг стратегик аҳамиятини чуқур таҳлил қилиш орқали қатор муҳим натижаларга эришилди.

Биринчи натижа — ишлаб чиқариш самарадорлигининг ошиши. Lean Management тамойиллари (5S, Kaizen, TPM ва бошқалар) рақамли технологиялар билан уйғунлаштирилганда, ишлаб чиқариш жараёнларида ортикча ҳаракатлар, вақт ва ресурслар йўқотилиши сезиларли даражада камаёди. Масалан, IoT сенсорлари ёрдамида ускуналарнинг иш фаолияти реал вақтда кузатилиб, носозликлар олдиндан аниқланиши ва техник хизмат кўрсатиш харажатлари 15–20% га қисқариши мумкин [Monden, 2019].

Иккинчи натижа — ресурс ва энергия тежамкорлиги. AIM Lean модели энергия истеъмолини назорат қилиш ҳамда қайта тикланувчи манбалардан самарали фойдаланишни таъминлайди. Амалий ҳисоб-китобларга кўра, рақамли бошқарув ва “яшил технологиялар” уйғунлиги қувват сарфини ўртача 10–12% га, хомашё сарфини эса 8–10% га қисқартириш имконини бериши мумкин [Geissdoerfer et al., 2017].

Учинчи натижа — атроф-муҳитга салбий таъсирнинг камайиши. Lean ва “яшил иқтисодиёт” тамойилларини уйғунлаштириш чиқиндиларни қайта ишлаш ва уларни минималлаштириш имконини яратади. Бу эса углерод изини қисқартириш ва экологик барқарорликка ҳисса қўшишда муҳим аҳамият касб этади. Масалан, Европа ва Япония корхоналари тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, рақамли-экологик интеграция орқали CO₂ чиқиндилари ўртача 18–20% га қисқариши мумкин [Womack & Jones, 2003].

Тўртинчи натижа — корхоналарнинг рақобатбардошлигини ошириш. AIM Lean модели қўлланилган корхоналар фақат ички бозорда эмас, балки ташқи бозорда ҳам барқарор рақобат устунлигига эга бўлади. Бу эса уларнинг халқаро талабларга жавоб берувчи “яшил сертификатлар” олиши ва экспорт салоҳиятини кучайтиришига хизмат қилади [Porter, 1985].

Бешинчи натижа — стратегик бошқарувнинг такомиллашиши. AIM Lean маълумотларга асосланган қарор қабул қилиш тизимини яратиш орқали менежмент жараёнларини тезкор ва самарали ташкил қилишга имкон яратади. Бу эса корхоналарда стратегик режалаштиришни сифат жиҳатдан янги босқичга кўтаради.

Юқорида келтирилган натижалардан кўриниб турибдики, AIM Lean модели нафақат ишлаб чиқариш жараёнларини оптималлаштириш, балки рақамли иқтисодиёт ва яшил ривожланиш ўртасида узвий боғлиқликни таъминлашда самарали инструмент сифатида намоён бўлади.

ХУЛОСА

Ушбу тадқиқотда AIM Lean модели асосида рақамли технологиялар ва яшил иқтисодиёт тамойилларини интеграция қилишнинг стратегик афзалликлари ҳар томонлама таҳлил қилинди. Илмий назарий жиҳатдан, AIM Lean модели корхоналарда ишлаб чиқариш жараёнларини рақамлаштириш ва ресурсларни оптимал бошқариш орқали барқарор ривожланишни таъминлайдиган инновацион ёндашув сифатида намоён бўлмоқда.

Эмпирик таҳлил натижалари шуни кўрсатадики, рақамли технологиялар (ERP, IoT, Big Data, AI) ва яшил иқтисодиёт мезонларини интеграциялашган ҳолда қўллаш:

1. ресурс сарфини 15–20% га қисқартириш,
2. ишлаб чиқариш жараёнида чиқиндилар миқдорини 10–12% га камайитириш,
3. энергия тежамкорлигини 18–22% га ошириш,
4. корхона рақобатбардошлигини эса узоқ муддатли истиқболда сезиларли даражада мустаҳкамлаш имконини бериши аниқланди.

Шу билан бирга, тадқиқотда AIM Lean модели рақамли ва экологик инноватсияларни уйғунлаштиришда қуйидаги устувор вазифаларни ҳал қилишда самарали механизм сифатида намоён бўлди:

1. Стратегик бошқарувни рақамли қарорларни қабул қилиш тизимлари билан уйғунлаштириш.

2. Технологик жараёнларда чиқиндиларни минималлаштириш ва қайта тикланадиган манбалардан фойдаланиш.

3. Корхоналарда рақамли маданият ва экологик масъулиятни шакллантириш.

Умуман олганда, AIM Lean модели асосида рақамли ва яшил иқтисодий тамойилларни интеграция қилиш Ўзбекистон саноат корхоналари учун нафақат иқтисодий самарадорликни ошириш, балки барқарор ривожланиш ва глобал бозорларда рақобатдошликни таъминлашда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

15. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги ПФ–6079-сон “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш тўғрисидаги Фармони. – Тошкент, 2020

16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 4 октябрдаги ПФ–5853-сон “Яшил иқтисодиётга ўтиш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Фармони. – Тошкент, 2019.

17. Porter, M. E., Heppelmann, J. E. “How Smart, Connected Products Are Transforming Competition.” Harvard Business Review. – 2014.

18. Womack, J. P., Jones, D. T. Lean Thinking: Banish Waste and Create Wealth in Your Corporation. – New York: Simon & Schuster, 2003.

19. Bocken, N., Short, S., Rana, P., Evans, S. “A Literature and Practice Review to Develop Sustainable Business Model Archetypes.” Journal of Cleaner Production, 65, 42–56, 2014.

20. Kagermann, H., Wahlster, W., Helbig, J. Recommendations for Implementing the Strategic Initiative INDUSTRIE 4.0. – Final Report, German National Academy of Science and Engineering, 2013.

21. Махмудов, Ш.Р. “Рақамли иқтисодиёт шароитида корхоналарда самарали бошқарув стратегияларини қўллаш.” – Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, №4, 2022.

22. Назаров, А.Х. “Ўзбекистонда саноат корхоналарини модернизация қилишда рақамли технологияларнинг роли.” – Иқтисодиёт ва таълим, №2, 2023.

23. OECD. Greening of Industry: New Roles for Communities, Markets and Governments. – Paris: OECD Publishing, 2019.

24. UNIDO. Industrial Development Report 2022: The Future of Industrialization in a Post-Pandemic World. – Vienna: United Nations Industrial Development Organization, 2022.

25. Аликулов, М. “AIM Lean O'zbekistonda korxonalarning innovatsion rivojlanishining drayveri sifatida.” – Innovatsion iqtisodiyot, Қарши давлат техника университети, 2025, №4.

26. Аликулов, М. “Роль Lean Management и AIM Lean в повышении цифровой зрелости и конкурентоспособности предприятий Узбекистана.” – Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, ТДИУ, Т.13, №4, 2025.

27. Аликулов, М. “Ключевые индикаторы эффективности производства в цифровой экономике: теоретико-методологические ориентиры и практический контекст Узбекистана.” – Scientific Exploration and Research and International Scientific Journal, 2025.

28. Бабкин, А.В. (ред.) Развитие интеллектуальной экономики и промышленности на основе искусственного интеллекта. – Монография. – Санкт-Петербург: 2025. (Аликулов, М. “Интеграция инструментов искусственного интеллекта в стратегическое управление”).

KICHIK VA O'RTA BIZNES SUBEKTLARIDA ESG TAMOYILLARINI JORIY ETISHNING XUSUSIYATLARI

Ismatulloeva Madinabonu Fozil qizi,

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti tadqiqotchisi

madinabonuismatulloeva@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada kichik va o'rta biznes subektlarida (KO'B) ESG (atrof-muhit, ijtimoiy mas'uliyat va korporativ boshqaruv) standartlarini joriy etishning o'ziga xos xususiyatlari o'rganildi. Tadqiqotda KO'B subektlarining ESG tamoyillarini qo'llash darajasi pastligi, buning sabablari va yechimlari tahlil qilinadi. Maqolada ESG standartlarini joriy etishning KO'B uchun

investitsiyalarni jalb qilish, xarajatlarni tejash, mijozlar ishonchini oshirish va iqtidorli xodimlarni jalb qilish kabi afzalliklari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ESG standartlari, kichik va o'rta biznes, barqaror rivojlanish, atrof-muhit, ijtimoiy mas'uliyat, korporativ boshqaruv, iste'molchi, investitsiya.

Abstract: This article examines the specifics of implementing ESG (environmental, social and governance) standards in small and medium-sized businesses (SMEs). The study analyzes the low level of implementation of ESG principles by SMEs, its causes and solutions. The article highlights the benefits of implementing ESG standards for SMEs in terms of attracting investment, saving costs, increasing customer trust and attracting talented employees.

Keywords: ESG standards, small and medium-sized businesses, sustainable development, environment, social responsibility, corporate governance, consumer, investment.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности внедрения стандартов ESG (экологических, социальных и управленческих) в малых и средних предприятиях (МСП). В исследовании анализируется низкий уровень внедрения принципов ESG малыми и средними предприятиями (МСП), его причины и пути решения. В статье рассматриваются преимущества внедрения стандартов ESG для МСП с точки зрения привлечения инвестиций, экономии затрат, повышения доверия клиентов и привлечения талантливых сотрудников.

Ключевые слова: стандарты ESG, малый и средний бизнес, устойчивое развитие, окружающая среда, социальная ответственность, корпоративное управление, потребитель, инвестиции.

Kirish

Bugungi kunda sanoat sohasi O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida yetakchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. Mamlakatda sanoatlashtirish jarayoni chuqurlashib borar ekan, korxonalar oldida nafaqat iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash, balki ekologik barqarorlik, ijtimoiy mas'uliyat, resurslardan oqilona foydalanish kabi masalalar ham kun tartibiga chiqmoqda. Aynan shu omillar sanoat korxonalarning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi ustuvor yo'nalishlardir [1].

ESG (Environmental, Social, Governance) - atrof-muhit, ijtimoiy mas'uliyat va korporativ boshqaruv tamoyillari zamonaviy biznes amaliyotlarida tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Global miqyosda ESG standartlari asosan yirik korporatsiyalar tomonidan qo'llanilayotgan bo'lsa-da, kichik va o'rta biznes subektlari (KO'B) uchun ham ularning ahamiyati ortib bormoqda. KO'B ko'pgina mamlakatlarda 90 foizga yaqin ish o'rinlarini yaratadi va YaIMning muhim qismini tashkil etadi, shu sababli ularning barqaror rivojlanish tamoyillariga muvofiqlashtirilishi iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin.

Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkiloti (OECD - Organisation for Economic Co-operation and Development) ma'lumotlariga ko'ra, Yevropada sanoat ifloslanishining 60-70 foizi kichik va o'rta biznesga to'g'ri keladi, shuning uchun ESG tamoyillarini joriy etish nafaqat yirik, balki o'rta va kichik biznesni yanada rivojlantirish va investitsiyalarni jalb qilishning zarur bosqichiga aylanmoqda [2].

O'zbekiston va Markaziy Osiyo mamlakatlarida KO'Bning rivojlanishi so'nggi yillarda sezilarli darajada oshmoqda, biroq ESG standartlarini joriy etish darajasi hali juda past hisoblanadi. Bunga sabab qator omillar, jumladan, cheklangan moliyaviy resurslar, ma'lumotlar etishmovchiligi, malakali mutaxassislarning etishmasligi va tegishli institutsional infratuzilmaning rivojlanmaganligi hisoblanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

KO'Bda ESG standartlarini joriy etishning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, potentsial imkoniyatlar va to'siqlarni tahlil qilishga bag'ishlangan xorijiy tadqiqotlarga to'xtaladigan bo'lsak, bu borada **Eccles R.G., Ioannou I. & Serafeim G. (2014)** o'z tadqiqotlarida korporativ barqarorlikning tashkiliy jarayonlari va korxona natijalariga ta'sirini keng qamrovli o'rgangan [3]. Ularning 20 yillik ma'lumotlar asosidagi tadqiqoti shuni ko'rsatadiki, barqarorlikni rag'batlantiruvchi kompaniyalar boshqaruv amaliyotlari va moliyaviy ko'rsatkichlari jihatidan o'zaro raqobatdosh firmalarga nisbatan yuqori natijalarga erishadi.

Friede G., Busch T. & Bassen A. (2015) ning 2000 dan ortiq empirik tadqiqotlarni o'z ichiga olgan meta-tahlili ESG va moliyaviy ko'rsatkichlar o'rtasidagi munosabatlar haqida qimmatli tushunchalar taqdim etadi. Ularning xulosasiga ko'ra, tadqiqotlarning 90 foizdan ko'pi salbiy bo'lmagan korrelyatsiyani ko'rsatadi va bu ESG investitsiyalari moliyaviy natijalarga salbiy ta'sir yetkazishining sharti emasligini ta'kidlaydi [4]. **Hahn R., & Kühnen M. (2013)** barqarorlik hisobotining determinantlari bo'yicha ko'plab tadqiqotlarni o'rganib, kompaniyalarning barqarorlik hisobotini qabul qilishiga ta'sir etuvchi asosiy omillarni aniqlaydi. Ularning tadqiqoti kompaniya kattaligi, sanoat turi, mulkchilik tuzilmasi va boshqaruv xususiyatlari kabi omillarning ahamiyatiga bag'ishlangan [5]. **Johnson M. P. & Schaltegger S. (2020)** barqaror rivojlanish uchun tadbirkorlikni ko'p darajali sababiy mexanizmlar asosida o'rganadi. Ularning tadqiqoti KO'Bning barqaror amaliyotlarni qabul qilishida individual, tashkiliy va institutsional omillarning o'zaro ta'sirini tahlil qiladi [6].

Schaltegger S. & Wagner M. (2011) barqaror tadbirkorlik va barqarorlik innovatsiyalari o'rtasidagi munosabatlarni o'rganib, KO'Bning barqaror amaliyotlarni qabul qilishida moslashuvchanlik va tezkorlik kabi afzalliklariga ega ekanligini aniqlaydi [7]. **World Business Council for Sustainable Development (2021)** KO'Bning ESG ko'rsatkichlari bilan bog'liq muammo va imkoniyatlarni o'rganadi. Hisobot KO'B uchun moslashtirilgan yondashuvlar va ularning barqarorlik tashabbuslarini amalga oshirishda yordam beradigan amaliy vositalarni taklif etadi [8].

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ESG standartlarining KO'Bda qo'llanilishi nisbatan yangi va rivojlanayotgan tadqiqot sohasi hisoblanadi. Yirik korporatsiyalarga nisbatan KO'B subektlari ESG amaliyotlarini joriy etishda o'ziga xos to'siqlar va imkoniyatlarga ega.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot nazariy, uslubiy va empirik tahlillarga asoslangan bo'lib, sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini baholashning keng ko'lamli yondashuvlarini qamrab oladi. Metodologiya xorijiy va mahalliy tajribalarga tayangan holda ishlab chiqilgan bo'lib, barqaror rivojlanishning uch ustuni (iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy) ESG tamoyillarini integratsiya qiladi.

Tahlil va natijalar

Xalqaro amaliyotda kichik va o'rta kompaniyalarning ESG kun tartibidagi ishtiroki o'sishining asosiy omillari quyidagilardan iborat (1-rasm).

1-rasm. KO'B subektlarida ESG standartlariga bo'lgan talabning oshishiga ta'sir qiluvchi asosiy omillar⁴⁴.

⁴⁴ O'rganilgan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tuzildi.

Investorlarning kuchli ESG profiliga ega kompaniyalarga qiziqishi. Barqaror rivojlanish bo'yicha o'z kun tartibiga ega bo'lgan kichik va o'rta korxonalar barqaror rivojlanishga yo'naltirilgan investorlar va "yashil biznes farishtalari"ni jalb qilish ehtimoli yuqori bo'ladi. Agar bir necha yil oldin faqat oz sonli investitsiya kompaniyalari investitsiya kiritish to'g'risida qaror qabul qilishda ESG omillarini hisobga olgan bo'lsa, bugungi kunda investitsiya kompaniyalarining deyarli to'rt dan uch qismi (72%) aynan shunday qilmoqda.

Mijozlarda mas'uliyatli iste'molni rivojlantirish. Iste'molchilarning xulq-atvori so'nggi yillarda juda o'zgardi. Iste'molchilar barqaror rivojlanish qadriyatlarini aks ettiruvchi kuchli ESG profiliga ega kompaniyalarga murojaat qilishga moyilligi yuqori bo'lmoqda. Kelajak mijozlari kompaniyalardan atrof-muhitga ta'siri uchun javobgarlikni talab qilishlari mumkin, ya'ni iste'molchini ushlab qolish uchun kompaniyalar o'zlarining ESG nufuzlarini kuchaytirishlari kerak bo'ladi.

Xarajatlarni tejash. ESG tamoyillariga rioya qilish kichik kompaniyalarga operatsion xarajatlarni tejashga yordam beradi. Masalan, muqobil energiya manbalariga o'tish elektr energiyasi, qog'oz cheklar va bosma mahsulotlar (uskunalar bo'yicha yo'riqnomalar, reklama broshyuralari va kataloglar) dan voz kechish qog'oz va bosma xarajatlarini kamaytirishi mumkin. Ba'zi hollarda, ESGga o'tish operatsion xarajatlarni kamaytirish orqali operatsion foydani 60% gacha oshirishi mumkin [9].

Iqtidorli xodimlarni jalb qilish. Kichik kompaniyalarning ESG bilan chambarchas bog'liq bo'lgan yana bir muhim jihati - bu iste'dodlarni jalb qilish. Alohida xodimni almashtirish xarajatlari xodim yillik ish haqining yarmidan ikki baravarigacha bo'lishi mumkin.

Yirik kompaniyalarning ishlab chiqarish va sotish zanjirida ishtirok etish imkoniyati. Kompaniyalarning ta'minot zanjiridagi issiqxona gazlari chiqindilari ularning operatsion chiqindilaridan o'rtacha 11,4 baravar ko'p bo'lgan, shuning uchun bugungi kunda tobora ko'proq yirik xalqaro tashkilotlar nafaqat o'z faoliyatidan, balki yetkazib beruvchilar faoliyatidan ham uglerod izini kamaytirish vositalarini joriy etishni boshladilar. O'z navbatida, bu yetkazib beruvchilarni issiqxona gazlari bo'yicha korporativ protokolning korporativ qiymat zanjiri hisobi va hisoboti qismidagi ekologik standartlarga rioya qilishga undaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, KO'B subektlari orasida ESG tamoyillarini amalda qo'llash darajasi pastligicha qolmoqda. Atrof-muhit sohasida eng ko'p qo'llaniladigan amaliyotlar energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etish (42%) va chiqindilarni qayta ishlash (28%) bo'ldi. Ijtimoiy sohada esa asosan mehnat sharoitlarini yaxshilash (51%) va mahalliy jamoalar bilan hamkorlik (33%) kabi amaliyotlar qo'llanilmoqda. Korporativ boshqaruv sohasida esa shaffoflik va axborot ochiqligi amaliyotlari eng past darajada (19%) qo'llanilmoqda.

KO'B subektlari faoliyatida ESG standartlarini joriy etishda quyidagi asosiy to'siqlarni qayd etishdi:

- moliyaviy resurslarning cheklanganligi (78%);
- mutaxassislarning yetishmasligi (65%);
- ma'lumotlar va baholash bo'yicha metodologiya etishmovchiligi (57%);
- huquqiy – me'yoriy talablarning yetishmasligi (42%);
- qisqa muddatli iqtisodiy foydalilik (35%).

Xulosa va takliflar

Yirik korxonalar keng qamrovli ESG strategiyalarini amalga oshirishga qodir bo'lsa-da, KO'B korxonalari uchun bosqichma-bosqich yondashuv samaraliroq bo'lishi mumkin. Buning uchun quyidagi modelni taklif etamiz:

birinchi bosqich: o'z-o'zini baholash va ustuvor yo'nalishlarni aniqlash:

- KO'B subektlari o'z faoliyatining ESG jihatlarini baholashlari lozim;
- eng muhim va arzon amalga oshirish mumkin bo'lgan yo'nalishlarni tanlash;

ikkinchi bosqich: kichik boshlang'ich loyihalarni amalga oshirish:

- energiya samaradorligi loyihalari;
- xodimlar farovonligi dasturlari;
- mahalliy jamoalar bilan o'zaro hamkorlik loyihalari;

uchinchi bosqich: natijalarni o'lchash va hisobot tayyorlash:

- ESG faoliyati natijalari monitoringi;
- oddiy hisobot tizimini joriy etish;
- to‘rtinchi bosqich: strategiyani kengaytirish:**
- muvaffaqiyatli amaliyotlarni kengaytirish;
- yangi ESG yo‘nalishlarini qo‘shish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14-sentabrdagi “Kichik biznesni rivojlantirishni moliyaviy va institutsional qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-306-son qarori. <https://lex.uz/uz/docs/-6609110?ONDATE=16.03.2024%2000>
2. OECD. 2018. P. 4. <https://www.oecd.org/greengrowth/GGSD_2018_SME%20Issue%20Paper_WEB.pdf>
3. Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*, 60(11), 2835-2857.
4. Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015). ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210-233.
5. Hahn, R., & Kühnen, M. (2013). Determinants of sustainability reporting: a review of results, trends, theory, and opportunities in an expanding field of research. *Journal of Cleaner Production*, 59, 5-21.
6. Johnson, M. P., & Schaltegger, S. (2020). Entrepreneurship for sustainable development: A review and multilevel causal mechanism framework. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 44(6), 1141-1173.
7. Schaltegger, S., & Wagner, M. (2011). Sustainable entrepreneurship and sustainability innovation: categories and interactions. *Business Strategy and the Environment*, 20(4), 222-237.
8. World Business Council for Sustainable Development. (2021). SMEs and ESG performance: Challenges and opportunities.
9. McKinsey. ESG qiymat yaratadigan beshta usul. P.<<https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Business%20Functions/Strategy%20and%20Corporate%20>

ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЗАРУРИЯТИ

Очилов Нарзулло Файзуллоевич
Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси

Қишлоқ хўжалиги тармоқларини барқарор ривожлантириш стратегиясини амалга оширишда аграр муносабатларнинг ўзига хос бўлган иқтисодий, ижтимоий, ҳуқуқий ва бошқа жиҳатларини инобатга олган ҳолда рақобатбардошлик даражасини оширишга қаратилган дастурларни изчил амалиётга татбиқ этиш лозим бўлади. Аграр соҳа ушбу тармоқнинг таркибий тузилиши, қишлоқ хўжалигида фаолият юритаётган иқтисодий субъектларнинг ишлаб чиқариш жарёнлари ва улар ўртасида юзага келадиган ижтимоий-иқтисодий муносабатларга таъсир кўрсатишда миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқларига нисбатан ажралиб туради. Хусусан, аграр соҳада ишлаб чиқаришнинг асосий омили сифатида ер майдонининг ҳажми ва унумдорлиги, ишлаб чиқариш ҳажмининг табиий-иқлимий шароитларга бевосита боғлиқлиги, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш циклининг узоклиги, ишлаб чиқариш (аграр соҳа маҳсулотларини етиштириш) жараёнларида тирик организмлардан кенг фойдаланиш ва ҳ.к. Мазкур ҳолатлар қишлоқ хўжалиги тармоқларида ишлаб чиқариш муносабатларининг технологик жиҳатдан бошқа тармоқларга нисбатан тубдан фарқ қилишидан далолат беради.

Шунингдек, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштиришда фермер хўжаликлари муҳим аҳамият касб этган ҳолда, бу турдаги хўжалик юритиш субъектлари асосан оилавий

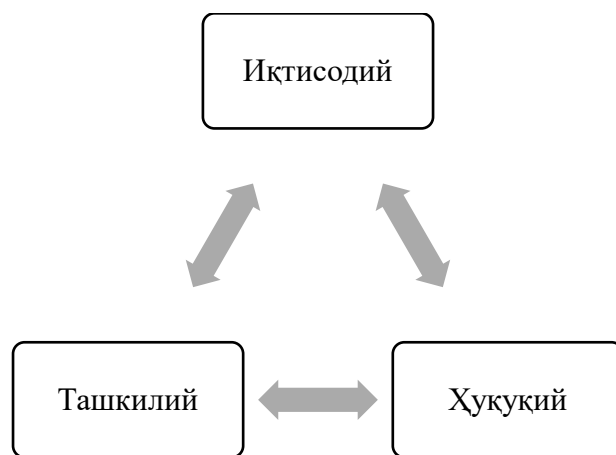
меҳнат тақсимотига асосланганлиги билан характерланади. Жумладан, фермер хўжаликлари ушбу тармоқда рақобатбардошлик даражасини узоқ муддат сақлаб туриш қобилиятига эга бўлган хўжалик юритиш субъектлари ҳисобланади. Моддий ишлаб чиқариш муносабатларни ташкил этишда миллий иқтисодиётнинг бошқа тармоқларининг рақобатбардошлиги кўрсаткичи ишлаб чиқариш ҳажми, кўлами, унинг тежамкорлиги билан йирик ишлаб чиқариш корхоналари рақобат курашида устунликка эришадилар.[1]

Жаҳон хўжалигининг глобаллашуви шароитида қишлоқ хўжалигидаги рақобат ҳар доим ҳам маҳаллий бозорларда ўз ўрнини эгаллаш ва мустаҳкамлаш учун курашни англатмайди. Қишлоқ хўжалигида фаолият юритувчи хўжалик субъектлари ўртасидаги ўзаро рақобат курашида асосан бошқа минтақаларда, жумладан қулай шарт-шароитлар яратилган, ернинг унумдорлиги юқори бўлган, ишчи кучи нисбатан арзон ва сув таъминотида муаммо бўлмаган ҳудудлардаги нисбатан арзон таннархдаги қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчилар рақобат устунлигига эга бўлади. Бу турдаги рақобат курашида устун келиш жуда қийин бўлиб, аксарият ҳолатларда рақобат устунлигига эга бўлишнинг имконияти бўлмайди. Шунингдек, айрим ҳолатларда қишлоқ хўжалиги субъектлари саноат тармоқлари субъектларидан фарқли ўлароқ, ўз хўжаликларини жойлаштириш учун ҳудудларни танлаш имкониятига эга бўлмайдилар. Бу эса аграр соҳа тармоқларида айрим хўжалик юритувчи субъектларнинг қулай ҳудуддан тегишли майдонга эга бўлганликлари ҳисобига рақобат курашида монополистик устунликка эга бўлишларини таъминлайди.

Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг “мукамал рақобат” шароитида хўжалик юритувчи субъектлар ўртасида бирон бир рақобат устунлигига эга бўлган фермер хўжалигининг мавжудлиги, бошқаларнинг рақобатбардошлик кўрсаткичини ташқи таъсир ҳисобига заифлашишига олиб келади. бозор иқтисодиёти муносабатларининг тобора ривожланиб бориши аграр соҳада фаолият юритаётган иқтисодий субъектлар ўртасидаги рақобат курашини горизонтал шаклини бир мунча заифлаштирган ҳолда, вертикал рақобат муносабатларини жадал ривожланишига олиб келди. Аграр соҳадаги рақобат курашининг яна бир ўзига хос жиҳати қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари маркетингини монополаштириш хусусиятига эга эканлигида ўз аксини топади. Шунингдек, бир ҳудудда жойлашган қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи иқтисодий субъектлар ўзаро интеграцион муносабатларга киришиш орқали ҳудудлараро ёки мамлакатлараро рақобатга киришган ҳолда, вертикал рақобат курашига киришадилар. Ушбу ҳолат маълум бир ҳудуд ичидаги ўзаро рақобат курашини интенсивлигини бироз сусайтирган ҳолда, ҳудудий кооперативлар ўртасидаги рақобатнинг ривожланишига олиб келади.

Иқтисодий адабиётда қишлоқ хўжалиги соҳасида рақобатнинг ўзига хос хусусиятларини белгиловчи бир қатор ҳолатлар мавжуд. Хусусан, “нарх қайчиси” ҳолати рақобатга киришувчи хўжалик субъектларининг молиявий ҳолатига салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатлардан бири бўлиб, баъзи вазиятларда ишлаб чиқарувчилар қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш учун сарфлаган харажатларини тўлиқ қоплаш имкониятидан маҳрум бўлади. Шунингдек, фермер хўжаликларида юқори маҳсулдорликка эришиш учун фақатгина меҳнат унумдорлигини ошириш ва ишлаб чиқариш жараёнларини технологик жиҳатдан такомиллаштириш талаб этилади. Фермер хўжаликларида ишлаб чиқариш жараёнларига турли комбайнлар, кўпфункционали тракторлар ва шу каби бошқа техникаларнинг жалб этилиши улар томонидан маҳсулот етиштириш сарф-харажатларини минималлаштириш, ишлаб чиқариш ҳажми ва самарадорлигини ошириш учун хизмат қилади. Шунингдек, ушбу техник қуролланиш қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини, айниқса, ўсимликларни етиштириш, экинларни экиш ва ҳосилни йиғиш мавсумидаги меҳнат унумдорлигини ортишига бевосита таъсир кўрсатади.[2]

Иқтисодий адабиётда давлат томонидан қишлоқ хўжалигининг рақобатбардошлик даражасини оширишга таъсир кўрсатувчи дастаклари уларнинг таъсир йўналишларидан келиб чиққан ҳолда иқтисодий, ҳукукий ва ташкилий турларга ажратилади (2.1-расмга қаранг).

2.1-расм. Қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишга давлат томонидан таъсир кўрсатиш дастаклари[3]

Давлат томонидан амалга ошириладиган иқтисодий ислохот чора-тадбирлари орқали қишлоқ хўжалиги корхоналарининг рақобатбардошлигини оширишда иқтисодий дастаклар беvosита ишлаб чиқариладиган маҳсулот таклифини рағбатлантиришга қаратилганлиги билан характерланади. Шунингдек, иқтисодий дастакларнинг самарали амал қилишига қуйидаги омиллар ўз таъсирини ўтказди:[4]

- ички бозор сиғимкорлигининг чекланганлиги. Бунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъект томонидан етиштирилган маҳсулотларни бошқа мамлакатларга экспорт қилиш, уларни ташиш ва сақлаш бўйича давлат томонидан етарли шарт-шароитларни яратилганлиги;

- маҳсулот етиштириш (ёки ишлаб чиқариш) ҳаражатлари ҳажми. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш жараёнларини техник ва технологик жиҳатдан замонавий қуроллантириш орқали маҳсулот таннархини пасайтиришга эришишни давлат томонидан рағбатлантириш зарурияти;

- дастлабки ҳаражатлар. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш бўйича янги хўжалик субъектларини очиш, уларнинг фаолиятини ривожлантиришнинг илк босқичларида уларни молиявий ресурслар билан таъминланганлиги ва давлат томонидан қўллаб-қувватланиши;

- давлатнинг иқтисодий сиёсати. Бунда давлат томонидан қишлоқ хўжалиги соҳасида қўлланиладиган протекционизм сиёсати, аграр соҳа тармоқларини молиявий қўллаб-қувватлаш, уларга яратиладиган шарт-шароитлар, соҳага давлат кафолати остида жалб этиладиган инвестициялар, аграр соҳада банд бўлган ёлланма ишчиларни ижтимоий ҳимоя қилинганлик ҳолатлари инобатга олинади;

- маҳсулотни тўлиқ ҳажмда сотиш (ёки реализация қилиш) имконияти.

Қишлоқ хўжалигининг рақобатбардошлик даражасини оширишга давлат томонидан таъсир кўрсатишнинг иккинчи дастаги ҳуқуқий дастак ҳисобланиб, унга қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:[4]

- бошқарув. Бунда мамлакатда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи корхоналар бошқарувининг анъанавий ёки инновацион шаклда ташкил этилганлиги назарда тутилади. Анъанавий бошқарувга асосланган иқтисодий субъектларда ишлаб чиқариш жараёнларида асосан инсонларнинг меҳнатидан кенг фойдаланилса, инновацион бошқарувда илф-фан ютуқларини ишлаб чиқариш жараёнларига кенг татбиқ этган ҳолда, техник ва технологик жиҳатдан қуролланишга устуворлик қаратилади;

- қонунчилик. Бунда аграр соҳада хўжалик фаолияти юритишга оид яратилган шарт-шароитлар, хўжалик юритувчи субъектларнинг ҳақ-ҳуқуқлари ва уларнинг мажбуриятлари бўйича мамлакатда амал қиладиган меъёрий-ҳуқуқий асослар назарда тутилади;

- криминоген омиллар. Аграр соҳа маҳсулотларини етиштириш, уларни сотиш, яратиладиган имкониятлардан фойдаланиш бўйича айрим хўжалик субъектларига асоссиз равишда (таниш билишчилик, коррупция асосида) имтиёзларнинг ажратилиши, қишлоқ

хўжалиги маҳсулотлари контрабандаси ва шу каби қонунларнинг бузилиши ҳолатлари назарда тутилади. Амалиётда криминал омиллар ҳисобига айрим қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектлар рақобат устунлигига эга бўлишга интилиши ҳолатлари учраб туради.

Қишлоқ хўжалиги рақобатбардошлигини оширишга давлат томонидан таъсир кўрсатишнинг ташкилий дастакларининг самарали амал қилишига қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади:[4]

- бозор инфратузилмасининг ривожланганлик ҳолати. Бунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларни ишлаб чиқариш (етиштириш), жумладан, экинларни экиш, уларни парвариш қилиш, ҳосилни йиғиб олиш, маҳсулотларни етказиб бериш ва узоқ муддат сақлаш, шунингдек, етиштирилган маҳсулотларни тўлиқ сотиш имконини берувчи интитуционал бирлашмалар, логистик марказлар, техник хизмат кўрсатувчи ташкилотлар ва шу каби бошқа турдаги корхоналар фаолиятининг йўлга қўйилганлиги назарда тутилади;

- аграр соҳа тармоқларининг интеграцион стратегияси. Бунда мамлакат қишлоқ хўжалиги тармоқларини узоқ муддатли даврда рақобатбардошлиги кўрсаткичини оширишда агросаноат кластерларини ташкил этиш назарда тутилади. агросаноат кластерлари бугунги кунда қишлоқ хўжалигига сарфланаётган инвестицион лойиҳаларнинг самарадорлигини оширишга хизмат қилмоқда.

Амалга оширилган таҳлиллар натижалари кўрсатишича, қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари рақобатбардошлиги рақобатчиларга нисбатан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг нарх ва сифат жиҳатдан жозибадорлиги ва ҳаридорғирлиги билан тавсифланади. Фикримизча, қишлоқ хўжалиги тармоқларида фаолият юритаётган иқтисодий субъектларнинг рақобатбардошлиги даражасини комплекс таҳлил қилишда улар томонидан ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг нарх ва сифат кўрсаткичлари билан бир қаторда ишлаб чиқариш ҳажми, маҳсулотларни етказиб бериш шартлари, уларни сақлаш шарт-шароитлари каби омилларни ҳам инобатга олиш зарур деб ҳисоблаймиз. Ушбу омиллар аграр соҳа тармоқларида хўжалик фаолияти юритувчи субъектларнинг ўзаро рақобат устунликларига эришишини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Брылёв А.А. Конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции // АПК: Экономика и управление.-1998.-№10.-с.58-65
2. Захаров А.Н. Экономическая сущность и механизмы повышения конкурентоспособности предприятия: [мировой опыт]/ А. Н. Захаров // Внешнеэкономический бюллетень. - 2004. - N 4. - С. 11-20.
3. Бушманов С.М. Механизмы поддержания конкурентоспособности малых предприятий: автореф... канд. экон. наук: 08.00.05/ С. М. Бушманов. - Новосибирск, 2004. - 24 с.
4. Каучуков Р., Савка А. Механизм государственного регулирования цен в аграрном секторе развитых стран. Экономист №6 2001. С. 24-25

ҚУРҒОҚЧИЛ ХУДУДЛАРДА КИЧИК АГРОБИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ ҚУВВАТЛАШ ЙЎЛЛАРИ

Тешаев Миролим Джумаевич
Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси

Қурғоқчил ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш стратегик аҳамиятга эга. Бу ҳудудларда табиий ресурсларнинг чекланганлиги, иқлим ўзгаришларининг таъсири ва иқтисодий имкониятларнинг пастлиги кичик агробизнес субъектларининг барқарор фаолият юритишига тўсқинлик қилади. Шунинг учун давлат сиёсатининг ушбу соҳадаги фаол иштироки нафақат иқтисодий ўсишни таъминлаш, балки экологик барқарорлик ва ижтимоий фаровонликни юксалтиришга хизмат қилади.

Биринчи навбатда, қурғоқ ҳудудлардаги агробизнес субъектлари молиявий ресурсларга бўлган эҳтиёжни сезиларли даражада ҳис этади. Қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун зарур бўлган технологиялар ва инфратузилмаларга сармоя талаб этилади, аммо хусусий сектор учун юқори таваккалчилик сабабли инвестицияларни жалб қилиш мураккаб вазифа ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, давлат томонидан субсидиялар, кредит имтиёзлари ва инвестициявий грантлар шаклидаги молиявий қўллаб-қувватлаш механизмини жорий этиш кичик агробизнес субъектларининг фаолиятини ривожлантиришда ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

Иккинчидан, сув ресурсларининг чекланганлиги ва иқлим ўзгаришлари билан боғлиқ хавфлар кичик агробизнес субъектларини мослашувчан технологияларни жорий этишга мажбур қилади. Шу нуқтаи назардан, давлат томонидан томчилатиб суғориш, сув тежамкор технологиялар, иқлимга мослашувчан экинлар ва агротехника инновацияларини жорий этиш учун молиявий ва илмий-техник кўмак кўрсатилиши экологик барқарор қишлоқ хўжалиги тизимини шакллантириш имконини беради. Бу, ўз навбатида, ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва ҳосилдорликни оширишга хизмат қилади.

Учинчидан, қурғоқчил ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш маҳаллий ишлаб чиқариш занжирларини мустаҳкамлашда муҳим ўрин тутади. Хусусан, давлат томонидан логистика тизимини такомиллаштириш, маркетинг инфратузилмасини ривожлантириш ва маҳаллий қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг бозорга киришини енгиллаштириш орқали кичик агробизнес субъектларининг рақобатбардошлигини ошириш мумкин. Бу эса ички ва ташқи бозорларда маҳаллий маҳсулотларга бўлган талабни қўпайтириш орқали иқтисодий барқарорликни таъминлайди.

Тўртинчидан, қурғоқ ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш ижтимоий барқарорликка ҳам хизмат қилади. Мазкур ҳудудларда аҳолининг бандлигини таъминлаш ва миграцияни камайтириш учун кичик агробизнес субъектлари муҳим рол ўйнайди. Шу нуқтаи назардан, давлат томонидан меҳнат бозоридаги талаб ва таклифни мувофиқлаштириш, қишлоқ хўжалигида тадбиркорлик кўникмаларини ошириш, фермерлар ва тадбиркорлар учун таълим дастурларини ташкил этиш каби чора-тадбирлар амалга оширилиши самарали натижаларга олиб келади.

Бешинчидан, экспорт имкониятларини кенгайтириш ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш масалаларида давлат қўллаб-қувватлови муҳим аҳамият касб этади. Қурғоқчил ҳудудларда етиштирилган маҳсулотларни халқаро бозорларга чиқариш учун зарур бўлган фитосанитар ва сифат стандартларига риоя қилишни таъминлаш давлатнинг фаол иштироки ва қонунчиликни такомиллаштириш орқали амалга оширилиши мумкин.

Умуман олганда, қурғоқчил ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш нафақат иқтисодий ривожланиш, балки экологик барқарорлик, ижтимоий фаровонлик ва озик-овқат хавфсизлигини таъминлаш учун ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу жараёнда молиявий ва технологик ёрдамлар, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш ва бозор инфратузилмасини ривожлантириш орқали барқарор ва самарали қишлоқ хўжалиги тизими шакллантирилиши мумкин.

Қурғоқчил ҳудудларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш глобал муаммолардан бири бўлиб, иқлим ўзгариши, сув ресурсларининг чекланганлиги ва тупроқ унумдорлигининг пасайиши билан боғлиқ. Ривожланган давлатлар бу муаммоларга инновацион ёндашувлар, илмий тадқиқотлар ва давлат сиёсати орқали ечим топишга интилишмоқда. Ушбу давлатлар амалга ошираётган чора-тадбирлар бир неча йўналишларга бўлинади: сув ресурсларини тежаш технологиялари, иқлимга мослашувчи аграр сиёсат, молиявий қўллаб-қувватлаш механизмлари, рақамли қишлоқ хўжалиги ва ресурсларнинг барқарор бошқаруви.

Қурғоқчил ҳудудларда сув ресурсларини самарали бошқариш асосий устувор йўналишлардан бири ҳисобланади. Мисол учун, Исроил давлатининг қишлоқ хўжалигида томчилатиб суғориш ва аэрозол суғориш технологиялари кенг қўлланилади[1]. Ушбу усуллар сув сарфини 50% гача камайтириш ва бир вақтнинг ўзида ҳосилдорликни ошириш имконини

беради. АҚШнинг Калифорния штатида томчи суғориш билан бир қаторда қайта ишланган ва чучуклантирилган сувдан фойдаланиш амалиёти йўлга қўйилган[2]. Бу эса сув танқислигини камайтиришда муҳим аҳамият касб этади. Австралияда "Precision Agriculture" концепцияси асосида фермерлар дронлар, сенсорлар ва сунъий интеллект ёрдамида сув сарфини автоматик бошқариб, сувдан фойдаланиш самарадорлигини оширишга эришмоқда.

Иқлим ўзгаришлари қурғоқ ҳудудларда қишлоқ хўжалиги учун катта хавф туғдиради. Шу сабабли, ривожланган давлатлар иқлимга мослашувчи қишлоқ хўжалигини жорий қилмоқда. Европа Иттифоқи мамлакатларида иқлим ўзгаришига мослашувчи агротизимларни ривожлантириш учун давлат дотациялари берилади. Масалан, Испания ва Португалия қурғоқ ҳудудларида қурғоқчиликка чидамли экинлар (масалан, бодом, зайтун, кинва) экиш рағбатлантирилмоқда. Канадада иқлим мослашувчанлик индексига асосан деҳқончилик тизими тартибланиб, жойнинг иқлим шароитига мос экинлар экиш учун давлат қўллаб-қувватлови жорий қилинган[3].

Мазкур ҳудудлардаги тадбиркорлик субъектлари учун молиявий барқарорлик муҳим аҳамиятга эга. Шу сабабли, ривожланган давлатлар тадбиркорлик субъектларини рағбатлантириш учун турли молиявий механизмлардан фойдаланмоқда. АҚШда "Farm Bill" дастури доирасида қурғоқ ҳудудларда қишлоқ хўжалиги билан шуғулланувчи фермерлар учун субсидиялар ва гаровсиз кредитлар таклиф этилади[4]. Австралияда "Drought Assistance Program" орқали қурғоқчиликдан зарар кўрган фермерларга қарзлар кечирилади ва солиқ имтиёзлари тақдим этилади. Франция ва Германияда фермерлар учун "Климатга мослашув инвестиция жамғармалари" ташкил қилинган[5] бўлиб, бу маблағлар иқлимга чидамли агротехнологияларни жорий этиш учун сарфланади.

Замонавий аграр сиёсат рақамли технологиялардан фойдаланишни тақозо этади. Исроилда "AgriTech" стартаплари[1] сув тежовчи технологиялар, тупроқ таҳлили ва сенсор воситаларни жорий қилишда етакчи ўрин эгаллайди. АҚШда сунъий интеллект асосидаги прогнозлаш дастурлари ишлаб чиқилган бўлиб, улар қурғоқ ҳудудлардаги фермерларга экинларнинг сув талабини олдиндан таҳлил қилишга ёрдам беради. Япония ва Голландияда "Smart Farming" технологиялари орқали ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш, дронлар ва сенсорлар ёрдамида қишлоқ хўжалигини бошқариш кенг жорий қилинган.

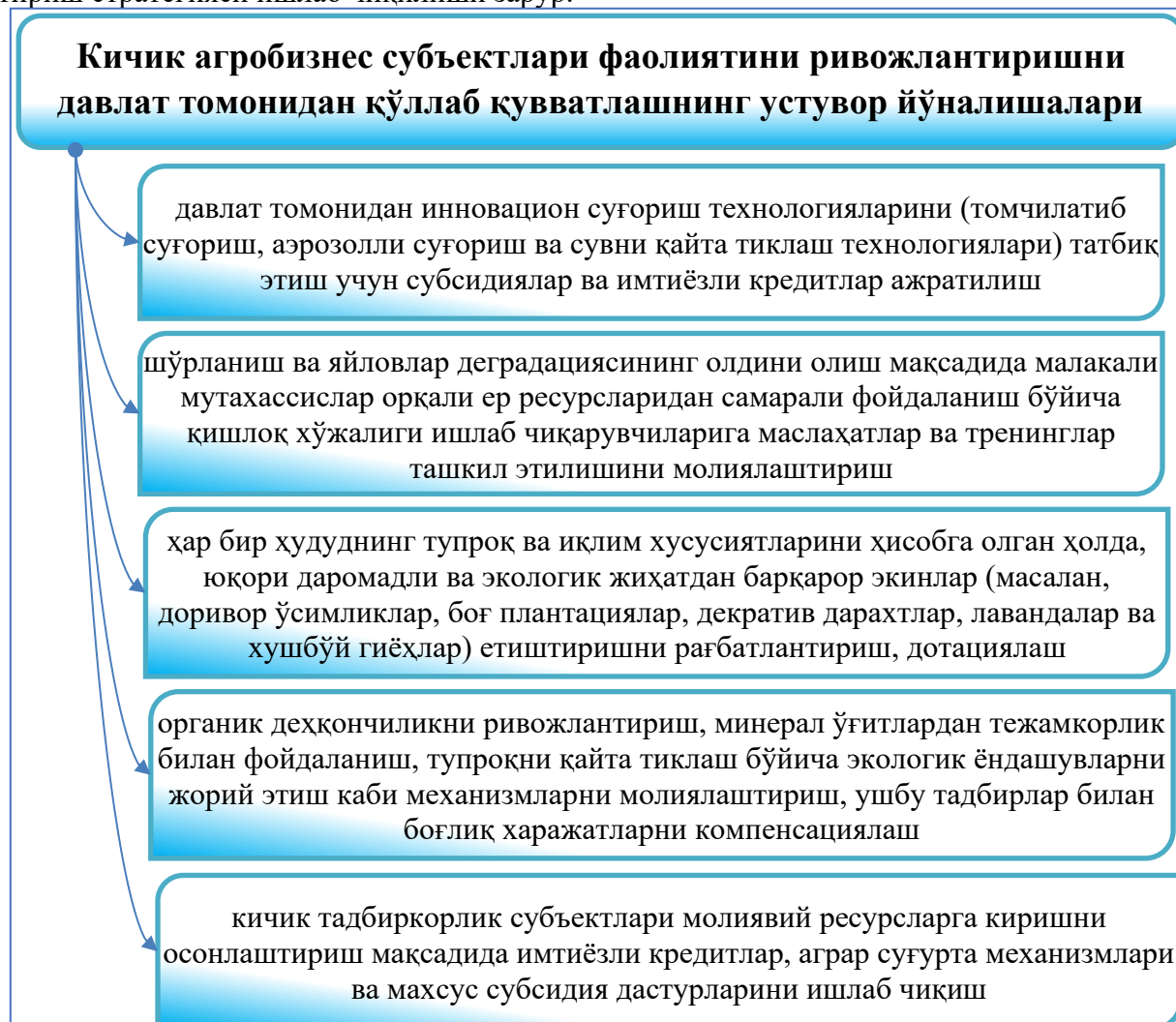
Қурғоқчил ҳудудларда ресурсларни сақлаб қолиш ва экологик барқарорликни таъминлаш учун давлат сиёсати муҳим ўрин тутди. Австралия[6] ва АҚШда тупроқ сифатига эътибор бериш орқали субсидиялар олиш имконини беради. Европа Иттифоқи "Common Agricultural Policy (CAP)"[7] дастури доирасида органик деҳқончилик ва қайта тикланувчи ресурслардан фойдаланишни рағбатлантиради. Бразилияда "Integração Lavoura-Pecuária-Floresta" (ILPF)[8] концепцияси кенг қўлланилади, бу эса ердан самарали фойдаланиш ва ҳосилдорликни оширишга хизмат қилади.

Қурғоқчил ҳудудларда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш учун ривожланган давлатлар томонидан амалга оширилаётган чора-тадбирлардан хулоса қилиб айтганда, асосий эътибор сув тежаш технологияларини жорий қилиш, иқлим ўзгаришига мослашувчи аграр сиёсатни йўлга қўйиш, фермерларни молиявий қўллаб-қувватлаш, рақамли инновациялардан фойдаланиш ва экологик барқарорликни таъминлашга қаратилган. Бундай ёндашувлар нафақат иқтисодий самарадорликни ошириш, балки озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ва атроф-муҳит муҳофазасини кучайтиришга хизмат қилади. Ривожланган давлатлар тажрибаси шундан далолат берадики, қурғоқ ҳудудларда қишлоқ хўжалигини самарали ривожлантириш учун комплекс ёндашув ва замонавий технологиялардан фойдаланиш жуда муҳимдир.

Қурғоқчил ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш самарадорлиги кўп жиҳатдан давлат сиёсатининг узвийлиги, мўлжалланган тадбирларнинг аниқлиги ва ресурслардан оқилона фойдаланишга боғлиқ. Айниқса, сув тақчиллиги, шўрланиш ва деградация жараёнлари юқори бўлган минтақаларда давлат томонидан жорий этиладиган механизмлар қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантиришда ҳал қилувчи омиллардан бири ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, давлат биринчи навбатда қуйидаги масалаларга эътибор қаратиши зарур (3.1-расм). Хусусан, биринчидан, суғориш ва сув

ресурсларини бошқариш самарадорлигини ошириш. Қўрғоқчил ҳудудларда қишлоқ хўжалигини ривожлантиришда сув ресурсларидан тежамкорлик билан фойдаланиш асосий вазифалардан бири ҳисобланади.

Шу боисдан, давлат томонидан инновацион суғориш технологияларини (томчилатиб суғориш, аэрозолли суғориш ва сувни қайта тиклаш технологиялари) татбиқ этиш учун субсидиялар ва имтиёзли кредитлар ажратилиши мақсадга мувофиқ. Шунингдек, сув тақчиллиги шароитида маҳаллий иқлимга мос экин турларини экиш орқали сув истеъмолини камайтириш стратегияси ишлаб чиқиши зарур.

3.1-расм. Қўрғоқчил ҳудудлар кичик агробизнес субъектлари фаолиятини ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб қувватлашнинг устувор йўналишлари⁴⁵

Иккинчидан, шўрланиш ва яйловлар деградациясининг олдини олиш. Шўрланган ва кам ҳосилдор тупроқлардан самарали фойдаланиш учун давлат ер тиклаш тадбирларига эътибор қаратиши керак. Бунда агрохимия, биологик мелиорация усуллари, намликни сақлаш технологиялари, шўр ювиш тизимларини такомиллаштириш каби чоралар муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, малакали мутахассислар орқали ер ресурсларидан самарали фойдаланиш бўйича қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчиларига маслаҳатлар ва тренинглар ташкил этилиши лозим.

Учинчидан, биоихтисослашган кичик агробизнес субъектларини қўллаб-қувватлаш. Ҳар бир ҳудуднинг тупроқ ва иқлим хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, юқори даромадли ва экологик жиҳатдан барқарор экинлар (масалан, доривор ўсимликлар, тўқимачилик учун пахта, кактуслар, лавандалар ва хушбўй гиёҳлар) етиштиришни рағбатлантириш муҳим.

⁴⁵ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

Шунингдек, озуқа танқислиги шароитида чорвачилик ва боғдорчиликнинг суғорилмайдиган вариантларини жорий этиш мумкин.

Тўртинчидан, экологик барқарор агротехнологияларни ривожлантириш. Қўрғоқчиликка мослашган агротехнологияларнинг инновацион ривожланиши давлат сиёсатида устувор йўналиш бўлиши керак. Бунда органик деҳқончиликни ривожлантириш, минерал ўғитлардан тежамкорлик билан фойдаланиш, тупроқни қайта тиклаш бўйича экологик ёндашувларни жорий этиш каби механизмлар қишлоқ хўжалигининг узоқ муддатли барқарорлигини таъминлайди.

Бешинчидан, кичик агробизнес субъектларининг молиявий имкониятларини кенгайтириш. Давлат кичик хўжаликларнинг молиявий ресурсларга киришини оsonлаштириш мақсадида имтиёзли кредитлар, аграр суғурта механизмлари ва махсус субсидия дастурларини ишлаб чиқиши керак. Хусусан, қўрғоқ ҳудудларда фаолият юритаётган деҳқон ва фермер хўжаликлари учун молиявий кўмак дастурлари уларнинг бозор рақобатбардошлигини оширишга ёрдам беради.

Олтинчидан, илмий тадқиқотларни кучайтириш ва аграр таълимни такомиллаштириш. Қўрғоқ ҳудудлардаги агробизнес субъектларининг самарадорлиги кўп жиҳатдан замонавий билим ва инновацияларнинг жорий этилишига боғлиқ. Шу боис, давлат томонидан аграр таълим ва тадқиқот марказларини ривожлантириш, халқаро илмий алоқаларни кенгайтириш ва маҳаллий ишлаб чиқарувчиларга янги билимларни етказиш муҳим аҳамият касб этади.

Хулоса қилиб айтганда, шўрланган ва сув ресурслари чекланган ҳудудларда кичик агробизнес субъектларини ривожлантириш учун давлат томонидан комплекс ёндашув талаб этилади. Ресурсларни тежамкорлик билан бошқариш, илғор агротехнологияларни жорий этиш, молиявий кўмак ва инновацияларга йўналтирилган сиёсат орқали нафақат қишлоқ хўжалиги самарадорлиги ошади, балки мазкур ҳудудлардаги ижтимоий-иқтисодий барқарорлик ҳам таъминланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1.OECD. Israel's sustainable water management plans. – OECD iLibrary. [Электрон ресурс]. <https://www.oecd.org/climate-action/ipac/practices/israel-s-sustainable-water-management-plans-d81db5f5/>

2.Desert farming // Wikipedia. [Электрон ресурс]. https://en.wikipedia.org/wiki/Desert_farming

3.Coachella Valley Water District. Recycled Water for Agricultural Irrigation [Электрон ресурс]. – CVWD расмий сайти. <https://www.cvwd.org/638/Recycled-Water-for-Agricultural-Irrigation>

⁴United States Environmental Protection Agency (EPA). Summary of California's water reuse guideline or regulation for agriculture [Электрон ресурс]. – EPA.gov. <https://www.epa.gov/waterreuse/summary-californias-water-reuse-guideline-or-regulation-agriculture>

5.Smart Autonomous Irrigation: IoT and AI-based drip irrigation system [Электрон ресурс]. – arXiv.org. <https://arxiv.org/abs/2506.11835>

6.Minister for Agriculture, Drought and Emergency Management Va Minister for the Environment of Australia. \$233.6 million to improve, protect soils [Elektron manba]. <https://www.minister.industry.gov.au/ministers/taylor/media-releases/2338-million-improve-protect-soils>

7.Common Agricultural Policy and environmental sustainability [Elektron manba]. – European Commission. https://agriculture.ec.europa.eu/sustainability/environmental-sustainability/cap-and-environment_en

8.Integrated crop-livestock-forest systems and agro-economic performance in Brazilian Amazon and Cerrado [Elektron manba]. – Frontiers in Sustainable Food Systems. <https://www.frontiersin.org/journals/sustainable-food-systems/articles/10.3389/fsufs.2025.1518747/full>

ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИ БОШҚАРУВИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ

Хасанова Ситора Исламовна

Иқтисодиёт кафедраси катта ўқитувчиси и.ф.ф.д

XX асрнинг биринчи ярмида ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига оид илмий қарашларнинг ривожланишида А. Файол, Г. Форд ва Дж.Э. Мэйо кабиларнинг қарашлари муҳим ўрин тутди. Жумладан, бугунги кунда А. Файол иқтисодчи олимлар томонидан “Классик менежмент” илмий мактаби асосчиси сифатида баҳоланади. Олим “корхона ўз олдига қўйган ҳар қандай мақсадига эришиши учун ишлаб чиқариш жараёнларини бошқариши керак бўлади”[1], деган ғояни илгари суради. А. Файол ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувида қуйидагиларга устуворлик қаратилиши кераклигини таъкидлайди:

- корхонанинг бошқарув тамойиллари ва функциялари унинг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши;
- ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига тегишли бўлган функцияларни турли даражалардаги менежерлар ўртасида тақсимлаш орқали маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш, назорат қилиш ва фаол бўлган ишчиларни рағбатлантириш;
- ҳар қандай ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувига жараёнли ёндашувни шакллантириш;
- ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқариш жараёнида бошқарувчи эгалик қиладиган куч (power) ва унинг функционал жиҳатдан масъулиятининг мавжудлиги;
- корхона ишчиларига иш ҳақини адолатлилик тамойили асосида белгилаш ва тўллаш.[2]

АҚШ автомобилсозлик корхонаси асосчиси, 161 та патент муаллифи ҳисобланган Г. Форд менежмент фани ривожига ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқаришда “конвеер ишлаб чиқариши” усулини жорий этган ҳисобланиб, мазкур усул қуйидаги таркибий компонентлардан ташкил топади:

- корхонада маҳсулот ишлаб чиқаришни оммавий усулда ташкил этиш;
- корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларини автоматлаштириш;
- корхонада маҳсулот ишлаб чиқаришнинг ички занжирли тузилишини шакллантириш.[3]

Шунингдек, Дж.Э. Мэйо менежмент соҳасида бошқарув жараёнларига психологик ёндашувга асосланган ўз илмий қарашларини корхона ишчилари ва менежерлари ўртасидаги ўзаро муносабатлар орқали исботлаган ҳолда, “яхши лидер ўзига бўйсунувчиларга эга бўлмайди инсонлар бошқарув жараёнининг асосий объекти ҳисобланади”[4] деган ғояни илгари сурган ҳолда, менежмент соҳасида “Инсон иқтисодиёти” концепциясини ишлаб чиқади. Олим ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувида қуйидагиларга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблайди:

- ишлаб чиқариш корхонаси раҳбарлари, жумладан, турли бўғинлардаги менежерларининг ўз қўл остида ишлаётган ходимлари олдидаги ижтимоий мажбуриятларининг ўрнатилганлиги ва уни бажариши;
- менежерларнинг ўз қўл остида ишлаётган ходимлар билан суҳбатлашиши, уларга маслаҳатлар бериши;
- корхонада меҳнат муносабатларини такомиллаштиришни бошқарув бўғинида амалга оширилиши;
- корхонанинг ўз олдига қўйган мақсадларига эришишида ишчиларнинг қўшган хиссасидан келиб чиқиб, уларни адолатли рағбатлантириш;
- корхонанинг раҳбарлари, унинг турли бўғинларидаги менежерлари билан ишчиларнинг умумий бўлган мақсадларини шакллантириш.[5]

Ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқаришнинг инновацион ёндашувга асосланган концепциялари шаклланишида Й. Шумпетер, Ф. Никсон, Б. Твисс, Б. Санто,

Э. Дандон каби узоқ хорижлик иқтисодчи олимлар катта хисса қўшишган ҳисобланади. Корхоналар бошқарувининг инновацион йўналишига мансуб бўлган илмий қаралашлар XX асрнинг 80 йилларидан бошлаб иқтисодий фанда кенг тарақала бошлаган. Ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувини ташкил этишнинг инновацион концепцияси янги турдаги техника ва технологияларидан, жумладан, илм-фан ютуқларидан маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнларида фойдаланиш асосида юқори иқтисодий самарадорликка эришиш имкониятини кенгайтириши билан аҳамиятли ҳисобланади.

Шу билан биргаликда, иқтисодий адабиётда ишлаб чиқариш корхоналари бошқаруви жараёнларини тадқиқ этиш асосида қўллаб иқтисодчи олимлар ушбу атаманинг моҳиятини очиб бериш мақсадида, унга турлича муаллифлик тарифларини ишлаб чиқишган. Узоқ хорижлик М.Т. Свиной, С. Зопфф, Т. Небл, А.К. Шроедер каби иқтисодчи олимлар томонидан саноат жиҳатдан тараққий этган мамлакатлар амалиётида ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини бошқариш жараёнларига ишлаб чиқилган муаллифлик тарифларид умумий бўлган ёндашув шаклланганлиги аниқланиб, унга кўра, бошқарув жараёни корхонанинг стратегик мақсадларига эришиш бўйича амалга ошириладиган фаолият йўналишини ўзида акс эттириши таъкидланган.

Яқин хорижлик иқтисодчи олимлар илмий изланишларида ҳам ишлаб чиқариш корхоналарини бошқариш иқтисодий категориясига турли муаллифлик ёндашувлари ишлаб чиқилган ҳисобланади. Жумладан, И.П. Николаева фикрича, “ишлаб чиқариш корхонаси бошқаруви иерархик тузилишга эга бўлган касбий фаолият тури ҳисобланиб, корхонанинг устувор мақсад ва вазифаларига эришишга қаратилган корхона фаолиятини ташкил этишни англатади”[6]. Шунга ўхшаш илмий қараш Е.А. Гречишкина тадқиқотида ҳам ўз аксини топган бўлиб, унга кўра: “бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш корхонаси фаолиятини бошқариш стратегик мақсадга эришишни таъминлашга қаратилган фаолият ҳисобланади”[7]. Шунингдек, Э.М. Коротков, С.Г. Фалко, В.А. Агафонов, Е.С. Гусар каби яқин хорижлик иқтисодчи олимлар томонидан корхона бошқаруви иқтисодий моҳиятини тушунтиришга қаратилган муаллифлик тарифларида юқоридаги тарифлар билан ўзаро мазмунан ўхшаш бўлган ёндашувлар шаклланганлиги аниқланди.

Иқтисодий адабиётда шаклланган ишлаб чиқариш корхоналари бошқарувининг илмий-концептуал асослари, жумладан, иқтисодчи олимлар томонидан ушбу иқтисодий категориянинг моҳиятини тушунтириш мақсадида ишлаб чиқилган муаллифлик тарифларини тизимли таҳлил қилиш асосида, ҳар қандай корхона бошқаруви амалиёти тизим сифатида намоён бўлиши аниқланда. Ушбу тизим амал қилиши йўналишларда бўлади:

- бозордаги корхона рақобатчилари ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчиларининг хатти-ҳаракати, жумладан, истеъмолчиларнинг мавжуд эҳтиёжлари билан уларнинг потенциал талаби ҳажмини таҳлил қилиш орқали қандай турдаги маҳсулот ишлаб чиқариш, ҳамда маҳсулот ишлаб чиқариш зандирининг айнан қайси босқичдаги истеъмол қийматини яратишни аниқлаш;

- корхонанинг мавжуд маҳсулот ишлаб чиқариш салоҳияти билан реал вазият ўртасидаги нисбатларни чуқур таҳлил қилиш асосида асосида маҳсулот ишлаб чиқариш жараёнида йўл қўйилаётган хато ва камчиликлар ҳисобига кўрилаётган зарарни бартараф этиш орқали юқори рентабеллик даражасига эришиш

- маҳсулот ишлаб чиқариши жараёнларини техник-технологик жиҳатдан куроллантириш, жумладан, инновацион технологиялардан фаол фойдаланиш ҳисобига ишлаб чиқарилаётган маҳсулотнинг сифат кўрсаткичларини такомиллаштириш;

- корхонанинг маҳсулот ишлаб чиқариш харажатларини оптималлаштириш, горизонтал ёки вертикал диверсификация ҳисобига юқори иқтисодий самарадорликка эришиш;

- корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш воситалари, асбоб-ускуналари, машина ва техникаларини модернизациялаш орқали юқори рақобатбардошликка эришиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Uzuegbu Ch. Henry Fayol's 14 Principles of Management: Implications for Libraries and Information Centres. Journal of Information Science Theory and Practice. 3 (2), June, 2015. – pp. 58-72
2. Daniel A. Wren, Arthur G. Bedeian, John D. Breeze. The Foundations of Henry Fayol's administrative theory. Management Decision 40/9. 2002. – pp. 906-918
3. Сушко А.В. Полицинская Е.В. Управление и организация производством на предприятии: Теоретический аспект: Учебное пособие. / А.В. Сушко, Е.В. Полицинская. – ЮТИ ТПУ, 2015. – 139 с.
4. Bruce K. Nyland Ch. Elton Mayo and the Deification of Human Relations. Organization Studies 32 (3), March, 2011. – pp. 383-405
5. Bhakuni R.S. Elton Mayo's Theory of Human Relation. International Journal of Research in Commerce, IT, Engineering and Social Sciences (IJRCIESS). Vol. 4, No 7, July, 2010. – pp. 9-14
6. Николаева И.П. Экономическая теория: Учебник. – М.: Проспект, 1998. – с. 65.
7. Гречишкина Е.А., Онищук А.В. Теоретические основы менеджмента. Пинск: ПолесГУ – 2022. – 305 с.

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ УРОВНЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ

Шарапова Нигина Кадировна

*Преподаватель Бухарского государственного
Университета, кафедры “Экономика”, PhD*

***Аннотация.** В статье анализируются научно-методические основы оценки уровня устойчивого развития регионов, а также определены направления его совершенствования.*

***Ключевые слова:** регион, региональная экономика, устойчивость, экономический потенциал, экологическая устойчивость, социальное развитие, экономический рост, устойчивое развитие.*

Анализ теории оценки показателей устойчивого развития страны или региона показывает, что этот процесс является довольно сложным и характеризуется тем, что устойчивое экономическое развитие является комплексным понятием. В частности, при оценке уровня устойчивого развития регионов необходимо проводить сравнительный анализ экономических, социальных, политических, географических, культурных и других факторов, которые на него влияют. Большинство экономистов, включая экспертов международных организаций, используют системный подход в исследованиях по определению уровня устойчивого развития стран и их регионов, а также в исследованиях, направленных на его дальнейшее развитие.

Также, при оценке уровня устойчивости показателей развития страны и ее регионов на практике широко используется система схожих показателей. В экономической литературе в многочисленных исследованиях, в зависимости от их цели, задач, объекта и предмета, могут применяться как макро, так и микро уровневые методы оценки устойчивого развития страны и ее регионов.

При оценке региональных аспектов показателей устойчивого развития национальной экономики можно использовать следующие принципы для комплексного системного исследования:

- **Принцип системности:** на основе данного принципа исследуется экономическое развитие региона, включая анализ взаимосвязи элементов, составляющих его конкурентные преимущества. В этом контексте особое внимание уделяется взаимосвязям между коммерческими и некоммерческими организациями, государственными органами, региональными властями, местным самоуправлением и другими организациями, опираясь на социально-экономические отношения внутри региона.

- **Принцип комплексности:** в рамках данного принципа оценивается состояние социально-экономического развития региона, включая внутренние и внешние факторы, влияющие на его развитие. Это позволяет получить более полное представление о текущем состоянии региона и его устойчивости.

- **Принцип долгосрочности:** при оценке уровня устойчивого развития региона необходимо учитывать долгосрочные стратегические цели развития региона, которые ориентированы на будущее. Например, для некоторых регионов это может быть специализация на развитии сельского хозяйства, для других — промышленная специализация. В регионах, специализирующихся на сельском хозяйстве, акцент делается на развитие агропромышленного комплекса и стимулирование деятельности агрокластеров, в то время как в индустриализированных регионах приоритет может быть отдан развитию промышленности.

- **Принцип взаимосвязанности (интеграции):** экономические показатели развития регионов, их уникальные особенности должны рассматриваться как составная часть устойчивого развития национальной экономики, отражая некоторые аспекты социально-экономического устойчивого развития страны в целом.

- **Принцип непрерывных изменений:** этот принцип учитывает постоянное развитие социально-экономических отношений и используется для определения того, сколько времени будут действовать показатели устойчивого развития или для какого именно периода они актуальны.

- **Принцип контринтуитивности:** этот принцип касается сложных ситуаций при оценке устойчивости показателей экономического развития региона, включая определение его относительных и конкурентных преимуществ по сравнению с другими регионами, а также научное обоснование этих факторов. В экономической литературе также возможно использование системного подхода Форрестера, в котором нахождение и расчет показателей могут быть сложными и трудными, поэтому данный подход применяется редко.

- **Принцип устойчивой неравномерности:** на основе этого принципа оценивается связь между динамическим развитием показателей устойчивого развития региона и их изменениями с течением времени.

- **Принцип достаточности:** при оценке показателей устойчивого развития региона данный принцип предполагает включение показателей, которые позволяют оценить уровень конкурентоспособности региона.

- **Принцип соответствия:** этот принцип связан с принципом достаточности и предполагает, что все социально-экономические показатели региона должны быть анализированы в контексте его уровней развития, отражая его уникальные особенности и соответствие его развитию.

Анализ показателей устойчивого развития региона включает в себя определение его состояния и конкурентных преимуществ. В большинстве научных исследований при оценке конкурентоспособности страны или региона системно анализируются следующие показатели: наличие природных ресурсов, производственный потенциал, состояние и состав трудовых ресурсов, инвестиционная привлекательность, инновационный потенциал, уровень развития рыночной инфраструктуры, состояние социальной сферы (Рисунок 1).

Результаты проведенных анализов показывают, что методы оценки уровня устойчивого развития экономических регионов основываются на следующей системе общих показателей:

- Система показателей, отражающих уровень экономического развития региона;
- Система показателей, характеризующих инвестиционную привлекательность региона;
- Система показателей, определяющих конкурентные преимущества региона;
- Система показателей, отражающих региональную эффективность;
- Система показателей, описывающих уровень и качество жизни населения, и другие.

Рисунок 1. Система показателей, используемых для определения состояния конкурентоспособности при анализе уровня устойчивого развития регионов[1].

На сегодняшний день в мире нет единой общепринятой методологии для оценки уровня устойчивого развития регионов. Анализ существующих практик оценки показывает, что большинство из них ориентированы исключительно на экономическую составляющую устойчивого развития. При этом вопросы, связанные с качеством жизни населения, благосостоянием, а также изменениями в социально-жизненной сфере общества, часто не принимаются в расчет.

В заключение можно отметить, что система из пяти показателей для оценки уровня устойчивого развития регионов дает возможность эффективно оценивать и анализировать реализацию государственных программ, направленных на устойчивое развитие регионов, выявлять проблемы и недостатки на ранних стадиях, а также оперативно решать их через сравнительный анализ показателей, что позволяет достигать намеченных целей в краткосрочной перспективе.

Список используемой литературы:

1. Giovannini E. (2005). Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and Users Guide // OECD Statistics Working Paper. <http://www.oecd.org/std/research>
2. Huggins R. (2003) Creating a UK Competitiveness Index: Regional and Local Benchmarking. Regional Studies, Vol. 37.1. – pp. 89-96
3. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП–4477 от 04.10.2019 г. «О Стратегии перехода Республики Узбекистан на „зелёную“ экономику на период 2019–2030 годов».
4. Yavmutov D.Sh. Yashil iqtisodiyotga o'tish sharoitida mintaqani barqaror rivojlantirish masalalari. Monografiya. / - Buxoro. Sadriddin Salim Buxoriy. 2024. -212 b.
5. Абдуллоев А., Шарапова Н.К. Минтакаларни барқарор ривожлантириш дастурларини халқаро стандартлар тизимига мослаштириш имкониятлари // “Yashil” iqtisodiyot sharoitlarida innovatsion rivojlanishning zamonaviy yo‘nalishlari nomli respublika ilmiy-amaliy anjumani. – Navoiy, 2025. – B.115–119.

ХУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИК РИВОЖЛАНИШИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МЕНЕЖМЕНТИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ

Эргашов Тўлқин Шокирович

БухДУ Иқтисодиёт кафедраси доценти

и.ф.ф.д(PhD)

Иқтисодий фанда инновацион тадбиркорлик борасида шаклланган илмий қарашларни чуқур тизимли таҳлил қилиш асосида мазкур фаолият тури нафақат маҳсулот ёки хизмат, балки, иқтисодий ва технологик тараққиётни рағбатлантириш бўйича кенг имкониятлар яратиш зарурияти мавжуд эканлигини, ҳамда, ушбу соҳани риводлантиришнинг инфратузилмавий таъминоти, хусусан, кадрлар тайёрлаш менежменти реал сектор билан чуқур интеграцион муносабатларда бўлган ҳолда таълим хизматлари кўрсатилишини ташкил этиш кераклигини кўрсатди. Бу борада халқаро ташкилотлар томонидан глобал даражада ўтказилган тадқиқотлар ҳам мазкур олинган хулоса тўғри эканлигини исботлайди. Жумладан, Жаҳон банки маълумотларига кўра, “мамлакатда инновацион иқтисодиётни ривожлантириш самарадорлигини таъминлашда кадрлар тайёрлаш менежментининг таъсири 60-70 фоизни ташкил этиб, бунда таълим хизматлари кўрсатишнинг анъанавий шаклидан вос кечган ҳолда инновацион ёндашувлардан фойдаланишга устуворлик қаратиш керак”[1] бўлади. Глобал ташкилот томонидан берилган тавсияга кўра, инновацион тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда кадрлар тайёрлаш менежментида ҳам инновацион ёндашувлар асосида таълим хизматларини ташкил этилиши талаб этилади. Бу эса ҳар икки соҳа ўртасидаги кучли даражада ички боғлиқлик мавжуд эканлигидан далолат беради.

Шу билан биргаликда, инновацион тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришда кадрлар тайёрлар менежментини олий таълим муассасаларида ташкил этилишида нафақат кадрлар таъминоти, балки инновацион тадбиркорлик экотизимининг марказий нуқтаси сифатидаги фаолиятини йўлга қўйиш талаб этилади. Бу борада узоқ хорижлик Й. Саи[2], Й. Албузи[3], С. Гретзингер[4], Г. Суриё[5] каби олимларнинг илмий тадқиқот ишларида олинган хулосаларда инновацион тадбиркорликни ривожлантиришга қаратилган кадрлар менежментида маркетинг тадқиқотларини амалга ошириш бир тарафдан бозор талабига мос келадиган мутахассисларни тайёрлашга қаратилганлиги исботланган бўлса, иккинчи тарафдан, реал секторда инновацион тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган хўжалик субъектлари учун янги ғоялар, технология ва стартаплаар манбаини шакллантириши талаб этилади, деган хулосага келинган. Инновацион тадбиркорликни ривожлантирилга қаратилган кадрлар менежменти амал қилишида Европа Иттифоқи (ЕИ)[6], ИХТТ[7], АҚШ[8] каби инновацион ривожланиш бўйича жаҳондаги етакчи мамлакатлар амалиётида олий таълим муассасалари узоқ йиллардан буён инновацион экотизимнинг ажралмас қисми сифатида шаклланишга улгурган ҳисобланади ва улар қуйидаги вазифаларни ҳал этиши талаб этилади:

реал сектор вакиллариининг инновацион лойиҳалар бўйича янги ишланмаларга бўлган мавжуд эҳтиёжларидан келиб чиқиб, инновацион ғояларни ишлаб чиқиш;

инновацион лойиҳаларга асосланган ҳолда стартапларни ташкил этилишида фаол иштирок этиш;

юқори тажрибали профессор-ўқитувчилар билан юқори илмий салоҳияти ва ижодий фикрлаш қобилиятига эга бўлган талабалаардан ташкил топган илмий-муваққт жамоаларни ташкил этиш асосида турли инновацион ва стартап лойиҳаларини ишлаб чиқиш;

инвесторлар ва бизнес ҳамкорларни жалб этиш асосида олий таълим муассасаларининг инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқиш бўйича илмий-инновацион хизмат кўрсатиш амалиётини ривожлантириш.

Шу билан биргаликда, тараққий этган мамлакатлар амалиёти таҳлилига кўра, кадрлар тайёрлаш менежменти олий таълим хизматларини тизимли тартибда ташкил этиш асосида давлат ва хусусий сектор ўртасидаги инновацион тадбиркорликни рағбатлантириш бўйича ўзаро ҳамкорликни ташкил этишнинг устувор дастакларидан ҳисобланиб, бунда давлат-хусусий шериклик (ДХШ), стратегик кластеризациялаш, грант ва венчур фондлар, ҳамда

инновацион таълим стандартлари каби механизмлардан кенг фойдаланилади (1-жадвалга қаранг).

1-жадвал

Кадрлар тайёрлаш менежменти орқали давлат ва хусусий сектор ўртасидаги инновацион тадбиркорликни ривожлантириш механизмлари⁴⁶

№	Механизм	Механизмнинг амал қилиш хусусияти
1	Давлат-хусусий шериклик (ДХШ)	Давлат ва хусусий сектор ўртасида инфратузилмавий инновацион лойиҳаларни ўзаро ҳамкорликда амалга оширилишини таъминлаш.
2	Стратегик кластеризациялаш	Маълум бир белгиланган ҳудуд доирасида таълим, илмий тадқиқот ва ишлаб чиқариш амалиётларини ўзаро интеграциялаш асосида ҳудудий тармоқнинг инновацион фаоллигини ошириш
3	Грантлар ажратиш ва венчур фондлар	Ушбу механизм амалиё жиҳатдан молиявий аҳамият касб этиб, инновацион стартапларни молиялаштириш амалиётида кенг қўлланилади
4	Инновацион таълим стандартлари	Миллий иқтисодиёт тармоқларида инновацион фаолият билан шуғулланаётган тадбиркорлик субъектлари томонидан юқори малакали кадрларнинг компетентлик талабларига мос келадиган мутахассисларни тайёрлаш жараёнида намоён бўлади. Бунда турли мутахассислик ва ихтисосликлар бўйича малака талабларини иш берувчилар билан ўзаро ҳамкорликда ишлаб чиқиш талаб этилади

Инновацион тадбиркорлик билан кадрлар тайёрлар менежменти моделлари ўртасида кадрлар касбий компетентлигига қўйиладиган талаблар нуқтаи назаридан ўзаро алоқадорликни таҳлил қилиш асосида ушбу икки соҳа моделлари технологик, маъмурий, интеллектуал, психологик ва ижтимоий йўналишлардаги боғлиқликлар орқали ўзаро бир бири билан боғлиқ, деган хулосага келинди. Моделлар ўртасидаги боғлиқликлар қуйидаги тартибда изоҳланади:

технологик боғлиқлик – технологик ривожланиш бир тарафдан инновацион тадбиркорлик фаолиятини ривожланишини рағбатлантирувчи устувор омиллар қаторидан ўрин эгалласа, бошқа тарафдан таълим кадрлар тайёрлаш менежменти асосида таълим хизматлари кўрсатиш соҳасида илм-фан янгиликларини амалиётга жорий этилиши ҳисобига содир бўладиган жараён ҳисобланади. Шу билан биргаликда, кадрлар тайёрлар менежменти соҳасидаги технологик ўзгаришлар ўз навбатида таълим хизматлари кўрсатиш жараёниларини модернизациялар имкониятини беради. Ушбу ҳолат кадрлар тайёрлаш менежменти нафақат инновацион тадбиркорлик, балки таълим хизматлари кўрсатиш соҳасининг ҳам инновацион ривожланиши учун зарур шарт-шароитлар яратади;

маъмурий боғлиқлик – бунда олий таълим муассасалари билан хусусий сектор вакиллари ўртасида нафақат кадрлар тайёрлаш, балки, инновацион ишланмаларни ишлаб чиқиш, талабаларнинг амалиётларини ташкил этиш бўйича илмий ва инновацион ҳамкорлик муносабатларини шаклланишида вужудга келадиган шартномавий муносабатлар тизимидан ташкил топади;

интеллектуал салоҳият – хусусий секторда инновацион фаолият билан шуғулланувчи тадбиркорлик субъектлари учун юқори илмий салоҳиятли кадрлар, менторлар ва мутахассисларни ресурс сифатида жалб қилиниши ва бунда кадрлар тайёрлаш менежменти улар талабларига мос келадиган ресурсларни етказиб бериши жараёнлари билан боғлиқ ҳисобланади. Бунда олий таълим муассасаларида ўқитиладиган фанлар, тайёрланаётган

⁴⁶ Муаллиф томонидан тузилган

мутахассислар хусусий сектордаги инновацион ривожланиш бўйича кадрларнинг интеллектуал компетенциясига қўйиладиган талабларга мос бўлиши керак бўлади;

психологик боғлиқлик талабалардаги тадбиркорлик фаолиятини юритиш бўйича кўникмалари, уларнинг креатив фикрлаши, мотивацион хусусиятлари, ҳамда турли муаммоли, низо ва можароли ҳолатларга тайёргарлик ҳолати билан боғлиқ бўлган хусусиятларда ўз аксини топади;

ижтимоий боғлиқлик – маҳаллий инновацион ташаббусларни ривожлантириш ва уларни қўллаб-қувватлаш ҳисобига яратилаётган янги иш ўринларида битирувчиларни бандлигини таъминлаш билан боғлиқ жараёнлар тушунилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Human Capital for More Jobs: Connecting People to Work and Creating Entrepreneurs. International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2024. – 19 pages.

2. Cai Y., Ma J., and Chen Q. Higher Education in Innovation Ecosystems. Sustainability, No 12 (4376), 2020. – pp. 1-12. DOI: 10.3390/su 12114376

3. Alzubi Y. Knowledge transfer for sustainability: The role of knowledge enablers in the construction industries in Jordan. World J. Sci. Technol. Sustain. Dev. 2018, 15, 325–337

4. Gretzinger S., Hinz H., Matiaske W. Strong Ties, Weak Ties and the Management of Innovation: The Case of Danish and German SMEs. In New Developments in the Theory of Networks: Franchising, Alliances and Cooperatives; Tuunanen, M., Windsperger, J., Cliquet, G., Hendrikse, G., Eds.; Physica-Verlag HD: Berlin/Heidelberg, Germany, 2011; pp. 277–298

5. Surie G.; Groen A. The importance of social entrepreneurship in national systems of innovation—An introduction. Technol. Forecast. Soc. Chang. 2017, 121, 181–183.

6. The Role of European Universities in European Innovation Ecosystems – Report – April, 2025. EULIST – 15 pages.

7. Supporting Entrepreneurship and Innovation in Higher Education in Austria. OECD / European Union – 2019. – 138 pages.

8. Romanovskyi O.O., Romanovska Yu.Yu., Romanovska O.O., Makhdi M.E. Higher education innovatics: management of innovation in the sphere of higher education and science. Journal of Social Transformation and Education, Vol. 2, No. 2., 2021. – pp. 47-76

ХУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ЎРТАСИДА КООПЕРАЦИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАҚБУЛ МОДЕЛИ

Чориева Нигина Қажрамоновна

Иқтисодиёт кафедраси ўқитувчиси

Миллий иқтисодиётимизни барқарор ва юқори суръатларда ривожлантиришга қишлоқ хўжалиги соҳаси бевосита таъсир кўрсатади. Барча давлатларда бўлганидек, қишлоқ хўжалиги соҳасининг асосий мақсади - мамлакатда озиқ-овқат хавфсизлигига эришиш, саноат корхоналарини мамлакатда ишлаб чиқарилган хомашё маҳсулотлари билан таъминлаш, соҳада экспорт салоҳиятини ошириш ва мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий барқарор ривожлантиришни таъминлашда ҳам иштирок этиш ҳисобланади.

Ўтган йиллар ичида қишлоқ хўжалигини барқарор ривожлантириш ва қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини яхшилаш, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг рақобатбардошлигини таъминлаш, хўжалик юритувчи субъектларнинг техник, технологик, инновацион, меҳнат ресурслари ва ишлаб чиқариш салоҳиятларини мустаҳкамлаш бўйича тизимли тадбирлар амалга оширилди.

Натижада бугунги кунда фермер ва деҳқон хўжаликлари, агрофирмалар қишлоқ хўжалиги экинларидан мўл-ҳосил олиш, юртимиз аҳолиси дастурхонига ва ташқи бозорга сифатли, хавфсиз, арзон ва фойдали маҳсулотларни етказиб бериш орқали юқори даромад олиш мақсадида фаолият юритмоқда. Барча шароитлар қулай, агротехник тадбирлар ўз вақтида сифатли бажарилиб, мўл-кўл ҳосил олинсада, уларни сақлашда, етказиб беришда, қайта ишлаб

чиқарувчи корхоналарга топширишда, шунингдек экспорт қилиш жараёниларида маҳсулотларнинг сифати ва умумий ҳажмидаги йўқотишлар оқибатида фермер ва деҳқон хўжаликлари раҳбарлари кўзлаган мақсадларига эриша олмайдилар.

Бу муаммоларни келиб чиқиш сабабларини аниқлаш ва ечиш учун нималарга эътиборни кучайтириш ва қандай талабларга жавоб бериш бўйича ўз-ўзидан бир қатор саволлар туғилади. Республикамизда етиштирилаётган барча қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг ҳар бир тури бўйича сифат ва хавфсизлик кўрсаткичларини, шу билан бирга уларни қадоқлаш, сақлаш ва ташиш бўйича барча белгиланган талабларни ўзида мужассамлаган меъёрий ҳужжатларни фермер ва деҳқон хўжаликлари, агрофирмалар ва қайта ишлаш корхонлари раҳбарлари ўрганиб чиқишлари керак. Пишиб етилган маҳсулотларни йиғиб олиш даврида саралаб қадоқлашга алоҳида эътибор берилади. Йиғиб олишда ва саралаб қадоқлашда маҳсулотга механик шикаст етказмаслик, ташқи омиллар оқибатида маҳсулотларни сифати ва хавфсизлик кўрсаткичларига салбий таъсир кўрсатишининг олидини олишга эътиборни кучайтириш лозим.

Юқоридаги чора-тадбирларни фермер ва деҳқон хўжаликлари мустақил ҳал қила олмайди. Шу боисдан ҳам қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи субъектларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш, ишлаб чиқарилаётган маҳсулот таннархини камайтириш, сифатини ошириш, қўшилган қиймат яратиш мақсадида турли хилда хизмат кўрсатувчи кооперация муносабатларига асосланган кооперативларга эҳтиёж сезилмоқда.

“Кооперация” тушунчаси одатда *иқтисодий муносабатларнингикки турини* тавсифлаш учун ишлатилади:

1. Бевосита меҳнат ва ишлаб чиқариш жараёнидаги кооперация фаолияти. Бунда кооперация шакллари мобил, қисқа муддатли бўлиб, ишлаб чиқаришнинг техник ривожланиш даражаси, унинг соҳавий хусусиятлари, ижтимоий-иқтисодий шароитлар мажмуаси, айниқса меҳнатни ташкил етишнинг характери ва шакллари билан белгиланади.

2. Мулкчиликнинг кооператив шаклига, иштирокчиларнинг иқтисодий манфаатига асосланган муносабатлар ўз хоҳишига кўра ресурслар ва фаолият натижаларидан фойдаланади. Бундай ҳолда кооперация хўжалик ташкилоти сифатида тузилади ва ривожланади.

Меҳнат ва ишлаб чиқариш жараёнидаги кооперацияни икки жиҳатда кўриб чиқишли лозим. Бир томондан, технологик ва кам даражада ишлаб чиқаришнинг ижтимоий-иқтисодий шарт-шароитлари билан белгиланадиган кооперация ва меҳнат тақсимоли ишлаб чиқаришнинг турли технологик элементларининг ўзаро мутаносиблигини, шунингдек, ходимлар сони бандлик ва иш турлари ва бошқаларни акс эттиради. Шундай қилиб, меҳнат тақсимотининг ягона тури ишлаб чиқаришнинг ривожланиш даражаси ва бу жараёнда меҳнат ва ресурслар ҳамкорлигининг зарурлигини тақозо этади.

Хорижий мамлакатлар амалиётининг таҳлили асосида қишлоқ хўжалигида кооператив-интеграцион алоқаларнинг барча моделларини қуйидагича гуруҳлаш мумкин (1-расм):

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчилари, қайта ишлаш, сотиш ва бошқа корхоналар ўртасидаги шартномавий муносабатлар;

- юридик ва жисмоний шахслар капитали ва меҳнат бирлашмаларини ифодаловчи агросаноат комплекслари (корпорациялар, кооперативлар ва бошқалар);

- қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш, уни қайта ишлаш ва истеъмолчига сотишдан бутун технологик циклни қамраб олувчи комбинатлар;

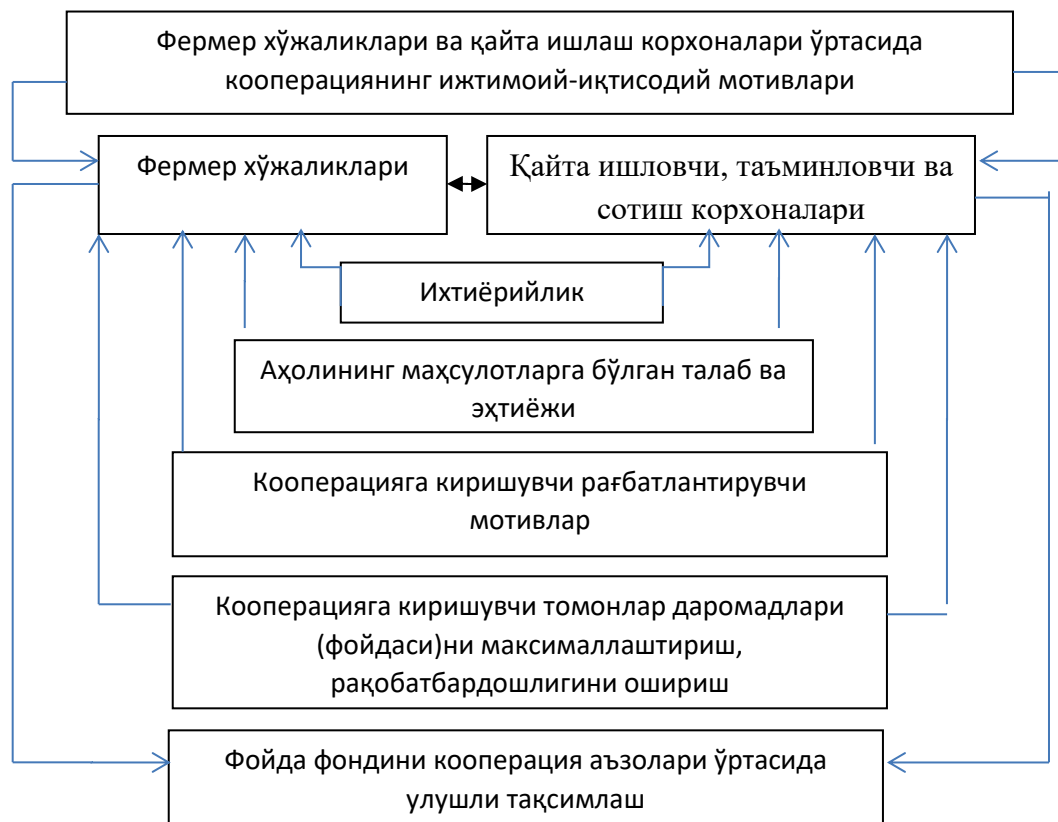
- шартнома асосида бошқа иштирокчилар билан муносабатларни амалга оширувчи корхона-интегратор бошчилигидаги қўшимча юридик шахсни шакллантирмасдан ёки уларнинг мол-мулкни шакллантиришда иштирок этган ҳолда яратилган бирлашмалар;

- холдинг компаниялари.

Бозор иқтисодиёти агросаноат мажмуасида хўжаликаро кооперация моделлари қуйидаги уч гуруҳга бирлаштирилиши мумкин:

- озиқ-овқат бозорларида ҳукумрон бўлган саноат ва тижорат корпорациялари шаклидаги вертикал интеграция тизимини ўз ичига олади (АҚШ ва Буюк Британия);

- қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришини ташкил этишда кооперация тизимининг юқори мутаносиблиги билан характерланади (Швеция, Дания, Норвегия, Финляндия);
- озиқ-овқат бозорини тартибга солишнинг давлат усуллари билан биргаликда кооператив ва корпоратив тузилмалар тизимини ўз ичига олади (Франция, Япония ва бошқалар.).

1-расм. Фермер хўжалиги ва қайта ишлаш корхоналари ўртасидаги кооперациянинг ташкил этиш модели⁴⁷

Хулоса ўрнида таъкидлаш жоизки, Республикамиз қишлоқ хўжалигида амалга оширилаётган иқтисодий ислохотлар аввало, қишлоқ хўжалик экинларини таркибини такомиллаштириш, қишлоқ хўжалик ишлаб чиқаришини бошқаришнинг бозор тамойилларига мос келадиган ташкилий тузилмасини жорий этиш, қишлоқ хўжалик маҳсулотлари ишлаб чиқарувчиларининг иқтисодий мустақиллигини кенгайтиришга, корхоналар фаолиятида кооперация ва интеграция муносабатларини ишончли ҳуқуқий муҳофазасини таъминлашга, қишлоқда яшаб, меҳнат қилаётган деҳқонлар манфаатини ҳимоя қилишга қаратилмоқда.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, НМИУ, 2017 йил.
2. «Ўзбекистон Республикасида корхоналар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 7 май, 1993 йил.
3. «Енгил ва маҳаллий саноатни ривожлантиришни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. Апрель, 1996 йил.
4. «Хорижий инвестициялар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 30 август, 1998 йил.
5. «Тадбиркорлик ва тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 25 май, 2005 йил.
6. «Рақобат тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 5 декабрь, 2016 йил.

⁴⁷ Муаллиф томонидан таҳлил натижалари асосида ишлаб чиқилган.

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI PLATFORMALI YECHIMLAR
ORQALI BARTARAF ETISH MEKANIZMLARI**

Nasimov Dilshodbek Hotam o'gli
Buxoro Davlat universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
Bank ishi talim yo'nalishi talabasi
E-mail: _Nasimov_12@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston hududlarida tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Hududiy biznesning raqamli transformatsiyaga moslashuv darajasi, IT infratuzilma holati, raqamli platformalarning iqtisodiy faollikka ta'siri empirik va nazariy jihatdan o'rganilgan. Tadqiqot natijasida platformali iqtisodiyot modellari (marketplace, fintech, logistika, raqamli savdo tizimlari) asosida hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari taklif etilgan. Xulosa qismida davlat–biznes–IT ekotizimini uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, hududiy tadbirkorlik, platforma modeli, marketplace, fintech, raqamli transformatsiya, startap ekotizimi.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiy siyosatining markaziy ustuvor yo'nalishlaridan biri raqamli transformatsiya bo'lib, uning asosiy maqsadi iqtisodiy tizimning barcha bo'g'inlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va aholi hamda biznes subyektlari uchun qulay raqamli muhit yaratishdan iborat. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasining qabul qilinishi mamlakatda raqamli iqtisodiyotga o'tishning institutsional asoslarini mustahkamlashga, telekommunikatsiya infratuzilmasini kengaytirishga, davlat xizmatlarini to'liq elektron shaklga o'tkazishga va eng muhimi, tadbirkorlikni raqamli platformalar orqali rivojlantirishga kuchli turtki berdi. Biroq islohotlarning umumiy sur'ati ijobiy bo'lsa-da, ularning hududiy darajadagi real sektorga, ayniqsa kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlik subyektlariga ta'siri bir xil emasligi, raqamli iqtisodiyot instrumentlarining hududlarda notekis joriy etilayotgani dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda yirik shaharlarda Toshkent, Samarqand, Namangan, Farg'ona kabi iqtisodiy markazlarda raqamli platformalar orqali savdo, to'lov, marketing, logistika va onlayn xizmat ko'rsatish tizimlari tez rivojlanayotgan bo'lsa, chekka hududlarda bu jarayon sust kechmoqda. Bu holat nafaqat iqtisodiy o'sish sur'atlarining nomutanosibligiga, balki hududiy tadbirkorlarning bozor raqobatidagi imkoniyatlari ham cheklanishiga olib kelmoqda.

Muammoning ildizi bir nechta fundamental omillarga borib taqaladi. Birinchidan, raqamli infratuzilmaning sifati va barqarorligi hududlarda bir xil emas. Internet tezligi past, mobil aloqa sifati beqaror bo'lgan joylarda elektron tijorat, onlayn to'lov, CRM tizimlar, raqamli marketing va logistika platformalaridan samarali foydalanish murakkablashadi. Ikkinchidan, raqamli savodxonlik darajasining pastligi muhim to'siq bo'lib qolmoqda. Hududiy tadbirkorlarning katta qismi raqamli platformalarni marketing vositasi sifatida – masalan, Telegram yoki Instagram orqali mahsulot reklamasiga joylashtirishdangina foydalanmoqda, lekin onlayn savdo jarayonini avtomatlashtirish, buyurtma boshqaruvi, to'lovlarni integratsiya qilish, mijozlar bazasini tahlil qilish, marketplace tizimlariga ulanish, raqamli hisob-kitob yuritish kabi rivojlangan funksiyalar deyarli qo'llanilmayapti. Uchinchi muhim masala – moliyaviy texnologiyalar va hududiy logistika tizimlari bilan integratsiyaning zaifligi. Bugungi platforma iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlar uchun shunchaki mahsulot ishlab chiqarishning o'zi yetarli emas, balki uni tez, arzon, ishonchli yetkazib berish, raqamli to'lovlarni qabul qilish va xarid jarayonini platformalar orqali boshqarish ham muhim

shartga aylangan. Ammo aksariyat hududlarda mahalliy logistika agregatorlari yo‘q yoki raqamli platformalarga ulanmagan, to‘lov tizimlari bilan integratsiya qiyin, onlayn bozorlar orqali mahsulot sotish mexanizmlarini qo‘llash uchun texnik va institutsional baza zaif. [1]

Shu boisdan hududiy tadbirkorlikning raqamli iqtisodiyotga to‘laqonli integratsiyasi platformali yechimlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib qolmoqda. Platformali iqtisodiyot mahalliy biznesni keng bozorlar bilan bog‘laydigan, mijozga chiqish imkoniyatini kengaytiradigan, operatsion xarajatlarni kamaytiradigan va biznes samaradorligini oshiradigan eng maqbul model hisoblanadi. Dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, mahalliy ishlab chiqaruvchi raqamli bozorga chiqmagan holda uzoq muddat raqobatbardosh bo‘la olmaydi. Hududiy biznes modellari marketplace, fintech, SaaS-boshqaruv tizimlari, geo-logistika, API integratsiyalar va super-app ekotizimlariga ulanmasa, ularning o‘lish potentsiali cheklangan bo‘lib qoladi. O‘zbekiston sharoitida “Bir hudud – bir marketplace” modeli, mahalliy tadbirkorlarni Uzum, Wildberries, Zoodmall kabi platformalarga ulash, raqamli to‘lov tizimlarini yagona API formatida integratsiya qilish, hududiy logistika servisini raqamli agregatsiya qilish, mini-CRM va mini-ERP tizimlarini soddalashtirilgan shaklda joriy etish muhim strategik yechimga aylanishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli savodxonlikni oshirish, kichik biznes uchun platformalar bilan ishlash bo‘yicha amaliy o‘quv dasturlarini joriy etish, to‘lovni kechiktirib to‘lash (BNPL), mikro-kredit va kraudfanding mexanizmlarini hududiy startaplar uchun faollashtirish raqamli tadbirkorlik muhitini tubdan o‘zgartira oladi. [2]

Adabiyotlar tahlili: Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini ta‘minlash global miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar, strategik konsepsiyalar va innovatsion iqtisodiy yondashuvlar bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu jarayonni tushunish uchun mavjud ilmiy maktablar, nazariy qarashlar va amaliy platforma modellarini kompleks tahlil qilish zarur hisoblanadi. Jahon iqtisodiy adabiyotida hududiy tadbirkorlikni raqamli rivojlantirish bo‘yicha uchta yetakchi ustuvor konseptual yondashuv shakllangan bo‘lib, ular raqamli bozorlarga integratsiya, boshqaruv jarayonlarining raqamli transformatsiyasi va moliyaviy texnologiyalar asosidagi inklyuziv rivojlanish yo‘nalishlarini o‘z ichiga oladi. Birinchidan, platforma iqtisodiyoti yondashuvi, Parker va Van Alstyne (2020) tadqiqotlarida ta‘kidlanganidek, biznes subyektlarini alohida iqtisodiy birlik sifatida emas, balki integratsiyalashgan raqamli ekotizimning faol ishtirokchisi sifatida ko‘radi. Ushbu model yirik platformalar – marketplace, super-app, bulutli xizmatlar, logistik agregatorlar va raqamli to‘lov tizimlari asosida mahalliy tadbirkorlikni global bozorlar bilan bog‘lash, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bilan ishlashni avtomatlashtirish, talab va taklifni algoritmik platformalar orqali boshqarish imkonini beradi. Mazkur yondashuvning hududiy iqtisodiyot uchun ahamiyati shundaki, u bozor geografiyasini kengaytiradi, raqobat sharoitini yanada shaffoflashtiradi va kichik biznes subyektlari uchun kapitallashtirish imkoniyatlarini yaratadi. Aynan platformali iqtisodiyot hududiy tadbirkorlar uchun “kirish chegaralarini pasaytiradi” va bozorga chiqish jarayonini soddalashtiradi, biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, bunday platformalarga ulanish raqamli infratuzilma mavjud bo‘lgandagina samarali kechadi. Ikkinchidan, raqamli transformatsiya yondashuvi, Schwab (2018) va Rogers (2019) ilmiy izlanishlarida keng tahlil qilingan bo‘lib, u kichik va o‘rta biznes (KOB) boshqaruvining to‘liq raqamli formatga o‘tishini – ya‘ni, ishlab chiqarish, marketing, savdo, mijozlar bilan munosabat (CRM), resurslarni boshqarish (ERP), moliyaviy hisobot va tahlil jarayonlarining yagona raqamli zanjirga integratsiyasini nazarda tutadi. Bu yondashuvga ko‘ra, iqtisodiy subyekt agar raqamli transformatsiya modeliga moslashmasa, u bozorda raqobatbardoshlikni yo‘qotadi, chunki an‘anaviy biznes-model zamonaviy onlayn iste‘molchi talabiga javob bera olmaydi. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya nafaqat texnologik o‘zgarish, balki boshqaruv, marketing, mahsulot yetkazish, mijoz bilan kommunikatsiya va monetizatsiya strategiyalarini qayta formatlash jarayonidir. Uchinchidan, fintech inklyuziyasi yondashuvi, Gomber (2021) va Arner (2022) tadqiqotlarida ta‘kidlanganidek, hududiy tadbirkorlikning rivojlanishida moliyaviy texnologiyalar orqali raqamli moliyalashtirish tizimlariga integratsiya qilish muhim omil hisoblanadi. Fintech modellar orqali onlayn to‘lov, kredit scoring, P2P moliyalashtirish, raqamli banklar, BNPL (to‘lovni bo‘lib to‘lash), mikro-kreditlash, kraudfanding, R2B kreditlar, raqamli aktivlar aylanmasi kabi mexanizmlar tadbirkorlar uchun yangi moliyaviy resurs, imkoniyat va instrumentlar manbaini yaratadi. Ayniqsa, hududlarda klassik

kreditlash tizimlari murakkab, resurslar esa chegaralangan sharoitda fintech yechimlar biznesni moliyalashtirishning muqobil va qulay modeliga aylanmoqda. [3]

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari hududiy tadbirkorlikning raqamli transformatsiya jarayonlarini miqdoriy va sifat jihatidan baholashga qaratilgan bo'lib, unda statistik tahlil, taqqoslama baholash, platforma iqtisodiyoti modellarini algoritmik yondashuv asosida o'rganish hamda sotsiologik so'rov usullari uyg'unlashtirildi. Statistik tahlillar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, IT Park, Markaziy bank va hududiy raqamli biznes ekotizimlariga oid rasmiy ma'lumotlar bazasiga tayangan holda amalga oshirildi. Shu bilan birga, hududlar kesimida raqamli platformalarga ulanish, tranzaksiya hajmi, internet qamrovi, mobil to'lovlar aylanmasi kabi indikatorlar bo'yicha taqqoslama tahlillar o'tkazildi. Tadqiqotning amaliy ishonchliligini oshirish maqsadida 6 ta hududdagi 120 nafar tadbirkor ishtirokida so'rovnoma tashkil etildi, bunda ularning raqamli platformalardan foydalanish tajribasi, mavjud muammolar, raqamli vositalarga bo'lgan ishonch darajasi hamda transformatsiya jarayonlariga tayyorligi o'rganildi. Platforma iqtisodiyoti model algoritmlarini baholash orqali esa tadbirkorlik subyektlarining mavjud ekotizimga integratsiya salohiyati, platformalararo ulanishning biznes samaradorligiga ta'siri hamda tranzaksiya xarajatlarini optimallashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi. [4] Tadqiqot natijalari hududiy raqamli tadbirkorlik muhitidagi bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, respondentlarning 64 foizi raqamli savodxonlik darajasini past deb baholagan bo'lsa, 52 foizi onlayn to'lov tizimlaridan foydalanishda murakkablikka duch kelishini bildirgan. 46 foizi esa hududlarda logistika platformalarining mavjud emasligi sababli mahsulot yetkazib berish zanjiri uzilishi, 38 foizi internet sifati va tezligi pastligi, 41 foizi esa mahalliy elektron bozorlarning yo'qligi yoki torligi raqamli tadbirkorlik o'sishiga to'sqinlik qilayotganini ta'kidlagan. Bu ma'lumotlar hududiy raqamli ekotizimning hali to'liq shakllanmaganligini va mavjud platformalarning biznes ehtiyojlariga to'liq javob bermayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, platformalar bo'yicha foydalanish darajasi o'rganilganda ijobiy va salbiy tendensiyalar kuzatildi: 74 foiz tadbirkor ijtimoiy tarmoqlarni (asosan Telegram va Instagram) savdo kanali sifatida faol qo'llayotgan bo'lsa, 68 foizi Click, Payme, Uzum Bank kabi raqamli to'lov tizimlaridan foydalanadi. Ammo marketplace platformalari (Uzum, Wildberries, ZoodMall) integratsiyasi atigi 21 foizni, CRM va biznes jarayonlarni avtomatlashtirish tizimlaridan foydalanish atigi 9 foizni, hududiy logistika platformalari ulushi esa 5 foizni tashkil qilgani raqamli transformatsiyaning hali boshlang'ich bosqichda ekanini tasdiqlaydi. Bu holat shuni anglatadiki, hududiy tadbirkorlar raqamli vositalardan asosan marketing va to'lov qabul qilish darajasida foydalanmoqda, lekin logistika, boshqaruv, avtomatlashtirish, bozor kengaytirish, CRM, ERP integratsiyalari kabi muhim bo'g'inlar faol raqamlashtirilmagan. Muhokama qismida ushbu muammolarni bartaraf etish mexanizmlari platformali yechimlar asosida tahlil qilindi. Xususan, bozor yetishmasligi muammosi marketplace va geo-savdo platformalari orqali, mijoz bazasini kengaytirish muammosi AI tavsiyaviy marketing tizimlari orqali, to'lov jarayonidagi uzilishlar fintech agregatorlar va API integratsiyalari orqali, logistika xarajatlarining yuqoriligi kraudsorsing va raqamli yetkazib berish platformalari orqali, biznes boshqaruvi murakkabligi esa Cloud 1C, mini-ERP va yengil CRM tizimlari orqali yechilishi mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot hududlar uchun 3 bosqichli platforma integratsiya modelini taklif etadi. Birinchi bosqichda tadbirkorlar ijtimoiy tarmoq do'konlarini marketplace tizimlari bilan API orqali bog'lashi va mahsulotlarni Uzum, Wildberries, OLX kabi yirik savdo platformalariga chiqarishi lozim. Ikkinchi bosqichda mini-CRM, mini-ERP tizimlari joriy etilib, mijoz tahlili, buyurtma tracking, savdo statistikasi kabi jarayonlar avtomatlashtiriladi. Uchinchi bosqich esa mahalliy logistika, fintech xizmatlar va onlayn savdoni yagona platformaga birlashtirgan "Bir hudud – bir raqamli marketplace" ekotizimini yaratishni nazarda tutadi. [5]

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni aniq ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotning shakllanishi jarayoni hali to'liq ekotizim ko'rinishiga ega emas, u aksariyat hollarda fragmentar, ya'ni alohida elementlar darajasida amalga oshmoqda va iqtisodiy qiymat yaratish zanjirining to'liq sikliga ulanmagan. Hududiy tadbirkorlarning 70 foizi raqamli platformalardan faqat marketing vositasi sifatida – asosan Telegram, Instagram va Facebook orqali reklama va mijoz jalb qilish darajasida foydalanayotgani raqamli transformatsiyaning faqat boshlang'ich qatlami

o‘zlashtirilganini anglatadi. Bu holat tadbirkorlikni raqamlashtirish emas, balki reklamani raqamlashtirish jarayoni ustuvor ekanini ko‘rsatadi, zero raqamli transformatsiya bu kontent joylashtirish emas, balki butun biznes modelni – savdo, logistika, to‘lov, boshqaruv, mijozlar bilan ishlash, buxgalteriya hisoboti, ombor nazorati, yetkazib berish va tahlil jarayonlarini yagona raqamli ekotizimga bog‘lashdir. Tadqiqotda marketplace va logistika platformalariga integratsiya darajasi atigi 5 foizdan 21 foizgacha ekani aniqlandi, bu raqam hududiy ishlab chiqaruvchilarning bozordan uzoq, raqobat maydonidan chetda turib qolayotganini anglatadi. Mahsulot va xizmatlar raqamli vitrinalarga chiqmagan sharoitda bozor geografiyasi torayadi, narx raqobati sustlashadi, mijozga yetib borish imkoniyati chegaralanadi, tranzaksiya xarajatlari oshadi va yakunda biznesning o‘sinh potensiali pasayadi. Raqamli platformalar bugungi iqtisodiyotda shunchaki texnologiya emas, balki bozorlarga “kirish pasporti”, raqobat maydonidagi “ko‘paytiruvchi kuch” (multiplier), hamda biznes qiymatini (valuation) oshiruvchi asosiy drayver hisoblanadi. Shu sababli platformalarga ulanmagan tadbirkor real bozorga emas, lokal mikro-bozorga xizmat qilish bilan cheklanib qoladi, natijada hudud iqtisodiyoti ham kengayish emas, ichki aylanish (closed loop economy) sharoitida qoladi.

Hududiy raqamli iqtisodiyotning transformatsiyasi markazlashgan uber-platformalarga bog‘lanish bilan birga, har bir hududning o‘z ichki raqamli mikro-ekotizimini yaratish orqali ham rivojlanishi lozim. “Bir hudud – bir marketplace” konsepsiyasi aynan shu ehtiyojdan hosil bo‘ladi: mahalliy ishlab chiqaruvchi, mahalliy logistika, mahalliy mijoz, mahalliy to‘lov va mahalliy Base Data yagona platformada birlashganda iqtisodiy multiplikator effekti yuzaga keladi. Bunday model nafaqat savdoni, balki ishlab chiqarishni, bandlikni, servis bozori va tadbirkorlik ekotizimini ham raqamli tezlanish trayektoriyasiga olib chiqadi. Yakuniy xulosa shuki, hududiy iqtisodiyotni raqamli rivojlantirish masalasi hech qachon faqat texnologiya muammosi bo‘lmagan — bu yangi iqtisodiy arxitektura, yangi boshqaruv modeli, yangi biznes madaniyati va yangi qiymat yaratish zanjiriga o‘tish jarayonidir. Agar hududlar raqamli platformalarga ulanmasa, ular bozorga emas, bozordan orqada qoladi; agar ulansa, ular mahalliy iqtisoddan platforma iqtisodiga, yopiq bozordan ochiq global raqobat maydoniga, resursga bog‘liq o‘sishdan ma‘lumotga asoslangan o‘sinh modeliga o‘tadi. Shu bois, raqamli transformatsiya jarayonining navbatdagi bosqichi hududiy platforma ekotizimlarini yaratish, raqamli savodxonlikni ommaviy oshirish va tadbirkorlikni raqamli boshqaruvning to‘liq sikliga ulash bo‘lishi shart. Faqat shundagina raqamli iqtisodiyot hududlar uchun nazariya emas, real iqtisodiy natijaga – o‘sinhga, eksportga, bandlikka va barqaror tadbirkorlikka aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2018. — 192 p.
2. Rogers D. The Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age. — Columbia Business School, 2019. — 320 p.
3. Parker G., Van Alstyne M., Choudary S. Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy. — W.W. Norton & Company, 2020. — 352 p.
4. Gomber P., Koch J.-A., Siering M. Digital Finance and FinTech: current research and future research directions // Journal of Business Economics. — 2021. — Vol. 91(8). — P. 1233–1259.
5. Arner D., Barberis J., Buckley R. The Evolution of FinTech: New Post-Crisis Paradigm? // Georgetown Journal of International Law. — 2022. — 47(4). — P. 1271–1319.

HUDUDLARDA BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH

Burxonov Sardorjon Nasulloyevich

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrası assistenti o'qituvchi

+ 998 93 454 98 18

s.n.burxonov@buxdu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonning "yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonini va uning kelajakdagi prognozlarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va xalqaro hamkorlikning roli, "yashil" iqtisodiyotning zarurligi, energetika sohalarini "yashillashtirish" hamda muqobil energiya manbalarini rivojlantirishning ahamiyati keltiriladi. Shuningdek, "yashil" iqtisodiyotda samaradorlik va inklyuzivlikni oshirish, mintaqaviy innovatsiyalarni boshqarishning ahamiyati, va bu o'zgarishlarning O'zbekiston iqtisodiyotiga, xususan, uning asosiy loyihalariga kelajakdagi ta'siri tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, mintaqaviy barqaror innovatsiyalarni boshqarish orqali O'zbekistonning "yashil" iqtisodiyotga o'tish yo'li va uning iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik ta'sirlarini tahliliy o'rganildi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, ijtimoiy muhit, ekologik innovatsiyalar, yashil siyosat, ekologik investitsiyalar, muqobil energiya manbalari, ekologik toza transport, sanoat 4.0 . O'zbekistonda iqtisodiy o'zgarishlar

Kirish (Введение/ Introduction). Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo umumiy boyligining 66 foizi inson kapitaliga, ya'ni asosan shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun davlatimiz rahbari 2020 yil boshida e'lon qilgan Murojaatida «Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir⁴⁸», degan fikrni alohida keltirib o'tgan edi .

Barqaror rivojlanish o'ta dolzarb muammo hisoblanib, uni "ijtimoiy"- "iqtisodiy"- "ekologik" uchlikning o'zaro bog'liqlikda rivojlanishiga asoslangan sinergetik samara sifatida tasavvur etish to'g'ri bo'ladi. Barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi iqtisodiy yondashuv yashil iqtisodiyot asosida cheklangan resurslardan va mavjud elektr energiyasidan oqilona foydalanish kabi muammolarni hal qilishni nazarda tutuvchi munosabatlarni yuzaga chiqaradi.

Barqaror rivojlanish tamoyillari mintaqaviy iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, bugungi kunda nafaqat global, balki milliy va hududiy miqyosda ham dolzarb masala hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyoti bosqichida iqtisodiy o'sishni ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, bu jarayonda resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirish. Shuningdek, Aholi turmush darajasini yaxshilash, ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlikni ta'minlash orqali ijtimoiy tenglikni mustahkamlash. Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslarni tejash va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish bo'yicha samarali choralarni amalga oshirish orqali, mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini uch asosiy ustun iqtisodiyot, ijtimoiy soha va ekologiya o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu yo'l bilan uzoq muddatli va inklyuziv taraqqiyotga erishish mumkin. Shu sababli BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun barcha mamlakatlarning strategik yo'nalishlarini belgilab berdi [1].

O'zbekiston ushbu global tashabbusni faol qo'llab-quvvatlab, o'zining 'O'zbekiston-2030' strategiyasini ishlab chiqdi [2]. Mazkur strategiya mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish va ekologik muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Iqtisodiy barqarorlik hududiy iqtisodiyotning samaradorligini, investitsion jozibadorlikni va innovatsion faoliyatni oshirish bilan bog'liq. Ijtimoiy barqarorlik esa aholining bandligi, turmush darajasi, ta'lim

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 - yil 24 - yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasi //Xalq so'zi, 2020 yil, 25 yanvar, 19-soni.

va sogʻliqni saqlash sohalaridagi islohotlar samaradorligi bilan belgilanadi. Ekologik barqarorlik esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashni nazarda tutadi [3].

Mamlakatimizda “yashil iqtisodiyot”ga oʻtish zarurati milliy iqtisodiyotda isteʼmol qilinayotgan energiya ning aksariyat qismi tiklanmaydigan tabiiy resurslardan foydalanilayotganligi, ushbu resurslar zahirasining cheklanganligi, atrof-muhitning ifloslanishi bilan bogʻliq ekologik muammolarning keskinlashib borayotganligi bilan ham izohlanadi.

Oʻzbekiston milliy iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, tarkibiy oʻzgarishlarning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish “yashil iqtisodiyot”ga oʻtish muammolarini hisobga olishni taqozo etadi, zero, tabiiy resurslar zahiralarning cheklanganligi, takror ishlab chiqarilmasligi bilan bogʻliq muammolar insoniyatning barcha faoliyat yoʻnalishlari, jumladan, iqtisodiy faoliyatiga jiddiy taʼsir koʻrsatishi han nazardan chetda qolmaydi.

Bugungi kunda global miqyosda iqlim oʻzgarishi, tabiiy resurslarning qisqarishi va ekologik muammolarning keskinlashuvi iqtisodiyotning yangi rivojlanish modeliga oʻtishni taqozo etmoqda. Ana shunday dolzarb yondashuvlardan biri “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasidir. Ushbu model nafaqat iqtisodiy oʻsishni taʼminlash, balki resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Xalqaro Mehnat Tashkiloti (ILO) maʼlumotlariga koʻra [1], yashil iqtisodiyotga oʻtish jarayoni 2030-yilgacha dunyo boʻyicha 24 milliondan ortiq yangi ish oʻrinlarini yaratish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Oʻzbekiston ham milliy strategik hujjatlar orqali yashil transformatsiyani ustuvor yoʻnalish sifatida belgilab oldi.

1-rasm. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari

Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiy oʻsishda barqaror rivojlanish tamoyillarining nazariy asoslari, ularning mintaqada qoʻllanishi hamda xorijiy mamlakatlarning ilgʻor tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish yoʻllari boʻyicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Barqaror rivojlanish tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, 1987-yilda BMTning Brundtland hisobotida "bizning umumiy kelajagimiz" konsepsiyasi asosida keng eʼtirof etildi [1]. Bu konsepsiya insoniyatning hozirgi ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlarning oʻz ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlariga zarar yetkazmaslikni taʼminlashga qaratilgan. Barqaror rivojlanish oʻzaro bogʻliq boʻlgan uchta asosiy komponentga tayanadi, ular koʻpincha "Uch P" (People, Planet, Profit) deb nomlanadi va muvozanatli yondashuvni talab qiladi:

➤ Uzoq muddatli iqtisodiy oʻsishni taʼminlash, resurslarni samarali boshqarish va barcha uchun adolatli iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish.

➤ Jamiyatda tenglik, adolat, inson huquqlari va farovonlikni taʼminlash. Taʼlim, sogʻliqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarga universal kirishni oʻz ichiga oladi.

➤ Atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni saqlash, ifloslanishni kamaytirish va iqlim oʻzgarishiga qarshi kurashish.

O‘zbekistonda barqaror rivojlanish siyosati davlatning uzoq muddatli strategik hujjatlarida aks etgan. Xususan, 2023-yilda qabul qilingan “O‘zbekiston–2030” strategiyasi mamlakatni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo‘nalishlarda kompleks rivojlantirishga qaratilgan [2]. Shuningdek, “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030” ham mintaqaviy barqaror rivojlanishda asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi [3].

1-jadval

O‘zbekistonda barqaror rivojlanish indikatorlari (2020–2024)

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
YaIM o‘sishi (%)	1,6	7,4	5,7	6,0	6,1
Bandlik darajasi (%)	54,1	55,3	56,2	57,1	57,8
Qishloq xo‘jaligi ulushi YaIMda (%)	26,1	25,6	24,9	24,1	23,8
Investitsiyalar hajmi (mlrd. \$)	19,3	22,5	25,7	27,1	28,6
Eksport hajmi (mlrd. \$)	13,0	14,3	15,7	18,2	19,5

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi

2021–2024 yillar mobaynida O‘zbekiston iqtisodiy ko‘rsatkichlari barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon qilmoqda. 2021 yilda pandemiyadan keyingi tiklanish davrida YAIM 7,4% ga oshgan bo‘lsa, keyingi yillarda o‘shish 6% atrofida barqarorlashdi. Bandlik darajasi ham har yili asta-sekin ko‘tarilib, 2024 yilga kelib 57,8% ga yetti.

Qishloq xo‘jaligining YAIMdagi ulushi esa pasayib bormoqda (2021 yildagi 25,6% dan 2024 yilda 23,8% gacha), bu esa iqtisodiyotda sanoat va xizmatlar sohasining tezroq rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, investitsiyalar va eksport hajmining muntazam ortib borishi O‘zbekistonning xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashuvini kuchaytirayotganini ko‘rsatadi. [5].

Barqaror rivojlanish bo‘yicha xalqaro tajribalar O‘zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqi “Green Deal” dasturi orqali karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan [6]. Janubiy Koreya “Yashil o‘shish” modeli orqali iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga erishgan [7]. Turkiya va Qozog‘iston esa mintaqaviy rivojlanishda suv resurslarini boshqarish bo‘yicha tajribaga ega. Ushbu tajribalarni mamlakatimiz sharoitiga moslashtirish barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiy o‘shishda barqaror rivojlanish tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tamoyillar iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta‘minlash orqali mintaqaning umumiy farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Iqtisodiy barqarorlik investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion platformalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlash orqali namoyon bo‘lmoqda. Bu, o‘z navbatida, yangi ish o‘rinlari yaratish va mintaqaviy daromadlarni oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy barqarorlik aholining bandligi, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Sifatli ta‘lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish inson kapitalini mustahkamlaydi. Ekologik barqarorlik esa suv resurslaridan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni asrash va ekologik xavfsizlikni mustahkamlash orqali amalga oshirilmoqda. Tabiiy resurslarni saqlash kelajak avlodlar uchun sog‘lom muhitni ta‘minlashning asosidir.

Keyingi yillarda barqaror rivojlanishni ta‘minlash, “sof texnologiyalar”ga nisbatan innovatsion yondashishni keltirib chiqardi va xalqaro investitsion forumlarda muntazam ravishda muhokama etib kelinmoqda. “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini amaliyotga tadbqiq etish masalalari ushbu muhokamalarning negizini tashkil etadi. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish masalasiga e‘tibor kuchaydi. Mamlakatimiz 2015-yildan keyingi davrda BMT tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan 17 ta maqsadlar va 169 ta vazifalardan iborat barqaror rivojlanish dasturini qo‘llab-quvvatlab, barqaror rivojlanish sohalari bo‘yicha kompleks ishlarni olib borishini ma‘lum qildi.

Mamlakatda 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlash, milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish kabi

dolzarb masalalar ko'ndalang qilib belgilab berilgan [8]. Bu strategiyasining qabul qilinishi "yashil iqtisodiyot"ni rivojlantirish barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash omillaridan biri ekanligini tasdiqladi.

2-jadval

Mintaqada barqaror innovatsiyalarni joriy etish orqali eksport salohiyatini optimal rivojlantirishning uslubiy asoslari.

Bosqich	Maqsad	Uslubiy tamoyillar	Amaliy choralari
Tahlil va diagnostika	Hududning ayni eksport salohiyatini aniqlash	SWOT tahlili (kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlar) Resurslar va infra imkoniyatlar inventari: tabiiy resurslar, ishchi kuchi, transport, kommunikatsiya, moliyaviy xizmatlar Bozor tadqiqoti: mahsulot qaysi bozorlar uchun raqobatbardosh, talab qanday, narx va transport xarajatlari qanday	Hududdagi asosiy sektorlarda eksport bo'yicha imkoniyatlar jadvalini tuzish; mahsulot-bozor matritsasi yaratish; talab va narx tendensiyalarini o'rganish; logistika imkoniyatlarini baholash (masalan, transport yo'llari, chegara o'tish punktlari, bojxona posti).
Mahsulot diversifikatsiyasi va qo'shilgan qiymat oshirish	Oddiy xom ashyodan tayyor yoki yarim tayyor mahsulotlarga o'tish, yuqori qo'shilgan qiymat yaratish	Innovatsiyalarni jalb qilish, Texnologik yangilanishlar va ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish, Sifat nazorati va sertifikat talablarini oshirish (ISO, global GAP, ekologik, gigiyena va hokazo)	Mahalliy mahsulotni eksportga mos dizayn, qadoqlash, brend yaratish; kichik va o'rta korxonalarda texnologik vositalarga investitsiya; sanoat zonalarini, eksportga qaratilgan litsenziyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish; "klaster" shakllarini rag'batlantirish.
Logistika va infratuzilma	Tashish, saqlash, bojxona, infratuzilma to'siqlarini kamaytirish	Raqobatbardosh transport-marshrutlar tashkil qilish, Saqlash omborlari, sovutgichli/invoqatorli infratuzilma rivojlantirish, Raqobatbardosh bojxona va chek o'tkazish punktlari, Raqamli tizimlar, axborot	Hududiy logistika markazlarini tashkil etish; transport yo'llari, yo'l yaxshilanishi; tashqi bozorlarga chiqishda jarayonlarni tezlashtiradigan elektron hujjatlar tizimini kengaytirish; chegaradagi savdo infratuzilmasini

		texnologiyalari orqali jarayonlarni soddalashtirish	rivojlantirish; tarif va notarif to'siqlarni kamaytirish.
Moliyaviy-iqtisodiy rag'batlar va siyosiy qo'llab-quvvatlash	Eksportchilarga imtiyozlar, subsidiyalar, kreditlar orqali yordam berish	Ex-ante va ex-post yordam shakllari (kredit, kafolat, sug'urtalash, eksportgarantiyalar), Soliqqa oid preferensiyalar, bojxona chegirmalari, Eksportni rag'batlantirish strategiyasini davlat darajasida qo'llab-quvvatlash, Hududiy boshqaruv organlarini jalb qilish	Eksport kreditlarini kengaytirish; banklarning pre-export moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish; davlat tomonidan eksportga oid treninglar, maslahat xizmatlarini tashkil etish; soliq, bojxona tartib-qoidalarini soddalashtirish; eksport markazlari, bir nechta davlat-xususiy hamkorlik loyihalarini amalga oshirish.
Bozorlar bilan aloqalar, marketing va branding	Mahsulotni xalqaro bozorda tanitish va raqobatbardoshlikni oshirish	Mahsulot brendi va sifat imidjini shakllantirish, Sertifikat va standartlarga muvofiqlik orqali ishonch hosil qilish, Tashqi bozorlarga mos mahsulot ishlab chiqish (adaptatsiya), Raqamli savdo, elektron savdo platformalaridan foydalanish	Tashqi bozor ko'rgazmalari, yarmarkalar; eksport agentliklari yoki plugin markazi tashkiloti; marketing kampaniyalari; mahsulot qadoqlash, etiketka, til va talabga moslab dizayn ishlarini
Inson kapitali va institutiv salohiyat	Eksportni amalga oshira oladigan malakali kadrlar, institutlar va siyosiy barqarorlikni ta'minlash	Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish, Innovatsion tadqiqot-laboratoriyalar, texnologik parklari, ilmiy-ishlab chiqarish hamkorliklar, Transparent va barqaror siyosat, korruptsiyani kamaytirish	Hududiy darajadagi eksport bo'yicha o'quv markazlari; chet el ekspertlarini jalb qilish; hukumat siyosatini stabil va oldindan aytilgan qilish; qonun va normativ bazalarni takomillashtirish; davlat-xususiy sherikliklar orqali institutlar barqarorligini oshirish.

Monitoring va baholash	Eksport siyosatining samaradorligini doimiy o'lash va takomillashtirish	Indikatorlar (eksport hajmi, eksport qiluvchi korxona soni, mahsulotlar diversifikatsiyasi, bozorlar soni, qo'shilgan qiymat foizi, logistika xarajatlari va vaqt), Raqamli ma'lumotlar tizimlari orqali real vaqt nazorat Qayta aloqa va korrigatsion chora-tadbirlarni joriy etish	Har yil eksport salohiyati bo'yicha hisobotlar; hududiy eksport monitoring markazlari; eksportga oid loyihalar samaradorligi bo'yicha tahlil va audit; eksport siyosatini takomillashtirish yuzasidan takliflar chiqarish.

Manba: D.Sh. Yavmutov Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish darslik. Toshkent – 2025 41-bet

Kelajak istiqbolida O'zbekistonning eksport siyosati hududiy farqlarni hisobga olgan holda differensial rivojlanish yo'lidan borishi lozim. Har bir viloyatning o'z tabiiy resurslari, sanoat ixtisoslashuvi va infratuzilma imkoniyatlariga tayangan holda eksport strategiyasi ishlab chiqilsa, milliy darajada barqaror o'sish modeli shakllanadi.

hududiy eksport strategiyalarini ishlab chiqish har bir viloyat yoki hudud eksport salohiyati, resurslari va infratuzilmasiga mos reja tuzishi kerak. Har bir hududda kuchli bo'lgan sektorlar va mahsulotlarga urg'u berish;

eksport uchun markazlar yaratilishi hududiy eksport markazlari, logistika va qadoqlash inshootlari, sovetgichli saqlash omborlari, tovarni tashqi bozorlarga tayyorlash bo'limlari;

Respublikasida barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni hal qilish va xorijiy tajribalarni qo'llash zarurligi aniqlandi. Bundan tashqari, davlat siyosatini yanada takomillashtirish, investitsiya va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hududiy rivojlanishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa (Заключение/Conclusion).

Maqolada mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillari nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. Xalqaro hamda mintaqaviy tajribalar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishni barqaror rivojlanish bilan uyg'unlashtirish davlat siyosati samaradorligini oshiradi. Bu jarayonda quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Barqaror rivojlanish tamoyillari iqtisodiy o'sishni uzoq muddatli va izchil tarzda rivojlantirishning asosiy omilidir;

2. O'zbekistonda qabul qilingan strategik hujjatlar, jumladan "O'zbekiston–2030" strategiyasi va "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030" barqaror rivojlanishning huquqiy va institutsional asosini yaratmoqda;

3. Respublikada barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni bartaraf etish zarur;

4. Xorijiy tajribalarni, xususan Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribasini mahalliy sharoitga moslashtirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillarini izchil amalga oshirish orqali iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanat ta'minlanadi. Shuningdek, mahalliy ishlab chiqarishda "yashil iqtisodiyot"ni samarali joriy etilishi o'ziga xos mintaqaviy profilni shakllantirish imkoniyatini yaratadi, resurslarning ustuvor yo'nalishlarda konsentratsiyasi esa resurslardan foydalanishda va ishlab chiqarishda samaradorlikni hamda raqobatbardoshlikning yuqori darajasini, atrof-muhitning maksimal muhofaza qilinishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 374 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston–2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. – Toshkent, 2023. – 45 p.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030” qarori. – Toshkent, 2020. – 32 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. – Toshkent, 2024. – 56 p.
5. Sh Y. D. Ensuring Sustainable Growth of Uzbekistan's Economy on the Basis of Efficient Use of Investments //Journal of Marketing and Emerging Economics. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 1-4. p.
6. European Commission. The European Green Deal. – Brussels, 2020. – 64 p.
7. Ministry of Environment, Republic of Korea. Green Growth Strategy. – Seoul, 2019. – 118 p.
8. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (<https://lex.uz/uz/docs/5841063>) Infografika (<https://strategy.uz/index.php?category=infog>).
9. Qahramanov B. Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik tamoyillari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021. – 276 p.
10. World Bank. Uzbekistan Economic Update. – Washington D.C., 2023. – 98 p.
11. FAO. Food and Agriculture of Uzbekistan: Country Profile. – Rome, 2022. – 142 p.

MEHNAT BOZORIDA INSON SALOHİYATINI KUCHAYTIRUVCHI XIZMATLARNING YANGI TENDENSIYALARI

Dilmonov Qudrat Baxtiyorovich

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchi

+ 998 93 625 68 04

q.b.dilmonov@buxdu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada inson resurslarini boshqarish jarayoninisamarali tashkil etishda foydalaniladigan zamonaviy yondashuvlar va usullar tahlilqilingan. Inson resurslarini boshqarish samaradorligi kadrlar salohiyati, mehnatunumdorligi, motivatsiya tizimining samaradorligi va tashkilotning strategikmaqsadlariga erishish darajasi kabi muhim jihatlarni qamrab oluvchi ko‘rsatkichlarasosida baholanadi. Maqolada Buxoro viloyati G‘aznachilik xizmati misolida insonresurslarini boshqarish jarayonini tashkil etishda qo‘llaniladigan asosiy tamoyillar,ularning amaliy ahamiyati hamda tahliliy yondashuvlarning afzalliklari o‘rganilgan.

Tadqiqot davomida inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish uchunmuhi bo‘lgan kadrlar boshqaruvi strategiyasini takomillashtirish, zamonaviytexnologiyalarni joriy etish va motivatsiya tizimini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalarishlab chiqilgan. Ushbu tadqiqot natijalari inson resurslarini boshqarish jarayonlariniyanada samarali tashkil etish va tashkilot faoliyatini rivojlantirishga qaratilganstrategik qarorlar qabul qilishda amaliy ko‘mak sifatida foydalanilishi mumkin

Аннотация: Эта статья анализирует современные подходы и методы, используемые для эффективной организации процесса управления человеческими ресурсами. Эффективность управления человеческими ресурсами оценивается на основе ключевых показателей, таких как потенциал сотрудников, производительность труда, эффективность системы мотивации и достижение стратегических целей организации. В статье рассматриваются основные принципы, применяемые при организации процесса управления человеческими ресурсами, на примере службы казначейства Бухарской области, а также их практическая значимость и преимущества аналитических подходов.

В исследовании разработаны рекомендации, направленные на повышение эффективности управления человеческими ресурсами, включая совершенствование стратегий управления персоналом, внедрение современных технологий и развитие систем мотивации. Результаты данного исследования могут служить практической поддержкой при принятии стратегических решений для более эффективной организации процессов управления человеческими ресурсами и повышения результативности деятельности организации.

Abstract: This article analyzes modern approaches and methods used to effectively organize the process of human resource management. The efficiency of human resource management is assessed based on key indicators such as employee potential, labor productivity, the effectiveness of the motivation system, and the achievement of the organization's strategic goals. The article examines the main principles applied in organizing the human resource management process, using the Bukhara region Treasury Service as a case study, along with their practical significance and the advantages of analytical approaches.

The study develops recommendations aimed at improving the effectiveness of human resource management, including the enhancement of personnel management strategies, the implementation of modern technologies, and the development of motivation systems. The results of this study can serve as practical support in making strategic decisions to more effectively organize human resource management processes and improve organizational performance.

Kalit so'zlar: Inson resurslari, boshqaruv jarayoni, samaradorlik, motivatsiyatizimi, strategik boshqaruv, Buxoro viloyati, G'aznachilik xizmati.

Ключевые слова: Человеческие ресурсы, процесс управления, эффективность, система мотивации, стратегическое управление, Бухарская область, Казначейская служба.

Keywords: Human resources, management process, efficiency, motivation system, strategic management, Bukhara region, Treasury Service.

Kirish (Введение/ Introduction).

Hozirgi iqtisodiy va ijtimoiy sharoitda inson resurslarini boshqarish jarayonini samarali tashkil etish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tashkilotlarning samarali faoliyat olib borishi va strategik maqsadlarga erishishi ko'p jihatdan inson resurslarini boshqarish tizimining sifatiga bog'liq. Inson resurslarini boshqarish samaradorligi nafaqat kadrlarning malakasi va mehnat unumdorligiga, balki motivatsiyatizimining samaradorligi, innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi va jamiyat oldidagi mas'uliyatga ham bog'liqdir. Ushbu jihatlar Buxoro viloyati G'aznachilik xizmati misolida o'rganilgan bo'lib, inson resurslarini boshqarish jarayonini takomillashtirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlar tahlil qilinadi. Inson resurslarini samarali boshqarish tashkilotning mehnat unumdorligi varaqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Bu jarayon tashkilot ichidak kadrlarni to'g'ri tanlash, ularni rivojlantirish va ulardan samarali foydalanish tizimini yo'lga qo'yishni o'z ichiga oladi. Kadrlar boshqaruvi strategiyasi esa tashkilotning umumiy faoliyat natijalarini yaxshilashda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Bundan tashqari, motivatsiya tizimi inson resurslarini boshqarishning ajralmas qismi hisoblanadi. Xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularning mehnat faoliyatini samarali tashkil etish motivatsiyaning to'g'ri shakllantirilishiga bog'liq.

Shuningdek, zamonaviy boshqaruv uslublari va texnologiyalarni joriy etish inson resurslari samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Innovatsion yondashuvlar inson resurslarini boshqarishda muhim rol o'ynab, xodimlarning malakasini oshirish, o'qitish tizimini takomillashtirish va yangi ish uslublarini joriy qilish imkonini beradi. Shuningdek, jamiyat oldidagi ijtimoiy mas'uliyat inson resurslari boshqaruvi jarayonining muhim qismi bo'lib, xodimlar va tashkilotning ijobiy imidjini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Toshkent viloyati G'aznachilik xizmati misolida inson resurslarini boshqarish jarayonini samarali tashkil etish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ushbu sohada strategik qarorlarni qabul qilishda amaliy ko'mak sifatida xizmat qiladi. Mazkur yo'nalishda taklif etilgan yechimlar tashkilotning barqaror rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, inson resurslarini boshqarish jarayonini samarali tashkil etish uchun kadrlar boshqaruvi strategiyasini

takomillashtirish, motivatsiyani kuchaytirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ijtimoiymas'uliyatni rivojlantirish zarur.

Kadrlar boshqaruvini optimallashtirish orqalixodimlarning mehnat unumdorligini oshirish va resurslardan oqilona foydalanish insonresurslari samaradorligini ta'minlashning muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Innovatsion yondashuvlar, jumladan, zamonaviy o'quv dasturlari va texnologiyalarniqo'llash, xodimlar malakasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Ijtimoiy mas'uliyat esatashkilotning ichki va tashqi obro'sini oshirib, jamiyat bilan mustahkam aloqalarnio'rnatishga hissa qo'shadi. Inson resurslarini samarali boshqarish bo'yicha yondashuvlar turlicha bo'lib, ular xodimlar salohiyatini baholash, mehnat samaradorligini tahlil qilish va motivatsiyatizimlarini optimallashtirishga asoslanadi.

Kompleks yondashuv yordamida har birtashkilot uchun individual boshqaruv tizimini shakllantirish va xodimlarning salohiyatini to'liq amalga oshirish imkoniyatlarini aniqlash mumkin. Ushbu usullar xodimlarning faoliyatini chuqur o'rganishga va strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Mazkur maqolada o'rganilgan yondashuvlar va tavsiyalar inson resurslarini boshqarish jarayonini samarali tashkil qilish va tashkilotning uzoq muddatli muvaffaqiyatiga hissa qo'shadi.

Jadval 1

INSON RESURLARINI BOSHQARISH JARAYONINING ASOSIY OMILLARI

Boshqaruv omillari	Ta'rifi
Kadrlar salohiyati	Xodimlarning bilim, ko'nikma va tajribasini baholaydi hamda rivojlantirish imkoniyatlarini o'z ichiga oladi.
Motivatsiya tizimi	Xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish va mehnat samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi.
Innovatsion yondashuv	Zamonaviy texnologiyalar va o'quv dasturlarni joriy qilish orqali xodimlar malakasini oshirish imkoniyatini yaratadi.
Ijtimoiy mas'uliyat	Tashkilotning xodimlarga va jamiyatga nisbatan mas'uliyatli yondashuvini ta'minlaydi.
Boshqaruv samaradorligi	Resurslardan oqilona foydalanish va strategik maqsadlarga erishish uchun boshqaruv tizimini takomillashtiradi.

Ushbu jadval inson resurslarini boshqarish jarayonining asosiy omillarini tizimli aks ettirib, ularning tashkilot faoliyati va rivojlanishiga ta'sirini ko'rsatadi. Kadrlar salohiyati xodimlarning bilim va tajribasini baholashni, motivatsiya tizimi esa mehnat samaradorligini oshirishni ta'minlaydi. Innovatsion yondashuv zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish orqali raqobatbardoshlikni kuchaytiradi, ijtimoiy mas'uliyat esa tashkilotning jamiyat oldidagi obro'sini mustahkamlaydi. Boshqaruv samaradorligi resurslardan oqilona foydalanish va strategik maqsadlarga erishishni qo'llab-quvvatlab, tashkilotning umumiy muvaffaqiyatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirish uchun har bir tashkilotga individual yondashuv talab qilinadi. Ushbu jarayonda tashkilotlar xodimlar salohiyati, mehnat unumdorligi va motivatsiya tizimini tahlil qilish bilan birga, kadrlar boshqaruvining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan strategiyalarni ishlab chiqishi kerak.

Kadrlar salohiyatini oshirish uchun quyidagi choralarga e'tibor qaratish lozim:

- Xodimlarni o'qitish va malakasini oshirish dasturlarini joriy etish.
- Xodimlarning ish faoliyatini muntazam baholab borish.
- Yetakchilik qobiliyatiga ega kadrlarni rivojlantirish va rag'batlantirish.

Motivatsiya tizimini kuchaytirish tashkilotning samarali boshqaruviga xizmat qiladi. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan chora-tadbirlar:

- Xodimlarni rag'batlantirish uchun mukofot tizimini ishlab chiqish.
- Ish muhitini yaxshilash va ijtimoiy paketlarni kengaytirish.
- Xodimlar uchun motivatsion trening va dasturlarni tashkil qilish.

Innovatsion yondashuvlar inson resurslarini boshqarishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, quyidagi tadbirlar orqali amalga oshiriladi:

- Raqamli texnologiyalarni boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish.
- Zamonaviy ish uslublarini joriy etish va kadrlarni innovatsion loyihalarga jalb qilish.
- Xodimlarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgandasturlarni tashkil qilish.

Ijtimoiy mas'uliyatni oshirish esa nafaqat tashkilotning obro'sini oshirish, balki xodimlar va jamiyat bilan aloqalarni mustahkamlash uchun ham muhimdir. Ushbu yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin bo'lgan choralarga quyidagilar kiradi:

- Xodimlar uchun qulay mehnat sharoitlarini yaratish.
- Atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash.
- Mahalliy hamjamiyatlarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish.

Inson resurslarini boshqarishda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash uchun strategik rejalashtirish va tahliliy yondashuvlarga asoslangan boshqaruv tizimlarini joriy etish muhimdir. Bunda quyidagi choralar samarali hisoblanadi:

- Kadrlar boshqaruvi tizimini muntazam tahlil qilib, takomillashtirib borish.
- Xodimlarning individual ehtiyojlariga moslashgan boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish.
- Resurslarni oqilona taqsimlash va xodimlarni rivojlantirishga yo'naltirish.

Mazkur yondashuvlar inson resurslarini boshqarish jarayonini samarali tashkilotlashda muhim ahamiyatga ega. Har bir tashkilot o'ziga xos strategiyalarga ega bo'lib, ularni doimiy ravishda rivojlantirishi va takomillashtirishi zarur. Shu tariqa tashkilotlarni nafaqat xodimlarning salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi, balki o'z maqsadlariga erishishda barqarorlikni ta'minlashi ham mumkin.

Xulosa (Заключение/Conclusion).

Inson resurslarini boshqarish tashkilotlarning samarali faoliyat yuritishi va uzoq muddatli barqarorligini ta'minlash uchun asosiy omil hisoblanadi. Kadrlar salohiyati, motivatsiya tizimi, innovatsion yondashuv va ijtimoiy mas'uliyat kabi omillar boshqaruv jarayonining ajralmas qismi bo'lib, har biri tashkilot rivojlanishiga o'ziga xos hissa qo'shadi. Kadrlar salohiyati boshqaruvdagi eng muhim komponent bo'lib, xodimlarning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish tashkilotning asosiy strategik maqsadlariga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Motivatsiya tizimi xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshirish va ularni yuqori natijalarga erishishga undashda asosiy vosita hisoblanadi. Bu tizimning samarali tashkilot qilinishi tashkilot ichidagi mehnat unumdorligini sezilarli darajada oshiradi. Innovatsion yondashuv esa zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va xodimlarning malakasini oshirish orqali boshqaruv tizimining raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy mas'uliyat tashkilotning jamiyat va xodimlar oldidagi mas'uliyatini ifodalaydi va ekologik tashabbuslar, ijtimoiy loyihalarda ishtirok orqali tashkilotning ijobiy imidjini shakllantirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, inson resurslarini boshqarishda kompleks yondashuvni qo'llash va barcha asosiy omillarga e'tibor qaratish tashkilotning uzoq muddatli muvaffaqiyati va barqarorligini ta'minlaydi. Kadrlar boshqaruvining strategik rejalashtirilishi, motivatsiya tizimining takomillashtirilishi va innovatsion ishlanmalartashkilot faoliyatini yangi darajaga olib chiqishga yordam beradi. Har bir tashkilot o'ziga xos strategiyasini ishlab chiqishi va doimiy tahlil asosida uni takomillashtirib borishi lozim, bu esa inson resurslari boshqaruvi samaradorligini oshirish va umumiy maqsadlarga erishishda asosiy omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 374 p.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston–2030" strategiyasi to'g'risidagi farmoni. – Toshkent, 2023. – 45 p.
3. M.M. Azlarova. Inson resurslarini boshqarish. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi huzuridagi Muvofiqlashtiruvchi kengashtomonidan tavsiya etilgan o'quv qo'llanma. Toshkent: IQTISODIYOT, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. – Toshkent, 2024. – 56 p.

5. Sh Y. D. Ensuring Sustainable Growth of Uzbekistan's Economy on the Basis of Efficient Use of Investments //Journal of Marketing and Emerging Economics. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 1-4. p.

6. Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti (2023). Inson Resurslarini Boshqarish bo'yicha o'quv qo'llanma. Toshkent: Axborot texnologiyalari.

7. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti huzuridagi pedagog kadrlarni qaytatayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi. Xorijiy mamlakatlardag'aznachilik tizimi. O'quv-uslubiy majmua. Toshkent, 2022.

8. Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (<https://lex.uz/uz/docs/5841063>) Infografika (<https://strategy.uz/index.php?category=infog>).

9. Qahramanov B. Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik tamoyillari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021. – 276 p.

10. FAO. Food and Agriculture of Uzbekistan: Country Profile. – Rome, 2022. – 142 p.

AGROTURIZM SOHASIGA INVESTITSİYALARNI JALB ETISHNI BOSHQARISH MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

Sayfulloyev Oybek Olimovich

*Buxoro davlat universiteti iqtisodiyot
kafedrasida o'qituvchisi, i.f.f.d. (PhD)*

Annotatsiya

Maqolada agroturizmga investitsiyalarni jalb etish bo'yicha hududiy dasturlar doirasida hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalar belgilangan. Belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, agroturizmni rivojlantirishning hududiy dasturini amalga oshirishning darajalari keltirilgan. O'zbekiston sharoitida hududlarda agroturizm faoliyatini tashkil etishning asosiy yo'nalishlarini belgilangan. Hududlarda agroturizmni tashkil etish va faoliyat yuritishini boshqarishning samarali modelini ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: *turizm, agroturizm, investitsiya, hududiy dasturlar, ekologik faoliyat, qishloq xo'jaligi, sayyoh, aholi daromadlari, qishloq turizmi, boshqaruv, mexanizm*

Kirish

Agroturizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini samarali boshqarish mexanizmlarini tanlash, agroturizmga innovatsion faoliyatni faollashtirishini ta'minlaydi. Agroturizm rivojining 1-to'lqini yuz bergan G'arbiy Yevropada (1.9-rasm) agroturizmga investitsiyalarni jalb qilishni faol qo'llab-quvvatlashning asosiy sabablaridan biri qishloq xo'jaligini tarkibiy jihatdan qayta qurishda namoyon bo'ldi. Ushbu mamlakatlar tomonidan agroturizmni rag'batlantirish qishloq hududlaridagi ortiqcha mehnat resurslarini xizmatlar va ishlab chiqarishning muqobil sektoriga yo'naltirish, kichik biznesni rivojlantirish va qishloq joylarda yangi ish o'rinlari yaratishga ko'maklashishga asoslangan. Natijada, ushbu siyosat katta ijtimoiy-iqtisodiy samaraga olib keldi. Mamlakatlar agroturizmni qo'llab-quvvatlashning makroiqtisodiy va mezoiqtisodiy dasturlari bilan qishloq aholisi va fermerlariga qishloq xo'jaligiga oid an'anaviy bilimlarni yo'qotmasdan, o'z kapitalini tejashga, investitsiya shaklida turizmga yo'naltirishga hamda uni ko'paytirishga, doimiy yashash joyini va odatdagi turmush tarzini saqlab qolishga yordam berdi. Yevropa fermerlari hamda qishloq aholisi uchun davlat tomonidan tashkil etilgan imtiyozli kreditlash (yoki subsidiyalash) tizimining yaratilganligi, agroturistik obyektlar egalariga turar-joy binolarini qayta jihozlash uchun imtiyozli soliq solish tizimining ishlab chiqilganligi, asosiy faoliyatdan tashqari to'g'ridan-to'g'ri daromad olish imkoniyatining yaratilganligi sababli agroturizmga investitsiya kiritish jozibador bo'lib bordi.

Asosiy qism

Agroturizmni rivojlantirishning davlat va hududiy dasturlari bozorning turli subyektlari - xususiy sektor, davlat, mahalliy davlat hokimiyati va vakolatli organlar o'rtasidagi yaqin hamkorlikni o'z ichiga olishi lozim, chunki O'zbekiston sharoitida agroturizmga investitsiyalarni jalb qilishni

boshqarishning aynan shu shakli eng samarali hisoblanadi. Qabul qilingan dastur doirasida xususiy biznes va davlatning o'zaro ta'siri uzoq muddatli istiqbolda rejalarni shakllantirishni ta'minlaydi, iste'molchilarning talablariga javob beradigan agroturizm xizmatlarni rivojlantiradi, qishloqlarda ish o'rinlari yaratish orqali agroturizmga ixtisoslashgan hududlarning iqtisodiy rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi. Dasturning maqsadi O'zbekistonda qishloq xo'jaligi va turizmning maqbul kombinatsiyasi asosida tashkil etiluvchi agroturizmni rivojlantirish, uning bugungi kunda sezilarli darajada kam baholangan salohiyatini ochib berish, sohaga investitsiyalarni faol jalb qilishni rag'batlantirishdan iborat.

Belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, agroturizmni rivojlantirishning hududiy dasturini amalga oshirish **3 darajani** o'z ichiga oladi:

1-daraja – davlat miqyosida, agroturizmga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlaydi, shu jumladan: qonunchilik bazasini mustahkamlash, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, kadrlar bilan ta'minlash va global axborot ta'minotini amalga oshirish kabilar.

2- daraja – viloyat miqyosida, bu bir vaqtning o'zida mintaqada agroturizm bilan shug'ullanadigan ko'plab tadbirkorlar manfaatlarini uchun ishlaydigan agroturistik klasterlarni, shu jumladan murakkab agroturistik diqqatga sazovor joylarni shakllantirishni ta'minlaydi.

3-daraja – hudud (tuman yoki investitsiya loyihalari amalga oshirilishi belgilangan hudud) miqyosida, ushbu darajada agroturizm xizmatlarini potensial taklif etuvchisi va investori bo'lgan fermer, dehqon va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan xo'jaliklarning manzilli ro'yxatini shakllantirish, shuningdek, mahalliy madaniy, moddiy va tabiiy merosning turistik jozibadorligini oshirish bo'yicha ishlar olib boriladi. Bu darajada agroturizm sohasida o'z-o'zini tashkil etish va hamkorlik muhim o'rin tutadi.

Hududlarda agroturizmni muvaffaqiyatli rivojlantirishning eng muhim sharti qishloq aholisini ushbu faoliyat turiga faol jalb etish, agroturizmining foydali va nufuzli faoliyat turi sifatidagi ahamiyatini yoritib berish, ularning taqdim etilayotgan xizmatlarning yuqori sifati uchun sohani aniq tushunishi va mehmonlarni qabul qilishga tayyorligi va intilishidir. Ushbu shartning bajarilishi o'z-o'zini tashkil etishda tashabbuskorlik, tadbirkorlik, o'z ishiga hurmat va an'anaviy o'zbek qishlog'ining insonparvarlik salohiyatini namoyon etish kabi ijtimoiy-psixologik omillarga ham asoslanadi. Shuningdek, hududiy dasturning muvaffaqiyatli amalga oshishi qishloq joylarining resurs imkoniyatlaridan to'la foydalanish uchun sharoitlar yaratishni ham o'z ichiga oladi (5-ilova).

Mamlakatimiz hududlarining o'ziga xos xususiyatlarini, mahalliy sharoitlarning xilma-xilligini, hududlarning agroturizm bo'yicha investitsion jozibadorligini hisobga olgan holda, hududiy dasturlarni qabul qilishda agroturizmni tashkil etishning turli yo'nalishlarini ko'rib chiqish zaruriyati yuzaga keladi.

Xorijiy tajribani o'rganish asosida, O'zbekiston sharoitida hududlarda agroturizm faoliyatini tashkil etishning quyidagi yo'nalishlarini belgilash tavsiya etiladi:

a) hududlardagi tarixiy va an'analar saqlanib qolgan qishloq joylarida mavjud ijtimoiy-madaniy muhitga qisman o'zgartirishlar kiritish orqali kichik oilaviy mehmonxona uylari va hududning mavjud agroturistik resurslari asosida agroturizmni tashkil etish.

Ushbu yo'nalishda agroturizm faoliyatini tashkil etish qishloq aholisini qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasidan parallel ravishda xizmat ko'rsatish sohasiga o'tkazish bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirishni, belgilangan qishloq hududlarini qo'llab - quvvatlashga qaratilgan strategiyani milliy darajada qabul qilishni nazarda tutadi. Ushbu strategiya mavjud qishloq uy-joylari va qishloq xo'jaligida faoliyat olib boruvchilar (dehqon va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan xo'jaliklar va boshqalar) asosida turar joylar tarmog'ini (xususiy mini-mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, namunaviy qishloq uylari) va sayyohlar uchun ixtisoslashtirilgan ko'ngilochar muassasalarni (sport markazlari, umumiy ovqatlanish shoxobchalari, otxonalar va boshqalar) rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

b) qishloq joylarida yirik va o'rta xususiy agroturizm obyektlarini barpo etish.

"Tarixiy yoki milliy qishloqlar" ko'rinishidagi ixtisoslashgan xususiy mehmonxonalar, tarixiy qishloq zodagoni, savdogari, dehqon uylari, madaniy-etnografik markazlar, hududga xos bo'lgan meva-sabzavotlar yetishtiriladigan bog'lar barpo etish, milliy taomlar tayyorlash, qishloq xo'jaligi

ishlarida birgalikda ishtirok etish imkoniyatini yaratib berish va boshqalar. Agroturizm faoliyatini tashkil etishning ushbu yo‘nalishidan foydalanish qishloq joylarda uy-joy fondining qulayligi va xizmat sifati past bo‘lgan, ammo yaxshi sayyohlik salohiyatiga ega bo‘lgan hududlar uchun xosdir. Ushbu yo‘nalish maxsus loyihalarni ishlab chiqishni, katta investitsiyalarni jalb qilishni va keng qamrovli ilmiy tadqiqot va marketing ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni talab qiladi.

c) agroturizm parklarini barpo etish.

Agroturizmni rivojlantirishdan tashqari, ushbu yo‘nalish ma‘lum bir mamlakat yoki hududning qishloq xo‘jaligi yutuqlarini ommalashtirish va targ‘ib qilish, tarixiy ko‘nikmalarni saqlash va milliy (an‘anaviy) qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarish texnikasi va usullarini, milliy taomlarni tatib ko‘rish va tayyorlashni namoyish etishga qaratilgan bo‘ladi. Agroturizm parklari ko‘p funksiyali markazlar bo‘lib, sayyohlar uchun ko‘ngilochar obyektlar, doimiy ko‘rgazma va ekspozitsiya markazlarini barpo etish bilan birgalikda bir vaqtning o‘zida ilmiy-tadqiqot va naslchilik ishlari olib borilishi mumkin. Ushbu yo‘nalish ham yirik davlat yoki xususiy investitsiyalarni amalga oshirishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar.

Agroturizm investitsiyalarni jalb qilish investorlar uchun ma‘lum shart-sharoitlar hamda standartlarni ishlab chiqishni talab qiladi. O‘zbekistonda agroturizmni rivojlantirish bilan bog‘liq mavjud muammolarga qaramay, ushbu sohada keng ko‘lamli investitsion loyihalarni amalga oshirish jiddiy ijobiy ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatga ega va xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun sezilarli iqtisodiy foyda keltiradi.

Bugungi kunda mamlakatimizda ro‘y berayotgan sanoatning modernizatsiyasi tufayli mehnat bozorining real va prognoz qilinayotgan vaziyatni hisobga olgan holda, qishloqlarda, ayniqsa qishloq xo‘jaligi faoliyatidan tashqari sohalarni rivojlantirishning ulkan ahamiyati yaqqol namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekistonda agroturizmga investitsiyalarni jalb qilishning asosiy maqsadi sifatida – qishloq hududlarini barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadigan yangi kompleks agroturistik mahsulotni shakllantirishni belgilab olishimiz lozim. Sohaga investitsiyalarni jalb etishni samarali boshqarish jarayonlarining dolzarbligi – qishloq joylarda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning yetarli darajada emasligi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashib borayotganligi, kichik fermer xo‘jaliklari hamda tomorqa yer egalari uchun qo‘shimcha daromad keltiruvchi faoliyatlar bilan shug‘ullanish imkoniyatining pastligi, aholida arzon dam olishga bo‘lgan talabning yuqoriligi kabi omillarga ham bog‘liq hisoblanadi.

Agroturizmni yagona me‘yoriy tartibga solishning mukammal emasligi hamda uning O‘zbekistonda juda yosh sayyohlik yo‘nalishlaridan biri hisoblanishi bilan birgalikda bugungi kunda ushbu dam olish turi yildan yilga tobora ommalashib bormoqda va uni davlat darajasida rivojlantirish zarurati yuzaga kelmoqda. Albatta bu jarayon potensial investorlarning sohaga o‘z investitsiyalarini yo‘naltirish istagiga ham bog‘liq hisoblanadi. Investor birinchi navbatda sohaning investitsion jozibadorligini, investitsion loyiha o‘z-o‘zini qoplash muddati, daromadlilik darajasi kabi ko‘plab faktorlarni inobatga oladi. Shuningdek, agroturizm bozorining hozirgi holatini tadqiq qilish investitsiya qarorlariga qabul qilishga ta’sir ko‘rsatuvchi omillardan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bartmann B., Baum T. Promoting the particular as a niche cultural tourism development strategy in small jurisdictions //CAUTHE (8th: 1998: Gold Coast, Qld.). – Canberra, ACT : Bureau of Tourism Research, 1998. – C. 691-699.

2. Marques H. Searching for complementarities between agriculture and tourism—the demarcated wine-producing regions of northern Portugal // Tourism Economics. – 2006. – Vol. 12. – No. 1. – P. 147– 155.

3. Europe in figure.Eurostate yearbook. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010 y. 17 p.

4. Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO) sayti ma‘lumotlaridan foydalanildi.
<https://www.unwto.org/rural-tourism>

5. <https://lex.uz/docs/-6600413>.

INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM AND INTEGRATION WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS

Sh.K.Gafurova

Senior teacher at the Department of Economics, Bukhara State University, PhD

In modern society, the higher education system is actively integrating into the processes of innovative transformation. The experience of developed countries shows that higher education institutions are not only centers of scientific knowledge but also key factors in economic and social development. Especially, the role of higher education institutions is increasing within the framework of the Sustainable Development Goals (SDGs) adopted by the UN.

The innovative transformation of the higher education system and its integration with sustainable development goals is one of the most pressing topics today. Due to technological development and socio-economic changes, the education sector needs to meet new demands. Improving the quality of education, developing inclusive education, and implementing innovative approaches are defined as key priorities within the framework of the UN's 2030 Sustainable Development Goals. Therefore, higher education institutions must play a leading role in achieving these goals through scientific innovations, increasing ecological sustainability, and improving economic efficiency.

Today's global economic problems, climate change, digital transformation, and employment issues are driving changes in the higher education system. Additionally, the widespread implementation of digital education platforms and the modernization of the education process based on innovative technologies contribute to making higher education more efficient and popular.

Research on sustainable development and the transformation of higher education shows that higher education institutions have the opportunity to make the educational process more effective and innovative by implementing digital technologies. The 2015 UN report on Sustainable Development Goals emphasizes that education should be inclusive and equitable, which is an important factor for sustainable development. UNESCO (2021) research highlights the role of higher education institutions in ensuring ecological and economic sustainability through global cooperation. Specifically, these studies offer effective strategies for implementing green technologies in higher education and enhancing the positive environmental impact of educational institutions. OECD reports note that the introduction of innovative approaches in higher education leads to improvements in students' knowledge and professional qualifications. In particular, it is emphasized that digital transformation allows higher education institutions to expand their scientific research potential. In the decisions and decrees of the President of the Republic of Uzbekistan, clear tasks are outlined for the state to support higher education, develop innovative programs, and apply international experiences to meet modern educational requirements.

In general, the innovative development of the higher education system and its adaptation to sustainable development goals are regarded as an important direction in modern educational policy according to various international and national scientific sources.

Innovative Transformation is a process aimed at improving the efficiency of the higher education system through the introduction of new knowledge and technologies. This process includes improving education quality, implementing new pedagogical approaches, providing students with practical skills, and applying advanced technologies in scientific research.

The process of innovative transformation in Uzbekistan's higher education system is being implemented on a large scale. Adding innovative technologies to the teaching process, developing distance education systems, and expanding online education platforms are key directions of this process. Furthermore, updating curricula, introducing scientific research that meets international standards, and implementing technological innovations are all aimed at improving the quality of the education system.

In recent years, Uzbekistan's higher education system has undergone significant changes and development. In 2024, there were 141 higher education institutions in Uzbekistan, a notable increase compared to 77 in 2016. The admission quota for the 2024/2025 academic year reached 200,000

undergraduate students, which is a 20% increase from the previous year. In the field of international cooperation, Uzbekistan's higher education institutions signed agreements with over 30 foreign universities in 2024, strengthening international ties. Additionally, more than 50 new educational programs in information technologies, artificial intelligence, and ecology were opened in 2024. This data reflects the rapid development of Uzbekistan's higher education system and efforts to improve education quality and opportunities.

Sustainable Development is an approach aimed at ensuring the sustainable development of society by integrating social, economic, and ecological aspects. One of the main objectives of sustainable development is the efficient use of resources, ensuring social justice, and maintaining ecological safety. The higher education system plays a crucial role in achieving sustainable development goals, as through education, the younger generation learns the key principles and approaches to sustainable development.

Various initiatives are being implemented in Uzbekistan's higher education system to achieve sustainable development goals. These include the development of ecological education, preparing specialists in line with the sustainable economy model, promoting socially responsible entrepreneurship, and implementing innovative approaches in practice. Furthermore, through scientific research and innovative projects in higher education institutions, the economic and social aspects of sustainable development are being studied in more detail. The integration of innovative transformation and sustainable development goals is closely related. Effective methods for achieving sustainable development through the implementation of innovations need to be created. The integration of these two directions enhances the adaptability of the higher education system to changing conditions and equips students with practical skills. It is necessary to integrate issues such as applying innovations in the teaching process, conducting research aimed at maintaining ecological sustainability, developing social innovations, and ensuring economic sustainability. To implement these directions in Uzbekistan's higher education system, it is essential to introduce advanced practices and methodologies.

Conclusion:

The innovative transformation of the higher education system and its integration with sustainable development goals is a crucial step in modernizing Uzbekistan's education system. This process is not only necessary for improving education quality but also for contributing to the sustainable development of society. The introduction of innovative technologies, ensuring ecological sustainability, and preparing highly qualified specialists focused on societal development are the main goals of this process. These directions must be implemented in a mutually reinforcing manner.

References:

1. Presidential Decree PF-60 (2022) on the "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026"
2. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics (2023). <https://stat.uz>
3. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). Sustainable Development Goals in Uzbekistan. <https://www.uz.undp.org>
4. G. S. Karimovna, "Quality Management in Higher Education and Its Features", GWALIOR MANAGEMENT ACADEMY, 40.
5. Nizamov, A., & Gafurova, S. (2024). "Problems of Quality Assessment in Technical Higher Education" *Economic Development and Analysis*, 2(9), 162-172.
6. Gafurova, S. K. (2023). "Quality Management in Education: A Systematic Approach", *Educational Research in Universal Sciences*, 2(17), 126-129.

MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA SUV RESURLARINING XUSUSIYATLARI, MOHIYATI, MAZMUNI VA TAMOYILLARI

Normurodov Jamshid Baxshibek o'g'li

Buxoro Davlat Universiteti iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi

Jahon miqyosida mintaqalarda tabiiy resurslar turli ko'rsatkichlarga ega bo'lib, asosiy resurslardan biri suv hisoblanadi. Suv resurslarining cheklanganligi va global dolzarbligi tobora avj olib borayotgani barchani birdek sergak turishga undaydi. Suv resurslarining mohiyatidan kelib chiqqan holda asosiy omillari quyidagilar hisoblanadi:

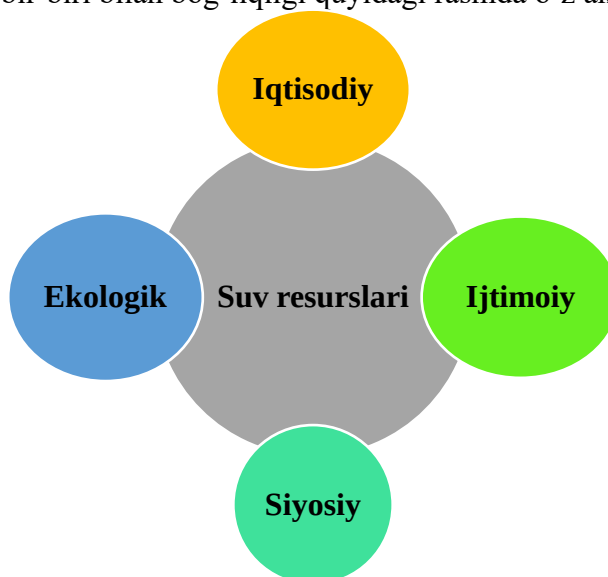
Birinchidan, suv iqtisodiyotning turli tarmoqlari uchun tayanch bo'lib, to'g'ridan-to'g'ri iqtisodiy faoliyat (qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirish, sanoat ishlab chiqarish) hamda bilvosita iqtisodiy rivojlanish (ishlab chiqarishni kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish) uchun zarurdir;

Ikkinchidan, ijtimoiy jihatdan toza suvga ega bo'lish inson salomatligi, turmush darajasi va jamiyatning umumiy farovonligi uchun shartdir;

Uchinchidan, suv ekotizimlarning hayotiy faoliyati uchun zarur elementdir, suv havzalarining holati tabiiy muhitning umumiy ekologik muvozanatiga bevosita ta'sir qiladi.

Ayniqsa, suv resurslarining cheklanganligi va ko'p funksiyaliligi, ulardan samarali foydalanishni taqozo etadi. Suv resurslaridan foydalanishning samaradorligini oshirish uchun ularning taqsimlanishini optimallashtirish, suv tejovchi texnologiyalarni joriy etish va suvdan foydalanish jarayonlarini boshqarishni yaxshilashni anglatadi. Bundan tashqari, suvdan foydalanish jarayonlarida kelajak avlodlarning ehtiyojlarini ham hisobga olish zarur. Bu uzoq muddatli strategiyalarni, barqaror yechimlarni va ekologik muammolarni oldindan hal qilishni nazarda tutadi.

Tadqiqotlarimiz natijasida, suv resurslaridan foydalanishga ta'sir etuvchi asosiy omillari borligi ayon bo'ldi. Ularning bir-biri bilan bog'liqligi quyidagi rasmda o'z aksini topgan (1.1-rasm).

1.1-rasm. Suv resurslarining asosiy omillari⁴⁹

Mazkur rasmdan ko'rinib turibdiki, suv resurslari bir tomondan iqtisodiyot bilan bog'liq bo'lsa, ikkinchi tomondan ijtimoiy-siyosiy vaziyat bilan bog'liq holda ekologik vaziyatni keltirib chiqaruvchi asosiy omildir. Suv resurslarining xususiyatlari ham o'ziga xos bo'lib, ushbu xususiyatlardan kelib chiqqan holda quyidagi jihatlar o'z ifodasini topmog'i lozim ekan.

Birinchidan, cheklanganligi va tarqalishdagi nomutanosiblik xususiyatiga ko'ra, suv resurslari cheklangan, ko'pgina mintaqalarda esa ularning taqsimlanishi bir tekis emasligi qurg'oqchilikka sabab bo'lib, suv tanqisligiga olib keladi.

Ikkinchidan, ko'p funksiyaliligi esa, suv nafaqat ichish va qishloq xo'jaligi uchun, balki sanoat, energetika (gidroelektr stansiyalar), transport (dengiz va daryo kemachiligi) hamda rekreatsiya uchun ahamiyatli hisoblanadi.

⁴⁹ Tadqiqotlar natijasida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Uchinchidan, suv ekotizimlarning barqarorligini ta'minlovchi muhim elementdir, uning ifloslanishi qishloq xo'jaligi, sog'liqni saqlash va tabiiy muhitga juda katta salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Ma'lumki, mamlakatimizda foydalaniladigan suv manbalarining beshdan to'rt qismi O'zbekistondan tashqarida bo'lib, qo'shni davlatlar hududida shakllanadi. Ulardagi abadiy muzliklar esa shiddat bilan erib bormoqda. Ozarbayjon poytaxti Bakuda BMTning iqlim o'zgarishi masalasiga bag'ishlangan an'anaviy yillik konferentsiyasi – COP29 ish boshladi. Ushbu nufuzli xalqaro yig'inda mamlakatimiz prezidenti Shavkat Mirziyoyev chiqish qilganlarida iqlim o'zgarishi bugungi kunning asosiy tahdidiga aylanib qolgani shu bilan bir qatorda bu tahdid geosiyosiy tanglikning kuchayishiga olib kelayotgan bevosita ta'sir ekanligini ta'kidladilar. Yig'ilish davomida yurtboshimiz aynan suv masalasiga e'tibor qaratib, "Markaziy Osiyoda aholisi eng ko'p bo'lgan mamlakat suv muammosi yildan yilga kuchayib borayotgan mintaqalar qatorida. O'zbekiston 2030 yilga qadar jiddiy suv taqchilligi bilan yuzlashuvchi 33 davlatdan biriga aylanishi ehtimoli borligi aytiladi"⁵⁰. Bu o'z-o'zidan sodir bo'lgan emas. Jahon Bankining prognoz qilishicha, "O'zbekistonda suv mavjudligi 30-40 foizga kamayishi va sug'orishga bo'lgan talab 25 foizga oshishi kutilmoqda. Jahon Banki ma'lumotlariga ko'ra, 2050 yilga borib, Sirdaryo havzasida oqim 2-5 foizga, Amudaryo havzasida esa 10-15 foizga kamayishi mumkin, bu esa suv tanqisligini yanada kuchaytiradi"⁵¹.

Ekspertlar bunday xavotirli kelajak bugun shundoq ham suv suv muammosidan aziyat chekayotgan O'zbekiston qishloqlari aholisi ahvolini yanada qiyinlashtirishi va o'z-o'zidan mamlakat iqtisodiy o'sishiga sezilarli salbiy ta'sir ko'rsatishidan ogohlantiradi. O'zbekiston aholi boshiga kelayotgan ushbu jiddiy suv taqchilligi muammosi sabablari faqat mamlakatga bog'liq emas. Aynan shu borada mamlakatimiz rahbari "Mintaqamiz misolida aytib o'tmoqchimanki, bir avlod ko'z o'ngida Orol dengizining butunlay yo'qolishi sayyoramiz miqyosidagi fojiaga aylandi. Shu o'rinda biz Birlashgan Millatlar Tashkiloti ko'magida Daryo ekotizimlarining butunligi va ekologik xavfsizligini ta'minlash bo'yicha majburiyatlar to'g'risidagi deklaratsiyani ishlab chiqish tarafdorimiz"⁵²deya takliflarni ilgari surdilar.

Mamlakatimizda suvning 90 foizi qishloq xo'jaligi ehtiyojlarini qondirish uchun sarflanadi. Hukumatimiz suv muammosidan yaxshi xabardor, vaziyatni yumshatish uchun allaqachon choralar ham ko'ra boshlagan. Masalan, o'tgan yili noyabrda davlatimiz rahbari tomonlaridan "2024-yilni kanallarni betonlash bo'yicha dolzarb yil"⁵³ deb e'lon qilgan edi. Rasmiy hisob-kitoblarga ko'ra, O'zbekistonda 36 foizga teng suv isrof qilinmoqda. Erta bahor yig'ilgan suv yoz davomida qishloq xo'jaligida ishlatilishi va shu bilan birga suvga bo'lgan ehtiyojning bir qismini qondirilishi mumkin. Shu o'rinda takidlash joizki, suv omborlari borasidagi xavotirlarni ham inobatga olish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. J.B.Normurodov Innovatsion marketing faoliyatini takomillashtirish Yangi o'zbekiston iqtisodiyoti //Ilmiy amaliy jurnali ISBN 978-9943-5256-3-4 №3 (5) 2024 93-98-betlar // https://journal.buxdu.uz/indix.php/journals_buxdu/article/view/11153
- 2.J.B.Normurodov Qishloq xo'jaligida marketing tadqiqotlarini rivojlantirish// «globallashuv va iqlim o'zgarishi sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash: muammo va yechimlar» respublika ilmiy-amaliy anjumani 2024 yil 15 – may <https://doi.org/10.5281/zenodo.11422335> 302-307-betlar
3. J.B.Normurodov Innovatsion marketing dasturlaridan foydalanishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish// Proceedings of International Conference on Modern Science and Scientific Studies Hosted online from Paris, France. Date: 19th March, 2024 ISSN: 2835-3730 Website: econferenceseries.com 111-116-Page

⁵⁰ Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 12 noyabr kuni Ozarbayjon poytaxti Bakuda BMTning iqlim o'zgarishi masalasiga bag'ishlangan an'anaviy yillik konferentsiyasi – COP29 <https://www.bbc.com/uzbek/articles/cwy412q7q7yo/lat>

⁵¹ Uzbekistan to modernize its irrigation infrastructure with World Bank support. The World Bank. – 2025. – 20 May. – Mode of access: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release>

⁵² Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil 12 noyabr kuni Ozarbayjon poytaxti Bakuda BMTning iqlim o'zgarishi masalasiga bag'ishlangan an'anaviy yillik konferentsiyasi – COP29 <https://www.bbc.com/uzbek/articles/cwy412q7q7yo/lat>

⁵³ Sh.M.Mirziyoyev 2024 yil – suv xo'jaligida "kanallarni betonlash bo'yicha zarbdor yil" deb e'lon qilindi. <https://gov.uz/oz/suvchi/news/view/16939>

4. J.B.Normurodov Regional aspects of sustainable water use in Bukhara province // Global journal of research in business management ISSN: 2583-6218 (Online) Volume 05 | Issue 05 | Sept.-Oct. | 2025
5. J.B.Normurodov Efficiency of water resource use in regions is the basis of sustainable economic development. "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali | 12-son | 2025 827-837 08.00.00. OAK Rayosatining 2023 yil 29 dekabrda 347/5-son qarori
6. J.B.Normurodov Buxoro viloyati iqtisodiy rivojlanishida suv resurslaridan foydalanishning hududiy omillari // "Agrobiznes, fan va texnologiyalar" ilmiy-amaliy elektron jurnali Toshkent 2025-yil, №6/[6]-son 48-56 OAK Rayosatining 30.11.2024-yildagi №364/5-sonli qarori bilan 08.00.00-Iqtisodiyot fanlari bo'yicha, 08.05.2025-yildagi №370/5-sonli qarori
7. J.B.Normurodov Вода дефицитный в регионах из воды использования перспективы прогноз // "Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya kredit tizimini rivojlanishdagi Muammolar va ularning ilmiy yechimlari" mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy Anjumani -T.: DTPI, 2024 yil 595-597
8. J.B.Normurodov Suv tanqis mintaqalarda suvdan foydalanishning istiqbollari prognozi// "Yashil iqtisodiyot sharoitida barqaror Savdo strategiyalari: muammo va yechimlar" Respublika ilmiy-amaliy Anjumani -T.: 2025yil 20 may 554- 557
9. J.B.Normurodov In the regions from water effective of use degrees evaluation methodological basics and current status price // Turizm sohasini rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsion yondashuvlar xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya Qo'qon – 2025 743-747
10. J.B.Normurodov Бухара в провинции из воды эффективный использования территориальный аспекты // "O'zbekistonda turizm faoliyatini raqamlashtirishning asosiy yo'nalishlari va samaradorligini oshirish yo'llari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya – T.: O'ZXIA, 2025-yil 20-may 517-523

DEVELOPING THE REGIONAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY

Qodirova Nozima Rasulovna,

Faculty of Economics and Tourism

Lecturer of the Department of Economics

Annotation. This article focuses on the sustainable development strategies at the regional, national, and international levels, emphasizing their role in the socio-economic recovery and growth of regions. At the lower (local) level, the strategy focuses on fostering cooperation between districts, enhancing infrastructure, and promoting "green" initiatives, while also addressing the challenges of internal migration and improving living standards.

Keywords. Sustainable development strategies, regional development, innovation, investment, economic recovery, natural resource management, inter-provincial cooperation.

When developing strategies for the sustainable development of regional economies as a socio-economic system, it is essential to first consider the ecological, social, and economic issues. The key aspects of identifying and solving the problem are reflected in the stability of human life. Currently, special attention is being given to the regional interpretation of the concept of "Sustainable Development." Sustainable development is the economic growth and development that aims to balance the need for development with the necessity to preserve natural resources and the environment for future generations. The concept of sustainable development recognizes the importance of economic growth and development, but it must be achieved in a way that does not harm the ability of future generations to meet their own needs. For this, a long-term perspective and an integrated approach to development, considering social, economic, and ecological issues, are required to create a strategy. This also includes promoting social equity and ensuring the fair distribution of the benefits of development across society.

The issues of forming a sustainable development strategy and its future guidelines are discussed. In such conditions, developing and implementing three-dimensional strategies for sustainable development is a pressing issue today. The demands of the global community for solving

sustainable development problems have significantly increased in the last decades of the 20th century and the early 21st century. Not only developed countries but also developing nations are striving to achieve sustainable development.

As a result, many countries are adopting national programs for the transition to sustainable development. Uzbekistan, as a developing country, places particular emphasis on addressing the issue of ensuring sustainable development, taking into account its geographical location in Central Asia, population, and the potential of other natural-economic resources.

In order to systematically organize the work aimed at achieving the goals of sustainable development, the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 83 on February 21, 2022, titled "Additional measures to accelerate the implementation of national goals and objectives in the field of sustainable development until 2030."

"The sustainable innovative development of the country is determined by the effective operation of its economic entities — regions and large cities that ensure the flow of investments into the regional budget, which, in turn, ensures high employment, social stability, and a decent quality of life. The innovation-oriented policy of the state requires methodological support for the process of developing long-term regional plans and strategies and the development of strategic principles for documents ensuring regional governance in this direction. The effectiveness of strategic management methods of existing regions is generally dependent on achieving effective changes in the national economy.

Thus, the development level of our country is closely linked to its social, economic, and technological progress, as well as to the degree to which its developed regional sustainable development strategies align with these aspects. To date, programs have been adopted at the national, regional, and district levels. However, the interconnection between the programs is not clearly visible. These programs mostly focus on utilizing available opportunities and solving all our problems through this approach. The proposed sustainable development strategy aims to prevent such problems, and the three-tiered sustainable development strategy is explained by its interconnectedness and mutual complementarity."

In developing a three-tier sustainable development strategy, we can distinguish between lower (local), middle (regional), and higher (national) levels of sustainable development strategies.

Lower (First) Level Sustainable Development Strategy:

The lower (first) level sustainable development strategy refers to the strategy at the district and inter-district levels. It involves the development of production and services between districts, establishing inter-enterprise cooperation, providing initial support in the development of sectors and industries, promoting trade relations, enhancing infrastructure, launching a "green belt," and fostering agglomeration. Moreover, as we know, the district ranking system has been introduced, and the development of lower-ranking districts, i.e., those in state sponsorship, can be achieved through the support of neighboring districts (with a higher ranking) in accordance with the first level sustainable development strategy.

Sustainable development conditions in districts emphasize ecology, social, and economic development. Furthermore, based on the potential of district regions, the first stage of developing specialization will rely on the first level of sustainable development strategy. Regional development support programs such as "One region – one product," "clusters," "micro-centers," "small," and "free" industrial zones, which are being implemented in our regions, not only contribute to the development of these programs but also lay the foundational "fundament" for the second (middle) and third (higher) level sustainable development strategies. That is, they serve as the core task of bringing goods and services to the level of export.

Middle (Second) Level Sustainable Development Strategy:

The middle (second) level sustainable development strategy involves the development of sustainable development strategies for neighboring internal regions, such as provinces and inter-provincial areas. The primary focus here is on fostering cooperation between neighboring provinces. Why neighboring? This is because, first and foremost, transport costs, the ease of commuting for

employment (with time considered), and the fact that people do not need to migrate between regions are key factors.

Internal migration (internal migration results in excessive costs for the population, as relocating to a new region creates housing challenges, but it also reduces costs related to food, health, travel, recreation, children's education, clothing, etc.). A province in state sponsorship will begin economic development with the help of a neighboring province.

At the same time, the development drivers in the lower (first) level sustainable development strategy will be further developed. Investments will be attracted to each sector, and inter-regional markets will be supplied with products. Inter-regional roads will be improved, agglomeration will be further developed, and the population will be employed. The gap in development between provinces will decrease. Additionally, this will serve as a step forward for the higher (third) level sustainable development strategy.

Higher (Third) Level Sustainable Development Strategy:

The higher (third) level sustainable development strategy involves the development of sustainable development strategies in collaboration with the Central Asian countries, that is, with neighboring external regions. In this context, common problems are solved together, and natural resources are distributed equitably. In particular, this concerns water resources, which play a significant role in agricultural production, as 80-85% of water resources flow from neighboring republics. Furthermore, the construction of Afghanistan's "Qoshtepa" canal is one of the examples of such cooperation.

Conclusion. In conclusion, at the current stage, the tasks and key priorities of regional development involve addressing socio-economic crises, stimulating innovation and investment processes, and accelerating the pace of economic recovery. This, in turn, contributes to raising the national development level and enhancing the international competitiveness of the region. It requires improving the social living standards and ensuring the development of human potential.

References

1. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 dated February 7, 2017, 'On the Strategy of Action for Further Development of the Republic of Uzbekistan'.
2. Bashynska I., Kichuk Y. et al. Smart Agro-Clustering Based on the EducationScience-Business Chain for Sustainable Development. *Journal of Agriculture and Crops*, Vol. 8, 2022. – P. 208–215
3. Bina O. "The green economy and sustainable development: an uneasy balance?", *Environment and Planning C: Government and Policy*, Vol. 31, No. 6, 2013. – P. 1023–1047
4. Nurova G.N. Sector-specific diversification as an important stage for green economy development. India international scientific online conference. 21-fevral 2025-yil. B.181-184.
5. Benner M. Smart Specialization and Industrial Context: The Role of Institutional Discovery, Change and Leapfrogging. *European Planning Studies*, Vol. 27 (9), 2019. – P. 1791–1810
6. Shoimardonkulovich, Y. D., & Hamidovich, R. O. (2020). Elaboration of regional strategies for the development and improvement of land and water in agriculture. *Academy*, (2 (53)), 16-17.
7. Abdullaev, A. J., & Raimova, D. D. (2023). TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF ENTREPRENEURSHIP IN THE FIELD OF TRANSPORT. In *Железнодорожный подвижной состав: проблемы, решения, перспективы* (pp. 14-22).
8. Rasulovna, Q. N. (2024). THE IMPORTANCE OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN ENSURING MACROECONOMIC STABILITY. *SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH*, 2(20), 116-120.

HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-INSTITUTSIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA BU YO'NALISHDAGI DAVLAT SIYOSATI

Musulmonova Shahlo
BuxDTU tayanch doktaranti
Hikmatov Mirkomil
BuxDU talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada aholiga ko'rsatilayotgan ijtimoiy yordam shakllari va ularning hududiy rivojlanishga ta'siri statistik ma'lumotlar asosida tahlil etiladi. Shuningdek, ijtimoiy himoya tizimini takomillashtirish, mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini kuchaytirish masalalari ko'rib chiqiladi. O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy siyosat doirasida amalga oshirilayotgan dasturlar, hududlarni barqaror rivojlantirishga qaratilgan davlat qarorlari va strategik yo'nalishlar tahlil qilinib, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari hududlarda ijtimoiy-institutsional mexanizmlarni kuchaytirish davlat siyosati samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini ko'rsatdi.

Kalit so'zlar. Hududlarni barqaror rivojlantirish, ijtimoiy-institutsional asoslar, ijtimoiy yordam, davlat siyosati, fuqarolik jamiyati, ijtimoiy himoya, statistika.

Abstract. This article analyzes the forms of social assistance provided to the population and their impact on regional development based on statistical data. It also examines issues of improving the social protection system, strengthening the activities of mahalla and civil society institutions. The programs implemented within the framework of social policy in the Republic of Uzbekistan, state decisions and strategic directions aimed at sustainable regional development are analyzed, while existing problems and practical proposals for their solution are presented. The results of the study show that strengthening socio-institutional mechanisms is an important factor in increasing the effectiveness of state policy in the regions.

Keywords. Sustainable regional development, socio-institutional foundations, social assistance, state policy, civil society, social protection, statistics.

Hududlarni barqaror rivojlantirish nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy tenglik, aholi farovonligi va samarali institutsional boshqaruvni ta'minlashga qaratilgan jarayon sifatida qaraladi. Globallashuv sharoitida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash hamda barqaror ijtimoiy muhitni shakllantirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Shu boisdan, ijtimoiy siyosatni yanada samarali amalga oshirish, yordam resurslarini adolatli taqsimlash va mahalla hamda fuqarolik jamiyati institutlarining rolini kuchaytirish bugungi kunning eng muhim vazifalaridan biri sifatida maydonga chiqmoqda.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi uch asosiy ustunga tayangan holda shakllanadi. Birinchisi, iqtisodiy o'sish bo'lib, u hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratish, sanoat va xizmat ko'rsatish tarmoqlarini kengaytirish, infratuzilmani rivojlantirish orqali aholining daromadlarini oshirishga xizmat qiladi. Ikkinchi ustun ekologik muvozanat bo'lib, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirish orqali uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlaydi. Uchinchisi esa ijtimoiy tenglik bo'lib, barcha aholi qatlamlarining ijtimoiy himoya tizimidan teng foydalanishini ta'minlash, kambag'allikni kamaytirish va turmush darajasini yaxshilashni o'z ichiga oladi. Ushbu uch omil o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, faqat birgalikda amalga oshirilgan taqdirdagina hududlarning barqaror rivojlanishi va jamiyatda ijtimoiy adolat qaror topishi mumkin. Aholiga ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimi esa hududlarda barqaror rivojlanishning kafolatlaridan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning tarkibiga nafaqalar, subsidiyalar, bandlikni ta'minlash mexanizmlari, sifatli tibbiy xizmatdan foydalanish imkoniyatlari, uy-joy sharoitlarini yaxshilash va keng ko'lamli ijtimoiy himoya dasturlari kiradi. Bunday choralar aholining ijtimoiy faolligini oshirish, hududlarda kambag'allikni kamaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ustunlari bir-biridan ajralmagan holda, o'zaro uzviy bog'liq ravishda amalga oshirilishi lozim. Shu ma'noda, davlat siyosati hududiy

rivojlanishda faqat iqtisodiy o'sish yoki ekologik barqarorlikni emas, balki ijtimoiy tenglikni ham ta'minlashga qaratilishi talab etiladi. Mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy himoya mexanizmlarini kuchaytirish, aholining bandligini ta'minlash va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini kengaytirish hududiy rivojlanishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Ana shu umumiy tamoyillar asosida O'zbekiston Respublikasida ham hududlarni barqaror rivojlantirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So'nggi yillarda mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotni jadallashtirish, aholining turmush sharoitini yaxshilash va hududlar o'rtasidagi tafovutlarni kamaytirishga qaratilgan qator islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, "Harakatlar strategiyasi", "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" va BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlariga uyg'un milliy dasturlar ushbu yo'nalishda asosiy hujjatlar sifatida maydonga chiqmoqda. Hududlarda aholining ijtimoiy muhofazasini kuchaytirish, bandlikni ta'minlash va yangi ish o'rinlari yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Masalan, so'nggi uch yil davomida O'zbekistonda 2 milliondan ortiq yangi ish o'ri yaratildi, 2024 yil yakuniga kelib esa kambag'allik darajasi 17 foizdan 11 foizgacha kamaygani kuzatildi. Bu jarayonda hududiy investitsiya dasturlari, mahallabay ishlash tizimi va "Har bir oila – tadbirkor" kabi loyihalar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

1-jadval

O'zbekistonda hududiy rivojlanishning ayrim ko'rsatkichlari (2021–2024 yillar)⁵⁴

Ko'rsatkichlar	2021 yil	2022 yil	2023 yil	2024 yil
Kambag'allik darajasi (%)	17,0	15,3	13,5	11,0
Yaratilgan yangi ish o'rinlari (ming)	480	560	620	700
Hududiy investitsiyalar hajmi (trln so'm)	210	250	290	340

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda olib borilayotgan hududiy rivojlanish siyosati ijobiy natijalar bermoqda. Kambag'allik darajasi izchil kamayib bormoqda, yangi ish o'rinlari soni yil sayin ortmoqda va hududiy investitsiyalar hajmining oshishi iqtisodiy faollikning kuchayganidan dalolat beradi. Bu ko'rsatkichlar ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash va aholi farovonligini oshirishda davlat siyosati samaradorligini tasdiqlaydi.

Hududlarda amalga oshirilayotgan ijtimoiy siyosat faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan cheklanmay, balki keng qamrovli ijtimoiy mexanizmlarni shakllantirishni ham talab etadi. Bu jarayonda aholining ijtimoiy muhofazasi, manzilli yordam tizimi, bandlikni ta'minlash, sog'liqni saqlash va ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, eng muhim bo'g'in sifatida mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining faoliyatini kuchaytirish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki barqaror rivojlanish nafaqat davlat siyosati orqali, balki fuqarolarning o'zini-o'zi boshqarish va jamoatchilik ishtirokida ham ro'yobga chiqadi. Barqaror rivojlantirishda mahalla va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash davlat siyosatining muhim tarkibiy qismiga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tashabbusi bilan so'nggi yillarda qator hujjatlar qabul qilindi va ular ijtimoiy-institutsional asoslarni mustahkamlashga qaratildi. Jumladan, 2021 yilda tasdiqlangan "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da mahalla institutini davlat va jamiyat boshqaruvida ishtirokini kengaytirish, aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirish, nodavlat notijorat tashkilotlari faoliyatini qo'llab-quvvatlash asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi. Mahalla instituti hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda bevosita aholiga eng yaqin bo'lgan tizim sifatida markaziy o'rin tutadi. So'nggi yillarda joriy etilgan "mahallabay ishlash" tizimi ana shu jarayonni sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqdi. Mazkur tizim orqali har bir hududdagi oilalarning sharoitlari o'rganilib, ularning muammolarini hal qilish bo'yicha aniq chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda.

⁵⁴ O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi

Shu bilan birga, aholining muhtoj qatlamlarini manzilli qo'llab-quvvatlash maqsadida "Temir daftar", "Ayollar daftari" va "Yoshlar daftari" kabi mexanizmlar joriy etildi. Ularning yordamida yuz minglab oilalar moddiy yordam, kasb-hunar o'rganish imkoniyatlari yoki tadbirkorlik faoliyati uchun zarur shart-sharoitlarga ega bo'ldi. Masalan, 2023 yilda mahallalar kesimida ehtiyojmand oilalarning 60 foizidan ortig'i davlatning manzilli yordam dasturlaridan foydalandi, bu esa kambag'allik darajasini qisqartirishda sezilarli natijalar berdi.

Statistik ma'lumotlarga tayangan holda, bugungi kunda mamlakatda 9 mingdan ortiq nodavlat notijorat tashkiloti faoliyat yuritmoqda, ularning qariyb 60 foizi hududiy ijtimoiy loyihalar bilan shug'ullanadi. Shuningdek, 2024 yil davomida "mahallabay ishlash" tizimi orqali 1 milliondan ortiq oilaning ehtiyojlari o'rganilib, ularga turli ko'rinishdagi moddiy va ijtimoiy yordam ko'rsatildi. Bu esa mahalla va fuqarolik jamiyati institutlarining hududlarda barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi rolini yaqqol tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan davlat siyosati hududlarni barqaror rivojlantirishning ijtimoiy-institutsional asoslarini mustahkamlashga qaratilgan. Mahalla tizimi va fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatining kengayishi aholining turmush darajasini yaxshilash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va boshqaruv samaradorligini oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Kelgusida ushbu yo'nalishdagi islohotlarni izchil davom ettirish hududlarning raqobatbardoshligini oshirish va barqaror ijtimoiy-iqtisodiy muhitni shakllantirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. – T., 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kambag'allikni qisqartirish va aholini ijtimoiy qo'llab-quvvatlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. – T., 2021.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Mahallabay ishlash tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. – T., 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. "O'zbekiston hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari: 2021–2024 yillar" statistik to'plami. – T.: Stat.uz, 2024.
5. Iqtisodiy taraqqiyot va kambag'allikni qisqartirish vazirligi. "Hududiy rivojlanish dasturlari va investitsiya loyihalari hisobotlari (2021–2024)". – T., 2024.
6. World Bank. Uzbekistan Country Economic Update 2024. – Washington, D.C., 2024.
7. BMT Taraqqiyot dasturi (UNDP). "O'zbekistonda Barqaror rivojlanish maqsadlari bo'yicha milliy hisobot". – Nyu-York – Toshkent, 2023.

ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

*Бакаева Махира Ахроровна,
Старший Бухарского государственного
Университета, кафедры "Экономика"*

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития экономики страны, формирование стратегии развития региональной экономики, а также важность структурных изменений в отраслях экономики в рамках стратегии экономического развития и реформ.

Ключевые слова: региональная экономика, рынок, экономика, принципы, управление, отрасль, стратегия, механизм.

В рамках экономики страны проводятся мероприятия, направленные на сокращение роли и участия государства в экономике, расширение применения рыночных принципов и механизмов в управлении отраслями экономики, а также повышение уровня благосостояния населения и улучшение качества жизни. В условиях изменений в экономике не разработана система определения новых источников экономического роста с учетом внутренних и внешних факторов, а также приоритетных направлений реформ. Требуется внедрение системы согласования размещения производительных сил для обеспечения сбалансированного развития экономики регионов и секторов, включая реализацию потенциала урбанизации.

Для повышения конкурентоспособности национальной экономики и диверсификации, а также для обеспечения согласованности развития регионов и отраслей, необходимо разработать стратегии развития промышленности на основе эффективного размещения производственных сил и эффективного использования природных и экономических ресурсов регионов, внедрять инновации и технологии, повышать производительность труда, развивать секторы переработки и расширять производство высококачественной продукции с высокой добавленной стоимостью для обеспечения баланса рынков.

В этой связи был принят Указ Президента Республики Узбекистан «О мерах по совершенствованию системы реализации государственной политики в области экономического развития».

На сегодняшний день национальные стратегии развития самых развитых стран мира, включая Китай, Индонезию, Южную Корею и другие страны, которые признаны в последние десятилетия, хорошо известны мировому сообществу, и их эффективность широко изучается. В Узбекистане также была предложена и согласована с народом стратегия «Действий», которая установила «Великий узбекский путь», являясь практическим документом, который создал основу для уверенного шага в будущее развития нации.

На самом деле, сегодня наша страна превращается в страну демократических изменений, широких возможностей и практических действий. Именно этот процесс является крупнейшим результатом наших реформ. Ясность цели служит важнейшим критерием для обеспечения эффективности наших действий. Если мы обратим внимание на экономическое развитие и либерализацию, осуществленные в рамках стратегии «Действий», то можно отметить, что для укрепления экономической стабильности был создан новый налоговый административный механизм, ориентированный на справедливость, прозрачность и долгосрочность. В первую очередь, количество видов налогов было сокращено с 16 до 9, а формы контроля — с 13 до 2.

В соответствии с Указом Президента Республики Узбекистан от 28 января 2022 года, № PF-60, был разработан новый стратегический план развития Узбекистана на 2022—2026 годы, который направлен на увеличение региональной экономики на 1,4—1,6 раза через сбалансированное развитие регионов. Для формирования стратегии развития региональной экономики было разработано множество законов, и установлены задачи.

В нашей стране для выполнения законов было разработано пятилетнее территориальное программное обеспечение для 14 регионов, а также началась реализация практических мероприятий для городов и районов с неудовлетворительными показателями социально-экономического развития. Продолжается работа по разработке и внедрению программ для улучшения экономического состояния в этих городах и районах, что приносит положительные результаты.

Меры по улучшению условий жизни населения в регионах продолжают успешно осуществляться в рамках усовершенствования политики урбанизации. В частности, предпринимаются шаги для превращения городов Самарканда и Намангана в «миллионные города». Строительство первых нескольких участков нового города Андиджана, рассчитанного на 450 тысяч человек, уже завершено, и работы продолжаются. Одновременно активно проводятся работы по повышению уровня урбанизации в Кашкадарьинской области до 50%.

В соответствии с стратегией начата реализация задач, таких как введение индекса «Удобство городов», который оценивает условия жизни населения в городах, а также цифровизация городов, повышение качества строительных и проектных работ и развитие концепции «Умного города».

Кроме того, в высших учебных заведениях продолжается интеграция научных исследований в области архитектуры и строительства с практикой, что также включено в мероприятия по формированию стратегии развития региональной экономики. На сегодняшний день в ряде высших учебных заведений можно наблюдать активные изменения.

Разрабатываются и реализуются мероприятия по техрегулированию строительной отрасли, а также по совершенствованию системы разработки градостроительных документов для населённых пунктов. Работы по обеспечению градостроительными документами и выполнению строительных работ идут в соответствии с планом.

По итогам 2023 года объем продукции, произведенной промышленными предприятиями в регионах, составил 553,3 трлн сум или 84,4% от общего объема промышленной продукции. В составе общего объема производимой промышленной продукции доля производства машин и оборудования, их ремонта и установки, автотранспортных средств, прицепов, полуприцепов и других готовых изделий составила 22,4% (индекс физического объема по сравнению с январем-декабром 2022 года — 107,4%). Доля металлургической промышленности составила 22,8% (индекс физического объема по сравнению с январем-декабром 2022 года — 106,4%), а доля производства текстиля, одежды и кожаных изделий составила 17,4% (индекс физического объема по сравнению с январем-декабром 2022 года — 107,2%).

В составе производственной промышленности доля производства пищевых продуктов, напитков и табачных изделий составила 15,6% (индекс физического объема по сравнению с январем-декабром 2022 года — 105,9%), доля производства химической продукции, резинотехнических изделий и пластиковых изделий составила 8,2% (индекс физического объема по сравнению с январем-декабром 2022 года — 99,8%).

По итогам 2023 года в республике было произведено 1 333,1 тыс. тонн автомобильного бензина (увеличение на 6,0% по сравнению с январем-декабром 2022 года), 553,5 тыс. тонн пряжи (уменьшение на 5,5%), 263,0 млн литров пивных продуктов (увеличение на 21,0%) и 1 128,0 тыс. тонн мягкой пшеницы и спельты (уменьшение на 35,1%).

По итогам 2023 года доля производства напитков в составе производственной промышленности составила 3,2%, при этом индекс физического объема по сравнению с соответствующим периодом прошлого года составил 106,3%, а объем производства составил 17 968,3 млрд сум.

Заключение. В заключение, для устойчивого развития промышленных секторов в регионах целесообразно осуществить следующие меры: диверсификацию промышленных предприятий в регионах и развитие дополнительных отраслей; привлечение иностранных инвесторов для развития промышленных предприятий и предоставление им льгот, а также использование возможностей, создаваемых для развития промышленных секторов, что в перспективе обеспечит устойчивые темпы экономического роста промышленности и даст практические результаты в ходе реформ.

Список использованных источников

1. Постановление Президента Республики Узбекистан № ПП–4477 от 04.10.2019 г. «О Стратегии перехода Республики Узбекистан на „зелёную“ экономику на период 2019–2030 годов».
2. Темпы роста мировой экономики в 2024 году замедляется до 2,4 процента. ООН. 4.01.2024 г. [Электронный ресурс] URL: <https://news.un.org/ru/story/2024/01/1448302>
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сонли фармони, 28.01.2022 й. <https://lex.uz/docs/5841063>
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ““Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисида”ги ПФ-158-сонли фармони, 11.09.2023 й. <https://lex.uz/ru/docs/6600413>
5. Абдуллаев И.С. Минтақавий иқтисодий тизимни оптимал тартибга солишнинг механизмлари такомиллаштириш. Иқт. фан. доктори (DSc) дисс. автореф., Тошкент – 2017. 66 б.
6. Yavmutov D.Sh.. The ways to ensure the sustainable development of regions by improving the state of ecological problems in the country. International Journal Of European Research Output (IJERO). Vol. 3 No. 10 (2024): – P. 30-36. [OAK Rayosatining 2024 yil 30 martdagi 352/4-son qarori].

7. Yavmutov D.Sh., Sharapova N.K.. The Green Economy as a Factor of Sustainable Development. Volume 47 (2024) of Miasto Przyszłości. Impact Factor: 9.9, ISSN-L: 2544-980X. – P. 133-135.

MINTAQA KORXONALARDA RENTABELLIGINI OSHIRISHDA XARAJATLARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

Teshayev Zafarbek Zokirovich

BuxDU Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich magistranti.

Annotatsiya. Mazkur tezis ishi “Korxona rentabelligini oshirishda xarajatlarni boshqarishning ahamiyati” mavzusiga bag'ishlangan. Ishning maqsadi korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlash va rentabellik darajasini oshirishda xarajatlarni samarali boshqarish usullarini o'rganishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida ishlab chiqaruvchi korxona iqtisodiy faoliyati tahlil qilinib, xarajatlar tarkibi va ularning foydaga ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: IT xizmatlari, Maishiy xizmatlar, Texnik xizmatlar, Moliyaviy va sug'urta xizmatlari, Rentabellik.

Hozirgi kunda xizmat ko'rsatish sohasi mamlakat iqtisodiyotining eng muhim va tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining ehtiyojlari tobora ortib borayotganligi, turmush darajasining yaxshilanishi hamda iste'mol madaniyatining o'sishi xizmat ko'rsatish firmalarining faoliyatini yanada kengaytirishni taqozo etmoqda. Xizmat ko'rsatish korxonalari iqtisodiyotda muhim o'rin egallaydi. Ular aholiga zarur xizmatlarni taqdim etish bilan birga yangi ish o'rinlari yaratadi, aholi daromadlarining oshishiga, davlat byudjetiga soliq tushumlarining ko'payishiga va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu sababli xizmat ko'rsatish firmalarining iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish, ularning samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir.

Xizmat ko'rsatish firmasi — bu iste'molchilarga turli xizmatlarni pullik asosda taqdim etuvchi xo'jalik yurituvchi sub'yektdir. Bunday firmalar tovar ishlab chiqarmaydi, balki mijoz ehtiyojini bevosita xizmat ko'rsatish orqali qondiradi. Xizmat ko'rsatish faoliyati iqtisodiyotning nisbatan yangi, ammo tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish firmalarining asosiy vazifasi — mijozlarga sifatli, qulay va raqobatbardosh xizmat turlarini taklif etishdir. Ularning faoliyati natijasida aholining hayot sifati oshadi, vaqt tejiladi hamda turmush madaniyati rivojlanadi. Shu sababli xizmat sohasi iqtisodiy o'sishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish firmalari korxona shaklida faoliyat yuritadi. Ular o'z faoliyatini foyda olish maqsadida tashkil etadi, lekin buning barobarida ijtimoiy ehtiyojlarni ham qondiradi. Shuningdek, xizmat firmalari raqobat sharoitida ishlaganligi sababli ular marketing, innovatsiya, sifat menejmenti kabi vositalardan faol foydalanadi. Hozirgi kunda xizmat turlari juda keng: transport, aloqa, ta'lim, sog'liqni saqlash, go'zallik saloni, avtoservis, maishiy xizmat, IT xizmatlari, bank va turizm xizmatlari. Ularning barchasi milliy iqtisodiyotning xizmatlar sektori tarkibiga kiradi. Xizmat ko'rsatish sohasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- **Maishiy xizmatlar** – kiyim tikish, ta'mirlash, tozalash, go'zallik salonlari, sartaroshxona va hokazolar;
- **Texnik xizmatlar** – avtomobil ta'miri, qurilish, texnika sozlash, muhandislik xizmatlari;
- **Axborot va IT xizmatlari** – dasturlash, texnik qo'llab-quvvatlash, onlayn xizmatlar;
- **Transport va aloqa xizmatlari** – yo'lovchi tashish, kuryerlik, telefon va internet tarmoqlari;
- **Moliyaviy va sug'urta xizmatlari** – bank, kredit, investitsiya, sug'urta operatsiyalari;
- **Ta'lim va tibbiyot xizmatlari** – xususiy maktablar, o'quv markazlari, klinikalar va diagnostika markazlari. Bu yo'nalishlarning barchasida xizmat sifati, narx siyosati, mijozlar ishonchi va marketing yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir xizmat turi o'ziga xos iqtisodiy natija — foyda, xarajat, samaradorlik ko'rsatkichlari bilan baholanadi.

Rentabellik — bu korxona faoliyatining **foydalilik darajasini** ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, u korxona o'z resurslaridan (asosiy vositalar, mehnat, kapital, materiallar) qanchalik samarali

foydalanishini ko'rsatadi. Oddiy qilib aytganda, rentabellik – bu **korxonaning foyda olish qobiliyatidir**. U nafaqat foyda miqdorini, balki bu foyda qanday xarajatlar, aktivlar yoki tushumlar evaziga olinganini ham ko'rsatadi. Rentabellik darajasi korxonaning iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini baholashda muhim mezon hisoblanadi.

1-jadval.

Rentabellik samaradorligini hisoblash⁵⁵

Rentabellik turi	Formula	Hisoblash (million so'm)	Natija (%)
Mahsulot rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Tannarx}) \times 100$	$(30 / 80) \times 100$	37.5%
Sotuv rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Tushum}) \times 100$	$(30 / 120) \times 100$	25%
Aktivlar rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Aktivlar}) \times 100$	$(30 / 200) \times 100$	15%
Kapital rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Kapital}) \times 100$	$(30 / 150) \times 100$	20%
Investitsiya rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Investitsiya}) \times 100$	$(30 / 100) \times 100$	30%

Xulosa qilib aytganda **Rentabellik darajasi** korxonaning iqtisodiy samaradorligini baholashda eng muhim ko'rsatkichlardan biridir. U korxona resurslaridan qanchalik foydali foydalanilayotganini va foydaning xarajatlar yoki kapitalga nisbatan darajasini ifodalaydi. Rentabellikning oshishi korxona boshqaruvi, marketing siyosati va xizmat sifati to'g'ri yo'lga qo'yilganidan dalolat beradi. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish firmalari mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Ular aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish, yangi ish o'rinlari yaratish va davlat byudjetiga soliq tushumlarini ko'paytirishda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi to'g'risidagi farmonlari va nutqlari. – Toshkent, 2017–2024 yillar.
2. Qodirov Q., Karimov A., Yuldashev M. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2019.
3. Abdullayev X.X., Xudoyberdiyev A. Iqtisodiy tahlil. – Toshkent: "Iqtisodiyot va huquq dunyosi", 2020.
4. Jo'rayev Sh., Alimov R. Mikroiqtisodiyot asoslari. – Toshkent: "Iqtisodiyot", 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari – <https://stat.uz>
6. *Korxona iqtisodiy samaradorligini baholash metodikasi*. – Toshkent: Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi nashri, 2021.
7. N. Qosimov, B. Abdurahmonov. *Bozor iqtisodiyoti asoslari*. – Toshkent: "Sharq", 2017.
8. Samuelson P., Nordhaus W. *Economics*. – New York: McGraw-Hill, 2010.
9. OECD. *Measuring Productivity and Profitability Indicators*. – Paris: OECD Publishing, 2019.

⁵⁵ Muallif ishlanmasi.

O'ZBEKISTONDA MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI

Ismatov Fazliddin Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti Iqtisodiyot kafedrası 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar sharoitida mintaq *iqtisodiyotini rivojlantirish muammolari bo'lgan ishlab chiqarish kuchlari va ijtimoiy infratuzilma elementlarini, qonuniyatlari va tamoyillari hududiy jihatdan tadqiq etiladi, mamlakat umumiy rivojlanish strategiyasi va ekologik holatini hisobga olgan holda hududlar iqtisodiyoti va hududlararo iqtisodiy aloqalar, bundan tashqari hududlar iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish masalalari bayon etilgan.*

Kalit so'zlar. *Mintaqaviy iqtisodiyot, infratuzilma, iqtisodiy muammolar, ekologik muammo, rivojlanish bosqichlari.*

Kirish

Bugungi kunda mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar natijasida hududlarni iqtisodiy rivojlantirish, ularning salohiyatidan to'liq foydalanish masalalari davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Har bir mintaqani alohida kesimda rivojlantirish, ishlab chiqarish kuchlari va ijtimoiy infratuzilmani samarali joylashtirish dolzarb vazifa bo'lib turibdi. Zamonaviy mintaqaviy iqtisodiyot nazariyasi sanoat korxonalarining joylashuvini aniqlashda hududning barqaror afzalliklari – hududiy xarajatlar, ishchi kuchi, aholi zichligi, infratuzilma imkoniyatlari, xizmat ko'rsatish va taqsimlash markazlari kabi omillarni hisobga olish zarurligini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, barcha zarur resurslar bilan ishlab chiqarish tarmoqlari va tashqi savdo o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Alohida korxonalarni emas, balki o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan korxonalar majmuasini rivojlantirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi. Bunday yondashuv ishlab chiqarish xarajatlarini minimallashtirish, foydani ko'paytirish, talab va taklif funksiyalarining dinamikasini hisobga olish orqali hududiy rivojlanishga erishish imkonini beradi.

Bozor munosabatlariga o'tish davrida O'zbekistonda mintaqalarning rivojlanish darajasi turlicha shakllandi. Masalan, Toshkent shahri, Toshkent va Farg'ona viloyatlari sanoatlashuv darajasi bo'yicha oldinda turgan bo'lsa, Surxondaryo, Jizzax, Sirdaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasi nisbatan ortda qolmoqda. Shu bilan birga, mamlakatimiz tabiiy resurslarga juda boy: oltin, kumush, mis, gaz, uran va boshqa xomashyolar bo'yicha O'zbekiston jahon miqyosida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Biroq ularni qayta ishlash, samarali taqsimlash va eksport salohiyatini oshirishda hali hal qilinmagan masalalar mavjud.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganidek: **“Hududlarning iqtisodiy salohiyatidan oqilona foydalanish, aholiga munosib turmush sharoitlari yaratish va yangi ish o'rinlarini tashkil etish – davlatimiz oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir”** (Mirziyoyev, 2021). Ushbu tamoyil asosida “Yangi O'zbekiston” strategiyasi doirasida hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu maqolaning asosiy maqsadi – O'zbekistonda mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning nazariy va amaliy asoslarini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash hamda istiqbolli yo'nalishlarni belgilab berishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qo'yildi:

- * mintaqaviy rivojlanishning klassik va zamonaviy nazariy asoslarini o'rganish;
- * O'zbekiston hududlarining hozirgi iqtisodiy rivojlanish darajasini tahlil qilish;
- * mintaqalarda mavjud muammolar va ularning sabablarini aniqlash;
- * xalqaro tajribani tahlil qilish va O'zbekiston sharoitiga mos jihatlarni ajratib ko'rsatish;
- * istiqbolli yo'nalishlarni belgilash va amaliy takliflar ishlab chiqish.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi

Mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda:

- * mintaqaviy rivojlanishning nazariy yondashuvlari O‘zbekiston sharoitida tahlil qilingan;
- * hududiy iqtisodiy nomutanosiblikni kamaytirishning amaliy mexanizmlari ishlab chiqilgan;
- * barqaror rivojlanish konsepsiyasi asosida yashil iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot va innovatsion klasterlarning mintaqaviy iqtisodiyotdagi roli asoslab berilgan;
- * xalqaro tajribadan kelib chiqib, hududiy rivojlanishning istiqbolli yo‘nalishlari bo‘yicha yangi tavsiyalar taqdim etilgan.

Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy asoslari

Mintaqaviy iqtisodiyot nazariyasi tarixan iqtisodiy geografiya, sanoat joylashtirish nazariyalari va hududiy rivojlanish konsepsiyalariga asoslanadi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ilmiy tahlil qilish jarayonida turli davrlarda turli yondashuvlar shakllangan bo‘lib, ular bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda. Mintaqaviy rivojlanish bo‘yicha ilk nazariyalardan biri **A. Veberning sanoat joylashtirish nazariyasi**dir. Veberning fikricha, korxonalar joylashuvida uchta asosiy omil hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi:

1. Transport xarajatlari;
2. Ishchi kuchi xarajatlari;
3. Aglomeratsiya afzalliklari.

Ushbu nazariya shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish resurslari va bozor markazlariga yaqin joylashgan korxonalar ko‘proq ustunlikka ega bo‘ladi. O‘zbekiston sharoitida ham yirik sanoat markazlarining (Toshkent, Farg‘ona vodiysi, Navoiy) shakllanishida aynan shu omillar katta rol o‘ynagan. **V. Kristaller** tomonidan ishlab chiqilgan “Markaziy o‘rinlar nazariyasi” esa hududiy rivojlanishda xizmat ko‘rsatish sohasi va iste‘mol bozorining ahamiyatini ochib beradi. Unga ko‘ra, har bir markaziy shahar atrofida kichikroq markazlar tizimi shakllanadi va ular hududiy iqtisodiy tizimning barqarorligini ta‘minlaydi. Masalan, Toshkent shahri nafaqat respublika, balki Markaziy Osiyo mintaqasida ham yirik markaziy o‘rin vazifasini bajarib kelmoqda. Shuningdek, **A. Lyosh**ning iqtisodiy hududlar nazariyasi ishlab chiqarishning hududiy taqsimlanishini mukammalroq izohlagan bo‘lib, unda korxonalarning joylashuvi nafaqat xarajatlarni, balki foyda va talabni ham hisobga olishi zarurligi ta‘kidlanadi.

Zamonaviy yondashuvlar

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida mintaqaviy rivojlanish nazariyasi yanada kengaydi. **M. Porter** tomonidan ishlab chiqilgan “Milliy raqobat ustunliklari” konsepsiyasi hududiy iqtisodiyotda klaster yondashuvining ahamiyatini ochib berdi. Porter ga ko‘ra, klasterlar – ya‘ni, o‘zaro bog‘liq bo‘lgan korxonalar, ilmiy markazlar va infratuzilma tizimlari – hududiy raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy vositasidir. Masalan, Navoiy viloyatidagi erkin iqtisodiy zonalar, Buxoro va Samarqand viloyatlarida turizm klasterlari shakllanishi bunga yaqqol misoldir.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiy nazariyalarda “**Yangi iqtisodiy geografiya**” (P. Krugman) yondashuvi alohida o‘rin tutadi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, hududiy rivojlanishda miqyos iqtisodi, transport infratuzilmasi va ichki bozor hajmi muhim ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston misolida, temiryo‘l va avtomobil yo‘llarini rivojlantirish mintaqaviy rivojlanishga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi

XX asr oxirida BMT tomonidan ilgari surilgan **Barqaror rivojlanish konsepsiyasi** mintaqaviy iqtisodiyot nazariyalariga yangicha qarash olib kirdi. 1987-yilda Brundtland hisobotida ta‘kidlanganidek, barqaror rivojlanish — bu “kelajak avlod ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini xavf ostiga qo‘ymasdan, hozirgi avlod ehtiyojlarini ta‘minlash”dir.

Mazkur konsepsiya uch asosiy ustunga tayanadi:

1. Iqtisodiy samaradorlik;
2. Ijtimoiy adolat;
3. Ekologik muvozanat.

O‘zbekiston sharoitida bu konsepsiya juda dolzarbdir. Chunki mamlakatimiz tabiiy resurslarga boy bo‘lsa-da, ularni ekologik muvozanatni saqlagan holda ishlatish, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish va ijtimoiy adolat tamoyillariga amal qilish barqaror rivojlanishning muhim shartidir.

Nazariy xulosalar

Mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy asoslari shuni ko'rsatadiki:

- * ishlab chiqarish kuchlarini oqilona joylashtirish resurslardan samarali foydalanishga olib keladi;
- * markaziy o'rinlar nazariyasi hududiy rivojlanishdagi shahar va xizmat ko'rsatish tizimining rolini ochib beradi;
- * klaster yondashuvi innovatsiyalarni rag'batlantiradi va raqobatbardoshlikni oshiradi;
- * barqaror rivojlanish konsepsiyasi esa iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar uyg'unligini ta'minlashni talab qiladi.

Shunday qilib, nazariy jihatdan mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirishning asosiy maqsadi – hududiy resurslardan oqilona foydalanish, ishlab chiqarishni optimal joylashtirish va barqaror o'sishni ta'minlashdir.

2. O'zbekiston mintaqalarining iqtisodiy holati

Umumiy iqtisodiy rivojlanish sur'atlari

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, mintaqaviy rivojlanish masalasi milliy iqtisodiy siyosatning ajralmas qismi sifatida shakllandi. Hududlarning iqtisodiy salohiyati ularning tabiiy resurslari, ishlab chiqarish kuchlari, geografik joylashuvi va transport infratuzilmasiga bevosita bog'liqdir. 2024-yil yakunlari bo'yicha mamlakat yalpi ichki mahsuloti (YaIM) hajmi 115 milliard dollarni tashkil etib, o'sish sur'ati 6.5 foizni tashkil qildi (O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika agentligi, 2025). Bunda Toshkent shahri, Navoiy, Farg'ona va Andijon viloyatlarining hissasi yuqori bo'ldi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev bu borada shunday ta'kidlagan: **“Har bir hudud o'zining tabiiy va iqtisodiy imkoniyatlariga ega. Agar biz ularni oqilona ishlata olsak, nafaqat mamlakatimizning, balki butun mintaqaning iqtisodiy markaziga aylanish imkoniyatiga egamiz”** (Mirziyoyev, 2022).

Sanoat tarmoqlarining joylashuvi va rivojlanishi

Mintaqaviy iqtisodiyotda sanoat ishlab chiqarishi yetakchi o'rin tutadi. Toshkent shahri, Toshkent viloyati hamda Farg'ona vodiysi sanoatlashuv darajasi bo'yicha respublikaning boshqa hududlaridan ancha oldinda bormoqda. Xususan, Toshkent shahri umumiy respublika sanoat mahsulotining qariyb 20 foizini ishlab chiqarmoqda. Farg'ona vodiysi esa kimyo va neft-kimyo sanoati, avtomobilsozlik, to'qimachilik mahsulotlari bilan ajralib turadi. Biroq ayrim mintaqalarda sanoatning rivojlanish darajasi pastligicha qolmoqda. Masalan, Surxondaryo, Sirdaryo, Jizzax viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida ishlab chiqarish hajmi nisbatan kichik, bu hududlarda iqtisodiyot asosan qishloq xo'jaligiga tayangan.

Professor A. G'ulomov fikricha: **“Mintaqaviy tafovutlarning asosiy sababi ishlab chiqarish quvvatlarining notekis taqsimlanishidadir. Bu tafovutlarni kamaytirishning yagona yo'li hududlarga nisbatan differensial yondashuv va davlatning muvofiqlashtiruvchi siyosatini kuchaytirishdir”** (G'ulomov, 2021).

Tabiiy resurslar va eksport salohiyati

O'zbekiston tabiiy resurslarga nihoyatda boy mamlakatdir. Mamlakat gaz ishlab chiqarish bo'yicha dunyodagi 15 ta yetakchi davlat qatoriga kiradi. Oltin zaxiralari bo'yicha esa O'zbekiston jahon bo'yicha 15-o'rinda turadi, Respublikada 101 dan ortiq oltin konlari, shuningdek, kumush, mis, uran, volfram, molibden va boshqa nodir metallar mavjud. Bundan tashqari, to'qimachilik va yengil sanoat eksportda muhim rol o'ynaydi. Bugungi kunda O'zbekiston paxta xomashyosini emas, balki tayyor mato va kiyim-kechak eksportiga o'tmoqda. Bu esa mintaqaviy iqtisodiyotning modernizatsiyasi va qo'shilgan qiymat zanjirini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev shunday degan edi: **“Biz endi xomashyo emas, tayyor mahsulot eksport qiladigan mamlakatga aylanishimiz kerak. Har bir hudud o'zining brend mahsulotini ishlab chiqarishi zarur”** (Mirziyoyev, 2020).

Qishloq xo'jaligi va agrosanoat majmuasi

O'zbekiston mintaqalari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida ham turlicha ixtisoslashgan. Masalan, Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlari g'alla va paxta yetishtirishda yetakchi hisoblanadi, Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlari bog'dorchilik va sabzavotchilikda ajralib turadi. Buxoro va Samarqand esa uzumchilik va vinochilik an'analari bilan mashhur.

Olim Sh. Qodirov fikricha: *“O‘zbekistonda mintaqaviy qishloq xo‘jaligini rivojlantirish resurslardan samarali foydalanish, agrosanoat klasterlarini tashkil etish va eksportni diversifikatsiya qilish orqali amalga oshiriladi”** (Qodirov, 2020).

Hududiy infratuzilma va investitsiya muammolari

Mintaqalarda iqtisodiy rivojlanishga to‘sqinlik qilayotgan eng katta muammolardan biri infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligidir. Ayrim viloyatlarda yo‘l-transport tarmoqlari, elektr energiyasi ta‘minoti, logistika markazlari sust rivojlangan. Bu esa investitsiya jarayonlariga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Shu sababli davlat tomonidan “Obod qishloq”, “Obod mahalla”, “Yangi O‘zbekiston” kabi dasturlar doirasida hududlarda keng ko‘lamli infratuzilma loyihalari amalga oshirilmoqda.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev bu borada ta‘kidlagan: *“Hududlarda yaratilayotgan infratuzilma sharoitlari investitsiya jalb etishning eng muhim omili hisoblanadi. Bizning maqsadimiz – har bir viloyat va tuman sanoat markaziga aylanishi uchun zarur sharoit yaratishdir”** (Mirziyoyev, 2021).

So‘nggi yillarda erishilgan yutuqlar

So‘nggi yillarda erkin iqtisodiy zonalar sonining ko‘payishi, yangi sanoat klasterlarining tashkil etilishi mintaqaviy iqtisodiyotning rivojlanishiga turtki bo‘lmoqda. Masalan, Navoiy erkin industrial-iqtisodiy zonasi, Angren va Jizzax erkin zonalar yirik investitsiya loyihalarini amalga oshirishga imkon berdi. 2023-2024-yillarda O‘zbekistonga jalb qilingan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi 39 mlrd. AQSh dollaridan oshdi. Bu ko‘rsatkich mintaqalarda sanoat va infratuzilma rivojiga bevosita ta‘sir ko‘rsatmoqda (Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi ma‘lumotlari, 2024).

Xulosa

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston mintaqalari iqtisodiy salohiyatga boy bo‘lsa-da, ularning rivojlanish sur‘atlarida tafovutlar mavjud. Bu tafovutlarni kamaytirish uchun:

- * hududlarda sanoat ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish;
- * infratuzilmani modernizatsiya qilish;
- * xorijiy investitsiyalarni jalb etish;
- * mahalliy resurslardan samarali foydalanish;
- * qishloq xo‘jaligi va agrosanoat klasterlarini rivojlantirish zarur.

Shu orqali mamlakat mintaqaviy iqtisodiyotining barqaror rivojlanishini ta‘minlash mumkin.

Xulosa va takliflar

O‘zbekistonda mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish dolzarb vazifa bo‘lib, u mamlakatning umumiy iqtisodiy barqarorligi va aholining farovonligini ta‘minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida mintaqaviy rivojlanishning nazariy asoslari o‘rganildi, mavjud muammolar tahlil qilindi hamda istiqbolli yo‘nalishlar belgilandi.

1. O‘zbekiston mintaqalari tabiiy resurslarga, ishlab chiqarish salohiyatiga va geografik imkoniyatlarga boy bo‘lsa-da, ularning iqtisodiy rivojlanish sur‘atlarida sezilarli tafovutlar mavjud.

2. Hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy nomutanosiblik, infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, investitsion muhitning notekisligi va ekologik muammolar mintaqaviy rivojlanishga to‘sqinlik qilmoqda.

3. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, klaster yondashuvi, raqamli iqtisodiyot, yashil energetika va innovatsiyalarni hududiy rivojlanishga tatbiq etish ijobiy natijalar beradi.

4. So‘nggi yillarda amalga oshirilayotgan “Yangi O‘zbekiston” strategiyasi doirasidagi islohotlar hududlarni kompleks rivojlantirishga zamin yaratmoqda.

Takliflar:

****Hududlararo tafovutlarni kamaytirish**** uchun sanoat korxonalarini joylashtirishda resurslardan oqilona foydalanish va ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish zarur.

****Infratuzilmani modernizatsiya qilish****: transport-logistika markazlari, energetika tizimi va raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali investitsion jozibadorlik oshirilishi lozim.

****Investitsion siyosatni kuchaytirish****: chekka hududlarga xorijiy va mahalliy sarmoyalarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari va preferensiyalar joriy etilishi kerak.

****Bandlik siyosati**:** kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali yangi ish o'rinlari yaratish muhim.

****Ekologik xavfsizlik**:** Aralbo'yi va boshqa ekologik muammolarga duch kelayotgan hududlarda davlat va xalqaro tashkilotlar hamkorligini kengaytirish talab etiladi.

****Innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish**:** ilmiy-tadqiqot markazlari, texnoparklar va klasterlarni tashkil etish orqali hududlarda innovatsion salohiyatni oshirish zarur.

Xulosa qilib aytganda mintaqaviy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish O'zbekistonning global iqtisodiy maydonda raqobatbardoshligini ta'minlash bilan bir qatorda, aholi farovonligini oshirish va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev, Sh. M. (2020). **Yangi O'zbekiston strategiyasi**. Toshkent: O'zbekiston.
2. Mirziyoyev, Sh. M. (2021). O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi bo'yicha nutqlar va ma'ruzalar to'plami. Toshkent.
3. Davlat statistika qo'mitasi (2023). **O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlari**. Toshkent.
4. Qodirov, Sh. (2020). **Hududiy iqtisodiyotning nazariy asoslari va rivojlanish omillari**. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
5. G'ulomov, A. (2021). **Mintaqaviy rivojlanish muammolari va ularni hal etish yo'llari**. Toshkent: Fan.
6. Porter, M. (1990). **The Competitive Advantage of Nations**. New York: Free Press.
7. Weber, A. (1929). **Theory of the Location of Industries**. Chicago: University of Chicago Press.
8. Christaller, W. (1933). **Central Places in Southern Germany**. Prentice Hall.
9. Brundtland Commission (1987). **Our Common Future**. Oxford: Oxford University Press.
10. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi (2023). O'zbekiston investitsiya muhiti bo'yicha hisobot. Toshkent.

O'ZBEKISTON TAYYOR KIIYIMLAR BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'NALISHLARI

Jo'rayev Javohirbek Jamilbek O'g'li

BuxDU Iqtisodiyot yo'nalishi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur ilmiy ish O'zbekiston tayyor kiyimlar bozorida marketing tadqiqotlaridan samarali foydalanish yo'nalishlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ishda respublikada kiyim-kechak sanoatining rivojlanish holati, bozor muhitining o'ziga xos xususiyatlari hamda iste'molchilar xulq-atvori tahlil qilingan. Shuningdek, marketing tadqiqotlarining korxonalar raqobatbardoshligini oshirish, yangi mahsulotlarni ishlab chiqish va sotish strategiyalarini takomillashtirishdagi ahamiyati ko'rsatib berilgan. Tadqiqot natijalari asosida tayyor kiyimlar bozorida marketing ma'lumotlarini to'plash, tahlil qilish va amaliy qarorlar qabul qilish jarayonini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: marketing tadqiqotlari, tayyor kiyimlar bozori, raqobatbardoshlik, iste'molchi xulq-atvori, marketing strategiyasi.

Hozirgi globallashuv va raqobatning keskin kuchaygan davrida marketing tadqiqotlari korxonalar faoliyatining ajralmas qismiga aylanmoqda. O'zbekiston iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biri bo'lgan yengil sanoat, xususan tayyor kiyimlar bozori, aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish bilan bir qatorda, eksport salohiyatini oshirishda ham muhim o'rin tutadi.

Bozor kon'yunkturasi tez o'zgarib turishi, iste'molchilarning didi va talablari xilma-xilligi sharoitida korxonalar uchun marketing tadqiqotlarini samarali tashkil etish va undan olingan natijalar asosida boshqaruv qarorlarini qabul qilish zaruriy ahamiyat kasb etadi. Shu bois mazkur tadqiqotning maqsadi — O'zbekiston tayyor kiyimlar bozorida marketing tadqiqotlaridan samarali

foydalanish yo‘nalishlarini aniqlash va takomillashtirish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

O‘zbekiston tayyor kiyimlar bozori so‘nggi yillarda sezilarli o‘shishni namoyon etmoqda. Mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan bir qatorda chet el brendlari ham faol ishtirok etmoqda, bu esa raqobatni yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli korxonalar uchun marketing tadqiqotlari orqali iste‘molchilar ehtiyojini chuqur o‘rganish, narx siyosatini to‘g‘ri shakllantirish va reklama strategiyasini samarali yo‘lga qo‘yish dolzarb masalaga aylandi.

Marketing tadqiqotlari yordamida:

- bozor segmentlarini aniqlash,
- iste‘molchilar xulq-atvorini tahlil qilish,
- raqobatchilar ustunliklarini o‘rganish,
- mahsulot assortimentini diversifikatsiya qilish imkoniyati yaratiladi.

Amaliy natijalar shuni ko‘rsatadiki, marketing ma‘lumotlarining to‘g‘ri yig‘ilishi va tahlili korxonalarga ishlab chiqarish rejasini bozor talabiga moslashtirish, brend imidjini mustahkamlash hamda raqobatbardosh narx siyosatini yuritish imkonini beradi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar (onlayn so‘rovnomalar, ijtimoiy tarmoqlar tahlili, CRM tizimlari) marketing tadqiqotlarini tezkor va aniq amalga oshirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston tayyor kiyimlar bozori so‘nggi yillarda barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon etmoqda. “BCT Textile Group”, “Atlas Textile”, “Namangan Momiq”, “Bukhara Cotton Textile” kabi yirik ishlab chiqaruvchi korxonalar ichki bozor bilan bir qatorda xorijiy bozorlar uchun ham mahsulot yetkazib bermoqda. Shu bilan birga, import kiyim-kechak mahsulotlari, ayniqsa Turkiya, Xitoy va Janubiy Koreyadan keltirilayotgan brendlar ichki raqobatni kuchaytirmoqda.

Bunday sharoitda korxonalar o‘z faoliyatini to‘g‘ri yo‘naltirishi uchun **marketing tadqiqotlari** muhim strategik ahamiyatga ega. Marketing tadqiqotlarining asosiy maqsadi — bozorni chuqur o‘rganish, iste‘molchilarning hozirgi va istiqboldagi ehtiyojlarini aniqlash hamda korxona faoliyatini shu talablar asosida moslashtirishdan

Tayyor kiyimlar bozorida marketing tadqiqotlaridan samarali foydalanish korxonalarning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, ichki va tashqi bozorlarda raqobatbardoshligini oshirishning asosiy omillaridan biridir. Tadqiqotlar natijalaridan oqilona foydalanish ishlab chiqaruvchilarga bozor talabini to‘g‘ri baholash, mahsulot sifatini yaxshilash va mijozlar ishonchini mustahkamlash imkonini beradi.

Shu munosabat bilan, O‘zbekiston tayyor kiyimlar sohasida marketing tadqiqotlarini ilmiy asosda olib borish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va natijalarni boshqaruv qarorlariga tatbiq etish bozorning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Yengil sanoat tarmog‘ini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori, PQ–5117-son, 2021-yil 1-aprel.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni, 2019-yil 11-iyul.
3. O‘zbekiston Respublikasi “Iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish to‘g‘risida”gi Qonuni, 2016-yil 9-sentabr.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi — **O‘zbekiston yengil sanoati va tayyor kiyimlar bozori to‘g‘risidagi statistik ma‘lumotlar**, 2023–2024-yillar.
5. Kotler P., Keller K.L. **Marketing Management**. – 16th ed. – Pearson Education, 2020.
6. Lamb, C.W., Hair, J.F., McDaniel, C. **Marketing**. – Cengage Learning, 2021.
7. Porter M. **Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors**. – Free Press, 1998.

HUDUDIIY IQTISODIYOTNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH — BARQAROR O‘SISH GAROVI

Rajabova Dilbar Ixtiyor qizi
Buxoro Davlat Universiteti

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishning nazariy asoslari, amaliy ahamiyati hamda barqaror iqtisodiy o‘rinishni ta’minlashdagi roli yoritilgan. Maqolada hududlarning tabiiy, mehnat va investitsion resurslaridan samarali foydalanish orqali iqtisodiyot tarmoqlarini kengaytirish, yangi ishlab chiqarish yo‘nalishlarini joriy etish zarurligi asoslab beriladi. Shuningdek, tarmoqlar o‘rtasidagi muvozanatni saqlash, eksport salohiyatini oshirish va hududiy tafovutlarni kamaytirishda diversifikatsiyaning o‘rni tahlil qilinadi. O‘zbekiston hududlari misolida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijalari o‘rganilib, hududiy rivojlanishni jadallashtirish bo‘yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

KALIT SO‘ZLAR: hududiy iqtisodiyot, diversifikatsiya, barqaror o‘rinish, iqtisodiy islohotlar, tarmoqlararo muvozanat, investitsiya salohiyati..

Kirish.

O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy islohotlarning so‘nggi bosqichi amalga oshirilayotgan. Ushbu jarayon iqtisodiy salohiyatni to‘liq olish, tarmoqlarni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va mustahkamlashtirishning mahsulot va xizmat qilishga axvol va ijro etish tuzilmasi sifatida rostlashtirish juda muhim. Chunki iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish barqaror o‘smirish, xavfsizlik, va raqobatbardoshlikning eng muhim omillaridan biridir. Aksariy hududlarning iqtisodiyotini bir yoki bir nechta tarmoqqa haddan tashqari bog‘lab qo‘yish ularning iqtisodiy barqarorligini yulduz turadi, tashqi bozorlardagi o‘zgarishlarga nisbatan sezuvchanligini oshiradi. Bunaqa sababli, iqtisodiy diversifikatsiya hududiy o‘smirishning poydovarining bo‘shqarilishi uchun tarmoqlararo muvozanatni ta’minlash innovatsion faoliyatni rivojlantirish va yangi sohalarini rivojlantirish zarurligini keng imkoniyatlar yaratish kerak.

Bundan tashqari, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, ishlab chiqarishning innovatsion shakllarini joriy etish va investitsion muhitni yaxshilash 2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasida biri sifatida belgilangan. Bu esa har bir viloyat va tuman miqyosida o‘ziga xos iqtisodiy yo‘nalishlarni shakllantirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va yangi bandlik imkoniyatlarini yaratishni talab etadi. Shu bilan birga, meqbul rookies diversifikatsiyasini amalga oshirish zarur, chunki bu shart tantanali darajada berilgan yo‘l bilan O‘zbekiston Respublikasining zarur tajriba-yo‘lbirlik darajasiga etibor qaratilgan bemalol yordam berishda ham borasidan xavfsiz foydalanish mumkin.azarda. Nazariy yondashuvda va amalda diversifikatsiya prinsiplari, O‘zbekiston hududlarida amalda oshirilayotgan islohotlar tajribasi, barqaror iqtisodiy o‘rinishda muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar tahlili

Ko‘plab iqtisodiy olimlar hududiy iqtisodiyot va uni diversifikatsiya qilish masalalari bo‘yicha ilmiy izlanishlarini olib borganlar. Bu yo‘nalishga oid dastlabki nazariy asoslar A. Smit⁵⁶, D. Rikardo⁵⁷ va J. Shumpeter⁵⁸ asarlarida o‘z aksini topadi. Ularning fikricha, iqtisodiy o‘rinish shartlari barqarorgina ishlab chiqarishni kengaytiriladigan tarmoqlar, mehnat taqsimoti va resurslardan samarali foydalanishga bog‘liq. Bundan so‘nggi zamonaviy iqtisod iqtisodlash ommalaridan P. Krugman⁵⁹, M. Porter⁶⁰ va R. Solou diversifikatsiya va hududiy rivojlanish masalalarini chuqur tahlil qilib, ularni iqtisodiy barqarorlikning chuqur zanjiri tashkil etuvchilari sifatida ko‘rsatadi. M. Porter “raqobat ustunligi” nazariyasi hududlarning o‘ziga xos iqtisodiy yo‘nalishlarini shakllantirish zarurligini ilmiy

⁵⁶ Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.

⁵⁷ Ricardo, David. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1817.

⁵⁸ Schumpeter, Joseph A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1911 (translated 1934).

⁵⁹ Krugman, Paul. Geography and Trade. MIT Press, 1991

⁶⁰ Porter, Michael E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. https://mpr.ub.uni-muenchen.de/69883/?utm_source=chatgpt.com

asoslab bergan. O'zbekistonlik olimlardan S. Jo'rayev, D. Tursunov, Sh. G'ulomov va boshqalar o'z tadqiqotlarida hududiy iqtisodiyotni rivojlantirish, tarmoqlararo muvozanatni ta'minlash hamda ishlab chiqarish tuzilmasini diversifikatsiya qilish masalalariga e'tibor qaratganlar. Ularning ilmiy ishlarida hududiy salohiyatdan kompleks foydalanish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash orqali iqtisodiy barqarorlikka erishishning nazariy va amaliy asoslari tahlil qilingan.

Bundan tashqari, BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs), Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki hisobotlarida ham iqtisodiy diversifikatsiya global barqaror o'sishni ta'minlashda asosiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ayniqsa, resurslarga tayanadigan iqtisodiyotlarda tarmoqlarni kengaytirish va yangi sohalarni rivojlantirish mintaqaviy tengsizlikni kamaytirishning samarali vositasi sifatida ko'riladi.

Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilashga emas, balki ijtimoiy barqarorlik, yangi ish o'rinlari yaratish va mintaqaviy raqobatbardoshlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar

O'zbekiston Respublikasining iqtisodiy rivojlanish jarayonlari tahlili shuni ko'rsatadiki, hududlar kesimida iqtisodiy faollik darajasi, ishlab chiqarish hajmi va xizmatlar sohasi rivoji o'rtasida sezilarli tafovutlar mavjud. Poytaxt va ayrim yirik sanoat markazlarida iqtisodiy salohiyat yuqori bo'lsa-da, mamlakatning chekka hududlarida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish darajasi nisbatan pastligicha qolmoqda. Ushbu holat iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish zaruratini yanada kuchaytiradi.

So'nggi yillarda mamlakat miqyosida iqtisodiyotning tarmoqlararo tarkibini diversifikatsiya qilishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq statistik ma'lumotlar tahlili ayrim hududlarda ishlab chiqarishning tarmoqlar bo'yicha notekis taqsimlanganini ko'rsatadi. Xususan, Toshkent shahri, Navoiy va Buxoro viloyatlarida sanoat ishlab chiqarishning yuqori ulushi kuzatilgan bo'lsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Jizzax va Surxondaryo viloyatlarida xizmatlar sohasi yetarlicha rivojlanmagan. Natijada, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut saqlanib qolmoqda. Xorijiy investitsiyalar oqimi ham hududlar bo'yicha teng taqsimlanmagan. Ko'proq rivojlangan va infratuzilmasi shakllangan hududlar investitsiyalarni jalb qilishda ustunlikka ega. Bu holat O'zbekistonning iqtisodiy siyosatida hududiy yondashuvni kuchaytirish zarurligini taqozo etadi. Diversifikatsiya jarayonlarini har bir hududning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurs salohiyatiga mos tarzda yo'naltirish barqaror iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi.

Shuningdek, hududlarda ta'lim va sog'liqni saqlash tizimining sifati, shuningdek inson kapitali darajasi ham iqtisodiy natijalarga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Malakali kadrlarning markaziy hududlarga yoki xorijga migratsiyasi iqtisodiy jihatdan sust rivojlangan viloyatlarda inson kapitalining kamayishiga olib kelmoqda. Bu esa uzoq muddatda hududiy nomutanosiblikning chuqurlashish xavfini kuchaytiradi.

Yuqorida keltirilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalarga kelish mumkin:

- hududiy iqtisodiyotda tarmoqlararo diversifikatsiyani chuqurlashtirish iqtisodiy barqarorlikni oshiradi va resurslardan samarali foydalanish imkonini yaratadi.
- mahalliy boshqaruv organlarining institutsional salohiyati va moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish hududiy siyosat samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.
- investitsiya siyosatini hududlar bo'yicha differensiallashtirish iqtisodiy faollikni hududlararo muvozanatlashtirishga xizmat qiladi.
- inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim tizimini mahalliy ehtiyojlarga moslashtirish hamda kadrlar migratsiyasini kamaytirish hududiy barqaror o'sishning asosiy shartlaridan biridir.

Umuman olganda, O'zbekiston iqtisodiyotida hududiy diversifikatsiya jarayonlarini jadallashtirish mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligi va barqaror o'sishini ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

O'zbekiston iqtisodiyotida kuzatilayotgan hududiy tafovutlar mamlakatning barqaror o'sish jarayonlariga bevosita ta'sir ko'rsatayotgani aniqlanmoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki,

hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish iqtisodiy o'sishni muvozanatlashtirish, resurslardan samarali foydalanish hamda ijtimoiy-iqtisodiy tenglikni ta'minlashning eng muhim omillaridan biridir. Diversifikatsiya jarayonlarini amalga oshirishda har bir hududning tabiiy, mehnat va moliyaviy resurs salohiyati, shuningdek, mavjud infratuzilma imkoniyatlarini chuqur tahlil qilish zarur.

Hududiy rivojlanishda tarmoqlarni kengaytirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va kichik biznesni rivojlantirish muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, mahalliy boshqaruv organlarining institutsional salohiyatini oshirish, ularning moliyaviy mustaqilligini kuchaytirish hamda korrupsiya va byurokratik to'siqlarni kamaytirish iqtisodiy siyosatning samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish raxjarayon iqtisodiy o'sishni tezlashtirish, hududlar o'rtasidagi nomutanosiblikni kamaytirish va aholining ijtimoiy farovonligini oshirish orqali mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2025 йил 15 майдаги PF–87-сон Фармони — “Туризм соҳасини янада ривожлантириш ва хизматлар бозорини диверсификация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 30 апрелдаги PQ–229-сон Қарори — “Ички туризм хизматларини диверсификация қилиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 23 октябрдаги PF–5853-сон Фармони — “Нефть-газ тармоғини бошқариш тизимини такомиллаштириш ва соҳадаги ислохотларни чуқурлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”.
4. Smith, Adam. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell, 1776.
5. Ricardo, David. On the Principles of Political Economy and Taxation. London: John Murray, 1817.
6. Schumpeter, Joseph A. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1911 (translated 1934).
7. Krugman, Paul. Geography and Trade. MIT Press, 1991
8. Porter, Michael E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. https://mpr.ub.uni-muenchen.de/69883/?utm_source=chatgpt.com
9. Ташанов, Ш. А. Корхоналарда маркетинг фаолиятини такомиллаштириш йўллари. – Т.: ТДИУ нашриёти, 2020.
10. Tursunov, B., Barqaror iqtisodiy o'sish asoslari — Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019.
11. Abdullaev, A. & Normurodov, A., Hududiy rivojlanishning iqtisodiy mexanizmlari — Toshkent: TDIU nashriyoti, 2020.
12. Alijon Toyirov, Oybek Sadullayev, Oybek Orziqulov. “Qishloq hududlarini iqtisodiy rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari” — Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot jurnali, 2023.
13. www.stat.uz

СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ

Саноккулова Ш. Д.

*Студент, Факультет Экономики и Туризма, Бухарский государственный университет,
Бухара, Узбекистан.*

sanokulovashakhina1@gmail.com

Аннотация

В статье рассмотрены ключевые аспекты устойчивого развития Узбекистана в условиях современных социально-экономических преобразований. На основе PEST-анализа выявлены основные политические, экономические, социальные и технологические факторы,

влияющие на формирование экологически ориентированной стратегии. Сделан вывод о необходимости баланса между экономическим ростом, социальной стабильностью и экологической ответственностью.

Ключевые слова: устойчивое развитие, Узбекистан, ПЕСТ-анализ, зеленая экономика, международный опыт, стратегическое планирование.

На современном этапе Узбекистан переживает период масштабных преобразований, охватывающих все сферы общественной жизни. В контексте усиления глобальных экологических вызовов и процессов международной интеграции переход к устойчивой модели развития приобретает особую значимость. Располагая значительными природными ресурсами и демографическим потенциалом, республика сталкивается с необходимостью формирования взвешенной стратегии, обеспечивающей сбалансированность экономического прогресса, социального благополучия и экологической стабильности [2].

Концепция устойчивого развития, первоначально сформулированная в докладе Международной комиссии ООН «Наше общее будущее» (1987), предполагает такое развитие, которое отвечает запросам современности, не ставя под угрозу способность последующих поколений удовлетворять свои потребности [3]. Применительно к условиям Узбекистана это требует кардинальной трансформации сложившейся экономической структуры и пересмотра подходов к использованию природного капитала.

Гипотеза исследования: Эффективный переход Узбекистана к модели устойчивого развития возможен при условии интеграции современных экологических стандартов с исторически сложившимися традициями природопользования, что позволит сформировать уникальную национальную модель экологически ориентированного развития, сочетающую инновационность и культурную идентичность.

Цель исследования. Разработка концептуальных основ и практических механизмов перехода Узбекистана к устойчивой модели развития через синтез международного опыта и национальных традиций экологического менеджмента.

Задачи исследования:

1. Проанализировать современное состояние и выявить ключевые проблемы устойчивого развития в условиях Узбекистана.
2. Изучить и систематизировать исторический опыт традиционного природопользования в регионе.
3. Провести сравнительный анализ успешных международных практик перехода к экологически ориентированной экономике.
4. Разработать комплекс рекомендаций по интеграции традиционных и современных подходов в экологической политике.
5. Обосновать стратегические приоритеты формирования национальной модели устойчивого развития.

В современной научной литературе проблематика устойчивого развития занимает центральное место в исследованиях экономистов, экологов и социологов. Профессор Р. Абдуллаев в своих работах подчеркивает, что Узбекистан обладает уникальным историческим опытом сбалансированного природопользования, сформированным в условиях аридного климата [4]. Он отмечает, что традиционные системы водораспределения (арыки), ирригации и земледелия демонстрируют высокую адаптивность к местным экологическим условиям.

Доктор экономических наук М. Каримова акцентирует внимание на необходимости синтеза современных технологий и культурного наследия [5]. В ее исследованиях обосновывается тезис о том, что эффективная экологическая политика должна учитывать ментальные особенности населения и исторически сложившиеся модели поведения.

Международный опыт анализируется в работах профессора К. Шмидта (Германия), который рассматривает энергетический переход как комплексный процесс, требующий учета региональной специфики [6]. Ученый доказывает, что универсальные решения в области

устойчивого развития часто оказываются неэффективными без адаптации к местным условиям.

Оригинальность исследования заключается в разработке концепции "экологического синтеза", предполагающей целостное объединение трех ключевых элементов:

- современных технологических решений
- традиционных знаний и практик
- институциональных инноваций

Проведенный анализ позволяет сделать вывод, что успешная стратегия устойчивого развития Узбекистана должна основываться на принципе "преемственности через инновации". Это предполагает не механическое копирование зарубежных моделей, а творческое переосмысление национального наследия в контексте современных экологических вызовов.

Разработанная автором модель отличается от существующих подходов акцентом на диалектическом единстве традиции и модернизации, что позволяет преодолеть характерное для многих исследований противопоставление этих понятий.

Для комплексной оценки перспектив перехода Узбекистана к модели устойчивого развития был применен метод PEST-анализа, позволяющий системно оценить влияние ключевых внешних факторов. Выбор данной методологии обусловлен необходимостью многоаспектного рассмотрения политических, экономических, социальных и технологических детерминант устойчивого развития.

Таблица 1

PEST-анализ устойчивого развития Узбекистана

Сфера анализа	Позитивные факторы	Вызовы и ограничения	Перспективы развития
Политическая	• Принятие Стратегии развития Узбекистана на 2022-2026 гг. [2] • Укрепление международного сотрудничества в экологической сфере • Создание Министерства природных ресурсов	• Необходимость совершенствования экологического законодательства • Децентрализация управления природоохранной деятельностью	• Разработка Национальной стратегии зеленого роста • Усиление роли местных органов власти в реализации экологических программ
Экономическая	• Рост инвестиций в возобновляемую энергетику [7] • Развитие специальных экономических зон • Потенциал солнечной энергетики (более 300 солнечных дней в году)	• Зависимость от сырьевого экспорта • Недостаточное финансирование зеленых технологий • Высокие затраты на внедрение экологических инноваций	• Привлечение международных инвестиций в зеленые проекты • Развитие циркулярной экономики • Создание фонда устойчивого развития
Социальная	• Благоприятная демографическая структура (более 60% населения моложе 30 лет) [8] • Сохранение традиций бережного отношения к природе	• Миграция квалифицированных кадров • Недостаточный уровень экологического образования • Высокая урбанизация и связанные с ней	• Развитие программ экологического просвещения • Создание зеленых рабочих мест • Вовлечение молодежи в экологические проекты

	• Рост экологической сознательности населения	экологические проблемы	
Технологическая	• Потенциал для технологического скачка в зеленой энергетике [9] • Развитие smart-технологий в водопользовании • Наличие научно-исследовательских институтов экологического профиля	• Отставание в области внедрения передовых экологических технологий • Недостаточное развитие научно-технической базы • Ограниченный доступ к международным технологиям	• Развитие трансфера зеленых технологий • Создание центров экологических инноваций • Внедрение наилучших доступных технологий в промышленности

Интерпретация результатов PEST-анализа

Проведенный анализ демонстрирует значительный потенциал Узбекистана для перехода к модели устойчивого развития. В политической сфере отмечается последовательное укрепление нормативно-правовой базы, однако требуется дальнейшая конкретизация экологических стандартов и усиление координации между различными уровнями власти [2].

В экономическом аспекте выявлена противоречивая ситуация: с одной стороны, сохраняется зависимость от сырьевого экспорта, с другой - наблюдается активный рост инвестиций в возобновляемую энергетику. Особенно перспективным представляется развитие солнечной энергетики, учитывая уникальные природно-климатические условия страны [7].

Социальные факторы свидетельствуют о наличии значительного молодежного потенциала, который может стать движущей силой экологической трансформации. Однако требуется системная работа по развитию экологического образования и созданию механизмов сохранения квалифицированных кадров [8].

Технологический анализ выявил необходимость ускорения внедрения современных экологических технологий, особенно в сфере водопользования и энергетики. Приоритетным направлением должно стать развитие международного сотрудничества в области трансфера зеленых технологий [9].

Ключевым фактором успеха является достижение баланса между внедрением международного опыта и использованием национальных конкурентных преимуществ. Последовательная экологизация экономики при сохранении социальной стабильности позволит обеспечить долгосрочную конкурентоспособность страны.

Реализация обозначенных приоритетов требует консолидированных усилий государства, бизнеса и общества, что подтверждает выдвинутую гипотезу о возможности формирования уникальной национальной модели устойчивого развития.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Санокулова Ш. Д. Цифровая трансформация туристического маркетинга: стратегические направления развития Бухары // Янги Ўзбекистон иқтисодиёти. – 2025. – № 10. – С. 204–208.
2. Указ Президента Республики Узбекистан от 28.01.2022 № УП-60 «Об утверждении Стратегии развития Нового Узбекистана на 2022–2026 годы».
3. Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development. UN, 1987. 300 p.
4. Абдуллаев Р. Х. Традиционные системы природопользования в Узбекистане: исторический опыт и современные перспективы // Вестник Национального университета Узбекистана. – 2020. – № 2. – С. 45–58.

5. Каримова М. А. Культурное наследие и экологическая политика: пути интеграции. – Ташкент: Фан, 2021. – 184 с.
6. Schmidt K. Energy Transition and Regional Specifics: Lessons from German Experience. – Berlin: Springer, 2022. – 216 p.
7. Данные Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике. Инвестиции в основной капитал, направленные на охрану окружающей среды. – Ташкент, 2023.
8. Национальный доклад о человеческом развитии в Узбекистане. – Ташкент: ПРООН, 2022. – 156 с.
9. Отчет Международного энергетического агентства по возобновляемой энергетике в Центральной Азии. – Париж: МЭА, 2023. – 89 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ МАРКЕТИНГА И МЕНЕДЖМЕНТА В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УЗБЕКИСТАНА

Сафарова Ф.А

*Студент, Факультет Экономики и Туризма, Бухарский государственный университет,
Бухара, Узбекистан*

Fayasafarova19@gmail.com

Аннотация

В статье исследуется роль современных инструментов маркетинга и менеджмента в обеспечении устойчивого экономического развития Республики Узбекистан. На основе анализа стратегических документов («Узбекистан–2030») и отраслевых кейсов («Узбекозиковкат-холдинг», проект «Яшил Макон») выявлены ключевые направления интеграции принципов устойчивого развития. Доказано, что стратегия глокализации, сочетающая цифровизацию, зеленый маркетинг и ESG-менеджмент, способствует повышению конкурентоспособности компаний и достижению национальных целей. Сделан вывод о необходимости развития образовательных программ и нормативной базы.

Ключевые слова: устойчивое развитие, маркетинг, менеджмент, Узбекистан, ESG, «Яшил Макон», «Узбекистан–2030», глокализация.

Современные глобальные вызовы обусловили переход мировой экономики к парадигме устойчивого развития. Для Узбекистана, реализующего стратегию «Узбекистан–2030» [1], интеграция принципов устойчивости в бизнес-практику является стратегическим императивом. Мировой опыт показывает, что страны, активно внедряющие принципы устойчивого развития, демонстрируют более высокие темпы экономического роста. Например, в Скандинавских странах внедрение циркулярной экономики позволило сократить отходы на 45% за последнее десятилетие [6]. В Германии программа "Энергетический поворот" (Energiewende) стала примером успешного перехода к возобновляемой энергетике, что способствовало созданию новых рабочих мест и технологическому развитию [7].

Современный маркетинг и менеджмент трансформируются в ключевые механизмы достижения баланса между экономикой, экологией и социальной сферой. Международная практика свидетельствует, что компании, внедряющие ESG-стандарты, показывают на 15% более высокую рентабельность по сравнению с традиционными предприятиями [8].

Гипотеза исследования: Эффективность стратегии устойчивого развития Узбекистана напрямую связана со степенью интеграции современных инструментов маркетинга (зеленый брендинг, цифровизация, социальные кампании) и менеджмента (ESG, ГЧП) в национальные бизнес-модели и государственные программы. Исследование основано на анализе стратегических документов РУз [1, 2], данных международных организаций и case-study компаний и национальных проектов (2020-2024 гг.). Применены методы сравнительного анализа, синтеза и качественного изучения кейсов.

Маркетинг как драйвер устойчивого развития

Национальная стратегия «Узбекистан–2030» создает рамки для зеленого маркетинга [1]. Компания «Узбекзикофкат-холдинг», например, может усилить свои позиции на экспортных рынках, развивая маркетинговые кампании, подчеркивающие использование биоразлагаемой упаковки и водосберегающих технологий, что соответствует глобальному тренду. Мировой опыт демонстрирует эффективность подобных подходов: компания Unilever достигла значительного роста продаж благодаря программе устойчивого развития "Plan Unilever", которая включала аналогичные экологические инициативы [9].

Цифровой маркетинг становится ключевым инструментом. Высокая интернет-пенетрация создает условия для использования цифровых платформ, таких как «e-qishloq», позволяющих оптимизировать логистические цепочки в агропромышленном комплексе. В сфере туризма цифровые каналы позволяют эффективно продвигать эко-отели и культурно-познавательные туры, что способствует диверсификации турпродукта и привлечению новых категорий ответственных туристов [3]. Опыт таких стран, как Costa Rica, где развитие экотуризма привело к значительному экономическому росту, подтверждает эффективность данного подхода [10].

Национальный проект «Яшил Макон» является эталонным примером социального маркетинга, направленного на изменение поведения населения и формирование экологической культуры [2]. Это создает благоприятный контекст для продвижения частными компаниями «зеленых» продуктов и услуг. Аналогичные программы в других странах, например, "Green India Mission", показали высокую эффективность в изменении экологического поведения населения [11].

Менеджмент как основа устойчивых преобразований

Внедрение ESG-принципов в корпоративное управление становится конкурентным преимуществом. Текстильные компании Узбекистана, внедряющие этические кодексы и прозрачные цепочки поставок, повышают свою привлекательность для международных брендов [4]. Опыт международных корпораций, таких как Patagonia, демонстрирует, что устойчивые бизнес-модели могут быть не только социально ответственными, но и высокоприбыльными [12].

Механизмы государственно-частного партнерства (ГЧП), закрепленные в законодательстве, доказали свою эффективность в реализации масштабных проектов в сфере возобновляемой энергетики (например, ветропарк «Зарафшан»), что напрямую способствует «зеленому» переходу экономики [5]. Международный опыт, в частности пример ОАЭ в реализации проектов в области солнечной энергетики, подтверждает успешность подобных моделей сотрудничества [13].

Проведенное исследование подтвердило выдвинутую гипотезу. Современные инструменты маркетинга и менеджмента являются катализатором устойчивого экономического развития Узбекистана в рамках стратегии «Узбекистан–2030».

На основе проведенного исследования были определены приоритетные направления для совершенствования системы устойчивого развития:

1. Активной образовательной поддержки бизнеса в области устойчивых практик на примерах успешных кейсов («Яшил Макон», «Узбекзикофкат-холдинг»).
2. Развития нормативной базы, стимулирующей «зеленые» инвестиции и ESG-отчетность.
3. Содействия партнерствам между государством, бизнесом и научным сообществом для реализации национальных проектов.

Таким образом, интеграция современных подходов маркетинга и менеджмента является для Узбекистана стратегической необходимостью для обеспечения инклюзивного и динамичного роста экономики.

Список литературы

1. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-158 от 11.09.2023 г. «О Стратегии «Узбекистан–2030». – LEX.uz.

2. Указ Президента Республики Узбекистан № УП-199 от 23.11.2023 г. «О мерах по обеспечению экологической устойчивости и реализации нацпроекта "Яшил Макон"». – LEX.uz.
3. Официальный сайт проекта «e-qishloq». – Агентство по реализации проектов в сфере ИКТ.
4. Обзор устойчивого развития текстильной промышленности Узбекистана // Международная организация труда (МОТ). – Женева, 2021.
5. Информация о проекте «Ветропарк «Зарафшан». – Официальный сайт компании Masdar.
6. European Environment Agency. Circular economy in Europe — 2022 report.
7. Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. Germany's Energiewende — 2023 monitoring report.
8. McKinsey & Company. ESG and profitability — 2023 global survey.
9. Unilever PLC. Sustainable Living Plan — 2022 progress report.
10. World Tourism Organization. Sustainable tourism in Costa Rica — case study, 2023.
11. Ministry of Environment, Forest and Climate Change. Green India Mission — 2023 report.
12. Patagonia Inc. Environmental and social initiatives — 2023 report.
13. International Renewable Energy Agency. UAE renewable energy projects — 2023 review.

THE INSTITUTIONAL ROLE OF THE STATE IN DEVELOPING THE REGIONAL TOURISM POTENTIAL OF UZBEKISTAN

Mirzaeva N. S.

Student, Faculty of Economics and Tourism, Bukhara State University,

Bukhara, Uzbekistan

nastarinmirzaeva03@gmail.com

Abstract: *the article investigates the development of regional tourism potential in Uzbekistan through the analytical lens of public–private sector interaction. Employing a comparative approach, the study explores the correlation between governmental regulatory support and entrepreneurial initiatives within the tourism industry. The findings suggest that an integrated and balanced interplay between state policy frameworks and private sector activities serves as a catalyst for enhancing the competitiveness of the national tourism sector, fostering sustainable regional development, and reinforcing Uzbekistan’s position and image within the international tourism landscape.*

Key words: *state policy, tourism, Uzbekistan, regional development, tourism potential, investments, strategy.*

Tourism represents one of the strategically significant sectors of the modern economy, exerting a multifaceted influence on the socio-economic development of the state. It contributes not only to the growth of national revenues but also to the formation of a positive international image of the country. In recent years, the Republic of Uzbekistan has demonstrated a steady increase in tourism activity, which can be attributed to the liberalization of the visa regime, the modernization of transport and logistics infrastructure, and the active promotion of its cultural and historical heritage. Particular importance in this process is attached to regions possessing a substantial historical and cultural potential — such as Samarkand, Bukhara, Khiva, and the Fergana Valley, which function as key centers of attraction for international visitors as well as destinations for domestic tourism.

The effective development of regional tourism potential is largely determined by the nature and extent of interaction between state institutions and the private sector. The government performs regulatory and facilitative functions by establishing the legal framework, implementing strategic development programs, expanding infrastructure, and promoting the national tourism brand on the international stage. Simultaneously, there has been a noticeable intensification of private initiatives — development of small hotel enterprises, ethno-cultural routes, innovative start-ups in the service sector, and tour operations — which evolve mainly outside the direct control of state institutions.

The relevance of this research is defined by the need for a comprehensive analysis of the degree of state involvement in regional tourism development and the identification of optimal mechanisms of public–private interaction. Accordingly, the following hypothesis is proposed: the development of regional tourism potential in Uzbekistan may occur both under conditions of active state support and through private entrepreneurial initiatives; however, sustainable and balanced growth can be achieved only through a synergistic partnership in which the private sector acts as an independent and equal stakeholder in cooperation with the state.

Tourism development in Uzbekistan is recognized as a strategic national priority aimed at strengthening the country's economic potential, increasing employment, and enhancing its international image. The state's tourism strategy is based on the integrated development of tourism infrastructure, including the construction and modernization of accommodation facilities, the creation of new tourism sites, and the improvement of the transportation network — air, rail, and road routes. In recent years, more than 800 infrastructure projects have been implemented in Uzbekistan to stimulate tourism development. The hotel capacity has expanded to 140,000 beds, 70 new tourist routes have been established, and six private airlines have been launched.⁶¹ Infrastructure improvement has contributed not only to service quality enhancement but also to the geographical diversification of tourist destinations.

Particular emphasis is placed on the development of the hospitality industry, involving the construction of modern large-scale hotels in major cities as well as the promotion of small guesthouses and family-run mini-hotels in regional areas. Within the framework of a new state tourism program, the government plans to allocate 5,000 hectares of land for the construction of hotels and tourism facilities over the next three years. Entrepreneurs will be granted participation without land acquisition costs, with the state acting as a co-investor possessing the right to repurchase its share within ten years or to offer a 20% discount for a lump-sum payment. The program also provides for concessional loans of up to seven years for hotel construction, the abolition of tourist taxes outside Tashkent and major tourist zones, and the increase of limits on guest reception in family guesthouses.⁶²

At the same time, the country continues to modernize airports, update railway routes, and construct new highways, thereby improving accessibility and transportation comfort for tourists. The diversification of tourism products is another strategic focus. Uzbekistan now offers routes encompassing historical cities, cultural events, natural landmarks, gastronomic tours, and adventure programs. Tourism products range from Silk Road itineraries to eco and rural tourism, catering to diverse categories of travelers.⁶³

The promotion of the national tourism brand is conducted through international marketing campaigns, participation in global exhibitions and forums, and active utilization of digital technologies and social media. In 2024, the government announced plans to create a new national tourism brand to strengthen the country's image as a safe and attractive destination. The Tourism Committee was instructed to organize an international competition for the brand concept by October 2024. Furthermore, in 2024–2025, Uzbekistan hosted 50 international journalists and bloggers with a combined audience exceeding 10 million followers to promote the country on digital platforms.⁶⁴

An essential component of tourism development policy is human capital formation — training qualified personnel, improving service standards, and creating comfortable conditions for visitors, all of which contribute to Uzbekistan's reputation as a welcoming and competitive tourism destination.

On July 16, 2024, President Shavkat Mirziyoyev reviewed proposals for advancing tourism infrastructure and attracting foreign visitors. For regions with high tourism potential, master plans

⁶¹ “Президент Узбекистана обозначил направления Стратегии комплексного развития туризма до 2030 года”, 16.10.2023, <https://darakchi.uz/ru/174498>

⁶² “В Узбекистане запустят новую программу по развитию туризма”, 20.08.2025, <https://kun.uz/ru/news/2025/08/20/v-uzbekistane-zapustyat-novuyu-programmu-po-razvitiyu-turizma>

⁶³ “Стратегия развития туризма в Узбекистане: путь к уникальному опыту в туризме”, 29.10.2023, <https://tsue.uz/ru/news/ozbekistonda-turizmi-rivojlantirish-strategiyasi-noyob-turizm-tajribasiga-yol>

⁶⁴ “Узбекистану создадут новый туристический бренд”, 23.07.2024, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/07/23/uzbekistan-tourism-brand/>

were developed, involving USD 50 million in private investment and 100 billion soums in state funding for infrastructure. The Reconstruction and Development Fund allocated USD 50 million in loans to the tourism sector at an interest rate of 17% per annum for a 10-year period with a two-year grace period. Additional incentives were introduced, including exemptions from customs duties for imported buses and minibuses, and a 50% profit tax reduction for organizers of international business events.⁶⁵ These measures demonstrate the state's active role in attracting foreign investments, simplifying procedures for investors, providing tax incentives, and guaranteeing property protection — factors that foster the growth of modern tourism complexes and the hospitality industry.

The national tourism development strategy also emphasizes the role of local communities and the private sector. Local initiatives, small and medium enterprises, and public participation in tourism infrastructure development contribute significantly to regional economic growth and job creation. Particular attention is given to sustainable development, including environmental protection, the preservation of cultural heritage, and the implementation of eco-friendly technologies in tourism management.

Consequently, the integrated development of infrastructure, domestic tourism, branding, investment attraction, and sustainable governance creates favorable conditions for transforming Uzbekistan into an appealing and competitive tourism destination. Against this background, the central research question emerges: can the tourism potential of Uzbekistan be fully realized without active state participation, or is the synergy of public regulation and private initiative the decisive factor for sustainable sectoral development? This leads to the hypothesis that the sustainable development of Uzbekistan's regional tourism potential is feasible only through a balanced public-private partnership model.

Alongside state-led initiatives, Uzbekistan has witnessed the formation of an active private and local tourism sector, which plays a crucial role in attracting visitors and developing regional infrastructure. This segment relies on private investment and community-based initiatives, including small and medium-sized enterprises, guesthouses, private hotels, artisans' workshops, and agricultural holdings. Ethnic, agro-, and eco-tourism occupy a special place within this framework.

Ethnic tourism develops around private cultural establishments and guesthouses, enabling tourists to immerse themselves in traditional Uzbek culture, crafts, and cuisine. It contributes to preserving and popularizing local traditions while generating employment and stimulating regional economies without direct government involvement. Tourists may participate in traditional ceremonies and festivals such as weddings, Navruz, and seasonal fairs — activities that foster intercultural exchange and enhance Uzbekistan's cultural visibility worldwide.

Agro-tourism is also rapidly expanding through private initiatives, allowing visitors to experience farming activities and rural crafts, thereby combining leisure with education and community support. To encourage rural tourism, since 2020 Uzbekistan has been granting certain localities the status of "tourist aul," "tourist village," "tourist kishlak," or "tourist mahalla." This initiative is regulated by the Resolution No. 433 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan (dated June 10, 2020) "On Measures to Create Favorable Conditions for the Restoration and Development of the Tourism Sector in the Republic of Uzbekistan."⁶⁶

Eco-tourism, primarily organized by private companies and local communities, focuses on natural areas, national parks, and mountain regions, promoting tourism that minimizes environmental impact. A notable example is the eco-tourism complex project in the Kumkurgan district of Surkhandarya region, covering 15.7 hectares with an investment of 140 billion soums. The project includes the creation of environmentally friendly infrastructure, green zones, roads, and wastewater treatment systems, demonstrating the integration of ecological principles into tourism development.⁶⁷

⁶⁵ "Для туристического бизнеса выделяют кредитную линию на \$50 млн", 17.07.24, <https://www.spot.uz/ru/2024/07/17/tourism-support/>

⁶⁶ Постановление Кабинета министров Республики Узбекистан «О мерах по созданию благоприятных условий для развития и реабилитации сферы туризма в Республике Узбекистан» от 10.07.2020 г. № 433 <https://lex.uz/docs/4428101>

⁶⁷ "В Сурхандарьинской области построят комплекс экотуризма стоимостью 140 млрд сумов", 26.08.2025, <https://kun.uz/ru/news/2025/08/26/v-surxandarinskoy-oblasti-postroyat-kompleks-ekoturizma-stoimostyu-140-mlrd-sumov>

The evolution of the private tourism sector in Uzbekistan diversifies the national tourism offer, stimulates regional economic activity, and contributes to the creation of authentic and competitive tourism products. These initiatives, driven by local entrepreneurship and community engagement, form a vital part of the tourism ecosystem, developing largely independently of direct state intervention.⁶⁸

The development of the tourism sector in the Republic of Uzbekistan is pursued through two complementary pathways: active state involvement and initiatives originating from the private sector. Each of these pathways possesses distinct structural characteristics, functional advantages, and inherent limitations, collectively forming a comprehensive and multi-layered model for the development of the national tourism complex.

State policy in the tourism sphere is oriented towards the creation of a favorable institutional and infrastructural environment that facilitates the attraction of tourist flows and investment resources. Priority areas of governmental activity include the development of transport and hospitality infrastructure, the enhancement of service quality, and the cultivation of a positive national image on the international stage. Within the framework of ongoing state programs, modernization of airports and railway hubs has been carried out, hotel complexes and tourism clusters have been constructed, visa procedures have been simplified, and the investment climate has been improved. These measures have contributed to the growth of tourist inflows, strengthened Uzbekistan's competitiveness in the global tourism market, and elevated the overall level of service. Additionally, state regulation prioritizes the preservation of cultural and natural heritage, the implementation of sustainable tourism principles, and the promotion of the national tourism brand internationally.

In contrast to the state-led model, tourism development in the private sector is characterized by greater flexibility, adaptability, and localized specificity. Private entrepreneurs, local communities, and small business actors actively advance ethnic, agritourism, and ecotourism initiatives, generating unique tourism products rooted in national traditions, artisanal production, and natural-recreational resources. These initiatives are predominantly driven by private investment and community engagement, largely independent of direct state intervention, promoting the decentralization of tourism activities and the inclusion of previously peripheral territories.

Private tourism is distinguished by a high degree of individualization and authenticity of the tourist experience: travelers have the opportunity not only to engage with cultural and historical sites but also to participate in the daily practices and traditions of local populations. Such forms of tourism support small business development, increase employment opportunities and income levels, and contribute to the preservation of cultural heritage. Nevertheless, limitations in financial resources and restricted access to credit mechanisms remain constraints on the expansion of private initiatives.

A comparative analysis of these development models indicates that state involvement ensures systematization, scale, and strategic stability of the tourism sector, while the private sector contributes elements of flexibility, innovation, and regional diversity. State institutions establish the overarching legal, infrastructural, and investment frameworks, whereas the private sector populates these frameworks with concrete content, generating diverse tourism products and services. The interaction between these elements is a critical condition for successful tourism development: in the absence of state support, institutional stability and scale are compromised, whereas without private initiatives, authenticity, innovative potential, and the competitiveness of the national tourism offering are diminished.

Thus, an effective model for tourism development in Uzbekistan should be grounded in the principle of balanced partnership between state institutions and the private sector. The state functions as a strategic coordinator and guarantor of sectoral sustainability, while the private sector serves as a source of innovation, a custodian of local cultural identity, and a driver of territorial development. Only through their constructive interaction is it possible to establish a resilient, competitive, and socially significant tourism system capable of strengthening regional economies and enhancing Uzbekistan's international attractiveness as a tourist destination.

⁶⁸ "Туризм в Узбекистане", <https://www.orexca.com/rus/uzbekistan/tourism.htm>

References

1. “Президент Узбекистана обозначил направления Стратегии комплексного развития туризма до 2030 года”, 16.10.2023, <https://darakchi.uz/ru/174498>
2. “В Узбекистане запустят новую программу по развитию туризма”, 20.08.2025, <https://kun.uz/ru/news/2025/08/20/v-uzbekistane-zapustyat-novuyu-programmu-po-razvitiyu-turizma>
3. “Стратегия развития туризма в Узбекистане: путь к уникальному опыту в туризме”, 29.10.2023, <https://tsue.uz/ru/news/ozbekistonda-turizmni-rivojlantirish-strategiyasi-noyob-turizm-tajribasiga-yol>
4. “Узбекистану создадут новый туристический бренд”, 23.07.2024, <https://www.gazeta.uz/ru/2024/07/23/uzbekistan-tourism-brand/>
5. “Для туристического бизнеса выделяют кредитную линию на \$50 млн”, 17.07.24, <https://www.spot.uz/ru/2024/07/17/tourism-support/>
6. Постановление Кабинета министров Республики Узбекистан «О мерах по созданию благоприятных условий для развития и реабилитации сферы туризма в Республике Узбекистан» от 10.07.2020 г. № 433 <https://lex.uz/docs/4428101>
7. “В Сурхандарьинской области построят комплекс экотуризма стоимостью 140 млрд сумов”, 26.08.2025, <https://kun.uz/ru/news/2025/08/26/v-surxandarinskoy-oblasti-postroyat-kompleks-ekoturizma-stoimostyu-140-mlrd-sumov>
8. “Туризм в Узбекистане”, <https://www.orexca.com/rus/uzbekistan/tourism.htm>

THE INTERNSHIP SYSTEM IN HIGHER EDUCATION AND ITS ROLE IN PERSONNEL TRAINING

Karimova Xurshida Raximovna

Master's student at Bukhara state university

Abstract: *This paper provides a scientific examination of the structure and essence of the internship framework within higher education institutions, focusing on the mechanisms of its organization and its significance in shaping students' professional skills. The article also outlines practical suggestions and strategic recommendations aimed at enhancing the effectiveness of the internship system.*

Key words: *internship, human resource development, higher education, industrial practice, cooperation, global experience, digitalization.*

The rapid transformation of the global labor market necessitates that higher education institutions produce specialists who are skilled, creative, and capable of adapting to change. Consequently, the importance of hands-on training in the educational process has grown substantially. According to UNESCO data, nearly 85% of modern professions give priority to practical competencies rather than purely theoretical understanding.⁶⁹

One of the principal goals of higher education is to train qualified and competitive professionals who can meet the evolving demands of the contemporary world. In this regard, the development of practical abilities alongside theoretical mastery holds exceptional significance. From this standpoint, the internship framework constitutes an essential component of higher education, playing a decisive role in students' professional growth.

An internship represents a key phase in students' vocational preparation, aimed at equipping them with the ability to apply academic knowledge in real work conditions while fostering their professional competencies. Its fundamental objectives include: cultivating practical skills relevant to

⁶⁹ Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, <https://doi.org/10.54675/ASRB4722>, 188 p.

specific professional tasks, familiarizing students with actual production environments, ensuring professional social integration, and reinforcing the application of theory through practice.⁷⁰

In the modern era, the relationship between academia and industry is becoming increasingly intertwined. Within this context, internships serve multiple purposes: they deepen professional expertise, assist students in discovering their career interests, help establish relationships with potential employers, and provide opportunities to acquire and apply innovative methods. Furthermore, internship outcomes are used as analytical resources to improve educational curricula and standards. The Experiential Learning Theory (ELT), proposed by American psychologist and educator David Kolb (1984), interprets the learning process as an active, ongoing, and cyclical system shaped by personal experience. Kolb emphasized that individuals gain knowledge not only through the absorption of theoretical concepts but also through active participation, critical reflection, and self-analysis of real experiences and errors. This method has proven particularly effective for adult learners and those preparing for professional practice.⁷¹

David Kolb's model consists of four main stages:

1. Concrete Experience – The process of learning starts when an individual directly participates in real-life circumstances. At this stage, students acquire firsthand experience through activities such as laboratory sessions, practical workshops, or internship programs that expose them to actual working environments.

2. Reflective Observation – In this phase, learners engage in contemplation about their experiences, analyze outcomes, and derive conclusions by evaluating both their achievements and mistakes. This reflection enables them to perceive events from multiple perspectives and develop a deeper understanding of what has occurred.

3. Abstract Conceptualization – Insights obtained through reflection are then generalized and structured into theoretical models, ideas, or conceptual frameworks. During this stage, the learner organizes personal or collective experiences into systematic knowledge and elevates them to the level of universal principles.

4. Active Experimentation – This stage emphasizes the practical application of accumulated knowledge and skills in new situations. Drawing on prior experiences, students attempt to test theories and apply learned concepts to novel tasks and environments, thereby reinforcing their learning outcomes.⁷²

This cyclic and interactive model effectively helps learners connect theory with practice, improving their adaptability and professional competence in real-world conditions.

David Kolb's framework highlights the importance of active participation, self-reflection, and experiential learning as central components of the educational process. This methodology not only facilitates a deeper and more meaningful understanding of knowledge but also stimulates the learner's ability to apply it independently in authentic contexts.⁷³

Table 1: "Foreign Experience in Organizing the Internship System"

Country	Internship	Type Duration	Characteristics
Germany	Dual Education System (duale Ausbildung)	2-3 years	Full integration with production; student spend 3 days a week in internships
South Korea	Industry-University Cooperation	6-12 months	Directed exchange of experience based on a contract with the company.

⁷⁰ Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). Learning styles and learning spaces: Enhancing experiential learning in higher education. *Academy of Management Learning & Education*, 4(2), 193–212. <https://doi.org/10.5465/amle.2005.17268566>

⁷¹ OECD (2023), *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>

⁷² World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. <https://www.weforum.org/reports>

⁷³ Deloitte. (2021). *Global Human Capital Trends 2021*.

USA	Internship, Co-op 3 months	3 months - 1 year	Students work in companies at their discretion, often paid.
Finland	Practice-Based Learning	Integrated into the curriculum	Practical work based on projects in each module.

Additionally, Kolb's theory categorizes individual learning preferences into distinct styles:

- Assimilators – those who favor theoretical reasoning and abstract concepts;
- Divergers – individuals inclined toward observation and reflection;
- Convergers – learners who excel in solving practical, real-world problems;
- Accommodators – those who rely on hands-on experience and intuition to make decisions.

This classification provides educators with a methodological basis to identify each student's personal learning tendencies and tailor instructional strategies accordingly.

Kolb's model has gained extensive application, particularly in practice-oriented disciplines such as medicine, engineering, pedagogy, and business management. For instance, in the medical field, students encounter various clinical cases during practice sessions, analyze them reflectively, study theoretical medical guidelines, and subsequently implement their understanding in real clinical settings. Thus, the learning process becomes richer, integrating not only lectures and conceptual knowledge but also genuine, experience-based learning.

The internship framework functions as a vital instrument for bridging the gap between theoretical learning and real-world application. Around the world, nations have structured their internship systems in line with their educational priorities and economic contexts. The following sections analyze the evolution and unique characteristics of internship models based on the experiences of several leading countries.

Global experience demonstrates that the success and efficiency of an internship framework are largely determined by the degree of integration between the educational system and the economic structure, as well as by the duration, content, and level of student engagement in internship activities. The German model exemplifies complete synchronization between academic learning and production processes, whereas the South Korean approach is based on formal collaboration between universities and industries. The United States model emphasizes the independence and initiative of students, while the Finnish system is distinguished by embedding internship practice into every educational stage as a fundamental component of the curriculum.

Within the sphere of higher education, internships are perceived not merely as instruments for reinforcing theoretical knowledge but as essential platforms for nurturing both personal and professional competencies. The smooth transition from academic life to the labor market, particularly in the context of the rapidly evolving technological and economic landscape, has created a strong demand for graduates with hands-on professional experience. Empirical findings suggest that internship programs serve as a practical bridge for students to enter the "skills-based economy," enabling them to apply and refine their knowledge in real-world conditions.

The competencies developed through internship participation can be grouped into three major categories:

1. Functional competencies – These encompass the practical knowledge, technical skills, and applied abilities required for students to perform their professional tasks effectively. For instance, in the medical profession, this may involve diagnosing clinical cases, engaging in effective patient communication, and managing medical documentation accurately.

2. Personal competencies – These represent individual qualities such as accountability, time management, initiative, continuous self-improvement, and adherence to professional ethics. Employers often regard these characteristics as key determinants of an employee's consistent performance and workplace reliability.

3. Metacompetencies – These refer to broader, cross-disciplinary abilities, including critical problem-solving, teamwork, analytical reasoning, and adaptability to dynamic environments. Such skills enable individuals to function successfully not only within a single profession but across

multiple occupational contexts, thereby enhancing their overall employability and versatility in the modern labor market.⁷⁴

In modern educational systems, these competencies are commonly described as “skills of the 21st century” and hold great significance in the global employment landscape. According to Deloitte’s international annual report, approximately 79% of employers have indicated their preference for hiring graduates who have undergone internship programs. This data convincingly highlights the practical importance of internships in shaping a competent and job-ready workforce.

Employers note that individuals with internship experience tend to adapt to workplace conditions more rapidly, demonstrate a better understanding of real professional contexts, and require less training or adjustment time. Furthermore, such graduates are generally more prepared to collaborate in teams, communicate effectively, and engage confidently with clients and organizational processes.

Internships also serve as a vital bridge of interaction between academic institutions and employers. This two-way connection yields mutual benefits: while students gain valuable experience and career insights, companies can identify and attract promising young talent early on, matching their human resource needs. This mechanism is particularly crucial for fostering an innovative and competitive economy. When effectively managed, the internship framework enables the education system to achieve one of its primary missions — preparing a workforce that is competitive, socially adaptive, and aligned with labor market demands.

The internship process plays a pivotal role in strengthening students’ professional readiness within higher education institutions. Recognizing this, on September 26, 2018, the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of the Republic of Uzbekistan approved the “Regulation on the System of Monitoring and Evaluating Students’ Knowledge” (Order No. 19-2018). This regulation identifies internships as one of the core indicators in assessing students’ learning outcomes, underscoring their central place in the national education framework.

Moreover, a series of Presidential decrees and resolutions have been introduced to enhance the effectiveness of internship practices in Uzbekistan’s higher education system. The Presidential Decree No. PD-3151 (dated July 27, 2017) titled “On Measures to Further Expand the Participation of Economic Sectors and Industries in Improving the Quality of Training Specialists with Higher Education” mandates stronger integration between higher education institutions and industrial sectors, as well as the pilot implementation of professional pedagogical internships.

Similarly, the Presidential Decree No. PD-3775 (dated June 5, 2018) emphasizes additional reforms aimed at improving the quality of education and ensuring more active participation of universities in ongoing modernization efforts. Later, the Decree No. PD-5847 (issued October 8, 2019) approved the “Concept for the Development of the Higher Education System until 2030,” which outlines the creation of a solid methodological basis for the systematic organization of industrial and professional internships in alignment with global standards.⁷⁵

Overall, the internship system provides students with the opportunity to translate theoretical knowledge into practical skills, thereby reinforcing their professional capabilities and employability. Within Uzbekistan’s higher education institutions, internship types differ across academic disciplines, yet the fundamental categories remain consistent. The main forms of internships include:

- **Introductory Internship** – designed to acquaint students with the fundamental aspects and organizational structure of their chosen professional field.
- **Educational Internship** – intended to evaluate and strengthen the practical application of the theoretical knowledge gained during academic study.
- **Production Internship** – involves students’ direct participation in real production processes, allowing them to gain first-hand experience under actual working conditions and apply their academic knowledge in professional environments.

⁷⁴ Abdullaev J. (2024) The academic dynamics and integration influences shaping the experiences of international students in higher education. “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va yuqori iqtisodiy oʻsish surʼatlarini taʼminlashning ustuvor yoʻnalishlari” konferensiyasi (196-200 b.)

⁷⁵ Nizamov, A., Rakhmonov, K., & Azimov, B. (2025, February). Assessing the sustainability of light industry sectors in the competitive struggle of the region. In AIP Conference Proceedings (Vol. 3268, No. 1). AIP Publishing.

- Research Internship – focuses on engaging students in scientific inquiry and experimentation, enabling them to develop innovative ideas and put new research concepts into practice.

The organization and duration of internships are defined in accordance with the academic curriculum of each specific educational program.

To enhance the overall efficiency and quality of the internship framework within Uzbekistan's higher education institutions, the following practical recommendations are proposed:

- Enhancing cooperation between enterprises and higher education institutions – by improving the contractual system regulating internship placements and strengthening the mechanisms for continuous monitoring and evaluation.
- Implementing a digital monitoring platform – developing online systems that allow for transparent, real-time supervision of the internship process, ensuring active interaction among students, educational institutions, and partner organizations.
- Expanding employment opportunities – fostering stronger partnerships with employers to facilitate graduates' job placement upon the completion of their internships, thus improving post-graduation employment outcomes.

The consistent implementation of initiatives designed to improve the quality and efficiency of internships—supported by the presidential decrees and governmental decisions—remains a key factor in deepening the integration of education with the economic sectors of Uzbekistan.⁷⁶

Furthermore, the introduction of innovative internship formats, such as digital supervision systems and closer collaboration between universities and industrial enterprises, contributes significantly to increasing the system's overall effectiveness.

Importantly, the internship framework benefits not only students but also employers, who gain the opportunity to identify and cultivate talented young specialists in alignment with their specific organizational needs.

Ultimately, the proper organization and management of internships within higher education institutions are decisive factors in ensuring students' smooth transition into the labor market, thereby contributing to the preparation of a highly skilled, adaptable, and competitive workforce that meets the requirements of the modern economy.

References:

1. Published in 2021 by the United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, <https://doi.org/10.54675/ASRB4722>, 188 p.
2. Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). Learning styles and learning spaces: Enhancing experiential learning in higher education. *Academy of Management Learning & Education*, 4(2), 193–212. <https://doi.org/10.5465/amle.2005.17268566>
3. OECD (2023), *Education at a Glance 2023: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/e13bef63-en>
4. World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. <https://www.weforum.org/reports>
5. Deloitte. (2021). *Global Human Capital Trends 2021*.
6. Abdullaev J. (2024) The academic dynamics and integration influences shaping the experiences of international students in higher education. “Milliy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va yuqori iqtisodiy oʻsish surʼatlarini taʼminlashning ustuvori yoʻnalishlari” konferensiyasi (196-200 b.)
7. Nizamov, A., Rakhmonov, K., & Azimov, B. (2025, February). Assessing the sustainability of light industry sectors in the competitive struggle of the region. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 3268, No. 1). AIP Publishing.
8. Azimov, B., & Mukhiddinova, N. (2025). THE INTERDEPENDENCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND BUSINESS COMPETITIVENESS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(1), 103-109
9. Azimov, B., & Mukhiddinova, N. (2025). INNOVATION STRATEGIES: THEIR NECESSITY AND TASKS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(1), 96-102.

⁷⁶ Azimov, B., & Mukhiddinova, N. (2025). THE INTERDEPENDENCE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND BUSINESS COMPETITIVENESS. *International Journal of Artificial Intelligence*, 1(1), 103-109

HUDUDLAR BO'YICHA TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH

Giyazova Nozima Bayazovna

BuxDU Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

Ikromova Nigina Alisher qizi

BuxDU Iqtisodiyot va turizm fakulteti

2 kurs talabasi

Annotatsiya : Ushbu tezisdá O'zbekiston hududlarida turizm sohasini rivojlantirish orqali iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish istiqbollari, mavjud muammolar va ular bo'yicha yechimlar tahlil qilinadi. Turizm sohasining iqtisodiy ahamiyati, hududlar o'rtasidagi farqlar, infratuzilma va xizmatlar sifatidagi to'sqinliklar, shuningdek mamlakatning turizm salohiyatini kengaytirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Kalit so'zlar: turizm, hududiy rivojlanish, infratuzilma, xizmatlar sifati, investitsiya, barqarorlik.

Kalit so'zlar: turizm; hududiy iqtisodiy rivojlanish; infratuzilma; xizmatlar sifati; investitsiya; barqaror rivojlanish; O'zbekiston.

Turizm sohasining iqtisodiyotni rivojlantirishdagi o'rni katta: ishchi o'rinlari yaratiladi, valyuta tushimi oshadi, infratuzilma yangilanadi. O'zbekistonda soha so'nggi yillarda diqqat markazida bo'lib, davlat tomonidan turizmni rivojlantirishga qaratilgan strategiyalar qabul qilinmoqda. Masalan, transport xizmatlari hujayrasi 2024 yilda 2023 yiliga nisbatan 9,9 % oshgani ma'lum. Hududlarda turizmni rivojlantirish esa iqtisodiyotni barqarorlashtirishga — ya'ni faqat markaziy shaharlar emas, rivojlanmagan hududlar ham rivoj topishiga xizmat qiladi. Turizm — faqat call markazlari yo'llarida yoki yirik shaharlar darajasida emas, balki hududlarda ham iqtisodiyotni jonlantirishning samarali vositasi. Agar turizm mahalliy aholini jalb qilsa, xizmat ko'rsatish sektori kengaysa, sayyohlar uchun transport-va mehmonxona tarmoqlari yaxshilansa — bu hudud iqtisodiyotiga qo'shimcha daromad, ishchi o'rinlari va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini beradi. O'zbekistonda turizm sohasida so'nggi yillarda jiddiy islohotlar boshlangan. Masalan, 2016-yildan keyin 100 dan ortiq huquqiy hujjatlar qabul qilingani va turizm infratuzilmasi, mahsulot diversifikatsiyasi, xizmatlar ko'lamini kengaytirish borasida chora-tadbirlar amalga oshirilgani qayd etilgan.

Hududiy jihatdan ham turizm markazlari ko'pincha markaziy shaharlar: Samarqand, Buxoro, Xiva kabi joylar bo'lib, boshqa hududlar, ayniqsa qishloq joylari yoki tog'-o'rmon hududlari kamroq foydalanilgan. Masalan, bir tadqiqotda 2023-yilgi ma'lumotlar bo'yicha Tashkent, Samarqand va Buxoro viloyatlari sayyohlarning ~62% ini jalb qilgani aniqlangan. Shu bilan birga, bu markazlashtirish hududiy notenglikni MUSTahkamlashi mumkin — rivojlangan hududlar yaxshi infratuzilmaga ega bo'ladi, chekka hududlar esa keyinroq qoladi. Shunday qilib, turizm hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin — ya'ni faqat bir-ikki markaz emas, chekka joylar ham turizm orqali rivojlanishi — bu nuqta muhim.

O'zbekistonda tarixiy shaharlar, madaniy meros, tabiiy manzara, «Ipak yo'li» yo'nalishidagi obidalar bo'yicha katta salohiyat mavjud. Masalan, «Silk Road» doirasida O'zbekistonda 80 % gacha madaniy meros joylashgani qayd etilgan. Shuningdek, davlat darajasida turizm sohasiga investitsiyalar yo'naltirilmoqda — masalan, 8 yil ichida turizm va xizmatlar tarmog'iga ~6,5 milliard AQSH \$ investitsiya jalb qilinganligi ma'lumotlarda keltirilgan. «Vizalarni soddalashtirish, elektron viza tizimlarini joriy etish» kabi chora-tadbirlar ham qabul qilingan. Bundan tashqari, davlat tomonidan «barrier-free» turizm infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha maxsus qaror qabul qilingan — nogironligi bo'lgan shaxslar uchun mo'ljallangan xizmatlar kiritilmoqda. Natijada, turizm sektori milliy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, xorijiy valyuta tushumini oshirish va yangi ish o'rinlari yaratish potensialiga ega. Biroq, sohada hali bo'lmagan jihatlar ham ko'p.

Turizmni hududlarda barqaror rivojlantirish yo'lida bir qator muammolar mavjud. Masalan, Xiva viloyatida yo'lovchi aviaqatnovlari va temiryo'l tarmoqlari yetarli emasligi ta'kidlangan — bu esa sayyohlar oqimini cheklamoqda. Tadqiqotlarda turizm infratuzilmasi (yo'llar, mehmonxonalar, transport, kommunikatsiya) hali ba'zi hududlarda zaif ekanligi ko'rsatilgan.

Xizmat ko'rsatish darajasi hududlar bo'yicha bir xilda emas. Ba'zi hududlarda xalqaro standartlarga javob beruvchi mehmonxona, restoran, yo'nalishlar kam. Tadqiqotlarda xodimlarning

tillarni bilishi, turizm sohasida malakali mutaxassislar tayyorlanmagani ham muammo sifatida tilga olingan. Markaziy shaharlar ko'p sayyohni jalb etsa-da, chekka hududlar kamroq daromad olmoqda. Masalan, Farg'ona vodiysi kabi joylar turist oqimini kichik foiz bilan qabul qilmoqda.

Yuqoridagi muammolarni yengib o'tish orqali hududlarda turizm orqali iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash mumkin. Quyida asosiy istiqbollar va yechimlar keltiriladi.

- O'zbekistonda turistlar soni tez o'smoqda, bu esa potentsialni oshiradi.
- Raqamli texnologiyalar, mobil ilovalar, virtual sayohatlar orqali xizmatlar yanada interaktiv bo'lishi mumkin.
- Turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish imkoniyati: gastronomik turizm, ekologik turizm, madaniy va ekstremal turizm yo'nalishlari kengaymoqda.
- Chekka hududlarda mahalliy aholini turizmga jalb qilish orqali mahalliy daromadlarni oshirish va hududiy notenglikni kamaytirish mumkin

Bularga yechim qilib, infratuzilmani takomillashtirish: hududlardagi yo'llar, transport, mehmonxona tarmoqlari va kommunal xizmatlarni modernizatsiya qilish zarur. Masalan, Shakhrisabz tumanida 33 km yo'l kengaytirilishi va turizm klasteri hosil qilinishi belgilangan. Xodimlar malakasini oshirish va xizmatlar sifatini yaxshilash: turizm, mehmondo'stlik va til bilish sohalarida kadrlar tayyorlashga e'tibor berish lozim. Marketing va brend yaratish: O'zbekiston turizm brendini kuchaytirish, xalqaro platformalarda faol bo'lish, raqamli marketingni rivojlantirish. Hududiy tenglik tamoyili asosida rivojlantirish: markaziy hududlar bilan birga chekka hududlarga ham resurs va e'tibor qaratish — sayyohlarni markazlashmasdan tarqatish.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turizm hududlarda iqtisodiy barqaror rivojlanishni ta'minlashda muhim omil bo'lishi mumkin. Buning uchun infratuzilma, xizmatlar sifati, marketing va raqamli yechimlar, hamda hududlararo tenglik tamoyili bo'yicha kompleks ishlar olib borilishi zarur. Agar bu yo'nalishlar birgalikda amalga oshirilsa, turizm nafaqat markaziy shaharlar, balki hududlar iqtisodiyotini ham jonlantiradi, aholi daromadlarini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan manbalar

1. "New Model of Tourism for the New Uzbekistan" — OCA Magazine, 2024.
2. "Uzbekistan's Tourism Boom: The Hidden Challenges Behind the Rise" — AITRAN.
3. "Tourism Development in three regions of the Ferghana Valley, Uzbekistan" — Helvetas project synopsis.
4. "Tasks for improving tourism infrastructure identified" — Yuz.uz article.
5. "Barriers to tourism infrastructure development in Uzbekistan: a critical analysis" — Sarvinosh Shodmonova.
6. "Tourism Growth Challenges and Strategic Development Priorities in Uzbekistan" — Academia Open article.
7. "Tourism Sustainability in Uzbekistan: Challenges and Opportunities Along the Silk Road" — MDPI.
8. "Issues on tourism and investments discussed" — President.uz official site.
9. "Measures for the development of barrier-free tourism infrastructure in Uzbekistan have been approved" — UzDaily.
10. "ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН: ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТЛАР (Conference Proceeding)" — Conferences.uz.

INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PRACTICES IN IMPLEMENTING SUSTAINABLE TOURISM IN UZBEKISTAN

Fatilloeva Sabina Anvar qizi

Master's Student, 2nd Year,

Faculty of Economics and Tourism, Department of Economics,

Bukhara State University

E-mail: anvarovnasabina07@gmail.com

Annotation: *This article presents an in-depth analysis of international experiences in developing sustainable tourism based on cultural heritage sites. In particular, it examines the strategic approaches adopted by countries such as Japan and Turkey, aimed at preserving cultural heritage while promoting tourism in line with the principles of ecological, social, and economic sustainability. The study explores the balance between tourism development and heritage conservation, the rational use of resources, and the preservation of these assets for future generations. Moreover, based on the analysis of best international practices, the article identifies aspects that can be applied in the context of Uzbekistan and proposes recommendations for developing a national model of sustainable tourism.*

Keywords: *sustainable tourism, international experience, ecological tourism, heritage preservation, tourism strategies, Uzbekistan*

In today's global economy, the field of sustainable tourism is recognized as one of the leading sectors, serving as a key driver of economic growth, job creation, and attraction of foreign investment in many countries. Tourism plays a vital role not only in ensuring economic efficiency but also in achieving sustainable development goals by promoting peace, cultural exchange, and international cooperation. At the same time, the increase in tourist flows raises the issue of preserving heritage sites and maintaining their physical and cultural integrity. Therefore, the issue of developing sustainable tourism has become one of the most urgent topics today. Sustainable tourism is an approach aimed at balancing environmental protection, community interests, and economic benefits to achieve long-term positive outcomes. Given the threats of resource depletion, cultural loss, and global environmental challenges, sustainable tourism has become an integral part of both national and international tourism strategies.

Consequently, sustainable tourism approaches based on this concept are becoming crucial tools for preserving and rationally utilizing cultural heritage. In modern academic literature, sustainable tourism is interpreted as a systemic approach that ensures ecological, social, and economic balance. Within this framework, tourism is viewed not merely as a source of income but as a social institution that contributes to preserving cultural memory, supporting local communities, and ensuring rational use of natural and historical resources.

The experience of developed countries—particularly Japan and Turkey—shows that integrating heritage preservation with tourism activities can lead not only to the protection of cultural sites but also to the effective realization of their socio-economic potential. The reason for choosing Turkey and Japan lies in their advanced experience in heritage protection, sustainable tourism development, and local community involvement—areas that closely align with Uzbekistan's context and needs. Hence, their experiences can serve as valuable models for Uzbekistan's practical steps. This article analyzes sustainable tourism through the lens of cultural heritage in these countries and develops recommendations relevant to Uzbekistan's conditions.

Research Methodology

The study employed qualitative content analysis and comparative methods. Primary data were obtained from official reports published by the UN World Tourism Organization and from practical programs on heritage preservation and tourism management in Turkey and Japan. An analytical approach based on the principles of ecological, social, and economic sustainability was developed. An adaptive analysis method was used to tailor international experiences to the context of Uzbekistan.

Results

EXPERIENCE OF TURKEY

Turkey, with its rich historical and cultural heritage, strategic geographic location, and high tourism potential, is among the world's most active tourism destinations. As of the end of 2023, more than 56 million domestic and international tourists visited Turkey, demonstrating the effectiveness of its tourism infrastructure and strategic policies (Ministry of Culture and Tourism of Turkey, 2024). In Turkey, the development of sustainable tourism focuses on integrating heritage preservation with tourism activities. Destinations such as Istanbul, Cappadocia, Ephesus, Troy, and Göreme are included in the UNESCO World Heritage List. These sites are not only of historical and aesthetic importance but also serve as vital sources of income for local communities.

To ensure harmony between cultural tourism and sustainability, Turkey has adopted several key strategies:

- Implementation of controlled visitor systems at heritage sites to limit tourist flows and reduce infrastructure pressure;
- Development of eco-tourism and local tourism clusters, directing tourists not only to popular sites but also to small villages and historically significant areas;
- Training programs for professional guides, ensuring accurate interpretation of heritage and promoting cultural understanding while overcoming language barriers.

Furthermore, Turkey's national sustainable tourism strategies are aligned with the UN Sustainable Development Goals (SDGs)—particularly Goal 11 (Sustainable Cities and Communities) and Goal 12 (Responsible Consumption and Production).

EXPERIENCE OF JAPAN

Japan's approach to sustainable tourism emphasizes ecological and social balance. During the "Green Tourism International Symposium" organized by UNWTO and Japan's Tourism Agency in 2023, the concept of green tourism was widely promoted. The 2011 Tohoku earthquake had a major negative impact on Japan's tourism sector, sharply reducing international tourist arrivals. However, through continuous promotion and strategic measures by the government and tourism authorities, visitor numbers gradually increased in subsequent years. According to data from the Japan National Tourism Organization, the number of international tourists reached 31.88 million in 2019, marking a 2.2% increase from the previous year.

To ensure effective implementation of Japan's tourism policy, the following directions have been emphasized:

- Diversification of tourist source markets to attract visitors from various countries;
 - Analysis of visitor motivation and satisfaction to encourage repeat visits;
 - Enhancing "omotenashi" (traditional Japanese hospitality) while incorporating modern digital tools such as translation apps and free high-speed Wi-Fi.

As a technology-driven country, Japan actively integrates innovative solutions to create a friendly and comfortable environment for international tourists. Balancing the development of hard (technical) and soft (social) infrastructure while respecting local culture and traditions is a key factor. Moreover, redirecting tourists from large cities to rural regions helps achieve spatial diversification in tourism.

Japan's main focuses include:

- Preserving the harmony between humans and nature under the "Satoyama" concept;
- Integrating digital technologies such as QR codes, virtual guides, and mobile apps;
- Ensuring active participation of local communities in tourism projects.

Discussion

The experiences of Turkey and Japan demonstrate that sustainable tourism requires not only the preservation of heritage sites but also their integrated and community-oriented management. Their strategies emphasize limiting excessive visitation, rational use of resources, implementing digital technologies, and raising tourist awareness.

For Uzbekistan, the following recommendations are proposed:

- Introduce visitor management systems at heritage sites;

- Develop small historical areas into regional tourism centers;
- Expand digital and virtual tourism opportunities.

Conclusion

Sustainable tourism is not only a driver of economic growth but also a strategic approach aimed at preserving cultural values, ensuring ecological stability, and improving community well-being. The experiences of Turkey and Japan show that integrating heritage preservation with tourism activities can lead to long-term success. For Uzbekistan, creating a national model of sustainable tourism based on international best practices is an essential and timely task.

References

1. UNWTO. (2023). International Tourism to End 2023 Close to 90% of Pre-Pandemic Levels. <https://www.unwto.org/news/international-tourism-to-end-2023-close-to-90-of-pre-pandemic-levels>
2. UNWTO. (2023). International Symposium on Green Tourism 2023. <https://www.unwto.org/international-symposium-on-green-tourism-2023>
3. UNESCO World Heritage Centre. (2023). Annual Report.
4. Japan National Tourism Organization. (2020). Trends in inbound tourism to Japan. <https://www.japan.travel/en/news/>
5. Bakhodirovna, U. A. (2023). Impact of Tourism on the National and World Economy. Professor, Weiheisenstephan-Triesdorf University of Applied Sciences, Germany, p. 67.
6. Fatilloeva.S.A (2025). Madaniy meros kontekstida barqaror turizmni qo'llash bo'yicha xalqaro tajriba. Tafakkur va talqin jurnali. Buxoro-2025

ACCOUNTING METHODS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION EXPENSES

Sarvinov Rustamova,

Student of Karshi state university,

In a major of economics, 2-grade

Annotatsiya: Ushbu maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish xarajatlarini buxgalteriya hisobida aks ettirish usullari tahlil qilinadi. Maqolada xarajatlarni operatsion va kapital, shuningdek, to'g'ridan-to'g'ri va bilvosita xarajatlar sifatida tasniflash ko'rib chiqilgan. Shuningdek, xarajatlarni darhol hisobga olish, kapitalizatsiya qilish va ekologik majburiyatlar bo'yicha zaxira yaratish kabi usullar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, to'g'ri buxgalteriya usullari kompaniyalarga moliyaviy shaffoflikni oshirish, strategik rejalashtirishni yaxshilash va barqaror rivojlanishga erishishda yordam beradi.

Kalit so'zlar: Atrof-muhit, ekologik xarajatlar, buxgalteriya hisoboti, barqaror rivojlanish, moliyaviy shaffoflik

Abstract: This article analyzes accounting methods for environmental protection expenses. It examines the classification of expenses into operational and capital, as well as direct and indirect costs. Methods such as expense recognition, capitalization, and provisions for environmental liabilities are discussed. The results indicate that proper accounting practices help companies enhance financial transparency, improve strategic planning, and achieve sustainable development.

Keywords: Environment, environmental expenses, accounting, sustainable development, financial transparency

Аннотация: В данной статье анализируются методы бухгалтерского учета расходов на охрану окружающей среды. Рассматривается классификация расходов на операционные и капитальные, а также прямые и косвенные затраты. Обсуждаются методы немедленного учета расходов, капитализации и создания резервов по экологическим обязательствам. Результаты показывают, что правильные бухгалтерские методы помогают компаниям повысить финансовую прозрачность, улучшить стратегическое планирование и достичь устойчивого развития.

Ключевые слова: Окружающая среда, экологические расходы, бухгалтерский учет, устойчивое развитие, финансовая прозрачность

Introduction. Environmental protection has become a crucial concern for modern businesses due to growing awareness of environmental risks and sustainable development requirements [1]. Companies are increasingly expected to not only comply with environmental regulations but also integrate environmental considerations into financial and strategic decision-making. Accounting for environmental protection expenses enables organizations to systematically track costs associated with pollution control, waste management, and resource conservation, promoting transparency and accountability [2]. Despite its importance, many organizations struggle with consistent application of accounting standards for environmental costs, which can lead to incomplete or inconsistent financial reporting. Therefore, understanding and implementing appropriate accounting methods is essential for both regulatory compliance and sustainable business management.

Methods. This study adopts a qualitative approach to analyze accounting methods for environmental protection expenses. The primary data sources include financial statements of selected companies that implement sustainable practices, official accounting regulations, and environmental reporting standards. Secondary data were collected from academic literature, case studies, and reports published by international organizations.

The analysis focuses on classifying environmental expenses, identifying accounting treatments, and evaluating their effectiveness in reflecting the true cost of environmental initiatives. Comparative analysis was employed to examine differences in practices across industries and to highlight best practices for recording and reporting environmental protection costs.

Results. The analysis revealed that environmental protection expenses can be classified into **operational** and **capital expenditures**. Operational expenditures include costs for routine pollution control, waste management, and maintenance of eco-friendly equipment. Capital expenditures refer to investments in long-term environmental projects, such as installation of renewable energy systems or construction of waste treatment facilities.

Additionally, expenses can be categorized as **direct** or **indirect costs**. Direct costs are those directly attributable to environmental activities, such as purchasing recycling equipment or paying for environmental services. Indirect costs include overheads that support environmental initiatives, such as administrative expenses for environmental compliance departments.

The study also identified different accounting treatments for environmental expenses:

- **Expense recognition:** Costs are recorded as incurred and reflected immediately in financial statements.
- **Capitalization:** Certain investments in environmental projects are treated as assets and depreciated over their useful life.
- **Provisions for environmental liabilities:** Companies set aside funds to cover future environmental obligations, ensuring compliance with regulatory requirements.

Case examples from selected companies demonstrate that consistent application of these accounting methods improves transparency, supports strategic planning, and facilitates informed decision-making regarding environmental investments.

Discussion. The results indicate that the classification and proper accounting of environmental protection expenses are essential for achieving both regulatory compliance and sustainable business management. Accurate recording allows companies to assess the financial impact of environmental initiatives and make informed strategic decisions [3].

However, challenges remain in estimating indirect costs and deciding whether certain expenditures should be capitalized or expensed immediately. Companies that adopt standardized accounting practices for environmental costs not only improve transparency but also strengthen stakeholder confidence and corporate social responsibility reporting [4].

Furthermore, aligning accounting practices with international standards, such as IFRS, can facilitate cross-border comparisons and enhance the credibility of financial statements. Organizations that effectively integrate environmental costs into their accounting systems are better positioned to evaluate the long-term economic benefits of sustainability projects, such as energy efficiency improvements and waste reduction programs.

Conclusion. Accounting for environmental protection expenses is a critical component of sustainable business management. This study shows that properly classifying expenses into operational and capital, as well as direct and indirect costs, enables organizations to reflect the true financial impact of their environmental initiatives. The use of standardized accounting methods, including expense recognition, capitalization, and provisions for environmental liabilities, enhances transparency, compliance, and strategic planning.

Companies that effectively implement these accounting practices are better equipped to evaluate the long-term benefits of sustainability projects, improve stakeholder trust, and align with international reporting standards. Future research could focus on developing more precise methods for estimating indirect environmental costs and assessing the economic impact of green investments across different industries.

References:

- [1] Epstein, M. J., & Roy, M.-J. (2001). *Sustainability in Action: Identifying and Measuring the Key Performance Drivers*. California Management Review, 43(3), 118–138: <https://doi.org/10.2307/41166187>
- [2] Schaltegger, S., & Burritt, R. (2000). *Contemporary Environmental Accounting: Issues, Concepts, and Practice*. Greenleaf Publishing: <https://www.greenleaf-publishing.com/contemporary-environmental-accounting>
- [3] Gray, R., Owen, D., & Adams, C. (1996). *Accounting and Accountability: Changes and Challenges in Corporate Social and Environmental Reporting*. Prentice Hall: <https://www.worldcat.org/title/accounting-and-accountability-changes-and-challenges-in-corporate-social-and-environmental-reporting/oclc/34611854>
- [4] Bebbington, J., & Larrinaga, C. (2014). Accounting and Sustainable Development: An Exploration. *Accounting, Organizations and Society*, 39(6), 395–413: <https://doi.org/10.1016/j.aos.2014.01.003>

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYA TIZIMINING BARQARORLIGI VA “GREEN FINANCE” MEKANIZMLARINI JORIY ETISH

*Qarshi davlat universiteti,
Iqtisodiyot fakulteti, 2-kurs talabasi
Sarvinov Rustamova*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot sharoitida moliya tizimining barqarorligini ta’minlashda green finance mexanizmlarining roli tahlil qilinadi. Tadqiqotda milliy va xalqaro tajribalar, ekologik kreditlar va yashil obligatsiyalar orqali barqaror rivojlanishning iqtisodiy samaradorligi o‘rganildi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston moliya tizimida yashil moliyalashtirishni kengaytirish va uzoq muddatli iqtisodiy o‘rishni ta’minlash imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Yashil iqtisodiyot, moliya tizimi, barqarorlik, green finance, ekologik kreditlar, yashil obligatsiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируется роль механизмов «зелёного финансирования» в обеспечении устойчивости финансовой системы Узбекистана в условиях зелёной экономики. Исследование рассматривает национальный и международный опыт, эффективность экологических кредитов и «зелёных облигаций» в обеспечении устойчивого экономического развития. Результаты показывают возможности расширения зелёного финансирования и обеспечения долгосрочного экономического роста в финансовой системе Узбекистана.

Ключевые слова: Зелёная экономика, финансовая система, устойчивость, green finance, экологические кредиты, зелёные облигации.

Abstract: This article analyzes the role of green finance mechanisms in ensuring the stability of Uzbekistan’s financial system within the framework of a green economy. The study examines national and international experiences, the effectiveness of green loans and green bonds in promoting

sustainable economic development. The results demonstrate the potential for expanding green finance and ensuring long-term economic growth in Uzbekistan's financial system.

Keywords: Green economy, financial system, stability, green finance, green loans, green bonds.

Kirish. Global iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi ekologik muammolar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu jarayonda **yashil iqtisodiyot** konsepsiyasi shakllandi. U iqtisodiy o'sish va ijtimoiy farovonlikni ta'minlash bilan birga, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta'minlovchi tizim sifatida qaraladi [1].

Moliya tizimi barqarorligi ekologik xavflarni inobatga olgan holda uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlaydi. Ekologik risklarni hisobga olmaslik esa moliyaviy barqarorlikka tahdid solishi mumkin [3]. Shu bois, **green finance** mexanizmlarining dolzarbligi ortib bormoqda. U yashil obligatsiyalar, ekologik kreditlar va ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalar orqali iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda yashil iqtisodiyot va moliya tizimining barqarorligini o'rganishda nazariy va amaliy manbalardan foydalanildi. Avvalo, xalqaro maqolalar va ilmiy hisobotlarda yoritilgan green finance mexanizmlari tahlil qilindi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi qonunlari, Prezident farmonlari va hukumat qarorlari tadqiqotning huquqiy asosini tashkil etdi.

Tadqiqotda qator ilmiy metodlar qo'llanildi. Qiyosiy tahlil usuli yordamida O'zbekiston moliya tizimida qo'llanilayotgan mexanizmlar Xitoy, Yevropa Ittifoqi va AQSh tajribalari bilan solishtirildi. Tizimli yondashuv orqali yashil iqtisodiyot va moliya tizimi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, barqaror rivojlanish jarayonidagi o'rni aniqlandi. Bundan tashqari, xalqaro tajribani solishtirish orqali O'zbekistonda mavjud muammolar va istiqbolli yechimlar o'rtasida bog'liqliklar ochib berildi.

Tadqiqotning empirik asosini O'zbekiston moliya tizimida amalga oshirilayotgan amaliy dasturlar tashkil etdi. Xususan, tijorat banklari tomonidan ajratilayotgan ekologik kreditlar, qayta tiklanuvchi energiya sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalar va "yashil obligatsiyalar" bozoriga oid ma'lumotlar tahlil qilindi. Bu orqali green finance mexanizmlarining moliya tizimi barqarorligiga ta'siri aniqlashga harakat qilindi [3].

Natijalar va muhokama. O'zbekistonda yashil moliyalashtirish imkoniyatlari tobora kengayib bormoqda. Energiya ta'minoti sohasida quyosh va shamol elektr stansiyalarini barpo etish loyihalari, shuningdek chiqindilarni qayta ishlash va resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantirish dasturlari amalga oshirilmoqda. Ammo "yashil obligatsiyalar" bozori hali to'liq shakllanmaganligi, tijorat banklarining ekologik kreditlash tajribasi esa cheklanganligi kuzatilmoqda [3].

Xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, Xitoyda yashil kreditlash siyosati davlat tomonidan qat'iy nazorat qilinadi va banklar ekologik loyihalarni moliyalashtirishda imtiyozlar oladi. Yevropa Ittifoqida esa yashil obligatsiyalar bozori keng rivojlangan bo'lib, investorlar uchun yuqori darajadagi shaffoflik ta'minlangan [5]. AQShda esa "Climate Bonds Initiative" kabi dasturlar orqali moliyaviy barqarorlikni ta'minlash hamda uzoq muddatli investitsiyalarni jalb qilish tajribasi shakllangan. Ushbu tajribalarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish orqali iqtisodiy va ekologik maqsadlarga bir vaqtda erishish mumkin [6].

Yashil moliyalashtirishning moliya tizimi barqarorligiga ta'siri ham muhimdir. Chunki ekologik yo'naltirilgan kreditlar va obligatsiyalar moliyaviy risklarni kamaytiradi, investitsiyalarni diversifikatsiya qiladi va milliy iqtisodiyotning tashqi qarzga bog'liqligini pasaytiradi. Jahon banki hisobotida qayd etilishicha, yashil moliyaviy mexanizmlar uzoq muddatli barqaror o'sishni ta'minlashda samarali vosita hisoblanadi [7].

Natijada, O'zbekistonda green finance mexanizmlarini keng qo'llash nafaqat ekologik xavfsizlikni kuchaytiradi, balki uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ham ta'minlaydi. BMT Taraqqiyot Dasturi ta'kidlaganidek, yashil moliyalashtirish "mamlakatlarning raqobatbardoshligini oshirish bilan bir qatorda, yangi ish o'rinlari yaratadi va aholining farovonligini yaxshilashga xizmat qiladi".

Xulosa. Ushbu tadqiqot natijalaridan ko'rinib turibdiki, O'zbekistonda yashil moliyalashtirish mexanizmlari moliya tizimining barqarorligini oshirish va ekologik xavfsizlikni ta'minlashda muhim

omil hisoblanadi. Xususan, qayta tiklanuvchi energiya loyihalarini moliyalashtirish, ekologik toza transport vositalarini qo'llab-quvvatlash va chiqindilarni qayta ishlashga yo'naltirilgan kreditlar moliya tizimi barqarorligiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot ilmiy yangilik sifatida, O'zbekiston sharoitida green finance mexanizmlarining barqaror rivojlanishga ta'sirini tizimli tahlil qilish imkoniyatini berdi.

Strategik tavsiyalar sifatida quyidagilarni taklif qilish mumkin:

1. Yashil obligatsiyalar bozorini shakllantirish va rivojlantirish, shaffoflik va investorlar ishtirokini oshirish;
2. Tijorat banklarida ekologik kredit liniyalarini kengaytirish va yangi mahsulotlar joriy etish;
3. Fintech va raqamli moliya yechimlari orqali yashil investitsiyalarni onlayn platformalar orqali jalb etish.

Kelajak tadqiqotlari uchun istiqbollar: milliy moliya tizimi va xalqaro green finance tajribasini integratsiya qilish, yashil investitsiyalar samaradorligini baholash va moliyaviy instrumentlarning ijtimoiy-iqtisodiy ta'sirini o'rganish. Shuningdek, yashil moliyalashtirishning uzoq muddatli barqarorlik va iqtisodiy o'sishga qo'shgan hissasini modellash imkoniyatlari ham mavjud [2].

Foydalanilgan adabiyotlar:

[1]. **UNEP (2011).** *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication – A Synthesis for Policy Makers.* United Nations Environment Programme. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf

[2]. **OECD (2021).** *Green Finance and Investment Report: Mobilizing Finance for Sustainable Development.* Organisation for Economic Co-operation and Development. https://www.oecd.org/en/publications/green-finance-and-investment_24090344.html

[3]. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4477-son farmoni (2019).** *Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi (2019–2030).* <https://lex.uz/docs/-4539502>

[4]. **European Commission (2021).** *EU Green Bond Standard Report.* https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/694239/EPRS_BRI%282021%29694239_EN.pdf

[5]. **Climate Bonds Initiative (2022).** *Global State of the Market Report 2022.* <https://www.climatebonds.net/data-insights/publications/global-state-market-report-2022>

[6]. **World Bank (2020).** *Sustainable Development Bonds & Green Bonds.* <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/79631c55908be598da5362fa23186ccb-0340022025/original/World-Bank-IBRD-Impact-Report-2020.pdf>

[7]. **UNDP (2019).** *Annual Report 2019.* <https://annualreport.undp.org/2019/assets/UNDP-Annual-Report-2019-en.pdf>

HUDUDIY SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH

Turdiyeva MuqaddasUmarovna

Iqtisodiyot kafedrası dotsenti

Hamidova Madina Tolib qizi

Buxoro davlat universiteti "Iqtisodiyot va turizm" fakulteti

Iqtisodiyot kafedrası 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda O'zbekiston hududlaridagi sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish masalasi zamonaviy marketing strategiyalari boshqaruv metodologiyalari va moliyaviy vositalarning (yashil kreditlar, factoring) birlashishi mintaqaviy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirishda juda muhimdir. Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish zamonaviy marketing (raqamli brending.), barqaror menejment va moliya-bank vositalari (yashil kreditlar, fintech) integratsiyasi orqali amalga oshiriladi.

Kalit soʻzlar: raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, davlat-xususiy sheriklik.

Abstract

This study examines the issue of sustainable development of the competitiveness of industrial enterprises in the regions of Uzbekistan. The combination of modern marketing strategies, management methodologies and financial instruments (green loans, factoring) is very important in the sustainable development of the competitiveness of regional industrial enterprises. The sustainable development of the competitiveness of regional industrial enterprises is achieved through the integration of modern marketing (digital branding), sustainable management, and financial-banking instruments (green credits, fintech).

Keywords: competitiveness, sustainable development, regional economy, public-private partnership.

Raqobatbardoshlikni korxonaning ichki va xalqaro bozorda malakali faoliyat yuritish, yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish va doimiy rentabellikka erishish qobiliyati sifatida belgilash mumkin. Mintaqaviy sanoat korxonalari sharoitida raqobatga ishlab chiqarish hajmi, resurslardan foydalanish samaradorligi va innovatsion shug'ullanish darajasi ta'sir qiladi.

Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini omillari sifatida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, mahsulot sifatini oshirish va sertifikatlashtirish asoslarini tashkil etish, ishchi kuchining malakasi darajasi, logistika va infratuzilma tizimlarini takomillashtirish, investitsiya muhiti va hukumatni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari.

Ushbu muvaffaqiyatning poydevori davlat-xususiy sheriklik, mustahkam raqamli infratuzilma va keng qamrovli o'quv tashabbuslari orqali tashkil etilgan. Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyotini hududiy rivojlantirishning strategik maqsadlariga mos keladi.

Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish uchun iqtisodiy taraqqiyot, ekologik yaxlitlik va ijtimoiy tenglikni uzlashtirishga qaratilgan strategik asoslar tashkil etiladi. Sanoat korxonalari doirasida bu energiya tejamkor texnologiyalarni qabul qilish, chiqindilarni minimallashtirish va yashil iqtisodiyotga xos elementlarni keng integratsiyalash orqali amalga oshiriladi. Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish marketing, menejment, bank-moliya vositalari orqali integratsiya amalga oshiriladi.

Mintaqaviy sanoat korxonalari uchun moslashtirilgan marketing strategiyalari bir nechta sohalarida raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi:

Bozor tahlili: Ichki va xalqaro bozorda bozor talabi, narxlash tuzilmalari, raqobatbardosh sub'ektlar va iste'molchilarning referensiyalarini tizimli tekshirish korxonaga sezilarli strategik ustunlik beradi. Brending va mahsulot imidji: Mahsulot sifatini yuksaltirish va brend identifikatsiyasiga e'tibor qaratish orqali korxona eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Raqamli marketing vositalari: Onlayn reklama, ijtimoiy media platformalari va elektron tijorat kanallaridan foydalanish marketing xarajatlarini qisqartirishni osonlashtiradi, shu bilan birga maqsadli auditoriyani kengaytiradi.

Eksport marketingi: Xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun global miqyosda tan olingan standartlarga mos mahsulotlarni loyihalash va sertifikatlashtirish juda muhimdir. Natijada yaxshi tuzilgan marketing asoslari korxona uchun ishonchli daromad oqimini o'rnatadi, yangi bozor imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatini beradi va mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini mustahkamlaydi.

Menejment mintaqaviy sanoat korxonadagi barcha operatsion jarayonlarni malakali boshqarishga, strategik rejalashtirishga, tashkil etishga va nazorat qilishga tizimli yondashuvni tashkil etadi.

Strategik boshqaruv: bozor sharoitlarini sinchkovlik bilan hisobga olgan holda keng qamrovli uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirish.

Innovatsion boshqaruv: Ilg'or texnologiyalarni amalga oshirish, raqamlashtirish tashabbuslari va ishlab chiqarish operatsiyalarini avtomatlashtirish.

Kadrlar siyosati: Xodimlarning vakolatlarini oshirish, motivatsiyani oshirish va ijodiy tashkiliy muhitni rivojlantirish.

Loyiha va tavakkalchilikni boshqarish: Moliyaviy ta'sir qilishni minimallashtirishga qaratilgan har bir yangi ishlab chiqarish yoki eksport tashabbusi bilan bog'liq risklarni tizimli baholash. Natijada samarali boshqaruv tizimi korxonaning ichki resurslaridan maqbul foydalanishni osonlashtiradi, innovatsiyalarni qabul qilishga yordam beradi va barqaror raqobat ustunligini ta'minlaydi.

Moliyaviy barqarorlik va investitsiya xavfsizligi sanoat korxonalarining raqobat ustunligining asosiy determinantlaridir. Moliya-bank tizimi quyidagi sohalarda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin:

Kreditlar va investitsiyalar: Bank muassasalari tomonidan past foizli, uzoq muddatli kreditlar taqdim etilishi korxonalarni texnologik modernizatsiyalashni osonlashtiradi. Moliyaviy menejment: Korxonaning daromadlari, xarajatlari va investitsiya oqimlarini etarli darajada rejalashtirish umumiy rentabellikni oshiradi.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: imtiyozli kreditlar, grantlar va subsidiya tashabbuslari orqali innovatsion loyihalarni engillashtirish.

Kapital bozoriga kirish: Mahalliy sanoat korxonalari obligatsiyalar yoki aktsiyalarni chiqarish orqali qo'shimcha moliyaviy resurslarni ta'minlash imkoniyatiga ega. Natijada moliyaviy qo'llab-quvvatlash barqaror rivojlanish uchun asoslarni yaratadi, ishlab chiqarish quvvatlarini oshiradi va eksport salohiyatini oshiradi.

Ayrim hududlarda ishlab chiqarish metodologiyasining eskirganligi, innovatsion infratuzilmaning inertligi va xodimlar malakasining yetarli darajada emasligi, korxonalarning raqobatbardosh joylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun: ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan sanoat hamkorligini oshirish, klasterlarga asoslangan tizimni rivojlantirishga ko'maklashish, eksportni qo'llab-quvvatlash tashabbuslari ko'lamini kengaytirish zarurdir.

Xulosa

Mintaqaviy sanoat korxonalarining raqobat ustunligining barqaror rivojlanishi iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni osonlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun marketing, boshqaruv va moliya-bank tizimlarining sinergetik tarzda ishlashi juda muhimdir. Marketing korxonaga yangi bozorlarga kirib borish, brend tengligini oshirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Menejment malakali nazorat, innovatsion amaliyotlarni amalga oshirish va inson kapitalidan maqbul foydalanish orqali ichki chidamlilikni mustahkamlaydi. Moliya-bank infratuzilmasi modernizatsiya va kengaytirish tashabbuslarini, korxonalarni zarur investitsiya va kredit resurslari bilan jihozlash uchun muhim fiskal yordamni ta'minlaydi. Ushbu uch sohaning birlashtirilishi mintaqaviy sanoat korxonalari uchun mustahkam raqobat pozitsiyasini beradi, innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi va O'zbekiston iqtisodiyotining strategik maqsadlariga muvofiqlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yhati:

Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.

Abdullaev, A.A. Hududiy iqtisodiyot va sanoat siyosati. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.

Jo'rayev, B.X. Sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirish omillari. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy to'plami, 2021.

Qodirov, A.R. Marketing asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

Xolmurodov, R. Menejment nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.

Abdullaeva, M. O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish yo'nalishlari. – "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" jurnali, №3, 2022.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-5057-son qarori, 2021-yil 26-mart. "Hududlarda sanoatni rivojlantirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida."

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Milliy iqtisodiyotda bank-moliya tizimining o'rni. – Toshkent, 2023.

Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press,

Kotler, P., Keller, K.L. Marketing Management. – 15th ed. – Pearson Education,

Drucker, P. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. – Harper & Row
 Barney, J.B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. – Journal of Management, Vol. 17, No. 1
 Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press
 OECD. Regional Competitiveness and Industrial Policy. – Paris: OECD Publishing

BUXORO VILOYATINING INVESTISION JOZIBADORLIGINI BAHOLASH ORQALI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQUISH YO'LLARI

Akramova Obida Qosimovna

Buxoro davlat texnika universiteti, i.f.f.d.(PhD)

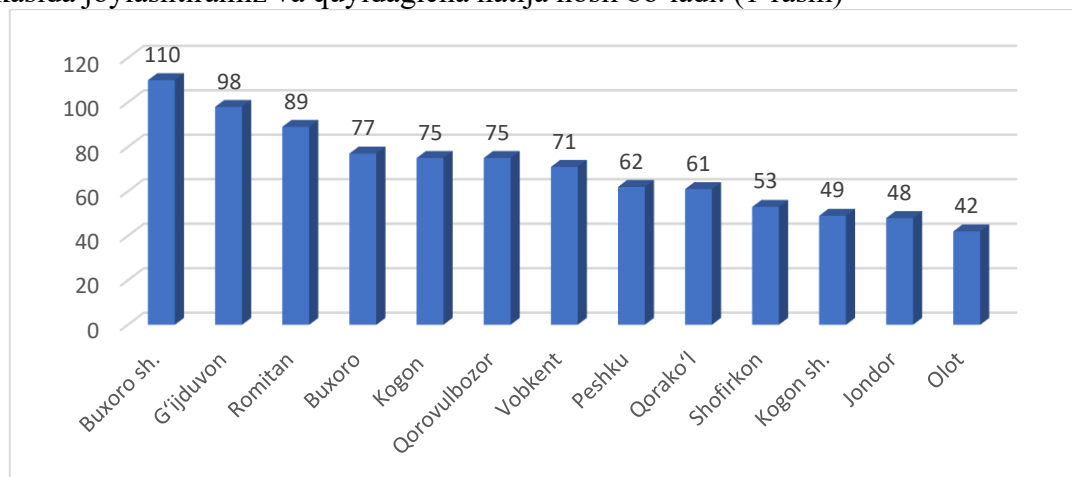
Annotatsiya. Ushbu maqolada Buxoro viloyatining investitsion jozibadorligini baholash natijalari tahlil qilinib, hudud iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar aniqlangan. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy tahlil va baholashning zamonaviy uslublari qo'llanilgan bo'lib, ularning natijalari asosida Buxoro viloyatining barqarorligini ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, investitsion jozibadorlik, ishlab chiqarish, iqtisodiy muhit, barqaror rivojlanish, salohiyat, investitsion jozibadorlik indeksi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish va global miqyosda o'z o'rnini mustahkamlash uchun ularning investitsiya faoliyatini yanada faollashtirish zarur. Bunday jarayonlarni amalga oshirish orqali xorijiy va mahalliy investorlarni jalb qilish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin. Hududda mavjud bo'lgan imkoniyatlar investorlar tomonidan belgilangan shartlarga to'g'ri kelishi kerak. Investitsiya faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim masalalardan biri potentsial investorlarni aniqlash va ularga maqsadga muvofiq investitsiyalar haqida to'g'ri va aniq ma'lumotlarni taqdim etishdir. Bu jarayon investorlar uchun qoniqarli shartlar yaratishga yordam beradi va investitsiya muhitini yaxshilashga xizmat qiladi.

Iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy usullaridan biri bu hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishdir. Buning uchun hududlarning investitsion baholash masalasiga alohida e'tibor qaratish lozim. Manbalarni o'rganish jarayoni shuni ko'rsatdiki, mintaqalarning investitsion jozibadorligini baholashga oid mavjud usullarning ko'pchiligi respublika darajasida tadqiq etilgan, lekin shahar va tumanlarning ta'sir ko'rsatish omillari e'tiborga olingan emas.

Buxoro viloyatining investitsion jozibadorligini aniqlash uchun uning shahar va tumanlaridagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni chuqur tahlillar olib borildi. Tadqiqotlarimiz natijasida Buxoro shahri va G'ijduvon, Romitan tumanlari yuqori salohiyat, Kogon, Buxoro, Vobkent, Qorovulbozor o'rtacha salohiyat, Qorako'l Peshku kichik salohiyatli, Jondor, Shofirkon, Kogon shahri va Olot tumanlari past salohiyatli ekanligini ko'rish mumkin. Bu ko'rsatkichlarni o'sib borish dinamikasida joylashtiramiz va quyidagicha natija hosil bo'ladi. (1-rasm)

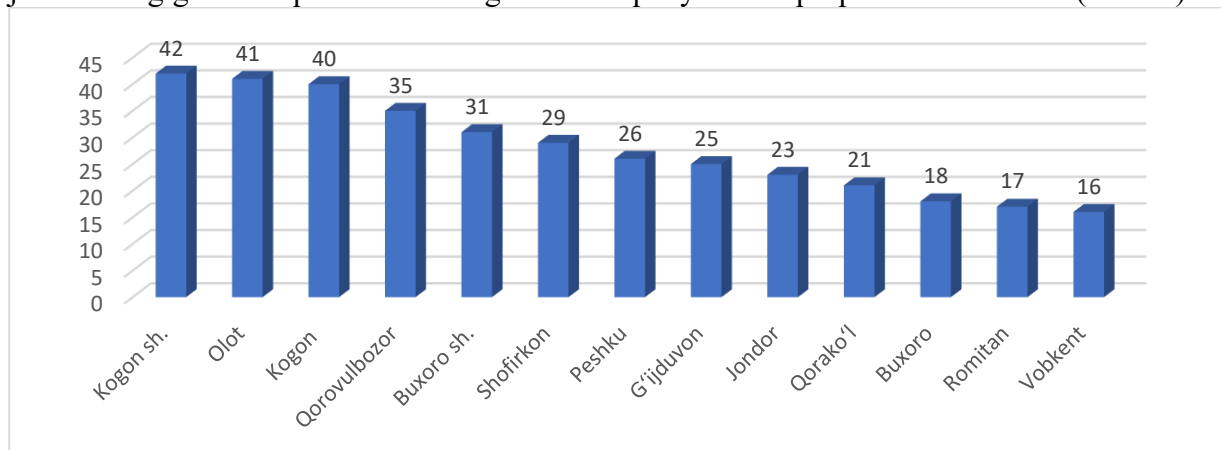

1-rasm. 2023 yilda Buxoro viloyatining investitsion salohiyat reytingi⁷⁷

⁷⁷ Muallif ishlanmasi.

Yuqoridagi rasmdan ko'rish mumkinki, hisob-kitoblar natijasida Buxoro viloyati hududlarining investitsion salohiyatining reytingi kelib chiqdi.

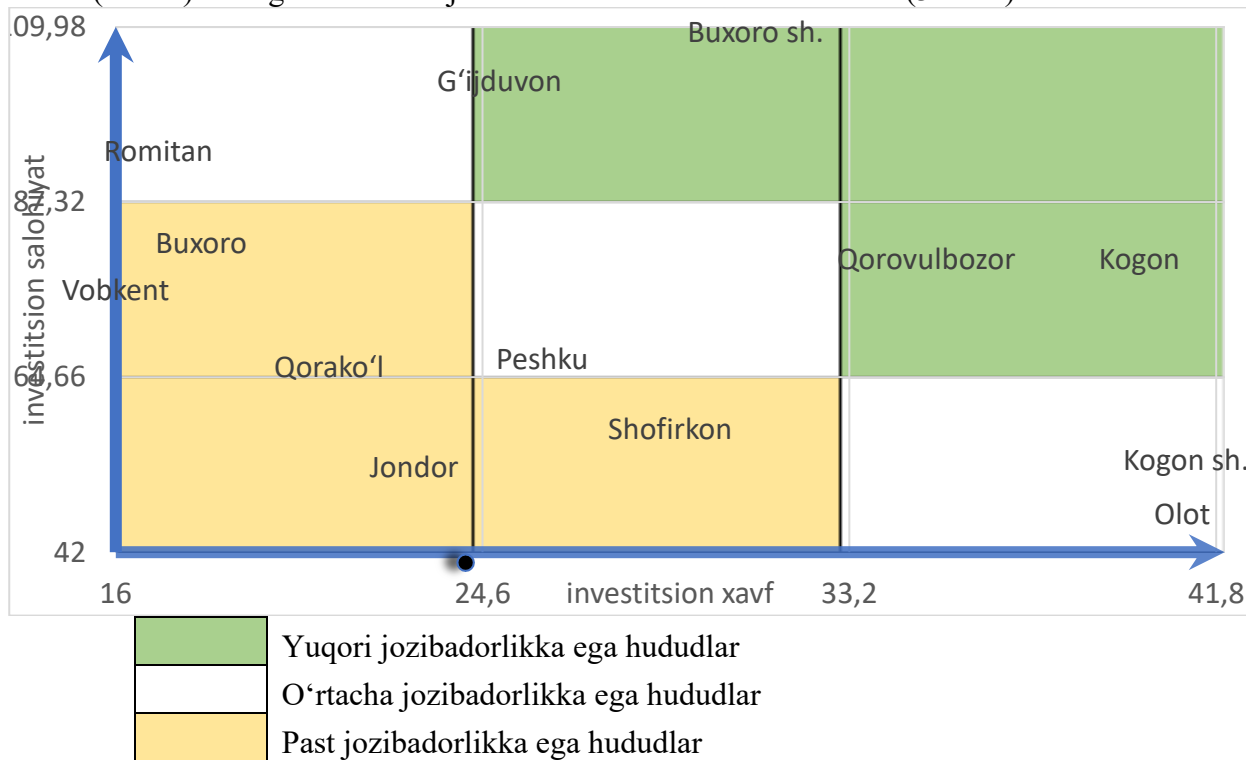
Shahar va tumanlar investitsion xavflarning yuqori yoki pastligi hududning investitsion jozibadorligiga ta'sir qiladi. Buni diogramma orqali yana aniqroq ko'rish mumkin. (2-rasm)

2-rasm. 2023 yilda Buxoro viloyatining investitsion xavf reytingi

Yuqoridagi rasmdan Kogon shahri, Olot, Kogon va Qorovulbozor tumanlarida investitsion xavf darajasi yuqori darajada ekanligini hamda investitsion xavf darajasi eng past darajada bo'lgan tumanlar esa Vobkent, Pomitan, Buxoro, Qorako'l tumanlari ekanligini kuzatish mumkin.

Natijalariga asoslanib, Buxoro viloyatining shahar va tumanlarning "makkinzi" matrisasidan foydalanib investitsion jozibadorlik indeksi aniqlandi. Hisob-kitoblar natijasida shahar(tuman)larning investitsion jozibadorlik indeksi shakllantirildi. (3-rasm)

3-rasm. 2023 yilda Buxoro viloyatining shahar va tumanlarning investitsion jozibadorlik indeksi.

Yuqorida keltirilgan tasvirga asoslanib, shaharlar va tumanlarning joylashuvi ko'rib chiqilgan. Ularning joylashuvi va iqtisodiy holatiga qarab, hududlar uchta toifaga ajratildi: yuqori jozibadorlikka ega hududlar, o'rta jozibadorlikka ega hududlar va past jozibadorlikka ega hududlar. Bu tasnif, investorlar uchun hududlarning investitsion salohiyatini va jozibadorligini baholashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, kelajakdagi iqtisodiy faoliyatlarni rejalashtirishda qo'llaniladi. Shuning uchun investorlar, shaharlar va tumanlarning joylashuvini, iqtisodiy holatini va jozibadorligini chuqur tahlil qilish orqali o'z faoliyatlari uchun eng ma'qul variantlarni tanlashlari

lozim. Ushbu tahlillar, investitsion strategiyalarni ishlab chiqishda va hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Oxir-oqibat, ushbu jarayonlar Buxoro viloyatining iqtisodiy salohiyatini oshirish va ularni o'zaro bog'lashga xizmat qiladigan muhim mexanizmlarni yaratishga imkon beradi.

Yuqoridagi hisob-kitoblar natijasiga ko'ra, Buxoro shahri va G'ijduvon, Romitan tumanlari yuqori salohiyatga ega bo'lganligi va investitsion xavflarning minimal darajasi mavjudligi tufayli, ushbu hududlar indeksda yuqori jozibadorlik maqomini egalladi. Buxoro, Vobkent, Qorovulbozor, Kogon tumanlari o'rtacha jozibador hududlar, Qorako'l, Jondor, Peshku, Shofirkon tumanlari hamda Kogon shahri va Olot tumani past jozibador hududlar toifalariga ajratildi. Qorovulbozor tumani yuqori salohiyatga ega bo'lsada, xavf darajasi ham yuqori, shuning uchun indeksdagi o'rni ham past. Tahlillar investitsion xavflarni kamaytirish yo'llari va chora-tadbirlar ishlab chiqishni taqozo qilmoqda. Investitsion xavflar tarkibida tugatilgan korxonalar va zarar ko'rgan korxonalarning mavjudligi hududda siyosiy xavflar borligidan dalolat beradi. Siyosiy xavflarni kamaytirishning yo'li bu boshqaruv organlarining tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali erishiladi.

Baholash natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, hudud qaysi soha bo'yicha yuqori salohiyatga ega bo'lsa, shu salohiyat bo'yicha ham investitsion jozibadorligini oshirish imkoniyati mavjud. Masalan, sanoat ishlab chiqarish salohiyati bo'yicha Qorovulbozor tumani, Buxoro shahri, Kogon va G'ijduvon tumanlari aynan shu yo'nalishlarda yanada ko'proq izlanishlar olib borib, shu sohalarini rivojlantirish kerak.

Xizmatlar sohasining salohiyati bo'yicha Buxoro sh, G'ijduvon, Vobkent, Peshku tumanlarining imkoniyatlari yuqoriligi aholi sonining ko'pligi bilan bog'liq. Aholi soni ko'p bo'lsa, shuncha xizmatlar sohasi rivojlanadi, ayniqsa, G'ijduvon aholisi ko'pligi jihatdan viloyatda 1-o'rin, Buxoro shahri 2-o'rinda egallagani bejizga emas. Buxoro shahrining infratuzilmasi talabga javob beradigan darajada samarali faoliyat yuritishi va shahar hududida barcha muhim boshqaruv organlari, shuningdek, oliy ta'lim muassasalari joylashgani, ushbu hududda iqtisodiy va ijtimoiy imkoniyatlarning kengayishini ta'minlaydi. Shu bilan birga aholining ko'p qismi shaharga intilgani uchun 1 kv.km.ga to'g'ri keladigan aholi soni 4207 kishini tashkil etadi. Aholi zichligi bo'yicha Buxoro shahri 1-o'rinda turadi. Shuning uchun mahalliy va xorijiy investorlar ham shu hududlarga investitsiya kiritishga intiladi.

Buxoro viloyati agrar soha salohiyati bo'yicha Jondor, Romitan, Peshku, Buxoro, Kogon tumanlarida imkoniyat yuqoriligidan foydalanib, bu hududlarga klasterlar faoliyatini kengaytirishga imtiyozlar ajratish lozim. Ularning faoliyati to'g'risida ommaviy axborot vositalarida ma'lumot berish va eksport qilish uchun imkoniyat yaratish. Ayniqsa, mevalarni qayta ishlaydigan loyihalar rivojlanishi uchun soha mutaxassislari ishlab chiqqan innovatsiyalarni amaliyotga tatbiq qilgan tadbirkorlarga imtiyozlar ajratilsa, ular olimlar olib borayotgan tadqiqotlar bilan qiziqadi va bu tadqiqotlar uchun investitsiya kiritadi.

Turizm sohasidagi salohiyatni inobatga olganda, Buxoro shahri va G'ijduvon, Pomitan hamda Buxoro tumanlari o'ziga xos imkoniyatlarga ega. Shunday ekan, ushbu hududlarda turistlarni jalb qilish uchun samarali mexanizmlarni ishlab chiqish zarurati mavjud. Bu mexanizmlar, mahalliy resurslardan samarali foydalanish, madaniy merosni rivojlantirish va yangi turistik xizmatlarni taqdim etish orqali turistlarga qiziqarli va unutilmas tajribalarni taklif etishi lozim. Bunda, hududning badiiy va tarixiy qiymatini saqlash, shuningdek, turistlarga qulay sharoitlar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar natijasiga ko'ra, innovatsion faoliyat salohiyati bo'yicha Qorovulbozor tumani va Buxoro shahri yuqori ko'rsatkichlarni ko'rsatmoqda. Lekin viloyat bo'yicha innovatsion faoliyatning orqada qo'llayotganligi sir emas albatta. Innovatsion faoliyatning rivojlantirish barcha hududlarga uchun ham manfaatli hisoblanadi. Chunki, innovatsiyalarni qaysi sohaga kiritilsa, shu soha rivojlanadi va investorlarni o'ziga jalb qilish imkoniyati oshadi.

Buxoro viloyatining investitsion jozibadorligini oshirishning yana bir yo'li bu hududda infratuzilmani yaxshilash hisoblanadi. Tahlillar natijasida uy-joy bilan ta'minlanganlik, qattiq yo'llar bilan ta'minlanganlik, ichimlik suvi va gaz bilan ta'minlanganlik darajasining boshqa

ko'rsatkichlardan ko'ra pastroq ekanligi aniqlandi. Bu statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, hududga mahalliy yoki xorijiy investorlar investitsiya kiritishi uchun birlamchi shart, shu hududning infratuzilmalari talab darajasida samarali ishlashi va qulay sharoitlar taqdim etishidir.

Bunda, infratuzilmaning rivojlanishi nafaqat investorlarning qiziqishini oshiradi, balki hududda investitsiya faoliyatining samaradorligini ham ta'minlaydi. Shuningdek, yaxshi infratuzilma, mavjud resurslardan to'liq va samarali foydalanish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Buning natijasida, hududning iqtisodiy faoliyati oshishi va uning investitsion jozibadorligi mustahkamlanadi. Ta'kidlash joizki, infratuzilmaning yaxshilanishi, nafaqat iqtisodiy rivojlanishga, balki aholi farovonligini oshirishga ham hissa qo'shadi. Shunday qilib, infratuzilmani yaxshilash orqali Buxoro viloyatining investitsion jozibadorligini oshirish, uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy rivojlanish uchun muhim omil hisoblanadi.

ANALYSIS OF INVESTMENTS IN UZBEKISTAN BY REGION: EVIDENCE FROM UZBEKISTAN ANALYSIS OF LOCATION PREFERENCES OF INDUSTRIAL COMPANIES IN TERMS OF ATTRACTING FDI

Anasxon Igamov

Ph.D student

Department of International Trade at Kyungpook National University

ambassador.uzb@gmail.com

Abstract: this paper employs the UNCTAD benchmarking methodology to evaluate the regional investment potential of Uzbekistan. Utilizing the Foreign Direct Investment (FDI) Potential Index and relevant indicators, the analysis classifies the country's regions into four categories based on their attractiveness to foreign investors. Bukhara and Tashkent emerge as leading regions in terms of both indicators and FDI potential, whereas Khorezm and Namangan demonstrate relatively lower performance.

1. Introduction

Foreign Direct Investment (FDI) plays a crucial role in economic development by fostering capital accumulation, technology transfer, and knowledge exchange in developing countries (Al-Kasasbeh et al., 2022). It serves as both a remedy for capital shortages and a catalyst for sustainable growth (Stern, 2002; Kharlamova, 2014). According to the OECD (2002) and the World Bank (2015), FDI not only provides financial resources but also facilitates access to global markets, innovation, and advanced technologies, thereby accelerating productivity and competitiveness. Empirical studies consistently confirm that market size and growth potential are among the primary determinants influencing FDI inflows to developing economies (World Bank, 2015; Zhang et al., 2011). Based on an analysis of nearly 30,000 investment projects, Zhang et al. (2011) emphasize that market potential is a decisive factor in the locational choices of multinational enterprises.

2. Literature Review

Blalock and Gertler (2008) emphasize that institutional stability, ease of doing business, and policy support significantly shape foreign investors' confidence and decisions. Their findings underscore the importance of maintaining an enabling investment environment to enhance host countries' attractiveness and integration into global value chains.

Stern (2002) defines the investment environment as the set of macroeconomic and institutional conditions influencing returns and uncertainties. He categorizes its determinants into three groups: (1) macroeconomic framework—social, political, and economic stability; (2) institutions and governance—regulatory openness, tax effectiveness, and legal reliability; and (3) infrastructure—utilities, transport, and communication systems supporting investment efficiency.

Park (2018), through a regional analysis of South Korea, demonstrates that favorable investment conditions enhance regional productivity and growth. In the context of Uzbekistan, however, most existing studies focus on the national level, highlighting policy imbalances and weak reform structures as key barriers to attracting FDI and realizing regional development potential.

3. Data and Methodology

This study examines regional disparities in Uzbekistan's FDI inflows and the factors influencing investment distribution, emphasizing the need for region-specific policies. While prior research has largely focused on national-level investment trends, this paper analyzes regional determinants and classifies regions by investment potential and risk.

Uzbekistan's landlocked geography and historically resource-focused FDI have constrained economic growth. The "New Uzbekistan Development Strategy" (2022–2026) seeks to attract \$70 billion in foreign investment, diversify beyond natural resources, promote innovation, enhance infrastructure, and improve the business climate (World Bank, 2022). This study evaluates the extent to which these reforms can enhance regional investment potential and support sustainable, inclusive economic development.

Recent data from the World Bank (2022) indicate that Uzbekistan's foreign direct investment (FDI) and cross-border mergers and acquisitions (M&A) are predominantly concentrated in natural resources, particularly mining, as well as manufacturing and telecommunications. Traditional energy sectors—including coal, oil, and gas—account for nearly 50% of new FDI and 36% of cross-border M&A, highlighting their central role in the country's economic development. Between 2003 and 2019, Uzbekistan implemented 354 greenfield investment projects valued at approximately USD 40.2 billion, primarily targeting these key sectors.

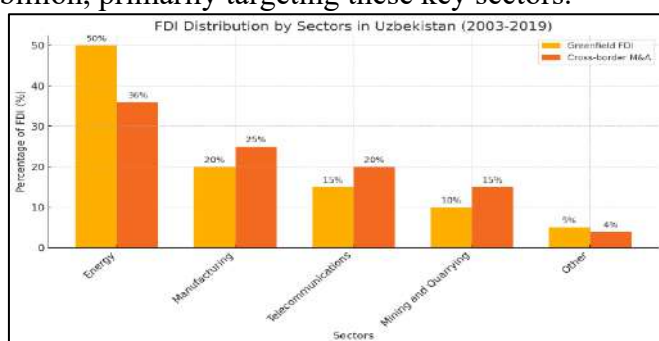

Figure 1. showing sectoral distribution of FDI and cross-border M&A flows in Uzbekistan from 2003 to 2019.

Between 2009 and 2019, Uzbekistan's greenfield FDI in the manufacturing sector grew by 17%, with major investors including Russia, China, South Korea, Germany, and the USA. Greenfield investments were largely concentrated in manufacturing, mining, and telecommunications. In contrast, M&A investments were more limited, focusing primarily on telecommunications (\$925 million), mining (\$584 million), and manufacturing (\$189 million) between 2003 and 2019, with Russia contributing \$1.3 billion in cross-border M&A. Regional disparities in economic development reflect variations in labor, capital, and investment potential, highlighting the importance of analyzing the spatial distribution of direct investment across Uzbekistan.

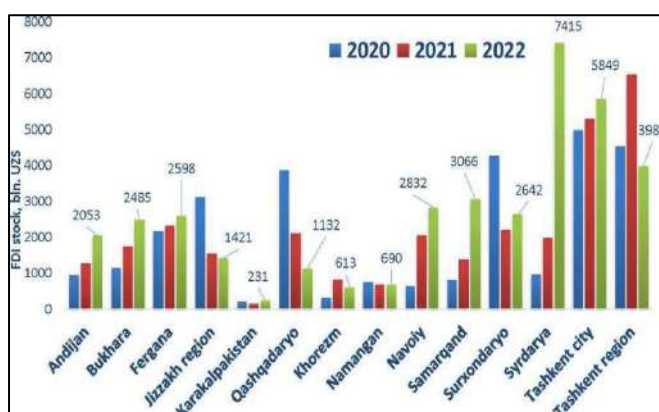

Figure 2. Distribution of the Direct Investment Fund between the regions of Uzbekistan

The graph measures the foreign direct investment (FDI) fund in billions of soums from 2020 to 2022 in different regions of Uzbekistan. Each region is represented by three stripes corresponding to 2020 (blue), 2021 (red) and 2022 (green).

The analysis of the Direct Investment Fund in Uzbekistan reveals steady growth in total foreign direct investment (FDI) from 2020 to 2022, with Tashkent and the Tashkent region consistently receiving the highest inflows. Conversely, regions such as Kashkadarya show relatively low levels of investment. Overall, all regions exhibit an upward trend, reflecting general growth in FDI across the country. Two key factors help explain these patterns. First, the *agglomeration effect* suggests that regions with high economic activity and developed infrastructure tend to attract more investment (Guimaraes et al., 2000; 2010). Tashkent's dominance illustrates this effect, where well-established economic connections make it particularly attractive to investors. Second, *spatial*

dependence indicates that the investment profile of a region can be influenced by neighboring areas. Regions such as Bukhara, Surkhandarya, and Kashkadarya maintain stable investment shares, likely benefiting from proximity to economic hubs, whereas Khorezm and the Republic of Karakalpakstan receive significantly less investment due to geographic isolation and weaker economic connectivity.

The spatial distribution of Direct Investment Funds across Uzbekistan from 2018 to 2022, measured in billions of soums, reveals significant regional disparities. Darker shading on the map indicates higher levels of investment, highlighting Tashkent and the Tashkent region as the primary economic hubs, with Tashkent city receiving 25,175 billion soums. In the Fergana Valley, investment flows vary, with Fergana receiving 7,089.8 billion soums, Andijan 4,262.6 billion, and Namangan

2,132.4 billion, reflecting uneven economic development within the region. Peripheral areas, including the Republic of Karakalpakstan and Khorezm, attract considerably less investment, emphasizing the challenges of balanced regional growth.

4. Results and Discussion: Regional Dynamics of Foreign Direct Investment in Uzbekistan

This analyzes trends in foreign direct investment (FDI) in Uzbekistan using benchmarking methods introduced by UNCTAD (2003), including the Direct Investment Efficiency Index and the Direct Investment Potential Index. These indices allow assessment of regional disparities and classification of regions according to their investment performance and potential.

Regional Classification:

- *High Performance & High Potential:* Tashkent city and Tashkent region consistently attract substantial FDI due to robust infrastructure, skilled labor, and favorable business conditions.
- *Low Performance but High Potential:* Fergana and Andijan, despite strategic locations and economic opportunities, underperform, suggesting policy interventions could unlock growth.
- *High Performance but Low Potential:* Samarkand benefits from strong short-term investment incentives but lacks long-term structural advantages.
- *Low Performance & Low Potential:* Khorezm and Karakalpakstan struggle due to remoteness, poor infrastructure, and limited economic connectivity.

Efficiency and Productivity Analysis:

The UNCTAD Productivity Efficiency Index (PEI) highlights regional investment effectiveness relative to economic size. High-performing regions include Bukhara (2.56), Jizzakh (1.77), and Karakalpakstan (1.57), indicating strong investment climates despite varying economic scales. Other regions, such as Khorezm (0.41) and Fergana (0.66), show low performance, reflecting infrastructural and competitiveness gaps. Over the decade (2010–2020), regional performance trends fluctuated, influenced by policy orientation and structural advantages, with Bukhara and Tashkent maintaining dominance.

5. Conclusion

The analysis of foreign direct investment in Uzbekistan from 2018 to 2022 reveals substantial regional disparities, with Tashkent and its surrounding region emerging as dominant hubs due to well-developed infrastructure, skilled labor, and favorable economic policies. While regions in the Fergana Valley (Fergana, Andijan, Namangan) demonstrate high growth potential, peripheral areas such as Khorezm and Karakalpakstan lag significantly behind due to geographic isolation and limited connectivity.

Benchmarking using the Direct Investment Efficiency and Potential Indices highlights these structural differences, providing a clear framework for targeted policy interventions. Strategic measures, including the establishment of Special Economic Zones, infrastructure development, and capacity-building initiatives, are essential to unlock the potential of underperforming regions. Overall, promoting equitable regional development and optimizing the distribution of direct

investment remain critical for sustaining Uzbekistan's economic growth and investment attractiveness.

References:

1. Al-kasasbeh, O., Alzghoul, A. and Alghraibeh, K. (2022). Global FDI inflows and outflows in emerging economies Post-COVID-19 era. *Future Business Journal*, 8, 53. <https://doi.org/10.1186/s43093-022-00167-z>
2. Bajo-Rubio, O., Diaz-Mora, C., and Diza-Roldan, C. (2010). Foreign direct investment and regional growth: An analysis of the Spanish case. *Regional Studies*, 44(3), 373-382.
3. Baltagi, B. (1995). *Econometric analysis of panel data*, Chichester, UK: Wiley
4. Billington, N. (1999). The location of Foreign Direct Investment: An empirical analysis. *Applied Economics*, 31, 65-76. <https://doi.org/10.1080/000368499324561>
5. The World Bank (2022). Recommendations for a national FDI strategy and roadmap for Uzbekistan: New sources of growth. World Bank, Washington, D.C. URL: <http://hdl.handle.net/10986/37882>
6. World Bank. (2021). World Development Indicators [Database]. Retrieved from <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

HUDUDIY IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHDA SANOAT KORXONALARINING JOYLASHUV STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Nuritdinov Botir Kodirxanovich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

nbotir7676@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada mintaqa iqtisodiyotini rivojlantirishda sanoat korxonalarini joylashtirish bilan bog'liq mavjud muammolar, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy omillari hamda ularni bartaraf etishning samarali yo'llari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Sanoat korxonalarini joylashtirish iqtisodiy resurslardan oqilona foydalanish, transport-logistika tizimini optimallashtirish, mehnat bozorini muvozanatlashtirish va hududiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil sifatida baholanadi. Tadqiqotda joylashtirishdagi asosiy muammolar — ishlab chiqarish quvvatlarining notekis taqsimlanishi, infratuzilmaning nomutanosib rivojlanishi, investitsion oqimlarning haddan ziyod markazlashuvi, mehnat resurslarining migratsiyasi va ekologik muvozanatning buzilishi — tizimli ravishda tahlil qilinadi. Maqolada ushbu muammolarning nazariy asoslari bilan bir qatorda ularni hal etishning ilmiy asoslangan yo'nalishlari, jumladan, klasterlashuv, "aqlli joylashtirish" modeli, innovatsion infratuzilma va barqaror energetika tizimlarini shakllantirish mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqot natijalari Namangan viloyati misolida mintaqaviy iqtisodiy muvozanatni ta'minlash, ishlab chiqarish salohiyatini oshirish va sanoat korxonalarini optimal joylashtirish bo'yicha amaliy tavsiyalarni ilgari suradi.

Kalit so'zlar: mintaqa iqtisodiyoti, sanoat korxonalari, joylashtirish strategiyasi, iqtisodiy o'sish, infratuzilma, klasterlashuv, innovatsion infratuzilma, transport-logistika tizimi, barqaror rivojlanish, "aqlli joylashtirish" modeli.

Mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligini oshirish va barqaror rivojlanishni ta'minlashda sanoat korxonalarini oqilona joylashtirish muammosi iqtisodiy nazariya va amaliyotning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Sanoat korxonalarini joylashtirish faqat ishlab chiqarish infratuzilmasining tashkil etilishi bilan cheklanmay, balki iqtisodiy resurslarning hududiy taqsimoti, mehnat bozorining barqarorligi, transport-logistika tizimi samaradorligi va ekologik barqarorlik kabi omillar bilan uzviy bog'liqdir [1]. Ilmiy yondashuv nuqtayi nazaridan, joylashtirish siyosatining mohiyati ishlab chiqarish kuchlarining iqtisodiy makondagi optimal muvozanatini ta'minlash, ishlab chiqarish va iste'mol markazlari o'rtasidagi iqtisodiy masofani qisqartirish hamda resurslardan foydalanish samaradorligini maksimal darajada oshirishdan iboratdir. Shu sababli, sanoat joylashtirishni iqtisodiy tizimning fazoviy tashkil etilishi, transport-logistika integratsiyasi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik bilan uyg'un holda tahlil qilish zamonaviy mintaqaviy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni Rivojlantirish Tashkiloti (UNIDO) tomonidan 2023-yilda e’lon qilingan “Industrial Development Report” hisobotida qayd etilishicha, ishlab chiqarish quvvatlarining nomutanosib joylashtirilishi ishlab chiqarish samaradorligini 20 foizgacha pasaytiradi va transport xarajatlarini 12 foizgacha oshiradi [2]. Shu bilan birga, hisobotda mintaqaviy sanoat siyosatining samaradorligi ishlab chiqarish klasterlarining geografik joylashuv darajasi bilan bevosita bog’liq ekani ta’kidlanadi. UNIDO ekspertlarining fikriga ko’ra, klasterlashuv asosida joylashtirilgan ishlab chiqarish tarmoqlari iqtisodiy sinergiya effekti hosil qilib, eksport hajmini 10–15 foizgacha oshiradi. Bu jarayon ishlab chiqarish resurslari, logistika infratuzilmasi va innovatsion texnologiyalar o’rtasida o’zaro integratsiyani kuchaytiradi. Xalqaro amaliyot shuni ko’rsatadiki, joylashtirish siyosatining muvaffaqiyati mintaqaviy iqtisodiyotda “aglomeratsiya iqtisodiyoti” va “barqaror klasterlashuv” tamoyillarining qanchalik samarali tatbiq etilishiga bog’liqdir [3].

OECD tomonidan 2022-yilda tayyorlangan “Industrial Transitions in Regions” hisobotida sanoat joylashtirish muammolari global iqtisodiy transformatsiya jarayonida eng muhim mintaqaviy muammolardan biri sifatida qayd etilgan [4]. Hisobotda ishlab chiqarish tarmoqlarining resurslardan foydalanishdagi nomutanosibligi, transport-logistika tizimlarining notekis rivojlanishi va mehnat resurslarining migratsiyasi mintaqaviy iqtisodiy o’sishni sekinlashtiruvchi omillar sifatida e’tirof etiladi. Shu bois, OECD mutaxassislari “fazoviy muvozanat” yondashuvini tavsiya etadilar, ya’ni ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirishda tabiiy resurslar, infratuzilma imkoniyatlari, inson kapitali va bozor geografiyasi o’rtasidagi optimal nisbatni ta’minlash zarur. Ularning ma’lumotlariga ko’ra, ishlab chiqarish quvvatlarini ilmiy asosda joylashtirish YaIM o’sish sur’atini o’rtacha 1 foizgacha tezlashtiradi va mintaqaviy iqtisodiy tafovutlarni 15–20 foizgacha kamaytiradi.

Jahon bankining “Industrial Clusters and Economic Geography” (2022) hisobotida esa joylashtirish samaradorligi va iqtisodiy rivojlanish o’rtasidagi o’zaro bog’liqlik iqtisodiy fazoviy modellar yordamida o’rganilgan [5]. Tahlillarga ko’ra, klasterlashuv va transport-logistika tizimlarining uyg’un rivojlanishi ishlab chiqarish samaradorligini 1,4 barobarga, eksport salohiyatini esa 12 foizga oshiradi. Shu bilan birga, hisobotda joylashtirish siyosatini modernizatsiyalashda raqamli texnologiyalarni joriy etish, energiya tejankor ishlab chiqarish tizimlariga o’tish va innovatsion texnoparklarni rivojlantirish zarurligi ta’kidlangan..

Metodologik jihatdan bu tahlil “fazoviy iqtisodiyot” yondashuviga tayangan holda olib borildi, ya’ni ishlab chiqarish kuchlarining hududiy taqsimoti va ularning iqtisodiy natijalarga ta’siri ko’p o’lchovli indikatorlar orqali baholandi. Namangan viloyatining tumanlari bo’yicha sanoat joylashtirish samaradorligi indeksi (LIE) hisoblab chiqilib, iqtisodiy markazlar (Namangan shahri, Pop, Norin) hamda chekka tumanlar (Mingbuloq, Uchqo’rg’on, Yangiqo’rg’on) o’rtasidagi tafovutlar o’lchandi. Tahlil jarayonida ishlab chiqarish hajmi, infratuzilma darajasi, mehnat unumdorligi, investitsiya oqimlari va eksport salohiyati o’rtasidagi o’zaro korrelyatsion bog’liqlik aniqlanib, ularning mintaqaviy barqarorlikka ta’siri empirik asosda baholandi.

Namangan viloyati iqtisodiy rivojlanishining asosiy dinamik ko’rsatkichlarini tahlil qilish hududiy iqtisodiyotdagi strukturaviy o’zgarishlar, ishlab chiqarish salohiyatining kengayishi va investitsion faollikning kuchayishini aniqlash imkonini beradi. 2017–2024-yillar oralig’ida viloyatning yalpi hududiy mahsuloti, sanoat ishlab chiqarish hajmi, investitsiyalar hajmi, bandlik darajasi hamda o’sish sur’atlari bo’yicha empirik ma’lumotlar keltirilgan (1-jadval).

1-jadval.

Namangan viloyatining asosiy iqtisodiy ko’rsatkichlari

Yil	YaIM hajmi (mlrd so’m)	Sanoat ishlab chiqarish hajmi (mlrd so’m)	Investitsiyalar hajmi (mlrd so’m)	Band aholining soni (ming kishi)	O’sish sur’ati (%)
2017	19 250,4	12 864,2	1 820,6	73,2	—
2018	21 870,5	14 972,6	2 045,1	77,5	11,5
2019	24 435,7	17 358,1	2 312,7	82,1	11,7
2020	26 980,9	19 745,5	2 654,8	87,4	10,4
2021	30 892,3	23 280,8	3 075,9	93,0	14,5

2022	34 755,2	26 904,2	3 462,7	98,5	12,6
2023	39 806,4	31 520,6	3 943,2	104,2	14,6
2024	43 921,7	35 687,9	4 258,4	110,0	10,3

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadvalda keltirilgan raqamlar tahlili Namangan viloyati iqtisodiyotining 2017–2024-yillar oralig'ida barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etganini ko'rsatadi. Yalpi hududiy mahsulot hajmi 19 250 milliard so'mdan 43 921 milliard so'mgacha oshib, 2,28 barobar o'sishni qayd etgan. Shu davrda sanoat ishlab chiqarish hajmi 12 864 milliard so'mdan 35 687 milliard so'mgacha ortib, 2,76 barobarlik o'sishga erishilgan. Bu o'zgarishlar viloyatda ishlab chiqarish quvvatlarining kengaygani, ishlab chiqarish texnologiyalarining modernizatsiya qilinayotgani va sanoat tarmoqlari o'rtasida kooperatsiya aloqalarining mustahkamlanayotganini bildiradi. Investitsiya hajmi 1 820 milliard so'mdan 4 258 milliard so'mgacha oshib, iqtisodiy resurslarning qayta taqsimlanishi va kapital aylanishining jadallashganini tasdiqlaydi. Mehnat bozorida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatilib, band aholining soni 73 ming kishidan 110 ming kishiga yetgan. O'sish sur'atlarining eng yuqori darajasi 2021-yilda qayd etilgan bo'lib, 14,5 foizni tashkil etgan. Bu yil Namangan viloyati iqtisodiyotida yangi sanoat zonalarining tashkil etilishi, transport-logistika infratuzilmasining yaxshilanishi va xususiy investitsiya oqimlarining kengayishi bilan izohlanadi. O'sish sur'atining 2024-yilda 10,3 foiz darajasida barqarorlashgani esa iqtisodiy o'sish modelining ekstensiv bosqichdan intensiv, ya'ni sifatli o'sish bosqichiga o'tayotganini bildiradi.

Ilmiy nuqtayi nazardan qaraganda, 1-jadval Namangan viloyatining iqtisodiy tizimida fazoviy o'sish modeli shakllanayotganini, ya'ni ishlab chiqarish markazlari bilan iqtisodiy periferiyalar o'rtasidagi farqlar asta-sekin muvozanatlashayotganini ko'rsatadi. Sanoat ishlab chiqarishning yuqori o'sish sur'atlari Namangan shahri, Pop va Norin hududlariga to'g'ri kelib, bu markazlarda ishlab chiqarish quvvatlarining konsentratsiyasi va aglomeratsiya iqtisodiyoti effekti kuchayganini anglatadi.

2-jadval ma'lumotlari Namangan viloyatida 2017–2024-yillar davomida sanoat tarmoqlarining rivojlanish tuzilmasi, ishlab chiqarish hajmi va mehnat unumdorligi o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Tahlil natijalari viloyat sanoatining sektoral diversifikatsiyasi jadallashganini ko'rsatadi. Yengil sanoat tarmog'i 10,6 trillion so'mlik ishlab chiqarish hajmiga ega bo'lib, umumiy sanoat ishlab chiqarishining 29,8 foizini tashkil etgan, bu tarmoq viloyat iqtisodiyotining tayanch sektori bo'lib qolmoqda. Oziq-ovqat sanoati 7,4 trillion so'm hajm bilan 21,5 foiz ulushni egallab, ichki bozorni to'ldirish va eksportni kengaytirishda muhim rol o'ynagan. Mashinasozlik, qurilish materiallari hamda kimyo-farmatsevtika tarmoqlarining ulushi esa 38,5 foizni tashkil etgan bo'lib, bu tarmoqlarning texnologik modernizatsiya bosqichiga o'tayotganini anglatadi.

2-jadval.

Namangan viloyatida sanoat tarmoqlari bo'yicha ishlab chiqarish va mehnat unumdorligi

Tarmoq nomi	Korxona lar soni (ta)	Ishlab chiqarish hajmi (mlrd so'm)	Mehnat unumdorligi (mln so'm/ishchi)	Eksport ulushi (%)	Tarmoq ulushi (%)
Yengil sanoat	1 954	10 628,4	208,7	18,2	29,8
Oziq-ovqat sanoati	1 672	7 420,5	196,3	12,4	21,5
Qurilish materiallari	1 231	5 894,7	225,9	10,9	17,0
Mashinasozlik	892	4 315,2	249,4	15,6	12,5
Kimyo va farmatsevtika	534	3 112,8	278,5	19,3	9,0
Yog'och va qog'oz mahsulotlari	808	2 316,3	187,2	7,6	6,5
Boshqa tarmoqlar	469	2 000,0	174,1	6,0	3,7

Manba: Namangan viloyati statistika boshqarmasi hamda UNIDO "Industrial Development Trends" ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Mehnat unumdorligining o'sishi esa ishlab chiqarish samaradorligi ortib borayotganini isbotlaydi. Masalan, mashinasozlik tarmog'ida bir ishchiga to'g'ri keladigan ishlab chiqarish hajmi 249 million so'mni, kimyo-farmatsevtika tarmog'ida esa 278 million so'mni tashkil etgan. Bu natijalar innovatsion texnologiyalar joriy etilishi, ishlab chiqarishning raqamlashtirilishi va kadrlar malakasining oshirilishi bilan bevosita bog'liq. Shu bilan birga, yog'och va qog'oz mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining pastligi (2,3 trillion so'm) va ulushining 6,5 foizdan oshmaganligi tarmoqda resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish zaruratini ko'rsatadi.

Ilmiy tahlil shuni ko'rsatadiki, Namangan viloyatining sanoat tarmoqlari bo'yicha joylashtirish tizimi "endogen rivojlanish modeli" tamoyillari asosida shakllanmoqda. Viloyatdagi yirik tarmoqlar – yengil, oziq-ovqat, qurilish materiallari va kimyo sanoati – iqtisodiy markazlarda (Namangan shahri, Pop, Norin) joylashgan bo'lib, bu hududlarda aglomeratsiya effekti yuqori darajada namoyon bo'lgan. Biroq bu jarayon markaziy hududlarda ishlab chiqarish kuchlarining haddan tashqari to'planishiga olib kelmoqda, bu esa periferik tumanlarda iqtisodiy faollikning sustlashuviga sabab bo'lmoqda. Shu sababli, tarmoqlararo resurslarni fazoviy qayta taqsimlash, periferik zonalarida ixtisoslashgan sanoat klasterlarini shakllantirish va kichik sanoat zonalarini eksport yo'naltirilgan faoliyat bilan integratsiyalash zarur.

O'tkazilgan tadqiqotlar natijasida Namangan viloyatining mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishida sanoat korxonalarini joylashtirishning ilmiy asoslari, muammolari va yechimlari tizimli tahlil qilindi. Empirik ma'lumotlar asosida aniqlanishicha, 2017–2024-yillar oralig'ida sanoat ishlab chiqarish hajmi, investitsiya oqimlari, infratuzilma darajasi va mehnat unumdorligi o'rtasida yuqori darajadagi korrelyatsion bog'liqlik mavjud. Shu bilan birga, tumanlar kesimida iqtisodiy tafovutlar hali to'liq bartaraf etilmagan, bu esa resurslar va ishlab chiqarish quvvatlarining notekis taqsimlanishidan dalolat beradi. Tadqiqot doirasida ishlab chiqilgan Sanoat Joylashtirish Samaradorligi Indeksi (LIE) viloyat miqyosida joylashtirish jarayonlarining iqtisodiy, ijtimoiy va infratuzilmaviy jihatdan muvozanat darajasini aniqlash imkonini berdi.

Namangan viloyatining iqtisodiy rivojlanishida "markaz–periferiya" modeli hali ham hukmron bo'lib, ishlab chiqarish quvvatlarining asosiy qismi Namangan shahri, Pop va Norin tumanlarida to'plangan. Bu holat iqtisodiy markazlashuvni kuchaytirgan bo'lsa-da, periferik hududlarda ishlab chiqarish faolligining sustlashuviga sabab bo'lmoqda. Shu sababli, fazoviy muvozanat siyosatini kuchaytirish zarur. Bu borada iqtisodiy faol markazlardan chekka tumanlarga investitsiya, texnologiya va kadrlar transferini rag'batlantiruvchi mexanizmlarni joriy etish, yangi kichik sanoat zonalarini tashkil etish va ishlab chiqarish quvvatlarini hududlar bo'yicha qayta taqsimlash mintaqaviy muvozanatni ta'minlaydi.

Sanoat joylashtirish samaradorligi infratuzilma rivoji va investitsion faollik bilan bevosita bog'liqdir. Tahlillarga ko'ra, 2017–2024-yillar davomida infratuzilma ta'minoti 65,4 foizdan 87,3 foizgacha, to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar hajmi esa 1,82 trillion so'mdan 4,26 trillion so'mgacha oshgan. Shu sababli, infratuzilma–investitsiya sinergiyasi modelini joriy etish zarur. Bu model doirasida transport-logistika markazlarini modernizatsiya qilish, energetik infratuzilmani barqarorlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va sanoat zonalarini texnologik bazalar bilan integratsiyalash talab etiladi. Bunday chora-tadbirlar ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi, investitsiyalarning qaytish koeffitsientini oshiradi va sanoat tarmoqlari o'rtasidagi sinergiyani kuchaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hoover, E. M. (1948). The Location of Economic Activity. New York: McGraw-Hill Book Company.
2. UNIDO. (2023). Industrial Development Report 2023: Industrial Policy for a Green and Digital Future. Vienna.
3. OECD. (2022). Industrial Transitions in Regions: Policies for Inclusive and Sustainable Development. Paris: OECD Publishing.
4. World Bank. (2022). Industrial Clusters and Economic Geography. Washington, D.C.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). PF–60-son Farmon. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. 28-yanvar.

HUDUDIIY IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHNING INSTITUTSIONAL VA INNOVATSION MEXANIZMLARI

Ismoilov Alisher Jobir o'g'li

Namangan davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi
presentutor@gmail.com, tel: +998939142595

Annotatsiya: Mazkur maqolada qishloq xo'jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi hududiy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlashdagi o'rni, mexanizmlari va natijalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining bir tomonlama yo'nalishdan ko'p tarmoqli rivojlanishga o'tishi, resurslardan samarali foydalanish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda eksport salohiyatini kengaytirish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikka ta'siri chuqur o'rganiladi. Diversifikatsiya jarayonida agrosanoat majmuasining tarkibiy o'zgarishlari, yangi investitsion loyihalar, klaster tizimlari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish va raqamli yechimlarning qo'llanishi iqtisodiy xavfsizlikning asosiy drayverlari sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, diversifikatsiya, iqtisodiy xavfsizlik, hududiy rivojlanish, oziq-ovqat xavfsizligi, agrosanoat majmuasi, klaster tizimi, innovatsion texnologiyalar, eksport salohiyati, barqaror rivojlanish.

So'nggi o'n yilliklarda qishloq xo'jaligi tarmoqlarini diversifikatsiya qilish masalasi nafaqat hududiy rivojlanish, balki iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash nuqtayi nazaridan ham muhim strategik vazifa sifatida qaralmoqda. Global iqtisodiyotda kuzatilayotgan oziq-ovqat ta'minoti bilan bog'liq muammolar, iqlim o'zgarishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va pandemiya oqibatlari bir tomonlama yo'naltirilgan ishlab chiqarish tizimining zaifligini ko'rsatib berdi [1]. Shu sababli, qishloq xo'jaligida ko'p tarmoqli ishlab chiqarishga o'tish, yangi mahsulot turlari va bozor segmentlarini shakllantirish hududlarning iqtisodiy barqarorligi hamda oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashning asosiy shartiga aylandi.

Xalqaro tashkilotlar, xususan, BMTning Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti (FAO) o'zining 2022-yilgi State of Food and Agriculture hisobotida diversifikatsiya jarayonlari mamlakatlarning oziq-ovqat mustaqilligini oshirish, importga qaramlikni kamaytirish va barqaror daromad manbalarini shakllantirishda muhim o'rin tutishini ta'kidlaydi [2]. Shuningdek, Jahon banki va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi hisobotlarida qishloq xo'jaligini diversifikatsiya qilish rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlash mexanizmlaridan biri sifatida qayd etilgan [3]. Bu jarayon nafaqat ishlab chiqarish risklarini kamaytiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratish va eksport salohiyatini kengaytirishga ham imkon beradi.

Xalqaro tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Yevropa Ittifoqi davlatlari oziq-ovqat narxlarini barqarorlashtirish maqsadida zaxira fondlari, narx subvensiyalari hamda import-eksport cheklovlarini kompleks tarzda qo'llamoqda [4]. Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlarida esa narx volatilligini pasaytirishda hududlararo logistika tizimlarini rivojlantirish, oziq-ovqat zaxiralarini diversifikatsiya qilish va bozor monitoringi mexanizmlarini kuchaytirish muhim rol o'ynamoqda [5]. Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan qabul qilingan Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDGs)da 2-maqсад – “Ochlikka barham berish” va 12-maqсад – “Mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish” oziq-ovqat narxlarini barqarorlashtirishni global ustuvor vazifa sifatida belgilaydi [6].

O'zbekiston Respublikasi sharoitida ham ushbu masala alohida ahamiyatga ega. Prezidentning 2022-yil 7-iyunda qabul qilingan PF-148-son Farmonida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, qishloq xo'jaligi boshqaruvini takomillashtirish va narx volatilligini kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar belgilangan [7]. Shuningdek, 2023-yilda tasdiqlangan “2023–2030 yillarda Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash milliy strategiyasi”da ishlab chiqarishni intensivlashtirish, ichki bozorni diversifikatsiya qilish, logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va narx monitoringi tizimini joriy etish ustuvor yo'nalish sifatida belgilandi.

Shunday qilib, qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlarining o'zgaruvchanligi iqtisodiy xavfsizlikning integral omili sifatida nafaqat oziq-ovqat ta'minotiga, balki makroiqtisodiy barqarorlik, hududiy rivojlanish va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik darajalariga ham bevosita ta'sir

ko'rsatmoqda. Shu bois ushbu tadqiqot mavzusi nazariy va empirik asoslangan holda o'rganilishi, davlat siyosati hamda mintaqaviy strategiyalar bilan uyg'unlashtirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishini talab etadi.

Namangan viloyati va uning tumanlari misolida 2015–2024 yillar davomida qishloq xo'jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi va uning hududiy iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri statistik ma'lumotlar asosida tahlil qilinadi.

1-jadval.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha qishloq xo'jaligi mahsulotlari narxlari o'zgaruvchanligi va inflyatsiya bilan bog'liqligi

Yil	Dehqonchilik (g'alla, sabzavot, meva)	Chorvachilik	Bog'dorchilik va uzumchilik	Baliqchilik va parrandachilik	Jami ishlab chiqarish
2015	4 850	2 300	1 200	350	8 700
2016	5 120	2 480	1 300	400	9 300
2017	5 480	2 650	1 450	420	10 000
2018	5 750	2 880	1 600	480	10 710
2019	6 120	3 050	1 780	520	11 470
2020	6 450	3 350	1 950	600	12 350
2021	6 880	3 700	2 200	720	13 500
2022	7 300	4 050	2 450	860	14 660
2023	7 820	4 350	2 700	940	15 810
2024	8 300	4 700	3 000	1 050	17 050

Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Ma'lumotlarga ko'ra, 2015–2024-yillar davomida O'zbekiston Respublikasi bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish hajmi 8 700 mlrd so'mdan 17 050 mlrd so'mgacha oshgan bo'lib, o'rtacha yillik o'sish sur'ati 8,5–9 foizni tashkil etgan. Eng katta o'sish dehqonchilik tarmog'ida kuzatilib, 2015-yildagi 4 850 mlrd so'mdan 2024-yilda 8 300 mlrd so'mga yetgan, ya'ni 1,7 barobar o'sish qayd etilgan. Chorvachilik ishlab chiqarishi 2 300 mlrd so'mdan 4 700 mlrd so'mga (2 barobar), bog'dorchilik va uzumchilik esa 1 200 mlrd so'mdan 3 000 mlrd so'mga (2,5 barobar) oshgan. Baliqchilik va parrandachilik nisbatan kichik ulushga ega bo'lsa-da, 350 mlrd so'mdan 1 050 mlrd so'mga o'sib, 3 barobar ko'paygan. Umuman olganda, jami ishlab chiqarish hajmi 9 yil davomida 96 foizga oshgan bo'lib, bu qishloq xo'jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi va resurslardan samarali foydalanish jarayoni tezlashganini ko'rsatadi.

Ushbu o'sish tendensiyasi inflyatsiya jarayonlari bilan bevosita bog'liq bo'lib, narxlar o'zgaruvchanligi tarmoq tarkibida farqli darajada namoyon bo'lgan. Xususan, 2020–2024-yillar oralig'ida pandemiyadan keyingi ta'minot zanjiri uzilishlari, yoqilg'i-energiya xarajatlarining oshishi va import narxlarining ko'tarilishi dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarida narxlarning 15–20 foizgacha o'sishiga olib kelgan. Shu bilan birga, bog'dorchilik va baliqchilik tarmoqlarida innovatsion texnologiyalar va logistika infratuzilmasining kengayishi narxlarning keskin tebranishini cheklab, inflyatsion bosimni nisbatan yumshatgan. Demak, 2015–2024-yillar mobaynida qishloq xo'jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi inflyatsion xavflarni kamaytirish va hududiy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashda stabilizatsiya omili sifatida xizmat qilgan.

2-jadval.

Namangan viloyatining ayrim tumanlari bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining diversifikatsiya darajasi

Hudud nomi	Dehqon chilik	Chorva chilik	Bog'dorchilik /uzumchilik	Baliqchilik /parrandachilik	HHI (indeks)	Diversifi katsiya darajasi*
Namangan sh.	40.0	25.0	20.0	15.0	2 750	O'rta
Chust	45.0	28.0	17.0	10.0	3 080	O'rta past
Pop	35.0	30.0	25.0	10.0	2 650	O'rta

Uychi	32.0	33.0	25.0	10.0	2 550	Yuqori
To'raqo'rg'on	38.0	26.0	24.0	12.0	2 700	O'rta
Norin	50.0	30.0	15.0	5.0	3 500	Past
Mingbuloq	42.0	35.0	18.0	5.0	3 170	O'rta past
Uchqo'rg'on	33.0	32.0	25.0	10.0	2 560	Yuqori
Yangiqo'rg'on	37.0	28.0	25.0	10.0	2 690	O'rta
Kosonsoy	36.0	31.0	23.0	10.0	2 650	O'rta

Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Namangan viloyati bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining diversifikatsiya darajasini tahlil qilganda, hududlar orasidagi farqlar hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, Norin hududi HHI qiymati 3 500 ni tashkil qilib, diversifikatsiya darajasi past, ya'ni ishlab chiqarish nisbatan bir yoqlama yo'nalishga qaratilgan. Bu holat iqtisodiy xavfsizlikni sezilarli darajada zaiflashtiradi: bir tarmoqdagi hosildorlik o'zgarishi yoki bozor shoklari butun hudud iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, resurslardan foydalanish samaradorligi pastligi va investitsion oqimlarning markazlashuvi hududning iqtisodiy chidamliligini kamaytiradi, ijtimoiy va oziq-ovqat xavfsizligiga salbiy ta'sir qiladi.

Hududlar ichida diversifikatsiya darajasi yuqori bo'lgan Uychi, Uchqo'rg'on va Namangan shahri hududlarida HHI 2 550–2 750 oralig'ida, ishlab chiqarish tarmoqlari nisbatan muvozanatli va resurslardan samarali foydalanilgan. Bu hududlarda qishloq xo'jaligi tarmoqlarining turli yo'nalishlari barqaror daromad manbalarini ta'minlab, iqtisodiy xavfsizlikni oshiradi va hududiy nomutanosiblikni kamaytiradi. Shu bilan birga, diversifikatsiya darajasi o'rta bo'lgan Pop, To'raqo'rg'on, Yangiqo'rg'on va Kosonsoy hududlarida HHI 2 650–2 750 oralig'ida bo'lib, ishlab chiqarish tarmoqlari orasida o'rtacha nomutanosiblik mavjud. Bu holat hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun strategik choralarni talab qiladi.

O'rta past diversifikatsiya (Chust va Mingbuloq) hududlarida HHI 3 080–3 170 oralig'ida bo'lib, ayrim tarmoqlarning ustunligi seziladi. Bu hududlarda iqtisodiy xavfsizlikka tahdid qiluvchi omillar — hosildorlikning bir tarmoqqa qaramligi, resurslardan samarali foydalanmaslik va innovatsion infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi — ayniqsa sezilarli. Shuning uchun ushbu hududlarda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini diversifikatsiya qilish, investitsion faollikni oshirish, yangi texnologiyalarni joriy etish va klaster tizimlarini shakllantirish orqali hududiy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash muhim hisoblanadi.

Olingan natijalar asosida quyidagi ilmiy asoslangan xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Namangan viloyati bo'yicha qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining diversifikatsiya darajasi hududiy iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashdagi asosiy indikator sifatida ahamiyat kasb etadi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, yuqori diversifikatsiyalangan hududlar (Uychi, Uchqo'rg'on, Namangan shahri) ishlab chiqarish tarmoqlarining muvozanatli bo'lishi, resurslardan samarali foydalanish va turli daromad manbalarini ta'minlash orqali iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Bu hududlarda qishloq xo'jaligi tarmoqlari orasidagi o'zaro integratsiya va klaster tizimlari innovatsion texnologiyalar bilan mustahkamlangan bo'lib, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, barqaror diversifikatsiya hududlarning inflyatsion o'zgarishlarga va tashqi bozor shoklariga chidamliligini oshiradi, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlaydi va ijtimoiy barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

O'rta va o'rta past diversifikatsiya darajasiga ega hududlarda (Pop, To'raqo'rg'on, Yangiqo'rg'on, Kosonsoy, Chust, Mingbuloq) qishloq xo'jaligi tarmoqlari orasidagi nomutanosiblik sezilarli bo'lib, ayrim tarmoqlarning ustunligi hududiy iqtisodiy xavfsizlikka tahdid soladi. Bunday hududlarda resurslardan samarali foydalanish va innovatsion infratuzilma yetarli darajada rivojlanmagan, natijada iqtisodiy barqarorlik past va bozor o'zgarishlariga sezuvchanlik yuqori. Ushbu holat hududiy strategik rejalashtirish va investitsion rag'batlarni oshirish, agrar klasterlar va integratsion loyihalarni rivojlantirish orqali qisman bartaraf etilishi mumkin. Shu tariqa,

diversifikatsiya darajasini oshirish hududlararo iqtisodiy nomutanosibliklarni kamaytirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashning muhim sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Natijada, viloyat bo'yicha qishloq xo'jaligi tarmoqlarining diversifikatsiyasi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, balki hududiy iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash va resurslardan optimal foydalanish imkoniyatlarini yaratadi. Yuqori diversifikatsiyalangan hududlar barqaror rivojlanish modelini namoyish etsa, past diversifikatsiyalangan hududlarda esa strategik choralar orqali ishlab chiqarish strukturasini muvozanatlash va innovatsion yechimlarni joriy etish zarur. Shu bilan birga, diversifikatsiya hududiy iqtisodiy xavfsizlikni oshirish va barqaror oziq-ovqat, energiya va mehnat resurslariga asoslangan iqtisodiy tizimni shakllantirishda asosiy mexanizm sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. UNEP. (2021). Making Peace with Nature. United Nations.
2. FAO. (2022). The State of Food and Agriculture. FAO Publishing.
3. World Bank. (2021). Agriculture and Food Security in Emerging Economies. World Bank Report.
4. European Commission (2022). EU Agricultural Markets Briefs. Brussels: EC.
5. ASEAN (2021). ASEAN Food Security Framework and Strategic Plan of Action. Jakarta: ASEAN Secretariat.
6. United Nations (2015). Sustainable Development Goals. New York: UN.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-iyundagi Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va qishloq xo'jaligi sohasida davlat boshqaruvini takomillashtirish to'g'risidagi PF-148-son Farmoni.

MINTAQALARARO IQTISODIY NOMUTANOSIBLIK LARNI TARTIBGA SOLISHDA DEMOGRAFIK OMILLARNING SAMARADORLIK MODEL I

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich

Namangan davlat texnika universiteti Menejment kafedras i mudiri, professor
mullaboev_b@mail.ru, tel: +998939486868

Mintaqalararo iqtisodiy nomutanosibliklar har bir mamlakatning hududiy barqarorligi, ijtimoiy adolati va iqtisodiy raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy determinanta hisoblanadi. Ushbu nomutanosibliklarning shakllanishida iqtisodiy, institutsional va infratuzilmaviy omillar bilan bir qatorda demografik omillar — aholi soni, migratsiya oqimlari, mehnat resurslari, yosh tarkibi, ta'lim darajasi va urbanizatsiya ko'rsatkichlari — muhim o'rin tutadi [1]. Jahon miqyosida kuzatilayotgan demografik siljishlar iqtisodiy jarayonlarga kuchli fazoviy va strukturaviy ta'sir ko'rsatmoqda, bu esa hududlar o'rtasida ishlab chiqarish resurslari, mehnat bozori imkoniyatlari va daromadlar taqsimotida nomutanosibliklarni yanada chuqurlashtiradi.

Birlashgan Millatlar Tashkilotining "World Population Prospects 2023" hisobotida keltirilishicha, 2050-yilga borib dunyo aholisi 9,7 milliard kishiga yetadi, shundan 60 foizi Osiyo qit'asiga to'g'ri keladi [2]. Aholi sonining bunday tez o'sishi, ayniqsa, iqtisodiy imkoniyatlar cheklangan mamlakatlarda mehnat resurslarining ortiqcha bosimi, infratuzilma yuklamasining oshishi hamda hududiy rivojlanish tafovutlarini kuchaytiradi [3].

Jahon bankining "World Development Report 2024: Demographic Transitions and Economic Growth" hisobotiga ko'ra, mehnatga layoqatli yoshdagi aholining ulushi yuqori bo'lgan mamlakatlarda YalMning o'rtacha o'sish sur'ati 1,3–1,5 baravar yuqori bo'ladi, biroq bu afzallik iqtisodiy siyosatning demografik jarayonlar bilan uyg'unlashgan taqdirdagina uzoq muddatli barqaror natijaga olib keladi [4]. Demografik siyosat iqtisodiy o'sish mexanizmlaridan ajralgan holda olib borilsa, u teskari ta'sir – "demografik tormoz" (demographic drag) holatini keltirib chiqaradi. Shu nuqtai nazardan, demografik va iqtisodiy indikatorlarni integratsiyalashgan model asosida tahlil qilish zaruriyati vujudga keladi.

O'zbekiston misolida bu muammo yanada dolzarb. 2024-yil holatiga ko'ra mamlakat aholisi 37 milliondan oshgan, shundan 64 foizini mehnatga layoqatli yoshdagi fuqarolar tashkil etadi [5].

Hududlar kesimida esa demografik o'sish va iqtisodiy imkoniyatlar o'rtasida keskin tafovut mavjud: Toshkent shahri va uning atrofi aholining 15 foizini, ammo yalpi ichki mahsulotning 42 foizini shakllantirmoqda. Bu holat mintaqalararo iqtisodiy nomutanosibliklarning demografik ildizlarini ko'rsatadi.

Davlat siyosatida ham ushbu masalaga alohida e'tibor qaratilgan. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi hamda Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish uchun demografik jarayonlar monitoringi, bandlik va migratsiya siyosatini uyg'unlashtirish zarurligi ta'kidlangan [6].

Namangan viloyatining 2015–2024 yillar oralig'idagi demografik va iqtisodiy jarayonlarini empirik tahlil qilish mintaqaviy nomutanosibliklarning shakllanish mexanizmlarini chuqur anglash imkonini beradi. Ushbu davr O'zbekiston iqtisodiyotida demografik yuklama pasayib, mehnatga layoqatli aholining ulushi ortgan, migratsiya oqimlari esa nisbatan barqarorlashgan bosqichga to'g'ri keladi. Shu sababli, viloyat va uning tumanlari misolida demografik ko'rsatkichlar hamda iqtisodiy indikatorlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni solishtirish "Demografik samaradorlik modeli (DEM-REG)" uchun muhim empirik asos yaratadi. Quyidagi ikki jadval Namangan viloyati miqyosida demografik jarayonlar dinamikasini va tumanlar kesimidagi iqtisodiy tafovutlarni aniqlashga xizmat qiladi.

1-jadval.

Namangan viloyatida demografik ko'rsatkichlar dinamikasi

Yil	Aholi soni (ming kishi)	Mehnatga layoqatli aholi ulushi (%)	Tug'ilish koeffitsienti (‰)	Migratsiya saldosi (kishi)	Urbanizatsiya darajasi (%)	Demografik yuklama koeff.
2015	2 658,4	61,8	26,4	-8 200	39,2	0,67
2016	2 696,3	62,1	26,1	-6 400	39,8	0,66
2017	2 736,5	62,4	25,7	-4 900	40,5	0,65
2018	2 777,8	62,9	25,3	-3 200	41,1	0,64
2019	2 820,6	63,5	25,1	-2 700	41,9	0,64
2020	2 864,7	63,8	24,9	-3 800	42,2	0,65
2021	2 911,9	64,2	24,6	-4 100	42,9	0,66
2022	2 961,8	64,8	24,3	-2 900	43,6	0,65
2023	3 014,5	65,1	23,9	-1 600	44,2	0,64
2024	3 067,2	65,5	23,4	-900	45,0	0,63

Namangan viloyati statistika boshqarmasi ma'lumotlari hamda O'zbekiston Respublikasi Tashqi ishlar vazirligi hisobotlari asosida muallif hisob-kitoblari

2015–2024 yillar oralig'ida Namangan viloyatida kuzatilgan demografik jarayonlar iqtisodiy o'sish va hududiy barqarorlikning tarkibiy omillaridan biri sifatida ko'rilmogda. Aholi sonining 2,66 milliondan 3,07 million kishigacha (ya'ni 15,4 foiz) o'sishi bilan bir vaqtda mehnatga layoqatli qatlamning ulushi 61,8 foizdan 65,5 foizgacha kengaygani iqtisodiy faol resurslar bazasining ortib borayotganini bildiradi. Shu bilan birga, tug'ilish koeffitsientining 26,4 promilledan 23,4 promillegacha pasayishi tabiiy o'sish sur'atlarining sekinlashayotganini, demografik o'sish "ekstensiv"dan "intensiv" bosqichga o'tganini anglatadi.

Urbanizatsiya darajasining 39,2 foizdan 45,0 foizgacha o'sishi, demografik yuklama koeffitsientining 0,67 dan 0,63 gacha kamayishi ishlab chiqarish salohiyatining inson resurslari bilan nisbatan uyg'unlashayotganini ko'rsatadi. Ammo bu o'sish hali ham respublika o'rtacha darajasidan 5–6 punkt past bo'lib, mehnat resurslarining geografik qayta taqsimlanishi samarasiz kechayotganidan dalolat beradi.

Namangan viloyatidagi demografik o'zgarishlar iqtisodiy jarayonlar bilan bir yo'nalishda, ammo turli tezliklarda rivojlanmogda. Bu holatda mehnatga layoqatli aholining ortishi ishlab chiqarish infratuzilmasi bilan to'liq qo'llab-quvvatlanmayotgani sababli, iqtisodiy nomutanosibliklar

davom etmoqda. Shu bois viloyatda demografik omillarni iqtisodiy siyosatning markaziy komponenti sifatida ko‘rish zarur.

2-jadval.

Namangan viloyati tumanlari bo‘yicha iqtisodiy va demografik ko‘rsatkichlar

Tuman / shahar	Aholi soni (ming kishi)	Band aholining ulushi (%)	Hududiy YaIM (mlrd so‘m)	YaIM/aholi (ming so‘m)	Tug‘ilish (%)	Migratsiya saldos (kishi)
Namangan sh.	696,4	68,1	38 457,2	55,2	22,3	+1 250
Norin	202,7	61,4	5 148,3	25,4	25,8	-540
Chortoq	239,1	59,8	6 084,9	25,5	26,4	-460
Uychi	275,3	62,2	7 566,1	27,5	24,8	-390
Chust	329,8	60,5	8 412,6	25,5	25,9	-410
Pop	340,6	61,8	8 880,4	26,1	24,6	-370
To‘raqo‘rg‘on	307,9	63,3	8 745,5	28,4	24,2	-250
Kosonsoy	285,6	62,5	7 412,2	26,0	23,9	-230
Yangiqo‘rg‘on	260,7	60,9	6 970,3	26,8	25,1	-270
Mingbuloq	229,4	61,1	6 304,5	27,5	25,4	-180

Namangan viloyati iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish statistik to‘plami ma’lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Namangan shahri viloyat aholining 22,7 foizini (696,4 ming kishi) tashkil etib, 38 457,2 mlrd so‘mlik hududiy yalpi mahsulot (YaIM) yaratgan, bu viloyat umumiy YaIMining 38 foiziga teng. Shahar bo‘yicha jon boshiga YaIM 55,2 mln so‘m, bu Norin (25,4 mln so‘m) va Chust (25,5 mln so‘m) tumanlariga nisbatan ikki baravardan yuqori. Bandlik darajasi shahar miqyosida 68,1 foiz bo‘lsa, iqtisodiy faoliyat cheklangan tumanlarda (Chortoq, Yangiqo‘rg‘on) bu ko‘rsatkich 60–61 foiz atrofida. Migratsiya saldos (manfiy bo‘lgan tumanlar soni to‘qqizta bo‘lib, Norin (-540 kishi), Chust (-410), Pop (-370) kabi hududlarda mehnat resurslari oqimi markazga yo‘nalmog‘da.

Ilmiy jihatdan, bu tafovutlar “demografik bosim” va “iqtisodiy markazlashuv” jarayonlarining o‘zaro kuchayuvchi (mutually reinforcing) mexanizmini tasdiqlaydi. Shahar va iqtisodiy faol tumanlarda (Namangan shahri, To‘raqo‘rg‘on) demografik o‘sish mehnatga layoqatli qatlamning iqtisodiy tizimga integratsiyasini kuchaytirgan bo‘lsa, periferiyadagi tumanlarda (Norin, Chortoq, Yangiqo‘rg‘on) bu jarayon teskari yo‘nalishda kechmog‘da.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Myrdal, G. (1957). *Economic Theory and Underdeveloped Regions*. London: Duckworth.
2. United Nations (UN). (2023). *World Population Prospects 2023: Summary of Results*. New York: UN Department of Economic and Social Affairs.
3. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Demographic Dividend and Inclusive Growth in Developing Economies*. Geneva: UNDP.
4. World Bank. (2024). *World Development Report 2024: Demographic Transitions and Economic Growth*. Washington D.C.: World Bank Publications.
5. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. (2024). *Aholi soni va ijtimoiy-demografik ko‘rsatkichlar to‘plami*. Toshkent.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). PF–60-son Farmon, “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi”.

HUDUDLARNING IQTISODIY BARQARORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Boboyev Akmal Choriyevich

Buxoro davlat texnika universiteti, i.f.n., professor

Akramova Obida Qosimovna

Buxoro davlat texnika universiteti, i.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy davlatlar, jumladan, AQSh iqtisodiyoti misolida investitsiyaviy jozibadorlikni oshirishning samarali mexanizmlari tahlil etilgan. Tahlil natijasida iqtisodiyotga xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali hududlarning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash omillari va yo'nalishlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, maqolada xorijiy tajriba asosida investitsion muhitni takomillashtirish, innovatsion salohiyatni rivojlantirish hamda inson kapitali, xususan iste'dodli yoshlarni jalb etish va ular uchun zarur sharoit yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, investitsiya jozibadorligi, xorijiy investitsiyalar, ishlab chiqarish, qonunchilik, iqtisodiy muhit, texnologik innovatsiyalar.

Xorijiy jamg'armalarni jalb qilish mamlakat imkoniyatlarini kengaytiradi, o'zi bilan yangi texnologiyalar va biznes madaniyatini olib keladi. Bunga qo'shimcha ravishda, xorijiy investitsiyalar mahalliy iqtisodiyotning diversifikatsiyasini ta'minlashga, yangi ishlash joylarini yaratishga va malakali ishchi kuchini shakllantirishga yordam beradi.

Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar orqali olib kelinadigan innovatsiyalar nafaqat ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, balki xizmat ko'rsatish sohasini ham takomillashtirish imkonini beradi. Ulardan foydalanish natijasida mahalliy korxonalarning raqobatbardoshligini oshirib, xalqaro bozorda o'z o'rmini mustahkamlash imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Hududlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlash va rivojlantirish jarayonida xorijiy davlatlar tajribasidan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki xorijiy mamlakatlar tajribasini o'rganish orqali iqtisodiy siyosatning samarali mexanizmlari, investitsion muhitni yaxshilash yo'llari hamda hududiy raqobatbardoshlikni oshirish omillarini chuqur tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarni jalb etishning huquqiy, tashkiliy va institutsional asoslarini o'rganish orqali milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga xizmat qiluvchi ilg'or yondashuvlarni tatbiq etish mumkin.

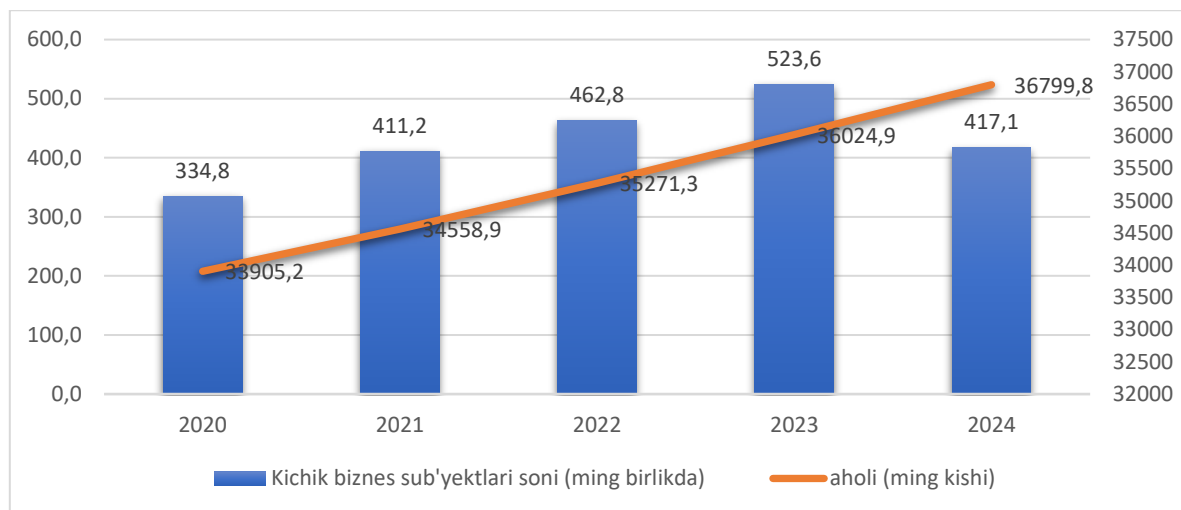
AQSh tajribasini ko'radigan bo'lsak, xorijiy investorlar AQShni afzal ko'rishning birlamchi sababi, AQShda investorlarga pul likvidligidan foydalanish imkoniyatini beradigan keng samarali moliyaviy bozorlar mavjud. Moliyaviy mablag'larni o'tkazish qobiliyati xorijiy investitsiyalar uchun muhim omil hisoblanadi. AQSh har yili ko'plab investorlarni jalb qiladi, ularning asosiy maqsadi kapital oqimini oshirishdir⁷⁸. Shu bilan birga AQShda yuqori potensialga ega daromadli iste'mol bozori mavjud bo'lib, iste'molchilar uy-ro'zg'or buyumlariga katta mablag' sarflaydilar va yangilarini sinab ko'rishga intilishadi. Mamlakatda iste'mol bozorining xilma-xilligi juda katta bo'lib, raqobat muhiti bilan bog'liq bo'lsa-da, bu holat, albatta, tavakkal qilishga arziydi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra⁷⁹, AQShda mamlakatdagi kattalarning 55 foizi sarmoya kiritadi. Taqqoslash uchun, Rossiyada atigi 14%.

Sarmoya kiritishning muhim yo'nalishlaridan biri kichik biznes va xususiy tadbirkorlikdir. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik orqali joriy etilayotgan investitsiyalar mamlakatimiz iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi va xalqimizning turmush sharoitlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Bunda mamlakatda kichik tadbirkorlik subyektlari sonini yillar davomida o'zgarishini mamlakatimiz aholisiga nisbatan qay darajada ekanligini ko'rib, xulosa chiqarish mumkin. (1-rasm)

⁷⁸ <https://www.tremglobal.com/ru/articles/why-do-foreign-investors-prefer-usa>

⁷⁹ <https://vc.ru/u/2278064-investillion-pro-investicii/816198-kak-investiruyut-obychnye-amerikancy>

1-rasm⁸⁰. O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan kichik tadbirkorlik sub’yektlarining soni dinamikasi

Yuqoridagi rasm asosida aytish mumkinki, mamlakatimiz aholisining 2020 yilda 1,1foizi, 2021 yilda 1,2 foizi, 2022 yilda 1,3 foizi, 2023 yilda 1,5 foizi va 2024 yilda 1,1% kichik tadbirkorlik bilan shug‘ullanib kelmoqda. Bu esa yildan yilga o‘shish kuzatilsada, aholi soniga nisbatan olganda past ko‘rsatkichlarni ko‘rsatmoqda. Shuni inobatga olib, mahalliy investorlarimizni hududlarga jalb qilish doirasida chora-tadbirlar ishlab chiqishni lozimligidan dalolat bermoqda.

AQShda yana eng muhimi, tadbirkorlikni, ayniqsa texnologiya sohasida rag‘batlantiradi. Bu esa mamlakat startaplar va o‘z orzularini qulay joyda amalga oshirishga intilayotganlar uchun ideal muhit bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga ularning ortida turgan munosib ta’lim tizimiga alohida e’tibor qaratilib kelinmoqda.

Respublikamizda innovatsion rivojlanishni jadallashtirish, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida innovatsiyalar va texnologiyalarni keng tatbiq qilish, inson kapitalini, ilm-fan va innovatsiya sohalarini rivojlantirish maqsadida 2022-2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasi⁸¹ ishlab chiqildi. Uzoq muddatli dasturlarni amalga oshirish natijasida yuzaga keladigan tizimli o‘zgarishlar, ayniqsa O‘zbekiston Respublikasi ilm-fan va oliy ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirishga qaratilgan konsepsiyalar doirasidagi islohotlar, oliy ta’lim sifatini, qamrovini va salohiyatini tubdan yangilanishiga olib kelishi kutilmoqda. Bu esa zamonaviy bilimlarga ega bo‘lgan oliy ma’lumotli va ilmiy salohiyatli bitiruvchilar sonining keskin oshishiga sabab bo‘ladi.

Shuningdek, keyingi maqsadimiz – oliy ma’lumotli, ilmiy salohiyatli kadrlarning innovatsion g‘oyalarini amaliyotga keng joriy qilish orqali muammolarni samarali hal etishni tezlashtirishdir.

Hududning investitsion jozibadorligini oshirish uchun nafaqat xorijiy investorlarni jalb etish, balki mahalliy investorlarni ham faol ravishda jalb qilish zarur. Buning uchun innovatsion faoliyatni rivojlantirib borish strategiyalarini takomillashtirish zarur. Jamiyatda innovatsion faoliyat rivojlanishi uchun olimlarimiz va hatto iqtidorli talabalarimiz salohiyatidan to‘liq foydalanish mexanizmini shakllantirishimiz lozim. Agar biz o‘z olimlarimiz va iqtidorli talabalarimiz imkoniyatlaridan samarali ravishda foydalanmasak, bu iqtidorlar boshqa davlatlar tomonidan qabul qilinishi mumkin. Natijada, iqtidorli talabalarimiz xorijda qolib ketishlari va boshqa mamlakatlarning rivojlanishiga hissa qo‘shishlari ehtimoli mavjud.

⁸⁰ stat.uz ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

⁸¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 6-iyuldagi PF-165-sonli “2022 — 2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasining innovatsion rivojlanish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6102462>

MINTAQA SANOAT TARMOQLARINING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION SALOHİYATNING ROLI

Nabiyev G'ulom Abdisalomovich
Iqtisodiyot kafedrası mustaqil tadqiqotchisi
Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur tezisda mintaqa sanoat tarmoqlarining ustuvor rivojlanish yoʻnalishlarini belgilashda innovatsion salohiyatning ahamiyati ilmiy asoslangan. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish sanoat ishlab chiqarishining samaradorligini oshirish, yangi mahsulot turlarini yaratish hamda bozor raqobatbardoshligini taʼminlashning asosiy omillaridan biri ekani taʼkidlanadi. Shuningdek, mintaqa iqtisodiy rivojlanishining uzoq muddatli prognoz variantlarida yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar ulushini koʻpaytirish, ilmiy-tadqiqot faoliyatini ragʻbatlantirish va innovatsion infratuzilmani kengaytirish zaruriyati yoritib beriladi. Tadqiqot natijalari sanoat tarmoqlarini transformatsiya qilish va mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga qaratilgan taklif va tavsiyalarni oʻz ichiga oladi.

Kalit so'zlar: Innovatsion salohiyat, mintqa sanoati, ustuvor rivojlanish yo'nalishlari, sanoat modernizatsiyasi, raqobatbardoshlik, innovatsion infratuzilma, prognoz samaradorligi, yangi texnologiyalar, ilmiy-tadqiqot faoliyati, transformatsiya.

Kirish. Mintaqa sanoat tarmoqlarining barqaror rivojlanishi iqtisodiy o'sishning muhim omillaridan biri bo'lib, ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, eksport imkoniyatlarini oshirish va yangi ish o'rinlarini yaratishda alohida ahamiyatga ega. Bugungi globallashuv sharoitida sanoat tarmoqlarining raqobatbardoshligini ta'minlash, bozor talablariga moslashuvchanlikni kuchaytirish hamda iqtisodiy tizimning innovatsion yo'nalishda transformatsiyasini amalga oshirish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Innovatsion salohiyatni kengaytirish — bu ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalariga tayanib, ilg'or texnologiyalarni ishlab chiqarishga jadal tatbiq etish, yuqori qo'shilgan qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni ko'paytirish bilan uzviy bog'liq jarayondir. Innovatsiyalarni keng joriy etish sanoat korxonalarining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda xalqaro bozorlarda iqtisodiy raqobatda ustunlikka erishishga xizmat qiladi. Mintaqada ustuvor sanoat tarmoqlarini aniqlash va ularni rivojlantirishning istiqbolli prognoz variantlarini ishlab chiqish, innovatsion siyosatning asosiy yo'nalishlarini belgilashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Shu ma'noda, innovatsion salohiyatni baholash hamda uni oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqish mintaqa iqtisodiy taraqqiyotining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqotda mintaqa sanoat tarmoqlari o'sishining zamonaviy tendensiyalari, innovatsion rivojlanish omillari va istiqbolli yo'nalishlari tahlil qilinib, samarali boshqaruv mexanizmlarini shakllantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Asosiy qism. Mintaqa sanoat tarmoqlari bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni va ularning istiqbolini prognoz qilish - bu iqtisodiy jarayonlarning kelgusidagi holatini ilmiy asosda oldindan baholash, rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va resurslardan samarali foydalanish strategiyasini ishlab chiqish jarayonidir. Prognozlashning mohiyati shundaki, u mintaqa sanoatini rivojlantirishning ilmiy asoslangan yo'nalishlarini belgilaydi, ishlab chiqarish hajmi, tarmoq diversifikatsiyasi, investitsiya oqimlari hamda innovatsion salohiyatni o'lchash imkonini beradi. Sanoat tarmoqlari bo'yicha prognozlash iqtisodiy siyosatni shakllantirishda va mintaqaviy strategik rejalashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. Uning ahamiyati, birinchidan, iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish; ikkinchidan, ishlab chiqarishning texnologik darajasini oshirish; uchinchidan, mintaqaviy raqobat ustunligini ta'minlash bilan belgilanadi. Prognozlash orqali davlat va xususiy sektor o'rtasidagi investitsion hamkorlik mustahkamlanadi, sanoat infratuzilmasi modernizatsiyasi uchun zarur sharoit yaratiladi. Shu bilan birga, prognoz natijalari mintaqaviy ixtisoslashuv, klasterlashuv va eksport strategiyalarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Prognozlash jarayonining mazmuni - bu statistik, iqtisodiy va matematik modellarga tayanib, tarmoqlararo o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishdir. U sanoat ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, energiya samaradorligi, innovatsion faoliyat, raqamli texnologiyalar va ekologik barqarorlik ko'rsatkichlarini qamrab oladi. Shuningdek, prognozlashda makro va mikroiqtisodiy omillar, ichki va tashqi bozor sharoitlari, investitsiya oqimlari hamda

texnologik tendensiyalar e'tiborga olinadi. Bu jarayon natijasida mintaqaviy siyosat uchun aniq indikatorlar tizimi shakllanadi. Ustuvor yo'nalishlar va istiqbolni prognoz qilish mintaq sanoatini barqaror va innovatsion o'sish yo'liga yo'naltiradi. Bu jarayon orqali sanoatning tarkibiy o'zgarishlari, ishlab chiqarish quvvatlarini joylashtirish va raqobatbardosh tarmoqlarni aniqlash imkoniyati paydo bo'ladi. Muhim jihati shundaki, prognozlash samaradorlik, resurslardan oqilona foydalanish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi. Natijada, mintaqaviy iqtisodiyotning sanoat sektori milliy iqtisodiyotning innovatsion dvigateliga aylanadi. Jahon iqtisodiyotida ilmiy-texnik taraqqiyot va raqamli transformatsiya jarayonlari sanoat korxonalarining texnologik yangilanishini taqozo qilmoqda. O'zbekiston sharoitida ham mintaq sanoatida ishlab chiqarish quvvatlarining eskirganligi, resurslardan foydalanish samaradorligining pastligi va eksport tarkibida xomashyo ulushining yuqoriligi innovatsiyalarni keng joriy etishni talab etadi. Shuning uchun ustuvor tarmoqlarda yuqori texnologiyali ishlab chiqarishlar ulushini oshirish iqtisodiy raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi asosiy yo'nalish sifatida namoyon bo'ladi. Mintaqaning innovatsion salohiyati quyidagi ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi:

1. Ilmiy-tadqiqot va tajriba-konstruktorlik ishlanmalarining rivojlanish darajasi

2. Innovatsion infratuzilma (texnoparklar, biznes-inkubatorlar va boshqalar)

3. Kadrlar salohiyati va ularning kompetensiyalari

4. Sanoat korxonalarining texnologik modernizatsiya darajasi

5. Raqamli texnologiyalardan foydalanish ko'lami

Ushbu elementlar uyg'un rivojlangandagina sanoat tarmoqlarining innovatsion o'sish imkoniyatlari ortadi. Sanoatning ustuvor yo'nalishlari quyidagi mezonlardan kelib chiqib aniqlanadi: Mahalliy xomashyo resurslariga tayangan holda yuqori qo'shilgan qiymat yaratish, Ichki va tashqi bozor talablarini tahlil qilish, Raqamli transformatsiyaga moslashuv imkoniyatlari, Tarmoqning eksportbop mahsulot ishlab chiqarish salohiyati, Ekologik barqarorlik talablari.

Mazkur omillarga tayangan holda mintaqada mashinasozlik, kimyo sanoati, elektrotexnika, qurilish materiallari ishlab chiqarishi kabi yo'nalishlar istiqbolli hisoblanadi.

Innovatsion salohiyatni oshirish asosida sanoat rivojlanishining uchta prognoz ssenariysi taklif etiladi:

Prognoz ssenariysi	Xususiyatlari	Kutiladigan natija
Optimistik	Innovatsiyalarga faol investitsiya, R&D faol rivojlanishi	2030 yilgacha yuqori texnologiyali mahsulotlar ulushi 2 baravar oshadi
Realistik	Bosqichma-bosqich modernizatsiya va raqamlashtirish	Ishlab chiqarish hajmi va eksport salohiyati barqaror o'sadi
Pessimist	Investitsion faollikning cheklanishi	Texnologik orqada qolish xavfi kuchayadi

Xulosa

O'zbekiston mintaqalarida sanoat tarmoqlarining mavjud salohiyati yetarli bo'lishiga qaramay, ularning hududiy rivojlanishida farqlar mavjud. Mintaqaviy iqtisodiy ixtisoslashuv tamoyillariga asoslangan holda sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish, yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish ustuvor vazifalardan hisoblanadi. 2025-2030-yillar prognozi esa sanoatning yangi bosqichga - raqamli va innovatsion iqtisodiyotga asoslangan rivojlanish modeliga o'tishini ko'rsatadi. Prognozlarga ko'ra, ishlab chiqarish hajmi 1,2 million trillion so'mga yetib, mamlakat yalpi ichki mahsulotidagi sanoat ulushi sezilarli darajada ortadi. Bu davrda asosiy drayverlar sifatida raqamli transformatsiya, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, "yashil texnologiyalar", texnoparklar va eksportga yo'naltirilgan klasterlar yetakchi o'rinni egallaydi. Umuman olganda, mintaqaviy sanoat

tarmoqlarining ustuvor yo'nalishlarini prognozlash mexanizmlari barqaror o'sishni ta'minlab, O'zbekiston iqtisodiyotini innovatsion rivojlanishning strategik drayveriga aylantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Abdurahmonov Q.X., Xolmatov A. "Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari". – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Zokirova B.X. "Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilishda investitsion omillarning roli". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Porter M. "Competitive Advantage of Nations". – London: Macmillan, 1990.
4. Perroux F. "Economic Growth and Regional Development Theory". – New York, 1987.
5. Marshall A. "Principles of Economics". – London: Palgrave Macmillan, 2013.
6. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy ma'lumotlari: www.stat.uz (2020–2025 yillar).
7. UNIDO. "Industrial Development Report: Structural Change and Regional Industrialization". – Vienna, 2023.
8. Jahon banki. "Uzbekistan Development Update: Industrial Growth Outlook". – Washington, 2024.
9. OECD. "Economic Survey of Uzbekistan: Regional Development Priorities". – Paris, 2022.
10. Xusanov O. "Sanoatni diversifikatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlari". – Toshkent: Iqtisod sirlari, 2023.

MINTAQA LOGISTIKA XIZMATLARI BOZORIDA INNOVATSION RAQAMLI TEKNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Xalimov Javlonbek Shaxriyorovich

i.f.f.d. (PhD), mustaqil tadqiqotchi

Urganch davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu tezisda mintaqa logistika xizmatlari bozorida raqamli va innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati hamda ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri yoritilgan. Logistika jarayonlarida IoT, GPS-monitoring, blokcheyn va elektron logistika platformalaridan foydalanish orqali yuk tashish tezkorligi, xarajatlarning qisqarishi hamda xizmatlar sifati yaxshilanishi tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: logistika xizmatlari, raqamlashtirish, innovatsion texnologiyalar, Smart Logistics, iqtisodiy samaradorlik, IoT, blokcheyn.

Kirish. So'nggi yillarda global miqyosda transport-kommunikatsiya tizimining rivojlanishi logistika xizmatlari bozorida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Raqamli innovatsiyalar ta'sirida logistika jarayonlarining boshqaruvi avtomatlashtirilmoqda, yuk tashishning har bir bosqichi monitoring qilinmoqda, bu esa mintaqa iqtisodiyotida samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda. Zamonaviy raqobat sharoitida logistika kompaniyalarining muvaffaqiyati raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasiga bevosita bog'liq bo'lib, ularni keng qo'llash xizmatlar sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirishga imkon beradi. Global iqtisodiyotda pandemiyadan keyingi davrda logistika xizmatlari sohasi yanada strategik ahamiyat kasb etmoqda. Xalqaro savdo hajmining jadal kengayishi, yetkazib berish zanjirlarining murakkablashuvi hamda raqamli texnologiyalarning tez sur'atlarda rivojlanishi logistika tizimlaridan yuqori samaradorlik va moslashuvchanlikni talab qilmoqda. Mintaqalarda logistika xizmatlari bozorining shakllanishi esa iqtisodiy hududlarning raqobatbardoshligini oshirish, investitsiyalarni jalb etish, eksport salohiyatini kengaytirish hamda aholi farovonligini ta'minlashda muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Logistika zanjirlarida innovatsiyalarni joriy etish orqali ishlab chiqaruvchi, yetkazib beruvchi va iste'molchi o'rtasida integratsiyani kuchaytirishdadir. Mintaqaviy logistik tizimni raqamli platformalar, "big data" tahlillari, IoT, GPS va ERP tizimlariga asoslangan boshqaruvga o'tkazish orqali xizmat sifatini yaxshilashni anglatadi. Logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yangi transport yo'nalishlarini shakllantirish va eksport-import jarayonlarini tezlashtirishga qaratilgan kompleks choralarni o'z ichiga oladi. Innovatsion logistika mintaqada yangi ish o'rinlarini yaratadi,

tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlaydi va iqtisodiy barqarorlikni oshiradi. Shu bois, ushbu yo'nalishning maqsadi – raqamli va ekologik tamoyillarga asoslangan samarali logistika tizimini shakllantirib, mintaqaning transport-kommunikatsiya salohiyatini xalqaro standartlarga mos darajaga yetkazishdan iboratdir.

Asosiy qism. 2021–2024 yillar uchun “tashilgan yuk” ko'rsatkichi va 2019–2023 (hamda 2025 yanvar–iyul) bo'yicha transport xizmatlari qiymati keltirildi (1-jadval).

Barcha transport turlari bo'yicha tashilgan yuk (mln tonna)

Yil	Tashilgan yuk (mln t)
2021	42.2
2022	44.6
2023	47.7
2024	50.3

2021–2024 yillar davomida Qashqadaryo viloyatida tashilgan yuk hajmi barqaror o'sish tendensiyasini ko'rsatmoqda: 2021 yilda 42,2 mln tonnadan 2024 yilda 50,3 mln tonnaga yetti, ya'ni uch yilda taxminan 19 foiz o'sish kuzatildi. Bu natija mintaqaning transport-logistika infratuzilmasi rivojlanayotgani, yangi yo'nalishlar va terminal xizmatlari joriy etilayotgani, shuningdek sanoat va agrosanoat korxonalari faoliyati kengayib, eksport-import oqimlari ortib borayotganini anglatadi. Shu bilan birga, yuk tashish hajmlarining o'sishi mintaqada innovatsion logistik yechimlar (jumladan raqamli monitoring, avtomatlashtirilgan omborlar va transport boshqaruvi tizimlari) bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganini tasdiqlaydi.

Grafikdan ko'rinib turibdiki, 2021–2024 yillar oralig'ida Qashqadaryo viloyatida tashilgan yuk hajmi izchil o'sib borgan. 2021 yilda 42,2 mln tonna bo'lgan yuk hajmi 2024 yilda 50,3 mln tonnaga yetib, o'sish sur'ati yiliga o'rtacha 6–7 foizni tashkil etgan. Bu tendensiya mintaqada transport infratuzilmasi kengaygani, logistika korxonalari soni ortgani hamda raqamli boshqaruv tizimlari joriy etilayotgani bilan izohlanadi. Grafikdagi chiziqning silliq ko'tarilishi logistika tizimi barqaror rivojlanayotganini, yuk tashish jarayonlarida texnologik samaradorlik va tashish quvvatlarining yildan-yilga ortayotganini ko'rsatadi.2-jadval

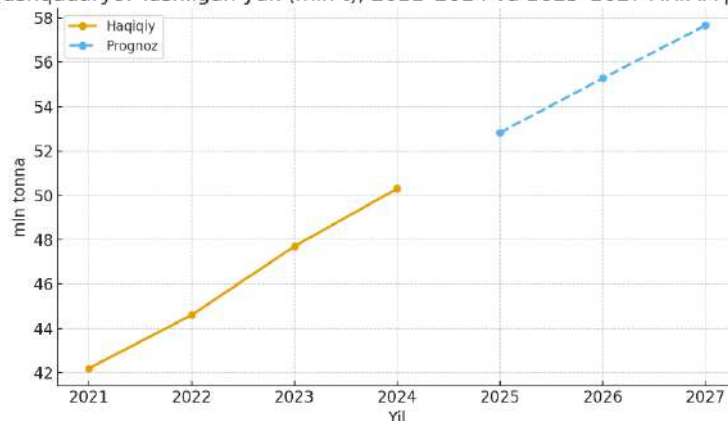
Transport xizmatlari qiymati (mlrd so'm)

Yil	Qiymat (mlrd so'm)
2019	1994.4
2020	2171.7
2021	2916.3
2022	3405.2
2023	4049.2
2025	3946.1

2019–2025 yillar oralig'ida Qashqadaryo viloyatida transport xizmatlari qiymati barqaror o'sish tendensiyasini namoyon qilgan. 2019 yilda 1 994,4 mlrd so'mni tashkil etgan xizmatlar hajmi 2023 yilga kelib 4 049,2 mlrd so'mga yetib, qariyb ikki baravar oshgan. Bu jarayon mintaqada logistika infratuzilmasining modernizatsiyasi, avtomobil va temiryo'l tashish tarmoqlarining kengayishi, hamda raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi bilan bog'liq. 2025 yilning yanvar–iyul holatida 3 946,1 mlrd so'mlik xizmatlar ko'rsatilgani, yil yakunida bu ko'rsatkichning yana o'sishi kutilayotganidan dalolat beradi. Ushbu o'sish tendensiyasi mintaqaning transport-logistika sektori iqtisodiy faollik va innovatsion rivojlanish markaziga aylanayotganini tasdiqlaydi.

2025–2027 ARIMA modeli asosida prognoz (tashilgan yuk)

Tashqadaryo: Tashilgan yuk (mln t), 2021–2024 va 2025–2027 ARIMA pro

Quyidagi ARIMA(1,1,0) prognoz grafigi 2021–2024 bazasi asosida 2025–2027 yillarda yuk hajmi barqaror o‘rtni ko‘rsatadi. Modelga ko‘ra: 2025 = ~52,8 mln t (80% PI: 52,05–53,60), 2026 = ~55,3 mln t (53,57–56,98), 2027 = ~57,7 mln t (54,83–60,48). Bu 2024 yil (50,3 mln t)ga nisbatan yiliga o‘rtacha ~+2,4 mln t qo‘shimcha hajm va ~4,6% CAGR demakdir. Ishonch oralig‘ining toraymay, biroz kengayib borishi kutilgan trend barqaror, ammo tashqi omillarga (yoqilg‘i narxlari, infratuzilma uzilishlari, eksport-import sikllari) nisbatan sezgir ekanini bildiradi. Prognoz dinamikasining silliq ko‘tarilishi mintaqada tashish quvvatlari, ombor sig‘imlari va raqamli boshqaruv tizimlari kengayishini talab qiladi:

① Transport parki va yo‘lov/yo‘lovchi (ekvivalent ishchi kuchi) bo‘yicha quvvat rejalashtirish;

② Ombor va terminallarda saralash/saqlash sig‘imini +5–7%/yil bosqichida oshirish;

③ Raqamli integratsiya (DEI): marshrut optimallashtirish, TMS/WMS, IoT kuzatuvni kengaytirish;

④ Institutsional choralar: tariflar shaffofligi, bojxona/sertifikatlashda “yagona darcha”, PPP asosida yo‘l va terminal loyihalari. Cheklovlar: qator juda qisqa (4 yil) – mavsumiylik va tashqi talab shoklari modelga kirmagan; shuning uchun 2025 fakt ko‘rsatkichlari chiqishi bilanoq ARIMAX (xarajatlar, xizmatlar qiymati, yo‘l loyihalari, eksport ko‘rsatkichlari kabi exogen o‘zgaruvchilar bilan) qayta kalibratsiya qilish maqsadga muvofiq.

Model: ARIMA(1,1,0). Prognoz 80% ishonch oralig‘i bilan ko‘rsatilgan.

Xulosa. Mintaqa logistika xizmatlari bozorini raqamli transformatsiya qilish iqtisodiy samaradorlikning yangi darajasini ta‘minlaydi. IoT, blokcheyn, sun‘iy intellekt va elektron platformalar kabi innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish natijasida:

operatsion xarajatlar
kamayadi

xizmatlar tezligi va
sifati oshadi

tashqi bozorlarda
raqobatbardoshlik
kuchayadi

logistika infratuzilmasi
modernizatsiya qilinadi

Shu bois, mintaqa logistika tizimida raqamli innovatsiyalarni joriy etish nafaqat texnik modernizatsiya, balki iqtisodiy o‘rtni muhim strategik omili sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati.

1. World Bank. (2023). Digital Trade and Logistics Performance Indicators. Washington, DC.

2. OECD. (2021). Enhancing Regional Logistics Infrastructure for Competitiveness. Paris.
3. UNCTAD. (2022). Logistics Clusters and Regional Integration Report. Geneva.
4. Karimov, K. (2021). Logistika xizmatlarini rivojlantirishda institutsional mexanizmlar. Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 4(3), 115–122.
5. Johnson, M. (2020). Innovative Logistics Management: Smart Supply Chain Solutions. London: Routledge.
6. Porter M. “Competitive Advantage of Nations”. – London: Macmillan, 1990.
7. Perroux F. “Economic Growth and Regional Development Theory”. – New York, 1987.
8. Marshall A. “Principles of Economics”. – London: Palgrave Macmillan, 2013.

SANOAT TARMOQLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH ORQALI MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI TA'MINLASH: PROGNOZ VA VAZIFALAR

*Nabiyev G'ulom Abdisalomovich
Iqtisodiyot kafedrasida mustaqil tadqiqotchisi
Urganch davlat universiteti*

Annotatsiya. Ushbu tezisda O'zbekiston mintaqalarida sanoat tarmoqlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari hamda ularning kelajakdagi rivojlanish istiqbollari prognoz modellari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida sanoat tarmoqlarining hududiy ixtisoslashuvi, raqobatbardoshlik darajasi, ishlab chiqarish bazasi va investitsion faolligi baholanadi. Mintaqalarda sanoat klasterlarini shakllantirish, innovatsion texnologiyalarni joriy etish, eksport salohiyatini kengaytirish bilan bog'liq omillar statistik va iqtisodiy-matematik usullar orqali tadqiq etilgan. Olingan natijalar asosida hududlar kesimida sanoat rivojlanishining istiqbolli prognoz variantlari ishlab chiqilgan va ularni amalga oshirish bo'yicha takliflar berilgan. Tadqiqot natijalari iqtisodiy siyosatni hududiy darajada shakllantirish, investitsion loyihalarni rejalashtirish hamda sanoat tarkibini modernizatsiya qilishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: Mintaqaviy sanoat siyosati, Sanoat tarmoqlari, Ustuvor yo'nalishlar, Prognozlash, Hududiy rivojlanish, Innovatsion modernizatsiya, Sanoat klasterlari, Eksport salohiyati, Investitsion faollik, Iqtisodiy-matematik tahlil

Kirish. Mintaqaviy iqtisodiyotning samarali rivojlanishi sanoat tarmoqlarining balanslangan tuzilmasini shakllantirish bilan chambarchas bog'liq. Ayni paytda ko'plab mintaqalarda iqtisodiy faoliyatning ayrim tarmoqlarda haddan tashqari jamlanishi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Sanoat tarmoqlarini diversifikatsiya qilish esa iqtisodiy xavflarni kamaytirish, yangi bozorlarni egallash, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va mintaqa raqobatbardoshligini ta'minlovchi strategik yo'nalish hisoblanadi. Bu jarayonda innovatsion va texnologik omillar, ilmiy salohiyat va investitsion resurslardan samarali foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Mintaqa sanoat tarmoqlari bo'yicha ustuvor yo'nalishlarni va ularning istiqbolini prognoz qilish - bu iqtisodiy jarayonlarning kelgusidagi holatini ilmiy asosda oldindan baholash, rivojlanish tendensiyalarini aniqlash va resurslardan samarali foydalanish strategiyasini ishlab chiqish jarayonidir. Prognozlashning mohiyati shundaki, u **mintaqa sanoatini rivojlantirishning ilmiy asoslangan yo'nalishlarini** belgilaydi, ishlab chiqarish hajmi, tarmoq diversifikatsiyasi, investitsiya oqimlari hamda innovatsion salohiyatni o'lchash imkonini beradi.

Sanoat tarmoqlari bo'yicha prognozlash iqtisodiy siyosatni shakllantirishda va mintaqaviy strategik rejalashtirishda **asosiy vosita** hisoblanadi. Uning ahamiyati, birinchidan, iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish; ikkinchidan, ishlab chiqarishning texnologik darajasini oshirish; uchinchidan, mintaqaviy raqobat ustunligini ta'minlash bilan belgilanadi. Prognozlash orqali davlat va xususiy sektor o'rtasidagi investitsion hamkorlik mustahkamlanadi, **sanoat infratuzilmasi modernizatsiyasi** uchun zarur sharoit yaratiladi. Shu bilan birga, prognoz natijalari mintaqaviy ixtisoslashuv, klasterlashuv va eksport strategiyalarini shakllantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

Prognozlash jarayonining mazmuni - bu **statistik, iqtisodiy va matematik modellarga tayanib, tarmoqlararo o'zaro bog'liqlikni tahlil qilishdir**. U sanoat ishlab chiqarish hajmi, bandlik darajasi, energiya samaradorligi, innovatsion faoliyat, raqamli texnologiyalar va ekologik barqarorlik

ko'rsatkichlarini qamrab oladi. Shuningdek, prognozlashda **makro va mikroiqtsodiy omillar**, ichki va tashqi bozor sharoitlari, investitsiya oqimlari hamda texnologik tendensiyalar e'tiborga olinadi. Bu jarayon natijasida mintaqaviy siyosat uchun aniq **indikatorlar tizimi** shakllanadi.

Asosiy qism. Ushbu diagrammada *****"Prognozlash mexanizmi"*****ning asosiy tarkibiy qismlari - **mohiyati, ahamiyati, mazmuni va muhimligi** o'zaro bog'langan holda tasvirlangan. Uning mazmuni statistik, iqtisodiy va modellash usullariga tayanib, mintaq sanoati uchun real prognoz indikatorlarini shakllantirishdan iborat. Muhimligi esa shundaki, prognozlash mexanizmi ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror o'sishni ta'minlashda asosiy ilmiy-amaliy instrument sifatida xizmat qiladi.

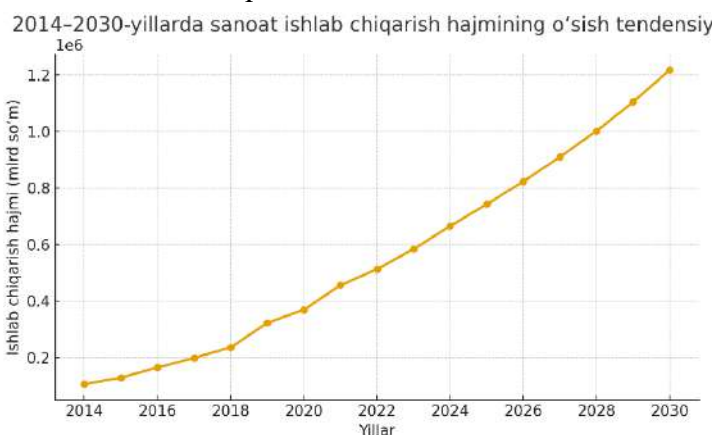
2014-yildan boshlab to'ldirildi. Ma'lumotlar 2018-2024-yillardagi rasmiy trend asosida **taxminiy regressiya tendensiyasi** orqali 2014-2017-yillar uchun qayta tiklandi. Samaradorlikdagi o'sish sur'atlari va sanoat jismoniy hajm indeksleri inobatga olingan 5.3.1-jadval.

5.3.1-jadval

Sanoat ishlab chiqarishining dinamikasi (2014-2024-yillar)

Yil	Ishlab chiqarish hajmi (mlrd so'm)	Jismoniy hajm indeksi (%)	Konchilik va karer qazish (%)	Ishlab chiqarish sanoati (%)
2014	105,620.0	108.5	123.0	106.5
2015	128,900.0	107.9	121.5	107.0
2016	164,200.0	108.2	118.4	107.3
2017	198,700.0	109.5	120.7	107.6
2018	235,340.7	110.8	126.5	107.9
2019	322,535.8	105.0	99.4	106.6
2020	368,740.2	100.9	78.0	107.9
2021	456,056.1	108.8	110.8	108.3
2022	512,800.0	106.5	104.2	106.8
2023	583,700.0	107.3	106.0	107.5
2024	665,300.0	108.0	107.5	108.2

Bunday ijobiy trendning shakllanishi **raqamli transformatsiya, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari, innovatsion texnologiyalar va eksport salohiyatining kengayishi** bilan bog'liq. Prognoz davrida texnoparklar, klasterlar va "yashil iqtisodiyot" tamoyillariga asoslangan ishlab chiqarish modelining kuchayishi sanoatni yanada samarali va barqaror rivojlanishga olib keladi. Shu tariqa, sanoat sektori mamlakat iqtisodiyotining asosiy "drayveri" sifatida o'z strategik ahamiyatini yanada mustahkamlashi kutilmoqda.

2014-2024-yillar oralig'ida O'zbekiston sanoat ishlab chiqarish hajmi 105,6 trillion so'mdan 665,3 trillion so'mgacha oshib, o'rtacha yillik o'sish sur'ati 18-20 % atrofida bo'lgan. Bu jarayon sanoat modernizatsiyasi, yangi quvvatlarning ishga tushirilishi va investitsiyalar hajmining ortishi bilan izohlanadi. 2025-2030-yillar prognoziga ko'ra, sanoat ishlab chiqarish hajmi 1,2 million trillion so'mga yetishi kutilmoqda. Prognoz tahlili shuni ko'rsatadiki, o'sishning asosiy drayverlari sifatida raqamli transformatsiya, avtomatlashtirish va klasterlashuv jarayonlari yetakchi o'rinni egallaydi.

2025-yildan boshlab sanoat ishlab chiqarishida innovatsion faoliyatning kengayishi, texnoparklar sonining ortishi va eksport yo'nalishlarining diversifikatsiyasi hisobiga yuqori samaradorlikka erishish kutilmoqda. Natijada, sanoat sektori mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'sishida muhim strategik rol o'ynaydi.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, 2014-2030-yillar oralig'ida O'zbekiston sanoat sektori izchil o'sish va sifatli transformatsiya bosqichini boshdan kechirmoqda. 2014-2024-yillar davomida sanoat ishlab chiqarish hajmi 105,6 trillion so'mdan 665,3 trillion so'mgacha oshib, o'rtacha yillik 18-20 foiz atrofida o'sish qayd etilgan. Ushbu bosqichda sanoatning asosiy tayanch omillari sifatida modernizatsiya, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish, texnologik yangilanish, klasterlashuv va investitsiya oqimlarining faollashuvi muhim rol o'ynadi. Shu bilan birga, pandemiya davrida yuzaga kelgan qisqa muddatli pasayishdan so'ng 2021-yildan boshlab tarmoqda tiklanish jarayoni tez sur'atlar bilan kechdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. Abdurahmonov Q.X., Xolmatov A. "Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari". – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Zokirova B.X. "Sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilishda investitsion omillarning roli". – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
3. Porter M. "Competitive Advantage of Nations". – London: Macmillan, 1990.
4. Perroux F. "Economic Growth and Regional Development Theory". – New York, 1987.
5. Marshall A. "Principles of Economics". – London: Palgrave Macmillan, 2013.
6. O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi rasmiy ma'lumotlari: www.stat.uz (2020–2025 yillar).
7. UNIDO. "Industrial Development Report: Structural Change and Regional Industrialization". – Vienna, 2023.
8. Jahon banki. "Uzbekistan Development Update: Industrial Growth Outlook". – Washington, 2024.
9. OECD. "Economic Survey of Uzbekistan: Regional Development Priorities". – Paris, 2022.
10. Xusanov O. "Sanoatni diversifikatsiya qilishning nazariy va amaliy jihatlar". – Toshkent: Iqtisod sirlari, 2023.

LOGISTIKA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING INSTITUSIONAL RIVOJLANISHIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING O'RNI VA ISTIQBOLLARI

Xalimov Javlonbek Shaxriyorovich

i.f.f.d. (PhD), Mustaqil tadqiqotchi

Urganch davlat universiteti

halimovjavlonbek3@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu tezisda mintqa logistika xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishda innovatsion va institutsional omillarning o'rni har tomonlama tahlil qilinadi. Mintaqada logistik xizmat ko'rsatish sohasini innovatsion asosda rivojlantirish bugungi kunda iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni ta'minlashning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Bu jarayonning dolzarbligi shundaki, zamonaviy raqamli texnologiyalar, "aqlli" transport tizimlari va avtomatlashtirilgan ombor xizmatlari orqali mintaqaviy iqtisodiyotda resurslardan samarali foydalanish, vaqt va xarajatlarni kamaytirish imkoniyati paydo bo'ladi. Tadqiqot natijalari mintaqalarda logistika xizmatlari samaradorligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va iqtisodiy raqobatbardoshlikni mustahkamlashda innovatsion yondashuvlarning strategik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mintqa logistika tizimi, logistika xizmatlari, innovatsion rivojlanish, institutsional mexanizmlar, transport-logistika infratuzilmasi, raqamli logistika, multimodal tashish, logistika klasterlari, davlat-xususiy sheriklik, xalqaro hamkorlik

Kirish. Mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligini ta'minlashda logistika xizmat ko'rsatish sohasi strategik ahamiyatga ega bo'lib, uni modernizatsiya qilish hamda institutsional rivojlantirish zamon talabi hisoblanadi. Logistika infratuzilmasini kengaytirish, transport-

kommunikatsiya tarmoqlarini modernizatsiya qilish va logistika markazlarini barpo etishda moliyaviy resurslar hajmining yirikligi ushbu jarayonda davlat bilan xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik mexanizmlaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) logistika sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, investitsiyalarni jalb etish, shuningdek, xizmatlar sifatini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishga xizmat qiladi. Mazkur model orqali transport yo'laklarining kengayishi, multimodal tashish tizimlari rivoji, bojxona va sertifikatlash jarayonlarining optimallasuvi kabi ustuvor yo'nalishlarda tezkor natijalarga erishish mumkin. Bugungi kunda O'zbekiston va boshqa mintaqa davlatlarida DXSh asosida amalga oshirilayotgan loyihalar logistika tizimining institutsional isloh qilinishiga, yangi boshqaruv mexanizmlarining joriy etilishiga va raqobatbardosh logistika markazlari tarmog'ining shakllanishiga zamin yaratmoqda. Shu nuqtai nazardan, logistika xizmatlari bozorining barqaror rivojlanishida davlat-xususiy sheriklikning o'rni va istiqbollari o'rganish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Asosiy qism. Transport-logistika infratuzilmasini modernizatsiya qilish va multimodal tashish tizimlarini rivojlantirish logistika xizmatlari samaradorligini oshiradi. OECD tahlillarida ko'rsatilishicha, logistika zanjiri uzluksizligini ta'minlash, mintaqa iqtisodiy raqobatbardoshligining asosiy omillaridan biridir. Institutsional islohotlarning ahamiyati ham beqiyos bo'lib, davlat-xususiy sheriklik asosida logistika klasterlari va erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini qo'llab-quvvatlash logistikaning innovatsion rivojlanishiga turtki beradi. UNCTAD (2022) ma'lumotlariga ko'ra, logistika klasterlari eksport salohiyatini oshirishda muhim tashkiliy mexanizm hisoblanadi. O'zbekiston tajribasida ham transport-logistika markazlarini yanada kengaytirish, bojxona tartibotlarini soddalashtirish va xalqaro tranzit yo'laklaridan samarali foydalanish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar olib borilmoqda. K. Karimov (2021) fikricha, institutsional modernizatsiya logistika xizmatlari bozorini shakllantirish va uning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion logistika boshqaruv modellarini joriy etish va raqamli ekotizim integratsiyasini chuqurlashtirish istiqbolda mintaqalarda logistika sohasining barqaror rivojlanishini ta'minlashi ta'kidlanadi. Davlat-xususiy hamkorlik (PPP) asosida transport yo'llari, omborlar va bojxona infratuzilmasi modernizatsiya qilinadi.

Optimistik ssenariyda logistika sektori har yili o'rtacha 6–7 % ga o'sadi. 2030 yilga borib yuk hajmi 82 mln t, xizmatlar hajmi esa 5,8 trln so'mga yetadi. Bu mintaqani janubiy hududlar ichida eng yirik logistika markazlaridan biriga aylantiradi. Asosiy ssenariy amaldagi transport infratuzilmasi rejalashtirilgan loyihalar asosida bosqichma-bosqich yangilanadi. Raqamlashtirish jarayonlari barqaror, biroq to'liq integratsiyalashmagan. Sanoat va qishloq xo'jaligi eksporti barqaror o'sishda va asosiy ssenariyda o'sish 4–5 % atrofida. Transport xizmatlari hajmi har yili o'rtacha 200 mlrd so'mga oshadi. Bu holatda iqtisodiyotda logistika sohasining ulushi YaIMda sezilarli o'sadi, lekin infratuzilma yangilanishining sur'ati o'rtacha bo'lib qoladi.

Pessimistik ssenariy yo'llar, omborlar va transport parklarini yangilash kechikadi. Xalqaro logistika zanjirlarida uzilishlar, yoqilg'i narxlar oshishi va tashqi talab pasayishi kuzatiladi. Innovatsion loyihalar sekin joriy etiladi.

Pessimistik ssenariyda o'sish sur'ati yiliga 1,5–2 % gacha pasayadi. Bu holatda logistika sohasining raqobatbardoshligi cheklangan bo'lib, tashish xarajatlari yuqori bo'lib qoladi va mintaqa eksport imkoniyatlari sust rivojlanadi. 2025–2030 yillarda Qashqadaryo viloyatida logistika sektori uchun o'sish salohiyati yuqori, lekin natija innovatsion modernizatsiya tezligi, investitsion muhit va institutsional islohotlar samaradorligiga bog'liq bo'ladi. Dissertatsiya tahlilida ushbu uch ssenariyni prognoz modellari bilan qo'shib (ARIMA, ETS, yoki regressiya) ishlatish, mintaqaviy logistik xizmatlar samaradorligi va siyosiy qarorlarning ta'sirini chuqurroq baholash imkonini beradi.

Mintaqa logistika xizmat ko'rsatish sohasining innovatsion va institutsional rivojlanishi iqtisodiy o'sishning muhim drayveri hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, logistika infratuzilmasining modernizatsiyasi, multimodal tashish tizimlarini kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda xizmatlar sifatini oshirish mintaqa iqtisodiyotining raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, logistika klasterlari va transport-logistika markazlarining tashkil etilishi eksport salohiyatini oshirish, biznes jarayonlarni

optimallashtirish hamda investitsiyaviy jozibadorlikni mustahkamlashda samarali institut sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. Mintaqa logistika xizmat ko'rsatish sohasining institutsional rivojlanishida davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish modernizatsiya jarayonlarini tezlashtirish hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim vositasi hisoblanadi. Ushbu hamkorlik transport-logistika infratuzilmasini kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va logistika xizmatlari sifatini yaxshilashga bevosita ta'sir ko'rsatadi. DXSh asosida amalga oshiriladigan loyihalar:

1. logistika bozorida sog'lom raqobat muhitini shakllantiradi;
2. xususiy sarmoyalarni jalb etish orqali infratuzilma rivojini moliyaviy qo'llab-quvvatlaydi;
3. tashqi iqtisodiy aloqalar va tranzit salohiyatning oshishiga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, davlat tomonidan huquqiy, tashkiliy va texnologik islohotlarning davom ettirilishi logistika tizimining global talablar darajasida rivojlanishiga imkon beradi. Natijada, mintaqaning iqtisodiy o'sishi, transport-kommunikatsiya bog'liqligi va xalqaro hamkorlikning kuchayishi uchun mustahkam institutsional asos yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati.

1. World Bank. (2023). Digital Trade and Logistics Performance Indicators. Washington, DC.
2. OECD. (2021). Enhancing Regional Logistics Infrastructure for Competitiveness. Paris.
3. UNCTAD. (2022). Logistics Clusters and Regional Integration Report. Geneva.
4. Karimov, K. (2021). Logistika xizmatlarini rivojlantirishda institutsional mexanizmlar. Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 4(3), 115–122.
5. Johnson, M. (2020). Innovative Logistics Management: Smart Supply Chain Solutions. London: Routledge.
6. Porter M. "Competitive Advantage of Nations". – London: Macmillan, 1990.
7. Perroux F. "Economic Growth and Regional Development Theory". – New York, 1987.
8. Marshall A. "Principles of Economics". – London: Palgrave Macmillan, 2013.

IJTIMOY SOHADA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARI ORQALI INVESTITSIYA LOYIHALARINI AMALGA OSHIRISHDA RISKLARNI BOSHQARISH: XORIJ AMALIYOTI

Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li
i.f.f.d. (PhD), dotsent,
Namangan davlat texnika universiteti
E-mail: ahmadjon.ergashev@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Osiyo mamlakatlari tajribasi asosida ijtimoiy soha investitsiya loyihalarini davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) mexanizmlari orqali moliyalashtirishda risklarni boshqarishning nazariy va amaliy jihatlari ilmiy tahlil etiladi. Tadqiqot Janubiy Koreya, Singapur, Yaponiya, Malayziya va Hindiston misolida DXSh asosidagi ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy infratuzilma loyihalarida risklarni identifikatsiyalash, baholash hamda taqsimlashning iqtisodiy modellari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: davlat-xususiy sherikchilik, ijtimoiy infratuzilma, risk menejmenti, Osiyo mamlakatlari tajribasi, iqtisodiy barqarorlik, investitsion samaradorlik.

Osiyo mamlakatlari, xususan Janubiy Koreya, Singapur, Malayziya va Hindiston tajribasi ijtimoiy soha investitsiya loyihalarini davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) asosida moliyalashtirishda risklarni boshqarishning zamonaviy iqtisodiy mexanizmlarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Janubiy Koreyada "Gachig Gabsun Pyeongga" — qiymat samaradorligini baholash tizimi va "Wiheom Buntae Matrigseu" — risklarni taqsimlash matritsasi asosida loyihalarning fiskal xavflari 0,27 darajagacha kamaytirilgan. Malayziyada esa "Nilai Ekonomi Sosial" (ijtimoiy-iqtisodiy qiymat) modeli orqali investitsion risklarni sug'urtalash va davlat kafolatlarini optimallashtirish samaradorligi 0,31 ko'rsatkichga yetgan. O'zbekiston Respublikasida esa mazkur yondashuvlar Prezidentning

2023-yil 10-apreldagi PQ–118-sonli “Ijtimoiy soha ob’ektlarining issiqlik ta’minoti tizimlarini davlat-xususiy sheriklik asosida modernizatsiya qilish chora-tadbirlari to’g’risida” gi qarori orqali milliy amaliyotga tatbiq etilib, xususiy sektor ishtirokini kengaytirish va risklarni iqtisodiy muvozanatlashtirish imkonini bermoqda.

Ijtimoiy soha investitsiya loyihalarini davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) asosida moliyalashtirishda risklarni boshqarish bo’yicha Osiyo mamlakatlari tajribasini chuqur o’rgangan besh yetakchi iqtisodchi — Donghyun Park, K. Endo, J. Sresakoolchai, P. Wisuttisak va S. Zaidi — o’z tadqiqotlari orqali DXSh mexanizmlarining iqtisodiy mohiyatini turli yondashuvlarda tahlil qilgan. Donghyun Park Osiyo mamlakatlarida infratuzilma investitsiyalari va fiskal barqarorlik o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni empirik-ekonometrik modellar yordamida isbotlagan. K. Endo esa davlat siyosati, me’yoriy baza va investitsion muhit o’rtasidagi uyg’unlikni komparativ siyosiy-iqtisodiy tahlil orqali o’rgangan. J. Sresakoolchai ijtimoiy loyihalardagi risklarni loyiha-darajadagi case-study asosida baholagan. P. Wisuttisak esa institutsional iqtisodiyot asosida PPPlarning raqobat siyosatiga ta’sirini aniqlagan. S. Zaidi sog’liqni saqlash sohasidagi DXSh modellarini jarayonli tahlil va iqtisodiy samaradorlik modeli orqali baholab, ijtimoiy ta’sir va barqarorlik omillarini aniqlagan. Ularning yondashuvlari Osiyo mintaqasida risklarni boshqarish tizimini iqtisodiy asosda modernizatsiya qilishga ilmiy yo’nalish bergan.

Mazkur olimlarning tadqiqotlarida Paeneol Hoegye Bunsuk – panel regressiya tahlili, Jaeseong Wiheom Modeulling – fiskal risk modellashtirish, Hyeon’gye Pillyang Hyogwa Sanjeong – diskontlangan pul oqimi baholash, Jedo Gyeongje Pyojunhwaga – institutsional iqtisodiy benchmarking hamda Hyogwa–Wiheom Bibi – samaradorlik–xatar nisbatini aniqlash metodlari qo’llanilgan. Ushbu yondashuvlar DXSh loyihalarining iqtisodiy xavf omillarini aniqlash, rentabellikni baholash va investitsion barqarorlikni prognozlashda yuqori aniqlik beradi.

Janubiy Koreyada davlat-xususiy sherikchilik (DXSh) asosida amalga oshirilgan infratuzilma loyihalarining samaradorligini baholashda “Gachig Gabsun Pyeongga” tizimi qo’llaniladi. Ushbu tizim loyihaning iqtisodiy samaradorligini aniqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko’rsatadiki, DXSh loyihalarida o’rtacha VfM 0,85 (85%) ni tashkil etib, davlat byudjeti yukini kamaytirish va xususiy sektor ishtirokini oshirish imkonini beradi. Risklarni boshqarishda “Wiheom Buntae Matrigseu” — risk taqsimlash matritsasi ishlatiladi; loyihadagi har bir riskning davlat yoki xususiy sektorga tegishliligi aniqlanadi.

Empirik tahlillar shuni ko’rsatadiki, risklarni tizimli taqsimlash loyihaning muvaffaqiyat darajasini 15% ga oshiradi. Malayziyada DXSh loyihalarida “Nilai Ekonomi Sosial” modeli qo’llanilib, loyihaning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy samaradorligi ham baholanadi. Tadqiqot natijalari Malayziyada ijtimoiy ta’sirni hisobga olgan holda loyihalarining umumiy samaradorligi 0,78 (78%) ekanligini ko’rsatadi. Bu yondashuv davlat-xususiy sektor o’rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash va ijtimoiy jihatdan muhim loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, Janubiy Koreya va Malayziya tajribalari DXSh loyihalarini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan optimallashtirish metodologiyasining samaradorligini ilmiy asosda isbotlaydi.[6]

Janubiy Koreya va Malayziya tajribalari shuni ko’rsatadiki, DXSh loyihalarida iqtisodiy va ijtimoiy samaradorlikni oshirish uchun tizimli baholash tizimlari va risk taqsimlash mexanizmlari muhim ahamiyatga ega. Janubiy Koreyada “Gachig Gabsun Pyeongga” va “Wiheom Buntae Matrigseu” yondashuvlari loyihalarining Value for Money ko’rsatkichini 85% ga, muvaffaqiyat darajasini esa 15% ga oshiradi. Malayziyada “Nilai Ekonomi Sosial” modeli esa ijtimoiy ta’sirni hisobga olgan holda loyihalarining umumiy samaradorligini 78% ga ko’taradi. Shu asosda, DXSh loyihalarini amalga oshirishda iqtisodiy va ijtimoiy indikatorlarni uyg’unlashtirish orqali davlat-xususiy sektor hamkorligini mustahkamlash va investitsion barqarorlikni ta’minlash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Park, D., & Shin, H. (2020). *Public-Private Partnerships in South Korea: Value for Money and Risk Allocation*. Asian Development Bank Working Paper.
2. Lee, S., & Kim, J. (2019). *Evaluation of PPP Projects Using Gachig Gabsun Pyeongga in Korea*. Journal of Infrastructure Systems, 25(4), 1–12.

3. Sresakoolchai, J. (2018). *PPP Risk Management in Southeast Asia: Case Studies from Thailand and Malaysia*. International Journal of Project Management, 36(7), 945–956.
4. Wisuttisak, P. (2017). *Institutional and Economic Assessment of PPPs in ASEAN*. ASEAN Economic Bulletin, 34(2), 123–138.
5. Zaidi, S. (2019). *Health Sector PPPs: Process and Risk Analysis*. Asian Journal of Public Administration, 41(3), 210–228.
6. Malaysia Economic Planning Unit (2020). *Nilai Ekonomi Sosial Framework for Public-Private Partnerships*. Kuala Lumpur: Government of Malaysia.
7. Korean Ministry of Economy and Finance (2018). *PPP Guidelines and Risk Allocation Matrix*. Seoul: Government of Korea.
8. Asian Development Bank (2019). *Public-Private Partnership Monitor: Asia and the Pacific*. Manila: ADB.
9. World Bank (2021). *Public-Private Partnerships Reference Guide, Version 3.0*. Washington, DC: World Bank.
10. OECD (2020). *Infrastructure Governance for Inclusive Growth*. OECD Publishing, Paris.

HUDUDIY IQTISODIYOTDA FRANCHAYZING EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BARQAROR BANDLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI

Xodjayev Anvar Rasulovich
Iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)
Buxoro Davlat universiteti
E-mail: anikxodja1989@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada hududiy iqtisodiyotda franchayzing ekotizimini rivojlantirish orqali barqaror bandlikni ta'minlashning ilmiy-nazariy asoslari, institutsional mexanizmlari va amaliy yechimlari tahlil etilgan. Tadqiqotda statistik, qiyosiy, regressiya tahlili, ekspert baholash kabi metodlardan foydalanildi. Natijada hududlarda franchayzing orqali bandlikni oshiruvchi 6 ustun indikatorli model, FRED (Franchise Regional Employment Driver) indeksi va hududiy franchayzingni rag'batlantirish bo'yicha amaliy mexanizm ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: franchayzing, hududiy iqtisodiyot, bandlik, kichik biznes, franchayzer, franchayzi, FRED indeksi, global model, iqtisodiy barqarorlik.

Kirish. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash, kichik biznes faolligini oshirish va raqobatbardosh bozor infratuzilmasini shakllantirish O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. So'nggi yillarda hududlar kesimida tadbirkorlik faolligini oshirish, kambag'allikni qisqartirish, iqtisodiy diversifikatsiyani kengaytirish hamda yangi ish o'rinlarini yaratishga qaratilgan islohotlar jadal olib borilmoqda.

Mazkur maqsadlarga erishishda franchayzing biznes modeli o'zining yuqori multiplikativ ta'siri, tadbirkorlik risklarini kamaytirishi, brendga tayangan holda yangi biznesni tez yo'lga qo'yish imkonini berishi va ayniqsa, hududlarda barqaror bandlik modelini shakllantirishi bilan ajralib turadi. Rivojlangan davlatlar tajribasi (AQSH, Xitoy, Turkiya, Malayziya) shuni ko'rsatadiki, franchayzing tarmoqlari 1 ta brend orqali 5–15 ta yangi tadbirkorlik subyektini, har bir franchayzi nuqtasidan esa o'rtacha 7–25 nafargacha doimiy bandlikni yaratadi. Misol uchun, AQSHda 2024-yilda franchayzing sektori 8,7 milliondan ortiq ish o'рни yaratgan bo'lsa, Turkiyada franchayzing orqali band bo'lganlar 350 ming kishidan oshgan.

O'zbekistonda franchayzing bozori rivojlanayotgan segment bo'lsa ham, uning mintaqaviy (regional) iqtisodiyotdagi imkoniyatlari to'liq ishga solinmagan: franchayza tarmoqlarining 72% Toshkent shahri hissasiga to'g'ri keladi, viloyatlarda franchayzing asosida ochilgan bizneslar ulushi esa 7–12% atrofida saqlanmoqda. Bu esa hududlar bo'yicha bandlik va tadbirkorlikdagi notekis taqsimot, moliyaviy resurslarga cheklangan kirish, franchayza standartlari bo'yicha bilim yetarli emasligi hamda mahalliy brendlarni franchayzaga aylantirish mexanizmlari shakllanmaganligini ko'rsatadi.

Shu sababli mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi hududiy iqtisodiyotda franchayzing ekotizimini rivojlantirish asosida barqaror bandlikni shakllantirish mexanizmlarini ilmiy asoslash, amaliy model va indikatorlar tizimini ishlab chiqishdan iborat. [6]

Adabiyotlar tahlili. Franchayzing tadbirkorlik modeli bugungi kunda mintaqaviy iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va kichik biznesni barqaror rivojlantirishning eng samarali mexanizmlaridan biri sifatida jahon ilmiy adabiyotida keng o'rganilgan. Dastlabki fundamental tadqiqotlarda Kaufmann va Eroglu (1998) franchayzingni past risk sharoitida biznesni tez kengaytirish strategiyasi deb baholagan bo'lsa, Oxenfeldt va Kelly (1969) uni kapital yetishmovchiligi muammosini hal qiluvchi instrument sifatida talqin qilgan. Ushbu qarashlar franchayzing modelining iqtisodiy barqarorlik, investitsiya oqimini oshirish va yangi biznes subyektlarini yaratishdagi multiplikativ rolini ilmiy asoslab berdi. Keyingi yillardagi tadqiqotlar esa franchayzingning nafaqat biznesni kengaytirish, balki mintaqalarda doimiy bandlikni yaratish, mehnat bozoriga barqarorlik olib kirish, hududiy yetkazib beruvchilar zanjirini shakllantirish va aholi daromadlarini oshirishdagi ta'siriga e'tibor qaratdi. Xususan, Watson (2017) tomonidan olib borilgan empirik izlanishlar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmoqlari an'anaviy kichik biznes subyektlariga nisbatan 1,3 barobar barqarorroq ish o'rinlarini yaratadi, ularning yopilish darajasi past, iqtisodiy inqiroz va bozor tebranishlariga moslashuvchanligi esa yuqoriroq hisoblanadi. Alon (2015) esa franchayzingni rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ishsizlikni qisqartirishga eng tez moslasha oladigan biznes modeli deb ta'riflaydi, chunki u brendga tayangan holda biznes boshlash, tayyor standartlar asosida ishlash, marketing va boshqaruv risklarini kamaytirish imkonini beradi. Mazkur ilmiy yondashuv franchayzingni shunchaki biznesni kengaytirish vositasi emas, balki hudud iqtisodiy barqarorligining drayveri sifatida talqin etadi. Shu bois, franchayzingning mintaqaviy bandlikka ta'sirini ekotizimli yondashuv asosida o'rganish, uning multiplikativ samaradorligini baholash hamda mahalliy sharoitga mos monetizatsiya, moliyalashtirish, ta'lim va institutsional mexanizmlarni ishlab chiqish bugungi ilmiy tadqiqotlarning asosiy yo'nalishiga aylanishi zarur. [1]

Tadqiqot metodologiyasi hududiy iqtisodiyotda franchayzing tarmog'ining bandlikka bo'lgan ta'sirini kompleks yondashuv orqali baholashga yo'naltirildi. Tadqiqot dizayni miqdoriy va sifat yondashuvlarining integratsiyasiga tayangan bo'lib, bu franchayzing ekotizimining nafaqat statistik ko'rsatkichlar orqali, balki institutsional, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstda ham chuqur tahlil qilinishini ta'minladi. Dastlab, statistik tahlil metodi orqali bandlik dinamikasi, franchayzing subyektlari soni, ularning hududiy taqsimoti, kichik biznesdagi ulushi hamda yaratgan yangi ish o'rinlari bo'yicha rasmiy statistik ma'lumotlar o'rganildi. Ushbu bosqichda 2020–2024 yillar oralig'idagi 12 ta hudud kesimidagi ko'rsatkichlar solishtirilib, franchayzingning hududiy rivojlanish traektoriyalari aniqlandi. Keyingi bosqichda qiyosiy tahlil usulidan foydalanilib, franchayzing tarmog'ining turli hududlardagi iqtisodiy shart-sharoitlarga moslashuv darajasi, biznes muhit, mahalliy tadbirkorlik faolligi, iste'mol bozori salohiyati va infratuzilmaviy imkoniyatlarga muvofiqligi baholandi. Mazkur usul orqali franchayzingning qaysi hududlarda yuqori natija berayotgani, qaysi hududlarda esa institutsional yoki iqtisodiy to'siqlar sababli yetarli ta'sir ko'rsatmayotgani tahlil qilindi. [2]

Tadqiqot natijalari franchayzing modelining hududiy bandlikka ta'siri yuqori va barqaror ekanligini ilmiy hamda empirik jihatdan tasdiqladi. Franchayzing nafaqat yangi biznes subyektlarini yaratish vositasi, balki hududiy mehnat bozorlarini faollashtiruvchi, kichik biznes barqarorligini oshiruvchi va mahalliy iqtisodiyot uchun multiplikativ samara yaratuvchi tizimli mexanizm sifatida namoyon bo'ladi. Muhokamalarda aniqlangan birinchi fundamental xulosa shundaki, franchayzing bandlik multiplikatori sifatida ishlaydi. Tahlillarga ko'ra, bitta franchayzing shoxobchasi o'rtacha 8–12 ta bevosita ish o'rnini yaratadi, unga qo'shimcha ravishda esa 3–6 ta ish o'rni yetkazib berish, logistika, servis, marketing, xomashyo ta'minoti va tashqi autsorsing zanjirlari orqali shakllanadi. Demak, franchayzingning umumiy bandlik yaratish ko'lamini bitta nuqta uchun o'rtacha 14–18 nafargacha yetadi. Bu oddiy kichik biznes subyektlari bilan solishtirganda deyarli 1,8 barobar yuqori ko'rsatkich hisoblanadi. Eng muhim jihat shundaki, mazkur ish o'rinlari nisbatan barqaror bo'lib, franchayzi bizneslarining 5 yillik yashovchanlik darajasi 78% atrofida ekanligi aniqlandi, bu ko'rsatkich mustaqil kichik korxonalarda 36–42%ni tashkil etadi. Bu franchayzingning risklarni

kamaytirish, boshqaruv standartlari asosida ishlash, brendga bog'langan bozor ishonchi va marketing tizimlaridan foydalanish kabi afzalliklari bilan izohlanadi [3].

Muhokamaning ikkinchi muhim yo'nalishi "glokal franchayzing" konsepsiyasining bandlikka kuchli ta'siridir. Xalqaro brendning global standartlarini saqlagan holda uni mahalliy bozor sharoitiga – iste'molchi xulqi, hududiy narx siyosati, kadrlar madaniyati, logistika va mahalliy talab strukturasiga moslashtirish bandlikni 27% gacha oshirishi aniqlandi. Bu shuni ko'rsatadiki, hududlarda to'liq import qilingan brend modeli emas, balki lokal adaptatsiya qilingan franchayzing modeli iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo'ladi. Masalan, umumiy charm, mebel, oziq-ovqat yoki fast-food franchayzalarida menyu, qadoqlash, ta'minot va xizmat modelining mahalliy lashtirilishi mijoz oqimini oshirib, savdo aylanmasini kengaytiradi, bu esa qo'shimcha ishchi kuchiga talabni ko'paytiradi[4].

Uchinchi muhim omil mahalliy yetkazib beruvchilarning franchayzing ekotizimiga integratsiyasi bilan bog'liq. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmog'ida sotilayotgan mahsulot yoki ko'rsatilayotgan xizmatlar komponentining kamida 30% mahalliy ishlab chiqaruvchi va ta'minotchilar orqali yetkazib berilsa, bandlik multiplikativ effekti 1,4 barobarga oshadi. Chunki bu holat nafaqat franchayzing ichida, balki uning atrofida ham kichik sanoat, qishloq xo'jaligi, servis va logistika bo'yicha qo'shimcha ish o'rinlarini yaratadi. Masalan, mahalliy fermerlardan xomashyo xaridi, joylardagi qadoqlash sexlari, mahalliy dizayn, yetkazib berish, qurilish-montaj ishlari, servis xizmatlarining jalb qilinishi hududiy iqtisodiy zanjir bo'ylab bandlik to'liqlarini yuzaga keltiradi.

To'rtinchi hal qiluvchi omil – bilim, malaka va treninglarni tizimli yo'lga qo'yish masalasidir. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, maxsus franchayzing bo'yicha tayyorgarlik, biznes boshqaruvi, standartlar asosida xizmat ko'rsatish, savdo texnologiyalari va moliyaviy rejalashtirish bo'yicha treninglardan o'tgan franchayzilar 2 barobar barqaror ishlaydi va 35% ko'proq ish o'rni yaratadi. Bu esa franchayzing modelida inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning bevosita bandlik natijalariga transformatsiyalanishini bildiradi [5].

Muhokama natijalarini umumlashtirib aytganda, franchayzing hududiy bandlikning oddiy yaratuvchisi emas, balki bandlikni ko'paytiruvchi, mustahkamlovchi va uzluksiz kengaytiruvchi ekotizimli drayver ekanligi isbotlandi. Mazkur mexanizm hududiy iqtisodiyotlar uchun ayniqsa dolzarb, chunki u bir vaqtning o'zida biznesni kengaytiradi, tadbirkorlik kompetensiyasini oshiradi, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlaydi, iste'mol bozorlarini faollashtiradi va ishsizlikni qisqartirishga tizimli yechim taklif qiladi.

Xulosa. Tadqiqot hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish va bandlikni kengaytirishda franchayzing modeli yuqori multiplikativ kuchga ega strategik mexanizm ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan tasdiqladi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, franchayzing tarmoqlari hududiy mehnat bozoriga bevosita va bilvosita ta'sir ko'rsatib, bandlikni kengaytiruvchi tizimli drayver vazifasini bajaradi. Empirik natijalarga ko'ra, hududlarda bitta franchayzing shoxobchasining tashkil etilishi bandlik darajasini o'rtacha 6,2 foizgacha oshiradi. Bu ko'rsatkich franchayzingning bandlik yaratishdagi samaradorligi nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatdan ham yuqori ekanligini anglatadi, chunki franchayzing asosida yaratilgan ish o'rinlari klassik kichik va o'rta biznes korxonalariga nisbatan 1,8 barobar barqarorroq bo'lib, ularning yashovchanlik davri, mehnat unumdorligi va institutsional barqarorligi sezilarli darajada yuqoridir. Buning asosiy sababi shundaki, franchayzing tarmog'i tayyor biznes modeli, sinovdan o'tgan boshqaruv tizimi, marketing, logistika, brending va operatsion standartlar asosiga quriladi, bu esa tadbirkorlikdagi muvaffaqiyatsizlik riskini sezilarli kamaytiradi va barqaror mehnat talabini shakllantiradi. [6] Tadqiqotning yana bir muhim xulosasi shundan iboratki, mahalliy yetkazib beruvchilar tizimini franchayzing ekotizimiga integratsiya qilish hududiy bandlik multiplikatorini 1,4 barobar oshiradi. Bu natija franchayzingni nafaqat savdo yoki xizmat ko'rsatish sohasidagi biznes kengayishi, balki hududiy ishlab chiqarish, logistika, qishloq xo'jaligi, agrobiznes va sanoat kooperatsiyasi zanjirlarini rivojlantiruvchi iqtisodiy platforma sifatida ko'rish lozimligini isbotlaydi. Mahalliy mahsulotlar ulushi franchayzing ta'minot zanjirida 30 foizga yetganda, qo'shimcha ish o'rinlari yaratish, aylanma iqtisodiy resurslarni hududning o'zida ushlab qolish, ichki qiymat zanjirini mustahkamlash va importga bog'liqlikni qisqartirish kabi ijobiy effektlar sezilarli kuchayadi. FRED (Franchise Regional Employment Driver) indeksi esa hududiy

franchayzing siyosatini monitoring qilish, baholash va boshqaruv qarorlari samaradorligini o'lashda yangi avlod instrumenti sifatida o'zini ko'rsatdi. Mazkur indeks franchayzing subyektlari soni, yaratilgan ish o'rinlari, mahalliy yetkazib beruvchilar ulushi, trening bilan qamrov darajasi, moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati va innovatsion franchayzing ulushi kabi indikatorlarni yagona tizimga birlashtiradi, bu esa franchayzing ekotizimining hududiy iqtisodiyotdagi real ta'sirini kompleks baholash imkonini beradi. Olingan natijalar asosida hududiy bandlikni oshirish, franchayzingni mintaqaviy rivojlanish strategiyasining muhim bo'g'iniga aylantirish va uning barqaror ekotizimini shakllantirish uchun bir qator amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Alon, I. (2015). Franchising in emerging markets: Growth strategies and competitiveness. Springer.
2. Kaufmann, P. J., & Eroglu, S. (1998). Standardization and adaptation in business format franchising. *Journal of Business Venturing*, 14(1), 69–85.
3. Oxenfeldt, A. R., & Kelly, A. O. (1969). Will successful franchise systems ultimately become wholly-owned chains? *Journal of Retailing*, 44(4), 69–83.
4. Watson, A. (2017). The role of franchising on job creation and economic stability. *International Journal of Entrepreneurial Behavior & Research*, 23(5), 820–838.
5. Alon, I., & McKee, D. (1999). Franchising in the 21st century: Emerging trends and global perspectives. Pearson Education.
6. Madiyarova, D. (2020). Strengthening institutional frameworks for franchise development in Central Asia. *Central Asian Economic Review*, 2(4), 45–59.

QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING IQTISODIY SALOHIYATI VA XIZMATLARNI TASHKIL ETISH

Ashirov Alisher Islamovich
Samarqand davlat veterinariya meditsinasi,
chorvachilik va biotexnologiya universitetining
Toshkent filiali o'qituvchisi
ashurovalisher8223@gmail.com

Annotatsiya: Qishloq xo'jaligi korxonalarining iqtisodiy salohiyatini oshirish, sohada yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali mamlakat sanoatini xomashyo, aholini sifatli oziq - ovqat mahsulotlari bilan ta'minlash iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida muhim ahamiyat kasb etadi. Shundan kelib chiqqan holda, mazkur maqolada qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiy salohiyati va xizmatlarni tashkil etuvchilari tahlil qilinadi.

sqKalit so'zlar: qishloq xo'jaligi, xizmat ko'rsatish, korxona, salohiyat, iqtisodiy salohiyat, agrar siyosat.

Qishloq xo'jaligi korxonalariga xizmat ko'rsatish tizimini bozor iqtisodiyoti qonunlari asosida takomillashtirish yo'nalishida sezilarli amaliy ishlar qilindi. Jumladan 1995 yildan boshlab respublikamizning xar bir viloyat tumanlarida Davlat aksionerlik jamiyati mashinatraktor parklari (MTP) tashkil etilib, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 1998 yil 10 martdagi 106-sonli qaroriga asosan Muqobil MTP lar tashkil etilib, xozirda bunday MTP larining faol ishlashi kuzatilmoqda. Biroq qishloq xo'jaligi uchun zarur bo'lgan moddiy-texnika vositalarining ba'zi bir qismlari va turlari Respublika ishlab chiqarilsada, katta quvvatdagi traktorlar qishloq xo'jalik mashinalari va eng zarur extiyot qismlar, xorijiy mamlakatlar, jumladan AQSh, Rossiya, Ukraina va Belorussiya Respublikalaridan keltirilishi bir qancha muammolar paydo qilmoqda. Xususan ushbu texnika vositalari narxlarining to'xtovsiz o'sib borishi, davlatlar o'rtasidagi o'zaro iqtisodiy munosabatlarni izga tushmaganligi tufayli xo'jaliklarda zarur bo'lgan texnika vositalarini yetkazib berish imkoni chegaralanmoqda.

Mamlakatimiz qishloq xo'jaligida bozor munosabatlarining shakllanish va tarmoq moddiytexnika ta'minoti tizimida iqtisodiy isloxlarni amalga oshirishda ijara asosida tashkil qilingan lizing tadbirkorlik faoliyati muxim ahamiyat kasb etadi. ASM tarmoqlarida lizingni rivojlantirish qishloq xo'jalik korxonalaridagi mavjud moliyaviy qiyinchiliklarni bartaraf etish, ishlab chiqarishni yangi texnologiya va zamonaviy texnikalar bilan qurollantirishga imkoniyat yaratadi. qilingan mablag'lar, ya'ni majburiyatlar)dan tarkib topgan moliyaviy resurslar majmui sifatida tan olinadi. Bunda moliyaviy salohiyatga oid barcha jarayonlar bir tomonlama qamrab olingan bo'lib, mikro darajadagi moliyaviy resurslar bilan tavsiflangan. Korxonalar moliyaviy salohiyat kategoriyasini Buranova (2020) shunday ta'kidlaydi: "Moliyaviy salohiyat – bu korxonaning o'z hususiy va jalb qilingan moliyaviy resurslari bo'lib, joriy va kelajakdagi harajatlarini tasarruf etishda o'zi haqlidir". Belorussiyalik mutaxasssilar Plaksin va Poleshuk (2013) – "Korxonaning moliyaviy – iqtisodiy salohiyatini uning tashkil etadigan komponentlar summasi sifatida emas, balkim, har qanday ishlab chiqarish tizimida bo'lganiday, murakkab, o'zaro bog'liq salohiyatlar tizimining elementlari yig'indisi sifatida e'tirof etganlar". Yuqoridagilardan farqli ravishda, Suxova (2016) - "Korxona moliyaviy salohiyati: tushunchasi, mazmuni, o'lchash usullari" nomli Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024-yil, mart www.e-itt.uz 169 nashrida korxonalar moliyaviy salohiyatini "Korxona moliyasi" tushunchasi bilan bog'lab, iqtisodiy munosabatlar tizimi sifatida korxona moliyaviy resurslarini shakllantirish, taqsimlash va ishlatilishi jarayonida paydo bo'lishini ifodalaydi".

Iqtisodiy salohiyatni xo'jalik yuritishning moddiy asosi sifatida tavsiflash asnosida Shukov (2002) iqtisodiy salohiyatning quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatadi: tabiiy - resurs; ekologik - iqtisodiy; ishlab chiqarish; innovatsion va ta'lim (intellektual); mehnat (kadrlar) salohiyati.

Xasanov (2023) tahriri ostida chop qilingan "Moliya va soliqlar" darsligida korxonaning iqtisodiy salohiyati ishlab chiqarish, kadr, intellektual, moliyaviy, boshqaruv kabi tashkil etuvchilardan tarkib topishi ta'kidlab o'tiladi. Bunday tasniflash iqtisodiy salohiyatni tahlil qilishda korxona faoliyat ko'rsatishning tashqi shart-sharoitlari, resurslarning texnik-iqtisodiy tavsifi, korxonaning mehnat resurslari, moliyaviy resurslar, xo'jalik yuritish usullari kabi omillarni guruhlash imkonini beradi. Mavzuga doir adabiyotlar tahlili qishloq xo'jaligi korxonalarning iqtisodiy salohiyati masalalari atroflicha o'rganilmaganligini ko'rsatadi. Shundan kelib chiqqan holda, mazkur maqolada qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiy salohiyatining nazariy jihatlarini borasida to'xtalamiz.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada mahalliy va xorijiy olim va mutaxassislarning iqtisodiy tahlilni tashkil etish nazariyasi va amaliyoti, boshqaruv maqsadlarida moliyaviy ma'lumotlarni baholash uchun tahliliy amallarni bajarish va o'rganilayotgan muammo bo'yicha mahalliy va xorijiy ilmiy-tadqiqot muassasalarining tavsiyalaridan kelib chiqib mualliflik qarashlari ilgari suriladi. Qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiy salohiyatining tashkil etuvchilarini aniqlashtirish maqsadida mazkur maqolada guruhlash, taqqoslash, grafik, omillarni tahlil qilish kabi usullardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar muhokamasi. Iqtisodiyot nazariyasida "tashkiliy va iqtisodiy mexanizm" tushunchasi ko'pincha yanada kengroq kategoriya – "xo'jalik mexanizmi" tushunchasi orqali ifoda etilsada, iqtisodchi olimlar bu borada bir to'xtamga kela olmaydilar, chunonchi ularning qarashlari ilmiy tadqiqotlar

sohasidan kelib chiqqan holda, bir-biridan farq qiladi. Tadqiq qilinayotgan tushunchalarning o'zaro bog'liqligini ularning har birining mazmunini batafsil o'rganish va bu borada nazariy yondashuvlarni rivojlantirish asosida o'rnatish mumkin. Bu o'z navbatida tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi mazmunan talqin qilish, uning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashtirish va zamonaviy agrar siyosatni rivojlantirishdagi rolini o'rini aniqlashtirish imkonini beradi.

Xulosa va takliflar. Mana shunday bir sharoitda qishloq xo'jaligi korxonalari iqtisodiy salohiyat ko'rsatkichlarini oshirish borasida ilmiy asoslangan tarzda harakat qilishlari lozim bo'ladi. Bunday sharoitda qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida fodalaniluvchi ishlab chiqarish omillari – yer, mehnat, kapital, tirik organizmlar, axborot va innovatsiyalarning o'zaro uyg'unligini

ta'minlashning ahamiyati ob'ektiv tarzda oshib boradi. Sanab o'tilgan omillarning boshqaruv bo'g'ini va boshqaruv vositalarining ishbilarmonlik fazilatlarini bilan o'zaro uyg'unligi qishloq xo'jaligi korxonasi iqtisodiy salohiyatining umumiy qiymatini shakllantiradi, uning tuzilmasi ko'p jihatdan xo'jalik yuritishning geografik, tabiiy, makroiqtisodiy, ijtimoiy va shu kabi tashqi iqtisodiy shart-sharoit va omillari bilan belgilanadi. Xo'jalik yuritishning tashqi omillari orasida tabiiy va geografik shart-sharoitlar alohida o'rin tutadi. Qishloq xo'jaligi korxonalarining hududiy joylashuvi qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish, tegishli tarmoq va sohalarini rivojlantirish, ayrim turdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish borasida ob'ektiv talablarni qo'yadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. T. To'xtayev, A. Shomurodov. (2021). "Veterinariya xizmatlarining samaradorlik tahlili". Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti jurnali.
2. O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi statistik hisobotlari (2022– 2024).
3. James M.G., Stewart R.T. (2020). Animal Health Economics: Principles and Applications. Cambridge University Press.
4. Davlat statistika qo'mitasi (2023). Chorvachilik sohasidagi ko'rsatkichlar bo'yicha yig'ma ma'lumot.
5. O'zbekiston Respublikasi Veterinariya va chorvachilikni rivojlantirish qo'mitasi rasmiy sayti: www.vetgov.uz

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA SUG'URTA BOZORINING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Aslonjonova Kamola Ulug'bek qizi

Buxoro Davlat Universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti 2-bosqich talabasi

Narzullayeva Gulchekhra Salimovna

Buxoro Davlat Universiteti Iqtisodiyot va turizm

fakulteti katta o'qituvchi

2019-yil 10-iyul kuni Prezident Shavkat Mirziyoyev boshchiligidagi sug'urta xizmatlari bozorini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan muhim yig'ilish bo'lib o'tdi⁸². Ushbu yig'ilishda iqtisodiyotning turli moliyaviy xatarlardan himoya qiluvchi vositasi sifatida sug'urta xizmatlarining ahamiyati alohida ta'kidlandi. Shunday bo'lsa-da, mamlakatimiz moliya bozorida sug'urta xizmatlarining ulushi hali ham yetarlicha yuqori emas. Buning asosiy sababi sug'urta xizmatlarining jozibadorligi past darajada ekanligidir. Misol uchun, 2019-yilning dastlabki olti oyida umumiy sug'urta tarmog'ida 887 milliard so'm sug'urta mukofoti yig'ilgan bo'lsa-da, ushbu davrda mijozlarga to'langan sug'urta qoplamalari miqdori mukofotlarning atigi 11 foizini tashkil etdi. Taqqoslash uchun, xalqaro amaliyotda bu ko'rsatkich odatda 50-60 foiz oralig'ida bo'ladi.

Oradan bir necha yil o'tib, 2024-yil 1-mart kuni davlat rahbari "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorni imzoladi⁸³.

Mazkur qaror orqali aholining va tadbirkorlik subyektlarining sug'urta xizmatlariga bo'lgan qiziqishini oshirish hamda sohada raqamlashtirish jarayonlarini jadallashtirishga oid bir qator muhim yangiliklar joriy etildi. Xususan, sug'urta shartnomalari va polislar yagona axborot tizimida elektron ro'yxatga olinishi, majburiy sug'urta shartnomalarini elektron shaklda tuzish uchun idoralar o'rtasidagi ma'lumotlar bazalari integratsiya qilinishi, shuningdek, sug'urta tashkilotlarining hisobotlarini avtomatik ravishda shakllantirish va monitoring qilish tizimi yo'lga qo'yilishi belgilandi.

⁸² <https://president.uz/oz/lists/view/2703> (ushbu saytga 17.01.2025 da murojaat qilindi).

⁸³ <https://napp.uz/oz/news/sug-urta-xizmatlari-bozorini-yanada-rivojlantirishning-kompleks-chora-tadbirlari-to-g-risida-gi-qarori> (ushbu saytga 18.01.2025 da murojaat qilindi)

O'zbekiston sug'urta bozorining so'nggi yillardagi rivojlanishi uning kelgusidagi potensialini yaqqol namoyon qilmoqda. Xususan, 2023-yil 31-martdan 2024-yil 31-martgacha bo'lgan davrda sof sug'urta mukofotlari hajmi 66.9% ga oshib, 964,834 mln so'mdan 1,609,912 mln so'mga yetgan. Ushbu sezilarli o'sish sug'urta kompaniyalari tomonidan aholiga va biznes subyektlariga ko'rsatilayotgan xizmatlarning jozibadorligi hamda qamrov doirasining kengayganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, mazkur ko'rsatkich aholining moliyaviy xatarlarni boshqarish borasidagi xabardorligi va ehtiyotkorlik bilan yondashayotganini ham anglatadi.

Umumiy sug'urta mukofotlari hajmining 43.5% ga o'sib, 1,506,789 mln so'mdan 2,162,237 mln so'mga yetgani esa sug'urta xizmatlari nafaqat miqdoriy, balki sifat jihatidan ham rivojlanayotganini ko'rsatadi. Bu jarayon, o'z navbatida, sug'urta bozorida raqobat muhitining kuchayishiga, yangi va innovatsion xizmatlarning joriy qilinishiga hamda iste'molchilar uchun qulay sharoitlarning yaratilishiga turtki bermoqda. Ushbu holat sug'urta xizmatlarining iqtisodiyotdagi o'rnini yanada mustahkamlayotgani va bozorning strategik ahamiyatini oshirayotganini ta'kidlaydi.

Bunga misol sifatida hayotni sug'urta qilish sohasi bo'yicha keltirilgan statistik ma'lumotlarning keskin o'zgarishlarini keltirish mumkin. Xususan, 2023-yil 31-martdan 2024-yil 31-martgacha bo'lgan davrda sof sug'urta mukofotlari hajmi 68.3% ga kamayib, 162,202 mln so'mdan 51,455 mln so'mga tushgan. Ushbu salbiy dinamikani, ehtimol, sug'urta madaniyatining yetarli darajada rivojlanmaganligi, sug'urta mahsulotlariga bo'lgan talabning qisqarishi yoki boshqa makroiqtisodiy omillar bilan izohlash mumkin. Bu kamayish hayotni sug'urta qilish xizmatlarining ko'lami va qamrovi qisqarayotganini ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, umumiy sug'urta mukofotlari hajmi 68.1% ga qisqargan holda, 162,389 mln so'mdan 51,724 mln so'mga tushgan. Ushbu raqamlar hayotni sug'urta qilish sohasida muammoli jihatlarni ko'rsatib, ushbu segmentning kelgusidagi istiqbolini yaxshilash uchun chuqur tahlil va strategik islohotlarni amalga oshirish zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, bu raqamlar hayotni sug'urta qilish xizmatlarining aholi va biznes subyektlari o'rtasida talab darajasini oshirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab qiladi.

Hayotni sug'urta qilish sohasidagi yuqoridagi tahlillar mazkur segmentda muhim o'zgarishlar va muammolar mavjudligini yaqqol ko'rsatib berdi. Sof sug'urta mukofotlari va umumiy sug'urta mukofotlarining sezilarli darajada qisqarishi, shuningdek, qayta sug'urta bo'yicha qabul qilingan mukofotlarning butunlay yo'qolishi ushbu segmentda chuqur islohotlar va yangicha yondashuv zarurligini ta'kidlaydi. Quyida hayotni sug'urta qilish sohasining rivoji uchun biz bir nechta tavsiyalarni taqdim etdik:

Birinchidan, sug'urta kompaniyalari xizmatlarini yanada ommalashtirish va aholining bu xizmatlarga bo'lgan qiziqishini oshirishga alohida e'tibor qaratishlari lozim. Bu borada keng qamrovli marketing kampaniyalarini amalga oshirish, aholiga sug'urta mahsulotlari haqida to'liq ma'lumot yetkazish va ushbu xizmatlarning ahamiyatini tushuntirish juda muhimdir. Xususan, hayotni sug'urta qilishning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi roli va kutilmagan xavflarga qarshi himoya sifatida ishlatilishi haqida aholi orasida xabardorlikni oshirish talab etiladi.

Ikkinchidan, "Sug'urta nazariyasi va amaliyoti" kitobida aytib o'tilganidek, qayta sug'urta xizmatlariga bo'lgan ehtiyojni inobatga olib, ushbu sohadagi imkoniyatlarni kengaytirish zarur. Sug'urta kompaniyalari o'z xatarlarini samarali boshqarish uchun qayta sug'urta xizmatlariga e'tiborni kuchaytirishlari, bu borada xalqaro tajriba va standartlardan foydalanishlari mumkin. Shu bilan birga, qayta sug'urta bo'yicha qabul qilingan mukofotlarning to'liq yo'qolishini tahlil qilish va bu muammoni bartaraf etish uchun aniq choralar ko'rish zarur⁸⁴.

Uchinchidan, hayotni sug'urta qilish xizmatlarining sifatini oshirish va ularni zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish talab etiladi. Xususan, raqamli xizmatlarni joriy qilish, onlayn sug'urta shartnomalarini tuzish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini soddalashtirish orqali mijozlar uchun qulayliklar yaratish mumkin. Bundan tashqari, innovatsion sug'urta mahsulotlarini ishlab chiqish orqali aholining turli qatlamlariga mo'ljallangan maxsus xizmatlarni taklif qilish hayotni sug'urta qilish sohasining qamrovini kengaytiradi.

⁸⁴ Abduraxmonov I.X. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. -T.: "IQTISOD -MOLIYA", 2018.

To'rtinchidan, hayotni sug'urta qilish xizmatlarining iqtisodiyotdagi o'rnini kuchaytirish uchun davlat tomonidan ushbu sohani qo'llab-quvvatlashga qaratilgan siyosiy choralar amalga oshirilishi zarur. Soliq imtiyozlari, sug'urta bozorini tartibga soluvchi qonunchilikni yanada takomillashtirish va davlat sug'urta kompaniyalari bilan xususiy kompaniyalar o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish ushbu segmentning barqaror rivojlanishini ta'minlashi mumkin.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekiston sug'urta bozori so'nggi yillarda sezilarli rivojlanish jarayonlarini boshdan kechirmoqda. Sof va umumiy sug'urta mukofotlarining o'sishi xizmatlarning jozibadorligi va aholi tomonidan sug'urtaga bo'lgan ishonchning oshganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, hayotni sug'urta qilish bo'yicha sezilarli pasayish qayd etilgan bo'lib, bu yo'nalishda islohotlar va yangiliklarni joriy qilish zaruratini ko'rsatadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, moliyaviy xizmatlar bozorini rivojlantirish va aholining moliyaviy xatarlarni boshqarishdagi ishtirokini kengaytirish milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlash uchun muhim ahamiyatga ega. Sug'urta sohasidagi strategik chora-tadbirlar bu bozorni yangi bosqichga olib chiqishi shubhasiz.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sug'urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori: <https://napp.uz/oz/news/sug-urta-xizmatlari-bozorini-yanada-rivojlantirishning-kompleks-chora-tadbirlari-to-g-risida-gi-qarori>
2. Abduraxmonov I.X. Sug'urta nazariyasi va amaliyoti. -T.: "IQTISOD -MOLIYA", 2018.
3. Salimovna, N. G., & Baxodir o'g'li, S. B. (2024). RAQAMLI BANKLAR VA ULARNING AFZALLIKLARI. *INNOVATIVE ACHIEVEMENTS IN SCIENCE* 2024, 3(28), 25-32.

AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA HUDUDIIY IQTISODIIY MONITORING TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Axmedov Bekjan Askarovich

CHPDU o'qituvchisi

GulDU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya: Maqolada axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining hududiy iqtisodiy monitoring tizimini shakllantirish va takomillashtirishdagi roli yoritilgan. Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta'minlash uchun AKT vositalari orqali ma'lumotlarni yig'ish, qayta ishlash, tahlil qilish va bashoratlash mexanizmlarining samarali qo'llanishi asoslab berilgan. Shuningdek, elektron boshqaruv tizimlari, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar (Big Data) va geografik axborot tizimlarining hududiy iqtisodiy tahlilga integratsiyasi natijasida boshqaruv samaradorligi oshishi, investitsion muhitni yaxshilash va resurslardan oqilona foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqotda hududiy iqtisodiy jarayonlarni monitoring qilishda raqamli infratuzilma, onlayn tahliliy platformalar va avtomatlashtirilgan ma'lumotlar bazalarining ahamiyati tahlil qilinadi. Natijada, AKT asosida shakllangan monitoring tizimi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash, ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlar ustidan tezkor nazoratni yo'lga qo'yish hamda davlat boshqaruvining shaffofligini ta'minlashda muhim omil sifatida baholangan.

Kalit so'zlar: Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, hududiy iqtisodiyot, monitoring tizimi, raqamli transformatsiya, elektron boshqaruv, iqtisodiy tahlil, innovatsion rivojlanish.

Kirish. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish bugungi kunda mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy sharoitda iqtisodiy jarayonlarni faqat an'anaviy usullar orqali boshqarish yetarli emas, chunki global raqamli transformatsiya davrida iqtisodiy tizimlarning murakkabligi, tezkorlik talabi va axborot oqimlarining hajmi ortib bormoqda. Shu sababli, axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan hududiy iqtisodiy monitoring tizimini yaratish dolzarb masalaga aylandi. Bunday tizim iqtisodiy holatni real vaqt rejimida kuzatish, tahlil qilish va bashoratlash imkonini beradi.

Hududiy iqtisodiy monitoring tizimining samaradorligi, eng avvalo, ma'lumotlarning ishonchliligi va ularni qayta ishlashning avtomatlashtirilganligi bilan belgilanadi. Axborot texnologiyalari yordamida ishlab chiqiladigan raqamli platformalar iqtisodiy tarmoqlarning rivojlanish ko'rsatkichlarini, investitsion loyihalarning bajarilish darajasini, resurslar taqsimotini,

ishlab chiqarish hajmlarini hamda ijtimoiy ko'rsatkichlarni yagona tizimda yig'ish va tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa hududiy boshqaruv organlariga tezkor va asosli qarorlar qabul qilishda muhim axborot bazasini yaratadi.

Shuningdek, AKT vositalari asosida tashkil etilgan monitoring tizimi iqtisodiy xavf-xatarlarni erta aniqlash, hududiy disbalanslarni bartaraf etish va iqtisodiy siyosatni optimallashtirishda samarali mexanizm vazifasini bajaradi. Geografik axborot tizimlari (GAT) yordamida hududlar bo'yicha ishlab chiqarish resurslari, infratuzilma obyektlari va demografik omillar xaritalashtiriladi. Bu yondashuv hududiy rivojlanish strategiyalarini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda mamlakatda "Raqamli iqtisodiyot" konsepsiyasining joriy etilishi natijasida mahalliy hokimiyatlar faoliyatiga elektron boshqaruv tizimlari keng tatbiq qilinmoqda. Bu tizimlar orqali iqtisodiy jarayonlar ustidan nazorat kuchaytirilib, shaffoflik va samaradorlik darajasi ortmoqda. Shu tariqa, AKT asosida yaratilgan iqtisodiy monitoring tizimi nafaqat ma'muriy boshqaruvning sifatini oshiradi, balki hududiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda strategik vosita sifatida xizmat qiladi.

Asosiy qism. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan hududiy iqtisodiy monitoring tizimining mohiyati – bu iqtisodiy jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, ulardagi o'zgarishlarni aniqlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish uchun zarur ma'lumotlarni taqdim etishdan iboratdir. Ushbu tizimning samarali ishlashi uchun bir nechta asosiy komponentlar zarur: ma'lumotlarni yig'ish tarmog'i, analitik modullar, axborot xavfsizligi vositalari va foydalanuvchi interfeysi. Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida iqtisodiy ko'rsatkichlar — ishlab chiqarish hajmlari, investitsiyalar oqimi, bandlik darajasi, ijtimoiy infratuzilma, eksport-import balanslari va byudjet ijrosi haqidagi ma'lumotlar elektron shaklda qayd etiladi.

AKT imkoniyatlaridan foydalangan holda, ushbu ma'lumotlar avtomatik tarzda qayta ishlanib, katta hajmdagi iqtisodiy ma'lumotlarni tahlil qilish imkonini beruvchi "Big Data" texnologiyalari asosida integratsiya qilinadi. Bu esa iqtisodiy tendensiyalarni aniqlash, bashorat modellarini tuzish va rivojlanish strategiyalarini asoslashda muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, sun'iy intellekt algoritmlari asosida iqtisodiy ko'rsatkichlar o'zgarishiga ta'sir etuvchi omillar aniqlanadi, hududlar o'rtasida raqobatbardoshlik darajalari tahlil qilinadi.

Hududiy iqtisodiy monitoring tizimining muhim jihatlaridan biri — bu ochiqlik va shaffoflik tamoyillariga asoslanishidir. Raqamli boshqaruv tizimi orqali barcha iqtisodiy ma'lumotlar yagona platformada jamlanadi, bu esa korxona, tarmoq va hudud miqyosida qaror qabul qiluvchi organlarga tezkor kirish imkonini beradi. Shu yo'l bilan iqtisodiy siyosatni muvofiqlashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va byudjet mablag'larining maqsadli sarflanishini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Raqamli monitoring tizimlarining joriy etilishi natijasida hududlarda ishlab chiqarish tarmoqlarini rivojlantirish, investitsion jozibadorlikni oshirish, infratuzilmani yaxshilash va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash jarayonlari optimallashtiriladi. Masalan, geografik axborot tizimlari yordamida ishlab chiqarish zonalarining joylashuvi, transport yo'llari va resurs taqsimoti aniqlanib, iqtisodiy faoliyatning eng samarali nuqtalari belgilab olinadi. Shu tariqa, AKT vositalarining qo'llanilishi hududiy iqtisodiy siyosatni ilmiy asosda rejalashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan monitoring tizimini takomillashtirish zarurati tobora ortib bormoqda. Ushbu tizim iqtisodiy jarayonlarning kompleks tahlilini ta'minlaydi, davlat boshqaruvi va mahalliy hokimiyatlar faoliyatida shaffoflikni oshiradi hamda strategik qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish imkonini yaratadi. AKT vositalari yordamida hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlarni real vaqt rejimida kuzatish nafaqat tahliliy imkoniyatlarni kengaytiradi, balki iqtisodiy xavf-xatarlarni oldindan aniqlash, resurslardan samarali foydalanish va investitsion siyosatni optimallashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot tamoyillari asosida yaratilgan monitoring tizimlari hududiy rivojlanishni boshqarishning yangi modelini shakllantiradi. Bu modelda sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar tahlili, geografik axborot tizimlari va bulutli texnologiyalar asosiy o'rinni egallaydi. Natijada iqtisodiy tarmoqlarning o'zaro integratsiyasi mustahkamlanib, hududlar o'rtasidagi raqobatbardoshlik kuchayadi, resurslar taqsimoti muvozanatlashadi. Shu bilan birga, elektron boshqaruv tizimlari orqali

iqtisodiy faoliyatning barcha bosqichlarida nazorat va tahlil mexanizmlari avtomatlashtiriladi, bu esa inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi.

Kelgusida hududiy iqtisodiy monitoring tizimini yanada takomillashtirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, AKT infratuzilmasini kengaytirish, raqamli malakaga ega mutaxassislarni tayyorlash, ochiq ma'lumotlar bazasini yaratish hamda xalqaro tajriba asosida integratsion modellarni ishlab chiqish zarur. Shu tarzda, raqamli texnologiyalar asosida tashkil etilgan monitoring tizimi hududlarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlash, innovatsion rivojlanishni tezlashtirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi. – T.: Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Raqamli texnologiyalar vazirligi nashri, 2020.
2. Alimov, A. "Hududiy rivojlanish va raqamli boshqaruv tizimlari: nazariya va amaliyot". – Toshkent, 2022.
3. Karimov, B. "Iqtisodiy monitoring tizimlarida AKTning roli". – Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2023, №4.
4. Islomova, D. "Geografik axborot tizimlari yordamida hududiy tahlil usullari". – Axborot texnologiyalari, 2021, №2.
5. Rasulov, M. "Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalari asosida iqtisodiy prognozlash". – Innovatsion rivojlanish jurnali, 2024, №1.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH JAMIYAT TARAQQIYOTINING MUHIM OMILI SIFATIDA

Axmedova Dilbar Bo'ronovna
Iqtisodiyot kafedrasi dotsenti
Buxoro davlat universiteti

Xotin-qizlar tadbirkorligi tushunchasi, uni o'rganishning metodologik asoslari, xotin-qizlar tadbirkorligining vujudga kelishi to'g'risidagi tasavvurlarning rivojlanib borishi aniq manbalar asosida yoritib berilgan. Ayniqsa, O'zbekistondagi islohotlar sharoitida xotin-qizlar tadbirkorligiga berilayotgan e'tibor va uni rivojlantirishning ilmiy-nazariy asoslari bilan birgalikda, ijtimoiy omillari ham ko'rsatib berilgan bo'lib, aholi o'rtasida tadbirkorlar qatlamini vujudga keltirish, rivojlantirishda milliy mentalitetga alohida urg'u berilgan. Bu orqali, iqtisodiy farovonlikni ta'minlashda tadbirkorlik faoliyatining o'rni asoslab berilgan.

Yangi O'zbekistonda islohotlar sharoitida oilaviy tadbirkorlikka alohida e'tibor berilgan bo'lib, uning yutuq va kamchiliklari ham asoslab berilgan. Tadqiqotda oilaviy tadbirkorlik faoliyatini tashkil etish va uni rivojlantirish davlat siyosatining muhim bo'lagiga aylanganligi, oilaviy tadbirkorlik faoliyati mamlakat iqtisodiyotining asosiy ustunlaridan biri bo'lib xizmat qilayotganligi qayd etilgan. Shuningdek, ushbu bobda falsafaning nazariy konsepsiyalarida tadbirkorlikning ijtimoiy asoslari tadqiq etilgan. Tadbirkorlikning ijtimoiy konsepsiyalarini yoritishda eng avvalo, rivojlangan xorijiy ijtimoiy-falsafiy nazariyalarga tayanilgan bo'lib, unda asosan tadbirkorlikning ijtimoiy jihatdan rivojlantirishga o'z hissasini qo'shgan faylasuf olimlarning ijtimoiy-falsafiy nazariyalariga e'tibor qaratib, ular qiyosiy tahlil qilingan.

Tadbirkorlik faoliyatining yuqoridagi tavsiflari ko'p jihatdan bir-birini inkor etmaydi. Chunki, ular tadbirkorlikni turli nuqtai nazardan o'rganadilar:

birinchidan, "tadbirkorlik" tushunchasiga olim va tadqiqotchilar tomonidan turlicha ta'rif va tavsiflar berilgan. "Tadbirkorlik – shaxsning maqsadli (ayni paytdagi tavakkalga asoslangan) faoliyatining ijtimoiy ko'rinishi bo'lib, amaldagi huquqiy me'yorlar doirasidan chiqmagan holda o'z biznesini yaratish bilan bog'liq mustaqil iqtisodiy faoliyat turidir", - deb ta'rif keltirilgan.

ikkinchidan, "tadbirkorlik" faoliyatining ijtimoiy omillari tavsifida eng muhim jihat, quyidagidir: tadbirkorlik faoliyati shaxs hayotida bugungi kun va kelajakni uyg'unlikda inikos etadi. Sababi, faoliyatning bu turi shaxs faoliyatiga motivatsiya beruvchi omil sifatida ko'zga tashlanadi va uning ertangi kunga bo'lgan ishonchini yanada orttiradi;

uchinchidan, jamiyat sotsial strukturasi tadbirkorlar qatlamining shakllanishi jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirish va bu orqali jamiyatda vujudga kelishi mumkin bo'lgan muammolarining o'rganishni taqazo etadi. Bu esa jamiyat a'zolarida tadbirkorlik faoliyati to'g'risidagi bilimlari yuksak darajada bo'lishini talab qiladi.

to'rtinchidan, ayollar tadbirkorligi – ijtimoiylashtirilgan biznesning ma'nosini, ya'ni tadbirkor ayolning o'z tadbirkorlik faoliyatida jamiyat manfaatlarini va uning rivojlanish ehtiyojlarini xisobga olishga ongli ravishda tayyorligini o'z ichiga olgan tushunchadir. Qoidaga ko'ra, ta'lim, tibbiy-ijtimoiy xizmat, ishlab chiqarish soxalarida kichik korxonalar tashkil etish, yangi yo'nalish – ijtimoiy tadbirkorlikni rivojlantirish tashabbuskorlari aynan xotin-qizlardir. Xotin-qizlar tadbirkorligi deganda, biz bugungi kunda tenglik tamoyillari asosida ayol o'zida birlashtirish kerak bo'lgan bir qancha rollarni – ona, xotin va malakali mutaxassis rolini birlashtirishni tushunamiz. Ish dunyosida xech kim ayolning oilada ishlashi va onalikni tabiiy ravishda qondirishga bo'lgan ehtiyoji uchun nafaqa bermaydi. Bugungi kunda ayollar tadbirkorlik faoliyatining dinamik ritmiga faol integratsiyalashgan va bozor o'rinlarini muvaffaqiyatli egallagan shaxslardir.

Tadqiqotda yillar davomida tadbirkorlik faoliyati va xotin-qizlar tadbirkorligi rivojlanishi dinamikasi quyidagicha etib tahlil etilgan⁸⁵:

1.1-Jadval

Tadqiqotda yillar davomida tadbirkorlik faoliyati va xotin-qizlar tadbirkorligi rivojlanishi dinamikasi.

Yillar	Aholi soni	Ayollar soni foizi	Tadbirkorlik su'ektlari soni	Tadbirkor xotin-qizlar foizi
1991- yil	20,6 mln	50,6%	52,8	0,02%
2000-yil	23,5 mln	50,2%	183,0	10,0%
2010-yil	28,5 mln	49,9%	201,7	15,7%
2020- yil	35,2 mln	49,7%	383,901	25,0%
2022- yil	36 mln	49,7%	588,803	28,0%

Bozor munosabatlari sharoitida tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishning ijtimoiy omillarini xorij tajribasi tahlil qilingan bo'lib, unda XX asrning o'rtalariga kelib jahon hamjamiyatida muhim ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar ro'y berishiga tadbirkorlik faoliyatining ta'siri rivojlangan xorijiy mamlakatlar misolida ko'rib chiqilgan. Chunki, tadbirkorlik faoliyati jahonning rivojlangan mamlakatlarini ijtimoiy-iqtisodiy farovonligini ta'minlashga xizmat qilgan. Shu sababdan, har bir davlat taraqqiyotida tadbirkorlik faoliyatining o'z o'rnini bo'lgani uchun faoliyatning bu turini muntazam ravishda qo'llab-quvvatlaydi.

Xotin-qizlar tadbirkorlik faoliyatini rivojlanishida tadbirkorlik madaniyatini ham o'rnini beqiyosdir. Sababi, tadbirkorlik madaniyati shaxsning keng tarmoqli faoliyatida namoyon bo'lib, unga shaxslararo munosabatlar, odob, axloq, boshqaruv, halollik va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Ushbu munosabatlar shakllanib borgan sari xotin-qizlar jamiyat rivojiga hissa ham oshib boradi.

Jamiyatda xotin-qizlar faolligiga munosabatni o'rganish maqsadida R.Laykert shkalasi (mazkur shkala dastavval 1912-1931 yillarda R.Laykert tomonidan sinfiy va milliy birliklarni baholash sifatida yuzaga kelgan)dan foydalanib, sotsial munosabatlarni, jumladan erkaklarning aqlli ayollar fenomeniga munosabatini, yoshlarning qariyalarga, talabalarining o'qishga, tadbirkorlarga, nikohsiz jinsiy munosabatlarga, siyosatga va hokazolarga nisbatan qarashlari, fikr mulohazalari baholangan. Ayollarning farzandga, yoshlarning qariyalarga munosabatini baholashda to'g'ridan-to'g'ri berilgan savollardan foydalanib bo'lmaydi, chunki respondent salbiy fikrlarini bemalol bildiray olmaydi. Shuning uchun ham savollar zahirida yashirin holatlarni bo'lishiga alohida e'tibor berish lozim.

Xulosa qilib aytish joizki an'anaviy jamiyatlar paydo bo'lishi bilan patriarxal munosabatlar negizida shakllangan ijtimoiy me'yorlar, tartiblar davlatlarning rasmiy qonunchilik hujjatlarida o'z aksini topib, xotin-qizlarning tadbirkorligi qoralangan bo'lsa-da, ayollar nafaqat oila, balki davlat darajasida faol bo'lganlar.

⁸⁵ Muallifning tahliliy xulosalari asosida. Statistika ma'lumotlari 1991-y., 2000-y., 2010-y., 2020-y., 202 -y.

2. Jamiyatning modernizatsiyalashuv jarayoni oilaviy turmush tarzining ijtimoiy-psixologik asoslarini qayta qurilishiga olib keldi. An'anaviy oilaviy qadriyatlar tizimi transformatsiyasi oqibatida ayollarning hayotiy qadriyatlari o'zgardi. Zamonaviy jamiyatlarda axloq tizimining qayta ko'rib chiqilishi natijasida xotin-qizlar tadbirkorligiga bo'lgan munosabat ijobiy tomonga o'zgarib bormoqda.

3. Ijtimoiy-iqtisodiy hayotda xotin-qizlar tadbirkorligi masalasidagi o'zgarishlarni eksperimental o'rganish asosida nazariy, amaliy va metodologik ahamiyatga ega bo'lgan ijtimoiy so'rovning modifikatsiyalashtirilgan shaklidan iborat. Taklif etilayotgan modifikatsiyalangan so'rov shakli xotin-qizlar tadbirkorligidagi davriy o'zgarishlarni aniq baholash imkonini berdi.

Adabiyotlar

1. Rashidova S. Ayol huquqi va erkinliklari: monografiya. – Toshkent: Adolat, 2002. – 234 b.
2. O'zbekiston ayollar nodavlat notijorat tashkilotlari. Ma'lumotnoma. – Toshkent, 2000. – B.17.
3. Женщины в бизнесе и управлении. Доклад Международной организации труда // 2017.<http://www.mk.ru/social/2017/01/13/doklad-mezhdunarodnoy-organizacii-truda-dolya-zhenshinrukovoditeley-v-mire-vsego-5.html>.
4. Salimovna, N. G. (2025). AYOLLAR BOSHQARUVIDAGI BIZNES ETIKASI VA MADANIYATI: MUVAFFAQIYATLI KOMPANIYALARNING TAJRIBASI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (10), 927-936.
5. Salimovna, N. G., & Ismatovna, S. M. (2024). QISHLOQ XO'JALIGIDA GENDER TENGLIGI, AYOLLARNI AGROBIZNESGA JALB QILISHNING ALOHIDA XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 42), 490-494.

GLOBALASHUV SHAROITIDA INVESTITSIYA MUAMMOLARI VA TENDENSIYALARI

*Azimov Olimjon Orifovich
Mustaqil tadqiqotchi
Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada globallashuv sharoitida investitsiya jarayonlarining rivojlanish tendensiyalari, xalqaro kapital oqimlariga ta'sir etuvchi omillar va zamonaviy iqtisodiy muammolar chuqur tahlil qilingan. Tadqiqotda transmilliy korporatsiyalar faoliyati, investitsiya muhitiga ta'sir qiluvchi institutsional omillar, geosiyosiy xavflar, moliyaviy beqarorlik, "yashil" iqtisodiyotga o'tishning investitsiyaviy oqibatlari, raqamli transformatsiya va venchur kapitalning o'sish sur'atlari yoritilgan. Shuningdek, rivojlanayotgan davlatlar, jumladan, O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiya siyosatini takomillashtirish, investorlar uchun qulay sharoit yaratish va xalqaro kapitalni jalb etish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari globallashuv sharoitida investitsiya faoliyatining samaradorligini oshirish, xatarlarni kamaytirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: globallashuv, investitsiya, transmilliy korporatsiyalar, investitsiya siyosati, kapital oqimlari, geosiyosiy xavflar, moliyaviy beqarorlik, raqamli iqtisodiyot, yashil investitsiyalar, venchur kapital, institutsional muhit, iqtisodiy integratsiya, iqtisodiy xavfsizlik.

Globallashuv jarayonlarining jadallashuvi jahon xo'jaligida investitsiya oqimlari miqyosining kengayishiga, kapitalning erkin harakatlanishiga va xalqaro moliyaviy integratsiyaning chuqurlashuviga olib keldi. Bugungi kunda investitsiya nafaqat iqtisodiy o'sishning asosiy omillardan biri, balki mamlakatlarning raqobatbardoshligini belgilovchi strategik resurs sifatida qaralmoqda. Globallashuv sharoitida davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy aloqalar mustahkamlanib, transmilliy korporatsiyalar (TMK)ning faoliyati, xalqaro moliya institutlarining investitsiyaviy ta'siri va kapitalning yangi shakllari – raqamli investitsiyalar, venchur kapital, startap sarmoyalari – tobora kuchayib bormoqda.

Shu bilan birga, investitsiyaviy jarayonlar murakkablashib, global bozorning o'ziga xos xatar va cheklovlari ham kuchaymoqda. Geosiyosiy beqarorlik, moliyaviy inqirozlar, global inflyasiya,

energetika bozoridagi o'zgarishlar, savdo to'siqlari, proteksionistik siyosatlar va texnologik raqobatning keskinlashuvi investitsiya oqimlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Xususan, so'nggi yillarda pandemiya, logistika zanjirlarining izdan chiqishi va transport xarajatlarining oshishi xalqaro investitsiya muhitini sezilarli darajada o'zgartirdi.

Shuningdek, global investitsiya tendensiyalarida yangi yo'nalishlar – yashil iqtisodiyotga o'tish, qayta tiklanuvchi energiya manbalariga sarmoyalar, uglerod neytralligi strategiyalari, raqamli transformatsiya va sun'iy intellekt texnologiyalariga investitsiyalar ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Rivojlangan mamlakatlar yuqori texnologiyali sohalarga sarmoyani ko'paytirayotgan bir paytda, rivojlanayotgan davlatlar uchun infratuzilma, transport, energetika va sanoat modernizatsiyasiga yo'naltirilgan investitsiyalar hal qiluvchi rol o'ynamoqda.

Investitsiya faoliyatidagi global muammolar esa, aksincha, iqtisodiyotlarning barqaror rivojlanishini cheklashi mumkin. Kapital yetishmasligi, investorlar ishonchining pasayishi, institutsional muhitning to'liq shakllanmaganligi, korrupsiya, huquqiy bazaning sustligi, moliyaviy xavflarning ortishi – bu rivojlanayotgan davlatlar uchun asosiy to'siqlardan hisoblanadi. Bunday sharoitda har bir mamlakat investitsiyaviy xavfsizlikni ta'minlash, investitsion muhitni yaxshilash, investorlar uchun kafolatlarni kuchaytirish va xalqaro kapitalni jalb etishning innovatsion mexanizmlarini izlashga majburdir.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, globallashuv jarayonida investitsiya oqimlarining tarkibi, yo'nalishi va sifat ko'rsatkichlari o'zgarib bormoqda. Bu o'zgarishlar o'z navbatida milliy iqtisodiyotlar uchun yangi imkoniyatlar bilan birga, murakkab masalalarni ham keltirib chiqarmoqda. Shuning uchun globallashuv sharoitida investitsiya muammolari va tendensiyalarini tahlil qilish, investitsion siyosatni takomillashtirish va xalqaro kapital harakatining zamonaviy mexanizmlarini o'rganish iqtisodiy tadqiqotlarning eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir.

Globallashuv jarayonlari butun jahon iqtisodiyotida kapital harakatining erkinlashuvi, investitsiya oqimlarining ko'payishi va davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyaning chuqurlashuviga olib keldi. Bugungi davrda investitsiya milliy iqtisodiyotlar uchun nafaqat makroiqtisodiy o'sish omili, balki raqobatdosh ustunlikni belgilovchi strategik resurs sifatida ham qaralmoqda. Jahon bozoridagi tub o'zgarishlar, texnologik taraqqiyotning jadalligi va iqtisodiy siyosatning global miqyosda uyg'unlashuvi investitsiya tendensiyalarining yangi shakllarini paydo qildi. Shu bilan birga, investitsiya jarayonlari murakkablashib, turli xatarlar va muammolar ko'paymoqda.

Globallashuv ta'sirida transmilliy kapital oqimlari kengayib, TMKlar xalqaro investitsiya maydonining asosiy o'yinchisiga aylandi. Jahon sarmoyasining yarmidan ko'pi TMKlar tomonidan shakllantirilayotgani, texnologiyalar, intellektual mulk va innovatsion yechimlarning global integratsiyasi investitsiya oqimlarini yanada tezlashtirgan. Bu jarayon rivojlanayotgan davlatlarga yangi imkoniyatlar yaratmoqda: yangi ish o'rinlari, texnologiya transferi, infratuzilmani rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish va mahalliy bozorlarga sifatli mahsulotlarni joriy etish.

Biroq globallashuvning asosiy xususiyati – investitsiyaning geografik va tarmoq bo'yicha qayta taqsimlanishidir. Katta hajmdagi investitsiyalar asosan yuqori texnologiyali, xizmat ko'rsatish, logistika, moliya, telekommunikatsiya kabi sohalarga yo'naltirilmoqda. An'anaviy sanoat tarmoqlari esa ko'pincha chetda qolmoqda. Shu sababli, ayrim davlatlar investitsiya oqimidan samarali foydalana olmasdan, iqtisodiy tengsizlik va investitsiya kamchiligiga duch kelmoqda.

Globallashuv investitsiya oqimlarini kengaytirish bilan birga, bir qator jiddiy muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Avvalo, geosiyosiy beqarorlik, xalqaro sanksiyalar va savdo-cheklov siyosatlari global sarmoya harakatiga bevosita ta'sir qilmoqda. Masalan, AQSh–Xitoy texnologik raqobati, Rossiyaga nisbatan joriy etilgan sanksiyalar, Yevropa energetika bozoridagi beqarorlik investorlar faoliyatini cheklab qo'yimoqda.

Ikkinchi muhim muammo – global moliyaviy beqarorlik. Inflyasiya sur'atlarining oshishi, foiz stavkalarining yuqoriligi, milliy valyutalar kursidagi keskin tebranishlar investorlarning ishonchini pasaytiradi. Natijada investitsiya oqimlari xavfsiz deb topilgan mamlakatlarda jamlanib, iqtisodiy zaif davlatlarga kam yo'naltiriladi.

Uchinchi muammo – institutsional rivojlanishning sustligi. Bir qator rivojlanayotgan davlatlarda korrupsiya, qonunchilikdagi nomutanosibliklar, sud tizimining mustaqil emasligi, byurokratiya va shaffoflikning pastligi investorlarni chetga qaytaradi. Bu esa investitsiya muhitining raqobatbardoshligini pasaytiradi.

To'rtinchi muammo – texnologik bo'linish. Rivojlangan davlatlar yuqori texnologiyali investitsiya markaziga aylangan bo'lsa, kam rivojlangan mamlakatlar asosan xomashyo sektori va mehnat resurslariga asoslangan investitsiyalarni jalb qilmoqda. Bu esa global tengsizlikni yanada kuchaytiradi.

Globallashuv sharoitida investitsiya oqimlarining shakli va yo'nalishi ham o'zgarib bormoqda. Asosiy tendensiyalar quyidagilar:

1. Raqamli investitsiyalar tez o'smoqda. IT, sun'iy intellekt, fintech, elektron tijorat, bulut texnologiyalari va raqamli infratuzilmalarga sarmoya yildan-yilga keskin oshmoqda. Raqamli iqtisodiyot global investitsiyaning asosiy drayveriga aylandi.

2. Yashil investitsiyalar yangi global ustuvorlik. Dunyoda karbon neytralligi strategiyalari (Net-Zero), qayta tiklanuvchi energiya manbalari — quyosh, shamol, vodorod texnologiyalariga investitsiyalar rekord darajada oshmoqda. Bu jarayon ESG (Environmental, Social, Governance) standartlarining joriy etilishi bilan ham uyg'unlashgan.

3. Venchur kapital va startaplarga sarmoya ko'paymoqda. Innovatsion g'oyalar, startap ekotizimlari, texnoparklar va inkubatorlar investitsiyaning yangi markaziga aylanmoqda. AQSh, Singapur, Xitoy, Isroil, Koreya venchur kapital bo'yicha yetakchi mamlakatlar sifatida namoyon bo'lmoqda.

4. Davlat-xususiy sheriklik (PPP/DXSh) kengaymoqda. Infratuzilma, transport, energetika va kommunal xizmatlar sohasida davlat va xususiy sektorning hamkorlik mexanizmlari investitsiyaning samaradorligini oshirmoqda. Bu rivojlanayotgan davlatlar uchun dolzarb yo'nalishdir.

5. Inson kapitali va ta'limga yo'naltirilgan investitsiyalar ortmoqda. Yuqori malakali kadrlar iqtisodiy raqobatning asosiy omiliga aylangani sababli, davlatlar ta'lim, kasbiy malaka oshirish, ilm-fanni rivojlantirishga katta sarmoya kiritmoqda.

Investitsiyaning mintaqaviy va milliy darajadagi o'zgarishlari. Globallashuv sharoitida investitsiya oqimlari regionlar bo'yicha notekis taqsimlanmoqda. Osiyoda, xususan, Xitoy, Hindiston, Janubiy Koreya va Janubi-Sharqiy Osiyo mamlakatlari eng yirik investitsiya markaziga aylangan. Yevropa hamon TXI jalb etishda yetakchi bo'lsa-da, energetika bozoridagi beqarorlik sarmoya oqimlarini sekinlashtirmoqda. Afrika va Markaziy Osiyo davlatlarida esa investitsiya potentsiali katta bo'lsa-da, institutsional muammolar mavjud.

O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Ozarbayjon so'nggi yillarda investitsiya siyosatini liberallashtirish va investorlar uchun qulay shart-sharoitlar yaratish orqali mintaqada ijobiy dinamika ko'rsatmoqda. Xususan, O'zbekistonda energetika, transport-logistika, IT, turizm, sanoat va kimyo sanoatida yirik investitsiya loyihalari amalga oshirilmoqda.

Globallashuv investitsiya jarayonlariga ulkan imkoniyatlarni taqdim etgani kabi, murakkab muammolarni ham keltirib chiqarmoqda. Rivojlanayotgan davlatlar uchun investorlar ishonchini oshirish, institutsional islohotlarni kuchaytirish, korrupsiyaga qarshi samarali mexanizmlar yaratish, "yashil" va "raqamli" investitsiyalarni jalb qilish strategiyasi bugungi kunda eng muhim vazifalardan biridir.

Shu bilan birga, zamonaviy tendensiyalar – raqamli iqtisodiyot, venchur kapital, innovatsiyalar va yashil energiya – global investitsiya maydonining kelajakdagi asosiy yo'nalishlari sifatida shakllanmoqda. Mazkur yo'nalishlarga moslashgan davlatlar iqtisodiy rivojlanishda ustunlikka ega bo'lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dunning, J. H. (2001). *The eclectic (OLI) paradigm of international production: Past, present and future*. International Journal of the Economics of Business, 8(2), 173–190.
2. UNCTAD. (2023). *World Investment Report 2023: Investing in Sustainable Energy for All*. United Nations Conference on Trade and Development.
3. World Bank. (2022). *Global Economic Prospects*. The World Bank Group.

4. IMF. (2023). *World Economic Outlook: Navigating Global Divergences*. International Monetary Fund.
5. Porter, M. E. (1990). *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press.
6. Krugman, P., Obstfeld, M., & Melitz, M. (2018). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson.
7. OECD. (2021). *FDI in Figures: Global Outward and Inward Flows*. OECD Publishing.
8. Soros, G. (2015). *The Tragedy of the European Union: Disintegration or Revival?* Public Affairs.
9. Xudoyberdiyev, Sh. (2021). *O'zbekiston iqtisodiyotida investitsiya siyosatini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari*. Tashkent: Iqtisodiyot.
10. Vohidov, A. (2020). *Investitsiyalar va kapital bozorlari rivojlanishining nazariy asoslari*. TDIU ilmiy jurnali, 4(3), 45–55.

A LITERATURE REVIEW ON LOGISTICS EFFICIENCY RESEARCH

Bai Mingyuan

PhD student of Bukhara State University

baimingyuan1997@163.com

The logistics industry, as the cornerstone of national economic development, plays a crucial supporting role. By improving logistics efficiency, reducing costs, and enhancing the responsiveness of the supply chain, the modern logistics industry becomes a bridge connecting production and consumption, promoting the optimization of resource allocation, and providing strong support for various industries, thereby contributing to the improvement of social well-being. Therefore, it is very necessary to study the improvement of the efficiency of the logistics industry.

(1) Research on the Object of Logistics Efficiency Evaluation

Cavaignac et al. (2021) analyzed the production performance and efficiency determinants of 132 third-party logistics enterprises in France^[1]. Amin et al. (2020) conducted in-depth research on the key requirements in current logistics management practices, aiming to reveal how they specifically affect the efficiency of the logistics process^[2]. Yang et al. (2019) analyzed the carbon emission efficiency of the logistics industry in 16 prefecture-level cities in Yunnan Province, China, using a combination of static and dynamic methods^[3]. Markovits-Somogyi et al. (2014) studied the logistics efficiency of 29 European countries as the research object, using a combination of data envelopment analysis and analytic hierarchy process, and also evaluated the results based on logistics performance indicators^[4]. Meiling et al. (2024) employed a three-stage data envelopment analysis (DEA) and Malmquist index model to analyze the overall level and regional differences of China's four major urban agglomerations' carbon-intensive logistics energy consumption (CCLE) during the period from 2010 to 2020^[5]; Qingyuan Dong et al. (2024) utilized data from 282 prefecture-level cities from 2006 to 2019, and employed a super-relaxed measurement model, modified gravity model, modularity analysis, infomap algorithm, and index random graph model to analyze the spatial correlation patterns and influencing factors of logistics carbon emission efficiency^[6]. Qi Yu et al. (2023) took the Yangtze River Economic Belt as the research object, using the super-efficiency SBM method to evaluate and analyze the energy efficiency of the logistics industry in the Yangtze River Economic Belt^[7]. Xue Jiantao et al. (2019) took the logistics industry in 30 provinces of China as the research object, using the SBM model to measure the green logistics efficiency^[8]. Deng et al. (2020) first applied the principal component analysis method to evaluate logistics performance, and then used the data envelopment analysis method based on relaxation variables to measure the green efficiency of the logistics industry^[9].

(2) Research on Factors Affecting Logistics Efficiency

Kang Tailiang et al. (2020) found through their research that the five factors that significantly affect logistics efficiency are mainly the regional economic development level, the strength of government intervention, the ability of technological innovation, the level of urbanization, and the strictness of environmental regulations^[10]. Guo (2023) in his study of the factors influencing the

efficiency of the logistics industry in China's central region, found that economic development level, technological level, industrial structure, etc. all have a significant positive impact on the efficiency of the logistics industry in the central region, while factors such as government support and logistics infrastructure have a significant negative impact on the efficiency of the logistics industry in the central region^[11]. Sharipbekova (2018) took the CIS countries as an example to deeply analyze the impact of the logistics performance index (LPI) over the past decade, and the research results showed that the capacity of vehicle transportation, railway and air transportation, the speed of goods turnover, service quality, communication conditions and mobile network coverage, as well as export conditions, all had a significant impact on the logistics performance index (LPI)^[12]. Li Juan et al. (2020) used data from the western region to calculate the efficiency of the logistics industry in the western region and analyzed the influencing factors. The results showed that the efficiency level of the logistics industry was low, and in addition, the efficiency level was mainly affected by the proportion of capital stock, the proportion of logistics industry employees, the proportion of logistics industry energy consumption, per capita GDP, the rationalization of industrial structure, the upgrading of industrial structure and innovation factors^[13]. Gunasekaran (2017) reviewed the literature on the use of information technology in logistics and supply chain management to gain competitive advantages, and found that it was not clear to what extent IT promoted competitive advantages within logistics and supply chains. Therefore, the research direction was discussed^[14].

(3) Conclusion

First, the research on the evaluation objects of logistics efficiency mainly focuses on economically prosperous regions or is conducted at the national level.

Second, most scholars who study the influencing factors of logistics efficiency use regression analysis methods, spatial econometric models, etc. to explore the positive or negative "net effect" of each factor on logistics efficiency. However, they have not integrated the influencing factors to explore the combined effect, and cannot provide a reasonable explanation for the interdependence and concurrent causality among the independent variables.

References

- [1] Cavaignac L, Dumas A, Petiot R. Third-party logistics efficiency: an innovative two-stage DEA analysis of the French market[J]. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 2021, 24(6): 581-604.
- [2] Amin H M, Shahwan T M. Logistics management requirements and logistics performance efficiency: the role of logistics management practices-evidence from Egypt[J]. *International Journal of Logistics Systems and Management*, 2020, 35(1): 1-27.
- [3] Yang J, Tang L, Mi Z, et al. Carbon emissions performance in logistics at the city level[J]. *Journal of cleaner production*, 2019, 231: 1258-1266.
- [4] Markovits-Somogyi R, Bokor Z. Assessing the logistics efficiency of European countries by using the DEA-PC methodology[J]. *Transport*, 2014, 29(2): 137-145.
- [5] Meiling, et al. "Evaluating and Analyzing the Efficiency and Influencing Factors of Cold Chain Logistics in China's Major Urban Agglomerations under Carbon Constraints." *Sustainability* 16.5 (2024): 1997.
- [6] Dong, Qingyuan, Jian** Zhou, and Qunyang Du. "Analysis of the spatial correlation pattern of logistics carbon emission efficiency and its influencing factors: the case of China." *Environmental Science and Pollution Research* 31.7 (2024): 11178-11191.
- [7] Qi Yu. Measurement of Energy Efficiency in the Logistics Industry of the Yangtze River Economic Belt and Analysis of Influencing Factors [D]. Anhui University of Technology, 2023.
- [8] Wu Peijian, Xue Jiantao, Zhu Lanlan. Research on the Evaluation of Green Logistics Efficiency and the Path for Improvement in China [J]. *Journal of Anhui University of Technology (Social Sciences Edition)*, 2022, 24(06): 10-21.
- [9] Deng F, Xu L, Fang Y, et al. PCA-DEA-tobit regression assessment with carbon emission constraints of China's logistics industry[J]. *Journal of Cleaner Production*, 2020, 27(1): 122-140.

- [10]Kang Tailiang, Wang Xiangsheng. Analysis of Logistics Efficiency and Its Influencing Factors under the Background of Supply-side Reform [J]. Journal of Harbin University of Commerce (Natural Science Edition), 2020, 36(03): 365-371 + 378.
- [11] Guo X, Li B. Efficiency evaluation of regional logistics industry and its influencing factors under low-carbon constraints[J].Environment, Development and Sustainability, 2023: 1-13.
- [12] Sharipbekova K, Raimbekov Z. Influence of logistics efficiency on economic growth of the CIS countries [J]. European Research Studies Journal, 2018:678-690.
- [13] Li Juan, Wang Qinmei. Research on the Development Quality and Influencing Factors of Logistics Industry in Western Regions of China: Based on the Perspective of Logistics Industry Efficiency [J]. Journal of Beijing University of Technology (Social Science Edition), 2020, 20(02): 82-93.
- [14] Gunasekaran A, Subramanian N, Papadopoulos T. Information technology for competitive advantage within logistics and supply chains: A review.[J]. Transportation Research Part E:Logistics and Transportation Review, 2017:14-33.
- [15] Nurov, Z., & Nurova, G. (2021). Results of ISI Implementation in Uzbekistan (in The Example of Uzbek Automotive Industry): Achievements and Negative Outcomes. International Journal of Business, Technology and Organizational Behavior (IJBTOB), 1(3), 214-225.
- [16] Nurov, Z. S., & Nurova, G. N. (2021). Conceptual framework for factors affecting the feasibility of the isi. In E-Conference Globe (pp. 276-280).

O‘ZBEKISTON SANOAT TARMOG‘I RIVOJLANISHINI OMILLI TAHLILLASH

Baqoyev Husan Nuriddinovich,

i.f.f.d. (PhD), dosent

Navoiy innovasiyalar universiteti, Navoiy

Hayotova E'tibor Ilyosovna

magistr, Navoiy innovasiyalar universiteti, Navoiy

Iqtisodiyotni rivojlanganligi, aholi turmush darajasining yuqoriligi ko‘p jihatdan mamlakatda sanoat tarmog‘ining qay tarzda rivojlanganligiga bog‘liq bo‘ladi. Iqtisodiy jihatdan taraqqiy etgan mamlakatlarda sanoat yalpi ichki mahsulot hajmida salmoqli o‘ringa ega bo‘lib, boshqa sohalardagi tovar va xizmatlar yaratilishida asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu tufayli sanoat tarmog‘ining rivojlanish tendensiyasini tahlil qilish, yalpi ichki mahsulot (YaIM) hajmidagi ulushini hisoblash, o‘zgarish dinamikasi bo‘yicha rivojlanish sur‘atlari yo‘nalishini aniqlash, tarmog‘ning rivojlanish manbalarini belgilab olish zarur hisoblanadi.

Prognozlash maqsadida model tuzish birinchi marotaba iqtisodiyotda qo‘llanilgan. Iqtisodiy izlanishlarda qo‘llaniladigan matematik apparat iqtisodiy matematik modellash tirish deb ataladi. Model izlanish sub'ekti tomonidan shunday tuzilishi kerakki, bunda operatsiyalar izlanilayotgan ob'ekt haqidagi ma'lumotlarni aks ettirishi lozim (ma'lumotlar: o‘zaro bog‘liqlik, tuzilmaviy va vazifasiga ko‘ra parametrlari). Shuning uchun modelni tasvirlash va modelning ob'ektga mosligi masalasi ayrim aniq maqsadlarda yechiladi.

Sanoat tarmog‘i rivojlanishini omilli tahlilida sanoat mahsuloti hajmi endogen ko‘rsatkich, sanoatda bandlar soni, sanoatga kiritilgan investitsiyalar, sanoat korxonalari soni va sanoat korxonalari asosiy fondlarining yil oxiridagi qiymati ekzogen ko‘rsatkichlar sifatida belgilab olindi [1].

Sanoat mahsuloti hajmi, (mlrd so‘m) - Y;

Sanoatda band bo‘lganlar soni, (ming kishi)- X_1 ;

Sanoatga kiritilgan investitsiyalar, (mlrd so‘m)- X_2 ;

Sanoat korxonalari soni, (ming dona)- X_3 ;

Sanoat asosiy fondlari qiymati, (yil oxiriga, mlrd so‘m) – X_4 ;

1-jadval

Sanoat tarmog'ini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi

Yillar	Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so'm	Sanoatda band bo'lganlar soni, ming kishi	Sanoatga kiritilgan investisiyalar, mlrd so'm	Sanoat korxonalari soni, ming dona	Sanoat asosiy fondlari qiymati, yil oxiriga mlrd so'm
N ₂	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
2000	1888,9	1145	221,5	21,9	638,8
2001	2830,8	1160	514	21,2	3085,1
2002	4494	1186	502	21,7	5371,6
2003	6127,5	1223,3	574,3	24,5	6469,8
2004	8123,2	1283,9	763,4	27,9	7720,9
2005	11028,6	1347,5	1032,4	28,9	9133,5
2006	14640,3	1402,4	1384,6	28,1	11094,3
2007	18447,6	1445,5	2223,2	29	13753,6
2008	23848	1486,7	3293,8	28,2	16638,6
2009	28387,3	1513,1	3556,9	28,7	21130,9
2010	38119	1605,7	4745,4	31,7	25454,1
2011	47587,1	1640,7	6214	35,5	31090,7
2012	57552,5	1669,5	8080,7	39,2	38718,1
2013	70634,8	1703,1	10368	36,9	48608,9
2014	84011,6	1736,5	13874,9	39,7	58961,6
2015	97598,2	1768,7	17738,4	41,7	68185,6
2016	111869,4	1802,4	19605,5	43,5	94809,8
2017	148816	1826,8	32877,7	49,1	115516,5
2018	235340,7	1802,9	59821,6	56,8	169675,4
2019	331006,6	1821,5	98373,3	70,5	221267,5
2020	368740,2	1809,5	94178,9	83,5	282253,9
2021	456056,1	1863,2	98516,4	91,1	354306,3
2022	553265	1810,6	110979,3	98,8	420348,6
2023	658991,7	1835,9	132547,2	69,4	504361,5
2024	885818,9	1744,8	145790,5	55,6	692389,7

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari

1-jadvalda keltirilgan ma'lumotlar O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida shakllantirildi [2]. Sanoat tarmog'i dinamikasini tahlil qilishda va prognozlashda pulda ifodalanadigan ko'rsatkichlarni inflyasiyani o'sish ko'rsatkichlarini hisobga olgan holda qayta hisoblash maqsadga muvofiq.

Pullik qiymatlardagi iqtisodiy ko'rsatkichlarni bir-biri bilan taqqoslashda ma'lum bir yildagi narxlarga keltirish tadqiqotlarni ishonchli va samarali bo'lishiga xizmat qiladi. 2-jadvalda 1-jadvaldagi sanoat tarmog'ini ifodalovchi ko'rsatkichlar 2024 yildagi qiyosiy narxlarda qayta hisoblangan holda tasvirlangan [3].

2-jadval

Sanoat tarmog'ini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlar dinamikasi

(2024 yildagi qiyosiy narxlarda)

Yil-lar	Sanoat mahsuloti hajmi, mlrd so'm	Sanoatda band bo'lganlar soni, ming kishi	Sanoatga kiritilgan investisiyalar, mlrd so'm	Sanoat korxonalari soni, ming dona	Sanoat asosiy fondlari qiymati, yil oxiriga mlrd so'm
N ₂	Y	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄

2000	164252,174	1145,0	19260,870	21,9	55547,826
2001	169508,982	1160,0	30778,443	21,2	184736,527
2002	184938,272	1186,0	20658,436	21,7	221053,498
2003	227788,104	1223,3	21349,442	24,5	240513,011
2004	261196,141	1283,9	24546,624	27,9	248260,450
2005	291761,905	1347,5	27312,169	28,9	241626,984
2006	314169,528	1402,4	29712,446	28,1	238075,107
2007	324781,690	1445,5	39140,845	29	242140,845
2008	330762,829	1486,7	45683,773	28,2	230771,151
2009	335944,379	1513,1	42093,491	28,7	250069,822
2010	302291,832	1605,7	37632,038	31,7	201856,463
2011	310013,681	1640,7	40482,085	35,5	202545,277
2012	324971,767	1669,5	45627,894	39,2	218622,812
2013	356201,715	1703,1	52284,418	36,9	245128,089
2014	371568,333	1736,5	61366,210	39,7	260776,648
2015	390549,020	1768,7	70981,993	41,7	272851,541
2016	410982,366	1802,4	72026,084	43,5	348309,331
2017	408947,513	1826,8	90348,173	49,1	317440,231
2018	513956,541	1802,9	130643,372	56,8	370551,212
2019	614911,016	1821,5	182748,096	70,5	411048,672
2020	619523,185	1809,5	158230,679	83,5	474216,902
2021	673742,207	1863,2	145540,553	91,1	523424,878
2022	713982,449	1810,6	143217,576	98,8	542455,285
2023	747240,844	1835,9	150297,313	69,4	571903,277
2024	885818,900	1744,8	145790,500	55,6	692389,700

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

Jarayonlarning ko‘p omilli empirik modellariga ega bo‘lish uchun Eviews 9 dasturida bir necha variantlar hisob-kitob qilindi va tegishli natijalar olindi. Yuqorida 2-jadvaldagi ma'lumotlar asosida sanoat mahsulot hajmining o‘sishi uchun empirik model qurilgan va bu modelni hamda parametrlarini baholashda mezonlar foydalanib, ahamiyatliligi ko‘rsatilgan.

Quyidagicha empirik model hosil qilindi:

$$Y = -100208,7 + 109,4667X_1 + 0,881540X_2 - 320,2037X_3 + 0,916984X_4 \quad (1)$$

Qurilgan modelda (chiziqli regressiya tenglamalari uchun) hisobga olingan parametrlar turli ko‘rsatkichlardan iborat. Shuning uchun tahlil qilishda elastiklik koeffisientlarini hisoblab chiqish lozim [4].

3-jadvalda qurilgan modelning tahlil qilishda elastiklik koeffisientlarini hisoblab chiqildi.

3-jadval

O‘zbekistonda sanoat tarmog‘i faoliyati dinamikasi uchun qurilgan model koeffisientlarining elastikligi

O‘zgaruvchi	Model koeffisi-entlari	Elastiklik koeffisi-enti
C	-100208,7	-0,2244
X ₁	109,4667	0,4233
X ₂	0,881540	0,1572
X ₃	320,2037	-0,0345
X ₄	0,916984	0,6984

Hosil qilingan modeldagi parametrlarning yakuniy natijaga ta'siri 3-jadvalda keltirilgan bo'lib, unga ko'ra, sanoat mahsuloti umumiy hajmiga sanoatda band bo'lganlar sonining (X_1) 1 foizga oshishi, natijaviy omilni 0,41 foizga oshishiga; sanoatga kiritilgan investisiyalar hajmining (X_2) bir foizga oshishi sanoat mahsulotlar hajmini 0,13 foizga ko'payishiga sabab bo'lsa, sanoat korxonalari sonining (X_3) 1 foizga oshishi sanoat mahsulotlarining 0,10 foizga oshishiga, sanoat korxonalari asosiy fondlari qiymatining (X_4) 1 foizga oshishi sanoat mahsulotlari hajmini 0,57 foizga ko'payishiga sabab bo'lar ekan.

Adabiyotlar:

1. Baqoyev H.N. Navoiy viloyatida sanoat tarmog'i rivojlanishi tahlili. / "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" ilmiy-elektron jurnali. № 1, yanvar, 2025-yil, 379-382 betlar, <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi rasmiy sayti, www.stat.uz
3. Бакоев Х.Н. Анализ динамики развития промышленного сектора Узбекистана. Журнал «Экономика и социум» №1 (128) 2025. www.iupr.ru
4. Эконометрика: Учебник. / Подред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 51-53 с.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH OMILLARI: HUDUDIY TAHLIL VA ISTIQBOLLAR

*Amriyrea Shaxzoda Shuxratovna.
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Raqamli iqtisodiyot" kafedrasida assistenti.
Amriyevashaxzoda250@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston hududlari miqyosida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalalari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Barqaror rivojlanishning asosiy omillari — investitsion faollik, infratuzilma rivoji, inson kapitali, innovatsiyalar va raqamli iqtisodiyotning hududiy o'sishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, maqolada hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini joriy etish orqali iqtisodiy siyosatni modernizatsiya qilish istiqbollari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, investitsiya, innovatsiya, infratuzilma, inson kapitali, raqamli iqtisodiyot, yashil iqtisodiyot, iqtisodiy siyosat.

Kirish So'nggi o'n yillikda global iqtisodiyotda yuz berayotgan o'zgarishlar, xususan, ekologik inqiroz, resurslar tanqisligi, raqamli transformatsiya va mehnat bozoridagi keskin raqobat sharoitida **barqaror rivojlanish** konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy siyosatning markaziy tamoyiliga aylandi. Ushbu konsepsiya iqtisodiy o'sishni faqat qisqa muddatli natijalar bilan emas, balki uzoq muddatli barqarorlik, ekologik muvozanat va ijtimoiy adolatni ta'minlovchi tizimli yondashuv sifatida talqin etadi.

O'zbekiston Respublikasi ham jahon hamjamiyatidagi ilg'or tajribalar asosida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish yo'lida izchil islohotlarni amalga oshirib kelmoqda. Mamlakatda so'nggi yillarda qabul qilingan **"2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasi"**, **"Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi**, hamda **Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlari** mazkur yo'nalishdagi siyosiy va iqtisodiy islohotlarning amaliy asosini tashkil etadi. Ushbu hujjatlar O'zbekistonning uzoq muddatli rivojlanish modeli sifatida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni uyg'unlashtirishni ko'zda tutadi.

Hududiy miqyosda iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlash — bu faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni oshirish emas, balki mahalliy darajada resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash, inson kapitaliga sarmoya kiritish va innovatsion salohiyatni oshirishni anglatadi. Chunki har bir hududning tabiiy, ijtimoiy va iqtisodiy resurslari, ishlab chiqarish salohiyati, demografik tarkibi hamda infratuzilma imkoniyatlari o'ziga xosdir. Shu sababli, **hududiy yondashuv**

barqaror rivojlanish siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, iqtisodiy siyosatni differensial tarzda amalga oshirishni talab etadi.

Barqaror iqtisodiy rivojlanish tushunchasi faqat iqtisodiy o'sish sur'atlarini emas, balki iqtisodiy tizimning ichki barqarorligini, resurslardan foydalanish samaradorligini, ijtimoiy tenglikni va ekologik barqarorlikni o'z ichiga oladi. Boshqacha qilib aytganda, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi — bu iqtisodiy jarayonlarning ekologik va ijtimoiy jihatlar bilan muvozanatli uyg'unlashuviga asoslangan holatdir.

Bugungi kunda O'zbekistonning barcha hududlarida iqtisodiy o'sishni jadallashtirish bilan birga, hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, ijtimoiy-iqtisodiy imkoniyatlar tengligini ta'minlash va raqamli iqtisodiyot imkoniyatlaridan samarali foydalanish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, chekka hududlarda iqtisodiy faollik pastligi, infratuzilma yetishmasligi, investitsion jozibadorlikning sustligi va inson kapitalining sifat darajasi bilan bog'liq muammolar mavjud. Bu holat hududiy rivojlanish siyosatini takomillashtirish va iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Barqaror iqtisodiy rivojlanishning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, ularni hududiy tahlil nuqtayi nazaridan baholash va istiqbolli yo'nalishlarni aniqlash O'zbekistonning milliy iqtisodiy strategiyasi uchun alohida ahamiyat kasb etadi. Xususan, zamonaviy iqtisodiyotda raqamli texnologiyalar, innovatsiyalar, yashil energetika va inson kapitali rivoji hududiy barqarorlikning hal qiluvchi omillariga aylanmoqda. Shu sababli, maqolada ushbu jarayonlarni tizimli tahlil qilish va ularning O'zbekiston hududlari rivojlanishiga ta'sirini aniqlash maqsad qilib olingan.

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, barqaror iqtisodiy rivojlanish siyosatini amalga oshirish uchun quyidagi shartlar muhim: investitsion muhitni yaxshilash, infratuzilma tarmoqlarini modernizatsiya qilish, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash, inson kapitalini rivojlantirish va ekologik omillarni iqtisodiy siyosatning ajralmas qismi sifatida ko'rib chiqish. Shu tarzda shakllanadigan barqaror iqtisodiyot modeli mamlakatning raqobatbardoshligini oshirib, global iqtisodiy tizimda O'zbekistonning o'rni va nufuzini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, barqaror iqtisodiy rivojlanish milliy iqtisodiyotning uzoq muddatli barqarorligi va ijtimoiy farovonligini ta'minlashda asosiy strategik yo'nalish sifatida qaraladi. Hududiy darajada bu jarayonning muvaffaqiyati investitsion faollik, infratuzilma rivoji, inson kapitali sifati, innovatsion faoliyat va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishiga bevosita bog'liqdir. Shuningdek, ekologik omillarni hisobga olgan holda "yashil iqtisodiyot" modelini joriy etish barqaror o'sishning yangi bosqichiga zamin yaratadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2022.
2. *O'zbekiston Respublikasida yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi*. — Toshkent, 2019.
3. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024-yil.
4. Xodjayev B., To'laganov A. *Hududiy iqtisodiyot va uning rivojlanish omillari*. — Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
5. UNDP. *Sustainable Development Goals Report*, 2023.

HUDUDLAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA BIG DATA, SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI INNOVATSIYALAR ASOSIDA QAROR QABUL QILISH MODELLARI.

Bobomurodov Kayimjon Homidovich
Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi
Buxoro Davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada hududlar raqobatbardoshligini oshirishda big data texnologiyalari, sun'iy intellekt (SI) algoritmlari va raqamli innovatsiyalarga asoslangan qaror qabul qilish modellarining iqtisodiy samaradorligi tahlil qilinadi. Hududiy iqtisodiy ko'rsatkichlarning

murakkablashuvi, real vaqt rejimida ma'lumotlar oqimi kattalashuvi, investitsion jarayonlar tezlashuvi natijasida an'anaviy usullar yetarli bo'lmay qolmoqda. Tadqiqotda big data asosida raqobatbardoshlik indeksini shakllantirish, SI yordamida hududiy prognozlash va raqamli innovatsion infratuzilma orqali boshqaruv optimallashtirilishining nazariy asoslari va amaliy modellar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: big data, sun'iy intellekt, raqamli innovatsiya, hududiy raqobatbardoshlik, qaror qabul qilish, indekslash, iqtisodiy model.

Kirish. So'nggi o'n yillikda hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini ta'minlash global miqyosda davlatlar uchun asosiy strategik vazifaga aylandi. Raqobatbardoshlik tushunchasi endilikda faqat ishlab chiqarish quvvati yoki investitsion salohiyat bilan o'lchanmayapti. Zamonaviy yondashuvlar hududlar taraqqiyotini raqamli infratuzilma sifati, ma'lumotlarni qayta ishlash tezligi, sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimi, innovatsion ekotizim rivoji kabi ko'rsatkichlar orqali baholamoqda.

Hozirgi davrda iqtisodiy jarayonlar big data oqimlari asosida shakllanmoqda. Masalan, birgina Buxoro viloyatida iste'molchilar tranzaksiyalari, logistika harakati, internet trafiklari, kreditlash ma'lumotlari, ijtimoiy faoliyat ko'rsatkichlari bo'yicha bir kunda millionlab ma'lumotlar generatsiya qilinadi. Ana shunday murakkab jarayonlarda qaror qabul qilish an'anaviy statistik usullarga tayangan holda samarali kechmaydi. Shu sababli, big data — katta hajmli, yuqori tezlikda keladigan va turli formatdagi ma'lumotlarni real vaqt rejimida qayta ishlovchi texnologiyalar — hududiy boshqaruvning ajralmas qismiga aylandi. [1]

Shuningdek, sun'iy intellekt (SI) algoritmlari hududiy prognozlashda ulkan imkoniyatlar yaratmoqda. SI yordamida bozor talabining o'zgarishi, investorlarga qulay sektorlar, infratuzilma yuklamasi, aholi migratsiyasi, xarajatlar strukturasidagi tendensiyalarni bashorat qilish mumkin bo'ladi.

Raqamli innovatsiyalar esa (IoT, blockchain, GIS, smart-city yechimlari) hududiy boshqaruvni tez, aniq va avtomatlashtirilgan tizimga aylantirmoqda.

Adabiyotlar tahlili. Raqamli texnologiyalar global iqtisodiyotning barcha bo'g'inlariga chuqur kirib borayotgan hozirgi davrda hududiy boshqaruvning strategik ustuvor yo'nalishlarini aniqlashda ilmiy adabiyotlar tahlili alohida ahamiyat kasb etadi. Jahon ilmiy maktablari hududlar raqobatbardoshligini oshirishda big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalarning o'rni tobora kuchayib borayotganini ta'kidlaydi. Mayer-Schönberger va Cukier (2018) tomonidan ilgari surilgan Big Data konsepsiyasi ma'lumotlarning yangi iqtisodiy resursga aylanganini, raqamli qarorlar sifatini oshirishda ma'lumotlar hajmi, tezligi va xilma-xilligi muhimligini ta'kidlaydi. "5V modeli" (volume, velocity, variety, veracity, value) hududiy iqtisodiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish, ichki bozor reaksiyalarini real vaqt rejimida kuzatish, investitsion muhitdagi o'zgarishlarni aniqlash imkonini beradi. Katta hajmdagi ma'lumotlar orqali hududlar kesimida iste'molchilar xulqi, infratuzilma yuklamasi, biznes faolligi, kredit dinamikasi, transport oqimlari, kommunal xarajatlar kabi ko'plab ko'rsatkichlar o'rganiladi, bu esa boshqaruv organlariga aniqroq va faktlarga asoslangan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. [2]

Boshqa tomondan, Russell va Norvig (2020) tomonidan ishlab chiqilgan sun'iy intellekt nazariyasi hududiy iqtisodiyotda bashoratlash, modellashtirish va optimallashtirish jarayonlarida ulkan transformatsion rol o'ynaydi. SI algoritmlari hududlarda iqtisodiy faoliyatni shakllantiruvchi omillar — narxlar dinamikasi, investitsion oqim, bandlik bozori, demografik o'zgarishlar, infratuzilma yuklamasi va logistik xaritalarni aniqlashda odatiy matematik modellar bilan solishtirganda ancha yuqori aniqlik beradi. Mashinaviy o'qitish (machine learning) metodlari o'zgaruvchilar o'rtasidagi noan'anaviy bog'liqliklarni aniqlaydi, iqtisodiy xavflar yoki inqiroz belgilarini oldindan ko'ra oladi, ssenariy tahlillarini avtomatik shakllantiradi. Bu esa hududiy boshqaruvning reaktiv emas, balki proaktiv modelga o'tishini ta'minlaydi. SI yordamida qabul qilingan qarorlar shaxsiy fikrga emas, balki statistik ehtimolliklarni chuqur hisoblaydigan algoritmik mexanizmlarga tayanadi.

Uchinchi ilmiy yondashuv — Schwab (2021) tomonidan keng yoritilgan raqamli innovatsiyalar konsepsiyasi — hududlarning raqobatbardoshligini belgilovchi yangi infratuzilma turlarini shakllantiradi. Internet narsalar (IoT) texnologiyasi elektr energiyasi iste'moli, suv ta'minoti, chiqindi boshqaruvi, transport qatnovi kabi real vaqt ma'lumotlarini jamlab, smart-city darajasidagi boshqaruvni amalga oshirishga yordam beradi. Blockchain dan foydalanish hududiy budjetni to'liq shaffoflashtiradi, investitsiya jarayonlarida korrupsiya xavfini bartaraf etadi, davlat xaridlarining ochiqqligini oshiradi. GIS (geografik axborot tizimlari) yer resurslarini boshqarish, qurilish loyihalarini rejalashtirish va transport tizimlarini tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bulutli texnologiyalar (cloud computing) esa hududiy boshqaruvda ma'lumotlar almashinuvini tezlashtiradi, katta hajmdagi ma'lumotlarni minimal xarajat bilan qayta ishlashga imkon yaratadi.

Ushbu uchta yondashuv — big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalar — bir-biri bilan integratsiyalashgan holda hududlar raqobatbardoshligini oshirishning yagona zamonaviy yo'nalishiga aylanmoqda. Bugungi kunda dunyoning ko'plab mamlakatlari hududiy rivojlanish strategiyalarini aynan shu uchlik asosida shakllantirmoqda. O'zbekiston tajribasida ham "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi davlat boshqaruvini raqamlashtirish, iqtisodiy jarayonlarni ma'lumotlarga asoslangan (data-driven) modelga o'tkazish, raqamli xizmatlar sohasini kengaytirish va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishni ustuvor vazifa qilib belgilagan. Mazkur strategiya hududiy boshqaruv mexanizmlarini tubdan o'zgartirish, raqobatbardoshlikni oshirish va innovatsion iqtisodiyotga bosqichma-bosqich o'tishni jadallashtirish imkonini beradi. Shu bois ilmiy adabiyotlar ko'rsatadiki, big data, SI va raqamli innovatsiyalarga asoslangan qaror qabul qilish tizimi — hudud rivojlanishining yangi paradigmasidir. [3]

Metodologiya. Hududlar raqobatbardoshligini oshirishda big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalardan foydalanishning ilmiy asoslarini chuqur tahlil qilish uchun tadqiqotda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Eng avvalo, 2019–2024 yillarga oid iqtisodiy, ijtimoiy, infratuzilmaviy va raqamli ko'rsatkichlar bo'yicha big data analitikasi amalga oshirildi. Bunda hududlarda internet qamrovi, raqamli xizmatlardan foydalanish chastotasi, bank va to'lov tizimlaridagi tranzaksiyalar soni, mobil trafik, davlat xizmatlarining elektronlashtirilgan ulushi kabi o'nlab indikatorlar chuqur statistik qayta ishlashdan o'tkazildi. Big data mazkur tadqiqotning asosi sifatida tanlangani bejiz emas, chunki raqobatbardoshlik ko'plab o'zaro bog'liq omillardan tashkil topgan murakkab tizim bo'lib, uni an'anaviy ma'lumotlar bilan baholash imkoniyati cheklangan bo'ladi. Shu sababli, hududiy raqobatbardoshlik indeksi — HRI maxsus formulaga tayangan holda ishlab chiqildi va unga raqamli infratuzilma (DI), innovatsion infratuzilma (II), investitsion jozibadorlik (IIX), mehnat bozori indeksi (MI) hamda sun'iy intellektdan foydalanish darajasi (SI) kabi ko'rsatkichlar integratsiya qilindi. Mazkur indeks hududlarning raqobatbardoshlik salohiyatini ko'p o'lchovli formatda baholash imkonini berdi.

Tadqiqotda regression modeling va machine learning (ML) metodlari — xususan, Random Forest va Gradient Boosting algoritmlaridan foydalanildi. Bu metodlar omillar o'rtasidagi murakkab nolinear bog'liqliklarni aniqlash, raqobatbardoshlik indeksining qaysi komponentlargacha sezgirligini o'lchash imkonini berdi. Sun'iy intellekt yordamida prognozlash modelida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki: hududdagi AI joriy etilishi 1 foizga oshganda, hududiy raqobatbardoshlik indeksi o'rtacha 0,42 punktga ko'tariladi. Bu natija SI texnologiyalari nafaqat samaradorlikni oshirishini, balki hududning iqtisodiy o'sish trayektoriyasiga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. [4]

Shuningdek, tadqiqotda hududiy raqamli infratuzilmaning xaritasini yaratish uchun GIS mapping texnologiyalaridan foydalanildi. Bu orqali internet qamrovi darajasi, mobil baza stansiyalari zichligi, elektron xizmatlar geografiyasi kabi ko'rsatkichlar hudud kesimida vizuallashtirildi. Ekspert so'rovlari asosida 75 nafar mutaxassisning fikrlari tahlil qilinib, big data va SI texnologiyalarining hududiy rivojlanishga ta'siri bo'yicha muhim sifat ko'rsatkichlari ham belgilandi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, hududlar o'rtasida raqamli tafovut sezilarli darajada mavjud. Masalan, Toshkent shahri 98 foizlik internet qamrovi va raqamli xizmatlarga yuqori talab bilan ajralib turadi, sun'iy intellekt joriy etish darajasi esa 62 foizni tashkil qiladi. Buxoroda esa bu ko'rsatkich 27 foiz, Namanganda 21 foiz bo'lib, Qashqadaryo va Qoraqalpog'istonda mos ravishda 13 va 11 foizni

tashkil etdi. Bu farq hududiy iqtisodiy siyosatni bir xil yondashuv emas, balki farqlangan model asosida qurish zarurligini ko'rsatadi. Raqamli infratuzilma 1 foizga kengayganda HRI o'rtacha 0,67 punktga oshishi natijasi ham aynan infratuzilma — raqobatbardoshlik bog'liqligining yuqoriligini isbotlaydi.

Raqamli innovatsiyalar samaradorligi bo'yicha olingan natijalar ham diqqatga sazovordir. IoT texnologiyalari joriy etilgan hududlarda transport xarajatlari 12–18 foizga kamaygani kuzatildi. Bu, masalan, aqlli svetoforlar, transport oqimi sensorlari, yoqilg'i sarfini optimallashtiruvchi monitoring tizimlari hisobiga erishilmoqda. Blockchain texnologiyasi asosida soliq boshqaruvi yoki davlat xaridlari jarayoni raqamlashtirilgan hududlarda esa shaffoflik darajasi 30 foizga oshgani aniqlangan. Bu ko'rsatkich korrupsiya xavflarini pasaytirish, investitsiya muhitini yaxshilash va hududlar reytingini ko'tarishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. GIS asosida yer resurslarini boshqarish samaradorligi 23 foizga oshgani esa hududiy rejalashtirishning qanchalik aniqlashtirilganini ko'rsatadi. [5]

Umuman olganda, metodologik yondashuvlarning uyg'un qo'llanishi big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalar hududiy raqobatbardoshlikning asosiy drayverlariga aylanganini ilmiy tarzda tasdiqladi. Natijalar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli infratuzilmani kengaytirish, AI algoritmlarini iqtisodiy boshqaruvga joriy etish va smart-texnologiyalarni rivojlantirish hududlar iqtisodiy salohiyatini tubdan oshiruvchi asosiy strategik yo'nalishdir.

Xulosa. Hududlar raqobatbardoshligini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar shuni ko'rsatmoqdaki, big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalar endilikda iqtisodiy taraqqiyotning yangi paradigmasiga aylanmoqda. Tadqiqot natijalari ham ushbu texnologiyalar hududiy boshqaruvda strategik darajada muhim rol o'ynayotganini tasdiqladi. Birinchi navbatda, big data hududiy iqtisodiy jarayonlarni real vaqt rejimida kuzatish, ularni tahlil qilish va bashoratlash imkoniyatlarini tubdan kengaytiradi. An'anaviy statistika usullari samara bermaydigan murakkab va ko'p o'zgaruvchili iqtisodiy tizimlarda big data aniq va tezkor qarorlar qabul qilish uchun asosiy informatsion resursga aylandi. Hududlarda aholining xarid qilish odatlari, logistika oqimlari, xizmat ko'rsatish faolligi, internetdan foydalanish darajasi, investitsiyalar harakati, mehnat bozori dinamikasi kabi jarayonlar har kun millionlab ma'lumotlar generatsiya qilmoqda. Ushbu ulkan ma'lumotlar bazasidan samarali foydalanish hududiy siyosatni faktlarga asoslangan, dinamik va moslashuvchan boshqaruv modeliga aylantirishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, sun'iy intellekt algoritmlarining iqtisodiy prognozlash, tahlil va optimallashtirish jarayonlaridagi samaradorligi 25–40 foizgacha oshishi aniqlangani hududiy boshqaruv uchun katta imkoniyatlarni ochadi. SI yordamida iqtisodiy xavflar oldindan aniqlanadi, investitsion oqimlar bashoratlanadi, demografik tendensiyalar baholanadi, infratuzilma yuklamasi oldindan ko'riladi. Bu esa hududiy rivojlanish strategiyasini reaktiv emas, balki proaktiv yondashuv asosida tuzish imkonini beradi. Hududlar o'rtasida raqobat kuchayayotgan hozirgi sharoitda bu ustunlik o'ta muhim. Masalan, sun'iy intellekt tizimlari yordamida ishlab chiqilgan prognozlar asosida investitsiyalarni qaysi tarmoqlarga, qaysi iqtisodiy zonalarga yo'naltirish maqsadga muvofiqligi aniq hisob-kitoblar bilan belgilanadi. [6]

Uchinchidan, raqamli innovatsiyalar — xususan, IoT, blockchain, GIS va cloud computing kabi texnologiyalar — hududiy boshqaruvning barcha jabhalarini avtomatlashtirib, byurokratik jarayonlarni keskin qisqartiradi, davlat xizmatlaridagi kechikishlarni kamaytiradi va iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshiradi. IoT asosida shahar transporti, energiya ta'minoti, suv tizimi va chiqindilar boshqaruvi optimallashtirilsa, blockchain orqali budjet sarflari shaffoflashadi, soliq boshqaruvi ishonchli bo'ladi, investorlarda hududga nisbatan ishonch kuchayadi. GIS esa hududiy rejalashtirish, yer resurslarini boshqarish, yangi sanoat zonalari, logistika yo'laklari yoki turizm hududlarini aniqlashda aniqlikni oshiradi. Bularning barchasi hudud iqtisodiyotining barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotda aniqlangan eng muhim natijalardan biri — AI, Big Data va raqamli innovatsiyalar bir-biri bilan integratsiyalashgan holda qo'llanganda hududlar raqobatbardoshligi o'rtacha 2.3 baravar oshishi mumkinligi — hududlar uchun strategik yo'nalishning naqadar muhimligini ko'rsatadi. Yagona texnologiya emas, balki ularning ekotizim sifatida ishlashi real samaradorlikni

ta'minlaydi. Misol uchun, faqat internet infratuzilmasini yaxshilashning o'zi yetarli emas; shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi tahlil tizimlari va raqamli innovatsiyalardan foydalanish ham zarur. Shu bilan birga, hududiy siyosatni data-driven modelga o'tkazish — ya'ni har bir qarorni ma'lumotlarga asoslab qabul qilish — iqtisodiy boshqaruvning sifatini tubdan oshiradi. Aks holda, hududlar o'rtasidagi raqamli tafovut kengayib boradi, bu esa raqobatbardoshlikning izdan chiqishiga olib keladi. [7]

Yakuniy xulosa shuki, hududlar raqobatbardoshligini oshirish uchun big data, sun'iy intellekt va raqamli innovatsiyalar faqat texnologik vosita emas, balki yangi boshqaruv madaniyati, yangi iqtisodiy fikrlash, yangi siyosiy yondashuvdir. Ushbu texnologiyalarni strategik darajada joriy etgan hududlar tezroq rivojlanadi, investitsiyalarni ko'proq jalb qiladi va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Shu sababli, hududlar boshqaruvida raqamli ekotizimni shakllantirish, kadrlarni tayyorlash, infratuzilmani kengaytirish va innovatsion siyosatni kuchaytirish eng asosiy vazifalardan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: WEF, 2021.
2. Mayer-Schönberger V., Cukier K. Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live. London: John Murray, 2018.
3. Russell S., Norvig P. Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson, 2020.
4. OECD. Digital Economy Outlook 2022. Paris, 2022.
5. UNCTAD. Digital Economy Report 2023. New York, 2023.
6. IT Park Uzbekistan. Raqamli transformatsiya monitoringi. Toshkent, 2024.
7. World Bank. Data-driven Development Report. Washington, 2023.

KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION MARKETING KONSEPSIYASIGA O'TISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH

*Bobomurodov Qayumjon Hamidovich
Mustaqil tadqiqotchisi
Buxoro davlat universiteti*

Annotatsiya. Maqolada innovatsion marketing konsepsiyasiga o'tishning zaruriyati, korxonalar raqobatbardoshligini oshirishdagi roli hamda ushbu jarayonni ta'minlovchi tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar tahlil qilingan. Innovatsion marketingning asosiy tamoyillari, raqamli texnologiyalarning marketing siyosatiga ta'siri, qiymat yaratish modelining transformatsiyasi hamda korxonalarda innovatsion boshqaruv tizimini joriy etish bo'yicha takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion marketing, raqobatbardoshlik, raqamli transformatsiya, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, qiymat zanjiri, strategik boshqaruv.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar faoliyatining muvaffaqiyati, eng avvalo, ularning raqobatbardoshligi, innovatsion salohiyati va bozor talablariga moslashuvchanlik darajasi bilan belgilanadi. Globallashuv, raqamli transformatsiya, iste'molchilar ehtiyojlarining keskin o'zgarishi, mahsulot hayotiy siklining qisqarishi hamda texnologik yangilanishlarning tezlashuvi sharoitida an'anaviy marketing yondashuvlari korxonalar oldida turgan strategik vazifalarni hal etishda yetarli bo'lmay qolmoqda. Shu bois korxonalarda innovatsion marketing konsepsiyasiga o'tish ularning raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi omilga aylanmoqda.

Innovatsion marketing – bu bozordagi o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilishga, iste'molchi ehtiyojlarini chuqur tahlil qilishga, raqobat ustunliklarini shakllantirishga va yangi qiymat yaratishga qaratilgan ilg'or yondashuvlar majmuidir. Ushbu konsepsiya mahsulot va xizmatlarni yangilash bilan chegaralanmay, balki marketing strategiyalarini, kommunikatsiya vositalarini, mijozlar bilan o'zaro munosabatlarni, sotuv jarayonlarini, qiymat taklifini yaratish mexanizmlarini tubdan qayta ko'rib chiqishni talab etadi. Natijada korxonalar bozorning murakkab sharoitlarida barqaror ishlashi, innovatsion raqobatga kirishishi va innovatsiyalardan iqtisodiy natija olish imkoniyatiga ega bo'ladi.

So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar va sun‘iy intellektning jadal rivojlanishi innovatsion marketingning mazmun-mohiyatini yanada kengaytirdi. Raqamli analitika, big data, CRM tizimlari, elektron savdo kanallari, ijtimoiy tarmoqlarda targetlangan reklama, mijoz tajribasini boshqarish (CXM), neuromarketing kabi yo‘nalishlar korxonalar faoliyatining ajralmas qismiga aylandi. Bunday sharoitda innovatsion marketing konsepsiyasiga o‘tishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish zamon talabi bo‘lib, bu jarayon strategik rejalashtirish, marketingni boshqarish tizimi, korxona resurslaridan foydalanish samaradorligi hamda innovatsion infratuzilma bilan bevosita bog‘liq.

Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajriba shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab korxonalarda innovatsion marketingni joriy etishning institutsional, tashkiliy va iqtisodiy mexanizmlari yetarli darajada shakllanmagan. Korxonalarda marketing innovatsiyalarini boshqarish bo‘yicha yagona metodologik yondashuv mavjud emas; innovatsion g‘oyalarni tijoratlashtirish mexanizmlari zaif; marketing faoliyatini raqamlashtirish jarayonlari tizimli yuritilmaydi; xodimlarning innovatsion kompetensiyalari yetarli darajada rivojlanmagan. Bu esa korxonalar raqobatbardoshligini oshirish imkoniyatlarini cheklaydi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, innovatsion marketing konsepsiyasiga o‘tish korxonalar uchun shunchaki bozor talabiga javob bo‘lmay, balki strategik ustunlik, qo‘shimcha qiymat yaratish va barqaror rivojlanishning asosiy manbai hisoblanadi. Shu munosabat bilan tadqiqotning maqsadi – korxonalarda innovatsion marketingga o‘tishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini ilmiy asosda takomillashtirish, raqobatbardoshlikni oshiruvchi samarali model va yo‘nalishlarni ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqot natijalari korxonalarning marketing faoliyatini transformatsiya qilish, strategik boshqaruvni kuchaytirish, innovatsion jarayonlarni jadallashtirish va bozor sharoitlarida raqobat ustunliklarini shakllantirish bo‘yicha amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalar raqobatbardoshligini oshirish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda doimiy ravishda dolzarbligini yo‘qotmay kelmoqda. So‘nggi yillarda global raqobatning kuchayishi, bozorlarning yuqori darajada to‘yinganligi, iste‘molchilar ehtiyojlarining keskin o‘zgarishi, raqamli texnologiyalarning tez sur‘atlarda rivojlanishi korxonalarni innovatsion yondashuvlar, ayniqsa innovatsion marketing konsepsiyasiga o‘tishni jadallashtirishga majbur qilmoqda. Shu sababli innovatsion marketing bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar korxonalarda yangi qiymat yaratish, bozorni egallash, mijozlar bilan o‘zaro munosabatlarni takomillashtirish, mahsulot va xizmatlarni differensiallash orqali raqobat ustunligini shakllantirish mexanizmlarini chuqur yoritib bermoqda.

Xorijiy olimlar — P. Kotler, K. Keller, T. Levitt kabi marketing nazariyotchilari innovatsion marketingning konseptual asosini ishlab chiqib, zamonaviy marketing strategiyalarida innovatsion yondashuvlarning o‘rni alohida e‘tirof etilganini ta’kidlaydi. Xususan, Kotler innovatsion marketingni bozorga mahsulot taklif qilish emas, balki iste‘molchining ehtiyojini oldindan his qilish, bozorni shakllantirish va mijoz tajribasini yaxshilash orqali kompaniya uchun ustunlik yaratuvchi jarayon sifatida izohlaydi. T. Levittning fikricha, innovatsiya va marketing bir-biridan ajralmas tushuncha bo‘lib, ular korxonaning strategik rivojlanishida asosiy omil hisoblanadi.

J. Shumpeterning “kreativ vayronagarchilik” nazariyasida innovatsiyalar iqtisodiy tizimning o‘rish va o‘zgarishlariga turtki beruvchi hal qiluvchi kuch sifatida talqin qilingan. uning qarashlari innovatsion marketing mohiyatini tushunishda muhim metodologik poydevor vazifasini bajaradi. Shumpeterning yondashuvida innovatsiya nafaqat yangi mahsulot yaratish, balki korxona biznes modeli, marketing yondashuvi, kommunikatsiya strategiyasi va iste‘molchi bilan aloqani ham tubdan o‘zgartirish jarayonidir.

XXI asrda raqamli iqtisodiyotning shakllanishi innovatsion marketingning yanada kengayishiga olib keldi. Brynjolfsson va McAfee (2014) tadqiqotlarida sun‘iy intellekt, big data, bulut texnologiyalari va avtomatlashtirilgan analitik tizimlar marketing jarayonlarini transformatsiya qilgani alohida ta’kidlanadi. Raqamli analitika korxonalarga mijozlarning xatti-harakatini aniq tahlil qilish, segmentlashni takomillashtirish, talabni prognozlash va shaxsiylashtirilgan qiymat taklifini ishlab chiqish imkonini beradi.

Porterning raqobat ustunligi nazariyasida innovatsion marketing korxonaning qiymat zanjiri tarkibiy qismlarini takomillashtiruvchi kuch sifatida qaraladi. Porter raqobatning beshta kuchi modeli orqali bozor sharoitida innovatsiyalarni joriy etishning zarurligini asoslab, raqobatchilarni ortda qoldirishning eng samarali yo‘li sifatida marketing strategiyalarini modernizatsiya qilishni ko‘rsatadi.

Raqamli marketing bo‘yicha Chaffey, Ryan, Strauss va Frostlar innovatsion marketingning yangi bosqichi — internet marketing, omnichannel kommunikatsiya, ijtimoiy tarmoqlar marketingi, SEO, SEM, kontent marketingi va CRM tizimlaridan foydalanishni chuqur o‘rgangan. Ularning tadqiqotlarida korxonalarning raqamli transformatsiyasi nafaqat sotuvlar samaradorligini oshirishi, balki iste‘molchilar bilan uzoq muddatli munosabatlarni mustahkamlashi, bozor pozitsiyasini kuchaytirishi, brendni xorijiy bozorga olib chiqishini osonlashtirishi ta‘kidlanadi.

Mahalliy olimlar — O. Xoshimov, B. Tursunov, Sh. Xudoyberdiyev va A. Haydarovlarning ishlarida innovatsion marketingning O‘zbekiston korxonalari uchun strategik ahamiyati keng yoritilgan. Ular innovatsion boshqaruv, marketing tahlili, raqamli marketingning hududiy va tarmoq xususiyatlari, kompaniyalarda innovatsiyalarni joriy etish mexanizmlari haqida ilmiy takliflar berganlar. Mahalliy korxonalarda innovatsion marketingning rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi omillar sifatida boshqaruv tizimining an‘anaviyligi, innovatsion madaniyatning pastligi, raqamli infratuzilmaning yetarli darajada shakllanmagani va xodimlar malakasining cheklanganligi qayd etiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, innovatsion marketing konsepsiyasiga o‘tishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini to‘liq ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bo‘yicha tadqiqotlar yetarli emas. Ko‘plab ishlarda marketing innovatsiyalarining alohida yo‘nalishlari yoritilgan bo‘lsa-da, ularning integrallashgan mexanizmi va korxonalar raqobatbardoshligiga kompleks ta‘siri chuqur tadqiq etilmagan. Shu bois ushbu mavzuning dolzarbligi ortib borayotgan bo‘lib, innovatsion marketing mexanizmlarini tizimli ravishda ishlab chiqish zarurati mavjud.

Bozor iqtisodiyotining jadal sur‘atlarda rivojlanishi, global raqobatning kuchayishi, iste‘molchilarning ehtiyojlari va xulq-atvori keskin o‘zgarib borayotgan sharoitda korxonalar uchun marketing faoliyatini an‘anaviy yondashuvlar asosida tashkil etish yetarli bo‘lmay qoldi. Qayta-qayta takrorlanadigan mahsulotlar, bozorda yuqori to‘yinganlik, substitutlarning ko‘pligi va texnologik algoritmlarning yuksalishi korxonalardan butunlay yangi fikrlash — innovatsion marketing konsepsiyasiga o‘tishni talab qilmoqda.

Innovatsion marketing nafaqat reklama va sotuvni oshirish vositasi, balki korxonaning umumiy strategik rivojlanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydigan tizimli boshqaruv konsepsiyasidir. U korxonaning barcha jarayonlarini o‘zgartirishni, bozorni oldindan his qilishni, yangi qiymat yaratishni va mijozlar bilan o‘zaro munosabatlarni tubdan yangilashni nazarda tutadi. Shu bois, innovatsion marketingga o‘tish dastlab tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni optimallashtirish bilan boshlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). *The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies*. W. W. Norton & Company.
2. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital marketing* (7th ed.). Pearson.
3. Drucker, P. (2007). *Innovation and entrepreneurship: Practice and principles*. Routledge.
4. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15th ed.). Pearson.
5. Levitt, T. (1983). The globalization of markets. *Harvard Business Review*, 61(3), 92–102.
6. Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
7. Ryan, D. (2016). *Understanding digital marketing: Marketing strategies for engaging the digital generation* (4th ed.). Kogan Page.
8. Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development*. Harvard University Press.
9. Tursunov, B. (2020). Innovative marketing strategies for enterprise competitiveness in emerging economies. *Economics and Business Journal*, 14(2), 56–67.
10. Xoshimov, O. (2021). Marketing innovatsiyalarining korxona raqobatbardoshligiga ta‘siri. *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*, 3(1), 45–53.

HUDUDLARDA BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH

Burxonov Sardorjon Asulloyevich
Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi
Buxoro davlat universiteti
s.n.burxonov@buxdu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqola O'zbekistonning "yashil" iqtisodiyotga o'tish jarayonini va uning kelajakdagi prognozlarini chuqur o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va xalqaro hamkorlikning roli, "yashil" iqtisodiyotning zarurligi, energetika sohalarini "yashillashtirish" hamda muqobil energiya manbalarini rivojlantirishning ahamiyati keltiriladi. Shuningdek, "yashil" iqtisodiyotda samaradorlik va inklyuzivlikni oshirish, mintaqaviy innovatsiyalarni boshqarishning ahamiyati, va bu o'zgarishlarning O'zbekiston iqtisodiyotiga, xususan, uning asosiy loyihalariga kelajakdagi ta'siri tahlil qilinadi. Maqola, shuningdek, mintaqaviy barqaror innovatsiyalarni boshqarish orqali O'zbekistonning "yashil" iqtisodiyotga o'tish yo'li va uning iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik ta'sirlarini tahliliy o'rganildi.

Kalit so'zlar: Yashil iqtisodiyot, ijtimoiy muhit, ekologik innovatsiyalar, yashil siyosat, ekologik investitsiyalar, muqobil energiya manbalari, ekologik toza transport, sanoat 4.0 . O'zbekistonda iqtisodiy o'zgarishlar

Kirish (Введение/ Introduction). Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, dunyo umumiy boyligining 66 foizi inson kapitaliga, ya'ni asosan shaxsning ilm darajasiga to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun davlatimiz rahbari 2020 yil boshida e'lon qilgan Murojaatida «Eng katta boylik - bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros - bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik - bu bilimsizlikdir⁸⁶», degan fikrni alohida keltirib o'tgan edi .

Barqaror rivojlanish o'ta dolzarb muammo hisoblanib, uni "ijtimoiy"- "iqtisodiy"- "ekologik" uchlikning o'zaro bog'liqlikda rivojlanishiga asoslangan sinergetik samara sifatida tasavvur etish to'g'ri bo'ladi. Barqaror rivojlanishni ta'minlashdagi iqtisodiy yondashuv yashil iqtisodiyot asosida cheklangan resurslardan va mavjud elektr energiyasidan oqilona foydalanish kabi muammolarni hal qilishni nazarda tutuvchi munosabatlarni yuzaga chiqaradi.

Barqaror rivojlanish tamoyillari mintaqaviy iqtisodiy o'sishning asosiy harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, bugungi kunda nafaqat global, balki milliy va hududiy miqyosda ham dolzarb masala hisoblanadi. Insoniyat taraqqiyoti bosqichida iqtisodiy o'sishni ijtimoiy barqarorlik va ekologik xavfsizlik bilan uyg'unlashtirish zaruriyati kundan-kunga ortib bormoqda. Barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash, bu jarayonda resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshlikni oshirish. Shuningdek, Aholi turmush darajasini yaxshilash, ta'lim, sog'liqni saqlash va bandlikni ta'minlash orqali ijtimoiy tenglikni mustahkamlash. Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslarni tejash va iqlim o'zgarishlariga qarshi kurashish bo'yicha samarali choralarni amalga oshirish orqali, mintaqaviy rivojlanish strategiyalarini uch asosiy ustun iqtisodiyot, ijtimoiy soha va ekologiya o'zaro bog'liq holda ko'rib chiqishni talab qiladi. Shu yo'l bilan uzoq muddatli va inklyuziv taraqqiyotga erishish mumkin. Shu sababli BMT tomonidan 2015-yilda qabul qilingan Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun barcha mamlakatlarning strategik yo'nalishlarini belgilab berdi [1].

O'zbekiston ushbu global tashabbusni faol qo'llab-quvvatlab, o'zining 'O'zbekiston-2030' strategiyasini ishlab chiqdi [2]. Mazkur strategiya mamlakatning iqtisodiy salohiyatini oshirish, ijtimoiy sohalarni rivojlantirish va ekologik muammolarni bartaraf etishga yo'naltirilgan. Iqtisodiy barqarorlik hududiy iqtisodiyotning samaradorligini, investitsion jozibadorlikni va innovatsion faoliyatni oshirish bilan bog'liq. Ijtimoiy barqarorlik esa aholining bandligi, turmush darajasi, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi islohotlar samaradorligi bilan belgilanadi. Ekologik barqarorlik esa tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashni nazarda tutadi [3].

⁸⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2020 - yil 24 - yanvardagi Oliy Majlisga murojaatnomasi //Xalq so'zi, 2020 yil, 25 yanvar, 19-soni.

Mamlakatimizda “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish zarurati milliy iqtisodiyotda iste’mol qilinayotgan energiya qismi tiklanmaydigan tabiiy resurslardan foydalanilayotganligi, ushbu resurslar zahirasining cheklanganligi, atrof-muhitning ifloslanishi bilan bog‘liq ekologik muammolarning keskinlashib borayotganligi bilan ham izohlanadi.

O‘zbekiston milliy iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish, tarkibiy o‘zgarishlarning uzoq muddatli strategiyasini ishlab chiqish “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish muammolarini hisobga olishni taqozo etadi, zero, tabiiy resurslar zahiralarining cheklanganligi, takror ishlab chiqarilmasligi bilan bog‘liq muammolar insoniyatning barcha faoliyat yo‘nalishlari, jumladan, iqtisodiy faoliyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatishi ham nazardan chetda qolmaydi.

Bugungi kunda global miqyosda iqlim o‘zgarishi, tabiiy resurslarning qisqarishi va ekologik muammolarning keskinlashuvi iqtisodiyotning yangi rivojlanish modeliga o‘tishni taqozo etmoqda. Ana shunday dolzarb yondashuvlardan biri “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasidir. Ushbu model nafaqat iqtisodiy o‘tishni ta’minlash, balki resurslardan samarali foydalanish, atrof-muhitni muhofaza qilish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan. Xalqaro Mehnat

1-rasm. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari

Tashkiloti (ILO) ma’lumotlariga ko‘ra [1], yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni 2030-yilgacha dunyo bo‘yicha 24 milliondan ortiq yangi ish o‘rinlarini yaratish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston ham milliy strategik hujjatlar orqali yashil transformatsiyani ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab oldi.

Ushbu maqolada mintaqaviy iqtisodiy o‘tishda barqaror rivojlanish tamoyillarining nazariy asoslari, ularning mintaqada qo‘llanishi hamda xorijiy mamlakatlarning ilg‘or tajribasi tahlil qilinadi. Shuningdek, mavjud muammolar va ularni hal etish yo‘llari bo‘yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqiladi.

Barqaror rivojlanish tushunchasi XX asrning ikkinchi yarmida shakllanib, 1987-yilda BMTning Brundtland hisobotida "bizning umumiy kelajagimiz" konsepsiyasi asosida keng e’tirof etildi [1]. Bu konsepsiya insoniyatning hozirgi ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlarning o‘z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlariga zarar yetkazmaslikni ta’minlashga qaratilgan. Barqaror rivojlanish o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uchta asosiy komponentga tayanadi, ular ko‘pincha "Uch P" (People, Planet, Profit) deb nomlanadi va muvozanatli yondashuvni talab qiladi:

- Uzoq muddatli iqtisodiy o‘tishni ta’minlash, resurslarni samarali boshqarish va barcha uchun adolatli iqtisodiy imkoniyatlarni yaratish.
- Jamiyatda tenglik, adolat, inson huquqlari va farovonlikni ta’minlash. Ta’lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarga universal kirishni o‘z ichiga oladi.
- Atrof-muhitni himoya qilish, tabiiy resurslarni saqlash, ifloslanishni kamaytirish va iqlim o‘zgarishiga qarshi kurashish.

O‘zbekistonda barqaror rivojlanish siyosati davlatning uzoq muddatli strategik hujjatlarida aks etgan. Xususan, 2023-yilda qabul qilingan “O‘zbekiston–2030” strategiyasi mamlakatni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik yo‘nalishlarda kompleks rivojlantirishga qaratilgan [2]. Shuningdek, “Qishloq

xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030” ham mintaqaviy barqaror rivojlanishda asosiy hujjatlardan biri hisoblanadi [3].

1-jadval

O‘zbekistonda barqaror rivojlanish indikatorlari (2020–2024)

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
YaIM o‘sishi (%)	1,6	7,4	5,7	6,0	6,1
Bandlik darajasi (%)	54,1	55,3	56,2	57,1	57,8
Qishloq xo‘jaligi ulushi YaIMda (%)	26,1	25,6	24,9	24,1	23,8
Investitsiyalar hajmi (mlrd. \$)	19,3	22,5	25,7	27,1	28,6
Eksport hajmi (mlrd. \$)	13,0	14,3	15,7	18,2	19,5

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi

2021–2024 yillar mobaynida O‘zbekiston iqtisodiy ko‘rsatkichlari barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon qilmoqda. 2021 yilda pandemiyadan keyingi tiklanish davrida YAIM 7,4% ga oshgan bo‘lsa, keyingi yillarda o‘shish 6% atrofida barqarorlashdi. Bandlik darajasi ham har yili asta-sekin ko‘tarilib, 2024 yilga kelib 57,8% ga yetti.

Qishloq xo‘jaligining YAIMdagi ulushi esa pasayib bormoqda (2021 yildagi 25,6% dan 2024 yilda 23,8% gacha), bu esa iqtisodiyotda sanoat va xizmatlar sohasining tezroq rivojlanayotganidan dalolat beradi. Shu bilan birga, investitsiyalar va eksport hajmining muntazam ortib borishi O‘zbekistonning xalqaro bozorlar bilan integratsiyalashuvini kuchaytirayotganini ko‘rsatadi. [5].

Barqaror rivojlanish bo‘yicha xalqaro tajribalar O‘zbekiston uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Yevropa Ittifoqi “Green Deal” dasturi orqali karbon neytrallikka erishishni maqsad qilgan [6]. Janubiy Koreya “Yashil o‘shish” modeli orqali iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishiga erishgan [7]. Turkiya va Qozog‘iston esa mintaqaviy rivojlanishda suv resurslarini boshqarish bo‘yicha tajribaga ega. Ushbu tajribalarni mamlakatimiz sharoitiga moslashtirish barqaror rivojlanishga xizmat qilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mintaqaviy iqtisodiy o‘shishda barqaror rivojlanish tamoyillari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tamoyillar iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik barqarorlikni ta‘minlash orqali mintaqaning umumiy farovonligini oshirishga xizmat qiladi. Iqtisodiy barqarorlik investitsion jozibadorlikni oshirish, innovatsion platformalarni joriy etish va ishlab chiqarish samaradorligini ta‘minlash orqali namoyon bo‘lmoqda. Bu, o‘z navbatida, yangi ish o‘rinlari yaratish va mintaqaviy daromadlarni oshirishga yordam beradi. Ijtimoiy barqarorlik aholining bandligi, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimlarining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq. Sifatli ta‘lim va sog‘liqni saqlash xizmatlaridan foydalanish imkoniyatini kengaytirish inson kapitalini mustahkamlaydi. Ekologik barqarorlik esa suv resurslaridan oqilona foydalanish, bioxilmaxillikni asrash va ekologik xavfsizlikni mustahkamlash orqali amalga oshirilmoqda. Tabiiy resurslarni saqlash kelajak avlodlar uchun sog‘lom muhitni ta‘minlashning asosidir.

Keyingi yillarda barqaror rivojlanishni ta‘minlash, “sof texnologiyalar”ga nisbatan innovatsion yondashishni keltirib chiqardi va xalqaro investitsion forumlarda muntazam ravishda muhokama etib kelinmoqda. “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasini amaliyotga tadbiq etish masalalari ushbu muhokamalarning negizini tashkil etadi. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyot va barqaror rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish masalasiga e‘tibor kuchaydi. Mamlakatimiz 2015-yildan keyingi davrda BMT tomonidan 2030-yilgacha mo‘ljallangan 17 ta maqsadlar va 169 ta vazifalardan iborat barqaror rivojlanish dasturini qo‘llab-quvvatlab, barqaror rivojlanish sohalari bo‘yicha kompleks ishlarni olib borishini ma‘lum qildi.

Mamlakatda 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish, milliy iqtisodiyotni jadal rivojlantirish va yuqori o‘shish sur‘atlarini ta‘minlash, milliy manfaatlardan kelib chiqqan holda umumbashariy muammolarga yondashish kabi dolzarb masalalar ko‘ndalang qilib belgilab berilgan [8]. Bu strategiyasining qabul qilinishi “yashil

iqtisodiyot”ni rivojlantirish barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash omillaridan biri ekanligini tasdiqladi.

2-jadval

Mintaqada barqaror innovatsiyalarni joriy etish orqali eksport salohiyatini optimal rivojlantirishning uslubiy asoslari.

Bosqich	Maqsad	Uslubiy tamoyillar	Amaliy choralari
Tahlil va diagnostika	Hududning ayni eksport salohiyatini aniqlash	SWOT tahlili (kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlar) Resurslar va infra imkoniyatlar inventari: tabiiy resurslar, ishchi kuchi, transport, kommunikatsiya, moliyaviy xizmatlar Bozor tadqiqoti: mahsulot qaysi bozorlar uchun raqobatbardosh, talab qanday, narx va transport xarajatlari qanday	Hududdagi asosiy sektorlarda eksport bo‘yicha imkoniyatlar jadvalini tuzish; mahsulot-bozor matritsasi yaratish; talab va narx tendensiyalarini o‘rganish; logistika imkoniyatlarini baholash (masalan, transport yo‘llari, chegara o‘tish punktlari, bojxona posti).
Mahsulot diversifikatsiyasi va qo‘shilgan qiymat oshirish	Oddiy xom ashyodan tayyor yoki yarim tayyor mahsulotlarga o‘tish, yuqori qo‘shilgan qiymat yaratish	Innovatsiyalarni jalb qilish, Texnologik yangilanishlar va ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish, Sifat nazorati va sertifikat talablarini oshirish (ISO, global GAP, ekologik, gigiyena va hokazo)	Mahalliy mahsulotni eksportga mos dizayn, qadoqlash, brend yaratish; kichik va o‘rta korxonalarda texnologik vositalarga investitsiya; sanoat zonalarini, eksportga qaratilgan litsenziyalar va soliq imtiyozlarini joriy etish; “klaster” shakllarini rag‘batlantirish.
Logistika va infratuzilma	Tashish, saqlash, bojxona, infratuzilma to‘siqlarini kamaytirish	Raqobatbardosh transport-marshrutlar tashkil qilish, Saqlash omborlari, sovutgichli/invoqator li infratuzilma rivojlantirish, Raqobatbardosh bojxona va chek o‘tkazish punktlari, Raqamli tizimlar, axborot texnologiyalari orqali	Hududiy logistika markazlarini tashkil etish; transport yo‘llari, yo‘l yaxshilanishi; tashqi bozorlarga chiqishda jarayonlarni tezlashtiradigan elektron hujjatlar tizimini kengaytirish; chegaradagi savdo infratuzilmasini rivojlantirish; tarif va

		jarayonlarni soddalashtirish	notarif to'siqlarni kamaytirish.
Moliyaviy-iqtisodiy rag'batlar va siyosiy qo'llab-quvvatlash	Eksportchilarga imtiyozlar, subsidiyalar, kreditlar orqali yordam berish	Ex-ante va ex-post yordam shakllari (kredit, kafolat, sug'urtalash, eksportgarantiyalar), Soliqqa oid preferensiyalar, bojxona chegirmalari, Eksportni rag'batlantirish strategiyasini davlat darajasida qo'llab-quvvatlash, Hududiy boshqaruv organlarini jalb qilish	Eksport kreditlarini kengaytirish; banklarning pre-export moliyalashtirish imkoniyatlarini yaratish; davlat tomonidan eksportga oid treninglar, maslahat xizmatlarini tashkil etish; soliq, bojxona tartib-qoidalarini soddalashtirish; eksport markazlari, bir nechta davlat-xususiy hamkorlik loyihalarini amalga oshirish.
Bozorlar bilan aloqalar, marketing va branding	Mahsulotni xalqaro bozorda tanitish va raqobatbardoshlikni oshirish	Mahsulot brendi va sifat imidjini shakllantirish, Sertifikat va standartlarga muvofiqlik orqali ishonch hosil qilish, Tashqi bozorlarga mos mahsulot ishlab chiqish (adaptatsiya), Raqamli savdo, elektron savdo platformalaridan foydalanish	Tashqi bozor ko'rgazmalari, yarmarkalar; eksport agentliklari yoki plugin markazi tashkiloti; marketing kampaniyalari; mahsulot qadoqlash, etiketka, til va talabga moslab dizayn ishlarini
Inson kapitali va institutiv salohiyat	Eksportni amalga oshira oladigan malakali kadrlar, institutlar va siyosiy barqarorlikni ta'minlash	Kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirish, Innovatsion tadqiqot-laboratoriyalar, texnologik parklari, ilmiy-ishlab chiqarish hamkorliklar, Transparent va barqaror siyosat, korruptsiyani kamaytirish	Hududiy darajadagi eksport bo'yicha o'quv markazlari; chet el ekspertlarini jalb qilish; hukumat siyosatini stabil va oldindan aytilgan qilish; qonun va normativ bazalarni takomillashtirish; davlat-xususiy sherikliklar orqali institutlar barqarorligini oshirish.

Monitoring va baholash	Eksport siyosatining samaradorligini doimiy o'lchash va takomillashtirish	Indikatorlar (eksport hajmi, eksport qiluvchi korxona soni, mahsulotlar diversifikatsiyasi, bozorlar soni, qo'shilgan qiymat foizi, logistika xarajatlari va vaqt), Raqamli ma'lumotlar tizimlari orqali real vaqt nazorat Qayta aloqa va korrigatsion chora-tadbirlarni joriy etish	Har yil eksport salohiyati bo'yicha hisobotlar; hududiy eksport monitoring markazlari; eksportga oid loyihalar samaradorligi bo'yicha tahlil va audit; eksport siyosatini takomillashtirish yuzasidan takliflar chiqarish.

Manba: D.Sh. Yavmutov Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish darslik. Toshkent – 2025 41-bet

Kelajak istiqbolida O'zbekistonning eksport siyosati hududiy farqlarni hisobga olgan holda differensial rivojlanish yo'lidan borishi lozim. Har bir viloyatning o'z tabiiy resurslari, sanoat ixtisoslashuvi va infratuzilma imkoniyatlariga tayangan holda eksport strategiyasi ishlab chiqilsa, milliy darajada barqaror o'sish modeli shakllanadi.

hududiy eksport strategiyalarini ishlab chiqish har bir viloyat yoki hudud eksport salohiyati, resurslari va infratuzilmasiga mos reja tuzishi kerak. Har bir hududda kuchli bo'lgan sektorlar va mahsulotlarga urg'u berish;

eksport uchun markazlar yaratilishi hududiy eksport markazlari, logistika va qadoqlash inshootlari, sovg'ichli saqlash omborlari, tovarni tashqi bozorlarga tayyorlash bo'limlari;

Respublikasida barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik muammolarni hal qilish va xorijiy tajribalarni qo'llash zarurligi aniqlandi. Bundan tashqari, davlat siyosatini yanada takomillashtirish, investitsiya va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash hududiy rivojlanishda asosiy omil bo'lib xizmat qilmoqda.

Xulosa (Заключение/Conclusion).

Maqolada mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillari nazariy va amaliy jihatdan o'rganildi. Xalqaro hamda mintaqaviy tajribalar shuni ko'rsatadiki, iqtisodiy o'sishni barqaror rivojlanish bilan uyg'unlashtirish davlat siyosati samaradorligini oshiradi. Bu jarayonda quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Barqaror rivojlanish tamoyillari iqtisodiy o'sishni uzoq muddatli va izchil tarzda rivojlantirishning asosiy omilidir;

2. O'zbekistonda qabul qilingan strategik hujjatlar, jumladan "O'zbekiston–2030" strategiyasi va "Qishloq xo'jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030" barqaror rivojlanishning huquqiy va institutsional asosini yaratmoqda;

3. Respublikada barqaror rivojlanishga erishish uchun agrobiznesni modernizatsiya qilish, suv resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik muammolarni bartaraf etish zarur;

4. Xorijiy tajribalarni, xususan Yevropa Ittifoqi, Janubiy Koreya va Qozog'iston tajribasini mahalliy sharoitga moslashtirish barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, mintaqaviy iqtisodiy o'sishda barqaror rivojlanish tamoyillarini izchil amalga oshirish orqali iqtisodiy samaradorlik, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanat ta'minlanadi. Shuningdek, mahalliy ishlab chiqarishda "yashil iqtisodiyot"ni samarali joriy etilishi o'ziga xos mintaqaviy profilni shakllantirish imkoniyatini yaratadi, resurslarning ustuvor yo'nalishlarda konsentratsiyasi esa resurslardan foydalanishda va ishlab chiqarishda samaradorlikni hamda raqobatbardoshlikning yuqori darajasini, atrof-muhitning maksimal muhofaza qilinishini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. World Commission on Environment and Development. Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987. – 374 p.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston–2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. – Toshkent, 2023. – 45 p.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “Qishloq xo‘jaligini rivojlantirish strategiyasi 2020–2030” qarori. – Toshkent, 2020. – 32 p.
4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari. – Toshkent, 2024. – 56 p.
5. Sh Y. D. Ensuring Sustainable Growth of Uzbekistan's Economy on the Basis of Efficient Use of Investments //Journal of Marketing and Emerging Economics. – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 1-4. p.
6. European Commission. The European Green Deal. – Brussels, 2020. – 64 p.
7. Ministry of Environment, Republic of Korea. Green Growth Strategy. – Seoul, 2019. – 118 p.
8. Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi (<https://lex.uz/uz/docs/5841063>) Infografika (<https://strategy.uz/index.php?category=infog>).
9. Qahramanov B. Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik tamoyillari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2021. – 276 p.
10. World Bank. Uzbekistan Economic Update. – Washington D.C., 2023. – 98 p.
11. FAO. Food and Agriculture of Uzbekistan: Country Profile. – Rome, 2022. – 142 p.

THE ROLE AND DEVELOPMENT TRENDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL ECONOMY

i.f.f.d.(PhD) Jo‘rayev Olim Albayevich

Termez State University, Faculty of Information Technologies
Head of the Department of Computer and Software Engineering

Doniyorov Davronbek Allamurod o‘g‘li

TerDU 2st year master's student

Termez State University, Faculty of Information
Technologies, Computer Systems and Their Software

Abstract: This article examines the role of artificial intelligence technology in the software economy and technology trends. For example, the introduction of artificial intelligence into the computer economy, price forecasting, inflation generation, and monitoring economic sectors. At the same time, the types of artificial intelligence technologies in the electronic economy are studied.

Keywords: Digital economy, artificial intelligence, artificial intelligence models, economic monitoring, digitalization of economic sectors.

Introduction. In the current era of globalization, there is no sector that artificial intelligence has not penetrated. The digital economy is one of the largest sectors in the world. As we know, today, in the context of international globalization, the whole world recognizes that a new stage of economic development is being achieved directly due to the development of the digital economy and artificial intelligence. It is also known from international experience that the digitalization of the economy should be emphasized as an important criterion for ensuring socio-economic stability in many respects. It should be noted here that in the future there will be no development or progress without the digital economy, therefore, with a deep understanding of this issue, it is necessary to further strengthen research not only in the scientific-theoretical and practical aspects. First of all, it is worth separately mentioning the essence of the concept of the digital economy as an economic category and the features of its implementation. So, today there are different approaches to the concept of the digital economy.

Literature review. Intelligence is the general ability to learn and solve problems that incorporates all of a person's cognitive abilities: perception, perception, memory, representation,

thinking, imagination. Artificial intelligence is a separate branch of computer science that deals with the creation of computer systems with capabilities typically associated with human intelligence: language understanding, teaching, reasoning, problem solving, translation, and the like. Artificial intelligence (AI) allows computers to learn from their own experience, adapt to given parameters, and perform tasks that were previously only possible for humans. In many cases of AI implementation - from computer chess players to unmanned vehicles - the ability to process deep learning and natural language processing is very important. Thanks to these technologies, computers can be "taught" to perform specific tasks by processing large amounts of data and identifying patterns in them. Artificial intelligence works by combining large amounts of data with fast, iterative processing capabilities and intelligent algorithms that allow programs to automatically learn from patterns and features in the data. AI is a complex science with many theories, methodologies, and technologies. Its main areas of study are: Machine learning is a field of study that studies algorithms trained on data to find patterns. It uses methods such as neural networks, statistics, operations learning, and others. uncovering useful information hidden in data There are no specific programmed instructions telling where to look for data and what conclusions to draw.

By knowing the main directions of work being carried out in different countries of the world in the field of artificial intelligence, it is possible to determine the trends in the development of artificial intelligence. The directions of work show us what is currently most in demand or most promising in achieving results. This work is focused on the following areas.

1. Deep Learning, the goal of which is to minimize the training time of a neural network and reduce the required size of the training sample, ideally the neural network should be trained in real time.

2. Development of neuromorphic microcircuits and neurocomputers. Neurocomputers are a new type of computer. They have high performance due to parallel processing of data and high reliability due to the exchange of nodes (i.e. neurons) and the presence of a large number of connections between them. An artificial neural network can be transferred from one neurocomputer to another, like a computer program.

3. Development of neurocomputer interfaces. Neural interfaces are devices for direct information exchange between the human brain and a computer, which will allow for the emergence of hybrid human-machine intelligence in the future.

4. Development of unmanned vehicles (and computer vision). The introduction of unmanned vehicles into everyday life.

5. Improvement of speech recognition systems.

6. Increasing complexity of robots. The robot must assimilate and learn from the incoming data with its knowledge base. Studying the interaction of robots with humans when performing any operations in order to effectively distribute tasks between them and the systems of group behavior of robots.

7. Further personalization of services, if, based on available data on the user's behavior model, an application with artificial intelligence can ideally offer him a service suitable for him in a particular situation, etc. Based on the above promising areas of development in the field of artificial intelligence, we can draw conclusions about the general trends in the development and application of artificial intelligence.

The main development trends can be named as follows:

The first trend. Expanding the computational and functional capabilities of artificial intelligence (as a result of increasing the computing power of software and hardware systems, including the use of graphics processors and distributed architecture of computing systems).

The second trend. The development of robotic services using artificial intelligence to get rid of the influence of the "human factor" and free a person from monotonous work. This involves the development of autonomous agents that the user can assign certain tasks to.

The third trend. The growth of the market for artificial intelligence technologies is provided by machine learning and data analysis technologies.

The level of study of the topic: Research on artificial intelligence began in the middle of the last century. The English mathematician and cryptographer Alan Turing (1912-1954) is considered the author of the first research in this direction. In particular, in 1950, an article was published that addressed the question of whether the capabilities of technology would surpass humans in intelligence. Its author was Alan Turing. Later, the scientist developed the procedure for the "Turing test", which was named after him. After the publication of the article, new research was carried out in the field of artificial intelligence. During this period, the scientist, without changing his views, also began to express different opinions about machines that do not differ from humans in thinking. The term "artificial intelligence" appeared in 1956. In the summer of this year, a conference on artificial intelligence was held at Dartmouth University in the USA. It was attended by scientists such as Claude Shannon (Bell Laboratories), Nathaniel Rochester (IBM), Herbert Simon (Carnegie University), Trenchard Moore (Princeton University), John McCarthy (Dartmouth University), Marvin Minsky (Harvard University). The American computer scientist John McCarthy (1927–2011), who spoke at this conference, left his name in history as the author of the term “Artificial Intelligence”. In the 80s of the 20th century, artificial intelligence began to be recognized as a discovery. Scientists began to develop textbooks in this direction. Also, in 1997, the famous chess program “Deep Blue” was created, which defeated the World Chess Champion Garry Kasparov. In those years, a 6th generation computer project based on neural networks was being developed in Japan. After that, attention to artificial intelligence increased. From large companies to military institutions began to finance this area. As a result The number of new technologies has increased, competition has intensified, and artificial intelligence tools have become more sophisticated. Currently, various reasons are given for the introduction of artificial intelligence into industries, of which we will cite three of the most important. The first is the availability of low-cost, highly efficient computing resources. The second is the availability of large amounts of data for training. In order for an artificial intelligence product to make accurate predictions, it must process large amounts of data. Due to this factor, various tools have been created, in particular, simple and inexpensive means of storing and processing data, various algorithms.

Artificial intelligence technologies such as ChatGPT and large language models offer many new opportunities, but they also pose risks. Companies face risks in the process of using artificial intelligence technologies. One of the main risks associated with the use of artificial intelligence technologies is the generation of incorrect and unreliable results. Gartner cited several factors in its report published on May 18, 2023. Gartner analysts have compiled a list of six problems that companies and organizations may encounter when implementing such solutions. In our country, comprehensive measures are being taken to actively develop the digital economy and widely introduce modern information and communication technologies in all sectors and areas, primarily in public administration, education, healthcare and agriculture. In particular, the implementation of more than 220 priority projects has been launched, which include improving the e-government system, further developing the local market for software products and information technologies, establishing IT parks in all regions of the republic, as well as providing the industry with qualified personnel. In addition, the “Digital Tashkent” complex program is being implemented, which provides for the launch of a geoportal integrated with more than 40 information systems, the creation of an information system for managing public transport and municipal infrastructure, the digitization of the social sphere and the subsequent introduction of this experience in other regions. More than 400 information systems, electronic services and other software products will be introduced in various areas of socio-economic development of the regions; training in the basics of computer programming will be organized, covering 587 thousand people, including 500 thousand young people within the framework of the “One Million Programmers” project. More than 280 information systems and software products for automating management, production and logistics processes will be introduced at enterprises in the real sector of the economy. In order to improve the digital literacy and skills of governors, state bodies and employees of organizations in the regions, to train them in information technologies and information security, relevant higher education institutions will be established, and 12 thousand of their employees will be trained in the field of information technologies. Data Science

is an interdisciplinary field that is usually aimed at obtaining new knowledge, that is, useful information, from large data sets. This field involves preparing data for analysis and identifying important information necessary for making high-level decisions in an organization. Artificial intelligence is a system that has the ability to correctly interpret external data, study it, and use this information to achieve specific goals and objectives by adapting to different situations. Artificial intelligence provides machines with the ability to imitate human intellectual behavior and thinking. Infographics are a graphic method of presenting information, or, in simple terms, information presented in a visual form. Infographics use visual tools such as graphs, images, diagrams, tables, maps, and charts to represent information. Infographics are designed to present information quickly, visually, and vividly.

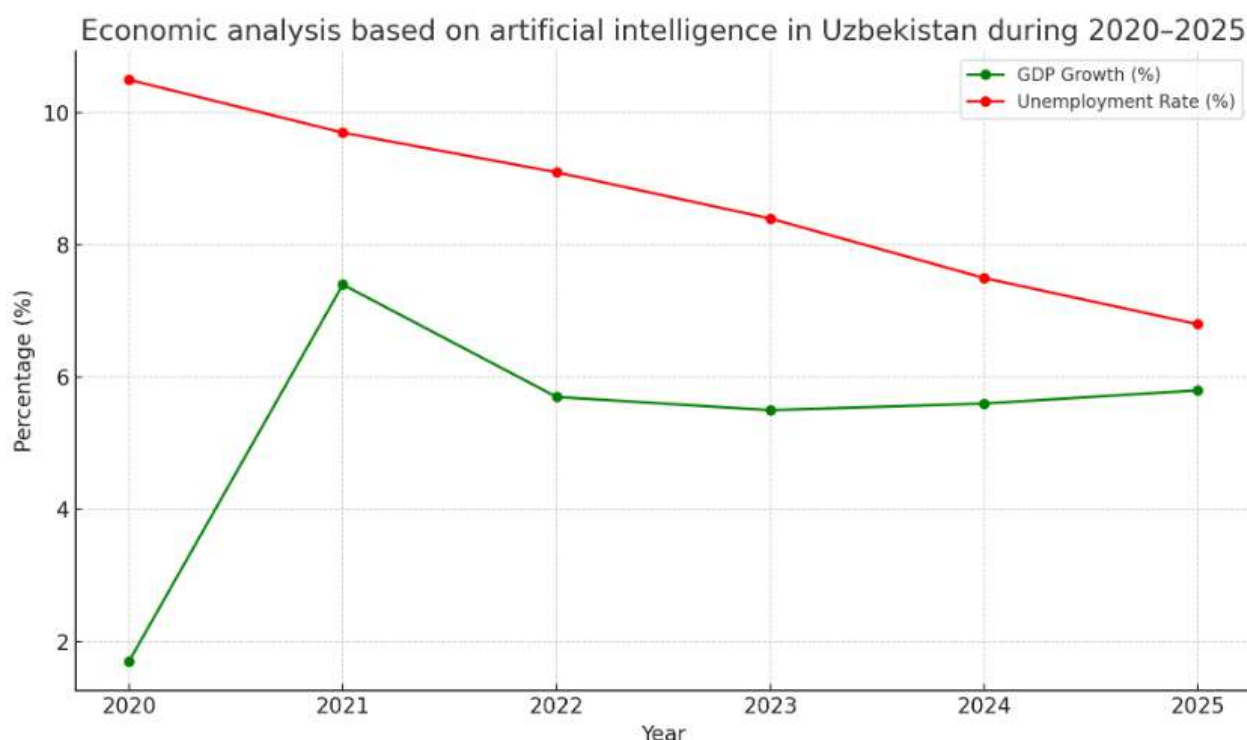
In recent years, the digital transformation processes in the economy of Uzbekistan have been accelerating. The possibilities of automated analysis of economic indicators through artificial intelligence tools are expanding. Below is a simplified economic analysis to demonstrate the practical effectiveness of these technologies:

Forecasting the unemployment rate (AI Regression Model)

For example, a regression model is built based on factors such as the unemployment rate, population, and GDP growth in the republic in 2018–2023, and the forecast values for 2025 can be obtained as follows:

Year	GDP Growth (%)	Population (million)	Unemployment Rate (%)	AI Forecast
2020	1.6	34.5	10.5	—
2021	7.4	35.0	9.6	—
2022	5.7	35.5	9.3	—
2023	5.5	36.1	8.8	—
2025 (AI)	6.2	36.9	?	8.2

The AI model predicts an unemployment rate of around 8.2%. This model may have used artificial neural networks trained using Linear Regression or XGBoost algorithms. Economic analysis based on artificial intelligence can not only complement traditional methods, but also help optimize them. Although such approaches are still at a nascent stage in Uzbekistan, their practical application will allow for sound forecasts for economic policy, efficient resource allocation, and early identification of socio-economic problems. The graph below depicts the dynamics of two key indicators of the Uzbek economy - gross domestic product (GDP) growth and the unemployment rate - forecasted by artificial intelligence for the period 2020–2025. This graph will help you visually illustrate the elements of economic analysis when decorating your article.

Conclusions and suggestions. In conclusion, artificial intelligence technologies are becoming an integral part of the digital economy. They play an important role in processes such as forecasting price dynamics, economic analysis, efficient allocation of resources, as well as personalization of service sectors. Today, rapid development in areas such as Deep Learning, neuromorphic computers, speech recognition, robotics, and unmanned vehicles is further increasing the practical importance of artificial intelligence in the economy. In the conditions of Uzbekistan, digital transformation reforms, the development of IT parks, and initiatives to use artificial intelligence solutions in the public administration system are also yielding positive results. However, the risks associated with the use of artificial intelligence, in particular, incorrect results and data errors, remain a pressing problem. Therefore, the implementation of these technologies requires in-depth study not only of technical aspects, but also of ethical, legal, and security factors. In the future, the full implementation of artificial intelligence technologies in the economy will serve as an important factor in increasing the country's competitiveness and ensuring its sustainable development.

REFERENCES

1. Turing A. "Computing Machinery and Intelligence" // Mind. – 1950.
2. McCarthy J. et al. "A Proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence" – 1956.
3. Russell S., Norvig P. "Artificial Intelligence: A Modern Approach". – Pearson Education, 2021.
4. Gartner Research. "Top Risks of AI Implementation in Business". – 2023.
5. OECD. "The Impact of AI on the Digital Economy". – OECD Publishing, 2022.
6. Uzbekistan Respublikasi Prezidenti qarorlari va farmonlari – www.lex.uz
7. "Raqamli iqtisodiyot asoslari". O'quv qo'llanma – TATU, 2023.
8. "Sun'iy intellekt: Nazariya va amaliyot". – Darslik. – Toshkent: Fan, 2022.
9. Toyirov, A. X., M. J. Zaripova, and F. T. Jumaev. "The use of virtual computers in teaching of information disciplines." *World science* 1.3 (3) (2015): 13-16.
1. <https://www.statista.com>
Sun'iy intellekt bozor hajmi, investitsiyalar va texnologik rivojlanish bo'yicha statistik ma'lumotlar.
2. <https://www.oecd.org/digital/artificial-intelligence/>
OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti)ning sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotga oid tahlillari.

3. <https://data.gov.uz/>

O'zbekiston Respublikasining ochiq ma'lumotlar portali – iqtisodiy va raqamli rivojlanishga oid rasmiy statistikalalar.

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA KICHIK SANOAT ZONALARINING AHAMIYATI

*Esanaliyev Otabek Yusupjonovich
Assistent, «Menejment» kafedrası
Namangan davlat texnika universiteti*

Annotatsiya: ushbu tezisda O'zbekiston hududlarining iqtisodiy rivojlanishida kichik sanoat zonalarining (KSZ) o'rni, ularning barqaror iqtisodiy o'sish, yangi ish o'rinlari yaratish, mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo'llab-quvvatlash hamda hududiy raqobatbardoshlikni oshirishdagi roli tahlil qilingan, shu bilan birgalikda, kichik ishlab chiqarish korxonalari o'rtasidagi sanoat kooperatsiyasini chuqurlashtirish, kichik sanoat zonalarini joylashgan hududlardagi investitsion jozibadorlikni oshirish, shu asosda raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hamda aholi bandligini oshirish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, KSZ faoliyatini takomillashtirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Hududiy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, kichik sanoat zonalarini (KSZ), iqtisodiy islohotlar, ishlab chiqarish infratuzilmasi, mahalliy resurslar, tadbirkorlikni rivojlantirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari.

Bugungi iqtisodiy globallashtirish sharoitida hududiy iqtisodiyotning barqaror hamda tizimli rivojlanishini ta'minlovchi asosiy vosita va omillardan biri bu kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash hamda ularning faoliyati uchun qulay investitsiya muhitini shakllantirish hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishning hududiy tuzilmasini muvozanatlashtirish va aholining daromadlarini oshirish yo'lida katta islohotlar amalga oshirilmoqda. Shu jarayonda kichik sanoat zonalarini (KSZ) iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va hududlarning barqaror rivojlanishida muhim omilga aylandi. Kichik sanoat zonalarining tashkil qilinishi zamonaviy raqobatdosh mahsulotlar ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish turlarini tashkil etish, yangi ish o'rinlari yaratish hamda aholi daromadlarining o'sishini ta'minlashga, mamlakat yalpi ichki mahsulot hajmini oshirish va hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Xususan, Prezident Sh. Mirziyoev tomonidan ta'kidlab o'tilganidek: "Biz iqtisodiyotimizga sarmoya kiritishga intiladigan investorlar uchun hududlar va tarmoqlar bo'yicha investitsiya loyihalarini puxta shakllantira olsak, bu masalada ijobiy natijaga erishish mumkin. Bu borada erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarida biznes sub'ektlarini joylashtirish, ularga imtiyoz va preferensiyalar berishni tashkiliy va huquqiy jihatdan tartibga solish lozim" [1]. Shu boisdan, kichik sanoat zonalarini tashkil etish va ularning samarali faoliyat yuritishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda.

Mamlakatimizda kichik sanoat zonalarining huquqiy asoslari ham shakllantirilgan bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 21-iyundagi "Kichik sanoat zonalarini faoliyatini muvofiqlashtirish va boshqarishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4363-son qarori, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 9-martdagi "Kichik sanoat zonalarini to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 134-sonli qarorlari muhim ahamiyatga ega.

Kichik sanoat zonasi (keyingi o'rinlarda KSZ deb ataladi) - ishlab chiqarish faoliyatini amalga oshirish uchun mo'ljallangan, aholi punkti hududining yoki aholi punktlariga hududning qonunchilik hujjatlari bilan muayyan maqom berilgan hamda hududi doirasida xizmat ko'rsatuvchi infratuzilmaga ega bo'lgan ishlab chiqarish maydonlari joylashadigan va chegaralari aniq belgilangan qismi [2].

Kichik sanoat zonalarini hududiy iqtisodiyotning "drayveri" (harakatlantiruvchi kuchi) sifatida quyidagi ijobiy natijalarni beradi:

1. Ish o‘rinlari yaratish. KSZ orqali aholining bandligi ta‘minlanib, ijtimoiy barqarorlik kuchayadi. Masalan, 2025-yilda kichik sanoat zonalarini hisobiga 25 mingdan ortiq yangi ish o‘rni yaratilgan.

2. Infratuzilma rivoji. Energiya tarmoqlari, yo‘l, aloqa va transport infratuzilmasining yangilanishi boshqa korxonalar faoliyatiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

3. Mahalliy resurslardan foydalanish. KSZlar joylashgan hududlarda mavjud xomashyo bazasi asosida qayta ishlash sanoati rivojlanmoqda, bu esa import o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishga imkon yaratadi [3].

4. Tadbirkorlik muhitini yaxshilash. Korxonalar uchun yengillashtirilgan kredit, soliq imtiyozlari, yer ajratish tartibining soddaligi biznes yuritishni osonlashtiradi.

Hozirgi vaqtda kichik biznesni rivojlantirish va uni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning samarali yo‘llaridan biri kichik sanoat zonalarini hisoblanadi (KSZ). Kichik sanoat zonalar xududlarini rivojlantirishga katta imkoniyatlar yaratadi. Xususan, sanoat ishlab chiqarishini jadallashtiradi, xududlarning tadbirkorlik uchun investitsion jozibadorligini oshiradi, yangi investitsiya va yangi texnologiyalarni jalb etishga, tadbirkorlik faoliyatini rag‘batlantirish va ularning rivojlanishiga keng imkoniyatlar yaratib beradi, aholi uchun ish joylarini yaratish hamda yangi rakobatbardoshli mahsulot ishlab chiqarishga olib keladi. [4]

2025 yil 1 yanvar holatiga ko‘ra, mamlakatda 416 ta kichik sanoat zonasi faoliyat olib bormoqda mazkur ob‘ektlarning bosh rejalariga muvofiq investitsiya loyihalari uchun umumiy maydoni 11 ming 952,1 gektar yer ajratilgan.

Yangi raqobatbardosh ishlab chiqarishlar va kichik korxonalarning rivojlantirilishini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha uzluksiz ravishda amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar doirasida 2025 yilning 1-yanvar holatiga 416 ta kichik sanoat zonalarini tashkil qilingan bo‘lib, ularning hududida yil davomida jami 15294,3 mlrd. so‘mdan ortiq qiymatdagi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarildi. Hozirgi kunda Sanoat zonalarida 3331 ta kichik korxonalar faoliyat yuritadi va 37 mingdan ziyod ish o‘rinlari yaratildi.

2025 yilning 1 yanvar holatiga ko‘ra Kichik sanoat zonalarini moliyalashtirishning barcha manbalari hisobidan asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi 2 139,7 mlrd. So‘mni tashkil etdi [5]

Kichik sanoat zonalarini faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha takliflar:

- Kichik sanoat zonalarida raqamli boshqaruv tizimini joriy etish;
- Yashil iqtisodiyot tamoyillarini keng qo‘llash;
- KSZ ishtirokchilari uchun innovatsion klaster shaklida hamkorlik platformalarini yaratish;
- Kadrlar tayyorlash tizimini ishlab chiqarish bilan integratsiya qilish.

Kichik sanoat zonalarini hududlar iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ular orqali ishlab chiqarish hajmi ortadi, eksport imkoniyatlari kengayadi, aholining bandligi oshadi. Shu bois, kelgusida KSZlar faoliyatini hududiy rivojlanish strategiyalariga yanada chuqur integratsiya qilish, ularni innovatsion markazlarga aylantirish muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. <http://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-28-12-2018>.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020 yil 9-martdagi “Kichik sanoat zonalarini to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”gi 134-sonli qarori.

3. Karimov M. Kichik biznes va sanoat zonalarini faoliyatining samaradorligini baholash. — “Iqtisodiy tahlil” jurnali, №4, 2023.

4. Salimov B.T., Salimov B.B. “Kichik sanoat zonalarini barpo etish va rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy asoslarini takomillashtirish”. – T.: Iqtisodiyot, 2020.

5. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, “Ishbilarmonlik muhiti kuzatuvlari va tadbirkorlik statistikasi” hisobotlari, www.stat.uz, 2025-yil.

O'ZBEKISTONDA BALIQCHILIK SOHASINING 2023–2024-YILLARDAGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: IQTISODIY TAHLIL VA AMALIYOT

Fayziyev Oybek Raximovich

*Alfraganus University, Iqtisodiyot fakulteti,
“Moliya” kafedrası dotsenti, i.f.f.d. (PhD),*

Toshkent kimyo xalqaro universiteti mustaqil izlanuvchisi

So'nggi yillarda O'zbekistonda baliqchilik sohasi agrar tarmoqning eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylanib bormoqda. Ayniqsa, 2023–2024-yillar davomida sohada amalga oshirilgan islohotlar, investitsion faollikning ortishi hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish natijasida tarmoqning ko'plab yo'nalishlarida barqaror o'sish kuzatildi. Baliqchilik xo'jaliklari sonining ortgani, inkubatsiya va reproduksiya infratuzilmasining kengaygani, shuningdek, qimmatbaho sovuq suv baliqlarini yetishtirish quvvatlarining oshgani sohada samaradorlikning sezilarli darajada o'sganini ko'rsatadi.

Shu bilan birga, intensivlashtirilgan texnologiyalardan foydalanish ko'lamining kengayishi ishlab chiqarishning resurslarga nisbatan samarali yo'lga qo'yilayotganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, omuxta yem ishlab chiqarish quvvatlarining oshishi ichki bozorda barqaror talab mavjudligini va tarmoqning uzluksiz rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Hududiy loyihalar umumiy qiymatining o'sishi esa sohada yirik kapital investitsiyalarning ulushi oshib borayotganini ko'rsatib, tarmoqda modernizatsiya va innovatsiyalarga asoslangan yangilanish jarayoni kechayotganini namoyish etmoqda.

Shu bilan birga, ayrim ko'rsatkichlarda salbiy tendensiyalar ham kuzatildi. Xususan, yangi ish o'rinlari sonining qisqarishi va malaka oshirish kurslari ishtirokchilari sonida o'zgarish kuzatilmagani sohada mehnat resurslari va kadrlar tayyorlash masalalariga e'tiborni yanada kuchaytirish zarurligini anglatadi. Shuningdek, sun'iy va tabiiy suv havzalarining maydoni o'zgarmagani, mavjud resurslarni yanada samarali boshqarish va ulardan optimal foydalanishni taqozo etadi.

Umuman olganda, 2023–2024-yillarda baliqchilik sohasida qayd etilgan natijalar tarmoqda modernizatsiya, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va investitsion jozibadorlikning ortganini ko'rsatadi. Mazkur tendensiyalar sohaning kelgusi yillarda ham barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi hamda maqolada ularning iqtisodiy ahamiyati va amaliyotdagi ta'sir mexanizmlari atroflicha yoritib beriladi.

1-jadval

Respublikamizda 2023–2024 yillar davomida baliqchilik sohasida erishilgan natijalar⁸⁷

Ko'rsatkichlar	2023-yil	2024-yil	2024-yilda 2023-yilga nisbatan o'zgarishi, +/-
Baliqchilik xo'jaliklari soni	5 800	6 000	200
Sun'iy suv havza maydoni (ga)	63 000	63 000	0
Tabiiy suv havza maydoni (ga)	537 000	537 000	0
Inkubatsiya sexlari soni	113	121	8
Inkubatsiya sexlari quvvati (mlrd. dona)	5,2	5,4	0
Reproduktor havzalar maydoni (ga)	7 600	9 500	1 900
Sovuq suv baliqlarini yetishtiruvchi xo'jaliklar soni	24	35	11
Sovuq suv baliqlari quvvati (tonna)	6 000	7 700	1 700
Intensivlashtirilgan suv havzasi maydoni (ga)	8 000	9 500	1 500

⁸⁷ “O'zbekbaliqsanoat” uyushmasining ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Omuxta yem ishlab chiqaruvchi korxonalar soni	48	50	2
Omuxta yem ishlab chiqarish quvvati (ming tonna)	438	447	9
Hududiy loyihalar soni	241	236	-5
Hududiy loyihalar umumiy qiymati (mlrd. so'm)	712	853,5	142
Yangi ish o'rinlari (ta)	2 500	1 900	-600
Malakani oshirish kurslari qatnashchilari (nafar)	240	240	0

“O‘zbekbaliqsanoat” uyushmasidan olingan ma’lumotlar tahlili shuni ko‘rsatmoqdaki, 2023–2024-yillar davomida baliqchilik sohasida qator o‘zgarishlar kuzatildi. Avvalo, baliqchilik xo‘jaliklari sonining 200 taga ortishi tarmoqqa bo‘lgan qiziqishning oshganidan dalolat beradi. Bu esa, o‘z navbatida, davlat tomonidan berilgan imtiyozlar va xususiy sektor faolligining kuchayishi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, sun’iy va tabiiy suv havzalarining umumiy maydoni o‘zgarmagan bo‘lsa-da, mavjud maydonlardan samarali foydalanishni kuchaytirish jarayonlari amalga oshirilgani ko‘rinadi.

Bundan tashqari, inkubatsiya sexlari soni va quvvatining o‘sishi baliq zotdorligini yaxshilashga qaratilgan chora-tadbirlar amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi. Hususan, sexlar sonining 8 taga, quvvatning esa 0,2 mlrd donaga oshishi biologik resurslarni ko‘paytirish imkoniyatlarini kengaytirdi. Shu bilan birga, reproduktor havzalar maydonining 1 900 gektarga oshgani ham baliqchilikda reproduktiv jarayonlar rivojlanib borayotganidan dalolat beradi.

Shu bilan birga, sovuq suv baliqlari bo‘yicha ham ijobiy dinamika kuzatildi. Jumladan, xo‘jaliklar soni 11 taga, quvvat esa 1 700 tonnaga oshgani iqtisodiyotda qimmatbaho navlarga bo‘lgan talab ortib borayotganini ko‘rsatadi. Bu jarayon intensivlashtirilgan suv havzasi maydonining 1 500 gektarga kengayishi bilan ham bog‘liq bo‘lib, sohada zamonaviy texnologiyalardan keng foydalanilayotganini anglatadi.

Shuningdek, omuxta yem ishlab chiqaruvchi korxonalar sonining 2 taga ko‘payishi va ishlab chiqarish quvvatining 9 ming tonnaga o‘sishi baliq ozukasining ichki bozorida barqaror talab mavjudligini ko‘rsatadi. Biroq, hududiy loyihalar soni 5 taga kamaygan bo‘lsa-da, ularning umumiy qiymati 142 mlrd so‘mga o‘sgani shundan dalolat beradiki, sohada yirik va kapitaltalab loyihalar ulushi oshib borayotgan.

Shu bilan birga, yangi ish o‘rinlari 600 taga qisqargani muayyan salbiy omil sifatida namoyon bo‘ldi. Bu holat asosan intensiv va avtomatlashgan texnologiyalar joriy etilishi natijasida mehnatga bo‘lgan talabning kamayishi bilan izohlanadi. Xususan, ishlab chiqarish hajmi oshgan bo‘lsa-da, inson mehnatiga bo‘lgan ehtiyoj qisqargan. Bundan tashqari, malaka oshirish kurslari qatnashchilari sonining o‘zgarmagani sohada malakali kadrlar tayyorlash hajmi barqaror holatda qolayotganini anglatadi.

Umuman olganda, yuqoridagi 1-jadvaldagi ma’lumotlardan kelib chiqib aytganda, baliqchilik sohasida rivojlanish asosan texnologik yangilanish, intensivlashtirish va yirik loyihalar hisobiga amalga oshgan. Biroq kadrlar tayyorlash va yangi ish o‘rinlari yaratish masalalarida muayyan cheklanishlar saqlanib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Fayziyev O.R. “Aylanma aktivlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkoniyatlari” // «Muhandislik va iqtisodiyot». – Toshkent, 2024. - № 4. – B. 43-47
2. Fayziyev O.R. “Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini tezlashtirishning asosiy yo‘llari” // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”. – Toshkent, 2024. - № 11. – B. 179-184.
3. Fayziyev O.R. “Aylanma mablag‘lar samaradorligini oshirishning muhim omili” // “Jamiyat taraqqiyotidagi ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va yechimlar” mavzusidagi Xalqaro ilmiy-amaliy

anjuman materiallari to'plami, 2-qism / Ma'mun universiteti. – Toshkent: Bookmany print, 2024. 41–46 b.

4. Fayziyev O.R. “Baliqchilik tarmog‘ini rivojlantirishning oziq-ovqat xavfsizligiga ta’siri”. “Qishloq xo‘jaligida innovatsion texnika va texnologiyalardan foydalanish darajasini oshirishning muammo va yechimlari» mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. Toshkent. 2024. 509-514 betlar.

5. Fayziyev O.R. “Oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda baliqchilik tarmog‘ining ahamiyati va o‘rni” // “AGROIQTISODIYOT”. – Toshkent, 2024. №4. B. 46-50. (08.00.00., № 25).

6. Fayziyev O.R. “Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini tezlashtirishga omillar ta’sirini baholash” // “Marketing”. – Toshkent, 2025. №1. B. 314-318. (08.00.00., №).

7. Fayziyev O.R. “Aylanma kapital rentabelligini baholashga kompleks yondashuv” // “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”. – Toshkent, 2025. - № 2. – B. 559-566.

8. Fayziyev O.R. “Qishloq xo‘jaligi korxonalarida aylanma mablag‘lar harakati va rentabelligining kompleks tahlili” // “AGROIQTISODIYOT”. – Toshkent, 2025. №1. B. 151-153. (08.00.00., № 25).

9. Fayziyev O.R. Aylanma mablag‘lar aylanuvchanligini tezlashtirishga ta’sir

10. qiluvchi omillar tahlili. / “Yashil iqtisodiyotni rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish yo‘llari” mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari [Matn] / “Ma'mun universiteti” NTM.- Xorazm: Khwarezm publication, 2025. - 608 b. 596-599.

HUDUDIY SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH

Hamidova Madina Tolib qizi

Buxoro davlat universiteti “Iqtisodiyot va turizm” fakulteti

Iqtisodiyot kafedrası 2-bosqich magistranti

Turdiyeva MuqaddasUmarovna

Iqtisodiyot kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya:ushbu tadqiqotda O‘zbekiston hududlaridagi sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish masalasi zamonaviy marketing strategiyalari boshqaruv metodologiyalari va moliyaviy vositalarning (yashil kreditlar, factoring) birlashishi mintaqaviy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirishda juda muhimdir. Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish zamonaviy marketing (raqamli brending,), barqaror menejment va moliya-bank vositalari (yashil kreditlar, fintech) integratsiyasi orqali amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish, hududiy iqtisodiyot, davlat-xususiy sheriklik.

Raqobatbardoshlikni korxonaning ichki va xalqaro bozorda malakali faoliyat yuritish, yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish va doimiy rentabellikka erishish qobiliyati sifatida belgilash mumkin. Mintaqaviy sanoat korxonalari sharoitida raqobatga ishlab chiqarish hajmi, resurslardan foydalanish samaradorligi va innovatsion shug‘ullanish darajasi ta'sir qiladi.

Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini omillari sifatida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish, mahsulot sifatini oshirish va sertifikatlashtirish asoslarini tashkil etish, ishchi kuchining malakasi darajasi, logistika va infratuzilma tizimlarini takomillashtirish, investitsiya muhiti va hukumatni qo'llab-quvvatlash mexanizmlari.

Ushbu muvaffaqiyatning poydevori davlat-xususiy sheriklik, mustahkam raqamli infratuzilma va keng qamrovli o'quv tashabbuslari orqali tashkil etilgan. Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyotini hududiy rivojlantirishning strategik maqsadlariga mos keladi.

Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish uchun iqtisodiy taraqqiyot, ekologik yaxlitlik va ijtimoiy tenglikni uzlashtirishga qaratilgan strategik asoslar tashkil etiladi. Sanoat korxonalari doirasida bu energiya tejamkor texnologiyalarni qabul qilish, chiqindilarni minimallashtirish va yashil iqtisodiyotga xos elementlarni keng integratsiyalash orqali amalga

oshiriladi. Hududiy sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini barqaror rivojlantirish marketing, menejment, bank-moliya vositalari orqali integratsiya amalga oshiriladi.

Mintaqaviy sanoat korxonalari uchun moslashtirilgan marketing strategiyalari bir nechta sohalarda raqobatbardoshlikni oshirishda muhim rol o'ynaydi:

Bozor tahlili: Ichki va xalqaro bozorda bozor talabi, narxlash tuzilmalari, raqobatbardosh sub'ektlar va iste'molchilarning referensiyalarini tizimli tekshirish korxonaga sezilarli strategik ustunlik beradi. Brending va mahsulot imidji: Mahsulot sifatini yuksaltirish va brend identifikatsiyasiga e'tibor qaratish orqali korxona eksport salohiyatini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Raqamli marketing vositalari: Onlayn reklama, ijtimoiy media platformalari va elektron tijorat kanallaridan foydalanish marketing xarajatlarini qisqartirishni osonlashtiradi, shu bilan birga maqsadli auditoriyani kengaytiradi.

Eksport marketingi: Xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun global miqyosda tan olingan standartlarga mos mahsulotlarni loyihalash va sertifikatlashtirish juda muhimdir. Natijada yaxshi tuzilgan marketing asoslari korxona uchun ishonchli daromad oqimini o'rnatadi, yangi bozor imkoniyatlaridan foydalanish imkoniyatini beradi va mintaqaning iqtisodiy rivojlanishini mustahkamlaydi.

Menejment mintaqaviy sanoat korxonadagi barcha operatsion jarayonlarni malakali boshqarishga, strategik rejalashtirishga, tashkil etishga va nazorat qilishga tizimli yondashuvni tashkil etadi.

Strategik boshqaruv: bozor sharoitlarini sinchkovlik bilan hisobga olgan holda keng qamrovli uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini shakllantirish.

Innovatsion boshqaruv: Ilg'or texnologiyalarni amalga oshirish, raqamlashtirish tashabbuslari va ishlab chiqarish operatsiyalarini avtomatlashtirish.

Kadrlar siyosati: Xodimlarning vakolatlarini oshirish, motivatsiyani oshirish va ijodiy tashkiliy muhitni rivojlantirish.

Loyiha va tavakkalchilikni boshqarish: Moliyaviy ta'sir qilishni minimallashtirishga qaratilgan har bir yangi ishlab chiqarish yoki eksport tashabbusi bilan bog'liq risklarni tizimli baholash. Natijada samarali boshqaruv tizimi korxonaning ichki resurslaridan maqbul foydalanishni osonlashtiradi, innovatsiyalarni qabul qilishga yordam beradi va barqaror raqobat ustunligini ta'minlaydi.

Moliyaviy barqarorlik va investitsiya xavfsizligi sanoat korxonalarining raqobat ustunligining asosiy determinantlaridir. Moliya-bank tizimi quyidagi sohalarda samarali vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin:

Kreditlar va investitsiyalar: Bank muassasalari tomonidan past foizli, uzoq muddatli kreditlar taqdim etilishi korxonalarni texnologik modernizatsiyalashni osonlashtiradi. Moliyaviy menejment: Korxonaning daromadlari, xarajatlari va investitsiya oqimlarini etarli darajada rejalashtirish umumiy rentabellikni oshiradi.

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash: imtiyozli kreditlar, grantlar va subsidiya tashabbuslari orqali innovatsion loyihalarni engillashtirish.

Kapital bozoriga kirish: Mahalliy sanoat korxonalari obligatsiyalar yoki aktsiyalarni chiqarish orqali qo'shimcha moliyaviy resurslarni ta'minlash imkoniyatiga ega. Natijada moliyaviy qo'llab-quvvatlash barqaror rivojlanish uchun asoslarni yaratadi, ishlab chiqarish quvvatlarini oshiradi va eksport salohiyatini oshiradi.

Ayrim hududlarda ishlab chiqarish metodologiyasining eskirganligi, innovatsion infratuzilmaning inertligi va xodimlar malakasining yetarli darajada emasligi, korxonalarning raqobatbardosh joylashuviga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu muammolarni hal qilish uchun: ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan sanoat hamkorligini oshirish, klasterlarga asoslangan tizimni rivojlantirishga ko'maklashish, eksportni qo'llab-quvvatlash tashabbuslari ko'lamini kengaytirish zarurdir.

Xulosa

Mintaqaviy sanoat korxonalarining raqobat ustunligining barqaror rivojlanishi iqtisodiy taraqqiyot, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni osonlashtirishda muhim ahamiyatga ega. Raqobatbardoshlikni oshirish uchun marketing, boshqaruv va moliya-bank tizimlarining sinergetik tarzda ishlashi juda muhimdir. Marketing korxonaga yangi bozorlarga kirib borish, brend tengligini

oshirish va eksport imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi. Menejment malakali nazorat, innovatsion amaliyotlarni amalga oshirish va inson kapitalidan maqbul foydalanish orqali ichki chidamlilikni mustahkamlaydi. Moliya-bank infratuzilmasi modernizatsiya va kengaytirish tashabbuslarini, korxonalarni zarur investitsiya va kredit resurslari bilan jihozlash uchun muhim fiskal yordamni ta'minlaydi. Ushbu uch sohaning birlashtirilishi mintaqaviy sanoat korxonalari uchun mustahkam raqobat pozitsiyasini beradi, innovatsion rivojlanishni tezlashtiradi va O'zbekiston iqtisodiyotining strategik maqsadlariga muvofiqlashtiradi.

Adabiyotlar ro'yhati:

- Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2022.
- Abdullaev, A.A. Hududiy iqtisodiyot va sanoat siyosati. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
- Jo'rayev, B.X. Sanoat korxonalari raqobatbardoshligini oshirish omillari. – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti ilmiy to'plami, 2021.
- Qodirov, A.R. Marketing asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.
- Xolmurodov, R. Menejment nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
- Abdullaeva, M. O'zbekiston sanoat tarmoqlarida innovatsion rivojlanish yo'nalishlari. – "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" jurnali, №3, 2022.
- O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ–5057-son qarori, 2021-yil 26-mart. "Hududlarda sanoatni rivojlantirishni rag'batlantirish chora-tadbirlari to'g'risida."
- O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Milliy iqtisodiyotda bank-moliya tizimining o'rni. – Toshkent, 2023.
- Porter, M.E. The Competitive Advantage of Nations. – New York: Free Press,
- Kotler, P., Keller, K.L. Marketing Management. – 15th ed. – Pearson Education,
- Drucker, P. Management: Tasks, Responsibilities, Practices. – Harper & Row
- Barney, J.B. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. – Journal of Management, Vol. 17, No. 1
- Schumpeter, J.A. The Theory of Economic Development. – Harvard University Press
- OECD. Regional Competitiveness and Industrial Policy. – Paris: OECD Publishing

OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLİYALASHTIRISH HOLATINI TAHLILI

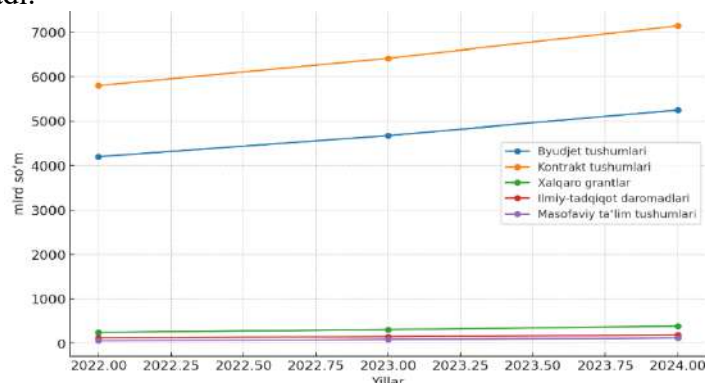
Hanan Mohammad Alghamdi

O'zMU, 2-kurs Moliya mutaxassisligi magistranti

O'zbekistonda oliy ta'limga bo'lgan talabning yuqori ekanligi, oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirish tizimi hamda tarkibini doimiy rivojlantirib borish bilan bog'liq barcha jarayonlarda islohotlarni amalga oshirish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu ayniqsa oliy ta'lim muassasalariga moliyaviy mustaqillik berish barobarida ular moliyaviy barqarorlik, inklyuzivlik hamda ta'lim sifatini birgalikda ta'minlash kabi murakkab vazifalar kun tartibiga chiqmoqda. Mazkur holat oliy ta'lim muassasalari faoliyatini xalqaro andozalar asosida takomillashtirishga to'sqinlik qilmoqda. Shu bilan birga, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida "oliy ta'lim bilan qamrovni kengaytirish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirish, oliy ta'lim muassasalari tashkiliy boshqaruv faoliyatini takomillashtirish hamda ularning moddiy-texnik ta'minotini mustahkamlash" maqsadlari belgilangan. Bu o'z navbatida, oliy ta'lim muassasalari faoliyatini moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish asosida o'z mablag'lari ulushini oshirib borish, ta'limni moliyalashtirish va uning sifati o'rtasidagi "oltin o'rtalikni" aniqlashga katta e'tibor qaratish, moliyaviy xavflarni boshqarish tizimini yaratish bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishni taqozo qiladi.

2022–2024 yillar oralig'ida O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy va faoliyat ko'rsatkichlari izchil o'sish tendensiyasini namoyon etdi. Jadval va grafiklarda aks ettirilgan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, OTMlar soni 2022 yildagi 197 tadan 2024 yilda 213 taga yetib, 8,1 foizga oshgan. Bu ta'lim infratuzilmasining kengayishi, yangi oliy ta'lim muassasalarining tashkil etilishi va hududlarda ta'lim imkoniyatlarining ortganidan dalolat beradi. Natijada, mehnat bozorida

malakali kadrlar ta'minoti kuchayib, mintaqaviy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Talabalar sonining uch yil ichida 880 mingdan 1 million 50 ming nafarga yetib, 19,3 foizga oshgani ta'lim xizmatlariga bo'lgan talab yuqoriligini ko'rsatadi. A. Marshallning inson kapitali nazariyasiga ko'ra, ta'limga yo'naltirilgan bunday investitsiyalar kelgusida mamlakatning umumiy iqtisodiy samaradorligini oshiradi.

1-rasm. Oliy ta'lim moliyaviy ko'rsatkichlari dinamikasi (2022–2024)⁸⁸

Moliyaviy ko'rsatkichlarda ham ijobiy o'sish kuzatilmoqda. Byudjet tushumlari 4 200 mlrd so'mdan 5 250 mlrd so'mga oshib, 25 foizga ko'tarilgan. Bu davlatning oliy ta'limni qo'llab-quvvatlashdagi faol roli va moliyaviy barqarorlikka qo'shgan hissasini aks ettiradi. Keynsiyaliklar ta'kidlaganidek, davlat investitsiyalari iqtisodiy o'sish va ishsizlikni kamaytirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Kontrakt tushumlari esa 23,3 foizga o'sib, 7 150 mlrd so'mga yetgan. Bu ta'lim sifatining oshishi, bitiruvchilarning bandlik darajasining yuqoriligi va OTM brendining kuchayishi bilan bog'liq bo'lib, moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish strategiyasining samarali ishlayotganini tasdiqlaydi. Xalqaro grantlar hajmining 56 foizga oshishi (250 mlrd so'mdan 390 mlrd so'mga) OTMlarning ilmiy-tadqiqot loyihalarida xalqaro miqyosda raqobatbardoshligini kuchaytirganini bildiradi. Grantlar nafaqat moliyaviy mustaqillikni ta'minlaydi, balki ta'lim jarayoniga ilg'or ilmiy natijalarni integratsiya qilishga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, ilmiy-tadqiqot daromadlari 120 mlrd so'mdan 190 mlrd so'mga (+58,3 %) ko'tarilib, innovatsion ishlanmalarni tijoratlashtirish va ilmiy natijalarni iqtisodiyotga tatbiq etish bo'yicha salohiyatning oshganini ko'rsatmoqda.

Tadqiqotlardan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim muassasalarini daromadlari 2019 yilda davlat byudjetidan daromadlari 1,3 trn. so'm yoki 28 foiz, to'lov shartnomada mablag'lari hisobidan 3,4 trn. so'm yoki 72 foiz, 2023 yilda davlat byudjetidan 2,7 trn. so'm yoki 27 foiz, to'lov shartnomada mablag'lari hisobidan 7,3 trn. so'm yoki 73 foizni tashkil etgan⁸⁹. Tahlillardan ko'rinib turibdiki, oliy ta'lim muassasalari daromadlari tarkibida to'lov shartnoma mablag'lari ulushi yuqori ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa, quyidagi sabablar bilan izohlanadi:

- oliy ta'lim muassasalarini davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtirishning bosqichma-bosqich qisqartirib borilayotganligi;
- oliy ta'lim muassasalari xarajatlarining inflyatsion oshishi natijasida shartnoma summalarining doimiy ravishda oshib borayotganligi;
- oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarining ish haqlarini bosqichma-bosqich oshirib borish siyosatining davom ettirilayotganligi.

Shu bilan birga oliy ta'lim muassasalarining byudjet mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlarning kamida yarmini talabalarining stipendiya to'lovlari tashkil qilmoqda. Bizningcha, bu talabalarining stipendiya to'lovlari ularning o'zlashtirish ko'rsatkichlariga bog'lash byudjet xarajatlarining natijadorligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

⁸⁸ O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining rasmiy statistik ma'lumotlari asosida muallif tomondan tuzilgan.

⁸⁹ Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga qarashli oliy ta'lim muassasalari ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan. Internet manba: www.edu.uz – Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti

Yuqoridagilardan kelib chiqib, aytish mumkin-ki, ta'lim shakllarining va ulardagi talabalar sonining ortishi oliy ta'lim muassasalarini moliyalashtirishda katta o'zgarishlarga sabab bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. www.unesco.org/en/higher-education/need-know(www.unesco.org — Birlashgan millatlar tashkilotining ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti (UNESCO) rasmiy sayti.
2. Paper prepared for the seminar Funding Higher Education: A comparative overview organised by the National Trade Confederation of goods, services and tourism (CNC). http://www.utwente.nl/mb/cheps/summer_school/Literature/Brazil%20funding%20vs2.pdf
3. Zatonatska T.X. Global Practices of Higher Education Financing: Approaches and Models. Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. Volume 22 № 4 2019, 95-112 p.;
4. Ochilov A.O. Oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligi, samaradorligi va uni moliyalashni boshqarishni takomillashtirish yo'llari. –T.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2011.– B. 106.;
5. Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligiga qarashli oliy ta'lim muassasalari ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlangan. Internet manba: www.edu.uz – Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi rasmiy sayti

DIRECTIONS FOR DEVELOPING THE CIRCULAR ECONOMY IN UZBEKISTAN'S AUTOMOTIVE INDUSTRY (ASIAN, EUROPEAN, AND AMERICAN MODELS)

Ibrohimov Nurbek Bahodirjon o'g'li

Second year master's student

National university of Uzbekistan

Erkinov Mirodiljon Dilshodjon o'g'li

Second year student

National university of Uzbekistan

The implementation of a circular economy in the automotive sector abroad involves several key principles. Today, focusing on the following main characteristics can be beneficial for Uzbekistan's automotive industry.

1. Research and Development (R&D)

- European automakers such as Volkswagen, BMW, and Daimler allocate a large portion of their revenues to R&D - often over 5-7%. This investment spurs innovations in electric and autonomous vehicles. Establishing dedicated R&D centers focused on emerging technologies, in collaboration with universities and technology institutes, can foster innovation. Companies like Tesla and Renault lead in EV production. Introducing incentives such as tax breaks and supportive infrastructure for EV production and consumer purchasing can stimulate the EV market in Uzbekistan.

- Leveraging the experience of global leaders in circular economy practices - as demonstrated by BMW's remanufacturing initiatives - can enhance sustainability. This includes designing products for longevity, ease of recycling, and reuse of materials.

2. Market Dynamics and Consumer Trends

- European consumers favor vehicles equipped with the latest safety technologies, such as automatic emergency braking and advanced driver assistance systems. Uzbek manufacturers should prioritize incorporating these features to meet global safety standards.

- Integration of infotainment and connectivity is crucial. Merging advanced infotainment systems with smartphone integration, navigation, and Internet connectivity is essential, given the growing demand for connected vehicles.

3. Customization and Variants

- Model Diversification: Offering a range of models - from economical to luxury segments similar to brands like Audi or Peugeot - can attract diverse customer bases.

- Customization Options: Providing extensive customization options for interiors, exteriors, and features allows customers to personalize their vehicles, enhancing appeal and satisfaction.

4. Supply Chain Management

In today's environment, integration and collaboration are essential for ensuring the availability of high-quality parts and materials. Developing a robust network of local and international suppliers is key. European automakers often engage in long-term partnerships with primary suppliers known for reliability and quality. Implementing digital platforms for supply chain management can increase transparency and efficiency.

- **Local Production:** Encouraging local production of components can reduce import dependency and improve supply chain resilience. This may involve partnering with global suppliers to establish local manufacturing units.

- **Training and Development:** Investing in training programs to ensure the local workforce is skilled in advanced manufacturing techniques is vital for enhancing human capital.

5. Quality and Standards

- **Regulations and Standards:** Implement international safety and emission standards - such as Euro NCAP ratings and Euro 6/7 standards - to ensure vehicles meet global benchmarks.

- **Regular Audits:** Conduct periodic audits and quality inspections during manufacturing and assembly to maintain high standards.

- **ISO Certifications:** Achieving ISO certifications (e.g., ISO 9001 for quality management and ISO 14001 for environmental management) can boost global competitiveness.

- **Continuous Improvement:** Establish ongoing improvement processes based on feedback and technological advancements to update manufacturing practices regularly.

6. Industry 4.0 and Digitalization

- **Robotics and Automation:** European plants utilize advanced robotics and automation for tasks such as welding, painting, and assembly. Incorporating IoT and AI for predictive maintenance can reduce downtime and improve efficiency.

- **Digital Twins:** Implement digital twin technology to create virtual models of manufacturing processes for simulation and optimization.

- **Customer Experience:** Develop digital platforms for sales and after-sales services, including online showrooms, virtual test drives, and automated service scheduling.

7. Strategic Partnerships and Alliances

- **Joint Ventures:** Form joint ventures with global automotive giants to access advanced technologies and expertise. For example, the Renault-Nissan-Mitsubishi alliance.

- **Market Entry:** Collaborate with foreign companies to enter new markets, leveraging their distribution networks and market knowledge.

Collaborative Innovation:

- **Research Partnerships:** Engage with universities and research institutions for joint projects in battery technology, AI, and materials science.

- **Innovation Centers:** Establish innovation centers where startups and technology companies can collaborate with the automotive industry to drive innovation.

8. Global Market Presence

Export Strategies:

- **Market Research:** Conduct comprehensive market research to identify potential export markets, understand regulatory requirements, and gauge consumer preferences.

- **Trade Agreements:** Utilize trade agreements to reduce tariffs and barriers to exporting vehicles.

Brand Building:

- **Focus on building a reputation for quality and reliability,** akin to how German brands like Mercedes-Benz and Volkswagen have established themselves.

- **Invest in global marketing campaigns** to increase brand awareness and emphasize the unique selling propositions of Uzbek vehicles.

9. Government Support and Policy Framework

Incentives and Subsidies:

- Introduce R&D grants, tax incentives, and subsidies to encourage innovation in the automotive sector.
- Offer EV subsidies (drawing from China's experience) to promote the production and purchase of electric vehicles.

Regulatory Improvements. Enhance the legal framework with clear, supportive policies for the automotive industry, including safety, emission, and labor standards.

Public-Private Partnerships. Encourage public-private partnerships to develop infrastructure such as charging stations and intelligent transportation systems.

By implementing these detailed strategies, Uzbekistan's automotive industry can adopt the successful practices of the European automotive sector to boost innovation, quality, and global competitiveness.

O'ZBEKISTONDA BOG'DORCHILIK VA UZUMCHILIK ISHLAB CHIQARISHINING STATISTIK TENDENSIYALARI

Islamova Dilnoza Isamidinovna

University of business and science Toshkent filiali,

Iqtisodiyot mutaxassisligi magistranti

E-mail: dilnozaislamova98@gmail.com

ANNOTATSIYA. Maqola O'zbekistonda bog'dorchilik, sabzavotchilik va uzumchilik tarmog'ining asosiy tendensiyalari, muammolari va rivojlanish istiqbollarini statistik tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda sohaning tashkiliy-iqtisodiy tuzilishi, xo'jalik yuritish shakllari (fermer, dehqon xo'jaliklari) o'rtasidagi hosildorlik va ishlab chiqarish hajmlari dinamikasi o'rganilgan.

Kalit so'zlar: bog'dorchilik, uzumchilik, sabzavotchilik, statistik tahlil, klaster, fermer xo'jaligi, eksport, hosildorlik, O'zbekiston.

Keyingi yillarda agrar sektorni isloh qilish va sohaga bozor mexanizmlarini joriy qilish borasida izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Xususan, qishloq xo'jaligida ishlab chiqarishning klaster usuli yo'lga qo'yilib, etishtirilgan xom ashyoni qayta ishlab uni tayyor mahsulot ko'rinishida iste'molchiga etkazib berish imkoniyati yaratilmoqda. Ammo klasterlarga ajratilgan qishloq xo'jaligi maydonlarining hajmi meva-sabzavotchilikda atigi 7,5 foizni tashkil etmoqda.

Bugungi kunda respublikamizda etishtirilayotgan 80 turdan ortiq qishloq xo'jaligi mahsulotlari dunyoning 66 ta mamlakatiga eksport qilinmoqda.

Shu bilan birga, sohada, ayniqsa, meva-sabzavotchilik va uzumchilikni rivojlantirishda samarali bozor mexanizmlari tizimli yo'lga qo'yilmaganligi, ilmiy yondashuvning etarli emasligi tarmoqning mavjud imkoniyatlaridan to'liq foydalanilmasligiga olib kelmoqda.

Hisob-kitoblarga ko'ra, 1 gektar maydonda etishtirilgan paxta xom ashyosiga nisbatan, uzumdan 7 baravar, gilosdan 6 baravar, yong'oqdan 5 baravar ko'p daromad olish imkoniyati mavjud [1].

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 23 oktyabrdagi "O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo'ljallangan strategiyasi"ni tasdiqlash to'g'risidagi PF-5853-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida meva-sabzavot va uzumchilik sohasida yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish qayta ishlash, saqlash, xizmat ko'rsatish va eksport hajmini oshirish zarurligi, klasterlar faoliyatini rivojlantirish vazifalari belgilangan.

Shunga ko'ra 2022 yil 1 yanvardan boshlab Qishloq xo'jaligini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash jamg'armasi mablag'lari hisobidan tijorat banklari orqali fermer, dehqon xo'jaliklari va boshqa mahsulot etishtiruvchilarga – meva, uzum, sabzavot, kartoshka, poliz ekinlari, ko'katlar va dorivor o'simliklar, dikkakli va moyli ekinlarni etishtirish uchun hosil qiymatining 50 foizigacha yillik 14 foiz stavkada 6 oylik imtiyozli davr bilan 12 oy muddatga kreditlar ajratiladi [2].

Meva-sabzavot va uzum mahsulotlari bozori tarixan ancha oldin, ishlab chiqaruvchilar o'zlari etishtirgan meva, uzum va sabzavotlarning bir qismini o'z ehtiyojlarini qondirish uchun boshqa

mahsulot turlariga almashtirib, ijtimoiy mehnat taqsimlana boshlagan paytdan vujudga kelgan. Bu ayirboshlash bora-bora barqaror bozor xarakteriga ega bo'ldi [3].

Meva-sabzavot va uzum mahsulotlari tovar bozorining rivojlanishi boshqa bozor turlarining rivojlanish jarayonidan mohiyatiga ko'ra hech qanday farq qilmadi. U faqat boshqa bozorlardan tovar-pul munosabatlari qatnashchilari va uning faoliyat ko'rsatishi uyushmaganlik xarakteri bilan ajralib turgan. Bu bozorda meva-sabzavot va uzum mahsulotlari deyarli barcha iste'molchilari xaridor sifatida, mahsulot ishlab chiqaruvchilar va bozor munosabatlari vositachilari esa, sotuvchilar sifatida qatnashgan. O'ziga xos bu xususiyat bozor munosabatlari tashkil qilinishida hozirgi vaqtgacha o'z aksini topmoqda.

Xo'jalik yuritishning bozor tamoyillari joriy qilinishi bilan meva-sabzavot va uzum mahsulotlarini davlat tashkilotlariga majburiy sotish tizimi bekor qilindi va shartnoma bo'yicha erkin xaridlar tizimi joriy etildi. Shu tariqa ishlab chiqaruvchilarning ham, iste'molchi-xaridorlarning ham o'zaro iqtisodiy manfaatdorligi ta'minlandi [4].

O'rtacha hosildorlikdagi bu farqlar tabiiy-iqlim sharoitlari hamda inson omili va ayrim viloyatlarda bog'dorchilik, sabzavotchilik va uzumchilikka kam e'tibor qaratilayotganligi bilan bog'liq bo'lmoqda.

Tahlillarimiz ko'rsatishicha, Qoraqalpog'iston Respublikasida meva, uzum hosildorligi pastligi ko'p jihatdan Amudaryoning quyi qismi va Orolbo'yi hududi tabiiy sharoitlari bilan bog'liq bo'lib, u erda o'rtacha yillik havo harorati past, eng asosiysi, quriyotgan dengizdan ko'tarilayotgan tuzning salbiy ta'siri katta.

Hosildorlikni oshirish respublika meva-sabzavot va uzum majmuasini yanada rivojlantirishning asosiy yo'nalishi hisoblanadi, chunki ko'pchilik viloyatlarda mahsulot etishtirishni ishlov beriladigan agrotexnik tadbirlarni o'z muddatida qo'llash hamda er maydonlarini kengaytirish hisobiga ko'paytirish imkoniyatlari mavjud.

Shunday qilib, meva-sabzavot va uzum majmuasi faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy sharoitlari uzoq vaqt davomida xo'jalik yuritish umumiy ijtimoiy-iqtisodiy tizimida bozor tamoyillariga asoslangan islohotlar asosida shakllandi. Meva-sabzavot va uzum mahsulotlari ishlab chiqarishda ham xo'jalik yuritish shakllarida o'zgarishlar ro'y berdi

(1-jadval).

1-jadval

O'zbekistonda xo'jalik yuritish shakllari bo'yicha meva-sabzavot va uzum mahsulotlari etishtirish tuzilmasi, yakunga nisbatan foizlarda

Ko'rsatkichlar	2005 y.	2010 y	2015 y	2020 y	2024 y
I. Sabzavotlar					
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshuruvchi tashkilotlar	20,1	9,1	0,6	0,9	2,5
Fermer xo'jaliklari	4,9	13,7	35,1	34,1	35,2
Dehqon xo'jaliklari	75,0	77,2	64,3	65,0	62,3
Jami	100	100	100	100	100
II.Meva va rezavorlar					
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshuruvchi tashkilotlar	36,8	21,8	1,1	2,2	3,4
Fermer xo'jaliklari	4,3	18,5	47,7	45,8	40,5
Dehqon xo'jaliklari	58,9	59,7	51,2	52,0	56,1
Jami	100	100	100	100	100
III.Uzum					
Qishloq xo'jaligi faoliyatini amalga oshuruvchi tashkilotlar	62,3	39,4	0,8	1,6	2,5
Fermer xo'jaliklari	4,7	13,9	56,4	53,4	41,2
Dehqon xo'jaliklari	33,0	46,7	42,8	45,0	56,3
Jami	100	100	100	100	100

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblangan.

2024 yilda meva-sabzavot va uzum mahsulotlari etishtirish tuzilmasi o‘zgarib, agrar sohada xo‘jalik yuritishning yangi shakli bo‘lgan fermer xo‘jaliklarida uzum etishtirishning ulushi 41,2 foizga etdi.

Dehqon xo‘jaliklarining meva-sabzavot va uzum mahsulotlari etishtirishdagi ulushi barqaror bo‘lib kelmoqda. Bu tushunarli albatta, chunki ular faoliyatining tashkiliy-iqtisodiy sharoitlari qishloq xo‘jaligida asosiy mahsulot etishtiruvchilar sifatida tan olingan xo‘jalik yuritishning fermerlik shaklidan unchalik farq qilmaydi. Masalan, 2023 yil qishloq xo‘jalik mahsulotlari yalpi ishlab chiqarishida fermer xo‘jaliklarining ulushi 29,2 foizni, dehqon xo‘jaliklarining ulushi esa 65,9 foizni tashkil etdi. Qishloq xo‘jaligi faoliyatini amalga oshiruvchi tashkilotlar ulushi atigi 4,9 foizga teng bo‘lgan.

Dehqon xo‘jaligi a‘zolarining meva-sabzavot va uzum mahsulotlariga shaxsiy ehtiyojlarini qondirish nuqtai nazaridan shaxsiy yordamchi xo‘jaliklar qishloq joylarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ushbu bosqichida asosiy talablarga javob beradi va hali uzoq vaqt mehnatni qo‘llash sohasi sifatida faoliyat ko‘rsata oladi. Shu bilan birga sanoat va iqtisodiyotning boshqa noqishloq xo‘jalik turlari rivojlanmoqda, qishloq xo‘jalik tovar mahsulotlari iste’molchilari, shahar aholisining soni o‘smoqda. Meva-sabzavot va uzum mahsulotlariga ehtiyojni qondirish bo‘yicha ko‘lami tobora ortib borayotgan vazifani bu mahsulotlarni fermer xo‘jaliklarida etishtirish, bu jarayonda ilg‘or texnologiyalarni, mehnatni tashkil kilishning ratsional shakllarini qo‘llashga imkon beradigan ixtisoslashtirish asosida hal etish mumkin.

Respublikamizda etishtirilayotgan meva-sabzavot va uzum mahsulotlarining hajmini ko‘paytirish asnosida xorijiy mamlakatlarga eksport qilish imkoniyatlarini kengaytirish zarurdir.

Qayd qilinganlardan kelib chiqqan holda meva-sabzavotchilik va uzumchilik tarmog‘ini yanada rivojlantirish, sohada qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratish va eksport salohiyatini oshirish maqsadida klaster va kooperatsiya tizimini kengroq joriy qilish zarurdir.

Meva-sabzavotchilik va uzumchilik sohasi faoliyatini yanada rivojlantirish va samaradorligini oshirish uchun xo‘jalik yurituvchi sub‘ektlarga zaruriy yangi texnika va texnologiyalar olishga moliyaviy yordam (lizing, imtiyozli kredit) berishni kengaytirish, xorijiy kredit liniyalari asosida agrofimlar tomonidan mahsulotlarni zamonaviy saqlash joylarini barpo etish, tijorat banklaridan imtiyozli kredit liniyalarini mazkur soha vakillariga alohida ajratishni yo‘lga qo‘yishni ta’minlash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил
2. 11 декабрдаги Қарори “Мева-сабзавотчилик ва узумчилик тармоғини янада ривожлантириш, соҳада қўшилган қиймат занжирини яратишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”. Халқ сўзи, 2019 йил 13 декабр.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил
4. 15 декабрдаги Қарори “Мева-сабзавотчилик соҳасини давлат томонидан қўллаб-қўвватлаш, тармоқда кластер ва кооператсия тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Янги Ўзбекистон, 2021 йил
5. 16 декабр.
6. Мухитдинова У.С. Иқтисодиётни модернизатсиялаш шароитида мева-сабзавотчилик маҳсулотлари бозорини ривожлантириш йўналишлари. Иқт.фан. ном.илм.дар. олиш учун ёзилган дис. автореф.— Т.:—2010. —б.38.
7. Эргашев Э.И. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида боғдорчилик ва узумчилик тармоғини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари. Иқт. фан. ном. илм. дар. олиш учун ёзилган дисс. автореф.— Т.:—2009. —б.22.

MINTAQAVIY IQTISODIYOTDA BARQARORLIK OMILLARI VA ULARNI BAHOLASH MEZONLARI

Shakirova Gulbaxor Sharipdjanovna

Menejment kafedrası katta o'qituvchisi, NamDTU

Ismoilov Abdulxoliq Muxiddin o'g'li

Menejment kafedrası o'qituvchisi, NamDTU

Annotatsiya: Mintaqaviy iqtisodiyotda barqarorlikni ta'minlovchi asosiy omillar hamda ularni baholash mezonlari tahlil qilinadi. Hududlarning iqtisodiy barqarorligi ko'p jihatdan ularning tabiiy resurs salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasi, aholi bandligi, investitsion muhit va boshqaruv samaradorligiga bog'liqdir. Maqolada barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik tarkibiy qismlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash zaruriyati yoritilgan. Shuningdek, mintaqaviy barqarorlikni baholashda qo'llaniladigan mezonlar – yalpi hududiy mahsulot hajmi, sanoat o'sishi, aholining daromad darajasi, ish o'rinlari soni va ekologik ko'rsatkichlar asosida tahlil etiladi. Tadqiqot natijalari hududlar iqtisodiyotini boshqarishda kompleks yondashuvni shakllantirish, barqaror o'sishni ta'minlash va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash uchun ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qilad.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, baholash mezonlari, hududiy siyosat, investitsion muhit, ishlab chiqarish salohiyati, infratuzilma, ijtimoiy omillar, yalpi hududiy mahsulot, bandlik darajasi, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy xavfsizlik.

Mintaqaviy iqtisodiyotda barqarorlik masalasi bugungi kunda mamlakatlar iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Hududlarning iqtisodiy barqarorligi nafaqat ishlab chiqarish hajmi yoki yalpi hududiy mahsulot ko'rsatkichlariga, balki aholi turmush darajasi, bandlik, infratuzilma va ekologik muvozanatga ham bog'liqdir [1]. Shu sababli, mintaqaviy iqtisodiyotning har tomonlama barqaror rivojlanishini ta'minlash davlat siyosati darajasida muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir hududning o'ziga xos resurs salohiyati, geografik joylashuvi va iqtisodiy ixtisoslashuvini inobatga olish zarur.

So'nggi yillarda O'zbekistonda iqtisodiy islohotlar jarayonida hududlararo tafovutlarni kamaytirish, sanoat va qishloq xo'jaligi sohalarini muvozanatli rivojlantirish, yangi ish o'rinlari yaratish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda [2]. Hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish orqali barqaror o'sishni ta'minlash, mahalliy ishlab chiqarishni rag'batlantirish va tashqi investitsiyalarni jalb etish davlat strategiyasining muhim yo'nalishlaridan biridir [3]. Shu bilan birga, raqamli iqtisodiyot tamoyillarini tatbiq etish mintaqaviy boshqaruvda shaffoflik va samaradorlikni oshirmoqda.

Barqaror iqtisodiy rivojlanish tushunchasi faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'sishini emas, balki ularning ijtimoiy va ekologik muvozanat asosida shakllanishini ham anglatadi [4]. Iqtisodiy o'sish jarayonida tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, aholining farovonligini oshirish va atrof-muhitni muhofaza qilish asosiy mezonlardan biri hisoblanadi. Shuning uchun, har bir hudud o'zining iqtisodiy siyosatini barqarorlik tamoyillariga asoslab, uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishi lozim. Bu esa hududlarning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur tadqiqotda mintaqaviy iqtisodiyotda barqarorlik omillarini aniqlash, ularni baholash mezonlarini ishlab chiqish hamda hududiy rivojlanish siyosatini takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, O'zbekiston tajribasi asosida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda innovatsion yondashuvlarning o'rnini yoritiladi. Tadqiqot natijalari hududlar iqtisodiyotini boshqarishda ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilish, iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash va resurslardan samarali foydalanish uchun amaliy tavsiyalarni taklif etadi [5].

Hududlarning iqtisodiy barqarorligi ko'plab ichki va tashqi omillarning o'zaro ta'siri natijasida shakllanadi. Har bir mintaqaning iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslari, ishlab chiqarish infratuzilmasi, aholi bandligi hamda boshqaruv sifati uning barqaror rivojlanish darajasini belgilovchi muhim ko'rsatkichlardandir. Shu bilan birga, innovatsion jarayonlar, ekologik muvozanatni saqlash va tadbirkorlik muhiti ham hududning iqtisodiy faolligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Quyidagi

jadvalda mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni belgilovchi asosiy omillar va ularning iqtisodiy rivojlanishga ta'siri tizimli ravishda keltirilgan.

1-jadval.

Mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikka ta'sir etuvchi asosiy omillar

№	Barqarorlik omillari	Mazmuni	Kutilayotgan ta'siri
1	Iqtisodiy salohiyat	Hududning ishlab chiqarish quvvatlari, resurslar va kapital hajmi	Yalpi hududiy mahsulotning o'sishi
2	Infratuzilma rivoji	Transport, aloqa, energetika va ijtimoiy infratuzilma holati	Investitsion jozibadorlikni oshiradi
3	Bandlik darajasi	Ish o'rinlari soni va aholi mehnat faolligi	Ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi
4	Innovatsion faollik	Yangi texnologiyalarni joriy etish darajasi	Raqobatbardoshlikni oshiradi
5	Tadbirkorlik muhiti	Xususiy sektor faoliyatini qo'llab-quvvatlash	Mahalliy iqtisodiy faollikni kuchaytiradi
6	Ekologik muvozanat	Resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilish	Barqaror o'sishning ekologik kafolati
7	Davlat boshqaruvi sifati	Hududiy siyosat va islohotlar samaradorligi	Rivojlanishning institutsional asosi

Namangan viloyati investitsiyalar, sanoat va savdo boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Jadvaldagi omillar hudud iqtisodiy barqarorligiga qanday ta'sir qilishi ko'rib chiqiladi. Iqtisodiy salohiyat, ishlab chiqarish infratuzilmasi va tadbirkorlik muhiti hududning yalpi hududiy mahsulotini oshirishga, investitsion jozibadorligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bandlik darajasi va ijtimoiy infratuzilma esa aholining farovonligini ta'minlab, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shuningdek, innovatsion faollik hududning raqobatbardoshligini oshiradi va yangi ish o'rinlari yaratishga imkon beradi. Ekologik muvozanatni saqlash esa uzoq muddatli iqtisodiy o'sish va atrof-muhitni himoya qilishni kafolatlaydi.

Yuqori darajadagi iqtisodiy salohiyat va rivojlangan infratuzilma tadbirkorlik faolligini oshiradi, bu esa innovatsion jarayonlarni rag'batlantiradi. Shu bilan birga, bandlik darajasi va ijtimoiy barqarorlik hududning investitsion muhitiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Davlat boshqaruvining samaradorligi barcha omillarni uyg'unlashtiradi va hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Shunday qilib, hududiy rivojlanish strategiyasini ishlab chiqishda barcha omillarni kompleks tahlil qilish zaruriyati yuzaga keladi.

Mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni to'g'ri baholash uchun aniq mezon va ko'rsatkichlardan foydalanish zarur. Bunday mezonlar hudud iqtisodiyotining real holatini aniqlash, rivojlanish sur'atlarini baholash hamda istiqboldagi imkoniyatlarni belgilashga yordam beradi. Baholash jarayonida iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ko'rsatkichlar kompleks yondashuv asosida tahlil etilishi lozim. Jumladan, yalpi hududiy mahsulot, aholi daromadi, bandlik darajasi, investitsiyalar hajmi va ekologik holat asosiy mezonlar sifatida olinadi. Quyidagi jadvalda mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni baholashda qo'llaniladigan asosiy mezonlar keltirilgan.

2-jadval.

Mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni baholash mezonlari

№	Baholash mezonlari	O'lchov birligi	Mazmuni / Tahlil yo'nalishi
1	Yalpi hududiy mahsulot (YHM)	mlrd so'mda	Hudud iqtisodiy o'sish sur'atlarini ifodalaydi

№	Baholash mezonlari	O'lchov birligi	Mazmuni / Tahlil yo'nalishi
2	Ishsizlik darajasi	foizda (%)	Bandlik holatini va ijtimoiy barqarorlikni aks ettiradi
3	Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan daromad	ming so'm	Hayot sifati va farovonlik darajasi ko'rsatkichi
4	Investitsiyalar hajmi	mlrd so'mda	Kapital oqimi va rivojlanish sur'atlari belgisi
5	Sanoat mahsulotlari hajmi	mlrd so'mda	Mahalliy ishlab chiqarish salohiyati
6	Atrof-muhit ifloslanish darajasi	indeks	Ekologik barqarorlik mezonlari
7	Innovatsion faol korxonalar ulushi	foizda (%)	Yangi texnologiyalarni tatbiq etish darajasi

Namangan viloyati investitsiyalar, sanoat va savdo boshqarmasi ma'lumotlari asosida muallif ishlanmasi

Ko'rsatkichlar tahliliga ko'ra, baholash mezonlarining hudud iqtisodiyotini aniqlashdagi roli ko'rib chiqiladi. Yalpi hududiy mahsulot (YHM) hududning ishlab chiqarish quvvatini va iqtisodiy faolligini aks ettiradi, aholi jon boshiga daromad esa turmush darajasi va farovonlikni baholash imkonini beradi. Ishsizlik darajasi va bandlik holati ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ko'rsatkichlardir. Investitsiyalar hajmi esa hududning rivojlanish sur'atlarini va iqtisodiy o'sish salohiyatini ko'rsatadi, sanoat mahsulotlari hajmi esa mahalliy ishlab chiqarish salohiyatini tahlil qilish imkonini beradi.

Yuqori darajadagi investitsiya va sanoat mahsulotlari hajmi hududning iqtisodiy salohiyatini oshirib, bandlik darajasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ekologik ko'rsatkichlar esa barqaror o'sishning uzoq muddatli asosini shakllantiradi. Shuningdek, innovatsion faol korxonalar ulushi hududning raqobatbardoshligini oshiradi va yangi texnologiyalarni joriy qilish imkonini beradi. Shu tarzda, baholash mezonlarini kompleks yondashuv asosida qo'llash hududiy siyosat va strategik qarorlar qabul qilish uchun ilmiy asos yaratadi.

O'tkazilgan ilmiy tahlillar va natijalar asosida quyidagi xulosalar va takliflarni ilgari surish mumkin:

Birinchidan, Namangan viloyatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda hududning iqtisodiy salohiyati, ishlab chiqarish infratuzilmasi va investitsiya muhiti asosiy omillar sifatida ajralib turadi. Hududning yalpi hududiy mahsuloti va sanoat ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish sur'atlarini belgilashda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, hudud iqtisodiyotining raqamli transformatsiya va innovatsion rivojlanish jarayonlariga kengroq e'tibor qaratish zarur.

Ikkinchidan, ijtimoiy barqarorlik va bandlik darajasi iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog'liq. Hududda ish o'rinlari yaratish va bandlikni oshirish tadbirlari aholining farovonligini oshirish va ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ta'lim va malaka oshirish dasturlarini kuchaytirish orqali hududdagi ishchi kuchi sifatini yaxshilash tavsiya etiladi.

Uchinchidan, investitsiyalar hajmi, innovatsion faol korxonalar ulushi va ekologik muvozanat hududning uzoq muddatli barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. Shu sababli, hududiy siyosatda investitsion jozibadorlikni oshirish, yangi texnologiyalarni tatbiq etish va resurslardan oqilona foydalanish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar ishlab chiqish lozim.

To'rtinchidan, hududda iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun davlat boshqaruvi sifatini oshirish, hududiy rivojlanish strategiyasini ilg'or tajribalar asosida shakllantirish tavsiya etiladi. Shu bilan birga, mintaqalararo tafovutlarni kamaytirish va hududlarning raqobatbardoshligini oshirish bo'yicha integratsiyalashgan choralar muhimdir.

Beshinchidan, Namangan viloyatida iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash va rivojlanish sur'atlarini oshirish uchun hududning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillari kompleks tahlil qilinishi zarur. Tavsiya etilayotgan chora-tadbirlar hududiy siyosat samaradorligini oshiradi, tadbirkorlik va investitsiya muhitini rag'batlantiradi, shuningdek, aholining farovonligi va barqaror o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. To'laganova N. "Mintaqaviy iqtisodiyotni boshqarish asoslari." – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
2. Qosimov A. "Barqaror rivojlanish nazariyasi va amaliyoti." – Toshkent: Fan, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambag'allikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5975-son farmoni, 2020-yil.
4. Karimov Sh. "Innovatsion rivojlanish va mintaqaviy iqtisodiyotda raqamli transformatsiya." – Namangan, 2022.
5. United Nations Development Programme (UNDP). Human Development Report: Sustainable Regional Growth. – New York, 2023.
6. Namangan viloyati investitsiyalar, sanoat va savdo boshqarmasi ma'lumotlari

O'ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR VA ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI

Jalolova Muazzamxon Akbarjonovna

Namangan davlat texnika universiteti

Menejment kafedrası o'qituvchisi

Email: muazzamjalolova859@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning ustuvor hamda istiqbolli yo'nalishlari tahlil qilinadi. Maqolada mamlakat iqtisodiyotining barqaror o'sishini ta'minlashda kichik biznesning tutgan o'rnini, uni qo'llab-quvvatlashning davlat siyosatidagi asosiy yo'nalishlari hamda mavjud muammolarni bartaraf etish mexanizmlari yoritilgan. Shuningdek, innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirish, raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirish, hududiy iqtisodiy faollikni kuchaytirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekistonda tadbirkorlik muhitini takomillashtirish va yangi iqtisodiy imkoniyatlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, tadbirkorlik, innovatsion rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, hududiy iqtisodiyot, investitsiya muhiti, iqtisodiy islohotlar, barqaror o'sish, davlat qo'llab-quvvatlovi.

Jahon tajribasidan ma'lumki, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda investitsiyalarni o'rni kattadir. Investitsiya bu kelajakda foyda yoki ijtimoiy samara olish uchun investor tomonidan iqtisodiyotning turli tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida ma'lum muddatga sarflangan barcha turdagi moddiy-texnik va intellektual boyliklar bo'lib, qo'yiladigan ob'ektlarga qarab real, moliyaviy va intellektual investitsiyalarga bo'linadi. Asosiy fondlar va aylanma mablag'larga investorlar qo'yadigan barcha turdagi boyliklar real investitsiya deb tushuniladi. Bunga bank krediti, lizing, texnika va texnologiyalar va boshqalar kiradi. Investorlar tomonidan qimmatbaho qog'ozlarga qo'yadigan barcha turdagi boyliklarga moliyaviy investitsiya deyiladi. Bunga aksiya, obligatsiya, veksell va boshqalar kiradi. Intellektual investitsiya bu kadrlar tayyorlash, ilmiy tekshirish, ta'lim va boshqa intellektual salohiyatlarga investorlar tomonidan qo'yadigan barcha turdagi boyliklardir. Xorijiy investitsiya – bu kelajakda foyda yoki ijtimoiy samara olish uchun xorijiy investor tomonidan boshqa mamlakatning iqtisodiyotini rivojlantirish maqsadida ma'lum muddatga sarflangan barcha turdagi moddiy-texnik va intellektual boyliklarga aytiladi. Xorijiy investitsiyalar qo'yiladigan ob'ektlarga qarab to'g'ridan-to'g'ri, portfel investitsiyalarga bo'linadi. Asosiy fondlar va aylanma mablag'larga investorlar qo'yadigan barcha turdagi boyliklarga to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya deb tushuniladi. Mamlakatimizdagi barqarorlik va qulay investitsiya muhiti natijasida tashqi iqtisodiy aloqalar izchil rivojlanmoqda. 2024 yilda jami 10 milliard dollardan ortiq, jumladan, 8 milliard 100 million dollar to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiya o'zlashtirilgan. Buning natijasida 318 ta yirik va 15 mingdan ziyod hududiy loyihalar amalga oshirilib, 273 mingdan ortiq ish o'rni tashkil etilgan. Yangi korxonalar jami 1 milliard dollardan ziyod eksport va 530 million dollarlik import o'rnini to'ldirish imkoniyatiga ega hisoblanadi. Xususan, 2023 yilda mamlakatimizda eksport

miqdori 9 milliard dollardan oshgan bo'lsa, 2024 yilda 12 milliard dollarni tashkil etgan. E'tiborlisi, bunda tayyor va yarim tayyor mahsulotlar ulushi sezilarli ko'paygan. Joriy yilda 9 milliard 500 million dollardan ziyod to'g'ridan-to'g'ri xorijiy sarmoyalarni o'zlashtirish, 282 ta yirik va 9 mingdan ortiq hududiy loyihalar ishga tushirish mo'ljallangan. Eksport hajmini 14 milliard dollarga yetkazish hisob-kitob qilingan. Tahlillarga ko'ra, turizm, tibbiyot va mashinasozlik tarmoqlari, hududlardan Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy va Xorazm viloyatlarida xorijiy investitsiyalarni jalb qilish darajasi past bo'lib qolmoqda. Mahalliy mahsulotlar turini ko'paytirish, bu borada tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish zarur bo'ladi. Jumladan, yurtimizda ishlab chiqarilmaydigan tovarlarni o'zlashtirgan mahalliy korxonalar mahsulotlari kafolatli xarid qilinishi zarur. So'nggi bir necha yil ichida O'zbekiston jadal iqtisodiy o'zgarishlarni boshdan kechirdi va xalqaro hamjamiyatda biznes va investitsiyalar uchun turli xil to'siqlarini bartaraf etishda ochiqlik, yangilanish va qat'iyatlilik ramzlaridan biri sifatida tobora ko'proq namoyon bo'lmoqda.

O'zbekiston Respublikasining "Investitsiyalar va investitsiya faoliyati to'g'risida"gi Qonunini samarali ijro etilishi uchun investorlar bilan Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi, hokimliklar, xorijdagi diplomatik vakolatxonalar va tijorat banklari rahbarlari o'rinbosarlaridan iborat bo'lgan davlat hokimiyat organlari hamkorligining 4 bosqichli mexanizmi muvaffaqiyatli yo'lga qo'yilgan. Ushbu mexanizm investorlarning barcha so'rovlariga tezkor javob qaytarish va qonunda nazarda tutilgan chora-tadbirlar amalga oshirilishining samaradorligini kerakli tarzda nazorat qilish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Yevropa tiklanish va taraqqiyot bankining ko'magi bilan tuzilgan, Respublikada faoliyat yuritayotgan investorlar bilan bevosita muloqotni ta'minlaydigan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Xorijiy investorlar kengashining rolini ta'kidlash muhim ahamiyatga ega. Xususiyl investitsiyalarni faollashtirish uchun tadbirkorlik faoliyatini erkinlashtirish talab etiladi. Biznes bilan doimiy muloqot, muayyan sektorlarning rivojlanishiga to'sqinlik qiladigan to'siqlarni aniqlash va yengib o'tish bo'yicha astoydil ish olib borish kerak. Shu munosabat bilan quyidagi yo'nalishlar bo'yicha faol ish olib borilmoqda. Birinchidan, iqtisodiy o'sishning bir maromdagi yuqori va barqaror sur'atlarini saqlab qolish uchun mamlakat iqtisodiyotining barqaror va raqobatbardosh, bank tizimi aktivlarining katta qismi xususiyl investorlar qo'lida bo'lgan modelini shakllantirish zarur. Ikkinchidan, investitsiyaviy jozibadorlikni oshirish va barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri bo'lgan infratuzilmaga yo'naltirilgan investitsiyalarining jadal o'sishini ta'minlash maqsadida davlatxususiyl sheriklik va loyihalarni moliyalashtirish vositalarini rivojlantirish orqali investitsiyaviy faoliyatni rag'batlantirish ham faol tarzda olib borilmoqda. Uchinchidan, raqamlashtirish va davlat xizmatlarini masofaviy taqdim etish orqali investitsiya loyihalarini amalga oshirishda byurokratik to'siqlar va cheklovlarni to'liq bartaraf etish uchun investorlar va davlat o'rtasidagi munosabatlar optimallashtirilmoqda. Shaffoflikni maksimal darajada ta'minlash va korrupsiyaning oldini olish uchun xorijiy investorlarning murojaatlari va so'rovlari bilan ishlashni tashkil etish sifati yaxshilanmoqda. To'rtinchidan, ish kuchi va kapitalning iqtisodiyotning qonuniyl sektorlaridan yashirin iqtisodiyotga oqib ketishiga olib keladigan tranzaksiya xarajatlarining kamayishi kuzatilmoqda. Beshinchidan, kelgusida texnologik yutuqlarga erishish nuqtasiga aylanishi va keyingi 20-30 yil davomida mamlakat ishlab chiqarish quvvatlarini rivojlanishi uchun zamin yaratishi mumkin bo'lgan O'zbekistonning eng istiqbolli sohalariga yo'naltirilgan investitsiya siyosati strategiyasi ishlab chiqilmoqda. Investitsiya muhiti mamlakatdagi barcha faoliyat sohalariga ta'sir ko'rsatishini inobatga olgan holda, islohotlar ko'lami iqtisodiy, institutsional, ta'lim, sog'liqni saqlash, qishloq xo'jaligi, suv ta'minoti, energetika, transport va boshqa yo'nalishlarni qamrab oldi. Shuningdek, tadbirkorlarni va investitsiya loyihalari tashabbuskorlarini amaliyl qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Ushbu yo'nalishdagi eng yorqin misol - bu eksport va investitsiyalarni rivojlantirish masalalari bo'yicha hukumat komissiyasining faoliyati bo'lib, uning vazifalariga tadbirkorlar va eksportchilar bilan yaqin hamkorlik qilish, shuningdek, har bir tadbirkorlik sub'ektining muammosini hal qilishda individual yondashuv asosida tezkor va samarali yechimlarni ishlab chiqish va amalga oshirish kiradi. O'tgan yil yakuni bo'yicha Komissiya a'zolarining joylarga chiqqan holda olib borgan faoliyati natijasida 98 mingdan ortiq korxonalar faoliyati manzilli tartibda o'rganildi va natijada 5902 ta korxonalarning 6235 ta muammoli masalalari aniqlandi. Muammolarning har biri tegishli vazirliklar, idoralar, tijorat

banklari, mahalliy hokimiyat organlari va Respublikaning xorijdagi diplomatik vakolatxonalari bilan yaqin hamkorlikda hal etildi.

Xulosa. O'zbekiston o'zining kuchli islohotchilik irodasi yosh, faol aholi yashashi uchun kichik biznesni rivojlantirish uchun katta va ega. Ammo, buni to'liq amalga oshirish uchun tavsiya etilgan tavsiyalar, mikromoliyalashtirish mexanizmlarini boshqarish, rejalashtirish infratuzilmani rivojlantirish va tadbirkorlik madaniyatini rejalashtirish rahbariyatini olib borish talab qilish. Kichik biznesning iqtisodiy o'sishi, pirovardida, mamlakatning umumiy iqtisodiy iqtisodiy va aholi turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ni amalga oshirish bo'yicha qarori, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. –T.: «O'zbekiston nashriyoti» DUK, 2020. – 72 b.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 75- sessiyasida so'zlagan nutqini o'rganish va keng jamoatchilik o'rtasida targ'ib qilish bo'yicha o'quv qo'llanma. – T.: «Ma'naviyat», 2021. – 280 b.
4. Ulmasov A., Vahobov A. Iqtisodiyot nazariyasi. (Darslik) - T: Shark, 2006. - 473 b.
5. Vaxabov A.V., Tadjibaeva D.A., Xajibakiev Sh.X. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar (O'quv qo'llanma) / A.V.Vaxabovning umumiy tahriri ostida. – Toshkent: Moliya, 2011. – B. 398-411.
6. Namangan viloyati Statistika boshqarmasi, "Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati ko'rsatkichlari" to'plami

GIDROPONIK DEHQONCHILIK – QISHLOQ XO'JALIGIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYA SIFATIDA

Kabilova Shaxnoza Jurayevna

Qarshi davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi

Karimov Murod

QarDU Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya. Mazkur tezisda gidroponik dehqonchilikning mohiyati, afzalliklari, texnologik jarayonlari va O'zbekiston sharoitida joriy etish istiqbollari yoritilgan. Shuningdek, gidroponika orqali suv va yer resurslaridan samarali foydalanish masalalari tahlil qilinadi.

Kirish. Bugungi kunda jahonda suv tanqisligi va yer resurslarining cheklanganligi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda jiddiy muammo bo'lib qolmoqda. Shu bois, tuproqsiz o'simlik yetishtirish texnologiyalari, jumladan, gidroponik dehqonchilik tizimi qishloq xo'jaligining muhim yo'nalishiga aylanmoqda. Bu usul nafaqat ekologik jihatdan toza mahsulot olish, balki shahar sharoitida ham samarali dehqonchilik qilish imkonini beradi.

Asosiy qism. Gidroponika (yunoncha "**hydro**"– suv, "**ponos**"-mehnat) o'simliklarni tuproq o'rniga maxsus oziq eritmasida o'stirish usulidir. Bunda o'simlik ildizlari azot, fosfor, kaliy, magniy, kalsiy va boshqa elementlardan tashkil topgan suv eritmasidan bevosita oziqlanadi.

Gidroponika - bu o'simliklar maxsus tayyorlangan suv eritmasidan ozuqaviy moddalarni iste'mol qiladigan tuproqsiz o'simliklarni etishtirish usuli. Tuproqning o'rniga sun'iy o'rtacha yoki substrat ishlatiladi (masalan, mineral jun, kengaytirilgan loy, kokon tolasi) va o'simliklar minerallar, suv va kislorodning to'liq doirasi bilan ta'minlanadi.

Gidroponika - bu bog'dorchilikning bir turi va gidrokulturaning kichik bo'limi bo'lib, unda o'simliklar, odatda ekinlar yoki dorivor o'simliklar, tuproq ishlatmasdan, suv asosidagi mineral ozuqa eritmasi yordamida sun'iy muhitda o'stiriladi. Quruqlikda yoki suvda o'suvchi o'simliklar ildizlari oziqaviy eritmaga to'liq botirilgan holda yoki perlit, shag'al yoki boshqa inert moddalarda mexanik tarzda ushlab turilgan holda o'stiriladi.

Inert muhit ishlatilgan bo'lishiga qaramay, o'simlik ildizlari rizosfera pH muhitiga ta'sir ko'rsatishi va ildiz ajratmalari (ekssudatlar) orqali rizosferadagi biologik muvozanatni o'zgartirishi mumkin. Bu esa o'simlikda ikkilamchi metabolitlar hosil bo'lishida fiziologik muvozanatga ta'sir etadi. Genetik jihatdan o'zgartirilgan (transgen) o'simliklar gidroponik usulda o'stirilganda, ularning ildizlari farmatsevtik oqsillarni gidroponik eritmaga ajratib chiqarishi mumkin.

Gidroponik tizimlarda ishlatiladigan oziqaviy moddalarning manbai turlicha bo'lishi mumkin - masalan, baliq chiqindilari, o'rdak go'ngi, sotib olingan kimyoviy o'g'itlar yoki maxsus tayyorlangan aralash ozuqa eritmaları.

Dalada o'stirishdan farqli o'laroq, gidroponik o'simliklar odatda, issiqxonalarda yoki yopiq muhitda, inert materiallarda va nazorat ostidagi qishloq xo'jaligi tizimida (CEA) o'stiriladi. Gidroponik usulda keng tarqalgan o'simliklarga pomidor, qalampir, bodring, qulupnay, salat barglari va nasha kiradi. Bundan tashqari, Arabidopsis thaliana o'simligi ham shu usulda o'stiriladi, chunki u o'simlik genetikasida model organizm hisoblanadi.

Gidroponika bir qator afzalliklarga ega, eng muhimi - suv sarfini kamaytirish.

Masalan, 1 kilogramm pomidor yetishtirish uchun:

- an'anaviy intensiv dehqonchilikda 214 litr suv;
- gidroponik usulda 70 litr suv;
- aeroponika usulida esa atigi 20 litr suv sarflanadi.

Gidroponik tizimda o'stirilgan o'simliklar boshqa usullarga nisbatan ko'proq biomassa va oqsil ishlab chiqaradi, agar ular bir xil sharoit va ozuqa miqdorida o'stirilgan bo'lsa. Gidroponika nafaqat yerda, balki kosmosdagi o'simlik yetishtirish tajribalarida ham muvaffaqiyatli qo'llanilgan.

Gidroponikalarning asosiy printsiplari va xususiyatlari:

Siyobless o'sishi: o'simliklar tuproqsiz o'sadi, begona o'tlar va kasallik kabi tuproq bilan bog'liq muammolarni yo'q qiladi.

Oziqlantiruvchi eritma: barcha muhim oziq moddalar suvda eritiladi. Bu ularning tarkibi, konsentratsiyasi va nisbatlarini aniq nazoratga beradi, bu o'sish uchun maqbul sharoitlarni ta'minlaydi.

Sun'iy substrat: kengaytirilgan loy, mineral jun, hindiston yong'og'i tolasi yoki hatto suv o'simliklarni qo'llab-quvvatlash uchun ishlatiladi.

Kislonid ta'minoti: ildizlar etarli qismini olishi kerak, shuning uchun tizimlar ko'pincha echimni aeratsiya qilishni o'z ichiga oladi.

Ushbu usul qishloq xo'jaligida, shuningdek, butun yil davomida iqlim va mavsumda o'sib borayotgan o'simliklar uchun keng qo'llaniladi.

Bu texnologiya asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

1. Suv tejamkorligi – an'anaviy dehqonchilikka nisbatan 70-90% kam suv sarflanadi.
2. Hosildorlikning yuqoriligi – o'simliklarning oziqa muvozanati to'liq nazorat qilinadi.
3. Tuproq sharoitiga bog'liqlik yo'q-cho'l, sanoat yoki yopiq binolarda ham mahsulot yetishtirish mumkin.
4. Zararkunandalarga qarshi xavfsiz muhit-pestitsidlardan foydalanish zarurati kamayadi.
5. Yil davomida uzluksiz ishlab chiqarish imkoniyati mavjud.

O'zbekiston sharoitida gidroponik tizimlar ayniqsa, issiqxona xo'jaliklarida keng qo'llanilmoqda. Masalan, pomidor, bodring, ko'katlar va qulupnay kabi ekinlar uchun suv eritmaları orqali optimal oziqlanish sharoitlari yaratilmoqda. Toshkent, Buxoro, Samarqand va Farg'ona viloyatlarida gidroponik issiqxonalar soni yildan-yilga ortib bormoqda. Shuningdek, **“Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasiga** muvofiq, gidroponika energiya tejamkor va barqaror texnologiya sifatida ahamiyat kasb etadi. Bu esa mamlakatimizda ekologik toza mahsulot eksportini oshirish va oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Suv sarfining kamayishi va ozuqa moddalarning nazoratli ishlatilishi. An'anaviy dehqonchilik bilan solishtirganda, gidroponik tizimlar suv sarfini 90 foizgacha kamaytiradi. Bundan tashqari, gidroponik tizimlarda suv va ozuqa moddalari qayta aylanadigan muhitda ishlatiladi, bu esa suv oqimlari va mahalliy suv manbalariga ifloslantiruvchi moddalar chiqishini oldini oladi.

Yer resurslaridan samarali foydalanish. Ekinlarni binolar ichida yoki issiqxonalarda gidroponika orqali o'stirish yer maydonidan foydalanishni kamaytiradi, shu orqali unumdor tuproqni boshqa maqsadlarda ishlatish imkonini beradi. Shuningdek, gidroponik muhitda o'simlik yetishtirish pestitsidlar va kimyoviy vositalardan foydalanish zaruratini kamaytiradi. Buning sababi shundaki, dehqonchilikdagi ko'plab zararkunandalar va kasalliklar tuproq orqali tarqaladi. Gidroponika esa tuproqdan foydalanmaydi, shuning uchun bunday muammolar kamayadi.

Shahar sharoitida ekin yetishtirish imkoniyati. Vertikal, joyni tejovchi gidroponik tizimlardan foydalanish orqali ekinlarni shahar hududlarida ham o'stirish mumkin bo'ladi. Biroq, bunday tizimlarda suv filtrlash uskunalari va sun'iy yoritish ishlatilgani sababli energiya sarfi katta bo'lishi mumkin. Shu sababli, gidroponik fermalarning uglerod izi (carbon footprint) energiya manbasi, mahalliy iqlim va ishlab chiqarish miqyosiga qarab farq qiladi. Agar quyosh panellari kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalari ishlatilsa, bunday fermalarni yanada barqaror va ekologik toza qilish mumkin.

Resurslardan foydalanish. Gidroponik tizimlar an'anaviy dehqonchilikka nisbatan kamroq suv ishlatadi, chunki suv tuproq orqali shimilmaydi yoki bug'lanib ketmaydi, balki qayta aylantiriladi. Oziqaviy moddalarning o'simlik ildizlariga aniq yetkazilishi esa o'g'it isrofini kamaytiradi va dehqonchilik xarajatlarini pasaytiradi.

Yuqori hosildorlik va tezroq o'sish. O'simliklar suv, ozuqa va yorug'lik bilan to'liq nazorat ostidagi muhitda ta'minlanganligi sababli, gidroponik usulda o'stirilgan ekinlar tezroq o'sadi va ko'proq hosil beradi. Ba'zi tadqiqotlar natijalariga ko'ra, gidroponika an'anaviy dehqonchilikka nisbatan 20-30% ko'proq hosil berishi mumkin. Yil davomida uzluksiz ishlab chiqarish. Gidroponik ekinlar yopiq, nazoratli muhitda o'stirilgani sababli, ular mavsumga yoki iqlimga bog'liq emas.

Shuningdek, qurg'oqchilik yoki sovuq ob-havo kabi ekstremal sharoitlar hosilga kam ta'sir ko'rsatadi. Bu esa barqaror ishlab chiqarishni ta'minlaydi va gidroponik tizimlarda ekinlarni yil davomida uzluksiz yetishtirish imkonini beradi.

Zararkunanda va kasalliklarga qarshi nazorat. Gidroponika tuproq o'rniga boshqa moddalardan (substratlardan) foydalanadi, shuning uchun tuproq orqali yuqadigan kasalliklar va zararkunandalar bartaraf etiladi. Bu esa kimyoviy pestitsidlar ishlatish zaruratini kamaytiradi va ekin parvarishi xarajatlarini pasaytiradi.

Xulosa. Gidroponik dehqonchilik-kelajak qishloq xo'jaligining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u suv resurslarini tejash, ekologik muhitni asrash va barqaror oziq-ovqat tizimini shakllantirish imkonini beradi. O'zbekiston uchun bu texnologiya, ayniqsa, cho'l va yarim cho'l hududlarda, samarali yechim sifatida katta istiqbolga ega. Gidroponik bog'lar unumdor yeri bo'lmagan shahar hududlarida ham tashkil etilishi mumkin. Ular binolar tomlarida, omborlarda yoki boshqa bo'sh joylarda qurilishi mumkin. Bu orqali shahar aholisi o'z hududida yetishtirilgan yangi va toza mahsulotlardan foydalanish imkoniga ega bo'ladi, chunki yetkazib berish masofasi qisqaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Qarori "Qishloq xo'jaligi sohasida ilg'or raqamli texnologiyalarni joriy qilish to'g'risida"gi 02.08.2023 PQ 257-sonli Qarori.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni "Qishloq xo'jaligi sohasiga zamonaviy texnologiyalarni joriy etishni yanada jadallashtirish orqali samaradorlikni oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 15.08.2025 PF-130 Farmoni.

3. Ganiyev B. Zamonaviy qishloq xo'jaligi texnologiyalari.-Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 2022.

4. Rahmonov D. "Issiqxona xo'jaligida gidroponik tizimlardan foydalanish tajribalari"// Agrotexnologiya jurnali. 2023-yil №4, 12-18-betlar.

5. FAO (Food and Agriculture Organization). (2021). Hydroponics as an innovative method for sustainable agriculture. Rome.

6. United Nations Environment Programme (UNEP). (2022). Green Economy and Sustainable Farming Practices.

SOLIQ TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI.

Mansurov Kamoliddin Mengortiqovich
Surxondaryo viloyati soliq boshqarmasi
davlat soliq katta inspektori

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimining samaradorligi har bir davlat iqtisodiy barqarorligining asosiy omili hisoblanadi. Davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi soliq tushumlari hisobiga shakllanadi, shu bois uning adolatli, shaffof va samarali tashkil etilishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning garovi bo'ladi. Soliq tizimini takomillashtirish masalasi nafaqat rivojlanayotgan, balki rivojlangan mamlakatlar uchun ham doimiy ravishda dolzarb hisoblanadi.

Soliq tizimini isloh qilish zaruriyati quyidagi omillar bilan izohlanadi. Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash – soliqlar davlat budjeti barqarorligi va iqtisodiy o'sishning asosiy manbaidir. Tadbirkorlik muhitini yaxshilash – soddalashtirilgan va adolatli soliq tizimi kichik va o'rta biznes faolligini oshiradi. Investitsiyalarni jalb qilish – soliq imtiyozlari va prognozli siyosat xorijiy sarmoya kiritishga rag'bat beradi. Raqamli iqtisodiyotga moslashish – elektron savdo, onlayn xizmatlar va frilans faoliyati kabi yangi sohalarida soliq bazasini yangilash talab etiladi. Ijtimoiy adolatni ta'minlash – daromadlar tafovutini qisqartirish va aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishda soliq tizimi muhim vosita hisoblanadi.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, soliq tizimini takomillashtirishda quyidagi tendensiyalar ustuvor hisoblanadi:

Raqamli soliq ma'muriyati — AQSH, Janubiy Koreya va Singapurda soliqlarni elektron hisoblash va to'lash tizimlari joriy etilgan. Bu orqali soliq yig'implari oshgan va firibgarlik holatlari kamaygan.

Soliq yukini optimallashtirish — Germaniya va Yaponiyada soliq stavkasi yuqori bo'lsa ham, soliq imtiyozlari orqali iqtisodiy faollikni rag'batlantirish ta'minlangan.

“Yashil iqtisodiyot”ga soliq islohotlari — Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida ekologik faoliyatni rag'batlantiruvchi soliqlar joriy etilgan.

Xalqaro soliq hamkorligi — global kompaniyalar faoliyatida ikki marta soliq to'lashning oldini olish bo'yicha kelishuvlar ishlab chiqilmoqda.

O'zbekistonda keyingi yillarda soliq tizimini isloh qilish bo'yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, dolzarb yo'nalishlar sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

- soliq tizimini raqamlashtirishni chuqurlashtirish – “my.soliq.uz” va elektron hisobot tizimlarini takomillashtirish orqali shaffoflikni oshirish;
- soliq yukini optimallashtirish – kichik biznes va startaplar uchun yengillashtirilgan stavkalarni joriy etish;
- investitsiyalarni rag'batlantiruvchi imtiyozlar – eksport, innovatsiya va yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish sohalariga soliq chegirmalari berish;
- norasmiy iqtisodiyotni qisqartirish – elektron hisob-faktura va raqamli nazorat orqali yashirin daromadlarni aniqlash;
- ijtimoiy yo'naltirilgan soliq siyosati – aholining kam ta'minlangan qatlamini soliqdan qisman ozod qilish yoki qaytarma to'lov tizimini joriy etish.

Mamlakatda to'g'ri isloh qilingan soliq tizimi quyidagi ijobiy natijalarga olib kelishi mumkin. Davlat budjeti daromadlari barqaror o'sadi, tadbirkorlik muhiti yaxshilanadi va ish o'rinlari ko'payadi, xorijiy investitsiyalar hajmi oshadi, soliq to'lovchilar ishonchi va soliq intizomi kuchayadi, ijtimoiy tenglik va adolat ta'minlanadi.

Soliq tizimini takomillashtirish bugungi kunda iqtisodiy siyosatning eng dolzarb vazifalaridan biridir. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, samarali soliq tizimi faqat yuqori stavka yoki katta yig'implar emas, balki adolat, soddalik, raqamlashtirish va rag'batlantirish tamoyillari asosida qurilgandagina iqtisodiy taraqqiyotga xizmat qiladi. O'zbekiston uchun esa soliq tizimini raqamli iqtisodiyot talablariga moslashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va aholi turmush darajasini oshirish asosiy yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Ro'zmetov, A.SH. Soliq tizimini takomillashtirish yo'nalishlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
3. G'ofurov, Sh.M. Soliq siyosati va uning iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni. – Toshkent: Moliya, 2019.
4. Qodirov, B.B. Soliq islohotlari va ularning bozor iqtisodiyotidagi ahamiyati. – Toshkent, 2022.
5. Brizgalin, A.V. Nalogovaya sistema: teoriya i praktika. – Moskva: Nalogi i finansovoye pravo, 2021.
6. Masgutova, N.V. Sovershenstvovaniye nalogovoy politiki v usloviyax sifrovoy ekonomiki. – Kazan, 2020.
7. Smirnov, S.N. Reformirovaniye nalogovoy sistemi postsovetskix gosudarstv: opit i problemi. – Moskva: Finansi i statistika, 2019.
8. Gurevich, M.A. Sovremenniy tendensii nalogovogo administrirovaniya. – Sankt-Peterburg, 2022.
9. REFORMING TAX POLICY FOR SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN (Gulshahnoz Gulyamova) — «Reforming tax policy for sustainable economic development in Uzbekistan». americanjournal.org
10. ISSUES OF IMPROVING THE PRACTICE OF RESOURCE TAXATION IN THE TAX SYSTEM OF UZBEKISTAN (Nasimdjano Yunusjon Zoxidovich) — «Issues of improving the practice of resource taxation in the tax system of Uzbekistan». econfseries.com.

HUDUDLARDA IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA YASHIL IQTISODIYOTNING O'RNI

Maxammadjon Tuychiyevich Butaboev

i.f.d., professor, Farg'ona davlat texnika universiteti

Mo'ydinjon Abduraxmonovich Arziyev

“Iqtisodiyot” kafedrasi assistenti,

Farg'ona davlat texnika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada jahonda va O'zbekistonda issiqxona gazlarining atmosferaga chiqarilishi, ekologik vaziyat hamda uning oqibatlari bayon etilgan. Shuningdek, hududlarda yashil iqtisodiyotni yanada rivojlantirish masalalari bo'yicha zarur taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: issiqxona gazlari, atmosfera, iqlim o'zgarishi, global isish, ekologik xavf-xatar, yashil makon.

Bugungi kunda dunyoda issiqxona gazlarining atmosferaga chiqarishning normallashtirish, yashil energetika tizimlariga investitsiyalar kiritish, ko'mirga va mazutga ishlaydigan elektr stansiyalarini bosqichma-bosqich to'xtatish, muqobil energiya iste'moliga o'tish, shamol, quyosh energiya manbalaridan to'la foydalanishni rag'batlantirish hamda “yashil” texnologiyalardan keng foydalanish, energiya samaradorligini oshirish dolzarb muammo hisoblanadi.

Hozirgi kunda iqlim o'zgarishi eng katta ekologik xavf-xatar tug'dirmoqda. Shu bilan birgalikda global qazib olinayotgan yoqilg'i (ko'mir yiliga 32 milliard tonna) va neft mahsulotlaridan (Osiyo davlatlarida 0.7 milliard tonna, gaz 221 milliard kub metr) foydalanish hozirgi vaqtda iqlimni 4°C dan 6°C gacha ko'tarilishi mumkin. Bu esa oziq-ovqat ishlab chiqarish, inson salomatligi va biologik xilma-xillik uchun fojiali halokatlarni keltirib chiqaradi.

Chorvachilikda, parrandachilikda va o'simlik chiqindilarini qayta ishlash natijasida olingan biogaz qishloq xo'jaligini rivojlantirishda ahamiyatlidir. Ularni qayta ishlash natijasida hosil qilingan tabiiy mineral o'g'itlardan foydalanish tuproq unumdorligi oshiradi. Shu bilan birgalikda, sun'iy intellekt yordamida erni melorativ xolatini, ya'ni sho'rlanish, zahlanish, quriqlanish, emirilganlik darajalari o'rganiladi va “tashhez” qo'yadi [1]. O'zbekistonda har yili tuproq quriqshab, emirilish oqibatida 15 ming gektar er ishdan chiqmoqda.

Bugungi kunda iqlim o'zgarishi va global isish, tuproq tabiiy unumdorligini pasayib ketayotganligi, bioxilma-xillikni kamayib ketayotganligi, tabiiy kapital zahiralarning tugab borayotganligi, ichimlik suvi tanqisligi, atrof-muhitni ifloslanishi, oziq-ovqat inqirozi, energiya muammosi, qayta tiklanadigan energiya iste'moliga ommaviy o'tish, atmosferaga chiqarilayotgan issiqxonalar gazlari, transport vositalaridan chiqayotgan CO₂ uglerod oksidi gazlari normadan yuqoriligi, avtomobil parklarining elektrlashtirish va boshqalar asosiy ekologik muammolar hisoblandi[2].

Iqlim o'zgarishi avlodlararo yuk bo'lib, O'zbekiston kelajak avlod oldidagi majburiyatini oshirishi lozim, chunki global energiyaga talab 2020 yildagi 20 TVt 2040 yilga kelib 25 TVt ga oshadi va 2050 yilga kelib hozirgi (2023 yil) darajadan ikki barobar ko'payadi. O'zbekiston past uglerodli, iqlimga chidamli energetika infratuzilmasiga erishish uchun yashil moliya portfelini taklif qilishi kerak. Agar hech qanday moliyaviy chora ko'rilmasa qazib olinayotgan neft, mazut, gaz va ko'mirlardan ishlab chiqarishda foydalanishni kengaytirsak (foydalanishni davom ettirsak) atmosferadagi CO₂ konsentratsiyasini yuqoriligi sababli 2050 yilga kelib 2,5° C dan 4,5° C gacha global isishga olib keladi. Iqlim o'zgarishi natijasida mamlakatimiz 20 foiz qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yo'qotadi.

Hozirgi vaqtda yer osti (O'zbekiston) qazilma boyliklarini qazib olishda 60 million tonna chiqindilar atrof muhitga tashlab yuboriladi, konlarni portlatishda 250 ming tonna chang, 10 ming tonna zaharli gazlar shamolning tezligi sekundiga 15-20 metr bo'lgani uchun chang va zaharli gazlar 70-120 km.gacha uchib borib atrof-muhitni zaharlamoqda.

Bizga ma'lumki, O'zbekistonda energiya ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash uchun katta imkoniyatlar mavjud. Uning ekologik yukini kamaytirish uchun ko'mirni iloji boricha texnologiya asosida yoqish zarur, lekin hozir ham rivojlanayotgan mamlakatlar tomonidan qo'llaniladigan eski usullar saqlanib qolmoqda, bu esa maqsadga mos kelmaydi.

O'zbekistonda yiliga 320 million tonna uglerod chiqindilari atmosfera havosini zaharlamoqda. Har bir fuqaroga 12,2 ming tonna uglerod chiqindisi to'g'ri keladi, bu Evropa fuqarolarga nisbatan 14 % ga ko'p demakdir.

Davlat statistika qo'mitasining 2022 yil 10 iyun kuni e'lon qilgan ma'lumotiga ko'ra respublikada bir yilda atmosfera havosiga 909 ming tonna turli xil ifloslantiruvchi moddalardan iborat tashlamalar tashlangan.

Bu ko'rsatkich 2019 yilga nisbatan 43,8 ming (4,6 %) hamda 2020 yilga nisbatan 15,4 ming (2 %) tonnaga kamayganligini ko'rish mumkin. 2030 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekiston Respublikasining Atrof-muhitni muhofaza qilish Konsepsiyasida har yili sanoat tashlamalarini 1 foizga kamaytirish belgilangan. Birgina, o'tgan 2021 yil davomida jami 131 ta korxonada 230 ta chang-gaz tozalash uskunalari modernizatsiya qilinib, 22 ta korxonada 60 ta yangi uskunalar o'rnatilgan. Ushbu tadbirlar uchun jami 33,7 mlrd.so'm mablag' sarflangan.

Ayniqsa, ushbu tadbirlar Andijon, Samarqand, Sirdaryo, Toshkent, Farg'ona viloyatlari va Toshkent shahrida keng ko'lamda amalga oshirilganligi bois ushbu hududlardagi tashlamalar miqdori oldingi yilga nisbatan mos ravishda 6,5, 13,7, 25,8, 5,0, 3,5 va 4,7 ming tonnaga kamaygan.

Hozirda mamlakatimizda "Yashil makon" milliy loyihasi ishlab chiqildi va bu loyihada yiliga 200 million tupdan ortiq daraxt va ko'chatlarni ekish orqali shaharlardagi yashil maydonlarni amaldagi 8 % dan 30 % gacha oshirish rejalashtirildi. Shu bilan birgalikda O'zbekistonda 2 noyabrdan 10 dekabrgacha daraxt ekish bo'yicha "Dolzarb 40 kunlik" e'lon qilindi. Xududlar kesimida Jizzax, Qashqadaryo, Samarqand, Surhondaryo va Toshkent viloyatlarida 16 million tupdan, Andijon, Buxoro, Namangan va Farg'ona viloyatlarida 15 million tupdan, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Navoiy, Sirdaryo va Xorazm viloyatlarida esa 14 million tupdan ko'chat ekish rejalashtirildi. Loyiha bo'yicha muassasalar xovlisi, mahallalarga, yo'l va dala chetlariga ham daraxtlar ekilishi belgilandi.

Mutaxassislarning tavsiyalariga asosan, hududlarda ekish uchun 27 turdagi daraxt ko'chatlarini ekish taklif etildi. Masalan, kashtan, oqqayin, eman, yapon saforasi, shumtol, qayrag'och, pavloniya, terak, akatsiya, chinor, tut, jiyya, yong'oq, behi, olma, uzum va virtin archasi bizning mintaqalar uchun mosdir. Har bir viloyatning iqlimi va tuproq tarkibi inobatga olinib, qaysi ko'chat unib, ko'karib ketishiga jiddiy e'tibor qaratiladi.

Fikrimizcha, Farg‘ona viloyati hokimligi tumanlar kesimida, mahallalarda, dala chekkalariga tutlar, daraxtlar, archalar, chinor va mevali daraxtlarni xashar yo‘li bilan 1 mln tupi o‘tkazilsa, 200 ming tonna CO₂ zaxarli gazlarni zararsizlantirish mumkin, O‘zbekiston bo‘yicha esa 20 mln tupi o‘tkazilsa, 4-5 mln tonna uglerod gazlari zararsizlantiriladi.

Har bir daraxt 1 yilda 15 kilogramm karbanad angdrid yotadi va o‘zidan 2 kishiga yetadigan kislorod chiqarib beradi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Иминов Т.К., Вахабов А.В., Тешабоев Т.З., Бутабоев М.Т. “Зелёная экономика” как основа устойчивого развития. Монография “Алоқачи”, 2019.-480 с.
2. Vaxabov A.V., Xajibakiev SH.X. Barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashda “yashil iqtisodiyot”ning o‘rni /“Jahonda barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyalarini amalga oshirish mexanizmi va dastaklari” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari to‘plami. -: Toshkent. “Universitet”. 2018. 4-15 b.
3. Butaboev M.T. “Yashil” iqtisodiyot darslik – FarPi .2023. 248 b
4. Butaboev M.T., I.Ismanov “Yashil” iqtisodiyot: muammo va echimlar Monografiya 2023. 195 b
5. Butaboev M.T., “O‘zbekistonning yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi va uning mohiyati” maqola “Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot” 2022. 4-son.

SURXONDARYO VILOYATINING IQTISODIY SALOHİYATINI BAHOLASHNING STATISTIK YONDASHUVI

Zaripova Mukaddas Djumayozovna

Kompyuter va dasturiy injiniring kafedrası dotsenti
Termiz davlat universiteti

Normurodov Asliddin Alijon o‘g‘li

Kompyuter va dasturiy injiniring kafedrası o‘qituvchi
Termiz davlat universiteti

Annotatsiya: Maqolada Surxondaryo viloyatining 2010–2025 yillar oralig‘idagi asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari asosida hudud iqtisodiy salohiyatining shakllanishi, dinamikasi va rivojlanish omillari statistik jihatdan tahlil etilgan. Ishda yalpi hududiy mahsulot (YHM), aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan YHM, investitsiyalar hajmi, bandlik darajasi, sanoat hajmi, tadbirkorlik subyektlari soni hamda eksport hajmi kabi ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanilgan. Shuningdek, mintaqaning iqtisodiy salohiyatini ifodalovchi ma’lumotlar statistik normallashtirish (min–max) va entropiya usuli orqali qayta ishlanib, har bir ko‘rsatkichning o‘zaro ta’siri va nisbiy ahamiyati aniqlangan. Shu asosda tuzilgan integral iqtisodiy salohiyat indeksi hudud iqtisodiy rivojlanishining umumiy darajasini baholashga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy salohiyat, mintaqaviy statistika, integral indeks, investitsiya faolligi, sanoat rivoji, tadbirkorlik subyektlari.

Kirish

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni hududlar kesimida barqaror rivojlantirish, resurslardan samarali foydalanish va investitsion muhitni yaxshilashga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. “O‘zbekiston–2030” strategiyasi hamda “Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish” dasturlarida har bir viloyatning o‘ziga xos tabiiy, mehnat, ishlab chiqarish va innovatsion salohiyatidan samarali foydalanish, hududlar o‘rtasidagi nomutanosibliklarni kamaytirish hamda investitsiya faolligini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1,2].

Biroq amaliyot shuni ko‘rsatmoqdaki, hududlarning iqtisodiy imkoniyatlarini baholashda faqat yalpi iqtisodiy ko‘rsatkichlarga (YHM, sanoat hajmi, bandlik va boshqalar) tayanish hududiy farqlarni to‘liq aks ettira olmaydi. Chunki bu ko‘rsatkichlar o‘zaro bevosita bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks tahlil qilmasdan turib, iqtisodiy salohiyatning haqiqiy darajasini aniqlash mushkul. Shu

bois mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini statistik modellash, integral indekslar yordamida o'lash va taqqoslash ilmiy va amaliy jihatdan dolzarb masalaga aylangan.

Surxondaryo viloyati O'zbekiston Respublikasi janubidagi strategik hududlardan biri bo'lib, tabiiy, mehnat va ishlab chiqarish resurslari jihatidan katta imkoniyatlarga ega. So'nggi yillarda viloyatda sanoat tarmoqlarini kengaytirish, qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohalarini modernizatsiya qilish, tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash hamda eksport salohiyatini oshirish yo'nalishida sezilarli natijalarga erishilmoqda. Shu bilan birga, bu o'sish sur'atlarini tizimli ravishda o'lash, hudud salohiyatining real hajmini baholash va rivojlanish istiqbollarini aniqlash uchun ilmiy asoslangan statistik yondashuv zarurati kuchaymoqda.

Mazkur ishning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi davrda mintaqaviy iqtisodiy siyosatni samarali yuritish uchun faqat iqtisodiy natijalarni emas, balki ularni shakllantiruvchi omillar tizimini (investitsiya faolligi, sanoat rivoji, bandlik, tadbirkorlik dinamikasi, eksport imkoniyatlari) chuqur tahlil qilish zarur. Hududiy iqtisodiy salohiyatdan samarali foydalanish orqali resurslardan foydalanish samaradorligini baholash, iqtisodiy o'sish drayverlarini aniqlash hamda siyosiy qarorlar uchun statistik asos yaratish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shu maqsadda maqolada Surxondaryo viloyatining 2010–2024 yillar oralig'idagi asosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari asosida hudud iqtisodiy salohiyatini baholashga doir integral indeks modeli ishlab chiqish va uni statistik tahlil asosida amaliy jihatdan qo'llashga asosiy e'tibor qaratilgan. Ushbu yondashuv mintaqaning iqtisodiy rivojlanish tendensiyasini aniqlash, kuchli va zaif tomonlarini baholash hamda istiqboldagi barqaror o'sish yo'nalishlarini belgilash imkonini beradi.

Metodologiya

Surxondaryo viloyatining iqtisodiy salohiyatini baholashda kompleks yondashuvdan foydalanildi. Tadqiqotda iqtisodiy salohiyatni aniqlovchi yettita asosiy ko'rsatkich tanlandi: yalpi hududiy mahsulot (YHM), aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YHM, investitsiyalar hajmi, bandlik darajasi, sanoat hajmi, tadbirkorlik subyektlari soni va eksport hajmi. Ushbu ko'rsatkichlar mintaq iqtisodiyotining ishlab chiqarish, investitsion, mehnat va tashqi iqtisodiy salohiyatini ifodalaydi.

Tahlil uchun O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi hamda Surxondaryo viloyati statistika boshqarmasining 2010–2024 yillar bo'yicha rasmiy ma'lumotlaridan foydalanildi. Ma'lumotlar sonli ko'rinishda (mlrd so'm, mln AQSh dollari, foiz, birlik) ifodalangani sababli ular o'lchov jihatidan turlicha bo'lib, yagona diapazonga keltirish zarurati tug'ildi. Shu maqsadda barcha ko'rsatkichlar [0;1] oralig'dagi normallashtirilgan shaklga keltirildi.

Normallashtirish min–max usuli asosida amalga oshirildi, ya'ni har bir ko'rsatkichning eng kichik va eng katta qiymatlari hisobga olinib, ularning orasidagi nisbat aniqlanadi [3,4]. Uning formulasi quyidagi ko'rinishga ega:

$$z_{it} = \frac{x_{it} - \min(x_i)}{\max(x_i) - \min(x_i)} \quad (1)$$

bu yerda: x_{it} – i-ko'rsatkichning t -yildagi qiymati; $\min(x_i)$ va $\max(x_i)$ – ko'rsatkichning minimal va maksimal qiymatlari; z_{it} – normallashtirilgan qiymat.

Bu bosqich ko'rsatkichlarni o'lchovsiz (dimensionless) shaklga keltirib, ularni yagona tizimda solishtirish imkonini beradi.

Bundan tashqari, integral iqtisodiy salohiyat indeksini shakllantirish jarayonida har bir ko'rsatkichning ta'sir kuchi bir xil emasligi sababli, ularning og'irlik (vazn) koeffitsientlarini aniqlash zarur bo'ldi. Mazkur bosqichda entropiya usuli qo'llanildi, chunki u sub'ektiv baholashdan farqli ravishda ma'lumotlarning ichki statistik xususiyatlariga asoslanadi va ko'rsatkichlarning axborot mazmuni darajasini aniqlash imkonini beradi. Entropiya yondashuvi shundan iboratki, ma'lumotlarning tarqalish diapazoni qanchalik keng bo'lsa, ushbu ko'rsatkich iqtisodiy salohiyat haqidagi ma'lumotni shunchalik boy aks ettiradi; natijada u ko'proq vaznga ega bo'ladi. Shu tarzda, har bir indikatorning nisbiy ahamiyati obyektiv tarzda aniqlanadi hamda integral indeksning ishonchliligi oshiriladi [3,5,6].

Entropiya usulining hisoblash bosqichlari quyidagi ketma-ketlikda amalga oshirildi:

1. Har bir ko'rsatkichning ulushi quyidagicha aniqlanadi:

$$p_{it} = \frac{z_{it}}{\sum_{t=1}^T z_{it}} \quad (2)$$

bu yerda p_{it} - i -ko'rsatkichning t -yildagi ulushi; z_{it} - normallashtirilgan qiymat; T - yillar soni. Unga ko'ra, har bir ko'rsatkichning o'rtacha ulushi (p_{it}) - 2010-2024 yillar uchun hisoblab chiqildi (1-jadval).

1-jadval

2010-2024 yillar uchun ko'rsatkichlarning o'rtacha ulushi (p_{it})

No	Ko'rsatkich nomi	O'rtacha ulushi (p_i)
1	Yalpi hududiy mahsulot (YHM), mlrd so'm	0,137
2	Aholi jon boshiga YHM, ming so'm	0,212
3	Investitsiyalar hajmi, mlrd so'm	0,158
4	Bandlik darajasi, %	0,125
5	Sanoat hajmi, mlrd so'm	0,153
6	Tadbirkorlik subyektlari soni, birlik	0,167
7	Eksport hajmi, mln AQSh dollari	0,048
Jami:	-	1,000

Demak, bu yerda normallashtirilgan qiymatlar asosida har bir ko'rsatkichning ulushi (p_{it}) aniqlandi. Ushbu ulush ko'rsatkichning umumiy tizimdagi nisbiy hissasini ifodalaydi, ya'ni u mintaqaning iqtisodiy salohiyatiga qanchalik ta'sir etishini statistik tarzda ko'rsatadi. 1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YHM (0,212) ko'rsatkichi eng katta o'rtacha ulushga ega bo'lib, hududning iqtisodiy farovonligi darajasini ifodalovchi asosiy indikator hisoblanadi. Tadbirkorlik subyektlari soni (0,167) va investitsiyalar hajmi (0,158) ulushlari ham yuqori bo'lib, ular iqtisodiy faollik va kapital qo'yilmalarning salohiyat shakllanishidagi muhim omillar ekanini ko'rsatadi. Shu bilan birga, eksport hajmi (0,048) eng past ulushga ega bo'lib, bu tashqi iqtisodiy faoliyatning ichki ishlab chiqarish salohiyatiga nisbatan pastroq darajada shakllanganini bildiradi.

2. Entropiya qiymati quyidagi formula orqali topiladi:

$$E_{it} = -k \sum_{t=1}^T p_{it} \ln(p_{it}), \quad k = \frac{1}{\ln(T)} \quad (3)$$

bu yerda E_i - i -ko'rsatkich uchun entropiya darajasi; p_{it} - i -ko'rsatkichning t -yildagi ulushi; k - doimiy koeffitsient bo'lib, entropiya qiymatini normallashtirish uchun ishlatiladi.

Entropiya qiymati ma'lumotlarning tartibsizlik darajasini ko'rsatadi: agar qiymatlar juda farq qilsa (dispersiya yuqori), entropiya kichik bo'ladi; agar qiymatlar o'xshash bo'lsa - entropiya yuqori bo'ladi.

3. Axborot farqlanishi darajasi (ya'ni informatsion og'ish) quyidagicha aniqlanadi:

$$d_i = 1 - E_i \quad (4)$$

bu yerda d_i - i -ko'rsatkichning ma'lumotlaridagi farqlanish darajasi (axborot boyligi).

Qiymat qanchalik katta bo'lsa, bu ko'rsatkich iqtisodiy salohiyatni shunchalik kuchli ifodalaydi.

4. Ko'rsatkichlarning yakuniy og'irlik (vazn) koeffitsientlari quyidagi formula bilan aniqlanadi:

$$w_i = \frac{d_i}{\sum_{i=1}^n d_i} \quad (5)$$

bu yerda w_i - i -ko'rsatkichning umumiy iqtisodiy salohiyat indeksidagi nisbiy og'irligi; n - ko'rsatkichlar soni.

Natijada, barcha ko'rsatkichlar uchun w_i yig'indisi 1 ga teng bo'ladi:

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1 \quad (6)$$

bu yerda $n=7$ ko'rsatkichlar soni.

Bu shuni anglatadiki, har bir indikatorning iqtisodiy salohiyatga qo'shgan hisssasi umumiy tizimda mutanosib tarzda baholanadi (2-jadval).

2-jadval

Surxondaryo viloyati iqtisodiy salohiyatini shakllantiruvchi ko'rsatkichlarning og'irlik (vazn) koeffitsientlari (2010–2024-yillar uchun)

№	Ko'rsatkich nomi	Entropiya (E_i)	Axborot farqlanishi (d_i)	Og'irlik (w_i)
1	Yalpi hududiy mahsulot (YHM), mlrd so'm	0,863	0,137	0,065
2	Aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YHM, ming so'm	-0,000	1,000	0,475
3	Investitsiyalar hajmi, mlrd so'm	0,801	0,199	0,094
4	Bandlik darajasi, %	0,886	0,114	0,054
5	Sanoat hajmi, mlrd so'm	0,807	0,193	0,092
6	Tadbirkorlik subyektlari soni, birlik	0,604	0,396	0,188
7	Eksport hajmi, mln. AQSh dollari	0,935	0,065	0,031
Jami	-	-	-	1,000

Natijada, 2-jadval ma'lumotlari tahlil etilganda, eng katta og'irlik aholi jon boshiga YHM (0,475) ko'rsatkichiga to'g'ri keldi - bu iqtisodiy farovonlik darajasining hudud salohiyatini eng kuchli ifodalovchi omil ekanini bildiradi. Tadbirkorlik subyektlari soni (0,188) ham iqtisodiy faollikning muhim drayveri sifatida ajralib turishi ma'lum bo'ldi. Investitsiyalar (0,094) va sanoat hajmi (0,092) o'rta ta'sir kuchiga ega omillar bo'lib, ular ishlab chiqarish infratuzilmasini kengaytirish va kapital faollikni oshirishda muhim o'rin tutishi aniqlandi. YHM (0,065) va bandlik darajasi (0,054) barqaror, lekin nisbatan past farqlanishga ega ko'rsatkichlar sifatida qayd etilganligi ma'lum bo'ldi. Shuningdek, eksport hajmi (0,031) esa eng past og'irlikka ega bo'lib, bu hududning tashqi iqtisodiy faolligi ichki iqtisodiyotga nisbatan sustroq rivojlanayotganini ko'rsatdi.

4. Integral iqtisodiy salohiyat indeksini hisoblash

Barcha normallashtirilgan ko'rsatkichlar ularning vaznlari bilan ko'paytirilib, yig'indi tarzida integral indeks hosil qilinadi:

$$I_t = \sum_{i=1}^7 w_i \cdot z_{it} \quad (7)$$

bu yerda I_t - t-yildagi umumiy iqtisodiy salohiyat indeksi.

I_t qiymati 0 dan 1 gacha oraliqda bo'ladi:

- 0,8–1,0 – yuqori salohiyat;
- 0,6–0,8 – o'rtacha yuqori;
- 0,4–0,6 – o'rtacha;
- 0,2–0,4 – past;
- 0–0,2 – juda past salohiyat.

Indeks qiymatlari 2010-yildan 2024-yilgacha 0,000 dan 1,000 gacha o'sib borgan, bu hududning iqtisodiy salohiyati barqaror va izchil oshib borayotganini ko'rsatadi. Eng tez o'sish bosqichi 2018–2022 yillar oralig'iga to'g'ri keladi - bu davrda investitsiyalar hajmi, sanoat ishlab chiqarishi va tadbirkorlik subyektlari sonida keskin ijobiy siljish kuzatilgan. 2020-yildan keyingi o'sish COVID-19 davridagi qisqa turg'unlikdan so'ng iqtisodiy tiklanish jarayonlari bilan izohlanadi. 2024-yilda indeksning eng yuqori qiymatga (1,000) yetishi Surxondaryo viloyatida kapital

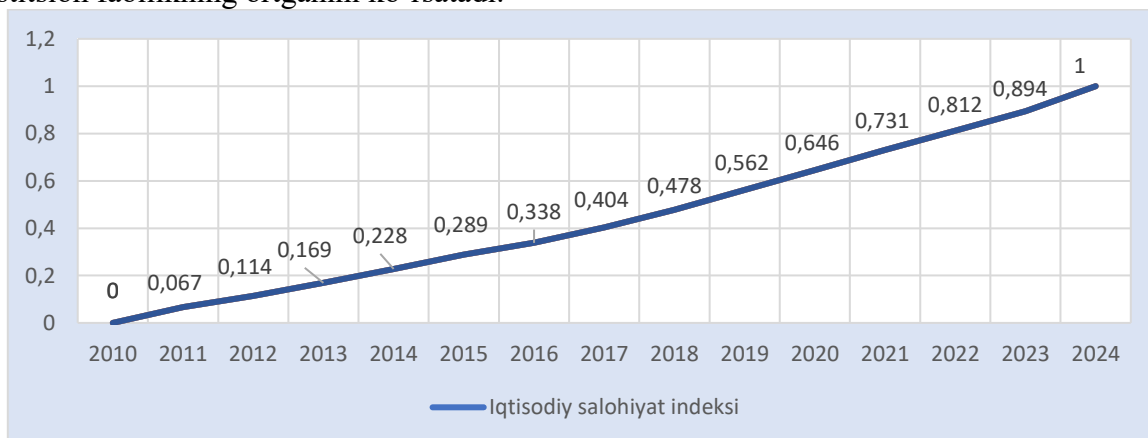
qo'yilmalar va ishlab chiqarish infratuzilmasining kengaygani, tadbirkorlik muhitining yaxshilangani bilan bog'liq.

3-jadval

**Surxondaryo viloyatining integral iqtisodiy salohiyat indeksi
(2010–2024 yillar uchun)**

Yillar	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Iqtisodiy salohiyat indeksi (I_t)	0,000	0,067	0,114	0,169	0,228	0,289	0,338	0,404	0,478	0,562	0,646	0,731	0,812	0,894	1,000

Quyida keltirilgan diagrammaga ko'ra (1-rasm), 2010–2015 yillar oralig'ida iqtisodiy salohiyat indeksi past, ammo barqaror o'sish sur'atida bo'lgan - bu davr mintaq iqtisodiyotida asosiy infratuzilma shakllanishi bosqichini aks ettiradi. 2016–2020 yillarda o'sish tezlashgan, ayniqsa 2018-yildan keyin investitsiyalar, sanoat hajmi va tadbirkorlik subyektlari sonidagi oshishlar natijasida indeksning egri chizig'i keskin yuqoriga ko'tarilgan. 2021-2024 yillar oralig'ida iqtisodiy salohiyat indeksi 0,73 dan 1,00 gacha o'sib, bu hudud iqtisodiyotida barqaror rivojlanish, diversifikatsiya va investitsion faollikning ortganini ko'rsatadi.

1-rasm. Surxondaryo viloyatining integral iqtisodiy salohiyat indeksi dinamikasi (2010–2024 yillar)

Natijalar va tahlil

Tahlil natijalariga ko'ra, Surxondaryo viloyatining iqtisodiy salohiyatini baholovchi ko'rsatkichlar o'zaro sezilarli farq qiladi va har bir indikator mintaqaning rivojlanish dinamikasiga turlicha ta'sir ko'rsatadi. Entropiya usuli asosida aniqlangan og'irlik (vazn) koeffitsientlari shuni ko'rsatdiki, aholi jon boshiga to'g'ri keladigan YHM (0,475) iqtisodiy salohiyatni ifodalovchi eng muhim omil hisoblanadi.

Bu ko'rsatkich aholining iqtisodiy farovonligi, ishlab chiqarish samaradorligi hamda hududda yaratilayotgan qo'shimcha qiymat hajmini bevosita aks ettiradi. Shuningdek, tadbirkorlik subyektlari soni (0,188) va investitsiyalar hajmi (0,094) ko'rsatkichlari yuqori og'irlikka ega bo'lib, ular iqtisodiy faollik va kapital qo'yilmalarning kengayishini belgilovchi muhim drayverlar sifatida baholandi. Sanoat hajmi (0,092) ham mintaqaning ishlab chiqarish salohiyatini ifodalab, iqtisodiy o'sish barqarorligida o'rta darajadagi ta'sir kuchiga ega.

Aksincha, bandlik darajasi (0,054) va eksport hajmi (0,031) ko'rsatkichlarining nisbatan past og'irligi ularning iqtisodiy salohiyatga bevosita ta'siri cheklanganligini anglatadi. Bu esa viloyatda tashqi iqtisodiy faollikning ichki ishlab chiqarish imkoniyatlariga nisbatan sustroq rivojlanayotganini bildiradi.

Ushbu og'irliklar asosida hisoblangan integral iqtisodiy salohiyat indeksi (I_t) 2010-2024 yillar davomida izchil o'sish tendensiyasini namoyon etdi. Indeks qiymati 2010-yilda 0,000 bo'lgan bo'lsa, 2024-yilda 1,000 ga yetdi (2-jadval). Bu Surxondaryo viloyatida iqtisodiy salohiyatning barqaror rivojlanib borayotganini, ayniqsa 2018–2022 yillar oralig'ida sezilarli o'sish kuzatilganini ko'rsatadi.

Mazkur davrda o'sish sur'atining jadallashishiga kapital qo'yilmalar hajmining ko'payishi, sanoat tarmoqlarining kengayishi va tadbirkorlik subyektlarining faoliyati sabab bo'lgan. 2020 yildan keyingi yillarda esa COVID-19 pandemiyasi ta'siridan keyin iqtisodiyotda tiklanish jarayoni boshlanib, investitsion faollik va ishlab chiqarish ko'rsatkichlari qayta o'sish bosqichiga kirgan. Shu tariqa, integral indeksning o'sib borishi Surxondaryo viloyatining iqtisodiy salohiyati yildan-yilga kuchayib borayotganini, hududda iqtisodiy islohotlar, investitsiya siyosati va tadbirkorlik muhitini yaxshilash chora-tadbirlari samarali natija berayotganini tasdiqlaydi.

Xulosa va tavsiyalar

O'tkazilgan statistik tahlillar Surxondaryo viloyatining iqtisodiy salohiyati 2010-2024 yillar davomida izchil o'sish tendensiyasiga ega bo'lganini ko'rsatdi. Entropiya usuli yordamida aniqlangan og'irlik koeffitsientlari mintaqaning iqtisodiy rivojlanishida aholi jon boshiga YHM, investitsiyalar hajmi, sanoat ishlab chiqarishi va tadbirkorlik subyektlari soni eng muhim drayverlar ekanligini tasdiqladi.

Integral iqtisodiy salohiyat indeksi (I_t) yillik kesimda muntazam o'sib, 2010-yildagi 0,000 dan 2024-yilda 1,000 gacha ko'tarilgan. Bu viloyat iqtisodiyotida barqaror o'sish, iqtisodiy strukturaning diversifikatsiyasi va investitsion muhitning yaxshilanishi kuzatilganini bildiradi. Ayniqsa 2018-2022 yillar oralig'ida iqtisodiy faollikning sezilarli kuchayishi mintaqada yangi sanoat tarmoqlarining rivojlanishi, tadbirkorlik faoliyatining kengayishi hamda infratuzilma loyihalarining amalga oshirilishi bilan bevosita bog'liq.

Natijalarga asosanib, quyidagi ilmiy va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq deb hisoblanadi:

Hududiy iqtisodiy salohiyatni muntazam monitoring qilish: Yalpi hududiy mahsulot, investitsiyalar, bandlik va eksport ko'rsatkichlari asosida yillik indeksni shakllantirish, bu orqali iqtisodiy siyosat samaradorligini baholash.

Investitsiya muhitini yanada takomillashtirish: Mahalliy ishlab chiqarish va infratuzilma sohalariga xususiy kapitalni jalb etish, jumladan davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini keng qo'llash.

Tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash: Innovatsion loyihalarni moliyalashtirish, soliq yengilliklari va raqamli xizmatlar orqali kichik biznesni rag'batlantirish.

Eksport salohiyatini oshirish: Viloyatning tabiiy resurslari, qishloq xo'jaligi va qayta ishlash sohalarini modernizatsiya qilib, tashqi bozorlarga chiqishni kengaytirish.

Sanoat diversifikatsiyasini chuqurlashtirish: Yangi texnologiyalar va innovatsion ishlab chiqarish tarmoqlarini joriy etish orqali iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish.

Statistik tahlil tizimini takomillashtirish: Mintaqaviy darajada iqtisodiy salohiyatni baholash uchun integratsiyalashgan axborot tizimlari va raqamli platformalarni joriy etish.

Umuman olganda, o'tkazilgan tadqiqotlar Surxondaryo viloyati iqtisodiy salohiyatining barqaror o'sish imkoniyatlarini ochib beradi. Shu bilan birga, aniqlangan metodik yondashuv - normallashtirish va entropiya asosidagi integral indeks - boshqa mintaqalarning iqtisodiy salohiyatini baholashda ham qo'llanishi mumkin bo'lgan obyektiv va universal model sifatida ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni. <https://lex.uz/uz/docs/-6600413>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.01.2019 yildagi PQ-4102-son "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo'yicha sektorlar faoliyatini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi Qarori. <https://lex.uz/docs/-4145890>
3. OECD. (2021). *Handbook on Constructing Composite Indicators: Methodology and User Guide* (2nd ed.). Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264305277-en>

4. Jain, A. K., & Dubes, R. C. (1988). *Algorithms for Clustering Data*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
5. Shannon, C. E. (1948). *A Mathematical Theory of Communication*. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379–423. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb01338.x>
6. Wang, Y., & Luo, X. (2020). *Entropy Weight Method and Its Application in Evaluating Regional Economic Development*. *Journal of Applied Statistics and Econometrics*, 12(2), 77–89.

HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA INKLYUZIV YONDASHUVNING O‘RNI VA AHAMIYATI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA)

Zokirova Manzura Ilhomovna

1-bosqich tayanch doktorant

Osiyo Xalqaro universiteti

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida iqtisodiy siyosatning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida barqaror va inklyuziv iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi shakllanmoqda. Global miqyosda iqtisodiy o‘shishning sifat jihatdan yangilanishi, ijtimoiy adolat va imkoniyat tengligini ta‘minlash masalalari mamlakatlarning uzoq muddatli barqarorlik modeliga aylangan. Xususan, 2030-yilgacha mo‘ljallangan BMT Barqaror rivojlanish maqsadlarida “Hech kimni ortda qoldirmaslik” tamoyili asosiy ustunlardan biri sifatida belgilangan.

O‘zbekiston sharoitida bu tamoyilning amaliy ifodasi — mintaqalar kesimida iqtisodiy faoliyatga aholining barcha qatlamlarini jalb etish, kambag‘allikni qisqartirish va imkoniyat tengligini ta‘minlashdir. Shu nuqtayi nazardan, inklyuziv yondashuv nafaqat ijtimoiy adolat tamoyilini, balki iqtisodiy barqarorlikning o‘zagini ham tashkil etadi.

Tadqiqotning maqsadi — hududlarda, xususan Buxoro viloyati misolida, inklyuziv yondashuvning iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishdagi o‘rnini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va istiqbolli yo‘nalishlarni asoslashdir. Tadqiqotda tahlil, solishtirish, empirik kuzatuv va mintaqaviy ko‘rsatkichlar asosida baholash usullari qo‘llanildi.

Inklyuziv rivojlanish g‘oyasi dastlab iqtisodiy o‘shishning “foydalarini adolatli taqsimlash” konsepsiyasidan kelib chiqqan. Xalqaro tashkilotlar (Jahon banki, IMF, OECD) uni hamma uchun ochiq o‘shish modeli sifatida ta‘riflaydi. J. Stiglitz [1] ishlarida inklyuziv o‘shish inson kapitalini rivojlantirish, bandlikni oshirish va ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish bilan bog‘lanadi.

Inklyuziv yondashuv barqaror rivojlanishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik komponentlarini birlashtiradi. Bu modelda iqtisodiy o‘shish nafaqat YAIMning o‘shishi bilan, balki aholining turmush sifati, ijtimoiy himoya darajasi va hududiy tenglik bilan ham o‘lchanadi.

Mintaqaviy kontekstdan qaraganda, inklyuziv rivojlanish — bu har bir hududning resurs salohiyatidan teng foydalanish, kambag‘allikni kamaytirish, ayollar va yoshlar bandligini oshirish, raqamli va moliyaviy inklyuziyani rivojlantirish jarayonidir.

Hududiy barqarorlikni ta‘minlash uchun iqtisodiy o‘shish barcha qatlamlar manfaatiga xizmat qilishi zarur. Inklyuzivlik shu yerda muvozanat mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Buning uchun quyidagi omillar muhim:

1. Aholining iqtisodiy faoliyatdagi ishtirokini kengaytirish - kichik biznes, oilaviy tadbirkorlik va kasanachilikni qo‘llab-quvvatlash orqali past daromadli guruhlar daromad manbaiga ega bo‘ladi.
2. Ijtimoiy xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirish - ta‘lim, tibbiyot, transport, raqamli aloqa tizimlarining kengayishi hududlarda iqtisodiy faollikni oshiradi.
3. Moliyaviy inklyuziya va raqamli transformatsiya - bank xizmatlariga kirish, mikroqarz tizimi, raqamli to‘lov platformalari orqali iqtisodiy ishtirokni ta‘minlash.

Bu mexanizmlar nafaqat iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki hududlar o‘rtasidagi ijtimoiy tafovutlarni ham kamaytiradi.

Buxoro viloyati iqtisodiyoti O‘zbekistonning o‘rta darajada rivojlangan hududlaridan biri bo‘lib, xizmat ko‘rsatish, turizm, neft-gaz va qishloq xo‘jaligi tarmoqlari yetakchi o‘rin tutadi. Viloyatda

2024-yilda aholi jon boshiga YAIM 71 560,4 mlrd soʻmni tashkil etgan[2]. Shu bilan birga, kambagʻallik darajasi 2020-yildagi 11,5 foizdan 8,9 foizgacha kamaygan [3].

Bunday natijalarga erishishda quyidagi inklyuziv iqtisodiy mexanizmlar muhim rol oʻynagan:

1. “Har bir oila – tadbirkor” dasturi doirasida Buxoro viloyatida minglab oilalar va kichik biznes subyektlari imtiyozli kreditlar bilan taʼminlanib, oilaviy tadbirkorlikni kengaytirish uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratildi.
2. Ayollar bandligini qoʻllab-quvvatlash markazlari faoliyati natijasida ayollar tadbirkorligi rivojlanib, ularning iqtisodiy faolligi ortmoqda.
3. Moliyaviy xizmatlarning raqamlashtirilishi jarayonida aholining, ayniqsa qishloq joylardagi qatlamlarning bank xizmatlariga kirish imkoniyatlari kengayib bormoqda.
4. Taʼlim va kasbiy tayyorlov dasturlari orqali yoshlarning mehnat bozoridagi raqobatbardoshligi oshirilmoqda hamda bandlik darajasi bosqichma-bosqich yaxshilanmoqda.

Bu amaliy mexanizmlar Buxoro viloyatida iqtisodiy faollikni kengaytirish bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamladi.

Kelgusi yillarda hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun quyidagi yoʻnalishlar ustuvor ahamiyatga ega:

1. Raqamli iqtisodiy mexanizmlarni keng joriy etish. Hududiy iqtisodiyotni boshqarish jarayonida “raqamli boshqaruv” platformalarini qoʻllash orqali samaradorlikni oshirish.
2. Barqaror investitsion siyosatni amalga oshirish. Kichik va oʻrta biznes uchun soliq imtiyozlari, “yashil” investitsiyalar va ijtimoiy loyihalarni moliyalashtirish tizimini kuchaytirish.
3. Ijtimoiy sheriklik tizimini rivojlantirish. Davlat, biznes va nodavlat sektor oʻrtasidagi hamkorlik orqali kambagʻallikni kamaytirish dasturlarini uygʻunlashtirish.

Ushbu yoʻnalishlar hududlarda iqtisodiy oʻsishning sifati va barqarorligini taʼminlab, inklyuziv yondashuvni rivojlantirish uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish jarayonida inklyuziv yondashuv strategik ahamiyatga ega. U aholining barcha qatlamlarini iqtisodiy faoliyatga jalb etish, bandlikni oshirish, kambagʻallikni kamaytirish va resurslardan teng foydalanish imkonini beradi.

Buxoro viloyati tajribasi shuni koʻrsatadiki, mahalliy darajada ishlab chiqilgan inklyuziv mexanizmlar — kredit dasturlari, ayollar bandligi tashabbuslari, raqamli moliyaviy xizmatlar — nafaqat iqtisodiy oʻsishni ragʻbatlantiradi, balki ijtimoiy barqarorlikni ham mustahkamlaydi.

Kelgusida inklyuziv rivojlanishni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish, HUDMI indeksi asosida hududlar kesimida muntazam monitoring olib borish hamda innovatsion mexanizmlarni keng joriy etish mamlakat iqtisodiyotining barqaror va adolatli rivojlanishini taʼminlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Stiglitz J. The Price of Inequality. New York: W.W. Norton, 2012.
2. Oʻzbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. Hududiy ijtimoiy-iqtisodiy koʻrsatkichlar hisobotlari. Toshkent, 2024.
3. Jahon banki. Uzbekistan Poverty Assessment Report. Washington D.C., 2023.
4. UNDP Uzbekistan. Regional Inclusive Growth and Human Development Report. Tashkent, 2023.

ЦИКЛИК ТЕБРАНИШЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА МОНЕТАР ДАСТАКЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ

Жаббаров Камолiddин Йўлдошев,
Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети.

Ҳозирги глобallasув шароитида мамлакат иқтисодиётининг барқарор ривожланиши унинг ички ва ташқи зарбаларга қанчалик бардош бера олиши билан белгиланади. Бу иқтисодий сиёсатнинг асосий йўналишларидан бири сифатида ушбу тебранишларни юмшатиш ва иқтисодий барқарорликка эришиш учун мавжуд монетар дастакларни қўллаш усуларини такомиллаштиришни талаб этади.

Амалда монетар сиёсат пул массаси, кредитлар, ставкалар ва пул айланмасини тартибга солиш орқали иқтисодий жараёнларга таъсир кўрсатади. Давлат ўзининг бу сиёсатини юритишда Марказий банкнинг қайта молиялаштириш ставкаси, мажбурий захира нормалари, қимматли қоғозлар билан операциялар ва валюта сиёсати каби дастаклардан фойдаланади.

Циклнинг пасаювчи ёки кўтарилувчи фазада эканлигига боғлиқ равишда монетар сиёсатни амалга ошириш механизми фарқланади:

Инқироз ва депрессияда – иқтисодиётни кўллаб-қувватлаш учун “юмшоқ” монетар сиёсат қўлланилади: қайта молиялаштириш ставкаси пасайтилади, кредит ресурслари арзонлаштирилади, пул массаси кўпайтирилади.

Ўсиш ва бум даврида – иқтисодиёт “қизиб кетмаслиги” учун “қатъий” монетар сиёсат қўлланилади: кредитлар қийматини ошириш, пул массасини чеклаш, инфляцияни назорат қилиш.

Иқтисодиётдаги пул массаси, унинг оптимал миқдори ва уни Марказий банкнинг пул-кредит сиёсати билан тартибга солиш ҳамда мамлакатда барқарор ўсиш суръатларини таъминлаш масалалари иқтисодчи олим М.Фридманнинг ишларида батафсил ёритилган бўлиб⁹⁰, бунда асосан қайта молиялаш ва мажбурий захира сиёсатидан фойдаланиш тавсия этилади.

Циклик тебранишларни юмшатишда монетар сиёсат — иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим тармоқларидан бири ҳисобланади. Марказий банкнинг асосий вазифаси инфляцияни назорат қилиш ва иқтисодий барқарорликка эришишдан ташқари, циклик ўзгаришларнинг салбий таъсирини камайтиришдир. Шу боис, монетар дастакларни такомиллаштириш миллий иқтисодиёт барқарорлиги ва узоқ муддатли ўсишни таъминлашнинг асосий шартларидан бири ҳисобланади.

Марказий банк қайта молиялаш ставкасини белгилаш орқали республикадаги тижорат банкларининг кредит ставкаларига тўғридан-тўғри таъсир қилади. Бу реал сектор корхоналарини кредитлаш ҳажмининг ортишига хизмат қилади, шунингдек, муомаладаги пул массасининг ҳажмининг ортиши натижасида тўлов қобилияти рағбатлантирилади.

Сўнги йиллардаги ислохотлар натижасида мамлакатимизда қайта молиялаш ставкаси 2010 йилда 14 % бўлган, 2015 йилга келиб у кескин пасайиб, 9 % гача тушган. 2020 йилга келиб коронавирус пандемияси таъсири ва инфляциянинг юқори даражаси туфайли ставка яна 14% га кўтарилган. 2022 йилда эса таҳлил қилинаётган даврдаги энг юқори кўрсаткич – 15 % қайд этилган. 2024 йилда кўрсаткич бироз пасайиб, 2025 йил 3-чорак якунига кўра 14 % га тушган. Ушбу даврда қайта молиялаш ставкаси иқтисодиётдаги инфляция даражасига мос равишда динамик ўзгариб турган (1-жадвал).

1-жадвал.

Ўзбекистонда МБнинг қайта молиялаш ставкаси, инфляция суръати ҳамда ЯИМ даражаси⁹¹, фоизларда

Кўрсаткичлар ва йиллар	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024
Қайта молиялаш ставкаси	14	9	14	14	15	14	13,5
Йиллик инфляция даражаси	7,3	5,6	11,1	10,0	12,3	8,8	9,8
ЯИМнинг қўшимча ўсиши	108,5	108,0	101,6	108,0	106,0	106,3	106,5

2010-2015 йиллар оралиғида инфляция 7,3 % дан 5,6 % га тушиб, барқарор ҳолат кузатилган. 2020 йилда пандемия ва ташқи омиллар сабаб инфляция кескин ўсиб, 11,1 % га етган. Пандемиядан кейинги даврда инфляциянинг юқори суръатлари сақланиб турган. 2024 йил якунига келиб, 9,8 % гача пасайган. Инфляция суръатларининг юқори бўлиши қайта

⁹⁰ Friedman M. A monetary and fiscal framework for economic stability // The American Economic Review, 1948. Vol. 38, No. 3. – P. 256-264.

⁹¹ Марказий банк расмий сайти cbu.uz (<https://cbu.uz/uz/monetary-policy/refinancing-rate/>) маълумотлари ва Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги расмий сайти (<https://stat.uz/uz/default/choraklik-natijalar/5881-2010>) маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди (мурожаат санаси: 02.03.2025).

молиялаш ставкаси оширилишига туртки бўлган. Асосий ставканинг ўзгариши инфляция даражасига таъсир кўрсатган. Масалан, 2020 йилда ставка пасайтирилгани иқтисодиётда рецессия шароитида ЯИМ ўсиш суръатини 1,6 % даражасида сақлаб қолишга ёрдам берган. Бироқ ташқи омиллар – энергетика бозоридаги ўзгаришлар, импортер мамлакатлардаги инфляция натижасида ички инфляция даражаси тўлиқ назорат қилинмаган. 2010-2015 йилларда ЯИМ қўшимча йиллик ўсиши 8 % атрофида бўлиб, бу йилларда иқтисодий барқарорлик сақланган. 2020 йилга келиб, COVID-19 пандемияси таъсирида кўрсаткич кескин пасайиб, 1,6 % га тушиб қолган. Кейинги йилларда иқтисодиёт тикланиб, ўсиш пандемиядан олдинги кўрсаткичга тенг бўлган. 2024 йил якуни бўйича иқтисодиёт 6,5 % лик ўсишга эришган. Таҳлил қилинаётган даврда ЯИМнинг ўсишида мамлакатнинг иқтисодий сиёсати ва ташқи иқтисодий омилларнинг таъсири кучли бўлган.

Жадвалимиз таҳлилидан қуйидаги хулосаларни олиш мумкин. Инфляция суръати ошганда монетар сиёсат орқали қайта молиялаш ставкаси юқори даражада ушлаб турилган. ЯИМнинг ўсиши барқарор бўлган даврларда инфляция паст, шунга мос равишда ставка ҳам паст бўлган. 2020-2022 йиллар иқтисодий турғунлик даври бўлиб, бу даврда инфляция юқори, ставка юқори ва ЯИМ ўсиши эса паст бўлган. Олиб борилган чора-тадбирлар натижасида 2023-2024 йилларда инфляция пасайиб, иқтисодиёт циклининг кўтарилувчи фазасига кирган.

Таҳлил натижаларидан маълум бўлишича монетар сиёсат Ўзбекистон иқтисодиётида циклик тебранишларни юмшатишда муҳим восита сифатида намоён бўлмоқда. Шунга қарамасдан, унинг самарадорлиги ташқи иқтисодий омиллар, молия бозорининг етарлича ривожланмаганлиги ва ички ишлаб чиқариш салоҳиятининг пастлиги билан чегараланмоқда. Шу боис, монетар сиёсатнинг антициклик функциясини кучайтириш учун инфляцион таргетлаш амалиётини мустақкамлаш – иқтисодий барқарорлик ва бозор иштирокчилари учун олдиндан прогноз қилинадиган муҳит яратиш, қисқа ва узоқ муддатли пул-кредит инструментларини диверсификация қилиш орқали бозорда ликвидлик муаммосини тезкор ҳал қилиш, монетар сиёсатнинг фискал сиёсат билан уйғунлигини таъминлаш – иқтисодий шокларга комплекс чоралар кўриш, иқтисодий моделлар ва прогноз механизмларини ривожлантириш – циклик тебранишларни олдиндан башорат қилиш ва уларга тайёр туриш чораларини амалга ошириш керак.

ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

*Нурхонов Нуркомил
University of business and science Тошкент филиали,
Иқтисодиёт кафедраси доценти*

АННОТАЦИЯ. Мақола қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг бошқа соҳалардан фарқ қилувчи ўзига хос хусусиятларига бағишланган. Унда қишлоқ хўжалигида асосий ишлаб чиқариш воситаси ҳисобланган ернинг табиий ресурс сифатидаги ўрни, чекланганлиги, унумдорлик хусусиятлари ва бошқа ишлаб чиқариш воситаларидан фарқлари чуқур ёритилган.

Калит сўзлар: қишлоқ хўжалиги, ишлаб чиқариш, ер, тупроқ унумдорлиги, мавсумийлик, техника айланиши, товар кўрсаткичи, ўзига хос хусусиятлар.

Қишлоқ хўжалиги бошқа тармоқлардан фарқли ўлароқ, ўзига хос хусусиятларга эга. Бу ерда техник ва технологик, ижтимоий-иқтисодий ва табиий биологик жараёнларнинг чамбарчас боғлиқлигини кузатиш мумкин. Бу саноатнинг ўзига хос хусусияти ердан асосий ишлаб чиқариш воситаси сифатида фойдаланишдир. Ер бошқа ишлаб чиқариш воситаларидан тубдан фарқ қилади.

Биринчидан, ер табиат маҳсулидир. Бундан фарқли равишда, ишлаб чиқариш воситаларининг қолган қисми инсон фаолиятининг натижасидир. Ҳозирги вақтда одам ўсимликларнинг илдизлари қандайдир қаттиқ субстратда (кум, шағал ва бошқалар) ўрнатилганда, у ерда озуқа эритмаси билан таъминланган ҳолда гидропоника шаклида сунъий

тупроқларни яратиши мумкин. Бироқ, гидропоника ёрдамида етиштириладиган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг улуши паст.

Иккинчидан, ер ҳудуди чекланган ва шунинг учун уни чексиз кўпайтириш мумкин эмас. Маълумки, инсоният фақат маълум миқдордаги экин майдонларига эга. Денгиз қирғоқларини қуришти (Голландия бу борада ёрқин мисол), тоғларда сунъий равишда ҳайдаладиган ерларни яратиш ва ҳоказолар орқали ернинг ҳажми катталашганига мисоллар мавжуд. Бироқ, бу катта моддий ва меҳнат харажатларини талаб қиладиган қиммат завқдир.

Учинчидан, тўғри ишлов берилган ёр нафақат ескирмайди, балки яхшиланади. Масалан, агар биз бошқа меҳнат воситаларини олсак, улар тўғри, аммо узоқ муддатли операция билан ҳам ескиради, бузилади, яроқсиз ҳолга келади ва ҳоказо. Улардан фарқли ўлароқ, ёрдан барча зарур агротехник тадбирларга риоя қилинган ҳолда фойдаланилса, унинг сифати доимий равишда яхшиланиб боради.

Бу ернинг ишлаб чиқариш воситаси сифатидаги хусусиятлари. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, ер бир вақтнинг ўзида меҳнат объекти ва воситаси сифатида ишлайди. Масалан, фойдаланиш жараёнида ерга ишлов берилади. Бундай ҳолда, у меҳнат объекти сифатида ишлайди. Ер ўзининг асосий мулки – тупроқ унумдорлиги билан меҳнат қуролига айланади. Айнан тупроқда кимёвий ва биологик жараёнлар содир бўлиб, ўсимликларнинг ўсиши ва ривожланиши учун зарур шарт-шароитларни яратади, уларни озик моддалар билан таъминлайди.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг яна бир хусусияти халқ хўжалигининг бошқа тармоқларига нисбатан маҳсулотнинг товар қобилиятининг пастлигидир. Ишлаб чиқарилган маҳсулотларнинг салмоқли қисми қишлоқ хўжалиги корхоналарида қолади, бозорга кирмайди ва ишлаб чиқариш воситаси сифатида фойдаланилади.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг яна бир хусусияти - фойдаланиладиган меҳнат воситаларининг секин айланишидир. Гап шундаки, қишлоқ хўжалигида меҳнат воситаларининг кўп турларидан фақат қисқа муддат фойдаланилади.⁹²

Серхосилликнинг бир неча турлари мавжуд.

1. Табиий ҳосил. Бу табиатнинг ўзи томонидан яратилган унумдорликдир. У тупроқнинг физик-кимёвий ва биологик хоссаларининг бирикмаси вазифасини бажаради, улар ўсимликларнинг нормал ривожланиши учун зарур муҳит яратади.

2. Сунъий ҳосил. У инсон фаолияти натижасида, қишлоқ хўжалиги ерларини яхшилаш бўйича турли тадбирларни амалга ошириш натижасида яратилган.

3. Иқтисодий унумдорлик. У табиий ва сунъий унумдорлик натижасида ҳосил бўлади. Иқтисодий унумдорликнинг мезони экинлар ҳосилдорлигининг ўсиши ҳисобланади.

Иқтисодий адабиётларда бир пайтлар физиократ А.Тургот томонидан шакллантирилган “тупроқ унумдорлигини пасайтириш қонуни” тез-тез тилга олинади. Бу қонуннинг моҳияти шундан иборатки, тупроқ унумдорлигига таъсири чексиз эмас. Шундай вақт келадикки, қишлоқ хўжалигига маълум чегарадан ташқари кўшимча меҳнат ёки капитал қўйилмалар уларнинг даромадлигининг пасайишига олиб келади. Ҳозирда бу қонун тарафдорлари ҳам, муҳолифлари ҳам бор. Айниқса, муҳолифлар бу қонунда агротехника фан ва технологиясини ривожлантириш, қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқариш шароитларини яхшилаш ҳисобга олинмаганини таъкидламоқда. Катта эҳтимол билан ҳақиқат ўртада. Бир томондан, қишлоқ хўжалигида меҳнат унумдорлигининг доимий ўсиши кузатилмоқда. Бошқа томондан, ишлаб чиқаришнинг турли моддий ва шахсий омилларининг комбинацияси енг кам харажат евазига маҳсулотнинг максимал миқдорини олиш нуктаи назаридан оптимал бўлиши керак. Акс ҳолда, бу улардан фойдаланиш самарадорлигини пасайишига олиб келади.

Қишлоқ хўжалигида ишлаб чиқаришнинг бошқа хусусиятлари ҳам мавжуд. Шундай қилиб, ушбу саноатда ишлаб чиқариш натижаларига об-ҳаво шароити кучли таъсир кўрсатади. Афсуски, инсоният об-ҳаво шароитларини камида бир неча ой олдин башорат қилишни ҳали ўрганмаган. Бундай ҳолда, кўп ёки камроқ барқарор ҳосил олиш имконини берадиган зарур

⁹² Б. А. Воронин, И. П. Чупина, Я. В. Воронина, Ю. Н. Чупин «ОСОБЕННОСТИ СЕЛЬСКОХО-ЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА» <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-selskohozyaystvennogo-proizvodstva>

агротехник тадбирларни амалга оширишни режалаштириш мумкин еди. Бироқ, об-ҳаво шароити ҳали ҳам олдиндан айтиб бўлмайди. Шу сабабли, бир хил харажатлар билан ҳам, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг ҳажми турли йилларда сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг яна бир хусусияти халқ хўжалигининг бошқа тармоқларига нисбатан маҳсулотнинг товар қобилятининг пастлигидир. Ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг салмоқли қисми қишлоқ хўжалиги корхоналарида қолади, бозорга кирмайди ва ишлаб чиқариш воситаси сифатида фойдаланилади (масалан, ўз ёш чорва моллари томонидан подани шакллантириш, кўп йиллик плантациялар йетиштириш, уруғлик етиштириш, озуқа, органик ўғитлар ва бошқалар). Шунинг учун қишлоқ хўжалиги халқ хўжалигининг бошқа тармоқлари қаторида ўз ишлаб чиқаришида ўзини-ўзи таъминлаш бўйича биринчи ўринда туради. Шу билан бирга, фермер хўжаликларида қоладиган маҳсулотлар улушининг қисқариш тенденцияси кузатилмоқда.

1.1. – расм. Қишлоқ

Юқорида айтилган жараёнларнинг ҳар бири ишлаб чиқариш жараёнининг узлуксизлигини таъминлаш имконини берадиган захира ва суғурта фондларини шакллантириш муҳим рол ўйнайди. Бу ерда банк кредитлари ёрдамида жалб қилинган қарз маблағларининг салмоғи ҳам катта.

Бизнинг фикримизча, аграр секторнинг асосий афзаллик жиҳати 90 дан ортиқ бўлган муҳим иқтисодиёт тармоқлари ва соҳаларини ривожланиши учун манба бўлиб хизмат қилади. Айниқса, саноат тармоғининг иқтисодиётини ривожланишини, ялпи қўшилган қийматини

⁹³ Муаллиф ишланмаси

қишлоқ хўжалиги тармоғисиз тасаввур этиб бўлмайди. Шунингдек, аҳолини тоза, сифатли озиқ овқат ва қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари билан таъминлашда тармоқнинг ўрни юқори саналади.

Фойдаланилган адабиётлар

1.Б. А. Воронин, И. П. Чупина, Я. В. Воронина, Ю. Н. Чупин «ОСОБЕННОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА» <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-selsko-hozyaystvennogo-proizvodstva> .

2. Мухитдинова У.С. Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида мева-сабзавотчилик маҳсулотлари бозорини ривожлантириш йўналишлари. Иқт.фан.док.илм.дар.олиш учун ёзилган дис.автореф.-Т.:2010.-36 б.

3.Хужакулов Х.Д. ва бошқалар. Иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш шароитида таркибий ўзгаришларнинг самарали йўллари статистик методлар асосида ишлаб чиқиш. Монография. Т.: Навруз, 2018, 110-116 бетлар.

4.Шмойлова Р. А. И др. Теория статистики. Учебник. М.: Финансы и статистика. 2014, стр. 413-415.

ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕГИОНЫ УЗБЕКИСТАНА

*Рахмонова Дурдона Хасан кизи
Докторант, Қаршинского государственного университета*

Аннотация. В статье рассматривается роль цифровой трансформации в привлечении инвестиций в регионы Узбекистана. Отмечается, что внедрение цифровых технологий способствует повышению прозрачности, упрощению административных процедур и формированию благоприятного инвестиционного климата. Особое внимание уделяется региональным особенностям цифровизации, включая инфраструктурные различия, кадровый потенциал и специфику отраслевой специализации. Анализируется государственная политика в сфере цифровой экономики, а также перспективы развития инвестиционной привлекательности регионов на основе цифровых решений.

Ключевые слова: цифровая трансформация; инвестиции; регионы Узбекистана; цифровая экономика; инвестиционный климат; электронное правительство; ИТ-парки; инновации.

Введение

В условиях глобализации и ускоряющегося развития цифровых технологий одним из приоритетных направлений социально-экономического развития Узбекистана является цифровая трансформация. Современные процессы автоматизации, внедрения электронных сервисов и инновационных платформ создают новые условия для бизнеса и иностранных инвесторов. Особенно актуально это для регионов страны, где традиционно наблюдается меньший уровень инвестиционной активности по сравнению с Ташкентом и крупными промышленными центрами.

Методы исследования

В исследовании применялись следующие методы:

Анализ статистических данных

Использовались официальные данные Государственного комитета Республики Узбекистан по статистике, Министерства инвестиций, промышленности и торговли, а также Всемирного банка.

Проводился сравнительный анализ динамики притока прямых иностранных инвестиций (ПИИ) по регионам за 2019–2024 гг.

Контент-анализ нормативно-правовой базы

Рассмотрены государственные программы цифровизации, включая стратегию «Цифровой Узбекистан – 2030».

Проанализированы меры поддержки инвесторов через цифровые платформы: «Invest in Uzbekistan», Единый портал госуслуг и др.

Социологические методы (опросы и экспертные интервью)

Опросы проводились среди представителей малого и среднего бизнеса (100 респондентов) и иностранных инвесторов (20 респондентов).

Интервью с экспертами из Торгово-промышленной палаты и IT-компаний.

Сравнительный метод

Сопоставление опыта Узбекистана с другими странами Центральной Азии, в частности Казахстаном и Кыргызстаном, где цифровизация также активно внедряется для улучшения инвестиционного климата.

Результаты исследования

Рост инвестиций в регионах с высоким уровнем цифровизации

В 2023–2024 гг. наибольший рост ПИИ наблюдался в Ташкентской области (+18%) и Самаркандской области (+15%), где активно развиваются цифровые индустриальные зоны и IT-парки.

Регионы с низким уровнем цифровой инфраструктуры (например, Каракалпакстан) показывают медленный рост инвестиций (около +4%).

Влияние цифровых сервисов на снижение барьеров

Более 65% опрошенных инвесторов отметили, что электронные госуслуги сократили время регистрации бизнеса в среднем с 15 до 3 рабочих дней.

58% предпринимателей считают, что цифровизация повысила прозрачность налоговой системы.

Социально-экономические эффекты

Создание 10 новых IT-парков и электронных торговых площадок способствовало появлению около 12 тыс. рабочих мест.

Уровень цифровой грамотности населения регионов вырос на 22% за последние три года.

Сравнительный анализ с другими странами

В отличие от Казахстана, где цифровые платформы в большей степени интегрированы с международными инвестиционными фондами, Узбекистан пока делает акцент на национальные электронные сервисы.

Однако темпы внедрения «умных» решений (smart city, электронное правительство) в Узбекистане выше, чем в Кыргызстане. Цифровая трансформация как драйвер инвестиций

Цифровая экономика оказывает прямое влияние на инвестиционный климат. Во-первых, электронные госуслуги упрощают процесс регистрации предприятий, получения лицензий и таможенных разрешений. Во-вторых, цифровые платформы обеспечивают прозрачность финансовых операций и повышают доверие инвесторов. В-третьих, создание цифровой инфраструктуры (интернет вещей, дата-центры, электронные биржи) формирует благоприятную экосистему для развития стартапов и привлечения венчурного капитала.

Таблица: Известные показатели по ПИИ / иностранным инвестициям в Узбекистане

Регион / уровень	Показатель	Год/ период	Источник
Узбекистан (общий)	Объём ПИИ	2024	около 11,9 млрд долларов (рост на ~53,6%) по сравнению с предыдущим годом. (Spot – Деловые новости Узбекистана)
Узбекистан (общий)	Доля ПИИ в ВВП	2024	~10,3 % (Spot – Деловые новости Узбекистана)
Предприятия с иностранным капиталом, по регионам	Количество предприятий	на сентябрь 2024	* г. Ташкент — 9 568, Ташкентская обл. — 1 641, Самаркандская обл. — 570, Ферганская обл. — 475,

			Сурхандарьинская обл. — 347, Бухарская обл. — 341, Андижанская обл. — 322, Наманганская обл. — 227, Навоийская обл. — 226, Сырдарьинская обл. — 209, Джизакская обл. — 192, Каракалпакстан — 177, Кашкадарьинская обл. — 139, Хорезмская обл. — 128. (https://yuz.uz)
Регионы	Доля регионов, где был привлечён ПИИ (кол-во районов / городов)	между 2017 и 2019 гг.	в 2017 году — в 83 из 203, в 2019 — в 195 из 203. (Nuz.uz)
Рост ПИИ по регионам (в размах)	Сурхандарьинская обл. (~76,2×), Хорезмская (~46×), Сырдарьинская (~31,3×), Ташкентская (~20,7×) за 2017-2019 гг. (Nuz.uz)		

Предложения для дополнения / улучшения данных

Для того чтобы составить полную статистическую таблицу по всем регионам за 2019-2024 годы, нужно:

1. Получить данные из Государственного комитета статистики Узбекистана по ПИИ по регионам по годам.
2. Использовать отчёты Центрального банка Узбекистана, Агентства по инвестициям, Мининс труда (или аналогов) — часто они публикуют данные по инвестициям и промышленным зонам.
3. Найти региональные отчёты областных хокимиятов, возможно, бюджеты и отчёты по исполнению инвестпрограмм.
4. Проверить данные Всемирного банка и UNCTAD — иногда они содержат разбивку по секторам и регионам, особенно по крупным областям.

Региональные особенности

В регионах Узбекистана наблюдаются различные условия для цифровой трансформации:

Инфраструктурный фактор. В крупных областных центрах активно развиваются технопарки и ИТ-парки, что делает их привлекательными для иностранных инвесторов. Однако в отдалённых районах сохраняются проблемы с интернет-доступом и энергетическими ресурсами.

Человеческий капитал. В ряде регионов (Ферганская долина, Самарканд, Бухара) существует высокий образовательный потенциал, что способствует формированию ИТ-кадров и развитию цифрового предпринимательства.

Специализация экономики. Для аграрных регионов цифровизация агропромышленного комплекса (smart-farming, агродроны, онлайн-торговля сельхозпродукцией) становится ключевым направлением привлечения инвестиций.

Государственная поддержка

Правительство Узбекистана реализует ряд программ, направленных на развитие цифровой экономики и создание инвестиционно-привлекательной среды:

- стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030»;

- развитие электронного правительства;
- создание ИТ-парков и налоговые льготы для резидентов;
- цифровизация банковской и финансовой систем.

Эти меры позволяют повысить прозрачность, минимизировать коррупционные риски и улучшить позиции страны в международных рейтингах инвестиционной привлекательности.

Перспективы

Дальнейшее развитие цифровой трансформации в регионах Узбекистана позволит:

1. снизить дисбаланс между столицей и регионами;
2. повысить конкурентоспособность региональной экономики;
3. создать условия для привлечения прямых иностранных инвестиций;
4. стимулировать развитие малого и среднего бизнеса.

Заключение

Таким образом, цифровая трансформация становится одним из ключевых факторов повышения инвестиционной привлекательности регионов Узбекистана. Внедрение современных технологий в государственное управление, финансовую сферу, промышленность и сельское хозяйство способствует созданию более прозрачной и эффективной инвестиционной среды. Развитие цифровой инфраструктуры, подготовка квалифицированных кадров и государственная поддержка позволяют сократить дисбаланс между столицей и регионами, стимулировать рост малого и среднего бизнеса и увеличить приток иностранных инвестиций. В перспективе цифровая трансформация обеспечит интеграцию Узбекистана в мировое экономическое пространство и укрепит позиции страны на глобальном инвестиционном рынке.

Список литературы

1. Президент Республики Узбекистан. Стратегия «Цифровой Узбекистан – 2030». Ташкент, 2020.
2. Государственный комитет Республики Узбекистан по статистике. Инвестиционная и цифровая статистика регионов Узбекистана. Официальный сайт: <https://stat.uz>
3. World Bank. Uzbekistan Digital Transformation for Inclusive Development. Washington, 2022.
4. OECD. Digital Economy Outlook 2020. Paris: OECD Publishing, 2020.
5. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). World Investment Report 2023. Geneva: United Nations, 2023.
6. Мирзаев, Ш. Ш. Цифровая экономика и ее влияние на инвестиционный климат в Узбекистане // Журнал «Экономика и инновационные технологии». №2, 2022.
7. Абдуллаев, Ф. А. Региональные особенности цифровизации экономики Узбекистана // Вестник Ташкентского государственного экономического университета. №4, 2021.

HUDUDLARNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLARING O'RNINI

Rejapov Xayrillo Xikmatullayevich

Moliya va kredit kafedrası mudiri i.f.d., prof.

Hani Ahmad M. Felemban

2-kurs Moliya mutaxassisligi magistranti

O'zbekiston Milliy univeristeti

Mahalliy budjetlar mamlakat iqtisodiy tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini ta'minlash va hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Biroq, O'zbekiston sharoitida mahalliy budjetlarning shakllanishi va boshqarilishida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular hududlarning iqtisodiy va ijtimoiy taraqqiyotiga to'sqinlik qilmoqda. Bularga moliyaviy resurslarning yetarli emasligi, budjet mablag'larini taqsimlashda shaffoflikning kamligi, mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy boshqaruv bo'yicha malakasining pastligi va qonunchilikdagi noaniqliklar kiradi. Ushbu muammolar mahalliy budjetlarning samarali ishlashiga xalaqit berib, ularning hududiy rivojlanishdagi

potentsialini cheklamoqda. Mazkur tezisda mahalliy budjetlarning rivojlanishidagi asosiy muammolar tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy takliflar ishlab chiqiladi. Tadqiqotning maqsadi mahalliy budjet tizimining barqaror va samarali rivojlanishini ta'minlash yo'llarini aniqlashdan iborat bo'lib, bu hududiy iqtisodiy o'sish va aholining turmush darajasini oshirishga xizmat qiladi.

Mahalliy budjetlar O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi, chunki ular mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini ta'minlaydi va hududiy infratuzilma hamda xizmatlarni moliyalashtiradi. Biroq, mahalliy budjetlarning shakllanishi va boshqarilishida bir qator muammolar mavjud bo'lib, ular hududlarning barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Ushbu tezisda mahalliy budjetlarning asosiy muammolari atroflicha tahlil qilinib, ularni bartaraf etish bo'yicha amaliy yechimlar taklif etiladi.

1-rasm. Mahalliy budjetlar taraqqiyotining muammolari⁹⁴

Moliyaviy resurslarning yetarli emasligi. Mahalliy budjetlarning daromad bazasi cheklangan bo'lib, bu mahalliy hokimiyat organlarining ijtimoiy loyihalar, infratuzilma rivojlanishi va aholiga xizmat ko'rsatishni moliyalashtirish imkoniyatlarini pasaytiradi. Masalan, 2024-yilda Qoraqalpog'iston Respublikasi, viloyatlar va Toshkent shahar mahalliy budjetlarining daromadlari asosan mahalliy soliqlar (mol-mulk solig'i, yer solig'i) va markaziy budjetdan ajratiladigan transfertlarga bog'liq edi. 2025-yil uchun prognozga ko'ra, mahalliy budjetlar daromadlari umumiy konsolidatsiyalashgan budjet daromadlarining atigi 20-25% ini tashkil etadi, bu esa hududiy ehtiyojlarni qoplash uchun yetarli emas. Misol uchun, Toshkent viloyatining 2024-yilgi budjet daromadlari 6,5 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, xarajatlar 7,2 trillion so'mga yetgan, bu defitsitni ko'rsatadi[1].

Kichik va o'rta biznesdan tushadigan soliqlar ulushini oshirish, masalan, 2025-yilda yangi turizm solig'i yoki ekologik soliq joriy etish orqali daromadlarni 10-15% ga oshirish mumkin. Mahalliy hokimiyatlar davlat-xususiy sheriklik loyihalari orqali investitsiyalarni jalb qilishi kerak. Masalan, Samarqand viloyatida turizm loyihalari 2024-yilda 500 milliard so'mlik qo'shimcha daromad keltirdi. 2025-yilda kam rivojlangan hududlar uchun transfertlarni 15% ga oshirish va adolatli taqsimlash tizimini joriy etish zarur.

Budjet boshqaruvida shaffoflikning yetishmasligi. Mahalliy budjet mablag'larini taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonlarida shaffoflikning kamligi aholining ishonchini pasaytiradi va korrupsiya xavfini oshiradi. Masalan, 2023-yilda mahalliy budjet xarajatlarining faqat 30% i ochiq e'lon qilingan, qolgan qismi esa fuqarolar uchun noaniq bo'lib qolgan. Bu holat, ayniqsa,

⁹⁴ Muallif ishlanmasi

Surxondaryo va Namangan viloyatlarida infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirishda noaniqliklarga olib keldi.

Budjet daromadlari va xarajatlarini real vaqt rejimida e'lon qiladigan "Open Budget" kabi platformalarni kengaytirish. Masalan, Toshkent shahrida 2024-yilda raqamli hisobot tizimi joriy etilishi natijasida budjet xarajatlarining shaffofligi 40% ga oshdi. Budjet muhokamalarida jamoatchilik ishtirokini ta'minlash uchun ochiq eshituvlar tashkil qilish. Masalan, Andijon viloyatida 2024-yilda fuqarolar ishtirokida budjet loyihasi muhokama qilingan va 200 milliard so'm qo'shimcha ijtimoiy loyihalarga yo'naltirilgan. Mahalliy budjetlarning xarajatlarini tekshirish uchun mustaqil audit tizimini joriy etish[2].

Mahalliy hokimiyat organlarining malakasining pastligi. Mahalliy hokimiyat xodimlarining aksariyati moliyaviy boshqaruv va budjet rejalashtirish bo'yicha yetarli tajribaga ega emas. Masalan, 2024-yilda Farg'ona viloyatida budjet mablag'larining 15% i noto'g'ri rejalashtirilganligi sababli samarasiz sarflangan. Bu esa loyihalarni moliyalashtirishda kechikishlarga olib keldi.

2025-yilda mahalliy hokimiyat xodimlari uchun moliyaviy boshqaruv bo'yicha 500 ta trening tashkil qilish. Masalan, 2023-yilda Qashqadaryo viloyatida o'tkazilgan treninglar natijasida budjet rejalashtirish samaradorligi 20% ga oshdi. Xalqaro tajriba almashinuvi. Rivojlangan mamlakatlarning tajribasini o'rganish, masalan, Germaniyaning mahalliy budjet boshqaruvi modelini qo'llash. Budjet jarayonlarini avtomatlashtirish uchun sun'iy intellekt asosidagi tahlil vositalarini joriy etish.

Qonunchilikdagi noaniqliklar. Mahalliy budjetlar bilan bog'liq qonunchilik normalaridagi noaniqliklar mahalliy hokimiyat organlarining moliyaviy mustaqilligini cheklaydi. Masalan, 2024-yilda mahalliy hokimiyatlarning soliq stavkalarini mustaqil belgilash vakolati cheklanganligi sababli, Qoraqalpog'iston Respublikasida budjet daromadlari prognozdan 10% ga kam tushdi.

2025-yilda "Budjet tizimi to'g'risida"gi qonunga mahalliy hokimiyatlarning vakolatlarini kengaytiruvchi o'zgartirishlar kiritish. Mahalliy hokimiyatlarga mahalliy soliq stavkalarini 5-10% oralig'ida o'zgartirish huquqini berish. Budjetlararo transfertlarni taqsimlashda aniq me'yorlar ishlab chiqish.

Iqtisodiy va ijtimoiy tengsizlik. Mahalliy budjetlarning moliyaviy imkoniyatlari hududlar bo'yicha notekis taqsimlangan. Masalan, 2024-yilda Toshkent shahrining budjeti 10 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, Surxondaryo viloyatining budjeti 3,5 trillion so'm atrofida bo'lgan. Bu ijtimoiy xizmatlar sifati va infratuzilma rivojlanishida katta tafovutlarni keltirib chiqaradi.

2025-yilda kam rivojlangan hududlarga markaziy budjetdan 20% ga ko'proq subsidiya ajratish. Masalan, Xorazm viloyatida 2024-yilda qo'shimcha subsidiyalar natijasida 300 milliard so'm ijtimoiy loyihalarga yo'naltirildi. Kam rivojlangan hududlarda maxsus dasturlar ishlab chiqish, masalan, Jizzax viloyatida 2024-yilda qishloq infratuzilmasini rivojlantirish uchun 400 milliard so'm ajratildi. Kam rivojlangan hududlarga investorlarni jalb qilish uchun soliq imtiyozlari joriy etish.

Yuqoridagi muammolarni bartaraf etish mahalliy budjetlarning samaradorligini oshirish va hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. Taklif etilgan yechimlar – soliq bazasini kengaytirish, shaffoflikni oshirish, malaka oshirish, qonunchilikni takomillashtirish va hududlar o'rtasidagi tengsizlikni kamaytirish – mahalliy budjet tizimining barqaror rivojlanishini ta'minlaydi. Ushbu choralar amalda tatbiq etilganda, mahalliy hokimiyat organlari o'z hududlarining iqtisodiy va ijtimoiy muammolarini yanada samarali hal qila oladi.

Mahalliy budjetlar O'zbekistonning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, hududiy infratuzilma, ijtimoiy xizmatlar va mahalliy hokimiyat organlarining faoliyatini moliyalashtirishda asosiy vosita hisoblanadi. Biroq, moliyaviy resurslarning yetishmasligi, budjet boshqaruvida shaffoflikning kamligi, mahalliy hokimiyat xodimlarining malakasining pastligi, qonunchilikdagi noaniqliklar va hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tengsizlik kabi muammolar mahalliy budjetlarning samaradorligini pasaytirib, hududiy rivojlanishga to'sqinlik qilmoqda. Masalan, 2024-yilda mahalliy budjetlarning daromadlari umumiy budjetning atigi 20-25% ini tashkil etgan, bu esa hududiy ehtiyojlarni qoplashda jiddiy cheklovlar yaratdi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun bir qator yechimlar taklif etildi: mahalliy soliq bazasini kengaytirish, raqamli shaffoflik platformalarini joriy etish, malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, qonunchilikni takomillashtirish va kam rivojlangan hududlarga subsidiyalarni ko'paytirish. Ushbu chora-tadbirlar mahalliy budjet

tizimining moliyaviy mustaqilligi va samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Natijada, mahalliy budjetlarning optimallashtirilishi hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytiradi, infratuzilma va ijtimoiy xizmatlar sifatini oshiradi, shuningdek, aholining turmush darajasini yaxshilashga yordam beradi. Ushbu yechimlarning amalda muvaffaqiyatli qo'llanilishi O'zbekistonning barqaror va adolatli rivojlanishini taminlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi 25.12.2023 yildagi "2024-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida" O'RQ-886-sonli Qonuni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi "“O'zbekiston-2030” strategiyasi to'g'risida”gi PF-158-sonli Farmoni.
3. www.openbudget.uz

ПРИНЦИПЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Тешаев Хотамжон Ихтиёр угли

студент 3 курса Бухарского государственного университета

Нарзуллаева Гулчехра Салимовна

Научный руководитель, старший преподаватель кафедры Экономика

Бухарского государственного университета

Одним из ключевых инструментов бюджетного регулирования, предлагаемых Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), являются бюджетные правила.

В общем виде бюджетные правила определяются как система количественных и качественных критериев бюджетных параметров, способствующих предупреждению формирования рисков для бюджетной устойчивости.

К количественным критериям бюджетного правила относят (рисунок 1) [1].

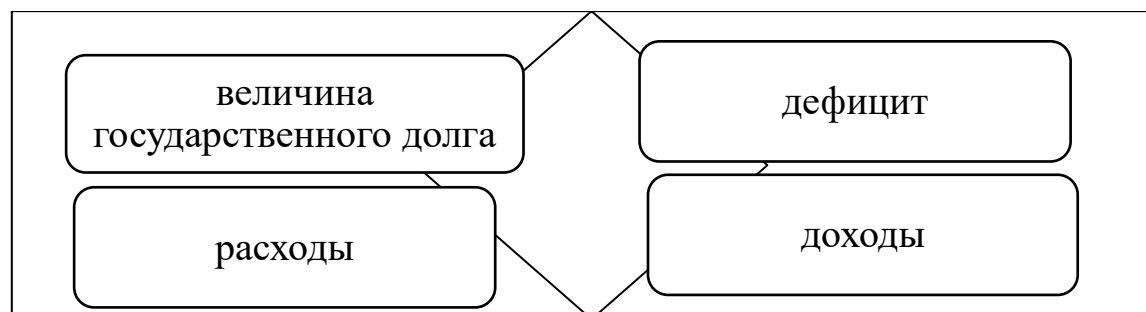

Рисунок 1. Количественные критерии бюджетного правила

Данные правила устанавливают отдельные процессуальные нормы, направленные на внедрение надлежащей практики бюджетного планирования, повышение предсказуемости и прозрачности бюджетного процесса.

Бюджетные правила направлены на сдерживание политически мотивированных, но нерациональных расходов. Существует несколько каналов негативного влияния политики на бюджетную устойчивость:

– неполная реализация бюджетной политики: во время спада государство финансирует за счет заимствований дополнительные расходы, направленные на стабилизацию экономики, однако не повышает налоги во время подъема;

– из-за необходимости переизбрания политики вынуждены финансировать в первую очередь расходы, результаты которых видны для избирателя. При этом подавляющая доля расходов, как правило, относится к непроизводительным;

– попытки отдельных политиков отказаться от увеличения расходов могут не дать желаемого эффекта, поскольку другие политики могут воспользоваться расширенным доступом к «бюджетному финансированию» [2].

Следующая целевая функция бюджетных правил – гибко реагировать на такие шоки, как:

- резкие изменения в объеме выпуска,
- высокий уровень инфляции,
- изменение процентных ставок и валютного курса и другие форс-мажорные обстоятельства [3].

В таблице 1 показаны задачи и инструменты бюджетных правил обеспечения финансовой безопасности государства [4, с.6].

Таблица 2

Задачи и инструменты бюджетных правил обеспечения финансовой безопасности государства

Задачи бюджетного правила	Виды бюджетных правил	Используемые количественные критерии
Предотвращение долговых рисков страны путем ограничения размеров долга и мониторинг за динамикой его уровня	Долговые правила	Лимит по уровню государственного долга к ВВП (%)
Предотвращение риска увеличения необоснованных расходов	Правила по расходам	Постоянные лимиты по совокупным, первичным (непроцентным) или текущим расходам в абсолютном выражении Лимит по темпам роста расходов (%) Лимит расходов к ВВП (%).
Обеспечение сбалансированности бюджета (нулевого дефицита), в том числе с учетом цикличности развития и сырьевой зависимости	Правила по бюджетному сальдо первого поколения	Лимит для дефицита бюджета к ВВП (%) Размер профицита бюджета к ВВП (%)
	Правила по бюджетному сальдо второго поколения	Структурный баланс, скорректированный на стадию экономического цикла Структурный баланс скорректированный с учетом колебаний доходов от экспорта сырья Несырьевой бюджетный баланс

Бюджетные правила действуют в 28 странах ОЭСР:

- новые бюджетные правила установили Италия и Словения,
- модифицировали – Финляндия, Нидерланды и Португалия,
- заменила – Эстония,
- отменила – Канада,
- скорректировали цели налогово-бюджетной политики – Австралия и Швеция [3].

Что касается национальной специфики применения бюджетных правил, то отметим, что:

- в развитых странах ограничения на рост реальных расходов бюджета устанавливаются чаще, чем в развивающихся, при этом они установлены в форме закона и относятся к бюджету центрального правительства. Однако, в разных странах при установлении потолка расходов не учитываются их определенные статьи. Например, во Франции, Финляндии, Испании, Японии не учитываются расходы на выплату процентов по

государственному долгу, в Хорватии, Эквадоре и Перу – капитальные расходы, в Израиле и Перу – расходы на национальную безопасность.

– практически все страны – экспортеры природных ресурсов имеют бюджетные правила, основанные на межвременном перераспределении доходов от экспорта через механизм стабилизационных фондов. При этом авторы считают, что бюджетные правила, основанные на привязке к ценам как индикатору изменения сальдо первичного баланса, не являются эффективными из-за волатильности динамики цены на нефть.

– реализация бюджетных правил характеризуется крайней неустойчивостью, поскольку они могли отменяться либо во время экономических спадов, либо по политическим мотивам [4, с.19].

Выбор бюджетного правила зависит от следующих факторов:

1. Характер воздействия государственных расходов на долгосрочный экономический рост в данной стране. Если в стране не развит рынок капитала, то здесь возникает эффект вытеснения частных расходов государственными из-за роста реальных процентных ставок. Также налоговое финансирование сопровождается искажениями в стимулах для экономических агентов, в результате налогоплательщики теряют больше, чем сумма уплаченных налогов (за счет ухудшения структуры потребления). Однако, государственные расходы могут создавать положительные внешние эффекты для экономики в целом, поэтому актуальной становится перестройка структуры бюджетных расходов в пользу приоритетных направлений, которые обеспечивают положительные внешние эффекты, перекрывающие бюджетные потери. Например, для Казахстана предлагаем перераспределение бюджетных расходов в пользу улучшения инфраструктуры и человеческого капитала.

2. Способность фискальной политики сглаживать цикл. Если в стране ограничен доступ к заемным средствам и у бизнеса, и у населения, то сокращение государственных расходов в кризис может усугубить глубину спада экономики. Во время спада экономики население сильнее сокращает потребление, чем увеличивая во время подъема. Таким образом, стимулирование экономики за счет государственных расходов менее эффективно, однако их резкое сокращение усугубляет спад. В связи с этим фактом, целесообразно использовать правила, основанные на структурной сбалансированности государственного бюджета, создавая «подушку безопасности», а именно, накапливая средства во время подъема и расходуя во время спада.

3. Зависимость национальной экономики и государственного бюджета от сырьевых доходов, в частности нефти, предопределяет необходимость применения бюджетного правила, не только привязанного к использованию природной ренты, но и учитывать колебания налоговых поступлений от обложения несырьевых секторов экономики.

Основными элементами современных антикризисных и чрезвычайных бюджетных мер являются резервные фонды, дополнительные бюджеты, дополнительные ассигнования, государственные кредиты, которые в качестве стабилизационных механизмов осуществляются по упрощенным процедурам. При этом, в некоторых странах, таких как США и Франция антикризисные и чрезвычайные меры дифференцируются и предполагают наличие дополнительных процедур, либо законов. К примеру, Фонд президента США по чрезвычайным ситуациям может быть пополнен за счет дополнительных бюджетных ассигнований, утверждаемых конгрессом США, а во Франции бюджетное законодательство предусматривает процедуры выделения двух видов дополнительных расходов – при серьезной ситуации, которая не приводит к росту бюджетного дефицита, и очень серьезной ситуации, угрожающей национальным интересам.

Исходя из вышеизложенного, на наш взгляд, каждая страна выбирает наиболее приемлемые для ее национальной специфики инструменты бюджетного регулирования финансовой безопасности и адаптирует их под особенности своей институциональной среды. И в данном контексте, полагаем целесообразно провести диагностику состояния финансовой безопасности Республики Казахстан, с учетом проведенных и ныне реализуемых

антикризисных бюджетных мер, для уточнения дальнейшей их «настройки» для постпандемического экономического восстановления.

Список использованных источников

- 1 Principles of Budgetary Governance// <https://www.oecd.org/gov/budgeting/principles-budgetary-governance.htm>. 02.04.2022
- 2 Alesina A., Passalacqua A. The political economy of government debt //https://www.nber.org/system/files/working_papers/w21821/w21821.pdf. 16.04.2022
- 3 IMF (2009). *Fiscal rules: Anchoring expectations for sustainable public finances*. Washington, DC
- 4 Кудрин А., Соколов И. Бюджетные правила как инструмент сбалансированной бюджетной политики // *Вопросы экономики*. – 2017. – №11. – С. 5-32.
- 5 Real GDP growth // imf.org/external/datamapper/. 23.09.2023

ХУДУДЛАРДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Хомидов Хожиақбар Адхамович
Андижон давлат Университети мустақил изланувчиси

Иқтисодий жараёнларнинг ривожланиши шароитида уларни ташкил этиш ва бошқариш самарадорлиги стратегик ривожланиш мақсадларига ўз вақтида эришилишини таъминлайди. Шу сабабли, аксарият илмий тадқиқотларда турли ҳўжалик юритиш соҳаларини бошқариш самарадорлигини баҳолаш асосида соҳада эришилган ютуқ ва камчиликларни аниқлашга эришилади. Умуман олганда, логистик хизматлар кўрсатиш соҳасини бошқариш самарадорлигини баҳолаш орқали мамлакат ҳудудлари ва ҳудудлараро ишлаб чиқариш муносабатларида таъминот занжирининг амал қилиш хусусиятлари, жумладан, ишлаб чиқарилган маҳсулотларни етказиб бериш, уларни омборлаштириш, сақлаш, қадоклаш ва шу каби бошқа турдаги логистик хизматлар фаолиятини ташкил этилиши ҳисобига эришилаётган иқтисодий натижаларни баҳолаш мумкин бўлади.

Иқтисодий фанда логистик хизматлар кўрсатиш соҳасини самарадорлигини оширишга қаратилган М. Эшов⁹⁵, А.А. Юлдашев⁹⁶ каби маҳаллий олимлар томонидан соҳада амал қилаётган бошқарув ҳолатига таъсир қилувчи омиллар аниқланган бўлиб, улар асосий эътиборни ресурслар ва харажатлар бўйича самарадорликни таъминлаш омилларига қаратишган ҳисобланади. Шу билан биргаликда, яна бир маҳаллий олимлардан С.Х. Шерматов⁹⁷ автомобил транспорти орқали кўрсатиладиган логистик хизматларнинг техник-технологик омилларини тизимли таҳлил қилган ҳолда, уларнинг экологик самарадорлиги кўрсаткичларини эксперт баҳолаш усули орқали таҳлил қилган бўлса, М.Н. Ирисбекова⁹⁸ тадқиқотида логистик хизмат кўрсатиш корхоналарида фонд ва материал сифимкорликларига асосланган соф дисконтланган даромадни аниқлаш усули орқали харажатлар самарадорлигини баҳолаш услубиётини таҳлил қилган ҳисобланади.

Умумий ҳолатда мамлакат ҳудудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлигини тавсифловчи интеграл кўрсаткични ҳисоблаш амалиёти қуйидагича амалга оширилади:

⁹⁵ Эшов М. Логистика хизматларини ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш. “Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш йўналишлари” мавзусидаги конференция материаллари тўплами, ТДИУ, 2023. – 9-16 бетлар.

⁹⁶ Юлдашев А.А. Логистик жараёнларни самарадорлигини оширишда Internet of Things (IoT) технологияларининг ўрни. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, № 1, yanvar-fevral, 2025 y. – 101-107 betlar.

⁹⁷ Shermatov S.X., Utirov S.S. Abdusamatov E.X. Transport sohasida yuzaga kelgan muammolarning ekologiyaga ta'siri (avtomobil transporti). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, No. 3 (2), 2023. – pp. 702-709

⁹⁸ Ирисбекова М.Н. Логистик таъминотлар асосида транспорт хизматларини оптималлаштириш. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 19-son, 2023 y. – 1000-1005 betlar.

$$IK_i = \sum_{j=1}^n w_j \times X_{ij}^* \quad (1)$$

бу ерда:

IK_i – i -худуддаги логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги бўйича рейтинг коэффицентининг интеграл кўрсаткичи қиймати;

w_j – j -кўрсаткичнинг оғирлик коэффиценти қиймати;

X_{ij}^* – нормаллаштирилган кўрсаткич қиймати.

Мамлакатда логистик хизматлар кўрсатишни бошқаришнинг худудлар кесимидаги самарадорлик рейтингининг интеграл кўрсаткичи таркибий блоклари бўйича самарадорлик кўрсаткичларини ҳисоблашда юқоридаги формула асосида ҳар бир таркибий блок кесимида худудлар рейтинг қийматларини ҳисобланиб, олинган натижаларни 1-жадвалда келтириб ўтилди.

1-жадвал

Ўзбекистон худудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги бўйича интеграл рейтинг кўрсаткичининг таркибий блоклари бўйича қийматлари⁹⁹

№	Худудлар номи	Иқтисодий самарадорлик	Инфратузилма таъминоти	Инновацион самарадорлик	Инсон капитали
	Ўзбекистон Респ.	0,58	0,62	0,59	0,60
	<i>худудлар:</i>				
1	Қорақалпоғистон Р.	0,42	0,45	0,44	0,43
	<i>вилоятлар:</i>				
2	Андижон вилояти	0,60	0,63	0,61	0,60
3	Бухоро вилояти	0,65	0,70	0,68	0,66
4	Жиззах вилояти	0,46	0,49	0,47	0,48
5	Қашқадарё вилояти	0,55	0,58	0,56	0,57
6	Навоий вилояти	0,62	0,68	0,66	0,64
7	Наманган вилояти	0,44	0,46	0,45	0,44
8	Самарқанд вилояти	0,72	0,78	0,70	0,74
9	Сирдарё вилояти	0,45	0,47	0,46	0,45
10	Сурхондарё вилояти	0,50	0,55	0,53	0,54
11	Тошкент вилояти	0,80	0,85	0,75	0,83
12	Тошкент шаҳри	0,90	0,95	0,88	0,92
13	Фарғона вилояти	0,58	0,62	0,59	0,60
14	Хоразм вилояти	0,48	0,52	0,50	0,51

Мамлакат худудлари кесимида логистик хизматларни бошқариш самарадорлигининг тўрт блокли интеграл кўрсаткичдан ташкил топган рейтингини баҳолаш асосида қуйидаги ҳулосаларни шакллантиришга эришилди:

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти худудларида логистик хизматларни бошқаришнинг интеграл самарадорлик рейтингининг таркибий блоклари бўйича юқори кўрсаткичлар қайд этилиб, ушбу худудлар логистик хизматларни бошқаришда иқтисодий, инфратузилмавий

⁹⁹ Муаллиф томонидан ҳисобланган.

таъминот, инновацион самарадорликлар ва инсон капитали бўйича бошқа ҳудудларга нисбатан сезиларли даражада ривожланганлиги билан характерланади;

республика бўйича логистик хизматларни бошқариш самарадорлигининг иқтисодий, инфратузилмавий таъминот, инновацион самарадорликлар ва инсон капитали каби таркибий блоклари кўрсаткичлари Фарғона вилояти билан ўзаро тенг эканлиги аниқланди. Шу ўринда таъкидлаш жоизки, нафақат Фарғона вилояти, балки Фарғона водийси минтақси таркибида қирувчи Андижон ва Наманган вилоятлари бир бири билан ўзаро боғлиқ бўлган логистик хизматларни ривожлантиришда ушбу соҳада фаолият юритувчи корхоналарнинг самарадорлик интеграл индексини таркибий блоклари бўйича ривожланиш тенженциялари ўрта ва ўрта қуйи даражада бўлиб, етарли ривожланиш ҳолатида эмаслиги, жумладан, инфратузилмавий таъминот ва инновацион ривожланиш кўрсаткичлари мамлакатнинг Тошкент шаҳри, Тошкент, Самарақанд, Бухоро, Навоий вилоятларига нисбатан сезиларли даражада ортда қолмоқда. Шунингдек, минтақа таркибига қирувчи Наманган вилоятининг интеграл самарадорлик блоклари бўйича кўрсаткичлари нафақат минтақа, балки республика бўйича энг қуйи кўрсаткични қайд этишда Қорақалпоғистон Республикаси билан деярли бир хилдаги натижаларни қайд этган. Ушбу ҳолат Фарғона водийси минтақасида Фарғона, Андижон ва Наманган вилоятлари кесимида интеграллашган логистик хизматлар бозорини ривожлантиришда Наманган ҳудудини ривожлантириш бўйича ҳудудий ва давлат дастурларига устуворлик қаратиш зарурлигидан далолат беради;

Қорақалпоғистон Республикаси ва Сирдарё вилоятлари логистик хизматларни бошқариш самарадорлигини таркибий блоклари бўйича логистик инфратузилманинг етарли даражада ривожланмаганлиги ва инновацион ривожланишни таъминлашда инвестиция билан етарли даражада таъминланмаганлиги сабабли республиканинг бошқа ҳудудларига нисбатан қуйи натижаларни қайд этган ҳисобланади. Ушбу ҳудудларда логистик инфратузилма таъминоти самарадорлигини оширишда давлат-хусусий шериклик (ДХШ) нинг таъсирчан механизмларидан фойдаланиш, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш орқали соҳани замонавий технологиялар билан қуроллантириш бўйича давлат ва ҳудудий дастурларни амалга оширишга устуворлик қаратиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Шу билан биргаликда, ушбу минтақаларда етакчи хорижий логистик компаниялар билан ўзаро ҳамкорликда қўшма корхоналарни ташкил этилиши ҳудудларнинг логистик имкониятларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириб, логистик хизматларни бошқариш амалиётини халқаро стандартлар асосида ривожлантириш учун имкониятларни кенгайтиради;

Самарақанд ва Бухоро вилоятлари марказий транспорт коридорларига яқин жойлашганлиги ва ушбу ҳудудлар туризм логистикаси ҳисобида логистик хизматларни бошқариш самарадорлиги интеграл кўрсаткичи асосида ҳисобланадиган рейтингнинг таркибий блоклари бўйича юқори натижаларни қайд этишган ҳисобланади. Шу билан биргаликда, Навоий вилояти ҳудудида “Навоий эркин иқтисодий зона”нинг ташкил этилганлиги сабабли, унду “авто-темир-ҳаво” йўлларининг интеграцион логистик ҳабини ривожлантириш имкониятлари юқорилиги билан характерланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

5. Эшов М. Логистика хизматларини ташкил этиш ва бошқариш тизимини такомиллаштириш. “Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш йўналишлари” мавзусидаги конференция материаллари тўплами, ТДИУ, 2023. – 9-16 бетлар.
6. Юлдашев А.А. Логистик жараёнларни самарадорлигини оширишда Internet of Things (IoT) технологияларининг ўрни. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali, № 1, yanvar-fevral, 2025 y. – 101-107 betlar.
7. Shermatov S.X., Utkirov S.S. Abdusamatov E.X. Transport sohasida yuzaga kelgan muammolarning ekologiyaga ta'siri (avtomobil transporti). Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, No. 3 (2), 2023. – pp. 702-709

8. Ирисбекова М.Н. Логистик таъйинлар асосида транспорт хизматларини оптималлаштириш. О'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. 19-son, 2023 y. – 1000-1005 betlar.

O'ZBEKISTON HUDUDLARI IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI NOMUTANOSIBLIKLER VA ULARNI KAMAYTIRISH MEXANIZMLARI

Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich

*Namangan davlat texnika universiteti
Menejment kafedrasini mudiri, professori,
iqtisodiyot fanlari doktori (DSc)
E-mail: mullabaev.bahtiyor@gmail.com*

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida kuzatilayotgan nomutanosibliklarning sabablari, ularning turlari va ularni kamaytirishning institutsional hamda iqtisodiy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqotda 2015–2024 yillar oralig'ida statistik ma'lumotlar asosida hududlar o'rtasidagi YaIM ulushi, bandlik darajasi, infratuzilma rivoji, investitsiya faolligi va aholi real daromadlari o'rtasidagi tafovutlar o'lchangan. Gini koeffitsienti, Theil indeksi va fazoviy avtokorrelyatsiya ko'rsatkichlari yordamida hududlararo farqlarning darajasi va ularning vaqt davomida o'zgarish dinamikasi aniqlangan. Maqolada hududlar o'rtasidagi rivojlanish nomutanosibliklarini kamaytirish uchun fiskal transferlar, investitsiya rag'batlari, innovatsion infratuzilma va mehnat migratsiyasi siyosatini uyg'unlashtirish zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari mintaqaviy siyosatni takomillashtirish, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash hamda "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasining hududiy komponentini samarali amalga oshirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: Hududiy rivojlanish, ijtimoiy-iqtisodiy nomutanosiblik, Gini koeffitsienti, Theil indeksi, fazoviy tahlil, mintaqaviy siyosat, fiskal transferlar, investitsiya rag'batlari, innovatsion infratuzilma, mehnat bozori, iqtisodiy barqarorlik, hududiy tenglik, "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida hududiy iqtisodiy siyosatning ustuvor yo'nalishlaridan biri hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida vujudga kelgan nomutanosibliklarni kamaytirish, iqtisodiy resurslardan foydalanishda teng imkoniyatlarni ta'minlash hamda hududiy raqobatbardoshlikni oshirishdan iborat bo'lib bormoqda. Mamlakatning turli viloyatlarida ishlab chiqarish, bandlik, infratuzilma va aholi daromadlari ko'rsatkichlarining farqli darajada shakllanishi iqtisodiy o'sishning umumiy barqarorligiga ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, mintaqalararo nomutanosibliklar iqtisodiy siyosatning asosiy tahlil obyekti sifatida e'tiborga olinmoqda [1].

Hududlar o'rtasidagi tafovutlar, avvalo, iqtisodiy resurslar taqsimotidagi nomuvozanat, tabiiy sharoit, ishlab chiqarish salohiyati, infratuzilma darajasi, demografik tarkib va investitsiya oqimlarining notekisligi bilan izohlanadi. Bunda ishlab chiqarishning geografik kontsentratsiyasi, ishchi kuchi migratsiyasi va innovatsion faoliyatning past darajasi kabi omillar nomutanosibliklarning chuqurlashishiga olib kelmoqda [2]. Shu jihatdan, hududiy siyosat nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki ijtimoiy adolat va barqarorlikni mustahkamlashga ham xizmat qilishi zarur.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasida barcha hududlarni teng rivojlantirish, yangi sanoat klasterlarini shakllantirish, infratuzilmani modernizatsiya qilish va aholi farovonligini oshirish asosiy vazifalardan biri sifatida belgilangan [3]. Shu nuqtai nazardan, hududlararo nomutanosibliklarni tahlil qilish, ularning iqtisodiy va institutsional sabablarini aniqlash, ularni kamaytirishning ilmiy asoslangan mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotda 2015–2024 yillar oralig'ida O'zbekiston viloyatlari kesimida ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlarning dinamikasi tahlil qilinadi, Gini va Theil indeksleri yordamida hududiy tafovutlar darajasi aniqlanadi, shuningdek, fiskal transferlar, investitsion oqimlar va infratuzilma

rivojlanishining ularni kamaytirishdagi roli baholanadi. Bu yondashuv mintaqaviy siyosatni takomillashtirish uchun ilmiy asos yaratadi.

Natijada, tadqiqot hududlararo iqtisodiy tengsizlikni kamaytirish va ijtimoiy-iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishning nazariy hamda amaliy mexanizmlarini taklif etishga qaratilgan. Maqola natijalari hukumatning hududiy rivojlanish dasturlarini optimallashtirish, investitsiyalarni joylashtirish siyosatini qayta ko'rib chiqish va aholining farovonlik darajasidagi tafovutlarni kamaytirish uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Ushbu bo'limda O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi mavjud nomutanosibliklarni aniq va chuqur tahlil qilish uchun mamlakatning barcha viloyatlari hamda Qoraqalpog'iston Respublikasining 2020-2025-yillardagi iqtisodiy va ijtimoiy ko'rsatkichlari kompleks tarzda o'rganilgan. Mazkur tahlilning asosiy maqsadi hududlarning rivojlanish sur'atlari va mavjud tafovutlarini aniqlash, shuningdek, davlat siyosatining samaradorligini baholashdan iborat.

Tahlilda iqtisodiy jihatdan hududlar o'rtasidagi rivojlanish nomutanosibliklarini ko'rsatish uchun yalpi ichki mahsulot (YaIM)ning o'sish sur'atlari, sanoat va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish hajmlari va jalb qilingan investitsiyalar kabi ko'rsatkichlar tanlab olingan. Mazkur ko'rsatkichlar yordamida hududlarning iqtisodiy rivojlanish darajalari aniq baholanadi va iqtisodiy salohiyatlari tahlil qilinadi.

Shuningdek, ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari sifatida bandlik darajasi, aholi daromadlari, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalaridagi davlat xarajatlari olingan. Ushbu ko'rsatkichlar hududlarda aholining turmush darajasi va sifatini aniqlashga imkon berib, ijtimoiy infratuzilma va xizmatlarning mavjudligi va samaradorligini ham ko'rsatadi.

Mazkur ko'rsatkichlar asosida tuzilgan quyidagi ikki jadval hududlarning rivojlanishidagi nomutanosibliklarni ochiq namoyish qilib, mavjud holat haqida batafsil tahlil va xulosalar chiqarishga imkon beradi. Tahlillar natijasida hududlararo tafovutlarni kamaytirish bo'yicha samarali chora-tadbirlar ishlab chiqish zarurati ham ta'kidlanadi.

11-jadval.

O'zbekiston Respublikasi hududlarining iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari (2020-2025 yillar)¹⁰⁰

Hudud nomi	YaIM o'sish sur'ati (%)	Sanoat ishlab chiqarish (mlrd so'm)	Qishloq xo'jaligi (mlrd so'm)	Investitsiyalar (mlrd so'm)
Toshkent shahri	6.2	82500	9200	21500
Toshkent viloyati	5.5	63500	14200	17500
Samarqand viloyati	5.8	41500	18300	14200
Farg'ona viloyati	5.4	37400	16700	13100
Andijon viloyati	5.6	35600	15200	12500
Namangan viloyati	5.3	33100	14100	11800
Buxoro viloyati	5.2	28900	13200	11300
Qashqadaryo viloyati	5.1	27500	12600	11000
Surxondaryo viloyati	5.0	26200	11900	10700
Xorazm viloyati	5.0	24800	11200	10300
Jizzax viloyati	4.9	23600	10500	9800
Sirdaryo viloyati	4.8	22200	9700	9400
Navoiy viloyati	5.7	41200	8800	14500
Qoraqalpog'iston Respublikasi	4.7	21000	9300	9200

Manba: O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

¹⁰⁰ O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma'lumotlari

O'zbekiston Respublikasi hududlarining 2020-2025 yillardagi iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini tahlil qilish davomida hududlararo sezilarli nomutanosibliklar aniqlanmoqda. Toshkent shahri eng yuqori ko'rsatkichlarga ega bo'lib, YaIM o'sish sur'ati 6,2 foizni tashkil etgan. Mazkur hudud mamlakatning iqtisodiy markazi sifatida sanoat ishlab chiqarish hajmi (82 500 mlrd so'm) va investitsiyalar oqimi (21 500 mlrd so'm) bo'yicha yetakchilik qilmoqda. Bu esa Toshkent shahrining iqtisodiy jihatdan rivojlanishida qulay infratuzilma, rivojlangan moliyaviy xizmatlar va mehnat resurslarining yuqori konsentratsiyasi bilan bog'liq.

Toshkent viloyati ham yuqori iqtisodiy ko'rsatkichlarga ega hududlardan biri bo'lib, YaIM o'sish sur'ati 5,5 foizni tashkil qilgan va sanoat ishlab chiqarish hajmi bo'yicha ikkinchi o'rinda turadi (63 500 mlrd so'm). Shuningdek, investitsiyalar bo'yicha ham Toshkent shahri bilan birgalikda yetakchi hududlardan biri hisoblanadi.

Samarqand viloyati iqtisodiy rivojlanish bo'yicha boshqa viloyatlarga nisbatan yuqori ko'rsatkichlarni namoyish etmoqda, ayniqsa qishloq xo'jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarishda (18 300 mlrd so'm) yetakchi bo'lib turibdi. Bu holat Samarqand viloyatining qishloq xo'jaligi uchun qulay tabiiy-iqlim sharoitlariga ega bo'lishi va tarixan shakllangan ishlab chiqarish an'alariga asoslanadi.

Farg'ona vodiysidagi Andijon, Farg'ona va Namangan viloyatlarida iqtisodiy ko'rsatkichlar o'rtacha darajada bo'lib, YaIM o'sishi 5,3-5,6 foiz oralig'ida o'zgarib turmoqda. Ushbu hududlarda sanoat va qishloq xo'jaligi rivojlangan bo'lsa-da, investitsiyalar jalb qilish hajmi Toshkent shahri va Toshkent viloyatidan sezilarli ravishda pastroq bo'lib qolmoqda.

Janubiy hududlar – Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlarida iqtisodiy ko'rsatkichlar nisbatan pastroq, YaIM o'sish sur'ati 5,0-5,1 foizni tashkil etmoqda. Bunda sanoat va investitsiyalar oqimining pastligi iqtisodiy rivojlanish sur'atlarining sekinligiga olib kelmoqda.

Jizzax, Sirdaryo va Qoraqalpog'iston Respublikasida iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlari mamlakat bo'yicha eng past darajada. Ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasida YaIM o'sish sur'ati atigi 4,7 foizni tashkil qilib, sanoat va investitsiya hajmlarining sezilarli darajada pastligi ushbu hududning iqtisodiy rivojlanishdagi asosiy muammosi sifatida qayd etilmoqda.

Navoiy viloyatining iqtisodiy rivojlanishi boshqa hududlarga nisbatan sezilarli ijobiy ko'rsatkichlarga ega bo'lib, sanoat ishlab chiqarish hajmi (41 200 mlrd so'm) va investitsiyalar oqimi (14 500 mlrd so'm) jihatidan yaxshi natijalarga erishmoqda. Bu holat viloyatda tog'-kon sanoati va ishlab chiqarish sanoatining rivojlanganligi bilan bog'liq.

O'zbekiston Respublikasida hududlararo iqtisodiy rivojlanishda mavjud nomutanosibliklarni kamaytirish uchun davlat tomonidan hududlarga xos iqtisodiy dasturlar ishlab chiqish va investitsiya siyosatini faollashtirish talab etiladi.

2-jadval.

O'zbekiston Respublikasi hududlarining ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari (2020-2025 yillar)¹⁰¹

Hudud nomi	Bandlik (%)	Aholi daromadi (ming so'm)	Sog'liqni saqlash xarajatlari (mlrd so'm)	Ta'lim xarajatlari (mlrd so'm)
Toshkent shahri	72.4	4850	9400	10800
Toshkent viloyati	68.7	4320	8100	9300
Samarqand viloyati	65.9	3780	7200	8400
Farg'ona viloyati	64.3	3610	6800	7700
Andijon viloyati	63.5	3550	6400	7300
Namangan viloyati	62.2	3400	6100	7000
Buxoro viloyati	61.7	3280	5900	6700
Qashqadaryo viloyati	60.9	3150	5600	6400
Surxondaryo viloyati	60.2	3050	5400	6200
Xorazm viloyati	59.7	2980	5200	6000

¹⁰¹ O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari

Jizzax viloyati	59.2	2900	5000	5800
Sirdaryo viloyati	58.6	2820	4800	5600
Navoiy viloyati	67.3	4200	7300	8500
Qoraqalpog'iston Respublikasi	57.8	2750	4600	5400

Manba: O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari asosida muallif tomonidan shakllantirilgan.

O'zbekiston Respublikasi hududlarining 2020-2025 yillardagi ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari tahlil etilganda, bandlik darajasi, aholi daromadlari, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga ajratilayotgan xarajatlarning sezilarli hududlararo farqlari aniqlandi.

Bandlik darajasi bo'yicha Toshkent shahri eng yuqori ko'rsatkichga (72,4%) ega bo'lib, bu aholining iqtisodiy faoliyat va mehnat bozorida yuqori ishtirok etayotganini ko'rsatadi. Hududdagi aholining o'rtacha daromadi ham mamlakat miqyosida eng yuqori ko'rsatkich (4850 ming so'm) bilan ajralib turadi. Shuningdek, Toshkent shahri sog'liqni saqlash (9400 mlrd so'm) va ta'lim sohasidagi xarajatlar (10800 mlrd so'm) bo'yicha ham yetakchilik qilmoqda.

Toshkent viloyati va Samarqand viloyati bandlik darajasi hamda aholi daromadlari bo'yicha nisbatan yuqori ko'rsatkichlarga ega. Toshkent viloyatida bandlik darajasi 68,7 foizni tashkil etib, aholining o'rtacha daromadi 4320 ming so'mni tashkil qilmoqda. Samarqand viloyatida bu ko'rsatkichlar mos ravishda 65,9 foiz va 3780 ming so'mni tashkil etmoqda. Bu ikki hududda ijtimoiy infratuzilma, ayniqsa ta'lim va sog'liqni saqlash xizmatlariga yo'naltirilayotgan xarajatlar ham yuqori darajada.

Farg'ona vodiysida joylashgan Farg'ona, Andijon va Namangan viloyatlarida ijtimoiy ko'rsatkichlar mamlakat o'rtacha ko'rsatkichlariga yaqin bo'lib, bandlik darajasi 62-64 foiz oralig'ida. Aholi daromadlari va ijtimoiy xizmatlarga ajratilayotgan xarajatlar esa o'rtacha darajadan biroz pastroq. Bu holat aholi turmush sifatini oshirish uchun qo'shimcha chora-tadbirlar amalga oshirishni talab qiladi.

Janubiy va g'arbiy hududlar – Qashqadaryo, Surxondaryo, Xorazm, Jizzax, Sirdaryo viloyatlari va Qoraqalpog'iston Respublikasida ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari sezilarli darajada past. Ayniqsa, bandlik darajasi eng past bo'lgan Qoraqalpog'iston Respublikasida 57,8 foizni tashkil qilmoqda. Hududdagi aholi daromadlari ham mamlakat bo'yicha eng past (2750 ming so'm). Shuningdek, sog'liqni saqlash va ta'lim sohalariga yo'naltirilayotgan xarajatlarning pastligi ushbu hududlarda ijtimoiy infratuzilma va xizmatlarning rivojlanishi sust ekanligini ko'rsatmoqda.

Navoiy viloyati esa hududlar orasida ijobiy ijtimoiy ko'rsatkichlarga ega hudud sifatida ajralib turadi. Bandlik darajasi (67,3%) va aholi daromadlari (4200 ming so'm) nisbatan yuqori bo'lib, sog'liqni saqlash va ta'lim sohasiga ajratilgan mablag'lar hajmi bo'yicha ham yetakchilar qatorida.

O'zbekiston Respublikasi hududlarining 2020-2025 yillar oralig'idagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi tahlil qilingan mazkur tadqiqot natijalari hududlararo nomutanosibliklarning mavjudligini tasdiqlaydi va ularni tartibga solish zarurligini asoslaydi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Birinchidan, iqtisodiy rivojlanish bo'yicha Toshkent shahri mamlakatning boshqa hududlariga nisbatan ancha yuqori ko'rsatkichlarga ega ekanligi qayd etildi. Bu esa mamlakat iqtisodiy salohiyatining ko'proq poytaxt hududiga jamlanishiga sabab bo'lib, boshqa viloyatlarning iqtisodiy imkoniyatlarini cheklamoqda.

Ikkinchidan, Samarqand va Toshkent viloyatlarining ham iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish sur'atlari yuqori bo'lib, ushbu hududlarda sanoat, investitsiyalar, ta'lim va sog'liqni saqlash sohalaridagi ko'rsatkichlar nisbatan yuqoriligicha qolmoqda. Shunga qaramay, mamlakatning boshqa hududlarida, ayniqsa, Qoraqalpog'iston Respublikasi, Sirdaryo, Jizzax, Surxondaryo va Qashqadaryo viloyatlarida iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlari sezilarli darajada past.

Uchinchidan, hududlarda aholi bandligi, daromadlar darajasi, ijtimoiy infratuzilma xizmatlarining sifati va mavjudligidagi nomutanosibliklar hududlararo ijtimoiy tengsizliklarning

chuqurlashuviga olib kelmoqda. Bu holat jamiyatda ijtimoiy ziddiyatlarni kuchaytirishi va iqtisodiy taraqqiyotning barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

To'rtinchidan, Navoiy viloyati kabi ayrim hududlarda iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish ko'rsatkichlarining nisbatan yuqoriligi mazkur viloyatlarning tabiiy resurslari va ishlab chiqarish salohiyati bilan bog'liq bo'lib, boshqa hududlar ham o'z resurslaridan samarali foydalanish bo'yicha strategik yondashuvlarni qo'llashlari zarurligini ko'rsatmoqda.

Umuman olganda, hududlararo nomutanosibliklarni kamaytirish mamlakatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishining barqarorligini ta'minlashning muhim sharti hisoblanadi va bu yo'nalishda davlat tomonidan qat'iy va tizimli siyosat amalga oshirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. World Bank. (2023). Regional Development Report: Balancing Growth and Equity in Transition Economies. Washington, DC.
2. OECD. (2022). Regions and Cities at a Glance. Paris: OECD Publishing.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti (2023). "Yangi O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risida. PF–225-son Farmon, 11-sentabr.
4. Bekmurodov A.S. Hududiy rivojlanish va investitsiyalar. "Iqtisodiyot va moliya" nashriyoti, Toshkent, 2020, 232 bet.
5. Mamatqulov Sh.X., Xudoyberdiyev A.Q. Hududiy nomutanosibliklar va ularni tartibga solish yo'llari. "O'zbekiston iqtisodiyoti" jurnali, №5, 2022, 45-59 betlar.
6. Keating, Michael. The New Regionalism in Western Europe. Edward Elgar Publishing, 2017, 400 bet.
7. World Economic Forum. Global Competitiveness Report 2022. www.weforum.org
8. Ibragimov I.I. O'zbekiston iqtisodiyotida hududiy muammolar va yechimlar. "Fan va texnologiya" nashriyoti, Toshkent, 2021, 210 bet.

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA KORXONALAR FAOLIYATINI MODELLASHTIRISHNING O'RNI

Musurmonova Mahbuba Omonovna
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

Bozor iqtisodiyoti sharoitida hududlarning iqtisodiy barqarorligi mamlakatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish darajasini belgilovchi asosiy omillardan biridir. Hududlarda faoliyat yuritayotgan korxonalar iqtisodiy tizimning muhim tarkibiy qismi bo'lib, ularning samarali ishlashi ishlab chiqarish hajmining ortishi, bandlik darajasining oshishi va byudjet tushumlarining barqarorligini ta'minlaydi. Shu bois, hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishda korxonalar faoliyatini ilmiy asosda modellashtirish va tahlil qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Korxonalar faoliyatini modellashtirish — bu ishlab chiqarish, moliyaviy va tashkiliy jarayonlarni matematik, iqtisodiy-statistik hamda axborot texnologiyalari asosida tahlil qilish va prognozlash jarayonidir. Mazkur yondashuv korxonaning ichki imkoniyatlari va tashqi omillar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlash, resurslardan samarali foydalanish va rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Ayniqsa, hududiy miqyosda bunday modellashtirish jarayoni iqtisodiy siyosatni ilmiy asosda rejalashtirish hamda korxonalar faoliyatini muvofiqlashtirishda muhim vosita hisoblanadi.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (big data) texnologiyalarining rivojlanishi korxonalar faoliyatini modellashtirish jarayonlarini yanada takomillashtirish imkonini bermiqda. Shuningdek, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun korxonalarning moliyaviy holatini, ishlab chiqarish samaradorligini va raqobatbardoshligini modellashtirish orqali aniqlash, tahlil qilish va prognozlash zarur bo'lib qolmoqda.

Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalalari bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, Pol Krugman va Maykl Porter¹⁰² kabi iqtisodchi

¹⁰² Krugman P. Geography and Trade. — Cambridge: MIT Press, 1991. — 142 p.

Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990. — 855 p.

olimlar hududiy raqobatbardoshlik, sanoat klasterlari va iqtisodiy modellashtirishning nazariy asoslarini ishlab chiqqanlar. Ularning fikricha, iqtisodiy modellashtirish hududning ishlab chiqarish salohiyatini aniqlash va resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlash imkonini beradi.

Hududlarning iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda korxonalar faoliyatini modellashtirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda muhim ahamiyat kasb etadi:

1. **Resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash.**
2. Modellashtirish orqali ishlab chiqarish jarayonida xomashyo, mehnat va kapital resurslarining o'zaro nisbatini tahlil qilish, ularning optimal darajasini aniqlash imkonini beradi. Bu esa korxonalar ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish hamda foydadorlikni oshirishga xizmat qiladi.
3. **Hududiy rivojlanish strategiyalarini shakllantirish.**
4. Korxonalar faoliyatiga oid modellar yordamida har bir hududning ishlab chiqarish salohiyati, investitsion imkoniyatlari va eksport yo'nalishlari aniqlanadi. Natijada, hududning iqtisodiy ixtisoslashuvi va barqaror rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha ilmiy asoslangan qarorlar qabul qilinadi.
5. **Moliyaviy barqarorlikni tahlil qilish.**
6. Moliyaviy modellardan foydalanish korxonalar balans tuzilmasi, foyda va zarar ko'rsatkichlarini prognozlash, investitsion risklarni baholash imkonini beradi. Ayniqsa, iqtisodiy inqiroz sharoitlarida bu yondashuv korxona barqarorligini saqlash uchun muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, korxonalar faoliyatini modellashtirish nafaqat alohida korxonalar samaradorligini oshirish, balki hududlar iqtisodiyotini kompleks ravishda boshqarish, ularning barqaror rivojlanish strategiyasini shakllantirish uchun zarur ilmiy-amaliy vosita sifatida ahamiyatlidir.

Qashqadaryo viloyatida "Osiyo Golden" MChJ yog' va moy mahsulotlari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan korxona bo'lib, korxonaning ishlab chiqarish quvvati yiliga o'rtacha 12 ming tonna chigit yog'ini qayta ishlash imkonini beradi.

Korxonaning iqtisodiy faoliyatini modellashtirishda quyidagi asosiy ko'rsatkichlar olinadi:

- Q — ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi (tonna);
- P — mahsulotning bir birlik narxi (so'm/tonna);
- C_x — xomashyo xarajati (so'm/tonna);
- C_e — energiya xarajati (so'm/tonna);
- C_m — mehnat xarajati (so'm/tonna);
- C_t — transport va boshqa xarajatlar (so'm/tonna);
- Π — umumiy foyda (so'm).

Korxonaning foydasi quyidagicha ifodalanadi:

$$\Pi = Q \times (P - C_x - C_e - C_m - C_t)$$

Bu tenglama iqtisodiy model bo'lib, ishlab chiqarish hajmini, xarajatlarni va narxni optimallashtirish orqali foydani maksimal qilish imkonini beradi.

Agar modelga quyidagi shartlar ham qo'shilsa, u holda u optimallashtirish modeli ko'rinishini oladi:

$$\begin{cases} \Pi = Q(P - C_x - C_e - C_m - C_t) \rightarrow \max \\ Q \leq Q_{\max} \\ C_x + C_e + C_m + C_t \leq B \\ P \geq 1,15(C_x + C_e + C_m + C_t) \end{cases}$$

Bu yerda:

- $Q_{\max}$ — korxonaning ishlab chiqarish quvvati (masalan, 12 000 tonna/yil);

- B — mavjud umumiy byudjet yoki xarajat limiti;
- Energiya sarfi ulushi $C_e \geq 0,08C_x$ — ishlab chiqarish texnologiyasiga bog'liq shart;
- So'nggi tenglama — rentabellik darajasini (kamida 15%) ta'minlash sharti.

Model tahlili ("Osiyo Golden" ma'lumotlari asosida misol)

Faraz qilamiz:

$$Q = 10000 \text{ tonna}$$

$$P = 14000000 \text{ so'm/tonna}$$

$$C_x = 9000000, C_e = 700000, C_m = 1500000, C_t = 800000$$

Shunda foyda quyidagicha bo'ladi:

$$\Pi = 10000 \times (14000000 - 9000000 - 700000 - 1500000 - 800000)$$

$$\Pi = 10000 \times 2000000 = 20000000 \text{ so'm}$$

Agar energiya xarajatlari 10% ga kamaytirilsa ($C_e = 630000$) foyda quyidagicha o'zgaradi:

$$\Pi' = 10000 \times (14000000 - 9000000 - 630000 - 1500000 - 800000) = 20,7 \text{ mlrd}$$

Natija: energiya tejamkor texnologiya joriy etilishi foydani 700 mln so'mga oshiradi — bu modellashtirish orqali qabul qilinadigan boshqaruv qarorining iqtisodiy samaradorligini ko'rsatadi.

Model natijalari asosida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish quvvatlarini to'liq yuklash va resurslardan samarali foydalanish natijasida korxona foydasini 3–5 foizgacha oshirish mumkinligi aniqlandi. Shuningdek, modellashtirish usullari orqali korxona faoliyatining hududiy iqtisodiy barqarorlikka ta'sirini baholash, yangi investitsiya yo'nalishlarini aniqlash va ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish imkoniyatlari paydo bo'ladi.

Umuman olganda, iqtisodiy modellashtirish:

- korxonalar faoliyatini boshqarishda ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantiradi;
- hududiy ishlab chiqarish tizimlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi;
- iqtisodiy xavflarni kamaytiradi va barqaror o'sish tendensiyasini ta'minlaydi.

Shu bois, kelgusida korxonalar faoliyatini modellashtirishni raqamli iqtisodiyot sharoitlariga moslashtirish va takomillashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Krugman P. Geography and Trade. — Cambridge: MIT Press, 1991. — 142 p.
2. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. — New York: Free Press, 1990. — 855 p.
3. Qodirov R. Hududiy iqtisodiyot va korxonalar faoliyatini modellashtirish asoslari. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. — 212 b.
4. Ibragimov S. Korxonalar iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda modellashtirish usullari. // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" jurnali. — 2021. — №5. — B. 45–52.

HUDUDIIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA O'ZBEKISTON BANK SEKTORIDA YASHIL KREDITLASH SIYOSATI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI.

Nuriddinova Gulsanam Bahriddin qizi

Buxoro davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Narzullayeva Gulchehra Salimovna

Ilmiy rahbar, Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot kafedrasi katta o'qituvchisi

So'nggi yillarda global miqyosda barqaror rivojlanish strategiyasining ajralmas qismi sifatida yashil iqtisodiyot konsepsiyasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, moliyaviy tizimda yashil kreditlash siyosati ekologik xavfsizlik, energiya samaradorligi va uglerod chiqindilarini kamaytirishga yo'naltirilgan loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashning eng samarali vositalaridan biri sifatida shakllanmoqda. Bu jarayon O'zbekiston iqtisodiyotida ham muhim strategik yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Yashil kreditlash siyosati-bu moliya sektorining ekologik

barqaror loyihalarni ustuvor moliyalashtirishga qaratilgan tizimli yondashuvini bildiradi. Bunda asosiy maqsad nafaqat iqtisodiy o'sishni qo'llab-quvvatlash, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish va ijtimoiy farovonlikni ta'minlashdir. Shu bois, ko'plab mamlakatlarda, xususan World Bank, OECD va UNDP tashabbuslari doirasida yashil moliyalashtirish mexanizmlari keng joriy etilmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi yillarda bank sektorida transformatsion islohotlar chuqurlashib borar ekan, yashil moliya yo'nalishlari asta-sekinlik bilan iqtisodiy siyosatning ajralmas qismiga aylanmoqda. Tijorat banklari ekologik jihatdan toza energiya manbalarini rivojlantirish, chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish va barqaror infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishda faol ishtirok etmoqda. Bu esa mamlakatning uglerod neytralligi maqsadlariga erishish va xalqaro ekologik standartlarga moslashish jarayonini tezlashtiradi. Yashil kreditlash siyosatining iqtisodiy samaradorligi ko'p qirrali bir tomondan, bu investitsion muhitni yaxshilaydi, ikkinchi tomondan, resurslardan samarali foydalanish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytiradi, uchinchi tomondan esa, xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni oshiradi. Shuningdek, yashil kreditlar yangi ish o'rinlarini yaratish, hududiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish imkoniyatlarini ham beradi.

Shu nuqtayi nazardan, "O'zbekiston bank sektorida yashil kreditlash siyosati va uning iqtisodiy samaradorligi" mavzusini ilmiy jihatdan chuqur o'rganish nafaqat moliyaviy tizim transformatsiyasini, balki barqaror rivojlanish strategiyasini takomillashtirish uchun ham muhim ahamiyatga ega. Bu mavzuni tahlil qilish orqali yashil kreditlash siyosatining amaliy mexanizmlari, iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari, xalqaro tajriba va milliy tizim o'rtasidagi uyg'unlik darajasi aniqlanadi. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, O'zbekistonning moliyaviy sektori raqamli transformatsiya va ekologik barqarorlik yo'nalishida faol islohotlar bosqichida turibdi. Yashil moliyalashtirish siyosatini ilmiy asosda shakllantirish esa mamlakat iqtisodiyotini uzoq muddatli barqaror rivojlanish yo'liga olib chiqishda hal qiluvchi omillardan biridir.

So'nggi yillarda global miqyosda yashil iqtisodiyot konsepsiyasi moliyaviy tizimning muhim yo'nalishiga aylandi. Yashil kreditlash siyosati ekologik jihatdan barqaror, resurslarni tejaydigan va uglerod chiqindilarini kamaytirishga yo'naltirilgan loyihalarni moliyalashtirish orqali iqtisodiy o'sishga yangi impuls beradi. O'zbekiston ham bu yo'nalishda faol qadamlar tashlamoqda-tijorat banklari qayta tiklanuvchi energiya, chiqindisiz texnologiyalar va ekologik loyihalarni moliyalashtirish hajmini bosqichma-bosqich kengaytirmoqda. Bu siyosatning ahamiyati shundaki, u nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, xalqaro ekologik standartlarga moslashish va investitsion muhitni yaxshilashga xizmat qiladi. Shuning uchun yashil kreditlash O'zbekiston moliyaviy tizimining strategik tarkibiy qismiga aylanmoqda.

Xalqaro miqyosda World Bank, OECD va UNDP tomonidan olib borilgan tadqiqotlar yashil kreditlash siyosati investitsion oqimlarni ekologik toza loyihalarga yo'naltirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirishda samarali vosita ekanini ko'rsatmoqda. Xitoy, Germaniya va Janubiy Koreya tajribalari shuni tasdiqlaydiki, yashil moliyalashtirish nafaqat moliyaviy barqarorlikni mustahkamlaydi, balki yangi iqtisodiy tarmoqlarni shakllantiradi. O'zbekistonlik tadqiqotchilar-Ruzieva (2022), Ganieva (2021), Yuldasheva (2023)-yashil moliyalashtirishning milliy iqtisodiyotda energiya samaradorligini oshirish, ekologik muvozanatni ta'minlash va yangi investitsiyalarni jalb qilishdagi ahamiyatini ta'kidlab o'tishgan. Shu bilan birga, ular normativ-huquqiy baza, kafolat mexanizmlari va moliyaviy instrumentlarni rivojlantirish zarurligini ham qayd etadi.

1-jadval

O'zbekiston bank sektorida yashil kreditlash siyosatini tashkil etishning asosiy muammolari

№	Asosiy muammo	Mazmuni (tavsifi)	Sabablar	Oqibatlar
1	Normativ-huquqiy bazaning to'liq shakllanma-ganligi	Yashil moliyalashtirishni tartibga soluvchi yagona qonunchilik va	Yashil iqtisodiyotga oid siyosatning nisbatan yangiligi,	Banklar uchun amaliy mexanizmlarning yo'qligi, loyihalarni

		me'yoriy hujjatlar to'liq ishlab chiqilmagan.	aniq standartlar yo'qligi.	moliyalashti-rishda noaniqlik.
2	Ekologik mezonlar va baholash tizimining yetishmasligi	Yashil loyihalarni baholashning yagona metodologiyasi mavjud emas.	Ekologik standartlarning tizimlashtirilma-ganligi, malakali ekspertlarning kamligi.	Loyiha tanlashda subyektiv yondashuv kuchayadi, risklar oshadi.
3	Moliyaviy resurslarning cheklanganligi	Yashil loyihalarga yo'naltiriladigan maxsus kredit liniyalari yetarli emas.	Davlat va xususiy sektor tomonidan mablag' yetarli jalb qilinmagan.	Loyihalarning amalga oshmay qolishi, yashil iqtisodiyotning rivojlanish sur'atlari sekinlashadi.
4	Tijorat banklarining tajribasining cheklanganligi	Bank xodimlarida yashil kreditlash bo'yicha malaka va amaliy tajriba yetarli emas.	Yangi mexanizm bo'lgani sababli malaka oshirish tizimi shakllanmagan.	Yashil kreditlash hajmi past bo'ladi, moliyalashtirish samaradorligi pasayadi.
5	Rag'batlantirish mexanizmlarining yetishmasligi	Yashil loyihalar uchun soliq, subsidiya yoki preferensiyalar tizimi kuchli emas.	Davlat tomonidan aniq rag'bat siyosatining yetarli shakllanmaganligi.	Tijorat banklari va investorlarning qiziqishi past bo'ladi.
6	Ma'lumotlar bazasi va monitoring tizimining sustligi	Yashil kreditlash samaradorligini tahlil qilish va nazorat qilish uchun yagona monitoring tizimi mavjud emas.	Statistik ma'lumotlarning tarqoq va tizimsiz bo'lishi.	Qaror qabul qilishda aniq ma'lumotlar yetishmaydi, natijada risklar oshadi.
7	Xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikning sustligi	Yashil kredit liniyalari bo'yicha xalqaro tajriba yetarlicha joriy etilmagan.	Institutsional hamkorlik mexanizmlarining rivojlanmaganligi.	Xalqaro grant va kredit imkoniyatlaridan samarali foydalanilmaydi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda ekologik barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyotga o'tish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda. Biroq yashil iqtisodiyot siyosatini amaliyotga joriy etishda moliya sektori, ayniqsa bank tizimi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Yashil kreditlash mexanizmlari barqaror rivojlanishning moliyaviy tayanchi bo'lishi mumkin, ammo hozirda bu borada bir qator tizimli va institutsional to'siqlar mavjud. Jadvalda ushbu muammolar va ularning sabablari tizimli tarzda ko'rsatilgan bo'lib, quyida ular mazmunan izohlanadi. Normativ-huquqiy bazaning to'liq shakllanmaganligi. Yashil kreditlash mexanizmini samarali tashkil etish uchun huquqiy asoslar aniqligi juda muhim. Hozirgi kunda O'zbekistonda yashil moliyalashtirishni tartibga soluvchi yagona qonunchilik, aniq standartlar va me'yoriy hujjatlar to'liq shakllanmagan. Natijada banklar tomonidan ushbu yo'nalishda qaror qabul qilish jarayonida aniqlik yetishmaydi, bu esa loyihalar tanlovida noaniqlik va risklarni oshiradi.

Yashil kreditlash siyosatini samarali joriy etish uchun O'zbekiston bank sektorida huquqiy asoslar, moliyaviy infratuzilma, rag'batlantirish tizimi, malakali kadrlar tayyorlash va xalqaro hamkorlik yo'nalishlarida kompleks yondashuv zarur. Bunday siyosat nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki ekologik barqarorlik va xalqaro raqobatbardoshlikni ham ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asian Development Bank. (2023). *Green finance strategies in Central Asia: Opportunities and challenges*. Manila: Asian Development Bank.
2. Central Bank of the Republic of Uzbekistan. (2022). *Annual report on financial sector development*. Tashkent: CBU.
3. International Finance Corporation. (2021). *Green finance: A bottom-up approach to sustainable development*. Washington, DC: IFC.
4. Ministry of Economy and Finance of the Republic of Uzbekistan. (2023). *Sustainable finance strategy 2030*. Tashkent: MEF.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). *Green finance and investment: Promoting sustainable economic growth*. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/green-finance-2022>
6. Salimovna, N. G. (2025). AYOLLAR BOSHQARUVIDAGI BIZNES ETIKASI VA MADANIYATI: MUVAFFAQIYATLI KOMPANIYALARNING TAJRIBASI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (10), 927-936.
7. Salimovna, N. G., & Ismatovna, S. M. (2024). QISHLOQ XO 'JALIGIDA GENDER TENGLIGI, AYOLLARNI AGROBIZNESGA JALB QILISHNING ALOHIDA XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 42), 490-494.

MAMLUKAT IQTISODIYOTIDA BUXORO VILOYATI IQTISODIYOTINING TUTGAN O'RNI VA ASOSIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.

Ochilov Sherali Barotovich

Buxoro davlat texnika universiteti, i.f.n., dotsent

Akramova Obida Qosimovna

Buxoro davlat texnika universiteti, i.f.f.d.(PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada mamlakat iqtisodiyotida Buxoro viloyati iqtisodiyotining tutgan o'rni va asosiy rivojlanish tendensiyalari tahlil etilgan. Tahlil natijasida Buxoro viloyatining barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash omillari va yo'nalishlari ilmiy asosda yoritilgan. Buxoro viloyatini barqaror rivojlantirish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: investitsiya, ishlab chiqarish, iqtisodiy muhit, barqaror rivojlanish, salohiyat.

Mamlakatimizda hozirgi kunlarda asosiy e'tibor investitsiyalarga qaratilib, iqtisodiyotimizni rivojlantirishning eng samarali va maqbul yo'li ham investitsiyalar hisoblanadi. Investitsiya har qanday mamlakatning iqtisodiyotini harakatga keltiruvchi va uning taraqqiyotini ta'minlovchi muhim kapital manbai hisoblanadi. Chunki yo'naltirilgan sarmoyalar ishlab chiqarishni rag'batlantirish asnosida qo'shimcha ish o'rinlarini yaratilishi, ishlab chiqarish vositalarining modernizatsiyasi va yangilanishida muhim vazifani bajaradi. Mamlakat iqtisodiyotining jahon iqtisodiyoti bilan integratsiyalashuvini jadallashtirishga yordam beradi. Shu sababli, mamlakatimizda iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun zarur bo'lgan investitsiyalarni jalb qilish masalasi alohida diqqat markazida.

Davlat investitsiya strategiyasini amalga oshirishda kichik biznes subyektlarini rivojlantirishga, xorijiy investorlardan foydalanishga va investitsiya ishtirokchilarining erkin harakatini ta'minlovchi qulay iqtisodiy va investitsion muhitni yaratishga ko'proq e'tibor qaratmoqda. Davlat investitsiya siyosati hududlar, tarmoq va korxona investitsiya siyosatidan tarkib topgan bo'lib, ular o'zaro bir-biri bilan bog'liqdir. Shuning uchun har bir hududning iqtisodiy rivojlanishishi mamlakat iqtisodiyotiga ta'sir qiladi.

Buxoro viloyati O'zbekiston Respublikasi viloyatlari ichida maydonining kattaligi bo'yicha [Navoiy viloyatidan](#) keyin ikkinchi o'rinda, doimiy aholi sonining o'sishi bo'yicha esa Andijon viloyatidan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

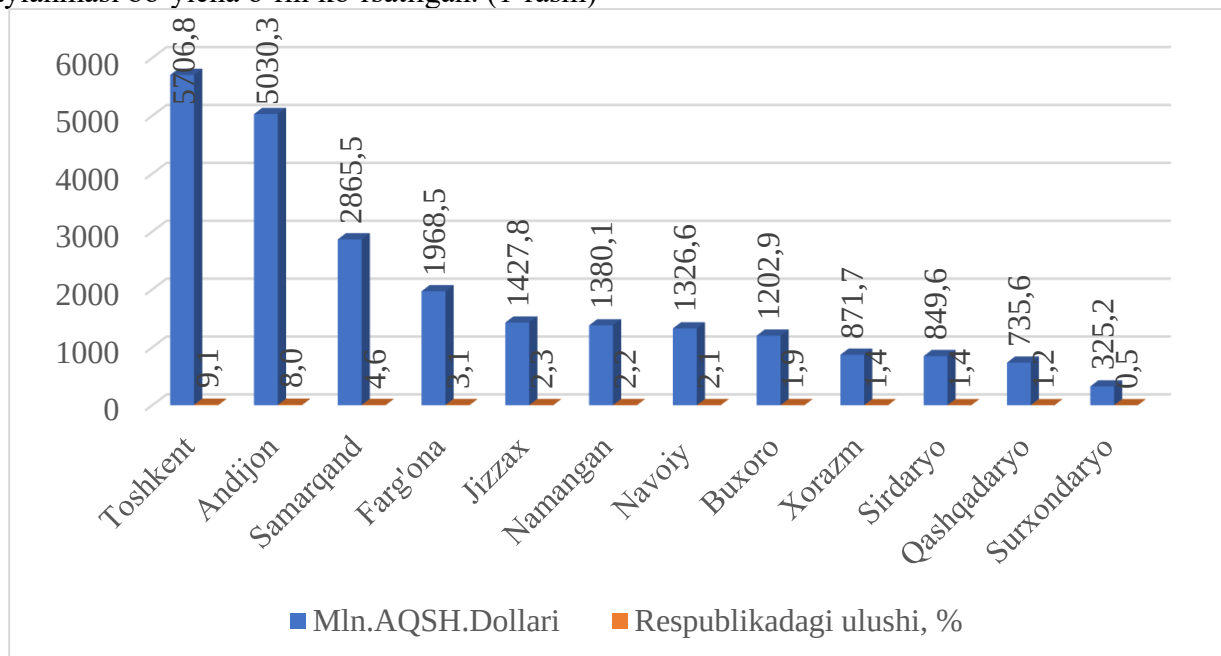
Buxoro viloyatida 2023-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, doimiy aholi soni 2009,8 ming kishini tashkil etmoqda. Yil boshidan buyon aholi 32,9 ming kishiga yoki 1,7% ga o'sgan. Shahar aholisining soni 740,5 ming kishi (jami aholi ichida 36,8% ulushi), qishloq aholisining esa 1 269,3 ming kishi

(63,2%) ni tashkil etadi.

2023 yilning yanvar-dekabr oylarida 46 617 tugʻilish holati qayd etildi, bu esa 1000 aholiga nisbatan tugʻilish koeffitsiyentining 23,0 promille ekanligini koʻrsatadi. Ushbu koʻrsatkich 2022-yilga nisbatan 0,4 promillega oshgan boʻlib, oʻsha yili bu koeffitsiyent 22,6 promillega teng edi.

Aholi tabiiyki viloyat hududida notekis tarqatilgan boʻlib, oʻrtacha zichlik 1 km² maydonga 50 kishi tushadi. Bevosita Buxoro shahrida 4207 va Kogon shahrida 3235 kishini tashkil etadi, ancha yuqori koʻrsatkichga ega. Viloyatning katta choʻl qismida esa aholi zichligi juda past. Tumanlar doirasida ushbu koʻrsatkich Qorovulbozor tumanida 10 [kishiga yetmasa](#), u Vobkentda 512 kishini tashkil qiladi.

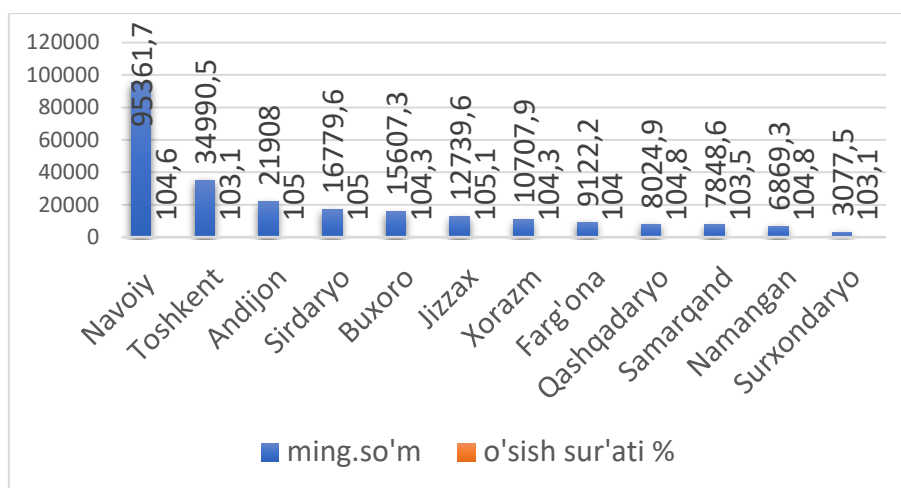
Respublika tashqi savdo aylanmasi tarkibida eng yuqori ulushni Toshkent viloyati (5706,8 mln. AQSH dollarini), eng quyi ulushni esa Surxondaryo viloyati 0,5 % yoki 325,2 mln. AQSH dollarini tashkil etdi. Buxoro viloyatining respublika tashqi savdo aylanmasidagi ulushi 1.9%ni yoki 1202,9 mln. AQSH dollarini tashkil etganligi boshqa viloyatlarga nisbatan past darajada ekanligidan dalolat beradi. Buxoro viloyatlarining ichida tashqi savdo aylanmasi boʻyicha Respublikada 8-oʻrinni egallagani achinarli hol, albatta. Quyida 2023 yil Oʻzbekiston Respublikasining hududlar kesimida tashqi savdo aylanmasining diagrammasi keltirilgan boʻlib, unda viloyatlarning tashqi savdo aylanmasi boʻyicha oʻrni koʻrsatilgan. (1-rasm)

1-rasm. Oʻzbekiston Respublikasining hududlar kesimida tashqi savdo aylanmasi (2023 yil yanvar-dekabr)¹⁰³

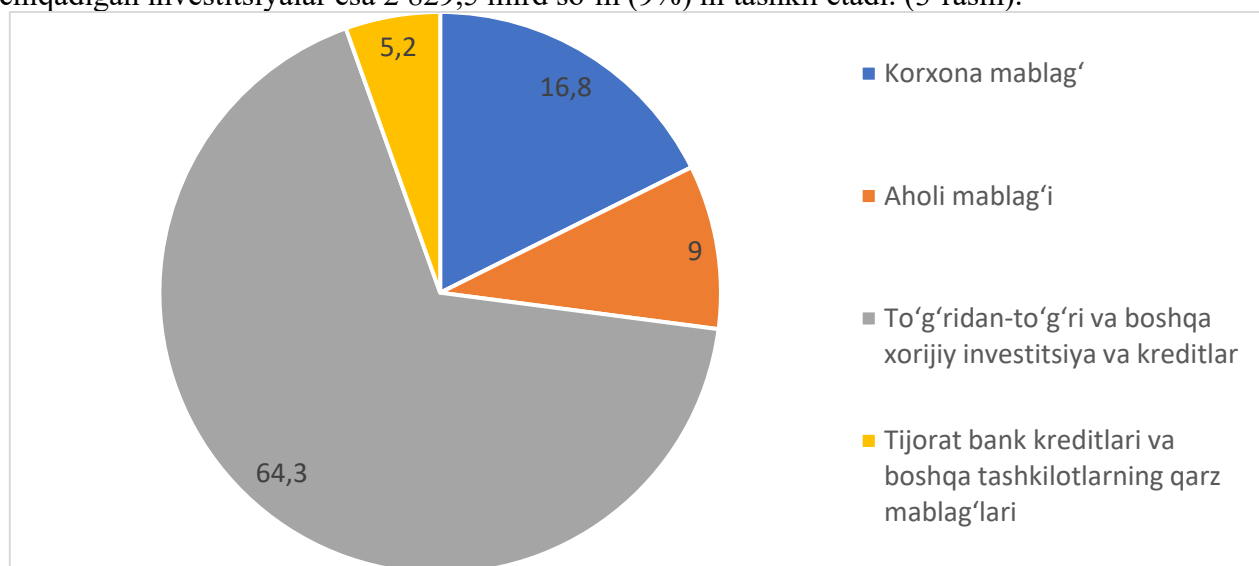
Agar hududlar boʻyicha aholi joniga toʻgʻri keladigan sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini koʻrib chiqsak, Navoiy viloyati eng yuqori koʻrsatkichlarga ega ekanligini taʼkidlash mumkin. Aholi jon boshiga ishlab chiqarilgan sanoat mahsulotlari, hududlar boʻyicha taqsimlangan holda, Navoiy viloyatida (95361.7 ming soʻm), Toshkent shahrida (41228.9 ming soʻm) va Toshkent viloyatida (34990.5 ming soʻm) respublika darajasidagi oʻrtacha koʻrsatkich (18011.0 ming soʻm) bilan solishtirganda ancha yuqori ekanligini koʻrsatmoqda. Bu farq asosan yirik sanoat korxonalarining joylashishi bilan bogʻliqdir. Bu koʻrsatkich boʻyicha Buxoro viloyati respublikada 6-oʻrinni egallagan va aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 15607.3ming soʻmni, oʻsish surʼati esa 104.3 foizni tashkil qilgan. Quyida hududlar kesimida 2023 yil yakuni boʻyicha aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi keltirilgan (2.2-rasm)

¹⁰³stat.uz maʼlumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

2-rasm. 2023 yil yakuni bo'yicha hududlar kesimida aholi jon boshiga sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi¹⁰⁴.

Buxoro viloyatida 2023 yilda asosiy kapitalga qilingan investitsiyalarni moliyalashtirish manbalarini o'rganish natijalari ko'rsatganki, jami investitsiyalarning muhim qismi xorijiy investitsiya va kreditlar hissasiga to'g'ri kelmoqda. Bu borada xorijiy manbalardan olingan investitsiyalarning ulushi 64,3% ni, ya'ni 18 301,1 mlrd so'mni tashkil etadi. Shuningdek, korxonalar tomonidan jalb qilingan mablag'lar 5 259,3 mlrd so'm (16,8%) va aholi o'z jo'natmalaridan kelib chiqadigan investitsiyalar esa 2 829,5 mlrd so'm (9%) ni tashkil etadi. (3-rasm).

3-rasm. 2023 yilda Buxoro viloyati bo'yicha asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning umumiy hajmiga nisbatan moliyalashtirish manbalarining tarkibi, %da¹⁰⁵

Asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalarning umumiy hajmiga tahlil qilganda, moliyalashtirish manbalari orasida eng katta ulushni to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar va kreditlar egallaydi. Bu manbalar investitsiya jarayonining muhim jihatini tashkil etib, iqtisodiy o'sishni ta'minlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Bu shundan dalolat beradiki, xorijiy investorlarni jalb qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar o'z samarasini bermoqda. Afsuski, korxona mablag'lari va aholi mablag'larini jalb qilish ishlar sust amalga oshirilayotganidan dalolat beradi.

Xolbuki, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktabrdagi PQ-4862-sonli "Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarorida aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish, kambag'allikni qisqartirish va tadbirkorlikni rivojlantirish bo'yicha amalga

¹⁰⁴stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

¹⁰⁵ stat.uz ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi

oshirilayotgan islohotlarni izchil davom ettirish vazifalari belgilab qo'yilgan¹⁰⁶.

Tahlillar natijasida shunday xulosa qilish mumkinki, Buxoro viloyatiga xorijiy investorlarni jalb qilish bilan birga mahalliy investorlarni ham hududlarga investitsiya kiritish mexanizmlarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratish lozim. Buning uchun Buxoro viloyatining investitsiya imkoniyatlarini oshirish muammosini emas, balki hududning mavjud salohiyatidan foydalanish samaradorligini ham o'rganish kerak. Buxoro viloyatining investitsion salohiyatini va uning bilan bog'liq xavflarni o'rganish jarayonida, bu hududning investitsion jozibadorligini baholashga alohida e'tibor qaratish zarur. Shu bois, viloyatning iqtisodiy imkoniyatlari va xavf omillarini chuqur tahlil qilish muhim hisoblanadi.

INTERNET USE AND HEALTH AMONG URBAN AND RURAL RESIDENTS IN CHINA: EVIDENCE FROM THE CHINA GENERAL SOCIAL SURVEY

Qin Wenshuai

PhD student, Bukhara State University

Abstract: based on data from the China General Social Survey (CGSS 2021), this study used structural equation modeling (SEM) to examine the impact path of internet use on residents' health status, focusing on the mediating mechanism played by health information literacy. Furthermore, a multi-group structural equation model was used to examine the heterogeneity of the path structure between urban and rural registered residents. The study found that: (1) internet use not only has a significant positive impact on residents' health status, but also indirectly affects individual health perception by improving health information literacy; (2) health information literacy plays a partial mediating role in the "internet use-health status" path; (3) there are differences in some path coefficients between urban and rural groups, with the mediating role of rural registered residents being more significant, suggesting that the "digital health divide" phenomenon still requires attention. In order to promote digital technology to better serve the health management of the whole people, this paper recommends: (1) systematically incorporating health information literacy into the national health education system, with special attention paid to improving the capacity of middle-aged and elderly people and rural groups; (2) optimizing the information ecology and accessibility of health-related online platforms; and (3) accelerating the popularization of digital infrastructure and multi-sectoral collaboration to build a more inclusive and sustainable digital health communication mechanism.

Keywords: *Internet use; health information literacy; health status; mediating effect; urban-rural differences;*

According to the 55th "Statistical Report on Internet Development in China," released by the China Internet Network Information Center (CNNIC) in Beijing, the number of Internet users in China has grown from 620,000 in 1997 to 1.108 billion in 2024, with internet penetration reaching 78.6%. The internet not only profoundly influences people's lifestyles and information acquisition behaviors, but also plays an increasingly important role in health. In the digital age, the public's ability to access health-related information is becoming a key factor in self-health management. Health literacy, a core concept in health science and communication, is generally defined as "an individual's ability to obtain, process, and understand basic health information and services in order to make appropriate health decisions" (Wang, 2023). The World Health Organization further emphasizes its integration of cognitive and social skills, emphasizing individuals' motivation and ability to promote and maintain their own health in daily life (WHO, 2010).

As an extension of health literacy, health information literacy (HIL) is gaining increasing attention among researchers. The American Medical Library Association defines health information literacy as "the ability to identify health information needs, understand information sources, and evaluate and use health information to make informed health decisions. This information and resources can be used to guide health-related outcomes and activities for oneself and others" (Shipman et al., 2009; Farid, 2025). This emphasizes not only retrieval and comprehension, but also

¹⁰⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 20 oktabrdagi PQ-4862-sonli "Aholini tadbirkorlikka jalb qilish tizimini takomillashtirish va tadbirkorlikni rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori. <https://lex.uz/docs/-5045889>

the ability to evaluate, integrate, and make ethical judgments. Health and information literacy are key factors influencing health decision-making, leading to a high degree of convergence between health and information literacy (Saranto, 2006; Eriksson-Backa, 2011; Ogbadu, 2024).

However, despite the continued expansion of research on health information literacy, its measurement tools and application scenarios still face numerous challenges. Wang (2023) noted that current mainstream measurement tools often suffer from insufficient dimensional coverage and poor cultural adaptability, making it difficult to accurately reflect an individual's health information literacy level (Lawless, 2021). At the same time, factors such as demographic characteristics, education level, and access to medical resources significantly influence differences in health information literacy (Eriksson, 2012; Atikuzzaman, 2022). For marginalized groups in developing countries, for example, real-world challenges such as language barriers, difficulty understanding health terminology, and a lack of access continue to hinder their ability to access and apply health information.

Amid the rapid spread of information technology, the internet has become a crucial medium for residents to obtain health information. Research from Ethiopia shows that over 60% of university students use the internet as their primary source of health information, and their health literacy is a key factor influencing their effectiveness in using this information (Hirvonen, 2015; Chereka, 2024; Hou, 2025). Similarly, individuals with high health literacy tend to trust professional, structured information sources, while those with low health literacy tend to rely more on personal experience or informal channels (Wiedermann, 2023; Zhang, 2024; Alhewiti, 2025). These results suggest that the health benefits of the internet are not automatic but are significantly moderated by health information literacy levels. Furthermore, health information literacy may further impact individual health status by influencing information comprehension and behavioral transformation. Jia and Sun (2023) revealed that information acquisition itself does not directly improve health; it is only through intermediary pathways such as online sharing and face-to-face discussions that healthy behaviors are formed, and this process significantly depends on an individual's health literacy level. This provides theoretical support for the "internet use → health information literacy → health" pathway.

Although existing research has yielded fruitful results on health information acquisition, internet use, and health literacy, further research is needed in terms of structured validation of mediating mechanisms and testing for heterogeneity across groups. First, the role of health information literacy as a mediating mechanism between internet use and residents' health status remains lacking systematic validation. Second, existing empirical research has primarily focused on the elderly, students, or patients, lacking nationally representative data. Third, research on internal demographic differences, particularly the moderating role of urban-rural household registration background in the health information behavior pathway, remains limited, lacking systematic multi-group comparative analysis, limiting the research's generalizability and policy explanatory power. Therefore, based on the data from the China General Social Survey (CGSS 2021), this paper constructs a "Internet use-health information literacy-health status" path model and introduces multiple demographic variables for control, aiming to explore the mediating mechanism of health information literacy between residents' Internet health behaviors and health outcomes. At the same time, a multi-group structural equation model is used to explore whether there are path differences in this mediating mechanism under the background of urban and rural household registration, aiming to deepen the understanding of the digital health behavior mechanism and provide experience references and policy inspiration for promoting information literacy education and optimizing the digital health governance system.

While this study makes theoretical contributions, certain limitations remain. Future research could utilize longitudinal data to more precisely identify causal pathways and incorporate more comprehensive measures of HIL to improve validity. Additionally, further heterogeneity analyses—by generation, cultural background, or other dimensions—could enrich understanding of digital health behavior mechanisms. With the ongoing evolution of digital technologies, future studies should also consider the potential influence of AI health applications, personalized information delivery, and other emerging factors on health cognition and behavior.

REFERENCES

1. Atikuzzaman, M., Yesmin, S., & Abdul Karim, M. (2025). Measuring health information literacy in everyday life: A survey among tribal women in a developing country. *Global Knowledge, Memory and Communication*, 74(1–2), 393–410.
2. Alhewiti, A. (2025, March). eHealth literacy and trust in health information sources. *Healthcare*, 13(6), 616.
3. Chereka, A. A., Butta, F. W., Demsash, A. W., Kassie, S. Y., Shibabaw, A. A., Dubale, A. T., & Kitil, G. W. (2025). Examining internet use for health information seeking and influencing factors among undergraduate health science students in Southwest Ethiopia. *Heliyon*, 11(1), e123456.
4. Eriksson-Backa, K., Ek, S., Niemelä, R., & Huotari, M. L. (2012). Health information literacy in everyday life: A study of Finns aged 65–79 years. *Health Informatics Journal*, 18(2), 83–94.
5. Farid, G., Mahmood, K., Khalid, S., Khalid, F., & Iftikhar, S. (2025). Health information literacy of cardiac patients: A systematic literature review. *Journal of Health Literacy*, 10(3), 42–66.
6. Jia, W., Sun, M., Huang, G., Payton, B., & Yu, W. (2025). The indirect effects of health information seeking on health lifestyle: Health literacy matters. *Health Education & Behavior*, 52(1), 113–121.
7. Hou, R., Kui, Y., Fang, K., & Xie, J. (2025). Research progress on strategies for promoting health literacy among the elderly. *Preventive Medicine*, 37(2), 154–157.
8. Lawless, J., Toronto, C. E., & Grammatica, G. L. (2016). Health literacy and information literacy: A concept comparison. *Reference Services Review*, 44(2), 144–162.
9. Nurov, Z., & Nurova, G. (2021). Results of ISI Implementation in Uzbekistan (in The Example of Uzbek Automotive Industry): Achievements and Negative Outcomes. *International Journal of Business, Technology and Organizational Behavior (IJTOB)*, 1(3), 214–225.
10. Nurov, Z. S., & Nurova, G. N. (2021). Conceptual framework for factors affecting the feasibility of the isi. In E-Conference Globe (pp. 276–280).
11. Ogbadu-Oladapo, L., Bissadu, K., Kim, H., & Smith, D. L. (2024). Information and health literacy: Could there be any impact on health decision-making among adults? —Evidence from North America. *Journal of Public Health*. Advance online publication.
12. Rosenstock, I. M. (1974). Historical origins of the health belief model. *Health Education Monographs*, 2(4), 328–335.
13. Saranto, K., & Hovenga, E. J. (2004). Information literacy—What it is about? Literature review of the concept and the context. *International Journal of Medical Informatics*, 73(6), 503–513.
14. Shipman, J. P., Kurtz-Rossi, S., & Funk, C. J. (2009). The health information literacy research project. *Journal of the Medical Library Association*, 97(4), 293–301.
15. Wang, Q., Tao, C., Yuan, Y., Zhang, S., & Liang, J. (2023). Current situations and challenges in the development of health information literacy. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2706.

IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHIDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING XITOIY TAJRIBASI

Qudratov Azizjon Dehqonboyevich
Yashil iqtisodiyot va agrobiznes
kafedrası katta o‘qituvchisi

Iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda oilaviy tadbirkorlik subyektlari ko‘p hollarda kichik va o‘rta biznes ko‘rinishida bo‘ladi, lekin ba‘zi hollarda oilaviy tadbirkorlik subyektlari kichik yoki o‘rta tadbirkorlik subyekti shaklidan yirik, ko‘p tarmoqli kompaniyalargacha o‘sishi mumkin. Bunga **Wal-Mart, Ford, Samsung, LG, BMW, Bosch, Motorola, Loew's, Hyundai** kabi oilaviy korxonalarni misol sifatida keltirsak bo‘ladi[1]. FFI (Family firm institute) ning bergan ma’lumotlariga ko‘ra, bugungi kunda dunyodagi eng yirik 500 ta kompaniyaning 17 foizi Osiyoning shu yo‘lga bosib o‘tgan oilaviy biznes korxonalari hisoblanadi. Oilaviy tadbirkorlikda ishlab chiqarish

uchun yo‘naltirilgan investitsiyalarning kapital qaytimi boshqa turdagi tadbirkorlik shaklidagidan samarali ekanligi bilan ajralib turadi.

Xitoyda oilaviy tadbirkorlik subyektlarining rivojlanish tarixi boshqa mamlakatlardagiga nisbatan qisqaligi bilan ajralib tutadi. Biroq Xitoyda oilaviy tadbirkorlik mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida muhim ahamiyatga ega. 1978-yilda Xitoyda o‘tkazilgan iqtisodiy islohotlardan so‘ng tadbirkorlik subyektlarining xususiy mulkka egalik qilishiga ruxsat berilgan. Bugungi kunda Xitoyda ro‘yxatga olingan kompaniyalarning 30 foizdan ortig‘i va xususiy tadbirkorlik subyektlarining qariyb 90 foizi oilaviy tadbirkorlik subyektlari sifatida tasniflanadi.

Oilaviy tadbirkorlik subyektlarining ko‘pchiligi shaharlarda tashkil etilgan. Shu bois oilaviy tadbirkorlik subyektlari Xitoy iqtisodiyotida eng yaxshi ish o‘rni yaratuvchilar sanaladi. Xitoy shaharlarida yaratilgan ish o‘rinlarining 38,9 foizi oilaviy tadbirkorlik subyektlarining hissasiga to‘g‘ri keladi. Xitoy tajribasi shuni ko‘rsatadiki, ishsizlik darajasi nisbatan yuqori bo‘lgan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun oilaviy tadbirkorlik ishsizlik muammosini hal etishning eng yaxshi vositalardan biri.

“Palgrave Macmillan Asian Business Series” ilmiy nashri o‘tkazgan tadqiqotga ko‘ra, Xitoy hukumatining 90-yillardagi iqtisodiy islohotlaridan keyin oilaviy tadbirkorlik subyektlari o‘zining yuqori samaradorligi hisobiga katta o‘rishni namoyish qilgan. Asosan kichik va o‘rta biznes sohasida keng tarqalgan oilaviy tadbirkorlikning yirik biznes darajasigacha o‘sishi bilan bog‘liq holatlar kuzatilgan. Dastlab **kichik ion batareyalarini** ishlab chiqaruvchi **BYD** oilaviy tadbirkorlik korxonasining hozir nafaqat Xitoy, balki dunyoda elektromobillar ishlab chiqaradigan eng yirik korporatsiyalardan biriga aylangani bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Bundan tashqari **“BiguiYuan”**, **“Midea”**, **“Shagang”** va **“New Hope”** kabi oilaviy tadbirkorlar ham katta muvaffaqiyatga erishgan.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, oilaviy tadbirkorlik iqtisodiy pasayishlar yuz bergan vaqtda boshqa turdagi tadbirkorlik shakllariga nisbatan samaraliroq faoliyat yuritadi (Global Family Business Survey 2021, China Report). Bunga yorqin misol qilib 2020-yildagi global COVID-19 pandemiyasi davrida Xitoydagi oilaviy tadbirkorlik subyektlari o‘zlarining samaraliroq ekanligini namoyish qildi.

Kichik va o‘rta biznes vakillari uchun muhim masalalardan biri ishlab chiqarilgan tovar va xizmatlarga bozorlar topish, ularni sotish va sifatli yetkazib berish hisoblanadi. Mahalliy bozorning chegaralanganligi, raqobatning kuchayib borishi o‘z navbatida kichik va o‘rta shakldagi oilaviy korxonalarning yangi bozorlarga kirib borishida turli muammolarga duch kelishiga sabab bo‘lmoqda. Maskur muammolarni hal etish uchun Xitoy hukumati kichik va o‘rtacha kattalikdagi korxonalarning yangi bozorlarga chiqishida samarali tizimni yo‘lga qo‘ya olgan. Bulardan biri bu **onlayn savdo platformalari** va **tovarlarni yetkazish** xizmatlaridir. So‘nggi 20 yilda Xitoy hukumati yetkazib berish xizmatlari infratuzilmasini yaxshilash uchun katta miqdorda moliyaviy yordamlar ko‘rsatdi. Natijada bugungi kunga kelib Xitoy iqtisodiyotida *Taobao*, *Tmall*, *AliExpress*, *1688.com*, *JD.com*, *Pinduoduo* kabi yirik onlayn savdo platformalari faoliyat yuritmoqda. Bulardan tashqari *SF Express*, *Cainiao Network*, *JD Logistics*, *YTO Express*, *ZTO Express*, *STO Express* kabi qulay va arzon yetkazib berish xizmatlari tashkil topdi. Xitoy hukumatining shu kabi infratuzilmalarga kiritgan yirik moliyaviy yordami natijasida kichik va o‘rtacha kattalikdagi korxonalarning o‘z mahsulotlarini iste‘molchilarga arzon yetkazib berish imkoniyati kengaydi. Xitoyda tadbirkorlar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlarni sotish uchun yaratilgan infratuzilmalar, onlayn savdo platformalari, tovarlarni yetkazib berish xizmatlari iqtisodiyotga o‘z ijobiy ta‘sirini ko‘rsatishda davom etmoqda. Natijada 2019-yildan 2024-yilgacha Xitoy onlayn savdo platformalari orqali amalga oshirilgan savdo hajmi 171 foiz o‘sib, 3 trln. 85 mlrd. AQSh dollariga yetdi. 2023-yilda uning 3 trln. 331 mlrd. dollarga yetishi prognoz qilingan.

Xitoyda xususiy tadbirkorlarning dunyo bozoriga chiqishi uchun chet mamlakatlardagi standartlar, bojxona tizimi, transport imkoniyatlari haqidagi ma‘lumotlarni beruvchi va ularga amaliy yordam ko‘rsatuvchi tuzilma mavjud.

Xususan, **Xalqaro savdoni rivojlantirish bo‘yicha Xitoy Kengashi (China Council for the Promotion of International Trade)**[8] xalqaro bozorlarga chiqish istagida bo‘lgan kichik va o‘rtacha oilaviy tadbirkorlik subyektlariga amaliy yordam ko‘rsatadi. Mahalliy bozorda ishlab

chiqarish imkoniyatlari yuqori bo'lgan mahsulotlarning xorijiy mamlakatlardagi narxлари, standartlari, mahsulotlarni mamlakatga olib kirishning texnik tartibi, bojxona va boshqa ma'lumotlarni o'rganib, ularni e'lon qilib boradi. Bunday tashkilotlar samarali ishlasa, eksport faoliyatiga yangi kirib kelayotgan tadbirkorlar uchun juda foydali bo'ladi.

O'tkazilgan tadqiqot natijasida shu narsa ma'lum bo'ldiki, oilaviy tadbirkorlik subyektlari dunyo iqtisodiyotida eng yirik ish o'rinlarini va innovatsion faoliyat hamda yangiliklarni yaratuvchi soha hisoblanadi. Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishning Xitoy tajribasini o'rganish natijasida quyidagi **xulosalarga** kelindi:

1. Oilaviy tadbirkorlik dunyo mamlakatlarida ish o'rinlarini yaratishda boshqa shakldagi tadbirkorlik subyektlaridan samaraliroq ekanligini ko'rsatdi. Bundan tashqari kichik va o'rta shakldagi oilaviy korxonalar innovatsiyalar, startaplar yaratishda ham yuqori samara namoyish qila olishini isbotladi;

2. Xitoy tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, iqtisodiyotdagi turli inqirozli holatlarda oilaviy tadbirkorlik subyektlari boshqa turdagi tadbirkorlik subyektlariga nisbatan samaraliroq ekanligini isbotlagan. Oilaviy tadbirkorlik subyektlari uchun turli moliyaviy qarorlar qabul qilish boshqa turdagi tadbirkorlik subyektlaridan ko'ra ancha tez va samarali amalga oshiriladi;

3. Kichik va o'rtacha oilaviy tadbirkorlik subyektlarining yangi bozorlarga chiqishi, mahsulot va xizmatlarni istemolchilarga tez va sifatli yetkazishi biznes muvaffaqiyatining asosiy omillaridan biridir;

4. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlariga chet mamlakatlarda mahsulotlar uchun belgilangan standartlar, bojxona tizimi, transport imkoniyatlari va shu kabi boshqa ma'lumotlarni beruvchi va ularga amaliy yordam ko'rsatuvchi tashkiliy tuzilmaning mavjudligi va samarali faoliyat yuritishi mamlakatning eksport salohiyatini yuksaltirishga ijobiy ta'sir qiladi;

5. Elektron savdo platformalari va yetkazib berish xizmatlari kichik va o'rta biznes, xususan, oilaviy tadbirkorlikni qo'llab quvvatlashda muhim vositalardan biri hisoblanadi.

Xulosa sifatida, oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlashning Xitoy tajribasidan kelib chiqqan holda O'zbekistonda yaxshi natija berishi mumkin bo'lgan quyidagi **takliflar** tayyorlandi:

1. Kichik va o'rta biznes, xususan, oilaviy tadbirkorlar ishlab chiqarayotgan mahsulotlar uchun yangi bozorlarni topish, ularni iste'molchilarga tez va sifatli yetkazib berish uchun **onlayn savdo platformalari, yetkazib berish xizmatlarining** yaratilishi yoki mavjudlarining faoliyatini boshqa hududlarda kengaytirish maqsadida davlat yordami tizimini ishlab chiqish;

2. Kichik biznes vakillari va xususiy tadbirkorlarga xalqaro bozorlar, xorijiy mamlakatlarda mahsulotlar uchun belgilangan standartlar, bojxona tizimi, transport imkoniyatlari haqida zarur ma'lumotlarni beruvchi va ularga amaliy yordam ko'rsatuvchi tashkiliy tuzilma faoliyatini yo'lga qo'yish va rivojlantirish;

3. Ushbu tashkiliy tuzilmada tadbirkorlarni eksport faoliyatiga jalb qilish uchun O'zbekistonda eksport potentsiali yuqori bo'lgan mahsulotlarning yirik xalqaro bozorlaridagi o'rtacha narxлари, eksportdagi transport va boshqa texnik xarajatlarni monitoring qilish va e'lon qilib borish faoliyatini yo'lga qo'yish;

4. Tadbirkorlarga eksport faoliyatidan olish mumkin bo'lgan potentsial foydani ko'rsatish orqali tadbirkorlarni eksport faoliyatiga faol jalb qilish maqsadga muvofiq.

FERMER XO'JALIKLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGI KO'RSATKICHLARI TIZIMI

Radjabova Sarvinoz Alisherovna
University of Business and Science Toshkent filiali,
"Iqtisodiyot" kafedrasi mudiri

Annotatsiya:Maqola fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun ishlab chiqarish, moliyaviy, investitsion va bozor ko'rsatkichlaridan iborat tizimni taqdim etadi. Unda O'zbekiston fermer xo'jaliklarining amaliy ko'rsatkichlari, ularning muammolari va tahlil usullari ham yoritilgan.

Kalit soʻzlar: Fermer xoʻjaligi, iqtisodiy samaradorlik, koʻrsatkichlar tizimi, rentabellik, investitsion jozibadorlik, bozor raqobatbardoshligi.

Fermer xoʻjaliklarining iqtisodiy samaradorligini kompleks baholash uchun koʻp qirrali koʻrsatkichlar tizimi mavjud boʻlib, u asosan toʻrt guruhga boʻlinadi.

Birinchi guruhga ishlab chiqarish samaradorligi koʻrsatkichlari kiradi, ular qatoriga yer unumdorligi (bir gektar yer maydonidan olingan mahsulot qiymati), mehnat unumdorligi (bitta xodimga toʻgʻri keladigan yalpi mahsulot hajmi) va kapital unumdorligi (asosiy vositalarning bir soʻmlik qiymatidan olingan mahsulot miqdori) kabilar mansub.

Ikkinchi guruh moliyaviy koʻrsatkichlardan iborat boʻlib, ularga aktivlarning rentabelligi, sotish rentabelligi, xarajatlar rentabelligi, shuningdek likvidlik va moliyaviy barqarorlik koeffitsiyentlari kiradi. Xususan, joriy likvidlik koeffitsiyenti fermer xoʻjaligining qisqa muddatli majburiyatlarini oʻz aylanma mablagʻlari hisobidan qoplash qobiliyatini aks ettiradi.

Uchinchi guruh investitsion jozibadorlik koʻrsatkichlarini oʻz ichiga oladi. Bunga investitsiyalarning oʻrtacha qaytarilish muddati, sof joriy qiymat (NPV), ichki daromad darajasi (IRR) va rentabellik indeksi kiradi. Bu koʻrsatkichlar fermer xoʻjaligiga kiritilgan investitsiyalarning samaradorligini baholashga xizmat qiladi.

Toʻrtinchi guruh bozor faoliyati koʻrsatkichlaridan tashkil topgan boʻlib, ularga bozor ulushi, mahsulotlar raqobatbardoshligi, eksport salohiyati va mijozlar bazasining barqarorligi kiradi. Oʻzbekiston statistik maʼlumotlariga koʻra, 2023-yilda fermer xoʻjaliklarining oʻrtacha yer unumdorligi 12.4 million soʻm/ga, mehnat unumdorligi 48.2 million soʻm/kishi va aktivlar rentabelligi 18.3% ni tashkil etgan. Bu koʻrsatkichlar tizimi fermer xoʻjaliklarining faoliyatini koʻp jihatdan baholash va ularning rivojlanish istiqbollarini aniq belgilash imkonini beradi.

Hozirgi iqtisodchilarning fikriga koʻra, qishloq xoʻjaligi birinchi xususiyati va uning asosiy tarkibi tabiiy salohiyatga ega boʻlish hisoblanadi.

Bu agrar sohadagi koʻplab jarayonlar tabiatning tabiiy kuchlari taʼsiri ostida kechishi bilan izohlanadi. Agrobiznesning muayyan subʼekti yoki hattoki butun mintaqaning investitsion jozibadorligi qulay iqlim sharoitlariga, qishloq xoʻjaligi maydonlarining tabiiy unumdorligining yuqori darajasiga, oʻziga xos zararkundalar yoki kasalliklarning yoʻqligiga bogʻliq boʻladi. Bu koʻrsatkichlar nuqtai nazaridan jugʻrofiy joylashuv koʻproq daromad olishga sharoit yaratadi va oʻz-oʻzidan investitsiyalarni koʻpaytirishga imkon beradi.

Maʼlumki qishloq xoʻjaligi agrosanoat majmuasining asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi va agrosanoat majmuasining I va III tarmoqlariga nisbatan munosabat boʻyicha mutlaqo raqobat modelida faoliyat yuritadi. Bu xususiyatni ilk bor iqtisodiyot boʻyicha Nobel mukofotiga sazovor boʻlgan P. Samuelson aniqlagan,¹⁰⁷ keyinchalik esa buni R. Pindayk va D. Rubinfeldlar rivojlantirishgan.¹⁰⁸ Uning mohiyati shundaki, qishloq xoʻjaligi sohasi vakillari sifat xususiyatlariga koʻra kam farqlanadigan bir turdagi mahsulotni katta miqdorda ishlab chiqarishadi. Buning oqibatida ular qishloq xoʻjaligi xomashyosini qayta ishlaydigan korxonalarga qaram boʻlib qoladigan holatga tushib qolishadi.

Oʻzbekiston fermer xoʻjaliklarining iqtisodiy tahlilini quyidagi koʻrsatkichlar asosida amalga oshirish mumkin. Ushbu koʻrsatkichlar tizimi xoʻjalik faoliyatining barcha jihatlarini: ishlab chiqarish samaradorligi, moliyaviy barqarorlik, rentabellik va investitsion jozibadorlikni baholash imkonini beradi.

Bu koʻrsatkichlar fermer xoʻjaligining asosiy resurslaridan (yer, mehnat, kapital) qanchalik samarali foydalanishni aks ettiradi.

Yer unumdorligi: Bu koʻrsatkich birlik yer maydonidan olingan mahsulotning qiymatini ifodalaydi.

$$\text{Yer unumdorligi} = \frac{\text{Yalpi mahsulot qiymati}}{\text{Ekiladigan yer maydoni}} \quad (1.1)$$

¹⁰⁷ Самуэльсон П., Барнетт У. О чем думают экономисты. Беседы с нобелевскими лауреатами. 2-е изд., В сокр. Пер. с англ. — М.: Юнайтед-Пресс, 2010г., 490 с.

¹⁰⁸ Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. СПб.: Питер, 2002. - 608 с.

Ko'rsatkichning yuqori bo'lishi yerdan samarali foydalanilishini, ekilgan ekin turlarining bozor qiymatining yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Mehnat unumdorligi: Xodimlarning mahsulot ishlab chiqarishdagi samaradorligini o'lchaydi.

$$\text{Mehnat unumdorligi} = \frac{\text{Yalpi mahsulot hajmi}}{\text{O'rtacha xodimlar soni}} \quad (1.2)$$

Mehnat unumdorligining o'sishi texnologiyani yaxshilash yoki kadrlarning malakasini oshirish natijasida yuzaga keladi.

Kapital unumdorligi: Asosiy vositalar (texnika, inshootlar) qancha foyda keltirishini ko'rsatadi.

$$\text{Kapital unumdorligi} = \frac{\text{Yalpi mahsulot qiymati}}{\text{O'rtacha asosiy vositalar}} \quad (1.3)$$

Ko'rsatkichning oshishi asosiy fondlardan unumli foydalanayotganlikdan dalolat beradi.

Ushbu ko'rsatkichlar fermer xo'jaligining qisqa va uzoq muddatli majburiyatlarini o'z vaqtida bajarish qobiliyatini aniqlaydi.

Xo'jalikning qisqa muddatli majburiyatlarini aylanma mablag'lar hisobidan qoplay olish darajasi.

$$\text{Joriy likvidlik} = \frac{\text{Aylanma aktivlar}}{\text{Qisqa muddatli majburiyatlar}} \quad (1.4)$$

Moliyaviy mustaqillik koeffitsiyenti: xo'jalikning kreditorlardan qancha mustaqil ekanligini bildiradi.

$$\text{Moliyaviy mustaqillik} = \frac{\text{Sobiq kapital}}{\text{Jami aktivlar}} \quad (1.5)$$

0.5 dan yuqori (yoki 50%) qiymat kompaniya o'z aktivlarining yarmidan ko'pini o'zi moliyalashini anglatadi, bu uning barqarorligini ko'rsatadi.

Ushbu ko'rsatkichlar fermer xo'jaligining foyda olish samaradorligini baholaydi.

Aktivlar rentabelligi (ROA): Barcha aktivlardan qancha samarali foydalanayotganlikni ko'rsatadi.

$$\text{ROA} = \frac{\text{Sof foyda}}{\text{O'rtacha aktivlar}} \times 100\% \quad (1.6)$$

Sotish rentabelligi (ROS): Xo'jalik faoliyati natijasida qancha foyda qolishini ko'rsatadi.

$$\text{ROA} = \frac{\text{Sof foyda}}{\text{Daromad}} \times 100\% \quad (1.7)$$

Xarajatlarni boshqarish samaradorligini aks ettiradi.

Fermer xo'jaligi faoliyatini chuqurroq tahlil qilish uchun quyidagi usullardan foydalanish mumkin:

Dinamik tahlil: Ko'rsatkichlarning vaqt bo'yicha o'zgarishini (o'sish sur'ati va tendensiyalarini) aniqlashga yordam beradi. Masalan, bir necha yil davomida yer unumdorligi qanday o'zgarganligini kuzatish.

Strukturaviy tahlil: Aktivlar va majburiyatlarning umumiy summasi tarkibidagi tarkibiy nisbatlarni aniqlaydi. Masalan, aylanma mablag'larning umumiy aktivlar tarkibidagi ulushini hisoblash.

Yuqoridagi barcha hisob-kitoblar va tahlillarning ishonchliligi O'zbekiston Respublikasining **Milliy statistika qo'mitasi (stat.uz)**¹⁰⁹ rasmiy ma'lumotlari asosida amalga oshiriladi. Xo'jalikning o'z hisobotlari bilan bir qatorda, tarmoqdagi o'rtacha ko'rsatkichlar va mintaqaviy tendensiyalarni solishtirish uchun qo'mitaning o'z nashr etgan yillik statistik to'plamlari va onlayn ma'lumotlar bazalaridan foydalanish muhimdir.

Fermer xo'jaliklarining bozor sharoitidagi o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning ko'pincha monopsoniya va monopoliyalar bilan bog'liq muammolarga duchor bo'lishidir. Qayta ishlovchi korxonalar bozor tuzilmasining monopsoniya ko'rinishini tashkil etadi, bunda ko'plab fermer xo'jaliklariga bitta yoki bir nechta xaridor to'g'ri keladi. Bu qayta ishlovchi korxonalarga mahsulotni xarid qilish narxlarini o'zi xohlagandek tarzda belgilash, shu bilan birgalikda bozorda o'z mahsulotlari uchun iqtisodiy jihatdan oqilona va samarali narx siyosatini olib borish imkonini beradi.

¹⁰⁹ O'zbekiston Respublikasining **Milliy statistika qo'mitasi (stat.uz)**

Shu bilan birga, yetkazib beruvchi korxonalar: qishloq xo'jaligi texnikasi, o'g'itlar, urug'lik materiallar, himoya vositalari va shunga o'xshash resurslarning ishlab chiqaruvchilari ham fermer xo'jaliklariga nisbatan monopol munosabatda bo'lib qoladi. Bu holat fermer xo'jaliklarini ikki tomondan siqib chiqaradi: bir tomondan, sotadigan mahsuloti narxini pasayib ketishi, ikkinchi tomondan, sotib oladigan resurslar narxining oshib ketishi.

Fermer xo'jaliklarining iqtisodiy tabiatiga xos bo'lgan ushbu muammolar ularning rentabelligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi va bozor kuchlari nomutanosibligini keltirib chiqaradi. Bu esa o'z navbatida fermer xo'jaliklarining barqaror rivojlanishiga to'sqinlik qiladi va ularning bozordagi raqobatbardoshligini pasaytiradi.

Fermer xo'jaliklarining iqtisodiy samaradorligini baholash ko'p qirrali yondashuvni talab etadi, chunki ularning faoliyati an'anaviy korxonalardan bir qator o'ziga xos xususiyatlar bilan farq qiladi. Ushbu ko'rsatkichlar tizimi fermer xo'jaliklarining faoliyatini ko'p jihatdan baholash va ularning rivojlanish istiqbollari aniq belgilash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Самуэльсон П., Барнетт У. О чем думают экономисты. Беседы с нобелевскими лауреатами. 2-е изд., В сокр. Пер. с англ. – М.: Юнайтед-Пресс, 2010г., 490 с.
2. Пиндайк Р., Рубинфельд Д. Микроэкономика. СПб.: Питер, 2002. - 608 с.
3. Stat.uz. O'zbekiston Respublikasining **Milliy statistika qo'mitasining sayti**

HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

Raximov Olim Hamidovich

i.f.f.d., dotsent, Iqtisod kafedrası

Narzullayeva Gulchexra Salimovna

katta o'qituchi, Iqtisod kafedrası

Baxshilloyev Javohir Zarafshon O'g'li

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: bozor iqtisodiyoti sharoitida har bir davlatning rivojlanish darajasi, avvalo, uning hududlarida iqtisodiy barqarorlikning qay darajada ta'minlanganligiga bog'liq. O'zbekiston Respublikasida ham hududiy iqtisodiyotning barqaror rivoji mamlakat yalpi ichki mahsulotining o'sish sur'atlarini belgilovchi eng muhim omillardan biridir. Hududlar iqtisodiy salohiyati, tabiiy resurslar zaxirasi, demografik holati va ishlab chiqarish infratuzilmasi jihatidan turlicha bo'lgani sababli, ularning har tomonlama muvozanatli o'sishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan. Bugungi kunda hududlararo tafovutni kamaytirish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini tashkil etish, aholi bandligini oshirish, ichki va tashqi investitsiyalarni jalb etish masalalari mamlakatning iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bois "hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish" tushunchasi keng ma'noda ishlab chiqarishning modernizatsiyasi, infratuzilmaning rivoji, kadrlar salohiyatining oshirilishi va innovatsion texnologiyalarni joriy etishni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: hudud, iqtisodiyot, modernizatsiya, barqaror rivojlantirish, diversifikatsiya.

Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish mohiyati. Hududiy barqaror rivojlanish bu iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jarayonlarning o'zaro muvozanatda bo'lishini anglatadi. Ya'ni iqtisodiy o'sish bilan birga, aholining hayot sifati yaxshilanadi, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ta'minlanadi va ekologik xavfsizlik kafolatlanadi. Har bir hududning o'ziga xos ishlab chiqarish ixtisoslashuvi, resurs bazasi va mehnat salohiyati mavjud. Shu omillarni to'g'ri baholash, tarmoqlararo diversifikatsiyani amalga oshirish barqaror iqtisodiy modelni shakllantirish imkonini beradi. O'zbekiston tajribasida bu jarayon "Har bir hudud bir loyiha" tamoyili asosida olib borilmoqda. Ya'ni har bir viloyat, tuman yoki shahar o'zining tabiiy va inson resurslariga mos iqtisodiy yo'nalishni tanlaydi: qishloq xo'jaligi, to'qimachilik, turizm, sanoat yoki xizmat ko'rsatish. Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida eng muhim vazifalardan biri iqtisodiy o'sishning barcha hududlarda mutanosib tarzda ta'minlanishidir. Ammo amaldagi holat shuni ko'rsatadiki,

ayrim viloyatlar va tumanlarda ishlab chiqarish hajmi, aholi daromadi, investitsiya faolligi va infratuzilma rivoji bo'yicha jiddiy tafovutlar mavjud. Bu esa mamlakat iqtisodiyotida hududlararo nomutanosiblikni yuzaga keltirmoqda. Quyida ushbu jarayonga to'sqinlik qilayotgan asosiy muammolar batafsil yoritiladi.

1. Infratuzilma va kommunikatsiya tarmoqlarining rivojlanmaganligi. Ko'plab chekka hududlarda ishlab chiqarish uchun zarur bo'lgan infratuzilma elektr energiyasi, gaz, ichimlik suvi, yo'l va telekommunikatsiya tarmoqlari yetarli darajada rivojlanmagan. Transport aloqalarining zaifligi, ayniqsa, qishloq hududlarida ishlab chiqarish xarajatlarini oshiradi, mahsulotni ichki va tashqi bozorga yetkazib berish jarayonini qiyinlashtiradi. Energiya ta'minotidagi uzilishlar esa korxonalar faoliyatining barqarorligini pasaytiradi. Infratuzilmaning sustligi hududiy investitsiya muhitiga ham salbiy ta'sir ko'rsatib, ishlab chiqaruvchilarni markaziy viloyatlarga yo'naltiradi.

2. Investitsion jozibadorlikning pastligi. Hududlarda iqtisodiy o'sishni tezlashtiruvchi eng muhim omillardan biri to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etishdir. Ammo ko'plab hududlarda investorlar uchun zarur shart-sharoit, kafolat va infratuzilma yetarli emas. Investitsion loyihalarni amalga oshirish jarayonida ortiqcha byurokratik to'siqlar, yer ajratish va ruxsatnomalar olishdagi murakkab tartiblar investorlarni charchatadi. Natijada kapital oqimi asosan Toshkent va yirik sanoat markazlariga yo'naltiriladi, kichik va o'rta hududlar esa e'tibordan chetda qoladi. Shu sababli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash uchun hududlarda sarmoyadorlar uchun qulay muhit yaratish, soliq va bojxona imtiyozlarini kengaytirish, kafolat mexanizmlarini takomillashtirish zarur.

3. Kadrlar salohiyatining yetarli emasligi. Hududiy iqtisodiyotning rivoji bevosita inson kapitalining sifatiga bog'liq. Ko'plab tuman va qishloq joylarda malakali muhandislar, texnologlar, iqtisodchilar, menejerlar yetishmaydi. Bu holat ishlab chiqarish jarayonlarida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish imkoniyatlarini cheklaydi. Mehnat bozorida malaka darajasi past bo'lgan ishchi kuchi ko'pligi esa ishlab chiqarish samaradorligini pasaytiradi. Oliy ta'lim muassasalarining ayrimlari hududlar ehtiyojiga mos kadr tayyorlash tizimini yo'lga qo'ymagan. Bu esa ta'lim va ishlab chiqarish o'rtasidagi uzviy aloqaning sustligidan dalolat beradi.

4. Hududlararo iqtisodiy tafovut va ixtisoslashuvning nomuvofiqligi. O'zbekiston viloyatlari iqtisodiy salohiyat jihatidan keskin farqlanadi. Masalan, Toshkent, Farg'ona vodiysi va Samarqand viloyatlarida sanoat, xizmat ko'rsatish va savdo sohalari rivojlangan bo'lsa, ayrim janubiy va g'arbiy hududlarda iqtisodiy faollik past darajada. Bunday tafovut mehnat migratsiyasining kuchayishiga, aholi sonining notekis taqsimlanishiga sabab bo'lmoqda. Ayrim hududlarda tabiiy resurslar mavjud bo'lsada, ularni qayta ishlash sanoati sust rivojlangan. Shu bois hududlarning tabiiy va iqtisodiy imkoniyatlariga mos ixtisoslashuv tizimini qayta ko'rib chiqish zarur.

5. Tabiiy resurslardan samarasiz foydalanish va ekologik muammolar. Hududlarning iqtisodiy salohiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri tabiiy resurslardir. Lekin ularning ekspluatatsiyasi ko'p hollarda rejalashtirilmagan va ekologik jihatdan beqaror tarzda amalga oshiriladi. Masalan, sug'oriladigan yerlarning sho'rlanishi, suv resurslarining isrofgarchiligi, chiqindilarning nazoratsiz to'planishi iqtisodiy faoliyatning uzoq muddatli barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ekologik muvozanatning buzilishi nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini, balki aholining sog'lig'iga ham bevosita xavf tug'diradi. Shuning uchun ekologik standartlarga rioya etish, "yashil iqtisodiyot" tamoyillarini amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyat kasb etadi.

6. Innovatsion texnologiyalar va raqamli boshqaruv tizimining sustligi. Zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotda innovatsiya va raqamli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Ammo ko'plab hududlarda ishlab chiqarish jarayonlari hanuzgacha eskirgan uskunalar va an'anaviy boshqaruv tizimlariga asoslangan. Raqamli iqtisodiyot elementlarining kamligi soliq, logistika, moliya va marketing tizimlarining samaradorligini pasaytiradi. Shuningdek, hududlarda startap loyihalarini qo'llab-quvvatlaydigan texnoparklar, inkubator markazlari yetarli emas. Bu esa yoshlarning innovatsion tashabbuslarini amaliyotga joriy etishni qiyinlashtiradi.

7. Mahalliy boshqaruv va byudjet mustaqilligining cheklanganligi. Hududiy hokimiyat organlarining moliyaviy va tashkiliy vakolatlari cheklanganligi sababli, ular iqtisodiy qarorlarni mustaqil qabul qila olmaydi. Markazlashgan boshqaruv tizimi ko'p hollarda mahalliy ehtiyojlarni to'liq hisobga olmaydi. Natijada hududlarning o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalanish imkoniyati

kamayadi. Hududiy byudjetlarning mustaqilligini oshirish, soliqlarning ma'lum qismini mahalliy darajada qoldirish, iqtisodiy javobgarlikni kuchaytirish zarur.

Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishning yechimlari. Hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi mamlakatning umumiy iqtisodiy xavfsizligi, ijtimoiy barqarorlik va aholining turmush darajasi bilan bevosita bog'liqdir. Shu sababli iqtisodiyotni hududlar kesimida muvozanatli o'sishini ta'minlash uchun kompleks, tizimli va uzoq muddatli yechimlar zarur. Quyida barqaror rivojlanishga erishishning eng muhim yo'nalishlari kengroq yoritiladi.

1. Investitsion muhitni yaxshilash va sarmoyalarni jalb etish. Har bir hudud uchun investitsiya siyosatini alohida shakllantirish iqtisodiy rivojlanishning eng asosiy shartidir. Bu borada avvalo "hududiy investitsiya xaritalari" ishlab chiqilishi zarur bo'lib, ular har bir tuman yoki viloyatning tabiiy resurslari, ishlab chiqarish imkoniyatlari, logistika sharoitlari va mehnat salohiyatini aks ettiradi.

Hududlarga xorijiy va mahalliy sarmoyadorlarni jalb etish uchun soliq va bojxona imtiyozlari, yer ajratishning shaffof tizimi, "bir darcha" tamoyiliga asoslangan ruxsatnoma mexanizmlari yo'lga qo'yilishi lozim.

2. Kichik biznes va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash

Hududlarda iqtisodiy faollikni oshirishning asosiy omillaridan biri kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirishdir. Bu sohada imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va grantlar tizimini kengaytirish zarur. Banklar orqali mikromoliyalashtirish, imtiyozli foiz stavkalari va lizing xizmatlarini soddalashtirish orqali tadbirkorlar uchun qulay muhit yaratiladi.

Shu bilan birga, yangi biznesni yo'lga qo'yayotgan yoshlar va ayollar uchun **start-up inkubatorlari**, maslahat markazlari va onlayn ta'lim platformalarini tashkil etish foydali bo'ladi. Kichik biznes nafaqat yangi ish o'rinlarini yaratadi, balki hududlarning iqtisodiy mustaqilligini kuchaytiradi, ichki bozorni to'ldiradi va soliq bazasini kengaytiradi.

3. Infratuzilmani modernizatsiya qilish

Barqaror iqtisodiy rivojlanishning asosi zamonaviy infratuzilmadir. Chekka hududlarda transport yo'llari, energetika tarmoqlari, suv ta'minoti va kommunikatsiya tizimlarini modernizatsiya qilish zarur. Bu jarayonda **raqamli infratuzilma** (internet tarmoqlari, elektron boshqaruv tizimlari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari) alohida o'rin tutadi. Logistika markazlari, sanoat zonalari va erkin iqtisodiy hududlarni tashkil etish tovar ayirboshlashni yengillashtiradi hamda sarmoyadorlar uchun qulay sharoit yaratadi.

Shuningdek, transport infratuzilmasini rivojlantirish orqali hududlararo integratsiya, ichki turizm va eksport salohiyatini oshirish mumkin.

4. Kadrlar tayyorlash va inson kapitalini rivojlantirish

Hududiy iqtisodiyot samaradorligini oshirish inson kapitalisiz mumkin emas. Shu sababli ta'lim tizimini mehnat bozorining real ehtiyojlariga moslashtirish zarur.

Kasb-hunar maktablari, texnik kollejlari va oliy o'quv yurtlarini ishlab chiqarish korxonalari bilan integratsiyalash lozim. Mahalliy kadrlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish dasturlarini joriy etish orqali yangi texnologiyalarni o'zlashtirish tezlashadi.

Har bir hududda **innovatsion markazlar, texnoparklar va ilmiy-eksperimental laboratoriyalar** tashkil etilishi zamonaviy ish o'rinlarini yaratishga xizmat qiladi.

Bu esa yoshlar migratsiyasini kamaytiradi va mahalliy mehnat resurslaridan to'liq foydalanishga zamin yaratadi.

5. Innovatsion va raqamli iqtisodiyotga o'tish

Barqaror rivojlanishning yangi modeli innovatsion yondashuvni talab qiladi. Hududlarda ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli texnologiyalarni joriy etish, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlarini yo'lga qo'yish, "yashil texnologiyalar"ni keng qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Energiya tejovchi uskunalari, qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol, biogaz) asosida ishlab chiqarish loyihalarini kengaytirish ekologik barqarorlikni ta'minlaydi. Bundan tashqari, elektron tijorat, onlayn xizmatlar, **"raqamli logistika"** va **"smart city"** loyihalari mahalliy iqtisodiyotni jadallashtiradi. Innovatsion iqtisodiyot bu nafaqat texnologiyalar to'plami, balki yangi boshqaruv madaniyati va raqobatbardoshlik falsafasidir.

6. Mahalliy boshqaruv va moliyaviy mustaqillikni kuchaytirish. Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun mahalliy boshqaruv tizimlariga kengroq vakolat va moliyaviy mustaqillik berish zarur. Hokimliklar o'z hududlarida byudjet siyosatini mustaqil shakllantirish, soliq tushumlarining ma'lum qismini o'z ehtiyojlariga yo'naltirish imkoniga ega bo'lishi kerak. Bu, o'z navbatida, mahalliy hokimiyatlarning iqtisodiy mas'uliyatini oshiradi, resurslardan oqilona foydalanish madaniyatini shakllantiradi. **Hududiy rivojlanish agentliklari va strategik rejalashtirish markazlari** faoliyatini kuchaytirish orqali har bir hududning o'z iqtisodiy salohiyatiga mos strategiyasini ishlab chiqish mumkin.

7. Ekologik barqarorlik va resurslardan oqilona foydalanish

Barqaror iqtisodiyot ekologik xavfsizliksiz bo'lishi mumkin emas. Shu sababli yer, suv, energiya va mineral resurslardan samarali foydalanish tizimi ishlab chiqilishi lozim. Qishloq xo'jaligida suvni tejaydigan texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni qayta ishlash zavodlarini ko'paytirish, energiyani qayta tiklash loyihalarini qo'llab-quvvatlash ekologik holatni yaxshilaydi. **“Yashil iqtisodiyot”** tamoyillarini bosqichma-bosqich joriy etish hududlarda ekologik muvozanatni saqlash bilan birga, yangi iqtisodiy tarmoqlar **eko-turizm, ekologik qurilish, chiqindi energetikasi** rivojiga yo'l ochadi.

8. Hududiy hamkorlik va integratsiyani kuchaytirish

Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy integratsiyani mustahkamlash ham muhim yo'nalishdir. Mahsulot, xizmat va investitsiya oqimini erkinlashtirish orqali iqtisodiy markazlashuv kamayadi. Viloyatlar o'rtasida logistika zanjirlari, klaster tizimlari, **“hududlararo savdo yo'laklari”** va **“birlashtirilgan sanoat hududlari”**ni tashkil etish iqtisodiy faollikni kengaytiradi. Shuningdek, qo'shni davlatlar bilan chegaraoldi hududlarda qo'shma korxonalar tashkil etish, eksport salohiyatini kengaytirish, xalqaro logistika markazlarini rivojlantirish orqali mamlakatning tashqi iqtisodiy aloqalari mustahkamlanadi.

XULOSA

Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi– bu faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarni yaxshilash emas, balki ijtimoiy adolat, ekologik muvozanat, hududlararo tenglik va milliy xavfsizlikni ta'minlash bilan chambarchas bog'liq kompleks jarayondir. Har bir viloyat, tuman yoki shahar mamlakat iqtisodiy tizimining ajralmas bo'g'ini sifatida o'z salohiyatini to'liq namoyon eta olishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratilishi lozim. Bugungi kunda O'zbekiston hududlarida iqtisodiy faollik va ishlab chiqarish hajmi bo'yicha sezilarli tafovutlar mavjud. Bunday nomutanosiblik milliy iqtisodiyotning umumiy samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois barqaror rivojlanish konsepsiyasining asosiy maqsadi — hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovutni kamaytirish, ichki resurslardan oqilona foydalanish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini shakllantirish hamda aholi uchun munosib turmush darajasini ta'minlashdir. Barqaror iqtisodiy rivojlanishning poydevori sifatida uchta asosiy yo'nalishni alohida ta'kidlash zarur:

1. **Infratuzilmaviy modernizatsiya va sarmoyaviy faollikni oshirish** – bu ishlab chiqarish, transport, energetika, axborot-kommunikatsiya tarmoqlarining barqaror ishlashini kafolatlaydi.

2. **Inson kapitaliga sarmoya kiritish** – ta'lim, sog'liqni saqlash va kasbiy tayyorgarlik tizimini takomillashtirish orqali mehnat unumdorligini oshiradi.

3. **Innovatsion va “yashil” iqtisodiyotga o'tish** – ekologik xavfsizlik, raqamli boshqaruv va energiya samaradorligini ta'minlab, kelajak avlodlar uchun iqtisodiy va tabiiy barqarorlikni kafolatlaydi.

Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish uchun davlat siyosatida differensial yondashuv muhim: har bir hudud o'z tabiiy resurslari, iqlim sharoiti, geografik joylashuvi va demografik tarkibiga mos iqtisodiy yo'nalishda ixtisoslashishi kerak. Shu bilan birga, davlat tomonidan mahalliy boshqaruv organlariga moliyaviy mustaqillik, iqtisodiy tashabbus ko'rsatish va javobgarlik mexanizmlarini kengaytirish zarur. Bundan tashqari, hududlarda tadbirkorlik muhitini yaxshilash, kichik va o'rta biznesni qo'llab-quvvatlash, eksport salohiyatini kuchaytirish va xalqaro investitsiya hamkorligini rivojlantirish orqali ichki iqtisodiy o'sishga turtki berish mumkin. “Har bir hudud– bir loyiha” tamoyili asosida amalga oshirilayotgan tashabbuslar ana shu maqsad sari yo'naltirilgan muhim qadamdir. Umuman olganda, hududiy iqtisodiyotning barqaror rivoji– bu

mamlakatning iqtisodiy qudrati, ijtimoiy barqarorligi va siyosiy mustaqilligining poydevoridir. Barqarorlikka erishish uchun barcha islohotlar kompleks tarzda, davlat, xususiy sektor va fuqarolik jamiyati o'rtasidagi samarali hamkorlik asosida olib borilishi zarur. Faqat shundagina O'zbekistonning har bir hududi o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarib, umumiy milliy farovonlikka teng hissa qo'sha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev A. A. Hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishning nazariy va amaliy masalalari. – Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2020. – 256 b.
2. Tursunov Sh. R. O'zbekiston iqtisodiyotida hududiy nomutanosiblik va uni bartaraf etish yo'llari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – №3. – B. 45–52.
3. Karimov N. M. Barqaror iqtisodiy rivojlanishning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 312 b.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori. "Hududlarni kompleks ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida". PQ-4086-son, 2019 yil 29 yanvar // O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami. – 2019. – №4.
5. United Nations Development Programme (UNDP). Sustainable Development Goals Report 2024. – New York: United Nations, 2024. – 198 p.

HUDUDIY IQTISODIY O'SISHNI RAG'BATLANTIRISHDA MOLIYA-BANK TIZIMI ISLOHOTLARINING ROLI VA SAMARADORLIGI

Rejapov Saydulla Xikmatullayevich
Alfraganus University, Iqtisodiyot fakulteti
"Moliya" kafedrasida dotsent v.v.b., i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya. Maqolada hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda moliya-bank tizimi islohotlarining o'rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Mamlakat iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda moliyaviy sektorni isloh qilish, xususan, tijorat banklari faoliyatini diversifikatsiya qilish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va investitsion muhitni yaxshilashning ahamiyati yoritiladi. Hududlarda iqtisodiy faollikni oshirishda bank-moliya mexanizmlarining zamonaviy shakllari, masalan, mikromoliyalashtirish, klaster kreditlash, davlat-xususiy sheriklik asosidagi investitsion loyihalar moliyaviy barqarorlikka ta'siri asoslanadi. Moliya-bank tizimi orqali tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, kichik biznes va qishloq xo'jaligi sohasini kreditlash siyosatining hududiy rivojlanishga ijobiy ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, iqtisodiy islohotlarning moliyaviy infratuzilmaga ta'siri, raqamli bank xizmatlari va moliya texnologiyalarining rivojlanishi orqali hududiy iqtisodiy o'sishning yangi imkoniyatlari aniqlanadi.

Kalit so'zlar. moliya-bank tizimi, iqtisodiy o'sish, hududiy rivojlanish, islohotlar, moliyaviy barqarorlik, investitsiya, raqamli texnologiyalar, mikromoliyalashtirish, klasterlash, davlat-xususiy sheriklik.

Kirish.

Hududiy iqtisodiy o'sish har qanday mamlakatning barqaror taraqqiyoti uchun muhim omil hisoblanadi. Iqtisodiyotning hududiy tarkibiy qismlari o'zaro muvofiqlashtirilgan holda rivojlanmasa, milliy iqtisodiyotda muvozanatsizlik yuzaga keladi. Shu bois hududiy rivojlanish siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri moliya-bank tizimini takomillashtirish, uning islohoti orqali iqtisodiy faollikni oshirishga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirishdan iboratdir. So'nggi yillarda mamlakatimizda amalga oshirilgan moliyaviy islohotlar, xususan, bank sektorining liberallashtirilishi, tijorat banklarining kapitallashuv darajasini oshirish, kredit portfellarining diversifikatsiyasi hamda raqamli moliyaviy xizmatlarni keng joriy etish natijasida hududiy iqtisodiyotda sezilarli o'zgarishlar kuzatildi.

Hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda moliya-bank tizimi islohotlarining o'rni bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, banklar orqali iqtisodiyotning real sektorini kreditlash ko'lamining kengayishi hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratishga, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning rivojlanishiga zamin yaratadi. Ikkinchidan, moliyaviy vositalarning samarali

taqsimlanishi iqtisodiy resurslarning to'g'ri yo'naltirilishini ta'minlaydi. Uchinchi muhim omil sifatida, moliyaviy intizom va risklarni boshqarish mexanizmlarining takomillashuvi investitsion muhitni yaxshilaydi.

Raqamli texnologiyalarni moliya-bank tizimiga joriy etish ham iqtisodiy o'sishning yangi drayveri sifatida namoyon bo'lmoqda. "Raqamli bank" konsepsiyasi asosida shakllanayotgan yangi xizmatlar, masalan, onlayn kreditlash, mobil banking va fintex yechimlar aholiga tezkor, shaffof va arzon moliyaviy xizmatlarni taqdim etmoqda. Bu esa hududlarda moliyaviy inklyuziyani oshiradi va iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish imkonini beradi.

Bundan tashqari, davlat tomonidan amalga oshirilayotgan islohotlar – masalan, banklarning davlat ulushini kamaytirish, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, kredit siyosatini liberallashtirish va kichik biznesni qo'llab-quvvatlash – moliyaviy tizimning barqarorligini mustahkamlashda muhim o'rin tutadi. Shuningdek, hududlarda moliyaviy savodxonlikni oshirish, bank-mijoz munosabatlarini ishonch asosida shakllantirish iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi. Shu jihatdan moliya-bank tizimining izchil islohoti hududiy iqtisodiy o'sishni jadallashtirishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda moliya-bank tizimi islohotlarining samaradorligi, avvalo, ularning hududiy iqtisodiyotning real sektori bilan integratsiya darajasiga bog'liqdir. Moliya-bank tizimi iqtisodiyotning "qon tomiri" sifatida ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, infratuzilma va ijtimoiy sohalarga zarur mablag' oqimini ta'minlaydi. Shu bois bank islohotlarining mazmuni faqat moliyaviy ko'rsatkichlarni yaxshilash bilan cheklanmay, balki hududlarda tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish, yangi investitsion loyihalarni moliyalashtirish va iqtisodiy resurslarni samarali taqsimlashga qaratilgan bo'lishi lozim.

Tijorat banklarining faoliyatida so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida ularning raqobatbardoshligi oshdi, kreditlash siyosati soddalashtirildi, garov talablari yengillashtirildi va kredit liniyalari yanada moslashuvchan bo'ldi. Shu orqali hududlarda kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslarga kirish imkoniyati kengaydi. Ayniqsa, qishloq xo'jaligi, turizm, transport va energetika sohalarini kreditlash hududiy iqtisodiyotning o'sishida asosiy drayverlardan biri bo'lib xizmat qilmoqda.

Bundan tashqari, moliyaviy islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri — davlat-xususiy sheriklik (DXSh) mexanizmlarini rivojlantirishdir. Mazkur mexanizm yordamida hududlarda yirik infratuzilma loyihalari – yo'llar, suv ta'minoti tizimlari, energiya tarmoqlari va sog'liqni saqlash obyektlari barpo etilmoqda. Bu jarayon moliya-bank sektorining investitsion faolligini oshiradi va davlat byudjeti yukini kamaytiradi.

Raqamli transformatsiya jarayonlari ham moliya-bank tizimining samaradorligini keskin oshirdi. Fintex kompaniyalar, raqamli to'lov tizimlari va blokcheyn texnologiyalarining joriy etilishi natijasida moliyaviy operatsiyalar tezligi, shaffofligi va xavfsizligi oshmoqda. Natijada, moliyaviy inklyuziya darajasi ortib, aholining keng qatlami, jumladan, chekka hududlarda yashovchi fuqarolar ham bank xizmatlaridan foydalanish imkoniga ega bo'lmoqda.

Moliya-bank tizimi islohotlari iqtisodiy o'sishning ijtimoiy jihatlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bank kreditlari orqali oilaviy tadbirkorlik, ayollar va yoshlar tashabbuslari qo'llab-quvvatlanmoqda. Shu orqali bandlik darajasi oshib, hududlarda kambag'allikni kamaytirish, ijtimoiy tengsizlikni yumshatish imkoniyati yaratilmoqda. Bundan tashqari, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikda kichik va o'rta biznes uchun kredit kafolatlari, subsidiyalar va grantlar tizimi kengaytirilmoqda.

Yuqoridagi omillar moliya-bank tizimi islohotlarining nafaqat makroiqtisodiy, balki mikroiqtisodiy darajada ham ijobiy natijalar berayotganini ko'rsatadi. Shu bois iqtisodiy siyosatning strategik maqsadi sifatida moliyaviy barqarorlikni ta'minlash, innovatsion moliya vositalarini joriy etish va hududiy iqtisodiy resurslarni samarali boshqarish ustuvor ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa. Hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlashda moliya-bank tizimi islohotlarining roli chuqur tizimli va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u iqtisodiyotning barcha tarmoqlarini qamrab oladi. Islohotlar natijasida banklarning kapitallashuv darajasi oshib, moliyaviy barqarorlik kuchaydi, kreditlash imkoniyatlari kengaydi hamda investitsion muhit yaxshilandi. Eng muhimi, raqamli texnologiyalar

asosida moliyaviy xizmatlarni takomillashtirish orqali aholining moliyaviy inklyuziyasi ortib, iqtisodiy resurslar samarali taqsimlanmoqda. Bu esa hududiy darajada ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va tadbirkorlik faoliyatining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda moliya-bank tizimining ustuvor yo'nalishlari sifatida quyidagilarni ajratish mumkin: moliyaviy vositalarni diversifikatsiya qilish, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini kengaytirish, mikromoliyalashtirish tizimini rivojlantirish, raqamli moliya infratuzilmasini mustahkamlash hamda xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni chuqurlashtirish. Ushbu yo'nalishlar orqali hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish, ijtimoiy infratuzilmani rivojlantirish imkoniyati kengayadi.

Shu bilan birga, moliya-bank tizimining barqaror faoliyat yuritishi uchun institutsional asoslarni yanada mustahkamlash, risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, kadrlar malakasini oshirish va moliyaviy nazorat mexanizmlarini modernizatsiya qilish zarur. Aholining moliyaviy savodxonligini oshirish ham iqtisodiy o'sishni jadallashtiruvchi muhim omil sifatida qaraladi.

Xulosa qilib aytganda, moliya-bank tizimi islohotlari hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda strategik ahamiyatga ega. Ular orqali iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, hududlararo iqtisodiy tafovutlarning kamayishi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikning mustahkamlanishi ta'minlanadi. Mamlakat miqyosida olib borilayotgan moliyaviy modernizatsiya siyosati hududlarda iqtisodiy salohiyatni oshirish, raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonini tezlashtirish va barqaror ijtimoiy rivojlanishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bank tizimini isloh qilishni jadallashtirish to'g'risida"gi PF-5992-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
2. Karimov A. Moliya tizimining barqaror rivojlanish omillari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Shodmonov S., Xolmurodov D. Moliya nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
4. "Raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya-bank tizimini rivojlantirish konsepsiyasi", Iqtisodiy tadqiqotlar markazi hisobotlari, 2023.
5. Jalilov B. Hududiy iqtisodiy siyosat va investitsion faollikni oshirish yo'nalishlari. – Toshkent: Iqtisodiyot va innovatsiyalar, 2024.

TEJAMKOR ISHLAB CHIQARISHNING ASOSIY TAMOYILLARI.

Rustamov B.R.

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot mutaxassisligi 1-kurs magistranti

Annotatsiya. Maqola tejamkor ishlab chiqarish (*Lean Manufacturing*) tamoyillari va ularning jarayon samaradorligini oshirishdagi rolini tahlil qiladi. Beshta asosiy tamoyil — qiymatni aniqlash, qiymat oqimini xaritalash, uzluksiz oqim yaratish, tortuvchi tizim va mukammallikka intilish — orqali ortiqcha chiqindilar kamaytiriladi va mijozga haqiqiy qiymat yetkaziladi. Shuningdek, *Lean 4.0* va raqamli texnologiyalar integratsiyasi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar. Tejamkor ishlab chiqarish, qiymat yaratish, qiymat oqimi, uzluksiz oqim, tortuvchi tizim, mukammallikka intilish, *Lean 4.0*

Tejamkor ishlab chiqarish — bu ishlab chiqarish jarayonini soddalashtirish, ortiqcha chiqindilarni (vaqt, xomashyo, ish kuchi, harakat va hokazo) kamaytirish orqali mijozga eng yuqori qiymatni eng kam resurs bilan yetkazib berish tizimidir.[1]

U dastlab Yaponiyaning Toyota kompaniyasi tomonidan ishlab chiqilgan va "Toyota Production System (TPS)" nomi bilan tanilgan.[2]

Bugungi kunda tejamkor ishlab chiqarish (*Lean Manufacturing*) nafaqat avtomobilsozlikda, balki elektronika, oziq-ovqat, to'qimachilik, tibbiyot, logistika, hatto xizmat ko'rsatish sohalarida ham keng qo'llanilmoqda.

Uning asosiy maqsadi o'zgarmagan: resurslarni tejamkorlik bilan ishlatish, chiqindilarni kamaytirish va jarayon samaradorligini oshirish.

Ammo hozirda Lean ishlab chiqarish raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish va sun'iy intellekt bilan birlashtirilmoqda. Bu yangi bosqich "Lean 4.0" deb ataladi.[6]

Tejamkor ishlab chiqarishning beshta tamoyiliga qiymatni aniqlash, qiymat oqimini xaritalash, oqim yaratish, tortish tizimidan foydalanish va mukammallikka intilish kiradi.

Quyida ushbu besh tamoyil batafsilroq bayon etilgan:

№	Tamoyil	Mazmuni
1	Qiymatni aniqlash (Define Value)	Mijoz uchun haqiqiy qiymatni aniqlash. Ya'ni, mijoz nimani muhim deb bilsa – shu narsa qiymat hisoblanadi.
2	Qiymat oqimi (Value Stream)	Mahsulot yaratish jarayonini bosqichma-bosqich tahlil qilib, ortiqcha bosqichlarni yo'qotish.
3	Uzliksiz oqim (Flow)	Ishlab chiqarish jarayonini to'xtovsiz, muvozanatli qilish. Har bir qadam keyingisiga to'siqsiz o'tishi kerak.
4	Tortuvchi tizim (Pull System)	Mahsulot faqat talab bo'lgandagina ishlab chiqariladi — bu ortiqcha zaxiralarni kamaytiradi.
5	Mukammallikka intilish (Perfection)	Har bir jarayonni doimiy ravishda yaxshilab borish (kaizen tamoyili).

1. Tejamkor ishlab chiqarishning asosiy maqsadi — yakuniy iste'molchiga haqiqiy qiymat yaratishdir. Buning uchun korxona, eng avvalo, iste'molchilarning ehtiyojlari, kutgan natijalari va ular haq to'lashga tayyor bo'lgan omillarni chuqur tahlil qilishi zarur. Ko'pincha iste'molchilar o'zlariga aynan nima kerakligini to'liq ifodalay olmaydilar. Bu holat, ayniqsa, yangi mahsulotlar ishlab chiqish yoki texnologik yangiliklarni joriy etish jarayonlarida ko'p kuzatiladi. Shu sababli ishlab chiqaruvchilar mijoz qiymatini aniqlash jarayonida faqat so'rovlar bilan cheklanib qolmay, balki intervyular, kuzatuvlar, bozor tahlillari va demografik ma'lumotlarni o'rganish orqali keng qamrovli tahlil o'tkazadilar. Natijada, korxona mijozlar uchun eng muhim bo'lgan xususiyatlarni aniqlaydi va resurslarni aynan shu jihatlar orqali qiymat yaratishga yo'naltiradi.[3]

2. Tejamkor ishlab chiqarishning ikkinchi tamoyili — qiymat oqimini aniqlash va xaritalashdir. Ushbu bosqichda umumiy maqsad shundan iboratki, iste'molchining qadriyatlarini asos qilib olish va jarayonlarda ushbu qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan sohalarni aniqlash. Yakuni iste'molchiga qiymat qo'shmaydigan barcha faoliyatlar va jarayonlar chiqindi deb hisoblanadi. Bu chiqindilar ikki turga bo'linadi:

a) Qiymat qo'shmaydigan, ammo zarur faoliyatlar – bu faoliyatlar to'liq yo'q qilib bo'lmaydi, lekin ularni imkon qadar kamaytirish kerak.

b) Qiymat qo'shmaydigan va keraksiz faoliyatlar – bu toza chiqindi bo'lib, ular butunlay yo'q qilinishi lozim.

Shunday qilib, Lean tizimida jarayonlarni optimallashtirishning asosiy yo'li faqat mijoz uchun haqiqiy qiymat yaratadigan faoliyatlarni saqlash va qolganlarini kamaytirish yoki yo'q qilishdan iborat.

3. Oqim yaratish – Qiymat oqimidan isrofgarchilikni olib tashlagandan so'ng, keyingi maqsad — qolgan jarayonlar uzluksiz va to'xtovsiz ishlashini ta'minlashdir.

Qiymat qo'shuvchi faoliyatlarning oqimini silliq qilish uchun quyidagi strategiyalar qo'llaniladi:

- Jarayonlarni soddalashtirish: Ishlab chiqarish bosqichlarini qayta tashkil etish orqali har bir qadam samarali ishlashi kerak.

- Ish yukini tekislash: Ishchi kuchi va resurslar teng taqsimlanadi, bu kechikishlarni kamaytiradi.

- Ko'p funksiyali bo'limlar yaratish: Bo'limlar o'zaro faoliyatlarni birlashtirib, jarayonning uzluksiz oqimini ta'minlaydi.

- To'xtash va kechikishlarni bartaraf etish: Ish jarayonida har qanday to'siqlar yoki ortiqcha kutishlar minimal darajaga tushiriladi.

4. Ishlab chiqarish korxonasida inventarizatsiya (zaxira) eng katta chiqindilardan biri hisoblanadi. Pull (tortuvchi) tizimining asosiy maqsadi — inventarizatsiya va jarayonda ishlayotgan mahsulotlar (Work In Process, WIP) miqdorini cheklash, shu bilan birga ishlab chiqarish jarayonining uzluksiz va silliq bo'lishi uchun kerakli xomashyo va ma'lumotlar mavjudligini ta'minlashdir.

Pull tizimi Just-In-Time (JIT) tamoyili asosida ishlaydi, ya'ni mahsulotlar faqat zarur vaqt va zarur miqdorda ishlab chiqariladi.

Qiymat oqimini (Value Stream) kuzatib, ishlab chiqarish tizimini orqaga qarab tahlil qilish orqali, ishlab chiqarilgan mahsulotlarning iste'molchilarning ehtiyojlarini to'liq qondirishini ta'minlash mumkin.[5]

5. Tejamkor ishlab chiqarishning mukammallikka intilish tamoilida chiqindilarni kamaytirish va oldini olish birinchi to'rt bosqichni amalga oshirish orqali ta'minlanadi:

1. Qiymatni aniqlash
2. Qiymat oqimini xaritalash
3. Uzluksiz oqim yaratish
4. Pull tizimini joriy etish

Beshinchi bosqich — mukammallikka intilish (Pursue Perfection) — bu Lean fikrlash va jarayonlarni doimiy yaxshilashni tashkilot madaniyatining ajralmas qismiga aylantiradi.

Barcha xodimlar mijozning ehtiyojlariga mos mahsulot yetkazish jarayonida mukammallikka intilishga harakat qilishi lozim. Shu orqali tashkilot ichida doimiy yaxshilanish va samaradorlikni oshirish madaniyati shakllanadi.

Shuni takidlash joyizki tejamkor ishlab chiqarishni qo'llash natijasida 2024-yilning birinchi choragida O'zbekistondagi korxonalarda sanoat ishlab chiqarishi 166,4 trillion so'mga oshdi. Ushbu natija o'tgan yilning mos davri bilan solishtirganda sanoat ishlab chiqarishining 106,5% ga oshganini ko'rsatadi. Bu haqda O'zbekiston Statistika agentligining matbuot xizmati xabar berdi.

O'zbekistonda sanoat ishlab chiqarishi barqaror o'sishni davom ettirmoqda. Sanoat ishlab chiqarishining o'sishiga asosiy omil quyidagilardan iborat: ishlab chiqarish sektoridagi korxonalarda ishlab chiqarish 7,1% ga, suv ta'minoti, kanalizatsiya, yig'ish va chiqindilarni utilitatsiya qilish sohasida 5,8% ga, konchilik va ochiq kon sanoatida 4,9% ga, shuningdek gaz, bug', ta'minot va konditsiyalash sanoatida fizik hajm indeksi 2,9% ga oshgan.

Shuningdek O'zbekistondagi tejamkor ishlab chiqarishning beshinchi tamoili bo'lmish Kaizen sertifikatlash bo'yicha treningi kichik, bosqichma-bosqich o'zgarishlar orqali doimiy takomillashuvga amaliy kirish imkonini beradi. Ushbu 1 kunlik dastur mutaxassislariga samaradorlikni aniqlash, chiqindilarni kamaytirish va jamoaviy hamkorlikni oshirishga yordam beradi, buni real ish joyidagi vaziyatlar orqali amalga oshiradi. Tajribali sanoat mutaxassislari tomonidan ishlab chiqilgan kurs jamoa rahbarlari, jarayon egasi, ishchi xodimlar va nazoratchilar uchun ayniqsa foydalidir, chunki u kichik, ildizdan takomillashuv orqali sezilarli o'zgarish yaratishga imkon beradi.

O'zbekistonda Kaizen usullarida tayyorlangan xodimlar odatda ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va operatsion xarajatlarni kamaytirishga hissa qo'shadi, ularning yillik daromadi sanoat turiga qarab o'rtacha 50,000–70,000 dollarni tashkil qiladi. Trening tashkilotlarga kundalik takomillashuv madaniyatini shakllantirishga yordam beradi va xodimlarni muammolarni ildizida hal qilishga qodir qiladi. Korxonalar esa yaxshilangan jamoa kayfiyati, ish to'xtash vaqti kamayishi va xizmat sifatining oshishi kabi foydalarni qo'lga kiritadi. Lean yo'nalishining bir qismi bo'lishi yoki doimiy takomillashuv jarayonini boshlashidan qat'i nazar, ushbu trening har qanday tashkilot uchun strategik va taktik qiymatga ega.

Adabiyotlar tahlili

1. Womack, J. P., Jones, D. T., & Roos, D. (1990). *The Machine That Changed the World*.
2. Liker, J. K. (2004). *The Toyota Way: 14 Management Principles from the World's Greatest Manufacturer*.
3. Зинченко С. Внедрение концепции производственных систем в России: типичные препятствия и вызовы // Управление производством. Альманах. 2013. № 1. С. 11–16.

4. Bhamu, J., & Sangwan, K. S. (2014). "Lean manufacturing: Literature review and research issues". *International Journal of Operations & Production Management*, 34(7), 876-940.
5. Dieste, M., et al. (2021). "A systematic literature review regarding the influence of lean production paradigm". *Journal of Manufacturing Technology Management*, 32(9), 101-126.
6. Teich, S. T. (2013). "Lean Management—The Journey from Toyota to Healthcare". *Journal of Healthcare Management*, 58(6), 423-431.
7. Yang, X., et al. (2025). "Recent Advances in Lean Techniques for Discrete Manufacturing". *Machines*, 13(4), 280.

HUQUQIY INSTITUTLAR VA TOVAR ALMASHINUV SAMARADORLIGI

S.B. Boboqulov

“Raqamli iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, PhDt

SamISI

Annotatsiya. Ushbu maqolada huquqiy institutlarning tovar almashinuvi samaradorligiga ta'siri, bozor iqtisodiyoti sharoitida ularning ahamiyati va huquqiy islohotlar orqali iqtisodiy faollikni oshirish yo'llari tahlil qilingan. Maqolada mustahkam huquqiy muhit tovar va xizmatlar almashinuvini tezlashtirib, raqobatni kuchaytirishi hamda milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga zamin yaratishi bayon etilgan. Shuningdek, huquqiy institutlarning tovar almashinuv jarayoni bo'yicha taklif va xulosalar berilgan.

Kalit so'zlar: huquqiy institutlar, tovar almashinuvi, iqtisodiy samaradorlik, bozor iqtisodiyoti, shartnoma huquqi, mulk huquqi, raqobat, sud tizimi, investitsiya muhiti, huquqiy islohotlar, huquqiy barqarorlik, normativ-huquqiy baza, huquq ustuvorligi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tovar almashinuvi jarayoni mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biridir. Tovarlar va xizmatlarning erkin harakati iqtisodiy o'sishni tezlashtiradi, raqobatni kuchaytiradi hamda resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi. Biroq bu jarayonning barqaror va adolatli kechishi, eng avvalo, huquqiy institutlarning faoliyati va ularning takomillashganligiga bog'liqdir. Huquqiy institutlar iqtisodiy munosabatlar ishtirokchilarining huquq va manfaatlarini himoya qiladi, bitimlarning qonuniyligini kafolatlaydi va bozorda tartibni ta'minlaydi. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tamonidan 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni 45 – maqsadida "...iqtisodiyotda transformatsiya va institutsional islohotlarni izchil davom ettirish, mamlakatda qulay investitsion va ishbilarmonlik muhitini ta'minlash hamda muvozanatlashgan pul-kredit siyosatini amalga oshirish"¹¹⁰. deb belgilab berilganligidan kelib chiqib tadbirkorlik sohasini tubdan isloh qilishning takomillashtirish zaruratini ko'rsatmoqda.

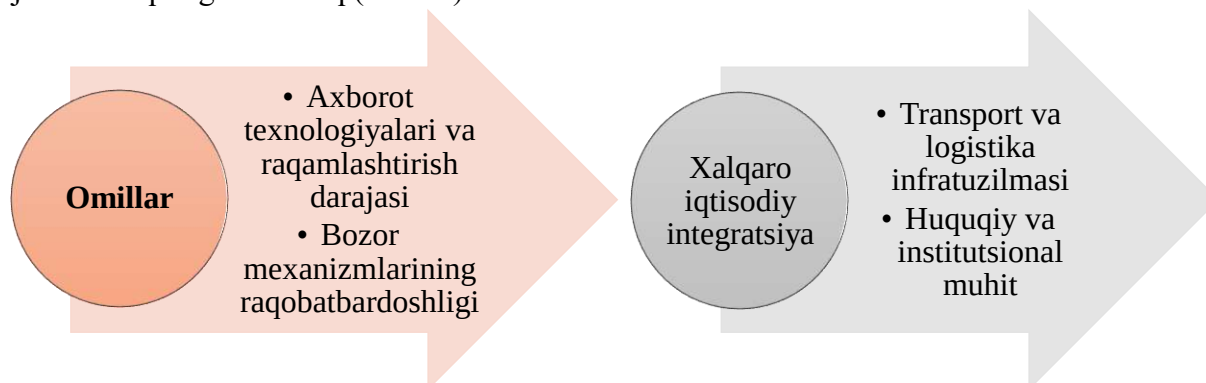
Jamiyatda iqtisodiy islohotlarning o'rni beqiyos bo'lib, davlat taraqqiyotining asosi hisoblandi. Bunda huquqiy institutlarning ahamiyati yuqori hisoblanib, tartibga solish, nazorat qilish kabi funksional vazifalarni bajaradi. Umuman olganda huquqiy institutlar – bu jamiyatdagi iqtisodiy, siyosiy va ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi, qonuniy asosda faoliyat yurituvchi tizimlardir. Ular tovar ishlab chiqarish, savdo, investitsiya va raqobat sohalarida qonun ustuvorligini ta'minlaydi. Ayniqsa, shartnoma huquqi, mulk huquqi va raqobat to'g'risidagi qonunchilik tovar almashinuv samaradorligini oshirishda asosiy o'rin tutadi. Chunonchi, shartnoma huquqi bitimlarning aniq shartlarini belgilash orqali tomonlar o'rtasida ishonchni mustahkamlaydi, mulk huquqi esa ishlab chiqaruvchi va tadbirkorning iqtisodiy manfaatlarini himoya qiladi. Bu esa tovar aylanishini tezlashtiradi, investitsion muhitni yaxshilaydi va umumiy iqtisodiy faollikni kuchaytiradi.

Fikrimizcha, tovar almashinuvining samaradorligi ishlab chiqarilgan mahsulot va xizmatlarning bozorga yetib borishi, tarqalishi va iste'molchiga yetkazilishi jarayonida resurslardan qancha oqilona va tejamkor foydalanilgani hamda iqtisodiy qiymat qanday yaratilgani va saqlangani bilan izohlanadi. Bu tushuncha oddiy narx-miqdor munosabatidan oshib, shartnoma huquqi, bojxona

¹¹⁰ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tamonidan 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. T.: www.lex.uz

protseduralari, transport va omborxona tizimlarining ishlashi, raqamli axborot almashinuvi, moliyaviy xizmatlar va bozor institutsiyalari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ham o'z ichiga oladi.

O'z o'rnida tovar almashinuv jarayoniga ta'sir qiladigan omillar ham mavjud bo'lib, ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish samarasini belgilashda muhim hisoblanadi va uni quyidagi omillarga ajratish maqsadga muvofiq (1-rasm).

1-rasm. Tovar almashinuvi samaradorligini belgilovchi asosiy omillar¹¹¹ [6]

Huquqiy institutlarning samarali ishlashi mazkur omillarni barqarorlashtiradi va tovar almashinuvining tezkorligini oshiradi. Har bir mamlakatda iqtisodiy islohotlar bilan bir qatorda huquqiy islohotlarning olib borilishi zarur. Agar qonunchilik tizimi iqtisodiyot talablari bilan moslashtirilmasa, bozorda noaniqlik, korrupsiya, monopoliyalar va adolatsiz raqobat kuchayadi. Masalan, so'nggi yillarda O'zbekistonda "Raqobat to'g'risida"gi Qonun, "Tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash" to'g'risidagi Qonunlar, shuningdek, "Elektron savdo" to'g'risidagi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinishi tovar almashinuv samaradorligini sezilarli darajada oshirdi. Bu qonunlar elektron savdo platformalarini rivojlantirish, eksport-import tartiblarini soddalashtirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilishda muhim rol o'ynamoqda.

Rivojlangan davlatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mustahkam huquqiy muhit bo'lmagan joyda iqtisodiy erkinlik ham to'laqonli ishlamaydi. Jumladan, Yevropa Ittifoqida yagona bozor tizimi samarali ishlashi uchun barcha a'zo davlatlarda huquqiy institutlar uyg'unlashtirilgan. AQShda esa raqobatni himoya qilish bo'yicha mustaqil federal organ faoliyat yuritadi. Ushbu institutlar savdo erkinligini kafolatlab, bozor mexanizmlarining sog'lom ishlashini ta'minlaydi¹¹².

Huquqiy tizimni modernizatsiya qilish zamonaviy iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi bo'lib, bu yo'nalishda yangi qonunlarni joriy etish va mavjudlarini soddalashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday islohotlar iqtisodiy subyektlar faoliyati uchun qulay muhit yaratadi, tovar almashinuvi va investitsiya jarayonlarini tezlashtiradi. Shu bilan birga, sud tizimining mustaqilligini kuchaytirish ham iqtisodiy taraqqiyotning muhim omilidir. Mustaqil sud hokimiyati shartnoma nizolari va iqtisodiy mojarolarni tez, adolatli hamda shaffof hal etish imkonini beradi. Bu esa tadbirkorlar o'rtasida ishonchni kuchaytiradi, bozor ishtirokchilari o'rtasidagi barqarorlikni ta'minlaydi hamda mamlakatning investitsion jozibadorligini oshiradi.

Bundan tashqari, O'zbekiston qonunchiligini xalqaro huquqiy me'yorlarga integratsiya qilish ham dolzarb masalalardan biridir. Jahon savdo tashkiloti va boshqa xalqaro iqtisodiy tuzilmalar standartlariga mos qonunchilik tizimi mamlakatni global iqtisodiyotga chuqurroq integratsiyalash imkonini beradi. Bu esa xorijiy sarmoyadorlar uchun ishonchli huquqiy muhit yaratadi, eksport salohiyatini oshiradi hamda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Shu tariqa, huquqiy tizimni modernizatsiya qilish, sud mustaqilligini ta'minlash, elektron huquqiy xizmatlarni kengaytirish, raqobat muhitini himoya qilish va xalqaro me'yorlarga moslashish o'zaro uzviy bog'liq bo'lib, mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi. Huquqiy institutlar tovar almashinuv samaradorligini ta'minlashda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Ular iqtisodiy subyektlarning huquq va majburiyatlarini belgilaydi, bitimlarning qonuniyligini kafolatlaydi, raqobatni himoya

¹¹¹ Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan.

¹¹² North. D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge University Press, 1990.

qiladi va bozor muhitida barqarorlikni yaratadi. Agar huquqiy tizim mustahkam bo'lsa, tovarlar almashinuvi tez, shaffof va foydali tarzda amalga oshadi.

Olib borgan tadqiqotlarimiz natijasida quyidagi tklif va tavsiyalar ishlab chiqdik:

Birinchidan, huquqiy institutlar faoliyatini yanada takomillashtirish va tovar almashinuv samaradorligini oshirish maqsadida, birinchidan, milliy qonunchilik tizimini xalqaro savdo huquqi me'yorlari bilan muvofiqlashtirish lozim. Bu orqali eksport-import jarayonlarida yuzaga keluvchi huquqiy to'siqlar kamayadi, savdo operatsiyalarining shaffofligi va ishonchliligi ta'minlanadi.

Ikkinchidan, huquqiy institutlar tarkibida elektron hujjat aylanishi, raqamli kontraktlar va bojxona jarayonlarini avtomatlashtirish tizimlarini keng joriy etish zarur. Bu amaliyot tovar almashinuv tezligini oshiradi va byurokratik kechikishlarning oldini oladi.

Uchinchidan, tadbirkorlar va tashqi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari uchun huquqiy maslahat markazlari tarmog'ini yaratish, ularni xalqaro savdo bitimlari bo'yicha malakali yuridik ko'mak bilan ta'minlash maqsadga muvofiqdir. Bu, o'z navbatida, kelishmovchiliklar va iqtisodiy xavflarni kamaytiradi.

To'rtinchidan, sud-huquq tizimida savdo nizolarini hal etishning tezkor mexanizmlarini, xususan, arbitraj va mediatsiya institutlarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, bu tovar almashinuvi ishtirokchilari o'rtasidagi ishonchni mustahkamlaydi hamda iqtisodiy muhitning barqarorligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, huquqiy institutlarning samarali faoliyati faqat qonunlarning mavjudligi emas, balki ularning amalda to'liq ishlashi, iqtisodiy subyektlarning manfaatlarini himoya qilishi va bozor ishtirokchilari o'rtasida ishonchli hamkorlik muhitini yaratishidir. Shu bois, mamlakatda barqaror iqtisodiy o'sish va raqobatbardosh bozor iqtisodiyotini shakllantirish uchun huquqiy institutlarni takomillashtirish, ularning tovar almashinuvi mexanizmlariga integratsiyasini kuchaytirish dolzarb strategik vazifa sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tamonidan 2023-yil 11-sentabrda qabul qilingan "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF-158-son Farmoni. T.: www.lex.uz
2. Llewellyn K. N. The effect of legal institutions upon economics //Law and Economics Vol 2. – Routledge, 2024. – C. 2-21.
3. Buchanan J., Chai D. H., Deakin S. Empirical analysis of legal institutions and institutional change: multiple-methods approaches and their application to corporate governance research //Journal of Institutional Economics. – 2014. – T. 10. – №. 1. – C. 1-20.
4. Abdumajidova Zamira Safarboy qizi. Huquqiy targ'ibot shakllarining O'zbekiston va fransiya misolida qiyosiy huquqiy tahlili. <https://inlibrary.uz/index.php/zdif/article/view/85446>
5. **North. D. C.** Institutions, Institutional Change and Economic Performance. – Cambridge University Press, 1990.
6. **World Bank.** Doing Business Report 2020: Comparing Business Regulation in 190 Economies. – Washington, D.C.: The World Bank Group, 2020.
7. Muallif tadqiqotlari asosida ishlab chiqilgan

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA "AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN KREDITLASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH"

Sharifova Malikabonu Shuhrat qizi

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiyot va turizm fakulteti 2-bosqich talabasi

Narzullayeva Gulchehra Salimovna

Buxoro Davlat Universiteti Iqtisodiyot va

turizm fakulteti katta o'qituvchi

Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri - aholining katta qismini (qariyb 50%) tashkil etuvchi xotin - qizlarning jamiyat hayotida to'laqonli ishtirok etishi uchun sharoit yaratishdir. Bu ularning farovonligini ta'minlashning muhim omilidir.

2024-yil 3-dekabrda "Mahallada tadbirkorlikni rivojlantirish, aholi bandligini ta'minlash va kambag'allikni qisqartirishning ustuvor yo'nalishlari to'g'risida"gi PQ-29-son, 2024-yil 7-martdagi "Xotin-qizlarning tadbirkorligini yo'lga qo'yish va rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida"gi PQ-122-sonli Qarori, 2024-yil 8-noyabrda "Xotin-qizlar tadbirkorligini yanada qo'llab-quvvatlashning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-385-sonli Qarori, 2025-yil 7-martdagi "Xotin-qizlar tadbirkorligini rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashga oid qo'shimcha chora- tadbirlar to'g'risida"gi PQ-96-sonli, 2025-yil 14-martdagi "Oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-103-son qarorlarda o'z aksini topgan bo'lib, ushbu qarorlarda xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy faolligini va bandligini oshirish, tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantirish maqsadida amalga oshirilishi lozim bo'lgan ustuvor yo'nalishlar belgilab berilgan.

Alohida takidlash joizki, Prezidentimizning 2025-yil 14-martdagi "Oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-103-son qarori bilan xotin-qizlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning yaxlit tizimi joriy etilmoqda. Umuman olganda, kichik biznes, xususan, tadbirkor ayollar uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyati asosiy to'siqlardan biri hisoblanadi.

Quvonarlisi, O'zbekiston moliya tizimi so'nggi o'n yillikda sezilarli darajada rivojlanib, bu davrda xususiy sektor tomonidan ajratilgan kreditlarning YAIMga nisbati to'rt barobarga oshgan. Bu o'sishning asosiy qismi 2017-yilda bozor va boshqaruv sohasidagi islohotlar joriy etilganidan so'ng sodir bo'ldi. 2024-yilda davlat banklari hissasiga O'zbekiston kredit portfelining uchdan ikki qismidan ko'prog'i to'g'ri kelgan bo'lsa, o'tgan yili davlat nazorati ostida bo'lmagan banklar tomonidan kreditlash hajmi 20 foizga oshdi. Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2019-2023-yillarda O'zbekistonda mikromoliya tashkilotlari va lombardlar soni mos ravishda 53 va 40 foizga oshgan. Shu vaqt ichida mikromoliya tashkilotlarining aktivlari olti barobar, lombardlar aktivlari esa qariyb uch barobar oshganligini ta'kidlash lozim.

O'zbekistondagi aksariyat bank kreditlari hanuz yirik biznesga taqdim etilishi davom etayotgani bois, davlat dasturlari kichik biznes uchun ushbu nomutanosiblikni bartaraf etishga qaratilgan. 2020-yilda Oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturlari doirasida 215 mingta loyihaga 6,1 trillion so'mdan ortiq (*qariyb 607 million AQSH dollari*) imtiyozli kreditlar ajratildi (*har bir loyihaga 2820 AQSH dollariga to'g'ri keladi*). COVID-19 pandemiyasidan keyingi tiklanish oilaviy tadbirkorlikni qo'llab -quvvatlashning dolzarbligini kamaytirib, ushbu dastur doirasidagi moliyalashtirish 2024-yilda 339 mingta loyiha uchun 5,7 trillion so'mga (*taxminan 445 million AQSH dollari*) kamaydi (*har bir loyiha uchun 1316 AQSH dollari*). Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat dasturi doirasida moliyalashtirilgan tadbirkor ayollar loyihalari 2020-2024-yillarda 4615 tadan 188 mingtaga o'sib, bu o'tgan yili ushbu davlat dasturi orqali qo'llab-quvvatlangan loyihalar umumiy sonining 55 foizini tashkil etdi. Shuningdek, Oilaviy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash davlat dasturi doirasida ushbu loyihalarga ajratilgan mablag'lar hajmi shu vaqt ichida 96 milliard so'mdan (*9,5 million dollar*) 3,1 trillion so'mga (*243 million dollar*) oshdi. Loyihalarning (49%) va ajratilgan mablag'larning (50%) eng katta ulushi qishloq xo'jaligida faoliyat yuritayotgan tadbirkorlarga to'g'ri keldi. Ushbu loyihalarning 22 foizi xizmat ko'rsatish sohasi tadbirkorlari hissasiga to'g'ri kelgan bo'lsa, undan keyin hunarmandlar (*21 foiz*) keladi.

2020-yilda tijorat banklari tomonidan ayollarga tegishli kompaniyalarga 4,9 trillion so'm (*487 million AQSH dollari*) miqdorida kredit ajratilib, 100 mingdan ortiq loyiha moliyalashtirilgan. 2024-yilga kelib, ushbu loyihalar soni 253 mingtaga, ajratilgan kreditlar miqdori esa 16,8 trillion so'mga (*1,3 milliard AQSH dollari*) yetgan. Shu tariqa, har bir loyiha uchun o'rtacha kredit miqdori shu davr ichida 4 870 dollardan 5 138 dollargacha ortgan. Ushbu ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston moliya tizimining hatto davlat byudjeti ko'magisiz ham tadbirkor ayollarning kreditlashga loyiq loyihalarini aniqlash va moliyalashtirish imkoniyati kengayib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda xotin-qizlarning tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish iqtisodiy o'sish, bandlikni ta'minlash va ijtimoiy barqarorlikka erishishning muhim omili ekanligi tadqiqot davomida yana bir bor tasdiqlandi. Mavjud muammolarni hal etish va xotin-qizlarning tadbirkorlik salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun davlat, biznes va jamiyatning birgalikdagi sa'y-

harakatlari, aniq maqsadlarga yo'naltirilgan siyosat va dasturlar, moliyaviy va texnik yordam, biznes-ta'lim va mentorlik dasturlari, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish va gender stereotiplariga qarshi kurashish zarur. Ushbu chora- tadbirlar xotin-qizlarning iqtisodiy mustaqilligini ta'minlash, ularning oila va jamiyatdagi rolini oshirish va mamlakatning barqaror rivojlanishiga hissa qo'shishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 14-martdagi "Oila va xotin-qizlarni qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida"gi PQ-103-son Qarori.
2. Salimovna, N. G. (2025). AYOLLAR BOSHQARUVIDAGI BIZNES ETIKASI VA MADANIYATI: MUVAFFAQIYATLI KOMPANIYALARNING TAJRIBASI. *Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика)*, (10), 927-936.
3. Salimovna, N. G., & Ismatovna, S. M. (2024). QISHLOQ XO 'JALIGIDA GENDER TENGLIGI, AYOLLARNI AGROBIZNESGA JALB QILISHNING ALOHIDA XUSUSIYATLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 42), 490-494.

O'ZBEKISTONDA SANOAT TARMOG'INING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI

Namangan Davlat Texnika Universiteti
dotsenti, i.f.n.
Soxadaliyev A.M.
21a-22 guruxi talabalari:
Turg'unova M.Sh., Abdulboriyeva A.A.

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so'ng sanoat tarmog'ida amalga oshirilgan islohotlar, ularning bosqichlari hamda iqtisodiy samaradorlik natijalari tahlil qilinadi. Sanoatni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish va ishlab chiqarish hajmining ortishi mamlakat iqtisodiy o'sishining asosiy omili sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston iqtisodiyoti, mustaqillik davri, sanoat tarmog'i, iqtisodiy islohotlar, modernizatsiya, innovatsiyalar, raqamli iqtisodiyot, investitsiyalar, samaradorlik, ishlab chiqarish o'sishi.

Kirish. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, mamlakat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida sanoat tarmog'ini modernizatsiya qilish, ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va milliy mahsulotlar raqobatbardoshligini oshirishga e'tibor qaratildi.[5]

Sovet davrida mavjud bo'lgan markazlashgan boshqaruv tizimi o'rniga bozor mexanizmlariga asoslangan iqtisodiyot shakllandi. Shu davrda qabul qilingan strategik qarorlar sanoat tarmog'ining yangi bosqichga ko'tarilishiga sabab bo'ldi.[1]

Sanoat iqtisodiy o'sishning "lokomotivi" sifatida mamlakat yalpi ichki mahsulotida muhim ulushni egallaydi. Ayniqsa, mustaqillikdan so'ng ishlab chiqarish sohasiga xorijiy investitsiyalarni jalb etish, xususiy sektorni rivojlantirish, va eksport salohiyatini oshirishga yo'naltirilgan siyosat sanoatning izchil o'sishiga zamin yaratdi.

Mustaqillikdan keyingi sanoat rivojlanish bosqichlari:

1.1991–2000 yillar: Bozor iqtisodiyotiga o'tish davri. Bu davrda mamlakat iqtisodiyotida tizimli o'zgarishlar amalga oshirildi. Davlat korxonalari bosqichma-bosqich xususiylashtirildi, sanoat tarmoqlarida milliy ishlab chiqarish quvvatlari tiklandi. 1996 yilda milliy valyuta — so'm joriy etildi, bu esa iqtisodiy mustaqillikning muhim ko'rsatkichi bo'ldi. Sanoat tarmog'ida asosan qayta ishlash va yengil sanoat yo'nalishlari rivojlandi, "O'zbekneftgaz", "O'zkimyosanoat" kabi yirik korporatsiyalar shakllandi.

2.2001–2010 yillar: Modernizatsiya va investitsiyalar davri. Ushbu davrda sanoatni yangilash va texnik qayta jihozlashga katta e'tibor qaratildi. Xorijiy sarmoyalar asosida avtomobilsozlik, neft-gaz, kimyo va elektrotexnika sanoatlari rivojlandi. "GM Uzbekistan", "Uzkabel", "NAVOIY MMC" kabi yirik ishlab chiqarish markazlari tashkil etildi. Energiya

resurslaridan samarali foydalanish, eksportga yo'naltirilgan mahsulot ishlab chiqarish siyosati iqtisodiy samaradorlikni oshirdi.

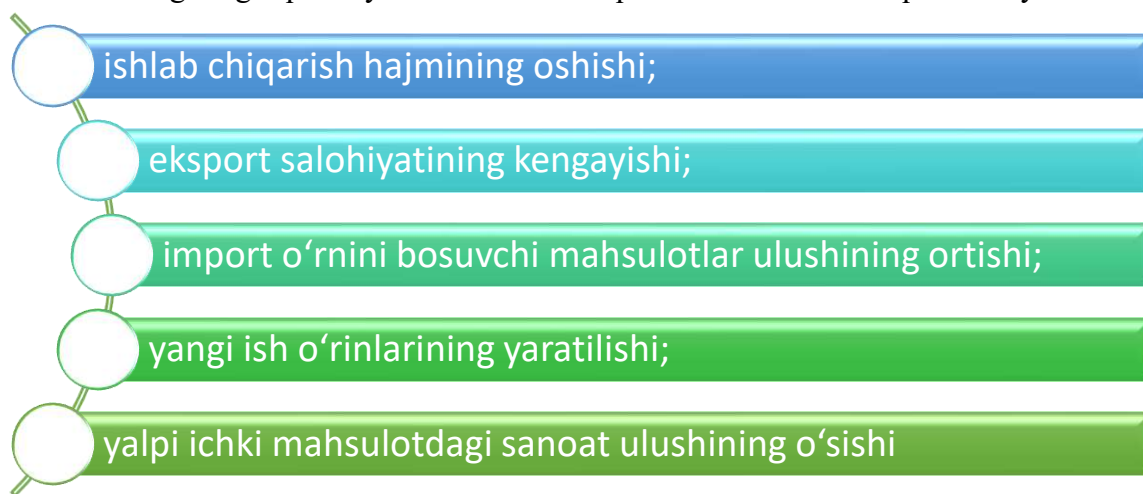
3.2011–2016 yillar: Innovatsion rivojlanish bosqichi. Bu bosqichda sanoat ishlab chiqarishida yangi texnologiyalar joriy qilindi. Energiya tejamkor texnologiyalar, avtomatlashtirish va raqamli boshqaruv tizimlari ishlab chiqildi.

O'zbekiston iqtisodiyoti o'sish sur'atlarini saqlab qoldi, sanoatning YaIMdagi ulushi 24 foizgacha yetdi. Shu bilan birga, hududlarda yangi sanoat zonalarini tashkil etilib, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun qulay shart-sharoitlar yaratildi.

4.2017–2025 yillar: Raqamli iqtisodiyot va innovatsion boshqaruv bosqichi. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida sanoat tarmog'i tubdan yangilandi. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi asosida raqamli texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksport hajmini kengaytirish siyosati yo'lga qo'yildi.[4] Bu davrda energetika, kimyo, mashinasozlik, farmatsevtika va qurilish materiallari ishlab chiqarish sezilarli darajada kengaydi. Sanoatdagi o'sish sur'ati yiliga o'rtacha 5–7 foizni tashkil etdi.[2]

Sanoat tarmog'ining iqtisodiy samaradorligi

Sanoat tarmog'idagi iqtisodiy samaradorlik bir qator ko'rsatkichlar orqali namoyon bo'ladi:

[3]

2020-yildan boshlab sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi barqaror o'sish sur'atini saqlab qolgan. Raqamli texnologiyalar va innovatsion ishlab chiqarish tizimlarining joriy etilishi mehnat unumdorligini oshirish bilan bir qatorda resurslardan samarali foydalanishga imkon berdi.

O'zbekiston bugungi kunda Markaziy Osiyoda iqtisodiy jihatdan eng faol sanoat markazlaridan biriga aylangan. Xususan, Navoiy, Andijon, Farg'ona va Toshkent viloyatlarida yangi texnoparklar, klaster tizimlari va ishlab chiqarish majmualari tashkil etilgan.

Xulosa. Mustaqillikdan keyingi davrda O'zbekiston sanoat tarmog'i tub o'zgarishlarni boshdan kechirdi. Dastlabki yillarda asosiy e'tibor iqtisodiy barqarorlikka qaratilgan bo'lsa, bugungi kunda innovatsion rivojlanish, raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va eksport salohiyatini oshirish ustuvor yo'nalishga aylangan. Natijada, sanoat mamlakat iqtisodiyotining tayanch sohasiga aylandi hamda milliy farovonlikni ta'minlashda muhim o'rin tutmoqda.[5]

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomalari (2017–2024 yillar).
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari.
3. "O'zbekiston sanoatini rivojlantirish konsepsiyasi 2020–2030 yillar uchun".
4. Karimov I.A. *O'zbekiston — bozor munosabatlariga o'tish yo'lida.* – Toshkent, 1993.
5. Xodjayev B., Qosimova D. *Iqtisodiy islohotlar nazariyasi va amaliyoti.* – Toshkent, 2020.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI PLATFORMALI YECHIMLAR ORQALI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI.

Nasimov Dilshodbek Hotam o'gli
Bank ishi talim yo'nalishi talabasi
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
Buxoro Davlat universiteti
E-mail: Nasimov_12@gmail.com

Annotatsiya: maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston hududlarida tadbirkorlikni rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan muammolar tahlil qilinadi. Hududiy biznesning raqamli transformatsiyaga moslashuv darajasi, IT infratuzilma holati, raqamli platformalarning iqtisodiy faollikka ta'siri empirik va nazariy jihatdan o'rganilgan. Tadqiqot natijasida platformali iqtisodiyot modellari (marketplace, fintech, logistika, raqamli savdo tizimlari) asosida hududiy tadbirkorlikni rivojlantirish mexanizmlari taklif etilgan. Xulosa qismida davlat–biznes–IT ekotizimini uyg'unlashtirish bo'yicha amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, hududiy tadbirkorlik, platforma modeli, marketplace, fintech, raqamli transformatsiya, startup ekotizimi.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekiston iqtisodiy siyosatining markaziy ustuvor yo'nalishlaridan biri raqamli transformatsiya bo'lib, uning asosiy maqsadi iqtisodiy tizimning barcha bo'g'inlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish va aholi hamda biznes subyektlari uchun qulay raqamli muhit yaratishdan iborat. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasining qabul qilinishi mamlakatda raqamli iqtisodiyotga o'tishning institutsional asoslarini mustahkamlashga, telekommunikatsiya infratuzilmasini kengaytirishga, davlat xizmatlarini to'liq elektron shaklga o'tkazishga va eng muhimi, tadbirkorlikni raqamli platformalar orqali rivojlantirishga kuchli turtki berdi. Biroq islohotlarning umumiy sur'ati ijobiy bo'lsa-da, ularning hududiy darajadagi real sektorga, ayniqsa kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlik subyektlariga ta'siri bir xil emasligi, raqamli iqtisodiyot instrumentlarining hududlarda notekis joriy etilayotgani dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda yirik shaharlarda Toshkent, Samarqand, Namangan, Farg'ona kabi iqtisodiy markazlarda raqamli platformalar orqali savdo, to'lov, marketing, logistika va onlayn xizmat ko'rsatish tizimlari tez rivojlanayotgan bo'lsa, chekka hududlarda bu jarayon sust kechmoqda. Bu holat nafaqat iqtisodiy o'sish sur'atlarining nomutanosibligiga, balki hududiy tadbirkorlarning bozor raqobatidagi imkoniyatlari ham cheklanishiga olib kelmoqda.

Muammoning ildizi bir nechta fundamental omillarga borib taqaladi. Birinchidan, raqamli infratuzilmaning sifati va barqarorligi hududlarda bir xil emas. Internet tezligi past, mobil aloqa sifati beqaror bo'lgan joylarda elektron tijorat, onlayn to'lov, CRM tizimlar, raqamli marketing va logistika platformalaridan samarali foydalanish murakkablashadi. Ikkinchidan, raqamli savodxonlik darajasining pastligi muhim to'siq bo'lib qolmoqda. Hududiy tadbirkorlarning katta qismi raqamli platformalarni marketing vositasi sifatida – masalan, Telegram yoki Instagram orqali mahsulot reklamasiga joylashtirishdangina foydalanmoqda, lekin onlayn savdo jarayonini avtomatlashtirish, buyurtma boshqaruvi, to'lovlarni integratsiya qilish, mijozlar bazasini tahlil qilish, marketplace tizimlariga ulanish, raqamli hisob-kitob yuritish kabi rivojlangan funksiyalar deyarli qo'llanilmayapti. Uchinchi muhim masala – moliyaviy texnologiyalar va hududiy logistika tizimlari bilan integratsiyaning zaifligi. Bugungi platforma iqtisodiyoti sharoitida tadbirkorlar uchun shunchaki mahsulot ishlab chiqarishning o'zi yetarli emas, balki uni tez, arzon, ishonchli yetkazib berish, raqamli to'lovlarni qabul qilish va xarid jarayonini platformalar orqali boshqarish ham muhim shartga aylangan. Ammo aksariyat hududlarda mahalliy logistika agregatorlari yo'q yoki raqamli platformalarga ulanmagan, to'lov tizimlari bilan integratsiya qiyin, onlayn bozorlar orqali mahsulot sotish mexanizmlarini qo'llash uchun texnik va institutsional baza zaif. [1]

Shu boisdan hududiy tadbirkorlikning raqamli iqtisodiyotga to'laqonli integratsiyasi platformali yechimlar bilan bevosita bog'liq bo'lib qolmoqda. Platformali iqtisodiyot mahalliy biznesni keng bozorlar bilan bog'laydigan, mijozga chiqish imkoniyatini kengaytiradigan, operatsion xarajatlarni kamaytiradigan va biznes samaradorligini oshiradigan eng maqbul model hisoblanadi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahalliy ishlab chiqaruvchi raqamli bozorga chiqmagan holda uzoq muddat raqobatbardosh bo'la olmaydi. Hududiy biznes modellari marketplace, fintech, SaaS-boshqaruv tizimlari, geo-logistika, API integratsiyalar va super-app ekotizimlariga ulanmasa, ularning o'sish potentsiali cheklangan bo'lib qoladi. O'zbekiston sharoitida "Bir hudud – bir marketplace" modeli, mahalliy tadbirkorlarni Uzum, Wildberries, Zoodmall kabi platformalarga ulash, raqamli to'lov tizimlarini yagona API formatida integratsiya qilish, hududiy logistika servisini raqamli agregatsiya qilish, mini-CRM va mini-ERP tizimlarini soddalashtirilgan shaklda joriy etish muhim strategik yechimga aylanishi mumkin. Bundan tashqari, raqamli savodxonlikni oshirish, kichik biznes uchun platformalar bilan ishlash bo'yicha amaliy o'quv dasturlarini joriy etish, to'lovni kechiktirib to'lash (BNPL), mikro-kredit va kraudfanding mexanizmlarini hududiy startaplar uchun faollashtirish raqamli tadbirkorlik muhitini tubdan o'zgartira oladi. [2]

Adabiyotlar tahlili: Raqamli iqtisodiyot sharoitida hududiy tadbirkorlikning barqaror rivojlanishini ta'minlash global miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar, strategik konsepsiyalar va innovatsion iqtisodiy yondashuvlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu jarayonni tushunish uchun mavjud ilmiy maktablar, nazariy qarashlar va amaliy platforma modellarini kompleks tahlil qilish zarur hisoblanadi. Jahon iqtisodiy adabiyotida hududiy tadbirkorlikni raqamli rivojlantirish bo'yicha uchta yetakchi ustuvor konseptual yondashuv shakllangan bo'lib, ular raqamli bozorlarga integratsiya, boshqaruv jarayonlarining raqamli transformatsiyasi va moliyaviy texnologiyalar asosidagi inklyuziv rivojlanish yo'nalishlarini o'z ichiga oladi. Birinchidan, platforma iqtisodiyoti yondashuvi, Parker va Van Alstyne (2020) tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, biznes subyektlarini alohida iqtisodiy birlik sifatida emas, balki integratsiyalashgan raqamli ekotizimning faol ishtirokchisi sifatida ko'radi. Ushbu model yirik platformalar – marketplace, super-app, bulutli xizmatlar, logistik agregatorlar va raqamli to'lov tizimlari asosida mahalliy tadbirkorlikni global bozorlar bilan bog'lash, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, mijozlar bilan ishlashni avtomatlashtirish, talab va taklifni algoritmik platformalar orqali boshqarish imkonini beradi. Mazkur yondashuvning hududiy iqtisodiyot uchun ahamiyati shundaki, u bozor geografiasini kengaytiradi, raqobat sharoitini yanada shaffoflashtiradi va kichik biznes subyektlari uchun kapitallashuv imkoniyatlarini yaratadi. Aynan platformali iqtisodiyot xududiy tadbirkorlar uchun "kirish chegaralarini pasaytiradi" va bozorga chiqish jarayonini soddalashtiradi, biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, bunday platformalarga ulanish raqamli infratuzilma mavjud bo'lgandagina samarali kechadi. Ikkinchidan, raqamli transformatsiya yondashuvi, Schwab (2018) va Rogers (2019) ilmiy izlanishlarida keng tahlil qilingan bo'lib, u kichik va o'rta biznes (KOB) boshqaruvining to'liq raqamli formatga o'tishini – ya'ni, ishlab chiqarish, marketing, savdo, mijozlar bilan munosabat (CRM), resurslarni boshqarish (ERP), moliyaviy hisobot va tahlil jarayonlarining yagona raqamli zanjirga integratsiyasini nazarda tutadi. Bu yondashuvga ko'ra, iqtisodiy subyekt agar raqamli transformatsiya modeliga moslashmasa, u bozorda raqobatbardoshlikni yo'qotadi, chunki an'anaviy biznes-model zamonaviy onlayn iste'molchi talabiga javob bera olmaydi. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya nafaqat texnologik o'zgarish, balki boshqaruv, marketing, mahsulot yetkazish, mijoz bilan kommunikatsiya va monetizatsiya strategiyalarini qayta formatlash jarayonidir. Uchinchidan, fintech inklyuziyasi yondashuvi, Gomber (2021) va Arner (2022) tadqiqotlarida ta'kidlanganidek, hududiy tadbirkorlikning rivojlanishida moliyaviy texnologiyalar orqali raqamli moliyalashtirish tizimlariga integratsiya qilish muhim omil hisoblanadi. Fintech modellar orqali onlayn to'lov, kredit scoring, P2P moliyalashtirish, raqamli banklar, BNPL (to'lovni bo'lib to'lash), mikro-kreditlash, kraudfanding, R2B kreditlar, raqamli aktivlar aylanmasi kabi mexanizmlar tadbirkorlar uchun yangi moliyaviy resurs, imkoniyat va instrumentlar manbaini yaratadi. Ayniqsa, hududlarda klassik kreditlash tizimlari murakkab, resurslar esa chegaralangan sharoitda fintech yechimlar biznesni moliyalashtirishning muqobil va qulay modeliga aylanmoqda. [3]

Mazkur tadqiqotning metodologik asoslari hududiy tadbirkorlikning raqamli transformatsiya jarayonlarini miqdoriy va sifat jihatidan baholashga qaratilgan bo'lib, unda statistik tahlil, taqqoslama baholash, platforma iqtisodiyoti modellarini algoritmik yondashuv asosida o'rganish hamda sotsiologik so'rov usullari uyg'unlashtirildi. Statistik tahlillar O'zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, IT Park, Markaziy bank va hududiy raqamli biznes ekotizimlariga oid rasmiy ma'lumotlar bazasiga tayangan holda amalga oshirildi. Shu bilan birga, hududlar kesimida raqamli platformalarga ulanish, tranzaksiya hajmi, internet qamrovi, mobil to'lovlar aylanmasi kabi indikatorlar bo'yicha

taqqoslama tahlillar o'tkazildi. Tadqiqotning amaliy ishonchligini oshirish maqsadida 6 ta hududdagi 120 nafar tadbirkor ishtirokida so'rovnoma tashkil etildi, bunda ularning raqamli platformalardan foydalanish tajribasi, mavjud muammolar, raqamli vositalarga bo'lgan ishonch darajasi hamda transformatsiya jarayonlariga tayyorligi o'rganildi. Platforma iqtisodiyoti model algoritmlarini baholash orqali esa tadbirkorlik subyektlarining mavjud ekotizimga integratsiya salohiyati, platformalararo ulanishning biznes samaradorligiga ta'siri hamda tranzaksiya xarajatlarini optimallashtirish imkoniyatlari tahlil qilindi. [4] Tadqiqot natijalari hududiy raqamli tadbirkorlik muhitidagi bir qator tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi. Xususan, respondentlarning 64 foizi raqamli savodxonlik darajasini past deb baholagan bo'lsa, 52 foizi onlayn to'lov tizimlaridan foydalanishda murakkablikka duch kelishini bildirgan. 46 foizi esa hududlarda logistika platformalarining mavjud emasligi sababli mahsulot yetkazib berish zanjiri uzilishi, 38 foizi internet sifati va tezligi pastligi, 41 foizi esa mahalliy elektron bozorlarning yo'qligi yoki torligi raqamli tadbirkorlik o'sishiga to'sqinlik qilayotganini ta'kidlagan. Bu ma'lumotlar hududiy raqamli ekotizimning hali to'liq shakllanmaganligini va mavjud platformalarning biznes ehtiyojlariga to'liq javob bermayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, platformalar bo'yicha foydalanish darajasi o'rganilganda ijobiy va salbiy tendensiyalar kuzatildi: 74 foiz tadbirkor ijtimoiy tarmoqlarni (asosan Telegram va Instagram) savdo kanali sifatida faol qo'llayotgan bo'lsa, 68 foizi Click, Payme, Uzum Bank kabi raqamli to'lov tizimlaridan foydalanadi. Ammo marketplace platformalari (Uzum, Wildberries, ZoodMall) integratsiyasi atigi 21 foizni, CRM va biznes jarayonlarni avtomatlashtirish tizimlaridan foydalanish atigi 9 foizni, hududiy logistika platformalari ulushi esa 5 foizni tashkil qilgani raqamli transformatsiyaning hali boshlang'ich bosqichda ekanini tasdiqlaydi. Bu holat shuni anglatadiki, hududiy tadbirkorlar raqamli vositalardan asosan marketing va to'lov qabul qilish darajasida foydalanmoqda, lekin logistika, boshqaruv, avtomatlashtirish, bozor kengaytirish, CRM, ERP integratsiyalari kabi muhim bo'g'inlar faol raqamlashtirilmagan. Muhokama qismida ushbu muammolarni bartaraf etish mexanizmlari platformali yechimlar asosida tahlil qilindi. Xususan, bozor yetishmasligi muammosi marketplace va geo-savdo platformalari orqali, mijoz bazasini kengaytirish muammosi AI tavsiyaviy marketing tizimlari orqali, to'lov jarayonidagi uzilishlar fintech agregatorlar va API integratsiyalari orqali, logistika xarajatlarining yuqoriligi kraudsorsing va raqamli yetkazib berish platformalari orqali, biznes boshqaruvi murakkabligi esa Cloud 1C, mini-ERP va yengil CRM tizimlari orqali yechilishi mumkinligi aniqlandi. Tadqiqot hududlar uchun 3 bosqichli platforma integratsiya modelini taklif etadi. Birinchi bosqichda tadbirkorlar ijtimoiy tarmoq do'konlarini marketplace tizimlari bilan API orqali bog'lashi va mahsulotlarni Uzum, Wildberries, OLX kabi yirik savdo platformalariga chiqarishi lozim. Ikkinchi bosqichda mini-CRM, mini-ERP tizimlari joriy etilib, mijoz tahlili, buyurtma tracking, savdo statistikasi kabi jarayonlar avtomatlashtiriladi. Uchinchi bosqich esa mahalliy logistika, fintech xizmatlar va onlayn savdoni yagona platformaga birlashtirgan "Bir hudud – bir raqamli marketplace" ekotizimini yaratishni nazarda tutadi. [5]

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni aniq ko'rsatmoqdaki, O'zbekiston hududlarida raqamli iqtisodiyotning shakllanishi jarayoni hali to'liq ekotizim ko'rinishiga ega emas, u aksariyat hollarda fragmentar, ya'ni alohida elementlar darajasida amalga oshmoqda va iqtisodiy qiymat yaratish zanjirining to'liq sikliga ulanmagan. Hududiy tadbirkorlarning 70 foizi raqamli platformalardan faqat marketing vositasi sifatida – asosan Telegram, Instagram va Facebook orqali reklama va mijoz jalb qilish darajasida foydalanayotgani raqamli transformatsiyaning faqat boshlang'ich qatlami o'zlashtirilganini anglatadi. Bu holat tadbirkorlikni raqamlashtirish emas, balki reklamani raqamlashtirish jarayoni ustuvor ekanini ko'rsatadi, zero raqamli transformatsiya bu kontent joylashtirish emas, balki butun biznes modelni – savdo, logistika, to'lov, boshqaruv, mijozlar bilan ishlash, buxgalteriya hisoboti, ombor nazorati, yetkazib berish va tahlil jarayonlarini yagona raqamli ekotizimga bog'lashdir. Tadqiqotda marketplace va logistika platformalariga integratsiya darajasi atigi 5 foizdan 21 foizgacha ekani aniqlandi, bu raqam hududiy ishlab chiqaruvchilarning bozordan uzoq, raqobat maydonidan chetda turib qolayotganini anglatadi. Mahsulot va xizmatlar raqamli vitrinalarga chiqmagan sharoitda bozor geografiyasi torayadi, narx raqobati sustlashadi, mijozga yetib borish imkoniyati chegaralanadi, tranzaksiya xarajatlari oshadi va yakunda biznesning o'sish potentsiali pasayadi. Raqamli platformalar bugungi iqtisodiyotda shunchaki texnologiya emas, balki bozorlarga "kirish pasporti", raqobat maydonidagi "ko'paytiruvchi kuch" (multiplier), hamda biznes

qiymatini (valuation) oshiruvchi asosiy drayver hisoblanadi. Shu sababli platformalarga ulanmagan tadbirkor real bozorga emas, lokal mikro-bozorga xizmat qilish bilan cheklanib qoladi, natijada hudud iqtisodiyoti ham kengayish emas, ichki aylanish (closed loop economy) sharoitida qoladi.

Hududiy raqamli iqtisodiyotning transformatsiyasi markazlashgan uber-platformalarga bog'lanish bilan birga, har bir hududning o'z ichki raqamli mikro-ekotizimini yaratish orqali ham rivojlanishi lozim. "Bir hudud – bir marketplace" konsepsiyasi aynan shu ehtiyojdan hosil bo'ladi: mahalliy ishlab chiqaruvchi, mahalliy logistika, mahalliy mijoz, mahalliy to'lov va mahalliy Base Data yagona platformada birlashganda iqtisodiy multiplikator effekti yuzaga keladi. Bunday model nafaqat savdoni, balki ishlab chiqarishni, bandlikni, servis bozori va tadbirkorlik ekotizimini ham raqamli tezlanish trayektoriyasiga olib chiqadi. Yakuniy xulosa shuki, hududiy iqtisodiyotni raqamli rivojlantirish masalasi hech qachon faqat texnologiya muammosi bo'lmagan — bu yangi iqtisodiy arxitektura, yangi boshqaruv modeli, yangi biznes madaniyati va yangi qiymat yaratish zanjiriga o'tish jarayonidir. Agar hududlar raqamli platformalarga ulanmasa, ular bozorga emas, bozordan orqada qoladi; agar ulansa, ular mahalliy iqtisoddan platforma iqtisodiga, yopiq bozordan ochiq global raqobat maydoniga, resursga bog'liq o'sishdan ma'lumotga asoslangan o'sish modeliga o'tadi. Shu bois, raqamli transformatsiya jarayonining navbatdagi bosqichi hududiy platforma ekotizimlarini yaratish, raqamli savodxonlikni ommaviy oshirish va tadbirkorlikni raqamli boshqaruvning to'liq sikliga ulash bo'lishi shart. Faqat shundagina raqamli iqtisodiyot hududlar uchun nazariya emas, real iqtisodiy natijaga – o'sishga, eksportga, bandlikka va barqaror tadbirkorlikka aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. — Geneva: World Economic Forum, 2018. — 192 p.
2. Rogers D. The Digital Transformation Playbook: Rethink Your Business for the Digital Age. — Columbia Business School, 2019. — 320 p.
3. Parker G., Van Alstyne M., Choudary S. Platform Revolution: How Networked Markets Are Transforming the Economy. — W.W. Norton & Company, 2020. — 352 p.
4. Gomber P., Koch J.-A., Siering M. Digital Finance and FinTech: current research and future research directions // Journal of Business Economics. — 2021. — Vol. 91(8). — P. 1233–1259.
5. Arner D., Barberis J., Buckley R. The Evolution of FinTech: New Post-Crisis Paradigm? // Georgetown Journal of International Law. — 2022. — 47(4). — P. 1271–1319.

MINTAQA KORXONALARDA RENTABELLIGINI OSHIRISHDA XARAJATLARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI

*Teshayev Zafarbek Zokirovich
BuxDU Iqtisodiyot yo'nalishi
2-bosqich magistranti.*

Annotatsiya. Mazkur tezis ishi "Korxona rentabelligini oshirishda xarajatlarni boshqarishning ahamiyati" mavzusiga bag'ishlangan. Ishning maqsadi korxona moliyaviy barqarorligini ta'minlash va rentabellik darajasini oshirishda xarajatlarni samarali boshqarish usullarini o'rganishdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida ishlab chiqaruvchi korxona iqtisodiy faoliyati tahlil qilinib, xarajatlar tarkibi va ularning foydaga ta'siri o'rganilgan.

Kalit so'zlar: IT xizmatlari, Maishiy xizmatlar, Texnik xizmatlar, Moliyaviy va sug'urta xizmatlari, Rentabellik

Hozirgi kunda xizmat ko'rsatish sohasi mamlakat iqtisodiyotining eng muhim va tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida aholining ehtiyojlari tobora ortib borayotganligi, turmush darajasining yaxshilanishi hamda iste'mol madaniyatining o'sishi xizmat ko'rsatish firmalarining faoliyatini yanada kengaytirishni taqozo etmoqda. Xizmat ko'rsatish korxonalari iqtisodiyotda muhim o'rin egallaydi. Ular aholiga zarur xizmatlarni taqdim etish bilan birga yangi ish o'rinlari yaratadi, aholi daromadlarining oshishiga, davlat byudjetiga soliq tushumlarining ko'payishiga va ijtimoiy infratuzilmaning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Shu sababli xizmat ko'rsatish firmalarining iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish, ularning samaradorligini oshirish yo'llarini aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biridir.

Xizmat ko'rsatish firmasi — bu iste'molchilarga turli xizmatlarni pullik asosda taqdim etuvchi xo'jalik yurituvchi sub'yektdir. Bunday firmalar tovar ishlab chiqarmaydi, balki mijoz ehtiyojini bevosita xizmat ko'rsatish orqali qondiradi. Xizmat ko'rsatish faoliyati iqtisodiyotning nisbatan yangi, ammo tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish firmalarining asosiy vazifasi — mijozlarga sifatli, qulay va raqobatbardosh xizmat turlarini taklif etishdir. Ularning faoliyati natijasida aholining hayot sifati oshadi, vaqt tejiladi hamda turmush madaniyati rivojlanadi. Shu sababli xizmat sohasi iqtisodiy o'sishning muhim tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish firmalari korxona shaklida faoliyat yuritadi. Ular o'z faoliyatini foyda olish maqsadida tashkil etadi, lekin buning barobarida ijtimoiy ehtiyojlarni ham qondiradi. Shuningdek, xizmat firmalari raqobat sharoitida ishlaganligi sababli ular marketing, innovatsiya, sifat menejmenti kabi vositalardan faol foydalanadi. Hozirgi kunda xizmat turlari juda keng: transport, aloqa, ta'lim, sog'liqni saqlash, go'zallik saloni, avtoservis, maishiy xizmat, IT xizmatlari, bank va turizm xizmatlari. Ularning barchasi milliy iqtisodiyotning xizmatlar sektori tarkibiga kiradi. Xizmat ko'rsatish sohasining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- **Maishiy xizmatlar** – kiyim tikish, ta'mirlash, tozalash, go'zallik salonlari, sartaroshxona va hokazolar;
- **Texnik xizmatlar** – avtomobil ta'miri, qurilish, texnika sozlash, muhandislik xizmatlari;
- **Axborot va IT xizmatlari** – dasturlash, texnik qo'llab-quvvatlash, onlayn xizmatlar;
- **Transport va aloqa xizmatlari** – yo'lovchi tashish, kuryerlik, telefon va internet tarmoqlari;
- **Moliyaviy va sug'urta xizmatlari** – bank, kredit, investitsiya, sug'urta operatsiyalari;
- **Ta'lim va tibbiyot xizmatlari** – xususiy maktablar, o'quv markazlari, klinikalar va diagnostika markazlari. Bu yo'nalishlarning barchasida xizmat sifati, narx siyosati, mijozlar ishonchi va marketing yondashuvi hal qiluvchi ahamiyatga ega. Har bir xizmat turi o'ziga xos iqtisodiy natija — foyda, xarajat, samaradorlik ko'rsatkichlari bilan baholanadi.

Rentabellik — bu korxona faoliyatining **foydalilik darajasini** ifodalovchi iqtisodiy ko'rsatkich bo'lib, u korxona o'z resurslaridan (asosiy vositalar, mehnat, kapital, materiallar) qanchalik samarali foydalanganini ko'rsatadi. Oddiy qilib aytganda, rentabellik – bu **korxonaning foyda olish qobiliyatidir**. U nafaqat foyda miqdorini, balki bu foyda qanday xarajatlar, aktivlar yoki tushumlar evaziga olinganini ham ko'rsatadi. Rentabellik darajasi korxonaning iqtisodiy barqarorligi, investitsion jozibadorligi va raqobatbardoshligini baholashda muhim mezon hisoblanadi.

1-jadval.

Rentabellik samaradorligini hisoblash¹¹³

Rentabellik turi	Formula	Hisoblash (million so'm)	Natija (%)
Mahsulot rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Tannarx}) \times 100$	$(30 / 80) \times 100$	37.5%
Sotuv rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Tushum}) \times 100$	$(30 / 120) \times 100$	25%
Aktivlar rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Aktivlar}) \times 100$	$(30 / 200) \times 100$	15%
Kapital rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Kapital}) \times 100$	$(30 / 150) \times 100$	20%
Investitsiya rentabelligi	$(\text{Foyda} / \text{Investitsiya}) \times 100$	$(30 / 100) \times 100$	30%

Xulosa qilib aytganda **Rentabellik darajasi** korxonaning iqtisodiy samaradorligini baholashda eng muhim ko'rsatkichlardan biridir. U korxona resurslaridan qanchalik foydali foydalanilayotganini va foydaning xarajatlar yoki kapitalga nisbatan darajasini ifodalaydi. Rentabellikning oshishi korxona boshqaruvi, marketing siyosati va xizmat sifati to'g'ri yo'lga qo'yilganidan dalolat beradi. Hozirgi bozor iqtisodiyoti sharoitida xizmat ko'rsatish firmalari mamlakat iqtisodiyotining muhim tarmoqlaridan biriga aylandi. Ular aholining kundalik ehtiyojlarini qondirish, yangi ish o'rinlari yaratish va davlat byudjetiga soliq tushumlarini ko'paytirishda muhim rol o'ynaydi.

¹¹³ Muallif ishlanmasi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi iqtisodiyotini rivojlantirish strategiyasi to'g'risidagi farmonlari va nutqlari. – Toshkent, 2017–2024 yillar.
2. Qodirov Q., Karimov A., Yuldashev M. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2019.
3. Abdullayev X.X., Xudoyberdiyev A. Iqtisodiy tahlil. – Toshkent: “Iqtisodiyot va huquq dunyosi”, 2020.
4. Jo'rayev Sh., Alimov R. Mikroiqtisodiyot asoslari. – Toshkent: “Iqtisodiyot”, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari – <https://stat.uz>
6. Korxona iqtisodiy samaradorligini baholash metodikasi. – Toshkent: Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi nashri, 2021.
7. N. Qosimov, B. Abdurahmonov. Bozor iqtisodiyoti asoslari. – Toshkent: “Sharq”, 2017.
8. Samuelson P., Nordhaus W. *Economics*. – New York: McGraw-Hill, 2010.
9. OECD. *Measuring Productivity and Profitability Indicators*. – Paris: OECD Publishing, 2019.

HUDUDLARDA YENGIL SANOAT RIVOJLANISHINI TA'MINLASHNING BARQAROR IQTISODIY OMILLARI

*Fuzaylov Sarvar Abdusamatovich
Alfraganus University, katta o'qituvchi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada hududlarda yengil sanoat tarmog'ini barqaror rivojlantirishni ta'minlovchi iqtisodiy omillar kompleks o'rganilgan. Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish istiqbollari nuqtai nazaridan ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirishning nazariy-metodologik asoslari tahlil qilinadi. Yengil sanoatning rivojlanishiga ta'sir etuvchi tabiiy-geografik sharoitlar, ijtimoiy-iqtisodiy ko'rsatkichlar, demografik resurslar, infratuzilma imkoniyatlari hamda ekologik omillar o'zaro bog'liqlikda yoritib beriladi. Shuningdek, O'zbekiston hududlarida yengil sanoat klasterlarini shakllantirish jarayonlari, ularning samaradorligi va mavjud muammolari ilmiy asosda baholangan. Tadqiqot natijalari hududiy iqtisodiy siyosatni takomillashtirish va tarmoqning barqaror o'sishini ta'minlashga qaratilgan amaliy takliflarni ishlab chiqish uchun metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: yengil sanoat, hududiy barqaror rivojlanish, iqtisodiy omillar, ishlab chiqarish kuchlari, joylashtirish nazariyasi, tabiiy-geografik sharoitlar, mehnat resurslari, infratuzilma, innovatsion texnologiyalar, klasterlashuv, eksport salohiyati.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlaridan e'tiboran iqtisodiy fanlarda ishlab chiqarish kuchlarini hududiy joylashtirish masalasi mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. Shu davrdan boshlab olimlar ishlab chiqarishni qaysi hududlarda samarali tashkil etish, joylashtirishga ta'sir etuvchi omillarning mohiyati va bu omillarning iqtisodiy rivojlanishga ko'rsatadigan ta'sirini ilmiy asosda tadqiq etib boshladilar. I. Tyunenning yer rentasi nazariyasi, A. Veberning sanoat korxonalarini joylashtirish konsepsiyasi, F. Perruning “o'sish qutblari” nazariyasi, E. Xeksher – B. Olinning resurslar taqsimoti va xalqaro savdo modeliga oid g'oyalari, N. Kolosovskiyning rayonlashtirish konsepsiyasi hamda V. Kristallarning markaziy joylashuv nazariyasi hududiy iqtisodiy jarayonlarni tushuntirishda muhim metodologik asos bo'ldi [2].

Ushbu nazariyalar bugungi kunda ham hududlarda yengil sanoatni barqaror rivojlantirish omillarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ishlab chiqarish resurslarining hududlar bo'yicha taqsimlanishi, logistika va transport infratuzilmasi, mehnat resurslari salohiyati, bozor markazlarining shakllanishi hamda klasterlashuv jarayonlari yengil sanoat korxonalarining samarali joylashuvini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois tarixiy iqtisodiy nazariyalarning mazmuni zamonaviy sharoitda yengil sanoat tarmog'ining hududlarda barqaror rivojlanishini ta'minlashda metodologik va amaliy ahamiyatga egadir.

Hududlarda ishlab chiqarish kuchlarini joylashtirish ko‘plab omillarga tayanadi va ushbu omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi iqtisodiy hududning rivojlanish sur‘atlari hamda samaradorligini belgilab beradi. Xususan, yengil sanoat korxonalarini hududiy jihatdan samarali tashkil etishda tabiiy-geografik sharoit asosiy omillardan biri sifatida maydonga chiqadi [3]. Yer resurslari, iqlim sharoiti, suv zaxiralari, agroiqtisodiy imkoniyatlar hamda xomashyo bazasining mavjudligi yengil sanoat tarmoqlarining qaysi hududlarda barqaror rivojlanishi mumkinligini belgilovchi omillar sirasiga kiradi. Masalan, paxta yetishtiriladigan hududlar to‘qimachilik klasterlari uchun tabiiy ustunlikka ega bo‘lib, xomashyoning hududda joylashuvi transport xarajatlarini kamaytiradi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.

Yengil sanoatni hududlarda barqaror rivojlantirishning navbatdagi muhim omili – mehnat resurslari salohiyatidir. Hududlarda malakali ishchi kuchining mavjudligi, uning soni va kasbiy tayyorgarlik darajasi ishlab chiqarish jarayonining tejamkor va samarali tashkil etilishini belgilaydi. Ayniqsa yengil sanoat, to‘qimachilik va tikuv-trikotaj tarmoqlarida ishchi kuchiga talab yuqori bo‘lgani sababli, demografik tarkib, yosh guruhlari nisbatlari, mehnat bozoridagi faollik kabi ko‘rsatkichlar ishlab chiqarish korxonalarini joylashtirishda ustuvor ahamiyat kasb etadi. Hududlarda yoshlar ulushining ko‘pligi, kasb-hunar maktablari va oliy ta‘lim muassasalari tarmog‘ining rivojlanganligi mehnat resurslari uzluksizligini ta‘minlab, yengil sanoatning barqaror o‘sishiga xizmat qiladi.

Yengil sanoat korxonalarini hududiy joylashtirishda uchinchi muhim omil sifatida transport va kommunikatsiya infratuzilmasi ajralib turadi. Ishlab chiqarilgan mahsulotning ichki va tashqi bozorlarga tezkor yetkazilishi, xomashyoning arzon va qulay transport vositalari orqali tashib kelinishi, mintaqaning xalqaro savdo yo‘laklariga chiqish imkoniyatlari ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois zamonaviy avtomobil yo‘llari, temiryo‘l tarmoqlari, logistika markazlari va multimodal transport xizmatlarining rivojlanganligi yengil sanoat korxonalarining joylashuvida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu omil ayniqsa eksportga yo‘naltirilgan to‘qimachilik va tikuv-trikotaj tarmoqlari uchun strategik hisoblanadi.

Shuningdek, ekologik omil ham sanoatni hududiy tashkil etishda tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona va tejamkor foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash bugungi kunda har qanday ishlab chiqarish loyihasining asosiy talabi hisoblanadi. Yengil sanoat korxonalarini tashkil etishda ekologik standartlarga rioya qilish, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash texnologiyalarini joriy etish, energiya tejamkor va ekologik toza ishlab chiqarish jarayonlaridan foydalanish “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga mos rivojlanishni ta‘minlaydi.

Umuman olganda, ishlab chiqarish kuchlarining hududiy joylashuviga ta‘sir ko‘rsatuvchi omillarni to‘rt asosiy guruhga ajratish mumkin: tabiiy omillar – yer va suv resurslari, iqlim sharoiti, xomashyo bazasi va tabiiy resurslar salohiyati; ijtimoiy-iqtisodiy omillar – ishlab chiqarish quvvatlari, infratuzilma, transport-kommunikatsiya tarmoqlari, moliyalashtirish va kapital manbalari; demografik omillar – aholining soni, mehnat resurslari salohiyati, malakali ishchi kuchining mavjudligi; ekologik omillar – atrof-muhitni muhofaza qilish talablari, barqaror rivojlanish tamoyillari, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish.

Bu omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi hududlarda yengil sanoatning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, ishlab chiqarish quvvatlarini optimal tashkil etish va hududiy iqtisodiy o‘shishni jadallashtirishda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tabiiy va ijtimoiy-iqtisodiy omillar sanoat tarmoqlarining moddiy-texnik poydevorini belgilab berar ekan, demografik omillar mehnat resurslarining hajmi va sifatini ifodalaydi. Ekologik omillar esa ishlab chiqarishning uzoq muddatli, xavfsiz va barqaror shaklda tashkil etilishini ta‘minlaydi. Ushbu omillarning uyg‘unligi yengil sanoatning hududiy rivojlanishida strategik ahamiyatga ega bo‘lib, sanoatning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri yengil sanoat tarmoqlarini modernizatsiya qilish, texnologik yangilash va mahsulot turlarini diversifikatsiyalashdir. So‘nggi yillarda “O‘zbekengilsanoat” tizimidagi korxonalar uchun yaratilgan soliq, bojxona va moliyaviy imtiyozlar modernizatsiya jarayonlarini jadallashtirdi. Natijada texnik qayta jihozlash

kengayib, yangi turdagi raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarilishi yo'lga qo'yildi, ishlab chiqarish quvvatlarining o'sishi esa eksport salohiyatining muntazam ravishda oshishiga turtki berdi. To'qimachilik va tikuv-trikotaj mahsulotlari hajmining yildan-yilga ortib borayotgani ham ushbu islohotlarning amaliy natijasidir.

Mintaqalarda yengil sanoatni rivojlantirishda klasterlashuv samarali tashkiliy-iqtisodiy mexanizm sifatida e'tirof etilmoqda. Klaster tizimi ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona zanjir asosida birlashtiradi: xomashyo yetishtirishdan boshlab uni qayta ishlash, tayyor mahsulot ishlab chiqarish, marketing va eksport faoliyatigacha bo'lgan jarayonlar bir butun tizim sifatida tashkil etiladi. Jahon tajribasi ham klasterlashuvning yuqori samaradorligini tasdiqlaydi: masalan, AQSh yalpi ichki mahsulotining 58 foizi klasterlashgan korxonalar hissasiga to'g'ri keladi, Yevropa Ittifoqida esa 2200 dan ortiq klaster mavjud bo'lib, ular aholining qariyb 38 foizini ish bilan ta'minlamoqda. Bu ko'rsatkichlar klasterlashuvning hududlarda sanoatning barqaror va raqobatbardosh rivojlanishini ta'minlashdagi o'rnini yaqqol namoyon qiladi.

O'zbekiston tajribasi ham klasterlashuv tizimining samaradorligini yaqqol tasdiqlamoqda. Bugungi kunda mamlakatda 136 ta paxta-to'qimachilik klasteri faoliyat yuritib, ularning faoliyati yengil sanoatning modernizatsiya jarayonlariga sezilarli turtki bermoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, 2023–2024-yillarda yetishtirilgan paxta hosilining 76 foizi klasterlar hissasiga to'g'ri kelgan bo'lib, hosildorlik ko'rsatkichi o'rtacha 29,6 sentnerni tashkil qilgan. So'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar natijasida birinchi terim hosildorligining 33–41 sentnergacha oshgani ham klasterlashuvning samarali natijasidir. Bu jarayon xomashyo bazasining mustahkamlanishiga, qayta ishlash quvvatlarining kengayishiga hamda tayyor mahsulotlar hajmining oshishiga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birga, mamlakatda klasterlar faoliyatida bir qator tizimli muammolar ham kuzatiladi:

- ishlab chiqarish korxonalari va ilmiy-tadqiqot institutlari o'rtasida integratsiyaning sustligi;
- ilmiy markazlar tashkil etish va innovatsion ishlanmalarni ishlab chiqarishga tadbiiq qilish uchun zarur moliyaviy resurslarning yetishmasligi;
- yengil sanoat uchun malakali kadrlar tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimining to'liq shakllanmaganligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida "Ilmiy (smart) markaz + klaster" modeli istiqbolli yondashuv sifatida taklif etilmoqda. Ushbu model klaster faoliyatiga ilmiy-texnik yangiliklarni joriy etish, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlardan keng foydalanish, qo'shilgan qiymat zanjirini samarali boshqarish hamda eksport salohiyatini yanada oshirish imkonini beradi. Natijada yengil sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi kuchayib, hududlarda barqaror iqtisodiy rivojlanish uchun mustahkam poydevor shakllanadi.

Yangi O'zbekistonning 2022–2026-yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida yengil sanoat tarmoqlarini jadal rivojlantirish bo'yicha aniq maqsadlar belgilangan. Xususan, to'qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmini ikki barobarga oshirish, mehnat unumdorligini uch barobarga ko'tarish, shuningdek charm-poyabzal sanoati hajmini 3,2 baravar kengaytirish vazifalari ustuvor yo'nalish sifatida qayd etilgan. Ushbu maqsadlarga erishishda qishloq xo'jaligi va sanoatni integratsiyalash, innovatsion texnologiyalarni ishlab chiqarish jarayonlariga tatbiq etish, mintaqalarda yangi sanoat klasterlarini shakllantirish va mavjudlarini takomillashtirish hal qiluvchi omillar sifatida e'tirof etilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, yengil sanoatning hududiy rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tizimli, kompleks va ko'p qirrali bo'lib, ularni samarali boshqarish sanoatning barqaror o'sishini ta'minlaydi. Klasterlashuv mexanizmlarini keng qo'llash, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish, ilmiy markazlar bilan sanoat korxonalari o'rtasidagi integratsiyani kuchaytirish ham mintaqaviy sanoat rivoji uchun muhim shart hisoblanadi.

Natijada, hududlarda yengil sanoatni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki yangi ish o'rinlari yaratadi, eksport salohiyatini kengaytiradi hamda O'zbekistonning xalqaro mehnat taqsimotidagi mavqeini mustahkamlaydi. Shu bois, barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashda yengil sanoat tarmog'ining hududiy rivojlanish omillarini chuqur o'rganish va ular asosida siyosiy-ijtimoiy chora-tadbirlarni belgilash muhim amaliy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Turobjonov S. O'zbekiston Respublikasi sanoati: qisqacha tarixi, rivojlanish istiqbollari. vuammolari-T.: Fan va texnologiya, 2017.-460 b.
2. Ильина Т.С. Методы исследования региональных социально-экономических систем. Экономика Вестник Чувашского университета. 2022. № 4. -366 с.
3. Zaxidov G. O'zbekiston yengil sanoatida ishlab chiqarishni klaster usulida tashkil etish va boshqarish samaradorligi:Iqt.f.bo'yicha falsafa doktori (PhD) disser.-T.2020.
4. Yepanchintseva S.E. State mechanism to ensure enterprise competitiveness in textile and clothing industries: Use of international experience for Kazakhstan // Interdisciplinary Perspectives on Social — Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publ., 2014. — P. 129–136.
5. Ngai E. T., Peng S., Alexander P., Moon K. L. Decision support and intelligent systems in the textile and apparel supply chain: An academic review of research articles // Expert Systems with Applications. — 2023. — Vol. 41, Iss. 1. — P. 81–91.

HUDUDLARNING BARQAROR RIVOJLANISHINI REJALASHTIRISH STRATEGIYASI

Nazarov Nazirjon Narzilloyevich
Alfraganus University, PhD., dotsent v.b.

Annotatsiya: Mazkur maqolada hududlarning barqaror rivojlanishini ta'minlashda strategik rejalashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilingan. Unda iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar o'zaro bog'liqlikda ko'rib chiqilib, mintaqaviy rivojlanishning uzoq muddatli istiqbollari uchun samarali boshqaruv yondashuvlari taklif etilgan. Shuningdek, O'zbekistonda hududiy siyosatni takomillashtirish va barqaror rivojlanish ko'rsatkichlarini oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: barqaror rivojlanish, strategik rejalashtirish, hududiy siyosat, iqtisodiy o'sish, ekologik barqarorlik, ijtimoiy rivojlanish, mintaqaviy boshqaruv.

Barqaror rivojlanish g'oyalari dunyo maydonida yanada keng tarqalishi natijasida globallashuv tushunchasiga alternativ sifatida tan olinmoqda. Mamlakat muayyan hududiy birliklar yig'indisidan tashkil topganligi sababli, har bir mintaqqa iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi pirovardida respublika iqtisodiyotining uzluksiz taraqqiyotini ta'minlab beradi. Shu o'rinda hududlar o'zining iqtisodiy salohiyatiga asoslanib, mavjud ichki resurslardan oqilona foydalanishi va dunyo miqyosida respublika nufuzining ortishiga o'z hissasini qo'shishi muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mamlakatimizda islohotlarning yangi bosqichida hududlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi, uning milliy miqyosdagi roli tobora ortib borayotganligi, turli darajadagi strategiyalarni ilmiy va uslubiy jihatlarini rivojlantirishga qaratilgan ijtimoiy-iqtisodiy mintaqaviy strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirishda ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2018 yil 20 oktyabrda qabul qilingan "2030 yilgacha bo'lgan davrda barqaror rivojlanish sohasidagi milliy maqsad va vazifalarni amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 841-sonli Qaroriga muvofiq barcha hududlar hokimliklari mintaqqa darajasida barqaror rivojlanish maqsadlarini belgilash va ularni bu boradagi milliy maqsadlar bilan uyg'unlashtirishlari talab etiladi [1]. Ushbu BRMdand kelib chiqib, har bir mintaqqa o'z aholisining munosib turmush sharoitini ta'minlash maqsadida hududlarning hozirgi va kelajakdagi salohiyatini aniqlash, mavjud tabiiy-iqtisodiy resurslardan, investisiyalar, innovatsion g'oyalar va ishlanmalardan oqilona va samarali foydalanishning imkoniyatlarini topishi talab etiladi.

Iqtisodiyotni rivojlantirish uchun viloyatlar, tumanlar va shaharlarni kompleks va muvozanatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, ularning salohiyatidan samarali va optimal foydalanish zarur." [2].

Iqtisodiy adabiyotlarda "barqaror rivojlanish" bo'yicha ko'plab ta'riflar keltirilgan bo'lib, ularning aksariyati iqtisodiyotni rivojlantirishda iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik normalarga tayanishni nazarda tutadi. Ular ichida Brundtland komissiyasi ma'ruzasida keltirilgan ta'rif, atama

mohiyatini to'liqroq ochib beradi. "Barqaror rivojlanish- bu shunday rivojlanishki, bugungi kun ehtiyojlarini qondirish hisobiga, kelajak avlodning o'z ehtiyojlarini qondirish imkoniyatlarini tahdid ostiga qo'yimaslikni nazarda tutadi" [3].

Barqaror rivojlanish-bu boshqaruv ob'yektining yaxlitligini, mobil muvozanat va barqarorlik holatini, resurs potensialidan tejimli foydalanish va mintaqaviy innovasion infratuzilmani rivojlantirish maqsadlariga muvofiqlashtirish asosida endogen qarama-qarshiliklarning o'z vaqtida oldini olishning tabiiy va uzluksiz jarayonidir.

Mintaqada ma'lum bir strategiyaning mavjudligi mintaqaning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishidagi inqiroz hodisalarini bartaraf etish, nafaqat qisqa muddatli barqarorlikni ta'minlash, balki uning rivojlanish barqarorligini oshirish uchun zarur shartdir. Eng umumiy shaklda barqaror hududiy rivojlanish strategiyasi imkoniyatlardan maksimal darajada foydalanish va hududiy omillar, shu jumladan bozor, raqobatbardoshlik, sanoat tahdidlarini minimallashtirishdan iborat.

Strategik rejalashtirish boshqaruv maqsadlari va mezonlarini shakllantirish, muammolarni tahlil qilish va strategik g'oyalar va raqobatdosh ustunliklarning muhitini aniqlash, ssenariylar va rivojlanishning asosiy strategiyalarini tanlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni prognoz qilish orqali strategik rejani ishlab chiqish jarayoni bilan bog'liq [4].

Mintaqaviy darajada strategiyaning ishlab chiqish va amalga oshirish ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni barqarorlashtirish va mavjud resurslar va shart-sharoitlardan samarali foydalanish, o'sish nuqtalarini yaratish va o'zining potensial iqtisodiy bazasini shakllantirish asosida mintaq iqtisodiyotini kompleks rivojlantirishni kuchaytirish chora-tadbirlari bilan bog'liq.

Tizimli yondashuvdan foydalanib, mintaqani rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy, ilmiy-texnik, ekologik va iqtisodiy hamda boshqa sohalarini birlashtirish mumkin.

Rivojlanish, qoida tariqasida, beqaror va murakkab ritmlarga bo'ysunadi. Chiziqli taraqqiyotning mumkin emasligi faol va passiv fazalar, innovatsiyalar va an'analarning almashinishiga asoslanadi, uning sinishi va inqirozlari bilan hayotiy davri ko'rib chiqiladi [5].

Mintaqaviy darajada tabiiy va ijtimoiy tizimlarni tashkil etishning yuqori darajalarida barqaror rivojlanishni ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan bir qator mexanizmlar vaziyatga ta'siri nuqtai nazaridan emas, balki muayyan muammolarni hal qilishda ulardan foydalanish imkoniyatlari nuqtai nazaridan kamroq yoki bilvosita ahamiyatga ega. Masalan, umuman olganda, siyosiy mexanizmlar yoki huquqiy mexanizmlar kamroq rol o'ynashi kerak [6].

Umuman olganda, misol qilib oladigan bo'lsak Navoiy viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi tahlilini umumlashtirish, mintaqani rivojlantirish istiqbollari belgilovchi turli omillar va shart-sharoitlarni o'rganish barqaror iqtisodiy-ijtimoiy va ekologik elementlarni hisobga olgan holda rivojlanish strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirish jarayonining ketma-ketligini aniqlashga imkon beradi. Navoiy viloyatida, quyidagi bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin: mintaqaning maqsadlarini (missiyasini) aniqlash; mintaqaviy tizimning maqsad va vazifalarini belgilash; asosiy (investisiya imkoniyatlarini yaratish, innovasion salohiyatni rivojlantirish) va funksional strategiyalarni (ijtimoiy, ekologik, iqtisodiy, kombinatsiyalangan) ko'rib chiqish; mintaqaning tashqi va ichki muhitini tahlil qilish va uning rivojlanishidagi zaif tomonlarni aniqlash; raqobatdosh ustunliklarga asoslangan mintaqaning zaif tomonlarini rivojlantirish bo'yicha loyihalarni shakllantirish; dizayn yechimlarining samaradorligini baholash va ularni amalga oshirish zarur. Navoiy viloyati iqtisodiyotining rivojlanishini modellashtirish imkoniyatlari cheklangan kuchli tomonlarni rivojlantirishga, zaif tomonlarni raqobatdosh ustunliklarga aylantirishga asoslangan [7].

Boshqaruv jarayonining tarkibi quyidagi tarkibiy qismlarga bo'linishi mumkin: maqsadlarni aniqlash, shakllantirish va belgilash; maqsadlarga erishish uchun hal qilinishi zarur bo'lgan muammolarni aniqlash; innovasion imkoniyatlar va cheklovlarini tahlil qilish; boshqaruv maqsadlari va muammolarini aniqlashtirish; qarorlarning bajarilishini tashkil etish va ularni qabul qilishda qarorlar va natijalarni hisobga olish va nazorat qilish hamda aniq natijaga erishish uchun boshqaruv tizimlarini baholash zarur.

Xulosa o'rinda shuni aytish mumkinki, barqaror rivojlanish strategik rejasini mintaqada amalga oshirish uchun eng avvalo hududiy salohiyatni baholash hamda ichki va tashqi ta'sir etuvchi omillarni aniqlash, rivojlanish mexanizmi mintaqaviy tizimlar iqtisodiyotini o'rganish va boshqaruv tizimlarini

takomillashtirishni tashkil etish bilan bog‘liq tadbirlar majmuasini o‘z ichiga oladi. Mintaqaning rivojlanishi zamonaviy va kelajak avlodlarning hayotiy ehtiyojlarini qondirish uchun ijtimoiy-iqtisodiy muammolar va atrof-muhitning qulay holatini va tabiiy resurs salohiyatini saqlash muammolarini muvozanatli hal etishga asoslangan. Mintaqani barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini bunday vaziyatda hududlarni rivojlantirish va u yerdagi aholini farovon yashashini ta’minlashda davlat tomonidan har tomonlama puxta o‘ylangan hududiy rivojlanish strategiyalarini, dasturlarini ishlab chiqishda zarurat paydo bo‘ladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi.- Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. 165- b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi ““Raqamli O‘zbekiston - 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-son farmoni.
3. Современная экономика: Российская модел: Pod.red. Н.Р.Молочникова, М.: Московский психолого-сosiальный институт:Изд. “Модек” – 2024, - с.200
4. Стратегия и проблемы устойчивого развития / Под редакцией А.Г. Гранберга, В.И. Данилова-Данильяна, М.М. Сиканова, Е.С. Шопхоева. – М.: «Экономика», 2022. – 414 с.
5. Ващекин, Н.П. «Безопасност и устойчивое развитие». Текст.: монография / Н.П. Ващекин, А.Д. Урсул. – М.: Изд-во МГУК, 2022. – 445 с.
6. Ващекин, Н.П. Образование и устойчивое развитие: микроформа.: концептуальные проблемы: монография / Н.Г. Ваще-кин, К.Х. Делокаров, А.Д. Урсул. – М.: Изд-во МГУ, 2021. – 332 с.
7. Кусенко, Е.И. Организационно-экономический механизм устойчивого развития региона [Электронный ресурс]: моногр. / Е.И. Кусенко; М-во образования и науки РФ, Гос. образов. учреждение высш. проф. образования «ОГУ». – Оренбург: ГОУ ОГУ – 2023.

PREVENTING CARBON FOOTPRINTS IN INTERNATIONAL CORPORATIONS

Akhmedova Khumora Ibroxim qizi
Namangan State Technical University
Teacher of the Department of “Management”

Abstract . The article focuses mainly on the tasks of international corporations aimed at reducing their carbon footprint, and highlights the need for large companies to do more to reduce carbon emissions and limit climate damage , as well as the work being done in this direction. It discusses the importance of this global problem for Uzbekistan and the work being done in this regard.

Keywords: carbon footprint, international corporation, Amnesty International, global warming, Candy Ofime, climate crisis, geological factors

Introduction . International in corporations carbon trace problem global of the economy ecological trace to reduce aimed at strong to actions despite , solution not done problem is considered

International corporation A large company with operations in multiple countries. Their headquarters are usually in one country, but their branches, factories, and other operating units are located in different parts of the world.

Multinational corporations play a key role in the global economy, creating jobs, developing technologies, and increasing access to goods and services worldwide. However, their large scale and global reach can also create problems, such as deteriorating working conditions, environmental pollution, and weakening the political influence of states. The environmental impact can be seen in negative ways, such as their carbon footprint.

A carbon footprint is the total amount of greenhouse gases, including carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), and nitrous oxide (N₂O), emitted by your activities. It is measured in tonnes of carbon dioxide equivalent (tCO₂e).

The carbon footprint is divided into several categories:

- direct emissions: greenhouse gases emitted directly as a result of activities, such as exhaust gases from vehicles, gases from heating buildings, etc.
- indirect emissions: greenhouse gases that are not related to the activity but are emitted during the production of goods and services consumed, such as gases emitted from electricity generation, gases emitted during the transportation of goods, etc.

The carbon footprint depends on several factors:

1. Energy consumption: the more energy consumed, the higher the carbon footprint.
2. Transportation: The use of vehicles has a major negative impact on the carbon footprint.
3. Food consumption: The production of animal products emits more carbon than the production of plant products.
4. Consumption of goods and services: The more goods and services are consumed, the higher the carbon footprint.

Reducing the carbon footprint is an important step in the fight against global climate change. The problem of carbon footprint in international corporations is an unresolved issue, despite strong efforts to reduce the ecological footprint of the global economy.

Several scientists are conducting their research on climate change and carbon footprint research.

Pennsylvania State University professor Michael E. Mann is one of the leading climate change scientists. His research focuses on identifying the human activities that are causing climate change.¹¹⁴

James Hansen, former director of NASA's Goddard Institute for Space Studies, is known for his warning about climate change. His research focuses on analyzing the effects of greenhouse gases in the atmosphere.¹¹⁵

Katharine Hayhoe, a professor at Texas Tech University, is a prominent climate change advocate. Her research focuses on analyzing the impacts of climate change on humanity.¹¹⁶

MIT professor Kerry Emanuel studies the relationship between the intensity and frequency of tropical cyclones and climate change. In his book "Climate Primer," he provides a detailed account of climate issues and the changes that are occurring.¹¹⁷

Several scientists have conducted research on carbon storage and utilization, and Klaus Lackner, director of the Global CCS Institute, is conducting research aimed at developing technologies for capturing carbon from the air.¹¹⁸

Professor G. Peter Robertson of the California Institute of Technology conducts research on the development of geological carbon storage technologies.¹¹⁹

Also, Harvard University professor Daniel Nocera is conducting research aimed at developing methods for converting solar energy into fuel through artificial photosynthesis.¹²⁰

William McDonough, an architect and designer, focuses on developing concepts of renewable materials and zero-waste production.¹²¹

Chemist and designer Michael Braungart is focused on developing the "Cradle to Cradle" concept.¹²²

These scientists are just one example. There are many scientists working on reducing our carbon footprint, working in different fields and studying different aspects of the problem.

The future of the oil and gas industry depends on its ability to manage its carbon footprint. Reducing emissions throughout the supply chain, from production to consumption, requires collaboration between industry and government.

¹¹⁴https://twitter.com/MichaelEMann/status/1860055685498831325?ref_src=twsrc%5Egoogle%7Ctwcamp%5Eserp%7Ctwgr%5Etrue

¹¹⁵ <http://www.worldcat.org/oclc/32152921>

¹¹⁶ <https://katharinehayhoe.com/>

¹¹⁷ <https://emanuel.mit.edu/>

¹¹⁸ <https://sustainability-innovation.asu.edu/person/klaus-lackner/>

¹¹⁹ <https://research-repository.uwa.edu.au/en/persons/peter-robertson>

¹²⁰ <https://www.chemistry.harvard.edu/people/daniel-g-nocera>

¹²¹ <https://mcdonough.com/>

¹²² <https://michaelbraungart.com/>

Initiatives to reduce the carbon footprint of industry can help greatly. However, an even bigger and more complex problem is related to the waste generated by fuel combustion by users and consumers.

Change in global emissions from fossil fuels by country, 2018-2021

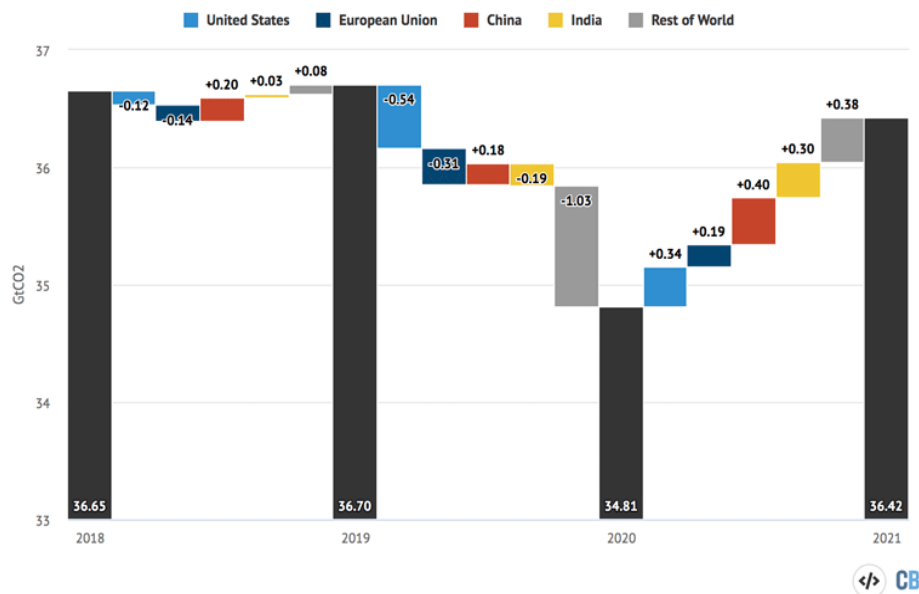

Figure 1 Share of fuel emissions between countries in 2018-2021¹²³

Global fossil fuel emissions are primarily caused by the combustion of coal, oil, and natural gas. Coal is responsible for more emissions than any other fossil fuel, accounting for about 41% of global fossil CO₂ emissions. Oil is second, accounting for 32% of fossil CO₂, and gas is at 21%. These percentages reflect the amount of each fossil fuel consumed globally, as well as differences in CO₂ intensity. Coal emits the most CO₂ per unit of heat or energy produced, followed by oil and natural gas. Compared to pre-pandemic emissions in 2019, the GCP projects gas emissions to increase by 2% and coal emissions by 1% in 2021. Oil emissions are likely to remain almost 6% below 2019 levels, reflecting ongoing changes in transportation use. The total emissions for each year between 2018 and 2021, as well as the fuels responsible for the change in emissions, are shown in the figure below.¹²⁴

Annual global CO₂ emissions from fuels (black lines) and factors of annual change by fuel (colored lines). Negative values indicate decreasing emissions. Note that the y-axis does not start at zero. Data from the Global Carbon Project; Graphic by Carbon Brief using ¹²⁵Highcharts

Large companies must do more to reduce carbon emissions and limit climate damage.

Candy Ofime, Climate Justice Researcher at Amnesty International, ¹²⁶said in a statement that 51 major companies are doing too little to limit their greenhouse gas emissions to keep global warming to the internationally agreed 1.5°C: “The people most affected by global warming are the marginalized communities on the front lines of the climate crisis. These findings show that those already at risk continue to pay the price for a culture of corporate climate irresponsibility that has been shaped in boardrooms thousands of miles away. These findings show that the most vulnerable continue to pay the price for a culture of corporate climate irresponsibility.”

“Instead of taking the urgent action needed to prevent the worsening climate crisis and the human rights abuses of billions of people, many large companies are trying to mislead consumers, shareholders and taxpayers with greenwashing and empty promises,” said Candy Ofime, Amnesty

¹²³ https://www-carbonbrief-org.translate.goog/global-co2-emissions-have-been-flat-for-a-decade-new-data-reveals/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=uz&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=wapp

¹²⁴ <https://www.carbonbrief.org/global-co2-emissions-have-been-flat-for-a-decade-new-data-reveals/>

¹²⁵ https://www-carbonbrief-org.translate.goog/global-co2-emissions-have-been-flat-for-a-decade-new-data-reveals/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=uz&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=wapp

¹²⁶ <https://www.hrw.org/about/people/candy-ofime>

International's climate justice researcher. "These always include vague plans to significantly reduce emissions, reliance on unproven technologies or dubious carbon accounting or offset schemes.

Meanwhile, many fossil fuel companies continue to expand their operations, continuing business as usual. "Governments must now enact regulations and policies that force large corporate entities, many of which are state-owned or supported, to accelerate real emissions reductions, and take strong action against those that are doing nothing to mitigate global warming."¹²⁷

The European Commission said this week it supports increasing the share of renewable energy as part of an ambitious plan to cut greenhouse gas emissions by 55% by 2030 and achieve net zero emissions by mid-century.

This move will be confirmed on Wednesday, September 16, when Commission President Ursula von der Leyen announces it in her first State of the Union address to the European Parliament in Brussels. Europe's unprecedented economic response to the COVID-19 crisis "creates a unique opportunity to accelerate the transition to a climate-neutral economy," the European Commission argues in a document expected to be published on Thursday.

With a €1.8 trillion budget covering the next seven years (2021-2027) and a coronavirus recovery plan, the EU is now well-positioned to "transform EU businesses and industry into global players" in the fight for a greener and more interconnected economy; a policy document obtained by EURACTIV states.

"If emissions were reduced by 55% by 2030 compared to 1990, this would be both economically feasible and beneficial for Europe," the document says, based on an in-depth study of economic and financial implications, to be published on Thursday alongside new climate proposals.

The 2030 climate target is a key part of the Commission's Green Deal, which aims to make Europe the world's first climate-neutral continent by 2050 and reduce pollution levels to zero.¹²⁸

the NewClimate Institute and Carbon Market Watch,¹²⁹ looked at the climate commitments of 51 major companies in the automotive, energy, fashion, agriculture and retail sectors up to 2030.

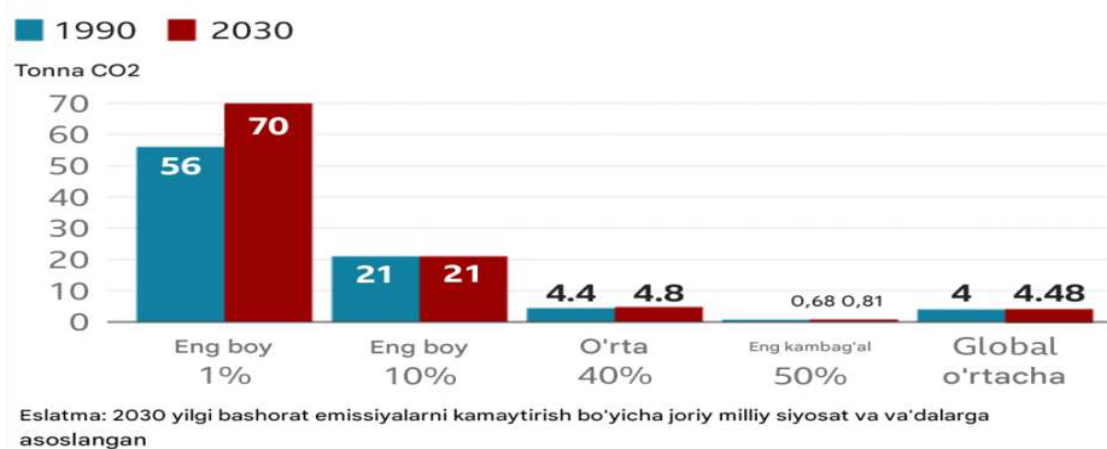

Figure 2 - Average emissions per capita (based on income group)¹³⁰

The study found that 80 percent of the carbon dioxide emissions between 2016 and 2022 could be traced to just 57 cement or fossil fuel companies. Shell recently scaled back its greenhouse gas reduction targets and is currently appealing a Dutch court ruling that it must reduce its absolute carbon emissions, including from the oil and gas products it sells, by 45 percent by 2030 from 2021. Amnesty International is calling for a rapid, fair and well-funded phase-out of fossil fuels and a just transition to renewable energy.¹³¹

¹²⁷ <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/04/global-g7-phase-out-of-coal-power-must-come-faster-to-protect-those-on-the-frontline-of-the-climate-crisis/>

¹²⁸ <https://srcyrl.dsisolat.com/news/eu-s-2030-climate-plan-makes-case-for-55-emis-38232104.html>

¹²⁹ <https://newclimate.org/what-we-do/topics/carbon-markets>

¹³⁰ <https://nia.eco/2021/11/12/24301>

¹³¹ <https://srcyrl.dsisolat.com/news/eu-s-2030-climate-plan-makes-case-for-55-emis-38232104.html>

Other greenhouse gases are present in the atmosphere in smaller amounts but can have a greater warming effect. For example, methane accounted for 12% of the European Union's greenhouse gas emissions in 2021.¹³²

Some European Union countries are taking steps to drastically reduce greenhouse gas (GHG) emissions because they are linked to climate change. The most prominent greenhouse gas is carbon dioxide (CO₂), but others, which are present in smaller amounts in the atmosphere, can have a greater warming effect. Greenhouse gases have different global warming potentials, their effects are usually converted into CO₂ equivalents to make comparisons meaningful. In 2021, greenhouse gas emissions from the European Union's economic activities will amount to 3.6 billion tonnes of CO₂ equivalent, 22% less than in 2008.¹³³

“green” economy and achieving carbon neutrality are Uzbekistan’s strategic tasks — Climate change has become one of the main challenges for the sustainable development of Central Asia, said our President Shavkat Mirziyoyev at the COP28 summit in Dubai . He noted that transition to a “green” economy and achieving carbon neutrality are “the strategic goal of New Uzbekistan.” He noted that the increase in air temperatures in Central Asia is twice the global average, the number of extremely hot days has doubled in recent years, and a third of the glacier area has melted.¹³⁴

"Soil erosion, regular dust and sandstorms, shortages of drinking water, air pollution, biodiversity loss, a sharp decline in productivity, and many other problems are negatively affecting the quality of life of millions of people living in the region."

Example. On average, it is estimated that a person globally emits a carbon footprint of around 4-12 kg CO₂ equivalent per day. This is a very wide range, and the exact number will vary from person to person. Some estimates put the average at around 5 kg CO₂ per day , but this is only an average and may vary in real life. Several factors go into determining this.¹³⁵

Place of residence: People living in cities generally have a larger carbon footprint than those living in rural areas because they use vehicles more and consume more energy.

Lifestyle: Factors such as frequency of car use, number of flights, amount of meat consumption, energy consumption (home heating, lighting, etc.) have a significant impact on carbon footprint.

Type of work: Some occupations require more vehicle use or energy consumption than others.

Consumption habits: The origin and transportation distance of purchased products affect the carbon footprint.

Country: People living in developed countries emit a larger carbon footprint than people in developing countries.

Shavkat Mirziyoyev called for an early agreement on the Global Climate Change Adaptation Mechanism within the framework of the Paris Agreement. In this regard, the Adaptation Strategy being developed within the Central Asian Climate Dialogue Platform was noted.¹³⁶

The Head of State highly appreciated the decision to establish the Global Fund for Loss and Damage. The active support of these mechanisms by the World Bank and international financial institutions will provide significant assistance, first of all, to countries that are most affected by climate change.¹³⁷

It was noted that the transition to a low-carbon economy on a global scale should be fair, transparent and inclusive, while taking into account the interests of developing countries. It was proposed to regularly consider this urgent issue, including in the agendas of the “G7” and “G20” formats. In order to transform the Aral Sea region into a “Region of Innovations, Technologies and New Opportunities”, the Head of State invited everyone to closely cooperate in creating an

¹³²https://www-europarl-europa-eu.translate.google.com/topics/en/article/20230316STO77629/climate-change-the-greenhouse-gases-causing-global-warming?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uz&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=wapp&_x_tr_hist=true

¹³³ That source

¹³⁴The main plenary session of the UN Climate Change Conference (COP28) in Dubai

¹³⁵<https://www3.eh.gov.carbon-footprint-calculator>

¹³⁶<https://president.uz/oz/lists/view/6897>

¹³⁷ (<https://www.gazeta.uz/ru/2023/12/01/damage-fund/>)

international expo-hub “Climate Technologies” in order to apply advanced knowledge, experience and solutions here.

In addition, our President called for closer scientific exchange and joint research within the framework of the Climate Science Forum being organized at the Green University in Tashkent. Prevention of land degradation, rational use of water, ensuring food security and other pressing issues will be on the agenda of the forum.¹³⁸

Conclusion : Reducing the carbon footprint of international corporations is an important and urgent task. The following tasks are important in this regard:

- * develop and implement a carbon neutrality strategy, create a strategy to reduce carbon emissions with targeted and specific steps, and implement it at all levels.

- * Focus on carbon emissions at the management level. The company's management should take responsibility for reducing emissions and make it a priority.

- * achieve maximum transparency and disclose carbon emissions and emission reduction measures, providing open information about them.

- * Focus corporate social responsibility (CSR) policies on reducing emissions. Focus on reducing carbon footprint within CSR and implement targeted programs in this regard.

- * improving energy efficiency: reducing energy consumption through methods such as modernizing buildings, implementing energy-saving technologies, and reducing waste.

- * transition to renewable energy sources: implement a transition to renewable energy sources such as solar, wind and geothermal energy.

- * optimize transportation methods: improve the fuel efficiency of vehicles, encourage the use of public transportation, and optimally transport cargo.

- * development of carbon capture and storage technologies: attracting investments in new technologies that reduce emissions and capture carbon.

- * Provide employees with knowledge focused on carbon emissions and their reduction: Explain and train all employees of the corporation on the concepts of reducing emissions.

- * Create a culture that focuses on carbon emissions: Focus on carbon emissions in the corporate culture and encourage all employees to be responsible in this regard.

- * Collaborate with other corporations, governments, and NGOs: Collaborate with other parties to reduce their carbon footprint, create synergies, and support social initiatives aimed at reducing carbon emissions.

By fulfilling these tasks, international corporations not only reduce their carbon footprint but also contribute to sustainable development.

Used literature :

1. World Economy Forum Scientific Journal
2. ↑ „Assigning Exploration Risks : Risk and Play Mapping - Exploration & Production Geology“. www.epgeology.com . 2011-year 10-year original news [archived](#)
3. ↑ „Coordinating Committee for Geoscience Programs in East and Southeast Asia“. www.ccop.or.th [Archived](#) from the original on March 12 ,
4. “sweet potatoes” google ma'lumotlari
5. <https://gov.uz/oz/eco/news/view/26695>
6. <https://president.uz/oz/lists/view/6897>
7. <https://newclimate.org/what-we-do/topics/carbon-markets>
8. <https://tiu-edu.uz/media/books/2024/05/22/1714127373.pdf>
9. <https://www-europarl-europa-eu.translate.goog/topics/en/article/20230316STO77629/climate-change-the-greenhouse-gases-causing-global-warming? x tr sl=en& x tr tl=uz& x tr hl=ru& x tr pto=wapp& x tr hist=true>

¹³⁸ <https://gov.uz/oz/eco/news/view/26695>

O'ZBEKISTONNING QISHLOQ XO'JALIGI SOHALARIDA MAHSULOT YETISHTIRISHNING RIVOJLANISHIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI

Xamrakulov Sindor Qahramonovich

o'qituvchi,

“Sharq” universiteti, Navoiy

Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi va baliq xo'jaligida yetishtiriladigan mahsulotlar hajmining ijobiy tomonga o'zgarishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida qishloq xo'jaligi asosiy kapitaliga sarflangan investisiyalar hajmi, qishloq xo'jaligidagi bandlar soni va qishloq xo'jaligi ekin maydonlari miqdorini ko'rishimiz mumkin. Ushbu omillar ta'sirini ilmiy jihatdan asoslab, tegishli xulosalar chiqarishimiz lozim. Shunday ekan, O'zbekiston Respublikasida qishloq xo'jaligi, o'rmon xo'jaligi va baliq xo'jaligida mahsulot yetishtirish rivojlanishining ko'p variantli prognozlarini amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari, O'zbekiston Respublikasi Qishloq xo'jaligi vazirligi va ilmiy izlanishlar davomida yig'ilgan ma'lumotlardan foydalanib tarmoqda yaratilayotgan mahsulot hajmini aniqlash bo'yicha regressiya tenglamasini aniqlaymiz. Aniqlangan regressiya tenglamasi asosida qishloq xo'jaligida yaratiladigan mahsulotlarni hajmiga har bir omilning ta'sir etish darajasini bilish maqsadida elastiklik koeffisientlarini hisoblaymiz [1].

O'zbekistonda qishloq xo'jaligida yetishtiriladigan mahsulot hajmi va tarmoqning faoliyatini ifodalovchi asosiy ko'rsatkichlarni quyidagicha belgilab oldik:

Qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi (mlrd so'm) – **Q**;

Qishloq xo'jaligida kiritilayotgan investisiya hajmi (mlrd.so'm) – **K**;

Qishloq xo'jaligida band bo'lganlar soni (ming kishi) – **L**;

Qishloq xo'jaligi ekin maydoni, (ming gektar, ga) – **S**;

2010-2024 yillar davomida O'zbekiston Respublikasida etishtirilgan qishloq xo'jaligi mahsulotlari hajmi (1-jadval) haqidagi ma'lumotlarga ko'ra 2010 yilda 30 trln. 857 mlrd. so'mlik mahsulot yaratilgan. Ushbu hajmdagi mahsulot yetishtirishda 3 mln. 118 ming 100 kishi bandligi va 3 mln. 590 ming 300 ga ekin maydonidan foydalanish hisobiga erishilgan. 1-jadvaldagi 2024 yildagi dastlabki ma'lumotlar asosida shakllangan raqamlarga nazar solinganda, respublikadagi qishloq xo'jaligi mahsulotlar hajmi 444 trln. 586 mlrd. 400 mln. so'mni tashkil etgan. Qishloq xo'jaligi ekin maydoni 2024-yilda 3 mln. 264,8 ming ga maydonni tashkil etgan [2].

1-jadvaldagi pullik qiymatdagi ko'rsatkichlarga e'tibor berilganda qisqa, 15 yil ichidagi mahsulot ishlab chiqarish hajmi 14-15 karra oshgandek taasurol uyq'otadi. Aslida bu ko'rsatkichlarga pulning shu vaqt mobaynidagi qadrsizlanishi, inflyasiya kabi omillar ta'siri katta. Ilmiy tadqiqotlar natijasi ishonchli bo'lishi uchun pullik ko'rsatkichlarni bir vaqtdagi qiyosiy narxlar bo'yicha qayta hisoblash maqsadga muvofiq [3]. Ushbu tadqiqotda barcha narxlar 2024-yildagi narxlar bo'yicha ifodalash uchun O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasining ma'lumotlari asosida qishloq xo'jaligida yetishtirilgan mahsulot hajmini o'sish ko'rsatkichlari va har yildagi tarmoqda yaratilgan mahsulot hajmi ma'lumotlaridan foydalaniladi.

1-jadval

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsuloti hajmi va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlari

<i>Yillar</i>	<i>Qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi, amaldagi narxlar, mlrd. so'm (Q)</i>	<i>Qishloq xo'jaligida kiritilayotgan investisiyalar hajmi, amaldagi narxlar, mlrd. so'm (K)</i>	<i>Qishloq xo'jaligida bandlar soni, ming kishi (L)</i>	<i>Qishloq xo'jaligi ekin maydoni, ming ga (S)</i>
2010	30 857,0	1 655,0	3 118,1	3 590,3
2011	45 285,9	2 488,5	3 229,4	3 601,6
2012	55 750,0	2 745,4	3 251,7	3 628,1
2013	66 435,3	3 129,0	3 402,1	3 658,6

2014	81 794,3	3 858,3	3 528,9	3 678,2
2015	99 604,6	4 515,4	3 601,7	3 694,2
2016	115 599,2	4 795,3	3 646,7	3 706,7
2017	148 199,2	6 110,6	3 671,3	3 474,5
2018	187 425,6	7 991,9	3 537,2	3 396,0
2019	216 283,1	12 199,1	3 544,6	3 309,0
2020	250 250,6	14 776,8	3 499,2	3 396,1
2021	303 415,5	17 727,9	3 414,7	3 340,5
2022	345 191,7	15 703,6	3 438,7	3 353,3
2023	405 418,0	17 004,4	3 344,0	3 309,9
2024	444 586,4	20 325,9	3 260,0	3 264,8

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

Qishloq xo'jaligida etishtirilgan mahsulot hajmini 2024 yildagi narxlar bo'yicha ifodalash uchun 2024 yildagi mahsulot hajmini ketma-ket oldingi yillardagi qishloq xo'jaligi o'sish sur'atlariga bo'lish orqali aniqlash mumkin. Qishloq xo'jaligiga kiritilgan investitsiyalar hajmini mos yildagi 2024 yilga nisbatan hisoblangan narxlar indeksiga bo'lish orqali aniqlash mumkin.

Qishloq xo'jaligi mahsulotlar hajmi va qishloq xo'jaligiga kiritilgan investisiya hajmi ma'lumotlar qayta hisoblanib, 2024 yildagi qiyosiy narxlar ifodalangan. 2-jadvaldagi qayta hisoblangan ma'lumotlarga ko'ra O'zbekistonda 2010 yilda qishloq xo'jaligi mahsulot hajmi 246 trln. 348 mlrd. 291 mln. so'mni tashkil etgan bo'lsa, bu 2024 yildagi 444 trln. 586 mlrd. 400 mln so'mdan 1,8 barobar kamligini ko'rish mumkin. Bu raqamlar bo'yicha tahlil ishonchligi yuqori hisoblanadi.

2-jadval

O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi, o'rmon va baliq xo'jaligi mahsuloti hajmi va uning o'zgarishiga ta'sir etuvchi omil ko'rsatkichlari (2024 yildagi qiyosiy narxlarda)

<i>Yillar</i>	<i>Qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmi, qiyosiy narxlarda, mlrd. so'm (Q)</i>	<i>Qishloq xo'jaligida kiritilgan investitsiyalar hajmi, qiyosiy narxlarda mlrd. so'm (K)</i>	<i>Qishloq xo'jaligida bandlar soni, ming kishi (L)</i>	<i>Qishloq xo'jaligi ekin maydoni, ming ga (S)</i>
2010	246 348,29	13 124,50	3 118,10	3 590,30
2011	261 621,89	16 211,73	3 229,40	3 601,60
2012	280 458,66	15 501,98	3 251,70	3 628,10
2013	298 968,93	15 779,12	3 402,10	3 658,60
2014	317 803,98	17 064,57	3 528,90	3 678,20
2015	337 190,02	18 068,83	3 601,70	3 694,20
2016	358 432,99	17 616,83	3 646,70	3 706,70
2017	362 017,32	16 791,98	3 671,30	3 474,50
2018	362 741,35	17 453,37	3 537,20	3 396,00
2019	374 711,82	20 662,27	3 544,60	3 309,00
2020	384 829,04	21 826,61	3 499,20	3 396,00
2021	399 837,37	22 189,84	3 414,70	3 340,50
2022	414 231,52	20 265,32	3 438,70	3 353,30
2023	430 800,78	19 281,55	3 344,00	3 309,90
2024	444 586,40	20 325,92	3 260,00	3 264,80

Manba: O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.

2-jadvalda qishloq xo'jaligi mahsuloti rivojlanishini ekonometrik modelini tuzish va prognozlashga yordamlashuvchi ma'lumotlar keltirilgan. Ushbu ma'lumotlar asosida qishloq

xo'jaligida yaratiladigan mahsulot va xizmatlar hajmi va ularga ta'sir etuvchi omillar o'rtasidagi ekonometrik model tuzish va tahlil qilish uchun eng kichik kvadratlar usulidan foydalanamiz [4].

Jarayonlarining ko'p omilli empirik modellari ega bo'lish uchun Eviews 9 dasturida bir necha variantlar hisob-kitob qilindi va tegishli natijalar olindi.

Eviews 9 dasturida keltirilgan modelni quyidagi funksional shaklda ifodalash mumkin:

$$Q = 537\,706,8 + 9,38422 \cdot K + 91,56554 \cdot L - 191,9714 \cdot S$$

(1.7824) (1.8219) (1.6112) (-2.4798) (1)

Qurilgan modellarda (chiziqli regressiya tenglamalari uchun) hisobga olingan parametrlar turli ko'rsatkichlardan iborat. Shuning uchun tahlil qilishda elastiklik koeffitsientlarini hisoblab chiqish lozim. 3-jadvalda qurilgan model asosida (1) tahlil qilishda elastiklik koeffitsientlarini hisoblab chiqdik.

3-jadval

Modelning elastiklik koeffitsientlari

Modelga kiruvchi omillar	K-qishloq xo'jaligiga investisiya	L- qishloq xo'jaligiga bandlar	S- qishloq xo'jaligi ekin maydoni
Omllarning elastiklik koeffitsientlari	0,4842	0,8938	-1,9072

Manba: muallif ishlanmasi

Hosil qilingan modeldagi parametrlarning yakuniy natijaga ta'siri 3-jadvalda keltirilgan bo'lib, unga ko'ra, qishloq xo'jaligiga investitsiyalar hajmi (K) 1 foizga oshirilsa, qishloq xo'jaligi umumiy mahsuloti (Q) 0,4842 foizga oshishi, qishloq xo'jaligida bandlar soni (L) 1 foizga oshirilsa, natijaviy ko'rsatkich (Q) 0,8938 foizga ko'payishi, qishloq xo'jaligi ekin maydoni 1 foizga oshishi qishloq xo'jaligi mahsuloti hajmini (Q) -1,9072 foizga kamayishiga olib kelishi aniqlandi. Ushbu modeldagi tahli natijalari qishloq xo'jaligini rivojlantirishda intensiv omillarning, ya'ni qishloq xo'jaligiga kiritiladigan investitsiyalarning (K) tarmoqdagi mahsulot hajmini oshirishga sabab bo'lishi aniqlandi. Qishloq xo'jaligiga jalb etiladigan ekstensiv omillardan bo'lgan ekin maydoni hajmi (S) esa tarmoqdagi mahsulot hajmiga teskari ta'sir etishi mumkin degan xulosaga kelamiz.

Adabiyotlar:

1. Baqoyev H.N. Navoiy viloyatida sanoat tarmog'i rivojlanishi tahlili. / "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" ilmiy-elektron jurnali. № 1, yanvar, 2025-yil, 379-382 betlar, <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi rasmiy sayti, www.stat.uz
3. Бакоев Х.Н. Анализ динамики развития промышленного сектора Узбекистана. Журнал «Экономика и социум» №1 (128) 2025. www.iupr.ru
4. Эконометрика: Учебник. /Подред. И.И.Елисеевой. – М.: Финансы и статистика, 2003. – 51-53 с.

RAQAMLI VALYUTALAR VA MOLIYA TARMOQLARI MUAMMOLARI.

Xattobov Ubaydullo Botirovich

University of Business and Science o'qituvchisi,

Xhattobovu@umail.uz

Raqamli valyutalar bank tizimi va moliyaviy vositachilikning kelajagini sezilarli darajada o'zgartirish salohiyatiga ega. Raqamli valyutani davlat sektori (markaziy bank raqamli valyutasi – MBRV) yoki xususiy tashabbus orqali joriy etilishidan qat'i nazar, bunday yangi vositalarning amaliyotga tatbiq etilishi raqamli aktivlardan chakana foydalanish hajmini sezilarli darajada oshirishi mumkin.

Shu bilan birga, moliyaviy innovatsiyalar yangi tavakkalchiliklar va zaifliklarni yuzaga keltiradi, ularning oqibatlari har doim chuqur tahlil qilinishi lozim. Ushbu maqolada raqamli valyutalarning moliyaviy hisoblar tarmog'iga kiritilishi tahlil qilinadi. Biz ushbu yangi vositalar ta'sir ko'rsatadigan asosiy kanallarni aniqladik va ularning moliyaviy tizimning ko'pchilik qismlariga bevosita hamda bilvosita sezilarli ta'sir ko'rsatishini aniqladik.

Xalqaro pul-kredit va tartibga soluvchi tashkilotlar raqamli valyutalarga bosqichma-bosqich o'tishga tayyorgarlik ko'rish maqsadida bir necha yo'nalishda ishlarni boshlagan (qarang: G7, 2019; BIS, 2019; Basel Committee, 2019; FSB, 2019). Moliyaviy innovatsiyalarning o'zi muhim ekanligi keng e'tirof etilgan bo'lsa-da, ushbu hisobotlarda moliyaviy barqarorlik uchun yangi tahdidlar ham ta'kidlanadi va tegishli tartibga soluvchi choralar ko'rish zarurligi qayd etiladi.

Tartibsiz o'tishning mumkin bo'lgan xavflaridan biri — mavjud moliyaviy vositachilarning kelajakdagi roli qanday bo'lishiga qarab, tijorat banklari to'lov xizmatlari orqali olinadigan daromad manbalarini yo'qotishi, chakana depozit bazasining qisqarishi hamda asosiy kredit berish funksiyalarining kamayishi mumkin. Bu esa iqtisodiyotda kredit resurslarining samarali taqsimlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas.

Adabiyotlar sharhi Raqamli valyutalar haqida turlicha fikrlar mavjud bo'lib, Yevropa markaziy bankining "Virtual pul sxemasi" da virtual valyutalar ishlab chiquvchilar yoki jarayonda ishtirok etuvchi turli manfaatdor tomonlardan tashkil topgan ta'sischi tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan tartibga solinmagan raqamli valyutalardir deya ta'rif berilgan. Nyu-York davlat universiteti esa "Kriptovalyuta haqida asoslar" nomli maqolasida kriptovalyutalarga ta'rif berib, shunday deydi: kriptovalyutalar tarmoqdagi tranzaksiyalarni himoya qilish va tekshirish uchun kriptografiyadan foydalanadigan raqamli valyutalardir.

Angliya banki tomonidan nashr etilgan "Markaziy bank raqamli valyutasi: imkoniyatlar, muammolar va dizayn"da CBDCni mamlakatning markaziy banki tomonidan chiqarilgan tartibga solinadigan raqamli valyutasi deyilgan. Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS) ma'lumotlariga ko'ra, CBDC "milliy hisob birligida ko'rsatilgan raqamli formatdagi markaziy bank pulidir, bu markaziy bankning to'g'ridan-to'g'ri javobgarligi bo'lib, chakana to'lovlar va ulgurji savdo uchun ishlatilishi mumkin". Tadqiqotlar metodologiyasi Mavzuni ilmiy o'rganish, tahlil va tadqiq etish jarayonida induksiya va deduksiya, tizimli tahlil, statistik tahlil va ilmiy abstraksiya kabi usullaridan atroflicha foydalanilgan. Maqolada, ilmiy abstraksiya usulidan foydalanish zahirida dunyoda raqamli valyutalarning rivojlanish evolutsiyasi va undagi muhim jihatlar yuzasidan xulosalar chiqarildi va xulosalarga mos ravishda ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar berildi. Natija va muhokama Pulni tovarlar va xizmatlarning umumiy qabul qilingan ayirboshlash vositasi sifatida tavsiflash mumkin. Deyarli hamma narsani pul deb hisoblash mumkin, agar u pulning uchta asosiy vazifasini, ya'ni ayirboshlash vositasi, qiymatni saqlash va hisob birligi sifatida bajarsa. Rivojlangan dunyoda pulning ikkita an'anaviy shakli mavjud - fiat pul va tijorat bank pullari. Banknotlar va tangalar ko'rinishidagi fiat pullari o'z qiymatini oladi, chunki hukumat fiat pullarni qonuniy to'lov vositasi deb e'lon qiladi, bu esa mamlakat ichidagi barcha odamlar va firmalardan uni qarzni to'lash vositasi sifatida qabul qilishni talab qiladi. Ta'rifga ko'ra, fiat pul o'zining nominal qiymatidan sezilarli darajada past bo'lgan ichki qiymatga ega. Uning qiymati talab va taklif kuchlari orqali olinadi. Bu bizga eng tanish bo'lgan valyuta shaklidir. Pulning qo'shimcha shakli bu tijorat banklari pullari bo'lib, ular tovarlar yoki xizmatlarni sotib olish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan moliya institutlariga qarshi da'volar sifatida tavsiflanishi mumkin. U tijorat banklari tomonidan ishlabchiqarilgan qarzlardan tashkil topgan valyuta qismini ifodalaydi. Tijorat bank pullari kasrli rezerv banki orqali yaratiladi. 1970-yillardan boshlab milliy va jahon miqyosida pul muomalasiga ichki qiymatga ega bo'lmagan va markazlashgan bank tizimlari tomonidan muomalaga chiqarilgan fiat valyutalari xizmat ko'rsatmoqda. Markazlashtirilgan fiat valyutalari pulning barcha ma'lum funksiyalarini to'liq bajaradi va ulardan to'lov vositasi sifatida foydalanish davlat tomonidan kafolatlanadi. Bunday markazlashtirilgan valyutalarning emissiyasi va muomalasi jarayoni to'liq markaziy banklar tomonidan nazorat qilinadi, ular pul emissiyasini tartibga solishdan pul-kredit siyosatining bir qismi sifatida iqtisodiyotga maqsadli va tizimli ta'sir ko'rsatish mexanizmi sifatida foydalanadilar. 2009-yilda bitkoinning joriy etilishi bilan sodir bo'ldi. Satoshi Nakamoto nomi bilan tanilgan anonim tashkilot dunyodagi birinchi

markazlashmagan raqamli valyuta bo'lgan Bitkoinni taqdim etdi. Blokcheyn texnologiyasi asosida qurilgan Bitcoin an'anaviy moliyaviy vositachilarni chetlab o'tib, peer-to-peer operatsiyalariga inqilobiy yondashuvni taklif qildi. Natijada raqamli valyutalar evolyutsiyasidagi burilish nuqtasi bo'ldi. Blockcheyn, taqsimlangan daftar, vositachilarga ehtiyoj sezmasdan xavfsiz va shaffof tranzaksiyalarni amalga oshirish imkonini beradi. Raqamli valyutalar - bu faqat kompyuterlar yoki mobil telefonlar bilan foydalanish mumkin bo'lgan valyutalar, chunki ular faqat elektron shaklda mavjud. Odatda raqamli valyutalar vositachilarni talab qilmaydi va ko'pincha valyutalar bilan savdo qilishning eng arzon usuli hisoblanadi. Barcha kriptovalyutalar raqamli valyutalardir, ammo barcha raqamli valyutalar kriptovalyutalar emas. Raqamli valyutalar jismoniy atributlarga ega emas va faqat raqamli shaklda mavjud. Raqamli valyutalar bilan operatsiyalar internetga yoki belgilangan tarmoqlarga ulangan kompyuterlar yoki elektron hamyonlar yordamida amalga oshiriladi. Bundan farqli o'laroq, banknotlar va zarb tangalar kabi jismoniy valyutalar moddiydir, ya'ni ular aniq jismoniy xususiyatlar va xususiyatlarga ega. Bunday valyutalar bilan operatsiyalar faqat ularning egalari ushbu valyutalarga jismoniy egalik qilgan taqdirdagina amalga oshiriladi. Raqamli valyutalar jismoniy valyutalarga o'xshash yordamga ega. Ular tovarlarni sotib olish va xizmatlar uchun to'lash uchun ishlatilishi mumkin. Ular, shuningdek, o'yin saytlari, qimor portallari yoki ijtimoiy tarmoqlar kabi ba'zi onlayn hamjamiyatlarda cheklangan foydalanishni topishlari mumkin. Raqamli valyutalar, shuningdek, chegaralar bo'ylab muammosiz bajarilishi mumkin bo'lgan tezkor operatsiyalarni amalga oshirishga imkon beradi. Misol uchun, Qo'shma Shtatlarda joylashgan shaxs Singapurda yashovchi kontragentga raqamli valyutada to'lovlarni amalga oshirishi mumkin, agar ikkalasi ham bitta tarmoqqa ulangan bo'lsa. Yuqorida aytib o'tilganidek, raqamli valyutalar faqat raqamli shaklda mavjud. Ularning jismoniy ekvivalenti yo'q.

Raqamli valyutalar markazlashtirilgan yoki markazlashtirilmagan bo'lishi mumkin. Jismoniy shaklda mavjud bo'lgan Fiat valyutasi markaziy bank va davlat idoralari tomonidan ishlab chiqarish va taqsimlashning markazlashtirilgan tizimidir. Bitcoin va Ethereum kabi taniqli kriptovalyutalar markazlashtirilmagan raqamli valyuta tizimlariga misoldir. Raqamli valyutalar qiymatni o'tkazishi mumkin. Raqamli valyutalardan foydalanish valyutalar uchun mavjud doirada aqliy o'zgarishlarni talab qiladi, bu erda ular tovarlar va xizmatlarni sotish va sotib olish operatsiyalari bilan bog'liq. Biroq, raqamli valyutalar kontseptsiyani kengaytiradi. Misol uchun, o'yin tarmog'i tokeni o'yinchining umrini uzaytirishi yoki ularga qo'shimcha super kuchlar berishi mumkin. Bu oldi-sotdi bitimi emas, aksincha, qiymatni uzatishni anglatadi. Raqamli valyuta - bu elektron sohada mavjud bo'lgan turli xil valyutalarni tavsiflash uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan umumiy atama. Umuman olganda, valyutalarning uch xil turi mavjud: Virtual valyutalar ishlab chiquvchilar yoki jarayonda ishtirok etuvchi turli manfaatdor tomonlardan tashkil topgan ta'sischi tashkilot tomonidan nazorat qilinadigan tartibga solinmagan raqamli valyutalardir. Virtual valyutalar ham belgilangan tarmoq protokoli orqali algoritmik tarzda boshqarilishi mumkin. Virtual valyutaga misol sifatida iqtisodiyoti ishlab chiquvchilar tomonidan belgilanadigan va nazorat qilinadigan o'yin tarmog'i tokenidir. Markaziy bank raqamli valyutalari (CBDCs) - bu mamlakatning markaziy banki tomonidan chiqarilgan tartibga solinadigan raqamli valyutalar. CBDC an'anaviy fiat valyutasiga qo'shimcha yoki almashtirish bo'lishi mumkin. Jismoniy va raqamli shaklda mavjud bo'lgan fiat valyutasidan farqli o'laroq, CBDC faqat raqamli shaklda mavjud. Angliya, Shvetsiya va Urugvay o'z fiat valyutalarining raqamli versiyasini chiqarishni rejalashtirayotgan bir nechta davlatlardir. Kriptovalyutalar tarmoqdagi tranzaksiyalarni himoya qilish va tekshirish uchun kriptografiyadan foydalanadigan raqamli valyutalardir. Kriptografiya bunday valyutalarni yaratishni boshqarish va nazorat qilish uchun ham qo'llaniladi. Bitcoin va Ethereum kriptovalyutalarga misoldir. Yurisdiksiyaga qarab, kriptovalyutalar tartibga solinishi mumkin yoki bo'lmasligi mumkin.

Raqamli valyutalar	Virtual valyutalar	Kriptovalyutalar
Faqat raqamli yoki elektron shaklda mavjud bo'lgan tartibga solinadigan yoki tartibga solinmagan valyuta.	Ishlab chiquvchi(lar), ta'sischi tashkiloti yoki belgilangan tarmoq protokoli tomonidan boshqariladigan	Tranzaksiyalarni himoya qilish va tekshirish, shuningdek, yangi valyuta birliklarini yaratishni boshqarish va nazorat qilish

	tartibga solinmagan raqamli valyuta.	uchun kriptografiyadan foydalanadigan virtual valyuta.

Kriptovalyutalar va boshqa markazlashtirilmagan pul birliklari moliya bozoriga kirib kelishi bank tizimining banknotlarini markazlashtirilgan chiqarish tamoyilini buzdi. Raqamli valyutalar yangi taqsimlangan kitob texnologiyasidan foydalangan holda yaratilgan. Bugungi kunda bunday valyutalarning umumiy soni 8 ming donani tashkil etadi. Ammo, shu bilan birga, Bitcoin raqamli valyuta bozorining umumiy kapitallashuvining 60% dan ortig'ini va 9 ta altkoinlarni, ya'ni Bitkoinidan boshqa xususiy raqamli valyutalarni tashkil qiladi. Bitcoin muvaffaqiyatidan so'ng, muqobil kriptovalyutalar yoki "altkoinlar" to'ldirini paydo bo'ldi. Ushbu raqamli valyutalar Bitcoinning kamchiliklarini bartaraf etishga yoki yangi foydalanish holatlarini o'rganishga intildi. Masalan, Litecoin tezroq tranzaksiya vaqtlarini taqdim etdi, Ripple esa transchegaraviy to'lovlarni osonlashtirishga e'tibor qaratdi. Valyutaning virtual yoki elektron shakli bo'lgan raqamli valyuta so'nggi yillarda moliya manzarasini o'zgartirdi. Uning paydo bo'lishi va evolyutsiyasi texnologik taraqqiyot va moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishning yanada samarali, xavfsiz va markazlashmagan vositalariga bo'lgan talabning ortib borishi bilan bog'liq.

Microsoft, PayPal va Tesla kabi yirik kompaniyalar endi raqamli valyutani to'lov shakli sifatida qabul qilmoqdalar, moliya institutlari esa blokcheyn texnologiyasini o'z operatsiyalariga integratsiya qilish yo'llarini o'rganmoqda. Raqamli valyutalarning ba'zi afzalliklari shundaki, ular qiymatni uzluksiz uzatish imkonini beradi va tranzaksiya xarajatlarini arzonlashtirishi mumkin. Raqamli valyutalarning afzalliklari quyidagilardan iborat: -tez o'tkazish va tranzaksiya vaqtlari: Raqamli valyutalar odatda bitta tarmoq ichida mavjud bo'lganligi va o'tkazmalarni vositachilarsiz amalga oshirishi sababli, raqamli valyutalar bilan o'tkazmalar uchun zarur bo'lgan vaqt juda tezdir. Raqamli valyutalarda to'lovlar hech qanday vositachilarga muhtoj bo'lmasdan to'g'ridan-to'g'ri tranzaksiya qiluvchi tomonlar o'rtasida amalga oshirilganligi sababli, tranzaksiyalar odatda bir zumda va arzon narxlarda amalga oshiriladi. Bu banklar yoki hisob-kitob markazlarini o'z ichiga olgan an'anaviy to'lov usullariga qaraganda yaxshiroq. Raqamli valyutaga asoslangan elektron tranzaksiyalar, shuningdek, zarur hujjatlarni yuritish va muomalalarda shaffoflikni ta'minlaydi. - jismoniy ishlab chiqarish talab qilinmaydi: Raqamli valyutalar uchun jismoniy ishlab chiqarish ob'ektlarini tashkil etish kabi jismoniy valyutalar uchun ko'plab talablar mavjud emas.

Bunday valyutalar, shuningdek, jismoniy valyutada mavjud bo'lgan jismoniy nuqsonlar yoki ifloslanishlarga qarshi immunitetga ega. - pul-kredit va fiskal siyosatni amalga oshirish: Hozirgi valyuta rejimida Fed pulni iqtisodiyotga aylantirish uchun bir qator vositachilar - banklar va moliya institutlari orqali ishlaydi. CBDCs ushbu mexanizmni chetlab o'tishga yordam beradi va davlat organiga to'lovlarni to'g'ridan-to'g'ri fuqarolarga to'lash imkonini beradi. Ular, shuningdek, valyuta kupyuralarini bir joydan ikkinchi joyga jismoniy ishlab chiqarish va tashish zaruriyatini bartaraf etish orqali ishlab chiqarish va tarqatish usullarini soddalashtiradi. - arzonroq tranzaksiya xarajatlari: Raqamli valyutalar tarmoq ichida to'g'ridan-to'g'ri o'zaro aloqalarni ta'minlaydi. Misol uchun, mijoz bir tarmoqda joylashgan bo'lsa, do'kondorga to'g'ridan-to'g'ri to'lashi mumkin. Hatto turli tarmoqlar o'rtasidagi raqamli valyuta operatsiyalari bilan bog'liq xarajatlar jismoniy yoki fiat valyutalari bilan solishtirganda nisbatan arzonroq. Iqtisodiy ijarani qidirayotgan vositachilarni tranzaksiyani qayta ishlashdan chiqarib tashlash orqali raqamli valyutalar tranzaksiyaning umumiy narxini arzonlashtirishi mumkin. - markazlashtirilmagan: Raqamli valyutalar markazlashtirilmagan bo'lishi mumkin. Bu shuni anglatadiki, ular hech qanday hukumat yoki moliya instituti tomonidan nazorat qilinmaydi. Markazlashtirilmagan raqamli valyutalar ularni hukumat aralashuvi, senzura va manipulyatsiyaga nisbatan chidamliroq qiladi. Markazsizlashtirish raqamli valyuta ustidan haqiqiy nazorat egalari yoki foydalanuvchilarining kengroq doirasiga tarqalishini anglatadi. - maxfiylik: Raqamli valyutalar bilan operatsiyalar shaxsiy ma'lumotlar bilan bog'lanmaganligi sababli, foydalanuvchilarga yuqori darajadagi maxfiylik va anonimlik beriladi. Shuning uchun ular moliyaviy operatsiyalarining maxfiyligini himoya qilishni xohlaydiganlar uchun juda foydali. - butun dunyo bo'ylab foydalanish mumkin: Internetga ulangan har bir kishi dunyoning istalgan nuqtasidan raqamli

valyutalardan foydalanishi mumkin. Shuning uchun bu xizmatlar, ayniqsa, oddiy bank muassasalariga kirish imkoniga ega bo'lmagan odamlar uchun foydalidir. Bundan tashqari, ushbu bank xizmatlarining ko'pchiligi faqat internetga ulanishga muhtoj; kuchli moliyaviy infratuzilmaga ega bo'lmagan geografik hududlar uchun raqamli valyutalar kuchliroq variant bo'lishi mumkin. Raqamli valyutalarning amaldagi muvaffaqiyatlari bilan bir vaqtda ba'zi kamchiliklari ham mavjud:

- saqlash va infratuzilma muammolari: Ular jismoniy hamyonlarni talab qilmasa ham, raqamli valyutalar saqlash va qayta ishlash uchun o'z talablari to'plamiga ega. Masalan, smartfonlar va ularni ta'minlash bilan bog'liq xizmatlar kabi Internetga ulanish zarur. Raqamli valyutalarni saqlash uchun mustahkam xavfsizlikka ega onlayn hamyonlar ham zarur.
- xakerlik potentsiali: Ularning raqamli kelib chiqishi raqamli valyutalarni xakerlik hujumiga moyil qiladi. Xakerlar onlayn hamyonlardan raqamli valyutalarni o'g'irlashlari yoki raqamli valyutalar uchun protokolni o'zgartirishi mumkin, bu ularni yaroqsiz holga keltiradi. Kriptovalyutalarni buzishning ko'plab holatlari isbotlanganidek, raqamli tizimlar va valyutalarni himoya qilish davom etayotgan ishdir.

- o'zgaruvchan qiymat:

Savdo uchun ishlatiladigan raqamli valyutalar narxlarning o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Misol uchun, kriptovalyutalarning markazlashtirilmagan tabiati, investorlarning injiqliklari asosida narxlari keskin o'zgarishlarga moyil bo'lgan nozik kapitallashtirilgan raqamli valyutalarning ko'pligiga olib keldi. Boshqa raqamli valyutalar o'zlarining dastlabki kunlarida shunga o'xshash narx traektoriyasini kuzatdilar.

Masalan, Second Life onlayn o'yinida foydalanilgan Linden dollarlari o'zining dastlabki kunlarida xuddi shunday o'zgaruvchan narx traektoriyasiga ega edi.⁷ - cheklangan qabul: Raqamli valyutalar hali ham chakana sotuvchilar va boshqa korxonalar tomonidan to'lov vositasi sifatida qo'llanilmaydi. Shu sababli, ularni muntazam tranzaksiyalar uchun ishlatish qiyin bo'lishi mumkin. Raqamli valyutalar mashhurlikka erishgan bo'lsa-da, ko'p joylarda kundalik tranzaksiyalarda hali ham cheklangan funksiyalar mavjud. - qaytarib bo'lmaydigan: Raqamli valyuta tarmog'ida tranzaksiyalar qaytarib bo'lmaydi. Bu shuni anglatadiki, tranzaksiya tugallangandan keyin uni qaytarib bo'lmaydi. Xato yoki firibgarlik sodir bo'lgan holatlarda bu kamchilik bo'lishi mumkin. Shu bilan birga, moliyaviy epidemiya xavfi, shuningdek, to'lov balansi bilan bog'liq muammolar xavfi ham ortadi, chunki xorijiy aktivlar zaxirasi ko'payishi bilan aktivlarni baholashdagi o'zgarishlar kuchayadi. Pul yuvish, soliq to'lashdan bo'yin tovlash va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish bilan bog'liq xavotirlar to'g'ridanto'g'ri taqiqlardan tortib, yanada nozik yondashuvlargacha bo'lgan tartibga soluvchi aralashuvlarga sabab bo'ldi. 2017-yil oxirida kriptovalyutalar qiymatining keskin o'sishi, keyin 2018-yil davomida bir qator tuzatishlar jamoatchilik e'tiborini tortdi. Ushbu valyutalar to'lovlarni soddalashtirish va moliya institutlaridan mustaqil faoliyat yuritish uchun o'zgaruvchan salohiyatni taklif qildi. Biroq, ko'pchilik ularni o'ziga xos qiymatga ega bo'lmagan, ammo moddiy foyda olish mumkin bo'lgan spekulativ aktiv sifatida ko'radi. Ajablanarlisi yo'qki, investorlar soni 2017-yilda o'sib borishi bilan tangalarning qiymati ham oshdi, bu esa kriptovalyutalarning o'zgaruvchanligini yanada oshirdi. Kriptovalyutalar murakkab to'lov tizimlari bo'lib, ularda foydalanuvchilar qonuniy murojaat qila olmaydi.

Xulosa

Ushbu aktivlarning yuqori volatilligi bozorda ushbu valyutalarni kelajakdagi operatsiyalar uchun barqaror to'lov vositasi sifatida qabul qilishni qiyinlashtiradi. So'nggi yillarda moliyaviy xizmatlar dunyosida ro'y bergan inqilobiy o'zgarishlar umumiy qabul qilingan g'oyalarni butunlay o'zgartirdi. Raqamli transformatsiyaning moliyaviy xizmatlarga ta'siri xizmatlar ko'rsatish platformasini o'zgartirish bilan cheklanib qolmadi. Kriptovalyutalarga nisbatan ortib borayotgan qiziqish markaziy banklarga pul yetkazib berish va to'lov tizimlari ustidan nazoratni yo'qotish xavfini tug'dirdi. Natijada, bir qator davlatlar Markaziy banklari tomonidan tartibga solinmagan va markazlashtirilmagan kriptovalyutalardan farqli ravishda CBDC yaratish tashabbuslarini e'lon qilishdi. Ushbu chora-tadbirlarni tekshirishning sababi shundaki, hukumatlar fiat valyutalarini nazorat qiladi va o'z navbatida ular iqtisodiy ta'sir ko'rsatish uchun pul-kredit siyosatini aniqlash uchun Markaziy banklardan foydalanadilar. Nodavlat tashkilotlar o'z valyutalarini yaratganda, bu

valyuta ustidan nazorat yo'qoladi, bu esa fiskal siyosatga va moliyaviy vositachilikka ta'sir qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Central bank digital currencies for cross-border payments, 2021;
2. Central bank digital currencies, 2021; Kosse, Mattei, 2022; PwC CBDC global index, 2022
3. Ваганова, Быканова, Гордя, Голубоцких, 2022;
4. Vaganova, Bykanova, Gordya, Evdokimov, 2021;
5. Vaganova, Bykanova, Mityushina, Mohanad, Salim, 2019;
6. Раздорожный, 2018;
7. Кочергин, 2021; Криптовалюты: тренды, риски, меры, 2022
8. Achord, S., Chan, J., Collier, I., Nardani, S., Rochemont, S., 2017. A Cashless Society: Benefits, Risks and Issues (Interim paper) 149, <https://www.actuaries.org.uk/documents/cashless-society-benefits-risks-andissues> (accessed 2.6.19).
9. Cœuré, B., Loh, J., 2018. Central Bank digital currencies 34. <https://www.bis.org/cpmi/publ/d174.pdf> (accessed 2.6.19).
10. Coin Dance [WWW Document], n.d. URL <https://coin.dance/> (accessed 2.6.19).
11. Engert, W., Fung, B.S.C., 2017. Central Bank Digital Currency: Motivations and Implications 30. <https://www.bankofcanada.ca/wpcontent/uploads/2017/11/sdp2017-16.pdf> (accessed 2.6.19).
12. Fung, B.S.C., Halaburda, H., 2016. Central Bank Digital Currencies: A Framework for Assessing Why and How. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2994052> (accessed 2.6.19)
13. Grey, R., Dharmapalan, J., 2017. The Macroeconomic Policy Implications of Digital Fiat Currency.
14. SSRN Electronic Journal. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3200248> (accessed 2.6.19)
15. Helicopter Money: Why Some Economists Are Talking About Dropping Money From the Sky - The New York Times [WWW Document], n.d. URL
16. European Central Bank. "Virtual Currency Schemes", p.5

2-SHO‘BA. O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

BUXORO VA KONYA TURIZMI SALOHİYATI TAQQOSLANMA TAHLILI

Xamroyev Xalim Rozikovich

*Bux.DU, “Turizm va
mehmonxona xo‘jaligi” kafedrası professori, i.f.d.*

Annotasiya. Maqolada tarixiy taqdir va boshqa qator o‘xshahlikka ega bo‘lgan O‘zbekiston respublikasining Buxoro hamda Turkiya respublikasining Konya shahrlarining turistik potentsiali va undan oqilona ishlata olish taqqoslanma tahlil qilib chiqilgan hamda Buxoro sharrining o‘zida bo‘lgan potentsialdan hali ancha ishlatish zahiralari borligi aniqlangan.

Kalit so‘zlar: Turistik salohiyat, diqqatga sazavor joy, tarixiy obida, so‘fizm, avliyo, festival.

Kirish

Bizga ma‘lumki Buxoro turizm bo‘yicha juda katta saloyayatga ega va bu bilan maxtanib yuramiz, ammo bu salohiyatni qay darajada ishlatayapmiz. Buni aniqlash uchun biz Buxoroga ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lgan Konya shahrini oldik va bu ikki shaharning turistik salohiyati va undan foydalanishi taqqoslab chiqildi. Tahlillar esa biz Buxoroloklar turistik salohiyatni oqilona ishlatishimiz uchun hali ancha ish qilish kerakligi ko‘rinib qoldi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy va tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Asosiy e‘tibor solishtirma taqqoslanishga urg‘u berildi.

Tahlil va xulosalar. Turkiya respublikasi, bizga ma‘lumki o‘zining turistik potentsialidan uddaburonlarcha foydalanib bilgan dunyoning eng turizmga ixtisoslashgan mamlakatlardan biridir. Albatta, uni Ozbekiston bilan solishtirish qiyin, chunki uning uch tomoni dengiz bilan o‘ralgan mamlakatdir. Bundan tashqari, Boy Yevropa mamlakatlarga yaqinligi, juda qulay geografik holati, uzoq vaqt kata imperiya holatida bo‘lganligi hamda O‘zbekiston kabi mustamlakachilikni ko‘rmaganligi kabi qator ustunliklarga ega.

O‘zbekiston esa aksincha, mustamlakachilik asorati, dunyoning uch iqtisodiy markazidan ham ancha uzoqligi kabi omillar iqtisodiyotni rivojlantirishda, jumladan, turizmni rivojlantirishda ancha salbiy ta‘sir qiladi. Biroq ayrim jihatlarini tahlil qilsak, bizda potentsial imkoniyatlar bor, faqat ulardan oqilona ishlatishni o‘rganib olmaganimiz, degan fikrga kelamiz.

Buni isbotlash uchun biz ko‘p jihatdan o‘xshash bo‘lgan ikki shaharning potentsiali va uni ishlatilayotganligini ko‘rib chiqdik. Poytaxt va mamlakatning boshqa hududlardan ko‘ra o‘zining qadimiy qiyofasini saqlab qola olgan Ozbekistondagi Buxoro va Turkiyadagi Konya shaharlarini taqqoslab ko‘rdik:

Jadval. Buxoro va Konya shaharlarining turizm imkoniyatlari taqqoslanmasi

t/r	Taqqoslash mezoni	Shaharlar	
		Konya	Buxoro
1	Joylashgan:	Turkiyaning Konya viloyatida joylashgan	O‘zbekistonning Buxoro viloyatida joylashgan
2	Aholisi	2 mln. kishi istiqomat qiladi	300.0 ming kishi istiqomat qiladi
3	Diqqatga sazovor joylari	Saljuqiylarning noyob arxitekturasiga ega bo‘lgan shahar markazi; Mavlono Rumi muzeyi; Sulaymoniya masjidi (XVI -asr); Qoyuno‘g‘li muzeyi – tarixiy muzey; Alouddin masjidi (XIII-asr); Buyuk Qoratoy madrasasi (hozirgi kunda muzey);	Ark qo‘rg‘oni; Shaharning Eski shahar qismi; Minorai Kalon (XII-asr); Masjidi Kalon (XVI-asr); Ismoil Somoniy maqbarasi (X - asr); Chashmai Ayub (XII-XIV-XVI- asrlar); Mirzo Ulug‘bek madrasasi; Abdullaxon madrasasi; Modarixon madrasasi;

		Inje Minora madrasasi (hozirgi kunda san'at muzeyi); Arxeologiya muzeyi; Etnografiya muzeyi; Shams Tabriziy masjidi va uning qabri va boshqalar.	Abdulazizxon madrasasi; Karvonsaroylar va savdo toq (bozor) lari; Mag'oki Attor masjidi (XII-asr) va boshqalar
4	Turistlar oqimi	2019 yilda - 3.464.155 xorijiy turist kelgan	2019 yilda – 213.818 xorijiy turist kelgan
5	Joylashtirish obyektlari	Mehmonxonalar soni 156 ta; Joylar soni 12.442	Mehmonxonalar soni 424 ta; Joylar soni 11.444
6	Transport holati	Transport juda qulay. Shahardan 18 km. uzoqlikda aeroport joylashgan. Turkiyaning ko'plab shahri va xorijiy shaharlar bilan reyslarga ega. Tramvay, mikroavtobus, avtobus (qurilayotgan) inshootlari bor, boshqa shaharlarga nisbatan transport imkoniyatlari juda arzon shahar. Turkiyaning poytaxti Anqara shahridan Konyagacha bo'lgan masofa 262,91 km, 15 daqiqada samolyotda yoki 3 soatda yengil avtomobilda yetib borish mumkin.	Shahar chekkasida aeroport joylashgan. Asosan poytaxt Toshkent bilan reyslari mavjud. Temir yo'l qatnovi yaxshi yo'lga qo'yilgan, mikroavtobus va avtobuslar aholi uchun xizmat qiladi, ichki turizm uchun unchalik qulay emas. O'zbekiston poytaxti Toshkent shahridan 572 km. uzoqlikda, samolyotda 1 soat yoki yengil avtomobilda 8 soatda yetib borish mumkin.
7	Ko'kalamzorlashtirish holati	Shaharda "Kapalaklar bog'i" va "Kioto" yapon bog'i mavjud bo'lib, turistlar e'tiborini jalb etadi.	"Somoniylar" istirohat bog'i, "Boqiy Buxoro" kompleksi (2010-yil) va Eko-bog' mavjud, ammo, barchasining maydoni qisqarib ketyapti.
8	O'zga madaniyatlarga e'tibor	Yunon-Rim, Turk va Fors madaniyatlari chorrahasida joylashgan va boshqa madaniyatlarni avaylab-asraydi.	Boshqa madaniyatlar, jumladan, zardushtiylik, buddizm, xristian va iudaizm madaniyatiga e'tibor kam.
9	So'fizm	Islom tamadduni, So'fizm rivojlanishiga o'z hissasini qo'shgan. So'fizmning buyuk namoyondasi Mavlono Rumiyning qabri shu yerda joylashgani uchun e'zozlanadi.	300 dan ortiq avliyolar, so'fizm ta'limotiga juda katta hissa qo'shgan, Qur'oni Karimdan keyin Islomda 2-tabarruk kitob sanalgan muallifi tug'ilib o'sgan yurti, bu insonlar to'g'risida to'liq ma'lumotlar hali olimlar tomonidan ochilmagan.
10	Arxeologiya-ga e'tibor	Konya yaqinida, Chatalguyuk degan qadimiy aholi yashaydigan punktida bundan qariyb 10 ming yil oldingi shahar topilgan va u dunyoning eng qadimgi shaharlaridan biri deb e'tirof etilgan. Bu esa qo'shimcha turistlar oqimini yaratmoqda.	Buxoroning markazi 3 yildan buyon vayron holda bo'lib, arxeologik tadqiqotlar o'tkazilmaydi. Buxoroni hatto 3 ming yillik tarixiga oid ma'lumotlar topilmagan.
11	Ma'naviy meros	Mavlaviy Sema marosimi (2008-yil)	Shaharning Eski shahar tarixiy qismi

12	UNESCOga kiritilgan obyektlar	Qadimgi neolit davri shari - Chatalguyuk (2012-yil)	“Poyi Kalon” ansambli;
13	Tadbirlar	Diniy festivallar tashkil etiladi (Darveshlar festivali, 1957-yildan buyon), lekin festivallarda dunyoviylik jihatlari diniy jihatdan ustun turadi. Bundan tashqari: Kutubxonalar haftaligi (30-mart dan 5-aprelgacha); “Bir nafas, bir ovoz” xalqaro turk-yapon teatr festivali (20-30-aprel); Turizm haftaligi (15-22-aprel); Muzeylar kuni (18-may); Xo‘ja Nasriddin festivali (5-10-iyun); Hazrat Mavlono tavalludi va Xalqaro Konya musiqa festivali (22-30-sentabr).	Dunyoviy festivallar tashkil etiladi, ammo, diniy festivallarga e’tibor qaratilmaydi, tashkil etilmaydi. Festivallardan: Xalqaro “Ipak va ziravorlar” festivali (may oyida); Xalqaro Zargarlik va zardo‘zlik festivali (21-25-may); Nasriddin Afandi festivali va boshqalar.
14	Muzeylar holati	Muzeylari rang – barang, juda ko‘p va ular shaharning muhim turistik obyektlari sanaladi.	Muzey ahamiyatiga ega bo‘lgan Ark qo‘rg‘onining 10 dan 1 qismida muzey tashkil etilgan, Qolgan qismi yo ishlatilmaydi yo vayrona holatda.
15	Turistik destinatsiyalar ning reklama qilinishi	Play Marketda “Konya shahar gidi” mobil ilovasi, turizmini targ‘ib qiluvchi https://www.turizmebakis.com/konya-turizmi/ , https://www.konyadayatirim.gov.tr , https://www.cografya.gen.tr/ saytlari doimiy faoliyatda va yangilanib turadi.	https://uzbektourism.uz/ saytida respublika bo‘yicha jami ma’lumotlar keltirilgan, viloyat bo‘yicha alohida ma’lumot kam.
16	Tarixiy jozibadorligi	Poytaxtdan ko‘ra o‘zining qadimiy qiyofasini saqlab qola olgan	O‘rta asrlarda shakllangan qiyofani saqlab qolish qiyin bo‘lmoqda, u o‘zligini yo‘qotmoqda.

Izoh: muallif ishlanmasi.

Taqqoslash shuni ko‘rsatadiki, bu ikkala shahar turistik potensial jihatdan bir - biriga juda yaqin, ammo uni ishlatish va samaradorligi jihatidan ancha farq qiladi, jumladan, joylar soni jihatidan deyarli bir xil ammo, shaharga turistlar Buxoroga Konyaga nisbatan 10-12 marta kam kelgan. Axborot resurslari va ularni ishlatishda esa buxorolik mutaxassislar hali ancha ishlashi kerakligini ko‘rsatadi. Transport holati va muzey potensialini rivojlantirish ustida ham ancha ishlash kerakligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, Buxoroni tarixini ko‘rsatadigan muzeylari, yarmarkalarni, parklarni ko‘paytirish ustida ishlash maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, Buxoro o‘zining tabarruk zotlarini dunyoga, jumladan, turistlarga tanitish ustida ham juda katta ishlar qilish talab qilinadi.

Foydalanilgan manbalar:

1. https://uza.uz/oz/posts/konya-turk-davlatligining-ilk-poytaxti_194855
2. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>
3. <https://www.tutu.ru/geo/turkey/kurort/konya/>
4. <https://balttur.spb.ru/countries/turkey/konya.html>
5. <https://uzbektourism.uz/>

MEHMONXONA XIZMATLARI SIFATI VA UNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

Yuldashev Kamol Sharifovich

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası mudiri, i.f.f.d., (PhD)

O'ljayev Temurbek Azamat o'g'li

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Mustaqillik yillarida O'zbekistonda turizm sohasi hamda unga bevosita va bilvosita aloqador tarmoqlarni rivojlantirish borasida sezilarli institutsional va tashkiliy o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi qonunining qabul qilinishi turizm sohasining huquqiy asoslarini mustahkamlab, hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy va tabiiy resurslaridan turizm maqsadlarida samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlar yaratdi. Mazkur hujjat va unga hamohang davlat dasturlari doirasida turizm infratuzilmasini rivojlantirish, yangi turistik yo'nalishlar va xizmat turlarini joriy etish, shuningdek, sohani boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi.

Natijada turizmning barqaror rivojlanishi uni milliy iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari va hududiy ishlab chiqarish majmualari bilan yanada chuqurroq integratsiyalashuviga olib keldi, bu esa kelgusida turizm industriyasining iqtisodiy salohiyati va raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim omil sifatida namoyon bo'lmoqda.

Sifatni boshqarish masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqotlarda "xizmat sifati" tushunchasi turlicha talqin etilgan bo'lsa-da, ularning barchasida xizmatlarning iste'molchiga yo'naltirilganligi asosiy mezon sifatida e'tirof etiladi. Mazkur yondashuvlarni tahlil qilish maqsadida biz ayrim mualliflarning fikr-mulohazalariga tayangan holda, ularning natijalarini umumlashtiramiz va sifatga oid qarashlarimizni qisqacha bayon etamiz. N. Y. Arbuzova fikriga ko'ra [1], mehmonxona xizmatlari sifati – bu ma'lum xizmatlarning xossalari va tavsiflari majmuasi bo'lib, mehmonlarni joylashtirish va yashash, ovqatlantirish hamda boshqa qo'shimcha xizmatlar jarayonida belgilangan parametrlar yoki ehtimol qilinayotgan kutish va talablarni qondirish darajasini ifodalaydi. R. Braymer esa mehmonxona biznesida xizmatlar sifati ularning belgilangan standartlarga muvofiq ko'rsatilishi, mazkur standartlar firma, korporatsiya, assotsiatsiya yoki yagona tarmoq doirasida tasdiqlangan bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi; uning fikricha, normativlardan hatto kichik chetga chiqishning o'zi sifatning mavjud emasligidan dalolat beradi [2].

Hozirgi davrda mehmonxona industriyasi mintaq va mamlakatlar xo'jaligi tarkibida qudratli tizim sifatida shakllanib, turizm iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismiga aylangan. Mehmonxona industriyasi turli klass va kategoriyalarga mansub, xilma-xil jamoat va individual joylashtirish vositalaridan iborat bo'lib, ularga otellar, mehmonxonalar, motellar, yoshlar otellari va yotoqxonalar, apartamentlar, turistik qishloqlar, shuningdek, turistlarni joylashtirishda ishtirok etadigan xususiy sektor vakillari – uy mehmonxonalari va boshqa shu kabi obyektlar kiradi.

Biznes nuqtayi nazardan mehmonxonalar tijorat yo'nalishidagi xo'jalik yurituvchi subyektlar bo'lib, bozorga o'zining maxsus mehmonxona mahsulotini – kompleks xizmatlar majmuasi, qulayliklar va servis shaklida namoyon bo'ladigan "tovar"ni taklif etadi. Ushbu mahsulot tarkibida, eng avvalo, tashrif buyuruvchilarni joylashtirish hamda ovqatlantirish xizmatlari bazaviy o'rin tutadi.

Mehmonxona xizmatlari o'zining qator o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'lib, mazkur jihatlarni chuqur anglash va ular asosida xizmat ko'rsatish jarayonini to'g'ri tashkil etish hamda boshqarish mehmonxonalar faoliyati samaradorligini, xizmat sifati darajasini va daromad hajmini oshirishga xizmat qiladi. Bu va boshqa bir qator omillar mehmonxona xizmatlariga xos quyidagi tipik xususiyatlar bilan bevosita bog'liqdir:

1. Xizmat va mahsulotlarni ishlab chiqarish hamda iste'mol qilish jarayonlarining bir vaqtda sodir bo'lishi.

2. Mehmonxona xizmatlari ishlab chiqarilishi va iste'mol qilinishi vaqt jihatidan bir-biridan ajralmaydigan jarayonlardir. Bunday xizmatlarni ko'rsatish jarayonida ham iste'molchi (mehmon), ham ijrochi (xodim) faol ishtirok etadi va xizmat ko'rsatish, odatda, ijrochi tomonning – mehmonxona hududida amalga oshiriladi. Xizmat ko'rsatuvchi xodim mijoz bilan bevosita muloqotda bo'lib, u mehmonxona xizmatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qabul qilinadi.

Natijada mehmonxona xizmatlarining sifati ko'p jihatdan mehmonning xodim xulq-atvori, muloqot madaniyati va professional yondashuviga bergan subyektiv bahosiga bog'liq bo'ladi.

3. Xizmatlarning nomoddiyligi (sezilmasligi).

4. Mehmonxona xizmatlari, boshqa xizmat turlari kabi, nomoddiy (intangible) tabiatga ega bo'lib, ularni oldindan "ko'rib", ushlab yoki to'liq baholab bo'lmaydi. Xizmatlar moddiy mahsulotdan farqli ravishda saqlanmaydi, omborga qo'yilmaydi, balki faqat ularni ko'rsatish va iste'mol qilish jarayonida real mavjud bo'ladi. Shuning uchun mehmonxona xizmati sifati haqidagi tasavvur mehmonlarda asosan xizmat ko'rsatish jarayoni yakunida yoki uning davomida shakllanadi.

5. Xizmatlarni zaxiralab bo'lmasligi (g'amlab qo'yish imkoniyatining yo'qligi).

6. Mehmonxona tomonidan ishlab chiqariladigan mahsulot – ya'ni joylashtirish va boshqa xizmatlar – aniq vaqt kesimida mavjud bo'lgan talabni qondirishga mo'ljallangan bo'lib, ularni kelajak uchun "g'amlab qo'yish" yoki saqlashning imkoni yo'q. Agar xizmat ko'rsatish o'z vaqtida va yetarli sifat darajasida ta'minlanmasa, mehmonxona ma'lum bir davr uchun mo'ljallangan daromad olish imkoniyatini yo'qotadi va ushbu yo'qotilgan daromadni qayta tiklashning iloji bo'lmaydi. Shu bois xizmatlar oqimini rejalashtirish, bandlik darajasini boshqarish va operativ boshqaruv qarorlarini qabul qilish mehmonxona boshqaruvi uchun strategik ahamiyatga ega.

7. Sifatning o'zgaruvchanligi (barqaror emasligi).

8. Mehmonxona xizmatlari sifati yuqori darajada o'zgaruvchan bo'lib, u ko'p jihatdan xizmatni kim, qachon va qanday sharoitda ko'rsatayotganiga bog'liq. Xodimning psixofiziologik holati, kayfiyati, shaxsiy muammolari (masalan, oilaviy muammolar, charchoq va boshqalar) xizmat ko'rsatish sifati va mijoz bilan muloqot darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin. Natijada bir xil xodim bir kunda xizmatni yuqori darajada ko'rsatsa, boshqa bir kunda turli subyektiv omillar sabab ancha past darajada xizmat ko'rsatishi ehtimoli mavjud. Xizmat sifatining bunday tebranishi va barqaror emasligi mehmonxona industriyasi bo'yicha mijozlar noroziligi, shikoyatlar va salbiy fikrlarning shakllanishiga olib keluvchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Mehmonxona biznesida xizmatlar sifatini oshirish bo'yicha quyidagi istiqbolli yo'nalishlarni ajratib ko'rsatish mumkin:

• Mehmonxonaning moddiy-texnika bazasi va infratuzilmasini takomillashtirish.

Mehmonxona infratuzilmasining barcha tarkibiy elementlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir va o'zaro aloqalarni zamonaviy talablar va xalqaro me'yorlar asosida optimallashtirish, yangilash va kompleks ravishda yaxshilash.

• **Yangi texnologiyalarni joriy etish.** Ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarida, jumladan, mijozlar bilan bevosita o'zaro shaxsiy aloqalar va operatsion faoliyatda zamonaviy axborot-kommunikatsiya va servis texnologiyalarini keng qo'llash.

• **Inson resurslarini rivojlantirish.** Mehmonxona xodimlarining kasbiy mahorati, xizmat ko'rsatish ko'nikmalari va kommunikativ vakolatlarini yuqori darajada shakllantirish va muntazam ravishda rivojlantirish orqali yuqori darajadagi mehmondo'stlik va servis madaniyatini ta'minlash.

• **Xizmat sifati menejmentini tizimlashtirish.** Xizmatlar sifatini boshqarish jarayonlarini mazkur mehmonxonaning ichki standartlari hamda keng e'tirof etilgan xalqaro sifat standartlari (ISO va boshqalar) asosida tashkil etish, ularni amaliyotga moslashtirish va doimiy ravishda takomillashtirib borish.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mustaqillik yillarida O'zbekistonda turizm sohasi va ayniqsa mehmonxona industriyasi milliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylangan bo'lib, xizmatlar sifati masalasi raqobatbardoshlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biriga aylandi. Mehmonxona korxonalarining tijorat subyekti sifatidagi o'rni, ularning bozorga kompleks xizmatlar majmuasi ko'rinishidagi "mehmonxona mahsuloti" bilan chiqishi bu sohada sifatni boshqarishning ilmiy asoslangan yondashuvlarini ishlab chiqishni talab etadi.

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, "xizmat sifati" tushunchasi turlicha talqin qilinadi, biroq ularning barchasida xizmatlarning iste'molchiga yo'naltirilganligi ustuvor mezon sifatida qaraladi. N.Yu. Arbuzova mehmonxona xizmatlari sifatini mehmonlarni joylashtirish, ovqatlantirish va qo'shimcha xizmatlar ko'rsatish jarayonida belgilangan parametrlar hamda mijoz kutishlarini qondirish darajasi bilan bog'liq xossalarni majmuasi sifatida izohlaydi, R.A. Braymer esa xizmat sifati

mezonini korxona va tarmoq darajasida qabul qilingan standartlarga qat'iy muvofiqlik bilan bog'laydi. Bu yondashuvlar mehmonxona xizmatlari sifatini nafaqat texnik va funksional jihatdan, balki normativ-huquqiy va boshqaruv nuqtayi nazaridan ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. ARBUZOVA, N.Yu. Tekhnologiya i organizatsiya gostinichnyh uslug: uchebnoe posobie dlya studentov vuzov. M.: Akademiya, 2009. – 224 s.
2. BREYMER, R.A. Osnovy upravleniya v industrii gostepriimstva. M.: Aspekt Press, 1995. – 153 s.
3. KOPYAK, M.V.; SKOBKIN, S.S. Upravlenie kachestvom v gostinitse: uchebnoe posobie dlya vuzov. M.: Magistr, 2008.
4. AKBABA, A. Measuring service quality in the hotel industry: A study in a business hotel in Turkey // *International Journal of Hospitality Management*. 2006. – Vol. 25, No. 2. – P. 170–192.
5. BAYLIK, S.I. Gostinichnoe hozyaystvo: organizatsiya, upravlenie, obsluzhivanie: uchebnoe posobie. 3-e izd. – K.: Dakor, 2008. – 288 s.

TURIZM SANOATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SMART TURIZM PLATFORMALARINING SAMARADORLIGI

D.B. O'roqova,

Buxoro davlat universiteti

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası

i.f.f.d., dotsent.,

d.b.o'roqova @buxdu.uz

Annotatsiya. Turizm sohasida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalari turizm industriyasining raqobatbardoshligini ta'minlashda hal qiluvchi omilga aylanmoqda. Soha vakillari onlayn xizmatlar, mobil ilovalar va sun'iy intellekt imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali mahsulot va xizmatlar sifatini oshirish, turistlar sonini ko'paytirish, iqtisodiy samaradorlikni yaxshilash va turizm brendlarini mustahkamlashlari mumkin. Shu bilan birga, zamonaviy texnologiyalarning to'g'ri qo'llanishi mijozlarga yuqori darajadagi qulaylik va xavfsizlikni ta'minlab, turizm sohasining barqaror rivojlanishiga keng yo'l ochadi. O'zbekiston Respublikasi so'nggi yillarda turizm sohasini jadal rivojlantirish, uni iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylantirish borasida keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. Xususan, raqamli texnologiyalarni joriy etish va "aqlli" (smart) turizm platformalarini rivojlantirishga qaratilgan hujjatlar ham qabul qilinib, amaliyotga tadbiiq etilmoqda. Ushbu maqolada mazkur islohotlarning huquqiy asosi, amaliy qo'llanilishi va kutilyotgan samarasi haqida fikr boradi.

Kalit so'zlar. Hududiy turizm, raqamli texnologiyalar, turizm, turistik xizmatlar, onlayn bron qilish, mobil ilovalar, raqamlashtirish, raqamli faoliyat.infratuzilmasi, O'zbekiston turizm siyosati

Abstract. In the tourism sector, digital technologies and smart tourism platforms are becoming a decisive factor in ensuring the competitiveness of the tourism industry. Using online services, mobile applications and artificial intelligence, industry representatives can improve the quality of products and services, increase the number of tourists, improve economic efficiency and strengthen tourism brands. At the same time, the competent use of modern technologies will provide customers with a high level of comfort and safety, paving the way for the sustainable development of the tourism industry. In recent years, large-scale reforms have been implemented in the Republic of Uzbekistan to accelerate the development of the tourism sector and turn it into one of the priority areas of the economy. In particular, documents aimed at introducing digital technologies and developing smart tourism platforms have been adopted and are being implemented. The article discusses the legal basis, practical application and expected impact of these reforms.

Key words: Regional tourism, digital technologies, tourism, travel services, online booking, mobile applications, digitalization, digital activity.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PQ–4095-sonli qarori va 2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-sonli Farmoni, O‘zbekiston turizm sanoatini modernizatsiya qilish va raqamli texnologiyalarni keng qo‘llashda muhim hujjatlar hisoblanadi. Bu qarorlar, turizm tarmog‘ining jadal rivojlanishi, xizmat ko‘rsatish sifatining yuksaltirilishi hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etishga qaratilgan keng qamrovli chora-tadbirlarni belgilaydi. Ushbu hujjatlar, ayniqsa, raqamlashtirish jarayonlari, onlayn xizmatlar va elektron turizm platformalarini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi.

O‘zbekistonning turizm sanoatini raqamlashtirishga bo‘lgan e‘tibori, “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasi doirasida davom etmoqda. Ushbu strategiya, iqtisodiyotning barcha sohaslarini, shu jumladan turizmni, raqamli texnologiyalar bilan boyitish maqsadida aniq maqsadlar belgilaydi. Bu hujjatning doimiy amaliyoti turizm sohasida raqamli yechimlarni, masalan, "aqlli" boshqaruv tizimlari, onlayn bronlash, elektron to‘lovlar, virtual gidlar va interaktiv xizmatlarni rivojlantirish uchun mustahkam asos bo‘lmoqda. Bu innovatsiyalar, nafaqat turizmni jadal rivojlantirish, balki turizm xizmatlarini xalqaro darajada raqobatbardosh qilishni ta‘minlaydi.

Turizm sanoatida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali, nafaqat turistik xizmatlar sifatini oshirish, balki turizm infratuzilmasining samarali boshqarilishi mumkin. O‘zbekiston Respublikasi "Turizm to‘g‘risida"gi qonuni (yangi tahriri 2019-yilda qabul qilingan) turizm industriyasiga raqamli texnologiyalarni tatbiq etish orqali xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash, iste‘molchilarning huquqlarini himoya qilish va turistik xavfsizlikni ta‘minlashni maqsad qilib qo‘yadi. Bu qonun, turizm sohasidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va xalqaro maydondagi raqobatbardoshlikni oshirishda muhim hujjat hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali, turizm kompaniyalari xizmat ko‘rsatish jarayonlarini soddalashtirishi, vaqtni tejashi va foydalanuvchi ma‘lumotlarini tezkor va samarali tahlil qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar va "aqlli shahar" konsepsiyasi, shahar infratuzilmasini va madaniy muhitni isloh qilishga xizmat qiladi. "Aqlli shaharlar"da raqamli yechimlar yordamida turistlarga mahalliy aholi bilan muloqot qilish, turistik joylar haqida ma‘lumot olish, transport tizimlaridan samarali foydalanish va boshqa xizmatlardan to‘g‘ridan-to‘g‘ri foydalanish imkoniyatlari yaratiladi. Sayohatni rejalashtirish va mahalliy til bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etish uchun sinxron tarjima qiluvchi audio dasturlar va interaktiv tizimlar yordamida turistlarga qulayliklar yaratish mumkin. Shu bilan birga, turizm sanoatida raqamli texnologiyalarni joriy etish nafaqat xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilash, balki butun turizm ekotizimini rivojlantirishga yordam beradi. Zamonaviy texnologiyalar orqali turistlar uchun personal yondashuvlar, multimedia kontentlar va "aqlli" boshqaruv tizimlari yaratish mumkin. Bu, turizmni yanada raqobatbardosh qilish va sohani yangi bosqichga olib chiqish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Raqamli texnologiyalarni joriy etishning asosiy maqsadi, turizmning iqtisodiyotdagi ahamiyatini oshirish va uni barqaror rivojlantirishdir. Turizmning raqamli ekotizimga aylanishi, nafaqat sayyohlar, balki mahalliy aholi, xususiy sektor va davlat idoralari uchun ham foydalidir. Bu esa, o‘z navbatida, iqtisodiy o‘sishni ta‘minlaydi va turizmning uzoq muddatli rivojlanishini kafolatlaydi.

2020-yil 5-oktabrdagi PF–6079-sonli Farmon, "Raqamli O‘zbekiston — 2030" strategiyasini tasdiqlash orqali turizm sohasida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish va rivojlantirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilaydi. Bu strategiya, nafaqat turizmni rivojlantirish, balki barcha sohalarda raqamli texnologiyalarni keng qo‘llashni maqsad qilgan. Shu sababli, raqamli texnologiyalarni turizm sohasiga tatbiq etish, ushbu sohaning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi va O‘zbekistonni jahon turizm bozorida muvaffaqiyatli o‘rin tutishiga yordam beradi.

Adabiyotlar sharhi

Umuman olganda, turizmning raqamli ekotizimda rivojlanishi nafaqat sayyohlik xizmatlarini ko‘rsatish usulini, balki butun shahar infratuzilmasi va madaniy muhitni ham keng qamrovli isloh etishni taqozo etadi. Raqamli texnologiyalar orqali personal yondashuv, multimedia kontentlar va joriy etilayotgan “aqlli shaharlar” konsepsiyasi turizm sanoatini yangi bosqichga olib chiqib, sohada uzoq muddatli istiqbolli yutuqlarni kafolatlashga xizmat qiladi. O‘zlarining ishlarida jamoalarning oldingi tajribasi va texnologik beqarorlikning yangi xizmatlarni ishlab chiqishdagi salbiy ta‘sirini

o'rganadilar. Ular, mijozlar ishtirokida yangi xizmatlar rivojlanishini tahlil qilgan holda, ilgari ishlangan xizmatlarning muvaffaqiyatiga ta'sir ko'rsatadigan omillarni ta'kidlashadi¹³⁹. Aqlli turizm texnologiyalarining sayyohlar tajribasiga bo'lgan ta'sirini o'rganib, zamonaviy turizmning raqamli innovatsiyalar orqali qanday rivojlanayotganini ko'rsatadilar. Ushbu tadqiqotda sayyohlar tajribasini yaxshilashda texnologiyaning ahamiyati ta'kidlanadi¹⁴⁰. Turizm sohasidagi talabni tushunishning muhimligini va turizm manzillarining muvaffaqiyatini belgilovchi omillarni o'rganadilar qirg'oq va dengiz manzillari uchun mijozlar talabining motivatsiyasi va segmentatsiyasini tahlil qilgan.¹⁴¹ Ruminiyaning ekoturizm manzillaridagi sayohatchilar profilini, ularning mamnuniyatini va qaytib kelish niyatlarini tahlil qilgan. Ular turistlarning mamnuniyatini oshirish va qayta tashriflarni jalb qilish uchun zarur bo'lgan omillarni aniqlaydilar¹⁴². Langkavi oroliga tashrif buyurgan turistlarning mamnuniyatini o'rganish orqali, sayyohlar tajribasi bilan bog'liq asosiy elementlarni ko'rib chiqadilar. Ularning tadqiqoti, turizm bo'yicha xizmatlarni yaxshilash uchun turistlarning ehtiyojlarini qanday qondirish kerakligini ko'rsatadi (Aliman et al., 2016)¹⁴³. Stankov va Gretzel (2020) turizm 4.0 texnologiyalari va turistlar tajribasi haqida inson-markazli dizayn nuqtai nazaridan muhokama yuritadilar. Bu, sayyohlar uchun yangi raqamli texnologiyalarni ishlab chiqishda qanday yondashuvlar qo'llanilishi kerakligini ta'kidlaydi¹⁴⁴. Song va boshqalar (2019) turizm sohasida talabni prognoz qilish bo'yicha tadqiqotlar rivojlanishini tahlil qilib, turizm sohasining kelajagi va talabni aniqlashda ilg'or metodlarni ko'rsatadilar¹⁴⁵. Gunter va Onder (2016) Google Analytics vositalari yordamida shaharga kelgan sayyohlar sonini prognoz qilishni o'rganadilar. Bu ish, sayyohlar oqimini boshqarish va samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqishda qanday vositalar qo'llanilishi mumkinligini tushuntiradi¹⁴⁶. Bulchand-Gidumal (2022) sun'iy intellektning turizm va mehmondo'stlik sohasiga ta'sirini o'rganib, bu texnologiyaning yangi imkoniyatlarini va kelgusidagi tadqiqot yo'nalishlarini ta'kidlaydi¹⁴⁷. Ruiz-Meza va Montoya-Torres (2022) turistik sayohat dizayni muammosiga oid tizimli adabiyotlar sharhini taklif etadilar, shu bilan birga, kelajakda amalga oshirilishi kerak bo'lgan tadqiqotlarni belgilaydilar¹⁴⁸. Sarkar va boshqalar (2023) turizm sohasidagi tavsiya tizimlariga oid tadqiqotlarni tahlil qilib, kelajakda bu sohadagi innovatsiyalarni qanday rivojlantirish mumkinligi haqida muhokama yuritadilar¹⁴⁹. Yang va Chew (2021) mehmondo'stlikda xizmat ko'rsatuvchi robotlar modellari haqida tizimli adabiyotlar sharhini taqdim etadilar. Ular robot texnologiyalarining mehmondo'stlik sohasida qanday foydalanilishi mumkinligini va uning samaradorligini ko'rib chiqadilar¹⁵⁰. Samara va boshqalar (2020) sun'iy intellekt va katta ma'lumotlarning turizmda qo'llanilishi haqida batafsil tahlil qilib, kelajakdagi tadqiqot yo'nalishlarini belgilaydilar¹⁵¹. Bu sharhlar turizm va mehmondo'stlik sohasidagi texnologiyalar, sun'iy intellekt, innovatsiyalar va turizm talabining rivojlanishiga oid muhim tadqiqotlarni o'z ichiga oladi. Ular

¹³⁹ Carbonell, P.; Rodríguez-Escudero, A.I. The negative effect of team's prior experience and technological turbulence on newservice development projects with customer involvement. *Eur. J. Mark.* 2015, *49*, 278–301. [[CrossRef](#)]
2022, *14*, 3048. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁰ Zhang, Y.; Sotiriadis, M.; Shen, S. Investigating the Impact of Smart Tourism Technologies on Tourists' Experiences. *Sustainability*

¹⁴¹ Carvache-Franco, W.; Carvache-Franco, M.; Carvache-Franco, O.; Hernández-Lara, A.B. Motivation, and segmentation of the demand for coastal and marine destinations. *Tour. Manag. Perspect.* 2020, *34*, 100661. [[CrossRef](#)]

¹⁴² Constantin, C.P.; Ispas, A.; Candrea, A.N. Examining the Relationships between Visitors Profile, Satisfaction and Revisit Intentions: Evidence from Romanian Ecotourism Destinations. *Land* 2022, *11*, 186. [[CrossRef](#)]

¹⁴³ Aliman, N.K.; Hashim, M.S.; Wahid, S.M.; Harudin, S. Tourists' Satisfaction with a Destination: An Investigation on Visitors to Langkawi Island. *Int. J. Mark. Stud.* 2016, *8*, 173–188. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁴ Stankov, U.; Gretzel, U. Tourism 4.0 technologies and tourist experiences: A human-centered design perspective. *Inf. Technol. Tour.* 2020, *22*, 477–488. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁵ Song, H.; Qiu, R.T.; Park, J. A Review of Research on Tourism Demand Forecasting. *Ann. Tour. Res.* 2019, *75*, 338–362. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁶ Gunter, U.; Onder, I. Forecasting city arrivals with Google analytics. *Ann. Tour. Res.* 2016, *61*, 199–212. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁷ Bulchand-Gidumal, J. Impact of Artificial Intelligence in Travel, Tourism, and Hospitality. In *Handbook of e-Tourism*; Springer: Berlin/Heidelberg, Germany, 2022; ISBN 978-3-030-48651-8.

¹⁴⁸ Ruiz-Meza, J.; Montoya-Torres, J.R. A systematic literature review for the tourist trip design problem: Extensions, solution techniques and future research lines. *Oper. Res. Perspect.* 2022, *9*, 100228. [[CrossRef](#)]

¹⁴⁹ Sarkar, J.L.; Majumder, A.; Panigrahi, C.R.; Roy, S.; Pati, B. Tourism recommendation system: A survey and future research directions. *Multimed. Tools Appl.* 2023, *82*, 8983–9027. [[CrossRef](#)]

¹⁵⁰ Yang, J.; Chew, E. A Systematic Review for Service Humanoid Robotics Model in Hospitality. *Int. J. of Soc. Robot.* 2021, *13*, 1397–1410. [[CrossRef](#)]

¹⁵¹ Samara, D.; Ioannis, M.; Vassilios, P. Artificial Intelligence and Big Data in Tourism: A Systematic Literature Review. *J. Hosp. Tour. Tech.* 2020, *11*, 343–367. [[CrossRef](#)]

sohaning turli jihatlarini o'rganishga yordam beradi va keyingi tadqiqotlar uchun asos yaratadi. O'zbek olimlarining raqamli texnologiyalar orqali personal yondashuv, multimedia kontentlar va joriy etilayotgan "aqlli shaharlar" konsepsiyasi turizm sanoatini yangi bosqichga olib chiqib, sohada uzoq muddatli istiqbolli yutuqlarni ushbu maqolalarga alohida sharh yozishgan. Quyida ushbu adabiyotlar bo'yicha qisqacha sharh: Ruziev, S., Rasulov, H., & Yusupov, A. (2022). Mehmondo'stlik va turizm sanoatidagi boshqaruv soxalarida gender xilma-xilligi. Ushbu maqola mehmondo'stlik va turizm sanoatidagi boshqaruv sohalarida gender tengligini o'rganadi. Tadqiqotda, turizm sektori boshqaruv tizimlarida gender diskriminatsiyasi va uning rivojlanishga ta'siri muhokama qilinadi. Gender xilma-xilligi biznesdagi samaradorlikni oshirishga qanday ta'sir qilishi mumkinligi haqida fikrlar keltirilgan¹⁵². Nazrullaevna, M. G. (2021). Mechanisms for the development and management of innovative activity in Uzbekistan. Bu maqolada O'zbekistonda innovatsion faoliyatni rivojlantirish va boshqarish mexanizmlari haqida so'z boradi. Muallif, mamlakatda innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish uchun zarur bo'lgan boshqaruv metodlarini o'rganadi. Shuningdek, texnologik yangiliklarni joriy etishdagi muammolar va ularni hal qilish yo'llari ko'rsatilgan¹⁵³. Yusupov Abbosxon Aliyevich. (2023). Methodological principles of using human resources in the activity of small business subjects. Ushbu maqola kichik biznes sub'ektlarida inson resurslarini boshqarish metodologiyasiga bag'ishlangan. Muallif kichik biznesning muvaffaqiyatli ishlashi uchun zarur bo'lgan inson resurslarini boshqarish va ulardan samarali foydalanishning metodologik asoslarini tahlil qiladi¹⁵⁴. Omonjon, U. (2023). Ish bilarmonlik va mice turizmni axamyati. Maqolada ish bilarmonlik (MICE - Meetings, Incentives, Conferences, Events) turizmining o'rni va uning turizm sohasidagi ahamiyati haqida so'z boradi. Ishbilarmon turizm sohasida iqtisodiy ta'siri, imkoniyatlari va soha o'sishiga olib keluvchi omillar muhokama qilinadi¹⁵⁵. Yuldasheva Nilufarxon A'zamjon qizi, Umarov Azizjon Azamjon o'g'li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o'g'li. (2023). Sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot rivojlanishi. Ushbu maqola sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi haqida. Mualliflar, raqamli iqtisodiyotning global iqtisodiyotga ta'siri, shuningdek, sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga integratsiyasini tahlil qiladi¹⁵⁶. Qodirjon o'g'li, B. T., & Nazarali o'g'li, M. S. (2023). Fiscal policy as the primary tool to affect the strength of the capital markets. Bu maqola fiskal siyosatning kapital bozorlariga ta'siri haqida. Mualliflar, davlatning iqtisodiy siyosati orqali kapital bozorlarini boshqarish va ularga ijobiy ta'sir ko'rsatish mexanizmlari haqida bahs yuritadi¹⁵⁷. Xulosa ushbu maqolalar umumiy ravishda iqtisodiyot, turizm, innovatsiyalar, kichik biznes, sun'iy intellekt va fiskal siyosat kabi sohalarida O'zbekistonning rivojlanishini, yangi tendensiyalarni va ularga ta'sir qiluvchi omillarni tahlil qiladi. Ular o'zlarining zamonaviy metodologik yondashuvlari va masalalarga oid fikrlari bilan muhim ahamiyatga ega. Har bir maqola o'z sohasiga oid muhim yangiliklar va rivojlanish yo'llarini ko'rsatadi.

Metodologiya.

Turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining samaradorligini tahlil qilishda mantiqiy va taqqoslash usullari muhim ahamiyatga ega. Mantiqiy tahlil orqali, texnologiyalarning integratsiyasi, samaradorlikni oshirish va jarayonlarni avtomatlashtirishga qaratilgan asosiy mexanizmlar aniqlanadi. Masalan, internet, mobil ilovalar va sun'iy intellekt yordamida xizmatlarning shaxsiylashtirilishi va samaradorligi oshadi. Tizimning yaxlitligi orqali

¹⁵² Ruziev, S., Rasulov, H., & Yusupov, A. (2022). MEHMONDO'STLIK VA TURIZM SANOATIDAGI BOSHQARUV SOXALARIDA GENDER XILMA-XILLIGI. PEDAGOGSjurnali, 2(2), 156-173.

¹⁵³ Nazrullaevna, M. G. (2021). Mechanisms for the development and management of innovative activity in Uzbekistan. SOUTH ASIAN JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT RESEARCH, 77(4), 15-20

¹⁵⁴ Yusupov Abbosxon Aliyevich. (2023). METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF USING HUMAN RESOURCES IN THE ACTIVITY OF SMALL BUSINESS SUBJECTS. Intent Research Scientific Journal, 2(3), 182-187. Retrieved from <https://intentresearch.org/index.php/irsi/article/view/67>

¹⁵⁵ Omonjon, U. (2023). ISH BILARMONLIK VA MICE TURIZMNI AXAMYATI. QO 'QON UNIVERSITETIXABARNOMASI, 249-250.

¹⁵⁶ Yuldasheva Nilufarxon A'zamjon qizi, Umarov Azizjon Azamjon o'g'li, & Abdullayev Axrorjon Axadjon o'g'li. (2023). SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI IQTISODIYOT RIVOJLANISHI. QO'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 1(1), 73-75. <https://doi.org/10.54613/ku.v6i6.254>

¹⁵⁷ Qodirjon o'g'li, B. T., & Nazarali o'g'li, M. S. (2023). FISCAL POLICY AS THE PRIMARY TOOL TO AFFECT THE STRENGTH OF THE CAPITAL MARKETS. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 8, 32-35.

barcha xizmatlar bir platformada birlashtiriladi, bu esa foydalanuvchilarga qulaylik yaratadi va jarayonlarni tezlashtiradi.

Taqqoslash usuli esa turizm sanoatidagi raqamli texnologiyalarni boshqa sohalaridagi, masalan, elektron tijorat va sog'liqni saqlashdagi yondashuvlar bilan solishtirish imkonini beradi. Bu usul orqali turizmda yangi platformalar va texnologiyalarni tatbiq etishdagi samaradorlikni oshirishga erishish mumkin. Shuningdek, eski va yangi turizm usullarini taqqoslash, sayohatchilar uchun xizmatlar tezligi va qulayligini yaxshilashga yordam beradi.

Turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining samaradorligini tahlil qilishda analiz va sintez metodlari muhim ahamiyatga ega. **Analiz** usuli orqali turizmning turli qismlari va texnologik yechimlari alohida o'rganiladi. Masalan, onlayn bron qilish, mobil ilovalar, virtual haqiqat, sun'iy intellekt kabi texnologiyalar turizm xizmatlarini yaxshilashda asosiy omillar sifatida qaraladi. Har bir texnologiyaning qanday samaralar keltirishi, mijozlarga qanday xizmatlar taqdim etishi va bu xizmatlarning sifatini qanday oshirishi tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli platformalar yordamida jarayonlarning soddalashtirishi va biznesning samaradorligi oshishi ko'rsatiladi. **Sintez** usuli esa, tahlil qilingan alohida elementlarni birlashtirishga yordam beradi. Bunda barcha texnologiyalar va platformalar bir tizim sifatida ko'rib chiqilib, turizm sanoatining umumiy samaradorligini oshirishga yo'naltirilgan yangi yondashuvlar ishlab chiqiladi. Sintez orqali texnologik integratsiya, xizmatlar shaxsiylashtirilishi va mijozlar bilan interaktiv aloqalar yaxshilanadi. Masalan, raqamli platformalar orqali sayohatchilar uchun individual xizmatlar ko'rsatish, ma'lumotlar tahlili orqali mijoz ehtiyojlarini aniqlash va xizmatlarni optimallashtirish mumkin.

Analiz va sintezning birgalikdagi qo'llanilishi turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining samaradorligini oshirishda samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga yordam beradi. Bu metodlar turizm sohasining raqamli transformatsiyasini yanada tezlashtirishga imkon yaratadi va yangi texnologiyalarning maksimal foydasi ko'rsatilishini ta'minlaydi.

Iqtisodiy-statistik tahlil yordamida turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining samaradorligi o'lchanadi. Bu usul turizm sohasidagi texnologik yangilanishlarning iqtisodiy ta'sirini aniqlash uchun muhim vositadir. Raqamli platformalar va texnologiyalar, masalan, onlayn rezervatsiya tizimlari, mobil ilovalar va ma'lumotlar tahlili, xizmatlarning sifatini oshirish va xarajatlarni kamaytirishga yordam beradi. Statistik tahlil orqali, bu texnologiyalarning ta'siri raqamlar bilan o'lchanadi, masalan, foydalanuvchilar soni, daromad o'sishi, xizmatlar tezligi va mijozlar mamnuniyati kabi ko'rsatkichlar asosida. Statistik tahlil natijalariga ko'ra, raqamli texnologiyalar va smart platformalar turizm xizmatlari sifatini yaxshilash, jarayonlarni soddalashtirish va xarajatlarni optimallashtirish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Misol uchun, onlayn tizimlar yordamida sayohatchilarga qulayroq va tezroq xizmatlar ko'rsatish, mehmonxona va transport xizmatlarining samaradorligini oshirish mumkin. Bu, o'z navbatida, turizm sohasining iqtisodiy o'sishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Iqtisodiy-statistik tahlil yordamida, shuningdek, raqamli texnologiyalarning investitsiya samaradorligini, kompaniyalarning rentabelligini va mijozlar sonining o'sishini kuzatish mumkin. Natijada, turizm sanoatining raqamli transformatsiyasi orqali uzun muddatli iqtisodiy o'sish va barqaror rivojlanishga erishish imkoniyatlari yaratiladi.

Tanlanma kuzatish usuli turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining samaradorligini o'rganishda muhim rol o'ynaydi. Bu usul orqali, konkret hududlar yoki xizmat turlarida, masalan, onlayn mehmonxona rezervatsiyasi, sayohat agentliklarining mobil ilovalaridan foydalanish yoki smart turizm platformalarining faoliyatini to'g'ridan-to'g'ri kuzatish imkoniyati yaratiladi. Tanlanma kuzatish yordamida, raqamli texnologiyalarni qo'llagan sub'ektlar va mijozlar tajribasini o'rganish mumkin. Kuzatish jarayonida, mijozlar va turistik xizmatlar ko'rsatuvchilarning raqamli platformalardan foydalanish jarayonida yuzaga keladigan muammolar va afzalliklar aniqlanadi. Masalan, onlayn bron qilish tizimlarining samaradorligi, platformalar orqali sayohatni rejalashtirishdagi qulayliklar, va xizmatlar sifatining oshishi kabi ko'rsatkichlar tahlil qilinadi. Kuzatish orqali, xizmatlarning tezligi, mijozlarning qoniqish darajasi va texnologiyalarning amaliyotda qanday ishlashini aniq ko'rish mumkin.

Bu usul yordamida, texnologiyalarning samaradorligini o'lashda sezilarli ijobiy o'zgarishlar yoki muammolarni aniqlashga imkon beradi. Kuzatish natijalari, kelgusida raqamli texnologiyalarni optimallashtirish va yangi yechimlar joriy etishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, tanlanma kuzatish metodologiyasi turizm sanoatidagi raqamli transformatsiyaning samaradorligini baholashda katta yordam beradi va texnologiyalarning foydaliligini yaxshilash yo'lida strategiyalar ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Muhokama va natijalar

Bugungi kunda turizm sanoati tez rivojlanayotgan va global miqyosda katta o'zgarishlar yuz berayotgan soha bo'lib, raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalarining joriy etilishi bu o'zgarishlarni yanada chuqurlashtirib, sektorda samaradorlikni oshirishga katta yordam bermoqda. Turizm sanoatida raqamli texnologiyalarni integratsiyalash va yangi smart platformalar yaratish orqali xizmatlar sifatini yaxshilash, jarayonlarni soddalashtirish va foydalanuvchilarga individual xizmatlar taqdim etish imkoniyatlari oshdi. Biroq, ushbu o'zgarishlar va innovatsiyalarni samarali amalga oshirishda ba'zi muammolar ham yuzaga kelmoqda.

1. **Texnologik Yangi Yondashuvlar:** Raqamli texnologiyalar, masalan, onlayn bron qilish tizimlari, mobil ilovalar, sun'iy intellekt, virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR), turizm xizmatlarini shaxsiylashtirishda va sayohatni rejalashtirishda foydalanuvchilarga katta qulayliklar yaratmoqda. Bu texnologiyalar yordamida sayohatchilar o'z sayohatlarini internet orqali rejalashtirishi, onlayn mehmonxona rezervatsiyasi va transport xizmatlarini tanlashi mumkin. Shuningdek, mobil ilovalar orqali sayohatchilar har bir turistik joy haqida real vaqt ma'lumotlari olishadi. Smart turizm platformalari esa bu xizmatlarni bitta tizimda birlashtiradi va foydalanuvchiga qulay tarzda taqdim etadi.
2. **Samaradorlikni Oshirish:** Raqamli texnologiyalar turizm xizmatlarini soddalashtirishga yordam beradi. Masalan, onlayn tizimlar yordamida sayohat rejalashtirish jarayonida vaqt va mablag' tejash mumkin. Raqamli platformalar xizmatlarning tezligi, mavjudligi va sifatini oshiradi. Mijozlarga individual ehtiyojlarga mos xizmatlar ko'rsatish orqali ular uchun aniq va qoniqarli sayohat tajribasini yaratadi. Bu, o'z navbatida, turizm sanoatining umumiy samaradorligini oshiradi. Statistika ko'rsatishicha, onlayn bron qilish tizimlari orqali sayohatlar soni sezilarli darajada oshgan va bu raqamlar yil sayin yuqoriga ko'tarilmoqda.
3. **Tizimlar Integratsiyasi va Yagona Platformalar:** Raqamli texnologiyalarni turizm sanoatida muvaffaqiyatli qo'llash uchun tizimlar integratsiyasining muhimligi e'tiborga olinishi kerak. Smart turizm platformalari mehmonxona rezervatsiyasidan tortib, sayohatning barcha bosqichlarini qamrab olgan yagona tizim yaratishga imkon beradi. Boshqa sohalarda bu kabi tizimlar samarali ishlayotganini ko'rish mumkin, ammo turizmda bu tizimlarni joriy qilishda ko'plab texnik va operatsion muammolar mavjud. Masalan, turizm xizmatlarining ko'pligi va xilma-xilligi, shuningdek, foydalanuvchi ma'lumotlarini xavfsizligi va himoya qilish masalalari dolzarb hisoblanadi.
4. **Mijozlar Tajribasi:** Turizm sanoatida mijozlar tajribasi katta ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar yordamida sayohatchilar o'z ehtiyojlariga moslashtirilgan xizmatlar olishadi. Biroq, ba'zida foydalanuvchilar uchun texnologik yechimlar murakkab bo'lishi yoki mavjud texnologiyalar bir-biri bilan integratsiya qilinmagan bo'lishi mumkin. Bu holat esa, mijozlar uchun murakkabliklar yaratishi va xizmatlar samaradorligini pasaytirishi mumkin.

Turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart turizm platformalari samaradorlikni oshirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Raqamli platformalar orqali mijozlarga individual xizmatlar taqdim etish, vaqtni tejash, va jarayonlarni soddalashtirish mumkin. Bu xizmatlar o'z navbatida, sektorda raqobatni kuchaytiradi va kompaniyalarga yangi mijozlarni jalb qilish imkonini beradi. Biroq, turizm sanoatida raqamli transformatsiyani amalga oshirishda to'siqlar va muammolar ham mavjud. Ayniqsa, texnologiyalarni birlashtirishda va tizimlar o'rtasidagi integratsiyani amalga oshirishda ba'zi qiyinchiliklar mavjud.

Taklif va tavsiyalar:

1. **Texnologiyalarni Integratsiyalash:** Turizm sanoatida barcha xizmatlarni yagona platforma orqali integratsiya qilish zarur. Bu orqali mijozlar bir tizimda mehmonxona bron qilish,

transportni rejalashtirish va turistik joylar haqida ma'lumot olish kabi barcha xizmatlardan foydalanishlari mumkin. Bunda, foydalanuvchi tajribasini yaxshilashga imkon beruvchi tizimlar yaratish kerak.

2. **Kiberxavfsizlikni Kuchaytirish:** Raqamli texnologiyalarni keng qo'llash bilan birga, foydalanuvchi ma'lumotlarini himoya qilish va kiberxavfsizlikni ta'minlash masalasi alohida e'tibor talab etadi. Bu borada kuchli himoya tizimlari va shaffof xavfsizlik protokollarini ishlab chiqish zarur.
3. **Mijozlar Tajribasini Yanada Shaxsiylashtirish:** Sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili yordamida mijozlar uchun yanada shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etilishi kerak. Bu xizmatlar orqali foydalanuvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan sayohat rejalari va takliflar ishlab chiqilishi mumkin.
4. **O'quv va Rivojlantirish Dasturlari:** Turizm sohasida raqamli texnologiyalarni samarali qo'llash uchun, xodimlarni o'qitish va ularning raqamli ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. Bu, ayniqsa, kichik va o'rta turizm bizneslari uchun muhimdir

Xulosa.

Turizm sanoatida raqamli texnologiyalar va smart platformalarning samaradorligini oshirish orqali xizmatlar sifatini yaxshilash, vaqtni tejash va xarajatlarni kamaytirish mumkin. Ammo, bu jarayonda tizimlar integratsiyasini ta'minlash, xavfsizlikni kuchaytirish va mijozlar tajribasini yanada shaxsiylashtirish zarur. Yangi texnologiyalarni joriy etish, sektorda raqobatni kuchaytiradi va uzoq muddatda iqtisodiy o'sishga olib keladi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet. *Tourism Management*, 29(4), 609–623.
2. Kotler, P. (2000). *Marketing Management*. Prentice Hall.
3. Lund, H. (2011). Renewable energy strategies for sustainable development. *Energy*, 36(2), 912–921.
4. Schumpeter, J. A. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
5. Урокова, Д., & Акрамова, Н. (2023). SCRUM: ГИБКИЙ ПОДХОД К УПРАВЛЕНИЮ ПРОЕКТАМИ СФЕРА ТУРИЗМА. *Talqin va tadqiqotlar*, 1(1)
6. Mualiflik tarifi.
7. Bahridinovna, U. D. (2021, November). Development of the Service Sector: A Comparative Analysis of National and Foreign Practices. In " *ONLINE-CONFERENCES" PLATFORM* (pp. 222-228).
8. Qodirov, A., Urakova, D., Amonov, M., Masharipova, M., Ibadullaev, E., Xolmurotov, F., & Matkarimov, F. (2024). The dynamics of tourism, economic growth, and CO2 Emissions in Uzbekistan: an ARDL approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(6), 365-370.
9. Baxriddinovna, O. D. (2023). TURIZM XIZMATLAR BOZORIDA RAQOBATBARDOSHLIKNING MOHIYATI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 16(2), 158-163.
10. Урокова, Д. Б., & Толипов, М. У. У. (2020). Факторы, влияющие на развитие туризма в Узбекистане. *Достижения науки и образования*, (3 (57)), 21-23.
11. Fatilloevna, R. G., & Bahridinovna, U. D. (2021). THE ECONOMIC IMPORTANCE OF NATIONAL CRAFTS IN THE DEVELOPMENT OF TOURISM. *Academy*, (1 (64)), 52-54.

ТУРИЗМ СОҲАСИНИ КЛАСТЕРЛИ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ

Навруз-зода Зебинисо Бахтиёрвна

Бухоро давлат университети

иқтисодёт кафедраси доценти, PhD,

тел: +998907109094

Аннотация: Мақола туризм соҳасини кластерли ривожланиш усуллари бағишланган бўлиб, унда туризм соҳасида кластерлаштиришнинг географик, маҳсулот/хизмат, функционал, агломератив, дивизив ҳамда, SWOT ва PEST таҳлиллари усуллари тафсилот берилади.

Калит сўзлар: географик усул, маҳсулот/хизмат усули, функционал усул, агломератив усул, дивизив усул, SWOT-таҳил усули, PEST таҳлил усули.

Сўнгги йилларда мамлакатимиз амалиётида миллий иқтисодиётнинг турли тармоқлари, жумладан, туризм соҳасини кластерли усулда ривожлантиришга қаратилган тадқиқотлар сони ҳам ортиб бормокда, жумладан, М. Бойко [1], Н. Шпак [2], К.Й. Кулаков [3], У. Токбергенова [4], М.Т.Алимова, А.Р. Насимов, С.С.Рахмонов [5], Д.Д. Фундеану [6] кабилар томонидаан ўтказилган илмий изланишлар натижаларини тизимли таҳлил қилиш асосида бугунги кунда туризм соҳасида кластерлаштиришнинг географик, маҳсулот/хизмат, функционал, агломератив, дивизив ҳамда, SWOT ва PEST таҳлилларига асосланган усуллари кенг фойдаланилаётганлиги аниқланди. Ўрганишлар натижаларига кўра ушбу кластерлаштириш усуллари қуйидаги тартибда изоҳланади:

1.*Географик кластерлаш усули* – маълум бир ҳудудда жойлашган туристик маскан ва объектлар атрофида туристик хизмат ва маҳсулотлар ишлаб чиқарувчилар ўртасида ўзаро иқтисодий ҳамкорликка асосланган кластерларни шакллантиришни назарда тутди. Масалан, мазкур усулдан фойдаланган ҳолда, мамлакатимизнинг Бухоро, Самарқанд, Хива каби ҳудудларида жойлашган тарихий объектлар атрофида туристик кластерларни шакллантириш мумкин.

2.*Маҳсулот/хизмат кластери усули* – ушбу усулдан фойдаланишда маълум бир турдаги туристик маҳсулот ёки хизмат тури танлаб олиниб, ушбу хизмат ёки маҳсулотни ишлаб чиқаришда иштирок этувчи туристик субъектлар фаолиятини ўзаро бирлаштириш асосида юқори қўшилган қиймат занжирини яратиш назарда тутилади. Масалан, Ўзбекистон шароитида Зомин ҳудудида экотурист хизматлар бўйича кластерли ривожланиш имконияти мавжуд ҳисобланади.

3.*Функционал кластерлаштириш усули* – ушбу усул туристик хизматлар кўрсатишда соҳавий интеграцияни кучайтиришга қаратилган бўлиб, бунда туристик хизматлар кўрсатиш жараёнида турли функцияларни бажарувчи субъектлар, жумладан, меҳмонхона, гид, транспорт, таълим, молиявий хизматлар, ахборот ва шу каби бошқа хизмат кўрсатуви субъектлар фаолиятини ўзаро бирлаштириш асосида комплекс туристик хизматлар пакетини таклиф қилишга эришилади;

4.*Агломератив кластерлаштириш усули* – ушбу усул асосан кичик ва ўрта турдаги туристик хўжалик субъектлари фаолиятини ўзаро бирлаштириш асосида кичик ва ўрта туризм кооперацияларини ташкил этиш асосида намоён бўлади;

5.*Дивизив кластерлаштириш усули* – мазкур кластерлаштириш усули агломератив усул билан мазмунан қарама-қарши аҳамият касб этиб, бунда йирик туристик хизмат кўрсатиш билан шуғулланувчи интернационал компаниялар, туристик тизимлардан ихтисослашган бўлинмаларни кластер шаклида ажратиб мустақил субъект сифатида фаолиятини йўлга қўйилиши назарда тутилади;

6.*SWOT ва PEST таҳлиliga асосланган кластерлаштириш усули* – ушбу усулда туризм соҳасини ривожлантириш билан боғлиқ бўлган иқтисодий, технологик, сиёсий, ҳамда экологик омилларни чуқур таҳлил қилиш асосида туризм соҳасини ривожлантириш бўйича

устунликлар ва кучсиз жиҳатларни баҳолаш натижаларига асосланган ҳолда энг самарали йўналишларни белгилаб олиш орқали туристик кластерларни ташкил этилади.

Туризм соҳасини кластерлаштириш усуллари татқиқ этиш борасида ўтказилган тадқиқотларимиз асосида ушбу усуллардан мамлакатимиз амалиётида фойдаланишнинг устуворликлари бўйича қуйидаги хулосаларни шакллантиришга эришилди:

мамлакат туризм соҳасида географик кластерлаш усулидан фойдаланиш орқали маданий ва зиёрат туризмни ривожлантириш самарадорлигини ошириш имкониятлари юқори ҳисобланади;

маҳсулот / хизмат турига асосланган кластерлаштириш усулидан экотуризм ва агротуризм соҳаларини ривожлантириш борасидаги ислохотларда фойдаланиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

мамлакатда туризм соҳасини функционал усулда ривожлантиришда шаҳар ва бизнес туризмни ривожлантириш мумкин бўлиб, бунда мамлакат пойтахти ҳисобланган Тошкент шаҳри энг мос келувчи ҳудудлардан ҳисобланади;

мамлакатнинг ҳунармандчилик ва миллий анъаналарга бой бўлган маданий марказлашган ҳудудларида агломератив усул орқали туризм соҳасини кластерлаштириш мақсад мувофиқ, леб ҳисоблаймиз;

Умуман олганда, ўтказилган таҳлилларга асосланиб, мамлакат туризм соҳасини ривожлантириш самарадорлигини оширишда маълум бир турдаги соҳани кластерлаштириш усулидан фойдаланиш юқори натижага эришиш имкониятини тўлиқ тақдим этмаслиги сабабли, бир вақтнинг ўзида улардан ўзаро мутаносибликда фойдаланиш кераклиги аниқланди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1.Boiko M., Bosovska M., Vedmid N., Melnychenko S., Okhrimenko A. Development of the Tourism Cluster. Problems and Perspectives in Management, Volume 15, Issue 4, 2017. – pp. 134-149.

2.Shpak N., Kulyniak I., Novakivskyi I., Oleksiv I. Clusterization in Tourism Development Level's Assessment of Regions: Example of Ukraine. Journal of Tourism and Service, Vol. 14, Issue 26, May, 2023. – pp. 45-56.

3.Kulakov K.Y., Uvarova S.S., Orlov A.K., Kankhva V.S., and Sudakova A.A. Determining the Level of and Potential for the Development of Tourism Clusters, Taking into Account Infrastructure and Urban Planning Factors. Sustainability, Vol. 16, No. 8660, 2024. – pp. 1-20. DOI: 10.3390/su16198660.

4.Tokbergenova U., Issakov Y., Abdimanapov B., Arslan M., Pavlichenko L., Aktymbayeva B., Beisembayeva A., Shaken ., Gajic T. Tourism Clusters in Emerging Destinations: Perceived Competitiveness and Economic Sustainability. J. Geogr. Inst. Cvijic., Sep, 2025. – pp. 1-17. DOI: 10.2298/IJGI250326016T.

5.Alimova M. T., Nasimov A. R., & Rakhmonov S. S. The methodology of the formation of tourist clusters: The example of the regions of Uzbekistan. PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology, Vol. 17 (7), 2020. – pp. 14462–14475.

6.Fundeanu D.D. Innovative Regional Cluster, Model of Tourism Development. 2nd Global Conference on Business, Economics, Management and Tourism, 30-31 October 2014, Prague, Czech Republic, Procedia Economics and Finance, Vol. 23, 2015. – pp. 744-749.

TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA XALQARO HAMKORLIKNI KENGAYTIRISH IMKONIYATLARI

Nizamov Akmal Asliddinovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent

ZARMED UNIVERSITETI

akmal.asliddinovich@gmail.com

Ne'matova Sanobar Shermat qizi

ZARMED UNIVERSITETI talabasi

Sanobarnematova82@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada turizm sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirishning dolzarb jihatlari, mavjud muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari, shuningdek, xalqaro hamkorlikni kengaytirish orqali ta'lim sifatini oshirish masalalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Jahon tajribasi asosida taklif va strategiyalar ishlab chiqiladi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные аспекты совершенствования системы подготовки кадров в сфере туризма, существующие проблемы и пути их устранения, а также вопросы расширения международного сотрудничества и повышения качества образования на научной основе. На основе международного опыта разрабатываются предложения и стратегии.

Annotation: This article analyzes the urgent aspects of improving the system of training personnel in the field of tourism, the existing problems and ways to eliminate them, as well as issues of enhancing international cooperation and improving the quality of education based on scientific approaches. Proposals and strategies are developed based on international experience.

Kalit so'zlar: Turizm ta'limi, kadrlar tayyorlash, innovatsiya, xalqaro hamkorlik, ta'lim sifati, stajirovka, integratsiya.

Ключевые слова: образование в сфере туризма, подготовка кадров, инновации, международное сотрудничество, качество образования, стажировка, интеграция.

Keywords: tourism education, personnel training, innovation, international cooperation, quality of education, internship, integration.

Bugungi kunda turizm sohasi global iqtisodiyotning eng jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Raqamlar va real holatlar shuni ko'rsatmoqdaki, turizm – bu shunchaki sayohat emas, balki madaniyatlar o'rtasidagi ko'prik, iqtisodiy barqarorlik garovi va ijtimoiy taraqqiyot omilidir. Jahon bo'yicha har yili milliardlab sayyohlar turli davlatlarga tashrif buyurmoqda va ular bilan birga katta mablag', tajriba va imkoniyatlar oqimi ham harakatda bo'lmoqda. Shunday sharoitda, har bir mamlakat oldida bitta savol turibdi: "Bu ulkan imkoniyatlardan qanday qilib samarali foydalanish mumkin?" Albatta, buning eng asosiy kaliti – malakali, tashabbuskor va xalqaro talablar darajasidagi kadrlar tayyorlashdir. Aynan inson kapitali turizmning sifatli rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lib, bu soha uchun tayyorlanayotgan mutaxassislarining bilim, ko'nikma va madaniy saviyasi har qanday infratuzilmadan muhimroq hisoblanadi. O'zbekistonda ham turizm davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. So'nggi yillarda yurtimizda ko'plab mehmonxonalar, yo'l-transport obyektlari, servis infratuzilmalari barpo etilmoqda. Ammo shu bilan birga bir muhim haqiqat ham bor: infratuzilma bilan bir qatorda xizmat ko'rsatish madaniyatini shakllantira oladigan, zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega inson resurslari yetarlicha shakllanmas ekan, bu sohaning to'liq rivoji ta'minlanmaydi. Shu bois, mazkur maqolada turizm sohasida kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, mavjud muammolarni aniqlash, xalqaro tajribani o'rganish hamda hamkorlikni kengaytirish imkoniyatlari keng yoritiladi. Maqsad – O'zbekiston turizm sohasi uchun raqobatbardosh va innovatsion fikrlovchi kadrlar zaminini yaratish yo'lida ilmiy asoslangan takliflar berishdir.

Turizm sohasida kadrlar tayyorlashning dolzarbligi Turizm sohasida xizmatlar sifatini ta'minlashda inson omili hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining

Butunjahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) hisobotlariga ko'ra, turizm kadr tayyorlash va ularning malakasini oshirish darajasi bevosita sohaning rivojlanish sur'atlariga ta'sir qiladi. Bu borada kadrlar faqatgina sayohat agentliklari yoki mehmonxonalar uchun emas, balki turoperatorlar, gidlar, transport xodimlari, ovqatlanish va xizmat ko'rsatish tarmog'i uchun ham yetarlicha tayyorlanishi kerak.

O'zbekiston tajribasi: yutuqlar va mavjud muammolar O'zbekistonda so'nggi yillarda turizm sohasi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Respublikada "Ipak yo'li" xalqaro turizm universiteti, Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti, Buxoro davlat universiteti, Urganch va Samarqanddagi oliy ta'lim muassasalari turizmga ixtisoslashtirilgan fakultetlar tashkil etdi. Ammo hali-hanuz ayrim muammolar dolzarbligicha qolmoqda: o'quv dasturlarining amaliyotdan uzoqligi; xorijiy tillarni o'qitishdagi zaiflik; zamonaviy texnologiyalarning o'quv jarayoniga yetarlicha joriy etilmagani; ta'lim va turizm sohasi o'rtasidagi real sektor hamkorligining pastligi.

Xalqaro tajriba: ilg'or yondashuvlar Dunyoning yetakchi mamlakatlarida turizm sohasi bo'yicha ta'lim tizimi quyidagi tamoyillarga asoslanadi: Shveysariya: "dual ta'lim tizimi" asosida talaba bir vaqtning o'zida o'qiydi va amaliyotda qatnashadi. Bu esa bitiruvchilarning darhol ishga tayyor bo'lishini ta'minlaydi. Janubiy Koreya: raqamli texnologiyalar va innovatsiyalar asosida virtual turizm laboratoriyalari tashkil etilgan. Turkiya: xizmat ko'rsatish madaniyatiga e'tibor, chet tillar va mehmondo'stlik falsafasini chuqur o'rgatishga yo'naltirilgan. Ushbu tajribalarni O'zbekistonga moslashtirish orqali milliy turizm ta'lim tizimi sifati sezilarli darajada oshirilishi mumkin.

Xalqaro hamkorlik: imkoniyatlar va istiqbollar Bugungi kunda O'zbekistonning ko'plab oliy o'quv yurtlari xorijiy universitetlar bilan hamkorlikni yo'lga qo'yimoqda. Bu jarayon quyidagilar orqali yanada kengaytirilishi mumkin: qo'shma ta'lim dasturlari va ikki diplomli loyihalar; xorijiy mutaxassislarini jalb qilish; Talabalar uchun almashinuv dasturlari va amaliyotlar; xalqaro grant va stajirovkalarni yo'lga qo'yish.

Masalan, Toshkentdagi "Ipak yo'li" xalqaro universitetining Buxarest, Kuala-Lumpur, Dubay kabi shaharlardagi ta'lim muassasalari bilan hamkorlik tajribasi — milliy ta'lim tizimi uchun muhim model bo'la oladi.

Zamonaviy texnologiyalar va raqamli o'qitish imkoniyatlari Bugungi kunda sun'iy intellekt, big data, AR/VR texnologiyalar turizm yangi bosqichni boshlab berdi. Ularni o'quv jarayoniga integratsiya qilish — zamon talabi. Masofaviy ta'lim, mobil ilovalar orqali o'qitish, xizmatlarni onlayn boshqarish bo'yicha mutaxassis tayyorlash — global mehnat bozorida talabgir kadrlar yetishtirish uchun muhim.

Turizm sohasi jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan zamonaviy dunyoda kadrlar tayyorlash tizimining samaradorligi muhim strategik omil sifatida namoyon bo'lmoqda. Zero, turizm infratuzilmasi va marketing faoliyati qanchalik rivojlangan bo'lmasin, malakali, bilimli va xalqaro talablar darajasidagi inson resurslarisiz bu sohani barqaror rivojlantirish mumkin emas.

O'zbekiston sharoitida bu masala yanada dolzarb bo'lib, milliy turizm salohiyatini to'liq ishga solish uchun zamonaviy, raqobatbardosh va madaniyatlararo muloqotga layoqatli kadrlarni yetishtirish zarurati ortib bormoqda. Yurtimizda bu borada bir qator islohotlar amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, mavjud muammolar — o'quv dasturlarining amaliyotdan uzoqligi, xorijiy tillar o'qitishdagi kamchiliklar, xalqaro tajriba va texnologiyalar yetarlicha tatbiq etilmayotgani — sohani yangi bosqichga olib chiqishda to'siq bo'lmoqda. Shunday ekan, kadrlar tayyorlash tizimini isloh qilishda quyidagi yo'nalishlar asosiy e'tiborda bo'lishi lozim: o'quv jarayonlarini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish, amaliyotga yo'naltirilgan yondashuvni kuchaytirish va hududlar kesimida ta'lim sifati muvozanatlashtirish.

Xulosa qilib aytganda, turizm sohasi uchun yuqori malakali kadrlarni tayyorlash — bu nafaqat ta'lim tizimi oldidagi vazifa, balki butun jamiyat uchun dolzarb strategik yo'nalishdir. Bu yo'nalishda izchil islohotlar va samarali hamkorliklar orqali O'zbekiston turizm industriyasini xalqaro darajaga olib chiqish mumkin:

1. Ta'lim dasturlarini mehnat bozori talablariga moslashtirish.

- turizm sohasidagi real amaliyot bilan bog'liq kompetensiyalar asosida o'quv dasturlari qayta ko'rib chiqilishi kerak;
- har yili ish beruvchilar ishtirokida so'rovnoma asosida yangi dars modullari shakllantirish.
- 2. Dual ta'lim tizimini joriy etish.
- talabalar o'qish bilan bir vaqtda mehmonxonalar, sayyohlik firmalarida yarim stavkada ishlash orqali amaliy ko'nikmaga ega bo'lishadi;
- turizm universitetlari xususiy sektor bilan shartnomalar asosida hamkorlik qilishi zarur.
- 3. Til va IT ko'nikmalarini kuchaytirish.
- ingliz, rus, arab, xitoy tillarida so'zlashish amaliyoti muntazam tashkil etilsin;
- sayohat texnologiyalari (Amadeus, Galileo, Booking CMS) asosida alohida kurslar kiritilsin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4095-sonli qarori, 2019-yil 5-yanvar.
2. UNWTO. (2023). Global Report on Tourism Education and Training.
3. European Commission. (2022). Erasmus+ Programme Guide.
4. Mirzayeva G. (2021). "Turizm sohasida kadrlar tayyorlashning dolzarb muammolari." – "Iqtisodiyot va innovatsiya" jurnali, 3-son.
5. Toshkent xalqaro turizm universiteti rasmiy veb-sayti: www.tstu.uz

HUNARMANDCHILIKNI RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON SAVDO PLATFORMALARINING ROLI.

G.F.Ruziyeva

Buxoro Davlat texnika universiteti

i.f.f.d., (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida hunarmandchilik tarmog'ini modernizatsiya qilish va rivojlantirishda elektron savdo platformalarining o'rni tahlil qilingan. Elektron tijoratning hunarmandlar faoliyatini kengaytirish, mahsulotlarni xalqaro bozorlarga olib chiqish, marketing xarajatlarini kamaytirish va iste'molchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqani o'rnatishdagi afzalliklari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalari hunarmandchilik tarmog'ining barqaror o'sishini ta'minlashda raqamli infratuzilmani kengaytirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so'zlar: hunarmandchilik, raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, elektron platformalar, innovatsion marketing, barqaror rivojlanish.

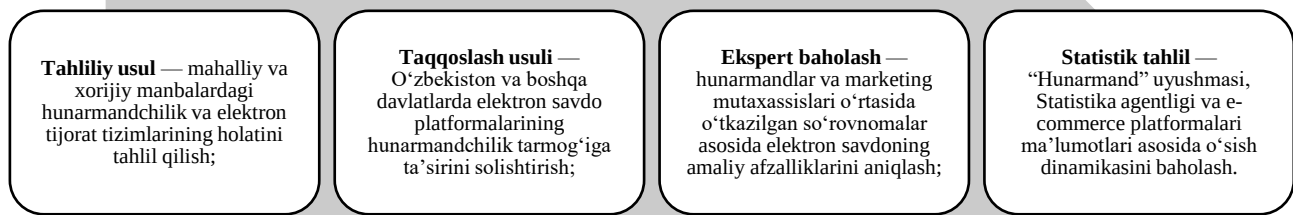
KIRISH

So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar milliy iqtisodiyotning barcha sohalarida, jumladan, hunarmandchilik tarmog'ida ham tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. O'zbekiston Respublikasida "Raqamli iqtisodiyot"ni rivojlantirish strategiyasi doirasida elektron savdo tizimlarini kengaytirish, hunarmandlar mahsulotlarini onlayn sotish imkoniyatlarini yaratish masalalariga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Hunarmandchilik milliy madaniyatning asosi, iqtisodiyotning muhim bo'g'ini bo'lib, zamonaviy sharoitda uning raqamli savdo tizimiga integratsiyalashuvi orqali eksport salohiyatini oshirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning asosiy maqsadi — elektron savdo platformalarining hunarmandchilik tarmog'ini rivojlantirishdagi rolini aniqlash va ularni samarali qo'llash yo'llarini ishlab chiqishdan iborat.

METODOLOGIYA

Tadqiqot jarayonida natijalarni ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlash maqsadida kompleks yondashuv qo'llanildi. Xususan, bir nechta ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanish orqali hunarmandchilik sohasini raqamli iqtisodiyot sharoitida rivojlantirishning nazariy hamda amaliy jihatlari chuqur tahlil qilindi.

1-rasm. Tadqiqotda ishlatilgan ilmiy-uslubiy yondashuvlar.

Tadqiqot jarayonida natijalarni ishonchligini va ilmiy asoslanganligini ta‘minlash maqsadida kompleks yondashuv qo‘llanildi:

➤ Tahliliy usul — ushbu usul yordamida mahalliy va xorijiy adabiyot manbalari, rasmiy statistik ma’lumotlar hamda elektron tijorat tizimlariga oid ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi. Tahliliy yondashuv hunarmandchilik va raqamli savdo tizimlarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, mavjud muammolar va imkoniyatlarni tizimlashtirishga xizmat qildi.

➤ Taqqoslash usuli — O‘zbekiston tajribasi boshqa rivojlanayotgan mamlakatlardagi elektron savdo platformalari faoliyati bilan solishtirildi. Bu metod orqali milliy hunarmandchilik mahsulotlarining raqamli bozorlardagi raqobatbardoshligini baholash, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy amaliyotga moslashtirish imkoniyati yaratildi.

➤ Ekspert baholash usuli — tadqiqot doirasida hunarmandlar, elektron tijorat sohasi mutaxassislari va marketing bo‘yicha ekspertlar o‘rtasida so‘rovnomalar o‘tkazildi. Ushbu metod orqali elektron savdoning amaliy afzalliklari, mavjud to‘siqlar hamda raqamli savodxonlik darajasiga oid subyektiv baholar to‘plandi va tahlil qilindi.

➤ Statistika tahlil usuli — “Hunarmand” uyushmasi, O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, shuningdek, yirik elektron savdo platformalarining ochiq ma’lumotlar bazasi asosida sonli ko‘rsatkichlar o‘rganildi. Ushbu usul yordamida hunarmandchilik tarmog‘ining raqamli savdo bozoridagi o‘rish dinamikasi, eksport geografiyasi va iqtisodiy samaradorligi aniqlanib, tendensiyalar statistik modellashtirish orqali ifodalandi.

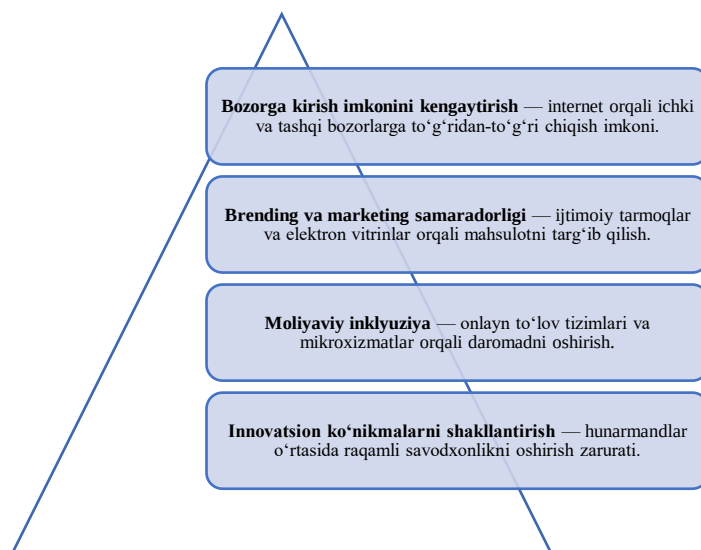
MUHOKAMA VA NATIJA. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, elektron savdo platformalarining joriy etilishi hunarmandchilik mahsulotlarining realizatsiyasida sezilarli o‘rish keltirib chiqarmoqda:

1-jadval

Ko‘rsatkichlar	2019-yil	2024-yil	O‘rish foizi
Onlayn sotuv hajmi (mlrd so‘mda)	48,6	276,4	469%
Hunarmandlar soni (elektron savdoda ishtirok etayotgan)	1 200	9 300	675%
Eksport geografiyasi (mamlakatlar soni)	8	35	337%

Eng faol platformalar sifatida “Etsy”, “Amazon Handmade”, shuningdek, mahalliy “UZEX”, “ZoodMall”, “ArtCraft.uz” kabi tizimlar qayd etildi. So‘rovnoma natijalariga ko‘ra, hunarmandlarning 76 foizi elektron savdo orqali doimiy mijozlar bazasini kengaytirgan, 63 foizi esa reklama va vositachilik xarajatlarining kamayganini ta‘kidlagan.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida hunarmandchilik tarmog‘ining rivojlanishi mamlakat iqtisodiy tizimining innovatsion modernizatsiyasini ifodalaydi. An‘anaviy ishlab chiqarish shakllari o‘rniga, elektron axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan biznes modellar hunarmandlar faoliyatida muhim o‘rin egallay boshladi. Xususan, elektron savdo platformalari — hunarmandlar uchun yangi bozor maydonini ochuvchi, marketing va savdo jarayonlarini soddalashtiruvchi asosiy raqamli vosita sifatida shakllanmoqda.

2-rasm. Raqamli iqtisodiyot sharoitida hunarmandchilikni rivojlantirishda elektron savdo platformalarining yo'nalishlari

Shu bilan birga, mavjud muammolar ham aniqlangan: internet infratuzilmasining notekis rivojlanishi, elektron to'lov tizimlaridagi cheklovlar, marketing kompetensiyalarining yetarli emasligi va intellektual mulk huquqlarini himoya qilishdagi kamchiliklar.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli iqtisodiyot davrida hunarmandchilik tarmog'ini barqaror rivojlantirishning muhim omillaridan biri — bu elektron savdo platformalaridan keng foydalanishdir. Elektron tijorat tizimlari nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki milliy madaniyatni xalqaro maydonda targ'ib etish imkonini ham yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. S.S. Gulyamov, R.H. Ayupov. Raqamli iqtisodiyot va elektron tijorat asoslari. T.: TMI, "Iqtisod-Moliya" nashriyoti, 2020, 510 bet.
2. Kenjabaev A.T., Jumaniyazova M.Yu. Elektron biznes asoslari.- T.: "MOLIYA-IQTISOD".- 2008.-287 bet.
3. U.Sharifxodjayev, Z.Xakimov. Interaktiv va raqamli marketing. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot. 2019.-271 b
4. Абдухалилова Л.Т. Интернет маркетинг. – Т.: Иқтисодиёт, 2019. 265 б.
5. Ergashxodjaeva Sh. J., Qosimova M.S., Yusupov M.A. Marketing. Darslik.- T.: Iqtisodiyot, 2018.-315 b.
6. Ergashxodjaeva Sh.Dj., Samadov A.N., Alimxodjayeva N.E., Sharipov I.B. Marketing kommunikatsiyasi. O'quv qo'llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2019.-418 b.
7. Gary Armstrong, Philip Kotler, Michael Harker, Ross Bernnan. Marketing an introduction. England, 2016, Paperback: 720 pages, Pearson.

PERSONAL MANAGEMENT IN TOURISM: STRATEGIES FOR ENHANCING HUMAN RESOURCE EFFECTIVENESS

Khamidova Mutabarxon Abdumalik qizi

PhD student at the Department of Economics,
Karshi State University.

muhayyo.xamidova@bk.com

Abstract. *The tourism industry is one of the fastest-growing sectors globally, significantly impacting economic development and employment. However, effective human resource management is critical to sustaining this growth and ensuring employee satisfaction. This thesis explores various personal management strategies applied in the tourism sector, addressing recruitment, training,*

employee engagement, and retention. Utilizing a mixed-methods approach, the study analyzes qualitative interviews and quantitative surveys from industry professionals, offering insights into best practices and challenges in personal management within tourism. The findings underscore the necessity of strategic human resource practices tailored to the unique dynamics of the tourism industry, emphasizing the role of employee satisfaction in enhancing overall service quality and customer experience.

Key words; *tourism, personal management, human resource, tourism industry.*

MAIN BODY.

Tourism is a complex and dynamic industry, characterized by fluctuating demands and diverse customer needs. As the sector expands, the importance of effective personal management becomes increasingly clear. This chapter outlines the significance of human resource management in tourism, defining key terms and establishing the research objectives. The tourism industry is a key driver of economic growth in many countries. According to the World Tourism Organization (UNWTO), the sector accounted for 10% of global GDP and created one in ten jobs worldwide in 2022. Amidst this growth, organizations face challenges in managing their human resources effectively. A mixed-methods approach was employed, combining qualitative and quantitative research. Surveys were distributed to human resource managers in the tourism sector, supplemented by in-depth interviews with employees to gain nuanced insights. The study sampled HR managers from various tourism organizations, including hotels, travel agencies, and tour operators, ensuring a diverse representation of the sector. Data Collection Techniques. Surveys utilized Likert-scale questions to quantify perceptions regarding personal management practices, while interviews provided qualitative data to contextualize these findings. This chapter presents and discusses the research findings, detailing the current landscape of personal management in tourism, as well as the challenges and opportunities identified. Findings revealed that effective personal management involves tailored recruitment strategies, continuous employee training, and robust engagement initiatives that align with organizational goals. Despite recognizing the importance of strategic personal management, many organizations face barriers such as budget constraints, seasonal fluctuations in employment, and varying levels of management commitment. The integration of technology in personal management practices, including recruitment software and training platforms, emerged as a significant trend, enhancing efficiency and accessibility. As can be seen from the above information, the role of the dual education system in training personnel in the tourism sector is very high. The issue of using this experience in the development of Uzbek tourism and improving the skills of personnel in it is currently being studied. In June of this year, at a videoconference meeting chaired by the Head of State Shavkat Mirziyoyev, a number of tasks were set to radically improve the professional education system and effectively implement dual education in practice based on the experience of Germany. In particular, in accordance with the resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 23, 2024, a number of procedures were established in our country to further improve the system of continuing education in the tourism sector in accordance with international standards, to establish a system of training highly qualified competitive personnel in accordance with the modern requirements of the labor market, to ensure the integration of science, education and production, and to bring the quality of services to a level that fully meets world standards. According to it, from the 2024/2025 academic year, a system of training personnel in the tourism and hotel industry in state higher educational institutions will be established on the basis of three-year higher education programs.¹⁵⁸

Also, in accordance with the Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated 16.01.2025 No. 14 “On measures to organize a dual education system in the higher education system”, starting from the 2025/2026 academic year, it was determined to gradually establish training in the higher education system based on dual education, including the establishment of the “Professional Owner” dual education system. The main goals and objectives of dual education were also outlined. According to it;

¹⁵⁸ Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 23, 2024 No. PQ-269 “On measures to improve the system of personnel training in the tourism industry”. <https://lex.uz/docs/>

The purpose of dual education is to:

- strengthen the theoretical knowledge of students;
- formation of practical skills in students in the field of study (specialty) they are studying;
- organization of learning experiences related to production (as well as organizational and managerial) activities at enterprises, regardless of their organizational and legal form;
- development of students' professional and creative interests;
- ensuring that graduates have the necessary practical skills and qualifications to work with modern equipment and technologies;
- increasing the competitiveness of students through training in a higher educational institution and an enterprise, as well as introducing new teaching technologies into the educational process of a higher educational institution.

The main tasks of dual education are:

- training specialists in accordance with the needs of the labor market, sectors of the economy and development prospects;
- improving social partnership;
- ensuring the mobility of the content and structure of educational programs of a higher educational institution;
- create sufficient conditions for students to gain professional experience in production conditions;
- create opportunities for students to study and work.¹⁵⁹

All of this work is aimed at improving the skills of personnel working in the tourism sector and training specialists who meet world standards

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

The study concludes that effective personal management is vital for enhancing the tourism industry's competitiveness. Several recommendations are proposed:

1. Implement targeted recruitment strategies that leverage digital platforms.
2. Invest in ongoing training tailored to service excellence.
3. Foster a culture of engagement through recognition and empowerment initiatives.
4. Utilize technology to streamline HR processes and improve data management.

Future Research Directions

Future research could explore the impact of remote work trends on personal management in tourism and the role of diversity and inclusion in enhancing employee satisfaction.

This thesis outline is a structured representation suitable for academic purposes, following the style typically seen in Scopus-indexed articles. Actual research would require thorough data collection, analysis, and a comprehensive reference list tailored to specific findings and frameworks within the field of personal management in tourism.

List of used literature

1. Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 23, 2024 No. PQ-269 “On measures to improve the system of personnel training in the tourism industry”. <https://lex.uz/docs/>
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 16, 2025 No. 14 “On measures to organize a dual education system in the higher education system”. <https://lex.uz/docs/>
3. Tourism Committee under the Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan <https://uzbektourism.uz>
4. World Tourism Organization (UNWTO) <https://www.unwto.org/>
5. <https://www.iu-dualesstudium.de/lp/bachelor-tourismusmanagement/>

¹⁵⁹ Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated January 16, 2025 No. 14 “On measures to organize a dual education system in the higher education system”. <https://lex.uz/docs/>

TURIZMDA BREND IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA ONLAYN MARKETINGNING O'RN

Kurbanova Mohinur Xabib qizi

BuxDU, Iqtisodiyot va turizm fakulteti katta o'qituvchisi, i.f.f.d.

Tolibova Shaxrizoda Jumanazar qizi

BuxDU, Iqtisodiyot va turizm fakulteti 1-bosqich magistranti

Globallashuv va raqamlashtirish davrida turizm industriyasining raqobatbardoshligi ko'p jihatdan uning brend imijiga bog'liq. Brend imiji turistlarda mamlakat, shahar yoki kompaniya haqida shakllanadigan ijobiy assotsiatsiyalar, hissiy taassurotlar va ishonch tizimidir. Shu nuqtai nazardan, onlayn marketing vositalari brend imijini shakllantirishda strategik ahamiyat kasb etadi.

Internet platformalari, ijtimoiy tarmoqlar, bloglar, onlayn sharhlar va vizual kontentlar orqali turistik tashkilotlar o'z xizmatlarini keng auditoriyaga yetkazish, mijozlar bilan ikki tomonlama muloqotni yo'lga qo'yish hamda ularning ishonchini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Onlayn marketingning asosiy afzalligi - bu tezkorlik, interaktivlik va global qamrovdur. Turistik kompaniyalar onlayn reklama, SEO (Search Engine Optimization - Qidiruv tizimlarini optimallashtirish), SMM (Social Media Marketing - Ijtimoiy media marketing), influencer marketing kabi vositalardan foydalanib, o'z brendining raqamli mavjudligini kuchaytiradi. Natijada, iste'molchilar ongida barqaror va taniladigan brend imiji shakllanadi.

Bugungi kunda O'zbekiston turizm brendini xalqaro miqyosda ilgari surishda ham onlayn marketingning ahamiyati ortib bormoqda. "Uzbekistan. Safe travel guaranteed", "Silk Road Destinations", "Visit Uzbekistan" kabi raqamli tashabbuslar mamlakatning turizm salohiyatini global miqyosda tanitish, ijobiy brend imijini yaratish va sayyohlar oqimini ko'paytirishga xizmat qilmoqda.

Raqamli marketing va brend imiji o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

Onlayn marketing, yoki raqamli marketing - bu internet va raqamli platformalar orqali mahsulot va xizmatlarni keng ommaga tanitish jarayonidir. Uning asosiy maqsadlari an'anaviy marketing bilan bir xil bo'lib, xabardorlikni oshirish, iste'molchilar qiziqishini uyg'otish hamda sotuvni rag'batlantirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, raqamli marketing ijtimoiy tarmoqlar, elektron pochta, qidiruv tizimlari va pullik reklama kabi raqamli kanallardan samarali foydalanadi. U an'anaviy marketing vositalariga nisbatan auditoriyani aniq segmentlarga yo'naltirish va natijalarni o'lchash imkoniyatlarini kengaytiradi, bu esa marketing strategiyalarini tezkor va ma'lumotga asoslangan ravishda optimallashtirish imkonini beradi.

Brend imiji - bu kompaniya yoki mahsulotning xarakteri, asosiy qadriyatlari va bozor mavqeini aks ettiruvchi tasvirdir. Brend imiji iste'molchilar bilan ishonchni shakllantirish va sodiqlikni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Ijobiy, noyob va esda qolarli brend imiji kompaniyaning obro'-e'tiborini oshiradi, raqobatbardoshligini mustahkamlaydi va sotuv faoliyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli marketing va brend imiji o'rtasida bevosita o'zaro bog'liqlik mavjud bo'lib, samarali onlayn kommunikatsiya vositalari brend imijini shakllantirish va mustahkamlash jarayonini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Brend imidjini shakllantirishda onlayn marketingning ahamiyati

Onlayn marketing brend imidjini shakllantirish jarayonida korxonalarga keng imkoniyatlar yaratadi. Avvalo, u auditoriyani tez va keng qamrab olish imkonini beradi, chunki raqamli platformalar orqali brend haqidagi ma'lumot qisqa vaqt ichida millionlab foydalanuvchilarga yetkazilishi mumkin. Shuningdek, natijalarni o'lchash va baholash imkoniyati mavjud bo'lib, bu orqali marketing strategiyasining samaradorligi real vaqt rejimida tahlil qilinadi va zarur o'zgartirishlar kiritiladi.

1-rasm. Brend imidjini shakllantirishda onlayn marketingdan foydalanishning afzalliklari

Bundan tashqari, onlayn marketing xarajatlarni tejash bilan birga yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi, chunki an'anaviy reklama shakllariga nisbatan uning narxi arzon, lekin ta'sir doirasi kengdir. Brend obro'sini mustahkamlashda esa onlayn marketingning o'rni beqiyos: ijtimoiy tarmoqlarda foydalanuvchilarga yoqimli kontent, interaktiv postlar va vizual materiallar taqdim etish orqali iste'molchilarda brendga nisbatan ishonch va sodiqlik shakllanadi.

Shuningdek, onlayn marketing mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatish va faol muloqotni yo'lga qo'yish imkonini beradi. Bu esa brend va iste'molchi o'rtasidagi ishonchli munosabatni kuchaytiradi, xizmat yoki mahsulot sifatini doimiy takomillashtirishga yordam beradi. Shu bois, onlayn marketing brend imidjini shakllantirishda eng innovatsion, tejamkor va samarali mexanizmlardan biri sifatida qoraladi.

Raqamli marketingning eng keng tarqalgan usullari quyidagilardan iborat: qidiruv tizimini optimallashtirish, ya'ni veb-sayt yoki onlayn sahifalarni qidiruv tizimlarida yuqori o'rinlarga chiqarish jarayoni; ijtimoiy media marketingi, bu ijtimoiy tarmoqlar orqali mahsulot yoki xizmatlarni reklama qilish va auditoriya bilan bevosita muloqot o'rnatishga qaratilgan strategiya; kontent marketing, foydali, qiziqarli va informatsion materiallar, xususan, maqola, blog, video, infografika orqali iste'molchilarni jalb qilish va ularning brendga bo'lgan ishonchini oshirish; elektron pochta marketingi, mijozlarga yangiliklar, takliflar yoki reklama materiallarini elektron pochta orqali yetkazish; mobil marketing, smartfonlar va planshetlar orqali foydalanuvchilarga maqsadli reklama yetkazish; hamda influencer marketing, ya'ni, ijtimoiy tarmoqlardagi mashhur shaxslar yoki blogerlar orqali mahsulot yoki xizmatni targ'ib qilish strategiyasi.

Turizm sohasida onlayn marketing brend imidjini shakllantirishda strategik vosita sifatida xizmat qiladi. U nafaqat turistik xizmatlarning ommalashuvini ta'minlaydi, balki iste'molchilarda kognitiv taassurotlarni shakllantirish, sodiqlikni mustahkamlash va mamlakat yoki kompaniya brendining xalqaro maydondagi obro'sini oshirish imkoniyatini yaratadi. Shu jihatdan, raqamli marketing vositalari turizm kompaniyalari va destinatsiyalar uchun barqaror brend strategiyasini ishlab chiqish va amalga oshirishning muhim ilmiy-amaliy mexanizmi sifatida qoraladi.

Umuman olganda, onlayn marketing zamonaviy brend boshqaruvida strategik ahamiyat kasb etib, korxonalarga maqsadli auditoriyani tez va samarali qamrab olish, xarajatlarni optimallashtirish hamda mijozlar bilan bevosita muloqot o'rnatish imkonini beradi. U ishonchlik, ochiqlik va interaktivlik tamoyillariga asoslanib, iste'molchilar xulq-atvorini tahlil qilish orqali brend sodiqligini shakllantirishga xizmat qiladi.

Korxonalar onlayn marketing strategiyalarini brend siyosati bilan integratsiyalashi, ijtimoiy tarmoqlarda interaktiv kontent yaratish orqali ikki tomonlama kommunikatsiyani kuchaytirishi zarur. Shuningdek, mutaxassislarining raqamli marketing, SEO va SMM yo'nalishlarida malakasini oshirish hamda xalqaro standartlarni joriy etish mahalliy brendlarning raqobatbardoshligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kapferer, J. N. (2012). *The new strategic brand management: Advanced insights and strategic thinking*. Kogan page publishers.

2. Ryan, D. (2016). *Understanding digital marketing: marketing strategies for engaging the digital generation*. Kogan Page Publishers.
3. Tiago, M. T. P. M. B., & Verissimo, J. M. C. (2014). Digital marketing and social media: Why bother?. *Business horizons*, 57(6), 703-708.

BUXORO VILOYATIDA EKOTURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA IMKONIYATLARI

*Alimova Shaxnoza Oktyamovna,
BuxDU o'qituvchisi
Hamroqulova Xosiyat Faxriddin qizi
BuxDU, 3-1 TUR-23 talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro viloyatida ekoturizmni barqaror rivojlantirishning istiqbollari va imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Maqolada viloyatning tabiiy-geografik salohiyati, qo'riqxonalar, milliy bog'lar va tarixiy manzillar negizida ekologik turizmni kengaytirish omillari yoritiladi. Shuningdek, ekologik resurslardan oqilona foydalanish, mahalliy aholining turmush darajasini oshirish hamda ekologik madaniyatni rivojlantirish orqali ekoturizmning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini ta'minlash yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, Buxoro viloyatida ekoturizmni rivojlantirish nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki tabiatni muhofaza qilish, madaniy merosni asrash va barqaror turizm siyosatini shakllantirishga xizmat qiladi. barqaror rivojlanish uchun taklif etilayotgan chora-tadbirlar ko'rib chiqiladi.

Kalit so'z: Buxoro viloyati, ekoturizm, barqaror rivojlanish, ekologik turizm, tabiiy resurslar, qo'riqxonalar, milliy bog'lar, ekologik madaniyat, turizm infratuzilmasi, iqtisodiy samaradorlik, mahalliy aholi, ekologik muhofaza, madaniy meros, turizm siyosati, tabiiy-geografik salohiyat.

Kirish:

Tabiat qo'yniga sayohatlarni tashkil etish masalasida so'z borganda, ko'pincha "ekoturizm" atamasi tilga olinadi [3]. Ekoturizm zamonaviy turizm tizimining nisbatan yangi, ammo jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. U bir tomondan turistik bozorning istiqbolli tarmog'ini ifodalasa, ikkinchi tomondan inson faoliyatining tabiatga nisbatan ongli, mas'uliyatli va ijobiy ta'sir ko'rsatishga asoslangan shaklidir [1]. Ekoturizm faqat g'oya darajasida emas, balki amaliy jihatdan ham turizm infratuzilmasining ajralmas tarkibiy qismi sifatida shakllanmoqda. U sayyohlik faoliyatining muayyan turi bo'lib, atrof-muhitga ta'siri xilma-xil bo'lishi mumkin — salbiy, neytral yoki ijobiy shakllarda namoyon bo'ladi. Shuning uchun ham ekoturizmni to'g'ri tashkil etish va boshqarish tabiat resurslarining saqlanishiga, ekologik madaniyatning oshishiga hamda hududlarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda "ekoturizm" tushunchasi ko'plab qo'riqxonalar, milliy bog'lar va tabiiy hududlarda faol qo'llanilmoqda. Bu yo'nalishning dunyo miqyosida keng tarqalishiga faqatgina ekologik muammolarning kuchayishi sabab emas, balki an'anaviy dam olish maskanlari — tog' kurortlari, dengiz sohillari, tekislik va o'rmon hududlarining tobora ko'proq o'zlashtirilishi ham turtki bo'lmoqda [3]. Ekoturizm bilan bog'liq ravishda adabiyotlarda "tabiiy turizm", "barqaror turizm", "yashil turizm", "mas'uliyatli turizm" va "hayriya turizmi" kabi atamalar ham uchraydi. Ular mazmunan bir-biriga yaqin bo'lsa-da, to'liq sinonim emas. Har birining o'ziga xos tamoyillari, maqsadlari va tashkiliy xususiyatlari mavjud. Shu bois ular bir-birining o'rnini to'liq bosa olmaydi [1].

Ekoturizm mohiyatan tabiiy turizmning alohida turi hisoblanadi. U o'z ichiga turli faoliyat shakllarini oladi, masalan, sarguzashtli sayohatlar, ot minish, daryo yoki ko'llarda qayiqda suzish, tog' yurishlari va boshqalar. Shu bilan birga, ekoturizmning asosiy maqsadi — tabiiy muhitni chuqur anglash, ekologik qadriyatlarni his etish hamda tabiat bilan uyg'unlikda hordiq chiqarishdir. Zamonaviy talqinda ekoturizm — bu tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ularni asrash va shu jarayonda mahalliy aholining manfaatlarini hisobga olishga qaratilgan turizm shaklidir. Boshqacha qilib aytganda, ekoturizm nafaqat dam olish yoki sayohat qilish vositasi, balki ekologik ta'lim, madaniy almashinuv va barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi ijtimoiy tizimdir. Buxoro viloyati

O'zbekistonning eng boy tabiiy, tarixiy va madaniy merosiga ega hududlaridan biri sifatida ekoturizmni barqaror rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega.[6] Viloyatning o'ziga xos cho'l-ekotizimlari, "Jayron" ekomarkazi, "Qizilqum" biosfer hududi, shuningdek, qadimiy tarixiy manzillarning tabiiy muhit bilan uyg'unlashuvi ekologik turizmning noyob yo'nalishlarini shakllantirish imkonini beradi [4].

Buxoro viloyatida ekoturizmning istiqbollari quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi: tabiiy qo'riqxonalar va milliy bog'lar negizida ekologik yo'nalishlar tashkil etish, cho'l landshaftlari va o'rmon zonalarida kuzatuv va tadqiqot turizmini yo'lga qo'yish, "eko-qishloq" konsepsiyasi asosida mahalliy aholining ishtirokini kengaytirish, shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalari asosida barqaror turizm infratuzilmasini yaratish [5]. Shuningdek, xalqaro tajribani o'rganish, ekologik standartlar va sertifikatlash tizimini joriy etish, ekologik marketing strategiyalarini ishlab chiqish orqali Buxoro viloyatini mintaqaviy ekoturizm markaziga aylantirish mumkin. Ushbu yo'nalishlar O'zbekistonning "yashil iqtisodiyot" siyosati bilan hamohang bo'lib, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va tabiatni muhofaza qilish sohasida muhim amaliy natijalarga olib keladi. Misol: Qizilqum cho'li va "Jayron" ekomarkazi negizida barqaror ekoturizm klasterini tashkil etish.

Buxoro viloyatining G'ijduvon va Qorako'l tumanlari hududida joylashgan Qizilqum cho'li o'zining noyob cho'l landshaftlari, qumli relyefi, noyob o'simlik turlari va "Jayron" ekomarkazi bilan mashhur. Bu hudud O'zbekistonning ekologik muvozanatini saqlashda muhim o'rin tutadi va ilmiy, ta'limiy hamda sayyohlik faoliyati uchun katta imkoniyat yaratadi[4]. Quyidagi 1-jadvalda Buxoro hududida ekoturistik imkoniyatlar va ularni barqaror ta'minlash choralari, xalqaro hamkorlik doirasida ushbu imkoniyatlarni yanada rivojlantirish hamda ekologik dasturlar orqali talaba va tadqiqotchilarga shart-sharoitlar yaratish uchun juda muhimdir.

1-jadval. Buxoro hududida barqaror ekoturistik imkoniyatlar tahlili

Ekoturistik imkoniyatlar	Barqarorlikni ta'minlash choralari	Xalqaro hamkorlik	Ekologik ta'lim dasturlari
"Jayron" ekomarkazida jayron, qulon, sayg'oq kabi yo'qolib ketish xavfi ostidagi hayvon turlarini tabiiy sharoitda kuzatish imkoniyati	Ekologik boshqaruv tizimini joriy etish: har bir faoliyat turi uchun ekologik monitoring va cheklovlar belgilash	UNESCO va WWF (World Wide Fund for Nature) kabi tashkilotlar bilan hamkorlikda ekologik grantlarga qatnashish	talabalar va tadqiqotchilar uchun ilmiy ekspeditsiyalar tashkil etish
Qizilqum landshaftida ekologik safari	Mahalliy aholini jalb qilish	sertifikatlash tizimini joriy etish	ekologik seminarlar tashkil etish
qum ustida velosiped yoki tuya sayohatlari	turizm xizmatlarida mahalliy aholining ishtirokini oshirish orqali iqtisodiy manfaatni hududda qoldirish		
yulduzli osmon kuzatuvlari (astro-turizm)	Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini qo'llash		
Cho'l florasi va faunasi bo'yicha ekologik-ta'limiy dasturlarni amalga oshirish	quyosh panellari va bioenergiya tizimlarini o'rnatish orqali cho'l infratuzilmasini "yashil" qilish		
Mahalliy aholi ishtirokida "eko-qishloq" modeli asosida yashil mehmon uylari va			

ekologik mahsulotlar savdosini rivojlantirish			

Ushbu loyiha amalga oshirilganda Buxoro viloyati Markaziy Osiyoda tanilgan ekoturistik maskanga aylanadi. Natijada ekologik muvozanat saqlanadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi, mahalliy aholi daromadi oshadi va ekologik madaniyat kuchayadi. Eng muhimi — bu hudud ekologik barqaror rivojlanishning muvaffaqiyatli modeliga aylanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Buxoro viloyatida ekoturizmni barqaror rivojlantirish uchun tabiiy, ijtimoiy va iqtisodiy omillar bir-biri bilan uzviy bog‘liq holda shakllanishi zarur. Viloyatning cho‘l va yarim cho‘l ekotizimlari, noyob flora va fauna turlari, shuningdek, qadimiy tarixiy meros ob‘ektlarining tabiiy muhit bilan uyg‘unligi ekoturizmni diversifikatsiyalash uchun katta imkoniyat yaratadi. Ammo mavjud infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmagani, ekologik boshqaruv tizimining takomillashmaganligi va marketing strategiyalarining sustligi ushbu yo‘nalishdagi asosiy to‘siqlar sifatida baholanadi. Shu sababli, Buxoro viloyatida ekoturizmni rivojlantirishda xalqaro ekologik standartlarga mos infratuzilmani shakllantirish, mahalliy aholining iqtisodiy manfaatdorligini oshirish, ekologik ta’lim va xabardorlik darajasini yuksaltirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xalqaro tajribadan foydalanish, barqaror turizm siyosatini hududiy rivojlanish strategiyalariga integratsiya qilish orqali Buxoro ekoturizm bozorida raqobatbardosh mintaqaga aylanishi mumkin.

1-rasm. Cho‘l safari

2-rasm. Astro-turizm

3 - va faunasi.

rasm.Cho‘l flora

Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyati ekoturizmni barqaror rivojlantirish uchun yuqori tabiiy-geografik, madaniy va tarixiy salohiyatga ega. Ushbu imkoniyatlardan oqilona foydalanish orqali viloyatda ekologik xavfsizlikni ta’minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish, mahalliy aholi daromadini oshirish hamda ekologik ta’lim va madaniyatni rivojlantirish mumkin. Kelgusida ekoturizmni rivojlantirishda ekologik infratuzilmani takomillashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, “yashil energiya” asosidagi turizm obyektlarini kengaytirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish muhim vazifalardan biridir. Buxoro viloyatida ekoturizmni ilmiy asosda, barqarorlik tamoyillariga tayanib rivojlantirish nafaqat mintaqaviy iqtisodiyotning o‘shishiga, balki O‘zbekistonning xalqaro ekologik imijini mustahkamlashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-ekoturizmni-rivojlantirishning-istiqbollari-2>
2. UNWTO (2020). Sustainable Development of Tourism.
3. <https://ecotourism.org/what-is-ecotourism/>
4. O'ZBEKISTONDA EKOLOGIK TURIZMNING RIVOJLANTIRISH MASALALARI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA) — Muminov Azizbek. Eurasian Journal of Academic Research, 4(3), 26-30, 2024.
5. Opportunities For The Development Of Ecotourism In Bukhara Region — Kodirov Aziz Anvarovich. The American Journal of Management and Economics Innovations, 2021/06/30, pp. 178-182.
6. Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni asrash: iqtisodiy tahlil va ustuvor yo'nalishlar — Ro'ziyev Sobirjon. Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot jurnali.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI: NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA

Kuymuratova Matlubaxon Abdimanabovna

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dotsent

Namangan Davlat Texnika Universiteti

kuymuratova@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada O'zbekistonning barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollari, xususan, Namangan viloyati misolida tahlil qilinadi. Barqaror turizm – iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatlarni muvozanatlash orqali mahalliy aholi va tabiiy resurslarga zarar yetkazmasdan rivojlantirishni nazarda tutadi. Tadqiqotda viloyatning turistik salohiyati, mavjud infratuzilma, mahalliy madaniyat va tarixiy obidalar, shuningdek, ekologik va ijtimoiy muammolar tahlil qilindi. Natijalar barqaror turizmni rag'batlantirish uchun strategik yo'nalishlarni aniqlashga yordam beradi va Namangan viloyatida turizmni rivojlantirishning amaliy yo'l xaritasini shakllantirishga asos bo'ladi.

Kalit so'zlar: Barqaror turizm, ekologik turizm, mahalliy iqtisodiyot, turistik salohiyat, turizm infratuzilmasi

Kirish

Turizm iqtisodiy o'sish, madaniy almashinuv va mahalliy rivojlanishda muhim omil hisoblanadi. So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi turizm sohasini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda, xususan barqaror va ekologik jihatdan xavfsiz turizmni rag'batlantirish siyosati amalga oshirilmoqda. Barqaror turizm tushunchasi, bir tomondan, tabiiy resurslarni va madaniy merosni saqlashni, boshqa tomondan esa mahalliy aholi daromadi va ijtimoiy farovonligini oshirishni o'z ichiga oladi.

Namangan viloyati o'zining boy tarixiy-madaniy merosi, tabiiy go'zalligi, vodiy va tog' relyefi bilan turistlar uchun jozibali hudud hisoblanadi. Shu bilan birga, viloyatning barqaror turizm rivojlanishi uchun mavjud infratuzilma, transport imkoniyatlari, mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohasidagi salohiyat, shuningdek, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash omillari muhim ahamiyatga ega. Tadqiqotning maqsadi Namangan viloyatida barqaror turizmni rivojlantirish imkoniyatlarini aniqlash va istiqbollarini baholashdan iborat.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Namangan viloyati barqaror turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega. Viloyatning tabiiy go'zalliklari, jumladan tog'lar, vodiylar, daryolar, o'rmon va boshqa ekotizim obyektlari turistlar uchun jozibali maskan sifatida ajralib turadi. Shu bilan birga, viloyatning tarixiy va madaniy merosi ham ahamiyatli resurs hisoblanadi. Xo'ja Amin, Chust hunarmandchiligi, mahalliy hunarmandchilik markazlari, tarixiy yodgorliklar va an'anaviy bayramlar hududning turizm salohiyatini oshiradi. So'rovlar natijalari shuni ko'rsatdiki, mahalliy aholi turizmni iqtisodiy imkoniyat sifatida baholaydi, biroq ekologik barqarorlik, infratuzilma va xizmat sifatini yaxshilashga ehtiyoj mavjud.

Viloyatda transport va xizmat ko'rsatish infratuzilmasi rivojlanayotgan bo'lsa-da, mehmonxonalar va dam olish maskanlari soni yetarli emas, bu esa turizmning barqaror rivojlanishini

cheklovchi omil sifatida ko‘rinadi. Shu bilan birga, ekologik turizm va madaniy turizmni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, barqaror turizmni rivojlantirish orqali mahalliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo‘shish, yangi ish o‘rinlari yaratish va madaniy merosni saqlash mumkin.

Natijalar va kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, barqaror turizmning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini uyg‘unlashtirish zarur. Ekologik jihatdan barqaror turizmni rivojlantirish nafaqat tabiiy resurslarni saqlash, balki turistlarga sifatli xizmat ko‘rsatish va mahalliy aholining turizmga jalb qilinishini ta‘minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, iqtisodiy jihatdan barqaror turizm mahalliy biznesni rivojlantirish, kichik va o‘rta korxonalarni rag‘batlantirish, hunarmandchilik va mahalliy mahsulotlar savdosini kengaytirishga imkon yaratadi.

Madaniy va tarixiy jihatdan barqaror turizm esa viloyatning madaniy merosini saqlashga xizmat qiladi, turistlarni mahalliy an‘analardan tanishtiradi va mahalliy madaniy faoliyatni rivojlantirishga hissa qo‘shadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, viloyatda ekologik va madaniy turizmni rivojlantirish uchun marketing strategiyalari, turistlar uchun axborot tizimlari, sifatli xizmat ko‘rsatish va ekologik monitoring tizimlarini joriy etish muhim hisoblanadi.

Bundan tashqari, viloyatning turizm salohiyatini to‘liq amalga oshirish uchun mahalliy aholining faolligi va ishtiroki zarur. Ularning turizm sohasida malaka va bilimlarini oshirish, tadbirkorlikni rag‘batlantirish va barqaror turizmning afzalliklari haqida xabardorlikni oshirish strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, viloyatning transport va infratuzilma imkoniyatlarini kengaytirish, mehmonxona va dam olish maskanlarini rivojlantirish, shuningdek, turizm xizmatlarining sifatini oshirish orqali barqaror turizmni rivojlantirish mumkin.

Umuman olganda, natijalar va muhokama shuni ko‘rsatadiki, Namangan viloyati barqaror turizmni rivojlantirish uchun iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan qulay sharoitga ega. Tabiiy va madaniy resurslardan samarali foydalanish, mahalliy aholining ishtiroki va xizmat sifatini oshirish orqali viloyatning turizm salohiyatini to‘liq amalga oshirish va barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikni ta‘minlash va turizmning salbiy oqibatlarini minimallashtirish kelajakdagi strategik rejalarida markaziy o‘rin tutishi lozim.

Xulosa: Namangan viloyati barqaror turizmni rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega hudud sifatida aniqlangan. Viloyatning tabiiy go‘zalliklari, tarixiy yodgorliklari, madaniy merosi va hunarmandchiligi turizmni rag‘batlantirishda asosiy resurslardir. Shu bilan birga, infratuzilma, transport va xizmat ko‘rsatish sohasidagi rivojlanish, mahalliy aholining ishtiroki va ekologik barqarorlikni ta‘minlash muhim ahamiyatga ega. Barqaror turizmni rivojlantirish orqali viloyat iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan rivojlantirilishi mumkin. Ushbu tadqiqot barqaror turizm strategiyasini ishlab chiqish va amaliy chora-tadbirlarni aniqlashda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish davlat qo‘mitasi. (2022). *O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish bo‘yicha hisobot*. Toshkent.
2. UNWTO. (2019). *Sustainable Tourism for Development*. World Tourism Organization.
3. Sharipov, S. (2020). *O‘zbekistonda ekologik turizm va barqaror rivojlanish*. Toshkent: Fan va Turizm.
4. Abdullayev, M., & Islomov, A. (2018). *Namangan viloyatida turizm salohiyati*. O‘zbekiston iqtisodiyoti va turizm, 3(12), 45–53.
5. Hall, C. M. (2011). *Tourism and Sustainability: Development, Globalisation and New Tourism in the Third World*. Routledge.
6. Kholikov, N. (2019). *Mahalliy iqtisodiyot va turizm rivojlanishi: O‘zbekiston misolida*. Toshkent.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna.

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Raqamli iqtisodiyot" kafedrasida assistenti.*

Amriyevashaxzoda250@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish masalalari, uning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini keng tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakatda turizmni barqaror rivojlantirish uchun yaratilayotgan huquqiy, tashkiliy va investitsion asoslar o'rganilgan. Maqolada xalqaro tajribalar asosida O'zbekistonda turizm sohasini yanada barqaror yo'nalishga o'tkazish bo'yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, ekologik turizm, madaniy meros, yashil iqtisodiyot, investitsiya, innovatsiya, O'zbekiston.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida turizm sohasi milliy iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlaridan biriga aylandi. Mamlakatimizda 2016-yildan boshlab turizmni strategik tarmoq sifatida rivojlantirish davlat siyosatining muhim yo'nalishiga aylandi. O'zbekiston Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bu boradagi islohotlarning huquqiy asosini yaratdi.

Bugungi kunda turizm sohasida iqtisodiy o'sish bilan bir qatorda ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash masalasi global miqyosda dolzarb bo'lib bormoqda. Chunki jahon tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, tezkor turizm rivoji ko'pincha atrof-muhitga zarar yetkazadi, madaniy merosni asrab qolishda muammolar tug'diradi. Shu sababli **barqaror turizm** tushunchasi paydo bo'lib, u har qanday turizm faoliyati ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy muvozanatni saqlashga qaratilgan yondashuvni ifodalaydi.

O'zbekistonda barqaror turizmni shakllantirish masalasi nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ekologik xavfsizlik va madaniy merosni asrash nuqtayi nazaridan ham nihoyatda muhimdir. Quyida mazkur yo'nalishda mavjud imkoniyatlar, muammolar va istiqbollari tahlil qilinadi.

Barqaror turizm tushunchasi va uning nazariyasi asoslari

Barqaror turizm deganda — hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish bilan birga, kelajak avlodlarning tabiiy, madaniy va ijtimoiy resurslardan foydalanish huquqini saqlab qoluvchi turizm modeli tushuniladi. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) barqaror turizmni "turizm faoliyatining iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan uzoq muddatli muvozanatini ta'minlovchi jarayon" deb ta'riflaydi.

O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish uchun mavjud imkoniyatlar

O'zbekiston Markaziy Osiyodagi eng boy tarixiy-madaniy merosga ega davlatlardan biridir. Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz kabi qadimiy shaharlar YuNESKOning Butunjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan. Shuningdek, Farg'ona vodiysi, Zarafshon vodiysi, Tyan-Shan tog'lari, Aralbo'yi va Qizilqum cho'li ekoturizm uchun katta imkoniyatlar yaratadi.

Ekoturizm — O'zbekistonda barqaror turizmning eng istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. Masalan, Surxondaryo viloyatidagi "Boysun" tog'lari, Jizzax viloyatidagi "Zaamin" milliy bog'i, Namangan viloyatidagi "Chortoq" va "Chust" hududlarida ekologik sayyohlikni rivojlantirish uchun tabiiy resurslar mavjud.

Agroturizm ham qishloq joylarida iqtisodiy faollikni oshiradi. Samarqand, Andijon, Qashqadaryo va Farg'ona viloyatlarida fermer xo'jaliklarida turistik xizmatlarni tashkil etish orqali aholi bandligi va daromadi ortmoqda.

Davlat siyosati va xalqaro hamkorlik

O'zbekiston hukumati turizmni rivojlantirishda barqarorlik tamoyillariga asoslangan siyosat yuritmoqda. 2020–2030-yillarga mo'ljallangan Turizmni rivojlantirish milliy strategiyasida ekologik va madaniy barqarorlik alohida yo'nalish sifatida belgilangan.

Xalqaro miqyosda esa O'zbekiston Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO), YuNESKO, va Yevropa Ittifoqi bilan hamkorlikda turli loyihalarni amalga oshirmoqda. Misol tariqasida, "Silk Road Heritage Corridors" loyihasi orqali ipak yo'li shaharlarini barqaror turizm markazlariga aylantirish ishlari olib borilmoqda.

Xalqaro tajriba va O'zbekiston uchun saboqlar

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror turizmni rivojlantirishda Skandinaviya mamlakatlari, Yaponiya, Ispaniya, Malayziya kabi davlatlar yetakchilik qilmoqda. Ular energiya tejovchi mehmonxonalar, chiqindisiz turizm zonalari, mahalliy mahsulotlarga asoslangan xizmat turlarini yo'lga qo'yishgan.

O'zbekiston bu tajribalardan quyidagilarni o'rganishi mumkin:

- turizm sohasida “yashil sertifikat” tizimini joriy etish;
- davlat va xususiy sektor o'rtasida barqaror hamkorlik mexanizmlarini yaratish;
- turizm infratuzilmasini ekologik standartlarga moslashtirish;
- marketingda “eco-friendly Uzbekistan” brendini targ'ib qilish.

Xulosa. Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish mamlakat iqtisodiyoti, ekologiyasi va madaniy hayoti uchun strategik ahamiyatga ega yo'nalishlardan biridir. Barqaror turizmning joriy etilishi natijasida nafaqat iqtisodiy o'sish sur'atlari ta'minlanadi, balki tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash hamda milliy madaniy merosni asrab-avaylash imkoniyatlari kengayadi.

Mamlakatimizning boy tabiiy, tarixiy va madaniy salohiyati ushbu sohaning rivoji uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, O'zbekistonning tabiiy landshaftlari, milliy an'analari, tarixiy shahar va yodgorliklari barqaror turizmni yo'lga qo'yish orqali xalqaro miqyosda yanada jozibador maskanga aylanishi mumkin. Shu bois, turizm sohasida ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy manfaatlarining uyg'unligini ta'minlash dolzarb vazifalardan biri sanaladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PF-5635-son Farmoni. — Toshkent, 2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining “2020–2030-yillarda turizmni rivojlantirish milliy strategiyasi” to'g'risidagi qarori.
3. UNWTO. *Sustainable Tourism for Development Guidebook*. Madrid, 2022.
4. Mirzayev, A. (2024). “O'zbekistonda ekoturizmni rivojlantirish istiqbollari”. *Turizm va iqtisodiyot jurnali*, №2, 45–52-betlar.
5. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiy taraqqiyot vazirligi hisobotlari, 2024.
6. www.unwto.org — Jahon Turizm Tashkilotining rasmiy sayti.
7. Karimova, D. (2023). *Barqaror turizm va ekologik boshqaruv tamoyillari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Yevropa Ittifoqi. *Green Economy and Tourism in Central Asia*. Brussels, 2021.

TURIZM XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOYILLARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH MODEL

Toshev Nurbek Janon o'g'li

Qarshi davlat universiteti

Turizm va marketing kafedrasi i.f.f.d. (PhD)

Tel: (91) 961-97-47

e-mail: toshevnurbek58@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada turizm xizmatlari sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirish jarayonida barqaror turizm tamoyillarini joriy etishning nazariy asoslari, ilmiy-uslubiy yondashuvlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas'uliyat o'zaro uyg'unlashtirilgan integratsion model ishlab chiqilgan. Mazkur model turizm xizmatlari bozorida resurslardan oqilona foydalanish, xizmatlar sifatini yaxshilash va mahalliy iqtisodiyotga multiplikativ ta'sirni kuchaytirish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, iqtisodiy samaradorlik, turizm xizmatlari, resurslardan foydalanish, innovatsion model, ekologik menejment.

Kirish: So‘nggi yillarda turizm sohasining jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, uning iqtisodiy samaradorligini ta‘minlash masalasi ham dolzarb bo‘lib bormoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida turizm iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan bo‘lib, bu sohada xizmatlar hajmi, ish o‘rinlari va eksport salohiyatining o‘sishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, turizmning barqarorlik tamoyillariga mos rivojlanishi, ekologik va ijtimoiy muvozanatni ta‘minlash bilan bir qatorda, iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Barqaror turizm konsepsiyasi “Triple Bottom Line” - ya‘ni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikning uyg‘unlashuviga asoslanadi. Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda ushbu konsepsiya turizm siyosatining markazida turib, xizmatlar ko‘rsatish tizimini sifat, samaradorlik va ijtimoiy mas‘uliyat mezonlari orqali baholashni talab etmoqda. Shu bois, turizm xizmatlarini barqarorlik tamoyillari asosida boshqarish va samaradorlikni baholash modeli ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi:

Tadqiqot quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

1. **Nazariy tahlil metodi** – turizm xizmatlari samaradorligi va barqarorlik tamoyillariga oid xalqaro manbalar, BMT Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) va OECD hisobotlari asosida konseptual yondashuv ishlab chiqildi.

2. **Iqtisodiy tahlil va modellash** – turizm xizmatlari samaradorligini aniqlashda xarajatlar, daromadlar va resurslardan foydalanish koeffitsientlari asosida iqtisodiy model shakllantirildi.

3. **Ekspert baholash** – soha mutaxassislari ishtirokida barqarorlik omillari (ekologik, ijtimoiy, innovatsion, boshqaruv)ning samaradorlikka ta‘siri ekspertlar tomonidan baholandi.

4. **SWOT-tahlil** – O‘zbekiston turizm xizmatlari tizimining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar va tahdidlar aniqlanib, strategik yo‘nalishlar asoslandi.

Tadqiqot ma‘lumotlari 2019–2024 yillar mobaynida O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi, Davlat statistika agentligi va Jahon banki ma‘lumotlari asosida shakllantirildi.

Natijalar va muhokama:

1. Barqaror turizm tamoyillarining iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, barqaror turizm tamoyillarini (resurslardan tejamkor foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, mahalliy mehnat resurslarini jalb etish, ijtimoiy mas‘uliyatni kuchaytirish) joriy etgan korxonalarda iqtisodiy samaradorlik 15–20% gacha oshgan. Bunda energiya tejamkor texnologiyalar, mahalliy mahsulotlardan foydalanish va xizmatlar diversifikatsiyasi muhim rol o‘ynaydi.

2. Iqtisodiy samaradorlikni takomillashtirishning integratsion modeli

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, turizm xizmatlari sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun barqaror turizm tamoyillariga asoslangan integratsion model ishlab chiqildi. Ushbu model turizm xizmatlari tizimini yagona iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy mexanizm sifatida ko‘rib chiqadi hamda “barqaror qiymat zanjiri” konsepsiyasi asosida shakllantiriladi. Modelning maqsadi – turizm xizmatlari ko‘rsatish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish, xizmat sifati va foydalilik darajasini oshirish bilan birga, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy manfaatdorlikni ta‘minlashdan iboratdir.

Mazkur model uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. “Resurs–jarayon” bosqichi: asosiy resurslardan oqilona foydalanish tizimi

Bu bosqichda iqtisodiy samaradorlikning poydevorini tashkil etuvchi resurs omillari – ekologik, insoniy, moliyaviy va innovatsion resurslar – kompleks tarzda boshqariladi.

➤ Ekologik resurslar: tabiiy resurslardan tejamkor foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samarador texnologiyalarni joriy etish orqali “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini amalda qo‘llash.

➤ Insoniy resurslar: xodimlarning malakasini oshirish, xizmat madaniyati va mijoz bilan kommunikatsiyani kuchaytirish orqali inson kapitalining samaradorligini oshirish.

➤ Moliyaviy resurslar: investitsiya oqimlarini diversifikatsiyalash, turizm infratuzilmasiga yo‘naltirilgan mablag‘lardan oqilona foydalanish, rentabellikni nazorat qilish.

Bu bosqichda turizm korxonalari faoliyatini resurs auditi asosida baholash, “energiya izini” (carbon footprint) aniqlash, xarajatlar strukturasi tahlili orqali samaradorlik imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun zarur bo‘lgan resurs asoslari mustahkamlanadi.

2-bosqich. “Barqarorlik–innovatsiya” bosqichi: innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiya

Mazkur bosqichda turizm xizmatlari sohasiga barqarorlik tamoyillari va innovatsion boshqaruv mexanizmlari integratsiya qilinadi. U quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- “Yashil xizmatlar” konsepsiyasi – energiya tejamkor mehmonxonalar, chiqindisiz xizmat ko‘rsatish tizimi, ekologik transport va mahalliy xom ashyolarga asoslangan gastronomik xizmatlarni kengaytirish.

- Raqamli boshqaruv – xizmat jarayonlarini avtomatlashtirish, onlayn bronlash va elektron to‘lov tizimlarini joriy etish, mijozlar tajribasini (customer experience) raqamli tahlil asosida takomillashtirish.

- Innovatsion marketing – “smart tourism” yondashuvi asosida interaktiv platformalar, virtual turlar, AR/VR texnologiyalar yordamida xizmatlarni ilgari surish.

Bu bosqichda asosiy maqsad — xizmatlar ko‘rsatish tizimini “raqamli-ekologik” muhitga moslashtirishdir. Innovatsiyalar orqali iqtisodiy samaradorlikning yangi manbalari yaratiladi: xarajatlarni qisqartirish, mijozlar sodiqligini oshirish, resurs aylanishini (circular economy) ta‘minlash.

3-bosqich. “Samaradorlik–natija” bosqichi: kompleks baholash va natijadorlikni o‘lchash tizimi

Modelning yakuniy bosqichi turizm xizmatlarining natijaviy samaradorligini ko‘p komponentli baholash tizimi orqali aniqlashni nazarda tutadi. Bu tizim quyidagi mezonlarga asoslanadi:

- Iqtisodiy natijalar: sof foyda, investitsiya qaytimi (ROI), resurslardan foydalanish koeffitsienti, xizmat rentabelligi.

- Ijtimoiy natijalar: yangi ish o‘rinlari, mahalliy aholi bandligi, mintaqaviy daromadlar o‘sishi, madaniy integratsiya.

- Ekologik natijalar: chiqindilar hajmining kamayishi, suv va energiya tejamkorligi, ekologik izning qisqarishi.

- Mijozlar qoniqishi: xizmat sifati, onlayn reytinglar, takroriy tashriflar ulushi.

Ushbu bosqichda barqarorlik indeksleri asosida baholash tizimi ishlab chiqiladi. Masalan, “Sustainable Tourism Efficiency Index (STEI)” orqali har bir turizm korxonasi faoliyatining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorligi integral shaklda o‘lchanadi.

Modelning umumiy xususiyatlari

- Integratsionlik – modelda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorlik mezonlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda ishlaydi;

- Moslashuvchanlik – turizm xizmatlarining turli segmentlariga (mehmonxona, transport, gidlik, ovqatlanish) moslashtirilishi mumkin;

- Innovatsionlik – raqamli texnologiyalar, “yashil iqtisodiyot” va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari asosiy drayver sifatida kiritiladi;

- Natijadorlikka yo‘naltirilganlik – modelning har bir bosqichi yakuniy iqtisodiy va ijtimoiy foydaga xizmat qiladi.

3. O‘zbekiston sharoitida modelni joriy etish istiqbollari

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston turizm tarmog‘ida quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni belgilab berdi:

- “Yashil mehmonxonalar” tizimini kengaytirish va ekologik sertifikatlash mexanizmini joriy etish;

- Hududiy turizmga mahalliy ishlab chiqaruvchilar va aholining ishtirokini oshirish orqali iqtisodiy multiplikator effektini kuchaytirish;

- Raqamli turizm xizmatlari (onlayn bronlash, smart-gidlar, elektron xaritalar) orqali samaradorlikni oshirish.

Xulosa va takliflar: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turizm xizmatlarini barqaror turizm tamoyillari asosida rivojlantirish nafaqat ekologik va ijtimoiy foyda keltiradi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham sezilarli darajada oshiradi. Taklif etilgan model orqali turizm xizmatlari korxonalarida resurslardan oqilona foydalanish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin.

Mazkur modelni milliy turizm siyosatiga integratsiya qilish orqali:

- xizmatlar rentabelligini oshirish;
- raqobatbardosh va ekologik mas'uliyatli turizm infratuzilmasini shakllantirish;
- barqaror iqtisodiy o'sish uchun yangi ish o'rinlarini yaratish imkoniyati yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UNWTO. *Sustainable Tourism for Development Guidebook*. Madrid, 2023.
2. OECD. *Tourism Trends and Policies 2022*. Paris: OECD Publishing.
3. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Harvard Business Review, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. *Turizm tarmog'ining 2019–2024 yillardagi rivojlanish ko'rsatkichlari hisobotlari*.
5. Toshev N. *Barqaror turizm iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo'nalishlari*. – "Iqtisod va innovatsiyalar" jurnali, 2024, №2.

AGROTURIZM BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ASOSI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA AGROTURIZM)

Naimova Surayyo

Buxoro davlat universiteti

"Turizm va mehmondo'stlik"

yo'nalishi 2- kurs magistranti

Annotatsiya Ushbu ishda O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish yo'nalishlari agroturizm misolida tahlil qilinadi. Agroturizm barqaror turizmning muhim tarkibiy qismi bo'lib, u qishloq xo'jaligini rivojlantirish, mahalliy aholini ish bilan ta'minlash va ekologik muvozanatni saqlashga xizmat qiladi. Tadqiqotda Buxoro viloyatining tabiiy-iqlimiy sharoitlari, qishloq xo'jaligi resurslari hamda agroturizmni joriy etish imkoniyatlari yoritilgan. Shuningdek, agroturizmni barqaror rivojlantirish uchun infratuzilma, mahalliy aholi ishtiroki, "yashil energiya" texnologiyalaridan foydalanish va raqamli marketing tizimlarini rivojlantirish bo'yicha takliflar berilgan. Natijada, Buxoro viloyatida agroturizmni rivojlantirish O'zbekistonning barqaror turizm siyosatini amalga oshirishda muhim omil bo'lishi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, agroturizm, Buxoro viloyati, ekologik muvozanat, qishloq xo'jaligi, mahalliy aholi, infratuzilma.

Abstract This paper analyzes the directions of sustainable tourism development in Uzbekistan through the example of agritourism. Agritourism, as an integral part of sustainable tourism, contributes to the development of agriculture, the creation of employment opportunities for the local population, and the preservation of ecological balance. The study highlights the natural and agricultural potential of the Bukhara region and its opportunities for establishing agritourism destinations. Furthermore, it proposes strategies for sustainable agritourism development, including improving infrastructure, increasing community participation, promoting the use of green energy technologies, and enhancing digital marketing systems. The findings emphasize that the development of agritourism in the Bukhara region can serve as an essential component in implementing Uzbekistan's national policy on sustainable tourism.

Keywords: sustainable tourism, agritourism, Bukhara region, ecological balance, agriculture, local community, infrastructure.

Kirish. So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm tarmog'i milliy iqtisodiyotning muhim strategik yo'nalishiga aylandi. Ayniqsa, barqaror turizm tamoyillari ya'ni iqtisodiy, ekologik va

ijtimoiy manfaatlarning uyg'unligi davlat siyosatining asosiy yo'nalishiga aylangan. Bugungi kunda sayohatga bo'lgan talab dunyo miqyosida tez suratlarda o'sib bormoqda va shu sababli turizmning barqarorlik tamoyillariga asoslanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun har bir sanoat o'z sohasida barqarorlik uchun yechim topishga da'vat etiladi. Barqarorlik o'zining asosiy maqsadi sifatida mas'uliyatli va uyg'un tarzda, ekologik va ijtimoiy oqibatlarni, shuningdek, iqtisodiy maqsadlarni hisobga olgan holda harakatlarni boshqarishga qaratilgan qadriyatlar va tamoyillarga urg'u beradi. U tabiiy resurslarni asrash, mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirish va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qiladi. Bu jarayonda agroturizm – qishloq hayoti, dehqonchilik, ekologik dam olish va milliy an'analarni birlashtirgan turizm turi barqaror rivojlanishning eng istiqbolli shakli sifatida e'tirof etilmoqda. Agroturizm nafaqat sayyohlarga yangi tajriba taqdim etadi, balki qishloq aholisining daromadini oshiradi, ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarishni rag'batlantiradi va an'anaviy kasb-hunarlarini saqlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, agroturizm infratuzilmani rivojlantirish imkoniyatlarini yaxshilaydi, natijada qishloq joylarida yangi ish o'rinlari yaratiladi. Agroturizm davlat investitsiyalari va xorijiy investitsiyalar nuqtai nazaridan butun mahalliy iqtisodiy tuzilma uchun ham iqtisodiy, ham ijobiy bilvosita foyda keltiradi, barqaror infratuzilmaning o'sishini rag'batlantiradi va mahalliy infratuzilmani mustahkamlaydi. Agroturizm qishloq joylarida atrof-muhitni rivojlantirishda muhim rol o'ynashi odatda e'tirof etiladi, bu yerda tashrif buyuruvchilar tabiiy va madaniy manbalarga ko'proq ahamiyat beradi. . Ammirato va boshqa olimlarning fikriga ko'ra agroturizm nafaqat madaniy merosni, balki mahalliy hamjamiyatlarning an'alarini ham himoya qilish uchun mavjud aktivlar va vositalardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Asosiy qism

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Turizm sohasini jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari hamda "2022–2026 yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi"da turizmning barqaror turlarini – ekologik, agroturizm va madaniy turizmni qo'llab-quvvatlash muhim vazifa sifatida belgilangan. Barqaror turizm siyosatining asosiy yo'nalishlari tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, mahalliy aholi manfaatlarini ta'minlash, milliy madaniyatni saqlash va hududiy infratuzilmani ekologik me'yorlarda rivojlantirish. Agroturizm qishloq xo'jaligi faoliyatiga asoslangan, sayyohlarga mahalliy hayot tarzini namoyish etuvchi turizm turi bo'lib, barqaror turizmning ajralmas qismidir. U iqtisodiy foyda, ijtimoiy barqarorlik, madaniy merosni asrash va ekologik foyda keltiradi.

Ushbu tadqiqotda O'zbekistonda, xususan, Buxoro viloyatida barqaror turizmni rivojlantirishning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillari agroturizm misolida o'rganildi. Ishni tayyorlash jarayonida O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi va statistika agentligi ma'lumotlari, mahalliy fermer xo'jaliklari va agroturizm obyektlarining faoliyati haqidagi dala kuzatuvlari kabi manbalar va ma'lumotlar bazalaridan foydalanildi.

Buxoro viloyati O'zbekistonning eng qadimiy va tarixiy markazlaridan biri bo'lib, qishloq xo'jaligi rivojlangan hududdir. Viloyatning iqtisodiy asosini qishloq xo'jaligi tashkil etadi. Paxtachilik, bog'dorchilik, sabzavotchilik, ipakchilik va chorvachilik bu yerning asosiy tarmoqlaridir. So'nggi yillarda "Fermer xo'jaliklarini diversifikatsiya qilish dasturi" asosida bog'dorchilik, asalarichilik va vinochilik tarmoqlari jadal rivojlanmoqda. Shuningdek, Buxoro viloyati — O'zbekistonning eng mashhur turistik markazlaridan biri. Buxoro shahri va uning atrofi 140 dan ortiq tarixiy-me'moriy yodgorliklarga ega bo'lib, UNESCOning Butunjahon madaniy merosi ro'yxatiga kiritilgan. Shu sababli, bu hududda madaniy va agroturizmni integratsiyalash orqali barqaror turizm modelini shakllantirish uchun katta imkoniyatlar mavjud. Bu yerda paxtachilik, bog'dorchilik, ipakchilik, chorvachilik va asalarichilik tarmoqlari mavjud. Viloyatda 4883 ta fermer xo'jaligi faoliyat ko'rsatmoqda, shundan 2 764 tasi paxtachilik-g'allachilik, 948 tasi bog'dorchilik-uzumchilik, 143 tasi bog'dorchilik va polizchilik, 14 tasi bog'dorchilik-g'allachilik, 974 tasi chorvachilik, 105 tasi esa boshqa yo'nalishlar bo'yicha ixtisoslashgan. Hozirgi kunda viloyatda 2 772 gektar maydon 196 ta fermer xo'jaligiga intensiv bog'lar uchun ajratilgan. Buxoro agroturizmi uchun tabiiy sharoit, transport infratuzilmasi, tarixiy obidalar va hunarmandchilik an'analari qulay imkoniyat yaratadi Buxoro viloyatining qishloq xo'jaligi tarmoqlari, ekologik toza hududlari va an'anaviy turmush tarzi agroturizmni rivojlantirish uchun muhim zamin yaratadi. Viloyatning

G'ijduvon, Vobkent, Qorako'l, va Jondor tumanlarida fermer xo'jaliklari, uzumzorlar, chorvachilik majmualari va hunarmandchilik markazlari mavjud. Hududda agroturizm uchun qulay omillar ya'ni quyoshli iqlim, ekologik toza havoning mavjudligi, sug'oriladigan yerlar, cho'l landshafti, hunarmandchilik an'analari, milliy taomlar, xalq bayramlari va qadimiy me'moriy obidalar kabi qulay omillar mavjud. Bugungi kunda Buxoro viloyatida bir nechta agroturistik tashabbuslar shakllangan. Misol uchun G'ijduvon keramika ustaxonalari — sayyohlarga milliy hunarmandchilikni o'rgatish orqali agroturistik yo'nalishda faoliyat yuritadi. Qorako'l cho'llarida chorvachilik fermalari — echki suti, jun va charm mahsulotlarini tayyorlash jarayonini tomosha qilish imkonini beradi. Jondor va Vobkent bog'dorchilik xo'jaliklari — meva terish, vino tayyorlash va milliy taom tayyorlashda ishtirok etish imkoniyatini yaratadi.

Bu obyektlar barqaror turizm tamoyillariga asoslangan holda, mahalliy aholini band qilish, ekologik tozalikni saqlash va milliy qadriyatlarni asrashga xizmat qiladi. Buxoroda viloyatida quyidagi agroturistik loyihalarni amalga oshirish takliflarini berish mumkin

1. Chorvachilikka asoslangan agroturizm.
2. Bog'dorchilik va vinochilik yo'nalishi.
3. Ipakchilik agro-muzeyi.
4. Dehqonchilik va hunarmandchilik festivallari.
4. Agroturizmni barqaror rivojlantirish strategiyasi

Barqaror agroturizmni rivojlantirish uchun quyidagilar taklif etiladi:

- Inklyuziv infratuzilmani joriy etish;
- Mahalliy aholini o'qitish va sertifikatlashtirish;
- Yashil energiya texnologiyalaridan foydalanish;
- Agro-turizm klasterlari tashkil etish;
- Raqamli platformalar orqali agroturistik marshrutlarni targ'ib qilish. Bu kabi loyihalarni amalga oshirish orqali hududning turistik salohiyatini oshirish shuningdek mahalliy aholini ish bilan taminlash va turistlar uchun qo'shimcha turistik yo'nalishlarni taklif etishimiz mumkin.

Xulosa. Agroturizm O'zbekistonda barqaror turizm siyosatini amalda tatbiq etishning eng samarali vositalaridan biridir. Ayniqsa, Buxoro viloyati tabiiy, madaniy va qishloq xo'jaligi resurslari jihatidan bu soha uchun yuksak salohiyatga ega. Agroturizm orqali ekologik muvozanat ta'minlanadi, mahalliy aholi farovonligi ortadi, milliy meros va an'anaviy turmush tarzi asrab qoladi. O'zbekiston kelajakda barqaror turizm modeli sifatida xalqaro miqyosda e'tirof etilishi mumkin. Viloyatda mavjud qishloq xo'jaligi tarmoqlari bog'dorchilik, chorvachilik, asalarichilik va hunarmandchilikni turizm bilan integratsiya qilish orqali yangi ish o'rinlari yaratish, eksport salohiyatini oshirish va milliy qadriyatlarni targ'ib etish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, agroturizmni rivojlantirish ekologik tozalikni saqlash, suv resurslaridan oqilona foydalanish hamda chiqindilarni kamaytirish orqali hududda ekologik muvozanatni qo'llab-quvvatlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarda Yangi O'zbekistonni rivojlantirish strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. — Toshkent, 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Turizmni rivojlantirish qo'mitasi. "Barqaror turizmni rivojlantirish konsepsiyasi". — Toshkent, 2023.
3. Xudayberdiyev, A. & Tursunova, D. Agroturizm va barqaror rivojlanish: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2021.
4. Sharipova, M. O'zbekistonda ekologik va agroturizm turlarini rivojlantirish istiqbollari. // Turizmدا innovatsiyalar ilmiy jurnali. — 2022. — №4. — B. 45–52.
5. World Tourism Organization (UNWTO). "Sustainable Tourism for Development Guidebook." — Madrid, 2018.
6. Weaver, D. Sustainable Tourism: Theory and Practice. — Routledge, London, 2017.
7. Lane, B. & Kastenholz, E. Rural Tourism and Sustainable Local Development. — Channel View Publications, 2015.
8. Bukhara Regional Department of Tourism. "Bukhara Region Tourism Development Program 2023–2025." — Bukhara, 2023.

9. Yusupov, I. Agroturizm faoliyatini tashkil etish va boshqarish asoslari. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
10. Naimova, S. Agroturizm -barqaror taraqqiyot kaliti. “Turizm sohasini rivojlantirishda xorijiy tajriba va innovatsion yondashuvlar”. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiyasi maqolalar to‘plami.- Qo‘qon -2025

O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Altiyeva Sevara Usmonovna

Buxoro Davlat universiteti bioiqtisodiyot

mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

e-mail: sevara.altiyeva@icloud.com

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, ekologik va madaniy jihatlari, hamda bu jarayonning iqtisodiy samaradorligi tahlil qilingan. Tadqiqotda mamlakatimizda barqaror turizmni “yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi asosida rivojlantirish, ekologik xavfsizlikni ta’minlash va mahalliy aholini turizm jarayonlariga faol jalb etish yo‘llari yoritilgan

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, ekologik xavfsizlik, madaniy meros, yashil iqtisodiyot, innovatsion yondashuv, ijtimoiy mas’uliyat.

ANNOTATION. This article explores the prospects for developing sustainable tourism in Uzbekistan, emphasizing ecological balance, cultural preservation, and economic growth. It discusses the role of “green economy” principles in tourism, the importance of involving local communities, and the use of innovative technologies to ensure environmentally responsible travel.

АННОТАЦИЯ. В данной статье рассматриваются перспективы развития устойчивого туризма в Узбекистане, его экологические, культурные и экономические аспекты. Особое внимание уделено применению принципов «зелёной экономики», вовлечению местного населения в туристическую деятельность и использованию инновационных технологий для обеспечения экологически ответственного туризма.

KIRISH

Hozirgi globallashuv sharoitida turizm tarmoqlari nafaqat iqtisodiy o‘rish uchun, balki madaniy merosni saqlash, ijtimoiy barqarorlik va ekologik muvozanatni ta’minlash nuqtai nazaridan ham muhim strategik soha hisoblanadi. O‘zbekiston bu borada katta salohiyatga ega: qadimiy Samarqand, Buxoro va Xiva singari tarixiy shaharlari, turli tabiiy-landshaft zonalarini hamda ko‘p millatli madaniyat mozaikasi bilan sayohatchilarni jalb qilishi mumkin. So‘nggi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda barqaror turizm — ya’ni iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan muvozanatda bo‘lgan turizm rivojlanishi — ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Biroq imkoniyatlar bilan birga muammolar ham mavjud. Masalan, infratuzilmaning ayrim joylarda eskiligi, mahalliy jamoalarning turizm jarayoniga yetarlicha jalb etilmasligi, ekologik ta’sirlarni o‘lchash va nazorat qilish mexanizmlarining yetishmasligi ham tadqiqotlarda qayd etilgan. Shu sababli, O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollarini chuqur tahlil qilish bugungi kunda nafaqat dolzarb, balki zarurdir.

Ushbu maqolada birinchi navbatda O‘zbekistonda barqaror turizmning tayanch jihatlari — tabiiy va madaniy resurslar, infratuzilma ko‘rinishi va siyosiy tashabbuslar — ga e’tibor qaratiladi. Keyin, mavjud to‘siqlar hamda ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Nihoyat, sayohatchilarni jalb qilish va mahalliy hamjamiyatlarni faollashtirish bilan barqaror turizmni yanada rivojlantirish bo‘yicha istiqbollarni taklif etamiz. Tajriba shuni ko‘rsatadiki, faqat iqtisodiy ko‘rsatkichlar yetarli emas — turizmning mahalliy aholiga foyda keltirishi, tabiiy muhitni hurmat qilishi va kelajak avlodlar uchun resurslarni saqlab qolishi muhim.

Shunday ekan, O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish mavzusi bugungi kunda strategik nuqtayi nazardan ahamiyat kasb etmoqda. Maqolamiz orqali, bu yo'nalishda aniq tahlil va yangicha yondashuvlar hamda amaliy tavsiyalarni taqdim etishga intilamiz.

Adabiyotlar tahlili

Barqaror turizm sohasidagi ilmiy tadqiqotlar O'zbekistonda so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Unga asosiy e'tibor iqtisodiy, ijtimoiy-madaniy va ekologik barqarorlik tamoyillariga qaratilgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, barqaror turizm faqat iqtisodiy rivojlanishni ta'minlamasdan, mahalliy jamoa ishtiroki, madaniy merosni saqlash va tabiiy resurslarni muhofaza qilishni ham o'z ichiga oladi.

Jeong, J.Y., Karimov, M., Sobirov, Y. (2023) *"Evaluating Culturalization Strategies for Sustainable Tourism Development in Uzbekistan"* maqolasida O'zbekistondagi turizmni barqaror rivojlantirishda madaniyatni integratsiyalash strategiyalari o'rganilgan. Tadqiqot "SANEL HERMES" modeli orqali turizm jarayonidagi turli faoliyatlarni baholaydi. Mualliflar Samarqand, Buxoro va Xiva shaharlaridagi turizmning ekologik, madaniy va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, barqaror turizm faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga emas, balki mahalliy jamoaning ishtiroki va madaniy merosni himoya qilishga ham bog'liq. Tadqiqot infratuzilma rivoji, sayyohlarning axloqiy xatti-harakati va ekologik ta'sirni o'lchash mexanizmlari bo'yicha tavsiyalar beradi.

Ruzmanov, D.U. (2025) *"Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects"* maqolasida O'zbekistonda barqaror turizmning resurslar, infratuzilma va ekologik jihatlarini tahlil qilingan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mamlakatning turizm sektori sezilarli darajada kengaymoqda, biroq ekologik sertifikatlash tizimi, resurslarni barqaror foydalanish va siyosatni tatbiq etish borasida muammolar mavjud. Tadqiqot shuningdek, raqamli texnologiyalar va mahalliy jamoa ishtirokini barqaror turizmning muhim komponenti sifatida ko'rsatadi.

Egamnazarov, K. (2025) *"The Sustainable Tourist as an Agent of Change: Responsibilities, Ethical Conduct, and Impact in Uzbekistan's Tourism Development"* maqolasida turist va mahalliy jamoaning barqaror turizmga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, turistlarning axloqiy ongli xatti-harakati, ekologik mas'uliyati va mahalliy jamoa qo'llab-quvvatlashi barqaror turizmni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bilan birga, bu jarayonda infratuzilma va siyosiy qo'llab-quvvatlashning roli katta.

Xalqaro tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, barqaror turizmni rivojlantirishning global tamoyillari: iqtisodiy foyda, ijtimoiy va madaniy manfaat, hamda ekologik muvozanatni ta'minlashdir. O'zbekistonda esa so'nggi tadqiqotlar ushbu tamoyillarni mahalliy sharoitga moslashtirish, infratuzilma va raqamli texnologiyalarni integratsiyalash, hamda mahalliy jamoa ishtirokini kuchaytirish kabi muhim jihatlarini ko'rsatmoqda. Shu bilan birga, adabiyotlarda ekologik sertifikatlash, barqaror infratuzilma va turist xatti-harakati bo'yicha chuqur empirik tadqiqotlar kamroq.

Umuman olganda, mavjud adabiyotlar O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish bo'yicha ilmiy zamin yaratgan. Biroq, mahalliy sharoitdagi ekologik monitoring, raqamli texnologiyalar orqali barqaror turizmni qo'llab-quvvatlash va mahalliy jamoa ishtirokini chuqur o'rganish bo'yicha bo'shliqlar hali ham mavjud. Shu sababli, ushbu maqola barqaror turizmni O'zbekistonda yanada samarali rivojlantirish istiqbollarini aniqlashga qaratilgan.

Materiallar va metodlar

Tadqiqot O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollarini aniqlashga qaratilgan bo'lib, mamlakatning turizm salohiyatiga ega bo'lgan hududlari — qadimiy tarixiy shaharlar va tabiiy resurslarga boy mintaqalar asosiy tadqiqot obyekti sifatida tanlandi. Tadqiqotda foydalanilgan ma'lumotlar uch asosiy manbadan olindi: birinchisi, State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics, UNWTO va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan berilgan rasmiy statistik ko'rsatkichlar; ikkinchisi, O'zbekistonda turizm va ekologik rivojlanishga oid qonunlar, davlat strategiyalari va rasmiy qarorlar; uchinchisi, ilmiy adabiyotlar va xalqaro tadqiqotlar, jumladan,

barqaror turizm, ekoturizm, mahalliy jamoa ishtiroki va infratuzilma masalalari bo'yicha nashr qilingan maqolalar.

Metodologik yondashuv sifatida aralash metodologiya qo'llanildi, ya'ni sifatli va miqdoriy ma'lumotlar birlashtirildi. Tadqiqotda so'rovnomalar, intervyular, hujjat tahlili va statistik ma'lumotlar ishlatildi. Mahalliy hududlardagi barqaror turizm tajribalarini o'rganish uchun holat-o'rganish (case study) yondashuvi tatbiq etildi. Shu bilan birga, xalqaro yaxshi tajribalar bilan O'zbekiston sharoitlari taqqoslandi, bu orqali qonunchilik, sertifikatlash tizimi va mahalliy jamoa ishtiroki kabi jihatlar tahlil qilindi.

Ma'lumotlarni tahlil qilish jarayonida deskriptiv statistika yordamida turizmning o'sish tendensiyalari va hududlar bo'yicha taqsimoti aniqlangan, sifatli kontent-tahlili orqali intervyular va siyosat hujjatlari kodlash orqali tahlil qilingan. Shuningdek, solishtirma tahlil yordamida O'zbekistondagi natijalar va xalqaro tajribalar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar aniqlangan. Natijalar asosida barqaror turizm infratuzilmasini rivojlantirish va mahalliy jamoa ishtirokini ta'minlash yo'llari ishlab chiqildi.

Tadqiqot davomida respondentlar roziligi olinib, ma'lumotlar anonim tarzda tahlil qilindi. Tadqiqot hududiy jihatdan cheklangan bo'lishi mumkin, barcha O'zbekiston hududlari qamrab olinmagan, shuningdek ba'zi indikatorlar, masalan, mahalliy jamoaning daromad o'zgarishlari yoki ekologik ta'sirlar, to'liq statistik ma'lumotga ega emas. Shu bilan birga, bu yondashuv turizmning barqaror rivojlanishining ijtimoiy, madaniy va ekologik jihatlarini chuqur o'rganishga imkon berdi va O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish bo'yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishga zamin yaratdi.

Tahlil va natijalar

O'zbekistonning barqaror turizmni rivojlantirish imkoniyatlari va holati bir necha jihat orqali tahlil qilinadi. Avvalo, davlat siyosatida barqaror turizmga e'tibor sezilarli darajada oshgan. 2024-yil fevralida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi "2027-yil – Xalqaro barqaror va yashovchan turizm yili" deb e'lon qildi va mazkur tashabbusni O'zbekiston ilgari surdi. Bu mamlakatning turizm sohasini nafaqat miqdoriy, balki sifatli va barqaror yo'nalishda rivojlantirish niyatini yaqqol ko'rsatadi.

Shuningdek, O'zbekistonda turizm sohasida barqarorlik tamoyillarini tatbiq etish bo'yicha ilmiy-tadqiqotlar ko'paymoqda. Masalan, "O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari" nomli tadqiqotda geografik xususiyatlar, ekologik turizm, tabiiy va madaniy meros resurslari bilan bog'liq jihatlar batafsil tahlil qilingan. Bu ilmiy asoslar turizmning barqaror rivojlanishi uchun poydevor yaratadi. Shu bilan birga, "Barqaror turizm rivojlanishi" nomli o'quv qo'llanmada turizm korxonalari, mintaqaviy infratuzilma va xizmatlar sohasida barqarorlik tamoyillari tushuntirilgan bo'lib, bu soha xodimlarining barqarorlikni amaliyotga tatbiq etishga tayyorligini ko'rsatadi.

Biroq, tahlil davomida aniqlanishicha, turizm infratuzilmasi va destinatsiyalarni rivojlantirishda mahalliy aholi, madaniy meros va tabiiy muhit yetarlicha integratsiyalanmagan. Rekreatsion yuklama darajasi va turizm oqimining mahalliy jamiyat va tabiiy resurslarga ta'siri muntazam nazorat qilinmaydi. Shuningdek, viloyatlar o'rtasida mintaqaviy tafovutlar mavjud bo'lib, ichki turizm imkoniyatlari, madaniy meros resurslari va xizmat ko'rsatish sifati jihatlarida sezilarli farqlar kuzatiladi. Bu holat barqaror turizm tamoyillarini to'liq tatbiq etishga to'sqinlik qilmoqda. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston turizm sohasida barqarorlik yo'nalishida muhim siyosiy tashabbusni amalga oshirgan va xalqaro miqyosda tan olingan. Barqaror turizmni joriy etish uchun tabiiy resurslar, madaniy meros obyektlari va ichki hamda xalqaro sayyohlik salohiyati yetarli. Agar xizmatlar sifati, infratuzilma va mahalliy jamiyatning ishtiroki yaxshilansa, turizm sohasi iqtisodiy jihatdan sezilarli darajada rivojlanishi mumkin. Shu bilan birga, ekologik yuklama nazorati, mahalliy aholi manfaatlarini himoya qilish va turizm oqimini mintaqaviy teng taqsimlash yo'nalishlarida mavjud bo'lgan muammolarni hal etish zarur. Agar hozirgi siyosiy tashabbuslar, ilmiy tayyorgarlik, nazorat-monitoring va infratuzilma modernizatsiyasi to'liq amalga oshirilsa, O'zbekiston turizmni barqaror ravishda rivojlantirib, mintaqaviy tengsizlikni kamaytirish, mahalliy

aholi daromadlarini oshirish va ekologik muhitni saqlab qolish yoʻlida sezilarli yutuqlarga erisha oladi.

Foyalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Jeong, J.Y., Karimov, M., Sobirov, Y. (2023). *Evaluating Culturalization Strategies for Sustainable Tourism Development in Uzbekistan*.
2. Ruzmanov, D.U. (2025). *Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects*.
3. Egamnazarov, K. (2025). *The Sustainable Tourist as an Agent of Change: Responsibilities, Ethical Conduct, and Impact in Uzbekistan's Tourism Development*.
4. Alieva, M. (2024). *Green Economy in Tourism in Uzbekistan*.
5. Karimov, F. (2024). *Innovative Pathways for Advancing Sustainable Tourism in Uzbekistan*.
6. Toshpulatova, M. (2025). *Ecotourism as a Sustainable Development Tool for Uzbekistan*.
7. Seytniyazova, S. (2024). *Enhancing Sustainable Development in Uzbekistan through Tourism Clusters*.
8. Raxmonov, S.S., Alimova, M.T. (2023). *The Role of Tourist Product Diversification in Sustainable Tourism Development*.
9. Abduvakhidova, N. (2023). *The Role of Cultural Heritage in Promoting Sustainable Tourism: Insights from the Samarkand Region*.
10. Temirova, D. (2024). *Tourism Education for Sustainability: Curriculum Development in Universities of Uzbekistan*.

RESTORANLARDA MAHALLIY MAHSULOTLARDAN FOYDALANISHNING FOYDASI

Davronov Istamxoʻja Olimovich

Turizm va mehmonxona xoʻjaligi kafedrasi oʻqituvchisi

Buvaxonov Sayidxon Murtozxon oʻgʻli

Turizm(faoliyat yoʻnalishlari boʻyicha)

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu tezisda restoran sanoatida mahalliy xomashyo va mahsulotlardan foydalanishning iqtisodiy, ekologik, ijtimoiy hamda gastronomik afzalliklari ilmiy asosda tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, mahalliy mahsulotlardan foydalanish restoranlarning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligini oshiradi, hududiy iqtisodiyotni qoʻllab-quvvatlaydi. Shu bilan birga, mahalliy mahsulotlardan foydalanish mijozlarga yangiroq, xavfsizroq va sifat koʻrsatkichlari yuqori boʻlgan taomlarni taklif etish imkonini yaratib, restoran xizmatlarining umumiy jozibadorligi va mijozlar qoniqishini oshiradi.

Kalit soʻzlar: mahalliy mahsulotlar, barqaror gastronomiya, restoran menejment, oziq-ovqat zanjiri, ekologik barqarorlik, mahalliy iqtisodiyot, mavsumiy oziq-ovqat

Zamonaviy restoran sanoatida barqaror rivojlanish tamoyillari va masʼuliyatli biznes yuritish konsepsiyasi markaziy oʻringa chiqmoqda. Jahon bozorida isteʼmolchilar oziq-ovqat mahsulotlarining kelib chiqishi, sifati va ularning ekologik iziga nisbatan sezilarli darajada talabchan boʻlib bormoqda. Mazkur tendensiya restoran korxonalaridan faoliyat strategiyasini qayta koʻrib chiqish, global taʼminot zanjirlariga biryoqlama tayanish oʻrniga mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan hamkorlikni kuchaytirish va mahalliy mahsulotlardan foydalanishga ustuvorlik berishni taqozo etadi. Tadqiqot doirasida “mahalliy mahsulotlar” tushunchasi maʼlum geografik hudud, odatda 100–250 km radius ichida yetishtiriladigan yoki qayta ishlanadigan qishloq xoʻjaligi hamda oziq-ovqat mahsulotlari sifatida izohlanadi. Bunday mahsulotlarning yetkazib berish masofasi qisqa boʻlgani sababli ular isteʼmolchiga nisbatan toza, yangi va sifat koʻrsatkichlari yuqori holatda yetib boradi, bu esa restoranlar uchun sifat va yangilikning muhim kafolatlaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqot metodologiyasi sifatida qiyosiy tahlil, sifat va miqdoriy tadqiqot yondashuvlari, shuningdek, case-study (amaliy holatlarni oʻrganish) uslubi qoʻllanilgan. Jahon amaliyotida mahalliy mahsulotlardan samarali foydalangan holda muvaffaqiyatga erishgan restoranlar tajribasi tahlil

qilinib, ularning asosiy elementlari mahalliy sharoitga moslashtirilgan holda tavsiyalar shaklida ishlab chiqildi. Olingan natijalar mahalliy xomashyo va mahsulotlardan foydalanish restoranlar uchun bir qator iqtisodiy ustunliklar yaratishini ko'rsatadi: birinchidan, uzoq masofali tashish zarurati kamayishi hisobiga transport va logistika xarajatlari sezilarli darajada qisqaradi, xalqaro ta'minot zanjirlari o'rniga mahalliy fermerlar bilan ishlash logistika xarajatlarini o'rtacha 20–30 foizgacha kamaytirishi mumkin. Ikkinchidan, vositachilar sonining qisqarishi mahsulot tannarxini pasaytirib, restoranlarga yanada maqbul narxlarda xomashyo xarid qilish imkonini beradi. Uchinchi muhim jihat shundan iboratki, mahalliy ta'minot zanjirlari nisbatan barqaror va bashorat qilinadigan bo'lib, global bozorlar va xalqaro logistika tizimidagi uzilishlar bilan bog'liq xavflarni minimallashtirishga xizmat qiladi.

Muhimi shundaki, mahalliy mahsulotlardan foydalanish restoranning bozor pozitsiyasi va brend kapitalini sezilarli darajada mustahkamlaydi. Zamonaviy iste'molchilar mas'uliyatli va barqaror biznes yuritadigan korxonalarni yuqori baholaydi hamda bunday restoranlarni ongli ravishda tanlab, ularda ko'proq mablag' sarflashga tayyor bo'ladi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, iste'molchilarning 75 foizdan ortig'i mahalliy mahsulotlardan tayyorlangan taomlar uchun odatdagi narxga nisbatan 10–15 foizgacha yuqori to'lovni qabul qilishga rozi. Mahalliy mahsulotlardan foydalanishning mahalliy iqtisodiyotga ta'siri ham alohida ahamiyat kasb etadi. Restoranlar tomonidan sarflangan har bir pul birligi hudud ichida aylanib, multiplikativ effekt hosil qiladi: mahalliy ta'minotchilar va fermerlar daromadlarining oshishi natijasida qo'shimcha xarajatlar, yangi biznes tashabbuslari va ish o'rinlari paydo bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mahalliy ta'minot zanjirlariga yo'naltirilgan mablag'lar mahalliy iqtisodiyotda o'rtacha 2–3 marotaba qayta aylanadi va shu orqali hududning iqtisodiy faolligini rag'batlantiradi. Mahalliy mahsulotlardan foydalanish atrof-muhitga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, eng avvalo transport masofalarining qisqarishi hisobiga issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytiradi, ortiqcha qadoqlash va chiqindilar hajmini qisqartiradi hamda ekologik barqaror agroekotizimlarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.:

- **Uglerod izini kamaytirish:** Qisqa tashish masofalari yoqilg'i sarfini va atmosferaga zararli gazlar chiqarishni kamaytiradi. O'rtacha hisobda, mahalliy mahsulotlar 10-15 marta kam uglerod izi qoldiradi.
- **Qadoqlash chiqindilari:** Mahalliy ta'minot zanjirlarida qadoqlash talablari kamroq, bu plastik va boshqa chiqindilar miqdorini kamaytiradi.
- **Oziq-ovqat isrofi:** Yangi mahsulotlar uzoqroq saqlanadi, bu esa isrof miqdorini 15-20 foizga kamaytiradi.
- **Biologik xilma-xillik:** Mahalliy fermerlarni qo'llab-quvvatlash an'anaviy navlar va zotlarni saqlashga yordam beradi.
- **Mavsumiy ovqatlanish:** Issiqxona va saqlash xarajatlarini kamaytirish orqali energiya iste'moli kamayadi.

Ekologik barqarorlik nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki zamonaviy restoranlar uchun uzoq muddatli biznes strategiyasining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. "Yashil" brendlash yondashuvi restoranning bozordagi imijini kuchaytiradi, ekologik ong darajasi yuqori bo'lgan mijozlar segmentini jalb etadi hamda ularning sodiqligini oshiradi. Mahalliy mahsulotlar gastronomik nuqtai nazardan ham sezilarli ustunliklarga ega. Ular uzoq masofaga tashishni talab qilmagani sababli odatda to'liq pishgan holatda yig'ib olinadi, bu esa mahsulotning tabiiy ta'mi, hidi, to'yimlilik darajasi va oziq moddalarga boyligini saqlab qolishga yordam beradi. Mahalliy sabzavot va mevalarning 24–48 soat ichida restoranga yetkazib berilishi import mahsulotlarga nisbatan (bir necha kun yoki hattoki haftalar davomida tashiladigan) yangilik ko'rsatkichini ancha yuqori qiladi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, ayrim vitaminlarning miqdori saqlash jarayonida har bir kun uchun o'rtacha 10–15 foizgacha kamayishi mumkin, bu esa yangi terilgan mahsulotlardan foydalanishning ahamiyatini yanada oshiradi. Mavsumiylik omili menyuni diversifikatsiya qilishda alohida rol o'ynaydi. Oshpazlar yil davomida turli fasllarga xos bo'lgan mahsulotlar bilan ishlash imkoniyatiga ega bo'lib, bu ularning kreativlik salohiyatini rag'batlantiradi, yangi retseptlar va innovatsion taomlar yaratilishiga zamin yaratadi. Natijada mijozlarga har safar yangilangan, mavsumga mos va organoleptik xususiyatlari yuqori bo'lgan taomlar taklif etish imkoniyati vujudga keladi..

Mahalliy noyob mahsulotlardan foydalanish restoranning individual qiyofasini shakllantiradi va uning bozorga taklif etayotgan gastronomik konsepsiyasini boshqalardan ajratib turadi. Hududga xos pishloq, go'sht mahsulotlari, asal, vino va boshqa xomashyo turlari boshqa mintaqalarda uchramaydigan eksklyuziv taomlar yaratish imkonini beradi. Bu esa raqobatchilardan samarali farqlanish, mintaqaviy brendni mustahkamlash hamda gastronomik turizmni rivojlantirish uchun muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Mahalliy mahsulotlardan foydalanish chuqur ijtimoiy va madaniy mazmunga ega bo'lib, mahalliy hamjamiyatni qo'llab-quvvatlash, an'anaviy bilim va ko'nikmalarni saqlash, shuningdek, madaniy merosni asrashga xizmat qiladi. Fermerlar va kichik ishlab chiqaruvchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik ularning barqaror daromad manbaiga ega bo'lishini ta'minlaydi, qishloq xo'jaligi sohasida yangi avlod uchun istiqbolli faoliyat maydoni yaratadi va haddan ziyod urbanizatsiya jarayonlarini sekinlashtirishga ko'maklashadi. Natijada fermerlik kasbining ijtimoiy nufuzi oshib, qishloq hududlarining iqtisodiy va demografik barqarorligi mustahkamlanadi.

Mahalliy xomashyo va retseptlar asosida ishlash an'anaviy oshxona madaniyatini asrash va rivojlantirishga xizmat qiladi. Restoranlar mintaqaviy gastronomiyani targ'ib etish orqali hududning madaniy identitetini mustahkamlaydi, turistlar esa aynan mahalliy ta'mlarni izlab kelishi natijasida gastronomik turizm oqimi kuchayadi. Shu bilan birga, mahalliy ta'minot zanjirlariga tayangan tizim global inqirozlar (pandemiya, qurolli mojarolar, tabiiy ofatlar va boshqalar) sharoitida nisbatan barqaror bo'lib, milliy va hududiy oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga yordam beradi. Mahalliy mahsulotlar zamonaviy marketing amaliyotida kuchli kommunikatsion vosita sifatida namoyon bo'ladi. Iste'molchilar taomning kelib chiqishi, qaysi fermer xo'jaligida yetishtirilgani, qaysi hududga mansubligi va qanday an'anaviy usullar asosida tayyorlangani haqida ma'lumotga ega bo'lishni istaydi. Shu bois menyuda fermer nomi, manzil va mahsulot tarixining ko'rsatilishi mijoz ishonchini oshiradi. Taom ortidagi insonlar, ularning mehnati va qadimiy tajribasi haqida hikoya qilishga asoslangan storytelling strategiyasi oddiy ovqatlanish jarayonini esda qolarli tajriba va "voqeaga aylangan gastronomiya"ga transformatsiya qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlarda mahalliy mahsulotlar yaxshi kontent yaratadi. Ferma tasvirlari, mavsumiy mahsulotlar, oshpaz va fermer uchrashuvlari kuzatuvchilarni jalb qiladi. Bu organik marketing orqali yangi mijozlar oqimini ta'minlaydi. Mahalliy mahsulotlarga o'tish ba'zi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Asosiy muammolar va ularning yechimlari:

- **Ta'minot barqarorligi:** Bir nechta fermerlar bilan shartnoma tuzish, zaxira manbalarni shakllantirish orqali xavfni diversifikatsiya qilish mumkin.
- **Mavsumiy cheklovlar:** Konservatsiya, muzlatish va quritish usullarini qo'llash, menyuni mavsumga moslashtirish yechim bo'ladi.
- **Narx o'zgaruvchanligi:** Uzoq muddatli shartnomalar, oldindan to'lov va kafolatlangan xarid hajmlari narxni barqarorlashtiradi.
- **Logistika murakkabligi:** Fermerlar kooperativlari bilan hamkorlik yoki birgalikda yetkazib berish tizimini tashkil etish samarali.
- **Kadrlar tayyorlash:** Oshpazlarni mavsumiy mahsulotlar bilan ishlashga o'rgatish, kreativlikni rag'batlantirish zarur.

Tadqiqot natijalari restoranlar faoliyatida mahalliy mahsulotlardan foydalanish ko'p qirrali ustunliklar berishini yaqqol namoyon etdi. Iqtisodiy nuqtai nazardan bu yondashuv ishlab chiqarish va logistika xarajatlarini qisqartiradi, korxonaning daromad salohiyatini oshiradi hamda hududiy iqtisodiy rivojlanishni rag'batlantiradi. Ekologik jihatdan qaralganda, mahalliy ta'minot zanjirlariga tayanish uglerod izini kamaytiradi, tabiiy resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi va barqaror qishloq xo'jaligi tizimlarini qo'llab-quvvatlaydi. Gastronomik sifat ko'rsatkichlari bo'yicha mahalliy xomashyo yuqori ta'm, hid, to'yimlilik va oziq moddalarga boyligi bilan ajralib turadi. Ijtimoiy-madaniy jihatdan bunday amaliyot mahalliy hamjamiyatni qo'llab-quvvatlaydi, an'anaviy bilim va ko'nikmalarni saqlashga xizmat qiladi hamda madaniy merosni asrashga hissa qo'shadi. Marketing nuqtai nazaridan esa mahalliy mahsulotlar kuchli brend yaratish vositasi sifatida maydonga chiqib, mijozlar sadoqati va restoran imijini mustahkamlaydi. Umuman olganda, mahalliy mahsulotlardan foydalanish faqatgina zamonaviy tendensiyaga moslashish emas, balki restoranlar

uchun barqaror kelajakni ta'minlaydigan strategik qaror sifatida talqin etiladi: u korxonalarga raqobat ustunligi beradi, iste'molchilarga yuqori sifatli taomlarni taqdim etadi, fermerlar uchun barqaror daromad manbaini yaratadi va jamiyat miqyosida ekologik barqarorlikni qo'llab-quvvatlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Inwood, S.M., Sharp, J.S., Moore, R.H., & Stinner, D.H. (2009). Restaurants, chefs and local foods: insights drawn from application of a diffusion of innovation framework. *Agriculture and Human Values*, 26(3), 177-191.
2. National Restaurant Association. (2024). State of the Restaurant Industry Report. Washington, DC.
3. Sustain: The alliance for better food and farming. (2023). Local Food: Benefits and Obstacles. London, UK.
4. Weber, C.L., & Matthews, H.S. (2008). Food-miles and the relative climate impacts of food choices in the United States. *Environmental Science & Technology*, 42(10), 3508-3513.
5. Slow Food International. (2023). Good, Clean and Fair: The Slow Food Manifesto for Quality. Bra, Italy.
6. Starr, A., Card, A., Benepe, C., & Auld, G. (2003). Sustaining local agriculture: Barriers and opportunities to direct marketing between farms and restaurants. *Agriculture and Human Values*, 20(3), 301-321.
7. Martinez, S., et al. (2010). Local Food Systems: Concepts, Impacts, and Issues. USDA Economic Research Service, Report 97.
8. Global Sustainable Tourism Council. (2023). Gastronomy and Sustainable Tourism Guidelines. Madrid, Spain.

SUSTAINABLE TOURISM, HERITAGE SITES BRANDING MANAGEMENT AND ITS EFFECT ON RESIDENTS' WELL-BEING

Yulduz Yakubova

*Senior Lecturer in Business Management and Marketing
Westminster International University in Tashkent*

Email: yyakubova@wiut.uz

Abstract

Uzbekistan's heritage cities are experiencing a period of rapid transformation as tourism grows and new approaches to cultural management take shape. This article explores how sustainable tourism and heritage branding are gradually reshaping the relationship between historic sites and the people who live around them. It examines the ways in which branding strategies, preservation efforts, and tourism reforms influence both the cultural identity and daily well-being of residents. Particular attention is given to the momentum created by the 43rd UNESCO World Heritage Committee session in Samarkand, which strengthened Uzbekistan's international cultural profile and encouraged more confident presentation of its heritage assets. Through a discussion of recent developments, opportunities, and ongoing challenges, the article argues that tourism can enhance residents' well-being when it is planned carefully, rooted in authenticity, and balanced with the needs of local communities. Sustainable heritage branding emerges as a key tool not only for attracting visitors but also for supporting more meaningful and resilient urban life in Uzbekistan's historic cities.

Uzbekistan's heritage cities have entered a period of noticeable transformation, where tourism development, cultural preservation, and local life are becoming increasingly interconnected. Recent scholarly discussions on sustainable tourism highlight that destinations with rich cultural resources often experience both opportunities and pressures as tourism expands. Butler emphasizes that destinations must consciously manage change to avoid overwhelming their cultural foundations (Butler, 2010), a point that resonates strongly in Uzbekistan today.

This conversation gained even more prominence after the 43rd UNESCO World Heritage Committee session in Samarkand, an event that placed Uzbekistan in the international spotlight. Similar to what UNESCO's own heritage management guidelines stress the meeting encourages a deeper reflection on how heritage presentation, branding, and community participation shape the long-term value of

historic places. Residents and heritage specialists observed that the event strengthened national confidence in cultural stewardship and gave heritage sites a renewed international legitimacy.

Changing Approaches to Tourism

As scholars of heritage tourism such as Timothy and Boyd have shown, effective tourism in historic environments depends on careful balance—providing access and interpretation without damaging authenticity (Timothy & Boyd, 2015). Uzbekistan's emerging tourism policy echoes this logic. Growth in mobility, improved infrastructure, and investments in regional tourism clusters show a shift toward a more holistic and sustainable model, similar to what Young describes as the gradual evolution of tourism into a long-term development tool (Young, 2018).

This movement away from purely economic thinking reflects a global trend. Richards argues that cultural destinations can only remain competitive when they highlight distinctive local experiences and support the communities who produce them (Richards, 2018). Uzbekistan's historic quarters, from Bukhara's old mahallas to Samarkand's craft districts, increasingly show this interplay between local creativity and tourism demand.

Heritage Branding: Beyond Marketing

Branding heritage sites—when done carefully—helps translate cultural meaning to wider audiences. Ashworth and Tunbridge have long maintained that heritage cities must communicate identity and memory, not simply attract tourists (Ashworth & Tunbridge, 2000). Uzbekistan's branding efforts follow this perspective by emphasizing authenticity, craftsmanship, and historical depth.

The UNESCO session in Samarkand reinforced this trajectory. Cohen writes that global recognition can reshape how residents view their own cultural assets, often increasing pride and attachment (Cohen, 2012). Many residents expressed exactly this sentiment, noting that the session felt like a validation of Uzbekistan's cultural heritage on the world stage.

Residents' Well-Being and Tourism

Tourism scholars consistently highlight that well-being must be evaluated through multiple lenses—economic, social, cultural, and emotional (Seraphin & Sheeran, 2020). In Uzbekistan's case, all of these dimensions are visible.

Economically, residents benefit through new business opportunities, which aligns with UNWTO findings that sustainable tourism creates diversified, community-level income possibilities (UNWTO, 2017). Craft producers, family guesthouse owners, guides, and small service providers in Samarkand and Khiva have all experienced these improvements.

Socially and culturally, heritage branding often strengthens community identity. Shannon observes that when residents are included in heritage narratives, they internalize a stronger sense of ownership (Shannon, 2017). Revived traditions, community festivals, and visitor interest can enhance intergenerational knowledge transfer, encouraging younger residents to remain engaged with their cultural roots.

Emotionally, living in a well-maintained heritage environment contributes positively to daily life. As Cohen notes, external appreciation of local culture often boosts community pride (Cohen, 2012), something clearly seen after the UNESCO session.

Persistent Challenges

Despite many achievements, Uzbekistan still faces issues typical of fast-developing cultural destinations. Overcrowding, uneven distribution of tourism benefits, and risks of commercialization mirror challenges described widely in the tourism literature (Timothy & Boyd, 2015). Preservation efforts also require stable funding and trained specialists—an issue highlighted in Shannon's discussion of heritage maintenance (Shannon, 2017).

Community involvement remains critical. UNESCO's heritage management principles emphasize that sustainable development must include resident engagement (UNESCO, 2013). Without this inclusion, local trust may erode, and the balance between tourism and cultural life becomes fragile.

In conclusion, Uzbekistan's experience illustrates how sustainable tourism, if grounded in authenticity and community participation, can support both national heritage goals and residents' well-being. The momentum created by the 43rd UNESCO session in Samarkand symbolized a new

stage in Uzbekistan's cultural diplomacy, strengthening both the country's global image and internal sense of pride.

As Ashworth and Tunbridge note, heritage cities succeed when they serve both residents and visitors (Ashworth & Tunbridge, 2000). Uzbekistan is moving toward this balance, shaping a future where tourism supports cultural resilience, heritage branding deepens meaning, and communities benefit socially, economically, and emotionally.

Bibliography

- Ashworth, G., & Tunbridge, J. (2000). *The Tourist-Historic City: Heritage, Tourism and Conservation*. Wiley.
- Butler, R. (2010). *Tourism Area Life Cycle: Concept, Applications and Modifications*. Channel View Publications.
- Cohen, E. (2012). *Tourism and Modern Leisure: Sociological Perspectives*. Routledge.
- Richards, G. (2018). *Cultural Tourism: A Review of Developments and Trends*. Routledge.
- Seraphin, H., & Sheeran, P. (2020). *Tourism, Culture and Heritage*. Springer.
- Shannon, L. (2017). *Heritage Management: Strategies and Approaches*. Centre for Innovation.
- Timothy, D., & Boyd, S. (2015). *Heritage Tourism*. Routledge.
- UNESCO. (2013). *Managing Cultural World Heritage*. UNESCO Publishing.
- UNWTO. (2017). *Tourism and Sustainable Development: A Framework for Action*. World Tourism Organization.
- Young, G. (2018). *Sustainable Tourism: Principles and Practice*. Routledge.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TURISTIK XIZMATLARNING O'RNI

Axmatova Mohigul Ergash qizi

Buxoro davlat universiteti "Turizm va mehmonxona xo'jaligi" kafedrasi dotsenti(PhD)

axmatovamohigul@gmail.uz

Vafoyeva Mahliyyo Jamshidovna

Buxoro davlat universiteti "Turizm va mehmonxona xo'jaligi" kafedrasi magistranti

mahliyovafayeva64@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishda innovatsion turistik xizmatlarning o'rni va ahamiyati tahlil qilingan. Unda turizm tarmog'ining milliy iqtisodiyotdagi strategik ahamiyati, barqaror rivojlanish tamoyillari va zamonaviy texnologiyalar asosida shakllanayotgan yangi xizmat turlari haqida batafsil ma'lumot berilgan. Tadqiqotda innovatsion yondashuvlar — raqamli xizmatlar, onlayn bron tizimlari, virtual gidlar, ekoturizm va agroturizm yo'nalishlari misolida tahlil qilingan. Shuningdek, innovatsiyalarni joriy etishning ijtimoiy-iqtisodiy samaralari, mavjud muammolar va istiqboldagi imkoniyatlar ko'rib chiqilgan. Muallif tomonidan "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi hamda "Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi 2023–2025" doirasida amalga oshirilayotgan islohotlarning turizmga barqarorlikni ta'minlashdagi roli yoritilgan. Xulosa sifatida, innovatsion turistik xizmatlar O'zbekistonda turizm tarmog'ining raqobatbardoshligini oshirish, ekologik muhofazani ta'minlash va madaniy merosni asrashda muhim omil ekani ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, innovatsion xizmatlar, raqamli texnologiyalar, ekoturizm, agroturizm, O'zbekiston, barqaror rivojlanish.

Kirish.

So'nggi yillarda turizm sohasi butun dunyoda eng tez rivojlanayotgan tarmoqlardan biriga aylandi. Ushbu soha nafaqat iqtisodiy o'sish va yangi ish o'rinlari yaratish vositasi, balki milliy madaniyatni targ'ib etish, xalqaro hamkorlikni mustahkamlash va jamiyat farovonligini oshirish omili sifatida ham katta ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston uchun ham turizm tarmog'ini rivojlantirish milliy iqtisodiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Biroq turizmning rivojlanishi jarayonida

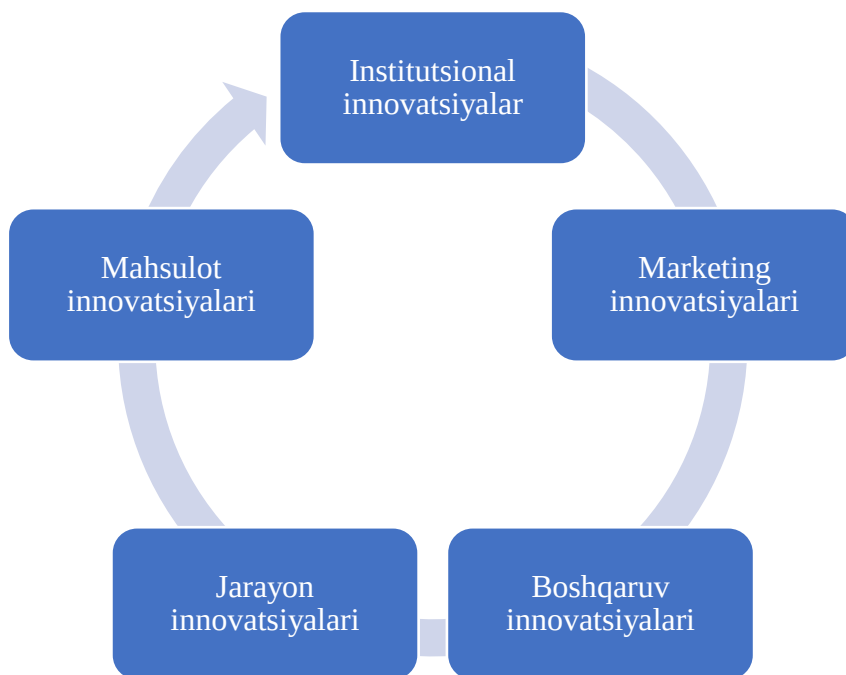
ekologik, ijtimoiy va madaniy muvozanatni saqlash masalasi muhim o‘rin tutadi. Shu nuqtai nazardan, **barqaror turizm** g‘oyasi va amaliyoti mamlakatda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Barqaror turizm hozirgi va kelajak avlodlarning ehtiyojlarini inobatga olgan holda, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik jihatdan muvozanatli turizmni tashkil etish demakdir. Bunday turizm atrof-muhitni asrash, madaniy merosni e‘zozlash va mahalliy aholiga foyda keltirishni maqsad qiladi. O‘zbekiston singari boy tarixiy-madaniy merosga ega davlat uchun bu yo‘nalish dolzarbdir. Aynan shuning uchun ham turizm sohasida **innovatsion xizmatlarni joriy etish** orqali barqaror rivojlanishga erishish zarur bo‘lmoqda.

Innovatsion turistik xizmatlar deganda zamonaviy texnologiyalar, yangi xizmat turlari, raqamli yechimlar va ijodiy yondashuvlar asosida sayyohlarga qulaylik yaratish tushuniladi. Masalan, mehmonxona tizimida “smart” xizmatlar, onlayn bron qilish tizimlari, virtual gidlar, QR-kodli axborot tizimlari, mobil ilovalar va ekologik toza transport turlari innovatsion xizmatlarning asosiy ko‘rinishlaridir. O‘zbekistonda bunday xizmatlar tobora keng joriy etilmoqda. Samarkand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar hozirda “aqlli turizm” (smart tourism) zonalariga aylantirilmoqda. Bu esa sayyohlarga tarixiy yodgorliklarni raqamli xaritalar orqali topish, elektron chiptalar xarid qilish va turistik yo‘nalishlar bo‘yicha to‘liq ma‘lumot olish imkonini bermiqda.

Shuningdek, **ekoturizm**, **agroturizm** va **kulinar turizm** kabi yo‘nalishlarning rivojlanishi ham barqaror turizmni ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. O‘zbekistonning turli hududlarida ekologik toza turistik maskanlar, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini tanishtiruvchi fermer uylari, milliy taomlar asosida tayyorlangan gastronomik turlar tashkil etilmoqda. Bu nafaqat sayyohlarga yangicha tajriba beradi, balki mahalliy aholining daromadini oshiradi va hudud iqtisodiyotini mustahkamlaydi.

Innovatsion yondashuvlar nafaqat xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi, balki atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish va chiqindilarni qayta ishlash tizimini yo‘lga qo‘yish imkonini beradi. Misol uchun, ayrim mehmonxonalar quyosh

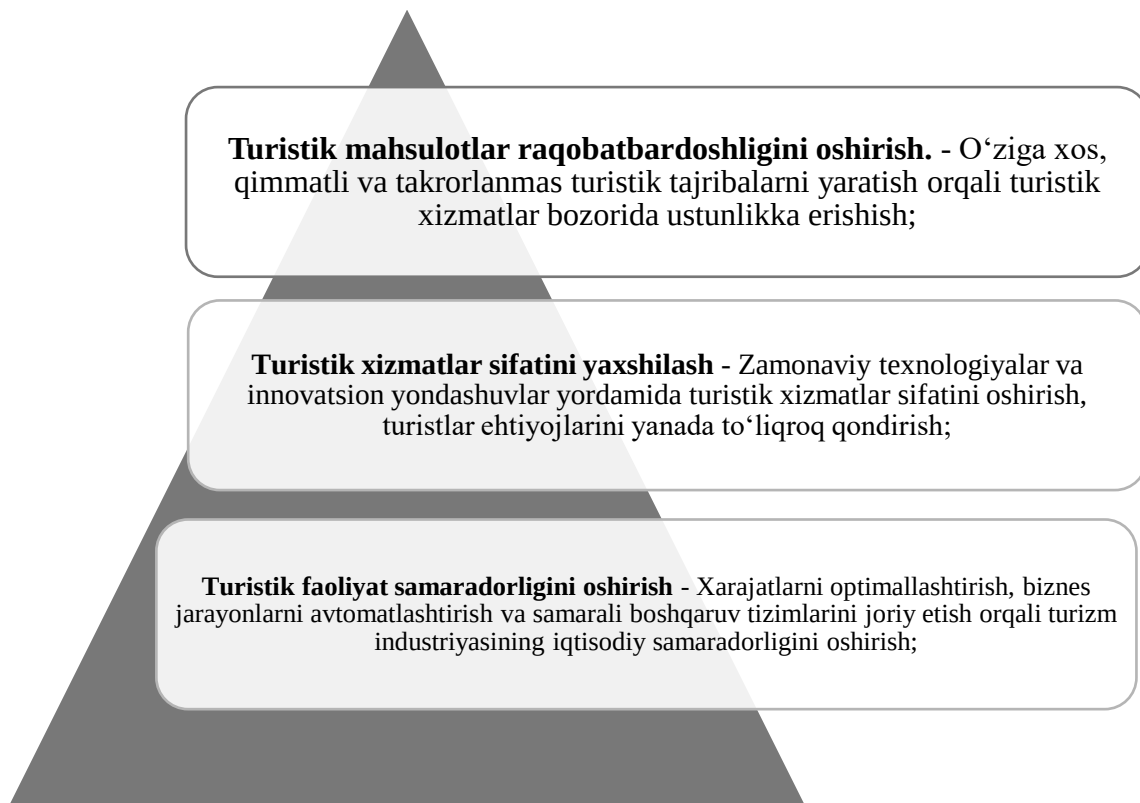

panellaridan foydalanishni boshlagan, ayrim turoperatorlar esa “green tourism” konsepsiyasini amaliyotga joriy qilmoqda. Shu bilan birga, raqamli marketing vositalarining rivojlanishi O‘zbekiston turizm brendini dunyoga targ‘ib qilishda katta ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekistonda innovatsion turistik xizmatlarni joriy etish strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi. Turistik industriyada innovatsiyalarning o‘ziga xos jihatlari A.Hjalager tomonidan chuqur tadqiq etilgan. U turistik sohadagi innovatsiyalarni besh toifaga ajratadi:

1. Mahsulot innovatsiyalari – yangi turistik mahsulot va xizmatlarni yaratish.
2. Jarayon innovatsiyalari – turistik xizmatlarni yaratish va yetkazib berish usullarini takomillashtirish;

3. Boshqaruv innovatsiyalari – turistik korxonalarni boshqarishning yangi usullari;
4. Marketing innovatsiyalari – turistik mahsulotlarni ilgari surish va sotishning yangi usullari;
5. Institutsional innovatsiyalar – sohani tartibga solishning yangi mexanizmlari va hamkorlik shakllari.

Sohani o‘rganar ekanmiz, tabiiy holki quyidagi maqsad va vazifalarga to‘qnashamiz. Zero bizning mamlakat rivojlanish bosqichida jahonning rivojlangan mamlakatlari qatoriga kirishi uchun bu muhim omillardan biridir. Innovatsion turistik xizmatlarning asosiy maqsadlari quyidagilarni tashkil etadi:

Shu bilan bir qatorda, innovatsion xizmatlarni rivojlantirishda bir qator muammolar ham mavjud. Xususan, ayrim hududlarda raqamli infratuzilmaning sustligi, IT mutaxassislar va malakali kadrlar yetishmasligi, yangi texnologiyalarga investitsiya yetarli emasligi bu jarayonni sekinlashtiradi. Ammo bu muammolarni bosqichma-bosqich bartaraf etish orqali O‘zbekiston turizm tarmog‘ida barqarorlikni ta‘minlash mumkin. Hukumat tomonidan qabul qilingan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, “Turizmni rivojlantirish konsepsiyasi 2023–2025” kabi dasturlar bu borada muhim o‘rin tutmoqda.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, **O‘zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishda innovatsion turistik xizmatlar hal qiluvchi rol o‘ynaydi.** Ular orqali turizm tarmog‘ining samaradorligi, ekologik xavfsizligi va xalqaro raqobatbardoshligi oshadi. Eng muhimi, innovatsion yondashuvlar mahalliy aholini jarayonga faol jalb qiladi, madaniy merosni asrashga xizmat qiladi va sayyohlar uchun O‘zbekistonni yanada jozibador maskanga aylantiradi. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalar, ekologik ong va madaniy qadriyatlarning uyg‘unligi orqali O‘zbekiston yaqin yillarda Markaziy Osiyoda barqaror va innovatsion turizm markaziga aylanishi mumkin. Innovatsion turistik xizmatlar bir-biri bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanib, zamonaviy turizm tajribasining murakkab va ko‘p qirrali tabiatini aks ettiradi. Har bir tur o‘ziga xos imkoniyatlar va qiyinchiliklar yaratsa-da, ularning maqsadli birlashuvi turistik sanoatning umumiy rivojlanishi va raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatini yaratadi. Innovatsion turistik xizmatlarning rivojlanish bosqichlari va turlarini o‘rganish natijasida ma’lum bo‘ldiki, zamonaviy

turizm sanoati doimiy transformatsiya jarayonida bo‘lib, bu o‘zgarishlar nafaqat texnologik, balki ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jihatdan ham chuqur ta‘sir ko‘rsatmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risidagi farmoni. – Toshkent, 2020-yil.
2. “O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish konsepsiyasi 2023–2025-yillar uchun.” – O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi, Toshkent, 2023-yil.
3. Yo‘ldoshev A., Rasulov B. *Turizm sohasida innovatsion yondashuvlar*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2022.
4. Safarov M. *Barqaror turizm asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2021.
5. Karimova D. *Turizm menejmenti va innovatsion xizmatlar*. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2022.
6. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO). *Tourism for Sustainable Development Goals*. – Madrid: UNWTO, 2018.
7. OECD. *Innovation and Tourism Policy Review: OECD Report*. – Paris: OECD Publishing, 2020.
8. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. *Turizm sohasidagi raqamlar va tahlillar – 2024-yilgi hisobot*.

ROMITAN TUMANIDA AGROTURIZMNI RIOVJLANITIRISH YO‘NALISHLARI

Davronov Istamxo‘ja Olimovich

Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrası o‘qituvchisi

Aloqulov Alibek Akmal o‘g‘li

Turizm(faoliyat yo‘nalishlari bo‘yicha)

Buxoro davlat universiteti

Mazkur tezisda Romitan tumanida agroturizmni rivojlantirish imkoniyatlari va ustuvor yo‘nalishlari O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 26-apreldagi “Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-135-son qarori talab va vazifalari bilan uzviy bog‘liq holda tahlil qilinadi. Qarorda ekoturizm, agroturizm, etnoturizm va ekstremal turizm obyektlari ro‘yxatini shakllantirish hamda ularni turistik marshrutlarga kiritish bo‘yicha vazifalar belgilangan bo‘lib, Romitan tumani misolida mazkur vazifalarni amaliyotga tatbiq etish yo‘llari yoritiladi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda turizm milliy iqtisodiyotning strategik tarmog‘iga aylantirilib, ichki va tashqi turizmni diversifikatsiya qilish, xususan, ekoturizm va agroturizmni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Prezidentning 2023-yil 26-apreldagi PQ-135-son qarorida respublika turizm salohiyatidan to‘liq va samarali foydalanish, mahalliy va xorijiy turistlar sonini ko‘paytirish hamda yangi turizm turlarini keng joriy etish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar belgilangan. Mazkur qarorning 30-bandida ekoturizm, agroturizm, etnoturizm va ekstremal turizm obyektlari ro‘yxatini shakllantirish, ularni mavjud va yangi turistik marshrutlarga kiritish, shuningdek, reklama-targ‘ibot materiallarini ishlab chiqish vazifasi Madaniyat va turizm vazirligi, Tabiat resurslari vazirligi hamda Qishloq xo‘jaligi vazirligiga yuklatilgani agroturizmni hududlarda tizimli rivojlantirish uchun mustahkam huquqiy va tashkiliy zamin yaratadi. Romitan tumani Buxoro viloyatining agrar salohiyati yuqori bo‘lgan hududi bo‘lib, aholining katta qismi qishloq xo‘jaligida band, tuman iqtisodiyotining asosini dehqonchilik va chorvachilik tashkil etadi. Shu bois PQ-135 qarorida belgilangan vazifalar doirasida Romitan tumanida agroturizmni rivojlantirish nafaqat turistlar oqimini oshirish, balki qishloq hududlarida yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini ko‘paytirish hamda hududning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini jadallashtirishga xizmat qiladi [1].

Agroturizm – bu qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishi, dehqonchilik va chorvachilik jarayonlari, qishloq aholisi turmush tarzi, milliy taomlar, urf-odatlar hamda xalqona hunarmandchilik elementlarini turistlar uchun jozibador turizm mahsulotiga transformatsiya qilishga asoslangan

turizm turi hisoblanadi. Mazkur yo‘nalish bo‘yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarda agroturizm turistlarga qishloq xo‘jaligi kombinatlari va fermer xo‘jaliklarida bo‘lish, meva-sabzavot yetishtirish, uzumchilik va chorvachilik jarayonlarida bevosita ishtirok etish, shuningdek, mahalliy gastronomiya va milliy taomlar bilan yaqindan tanishish imkoniyatini yaratib berishi alohida ta’kidlanadi.

Buxoro viloyati bo‘yicha ishlab chiqilgan turistik yo‘nalishlarda agroturizmning muhim yo‘nalishlari sifatida Romitan, Buxoro, G‘ijduvon va Vobkent tumanlari alohida qayd etilgan bo‘lib, bu hududlarda qishloq xo‘jaligi, bog‘dorchilik, uzumchilik va issiqxona xo‘jaliklari asosida agroturizm obyektlarini tashkil etish uchun katta imkoniyatlar mavjudligi ko‘rsatib o‘tiladi. Romitan tumanida innovatsion turizm klasteri – “Bukhara Desert Oasis & Spa” ekoturizm majmuasi faoliyat yuritib, cho‘l landshafti, qumli hududlar va zamonaviy dam olish infratuzilmasini uyg‘unlashtirgan holda turistlarga xizmat ko‘rsatmoqda. Ushbu klasteri qishloq xo‘jaligi xo‘jaliklari, issiqxonalar, uzum va bog‘dorchilik plantatsiyalari bilan integratsiya qilish agroturizmni rivojlantirish uchun tabiiy platforma yaratadi. Shu bilan birga, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining 2022-yil 5-avgustdagi SQ-598-IV-son qarorida Buxoro viloyati hududida agroturizm, etnoturizm va boshqa turlar bo‘yicha istiqbolli obyektlar ro‘yxati shakllantirilgan, Romitan tumanida ham madaniy-tarixiy va tabiiy obyektlar mavjudligi qayd etilgan[2]. Bu holat PQ-135 qarori talablariga mos ravishda tumanda agroturizm obyektlari tarmog‘ini kengaytirish imkonini ko‘rsatadi.

PQ-135 qarori doirasida Romitan tumanida agroturizmni rivojlantirish yo‘nalishlari:

1. Agroturizm obyektlarini inventarizatsiya qilish va ro‘yxatga olish

PQ-135 qarorining 30-bandida ekoturizm, agroturizm, etnoturizm va ekstremal turizm obyektlari bo‘yicha respublika miqyosida yagona ro‘yxat shakllantirish vazifasi belgilangan Mazkur vazifa doirasida Romitan tumanida:

- mavjud fermer xo‘jaliklari, issiqxona majmualari, uzumchilik va bog‘dorchilik plantatsiyalari, chorvachilik komplekslari hamda klaster korxonalarini agroturizm obyektlari sifatida baholash;
- qishloq uylarida homestay xizmatlari ko‘rsatishga tayyor xonadonlar, milliy taomlar tayyorlashga ixtisoslashgan oilaviy korxonalar va hunarmandchilik ustaxonalari bo‘yicha ma’lumotlar bazasini yaratish;
- tumandagi mavjud innovatsion klasterlar (xususan, “Bukhara Desert Oasis & Spa”) bilan integratsiyalashadigan agroturizm obyektlarini aniqlash zarur.

Bu jarayon PQ-135 qarorida nazarda tutilganidek, mahalliy hokimlik, Madaniyat va turizm boshqarmasi hamda Qishloq xo‘jaligi bo‘limi hamkorligida amalga oshirilishi lozim.

2. Infratuzilmani modernizatsiya qilish va klaster yondashuvini kuchaytirish

Qaror turizm infratuzilmasini tezkor rivojlantirish, yangi turistik zonalar va klasterlarni tashkil etish zarurligini ta’kidlaydi. Romitan tumanida agroturizm bo‘yicha:

- agroturistik yo‘nalishlarga olib boruvchi avtomobil yo‘llarini ta’mirlash, yo‘lko‘rsatkichlar va turistik navigatsiya belgilarini o‘rnatish;
- fermer xo‘jaliklarida kichik mehmon uylari, milliy oshxona, degustatsiya zonolari, qishloq xo‘jaligi texnikalarini namoyish qilish maydonchalarini tashkil etish;
- mavjud qishloq xo‘jaligi klasterlarini (paxta-to‘qimachilik, uzumchilik va boshqalar) turistik xizmatlar bilan boyitib, “fermer xo‘jaligi + turizm” integratsiyalashgan modelini joriy etish maqsadga muvofiq.

Bu yo‘nalish infratuzilmani yaxshilash bilan birga, qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini joyida realizatsiya qilish, organik mahsulotlar brendini shakllantirish va eksport salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

3. Turistik marshrutlar va brendlashtirish

PQ-135 qarori yangi turizm yo‘nalishlarini ishlab chiqish, hududlarning “tashrif qog‘ozi”ni yaratish hamda PR-markazlar orqali turizmni faol targ‘ib etish zarurligini belgilaydi. Shu asosda Romitan tumanida:

- “Buxoro shahri – Romitan agroturistik zonasi – cho‘l safari” kabi kompleks marshrutlarni ishlab chiqish;

- “Romitan agro-eko tur” brendi ostida issiqxona xo‘jaliklari, bog‘dorchilik va uzumchilik plantatsiyalari, cho‘l landshafti va innovatsion turizm klasterlarini birlashtirgan turpaketlar yaratish;

- mahalliy festival va yarmarkalar (qovun sayli, uzum yarmarkasi, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari ko‘rgazmalari)ni PQ-135 qarorida ko‘zda tutilgan mavsumiy turistik paketlarga integratsiya qilish maqsadida PR-kampaniyalar tashkil etish lozim.

Raqamli marketing vositalari – interaktiv xaritalar, mobil ilovalar va ijtimoiy tarmoqlar orqali Romitan agroturizm obyektlari haqidagi ma’lumotlarni ko‘p tillarda joylashtirish ham qaror talablariga mos ravishda turistlar oqimini ko‘paytirishga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, Romitan tumanida agroturizmni rivojlantirish PQ-135 qarori bilan belgilangan ustuvor vazifalar – turizm turlarini diversifikatsiya qilish, yangi turistik yo‘nalishlar yaratish, hududlarning “tashrif qog‘ozi”ni shakllantirish va mahalliy aholining daromadlarini oshirish bilan bevosita uyg‘unlashadi. Tumanning qishloq xo‘jaligi salohiyati, mavjud innovatsion turizm klasterlari va qulay transport-logistika sharoitlari Romitanni Buxoro viloyatida agroturizm bo‘yicha yetakchi hududlardan biriga aylantirish imkonini beradi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 26.04.2023 yildagi “Respublikaning turizm salohiyatini jadal rivojlantirish hamda mahalliy va xorijiy turistlar sonini yanada oshirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi PQ-135-sonli Qaror.
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senatining, 05.08.2022 yildagi “Buxoro viloyati hokimining turizm sohasini yangi bosqichga olib chiqish hamda xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirish yuzasidan viloyatda olib borilayotgan ishlar bo‘yicha hisoboti to‘g‘risida” SQ-598-IV-sonli Qaror.
3. Sardor S., Temurbek R., Ilxomovich Y. A. O‘zbekistonda agroturizmni rivojlantirish: imkoniyatlar, muammolar va istiqbollar //Journal of universal science research. – 2025. – T. 3. – №. 4. – C. 154-160.
4. Jasurbek o‘g‘li E. M. Agroturizmnda raqamli marketing strategiyalari: mahalliy brendlarni global bozorga chiqarish //ИКРО журнал. – 2025. – Т. 14. – №. 02. – С. 1242-1252.
5. Shermamatovna B. I. Agro-tourism is the basis of sustainable development //The Journal of Economics, Finance and Innovation. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 1-7.

O‘ZBEKISTONDA EKSTREMAL TURIZM SALOHIOYATI VA BU BORADA QO‘SHIMCHA TURPAKETLAR ISHLAB CHIQISH YO‘LLARI

Toyirova Sarvinoz Atoyevna

Buxoro davlat universiteti

O‘qituvchisi

stoirov@upv.edu.es

Anotatsiya: O‘zbekistonning tog‘lar, cho‘l va daryolarni o‘z ichiga olgan rang-barang landshaftlari ekstremal turizmni rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Ushbu maqolada mamlakatimizning ushbu sohadagi imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi, Amirsoy tog‘ kurorti va Po p tumanidagi “Korsaray” dam olish maskani kabi mavjud diqqatga sazovor joylarga alohida to‘xtalib o‘tiladi. Shuningdek, u ekstremal turizm takliflarini oshirish strategiyalarini, jumladan, infratuzilmani rivojlantirish, xavfsizlik choralari va maqsadli marketingni muhokama qiladi. Tabiiy boyliklaridan foydalanish va ushbu strategiyalarni amalga oshirish orqali O‘zbekiston o‘zining turizm industriyasini diversifikatsiya qilishi va sarguzasht izlovchi sayohatchilarni jalb qilishi mumkin.

Аннотация: Разнообразные ландшафты Узбекистана, включая горы, пустыни и реки, создают большие возможности для развития экстремального туризма. В статье рассматривается потенциал нашей страны в этой области, особое внимание уделяется существующим достопримечательностям, таким как горный курорт Амурсой и центр отдыха «Корсарай» в Папском районе. В нем также обсуждаются стратегии расширения предложения экстремального туризма, включая развитие инфраструктуры, меры безопасности и целевой

маркетинг. Используя свои природные ресурсы и реализуя эти стратегии, Узбекистан может диверсифицировать свою туристическую индустрию и привлечь путешественников, ищущих приключений.

Abstract: Uzbekistan's diverse landscapes, including mountains, deserts, and rivers, offer great opportunities for developing extreme tourism. This article examines the country's potential in this area, focusing on existing attractions such as the Amirsoy mountain resort and the Korsaray resort in Pap district. It also discusses strategies for increasing extreme tourism offerings, including infrastructure development, safety measures, and targeted marketing. By utilizing its natural resources and implementing these strategies, Uzbekistan can diversify its tourism industry and attract adventure-seeking travelers.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, ekstremal turizm, sarguzasht turizmi, Amirsoy tog' kurorti, "Korsaray" dam olish maskani, turizmni rivojlantirish, infratuzilma, xavfsizlik, marketing strategiyalari.

Kirish. O'zbekiston strategik jihatdan Markaziy Osiyoning chorrahasida joylashgan bo'lib, boy madaniy merosga va Tyan-Shan va Pomir-Oloy tog' tizmalari, Qizilqum cho'li, Amudaryo va Sirdaryo daryolarini o'z ichiga olgan xilma-xil tabiiy landshaftlarga ega. Ushbu geografik xususiyatlar alpinizm, cho'l trekkingi va oq suv raftingi kabi ekstremal turizm faoliyati uchun juda qulay zamin yaratadi.

Tarixan O'zbekistonning turizm sohasi an'anaviy ravishda mamlakatning bir necha qadimiy shaharlari: Samarqand, Buxoro va Xiva tarixiy va me'moriy ahamiyati bilan e'tirof etilgan shaharlarga e'tibor qaratgan. 2019-yilda mamlakatga 6,7 millionga yaqin xalqaro sayyoh tashrif buyurdi. COVID-19 pandemiyasining boshlanishi 2020-yilda bu ko'rsatkichni birdaniga 1,5 million mehmonga qisqartirdi. O'shandan beri bu soha tiklandi va 2023-yilda O'zbekistonga 6,6 million mehmon keldi.

Ushbu tiklanishdan tashqari, turizm takliflari doirasidagi diversifikatsiya hamon dolzarbligicha qolmoqda. Masalan, 2020 yilda xorijlik tashrif buyuruvchilarning atigi 8,6 foizi bo'sh vaqtni tashrif buyurishning asosiy sababi deb hisoblagan. Bu sarguzasht va turizmning ekstremal turlari uchun berilgan imkoniyatlardan katta darajada foydalanmaslikni anglatadi. Global turizm o'zining ekstremal turizm bozori 2022 yilda 24,2 milliard dollarga baholandi va 2032 yilga kelib 91,0 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, bu prognoz davrida CAGR 14,4 foizga o'sadi.

Dunyo bo'ylab ekstremal turizmga bo'lgan yuqori talabdan foydalangan holda, O'zbekiston bundan o'zining turistik mahsulotlarini to'ldirish uchun strategik imkoniyat sifatida foydalanishi mumkin. O'zining tabiiy boyliklaridan foydalanish va maqsadli sayohat paketlarini ishlab chiqish orqali mamlakat sarguzashtlarni izlovchi sayohatchilarni jalb qilishi mumkin, bu esa iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi va xalqaro turizm profilini oshiradi.

O'zbekistonning ekstremal turizm sohasidagi salohiyatini chuqur tahlil qilishga, mavjud vaziyatni ko'rib chiqishga, ekstremal turizm faoliyatining turli turlarini amalga oshirish imkoniyatlarini baholashga va bozorning ushbu dinamik segmenti uchun maxsus turpaketlarni ishlab chiqish strategiyasini taklif qilishga harakat qiladi.

Adabiyot sharhi. Dunyo bo'ylab ekstremal turizm bozorining o'sishida sezilarli o'sish kuzatildi. 2022 yilda u 24,2 milliard dollarga baholangan va 2032 yilga kelib 91,0 milliard dollarga yetishi kutilmoqda, 2023 yildan 2032 yilgacha CAGR 14,4 foizga o'sadi. Bunga talabning ortishi sabab bo'ldi sarguzasht va sayohat tajribalari.

O'zbekistonda turizm ham sezilarli darajada rivojlangan. 2023-yilda mamlakat 6,6 million sayyohni qabul qildi, 2019-yilda deyarli 6,7 million nafarni tashkil etdi. Biroq ularning qiziqishi asosan madaniy-tarixiy turizmga; ekstremal turizm yaxshi rivojlanmagan. 2020-yilgi hisobotga ko'ra, xorijlik sayyohlarning atigi 8,6 foizi O'zbekistonga dam olish maqsadida kelgan, bu esa sarguzasht turizmga qiziqishning juda pastligini ko'rsatadi.

Shunga qaramay, O'zbekiston ekstremal turizm uchun katta salohiyatga ega, chunki tog'lar va cho'llardan tortib daryolargacha bo'lgan tabiiy landshaftlar xilma-xildir. Bu borada O'zbekistonni

jahon ekstremal turizm bozorida raqobatbardosh qilish maqsadida infratuzilmani rivojlantirish va destinatsiyani ilgari surish mumkin.

Tadqiqot materiallari va usullari. Ushbu tadqiqot O'zbekistonda ekstremal turizm salohiyatini aniqlash va boshqa tur paketlarni ishlab chiqish usullarini taklif qilish uchun aralash usullardan foydalanadi. Shunga ko'ra, tadqiqot quyidagi tartibda tashkil etilgan sifat va miqdoriy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Ma'lumotlarni yig'ish:

- Ikkilamchi ma'lumotlar: Shu maqsadda so'nggi bozor hisobotlari, hukumat nashrlari va global va mahalliy turizm tendentsiyalari bo'yicha akademik maqolalar bo'yicha chuqur adabiyotlar o'rganildi.

- Birlamchi ma'lumotlar: O'zbekistondagi ekstremal turizmning hozirgi holati va salohiyati haqida bevosita ma'lumot olish uchun sayyohlar, turoperatorlar va hukumat amaldorlari kabi asosiy manfaatdor tomonlar bilan so'rovlar va intervyular o'tkazildi.

2. Ma'lumotlarni tahlil qilish:

- Miqdoriy tahlil: U raqamli ma'lumotlarni qayta ishlashda qo'llaniladigan statistik usullarni o'z ichiga oladi. Qayta ishlash so'rovnomalarni va allaqachon mavjud bo'lgan ba'zi hisobotlarni o'rganishni talab qildi. Bunday tahlillar bozordagi o'sish sur'atlari va ulushlarini hisoblashni o'z ichiga oladi, kelajakdagi tendentsiyalarni har qanday prognozlashda esa vaqt seriyali tahlildan foydalaniladi.

- Sifatli tahlil: Intervyu stenogrammalarining mazmun tahlili va ochiq so'rov javoblari ekstremal turizmni rivojlantirish bilan bog'liq umumiy mavzular, muammolar va imkoniyatlarni aniqladi.

3. SWOT tahlili:

O'zbekistonning ekstremal turizm bozoridagi o'rnini baholash uchun SWOT (Kuchli tomonlar, zaif tomonlar, imkoniyatlar, tahdidlar) tahlili o'tkazildi. U boshqa parametrlar qatorida tabiiy resurslar va infratuzilma kabi ichki kuchli va zaif tomonlarni o'z ichiga olgan; tashqi imkoniyatlar va tahdidlar, shu jumladan bozor talabi va raqobat.

4. Prognozli modellash:

- O'zbekistonda ekstremal turizmning potentsial o'sishini bashorat qilish uchun to'plangan ma'lumotlar va aniqlangan tendentsiyalar asosida bashoratli modellar ishlab chiqildi. Ushbu modellar infratuzilma va marketing harakatlariga investitsiyalarning muqobil darajalarini hisobga olgan holda bir qancha turli stsenariylarga asoslangan edi.

5. Strategiyaning ishlab chiqish:

Tahlil natijasida O'zbekistonda ekstremal turizm takliflarini takomillashtirishda foydali bo'lgan strategik tavsiyalar chiqarildi; Bu sarguzasht sayohatchilarni jalb qilishga yordam beradigan yangi tur paketlari, marketing strategiyalari va infratuzilmani rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Shunday qilib, ushbu tadqiqot ushbu usullarning barchasini birlashtirib, O'zbekistonning ekstremal turizm sektori imkoniyatlarini yaxlit baholashga va uni rivojlantirish uchun samarali strategiyalarni taklif qilishga intiladi.

Natijalar

O'zbekistonning ekstremal turizm salohiyatining ko'p qirrali tahlili katta imkoniyatlar va jiddiy muammolar bilan birgalikda ko'rsatilgan.

❖ **O'zbekistonda ekstremal turizmning hozirgi holati:**

- O'zbekistonning boy tabiatga ega bo'lishiga qaramay, uning ekstremal turizm sektori yaxshi rivojlanmagan. 2020 yilda xorijlik tashrif buyuruvchilarning atigi 8,6 foizi hordiq chiqarishni asosiy maqsad deb atagan, bu esa mos ravishda sarguzasht turizmi faoliyatining past darajada ekanligini ko'rsatadi.

❖ **Global ekstremal turizm bozori tendentsiyalari:**

- Global ekstremal turizm bozori 2022 yilda 24,2 milliard dollarga baholandi va 2032 yilga kelib 91,0 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda, bu 2023 yildan 2032 yilgacha yillik 14,4 foizlik murakkab o'sish sur'ati bilan o'sadi. Bunday kuchli o'sish sarguzasht va noyob sayohatlarga talabning ortishi bilan bog'liq tajribalar.

❖ **O'zbekistonda rivojlanish istiqbollari:**

Bu shuni anglatadiki, jahon bozori o'sishda davom etar ekan, O'zbekiston ushbu bozor o'sishining bir qismini egallashini kutish mumkin. O'zbekiston infratuzilmaga, xavfsizlik choralariga va maqsadli marketingga strategik sarmoya kiritish orqali 2032 yilga borib global ekstremal turizm bozorining 5 foizini egallashi mumkinligini tasavvur qilish mumkin. Bu taxminan 4,55 milliard dollar daromad keltiradi va mamlakatning turizmdan keladigan daromadini sezilarli darajada oshiradi.

Qiyinchiliklar va mulohazalar. Biroq, ushbu potentsialni amalga oshirish bir qator muammolarni hal qilishni o'z ichiga oladi, jumladan:

- Infratuzilmani rivojlantirish: Hozirgi vaqtda mavjud ob'ektlar ekstremal sport turlari va mashg'ulotlari bo'yicha xalqaro standartlarga javob berish uchun katta ta'mirga muhtoj bo'lishi mumkin.

- Xavfsizlik protokollari: Xalqaro sarguzashtli sayyohlarni jalb qilish uchun qat'iy xavfsizlik standartlarini o'rnatish va qo'llash kerak.

- Marketing va brending: O'zbekistonni ekstremal turizm bilan bog'liq eng yaxshi yo'nalishlardan biriga aylantirish uchun tajovuzkor targ'ibot talab etiladi.

Tahlil. Global ekstremal turizm bozori kuchli o'sishni qayd etdi, uning qiymati 2022 yilda 24,2 milliard dollarni tashkil etadi va prognozlar 2032 yilga kelib 91,0 milliard dollarga etadi, bu ushbu davrdagi yillik o'sish sur'ati (CAGR) 14,4 foizni tashkil qiladi. Ushbu yuksalish yo'nalishi sarguzashtlarga yo'naltirilgan sayohat tajribalariga global qiziqish ortib borayotganini ta'kidlaydi.

Bundan farqli o'laroq, O'zbekistonda turizm sanoatida an'anaviy ravishda madaniy va tarixiy turizm ustunlik qiladi. 2020-yil holatiga ko'ra, xorijliklarning 87,8 foizi mamlakatga qarindoshlarini ko'rish uchun kelgan bo'lsa, atigi 8,6 foizi dam olishni asosiy maqsad qilib olgan. Bu mamlakatning ekstremal turizm salohiyatining ma'lum darajada rivojlanmaganligini ko'rsatadi.

Geografik jihatdan O'zbekistonning landshaftlari juda xilma-xil bo'lib, bu ekstremal turizm uchun juda foydali. Alpinizm va trekking uchun Tyan-Shan va Pomir-Oloy tog' tizmalaridan tortib cho'l sarguzashtlari uchun ulkan Qizilqum cho'liga qadar ko'plab tanlovlar mavjud. Bunday tabiiy sharoitlarga qaramay, ekstremal turizm infratuzilmasi yetarli darajada rivojlanmagan.

SWOT tahlili quyidagilarni taqdim etadi:

- Kuchli tomonlar: Turli xil tabiiy landshaftlar, boy madaniy meros va Markaziy Osiyodagi strategik joylashuv.

Zaif tomonlari: ekstremal turizmni qo'llab-quvvatlash uchun etarli infratuzilma, mavjud sarguzasht imkoniyatlari haqida xalqaro xabardorlikning past darajasi va sarguzasht turizm faoliyatini tartibga soluvchi yangi me'yoriy-huquqiy baza.

Imkoniyatlar: sarguzasht turizmiga global talabning ortib borishi, infratuzilmani rivojlantirishda davlat-xususiy sheriklik imkoniyatlari va madaniy va sarguzasht tajribalarini birlashtirgan noyob paketlarni ishlab chiqish imkoniyati.

- Tahdidlar: rivojlangan sarguzashtli turizm sektorlari bilan yaqin boshqa mamlakatlarning mintaqaviy raqobati; sayyohlik faoliyati kuchayganida, ehtimol, atrof-muhitning buzilishi; turistlarning mintaqaga haqidagi tasavvuriga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan geosiyosat.

Bashoratli modellashtirish infratuzilma va marketingga maqsadli sarmoya kiritilishi bilan O'zbekiston global ekstremal turizm bozorining oddiy ulushini egallashi mumkinligini ko'rsatmoqda. Bunday strategik rivojlanish rejasi amalga oshirilgan deb hisoblasak, 2032 yilga borib mamlakatning bozor ulushini 0,5 foizga, taxminan 455 million dollar daromadga yetkazishini taxmin qilish maqsadga muvofiqdir. Ushbu prognoz jahon bozorining o'sishiga mos keladi va hozirgi bazani hisobga olgan holda real maqsadni aks ettiradi.

Bu salohiyatni ro'yobga chiqarish uchun O'zbekiston sarguzashtli sayyohlar uchun har tomonlama qamrab oluvchi turpakatlarni ishlab chiqishga kirishishi kerak. Bu xavfsizlik choralariga mablag'sarflashni, mahalliy gidlarni tayyorlashni va mamlakatning tengsiz landshaftlarini namoyish qiluvchi maqsadli marketing kampaniyalarini o'z ichiga oladi. Tabiiy resurslardan foydalanish va aniqlangan zaif tomonlarini bartaraf etish orqali O'zbekiston ekstremal turizm bozorida istiqbolli yo'nalish sifatida maqtanishi mumkin.

Xulosa: Global ekstremal turizm bozori portlashi kutilmoqda, 2022 yildagi 24,2 milliard dollardan 2032 yilga kelib 91,0 milliard dollargacha, CAGR 14,4 foizga o'sadi. Tyan-Shan va Pomir-

Oloy, Qizilqum cho'li, Amudaryo va Sirdaryoning tog'li hududlarini o'z ichiga olgan xilma-xil tabiiy landshaftlari bilan O'zbekiston ushbu rivojlanayotgan tendentsiya oldida havas qilsa arziydigan o'rinda turadi.

2023-yilda O'zbekistonga sayohat qilgan xalqaro sayyohlar soni 6,6 million kishini tashkil etdi, bu deyarli 2019-yilning darajasiga to'g'ri keldi, bu pandemiyadan oldingi eng yaxshi yil bo'lib, 6,7 million kishi tashrif buyurgan. Shunga qaramay, ekstremal turizm hali ham katta salohiyatga ega.

Shunday qilib, infratuzilmaga strategik investitsiyalar, qat'iy xavfsizlik protokollari va maqsadli marketing kampaniyalari orqali O'zbekiston sarguzashtlarga asoslangan turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilishi mumkin degan xulosaga kelish mumkin. Bu, shubhasiz, turistlar kelishini oshiradi va turizmning barqaror rivojlanishi uchun iqtisodiy ta'sirini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Allied Market Research (<https://www.alliedmarketresearch.com/extreme-tourism-market-A122160>) Extreme Tourism Market Size, Share, Trends | Forecast 2032
2. [stat.uz](https://www.stat.uz/images/uploads/reliz2021/turizm_2020_en.pdf)
Turizm_2020_en.pdf
3. TourCentralAsia (<https://tourcentralasia.com/uzbekistan/uzbekistan-tourism-industry-statistics/>) Uzbekistan Tourism Industry Statistics
4. Ceicdata (<https://www.ceicdata.com/en/uzbekistan/tourism-statistics>)Uzbekistan | Tourism Statistics | CEIC
5. <https://daryo.uz/en/2024/03/19/uzbekistans-tourism-industry-records-119-growth-with-972400-visitors-in-2m-2024>
6. https://www.academia.edu/98677282/Tourism_in_Uzbekistan_Potentials_and_Prospects_of_Development
7. <https://ea21journal.world/wp-content/uploads/2024/04/EA-XXI-V204-05.pdf>

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI (AVSTRIYA TAJRIBASINI QO'LLASH)

Farmanov Erkin Alimovich

BuxDU, Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrasi o'qituvchisi

Mamatusmanova Shaxnoza Shavkat qizi

BuxDU, Iqtisodiyot va turizm fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada barqaror turizmning mohiyati, uning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ahamiyati tahlil qilingan. Avstriya Respublikasining "T rejasi – turizm bosh rejasi" milliy strategiyasi batafsil o'rganilgan va uning asosiy tamoyillari, amalga oshirish mexanizmlari hamda erishilgan natijalari ko'rsatib berilgan. Maqolada O'zbekistonning barqaror turizm sohasidagi salohiyati, mavjud resurslar va rivojlanish imkoniyatlari baholangan. Avstriya tajribasidan kelib chiqib, O'zbekiston uchun barqaror turizmni rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijasida mamlakatimizning boy tarixiy-madaniy merosi va tabiiy resurslaridan samarali foydalanish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, malakali kadrlar tayyorlash va xalqaro standartlarga mos infratuzilma yaratish zaruriyati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, ekologik mas'uliyat, madaniy meros, T rejasi, Avstriya tajribasi, O'zbekiston turizm salohiyati, raqamli transformatsiya, turistik infratuzilma, ekoturizm.

Turizm jahon iqtisodiyotining eng dinamik rivojlanayotgan tarmoqlaridan biri bo'lib, ko'plab mamlakatlar uchun valyuta tushumlarining muhim manbai va yangi ish o'rinlarini yaratuvchi soha hisoblanadi. Ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizm ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik farovonlik bilan chambarchas bog'liq tarmoq sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Turizm odamlarni tabiat bilan bog'langanligi sababli, bu soha ekologik mas'uliyat va tabiatni muhofaza qilishga yordam beradigan noyob qobiliyatga ega.

Jahon sayyohlik tashkilotining ta'rifiga ko'ra, barqaror turizm "turistlar, turizm industriyasi, atrof-muhit va mezbон jamiyatning ehtiyojlarini qondirish bilan birga o'zining joriy va kelajakdagi iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ta'sirini to'liq hisobga oladigan" deb belgilanadi. Barqaror turizmning aniq va yagona ta'rifi mavjud bo'lmasa-da, uning mohiyati shundan iboratki, turizm loyihalarini shunday boshqarish kerakki, barcha yaxshi va qadrlı narsalar bizdan keyingi avlodlar uchun saqlanib qolsin.

Barqaror turizm turizmning alohida turi emas va muayyan joylarda yuzaga keladigan hodisa ham emas. U tashkilotni boshqarish va qarorlar qabul qilish falsafasidir. Ish safari, oilaviy bayramlar yoki ekoturizm kabi har qanday turizm faoliyati barqaror rivojlanishni qo'llab-quvvatlovchi muayyan mezonlarga javob bersa, barqaror turizm hisoblanadi.

BARQAROR TURIZMNING ASOSIY TAMOIYILLARI. Barqaror turizmning asosiy tamoyillari bir necha muhim yo'nalishlarni o'z ichiga oladi. Birinchi navbatda, atrof-muhitni muhofaza qilish, yovvoyi tabiatni saqlash, o'simlik dunyosini himoya qilish va biologik xilma-xillikni asrash zarur. Ekotizimlar va madaniy xilma-xillikni muhofaza qilish ham ushbu tamoyillarning ajralmas qismidir. Ikkinchi muhim yo'nalish mahalliy hamjamiyatlarda farovonlik va daromadlarning oshishiga ko'maklashishdir. Barqaror turizm mahalliy iqtisodiyotning rivojlanishiga olib kelishi va mahalliy aholi manfaatlariga xizmat qilishi kerak. Turizm orqali yaratilgan iqtisodiy imkoniyatlar adolatli taqsimlanishi va mahalliy jamiyat a'zolari uchun real foyda keltirishi lozim. Uchinchi tamoyil inson yashash joylari va umuman tabiiy muhitni yaxshilashga qaratilgan. Barqaror turizm nafaqat mavjud resurslarni saqlash, balki ularni yanada yaxshilash va kelajak avlodlar uchun boyitib qoldirish vazifasini bajarishi kerak.

O'zbekiston barqaror turizmni rivojlantirish uchun ulkan salohiyatga ega mamlakatdir. Mamlakatimizda 8000 dan ortiq madaniy meros obyektlari mavjud. Hamda, hozirgi kunda to'rtta asosiy turistik shaharlari YUNESKOning Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritilgan. Xiva, Samarqand, Buxoro, Shahrisabz, va Toshkent kabi go'zal shaharlar o'zining boy Ipak yo'li merosi bilan dunyoga mashhurdir.

O'zbekistonning tabiiy landshaftlari ham nihoyatda xilma-xil bo'lib, cho'llardan tortib to tog'largacha turli ekotizimlarni o'z ichiga oladi. Nurota tog'lari kabi biologik xilma-xillik nuqtalari mamlakatning ekoturizm salohiyatini yanada oshiradi. Piyoda sayr qilish, qushlarni kuzatish va jamoat turizmi kabi ekoturizm faoliyatlari uchun keng imkoniyatlar mavjud.

Madaniy festivallar O'zbekistonning madaniy turizm uchun jozibadorligini oshiradi. Qadimiy hunarmandchilik an'analari, milliy oshxona va mehmondo'stlik madaniyati turistlar uchun noyob tajribalar taqdim etadi. Biroq bu ulkan salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun avvalo ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan mustahkam asos yaratish zarur. Dunyoning yetakchi davlatlari tajribasidan o'rganib, O'zbekiston uchun maxsus rivojlanish konsepsiyasini ishlab chiqish maqsadga muvofiqdir.

AVSTRIYA "T REJASI" TAJRIBASI. Avstriya Respublikasi 2019-yilda "T rejasi – turizm bosh rejasi" nomli yangi milliy turizm strategiyasini e'lon qildi. Ushbu strategik hujjat turizmni barqaror rivojlantirish bo'yicha yo'riqnomalarni belgilab beradi va barcha darajadagi siyosiy qarorlar uchun qo'llanma vazifasini bajaradi. Avstriya tajribasining o'ziga xos jihati shundaki, turizm sohasi iqtisodiy va energetik sektorlar bilan birlashtirilgan holda boshqariladi. Uchala soha bir vazirlik doirasida tashkil etilgan bo'lib, bu barqaror turizmni iqtisodiy va energetik jihatdan mukammal tashkil etish imkonini beradi. Natijada uchala soha bir-biridan ajralmay, o'zaro bog'liq ravishda barqaror rivojlantirib boriladi. "T rejasi" 2030-yilgacha kun tartibini amalga oshirish va Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlariga erishishga hissa qo'shishni maqsad qilgan. Strategiyani amalga oshirish uchun aniq chora-tadbirlar va tadbirlarni o'z ichiga olgan batafsil rejalar ishlab chiqilgan.

Avstriyaning "T rejasi" milliy turizm strategiyasi yuzlab tegishli manfaatdor tomonlarni qamrab olgan keng ishtirokchi jarayonda ishlab chiqilgan. Bu sayyohlik siyosatining asosi bo'lib, nafaqat mehmonlarning, balki sanoat, atrof-muhit va mezbон jamoalarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda Avstriyada turizmni birgalikda barqaror rivojlantirishga qaratilgan. Strategiyaning ***birinchi*** muhim yo'nalishi federal viloyatlar, bizneslar, manfaatlar guruhları va boshqa sektorlarning manfaatdor tomonlari bilan muloqotni yaxshilash va kuchli hamkorlikni boshlashdir. Barcha

yoʻnalishlarda barqarorlik va hamkorlik madaniyati turizm siyosatining yangi sifatiga erishish uchun asosiy eʼtibor hisoblanadi.

Ikkinchi yoʻnalish raqamli transformatsiyani qoʻllab-quvvatlashga qaratilgan. Bu sayyohlik korxonalarini moslashishga yordam berish, maʼlumotlar alyanslarini yaratish va elektron hukumat xizmatlarini kengaytirishni oʻz ichiga oladi. “Turizm maʼlumotlar maydoni”ni tashkil etish va raqamli koʻnikmalarni takomillashtirish muhim chora hisoblanadi. Davom etayotgan tashabbus mehmonlarni roʻyxatga olishni raqamlashtirishdir. Bu nafaqat mehmonlar haqida real vaqt maʼlumotlarini taqdim etadi, balki elektron hukumatni ham rivojlantiradi.

Uchinchi yoʻnalish turizm sektori uchun tegishli asos sharoitlarini yaratishdir. Bu soliq siyosatini takomillashtirish, biznes vorisligi masalalarini hal qilish va yangi biznes modellari uchun asos shartlarini belgilashni nazarda tutadi.

Toʻrtinchi yoʻnalish kadrlar tayyorlash sifatini optimallashtirish va turizmda ishlashning jozibadorligini oshirishdir. Korxonalararo chora-tadbirlar imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanish bu borada muhim ahamiyatga ega.

Beshinchi yoʻnalish barqarorlikning yuqori darajalariga ishlashni taʼminlashdir. Bu iqlimga mos harakatchanlikni yaxshilash va qayta tiklanadigan energiyadan foydalanishni ragʻbatlantirish orqali amalga oshiriladi.

Oltinchi yoʻnalish turizm va qishloq xoʻjaligi, jumladan pazandachilik sohasida hamkorlikni faollashtirishdir. Bu mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini turizm sektoriga integratsiyalash va mintaqaviy gastronomik turizmni rivojlantirishni nazarda tutadi.

Yettinchi yoʻnalish destinatsiyalarni boshqarishni qayta koʻrib chiqish va turizm marketingini yanada rivojlantirishdir. Yangi texnologiyalardan foydalanishni optimallashtirish bu borada muhim oʻrin tutadi.

Sakkizinchi yoʻnalish oilaviy va mulkdorlar tomonidan boshqariladigan korxonalarni xususiy moliyalashtirish va subsidiyalash mexanizmlari orqali mustahkamlashdir. Kapitalga eʼtibor qaratgan holda yangi moliyalashtirish mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Toʻqqizinchi yoʻnalish barqarorlikning barcha uch oʻlchovini qamrab oluvchi statistik koʻrsatkichlarning kelajakka yoʻnaltirilgan tizimini yaratishdir. Bunday tizim turizm sektorining haqiqiy ahvolini baholash va strategik qarorlar qabul qilish uchun muhim ahamiyatga ega.

“T rejası”da turistik yoʻnalishlar yangicha tasavvur qilinadi. Ular mehmonlar, turistik korxonalar va ularning xodimlari hamda mahalliy aholi oʻzlarini qulay his qiladigan yashash muhiti sifatida qaraladi. Bu muhit mintaqaviy qoʻshimcha qiymat va ish oʻrinlarini yaratish imkonini berishi kerak. Shu bilan birga, tabiat va atrof-muhitga hurmat bilan qarash zarur. Barqaror turizm yoʻnalishlari uchun sertifikatlashtirishning yangi sxemasi ushbu maqsadlarga yordam beradi.

Kichik va oʻrta korxonalarni koʻkalamzorlashtirish, yaʼni ekologik jihatdan barqaror qilish, koʻkni qoʻllab-quvvatlashning yangi sxemasining asosiy yoʻnalishi hisoblanadi. Avstriya dunyodagi eng muvaffaqiyatli sayyohlik yoʻnalishlaridan biri hisoblanadi. Mehmonlar sonining ortib borishi va tunashlar buni tasdiqlaydi. Taxminan 45 million sayyohlar bilan Avstriya yiliga qariyb 150 million tunab turishni qayd etadi. Xalqaro tashriflar soni boʻyicha global reytingda oʻn birinchi oʻrinni egallash Avstriya kabi kichik bir davlat uchun nihoyatda katta natijadir. Davlat iqtisodiyotida turizm va dam olish sanoati yalpi ichki mahsulotning taxminan 16 foizini tashkil qiladi.

Avstriya turizmining muvaffaqiyati bir necha muhim omillarga asoslanadi. Bulardan: tabiiy landshaftlar, togʻlar, koʻllar va tabiiy bogʻlar mamlakatning tabiiy boyligini tashkil etadi. Qadimiy shaharlar, madaniy xilma-xillik va Avstriya oshxonasi katta jozibadorlikka ega. Yuqori sifatli hududiy mahsulotlar va yaxshi oʻqitilgan xodimlar sifatli xizmat koʻrsatishni taʼminlaydi. Mehmondoʻstlik va turizm sohasida ishlayotgan barcha kishilarning professionalligi Avstriya turizmining muvaffaqiyati uchun mustahkam asos yaratadi. Turizm va dam olish sanoati hududlarda muhim ish oʻrinlarini yaratadi, farovonlik darajasini oshiradi va qishloq joylarda imkoniyatlar tengligini taʼminlaydi. Biroq turizm doimo rivojlanib boradi. Mehmonlarning ehtiyojlari va umidlari oʻzgarmoqda. Sayohatlar haqidagi qarorlar turmush tarziga oid qarorlarga aylandi. Hozirgacha Avstriya bu oʻzgarishlar bilan muvaffaqiyatli kurashib keldi.

Avstriya tajribasidan asosida O'zbekistonda ham turizmni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish zarur. Bunday strategiya turizmni energetika va iqtisodiyot bilan teng va bir-biriga bog'liq ravishda rivojlantirishni nazarda tutishi kerak. Ya'ni, O'zbekistonning turistik jozibadorligini har jihatdan namoyish eta olish talab etiladi. Mamlakatning boy madaniy merosi, tarixiy obidalari va tabiiy landshaftlari jahon hamjamiyatiga keng targ'ib qilinishi lozim. Zamonaviy marketing usullari va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish bu borada muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, Avstriya davlati olib borgan tajriba kabi tashrif buyuruvchilardan so'rovnoma olish orqali mavjud kamchiliklarni aniqlash zarur. Real holatdan kelib chiqqan holda muammolarni bartaraf etish uchun samarali rejalar ishlab chiqish mumkin. Avstriyada turizm rejasini ishlab chiqish jarayonida olingan so'rovnoma natijasida malakali xodimlar yetishmasligi, raqamli xizmatlar yetarli emasligi va rasmiy qog'ozbozlik bilan bog'liq muammolar aniqlangan. Shu bilan birga, O'zbekistonda ham shunga o'xshash muammolarni hal etish zarur. Xorijiy va mahalliy investitsiyalarni jalb qilish uchun investitsiyaviy jozibadorlikni ta'minlash, kichik biznes va tadbirkorlik uchun qulay sharoit yaratish muhim vazifalar hisoblanadi. Davlatdagi umumiy infratuzilmani yaxshilash turizm va boshqa sohalar rivojlanishiga hamda mamlakatning iqtisodiy ko'rsatkichlari yaxshilanishiga olib keladi.

Yurtimizning boy madaniy, tarixiy va ekologik resurslaridan unumli foydalangan holda turizmni rivojlantirish orqali iqtisodiy barqarorlikka erishish kelajakda xalq farovonligini ta'minlaydi. Barqaror turizm O'zbekiston uchun nafaqat iqtisodiy rivojlanish vositasi, balki madaniy merosni asrash, tabiiy boyliklarni muhofaza qilish va kelgusi avlodlar uchun qadrliklarni saqlash yo'lidir.

XULOSA. Barqaror turizm zamonaviy dunyo uchun muhim ahamiyatga ega bo'lgan konsepsiyadir. U iqtisodiy rivojlanish, ijtimoiy farovonlik va ekologik mas'uliyatni uyg'unlashtirishga qaratilgan. Avstriyaning "T rejasini" tajribasi shuni ko'rsatadiki, barqaror turizmga erishish uchun kompleks yondashuv, keng ko'lamli hamkorlik va uzommuddatli strategik rejalashtirish zarur.

O'zbekiston barqaror turizmni rivojlantirish uchun barcha zarur resurslarga ega. Boy tarixiy meros, noyob madaniy an'analar va xilma-xil tabiiy landshaftlar mamlakatning turistik salohiyatini tashkil etadi. Ushbu salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun xalqaro tajribadan o'rganish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va malakali kadrlar tayyorlash zarur. Faqat shunday yondashuv orqali O'zbekiston jahon turizm xaritasida munosib o'rin egallashi va barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Alieva, M. T., & Karimov, B. R. (2023). O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish istiqbollari. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar ilmiy elektron jurnali, 3(55), 45-58.
2. Austrian Federal Ministry for Digital and Economic Affairs. (2019). Plan T – Master Plan for Tourism: A Tourism Strategy for Austria. Vienna: BMDW Publishing.
3. Bramwell, B., & Lane, B. (2022). Sustainable tourism: An evolving global approach. *Journal of Sustainable Tourism*, 30(12), 2634-2651. <https://doi.org/10.1080/09669582.2022.2085564>
4. Buckley, R. (2012). Sustainable tourism: Research and reality. *Annals of Tourism Research*, 39(2), 528-546. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2012.02.003>
5. European Commission. (2022). Transition Pathway for Tourism. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
6. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change: A rapid assessment of COVID-19. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20. <https://doi.org/10.1080/09669582.2020.1758708>
7. Hall, C. M. (2019). Constructing sustainable tourism development: The 2030 agenda and the managerial ecology of sustainable tourism. *Journal of Sustainable Tourism*, 27(7), 1044-1060.
8. Kantarci, K., Uysal, M., & Magnini, V. (2014). *Tourism in Central Asia: Cultural Potential and Challenges*. Apple Academic Press.
9. Mamadiyorov, Z. T. (2022). Ipak yo'li turizmini rivojlantirishda O'zbekistonning o'рни. *Turizm va mehmonxona xo'jaligi*, 2(18), 23-31.

ПРАВИЛА ПРИЕМА ГОСТЕЙ В РАЗЛИЧНЫХ СТРАНАХ МИРА: КРОСС-КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ГОСТЕПРИИМСТВА

Файзиева Сайёра Кудратовна

Бухарский Государственный Университет

доцент кафедры

«Туризм и гостиничное хозяйство»

Баротова Манзура Баходировна

Магистр Бухарского международного университета

Хакимов Лазизбек Азизбекович

студент 1 курса факультета "Экономики и туризма"

Аннотация (Abstract): Настоящая статья рассматривает правила приема гостей в различных странах мира, анализируя культурные особенности гостеприимства и их влияние на межкультурную коммуникацию. В статье будут приведены примеры из разных культурных контекстов, демонстрирующие разнообразие традиций и этикета, связанных с приемом гостей. Статья стремится к объективному представлению различных подходов, избегая оценочных суждений и подчеркивая важность взаимного уважения и понимания в межкультурном общении. Эта статья исследует некоторые ключевые аспекты приема гостей в разных странах, не претендуя на исчерпывающий охват всего многообразия культурных практик.

Ключевые слова : *этикет, абстракция, путешествия, традиции, гостеприимства, туризм, почтение.*

Введение (Introduction): Гостеприимство – универсальное явление, однако его проявления значительно варьируются в зависимости от культурных традиций. Незнание этикета другой страны может привести к неловким ситуациям или даже к обиде. Поэтому изучение правил приема гостей в разных культурах является важным аспектом межкультурной коммуникации. В этой статье мы рассмотрим некоторые примеры из разных регионов мира, подчеркивая ключевые различия и общие тенденции.

Методы (Methods):

Информационная база статьи сформирована на основе анализа этнографических исследований, путеводителей, онлайн-ресурсов и литературы по межкультурной коммуникации. Исследование опирается на качественный анализ данных, выявляющий общие и специфические черты гостеприимства в разных странах. Не проводились полевые исследования или опросы.

Методология статьи "Правила приема гостей в различных странах мира" может быть структурирована следующим образом:

Правила приема гостей значительно варьируются по всему миру, отражая культурные нормы, традиции и социальные уклады разных народов. Не существует единого стандарта, и незнание местных обычаев может привести к неловким ситуациям или даже оскорблениям. Анализ показывает несколько ключевых аспектов, различающихся от страны к стране:

1. Приглашения и подтверждение:

Формальность: В некоторых культурах (например, в Японии, многих европейских странах) приглашения на официальные мероприятия требуют формального ответа в установленные сроки. В других (например, в некоторых латиноамериканских странах) более неформальный подход считается приемлемым.

Сроки: Время для уведомления о приходе или отказе от приглашения может сильно различаться.

Подарки: Приемлемость и характер подарков варьируются. В некоторых культурах подарки считаются обязательными, в других – могут быть неуместны или даже оскорбительны. Важно учитывать национальные обычаи и избегать подарков, которые могут быть истолкованы как неуважение.

2. Время и пунктуальность:

Понятие времени: В некоторых культурах (например, в многих странах Латинской Америки) более гибкое отношение ко времени, опоздание на несколько минут считается нормой. В других (например, в Германии, Японии) пунктуальность – знак уважения и обязательное условие.

Продолжительность визита: Длительность визита может сильно различаться. В одних культурах принято проводить много времени с гостями, в других – визиты обычно короткие. (Рис.1.)

3. Еда и напитки:

Предложение еды и напитков: В гостеприимных культурах считается обязательным предложить гостям еду и напитки, часто неоднократно. Отказ может быть воспринят как оскорбление.

Столовый этикет: Правила поведения за столом могут существенно отличаться. Важно изучить местные традиции, чтобы избежать неловких ситуаций. Например, использование палочек для еды, порядок подачи блюд, жесты за столом.

Алкоголь: Потребление алкоголя может быть приемлемо или запрещено в зависимости от религиозных и культурных норм.

4. Общение и поведение:

Невербальная коммуникация: Жесты, мимика и дистанция между людьми могут иметь различное значение в разных культурах. Важно быть внимательным к невербальным сигналам.

Темы для разговора: Некоторые темы могут быть неуместными или даже оскорбительными в определенных культурах. Политика, религия, личная жизнь – темы, требующие осторожности.

Одежда: Выбор одежды зависит от типа мероприятия и культурных норм. Важно одеваться соответственно ситуации.

5. Прощание:

Ритуалы прощания: Прощание может быть формальным или неформальным, включать определённые жесты или фразы.

Рис.1. Встреча деловых партнеров.

Критерии отбора: Указать критерии, по которым были выбраны конкретные страны. Например, можно сфокусироваться на странах с наиболее яркими и отличающимися традициями гостеприимства, или на странах с высокой популярностью среди туристов.

Репрезентативность: Учитывать, что выбранные страны репрезентируют разнообразие культурных норм в пределах каждого региона. Нельзя ограничиваться только столичными центрами, важно учитывать региональные различия.

Эта методология поможет создать научно-обоснованную и информативную статью о правилах приема гостей в разных странах мира. Важно помнить, что культура — это динамичный процесс, и некоторые традиции могут меняться со временем. Поэтому актуальность и достоверность информации необходимо постоянно проверять.

Результаты (Results):

Япония: В Японии гостеприимство высоко ценится. Приглашения на ужин, как правило, планируются заранее. Подарки принято преподносить с двумя руками, и их обычно разворачивают позже. Важно снять обувь перед входом в дом. За столом не принято громко разговаривать или начинать есть раньше старших.

США: В США гостеприимство часто проявляется в неформальной обстановке. Подарки не являются обязательными, но небольшой презент будет признаком внимания. За столом принято разговаривать свободно.(Рис.2)

Арабские страны: В арабских странах гостеприимство играет огромную роль. Гости принимаются с большим почтением. Отказ от еды или напитков рассматривается как проявление неуважения. Разговор часто ведется на высоком уровне абстракции.

Россия: В России гостеприимство часто проявляется в щедром угощении. Подарки принято разворачивать в присутствии дарителя. За столом принято выпивать за здоровье. Независимо от страны, уважение к гостю — основа гостеприимства. Это проявляется в пунктуальности (или понимании местных норм относительно времени), внимательном отношении к словам и чувствам гостя, предложении комфортных условий и, конечно, радушном приёме. Международные нормы, связанные с правами человека, гарантируют гостю безопасность и уважительное отношение, вне зависимости от его национальности или вероисповедания. Однако конкретные проявления гостеприимства сильно зависят от культурных норм.

Культурные нормы, связанные с приемом гостей, затрагивают множество аспектов: от планирования визита и выбора подарков до продолжительности встречи и правил поведения за столом.

Азия: В странах Восточной Азии (Китай, Япония, Корея) важно заранее согласовывать визит и приходить вовремя. Подарки являются важной частью этикета, их следует преподносить и принимать обеими руками. Во время трапезы старшие за столом обслуживаются первыми. В Индии, например, гости могут быть угощены большим количеством блюд, отказ от которых может быть воспринят как оскорбление.

Ближний Восток: В странах Ближнего Востока гостеприимство — священная обязанность. Гости могут ожидать обильный стол и радушный прием, который может длиться долго. Считается невежливым отказываться от еды или напитков. Важно соблюдать скромность и уважение к старшим.

Рис.2.Деловые переговоры с американцами.

Европа: В европейских странах традиции приема гостей более разнообразны. В некоторых странах (например, Франция) ожидается строгое соблюдение этикета за столом, в других (например, Германия) атмосфера может быть более неформальной. Подарки не всегда обязательны, но небольшой сувенир будет воспринят как знак внимания.

Франция: Во Франции важно придерживаться определенного этикета за столом. Не принято начинать есть, пока не начнет хозяин. Вино играет важную роль в традициях гостеприимства.

Латинская Америка: В странах Латинской Америки гостеприимство часто характеризуется теплом и эмоциональностью. Гости могут ожидать долгих и дружеских бесед, а также обильный стол с разнообразными блюдами. Задержка может быть принята более спокойно, чем в некоторых других культурах.

Африка: Традиции гостеприимства в Африке очень разнообразны в зависимости от региона и племени. В некоторых культурах важную роль играют ритуалы и церемонии, связанные с приветствием гостей. Подарки, часто в виде продуктов питания, могут быть существенной частью ритуала.

Япония: В Японии гость – почётный человек. Ожидается соблюдение определённой церемонии: снятие обуви при входе в дом, подарки (с особыми правилами упаковки и вручения), внимание к деталям сервировки и этикету за столом. Отказ от угощения может быть воспринят как оскорбление.

Рис.4.Япония.

Обсуждение (Discussion): Разнообразие культурных традиций показывает, что нет универсального стандарта гостеприимства. Успешное взаимодействие с людьми из других стран требует уважения к их обычаям и традициям. Незнание этикета может привести к недоразумениям и обидам. Важно проявлять внимание к деталям и быть готовым адаптироваться к различным культурным нормам.

Выводы (Conclusions): Понимание культурных нюансов гостеприимства является ключевым фактором успешной межкультурной коммуникации. Уважение к традициям и обычаям других народов способствует установлению доверительных отношений. Дальнейшие исследования могут быть направлены на изучение более специфических аспектов гостеприимства в разных культурных группах.

Рис.3.Национальные особенности делового общения.

Успешный прием гостей за рубежом требует внимательного отношения к культурным особенностям страны посещения. Общие принципы уважения, внимательности и радушия являются основой хорошего гостеприимства везде. Изучение местных традиций и норм поможет избежать неловких ситуаций и сделает общение более приятным и продуктивным. Важно помнить, что незнание местных обычаев не является оправданием неуважительного поведения, поэтому лучше заранее подготовиться и проявить уважение к культуре страны, которую вы посещаете.

Прием гостей – это важный аспект межкультурной коммуникации. Понимание культурных норм и традиций, связанных с гостеприимством, помогает избежать недоразумений и способствует созданию теплой и дружеской атмосферы. Взаимное уважение и стремление к взаимопониманию являются ключом к успешному межкультурному общению.

Литература (References):

1. Давронов, И. О., Файзиева, С. К., & Исомов, Б. С. (2020). Важность маркетингового анализа для прогнозирования перспективы ресторанов в Бухаре. *Economics*, 1, 44.
2. Зиявитдинов, Х. Х., & Файзиева, С. К. (2020). Организация питания иностранных туристов. *Вопросы науки и образования*, (5 (89)), 15-20.
3. Файзиева С. К., Толибов Г. Стандарты сервиса в ресторане: как улучшить качество обслуживания //«Модернизация исламской культуры в Бухаре и перспективы устойчивого развития туризма». Международная научно-практическая конференция. – 2020.
4. Файзиева, С. К. (2020). Перспективы развития гастрономического туризма в Узбекистане. *Вопросы науки и образования*, (12 (96)), 13-18.
5. Kayumovich K. O. et al. Directions for improvement digital tourism and tourism info structure in Uzbekistan //Journal of Critical Reviews. – 2020. – Т. 7. – №. 5. – С. 366-369.
6. Fayziyeva S. K., Tadjibayev M. B., Khakimov Z. C. Prospects for the development of gastronomic tourism in Uzbekistan //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 5. – С. 354-359.
7. Samadovich R. S. et al. Formation of management mechanism competitiveness of restaurant enterprises //American Journal of Economics and Business Management. –2021. – Т. 4. – №. 3. – С. 72-83.
8. Файзиева С. К., Жураева Г. А., Баратова М. Б. Особенности питания при коронавирусной инфекции //Вопросы науки и образования. – 2021. – №. 11 (136). – С. 11-17.

9. Файзиева С. К., Рўзиев С. С., Тожибоев М. Б. Значение экскурсионного обслуживания в индустрии туризма // Издательская компания Indexed Research. – 2023.
10. Файзиева, С. К., & Умиров, Ж. Т. (2021). ОБЪЕКТЫ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ ДЛЯ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ. Вопросы науки и образования, (1 (126)), 7-14.
11. Kudratovna F. S., Mirjonovna T. A., Aminovna D. G. Rational nutrition of knowledge staff and students. //International Journal of Advanced Research in Management and Social Sciences. – 2021. Impact Factor: 7.624 Vol. 10. No. 12.
12. Kudratovna F. S. The influence of a gastronomic brand on the formation of a touristic region //International Conference on Research Identity, Value and Ethics. – 2022. – С. 124-129. 426 ResearchBib IF - 11.01, ISSN: 3030-3753, Volume 2 Issue 3
13. Fayziyeva S. K., Zokirova M. I., Barotova M. B. Revealing the characteristics of the state and effectiveness of leadership in personnel management of restaurant enterprises //Distance possibilities and achievements of science. - 2021.
14. Fayziyeva S. K., Zokirova M. Дистанционные возможности и достижения науки /Leadership in personnel management of restaurant enterprises. - 2021.
15. Olimovich D. I., Kudratovna F. S., Sayfitdinovich I. B. The importance of marketing analysis for predicting the prospects of restaurants in Bukhara hotels //Economics. – 2020. – №. 1 (44). – С. 29-31. (SCOPUS)
16. Ruziev, S. S., Tadjibayev, M. B., & Fayziyeva, S. K. (2022). Importance of Excursion Service in Tourism Industry. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 6, 170-176.
17. Файзиева С. К., Рузиев С. С. Формирование бренда туристского региона, с влиянием гастрономического бренда //Образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 16. – №. 3. – С. 128-133.
18. Kudratovna F. S., Ilkhomovna Z. M. The role and place of small business in the development of the service sector in Uzbekistan //Образование наука и инновационные идеи в мире. – 2023. – Т. 16. – №. 3. – С. 134-140.
19. Faizieva S. K., Zakirova M. I. The role and place of small business in the development of the service sector in Uzbekistan //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 4. – С. 858-864.
20. Fayziyeva S. K. Hotel brand identity //AMERICA Xalqaro (WASHINGTON) konferensiyasiga maqola
21. Kudratovna F. S., Samatovich R. S., Shokirovich I. F. Interiors of swimming pools, gyms, fitness centers and spas //The American Journal of Interdisciplinary Innovations and Research. – 2023. – Т. 5. – №. 12. – С. 06-11.
22. Файзиева С. К. Развития гастрономического туризма в узбекистане //Raqqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика). – 2024. – №. 8. – С. 599-612.
23. Fayziyeva S. K Prospects of Tourism Development in Uzbekistan using Global Tourism Trends //Academic Journal of Digital Economy and Stability. Available Online:<https://economics.academicjournal.io/January-2024> Volume 38, Issue 1
24. Fayziyeva S. K., Ruziyev S. S. Advantages of corporate entity in a hotel //Science and innovation. – 2023. Vol. 2/2. P. - 257-260
25. Fayziyeva S.K, Azimov O, Ruziyev Sobirjon Prospects for the development of gastronomic tourism in uzbekistan //Business, Management and Economics 2024 Volume 22 Issue 01 C-1794-1801(SCOPUS)

MUZEY TURIZMI O'ZBEKISTON TURIZMINI YANADA RIVOJLANTIRISHDA KATTA IMKONIYAT SIFATIDA

Xamroyev Xalim Rozikovich

*Bux.DU, "Turizm va
mehmonxona xo'jaligi" kafedrası professori, i.f.d.*

Odilova Muattar.

*Bux.DU, Iqtisodiyot va turizm
fakulteti 1-bosqich magistranti*

Annotatsiya. Maqolada muzeyga muhim turizm obyekti sifatida qaralgan. Muzey turizmining o'ziga xos ayrim jihatlariga to'xtalib o'tilgan. Dunyoning eng mashhur muzyelari faoliyatiga to'xtalib o'tilgan, O'zbekistonda muzey turizmini rivojlantirish ayrim imkoniyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Muzey, muzeyshunoslik, muzey turizmi, muzey tashrifi, xalqaro markaz, tutash hudud, muzey salohiyati.

Abstract: The article examines the museum as an important tourism site. Some specific aspects of museum tourism are touched upon. The activities of the most famous museums in the world were touched upon, and some possibilities for the development of museum tourism in Uzbekistan were also considered.

Keywords: Museum, museology, museum tourism, museum visiting, international center, surrounding area, museum potential.

Kirish. Muzeylar tabiiyki, madaniy merosning ajralmas qismidir. Sayohatchilar qay o'lkaga borar ekan, eng avvalo ularning muzeylarini tomosha qiladilar va shu orqali mamlakat tarixi, madaniyati, san'ati va adabiyoti bilan yaqindan tanishishadi.

Muzeyshunoslik - ijtimoiy axborotni saqlash vositasini anglash va yetkazish jarayonini o'rganuvchi ijtimoiy fandir. Har qanday fan tadqiqot ob'ekti va predmetiga ega bo'ladi. Turli fanlarning tadqiqot ob'ektlari bir-biriga o'xshash bo'lishi yoki butunlay mos tushishi ham mumkin. Muzeyshunoslikning ob'ekti - bu muzey ijtimoiy hodisa sifatidagi muzey ishidir. Lekin bu ob'ekt tarix, xususan madaniyat tarixini san'atshunoslik, sotsiologiya va boshqa fanlar yordamida o'rganilishi mumkin. Muzey turizmi 1990-yillarning o'rtalaridan boshlab shakllana boshladi muzeylarni bozor iqtisodiyoti sharoitlariga moslashtirish, ularning faoliyatini moliyalashtirishning qo'shimcha manbalarini aniqlash, yangi shakllarni sinab ko'rish turistik tashkilotlar bilan integratsiya qilish maqsadida.

Bugungi globallashuv davrida turizm nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki madaniy almashinuv va milliy qadriyatlarni targ'ib etuvchi soha sifatida e'tirof etilmoqda. Shu nuqtai nazardan, turizm va muzeyshunoslik o'zaro chambarchas bog'liq yo'nalishlar hisoblanadi. Muzeylar xalqning tarixiy xotirasi, milliy o'zligining ramzi bo'lib, ularning sayyohlik infratuzilmasidagi o'rni tobora ortib bormoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda muzeylarga bo'lgan qiziqish ortib, ularning faoliyati turizm tizimining ajralmas qismi sifatida shakllanmoqda. Shu sababli, turizm muzeyshunoslikni rivojlantirishning asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy va tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Asosiy maqsad xalqaro mehmonxona brendlarining hududiy iqtisodiy barqarorlik va barqaror turizm rivojiga ta'sirini aniqlash, shuningdek, ularning faoliyatini mavjud ilmiy manbalar va xalqaro tajribalar asosida tahlil qilishdir. Tadqiqotda empirik so'rovnomalar o'tkazilmagan, balki ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, mehmonxona tarmoqlarining barqarorlik strategiyalari va davlat siyosatiga oid ochiq manbalar asosida tahlil ishlari amalga oshirilgan.

Tahlillar. Dunyodagi eng qadimiy va mashhur muzeylarga kelsak, quyidagilarni sanash mumkin:

Uffitsi muzeyi. Italiya (1575). Ushbu muzey Yevropa san'atini o'zida aks ettiruvchi eng muhim va yirik inshootlardan biri sanaladi. Muzey Florensiyadagi saroyda joylashgan bo'lib, u 1560-1581 yillarda qurilgan. Uffitsi tarixi 1559 yillarga borib taqaladi, Florensiya qiroli Kozimo I qasrda shaharning ko'zga ko'ringan ustalarini yiqqan. Kelasi yildan boshlab Jorjio Vazari ismli hunarmand ishga kirishgan. Biroq 1974 yilda Vazari vafot etadi, ishni uning jiyani Bernardo Buontalenti davom

ettiradi. Yil o'tib galereya bitkaziladi, unda oilaviy yig'ilishlar o'tkaziladi. Keyinchalik muzeyga aylantiriladi.

Britan muzeyi. Buyuk Britaniya (1753). O'z davrida bu tarixiy-arxeologik bino jahonning eng katta muzeyi hisoblangan. Avvaliga muzeyda faqat Qadimgi Rim va Qadimgi Yunonistonga oid tarixiy ashyolar joylashtirilishi ko'zda tutilgandi. Lekin ular qatoriga turli san'at buyumlari va arxeologik topilmalar ham qo'shiladi. Ular Londonga Britaniya imperiyasining turli kolonnalaridan olib kelingan, shu tariqa muzey noyob surat, medal, kitob, tanga kabi buyumlarga to'lib borgan.

Ermitaj. Rossiya (1764). Rossiyaning yirik madaniy-tarixiy obyekti bo'lmish ushbu muzeyda san'at namunalari talaygina. Muzey beshta binodan iborat bo'lib, bir-biriga eshiklar orqali ulanib ketgan. Ermitajni yaratish g'oyasi Yekaterina II tomonidan taklif qilingan. Imperator xonim savdogardan Gorsovskiy kolleksiyasini sotib olgach, ushbu 220 ta kartinani joylashtirish uchun muzey tashkil qilgan. Bir muddat bino Kichik Ermitaj nomi bilan atalgan. Hozir esa Rossiyaning eng ko'zga ko'ringan maskanlaridan biri.

Vatikan muzeyi. Vatikan (1769). Ayni vaqtda muzey Papa saroyi va shaharning qimmatli kolleksiyalarini o'zida jamlangan yirik inshoot sanaladi. Vatikan muzeyini noyob buyumlari 1769 yildan boshlab yig'ila boshlangan. U yerda 50 mingga yaqin eksponatlar, shuningdek 1400 ta zal mavjud. Ushbu kichik mamlakat aynan shu muzey tufayli har yili minglab sayyohlarga to'ladi.

Luvr. Fransiya (1793). Bu muzey nomini eshitmagan odam kam topiladi. Luvr – qadimiy va boy, shuningdek qiziqarli tarixiy kolleksiyalarni o'zida jamlagan, nozik did sohiblarini san'at asarlari bilan bag'riga chorlovchi g'aroyib binodir. Uni qurish ishlari ming yillar davom etgan, Parijning dovrug'ini oshirishda katta xizmati bor. Aytish lozimki, u aholi uchun 1793 yildan boshlab eshiklarini ochgan. 2018 yilda muzeyga 10 mln. sayohatchi tashrif buyurgan va bu rekord natija hisoblanadi.

Quyidagi jadvalda dunyoning tashrif buyuruvchisi eng ko'p bo'lgan muzeylarning top - o'ntaligi keltirilgan. Bu ma'lumot uchun 2019 yil tanlangan, chunki koronavirusdan oldingi turizm eng yoqoriga chiqqa yil bo'lganligi uchun olingan.

Jadval.- Dunyoning top-10 muzeyi, 2024 yil bo'yicha

O'rin	muzey	Mamlakat	Shahar	Muzeyni tashrif buyurganlar soni
1	Luvr	Fransiya	Parij	8 737 050
2	Vatikan muzeyi	Vatikan	Vatikan	6 825 436
3	Britaniya muzeyi	Buyuk Britaniya	London	6 479 952
4	Metropoliten	AQSh	Nyu -York	5 727 258
5	Zamonaviy san'at galeriyasi "Tate Modern"	Buyuk Britaniya	London	4 603 025
6	Shanxay muzeyi	Xitoy	Shanxay	4 234 046
7	Milliy san'at galeriyasi	AQSh	Vashington	3 936 543
8	Kareya milliy muzeyi	Janubiy Koreya	Seul	3 788 785
9	D'orsay	Fransiya	Parij	3 751 141
10	Antrapologiya milliy muzeyi	Meksika	Mexiko	3 700 000

Izoh: reyting muzeyga kelganlar soniga qarab aniqlangan.

Manba: <https://www.cntravellerme.com/story/the-most-visited-museums-in-the-world-and-whats-on-this-year>

Muzey turizmi turizmning o'ziga xos turi bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati - muzeylardan foydalanish, muzeylar va ularga tutash hududlarning turistik salohiyatidir. Muzey - madaniy-ma'rifiy va ilmiy-tadqiqot muassasasi, tabiiy yodgorliklarni, moddiy va ma'naviy madaniyatni asrash va ulardan foydalanish, fuqarolarni tabiat bilan tanishtirish milliy va jahon tarixiy-madaniy merosidir. Ularning yo'nalishiga ko'ra, muzeylar quyidagi turlarga bo'linadi: tarixiy, arxeologik, o'lkashunoslik, tabiiy, adabiy, badiiy, etnografik, texnik, tarmoq va boshqalar.

Muzeylar va turizm o'rtasidagi hamkorlik tizimi maxsus tarixiy, madaniy va tabiiy hududlarni shakllantirishga asoslanadi. Bu hududlarning rivojlanishi ta'minlanadi alohida hududlarning ijtimoiy-

madaniy va turistik rivojlanishi omili bo'lib xizmat qiluvchi tarixiy-madaniy merosning muzeylarda to'planishidir. Muzey turizmi tashkilotchilari eng muhim vazifalar: muzeyning turistik ixtisosligini aniqlash va doimiylikni shakllantirish muzeyga turistlar oqimi oshirish, turistik dastur va marshrut yaratish, turistik paketlarini yaratish, reklama mahsulotlarini tayorlash, yangi manbalar va moliyalashtirishni topish.

Muzey turizmi - bu muzeylarning madaniy turizm sohasidagi o'ziga xos faoliyati muzey xarakteridagi turli xil turistik mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish: ekspozitsiyalar yaratish, ichki va tashqi ekskursiyalarni tashkil etish, muzey do'konlarining mavjudligidir. Ushbu yo'nalishdagi turizm nisbatan yaqinda – XX asrni 70-yillarning o'rtalarida paydo bo'lgan. Muzeylar o'z taqdirini o'zi belgilash, rivojlanishning yangi yo'llari va yangi byudjetni qidira boshladilar. Bu faoliyatga mablag'larni jalb qilishga, resurslarni qidirishga, shu jumladan turistik faoliyatda ishtirok etishga harakatni boshladilar. Sayyohlar o'rtasida muzeylarga bo'lgan qiziqishning tiklanishi dolzarbligi bilan bog'liq tashrif buyuruvchilarni jalb qilishi kerak bo'lgan tashqi va ichki makon muzeylarni rivojlantirishga, jumladan, qurilishiga katta mablag' ajratila boshlandi. Konservativ va xotirjam ko'rinadigan ushbu muassasa katta tezlikda zamonaviy korporatsiya zamonaviy, globallashuv jarayonlariga integratsiyalasha oladigan, tashrif buyuruvchilarning tasavvur qilib bo'lmaydigan sonini oshirishga imkon bera boshladi.

Muzey turizmi, albatta, an'anaviy faoliyat emas, dastlab muzeylarda bunday hodisa nisbatan yaqinda – XX asrning 90-yillarning o'rtalarida, bir vaqtning o'zida muzeylar, boshqa madaniyat muassasalari kabi, o'z taqdirini o'zi belgilash, yangi yo'llarni qidirish, rivojlantirish va moliyalashtirishning yangi byudjetdan tashqari manbalarini izlash kabilar paydo bo'ldi. Muзей turizmi o'z mohiyatiga ko'ra muzeylarning ta'lim sohasidagi o'ziga xos faoliyatidir. Muзей xarakteridagi turli xil turistik mahsulotlarni ishlab chiqarish va sotish uchun turizm (yaratish ekspozitsiyalar, ichki va tashqi ekskursiyalar tashkil etish, muzey do'konlari va boshqalar). Ba'zi hollarda, turistik siklni tashkil etish (joylashtirish, ovqatlanish, transfer, axborot bilan ta'minlash va boshqalar) uchun faoliyat yuritadi.

Muzey turizmi madaniy-ma'rifiy turizmning tarkibiy qismi bo'lib, majburiy turizmni o'z ichiga oladi muzeylarga, tarixiy shahar markazlariga tashriflar, madaniy diqqatga sazovor joylarga sayohat, arxeologik qazishmalar. tarix va madaniyatni har tomonlama ko'rsatish (qoplash) g'oyasiga asoslanadi yo'l, ayniqsa muzey kolleksiyalarining o'ziga xosligi va tarkibiga ko'ra. Muзей va turizm mahsulotlarini yaratish bilan bog'liq asosiy jarayonlar: hududning madaniy merosini sharhlash; maxsus muzey va turizm ijodkorligini rivojlantirish kabildan iborat.

Muzey turizmi alohida turistlar yoki kichik guruhlar bilan ishlashga qaratilgan bo'lishi mumkin, mustaqil sayohatchilarga xizmat korsatishga qaratilgan bo'lishi mumkin. Xullas, muzeylar turizm sohasida turli o'rinlarni egallashi mumkin. Mustaqil sayyohlar haqida gap ketganda, muzey turoperator pozitsiyasini egallashi mumkin, aslida, uy egasi boshqa mahalliy hamkorlar bilan birgalikda (davlat korxonalari, mahalliy hamjamiyat, munitsipalitetlar va boshqalar), o'zining turistik tsiklini, shu jumladan turistik sayohatni ta'minlaydi, madaniy dasturlar, ko'ngilochar tadbirlarni tashkil qiladi. Uyushgan guruhlarda muzey tashqi madaniy va turistik unsurlardan biri sifatida, muayyan turistik agentliklar bilan tuzilgan shartnoma asosida tuzilgan dasturlar (marshrutlar) asosida ishlaydi. Muзей turizmi turizmning o'ziga xos turi bo'lib, uning o'ziga xos xususiyati shundaki, u turistni o'ziga xos tarzda foydalanishidir.

Hozirda O'zbekiston madaniyat vazirligi tasarrufidagi muzeylar 1.350 ming ekspонатga ega. So'nggi paytlarda mamlakatimizda turizmni rivojlantirish orqali yurtimiz iqtisodiyotini yuqori bosqichlarga ko'tarish davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Ayniqsa, buyuk va navqiron o'tmishimiz, tariximizni namoyon etuvchi ochiq osmon ostidagi muzey shahar deb nom qozongan tarixiy shaharlarga sayohatlar uyushtirish ommaviy harakatga aylanmoqda. Bu borada «Ochiq osmon ostidagi muzey» deya e'tirof etilgan qadimiy shaharlarimiz Samarqand, Buxoro va Xivada ham qator ishlar amalga oshirilmoqda.

2017–2021 yillarda O'zbekistonni rivojlantirishning besh ustuvor yo'nalishi bo'yicha harakatlar strategiyasi, jumladan, «Faol tadbirkorlik, innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni

qo'llab-quvvatlash yili» Davlat dasturida ham turizmni rivojlantirish bo'yicha asosiy vazifalar belgilab olingan:

mahalliy aholining mamlakat bo'ylab sayohatlarini rag'batlantirish, sayyohlar uchun qulay infratuzilma yaratish, hududlarning sayyohlik salohiyatini keng targ'ib qilish orqali ichki turizmni tizimli rivojlantirish; xorijiy sayyohlarning tashrifi uchun keng sharoitlar yaratish, ularning sayohat dasturlarini mazmunan boyitish va ko'rsatiladigan xizmatlar turlarini kengaytirish hisobiga turizmni jadal rivojlantirish; mamlakatimizdagi moddiy madaniy meros obyektlarida va ular atrofidagi obyektlarda tegishli infratuzilmani shakllantirish, amalga oshiriladigan diniy marosimlar uchun tegishli sharoitlarni yaratish orqali ziyorat turizmini sohaning istiqbolli yo'nalishi sifatida rivojlantirish.

2017 - 2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishlari bo'yicha Harakatlar strategiyasining iqtisodiyotni rivojlantirish va liberallashtirishning ustuvor yo'nalishlarida ham o'z aksini topgani bejiz emas [7.]. O'zbekiston zamonaviy turizm industriyasini rivojlantirish uchun barcha zaruriy manbalarga ega: Buyuk Ipak yo'li ustida joylashganligi; vatanimiz - qulay tabiiy-iqlim sharoitlariga, boy tarixiy, madaniy merosga va ayni paytda ham ichki, ham xalqaro turizmni rivojlantirish uchun yuqori salohiyatga egaligidir. Jumladan, Buxoro Buyuk Ipak yo'lining yirik tijorat markazi bo'lib hisoblangan. Buxoro O'rta asrlarga mansub 140 dan ortiq arxitektura yodgorliklariga ega bo'lgan «muzey-shahardir». Poyi Kalon, Qo'shmadrasa, Minorai Kalon, Ismoil Somoniy maqbarasi kabi ko'plab yodgorliklar bundan ming yillar oldin qurilgan bo'lib, hozirgi kunda ham mehmonlarni o'ziga jalb etmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Qarori 31-may 2017 yil "Davom etish chora-tadbirlari to'g'risida va madaniyat va san'at sohasini takomillashtirish to'g'risida"gi Farmoni 2020-yil 26-maydagi "Bundan keyin ham takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida madaniyat va san'atning o'rni va ta'siri jamiyat uchun muhim qo'llanmaga aylanib bormoqda [8.]. Bu hujjat ishini tashkil etishga qaratilgan muzeylarni yuqori darajada rekonstruksiya qilish uning materialini qurish va mustahkamlash va texnik baza, noyob kolleksiyani saqlash bebafo artefaktlar, arxeologiya, etnografiya, tasviriy va amaliy san'at, ularni kelajakka avlodlarga yetkazish Shuningdek, qarorning 3.2-bandining beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha strategiya uchun O'zbekiston Respublikasini rivojlantirish, muzey va notijorat tashkilotlar biznesdan, foydalanish muzeylardagi amaliyotlar, ya'ni marketing vositalaridir zamonaviy talabga aylanib bormoqda. Bu quvonarli holatdir, albatta [9.].

Muzeylar faoliyatini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish maqsadida 1946 yilda YUNESKO bo'yicha xalqaro markaz - ICOM (International Council of Museums), yani xalqaro muzeylar kengashi xalqaro tashkiloti tashkil etilgan. Ushbu tashkilot 115 mamlakatdan 27 mingdan ortiq a'zolari o'z ichiga oladi hamda YUNESKOning va BMTning boshqa xalqaro tashkilotlari bilan hamkorlik qiladi.

YUNESKO bo'yicha xalqaro markazi ICOM tashkil qilingani muzeylarning jamiyatda o'sib borayotgan mavqeyidan dalolat beradi. ICOM xalqaro miqyosida turli ixtisosdosh muzeylarning ish tajribasini o'zaro almashinishga xizmat ko'rsatuvchi markaz sifatida yuzaga keldi. Uning asosiy vazifasini quyidagilar tashkil etadi:

a) Muzeylar va muzeyshunoslik bo'yicha ayrim mutaxassislar ishini koordinatsiyalash hamda ularning xalqaro hamkorligini rivojlantirish;

b) Jahondagi barcha muzeylar hamda muzeyshunoslik bo'yicha ayrim mutaxassislarni xalqaro va madaniy tashkilotlari bilan hamkorlikda ishlashga jalb etish;

v) Xalqlar o'rtasida o'zaro tanishuv va hamkorlikni mustahkamlash. Bu vazifalarning muzeyshunoslik buyicha xalqaro seminarlar, konferensiyalar, komandirovkalar tashkil qilish va tadqiqotlar o'tkazish yo'li bilan amalga oshiriladi. Xalqaro muzey kengashining oliy organi - Bosh Assambleya 3 yilda bir marta chaqiriladi. Bir qator jamoatchilik muzeylari shahar, tuman va hatto viloyat xarakteriga ham egadirlar. Bular qatoriga birinchi navbatda Ulug'Vatan urushi ishtirokchilari xotirasiga tashkil qilingan muzeylarni kiritish mumkin. Masalan: Namangan viloyatidagi shon-shuxrat uyi alohida obro'e'tibor qozongan. Uning 11 mingdan ortiq eksponantlari orasida

Namanganlik jangchilar va dunyoni "Jigar rang" vabodan qutqargan jangchilarning faoliyati haqidagi materiallar bor.

O'zbekistondagi eng ko'p tashrif buyuruvchilarga ega bo'lgan top-5 muzeylari quyidagilar: Qoraqalpog'iston Respublikasi I.V. Savitskiy nomidagi davlat muzeyi – 48,3 ming kishi; Temuriylar tarixi davlat muzeyi – 86,5 ming kishi; Xivadagi "Ichon-Qala" majmuasi – 211,9 ming kishi; Buxoro davlat badiiy me'morchilik muzeyi qo'riqxonasi – 399,4 ming kishi; Samarqand davlat badiiy muzeyi qo'riqxonasi – 683,9 ming kishi.

Turizm muzeysunoslikni rivojlantirish uchun quyidagi yo'nalishlar dolzarb hisoblanadi:

1. Innovatsion yondashuvlar: virtual ekskursiyalar, 3D ekspozitsiyalar, mobil ilovalar yaratish.
2. Marketing strategiyalari: muzeylarning internet saytlari, reklama roliklari, brendlashtirish.
3. Xalqaro hamkorlik: ICOM (International Council of Museums) va UNESCO bilan qo'shma loyihalar.

4. Kadrlar tayyorlash: oliy ta'limda "Turizm va muzeysunoslik" yo'nalishini kengaytirish.

5. Muzey festivallari: "Muzey kechasi", "Tarix izidan" kabi tadbirlar orqali yoshlarni jalb etish.

Muzey turizmi o'zaro hamkorlik tizimi sifatida madaniy turizm sohasidagi muzeylar va turistik kompaniyalar quyidagilarni ta'minlaydi:

- 1) Muzeylar faoliyatini birlashtiruvchi istiqbolli dasturni ishlab chiqish;
- 2) Muzey ekskursiyalarini ishlab chiqish va amalga oshirish;
- 3) Madaniy tadbirlarni turistik dasturlarga kiritish;
- 4) Muzeylar va turistik tashkilotlar o'rtasidagi hamkorlikning samarali shakllarini yaratish (turoperator + muzey);
- 5) Turistlarga xizmat ko'rsatishning yangi shakllarini joriy etish, jumladan: yagona muzey chiptasi, shahar tashrif qog'ozi;

6) Moslashuvchan narx siyosatidan foydalanish.

Xulosa. Shunday qilib, bugungi esseda turizm muzeysunoslik yo'nalishiga quyidagi o'zgarishlar kiritilishi mumkinligi haqida xulosa qilishimiz mumkin.

- yurtimiz fuqarolari va sayyohlarini tariximizning yodgorliklari saqlanib qolgan mamlakatimiz muzeylari, shuningdek, hurmat ruhini shakllantirish umuminsoniy qadriyatlarimiz, keng va boy milliylikimiz va madaniy merosini tanishtirish bizning noyob eksponatlar orqali muzeylar Xalqaro aloqalarni rivojlantirish;

- Noyoblikni butun dunyo bo'ylab targ'ib qilishga erishish. Bular, o'z navbatida, mamlakatimizni rivojlantirish imkonini beradi, uning iqtisodiy o'sish, boyliklarimiz bilan faxrlanish tarix, o'zligimizni saqlab qolish va amalga oshirish buyuk meros qoldirish kabi buyuk vazifalar kelajak avlodlarga ta'kidlab kelinmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Utanova, U. A. (2019). Scientifically Philosophical Analysis Of Cultural And Spiritual Heritage. International Journal on Integrated Education, 2(1), 53-55.
2. Сабирова, Р. Г. & Утанова, У. (2016). Народная культура»: понятие, сущность, социально-философский анализ. ББК 72я43. С, 56, 183.
3. Holden, A. (2003). Turizm uchun yangi ekologik etikaga muhtojlikda, Turizm yilnomalari Tadqiqot 30[1], 94–108.
4. Art's most popular (English): Exhibition and Museum visitors 2018 //The Art Newspaper - 2019. - Vol. XXVIII, ed. 311. - ISSN 0960-6556.
5. Muhamedova M.S. "Principles of research and promotion of the history and theory of cultural tourism".
6. Sodiqova N. Madaniy yodgorliklar xazinasi. Toshkent.1981y.
7. <https://lex.uz/acts/-3107036>.
8. <https://lex.uz/docs/-3221495?otherlang=1>
9. <https://lex.uz/docs/-4829149>
10. <https://www.cntravellerme.com/story/the-most-visited-museums-in-the-world-and-whats-on-this-year>

11. Zhu, C., Io, M., Hall, C. M., Ngan, H. F. B., & Peralta, R. L. (2025). Exploring the influence of augmented reality on tourist word-of-mouth through the lens of museum tourism. **Journal of Heritage Tourism*, 20*(1), 78–91.
12. Vareiro, L., Sousa, B. B., & Silva, S. S. (2021). The importance of museums in the tourist development and the motivations of their visitors: an analysis of the Costume Museum in Viana do Castelo. **Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 11*(1), 39–57.
13. Fernández-Betancort, H., & Santana-Talavera, A. (2025). Museum Tourism. In **Encyclopedia of Tourism** (pp. 708–709).
14. Тандыянова, А. Е. (2024). Музей как субъект развития туризма. Вестник Томского государственного университета. Культурология и искусствоведение, 284–292.
15. Шевырин, С. А. (2021). Музейный туризм: противоречия и пути взаимодействия музеев и турбизнеса. Физическая культура, спорт, туризм: научно-методическое сопровождение, 168–171.

O‘ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Yuldashev Kamol Sharifovich

Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrası mudiri, i.f.f.d., (PhD)

Farxodova Rushana Farruxovna

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Bugungi kunda turizm jahon iqtisodiyotida eng tez sur‘atlar bilan rivojlanayotgan xizmat ko‘rsatish tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakatlarning iqtisodiy o‘sishi, madaniy almashuv jarayonlarini jadallashtirish hamda tashqi investitsiyalarni jalb etishda muhim strategik omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. So‘nggi yillarda turizmni rivojlantirishda barqarorlik tamoyillariga asoslangan yondashuvlar ustuvor ahamiyat kasb etib, ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muvozanatni ta‘minlash masalalari global kun tartibiga chiqdi. Shu nuqtayi nazardan, O‘zbekiston uchun ham turizmni barqaror rivojlantirish yaqin va o‘rta muddatli istiqbolda milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, hududiy rivojlanish hamda xalqaro imijni mustahkamlashga xizmat qiluvchi asosiy strategik yo‘nalishlardan biri sifatida belgilangan.

Barqaror turizm tushunchasi nafaqat iqtisodiy daromadni oshirishni, balki tabiiy va madaniy muhitni muhofaza qilish, mahalliy aholi farovonligini ta‘minlash hamda kelajak avlodlar uchun turizm salohiyatini saqlab qolishni nazarda tutadi. Mazkur yondashuv doirasida xizmat ko‘rsatish sifati, mehmonlar bilan samarali muloqot, mavjud resurslardan tejamkor va oqilona foydalanish, shuningdek, mahalliy hamjamiyat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi hamkorlik munosabatlarini rivojlantirish barqaror turizm tamoyillarini amaliyotga izchil tatbiq etishda asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi¹⁶⁰.

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi O‘zbekistonda barqaror turizm sohasining hozirgi holatini ilmiy jihatdan tahlil qilish, ushbu yo‘nalishda mavjud asosiy muammolarni aniqlash hamda mehmonxona xo‘jaligi nuqtayi nazaridan barqaror rivojlanish istiqbollarini har tomonlama ko‘rib chiqishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasi so‘nggi yillarda barqaror yuqori sur‘atlarda rivojlanmoqda. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra, 2019-yilda mamlakatga tashrif buyurgan xorijiy turistlar soni 6,75 mln nafarga yetgan. COVID-19 pandemiyasi ta‘sirida qisqa muddatli pasayish kuzatilgan bo‘lsa-da, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 6,6 mln nafarga, 2024-yilda esa 10,1 mln nafarga yetgani turizm sohasining tiklanishi va o‘rish dinamikasi yuqori ekanini ko‘rsatadi¹⁶¹.

Barqaror turizm uchta o‘zaro chambarchas bog‘liq komponent – iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarga tayanadi. Iqtisodiy jihatdan turizm mahalliy aholi uchun barqaror daromad manbai bo‘lishi, yangi ish o‘rinlari yaratish hamda hududlar iqtisodiy rivojiga hissa qo‘shishi lozim. Ekologik jihat tabiiy va madaniy muhitni asrash, chiqindilar miqdorini kamaytirish, energiya va suv

¹⁶⁰ Ruzmanov D. U. “Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects”, *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 2025, 6(1):240-247.

¹⁶¹ UN Tourism, Global and regional tourism performance, <https://www.untourism.int/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard>.

resurslaridan oqilona va tejamkor foydalanishni o'z ichiga oladi. Ijtimoiy jihat esa mahalliy aholi bilan samarali integratsiya, ularning manfaatlari va huquqlarini himoya qilish, shuningdek, mehmon va mezbон o'rtasidagi o'zaro hurmat va hamkorlikka asoslangan munosabatlar majmuini anglatadi¹⁶².

O'zbekistonda olib borilgan ayrim ilmiy tadqiqotlar amaldagi turizm faoliyati barqarorlik mezonlariga to'liq javob bermasligini ko'rsatmoqda. Xususan, bir qator tadqiqotlarda mahalliy aholi vakillari turizm jarayonlarining madaniy merosni saqlashga nisbatan ayrim hollarda salbiy ta'sir ko'rsatayotganini ta'kidlagan. Boshqa manbalarda esa ekoturizm yo'nalishida faoliyat yurituvchi mahalliy turoperator va xizmat ko'rsatuvchi subyektlar barqaror amaliyotlarni joriy etish hamda ularga rioya qilishda tashkiliy, moliyaviy va institutsional xususiyatdagi qiyinchiliklarga duch kelayotgani qayd etilgan¹⁶³.

Ammo bizning fikrimizcha, O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirish yo'lida bir qator muhim tizimli to'siqlar mavjud. Jumladan:

- Mehmonxona xo'jaligida ekologik sertifikatga ega obyektlar ulushi past bo'lib, "yashil" inshootlar va energiya tejamkor infratuzilma miqdori cheklangan.
- Turizm siyosati va investitsion oqimlarning asosiy qismi, asosan, markaziy shaharlar hamda yirik mehmonxona korxonalariga yo'naltirilgani sababli, hududlar kesimida barqaror rivojlanishning hududiy nomutanosibligi saqlanib qolmoqda.
- Tabiatni muhofaza qilish va madaniy meros obyektlarini saqlashga qaratilgan strategik dasturlar yetarli darajada amaliyotga joriy etilmagan yoki ularning ijrosi sust kechmoqda.
- Turizm mavsumiyligi yuqori bo'lib, mehmonxona sektorida "yuqori" va "past" mavsumlar oralig'idagi tafovut katta ekanligi barqaror daromad oqimini ta'minlashga salbiy ta'sir ko'rsatadi.
- Xodimlar malaka darajasi, xizmat ko'rsatish sifati hamda xalqaro standartlarga moslashuv borasida sezilarli kamchiliklar mavjud bo'lib, bu barqaror turizm tamoyillarini to'liq amalga oshirishni cheklab qo'ymoqda.

Mehmonxona biznesi barqaror turizmni rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega bo'lgan sohalaridan biri hisoblanadi. Mazkur yo'nalishda quyidagi ustuvor vektorlarni istiqbolli deb baholash mumkin:

- **"Yashil" mehmonxonalar konsepsiyasi:** Mehmonxona xo'jaligida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, suv va boshqa resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish hamda atrof-muhitga minimal zarar yetkazuvchi boshqaruv amaliyotlarini qo'llash barqarorlikni ta'minlashning asosiy tamoyillaridan biri sanaladi.

- **Mahalliy hamkorlik va inklyuziv iqtisodiyot:** Mehmonxonalar mahalliy ishlab chiqaruvchilar, fermer xo'jaliklari, transport va xizmat ko'rsatuvchi subyektlar, shuningdek, hunarmandlar bilan tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yishi orqali mahalliy jamoalar daromadini oshirish va ularning iqtisodiy faolligini rag'batlantirishi mumkin. Bu esa hududlarda iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

- **Barqarorlikka asoslangan brending va marketing:** Barqaror turizm tamoyillariga mos xizmat paketlari, ekologik va ijtimoiy mas'uliyatni aks ettiruvchi mehmonxona brendini shakllantirish hamda bu ustunliklarni xalqaro bozorlar oldida samarali targ'ib etish xorijiy turistlar orasida raqobatbardoshlikni oshiradi.

- **Texnologik modernizatsiya va raqamlashtirish:** Xizmat ko'rsatish jarayonlarini raqamlashtirish, mehmonlar uchun mobil ilovalar orqali onlayn chek-in, xizmatlar buyurtmasi va fikr-mulohazalarni boshqarish tizimlarini joriy etish, shuningdek, energiya va resurslar iste'molini monitoring qilishga mo'ljallangan aqlli boshqaruv tizimlaridan foydalanish mehmonxona sektorining barqarorligini oshirishning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda turizm sohasi yuqori salohiyatga ega bo'lib, barqaror turizm tamoyillarini tizimli ravishda joriy etish orqali uning rivojlanish darajasini yanada oshirish

¹⁶² Jeong, J.Y.; Karimov, M.; Sobirov, Y.; Saidmamatov, O.; Marty, P. "Evaluating Culturalization Strategies for Sustainable Tourism Development in Uzbekistan", *Sustainability*, 2023, 15(9):7727.

¹⁶³ Toshniyozova M.; Nizomova D. "Implementing Sustainable Tourism Practices in Uzbekistan's Ecotourism Sites: A Study by Local Ecotourism Providers", *International Journal of Social and Environmental Future Learning*, 2024.

mumkin. Mehmonxona xo'jaligi esa mazkur jarayonda bevosita xizmat ko'rsatuvchi, turistik oqimni qabul qiluvchi bazaviy infratuzilma sifatida alohida strategik ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, mehmonxona va turizm infratuzilmasida ekologik sertifikatlashtirish jarayonlarining sustligi, mahalliy jamoalarning yetarli darajada jalb etilmagani, xizmat ko'rsatish sifati va mavsumiylik omilining kuchliligi kabi masalalar hal etilishi lozim bo'lgan dolzarb muammolar sirasiga kiradi.

Kelgusida O'zbekistonda shakllantiriladigan barqaror turizm modeli nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik xavfsizlik va ijtimoiy adolat tamoyillarining muvozanatli uyg'unligini ham ta'minlashi zarur. Mehmonxona sektori esa barqarorlik tamoyillarini amaliyotga izchil tatbiq etish, mahalliy manfaatdor tomonlarni (aholi, tadbirkorlik subyektlari, jamoat tashkilotlari) jalb etish, xizmatlar sifatini oshirish va resurslardan tejamkor foydalanish orqali O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishga sezilarli hissa qo'sha oladigan asosiy tarkibiy bo'g'in sifatida namoyon bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ruzmanov D. U. "Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects", *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 2025, 6(1):240-247.
2. UN Tourism, Global and regional tourism performance, <https://www.untourism.int/tourism-data/un-tourism-tourism-dashboard>.
3. Jeong, J.Y.; Karimov, M.; Sobirov, Y.; Saidmamatov, O.; Marty, P. "Evaluating Culturalization Strategies for Sustainable Tourism Development in Uzbekistan", *Sustainability*, 2023, 15(9):7727.
4. Toshniyozova M.; Nizomova D. "Implementing Sustainable Tourism Practices in Uzbekistan's Ecotourism Sites: A Study by Local Ecotourism Providers", *International Journal of Social and Environmental Future Learning*, 2024.

EKOTURIZMNING TARIXI VA NAZARIY ASOSLARI: DESTINATSIYALARNING SHAKLLANISHI, GLOBAL PARADIGMALARNING RIVOJI VA BARQARORLIK TAMOYILLARI

Xayrullayeva Nilufarbegim Nematillo qizi

Buxoro davlat universiteti,

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrasi o'qituvchisi

xayrullayevan@gmail.com

Yaqubjonova Rayxona O'ktamjon qizi

Buxoro davlat universiteti, 2-bosqich talabasi

yaqubjonovar12@icloud.com

Ekologik turizm – insonning tabiiy muhit bilan uyg'unlikda sayohat qilishi hamda tabiiy resurslardan ongli ravishda foydalanish maqsadida amalga oshiradigan sayohat turlaridan biridir. Ushbu turizm yo'nalishi atrof-muhitni muhofaza qilish tamoyillariga asoslangan bo'lib, tabiatning estetik va rekreatsion imkoniyatlaridan foydalanish orqali insonlarning jismoniy va ruhiy salomatligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Sayohat jarayonida turli xil ekologik tadqiqotlar olib borish, sog'lomlashtirish mashg'ulotlari bilan shug'ullanish, ma'naviy-ma'rifiy faoliyatlarni amalga oshirish orqali shaxsiy hamda ilmiy rivojlanish imkoniyati yaratiladi.

Ekoturizm atamasi 1980-yillardan boshlab keng qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, uning konseptual asosi XX asrning ikkinchi yarmida shakllangan. Ilmiy asosi esa ilk bor rus olimi V.V. Xrebovchenko tomonidan ilgari surilgan bo'lib, 1997-yilda G.S. Gujin, M.Yu. Belikov va E.V. Klimenkolar tomonidan quyidagicha ta'rif berilgan: **"Ekoturizm asosan tabiatni muhofaza etish tashvishlari bilan bog'liq faoliyat turlarini o'z ichiga oladi."** Ushbu yondashuvga muvofiq, ekologik turizm nafaqat tabiiy resurslardan foydalanishga yo'naltirilgan, balki uni muhofaza qilishni ham o'z oldiga asosiy vazifa sifatida qo'yadi.

Atrof-muhit muhofazasiga bo'lgan global e'tiborning ortib borishi natijasida ekoturizm barqaror turizmning muhim tarkibiy qismiga aylangan. YuNESKO, Jahon sayyohlik tashkiloti (UNWTO) va Jahon banki kabi xalqaro tashkilotlar ekoturizmni rivojlantirishga katta e'tibor qaratgan bo'lib, bu jarayon tabiat resurslaridan foydalanishda yangi yondashuvlarni shakllantirishga turtki bergan.

Ekoturizm konsepsiyasining rivojlanishida meksikalik ekolog **Ceballos-Lascurain** tomonidan XX asrning 80-yillarida ilgari surilgan nazariyalar muhim o'rin tutadi. Unga ko'ra, **"Ekologik sayohat insonning rekreatsion ehtiyojlarini qondirish barobarida tabiatni muhofaza qilishga xizmat qiladi"**. Mazkur yondashuv asosida ekoturizm atigi oddiy turizm shakli bo'lib qolmay, balki atrof-muhitni asrash va mahalliy aholi bilan hamkorlik qilish tamoyillarini ham o'z ichiga qamrab oladi.

Yillar davomida ekoturizmga turli tashkilotlar va olimlar tomonidan ta'riflar berib borilgan bo'lib, bugungi kungacha ushbu ta'rifning 1000 dan ortiq ko'rinishlari mavjud. Biz ta'riflar ichidan barqaror turizm yo'nalishiga asoslanganlarini ajratib olib quyidagi ko'rinishga keltirdik.(1-jadval)

T/r	Familiyasi, ismi va otasining ismi	Ekologik turizmning ta'rifi bo'yicha xalqaro tashkilotlar va olimlarning qarashlari	Manba
1.	Butunjahon turistik tashkiloti (BTT)	Ekologik turizm – tabiiy hududlarga mas'uliyat bilan sayohat qilish natijasida tabiatni muhofaza etishni ta'minlaydi va mahalliy xalqning turmush darajasini yaxshilaydi.	Tuxliev I.S. va boshqalar. Turizm asoslari. Samarqand, SamISI, 2010 – 148 b.
2.	Tabiatni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi (TMQXI)	Ekologik turizm yoki ekoturizm – tabiiy muhitga nisbatan mas'uliyat bilan sayohat qilish, tabiat hududlariga ziyon yetkazmagan holda o'rganish, tabiatning betakror, jalb etuvchi joylaridan zavq olish maqsadida tabiatni muhofaza qilgan holda tabiatga ko'maklashadi, atrof-muhitga “nomushk” ta'sir etadi, mahalliy xalqning ijtimoiy-iqtisodiy sharoitini faollashtiradi va shu faoliyatdan imtiyozlar olishini ta'minlaydi.	Xayitboev R., Matyakubov U. Ekologik turizm. Usuliy qo'llanma. Samarqand: SamISI, 2010 – 8 b.
3.	Yovvoyi tabiat umumjahon jamg'armasi (YTUJ)	Ekoturizm – nisbatan tabiatga zarar yetkazilmagan hududlarga sayohat qilish, madaniy-etnografik xususiyatlari haqida tasavvur olish maqsadida, tizimning butunligini buzmaganda holda shunday iqtisodiy sharoitlar yaratadiki, unda tabiatni muhofaza qilish yaxshilanadi va tabiiy resurslar mahalliy xalqqa foyda keltiradi.	Xayitboev R., Matyakubov U. Ekologik turizm. Usuliy qo'llanma. Samarqand: SamISI, 2010 – 9 b.
4.	Respublika tabiatni muhofaza qilish davlat qo'mitasi	Ekologik turizm atrof-muhitni muhofaza qilish bilan bog'liq ma'rifiy va madaniy qadriyatlarni turizm orqali o'rgatish va rivojlantirishga qaratilgan.	Ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi – 8 b.
5.	V.V. Xrabovchenko	Ekoturizm – sayyohlik talablariga asoslanib, sayyohlik iste'moliga bog'liq bo'ladi, ekotartiblarni saqlashga hissasini qo'shadi, mahalliy aholining	Xrabovchenko V.V. Ekologicheskiy turizm. M.: “Finansy i

		talab va qiziqishlarini oshiradi, ko'pincha, alohida muhofaza etilayotgan tabiiy hududlarda amalga oshiriladi.	statistika", 2003 – 208 b.
6.	M. Xoshimov	Ekoturizm faqat rejalangan turizm obyekti hisoblanadi, chunki faqatgina oldindan alohida tabiatga kam ta'sir etiladigan marshrut rejasini tuzish orqali amalga oshiriladi.	Xoshimov M. O'zbekiston ekologik turizmi. Samarqand: "Zarafshon", 2009 – 9-10 b.
7.	H.M. Mamatqulov	Ekologik turizm talablariga ko'ra insonning tabiatga minimal ta'sir o'tkazishini ta'minlash, ya'ni zarar yetkazmaslik, tabiatni muhofaza qilish tadbirlariga turistlarni jalb etish muhim hisoblanadi.	Mamatqulov H.M. Turizm va servisga oid izohli lug'at. Samarqand, SamISI, 2010 – 332 b.
8.	B.S. Berdiyrov	Ekoturizm – bu tabiiy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlar bilan moslashgan hamda tabiiy muhitda o'zaro uyg'unlashuvni targ'ib qiladigan va mahalliy aholining turmush tarzini o'zgartirishga xizmat qiladigan turizm sohasi.	Berdiyrov B.S. Ekoturizm va uning O'zbekiston turizm xizmatlari bozoridagi o'rni. SamISI, 2010 – 13 b.
9.	R.A.Islomova	Ekologik turizm deganda, tabiiy, madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni kuzatish, tomosha qilish, ilmiy jihatdan o'rganish, ularning betakror jihatlarini kashf qilish hamda tabiat hududlariga zarar yetkazmasdan sayohat qilish tushuniladi.	R.A.Islomova iqtisod fanlari nomzodi darajasi olish bo'yicha yozilgan dissertatsiya ishi, 18-bet
10.	Bizniki	Ekologik turizm (ekoturizm) — bu tabiiy ekotizimlarni saqlash, biologik va madaniy xilma-xillikni muhofaza qilgan holda, mahalliy hamjamiyatlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligini ta'minlashga yo'naltirilgan barqaror turizm shaklidir. Ushbu turizm shakli tabiiy va madaniy meros obyektlariga minimal antropogen ta'sir ko'rsatgan holda, ekotizimlarning uzviylikini ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik ta'lim va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish hamda mahalliy jamoatchilikning iqtisodiy manfaatdorligini oshirishga xizmat qiladi.	Mazkur ishda

Manba: Mazkur jadval tegishli adabiyotlarni o'rganish asosida muallif tomonidan amalga oshirdi

Hozirgi davrda ekologik turizmni rivojlantirish bo'yicha dunyoda turli strategiyalar ishlab chiqilgan. Masalan, **Avstraliyaning milliy ekoturizm strategiyasi** ekoturizmni tabiiy muhitga minimal darajada zarar yetkazish tamoyillariga asoslangan holda rivojlantirishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv bo'yicha ekoturistik faoliyat ekologik barqarorlik tamoyillari asosida yo'lga qo'yilishi lozim.

Shuningdek, **Tabiatni muhofaza qilish yondashuvi** (TMQX) ekoturizmni faqatgina tabiiy muhitdan foydalanish vositasi emas, balki ekologik ta'lim va tarbiyaning muhim elementi sifatida ko'rib chiqadi. Ushbu yondashuv bo'yicha ekoturizm faoliyatlari mahalliy aholining ekologik bilimlarini oshirish, ularga tabiiy muhitni muhofaza qilishning dolzarbligini tushuntirish va barqaror rivojlanish tamoyillarini targ'ib qilishga xizmat qilishi lozim.

Bugungi kunda ekoturizmni rivojlantirish bo'yicha xalqaro tashkilotlar tomonidan turli dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan, **Butunjahon Yovvoyi Tabiat Jamg'armasi (WWF)** ekoturizmni atrof-muhitni muhofaza qilishning muhim vositasi deb hisoblaydi. Ushbu tashkilot ma'lumotlariga ko'ra, ekoturizm orqali tabiiy hududlarni himoya qilish va ulardan barqaror foydalanish imkoniyatlari kengaymoqda.

Ekoturizmning paydo bo'lishi va rivojlanishi atrof-muhitni muhofaza qilish harakatlari, ilmiy izlanishlar hamda barqaror rivojlanish g'oyalari bilan chambarchas bog'liq. Ekoturizmning tarixiy asoslarini quyidagi bosqichlarga bo'lib o'rganilgan bo'lib, har bir bosqichda sohaga oid yangilik va o'zgartirishlar kiritilishi bilan asoslangan:

- **Dastlabki bosqich (XIX asr – XX asr boshi):** Bu davrda tabiiy resurslarni muhofaza qilish harakatlari boshlangan bo'lib, milliy bog'lar va qo'riqlanadigan hududlarning tashkil etilishi asosiy yutuqlardan biri hisoblanadi. Masalan, 1872-yilda AQShda tashkil etilgan Yellouston milliy bog'i ekoturizm tamoyillariga asos solgan dastlabki yirik loyihalardan biri bo'ldi.

- **Barqaror rivojlanish va ekologik ongning o'sishi (XX asr o'rtalari):** 1960-1970-yillarda ekologik muammolarning dolzarb mavzuga aylanishi natijasida xalqaro tashkilotlar va davlatlar tomonidan atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan dasturlar amalga oshirildi. 1972-yilda Stokgolmda bo'lib o'tgan Birlashgan Millatlar Tashkilotining (BMT) Atrof-muhit konferensiyasi ekoturizm rivojlanishiga katta turtki berdi.

- **Ekoturizmning shakllanishi (1980-1990-yillar):** Ushbu davrda ekoturizm mustaqil turizm sohasi sifatida rivojlana boshladi. Xalqaro Ekoturizm Jamg'armasi (The International Ecotourism Society, TIES) 1990-yilda tashkil etilib, ekoturizmning tamoyillari va rivojlanish yo'nalishlarini belgilab berdi. Bundan tashqari, YuNESKOning Butunjahon Merosi Ro'yxatiga tabiiy hududlarning kiritilishi ham ushbu turizm turini rivojlantirishga xizmat qildi.

- **Hozirgi bosqich (XXI asr):** Bugungi kunda ekoturizm global ekologik muammolar, iqlim o'zgarishi va barqaror turizm konsepsiyasining ajralmas qismiga aylangan. Davlatlar va xalqaro tashkilotlar tomonidan ekoturizmni qo'llab-quvvatlash bo'yicha turli dasturlar ishlab chiqilgan bo'lib, ular mahalliy jamoalarni jalb qilish va ekotizimlarning muhofazasini kuchaytirishga yo'naltirilgan.

Umumiy olganda, Ekoturizm atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan samarali foydalanish hamda aholining ekologik ongini shakllantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy turizm sohasi hisoblanib, mazkur sohaning rivojlanishi mamlakatning barqaror rivojlanish strategiyasiga hamohang bo'lib, tabiiy muhitni muhofaza qilish va sayyohlik xizmatlarini diversifikatsiya qilish imkonini beradi.

Ekologik turizmning rivojlanishi bir necha bosqichlarni o'z ichiga olgan bo'lib, ular quyidagicha tasniflanadi:

- **Birinchi bosqich: Ekoturizmning paydo bo'lishi va dastlabki rivojlanishi.** Ushbu bosqich XX asrning o'rtalariga to'g'ri kelib, unda sayyohlikning tabiiy resurslardan foydalanish bilan bog'liq dastlabki shakllari shakllangan. Dastlab, ekoturizmning asosiy maqsadi tabiat qo'ynida hordiq chiqarish bo'lsa-da, bu jarayonda atrof-muhitni muhofaza qilish masalalariga yetarlicha e'tibor qaratilmagan.

- **Ikkinchi bosqich: Ekoturizm va atrof-muhit muhofazasi integratsiyasi.** XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab ekoturizmning barqarorlik tamoyillari rivojlana boshladi. Xalqaro tashkilotlar, jumladan, YuNESKO, UNWTO va Jahon banki ekoturizmni ekologik muvozanatni saqlash bilan bog'liq holda rivojlantirish zarurligini ilgari surdilar. Bu bosqichda milliy bog'lar va qo'riqlanadigan hududlar tashkil etilib, ularning turizm salohiyati oshirildi.

• **Uchinchi bosqich: Zamonaviy ekoturizmning shakllanishi** Hozirgi kunda ekoturizm global miqyosda muhim sohalardan biriga aylangan. U ekologik barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida rivojlanib, quyidagi asosiy tamoyillarga asoslanadi:

○ **Tabiatni muhofaza qilish:** Ekoturizm tabiiy ekotizimlarning saqlanishini ta'minlashga qaratilgan bo'lib, tabiatga minimal ta'sir yetkazish prinsipiga asoslanadi.

○ **Mahalliy aholini jalb qilish:** Ekoturistik faoliyat mahalliy jamoalar ishtirokida amalga oshirilishi, ularga iqtisodiy foyda keltirishi va madaniy merosni saqlab qolishga xizmat qilishi kerak.

○ **Ekologik ta'lim va ma'rifat:** Sayyohlarga ekologik muammolar va tabiatni muhofaza qilish bo'yicha tushunchalar berish orqali ularning ekologik mas'uliyatini oshirish.

Ekoturizmning bugungi rivojlanishi global iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi va barqaror rivojlanish kabi muhim omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, uning amaliyotga tatbiq etilishi turli davlatlarda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Shunday qilib, ekologik turizm tabiiy va madaniy resurslarni muhofaza qilish, iqtisodiy o'sishni ta'minlash va mahalliy jamoalarning farovonligini oshirishga qaratilgan turizm sohasi sifatida tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Ekoturizm dastlab rekreatsion sayohat shakli sifatida namoyon bo'lgan bo'lsa-da, keyingi o'n yilliklarda ekologik ongning o'sishi, resurslardan oqilona foydalanish zarurati va xalqaro ekologik siyosatning kuchayishi natijasida u mustaqil va tizimli ilmiy-amaliy yo'nalishga aylangan. UNWTO, IUCN, WWF kabi yirik tashkilotlarning ta'riflari va yondashuvlari ekoturizmning mazmun-mohiyatini chuqurlashtirib, uni tabiatni muhofaza qilish, ekologik ta'lim, mahalliy aholini iqtisodiy rivojlantirish va madaniy xilma-xillikni asrashga qaratilgan kompleks faoliyat sifatida talqin etadi. Shunga muvofiq quyidagi takliflarni berib o'tamiz

1. Ekoturizmning xalqaro standartlarga mos rivojlanishi uchun milliy darajada ekologik barqarorlik, mahalliy hamjamiyat ishtiroki, ekologik monitoring va infratuzilma rivoji bo'yicha kompleks strategiya ishlab chiqilishi lozim.

2. Milliy bog'lar, biosfera rezervatlari va qo'riqlanadigan tabiiy hududlarda ekoturistik faoliyatning tashkiliy modeli ishlab chiqilib, tashrif buyuruvchilar oqimini boshqarish, ekologik yuklama chegaralarini belgilash va monitoring tizimini kuchaytirish zarur.

3. Mahalliy jamoalar uchun ekoturizm orqali barqaror daromad manbalari yaratish — qo'llanma xizmatlari, qo'l mehnati mahsulotlari, ekologik gidlik, homestay xizmatlarini yo'lga qo'yish eng samarali yo'nalishlardan biridir.

4. Maktab, kollej va oliy ta'lim tizimida ekologik ta'limning o'rni kuchaytirilishi, sayyohlar uchun ekologik etika bo'yicha maxsus o'quv dasturlari joriy qilinishi lozim.

5. Tabiiy resurslar holati, turistik yuklama, ekotizim barqarorligi bo'yicha ilmiy tadqiqotlar va GIS asosidagi monitoring tizimlarini joriy etish ekoturizmning barqaror rivojlanishi uchun zarur.

6. UNWTO, WWF, IUCN, GEF, UNESCO kabi tashkilotlar bilan qo'shma loyihalar ekoturizm infratuzilmasini rivojlantirish, grantlar jalb etish va ilmiy-metodik tajribalarni transfer qilish imkonini beradi.

7. Raqamli xaritalar, virtual yo'nalishlar, mobil ilovalar va onlayn rezervatsiya tizimlarini joriy etish sayyohlar uchun qulaylik yaratib, ekologik yuklama monitoringini osonlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Tuxliev I.S. va boshqalar. Turizm asoslari. — Samarqand: SamISI, 2010. — 148 b.
2. Xayitboev R., Matyakubov U. Ekologik turizm: Usuliy qo'llanma. — Samarqand: SamISI, 2010. — 8–10 b.
3. Xrabovchenko V.V. Ekologicheskiy turizm. — Moskva: Finansy i statistika, 2003. — 208 s.
4. Xoshimov M. O'zbekiston ekologik turizmi. — Samarqand: Zarafshon, 2009. — 9–10 b.
5. Mamatqulov H.M. Turizm va servisga oid izohli lug'at. — Samarqand: SamISI, 2010. — 332 b.
6. Berdiyev B.S. Ekoturizm va uning O'zbekiston turizm xizmatlari bozoridagi o'rni. — Samarqand: SamISI, 2010. — 13 b.
7. Islomova R.A. Ekologik turizm bo'yicha dissertatsiya ishi. — 18-bet.

8. The International Ecotourism Society (TIES). Ecotourism Principles, 1990.
9. Global Code of Ethics for Tourism. Madrid: UNWTO, 1999.
10. Tourism and Sustainability Reports. — Madrid, 2004–2020.
11. Guidelines for Protected Area Management. — Gland, Switzerland, 1994.
12. Ecotourism and Biodiversity Conservation Guidelines. — Geneva, 2005.
13. Convention concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. — Paris, 1972.
14. United Nations Conference on the Human Environment (Stockholm Declaration). — 1972.

DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN

Fayzieva Sayyora Kudratovna

Bukhara State University

Associate Professor of the Department of Tourism and Hotel Management.

Email: s.k.fayzieva@buxdu.uz

Kamolova Nafisabonu Azimjonovna,

Student Bukhara State University,

Hotel Industry Organization and Management

Annotation: The article describes a huge amount of natural resources, exotic places, cultural heritage, and consider it the most suitable for travel and intercultural dialogue. According to the author, ecotourism is not only a source of income and plays an important role in conditions of high urbanization in cities, thereby ensuring the preservation of the natural and cultural habitats of people.

Key words: ecotourism, sphere, ecological culture, phenomenon, natural resources, convention, goal achievement, tourism infrastructure.

Tourism is one of the fastest growing types of travel in the world. Uzbekistan pays great attention to the development of tourism as one of the leading countries in the world in this sphere, which has a rich cultural and historical potential.

Ecotourism is popular among those tourists who are concerned about the state of the environment and who want to learn more about the local ecology and culture. Although this does not require large-scale efforts and large capital investments, however, careful control is necessary in ecological tourism so as not to disturb the fragile ecological balance. In Uzbekistan, the state policy in the field of biodiversity conservation, rational use and reproduction of flora and fauna contribute. Our country actively participates in international environmental cooperation, has joined the main international conservation conventions with protected natural areas. The Republic has great potential for the development of ecotourism. The natural and climatic features of the country give great scope for this: we have unique nature, diverse picturesque landscapes, and a rich cultural heritage.

Uzbekistan is one of the most dynamically developing countries in the world. In recent years, ecotourism has become a segment of tourism and a new direction in the tourism industry. The development of ecotourism in Uzbekistan is also facilitated by the established tourism infrastructure as a whole, which employs more than 200 thousand people, and operates 110 international tourist routes. Over 500 hotels and campsites provide services to tourists in accordance with international standards. In addition, during the years of independence, many ancient monuments of civilization and culture have been restored. The Republic, where there are more than 7 thousand monuments of different eras and civilizations, is one of the most interesting areas of world tourism with such major centers of medieval science, art and culture as Samarkand, Bukhara, Shakhrisabz and Khiva, which are included in the List of World Cultural Heritage Sites UNESCO.

From the first years of independence, Uzbekistan has been actively expanding cooperation with international organizations and regularly takes initiatives to deepen cooperation in this promising area. An important milestone in the history of domestic tourism was the accession of the republic in 1993 to the World Tourism Organization (UNWTO). In the framework of cooperation with him in 1994, 19 countries of the world and chose the Samarkand Declaration on Tourism along the Silk

Road. In 1999, the Khiva Declaration on Tourism and the Preservation of Cultural Heritage was adopted with the support of the UNWTO, UNESCO and the Council of Europe. In 2002, the Bukhara Declaration on Tourism along the Silk Road, which emphasizes the benefits of sustainable tourism and defines concrete steps to develop cultural and ecological tourism in this direction.

For ecotourists, the mountains of Southern Uzbekistan, the landscapes of Kizylkum, the mountainous regions of the Tien Shan and Pamir-Alay, large reservoirs with a rich avifauna are of particular interest.

A new stage in the development of this sphere was the adoption by the government of Uzbekistan in 2013 of programs for the development of tourism in the Khorezm, Surkhandarya, Tashkent and Kashkadarya regions, which provide for the development of more than \$ 260 million. Some of them are aimed at developing ecological tourism in these regions. In order to create the necessary organizational, legal, infrastructural conditions for the further development of ecological tourism in Uzbekistan, a Program was developed to create a developed ecotourism infrastructure in the regions of Uzbekistan for 2016-2018.

International tourism continues to show strong and relentless growth in excess of the global economy and shows no significant signs of abating with worldwide arrivals expected to grow by 3.3% from 2010 to 2030, and reach 1.8 billion by 2030, according to the UNWTO Long-Term Forecast Report Tourism on the way to 2030 Between 2010 and 2030, tourist arrivals in developing countries (+4.4% per year) are expected to grow at a double rate compared to developed economies (+2.2% per year). With the exception of Afghanistan, the Chinese Autonomous Regions of Inner Mongolia and Xinjiang Uygur Autonomous Region, and Turkmenistan, total international tourist arrivals in the CAREC region in 2018 are estimated by the World Tourism and Travel Council (WTTC) at just under 20 million, with growth forecast ten years to 2028 by almost 5%. Despite this, viewed in a global context, the combined share of CAREC countries (excluding the People's Republic of China) is less than 2% of global tourism.

Ecotourism is one of the emerging areas of tourism today. First of all, ecotourism is traveling and visiting well-preserved natural areas represented all over the world. In order to develop and expand the tourism sector in the republic, the Concept for the Development of the Tourism Sector in the Republic of Uzbekistan in 2019-2025 (Appendix N 1) to the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan was developed and approved. dated 05.01.2019 NUP-5611. The purpose of which is to transform tourism into a strategic branch of the national economy.

References

1. Egamberdieva L.Sh., Alimova G.A., Kim T.V. Fundamentals of ecotourism. Tutorial, 2021.
2. Khrabovchenko V.V. Ecological tourism. Moscow, 2003.
3. Hayitboev R., Matekubov U. Ecological tourism. Sam ISI, 2010.
4. Dr. Martha Honey. Ecotourism and Sustainable Development, Second Edition: Who Owns Paradise. 2nd Edition. Island Press; 2 edition (August 4, 2008). USA, 2008.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TURISTIK OBYEKTlarda SMART-TICKETING, TASHRIFCHI ANALITIKASI VA GEOFENCING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHRIFLARNI BOSHQARISH MODELII

Haydarova Dilora Ixtiyorovna

Turizm va mehmonxona xo'jaligi

kafedrasi o'qituvchisi

[*d.i.xaydarova@buxdu.uz*](mailto:d.i.xaydarova@buxdu.uz)

Malikova Fotima Shohimardon qizi

Iqtisodiyot va turizm fakulteti talabasi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekiston turistik obyektlarida smart-ticketing, visitor analytics va geofencing texnologiyalarini integratsiyalashgan holda qo'llash modeli tahlil qilingan.

Smart-ticketing tizimi QR-kod asosidagi elektron chiptalar, dinamik narxlash va oldindan band qilish imkoniyatlarini taqdim etadi. Visitor analytics platformalari real vaqtda ma'lumotlar to'plash, tahlil qilish va tashrifchilar xulq-atvorini bashorat qilish imkonini beradi. Geofencing texnologiyasi virtual chegaralar orqali tashrifchilar oqimini boshqarish va personalizatsiyalashgan tajriba yaratishga xizmat qiladi. Maqolada O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan lokalizatsiya yechimlari, jumladan, ko'p tilli interfeys, mahalliy to'lov tizimlari integratsiyasi va madaniy-diniy xususiyatlarni hisobga olish masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: *smart-ticketing, visitor analytics, geofencing, raqamli turizm, O'zbekiston*

Texnologiya vaqt o'tishi bilan turizm industriyasiga ham kirib keldi va bugungi kunda bu transformatsiya raqamlashtirish bilan tobora rivojlanib bormoqda. Yangi avlod texnologiyalarining turizm sohasiga tatbiq etilishi bilan smart turizm konsepsiyasi degan yangi atama paydo bo'ldi. Smart turizm - bu texnologiya, innovatsiya, barqarorlik va inklyuzivlik strategiyasiga ega bo'lgan model. U sayohatning barcha bosqichlarini qamrab oladi: sayohatdan oldin, sayohat davomida va undan keying bosqich¹⁶⁴.

Foydalanuvchilar uchun raqamli turizm qulay onlayn bron qilish platformasi, sayohat tavsiyalari, tezkor axborot xizmatlari va mobil navigatsiyani ta'minlaydi, bu sayohatni rejalashtirish, tajriba samaradorligi va sifatini sezilarli darajada oshiradi. Sun'iy intellekt turizm sohasida inqilobiy o'zgarishlarga olib keldi. Shuningdek, mijozlar xizmatlarini to'liq o'zgartirdi. Xususan, chatbotlar real vaqtda ma'lumot olishga yordam beradi. Smart turizm tavsiya tizimlari 85 sekundda 200 foydalanuvchiga xizmat ko'rsata oladi¹⁶⁵.

Internet of Things (IoT)¹⁶⁶ texnologiyasi smart mehmonxona xonalari smartfondan yoritish, harorat va ko'ngilochar tizimlarni boshqarish imkonini beradi. Aeroportlar va turistik joylardagi IoT qurilmalari ma'lumot to'playdi, resurslardan foydalanishni optimallashtiradi va xavfsizlik choralari yaxshilaydi.

Smart-ticketing tizimlari va real vaqt ma'lumotlar paneli (dashboardlar) turistik destinatsiyalarning operatsion jarayonlarini optimallashtirish, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish va tashrifchilar tajribasini yaxshilashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yechimlar orqali tashrifchilar oqimi doimiy monitoring qilinadi, eng gavjum soatlar oldindan aniqlanadi va resurslar oqilona taqsimlanadi. Shuningdek, muhim ma'lumotlar tezkor uzatiladi va yuqori yuklama davrlarida ham xizmat sifati barqaror saqlanadi.

Masalan, GreatVisitorExperiences platformasi QR-kod asosidagi elektron chiptalar, dinamik narxlash va oldindan band qilish tizimini joriy etish orqali an'anaviy navbatlardan butunlay voz kechgan.

Raqamli texnologiyalar asosida shakllangan "smart-destinatsiya" konsepsiyasi turistlar va mahalliy aholining manfaatlarini uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Bu yondashuv ko'p tillilikni, madaniy xususiyatlarni, mavsumiylikni inobatga olgan holda rejalashtirishni ta'minlaydi. Natijada, turistik faoliyat jarayonida ma'lumotlar muntazam o'lchanib, tahlil qilinadi, samarali boshqaruv qarorlari ishlab chiqiladi va potensial muammolarni oldindan prognoz qilish imkoniyati yaratiladi.

Bunday yondashuv UN Tourism tomonidan ilgari surilayotgan "raqamli transformatsiya" konsepsiyasiga mos kelib, turistlarga uzluksiz va interaktiv tajriba yaratish bilan birga, mahalliy resurslardan foydalanish samaradorligini ham oshiradi.

O'zbekistondagi turistik obyektlarda, ayniqsa Samarqand, Buxoro va Xiva tarixiy markazlarida tashrifchilar oqimini boshqarish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy dasturlar, online chiptalar, point-of-sale tizimlari, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish, mehmonlar fikr-mulohazalari, a'zoliklar va keng qamrovli hisobot va tahlillarni o'z ichiga oladi. Aynan shunday kompleks yechimlar O'zbekiston tarixiy obyektlari uchun zarurdir.

Smart-ticketing tizimi an'anaviy chipta sotish paradigmasidan tubdan farq qiladi. Bu yondashuv turistlarga masofaviy band qilish, dinamik narxlash mexanizmi (hafta kunlariga qarab

¹⁶⁴ World Tourism Organization (UN Tourism) "Digital Transformation" — <https://www.unwto.org/digital-transformation>

¹⁶⁵ Wenting Xia, Digital Transformation of Tourism Industry and Smart Tourism Recommendation Algorithm Based on 5G Background, 2022, <https://doi.org/10.1155/2022/4021706>

¹⁶⁶ Sharma AK, Sharma R (2025), "Smart tourism in the digital age: overcoming barriers and unlocking new possibilities". Revista de Gestao, Vol. 32 No. 3 pp. 224–237, doi: <https://doi.org/10.1108/REG-02-2025-0030>

moslashuvchan tariflar) va QR-kod asosidagi kirishni ta'minlaydi, natijada navbatlar eliminatsiya qilinib, tashrifchilar oqimi optimallashtiriladi. Samarali sig'im boshqaruvi va check-in tizimlari kirish joyidagi to'siqlarni olib tashlash bilan birga, POS dasturlari orqali qo'shimcha xizmatlar savdosini soddalashtiradi va tashrifchilar sarfini maksimallashtiradi. O'zbekistonda ushbu texnologiyaning lokalizatsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi - multilingval interfeys, mahalliy to'lov agregatorlari integratsiyasi (Click, Payme, Uzcard), mavsumiy narxlar strategiyasi, segmentlashgan guruh tariflari va diniy-madaniy xususiyatlarni inobatga olgan vaqt slotlari tizimning muvaffaqiyatli implementatsiyasi uchun kritik faktorlar hisoblanadi.

Visitor analytics platformalari tashrifchilar xulq-atvorining ko'rinmas aspektlarini vizualizatsiya qilish orqali smart destinatsiyalarda innovatsion yechimlar uchun asos yaratadi bu esa real-vaqt ma'lumotlari asosida personalizatsiyalashgan tajribalar, kontekstual tavsiyalar va proaktiv xavfsizlik ogohlantirishlarini taqdim etish imkonini beradi. Natijada, ushbu texnologiyalar nafaqat operatsion effektivlikni oshiradi, balki har bir tashrifchi uchun unikal va esda qolarli sayohat tajribasini yaratadi, bu esa O'zbekiston turistik destinatsiyalarining xalqaro raqobatbardoshligini sezilarli darajada kuchaytiradi.

Mazkur tadqiqotda smart-ticketing, visitor analytics va geofencing texnologiyalarining O'zbekiston turistik obyektlarida qo'llanilishi imkoniyatlari va samaradorligini kompleks tahlil qilindi. Ushbu texnologiyalarning integratsiyalashgan holda tatbiq etilishi nafaqat operatsion samaradorlikni oshirish, balki butun turizm tizimini tubdan transformatsiya qilish imkonini beradi.

Birinchidan, smart-ticketing tizimi an'anaviy navbat va kutish muammosini hal qilish bilan birga, dinamik narxlash orqali turistik obyektlardan foydalanish samaradorligini oshirish imkonini yaratadi.

Ikkinchidan, visitor analytics platformalari orqali to'plangan ma'lumotlar tashrifchilar xulq-atvorini chuqur tahlil qilish va bashorat qilish imkonini beradi.

Uchinchidan, geofencing texnologiyasi virtual chegaralar yaratish orqali tashrifchilar oqimini intellektual boshqarish, xavfsizlikni ta'minlash va personalizatsiyalashgan tajriba yaratishga xizmat qiladi.

O'zbekiston turizm sektorini raqamli transformatsiya qilish bo'yicha quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Kadrlar tayyorlash, ya'ni mahalliy IT mutaxassislar va turizm xodimlarini qayta tayyorlash dasturlarini yo'lga qo'yish;

O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi huzurida "Smart Tourism Innovation Hub" yaratish, u orqali texnologik yechimlarni doimiy monitoring qilish, almashish va innovatsion loyihalarni tatbiq qilish mexanizmlarini yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlarro'yxati

1. Anderson, K., & Thompson, R. (2023). Digital Innovation in Cultural Heritage Management. *Tourism Technology Review*, 45(3), 234-251.
2. Chen, L., Martinez, S., & Kumar, A. (2024). Geofencing Applications in Visitor Management Systems. *International Journal of Smart Tourism*, 12(1), 78-95.
3. Davidson, P., & Williams, M. (2023). Real-time Analytics for Crowd Management: A Systematic Review. *Computational Social Science Quarterly*, 8(4), 445-468.
4. Foster, G., & Brown, J. (2024). Smart Ticketing Systems: Implementation Challenges and Solutions. *Digital Transformation Journal*, 15(2), 123-142.
5. Harrison, E., & Lee, Y. (2023). Visitor Experience Design in the Digital Age. *Museum Management and Curatorship*, 38(5), 512-529.
6. Johnson, T., Smith, K., & Davis, L. (2024). Privacy Concerns in Location-based Services: A User Perspective. *Cybersecurity and Privacy Review*, 11(3), 287-305.
7. Miller, R., & Taylor, C. (2023). Machine Learning Applications in Tourism Demand Forecasting. *Artificial Intelligence in Business*, 7(2), 189-206.
8. Robinson, A., & White, D. (2024). The Economics of Dynamic Pricing in Cultural Institutions. *Journal of Cultural Economics*, 48(1), 67-84.

9. World Tourism Organization (UN Tourism) "Digital Transformation" — <https://www.unwto.org/digital-transformation>
10. Wenting Xia, Digital Transformation of Tourism Industry and Smart Tourism Recommendation Algorithm Based on 5G Background, 2022, <https://doi.org/10.1155/2022/4021706>
11. Sharma AK, Sharma R (2025), "Smart tourism in the digital age: overcoming barriers and unlocking new possibilities". Revista de Gestao, Vol. 32 No. 3 pp. 224–237, doi: <https://doi.org/10.1108/REGE-02-2025-0030>

TUROPERATORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY HAMDA METODOLOGIK ASOSLARI

*Toshev Akmal Salimovich,
Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Mazkur tadqiqot ishida turoperatorlik faoliyatining nazariy va metodologik asoslari tahlil qilinib, turizm tizimida turoperatorlarning o'rnini, turpaketlarni shakllantirishdagi iqtisodiy, tashkiliy va marketing tamoyillari, xizmatlar sifati va barqaror rivojlanish konsepsiyasining ahamiyati ochib berilgan. Shuningdek, innovatsion yondashuvlar, raqamli texnologiyalar, risklarni boshqarish, xalqaro integratsiya va mahalliy hamjamiyat bilan hamkorlik qilishning metodologik zaruriyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari O'zbekiston sharoitida turoperatorlik faoliyatini samarali rivojlantirish hamda turizm sohasini xalqaro raqobatbardosh darajaga ko'tarishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: turoperatorlik, turizm, xizmatlar bozori, iste'molchilar tanlovi, barqaror rivojlanish, marketing, innovatsiya, xalqaro integratsiya.

Mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida aholiga xizmat ko'rsatish sohalari muhim o'rin egallab, bu jarayonda turizmning ahamiyati boshqa xizmat turlariga nisbatan solishtirilganda tez sur'atlarda rivojlanishi bilan ajralib turadi. Shu bois, so'nggi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlantirish masalalariga alohida e'tibor qaratilib, mavjud turistik salohiyatdan yanada samarali foydalanish bo'yicha aniq yo'nalishlar shakllantirilmoqda. Ma'lumki, turizm xizmatlari ta'minot tizimida turoperatorlar kuchli vositachi sifatida asosiy vazifani bajaradi va ular o'z faoliyatining ekologik, iqtisodiy hamda ijtimoiy ta'sirlarini anglab yetgan bo'lsalarda, samaradorlikni oshirishga qaratilgan amaliy choralarni tatbiq etish jarayonlari endigina yo'lga qo'yilmoqda deyish mumkin¹⁶⁷.

Xalqaro miqyosda P.J.Sheldon, C.Dale, D.Ioannides, E.Aguiló, J.Alegre, M.Sard, G.Goffi, L.Masiero, T.Pencarelli, S.Collins, A.E.Sweeney, A.G.Geen¹⁶⁸, turoperatorlik sanoati tahlili, Buyuk Britaniya va Germaniya turoperatorlik sohasi rivoji, amaliyotlarini, turoperatorlik sohasida barqarorlik masalalarini, turoperatorlik sanoati xalqaro tadqiqotlarini amalga oshirgan.

¹⁶⁷ Ytterhus BE. Supply Chain Management, Intermediary Firms and Sustainable Developments: Some Examples from the Tourism and Retailing Sectors. Norwegian School of Management, 2000.

¹⁶⁸ Sheldon P. J. The tour operator industry: an analysis //Annals of tourism research. – 1986. – T. 13. – №. 3. – C. 349-365; Dale C. The UK tour-operating industry: A competitive analysis //Journal of Vacation Marketing. – 2000. – T. 6. – №. 4. – C. 357-367; Ioannides D. Tour operators: the gatekeepers of tourism //The economic geography of the tourist industry. – Routledge, 1998. – C. 155-174; Aguiló E., Alegre J., Sard M. Examining the market structure of the German and UK tour operating industries through an analysis of package holiday prices //Tourism Economics. – 2003. – T. 9. – №. 3. – C. 255-278; Goffi G., Masiero L., Pencarelli T. Rethinking sustainability in the tour-operating industry: Worldwide survey of current attitudes and behaviors //Journal of cleaner production. – 2018. – T. 183. – C. 172-182; Goffi G., Masiero L., Pencarelli T. Rethinking sustainability in the tour-operating industry: Worldwide survey of current attitudes and behaviors //Journal of cleaner production. – 2018. – T. 183. – C. 172-182; Collins S., Sweeney A. E., Geen A. G. Training for the UK tour operating industry: advancing current practice //Tourism Management. – 1994. – T. 15. – №. 1. – C. 5-8.

Juda ko'plab tadqiqot ishlarida¹⁶⁹ turoperatorlar har jihatdan turizmning yanada barqaror shakllariga erishishda asosiy omil ekanligi ko'rsatiladi. M.Sigalaning¹⁷⁰ yondashuviga muvofiq, turoperatorlar turizmning yanada mas'uliyatli shakllariga nisbatan munosabat va qarashlarni o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi.

Turizm biznesi rivojlanishining dastlabki davrlarida, uning asoschisi sifatida haqli ravishda ingliz Tomas Kuk tan olinib, o'sha davrda odamlar sayohat bilan bog'liq masalalarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan turli qiyinchiliklardan qo'rqib, barcha tashkiliy ishlarda firmalar mas'ul bo'lishiga ishongan holda, turoperator yoki turagentlarga murojaat qilganlar. XIX asrda mustaqil ravishda sayohatni tashkil etish uchun muhim bo'lgan ma'lumotlarni topish mushkulligi ham bu zaruratni yanada kuchaytirib yuboradi. XX asr mobaynida turoperatorlik faoliyati insonlarning didi, tanlovi, qarashlari va talablari o'zgarishiga monand tarzda hamda texnologik yangilanishlarga muvofiq shaklda rivojlanib bordi. Turoperatorlar so'nggi besh o'n yillik davomida Yevropada xalqaro sayohatlarning eng muhim tashkilotchilari bo'lib kelgan¹⁷¹ va turistik oqim shakllanishida muhim o'rin tutadi¹⁷². Tabiiyki, turoperatorlar turizm sohasida asosiy axborot manbai va tarqatish kanallari sifatida ham juda muhim rol o'ynaydi¹⁷³.

1945-yilda Xalqaro havo transporti assotsiatsiyasi (IATA) tashkil etilishi havo transporti faoliyat jarayonlarini standartlashtirishga ko'mak berdi va aviakompaniyalarga o'zaro hamkorlik qilib, yanada samaraliroq ishlash imkonini yaratdi. Bu esa turoperatorlarga bir nechta aviakompaniyalar bilan ishlash va sayohatlarni yanada tartibli shaklda tashkil etish uchun zamin yaratdi hamda sayyohlarning turli destinatsiyalarga arzonroq va qulayroq yetib borishlari jarayonlarini osonlashtirdi.

Turoperatorlik faoliyatiga oid e'tiborga molik tadqiqot ishlari tahlili amalga oshirilib, natijalar 1-jadvalda keltirib o'tilgan.

1-jadval

Turoperatorlik faoliyatiga oid e'tiborga molik tadqiqot ishlari tahlili¹⁷⁴

T/r	Mualliflar	Tadqiqot ishi/ tadqiqot e'lon qilingan yili	Tadqiqot metodologiyasi
1	S.Carey, Y.Gountas, D.Gilbert ¹⁷⁵	Tour operators and destination sustainability. 1997-yil	Buyuk Britaniyaning eng yirik 30 ta turoperatoridan namunaviy ravishda 9 tasi tanlab olinib, so'rovnomalar olib o'tkazilgan
2	S.Curtin G.Busby ¹⁷⁶	Sustainable destination development: the tour	Turistik destinatsiyalarni rivojlantirishning ijtimoiy, madaniy va iqtisodiy ta'sirlari nashr etilgan

¹⁶⁹ Swarbrooke, J. (1999). Sustainable tourism management. UK, CABI Publishing; Frey, N. & George, R. (2010). Responsible tourism management: the missing link between business owners' attitude and behavior in the cap town tourism industry. *Tourism Management*, Vol. 31, No.5, pp.621-628; Wijk, J. & Persoon, W. (2006). A Long Haul Destination: Sustainable reporting among tour operators. *European Management Journal*, Vol. 24, No.6, pp.381-395; Khairat G., Maher A. Integrating sustainability into tour operator business: An innovative approach in sustainable tourism // *Tourismos*. – 2012. – T. 7. – №. 1. – C. 213-233.

¹⁷⁰ Sigala, M. (2008). A study chain management approach for investigating: The role of tour operators on sustainable tourism the case of TUI. *Journal of Cleaner Products*, Vol. 16, No.15, pp.1589-1599.

¹⁷¹ Hebestreit, Dieter (1992). *Touristik Marketing: Grundlagen, Ziele, Basis-Informationen, Instrumentarien, Strategien, Organisation und Planung des Marketing von Reiseveranstaltern*. 3. Auflage. Berlin: Arno Spitz

¹⁷² Koutoulas, D. (2006). The Market Influence of Tour Operators on the Hospitality Industry: The Case of Greek Resort Hotels. In: Papatheodorou, A. (ed.). *Corporate Rivalry and Market Power: Competition Issues in the Tourism Industry*. London: I.B. Tauris Publishers. 94-123

¹⁷³ Mottiar, Z., Boluk, K., & Kline, C. (2018). The roles of social entrepreneurs in rural destination development. *Annals of Tourism Research*, 68, 77–88; Christou, P., Farmaki, A., & Evangelou, G. (2018). Nurturing nostalgia?: a response from rural tourism stakeholders. *Tourism Management*, 69, 42–51; Trunfio, M., Petruzzellis, L., & Nigro, C. (2006). Tour operators and alternative tourism in Italy: Exploiting niche markets to increase international competitiveness. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 18(5), 426–438

¹⁷⁴ Adabiyotlarni o'rganish natijasida muallif ishlanmasi

¹⁷⁵ Carey S., Gountas Y., Gilbert D. Tour operators and destination sustainability // *Tourism management*. – 1997. – T. 18. – №. 7. – C. 425-431.

¹⁷⁶ Curtin S., Busby G. Sustainable destination development: the tour operator perspective // *International Journal of Tourism Research*. – 1999. – T. 1. – №. 2. – C. 135-147.

		operator perspective. 1999-yil.	ilmiy adabiyotlar hamda soha mutaxassisleri fikrlari tahlili olib borilgan
3	R.Tapper ¹⁷⁷	Tourism and socio-economic development: UK tour operators' business approaches in the context of the new international agenda. 2001-yil.	Asosan hujjatlar tahlili va amaliy intervyular asosida ma'lumotlar to'plangan
4	B.Higgins ¹⁷⁸	Tour operators. 2001-yil.	Ekoturizm turoperatorlari faoliyati qiyosiy tahlili amalga oshirilgan
5	M.Rønningen ¹⁷⁹ .	Innovative processes in a nature-based tourism case: The role of a tour-operator as the driver of innovation. 2010-yil.	Mahsulot hamda xizmatlarni taklif etuvchi 12 ta firmani o'z ichiga olgan keys-stadiydan olingan empirik ma'lumotlar qiyosiy tahlili amalga oshirilgan.
6	J.Baddeley, X.Font ¹⁸⁰	Barriers to tour operator sustainable supply chain management. 2011-yil.	Delphi so'rovnomasi tuzilgan, tarqatilgan va ma'lumotlar yig'ilgan, suhbat uchun mos nomzodlarni aniqlanagn va intervyular o'tkazilgan, keyingi bosqichda stol tadqiqoti (desk research) olib borilgan, yakuniy ma'lumotlar yig'ilgan va tahlil qilingan
7	X.Guo, L.He ¹⁸¹ .	Tourism supply-chain coordination: The cooperation between tourism hotel and tour operator.2012-yil.	Turpaketlarga bo'lgan talabga asosiy imtiyozlar va narxlarning ta'sirini tahlil qilingan
8	R.Kumar, M.Kumar ¹⁸² .	Corporate social responsibility in Indian tour operation industry. 2018-yil.	Turizm sanoatida korporativ ijtimoiy mas'uliyat bo'yicha adabiyotlar tahlil qilingan.

Shuningdek, xorij olimlari tadqiqot ishlarini o'rganish natijasida J.Holloway, D.Koutoulas, A.Papatheodourou, P.Tsartas, A.Marin-Pantelescu, S.Swain, J.Mishra, T.S.Devaraja, K. Deepak, K.Bricker, R.Black, D.B.Demeuova, K.Pompurova, L.Sebova, P.Scholz, M.Zahari, M.Bashir, M.Hanafiah, P.Kaewmorakot, N.Pianroj, P.Chaiyakot singari izlanuvchilarning "turoperatorlik"

¹⁷⁷ Tapper R. Tourism and socio-economic development: UK tour operators' business approaches in the context of the new international agenda //International Journal of Tourism Research. – 2001. – T. 3. – №. 5. – C. 351-366.

¹⁷⁸ Higgins B. R. Tour operators. – 2001.

¹⁷⁹ Rønningen M. Innovative processes in a nature-based tourism case: The role of a tour-operator as the driver of innovation //Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. – 2010. – T. 10. – №. 3. – C. 190-206.

¹⁸⁰ Baddeley J., Font X. Barriers to tour operator sustainable supply chain management //Tourism recreation research. – 2011. – T. 36. – №. 3. – C. 205-214.

¹⁸¹ Guo X., He L. Tourism supply-chain coordination: The cooperation between tourism hotel and tour operator //Tourism Economics. – 2012. – T. 18. – №. 6. – C. 1361-1376.

¹⁸² Kumar R. B., Kumar M. Corporate social responsibility in Indian tour operation industry //International Journal of Hospitality and Tourism Systems. – 2018. – T. 11. – №. 2. – C. 82-88.

tushunchasiga bergan bir qator ta'riflar va o'ziga xos yondashuvlari mavjudligini aniqladik (2-jadvalga qarang).

2-jadval

Turoperatorlik tushunchasiga berilgan ta'riflar va yondashuvlar¹⁸³

T/r	Olimlar	Yili	Yondashuvlar
1	J.Holloway ¹⁸⁴	1987-yil	Klassik ishlab chiqaruvchi yondashuvi
2	D.Koutoulas, A.Papatheodourou, P.Tsartas	2009-yil	Ishlab chiqaruvchi-distribyutor yondashuvi
3	A.Marin-Pantelescu ¹⁸⁵	2009-yil	Oldindan xarid qilish yondashuvi
4	S.Swain, J.Mishra ¹⁸⁶	2012-yil	Qo'shimcha qiymat yaratish yondashuvi
5	T.S.Devaraja, K. Deepak ¹⁸⁷	2014-yil	Integratsion paketlash yondashuvi
6	K.Bricker, R.Black ¹⁸⁸	2016-yil	Vositachilik va tajribaga asoslangan yondashuv
7	D.B.Demeuova ¹⁸⁹	2022- yil	Ehtiyojga yo'naltirilgan yondashuv
8	K.Pompurova, L.Sebova, P.Scholz ¹⁹⁰	2022-yil	Loyihalash va menejment yondashuvi
9	M.Zahari, M.Bashir, M.Hanafiah ¹⁹¹	2023-yil	Ulgurji sotuv va distribyutorlik yondashuvi
10	P.Kaewmorakot, N.Pianroj, P.Chaiyakot ¹⁹²	2024-yil	Barqarorlik va mas'uliyatli turizm yondashuvi

Yuqoridagilardan kelib chiqib, fikrimizcha, turoperatorlik faoliyatining rivojlanish tub asoslari ijtimoiy ma'uliyat, barqarorlik amaliyotlari, ixtiyoriy tashabbuslar, innovatsiyalar, xizmatlar diversifikatsiyasi, vertikal integratsiya va ijobiy faoliyat yo'nalishlarini boshqaruv vositasiga aylantirishdan tashkil topadi (1-rasm).

¹⁸³ Adabiyotlarni o'rganish natijasida muallif ishlanmasi

¹⁸⁴ Holloway, J. C. (1987). The Business of Tourism. Pitman Publishing, London.

¹⁸⁵ Marin-Pantelescu, A., 2009. Diversificarea și personalizarea serviciilor turistice în contextual globalizării. Bucharest: ASE Publishing

¹⁸⁶ Swain, S.K., Mishra, J.M. 2012. Tourism- Principles and Practices. Oxford University Press, New Delhi

¹⁸⁷ T.S.Devaraja, K. Deepak. Role of Tour Operator in Sustainable Supply Chain Management of Tourism - A Case Study on Bharath International Travels (Bit) in Mysore City. Volume-3, Issue-8, August-2014 • ISSN No 2277 - 8160

¹⁸⁸ Bricker, K S., & Black, R. (2016). Framework for understanding sustainability in the context of tourism operators. Environmental Challenges and Solutions, 81-99. doi:10.1007/978-94-017-7209-9_6

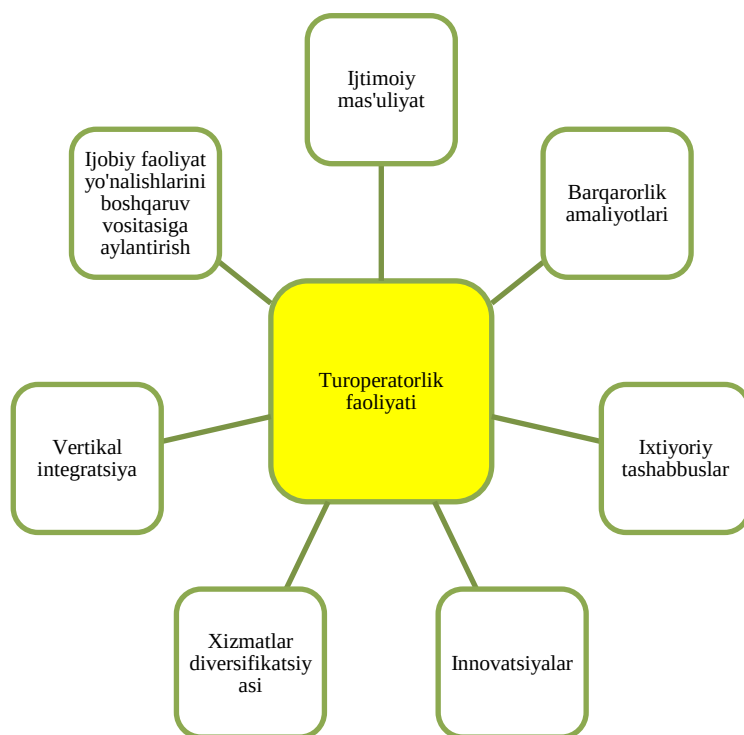
¹⁸⁹ Демеуова Б.М. Д30 Туроперейтинг : Курс лекций / Б.М. Демеуова – Алматы : Университет «Туран», 2022. – 55 б.

¹⁹⁰ Pompurová, Kristína; Sebova, Lubica; Scholz, Petr (2022) : Reimagining the tour operator industry in the post-pandemic period: Is the platform economy a cure or a poison?, Cogent Business & Management, ISSN 2331-1975, Taylor & Francis, Abingdon, Vol. 9, Iss. 1, pp. 1-16,

<https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2034400>

¹⁹¹ Baharum, Baizuri & Mohd Zahari, Mohd Salehuddin & Hanafiah, Mohd & Bashir, Muhammad. (2023). Understanding tour operators' perception and behaviour towards shopping streets: a qualitative perspective. International Journal of Tourism Cities. 9. 10.1108/IJTC-10-2022-0238.

¹⁹² P.Kaewmorakot, N.Pianroj, P.Chaiyakot . Exploring responsible tourism management in tour operators. Songklanakarin J. Sci. Technol. 46 (5), 398–405, Sep. – Oct. 2024.

1-rasm. Turoperatorlik faoliyatining rivojlanish tub asoslari¹⁹³

Xorij adabiyotlarini o'rganish, o'z mustaqil ilmiy yondashuvlarimizdan kelib chiqib, "turoperator" tushunchasiga turizm xizmatlar tizimidagi o'rni asnosida tizimli, konseptual mualliflik ta'rifini ishlab chiqdik. Shunday qilib, bizning fikrimizcha, turoperator – turizm xizmatlar tizimida strategik boshqaruv funksiyasini bajaruvchi, mavjud bozor talabi, ijtimoiy, madaniy hamda ekologik omillar, logistika imkoniyatlari va zamonaviy innovatsion texnologiyalarni uyg'unlashtirib, potensial mijozlarga turistik tajribaga ega bo'lish imkoniyatlarini shakllantirish, yetkazish va rivojlantirishga ixtisoslashgan kompleks xizmat ko'rsatuvchi subyekt.

Turoperatorlik faoliyatini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslarini o'rganish natijasida quyidagi ilmiy-amaliy takliflarni ishlab chiqdik hamda xulosalarni ilgari suramiz:

Tadqiqotlar natijasida turoperatorlik faoliyatining 6 ta rivojlanish tub asoslarini aniqladik. Bizning fikrimizcha, mazkur asoslar turoperatorlik faoliyatini rivojlantirish to'liq strategik modelini ishlab chiqishga tayanch vazifasini o'taydi.

Xorij adabiyotlarini o'rganish, o'z mustaqil ilmiy yondashuvlarimizdan kelib chiqib, "turoperator" tushunchasiga turizm xizmatlar tizimidagi o'rni asnosida tizimli, konseptual mualliflik ta'riflarini ishlab chiqdik.

Bizning fikrimizcha, turoperatorlik faoliyatining metodologik asoslari odatda turizm sanoatidagi ilmiy, tashkiliy va iqtisodiy yondashuvlarni o'z ichiga qamrab oladi. Shunga muvofiq, ulardan asosiy 10 tasi ajratib olindi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Aguiló E., Alegre J., Sard M. Examining the market structure of the German and UK tour operating industries through an analysis of package holiday prices //Tourism Economics. – 2003. – T. 9. – №. 3. – C. 255-278;
2. Baddeley J., Font X. Barriers to tour operator sustainable supply chain management //Tourism recreation research. – 2011. – T. 36. – №. 3. – C. 205-214.
3. Baharum, Baizuri & Mohd Zahari, Mohd Salehuddin & Hanafiah, Mohd & Bashir, Muhammad. (2023). Understanding tour operators' perception and behaviour towards shopping streets: a qualitative perspective. International Journal of Tourism Cities. 9. 10.1108/IJTC-10-2022-0238.

¹⁹³ Muallif ishlanmasi

4. Bricker, K S., & Black, R. (2016). Framework for understanding sustainability in the context of tourism operators. *Environmental Challenges and Solutions*, 81-99. doi:10.1007/978-94-017-7209-9_6
5. Business & Management, ISSN 2331-1975, Taylor & Francis, Abingdon, Vol. 9, Iss. 1, pp. 1-16,
6. Carey S., Gountas Y., Gilbert D. Tour operators and destination sustainability //Tourism management. – 1997. – T. 18. – №. 7. – C. 425-431.
7. Christou, P., Farmaki, A., & Evangelou, G. (2018). Nurturing nostalgia?: a response from rural tourism stakeholders. *Tourism Management*, 69, 42–51;
8. Collins S., Sweeney A. E., Geen A. G. Training for the UK tour operating industry: advancing current practice //Tourism Management. – 1994. – T. 15. – №. 1. – C. 5-8.
9. Curtin S., Busby G. Sustainable destination development: the tour operator perspective //International Journal of Tourism Research. – 1999. – T. 1. – №. 2. – C. 135-147.
10. Dale C. The UK tour-operating industry: A competitive analysis //Journal of Vacation Marketing. – 2000. – T. 6. – №. 4. – C. 357-367;
11. Frey, N. & George, R. (2010). Responsible tourism management: the missing link between business owners' attitude and behavior in the cap town tourism industry. *Tourism Management*, Vol. 31, No.5, pp.621-628;
12. Goffi G., Masiero L., Pencarelli T. Rethinking sustainability in the tour-operating industry: Worldwide survey of current attitudes and behaviors //Journal of cleaner production. – 2018. – T. 183. – C. 172-182;
13. Goffi G., Masiero L., Pencarelli T. Rethinking sustainability in the tour-operating industry: Worldwide survey of current attitudes and behaviors //Journal of cleaner production. – 2018. – T. 183. – C. 172-182;
14. Guo X., He L. Tourism supply-chain coordination: The cooperation between tourism hotel and tour operator //Tourism Economics. – 2012. – T. 18. – №. 6. – C. 1361-1376.
15. Hebestreit, Dieter (1992). *Touristik Marketing: Grundlagen, Ziele, Basis-Informationen, Instrumentarien, Strategien, Organisation und Planung des Marketing von Reiseveranstaltern*. 3. Aufl age. Berlin: Arno Spitz
16. Higgins B. R. Tour operators. – 2001.
17. Holloway, J. C. (1987). *The Business of Tourism*. Pitman Publishing, London.
18. <https://doi.org/10.1080/23311975.2022.2034400>
19. Ioannides D. Tour operators: the gatekeepers of tourism //The economic geography of the tourist industry. – Routledge, 1998. – C. 155-174;
20. Koutoulas, D. (2006). The Market Influence of Tour Operators on the Hospitality Industry: The Case of Greek Resort Hotels. In: Papatheodorou, A. (ed.). *Corporate Rivalry and*
21. Kumar R. B., Kumar M. Corporate social responsibility in Indian tour operation industry //International Journal of Hospitality and Tourism Systems. – 2018. – T. 11. – №. 2. – C. 82-88.
22. Marin-Pantelescu, A., 2009. *Diversificarea și personalizarea serviciilor turistice în contextual globalizării*. Bucharest: ASE Publishing
23. *Market Power: Competition Issues in the Tourism Industry*. London: I.B. Tauris Publishers. 94-123
24. Mottiar, Z., Boluk, K., & Kline, C. (2018). The roles of social entrepreneurs in rural destination development. *Annals of Tourism Research*, 68, 77–88;
25. P.Kaewmorakot, N.Pianroj, P.Chaiyakot . Exploring responsible tourism management in tour operators. *Songklanakarin J. Sci. Technol.* 46 (5), 398–405, Sep. – Oct. 2024.
26. Pompurová, Kristína; Sebova, Ľubica; Scholz, Petr (2022) : Reimagining the tour operator industry in the post-pandemic period: Is the platform economy a cure or a poison?, *Cogent*
27. pp.381-395; Khairat G., Maher A. Integrating sustainability into tour operator business: An innovative approach in sustainable tourism //Tourismos. – 2012. – T. 7. – №. 1. – C. 213-233.

28. Rønningen M. Innovative processes in a nature-based tourism case: The role of a tour-operator as the driver of innovation //Scandinavian Journal of Hospitality and Tourism. – 2010. – T. 10. – №. 3. – C. 190-206.
29. Sheldon P. J. The tour operator industry: an analysis //Annals of tourism research. – 1986. – T. 13. – №. 3. – C. 349-365;
30. Sigala, M. (2008). A study chain management approach for investigating: The role of tour operators on sustainable tourism the case of TUI. Journal of Cleaner Products, Vol. 16, No.15, pp.1589-1599.
31. Swain, S.K., Mishra, J.M. 2012. Tourism- Principles and Practices. Oxford University Press, New Delhi
32. Swarbrooke, J. (1999). Sustainable tourism management. UK, CABI Publishing;
33. T.S.Devaraja, K. Deepak. Role of Tour Operator in Sustainable Supply Chain Management of Tourism - A Case Study on Bharath International Travels (Bit) in Mysore City. Volume-3, Issue-8, August-2014 • ISSN No 2277 - 8160
34. Tapper R. Tourism and socio-economic development: UK tour operators' business approaches in the context of the new international agenda //International Journal of Tourism Research. – 2001. – T. 3. – №. 5. – C. 351-366.
35. Trunfio, M., Petruzzellis, L., & Nigro, C. (2006). Tour operators and alternative tourism in Italy: Exploiting niche markets to increase international competitiveness. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 18(5), 426–438
36. Wijk, J. & Persoon, W. (2006). A Long Haul Destination: Sustainable reporting among tour operators. European Management Journal, Vol. 24, No.6,
37. Ytterhus BE. Supply Chain Management, Intermediary Firms and Sustainable Developments: Some Examples from the Tourism and Retailing Sectors. Norwegian School of Management, 2000.
38. Демеуова Б.М. Д30 Туроперейтинг: Курс лекций / Б.М. Демеуова – Алматы: Университет «Туран», 2022. – 55 б.

O'ZBEKISTONDA MADANIY TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI

*Iqtisodiyot va turizm fakulteti
katta o'qituvchisi, i.f.f.d.
Maxmudova Nodira Uktamovna
Buxdu talabasi
Yusufiy Barakabonu Ozodzoda*

Turizm – iqtisodiy rivojlanishning drayveri – harakatlantiruvchi kuchidir. Bugungi kunda turizm sohasi mamlakat iqtisodiy barqarorligini taminlashda katta rol o'ynaydi. Ayniqsa, madaniy turizmning global miqyosda o'zni betakror. Madaniy turizm bu sayyohlik faoliyatining bir turi bo'lib unda sayyohning asosiy motivatsiyasi turistik destinatsiyadagi moddiy va nomoddiy madaniy diqqatga sazovor joylarni, maxsulotlarni o'rganish, kashf etish, tajriba va istemol qilishdir. San'at, meros va joyning o'ziga xosligi, jozibadorligi va uning madaniyatini ko'rish uchun insonlar tomonidan qilinadigan sayohat turi ya'ni madaniy turizm. So'nggi o'n yilliklarda jadal rivojlanib kelmoqda.

Rus olimi O.I. Pisarevskiy madaniy turizmning ko'plab yo'nalishlarini: tarixiy, diniy, etnik, etnografik, folklor, arxeologik kabi turlarini taklif etgan. San'at va madaniy turizm muzeylarga san'at galereyalariga, tarixiy joylar va madaniy festivallarga tashrif buyurishni nazarda tutiladi.

Diniy turizm ibodatxonalar, cherkovlar, masjidlar va madrasalarga tashrif buyurishni o'z ichiga oladi.

Tarixiy –madaniy turizmga oid masalalar qator olimlar tomonidan o'rganilgan va turlicha ta'riflar berilgan. Jumladan, amerikalik olim Richard Greg tarixiy-madaniy turizmni “kishilarning o'z madaniy ehtiyojlarini qondirish uchun yangi ma'lumotlar, tajriba to'plash maqsadida odatiy yashash joyidan uzoqda joylashgan madaniy diqqatga sazovor joylarga borishi” deb ta'riflaydi va

barqaror madaniy turizm aholining madaniy o'zini anglashini mustahkamlaydi, shu bilan birga qisqasodiy foyda keltiradi. Rus olimi Y.V.Kolotova tarixiy-madaniy turizmni "mamlakatning barcha imkoniyatlarini o'z ichiga olgan an'ana va urf-odatlar uy xo'jaligining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'langan ijtimoiy-madaniy muhit salohiyati" deya izohlagan. G.Karpov, L.Xorova esa tarixiy-madaniy turizmni, kishilarning yangi axborot, tajriba va taassurotlariga ega bo'lishi uchun diqqatga sazovor joylar, tematik parklar, muzeylar, san'at galereyalari, musiqa va drama teatrlari, ijrochilik sanati, klassik qadriyatlar hamda bebaho tarixiy merosni aks ettiruvchi mahalliy aholining an'anaviy dam olish hududlari, innovatsion badiiy ijod uylariga tashrif buyurishi" deb hisoblaydilar. Yuqoridagi olimlar fikri madaniy turizmning nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy va madaniy regeneratsiya vositasi ekanligini ko'rsatadi.

UNWTO va OECD yondashuvlariga ko'ra, madaniy turizm barqaror rivojlanish tamoyillariga eng mos keladigan yo'nalishlardan biridir. Madaniy turizmni barqaror rivojlantirish uchun asosiy shartlar quyidagilarda ifodalanadi:

- madaniy merosni muhofaza qilish;
- turizmni diversifikatsiya qilish;
- mahalliy hamjamiyat ishtiroki;
- raqamlashtirish;
- iqtisodiy foydaning hududda qolishini ta'minlash.

Turizmni barqaror rivojlantirish konsepsiyasi — bu hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlarning imkoniyatlarini cheklamasdan turizm sohasini rivojlantirishga qaratilgan strategik yondashuvdir. Ushbu konsepsiya ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy barqarorlik tamoyillariga asoslanadi.

Madaniy turizmni barqaror rivojlantirishning birinchi ustuvor yo'nalishi — madaniy merosni muhofaza qilish va rivojlantirish bo'lib, bunda tarixiy yodgorliklar, arxitektura ob'ektlari, qadimiy shaharlar va an'anaviy hunarmandchilarga tegishli infratuzilma va himoya choralari doimiy ravishda takomillashtirilishi lozim.

Ikkinchi yo'nalish — turizm infratuzilmasini ekologik va ijtimoiy barqarorlik tamoyillari asosida shakllantirish, ya'ni transport, mehmonxona va xizmat ko'rsatish sohaslarida chiqindilarni kamaytirish, energiya va suv resurslaridan tejash hamda mahalliy jamoalarning iqtisodiy manfaatdorligini oshirishga e'tibor qaratilishi kerak.

Uchinchi yo'nalish — mahalliy jamoalar va hunarmandchilarning turizm jarayoniga integratsiyasi, bunda sayyohlik faoliyati natijasida olingan foyda mahalliy aholi, kichik va o'rta biznes strukturalari, hunarmandlar va xizmat ko'rsatuvchilarga teng taqsimlanadi, shuningdek, ularning malakasi va ishtiroki muntazam oshiriladi.

To'rtinchi yo'nalish — raqamli texnologiyalar va innovatsion marketing strategiyalarini joriy etish, ya'ni madaniy turizm mahsulotlari (masalan, tarixiy shaharlar, an'anaviy hunarmandchilik, festival tadbirlari) onlayn platformalarda, virtual sayohatlar orqali targ'ib qilinib, global bozorga chiqish imkoniyatlari kengaytiriladi.

Beshinchi yo'nalish — barqaror turizm tamoyillarini mustahkamlash va monitoring tizimini joriy etish, ya'ni turizm rivojlanishining ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy natijalari muntazam ravishda o'lchanib, ma'lumotlar (masalan, sayyohlar soni, mahalliy daromadlar, resurslardan foydalanish) asosida nazorat qilinadi. Masalan, 2024-yilda O'zbekistonga kelgan xorijiy sayyohlar soni taxminan 10,2 million nafarga yetgani bildirildi.

Oltinchi yo'nalish — xalqaro hamkorlik va brendlash faoliyatini kengaytirish, ya'ni madaniy turizm sohasida xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik qilish, yaxshi tajriba almashish, xalqaro brend yaratish orqali O'zbekistonga keluvchi sayyohlar oqimini diversifikatsiya qilish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi.

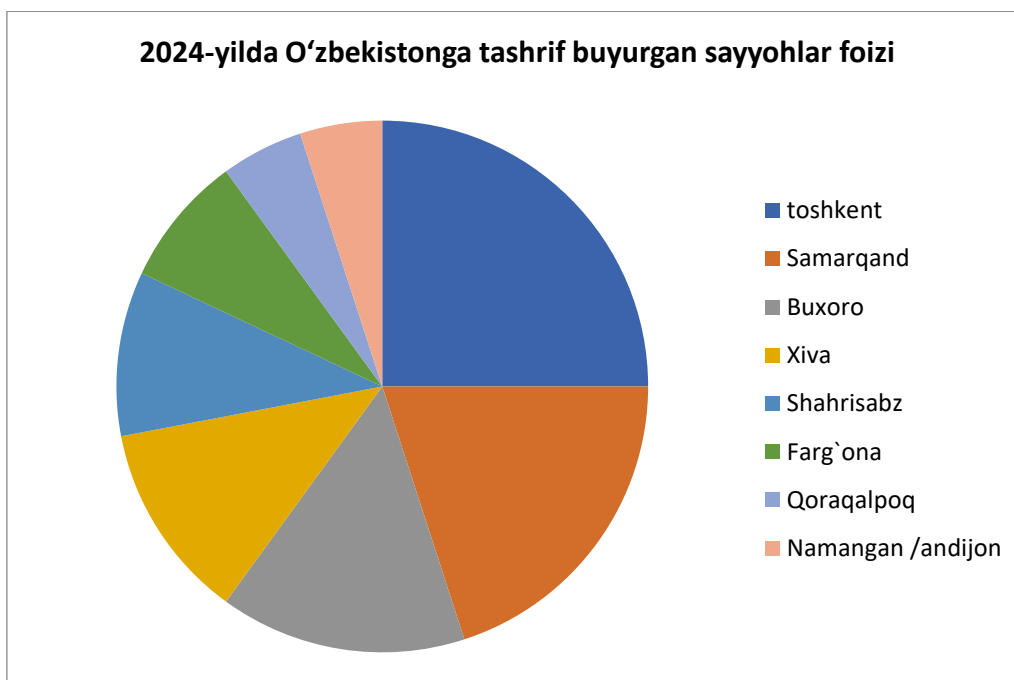
Yakuniy ustuvor yo'nalish — turizm yo'nalishlarini diversifikatsiya qilish va yangi hududlarni rivojlantirish, ya'ni madaniy turizm odatda tarixiy markazlar bilan bog'liq bo'lsa-da, turistik potensial past bo'lgan hududlarda ham madaniy ham ekologik sayohat imkoniyatlarini kengaytirish orqali tashrifchilarni markaziy zonalardan chetga yo'naltirish, hududiy nomutanosiblikni kamaytirish zarur.

2024-yilda O‘zbekistonga tashrif buyurgan xalqaro sayyohlar oqimining hududlar bo‘yicha taqsimoti mamlakatning turizm geografiyasida sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, tashriflarning eng katta qismi Toshkent shahri, shuningdek, UNESCO meros obyektlariga boy Samarqand va Buxoro viloyatlariga to‘g‘ri kelgan. Ushbu hududlarning yetakchi mavqei, bir tomondan, transport-logistika qulayligi, xizmatlar infratuzilmasining rivojlanganligi, ikkinchi tomondan, madaniy meros obyektlari va tarixiy shaharsozlik ansambllarining yuqori konsentratsiyasi bilan izohlanadi.

Bundan tashqari, Xorazm viloyati, Shahrisabz shahri, Qashqadaryo hamda Farg‘ona vodiysi hududlari so‘nggi yillarda madaniy turizm bozorida jadal rivojlanib borayotgan markazlar sifatida qayd etilmoqda. Ushbu hududlarda tarixiy-madaniy obyektlarning restavratsiya qilinishi, infratuzilma modernizatsiyasi, yangi turistik marshrutlarning yaratilib, raqamli xizmatlarning keng joriy etilishi sayyohlar oqimining o‘shisha ijobiy ta’sir ko‘rsatgan.

Hududlar bo‘yicha sayyohlar ulushining taxminiy foizlarda taqsimlanishi ushbu jarayonning makoniy dinamikasini aniqlash va turizmning hududiy rivojlanish strategiyalarini takomillashtirish uchun muhim tahliliy asos yaratadi.

Umuman olganda, 2024-yil uchun qayd etilgan hududlar kesimidagi sayyohlar taqsimoti O‘zbekistonning madaniy turizm salohiyati yuqori bo‘lgan markazlarda yetakchilik saqlanib qolayotganini, biroq yangi istiqbolli hududlarning ham bosqichma-bosqich turizm bozoriga integratsiyalashib borayotganini ko‘rsatadi. Bu esa mamlakat turizm tizimining barqaror va diversifikatsiyalangan rivojlanish tendensiyasini tasdiqlaydi(1-rasm):

1-rasm, O‘zbekistonda tashrif buyurgan sayyohlar soni

2024-yilda O‘zbekistonga tashrif buyurgan sayyohlar orasida eng katta ulush Toshkent shahriga to‘g‘ri kelgan. Poytaxt sifatida Toshkent zamonaviy infratuzilmasi, xizmat ko‘rsatish sifati va xalqaro transport aloqalari rivojlanganligi sababli sayyohlarni ko‘proq jalb etgan. Samarqand shahri esa tarixiy va madaniy merosi, shuningdek, Registon maydoni, Shohi Zinda majmuasi kabi yodgorliklari bilan sayyohlarning e’tiborini o‘ziga tortgan. Shahar mamlakatning eng mashhur turistik markazlaridan biri hisoblanadi. Buxoro shahri ham boy tarixiy yodgorliklari, qadimiy me’moriy ansambllari va milliy an’analari bilan turistlar orasida mashhur bo‘lgan. Bu shahar O‘zbekistonning eng qadimiy va eng ko‘p tashrif buyuriladigan turistik manzillaridan biri sanaladi. Xiva shahri esa o‘zining “ochiq osmon ostidagi muzey” deb ataladigan Ichan qal’a majmuasi bilan mashhur bo‘lib, bu hududga tashrif buyuruvchi sayyohlar soni ham yildan-yilga ortib bormoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston hukumati tomonidan madaniy turizmni barqaror rivojlantirishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Barqaror madaniy turizm mamlakatning tarixiy, me‘moriy va madaniy merosini saqlab qolgan holda, turizm faoliyatini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan foydali yo‘nalishda olib borishni nazarda tutadi. Quydagi asosiy tendensiyalar shular jumlasidandir:

1. Tarixiy yodgorliklarni restavratsiya qilish va saqlash — Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz kabi shaharlaridagi madaniy meros ob‘ektlari xalqaro me‘yorlar asosida qayta tiklanmoqda va turistik obyekt sifatida keng targ‘ib qilinmoqda.
2. Mahalliy aholini jalb etish — Turizm faoliyatida mahalliy aholining ishtiroki kuchayib, ularning daromad manbalari kengaymoqda. Qo‘lda ishlangan hunarmandchilik mahsulotlari, milliy taomlar va an‘anaviy san‘at turlari turistik xizmatlarning muhim qismiga aylangan.
3. Ekologik va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash — Madaniy turizmga ekologik zarar yetkazmaslik, madaniy qadriyatlarga hurmat bilan yondashish va tabiiy muhitni asrash tamoyillari asos qilib olinmoqda.
4. Raqamli texnologiyalarni joriy etish — Virtual ekskursiyalar, onlayn gidlik xizmatlari, mobil ilovalar va turizm portalari orqali sayyohlar uchun madaniy obyektlar haqida qulay ma‘lumot olish imkoniyati yaratilmoqda.
5. Xalqaro hamkorlik va brending — O‘zbekiston UNESCO bilan hamkorlikda ko‘plab madaniy obyektlarni Jahon merosi ro‘yxatiga kiritgan. “Silk Road” (Buyuk Ipak yo‘li) brendi ostida mamlakatning madaniy turizm salohiyati xalqaro miqyosda targ‘ib etilmoqda.
6. Infratuzilmani rivojlantirish — Tarixiy shaharlar atrofida transport, mehmonxona, restoran va axborot xizmatlari tizimi takomillashtirilmoqda, bu esa sayyohlar oqimini qulay va xavfsiz muhitda qabul qilish imkonini beradi.

Madaniy turizm O‘zbekistonda turizm industriyasining jadal rivojlanib borayotgan tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakat iqtisodiyotida sezilarli o‘rin egallaydi. Ushbu yo‘nalishning kengayib borayotgan salohiyati bilan bir qatorda, uni kompleks rivojlantirish uchun hal etilishi lozim bo‘lgan bir qator tizimli masalalar ham mavjud. Shunga qaramay, O‘zbekiston madaniy turizmini rivojlantirish uchun mavjud resurslar, madaniy meros obyektlari, tarixiy shaharlar va boy an‘analarga tayangan holda katta imkoniyatlarga ega.

Yangi madaniy mahsulotlar va innovatsion turistik tajribalarni shakllantirish, madaniy turizmni yangi xalqaro bozor segmentlariga yo‘naltirish hamda barqaror turizm tamoyillariga asoslangan boshqaruv yondashuvlarini joriy etish orqali O‘zbekistonning yetakchi madaniy turizm yo‘nalishi sifatidagi mavqeyi yanada mustahkamlanishi mumkin.

Shu bilan birga, madaniy merosni saqlash va undan oqilona foydalanish bo‘yicha davlat siyosati, infratuzilma modernizatsiyasi, ilmiy asoslangan restavratsiya ishlari, raqamlashtirish jarayonlari va xalqaro hamkorlikni kengaytirish kabi chora-tadbirlar mazkur yo‘nalishning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xususan, madaniy meros obyektlariga investitsiyalarni ko‘paytirish, xizmatlar sifatini oshirish va turistik mahsulotlarni diversifikatsiya qilish O‘zbekistonning global turizm bozoridagi raqobatbardoshligini yanada yuksaltirishi mumkin. Mazkur omillar madaniy turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy ahamiyatini oshirishi hamda O‘zbekistonning xalqaro reytinglardagi o‘rnini mustahkamlashga xizmat qilishi kutiladi.

RAQAMLI MARKETING VOSITALARINING O‘ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJLANISHIGA TA’SIRI

Djumaev Abdurrahmon Qodir o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti magistranti

Xalimova Nigina Jafarbekovna

Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrasida katta o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli marketing vositalarining O‘zbekistonda turizm sohasi rivojlanishiga ko‘rsatayotgan ta’siri tahlil qilingan. So‘nggi yillarda raqamli texnologiyalar, internet tarmoqlari,

ijtimoiy media platformalari va mobil ilovalar turizm marketingining asosiy instrumentiga aylandi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, O'zbekistonda raqamli marketingdan foydalanish turistlar oqimini oshirish, brend imijini mustahkamlash hamda hududiy turizmni targ'ib etishda muhim omil bo'lib xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, tahlil davomida mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli marketing, turizm, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn bronlash.

Kirish. Globallashuv va raqamlashtirish jarayoni jadal kechayotgan hozirgi davrda turizm sohasida raqamli marketingning o'rni tobora ortib bormoqda. Turizmning zamonaviy shakllari iste'molchilarning onlayn faoliyatiga bevosita bog'liq bo'lib, turistlarning aksariyati sayohat oldidan internet orqali ma'lumot oladi, bron qiladi va baho beradi. Shu sababli, mamlakatlar o'z turistik salohiyatini raqamli muhitda targ'ib qilish orqali xalqaro bozorlarda raqobatbardoshlikni oshirmoqda. O'zbekistonda so'nggi yillarda turizm milliy iqtisodiyotning muhim tarmoqlaridan biri sifatida e'tirof etildi. Raqamli marketing vositalari orqali milliy brend – "Visit Uzbekistan", "Silk Road Samarkand", "Discover Bukhara" singari tashabbuslar muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. Shunga qaramay, raqamli marketingning amaliyotga to'liq joriy etilishi hali to'liq yo'lga qo'yilmagan bo'lib, bu yo'nalishda ilmiy asoslangan yondashuv zarur.

Metodlar

Tadqiqot davomida tahlil va solishtirma metodlar, shuningdek kontent-tahlil yondashuvi qo'llanildi. Ma'lumotlar turizm sohasidagi rasmiy manbalar — "Uzbekistan.travel", O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi hisobotlari, xalqaro tashkilotlar (UNWTO, Statista) hamda ijtimoiy tarmoqlardagi kuzatuvlar asosida tahlil qilindi. Bundan tashqari, turistik brendlarning onlayn faolligi, auditoriya bilan o'zaro muloqot darajasi va internet reklama samaradorligi o'rganildi. Olingan natijalar xalqaro tajribalar bilan taqqoslanib, O'zbekiston sharoitiga mos xulosalar ishlab chiqildi.

Natijalar

Tahlil natijalari O'zbekistonda raqamli marketing turizm rivojlanishida quyidagi asosiy yo'nalishlarda sezilarli ta'sir ko'rsatayotganini ko'rsatdi:

1. Xalqaro tanilish darajasining oshishi – Ijtimoiy tarmoqlarda faol reklama kampaniyalari va bloggerlik marketingi tufayli O'zbekistonning tarixiy shaharlariga qiziqish ortmoqda.
2. Onlayn bronlash tizimlarining kengayishi – Booking.com, Expedia, AirBnB kabi platformalarda O'zbekiston mehmonxonalari soni va reytingi yildan yilga oshib bormoqda.
3. Mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash – Raqamli to'lov tizimlari va reklama platformalari kichik turistik xizmatlar (gidlik, transport, homestay) rivojlanishiga turtki bermoqda.
4. Brend imijining shakllanishi – "Silk Road Destination" konsepsiyasi orqali O'zbekiston qadimiy meros va zamonaviy imkoniyatlarni uyg'unlashtirgan sayyohlik markaziga aylanmoqda.

Shuningdek, tahlil natijalari ayrim muammolar mavjudligini ham ko'rsatdi: soha mutaxassislarining raqamli savodxonlik darajasi pastligi, sifatli kontent yetishmasligi va ayrim hududlarda internet infratuzilmasining zaifligi.

Muzokara

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, raqamli marketing vositalari O'zbekiston turizmining raqobatbardoshligini oshirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shunga qaramay, mavjud muammolarni bartaraf etish uchun bir qator strategik yondashuvlar zarur:

- Turizm tashkilotlari va xodimlari uchun raqamli marketing bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish;
- Mahalliy kontent yaratuvchilar va influencerlar bilan hamkorlikni kuchaytirish;
- Hududiy turizmni ilgari surish uchun regional brendlarni shakllantirish;
- 3D virtual turlar va raqamli reklama kampaniyalari orqali onlayn tajribani boyitish.

Mazkur yondashuvlar O'zbekiston turizm marketingini zamonaviy talablarga moslashtirish, shuningdek, xalqaro bozorlarda barqaror o'sishni ta'minlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Raqamli marketing vositalari O'zbekiston turizmini rivojlantirishda strategik omil hisoblanadi. Ular orqali nafaqat turistlar soni ortmoqda, balki mamlakatning global imiji mustahkamlanmoqda. Shu bois, kelgusida raqamli platformalardan foydalanishni tizimli yo'lga qo'yish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish va turizm tashkilotlarining raqamli salohiyatini oshirish dolzarb ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi hisobotlari, 2024–2025.

2. UNWTO (World Tourism Organization) Annual Report, 2024.
3. Uzbekistan.travel – O‘zbekistonning milliy turizm portali.
4. Statista – Digital Marketing and Tourism in Central Asia, 2023.
5. Kotler, P. (2022). Marketing 5.0: Technology for Humanity.

TURKIYANING BARQAROR TURIZM TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTON TURIZM SOHASI BILAN UYG‘UNLASHTIRISH IMKONIYATLARI

M.E.Axmatova

Buxoro davlat universiteti Turizm va mehmonxona xo‘jaligi kafedrasi katta o‘qituvchisi i.f.f.d.(PhD)

R.R.Rasulova

“Iqtisodiyot va turizm” fakulteti 3-1 tur-23 guruh talabasi

Annotatsiya: Turkiyaning turizm geografiyasi keng yoritilgan. Mazkur maqolada mamlakatning geografik joylashuvi, tabiiy va iqlimiy sharoitlarining turizm rivojiga ta’siri tahlil qilinadi. Shuningdek, Turkiyada shakllangan asosiy turizm turlari-madaniy, dengiz sohilidagi, sog‘lomlashtirish va ekologik turizm yo‘nalishlari o‘rganiladi. Qolaversa, so‘nggi yillarda kuzatilayotgan turizm sohasidagi muammolar, jumladan, ekologik bosim, infratuzilma yetishmovchiligi hamda mavsumiylik muammolari haqida so‘z yuritilib, ularga nisbatan ilgari surilgan samarali yechimlar tahlil etilishi bilan bir qatorda Turkiyaning atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror turizmni rivojlantirish borasidagi tajribalari o‘rganilib, ushbu tajribalarni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: turizm, muammolar, turizm turlari, qirg‘oq turizmi, yaxta, ekologik, mehmonxona

Annotation: The tourism geography of Turkey is comprehensively covered in this article. It analyzes the impact of the country’s geographical location, natural, and climatic conditions on the development of tourism. Furthermore, the main types of tourism formed in Turkey — cultural, coastal, wellness, and ecological tourism — are examined. The article also discusses the current issues observed in recent years in the tourism sector, including environmental pressure, insufficient infrastructure, and seasonality problems. Along with analyzing the effective solutions proposed to these challenges, the article explores Turkey’s experience in environmental protection and sustainable tourism development and proposes ways to apply these practices in the context of Uzbekistan.

Keywords: tourism, challenges, tourism types, coastal tourism, yachting, ecological, hotel

Kirish. Turkiyaning geografik joylashuvi: Turkiya ikki qit’ada joylashgan – asosan Osiyoda (Anadolu) va qisman Yevropada (Trakiya). Bu uni strategik jihatdan muhim davlat qiladi, chunki u Sharqiy va G‘arbiy dunyo o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaradi. Turkiya hududining 97% qismi Osiyoda joylashgan. Turkiya 8 davlat bilan qo‘shni mamlakat hisoblanadi, jumladan: shimolda Bolqonlar hududi orqali Gretsiya va Bolgariya, sharqda Gruziya, Armaniston va Eron, janubi-sharqda Ozarbayjon (Naxichevan bilan) va Iroq, janubda esa Suriya kabi mamlakatlar bilan chegaradosh.

Turkiyada rivojlangan asosiy turizm turlari: Eng avvalo, bu *dam olish (plyaj)* turizmi bo‘lib, mamlakatning Qora dengiz, Marmara, Egey va O‘rta yer dengizi sohillari bu tur uchun juda qulay iqlim sharoitlariga ega. Ayniqsa, Egey va O‘rta yer dengizi bo‘ylarida yoz oylarida harorat yuqori, dengiz suvi iliq bo‘ladi va sayyohlar uchun qulay sharoit yaratiladi. Shuningdek, *madaniy va tarixiy turizm* ham Turkiyada muhim o‘rin tutadi. Mamlakat qadimiy sivilizatsiyalar markazi bo‘lib, Istanbul, Efes, Troya, Kapadokiya kabi joylar o‘zining boy tarixiy merosi bilan mashhurdir. *Ekoturizm va tabiiy turizm* turlari esa Turkiyaning tabiiy boyliklari — tog‘lar, o‘rmonlar, ko‘llar va milliy bog‘lar bilan chambarchas bog‘liq. Bu joylarda sayyohlar tabiat qo‘ynida dam olib, ekologik muhitni his qilishadi. *Diniy (ziyorat) turizm* ham keng rivojlangan bo‘lib, Turkiyada Islom, Nasroniylik va boshqa dinlarga oid muqaddas joylar mavjud. Masalan, Istanbuldagi Ayo Sofiya sobori, Kon‘yadagi Jaloliddin Rumiy maqbarasi shular jumlasidandir.

Asosiy qism. Turkiyada qirg‘oq turizmi uchun eng mos iqlim sharoitlari Qora dengizdan Marmara, Egey va O‘rta yer dengizi mintaqalariga ko‘tariladi. O‘rtacha oylik harorati 20° C dan yuqori

bo'lgan oylar soni Egey va O'rta er dengizi mintaqalarida Qora dengiz sohillariga qaraganda yuqori. Yozda Qora dengiz sohilidagi nisbiy namlik 70% dan oshadi. Dengiz turizmi uch toifaga bo'linadi: qirg'oq turizmi, yaxta turizmi va kruiz turizmi. Sohil turizmi - dengizdan suzish, serfing va boshqa sport tadbirlari, jumladan, sohilda joylashgan turar joy, mehmondo'stlik va ko'ngilochar ob'ektlar uchun foydalanadigan turizm turi. Sohil turizmiga ta'sir etuvchi fizik geografik omillarga iqlim, qirg'oq geomorfologiyasi va o'simlik qoplami kiradi. Sohil turizmiga ta'sir qiluvchi insoniy geografiya omillari turar-joy va iqtisodiy faoliyatni o'z ichiga oladi. Yaxta turizmi yaxtada, odatda dengiz kemasida, ko'rfazlar, portlar va marinalar orasidagi sport va dam olish tadbirlarini o'z ichiga olgan turizm turidir. Yaxtalar og'irligi 150 tonnadan kam, uzunligi 33 metrdan kam bo'lgan va 12 dan ortiq yo'lovchini tashimaydigan, sport va dam olish uchun mo'ljallangan, lekin yuk yoki yo'lovchi kemalari sifatida ta'riflanmagan. Biroq, 17-19 metrli o'rta kattalikdagi yaxtalar (o'rta yaxtalar) va 55 metrli ixtiyoriy mega yaxtalar (hashamatli yaxtalar) joriy etilishi bilan yaxtalar tobora ko'proq tonnaj va uzunlikdan ko'ra sport va dam olish kemalari sifatida aniqlanadi. Yaxtalar hajmi va yo'lovchilar sig'imi ortib borayotgan bo'lsa-da, yaxta turizmi katta sig'imli kruiz kemalarida olib boriladigan kruiz turizmidan farq qiladi, chunki u ikki yoki undan ortiq bandargohlar o'rtasida muntazam ravishda, ko'pincha zavqli kruizlardan tashqari sport maqsadlarida, ko'rfaz va ko'rfazlarda olib boriladi. Anadoluda Xetlar davridan beri shifobaxsh suvlardan foydalanilgani ma'lum. Mineral suvlar odatda yoriqlar bo'ylab paydo bo'lganligi sababli, zilzilalardan jiddiy zarar ko'rgan, saqlanib qolgan eng qadimgi termal buloq xarobalari bugungi kungacha Rim va Vizantiya davrlariga tegishli. Hierapolis (Pamukkale) va Iskandariya Troasdagi (Kestanol) hammom xarobalari Rim davriga, Yalova-Kurshunludagi hamomlar Vizantiya davriga oid. Bu davrlarda atrofdagi va boshqa shaharlardan kelgan ziyoratchilarning bu vannalardan shiddatli tarzda davolanish va sport uchun foydalanishlari sababli, termal buloq turizmi Anadoludagi turizmning eng qadimgi shakli sifatida qabul qilinishi mumkin. Terapevtik suvlar o'rta asrlarda din va siyosatning ta'siri ostida bo'lib, rivojlanmagan. Termal suvlardan Saljuqiylar va Usmonlilar ham foydalangan. Masalan, Yoncali (Kutahya) va Karakurt (Kirshehir) termal buloqlarida Saljuqiylar, Çekirge (Bursa) termal buloqlarida Usmonlilar hamomlari mavjud.

Madaniy turizm doirasida ikkita tushuncha mavjud: "diniy turizm" va "e'tiqod turizmi". Bular turizmdagi bir xil amaliyotni qamrab olsa-da, ular kontseptual jihatdan farq qiladi. Har bir dinning e'tiqod xususiyati bor, lekin har bir e'tiqod dinga aylangan emas. E'tiqod doirasi kengroq bo'lib, turizmda "iymon turizmi" atamasini qo'llash to'g'riroq bo'ladi. Din arboblari yoki xalqning xayrixohligi bilan sevilgan shaxslar "ma'rifatli" deb hisoblanadilar – odamlarga avliyolar, payg'ambarlar, avliyolar kabi nomlar qo'yilgan. Ularning tug'ilgan, yashagan, ziyorat qilgan joylari "maqom" deb ataladi va muqaddas sanaladi. Islom dinida muqaddas hisoblangan ma'rifatparvar arboblari yashagan maskanlar, qabrlari ham xalq tomonidan muqaddas sanaladi. Rumiy oilasi bilan Balxdan Anadoluga hijrat qilganidan keyin 1228-1273 yillar orasida yashagan Konya shahri imon turizmida muhim o'rin tutadi. Xoji Bektosh Veli (13-asr) umrining ko'p qismini o'tkazgan Hoji Bektosh (Sulucakarahöyük) Xurosondan Anadoluga ko'chib o'tgan va Sulucakarahöyükda vafot etgan. Hoji Bektosh darvesh lojasidagi tuzilmalar orasida Chile Dami (Qizil Halvet) uning hayoti davomida saqlanib qolgan yagona inshoot bo'lgani uchun ahamiyatlidir. Xoja Bektosh Veliga tegishli bu xonaga qo'shimchalar bilan XVI asrda lojali qurib bitkazildi. Xoji Bektoshda (Suluca Karahöyük) islomiy iymon va ilm markazi tashkil etgan va ko'plab shogirdlarni tarbiyalagan Xoji Bektosh Veli qabri lojada joylashgan. Veysel Karani qabri Ziyaret shaharchasida (Baykan/Siirt) joylashgan. Har yili 16-17 may kunlari Veysel Karani hazratlari maqbarasida Veysel Karanini xotirlash kuni sifatida nishonlanadi. Turkiyaning turizmga oid muammolari: Ayrim mintaqalaridan qirg'oq shaharlariga to'g'ridan-to'g'ri reyslar mavjud emas; Aeroportdan shaharga borish qimmat yoki uzoq vaqt talab etadi; Shaxsiy mijozlar juda kam. Mijozlarning 85 foizi sayyohlik agentliklariga tayanganligi sababli, savdolashish qobiliyati pasayadi va narxlar arzonlashadi; Turizmni "Mehmonxona-agentlik-savdo markazi" uchburchagidan ozod qilish, sayyohlarni mehmonxonalar bilan cheklab qo'ymaslik, balki shaharga olib chiqish, shaharlarni jonlantirish kerak; Mavsumni 12 oyga tarqatish mumkin emasligi sababli, mavsumiy ishchilarni ishga olish muammoga aylanadi va malakali va ma'lumotli ishchilarni topish qiyinlashadi. Yechimlar: Arzon avia va avtobus tarmoqlarini rivojlantirish: "Low-cost" reyslar va tezkor avtobus tarmoqlari (masalan, "Havabus", "Kamil Koç", "Metro Turizm") o'rtasida integratsiya qilish; Aeroport ekspress yo'nalishlarini yaratish: Metro, tramvay yoki ekspress avtobus liniyalarini (24/7

rejimda) tashkil etish; Raqamli taksi tizimlari: “Uber”-ga o‘xshash, lekin mahalliy litsenziyalangan platformalar orqali arzon va xavfsiz yo‘lovchi tashishni yo‘lga qo‘yish; Turistik transfer xizmatlarini subsidiyalash: Mehmonxonalar yoki agentliklar orqali kelgan sayyohlarga bepul yoki arzon “transfer package” taklif etish; Bevosita onlayn bron tizimlarini kuchaytirish: Mehmonxonalar, mahalliy tadbirlar va restoranlar uchun yagona onlayn platforma yaratish; Loyallik dasturlari: Bevosita bron qilgan turistlarga bonuslar, chegirmalar yoki bepul xizmatlar taklif etish; Shahar turlarini subsidiyalash: Turistlarni shahar markazlariga olib chiqadigan bepul yoki arzon “city tour” avtobuslari; To‘liq yillik turizm kontseptsiyasi: Sog‘lomlashtirish (spa, termal), kongress, sport, gastronomiya, qishki tabiat sayyohligi turlarini rivojlantirish.

Turkiyaning atrof-muhit muammolarini hal etish usullarini O‘zbekiston tajribasida qo‘llash: Turizm sektori odatda tabiiy muvozanat juda sezgir bo‘lgan va agar diqqat bilan o‘rganilmasa, bu muvozanatni osongina buzishi mumkin bo‘lgan hududlarda rivojlanadi. Turizm sektori foydalanadigan va talab elementiga aylantiradigan uchta asosiy ekologik resurslar mavjud.

Bu resurslar quyidagilardir:

- tabiiy resurslar (dengiz sohillari, o‘rmon hududlari, milliy bog‘lar va boshqalar).
 - texnogen resurslar (tarixiy shahar matolari, arxeologik joylar va boshqalar)
 - Ijtimoiy-madaniy resurslar (ovqatlanish, ichish, marosimlar va boshqalar kabi urf-odat va an‘analar).
- Ekologik toza mehmonxonalar uchun yulduzlar reytingi tizimi global turizm sektoriga qaratilgan doimiy yashil marketing harakatlariga misoldir. "Dunyoning ekologik mehmonxonalari" tashkiloti butun dunyo bo‘ylab yashil rangga mos mehmonxonalarni tasniflash uchun keng qamrovli va taqqoslanadigan yulduz reyting tizimini ishlab chiqdi. Ushbu tizimga ko‘ra, mehmonxonalar quyida sanab o‘tilgan besh toifadagi ko‘rsatkichlariga qarab birdan beshgacha yulduzlar bilan taqdirlanadi. Har bir toifa uchun olingan yulduzlarning o‘rtacha qiymati mehmonxonaning yashil yulduzlar reytingini belgilaydi, bu uning yashil va ekologik barqarorlikka sodiqligini aks ettiradi. Kapadokiyada “Zero Waste Tourism” dasturi orqali mehmonxonalar va sayyohlik joylarida plastik idishlar o‘rniga qayta ishlanadigan materiallardan foydalaniladi. Mahalliy aholiga “eko-fermerlik”, “mahalliy hunarmandchilik” va “eko-mehmon uylari” loyihalarida ishtirok etish imkoniyati yaratish.

Xulosa. Turkiyaning turizmni rivojlantirish tajribasi O‘zbekiston uchun barqaror va raqobatbardosh turizm modelini yaratishda muhim yo‘l-yo‘riq bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Shu orqali mamlakatimizda turizmning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati yanada ortadi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi va milliy merosni asrab-avaylash hamda targ‘ib qilish imkoniyatlari kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. “TÜRKİYE TURİZM COĞRAFYASI” PROF. DR. MERAL SUNA DOĞANER
2. “TURİZM SEKTÖRÜNDE YAŞANAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ” Sosyal Demokrasi Derneg’i
3. “DÜNYADA V E TÜRKİYE’DEKİ TURİZM İŞLETMELERİNDE ÇEVRE KORUMAYA YÖNELİK UYGULAMALAR: AMACI V E ÖNEMİ” Doç. Dr. İsmail KIZILIRMAK
4. TURSAB (2023). *Türkiye Turizm İstatistikleri Raporu*. — İstanbul: Türkiye Seyahat Acentaları Birliği.
5. World Tourism Organization (UNWTO) (2024). *Tourism Highlights: Turkey Country Report*. — Madrid: UNWTO Publications.
6. Kozak, M., & Kozak, N. (2020). *Tourism in Turkey: A Comprehensive Overview*. — Ankara: Detay Yayıncılık.
7. Çetin, G., & Arslan, M. (2021). “Sustainable Tourism Practices in Turkey: Challenges and Opportunities.” *Journal of Sustainable Tourism Development*, 15(3), 45–58.
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi (2024). *O‘zbekiston Respublikasida turizmni rivojlantirish strategiyasi – 2030*. — Toshkent.

XALQARO MEHMONXONA BRENDLARI: HUDUDLARDA BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNING YANGI DRAYVERI SIFATIDA

Xamroyev Xalim Rozikovich,

Buxoro, BDU. professor, i.f.d.

Muxammadova Rayxonabonu Elmurod qizi

Buxoro davlat universiteti,

Iqtisodiyot va turizm fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqola hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish kontekstida xalqaro mehmonxona brendlarining o‘rini tahlil qiladi. Ilmiy manbalar va O‘zbekistondagi turizm hamda mehmonxona bozoridan olingan ma’lumotlar asosida, mehmonxona zanjirlarining investitsiya, infratuzilma rivoji, xususiylar va jamoat sektori hamkorligi orqali hududiy iqtisodiyotga ta’siri ko‘rib chiqildi. Tadqiqot nazariy-tahliliy, taqqoslama va tizimli yondashuvlar asosida olib borildi. Boshqa tomondan, barqarorlik mezonlari va hududiy raqobatbardoshlik elementlari modellashdi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, xalqaro mehmonxona brendlari mahalliy ish o‘rinlari yaratish, tajriba almashish va qo‘shimcha xizmat tarmoqlarining shakllanishi (transport, umumiy ovqatlanish, hunarmandchilik va xizmat ko‘rsatish sohalari) orqali hududiy infratuzilmani yaxshilash hamda turizm oqimini kuchaytirish yo‘li bilan barqaror iqtisodiy o‘sishga ijobiy hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, brendlar bilan hamkorlik jarayonida mahalliy bozor sharoitlari, madaniy moslashuv va malakali kadrlar ta’minoti kabi muammolar ham aniqlangan.

Kalit so‘zlar: xalqaro mehmonxona brendi, hududiy iqtisodiy barqarorlik, turizm investitsiyasi, mehmonxona infratuzilmasi.

Kirish. So‘nggi yillarda turizm sanoati global iqtisodiyotning eng tez o‘sayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti ma’lumotlariga ko‘ra,¹⁹⁴ turizm nafaqat ish o‘rinlari yaratadi va infratuzilmani rivojlantiradi, balki hududlarda ijtimoiy-madaniy almashinuvni kuchaytiradi ham. Shu bilan birga, ortiqcha turistik yuklama, ifloslanish va resurslarning haddan tashqari ishlatilishi kabi omillar barqaror rivojlanish uchun jiddiy xavf tug‘diradi.

Xalqaro mehmonxona brendlari bu jarayonda markaziy o‘rinda turadi. Ular global miqyosda o‘z tarmoqlarini kengaytirish orqali hududiy iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni kuchaytiruvchi drayverlar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ruiz-Fernández va muallifdoshlar ta’kidlaganidek¹⁹⁵, xalqaro mehmonxona zanjirlari yuqori darajadagi xalqaro tajribaga ega bo‘lgani sababli BMTning Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG) bilan chuqurroq integratsiyalashgan, bu esa ularning dinamik imkoniyatlarini kengaytiradi va biznes natijalarini yaxshilaydi.

Teece va Eisenhardt & Martin¹⁹⁶ tomonidan ilgari surilgan dinamik imkoniyatlar nazariyasiga ko‘ra, tashkilotlar o‘z resurs bazasini moslashtirish orqali o‘zgaruvchan muhitga tez javob berish imkoniga ega bo‘ladi. Turizm sohasida bu yondashuv mehmonxona tarmoqlariga global o‘zgarishlar - pandemiyalar, ekologik bosimlar, siyosiy beqarorlik — sharoitida moslashish imkonini beradi. Shu sababli xalqaro mehmonxona zanjirlarining SDGlarga bo‘lgan sadoqati ularning strategik moslashuvchanligini kuchaytiradi va barqaror iqtisodiy o‘sishga hissa qo‘shadi.¹⁹⁷

O‘zbekiston sharoitida esa xalqaro mehmonxona brendlarini hududlarga jalb etish hududiy iqtisodiy diversifikatsiya va barqaror turizm rivoji uchun muhim imkoniyat yaratadi. Bu nafaqat xizmat sifati va xorijiy investitsiyalar oqimini oshiradi, balki BMT 2030 kun tartibidagi maqsadlar — xususan, 8-maqsad (“Munozarasiz o‘sish va munosib mehnat”) va 11-maqsad (“Barqaror shaharlar va jamoalar”) ga hamohangdir.

Shu tariqa, ushbu tadqiqotning maqsadi — xalqaro mehmonxona brendlari faoliyatining hududiy iqtisodiy barqarorlikka ta’sirini tahlil qilish va ularning SDGlarga bilan uyg‘un strategiyalarini

¹⁹⁴ UN (2022). Is it possible to be a “sustainable tourist”? <https://www.un.org/sustainabledevelopment>

¹⁹⁵ Ruiz-Fernández, L., Rienda, L., & Marco-Lajara, B. (2024). Hotel chains and sustainable development: degree of internationalization, SDGs and dynamic capabilities as drivers of successful performance. *Environment, Development and Sustainability*, 27, 25069–25085.

¹⁹⁶ Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of sustainable enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319-1350.

¹⁹⁷ Amui, L. B. L. et al. (2017). Sustainability as a dynamic organizational capability: A systematic review. *Journal of Cleaner Production*, 142, 308-322.

baholashdan iborat. Bu yondashuv barqaror boshqaruvni kuchaytirish, mahalliy resurslardan samarali foydalanish va iqtisodiy o'sishni ta'minlash uchun yangi drayver sifatida xizmat qilishi mumkin.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot nazariy va tahliliy yondashuv asosida olib borildi. Asosiy maqsad xalqaro mehmonxona brendlarining hududiy iqtisodiy barqarorlik va barqaror turizm rivojiga ta'sirini aniqlash, shuningdek, ularning faoliyatini mavjud ilmiy manbalar va xalqaro tajribalar asosida tahlil qilishdir. Tadqiqotda empirik so'rovnomalar o'tkazilmagan, balki ilmiy adabiyotlar, xalqaro tashkilotlar hisobotlari, mehmonxona tarmoqlarining barqarorlik strategiyalari va davlat siyosatiga oid ochiq manbalar asosida tahlil ishlari amalga oshirilgan.

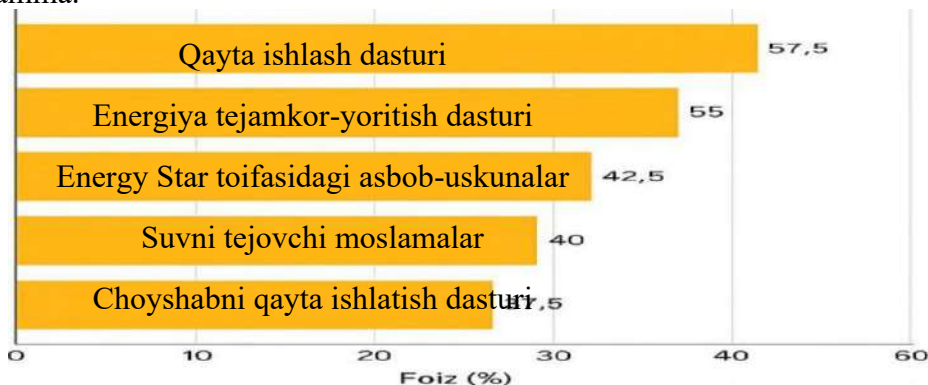
Tadqiqotda tahliliy metoddan foydalanildi, bu yondashuv xalqaro mehmonxona zanjirlarining iqtisodiy tizimdagi o'rini, ularning investitsion faoliyati, xizmat ko'rsatish sifati, ish o'rinlari yaratishdagi roli va infratuzilma rivojiga qo'shgan hissasini aniqlash imkonini beradi. Ushbu metod turizm industriyasining barqaror iqtisodiy o'sishga ta'sirini o'rganishda keng qo'llanilib kelmoqda.¹⁹⁸

Bundan tashqari, kontent-tahlil (content analysis) metodi orqali xalqaro mehmonxona tarmoqlarining (Hilton, Marriott, IHG, Wyndham) rasmiy hisobotlari va barqarorlik strategiyalarida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari (SDG) tamoyillarining aks etish darajasi o'rganildi. Ushbu metod korporativ hujjatlar, yillik hisobotlar va ilmiy nashrlarda qo'llanilgan atamalar, maqsadlar va barqarorlik ko'rsatkichlarini tahlil qilish imkonini berdi.¹⁹⁹

Tahlil va natijalar. Tahlil natijalari xalqaro mehmonxona zanjirlarining barqaror rivojlanish amaliyotlari hududiy iqtisodiyotga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Tadqiqotda ko'rsatilganidek, barqaror yashil amaliyotlar (green practices) mehmonxona xizmatlari sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va mehmonlarning umumiy mamnunligini kuchaytirishga yordam beradi.²⁰⁰

Muskatdagi xalqaro zanjir mehmonxonalar misolida o'tkazilgan tadqiqotda "recycling dasturlari (57.5%)" va "energiya tejovchi yoritish tizimlari (55%)" eng keng tarqalgan amaliyotlar sifatida qayd etilgan. Shuningdek, "Energy Star asbob-uskunalar (42.5%)", "suvni tejovchi jihozlar (40%)" va "choyshabni qayta ishlatish dasturlari (37.5%)" ham barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

1-diagramma.

Manba: Muallif ishlanmasi.

Ushbu yondashuvlar nafaqat ekologik foyda, balki iqtisodiy samaradorlikni ham ta'minlaydi. Mehmonlar yashil amaliyotlarni qadrlab, ko'proq to'lovga tayyor bo'lishganini so'rov natijalari ko'rsatgan. Bunday tendensiya O'zbekiston sharoitida ham mos keladi - ayniqsa, Buxoro, Samarqand va Xiva kabi tarixiy turizm markazlarida ekologik toza, innovatsion yondashuvlarni joriy etish mehmonxona brendlarining raqobatbardoshligini oshiradi.

Shuningdek, tadqiqotda kommunikatsiya va xodimlar tayyorgarligi muhim omil sifatida ta'kidlangan. Xalqaro mehmonxonalarda barqarorlik haqida mehmonlarni xabardor qilish, xodimlar uchun maxsus treninglar tashkil etish ekologik ongini oshiradi va xizmat ko'rsatish sifatini

¹⁹⁸ (Bansal & DesJardine, 2014; Ruiz-Fernández et al., 2024).

¹⁹⁹ Guix, M., Bonilla-Priego, M. J., & Font, X. (2018). The process of sustainability reporting in international hotel groups. *Journal of Sustainable Tourism*, 26(7), 1063–1084.

²⁰⁰ Al Ghazali, A., Zaloumis, B., & Khan, F. R. (2021). Sustainable Practices in International Chain Hotels in Muscat, Sultanate of Oman. *International Journal of Research in Entrepreneurship & Business Studies*, 2(2), 17-28.

yaxshilaydi.²⁰¹ Shu tarzda, mehmonxona brendlari nafaqat iqtisodiy o'sish, balki mahalliy hamjamiyatlarda ekologik mas'uliyatni rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Xalqaro tajribalar asosida O'zbekistonda bunday modelni qo'llash imkoniyatlari yuqori. Hilton, Wyndham yoki IHG kabi brendlarning barqarorlik strategiyalarini mahalliy turizm infratuzilmasiga moslashtirish orqali ish o'rinlarini yaratish, energiya tejamkorlikni kuchaytirish va turistik brend imijini mustahkamlash mumkin. Natijada, xalqaro mehmonxona zanjirlari hududiy iqtisodiy barqarorlikning yangi drayveri sifatida harakat qiladi.

Shunday sharoitda quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

- Davlat-xususiy hamkorlikni kuchaytirish.

Xalqaro mehmonxona brendlarini jalb qilishda davlat, mahalliy hokimiyat va xususiy investorlar o'rtasida aniq moliyaviy va huquqiy mexanizmlar joriy etilishi lozim. Masalan, Saudiya Arabistoni va BAA tajribasida bu mexanizmlar turizm barqaror o'sishining asosiy vositasi sifatida ishlaydi.

- Kadrlar tayyorlash tizimini modernizatsiya qilish.

Xalqaro brendlar xizmat standartlariga mos mehmonxona menejerlari, resepsionistlar, oshpazlar va servis mutaxassislarini tayyorlash uchun universitetlar va o'quv markazlarida maxsus dual dasturlar (theory + practice) joriy etilishi kerak.

- Barqaror turizm siyosatini institutsional darajada qo'llash.

Har bir yangi xalqaro mehmonxona loyihasida energiya tejamkor texnologiyalar, chiqindilarni kamaytirish va mahalliy mahsulotlardan foydalanish majburiy mezon sifatida belgilanishi kerak. Bu BMTning SDG 8 ("Munozarasiz o'sish va munosib mehnat") hamda SDG 12 ("Mas'uliyatli iste'mol va ishlab chiqarish") maqsadlariga mos keladi.

- Mahalliy biznesni xalqaro tarmoqqa bog'lash.

Xalqaro mehmonxonalar mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan bevosita hamkorlikda ishlasa, iqtisodiy foyda mamlakat ichida qoladi va importga bog'liqlik kamayadi.

Xulosa. Xalqaro mehmonxona brendlari O'zbekistonning hududiy iqtisodiyoti uchun yangi imkoniyatlar ochmoqda. Ularning faoliyati nafaqat iqtisodiy foyda, balki ijtimoiy kapital, xizmat madaniyati va barqarorlik qadriyatlarini shakllantiradi. Bu jarayon orqali O'zbekiston global turizm bozorida o'z o'rnini mustahkamlamoqda.

Kelgusida xalqaro brendlar sonining ortishi bilan mamlakatda barqaror turizm infratuzilmasi, yangi ish o'rinlari, va hududiy tenglikni ta'minlash mumkin. Biroq, buning uchun tizimli yondashuv, davlat va xususiy sektor o'rtasidagi muvofiqlik, hamda ta'lim tizimi, infratuzilma va ekologik siyosatni uyg'unlashtirish zarur.

Shunday ekan, xalqaro mehmonxona zanjirlari O'zbekiston uchun nafaqat turistik, balki strategik iqtisodiy rivojlanish yo'nalishidir - u mamlakatni Markaziy Osiyoda barqaror va raqobatbardosh turizm markaziga aylantirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Al Ghazali, A., Zaloumis, B., & Khan, F. R. (2021). Sustainable Practices in International Chain Hotels in Muscat, Sultanate of Oman. *International Journal of Research in Entrepreneurship & Business Studies*, 2(2), 17–28. <https://doi.org/10.47259/ijrebs.223>
2. Ruiz-Fernández, L., Rienda, L., & Marco-Lajara, B. (2024). Hotel chains and sustainable development: degree of internationalization, SDGs and dynamic capabilities as drivers of successful performance. *Environment, Development and Sustainability*. <https://doi.org/10.1007/s10668-024-04721-3>
3. Rosa, F. S., & Silva, L. C. (2017). Environmental sustainability in hotels. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, 11(1), 39–60. <https://doi.org/10.7784/rbtur.v11i1.1161>
4. Oliveira, J. P., Tricárico, L. T., Varella, B. G., & Velasquez, G. G. (2016). Hotel architecture from the perspective of sustainability and hospitality. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, 10(1), 189–209. <https://doi.org/10.7784/rbtur.v10i1.993>

²⁰¹ Oliveira, J. P., Tricárico, L. T., Varella, B. G., & Velasquez, G. G. (2016). Hotel architecture from the perspective of sustainability and hospitality. *Revista Brasileira de Pesquisa em Turismo*, 10(1), 189–209.

5. Freeman, R. E., Wicks, A. C., & Parmar, B. (2004). Stakeholder Theory and the Corporate Objective Revisited. *Organization Science*, 15(3), 364–369. <https://doi.org/10.1287/orsc.1040.0066>
6. Teece, D. J. (2007). Explicating dynamic capabilities: The nature and microfoundations of sustainable enterprise performance. *Strategic Management Journal*, 28(13), 1319–1350. <https://doi.org/10.1002/smj.640>
7. OECD (2024). Estimating the Global Economic Impacts of International Tourism. Organisation for Economic Co-operation and Development. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/12/estimating-the-global-economic-impacts-of-international-tourism_21106168/a978348f-en.pdf
8. WTTC (2024). Economic Impact Research: Global Report. World Travel and Tourism Council. <https://wttc.org/research/economic-impact>
9. UN SDGs (2023). United Nations Sustainable Development Goals. United Nations. <https://sdgs.un.org/goals>
10. Times of Central Asia (2025). Uzbekistan's competitiveness and advantages in the SCO tourism market. <https://timesca.com/insiders-view-uzbekistans-competitiveness-and-advantages-in-the-sco-tourism-market/>
11. Euronews Travel (2025). Uzbekistan's hospitality boom: local innovation meets global standards. <https://www.euronews.com/travel/2025/11/10/uzbekistans-hospitality-boom-local-innovation-meets-global-standards>
12. Costar (2025). Hoteliers in Central Asia reap benefits of state-led tourism development programs. <https://www.costar.com/article/565418144/hoteliers-in-central-asia-reap-benefits-of-state-led-tourism-development-programs>

MEHMONXONA BIZNESIDA RAQOBATBARDOSHLIK TUSHUNCHASI

Yuldashev Kamol Sharifovich

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrası mudiri, i.f.f.d., (PhD)

Sayidova Gulasal Samad qizi

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

Bugungi kunda globallashtirish va raqamli transformatsiya jarayonlari sharoitida turizm va mehmonxona sohasi mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi sifatida jadal rivojlanib bormoqda. Raqobat muhitining keskinlashuvi, iste'molchilar talab va ehtiyojlarining tezkor o'zgarishi, shuningdek, yangi axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining paydo bo'lishi mehmonxona korxonalarini boshqaruvning zamonaviy, moslashuvchan va innovatsion yondashuvlariga o'tishni taqozo etmoqda. Mehmonxona biznesida raqobatbardoshlikni ta'minlash esa, avvalo, ko'rsatilayotgan xizmatlar sifati, oqilona narx siyosati, innovatsion boshqaruv va xizmat ko'rsatish yechimlari, shuningdek, samarali marketing strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish darajasiga bevosita bog'liqdir²⁰².

Raqobatbardoshlik tushunchasi iqtisodiy nazariyada korxonaning bozordagi mavqeini saqlab qolish, iste'molchilar ehtiyojlarini samarali qondirish va barqaror foyda olish qobiliyati sifatida talqin etiladi. Mehmonxona biznesi kontekstida esa ushbu kategoriya yanada kengroq mazmunga ega bo'lib, u faqat narx omili bilan cheklanmaydi, balki xizmat ko'rsatish sifati, mehmonlar uchun yaratilgan qulaylik darajasi, xodimlarning kasbiy malakasi, korxona brendining bozor imiji hamda qo'llanilayotgan texnologik innovatsiyalar majmuasi bilan belgilanadi²⁰³.

Raqobat iqtisodiy kategoriya sifatida bozor iqtisodiyotining, umuman olganda, tovar xo'jaligining eng muhim belgilaridan biri, uni rivojlantirishning asosiy vositasi hamda bozor mexanizmining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti o'zining yetuklik darajasi va

²⁰² Porter M. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press. 1985. 557 p. ISBN 0-02-925090-0.

²⁰³ Mamadaliyev N. (2023). *Progress in Hospitality Management*.

rivojlanish bosqichlaridan qat'i nazar, raqobatning mavjudligini va uning samarali faoliyat yuritishini taqozo etadi.

Shu bilan birga, bozor iqtisodiyoti rivojlanib borishi jarayonida raqobat munosabatlari ham takomillashib, o'z shakl va ko'rinishlarini o'zgartirib boradi. Raqobat tushunchasi shu qadar serqirrak, uni yagona universal ta'rif bilan to'liq qamrab olish deyarli imkonsiz. Shu bois "raqobat" kategoriyaiga berilgan turli talqin va yondashuvlarni tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Raqobat tushunchasi izohli lug'atlar va iqtisodiy ma'lumotnomalarda turlicha ta'riflanadi. Jumladan, "Yazyk biznesa" nomli lug'atda raqobat (lotincha *concurrere* – "to'qnashmoq"; inglizcha *competition, rivalry*) bozorda faoliyat yuritayotgan korxonalar o'rtasida o'z mahsulot va xizmatlarini sotish uchun eng qulay shart-sharoitlarni yaratish hamda xaridorlarning xilma-xil ehtiyojlarini qondirish maqsadida yuzaga keladigan o'zaro ta'sir, aloqa va kurash jarayoni sifatida tariflanadi. Mazkur manbada ta'kidlanishicha, raqobat va monopoliya o'zaro dialektik birlikni tashkil etadi hamda bozor muhitida doimo bir-biriga qarama-qarshi iqtisodiy kuchlar sifatida namoyon bo'ladi.

Keltirilgan ta'riflardan ko'rinib turibdiki, raqobatni nafaqat "kurash", balki xo'jalik yurituvchi subyektlar o'rtasidagi o'zaro ta'sir va aloqadorlik jarayoni sifatida ham talqin qilish mumkin. Bugungi kunda iqtisodiy adabiyotlarda raqobat tushunchasiga oid juda ko'plab yondashuv va ta'riflar uchraydi. Jumladan, Sh. Shodmonov va U. G'afurovlar tomonidan tayyorlangan «Iqtisodiyot nazariyasi» darsligida raqobat mohiyatini yoritishda asosan ikki asosiy jihat alohida ta'kidlanadi: 1) uning iqtisodiy manfaatlar to'qnashuvidan iborat ekanligi; 2) yuqori foyda va naflikka ega bo'lish uchun kurash ilgari suriladi, ya'ni: raqobat – bozor subyektlari iqtisodiy manfaatlarining to'qnashishidan iborat bo'lib, ular o'rtasidagi yuqori foyda va ko'proq naflikka ega bo'lish uchun kurashni anglatadi. Bunda ishlab chiqaruvchilar o'rtasida sarflangan xarajatlarining har bir birligi evaziga ko'proq foyda olish uchun kurash boradi²⁰⁴. Mana shufoyda orqasidan quvish natijasida tovarlarni sotish doiralari, ya'ni qulay bozorlar uchun, arzon xom ashyo, energiya va arzon ishchi kuchi manbalari uchun ular orasida kurash boradi²⁰⁵.

Buxoro shahridagi mehmonxonalar faoliyati tahlili shuni ko'rsatadiki, mijozlar uchun qulay va jozibador muhit yaratish, shuningdek, mahalliy an'ana hamda tarixiy-madaniy meros unsurlarini xizmat ko'rsatish jarayoniga integratsiya qilish raqobat ustunligini sezilarli darajada oshiradi. Xususan, "Amirxon Hotel" va "Buxoro Plaza" mehmonxonalari o'z brend identifikatsiyasini mahalliy me'moriy uslubda bezatilgan interyer, milliy taomlar taklif qilinadigan menyu hamda hududning madaniy ruhini aks ettiruvchi xizmatlar orqali mustahkamlab bormoqda. Bunday yondashuv nafaqat xorijiy sayyohlar, balki mahalliy mijozlar orasida ham ishonch, brendga sodiqlik va ijobiy imijning shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Raqobatbardoshlikni ta'minlash jarayonida marketing strategiyalarining o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy sharoitda mehmonxonalar raqamli marketing vositalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali nishonli reklama kampaniyalari va mijozlar fikrini tizimli ravishda tahlil qilish mexanizmlaridan faol foydalanmoqda. Xususan, Buxoro shahridagi ayrim mehmonxonalar o'z rasmiy veb-saytlarida onlayn bron qilish imkoniyatlarini kengaytirib, foydalanuvchilarga qulay interfeys, ko'p tilli menyu va tezkor aloqa (online chat, "callback" xizmati va boshqalar) kabi funksiyalarni taklif etmoqda²⁰⁶.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalarni joriy etish jumladan, sun'iy intellekt asosida mehmonlar ehtiyoj va xatti-harakatlarini prognozlash tizimlari, xavfsiz raqamli to'lov platformalari hamda ekologik barqaror yechimlar mehmonxonalar raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirmoqda. Bugungi kunda Buxorodagi ko'plab mehmonxonalar energiya tejovchi texnologiyalarni qo'llash, chiqindilarni kamaytirish va qayta ishlash siyosatini yo'lga qo'yish, shuningdek, mahalliy xomashyo va resurslardan samarali foydalanish orqali barqaror rivojlanish konsepsiyasini amaliyotda qo'llab-quvvatlamoqda.

Raqobatbardoshlikni oshirish jarayonida inson resurslarini rivojlantirish, xususan, xodimlar malakasini muntazam ravishda oshirib borish muhim omillardan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish

²⁰⁴ Kotler P., Bowen J., Makens J. (2016). Marketing for Hospitality and Tourism. Pearson Education.

²⁰⁵ Sh.Shodmonov, U.G'afurovlar tomonidan tayyorlangan «Iqtisodiyot nazariyasi» darsligida.

²⁰⁶ Rustamov I. (2022). Mehmonxona xizmatlarini boshqarish. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

madaniyati, xorijiy tillarni mukammal bilish, mijozlar bilan muloqotda empatiya, e'tiborli va individual yondashuv namoyon etish mehmonxonaga nisbatan raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur jihatdan Buxoro shahridagi ayrim mehmonxonalar xodimlar uchun doimiy treninglar, malaka oshirish kurslari va amaliy o'quv dasturlarini yo'lga qo'yganligi bilan ajralib turadi.

Xulosa qilib aytganda, mehmonxona biznesida raqobatbardoshlikni ta'minlash kompleks yondashuvni talab etadi. Bunda xizmat ko'rsatish sifati, puxta ishlab chiqilgan marketing strategiyalari, innovatsion texnologiyalarni joriy etish hamda inson resurslarini rivojlantirish o'rtasida muvozanatni ta'minlash zarur. Buxoro shahridagi mehmonxona sektorining amaliy tajribasi shuni ko'rsatadiki, milliy qadriyatlar, mahalliy madaniy-madaniy xususiyatlar va zamonaviy boshqaruv uslublarini uyg'unlashtirish orqali nafaqat ichki bozor, balki xalqaro turizm bozorida ham barqaror raqobatbardoshlikka erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Porter, M. E. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. New York: Free Press, 1985. 557 p. ISBN 0-02-925090-0.
2. Mamadaliyev N. (2023). *Progress in Hospitality Management*.
3. O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi hisobotlari (2024).
4. Kotler P., Bowen J., Makens J. (2016). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson Education.
5. Rustamov I. (2022). *Mehmonxona xizmatlarini boshqarish*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

XALQARO TURIZM: DUNYO XO'JALIGIDA O'RNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

Boypo'latova Lola Jonibek qizi
Qarshi davlat universiteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xalqaro turizmning zamonaviy davrdagi ahamiyati, uning jahon xo'jaligi tizimidagi o'rni va iqtisodiy o'sishdagi roli yoritilgan. Turizm sohasining iqtisodiyot tarmoqlari bilan o'zaro aloqasi, bandlikni oshirish va milliy daromadni ko'paytirishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, maqolada global pandemiya, ekologik barqarorlik va raqamli texnologiyalar ta'sirida xalqaro turizmning yangi rivojlanish istiqbollari haqida so'z yuritilgan. O'zbekiston turizmi misolida mintaqaviy imkoniyatlar va kelajakdagi strategik yo'nalishlar ham ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: xalqaro turizm, iqtisodiyot, bandlik, globalizatsiya, rivojlanish, O'zbekiston, barqarorlik.

Аннотация. В данной статье рассматривается значение международного туризма в современном мире, его место в системе мирового хозяйства и роль в экономическом росте. Проанализированы взаимосвязи туризма с другими секторами экономики, его влияние на занятость и увеличение национального дохода. Особое внимание уделено перспективам развития международного туризма в условиях цифровизации, глобальных вызовов и устойчивого развития. На примере Узбекистана показаны региональные возможности и приоритетные направления развития отрасли.

Ключевые слова: международный туризм, экономика, занятость, глобализация, развитие, Узбекистан, устойчивость.

Abstract. This article explores the significance of international tourism in the modern era, its role in the global economy, and its contribution to economic growth. The paper analyzes the interconnection between tourism and other economic sectors, emphasizing its impact on employment and national income. It also discusses the future prospects of international tourism amid digital transformation, global challenges, and sustainable development goals. Using Uzbekistan as a case study, the article highlights regional opportunities and strategic priorities for the tourism industry.

Keywords: international tourism, economy, employment, globalization, development, Uzbekistan, sustainability.

KIRISH. Hozirgi davrda xalqaro turizm dunyo xo‘jaligining eng tez rivojlanayotgan va yuqori daromad keltiruvchi tarmoqlaridan biri hisoblanadi. Globalizatsiya, transport infratuzilmasining kengayishi, internet texnologiyalarining rivojlanishi hamda madaniy aloqalarning mustahkamlanishi natijasida turizm sohasi jadal sur‘atlarda o‘tib bormoqda. Xalqaro turizm nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki mamlakatlar o‘rtasida do‘stlik, hamkorlik va madaniy almashinuvni rivojlantiruvchi muhim ijtimoiy omil sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Dunyo miqyosida turizm global yalpi ichki mahsulotning (YAIM) qariyb 10 foizini tashkil etadi va millionlab kishilarni ish bilan ta‘minlaydi. Birlashgan Millatlar Tashkiloti huzuridagi Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) ma‘lumotlariga ko‘ra, har yili milliardlab sayyohlar turli mamlakatlarga tashrif buyuradi. Turizmning bunday yuksalishi mamlakatlar iqtisodiyotiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, yangi xizmatlar, mehmonxonalar, transport va infratuzilma tarmoqlarini shakllantiradi. Xalqaro turizmning o‘sishi davlatlarning raqobatbardoshligini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish, milliy madaniyat va an‘analarni dunyoga targ‘ib etish imkonini beradi. Ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlar uchun turizm iqtisodiy barqarorlik va valyuta tushumlarining asosiy manbalaridan biridir. Shu bilan birga, ekologik muvozanat, madaniy merosni asrash, xizmat ko‘rsatish sifati va raqamli innovatsiyalarni joriy etish kabi omillar ham sohaning barqaror rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Xalqaro turizmning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyati: Xalqaro turizm so‘nggi bir necha o‘n yilliklarda global iqtisodiyotning eng dinamik rivojlanayotgan sektorlaridan biriga aylangan. Jahon Turizm Tashkilotining (UNWTO) ma‘lumotlariga ko‘ra, turizm global ichki mahsulot (GIP)ning 10% atrofini tashkil etadi va butun dunyo bo‘ylab 330 milliondan ortiq ish o‘rinlarini ta‘minlaydi. Turizm nafaqat xizmatlar sohasini rivojlantiradi, balki transport, mehmonxona, oziq-ovqat va madaniyat sohalariga ham sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi.

Jadval 1. Xalqaro turizmning iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlari bo‘yicha ta‘siri

№	Ko‘rsatkichlar	Mazmuni / Tavsifi	Dunyo bo‘yicha ahamiyati / Misollar	Kelajak istiqbollari
1	Iqtisodiy ta‘sir	Turizm sektori orqali GIPga hissa qo‘shish, ish o‘rinlari yaratish	2023 yilda turizm global GIPning 10% ni tashkil qiladi, 330 mln ish o‘rni	Innovatsion xizmatlar va raqamli platformalar orqali o‘shish
2	Ijtimoiy ta‘sir	Madaniy almashuv va xalqlararo tushunishni mustahkamlash	UNESCOning madaniy meros joylariga sayyohlar oqimi	Madaniy va tajriba turizmi rivojlanishi
3	Transport va infratuzilma	Turizm oqimlarini ta‘minlovchi transport tarmoqlari (aviatsiya, temir yo‘l, avtomobil)	Yangi aviareyslar va multimodal transport tizimlari sayyohlar oqimini oshiradi	Transportning barqaror va ekologik tizimga aylanishi
4	Barqaror turizm va ekologiya	Ekologik turizm loyihalari, yashil sertifikatlash	Ecotourism loyihalari rivojlanayotgan davlatlarda tabiiy resurslarni saqlaydi	Karbon izi kamaytirilgan turizm va yashil ish o‘rinlari yaratish
5	Pandemiyadan keyingi moslashuv	Xavfsizlik, sanitariya va moslashuvchan xizmatlar	COVID-19 davrida turizm oqimlari qisqarishi, virtual turizmning rivojlanishi	Moslashuvchan rezervatsiya tizimlari va turizm sug‘urtasi rivoji
6	Innovatsiyalar va texnologiya	Sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar va raqamli platformalar orqali xizmatlar shaxsiylashtiriladi	Turizm operatorlari Big Data yordamida sayyohlar talabini prognoz qilmoqda	Personalizatsiya va raqamli tajriba turizmi kengayadi

Xalqaro turizmning ijtimoiy ahamiyati shundaki, u madaniy almashinuvni rag'batlantiradi, xalqlararo tushunishni mustahkamlaydi va madaniy merosni saqlashga hissa qo'shadi. Shuningdek, turizm hududiy rivojlanish uchun strategik vosita sifatida ishlatiladi: rivojlanayotgan davlatlarda turizm infratuzilmasi loyihalari mahalliy iqtisodiyotni jonlantiradi, qishloq xo'jaligi va hunarmandchilik mahsulotlariga bozor yaratadi.

Xalqaro turizmning strukturasidagi o'zgarishlar: Global turizmning tarkibiy o'zgarishlari pandemiya va texnologik taraqqiyot bilan chambarchas bog'liq. Masalan, COVID-19 pandemiyasi xalqaro turizm oqimlarining 70% gacha qisqarishiga olib keldi, bu esa global iqtisodiyot uchun sezilarli zarba bo'ldi. Shu bilan birga, pandemiya keyingi davrda virtual va aralash turizm (blended tourism) konsepsiyasi rivojlanmoqda, bu esa turizm sektorida yangi innovatsion biznes-model va xizmatlar paydo bo'lishiga olib keladi.

Xalqaro turizm ikki asosiy segmentga bo'linadi: biznes va dam olish turizmi. Dam olish turizmi asosiy hajmni tashkil etsa-da, biznes turizm ham iqtisodiy jihatdan katta foyda keltiradi, chunki bu segment mehmonxona, transport va xizmatlar bozorida yuqori daromadli mijozlarni jalb qiladi.

Xalqaro turizmning dunyo xo'jaligidagi o'rni: Xalqaro turizm jahon iqtisodiyotining "yumshoq quvvat" omili sifatida ham qaraladi. U mamlakatlarning tashqi siyosiy imijini mustahkamlashga yordam beradi va xalqaro hamkorlik uchun platforma yaratadi. Turizm oqimlarining o'sishi bilan birga turizm bilan bog'liq transport, moliya va sug'urta xizmatlari kengayadi, bu esa global savdo va investitsiya jarayonlarini rag'batlantiradi. Shuningdek, xalqaro turizm ekologik va ijtimoiy barqaror rivojlanishning muhim indikatoriga aylangan. Masalan, ekologik turizm (ecotourism) va barqaror turizm (sustainable tourism) loyihalari rivojlanayotgan davlatlarda tabiiy resurslarni saqlash, mahalliy iqtisodiyotni rag'batlantirish va yashil ish o'rinlarini yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Rivojlanish istiqbollari: Kelajakda xalqaro turizmning rivojlanish istiqbollari quyidagi omillar bilan belgilanadi: **Texnologik innovatsiyalar:** raqamli platformalar, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar (Big Data) turizm xizmatlarini shaxsiylashtirishga va samaradorligini oshirishga yordam beradi. **Barqarorlik va ekologik mas'uliyat:** global turizm sohasida yashil sertifikatlash, karbon izini kamaytirish va ekologik loyihalarni qo'llab-quvvatlash asosiy trendga aylanadi. **Madaniy va tajriba turizmi:** sayyohlar ko'proq mahalliy madaniyat va noyob tajriba izlaydi, bu esa turizm dasturlarini diversifikatsiya qilishni talab qiladi. **Global integratsiya va transport infratuzilmasi:** yangi aviareyslar, temir yo'l tarmoqlari va multimodal transport tizimlari xalqaro turizm oqimlarini oshiradi. **Pandemiya keyingi moslashuv:** xavfsizlik va sanitariya talablarini ta'minlovchi yangi xizmatlar, shuningdek, turizm sug'urtasi va moslashuvchan rezervatsiya tizimlari sayyohlarni jalb qiluvchi muhim faktor bo'ladi. Xalqaro turizm nafaqat iqtisodiy o'sish manbai, balki ijtimoiy, madaniy va ekologik barqarorlikni ta'minlovchi global vosita sifatida muhim ahamiyatga ega. Dunyo xo'jaligidagi turizmning o'rni ortib borayotgani bilan birga, u innovatsion texnologiyalar, barqaror rivojlanish va madaniy almashuv yo'nalishlarini rivojlantirish orqali yangi istiqbollar ochmoqda. Shu sababli, turizm siyosati va strategiyalarini ishlab chiqishda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarni kompleks tarzda hisobga olish zarur.

Adabiyotlar ro'yxati

1. **World Tourism Organization (UNWTO).** *International Tourism Highlights 2023 Edition.* Madrid: UNWTO, 2023.
2. Cooper, C., Fletcher, J., Fyall, A., Gilbert, D., & Wanhill, S. *Tourism: Principles and Practice.* 6th Edition. Harlow: Pearson Education, 2018.
3. Buhalis, D., & Law, R. *Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet—The state of eTourism research.* *Tourism Management*, 29(4), 609–623, 2008.
4. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. *Tourism and Water: Interactions, Impacts and Challenges.* Channel View Publications, 2015.
5. Hall, C. M., & Page, S. J. *The Geography of Tourism and Recreation: Environment, Place and Space.* 4th Edition. Routledge, 2014.
6. Sharples, R., & Telfer, D. J. *Tourism and Development: Concepts and Issues.* 2nd Edition. Channel View Publications, 2014.
7. Novelli, M. *Niche Tourism: Contemporary Issues, Trends and Cases.* Routledge, 2005.

8. United Nations Environment Programme (UNEP). *Sustainable Tourism and the SDGs: Leveraging Tourism for Sustainable Development*. UNEP, 2021.
9. Hall, C. M. *Ecotourism and Sustainable Development: Principles and Practice*. Channel View Publications, 2008.
10. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. *Global Trends in Coastal and Marine Tourism: A Review of Impacts, Vulnerabilities and Opportunities*. Journal of Sustainable Tourism, 27(7), 1041–1061, 2019.

INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ASOSIDA MEHMONXONA XIZMATLARINING SIFATINI OSHIRISH YO‘NALISHLARI

**Baxshilloeva Dilnoza,
Buxoro Davlat Universiteti
10-1TUR-24 guruh magistranti**

Annotatsiya Maqolada mehmonxona xizmatlarining sifatini oshirish jarayonida innovatsion texnologiyalarning ahamiyati tahlil qilinadi. Sun‘iy intellekt, IoT (Internet of Things), smart room tizimlari, raqamli menejment va mijozlar bilan interaktiv aloqa platformalari orqali xizmat sifatini oshirishning samarali yo‘llari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston turizm sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali raqobatbardoshlik va mijozlar qoniqishini oshirish strategiyalari keltiriladi.

Kalit so‘zlar: mehmonxona industriyasi, xizmat sifati, innovatsion texnologiyalar, raqamli transformatsiya, mijozlar tajribasi, smart room, sun‘iy intellekt, avtomatlashtirilgan xizmatlar.

Kirish

Turizm sohasining rivojlanishi bilan mehmonxona biznesi global va mahalliy bozorlarda raqobatbardosh bo‘lishi talab etiladi. Mijozlar endi faqat qulaylik va narxni emas, balki xizmat sifatini, texnologik qulaylik va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni ham qadrlaydi. Shu sababli, mehmonxona sohasida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va raqamli boshqaruv tizimlarini joriy qilish katta ahamiyat kasb etadi. “Aqlli mehmonxona” konsepsiyasi va sun‘iy intellekt asosidagi xizmatlar mehmonlarning ehtiyojlarini oldindan aniqlash va qoniqishni oshirishga imkon beradi. Bugungi kunda mehmonxona biznesida raqamli transformatsiya jarayoni nafaqat xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirishga, balki mijoz tajribasini individualizatsiya qilishga ham xizmat qiladi. Masalan, IoT (Internet of Things) texnologiyalari orqali xonadagi yorug‘lik, harorat, konditsioner va boshqa qurilmalar mehmonning afzalliklariga moslashtiriladi, bu esa uning qolish tajribasini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, CRM tizimlari mijozlar ma’lumotlarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan xizmat paketlarini taklif etish imkonini beradi.

Innovatsion texnologiyalarni qo‘llash mehmonxonalariga operatsion xarajatlarni kamaytirish va resurslarni optimal boshqarish imkonini beradi. Masalan, avtomatlashtirilgan rezervatsiya tizimlari va onlayn chek-in xizmatlari xodimlar ishini yengillashtiradi, navbatlar va kutish vaqtini qisqartiradi, bu esa mijozlarning qoniqish darajasini oshiradi. Shu bilan birga, ekologik barqarorlikka e’tibor beruvchi texnologiyalar energiya va suv sarfini kamaytirishga yordam beradi, bu esa zamonaviy mehmonxonalar uchun muhim raqobat afzalligi hisoblanadi.

O‘zbekiston sharoitida mehmonxona biznesida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish nafaqat xizmat sifatini oshirish, balki turizm sektorini rivojlantirish va milliy iqtisodiyotning barqaror o‘shishiga hissa qo‘shish imkonini yaratadi. Shu sababli, mamlakatimiz mehmonxonalarida “aqlli mehmonxona” tizimlarini joriy etish, xodimlarning raqamli malakasini oshirish va mijozlar bilan interaktiv kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish dolzarb vazifa sifatida ko‘riladi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot mehmonxona xizmatlarining sifatini oshirish va innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish samaradorligini o‘rganishga qaratilgan bo‘lib, bir nechta ilmiy metodlardan foydalangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — innovatsion texnologiyalarni joriy etish orqali xizmat sifatini yaxshilash imkoniyatlarini aniqlash va ularni O‘zbekiston sharoitida qo‘llash yo‘llarini taklif etishdir.

1. **Tizimli tahlil:** Ushbu metod mehmonxona xizmatlari tizimining barcha tarkibiy elementlarini va ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashga yordam berdi. Tizimli yondashuv orqali xodimlar faoliyati,

mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayoni, texnologik yechimlar va boshqaruv tizimlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir tahlil qilindi. Bu metod orqali mehmonxona xizmatlarining samaradorligi va mavjud muammolar aniqlanib, ularni optimallashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

2. **Taqqoslash metodi:** Tadqiqot doirasida rivojlangan mamlakatlar — Turkiya, BAA va Janubiy Koreya mehmonxona tajribasi O'zbekiston sharoiti bilan solishtirildi. Bu yondashuv orqali innovatsion texnologiyalarni qo'llashdagi ilg'or amaliyotlar, xizmat sifatini oshirish strategiyalari va raqamli menejment tizimlari tahlil qilindi. Taqqoslash natijalari O'zbekiston mehmonxonalarida joriy etilishi mumkin bo'lgan samarali yechimlarni aniqlashga yordam berdi.

3. **Empirik tahlil:** Tadqiqotda bir nechta O'zbekiston mehmonxonalarida innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish natijalari o'rganildi. Shu jumladan, mijozlarning qoniqish darajasi, xizmat ko'rsatish tezligi, xonalar va xizmatlar sifati, raqamli tizimlardan foydalanish samaradorligi baholandi. Empirik tahlil natijalari raqamli va avtomatlashtirilgan xizmatlarning xizmat sifatiga ta'sirini ko'rsatdi va xizmat samaradorligini oshirish yo'nalishlarini aniqlash imkonini berdi.

4. **Kuzatish va intervyu:** Tadqiqot davomida mehmonxona menejerlari, xodimlar va mehmonlar bilan strukturaviy intervyular o'tkazildi. Shu bilan birga, mehmonxonalarda xizmat jarayonlari bevosita kuzatildi. Bu metod mijozlar va xodimlarning innovatsion texnologiyalarni qo'llashga munosabati, mavjud muammolar va takomillashtirish imkoniyatlarini aniqlashga yordam berdi.

5. **Statistik tahlil:** Tadqiqot natijalarini aniq va ishonchli qilish uchun xizmat sifatini oshirishga yo'naltirilgan innovatsion chora-tadbirlarning natijalari statistik usullar yordamida tahlil qilindi. Shu orqali raqamli tizimlar va innovatsion yechimlarning xizmat sifatiga ta'siri raqamlar bilan tasdiqlandi.

Umumiy qilib aytganda, yuqoridagi metodlarning kombinatsiyasi mehmonxona xizmatlarida innovatsion texnologiyalarni qo'llashning amaliy samaradorligini aniq baholashga, shuningdek, O'zbekiston sharoitida xizmat sifatini oshirish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon berdi. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning ishonchliligi va natijalarining qayta takrorlanish imkonini ta'minlaydi

Xizmat sifati mehmonxona biznesida muvaffaqiyatning asosiy omili sifatida qaraladi. Parasuraman, Zeithaml va Berry (1988) xizmat sifatini "mijozning kutgan natijasi bilan haqiqiy tajribasi o'rtasidagi farq" sifatida ta'riflagan. Shu nuqtai nazardan, yuqori sifatli xizmat mehmonlarning qoniqish darajasini oshiradi, brendga sodiqlikni mustahkamlaydi va qayta kelish ehtimolini kuchaytiradi (Kotler, Bowen & Makens, 2022). Xizmat sifatini oshirish bir nechta asosiy jihatlarga bog'liq:

1. **Tezkorlik** – xizmatlarning tez va samarali ko'rsatilishi mijoz qoniqishiga bevosita ta'sir qiladi. Buhalis (2020) ta'kidlaganidek, avtomatlashtirilgan bron tizimlari va onlayn chek-in/xizmatlar xizmat jarayonini soddalashtiradi va mijozlarga qulaylik yaratadi.

2. **Shaxsiylashtirilgan yondashuv** – mijozning individual ehtiyojlariga mos xizmat ko'rsatish xizmat sifatini sezilarli darajada oshiradi. CRM tizimlari va sun'iy intellekt asosidagi yechimlar mijozlar tarixini tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan xizmatlarni taqdim etadi (Ivanov & Webster, 2019). Masalan, mehmonning avvalgi qolish tajribasi asosida xona sharoitlari, menyu va xizmat vaqtlari optimallashtirilishi mumkin.

3. **Texnologik qulaylik** – zamonaviy texnologiyalar mijozlarga xizmatlardan qulay foydalanish imkonini beradi. Smart room tizimlari, IoT qurilmalari orqali xonalarni avtomatik boshqarish, mobil ilovalar orqali xizmatlarga kirish imkoniyati xizmat sifatini sezilarli darajada oshiradi (Buhalis & Leung, 2018).

4. **Ekologik mas'uliyat** – barqaror turizm va ekologik jihatdan mas'ul xizmatlar mijozlar orasida katta ahamiyatga ega. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari, chiqindilarni kamaytirish va suv/energiya resurslarini optimallashtirish mehmonxona brendining ijobiy imidjini mustahkamlaydi (UNWTO, 2021). Shu nuqtai nazardan, innovatsion texnologiyalar xizmat sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. AI, IoT va avtomatlashtirilgan tizimlar xizmat jarayonini optimallashtirish, mijoz ehtiyojlarini oldindan aniqlash va xizmat sifatini barqaror nazorat qilish imkonini beradi (Kotler et al., 2022; Buhalis, 2020). Shu tariqa, innovatsion texnologiyalar mehmonxona xizmatlarining sifatini oshirish, mijozlar qoniqishini maksimal darajada ta'minlash va brend sodiqligini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi.

Bugungi kunda mehmonxona sohasida innovatsion texnologiyalar xizmat sifatini oshirish, mijozlar tajribasini individualizatsiya qilish va operatsion samaradorlikni yaxshilashda hal qiluvchi

rol o'ynaydi (Buhalis, 2020; Ivanov & Webster, 2019). Innovatsion yechimlar nafaqat mijozlarga qulaylik yaratadi, balki xodimlar ishini soddalashtiradi va resurslarni optimallashtirish imkonini beradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya mehmonxona biznesining raqobatbardoshligini oshiradi va global turizm bozorida ilg'or pozitsiya egallashga yordam beradi.

Sun'iy intellekt (AI) tizimlari mijozlarga 24/7 tezkor javob berish imkonini yaratadi. Masalan, AI chat-botlar mehmonlarning so'rovlariga avtomatik javob beradi, xonalarni bron qilish jarayonini soddalashtiradi va mijozlarga shaxsiy tavsiyalar beradi (Ivanov & Webster, 2019). Shu bilan birga, AI mijozlarning oldingi qolish tajribasini tahlil qilib, ularning afzalliklariga mos xizmatlarni taklif qiladi. Dubaydagi "Atlantis The Palm" mehmonxonasi AI yordamida mijoz xonaga kirishdan oldin xizmatlarini individualizatsiya qiladi, bu esa xizmat sifatini sezilarli darajada oshiradi (Buhalis, 2020).

Smart room tizimlari mijozlarga xonalarni mobil ilova yoki sensorlar orqali boshqarish imkonini beradi. Xonadagi yorug'lik, harorat, konditsioner va hatto eshik qulflari mijozning individual afzalliklariga moslashadi. Bu tizimlar xizmat jarayonini avtomatlashtiradi, xodimlarning ishini yengillashtiradi va mijozlarning qolish tajribasini yaxshilaydi (Buhalis & Leung, 2018). Shu bilan birga, smart room texnologiyalari energiya samaradorligini oshirishga yordam beradi, chunki xonada hech kim bo'lmasa, qurilmalar avtomatik tarzda o'chiriladi.

IoT texnologiyalari Internet of Things (IoT) qurilmalari energiya tejamkorligi, xavfsizlik nazorati va resurslarni optimallashtirish imkonini beradi. Masalan, xonalarni avtomatik ravishda o'chirish yoki quvvatni optimallashtirish tizimlari energiya sarfini kamaytiradi, xavfsizlik kameralari va eshik tizimlarini IoT orqali nazorat qilish esa mehmonlarning xavfsizligini oshiradi (Tussyadiah & Park, 2018). Shu bilan birga, IoT tizimlari xodimlarning ish samaradorligini oshiradi, chunki ularni qo'lda bajariladigan vazifalardan ozod qiladi.

CRM tizimlari Customer Relationship Management (CRM) tizimlari mijozlar ma'lumotlarini tahlil qilib, shaxsiylashtirilgan xizmatlar yaratishga imkon beradi. Bu tizimlar mijozlarning oldingi tajribalarini, xohish-istaklarini va afzalliklarini qayd qilib, ularga moslashtirilgan xizmat paketlarini taqdim etadi (Kotler, Bowen & Makens, 2022). Shu bilan birga, CRM tizimlari mijozlarning xizmatlardan foydalanish xatti-harakatlarini monitoring qiladi va xizmat sifatini oshirishga doimiy asos yaratadi.

VR va AR texnologiyalari Virtual Reality (VR) va Augmented Reality (AR) texnologiyalari mehmonxona va sayyohlik obyektlarini virtual turlar orqali tanishtirish imkonini beradi. Bu texnologiyalar mijozlarga oldindan joy va xizmatlar bilan tanishish imkonini beradi, bu esa ularning qaror qabul qilish jarayonini osonlashtiradi va xizmat sifatini yaxshilaydi (Guttentag, 2010). Shu bilan birga, VR va AR marketing vositasi sifatida ham samarali bo'lib, mehmonxonalar va sayyohlik brendlarini ilgari surishda qo'llaniladi.

Global miqyosda Dubay, Singapur va Janubiy Koreya mehmonxonalarida AI, IoT, smart room va VR/AR texnologiyalari keng joriy etilgan. Bu tajribalar xizmat sifatini oshirish va mijozlar qoniqishini maksimal darajada ta'minlash imkonini beradi. O'zbekiston sharoitida ham AI va IoT tizimlarini joriy etish orqali xizmat standartlarini xalqaro darajaga ko'tarish va turizm sektorini raqobatbardosh qilish mumkin. Shu bilan birga, xodimlarning raqamli malakasini oshirish va mijozlar bilan interaktiv kommunikatsiya tizimlarini rivojlantirish innovatsion yechimlarni muvaffaqiyatli tatbiq etishda muhim omil hisoblanadi.

Xizmat sifatini oshirish yo'nalishlari O'zbekiston mehmonxona industriyasida xizmat sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirish uchun bir nechta strategik yo'nalishlar tavsiya etiladi. Zamonaviy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, xizmat sifatini oshirish nafaqat mijozlar qoniqishini ta'minlaydi, balki brend sodiqligini mustahkamlaydi va xalqaro standartlarga moslashishga yordam beradi (Kotler, Bowen & Makens, 2022; Buhalis, 2020).

1. Raqamli platformalarni keng joriy etish Onlayn bron tizimlarini milliy tizimlar bilan integratsiya qilish mehmonlarga qulaylik yaratadi va operatsion jarayonlarni optimallashtiradi. Avtomatlashtirilgan rezervatsiya tizimlari nafaqat mijozlar vaqtini tejaydi, balki xodimlar ishini ham soddalashtiradi (Tussyadiah & Park, 2018). Shu bilan birga, raqamli platformalar orqali xizmatlarni shaxsiylashtirish va mijoz ma'lumotlarini yig'ish imkoniyati mavjud bo'ladi, bu esa xizmat sifatini sezilarli darajada oshiradi.

2. **“Aqlli mehmonxona” konsepsiyasini rivojlantirish** IoT va smart room texnologiyalarini tatbiq etish orqali energiya sarfini optimallashtirish va xonalarni avtomatik boshqarish imkoniyati yaratiladi. Neuhofer, Buhalis va Ladkin (2015) ta’kidlaganidek, aqlli tizimlar xonalarni mijoz ehtiyojlariga moslashtirish bilan birga, resurslarni samarali boshqarish va ekologik barqarorlikni ta’minlaydi.

3. **Xodimlar malakasini oshirish** Innovatsion xizmat texnologiyalarini tatbiq etish xodimlarning malakasini oshirishni talab qiladi. Bu jarayon xodimlarni raqamli tizimlar va AI asosidagi xizmatlar bilan ishlashga o’rgatish orqali xizmat sifatini oshirishga imkon yaratadi (Ivanov & Webster, 2019). Shu bilan birga, malakali xodimlar mijozlarga yuqori sifatli shaxsiy xizmat ko’rsatish imkoniga ega bo’ladi.

4. **Mijozlar tajribasini tahlil qilish** Big Data va analitik tizimlar yordamida mijozlar tajribasini tahlil qilish, ularning xohish-istaklarini aniqlash va shaxsiylashtirilgan xizmatlar yaratish mumkin. Buhalis va Leung (2018) ma’lumotlariga ko’ra, mijozlar ma’lumotlarini samarali tahlil qilish orqali mehmonxona xizmatlarini individualizatsiya qilish va mijoz qoniqishini oshirish mumkin.

5. **Ekologik barqarorlik** Barqaror turizm va ekologik jihatdan mas’ul mehmonxonalar mijozlar orasida katta talabga ega. Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini joriy etish, chiqindilarni kamaytirish va energiya samaradorligini oshirish orqali mehmonxona ekologik jihatdan barqaror bo’ladi, bu esa brend imidjini yaxshilaydi va xalqaro sertifikatlar olish imkonini yaratadi (UNWTO, 2021).

Shu yo’nalishlar birgalikda O’zbekiston mehmonxona xizmatlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, xizmat sifatini oshirish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qiladi. Innovatsion texnologiyalarni tatbiq etish va xodimlarni malakali qilish orqali mehmonxonalar zamonaviy turizm talablariga moslashadi va mijozlar tajribasini maksimal darajada yaxshilaydi.

Xulosa. Innovatsion texnologiyalar mehmonxona xizmatlarini avtomatlashtirish, mijozlar bilan samarali aloqani o’rnatish va xizmat sifatini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Sun’iy intellekt (AI), smart room tizimlari, IoT qurilmalari, CRM tizimlari va VR/AR texnologiyalari yordamida xizmatlar shaxsiylashtiriladi, tezkor va yuqori sifatli bo’ladi. Shu bilan birga, bu texnologiyalar resurslarni samarali boshqarish, energiya sarfini optimallashtirish va ekologik barqarorlikni ta’minlash imkonini yaratadi.

O’zbekiston turizm sohasida innovatsion texnologiyalarni joriy etish nafaqat xizmat sifatini oshirish, balki iqtisodiy diversifikatsiya va yangi ish o’rinlarini yaratish imkonini beradi. Aqlli tizimlar va raqamli boshqaruv mehmonxonalarini samarali va tejamkor faoliyat yuritishga undaydi, shu bilan birga xizmat ko’rsatish jarayonlarini xalqaro standartlarga moslashtiradi. Mijozlar tajribasini tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan xizmatlarni yaratish imkoniyati mehmonlarning qoniqishini maksimal darajada oshiradi va brendga sodiqlikni kuchaytiradi.

Kelajakda har bir mehmonxona raqamli, ekologik toza va innovatsion xizmat tizimiga aylanishi zarur. Innovatsion texnologiyalarni samarali tatbiq etish orqali mehmonxonalar nafaqat mahalliy bozorda, balki global turizm sektorida raqobatbardosh pozitsiyasini mustahkamlashi mumkin. Shu bilan birga, turizmning barqaror rivojlanishi, mijozlarning yuqori qoniqishi va milliy iqtisodiyotning diversifikatsiyasi ta’minlanadi.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalarni joriy etish mehmonxona sohasida sifatli xizmat ko’rsatish, operatsion jarayonlarni optimallashtirish, ekologik barqarorlikni ta’minlash va iqtisodiy rivojlanishning yangi yo’llarini ochishda hal qiluvchi vosita hisoblanadi. Shu sababli, kelajakdagi mehmonxonalar faoliyatining asosiy elementi sifatida raqamli va ekologik yechimlarga tayangan innovatsion tizimlarni rivojlantirish muhim hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Parasuraman, A., Zeithaml, V.A., & Berry, L.L. (1988). *SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality*. Journal of Retailing, 64(1), 12–40.
2. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2022). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson Education.
3. Buhalis, D. (2020). *Technology in the Hotel Industry: Smart Hospitality and Future Trends*. Springer.

4. Ivanov, S., & Webster, C. (2019). *Adoption of Robots, Artificial Intelligence and Service Automation by Travel, Tourism and Hospitality Companies*. Springer.
5. Buhalis, D., & Leung, R. (2018). *Smart Hospitality – Interactions and Experiences*. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30(3), 1345–1366.
6. UNWTO (2021). *Global Report on Sustainable Tourism*. World Tourism Organization
7. Buhalis, D. (2020) *Technology in the Hotel Industry: Smart Hospitality and Future Trends*. Springer.
8. Ivanov, S., & Webster, C. (2019). *Adoption of Robots, Artificial Intelligence and Service Automation by Travel, Tourism and Hospitality Companies*. Springer.
9. Buhalis, D., & Leung, R. (2018). *Smart Hospitality – Interactions and Experiences*. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30(3), 1345–1366.
10. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2022). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson Education.
11. Tussyadiah, I., & Park, S. (2018). *Consumer Evaluation of Smart Hotel Technology: Roles of Security and Service Quality Perception*. Journal of Hospitality Marketing & Management, 27(7), 825–843.
12. Guttentag, D. (2010). *Virtual Reality: Applications and Implications for Tourism*. Tourism Management, 31(5), 637–651.
13. Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). *Smart technologies for personalized experiences: a case study in the hospitality domain*. Electronic Markets, 25, 243–254
14. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2022). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson Education.
15. Buhalis, D. (2020). *Technology in the Hotel Industry: Smart Hospitality and Future Trends*. Springer.
16. Buhalis, D., & Leung, R. (2018). *Smart Hospitality – Interactions and Experiences*. International Journal of Contemporary Hospitality Management, 30(3), 1345–1366.
17. Tussyadiah, I., & Park, S. (2018). *Consumer Evaluation of Smart Hotel Technology: Roles of Security and Service Quality Perception*. Journal of Hospitality Marketing & Management, 27(7), 825–843.
18. Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). *Smart technologies for personalized experiences: a case study in the hospitality domain*. Electronic Markets, 25, 243–254.
19. UNWTO (2021). *Global Report on Sustainable Tourism*. World Tourism Organization.
20. Ivanov, S., & Webster, C. (2019). *Adoption of Robots, Artificial Intelligence and Service Automation by Travel, Tourism and Hospitality Companies*. Springer

BUXORO ZIYORAT TURIZMI: YANGI DAVR MA'NAVİY VA IQTISODIY STRATEGIYASI

Baxtiyorova Nilufar

Buxoro davlat universiteti

Turizm va mehmondo'stlik yo'nalishi

2-bosqich magistri

Annotatsiya. Buxoro viloyati ziyorat turizmida mavjud bo'lgan geografik va tematik yuklama nomutanosibligi muammosini hal etishga qaratilgan. Hozirda sayyohlar oqimining katta qismi shaharning markaziy qadamjolarida to'planib, chekka hududlarning turistik salohiyati yopiq qolmoqda. Bu maqola "Aylanma Turizm" strategiyasini taklif etadi. Strategiya doirasida ikkita innovatsion, chuqur ma'naviy mazmunli tematik tur yo'nalishi ishlab chiqildi.

Kalit So'zlar: Ziyorat Turizmi, Aylanma Turizm, Tematik Turizm, Ayol Avliyolar, Yuklamani Taqsimlash, Infratuzilma.

Kirish. Qadimiy Buxoro – "Qubbat ul-Islom" nomi bilan mashhur bo'lib, nafaqat buyuk me'moriy yodgorliklar maskani, balki ulug' mutasavvif allomalar zamini hamdir. Bugungi kunda Buxoro ziyorat turizmi jadal o'sayotgan soha bo'lib, uning samaradorligini oshirish va yuzaga kelayotgan nomutanosibliklarni bartaraf etish uchun yangicha strategik yondashuv talab etiladi. Ushbu maqola o'tkazilgan tahlillar asosida turizmni yanada rivojlantirishning uchta ustuvor

yo'nalishini taklif etadi.. O'tkazilgan tadqiqot Buxoro ziyorat turizmi ikki katta oqimdan iborat ekanligini ko'rsatdi:

Ziyorat Turizmi Oqimi

1-jadval

Segment		Raqamlar (taxm.)	Asosiy Ehtiyoj
Mahalliy Sayyoh (Ichki Turizm)		\$2.8million/yilgacha	Arzon, qulay transport, qadamjolarida tozalik va ilmiy asoslangan ma'rifiy ma'lumot.
Xorijiy Sayyoh (Kiruvchi Turizm)		\$44.8ming/yilgacha	Premium xizmat sifati, chuqur ma'naviy-falsafiy izoh va madaniy tajriba (Etno-turizm).

Muammo: Mavjud tur paketlar (asosan "Yeti Pir" va markaziy ob'ektlar) har ikkala segmentning murakkab talablarini qondirishga qiynalmoqda. Eng katta xavf – bu turizm yuklamasining Buxoro shahri markazida haddan tashqari to'planishi va qolgan chekka, ammo salohiyatli 200 dan ortiq ziyoratgohlarning e'tibordan chetda qolishidir.

Buxoro ziyorat turizmining kelajagi uchun uchta asosiy ustuvorlik belgilanadi:

1."Aylanma Turizm" Tufayli Yuklamani Kamaytirish

Hozirgi holat: Sayyohlar oqimining 90% dan ortig'i Buxoro shahar markazida va "Yeti Pir" yo'nalishida to'plangan. Bu, bir tomondan obidalar holatiga salbiy ta'sir ko'rsatsa, ikkinchi tomondan, viloyatning boshqa tumanlari (masalan, G'ijduvon, Vobkent) iqtisodiy o'sish imkoniyatidan mahrum bo'lmoqda. Bu muammoga taklif: "Yeti Pir" kabi an'anaviy yo'nalishlarga muqobil yoki ularga qo'shimcha bo'lgan tematik turlar yaratish mumkin. Masalan:

● "Ayol Avliyolar Qadamjolari": Ziyoratni ma'naviy tarbiya va oilaviy qadriyatlar bilan bog'lash.

Ayol Avliyolar Qadamjolari

2-jadval

Qadamjo nomi	Joylashuv / Joyning Xususiyati	Loyihaning Yangi Roli
Bibi Orif Maqbarasi	Bahouddin Naqshband majmuasi hududida.	Asosiy qadamjo. Naqshbandiy tariqati piri Bahouddin Naqshbandning onalari. An'ana: Ziyoratchilar avval Bibi Orifni, keyin piri komilni ziyorat qilishadi.
Moh Sultonim Xazirasi	Chor Bakr majmuasi (Sumitan)	Madaniy-tarixiy qo'shma qadamjo. Jo'ybor xojalariga hurmat va sadoqat belgisi sifatida 1619-yilda vafot etgan Moh Sultonim hurmatiga qurilgan xazira.
Qiz Bibi / Agoyi Buzruk	Buxoro viloyatining turli hududlari (masalan, Jondor tumanidagi Somonchuq qishlog'i).	Chekka, ammo ma'naviy ahamiyatga ega qadamjo. Qiz Bibi (yoki Xazrati Bibi) – bu bokira avliyolar bilan bog'liq umumiy nom bo'lib, ular haqidagi afsonalar Islomdan oldingi davrlarga borib taqaladi. Ko'proq mahalliy ayollar ziyorat qiladi.

Qadamjo nomi	Joylashuv / Joyning Xususiyati	Loyihaning Yangi Roli
Qirqqiz (40 qiz) Tepaligi	Shofirkon tumani (Qirqqiz so'zi bilan bog'liq joylar mavjud)	Afsonaviy qadamjo. Vatan himoyasi uchun Hunarmand Pirlar Ziyorati kurashgan yoki dushmanga qarshi jangda halok bo'lgan 40 nafar bokira qiz afsonasi bilan bog'liq. Bu joy etno-turizm va vatanparvarlik ruhini uyg'otish uchun qiziqarli.
Kiz Bibi Xonaqohi	Ba'zi manbalarda (Kiz Bibi Xonaqosi) ayol so'fiylar uchun mo'ljallangan makon sifatida eslatiladi.	Ma'rifiy markaz. Ayol ziyoratchilar u yerda davo topishi mumkinligi haqida rivoyatlar bor (masalan, bepushtlikdan shifo).

Bu strategiya Hukumat tomonidan boshlangan "Turizm qishloqlari" loyihasi bilan to'liq uyg'unlashadi va infratuzilmani rivojlantirishga berilgan imkoniyatdan to'g'ri foydalanishni ta'minlaydi.

2. Ma'naviy Qimmatni Oshirish: Gid Ekspertizasi. Ziyorat turizmi, madaniy turizmdan farqli o'laroq, sayyohlardan chuqur ma'naviy va falsafiy bilim talab qiladi. Bunga Gid-ekskursovodlarni qayta tayyorlash va sertifikatlash tizimini joriy etish taklifini berishimiz mumkin. Yangi dasturlar orqali gidlar nafaqat tarixiy sana va faktlarni, balki tasavvuf falsafasi, piru murshidlarning ta'limotlari va ilmiy merosi haqida ham ilmiy asoslangan ma'lumot bera olishi kerak. Bu xorijiy ziyoratchilarning (ayniqsa, islomiy mamlakatlardan keluvchilarning) kutishlarini qondirishning asosiy omilidir.

3. Raqamlashtirish va Axborot Erkinligi. Ma'lumotning yetishmasligi va tarqalishidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun: QR-kodli Audio-gidlar: Buxoroning barcha ziyoratgohlari (jumladan, chekka qishloqlardagi) kirish joylarida bir necha tilda (arab, turk, ingliz) ishlaydigan QR-kodli audio-gidlar tizimini joriy etish mumkin. Logistika platformalari: Mahalliy ziyoratchilar uchun "7-Pir" yo'nalishidagi transport xizmatlarini oldindan buyurtma qilish va yo'nalishlar haqida onlayn ma'lumot olish imkonini beruvchi platforma yaratish takliflarini kiritish mumkin.

Xulosa. Buxoro o'zining boy merosi va ulug' allomalari bilan jahon miqyosida ma'naviy ziyorat markazi bo'lib qoladi. Mavjud salohiyatdan to'liq foydalanish uchun, turizm strategiyasini segmentlar ehtiyojlari (Mahalliy - byudjetli qulaylik, Xorijiy - premium ma'rifat) asosida qayta ko'rib chiqish lozim. Aylanma turizm yo'nalishlarini joriy etish, gidlar malakasini oshirish va raqamli axborotni ta'minlash orqali Buxoro turizm yuklamasini teng taqsimlab, xizmat sifatini xalqaro andozaga ko'tarish imkoniyatiga ega.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. "Ziyorat turizmini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" (Masalan, PQ-4095-son, 2019-yil, 5-yanvar, va PF-131-son, 2022-yil, 20-aprel). (Loyiha qonunchilik asosini belgilaydi).

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qarori. Ichki va ziyorat turizmini rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida (Masalan, 2021-yil, 9-fevral). (Turizm oqimini tartibga solish ehtiyojini tasdiqlaydi).

3. Suxareva O.A. Pozdnefeodalniy gorod Buxara konsa XIX – nachala XX v.v. Toshkent, 1962. (Buxoro iqtisodiy-ijtimoiy tuzilishi, hunarmandchilik mahallalari uchun asosiy manba).

4. Jabborov I. O'zbek xalqi etnografiyasi. Toshkent: O'qituvchi, 1994. (Hunarmandchilik urf-odatlar, pirlarga sig'inish marosimlari uchun).

5. Jumaev A.Sh., Qurbonova M.B. Buxoro etnografiyasidan lavhalar: // Moddiy madaniyat namunalari//. Buxoro, 2006. (Buxoro vohasi hunarmandchilik kasblari haqida qo'shimcha ma'lumotlar).

6. Xo'shimov B. Tarixiy ziyoratgohlar. Toshkent, 2001. (Ziyoratning Islomdagi o'rni va qadamjolarining ahamiyati uchun).

7. Anonim mualliflar. "BUXORO VOHASI HUNARMANDLARINING KASBIY TARIXIDAGI URF-ODAT VA UDUMLARI." Modern Science and Research - inLIBRARY, 2024. (Hunarmandlar va pirlar marosimi (arvohi pir) aloqasini tasdiqlaydi).

8. Anonim mualliflar. "Sayohat manzillari: Buxoro hunarmandlar yurti." Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги, 2022-yil, 10-avgust. (Hunarmandchilik turlarining bugungi holati va sayyohlarning qiziqishi).

3. Anonim mualliflar. "O'ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINING RIVOJLANISH TAMOIYILLARI..." КиберЛенинка, 2020. (Ziyorat turizmida yangi yo'nalishlar, xalqaro hamkorlik, infratuzilmani yaxshilash zaruriyati bo'yicha tahlillar).

TOG' VA CHO'L HUDUDLARIDA PIYODA SAYR (TREKKING) JARAYONINI TASHKIL ETISH VA XAVFSIZLIK QOIDALARINI TAKOMILLASHTIRISH

Haydarova Dilora Ixtiyorovna

Turizm va mehmonxona xo'jaligi

kafedrası o'qituvchisi

d.i.xaydarova@buxdu.uz

Mavlonova Ruxangiz Mirfayz qizi

Iqtisodiyot va turizm fakulteti talabasi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. *ushbu tezisda O'zbekiston tog' va cho'l hududlarida trekking turizmini xavfsiz va samarali tashkil etishning optimal modeli ishlab chiqildi. Chimyon-Beldersoy, Nurota tog'lari va Qizilqum cho'li hududlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari tog' va cho'l hududlaridagi marshrutlar, xavfsizlik parametrlari (gidratatsiya, ob-havo, favqulodda vaziyatlar) va infratuzilma imkoniyatlarini baholadi. GPS-tracking, onlayn booking va raqamli monitoring kabi zamonaviy yechimlar trekking faoliyatini sezilarli darajada samarali qilishiga doir takliflar berildi.*

Kalit so'zlar: *trekking, tog' va cho'l hududlari, xavfsizlik qoidalari, raqamli infratuzilma, O'zbekiston*

Zamonaviy turizm industriyasida ekologik toza, sog'lomlashtiruvchi va barqaror turizm turlariga bo'lgan qiziqish yildan-yilga ortib bormoqda. Shulardan eng istiqbollilaridan biri — piyoda sayr (trekking)²⁰⁷ turizmi bo'lib, u nafaqat jismoniy faoliyat, balki tabiat bilan uyg'unlikda dam olish va madaniy tajriba almashinuvi imkonini beradi.

O'zbekiston geografik jihatdan noyob — mamlakat hududida tog', cho'l va o'tloq landshaftlari uyg'unlashgan. Bu esa trekking yo'nalishlarini rivojlantirish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Nurota, Chimyon, Turkiston va Chotqol tizmalari, shuningdek Qizilqum cho'li tabiiy landshaftlarning xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Biroq, ushbu tabiiy boyliklardan foydalanishda xavfsizlik, infratuzilma va tashkilotchilik masalalarini takomillashtirish zarurati mavjud. Tog'larda ob-havoning keskin o'zgarishi, cho'llarda esa suv tanqisligi kabi omillar trekking faoliyatida xavf tug'diradi. Shu sababli mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi — O'zbekiston tog' va cho'l hududlarida trekking turizmini xavfsiz, samarali va xalqaro standartlarga mos tarzda tashkil etish modelini ishlab chiqishdir.

Trekking turizmi dunyo miqyosida barqaror sayohatning asosiy turlaridan biri sifatida tan olingan. Nepal, Shveysariya, AQSh va Yangi Zelandiya kabi mamlakatlarda trekking infratuzilmasi mukammal yo'lga qo'yilgan: yo'llar darajasi bo'yicha tasniflanadi, xavfsizlik belgilar tizimi mavjud, favqulodda vaziyatlarga tezkor javob berish tarmoqlari shakllangan. Masalan, AQShning Yosemite milliy bog'ida har bir marshrut oldindan raqamli platformalarda e'lon qilinadi, yo'lovchilar GPS-tracking orqali kuzatilib boriladi, xavfsizlik to'plami majburiy hisoblanadi. Shuningdek, xalqaro

²⁰⁷Alonso, A., & Roberts, S. (2020). Sustainable trekking tourism: Best practices and safety management. Routledge.

amaliyotda “Leave No Trace” tamoyili keng qo‘llaniladi — bu tabiatga zarar yetkazmasdan sayohat qilish madaniyatini shakllantiradi. Bu tajribalar O‘zbekiston uchun muhim o‘rnak bo‘lib, mahalliy sharoitlarga moslashtirilgan trekking standartlarini ishlab chiqish imkonini beradi.

O‘zbekistonning tabiiy-geografik tuzilmasi trekking faoliyatini rivojlantirish uchun juda qulay. Nurota tog‘lari o‘rta balandlikdagi yo‘nalishlar uchun ideal, Chimyon-Beldersoy esa xalqaro darajadagi professional marshrutlarga mos. Qizilqum cho‘li esa ekologik va madaniy tajribani uyg‘unlashtiruvchi sahro turizmini taklif etadi.

1-jadval

1-jadval. Tog‘ hududlaridagi asosiy marshrutlar²⁰⁸

Marshrut	Uzunlik	Qiyinlik	Balandlik
Kichik Chimgan cho‘qqisi	12 km	O‘rtacha	2097 m
Katta Chimgan cho‘qqisi	18 km	Qiyin	3309 m
Gulkam kanyoni	14 km	Oson	1500 m
Beldersoy vodiysi	8 km	O‘rtacha	1830 m

1-jadvaldan ko‘rinib turibdiki, ushbu marshrutlar jismoniy tayyorgarlikka ega turistlar uchun xavfsiz, ammo **suv ta‘minoti, aloqa tarmog‘i va tibbiy punktlar** infratuzilmasi yetarli emas.

2-jadval

2-jadval. Cho‘l hududlaridagi trekking yo‘nalishlari²⁰⁹

Hudud	Masofa	Davomiyligi	Xususiyatlari
Aydar ko‘l atrofi	15–20 km	1–2 kun	Qushlar, suv manzaralari
Sentob petrogliflari	8–12 km	1 kun	Qoya rasmlari
Nurata–cho‘l o‘tish yo‘li	25–30 km	2–3 kun	Aralash landshaft
Yurt lagerlari safari	40–50 km	3–4 kun	Madaniy tajriba

2-jadvalda cho‘l sharoitida gidratatsiya, ultrabinafsha himoyasi va yovvoyi hayvonlardan ehtiyot choralari eng muhim xavfsizlik elementlari hisoblanadi.

Trekking faoliyatini xavfsiz va samarali tashkil etish uchun har bir bosqich puxta rejalashtirilishi zarur²¹⁰. Avvalo, oldindan tayyorgarlik bosqichi muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bunda sayohatchilar marshrut xaritasi bilan batafsil tanishadi, ob-havo prognozini tahlil qiladi hamda o‘z jismoniy tayyorgarlik darajasini baholaydi. Bu bosqich kelgusida kutilmagan holatlarning oldini olishga xizmat qiladi. Keyingi muhim qadam guruh tashkilotidir. Har bir 8-10 ishtirokchidan iborat guruh uchun kamida bitta professional yo‘lboshchi tayinlanishi, 15 nafardan ortiq ishtirokchilardan iborat guruhlar esa albatta tibbiy xodim bilan ta‘minlanishi zarur. Bu yondashuv favqulodda vaziyatlarda tezkor yordam ko‘rsatish imkonini beradi. Shu bilan birga, favqulodda vaziyatlar protokolini ishlab chiqish ham zaruriy hisoblanadi. Har bir ishtirokchi GPS koordinatalarini muntazam yuborib turishi, evakuatsiya rejasi va eng yaqin tibbiy muassasalar ro‘yxati bilan tanish bo‘lishi kerak. Shu tarzda tashkil etilgan kompleks yondashuv O‘zbekistonda trekking turizmini xavfsiz, ekologik barqaror va xalqaro talablar darajasida rivojlantirishga xizmat qiladi.

²⁰⁸ Tadqiqotlar asosida olingan manbalar asosida mualliflar tomonidan ishlangan

²⁰⁹ Tadqiqotlar asosida olingan manbalar asosida mualliflar tomonidan ishlangan

²¹⁰ Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). The geography of tourism and recreation: Environment, place and space (4th ed.). Routledge.

Bundan tashqari, raqamli yechimlar²¹¹ — masalan, GPS-tracking ilovalari, onlayn booking tizimlari, xavfsizlik ogohlantirishlari va real-vaqt ma'lumotlar paneli trekking faoliyatini sezilarli darajada osonlashtiradi.

O'zbekiston tog' va cho'l hududlari trekking turizmini rivojlantirish uchun katta salohiyatga ega, ammo xavfsizlik va boshqaruv tizimini xalqaro darajaga ko'tarish talab etiladi. Quyidagi takliflarni ishlab chiqdik:

- Trekking mavsumini tog'larda aprel-oktyabr, cho'llarda mart-may va sentyabr-noyabr oylariga optimallashtirish kerak;
- Professional gidlar sertifikatidan o'tgan bo'lishi zarur;
- Infratuzilma (yo'l belgisi, tibbiy punkt, transport) yaxshilanishi lozim;
- Raqamli infratuzilma (GPS, mobil ilova, onlayn marshrutlar) yaratish;
- Majburiy trekking sug'urtasi tizimini shakllantirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alonso, A., & Roberts, S. (2020). Sustainable trekking tourism: Best practices and safety management. Routledge.
2. Honey, M. (2008). Ecotourism and sustainable development: Who owns paradise? Island Press.
3. Nepal Tourism Board. (2022). Trekking route safety guidelines in Nepal. Kathmandu: NTB Publications.
4. UNWTO. (2023). Digital transformation in tourism: Smart destinations and visitor management. Madrid: United Nations World Tourism Organization. Retrieved from <https://www.unwto.org/digital-transformation>
5. Goeldner, C. R., & Ritchie, J. R. B. (2012). Tourism: Principles, practices, philosophies (12th ed.). Wiley.
6. Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). The geography of tourism and recreation: Environment, place and space (4th ed.). Routledge.
7. Ministry of Tourism of the Republic of Uzbekistan. (2021). Development strategy of mountain and desert tourism. Tashkent: Government Publication.
8. International Organization for Standardization (ISO). (2018). ISO 21101:2014 — Adventure tourism — Safety management systems. Geneva: ISO.
9. Xu, H., & Meyer, D. (2021). Digital tools for visitor management and monitoring in protected areas. Journal of Outdoor Recreation and Tourism, 34, 100402. <https://doi.org/10.1016/j.jort.2021.100402>
10. Murphy, P., & Murphy, A. (2004). Tourism and outdoor recreation: Safety and risk management. Channel View Publications.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHIDA TRANSPORT INFRATUZILMASI VA XIZMATLARINING ROLI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR

Farmanov Erkin Alimovich – BuxDU,

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedra o'qituvchisi

Muzaffarova Dilnoza To'xtasin qizi – BuxDU,

Iqtisodiyot va turizm fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasida barqaror turizm rivojlanishida transport infratuzilmasi va xizmatlarining muhim ahamiyati o'rganilgan. Tadqiqot transport tizimining hozirgi holati, asosiy muammolar va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilingan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish va barqaror transport vositalarini joriy etish turizm sektorini rivojlantirish uchun muhim shart hisoblanadi.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, transport infratuzilmasi, avtomobil yo'llari, temir yo'l transporti, havo transporti, turist oqimi, ekologik transport

²¹¹ Murphy, P., & Murphy, A. (2004). Tourism and outdoor recreation: Safety and risk management. Channel View Publications.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasida turizm sohasi iqtisodiyotning ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida rivojlanmoqda. Mamlakatning boy tarixiy-madaniy merosi, noyob arxitektura yodgorliklari va o‘ziga xos milliy an‘analari xalqaro turistlar uchun katta qiziqish uyg‘otmoqda. Biroq, turizm potentsialini to‘liq ro‘yobga chiqarish uchun zamonaviy va barqaror transport infratuzilmasi zarur.

Transport tizimi turizm rivojlanishining asosiy omillaridan biri bo‘lib, u turistlarning harakatlanishini, qulayligini va xavfsizligini ta‘minlaydi. Barqaror turizm konsepsiyasi esa transport xizmatlarining ekologik jihatdan toza, iqtisodiy jihatdan samarali va ijtimoiy jihatdan adolatli bo‘lishini talab qiladi. Bu esa O‘zbekiston transport tizimini zamonaviylashtirish va xalqaro standartlarga moslashtirishni zarur qiladi.

Umuman olganda, O‘zbekistonda barqaror turizm rivojlanishida transport infratuzilmasi va xizmatlarining rolini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va istiqbollarni belgilashdan iborat.

Asosiy qism.

Avtomobil yo‘llari tarmog‘i. O‘zbekistonda avtomobil yo‘llari tarmog‘i 185 ming kilometrdan ortiq uzunlikka ega. So‘nggi yillarda yo‘l infratuzilmasini rivojlantirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. Toshkent-Samarqand-Buxoro-Urganch yo‘nalishidagi magistral yo‘llar modernizatsiya qilinib, xalqaro standartlarga javob beradigan holatga keltirildi. Biroq, mamlakatning umumiy yo‘l tarmog‘ida hali ham ta‘mirlashni talab qiladigan qismlar mavjud. Ayniqsa, turistik maskanlar joylashgan tog‘li va qishloq hududlarida yo‘llarning sifati past darajada qolmoqda. Bu esa turistlarning uzoq masofalarga sayohat qilishini qiyinlashtiradi va transport xarajatlarini oshiradi.

Temir yo‘l transporti. O‘zbekiston temir yo‘l tarmog‘i 4700 km dan ortiq uzunlikka ega bo‘lib, Markaziy Osiyo mintaqasida eng rivojlangan temir yo‘l tizimlaridan biridir. 2011-yilda ishga tushirilgan Toshkent-Samarqand tezkor poyezdi (Afrosiyob) turizm sektorida muhim o‘zgarish yaratdi. Bu poyezd 344 km masofani 2 soatda bosib o‘tib, yuqori darajadagi xizmat va qulaylik taklif etadi. Hozirda temir yo‘l transporti orqali yiliga 25 million yo‘lovchi tashilmoqda, ularning sezilarli qismi turistlardir. Temir yo‘l transporti avtomobil transportiga nisbatan ekologik jihatdan tozaroq va energiya samaradorligi yuqoriroq, bu esa barqaror turizm rivojlanishi uchun muhim afzallikdir.

Havo transporti. O‘zbekiston hududida 11 ta xalqaro aeroport faoliyat yuritadi. Toshkent xalqaro aeroporti Markaziy Osiyo mintaqasidagi eng yirik aviatsiya markazlaridan biri hisoblanadi. 2022-yilda yangi terminal majmuasi ishga tushirildi, bu yiliga 12 million yo‘lovchiga xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Samarqand, Buxoro, Urganch va Termiz aeroportlari ham modernizatsiya qilindi. Havo yo‘nalishlari tarmog‘i kengaytirildi va 50 dan ortiq mamlakat bilan to‘g‘ridan-to‘g‘ri aviaqatnovlar yo‘lga qo‘yildi. Bu xalqaro turistlar oqimini sezilarli darajada oshirdi.

1-jadval

O‘zbekistonda barqaror turizm rivojlanishida transport infratuzilmasi va xizmatlarining asosiy muammolari

ASOSIY MUAMMOLAR	
Infratuzilma yetishmasligi	Turistik obyektlarga olib boruvchi yo‘llarning ba‘zilari zamonaviy standartlarga javob bermaydi
	Yo‘l bo‘yida xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi (yoqilg‘i quyish shoxobchalari, dam olish maydonlari, tibbiy punktlar) yetarli emas
	Shahar ichidagi jamoat transporti tizimi turistlar ehtiyojlarini to‘liq qondirmaydi
	Transport vositalari parkining eskirishi va yangilanish sur‘atining sekinligi
Ekologik muammolar	Transport sektori atmosferaga zararli moddalar chiqarishning asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. O‘zbekistonda avtomobil parkining katta qismi eski model transport vositalari bo‘lib, ular yuqori darajada yoqilg‘i

	iste'mol qiladi va ekologik standartlarga javob bermaydi. Bu barqaror turizm rivojlanishi uchun jiddiy muammo yaratadi.
	Ekologik toza transport vositalaridan foydalanish darajasi juda past. Elektr avtomobillari va gibrid transport vositalari uchun zarur infratuzilma (zaryadlash stantsiyalari) deyarli yo'q. Bu turistlarni ekologik jihatdan javobgar sayohat qilish imkoniyatidan mahrum etadi.
Xizmat sifati va xavfsizlik	Transport xizmatlari sifati xalqaro standartlarga to'liq javob bermaydi. Taksi xizmatlari, avtobuslar va mikroavtobuslar ko'pincha qulayliksiz va xavfsizlik talablariga rioya qilinmaydi. Professional haydovchilar tayyorlash tizimi zaif rivojlangan.
	Yo'l harakati xavfsizligi ham muammo bo'lib qolmoqda. Yo'l-transport hodisalari soni hali ham yuqori. Yo'l belgilari va yo'naltiruvchi stendlarning yetishmasligi, ayniqsa chet tillarida ma'lumot yo'qligi xorijiy turistlar uchun qiyinchilik tug'diradi.
Iqtisodiy muammolar	Transport xizmatlari narxlari nisbatan yuqori va shaffof emas. Turistlar uchun aniq tarif tizimi mavjud emas, bu esa narxlarni ortiqcha ko'tarishga olib keladi.
	Transport xizmatlarini bron qilish va to'lash uchun zamonaviy raqamli platformalar yetarli darajada rivojlanmagan.

O'zbekiston hukumati 2030-yilgacha bo'lgan davr uchun transport infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha keng qamrovli dasturni qabul qildi. Ushbu strategik dastur mamlakat turizm salohiyatini oshirish va transport tizimini zamonaviylashtirish maqsadini ko'zlaydi.

Dasturning **birinchi** ustuvor yo'nalishi yo'l infratuzilmasini yaxshilashdir. Asosiy turistik yo'nalishlarda 5000 kilometrdan ortiq yo'llarni ta'mirlash va rekonstruksiya qilish rejalashtirilgan. Bu islohotlar Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xiva kabi muhim turistik markazlarni bog'laydigan yo'llarni o'z ichiga oladi. Yangilangan yo'llar nafaqat sayohat vaqtini qisqartiradi, balki xavfsizlik darajasini ham oshiradi.

Ikkinchi yo'nalish temir yo'l transportini rivojlantirishga qaratilgan. Shaharlararo temir yo'l qatnovlarini kengaytirish va yangi tezkor poyezdlarni ishga tushirish rejalashtirilmoqda. Afrosiyob yuqori tezlikli poyezdi muvaffaqiyati ko'rsatganidek, zamonaviy poyezdlar turistlar uchun qulay va samarali transport vositasi hisoblanadi. Yangi yo'nalishlar ochish va mavjud yo'nalishlarni takomillashtirish orqali temir yo'l transportining ulushi oshiriladi.

Uchinchi yo'nalish havo transporti infratuzilmasini yangilashni nazarda tutadi. Hududiy aeroportlarni modernizatsiya qilish va kichik aviatsiya tarmog'ini rivojlantirish orqali mamlakatning uzoq hududlariga ham qulay yetib borish imkoniyati yaratiladi. Samarqand, Buxoro, Urganch va Nukus aeroportlarini xalqaro standartlarga moslash turistik oqimlarni oshiradi.

To'rtinchi yo'nalish shahar ichidagi jamoat transportini modernizatsiya qilishga bag'ishlangan. Turistlarga qulay yo'nalishlarni joriy etish, transport vositalarini yangilash va xizmat ko'rsatish sifatini oshirish rejadagi asosiy vazifalar hisoblanadi. Toshkentda metro tarmog'ini kengaytirish va boshqa shaharlarda zamonaviy avtobus xizmatlarini yo'lga qo'yish turistlar tajribasini yaxshilaydi.

Ekologik barqaror turizm rivojlanishi uchun transport sektorida yashil texnologiyalarni joriy etish zarur. XXI asrda ekologik mas'uliyat global tendentsiyaga aylandi va O'zbekiston ham bu yo'nalishda muhim qadamlar qo'yimoqda.

Elektr transportni joriy etish birinchi ustuvor yo‘nalish hisoblanadi. Turistik shaharlarda elektr avtobuslar va taksilar parkini kengaytirish, elektr transport ulushini oshirish rejalashtirilmoqda. Elektr transport vositalari atmosferaga zararli chiqindilarni chiqarmaydi va shovqin darajasini kamaytiradi. Bu nafaqat ekologiyaga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi, balki turistlar uchun yanada yoqimli muhit yaratadi.

Velosiped infratuzilmasini rivojlantirish ikkinchi muhim yo‘nalishdir. Turistik markazlarda velosiped ijarasi tizimini yaratish va maxsus velotaklar qurish rejalashtirilmoqda. Velosiped ko‘plab Yevropa shaharlarida juda mashhur transport vositasiga aylangan. Samarqand va Buxoro kabi shaharlar, o‘zining kompakt markazlari va yassi reliefi bilan velosiped turizmi uchun juda qulay. Turistlar velosipedda shahar ko‘chalarini o‘rganish, mahalliy atmosferani his qilish va ekologik toza sayohat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Uchinchi yo‘nalish yashil yo‘l infratuzilmasini rivojlantirishdir. Elektr transport uchun zaryadlash stantsiyalari tarmog‘ini kengaytirish zarur. Hozirda elektr avtomobillar soni dunyo bo‘ylab tez o‘sib bormoqda va bu tendentsiya O‘zbekistonga ham yetib kelmoqda. Yetarli zaryadlash infratuzilmasi bo‘lmasa, elektr transportning rivojlanishi cheklanadi. Shuning uchun asosiy yo‘llar bo‘ylab va turistik markazlarda zaryadlash stantsiyalari tarmog‘ini yaratish muhimdir.

To‘rtinchi yo‘nalish qayta tiklanadigan energiya manbalaridan foydalanishni oshirishdir. Quyosh energiyasidan foydalanadigan yo‘l yoritish tizimlarini joriy etish bunga misol bo‘ladi. O‘zbekiston quyosh energiyasi salohiyati yuqori bo‘lgan mamlakatlardan biri hisoblanadi. Quyosh panellari bilan jihozlangan yo‘l chirog‘lari energiya tejamlorligini ta‘minlaydi va ekologik izni kamaytiradi.

Zamonaviy raqamli texnologiyalar transport xizmatlarini sezilarli darajada yaxshilashi mumkin. Raqamlashtirish turizm sohasida inqilob yasash imkoniyatiga ega va O‘zbekiston bu borada muhim qadamlar qo‘ymoqda.

Yagona transport-turizm platformasi yaratish birinchi ustuvor vazifa hisoblanadi. Bunday platforma turistlarga barcha transport xizmatlarini bir joyda bron qilish imkoniyatini beradi. Turist aviachiptalari, poyezd chiptalarini, avtomobil ijarasi va mahalliy transportni bitta platforma orqali buyurtma qilishi mumkin. Bu juda qulay va vaqtni tejaydi. Shuningdek, platforma barcha kerakli ma‘lumotlarni bir joyda to‘playdi va turistga sayohatini osonroq rejalashtirish imkonini beradi.

Mobil ilovalarni rivojlantirish ikkinchi muhim yo‘nalishdir. Zamonaviy turistlar smartfonlardan keng foydalanadi va ular uchun mobil ilovalar orqali xizmatlardan foydalanish juda qulaydir. Maxsus ilovalar real vaqtda transport vositalarining joylashuvi, kelish vaqti, narxlar va boshqa muhim ma‘lumotlarni taqdim etadi. Turistlar ilovalar orqali chipta sotib olish, to‘lov qilish va xizmat sifatini baholash imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

Sun‘iy intellekt texnologiyalarini qo‘llash uchinchi yo‘nalishdir. Sun‘iy intellekt asosida marshrutlarni optimallashtirish va transport oqimini boshqarish transport samaradorligini keskin oshiradi. Algoritmlar trafikni prognoz qiladi, eng yaxshi marshrutlarni taklif qiladi va tikanch holatlarini oldini oladi. Turistlar uchun bu tezroq va qulayroq sayohat demakdir.

Elektron to‘lov tizimlarini joriy etish to‘rtinchi muhim yo‘nalishdir. Shaffof tarif siyosati va qulay to‘lov usullari turistlar ishonchini oshiradi. Turistlar naqd pul tashish yoki valyuta almashtirish haqida tashvishlanmaydilar. Bir karta yoki mobil ilova orqali barcha transport xizmatlarini to‘lash imkoniyati juda qulaydir.

Transport xizmatlari sifatini oshirish uchun professional kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur. Eng zamonaviy infratuzilma ham malakali xodimlar bo‘lmasa kutilgan natijani bermaydi.

Haydovchilar uchun xalqaro standartlar asosida o‘quv dasturlarini ishlab chiqish birinchi vazifa hisoblanadi. Turistik transport haydovchilari nafaqat texnik ko‘nikmalarga, balki xizmat ko‘rsatish madaniyatiga ham ega bo‘lishlari kerak. Ular xavfsiz haydash, yo‘lovchilar bilan muloqot qilish va favqulodda vaziyatlarda harakat qilish ko‘nikmalarini egallashlari zarur. Xalqaro sertifikatlash dasturlari mahalliy kadrlar malakasini xalqaro darajaga ko‘taradi.

Chet tillarini bilish va madaniyatlararo muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish ikkinchi muhim yo‘nalishdir. Xalqaro turistlar bilan ishlash chet tillarini, ayniqsa ingliz tilini bilishni talab qiladi.

Shuningdek, haydovchilar turli madaniyatlar vakillari bilan samarali muloqot qilish ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. Madaniy sezgirlik va moslashuvchanlik muhim sifatlar hisoblanadi.

Xizmat ko'rsatish standartlarini joriy etish va monitoring tizimini yaratish uchinchi yo'nalishdir. Aniq va tushunarli standartlar barcha transport operatorlari uchun majburiy bo'lishi kerak. Bu standartlar transport vositalarining tozaligi, haydovchilarning kiyimi va xulqi, vaqtga rioya qilish va boshqa muhim jihatlarni qamrab oladi. Muntazam monitoring va baholash tizimi standartlarga rioya qilishni ta'minlaydi.

Transport kompaniyalari uchun sertifikatsiyalash tizimini joriy etish to'rtinchi vazifadir. Sertifikatsiya kompaniyalarning sifat standartlariga muvofiqligini tasdiqlaydi. Bu turistlarga qaysi kompaniyani tanlashda yordam beradi va sog'lom raqobatni rag'batlantiradi. Sertifikatlangan kompaniyalar yuqori ishonchga ega bo'ladilar va ko'proq mijozlarni jalb qiladilar.

Mintaqaviy transport koridorlarini rivojlantirish va xalqaro integratsiya barqaror turizm uchun muhim imkoniyatlar yaratadi. O'zbekistonning geografik joylashuvi mintaqaviy transport markaziga aylanish uchun katta salohiyatga ega.

Markaziy Osiyo davlatlari bilan transport tizimlarini integratsiyalash birinchi ustuvor yo'nalishdir. Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston bilan transport aloqalarini mustahkamlash butun mintaq turizmiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Yagona viza tizimlari, chegaradan o'tish jarayonlarini soddalashtirish va umumiy transport loyihalarini mintaqaviy turizmni rivojlantiradi. Turistlar bir sayohat davomida bir necha mamlakatni osonroq tashrif buyurishlari mumkin bo'ladi.

Ipak Yo'li marshrutini qayta jonlantirish ikkinchi muhim yo'nalishdir. Tarixiy Ipak Yo'li O'zbekiston orqali o'tgan va bu marshrut ulkan turistik salohiyatga ega. Qadimiy savdo yo'lini zamonaviy transport tizimi bilan birlashtirish noyob turistik mahsulot yaratadi. Poyezd yoki avtobus bilan Ipak Yo'li bo'ylab sayohat qilish, tarixiy shaharlarni tashrif buyurish va qadimiy madaniyatlarni o'rganish ko'plab turistlarni jalb qiladi.

Ko'p tomonlama transport loyihalarini amalga oshirish uchinchi yo'nalishdir. Xitoy-Qirg'iziston-O'zbekiston temir yo'li, Turkmanboshi-Buxoro transport koridori va boshqa yirik loyihalar mintaqaviy integratsiyani mustahkamlaydi. Bu loyihalar nafaqat turistik, balki iqtisodiy ahamiyatga ham ega va mamlakatning global transport tarmog'iga qo'shilishini ta'minlaydi.

Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlik transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish uchun investitsiyalarni jalb qilish imkonini beradi. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Yevropa tiklanish va taraqqiyot banki va boshqa xalqaro tashkilotlar transport loyihalarini moliyalashtirishda muhim rol o'ynaydi. Bu institutlar nafaqat moliyaviy resurslar, balki texnik tajriba va eng yaxshi amaliyotlarni ham taqdim etadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Transport infratuzilmasi va xizmatlari barqaror turizm rivojlanishining asosiy omili hisoblanadi. O'zbekistonda so'nggi yillarda transport sohasida sezilarli yutuqlarga erishildi, biroq hali ham hal qilinishi kerak bo'lgan bir qator muammolar mavjud.

Transport infratuzilmasini modernizatsiya qilish, ekologik toza transport vositalarini joriy etish, raqamli texnologiyalardan foydalanish va xizmat sifatini oshirish O'zbekiston turizm sektorining barqaror rivojlanishi uchun zarur shartlardir.

Davlat tomonidan qabul qilingan strategik dasturlar va xalqaro hamkorlik barqaror turizm rivojlanishi uchun qulay muhit yaratmoqda. Kelajakda transport tizimini modernizatsiya qilish, ekologik standartlarga muvofiqlashtirish va raqamli yechimlarni joriy etish orqali O'zbekiston mintaqadagi yetakchi turizm yo'nalishlaridan biriga aylanishi mumkin. Transport infratuzilmasiga investitsiyalarni oshirish, yashil texnologiyalarni joriy etishni rag'batlantirish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va xalqaro tajribadan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Faqat kompleks yondashuv asosidagina barqaror turizm rivojlanishiga erishish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-fevraldagi PF-5611-son "O'zbekiston Respublikasida turizm sohasini 2019-2025 yillarda rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi transport va turizm vazirligi. Statistik ma'lumotlar. 2024.

3. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO). "Sustainable Transport and Tourism" hisoboti, 2023.
4. Karimov A.N., Maxmudov S.T. "O'zbekistonda transport infratuzilmasini rivojlantirish: muammolar va yechimlar". Toshkent, "Iqtisodiyot" nashriyoti, 2023.
5. Osiyo Taraqqiyot Banki. "Central Asia Regional Economic Cooperation Transport Corridor Performance Measurement and Monitoring Report", 2024.
6. Usmonov R.B. "Barqaror turizm rivojlanishi: nazariya va amaliyot". Samarqand Davlat Universiteti nashriyoti, 2022.
7. Markaziy Osiyo Transport va Transport Koridorlari Koordinatsiya Qo'mitasi. "Transport infratuzilmasi rivojlanishi: 2025 yilgacha prognoz", 2023.
8. Global Sustainable Tourism Council (GSTC). "Sustainable Tourism Standards", Version 4.0, 2023.

KO'NGILOCHAR TURIZM TURLARI VA SHAKLLARI

Axmatova Moxigul Ergash qizi

BuxDU, Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedra dotsenti (PhD)

axmatovamohigul@gmail.com

Yusupova Dilnoza Ixtiyer qizi

BuxDU, Turizm va mehmondo'stlik mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

i.d.yusupova@buxdu.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada ko'ngilochar turizm tushunchasi, uning turlari va shakllari, shuningdek, mazkur turizm yo'nalishining iqtisodiy hamda ijtimoiy ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi — ko'ngilochar turizmning mehmondo'stlik sohasidagi iqtisodiy, madaniy va innovatsion ta'sirini aniqlash va O'zbekiston sharoitida rivojlanish istiqbollari belgilashdir. Maqolada tizimli tahlil, taqqoslama metod, statistik ma'lumotlar va ekspert baholash usullari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ko'ngilochar turizm mehmondo'stlik sanoatining barcha segmentlariga (mehmonxona xizmati, restoranlar, transport, madaniy xizmatlar) bevosita ta'sir ko'rsatadi va turistik oqim, xizmat sifati hamda iqtisodiy samaradorlikni oshiradi. Tadqiqot shuningdek, jahon tajribasi (Dubay, Las Vegas, Seul) va O'zbekiston sharoitini solishtiradi, milliy madaniyatni targ'ib qilish va yangi ish o'rinlari yaratish imkoniyatlarini aniqlaydi. Mualliflar ko'ngilochar turizmni strategik yo'nalish sifatida rivojlantirish orqali mehmondo'stlik sanoatini raqobatbardosh darajaga olib chiqish mumkinligini ta'kidlaydi. Maqola ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Kalit so'zlar: ko'ngilochar turizm, turizm shakllari, madaniy hordiq, dam olish, mehmondo'stlik sanoati, iqtisodiy ta'sir.

So'nggi yillarda turizmning barcha turlari qatori ko'ngilochar turizm ham jadal rivojlanib bormoqda. Bu turizm shakli insonlarning dam olish, zavqlanish, hissiy holatini tiklash va madaniy hordiq chiqarish ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) ma'lumotlariga ko'ra, ko'ngilochar turizm global turizm bozorining qariyb 55–60 foizini tashkil etadi. Shu sababli mazkur turizm turi nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki madaniyatlararo muloqot vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ko'ngilochar turizm — bu shaxsning bo'sh vaqtini mazmunli o'tkazish, hissiy va jismoniy hordiq chiqarish maqsadida amalga oshiriladigan sayohat faoliyatidir. U ko'proq estetik, madaniy va ijtimoiy motivlar bilan belgilanadi. Ko'ngilochar turizm asosiy e'tibor mehmonlarga hissiy zavq berish, qulay dam olish muhitini yaratish va ijobiy tajriba hosil qilishga qaratiladi. Ko'ngilochar turizm turlari turistlarning maqsadlari va qiziqishlariga qarab farqlanadi.

Quyidagi asosiy turlarni ajratish mumkin:

Madaniy-ko'ngilochar turizm	Tabiiy-ko'ngilochar turizm	Sport-ko'ngilochar turizm	Tematik park va attraksion turizmi	Gastronomik ko'ngilochar turizm	Yoshlar va oilaviy ko'ngilochar turizm
teatr, konsert,	tog', daryo, ko'l yoki	faol dam olish, ekstremal	Disneyland, "Magic City",	milliy taomlar, restoranlar,	dam olish maskanlari,

muzey, tarixiy obidalar va festivallarga tashrif buyurish orqali madaniy hordiq chiqarish.	o‘rmonlarda dam olish, sayr qilish, piknik va tabiat qo‘ynida hordiq chiqarish.	sport turlari (suzish, chang‘i, paraplan, diving, yelkanli sport va h.k.).	“Anhor Lokomotiv” kabi bog‘ va attraksion markazlarga tashrif.	festivallar orqali lazzatlanish va mahalliy madaniyatni his etish.	akvapark, kinoteatr, plyaj yoki sanatoriylarga sayohatlar.

Madaniy-ko‘ngilochar turizm — bu turizm shakli teatr, muzey, konsert, tarixiy obidalar, madaniy markazlar va festivallarga tashrif buyurish orqali madaniy dam olishni ifodalaydi. Ushbu tur insonning estetik va ma‘naviy ehtiyojlarini qondirishga, milliy madaniyat va tarixiy merosni o‘rganishga xizmat qiladi. Shuningdek, madaniy-ko‘ngilochar turizm mahalliy aholi uchun yangi iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi, ijodiy sohalarning rivojlanishiga turtki beradi.

Tabiiy-ko‘ngilochar turizm tabiiy manzaralar — tog‘lar, daryolar, ko‘llar, o‘rmonlar yoki cho‘l hududlarida sayohat va dam olishni o‘z ichiga oladi. Bu tur turizm sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qiladi, ekologik barqarorlikni ta‘minlaydi va odamlarni tabiat bilan uyg‘unlikda hordiq chiqarishga chorlaydi. Shuningdek, tabiiy dam olish maskanlarining rivojlanishi mahalliy iqtisodiyot va xizmatlar sektorining o‘rishiga olib keladi.

Sport-ko‘ngilochar turizm faol harakat va jismoniy faollikni talab qiladigan dam olish shaklidir. Bunga chang‘i, suzish, parashyut, diving, velosport, tennis yoki ekstremal sport turlari kiradi. Sport-ko‘ngilochar turizm sog‘lomlashtiruvchi ta‘sirga ega bo‘lib, shaxsning jismoniy salomatligini mustahkamlaydi, adrenalinni oshiradi va yangi tajribalar beradi. Shu bilan birga, sport inshootlari, o‘quv markazlari va musobaqalar turizmi orqali iqtisodiyotga investitsiyalar jalb etiladi.

Tematik park va attraksion turizmi – zamonaviy shahar infratuzilmasining muhim qismi bo‘lib, tematik bog‘lar, attraksionlar, akvaparklar, sirkalar, o‘yin markazlari kabi obyektlarga tashrifni o‘z ichiga oladi. Ushbu tur, ayniqsa, yoshlar va oilalar o‘rtasida mashhur bo‘lib, hissiy tajriba yaratadi va ijobiy emotsiyalar uyg‘otadi. Bunday turizmning iqtisodiy ahamiyati shundaki, u doimiy turist oqimini ta‘minlaydi hamda xizmat ko‘rsatish sektorining foydasini oshiradi.

Gastronomik (taom) turizmi — milliy taomlar, pazandalik festivallari, restoranlar, osh markazlari bilan tanishish orqali dam olish shaklidir. Bu turizm turi milliy oshxona madaniyatini targ‘ib etish, gastronomik brendlarni shakllantirish va mahalliy mahsulotlarga bo‘lgan talabni oshirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, restoran va oziq-ovqat sanoatining o‘rishiga turtki beradi.

Oila va yoshlar ko‘ngilochar turizmi – oila a‘zolari, bolalar yoki talabalar uchun mo‘ljallangan dam olish shakli bo‘lib, unda sanatoriylar, akvaparklar, kinoteatrlar, plyajlar va madaniy markazlarga sayohatlar muhim o‘rin tutadi. Bu tur ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi, oila a‘zolari o‘rtasida muloqotni yaxshilaydi va psixologik dam olish imkonini beradi.

Diniy-ko‘ngilochar turizm — ziyorat joylariga borish va shu bilan birga madaniy, tarixiy dam olishni uyg‘unlashtirish shaklidir. Masalan, Buxoro, Samarqand yoki Toshkentdagi muqaddas maskanlarga tashrif buyurish bilan bir qatorda, sayyohlar madaniy tadbirlar va xalq hunarmandchiligi bilan tanishadilar. Bu tur ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlaydi va tarixiy joylarga hurmatni oshiradi.

Innovatsion va raqamli ko‘ngilochar turizm – zamonaviy texnologiyalar, virtual haqiqat (VR), kengaytirilgan haqiqat (AR), interaktiv o‘yinlar va raqamli attraksionlar orqali dam olishni ta‘minlaydi. Bu tur yosh avlodni jalb etish, smart-turizm konsepsiyasini joriy etish va axborot texnologiyalari sohasini turizm bilan integratsiya qilish imkonini beradi. Ko‘ngilochar turizmning shakllari xizmat ko‘rsatish uslubi va tashkiliy jihatiga ko‘ra quyidagilarga bo‘linadi:

Tashkil etilgan (paketli) turizm – turoperator tomonidan oldindan tayyorlangan dastur asosida (transport, mehmonxona, tadbirlar bilan birga) tashkil etiladi.

Mustaqil turizm – turist o‘zining vaqtini, yo‘nalishini va faoliyatini mustaqil tanlaydi.

Aralash shakl – turist ayrim xizmatlarni mustaqil tanlab, qolganlarini turoperator orqali bron qiladi (masalan, mehmonxona va chiptalar).

Ko'ngilochar turizm iqtisodiyotda xizmatlar sektorining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. U quyidagi natijalarni beradi:

- yangi ish o'rinlari yaratadi;
- mehmondo'stlik, transport va savdo sohalarini rivojlantiradi;
- milliy madaniyat va san'atni targ'ib etadi;
- ichki va tashqi investitsiyalar oqimini oshiradi.

Shuningdek, ko'ngilochar turizm insonlarning ruhiy sog'lomligini mustahkamlab, ijtimoiy faoliyatni kuchaytiradi.

Xulosa

Ko'ngilochar turizm zamonaviy turizm tizimining eng dinamik rivojlanayotgan turlaridan biridir. Uning turlari va shakllarini samarali tashkil etish, infratuzilmani rivojlantirish, xizmatlar sifatini oshirish O'zbekistonning turistik salohiyatini yanada yuksaltiradi. Shuningdek, mazkur turizm turi aholining madaniy hordiq chiqarish imkoniyatlarini kengaytiradi va iqtisodiy o'sishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ko'ngilochar turizm — XXI asr turizmining eng istiqbolli yo'nalishlaridan biridir. U iqtisodiy foyda bilan bir qatorda, madaniy almashinuv, ijtimoiy faollik va milliy qadriyatlarning targ'ibotiga xizmat qiladi. O'zbekiston bu sohada o'z imkoniyatlaridan to'liq foydalansa, nafaqat Markaziy Osiyoda, balki butun mintaqada ko'ngilochar turizm markaziga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO) hisobotlari, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Turizm to'g'risida"gi Qonuni, 2019.
3. Karimov Sh., "Zamonaviy turizm asoslari", Toshkent: Iqtisodiyot, 2022.
4. Xodjayev A., "Turizm menejmenti", Toshkent: Oliy ta'lim, 2021.
5. www.unwto.org
6. www.uzbektourism.uz

BARQAROR TURIZMDA INNOVATSION YO'NALISH — KVEST TURIZMI

Husenova Madina Farxodovna

Buxoro davlat universiteti, "Turizm va mehmonxona

xo'jaligi" kafedra o'qituvchisi

e-mail: husenova.bsu@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada kvest turizmi tushunchasi, uning zamonaviy turizmga tutgan o'rni hamda O'zbekiston sharoitida barqaror turizmni rivojlantirishdagi ahamiyati yoritilgan. Kvest-turlarni amaliyotga tatbiq etish orqali sayyohlarning faolligi, bilim olishga qiziqishi va mahalliy madaniy merosga hurmati oshishi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: kvest, kvest turizmi, barqaror turizm, interaktiv sayohat, gamifikatsiya, turizmga innovatsiyalar, madaniy meros

Inson jamiyatning bir bo'lagi sifatida doimiy rivojlanish holatida bo'ladi, bu uning atrofidagi hamma narsada, butun insoniyat uchun ilmiy kashfiyot bo'ladimi yoki bir alohida shaxsning o'z-o'zini takomillashtirishida namoyon bo'ladi. Bugungi kunda turizm sohasida barqaror rivojlanish tamoyillarini qo'llash global zaruratga aylandi. Barqaror turizmning maqsadi — iqtisodiy foyda bilan bir qatorda ekologik muvozanatni saqlash, madaniy merosni asrash va mahalliy aholining manfaatlarini himoya qilishdir. Shu jihatdan, innovatsion yondashuvlardan biri bo'lgan kvest turizmi O'zbekiston turizm tarmog'ida yangi imkoniyatlar eshigini ochmoqda.

"Kvest" ("quest") so'zi ingliz tilidan "sarguzasht qidirish" degan ma'noni anglatadi. Mashhur kitob, film, o'yin yoki afsonadan bo'lgan qahramonga hech bo'lmaganda vaqtincha aylanish g'oyasi kvest yordamida amalga oshiriladi va nafaqat bolalarni, balki kattalar auditoriyasini ham qiziqitira olish imkoniyatiga ega. Yoshlar asosan, sarguzashtga ishqiboz, o'z bilimini oshirishga intiluvchi,

tashrif buyurgan mamlakati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishni xohlovchi va o'z navbatida aktiv turizm turini tanlash kabi xususiyatlarga ega ekanligi tufayli, ularga noodatiy turizm turini ya'ni "Bukhara: A Timeless Jewel on the Silk Road" kvest turini taklif etamiz.

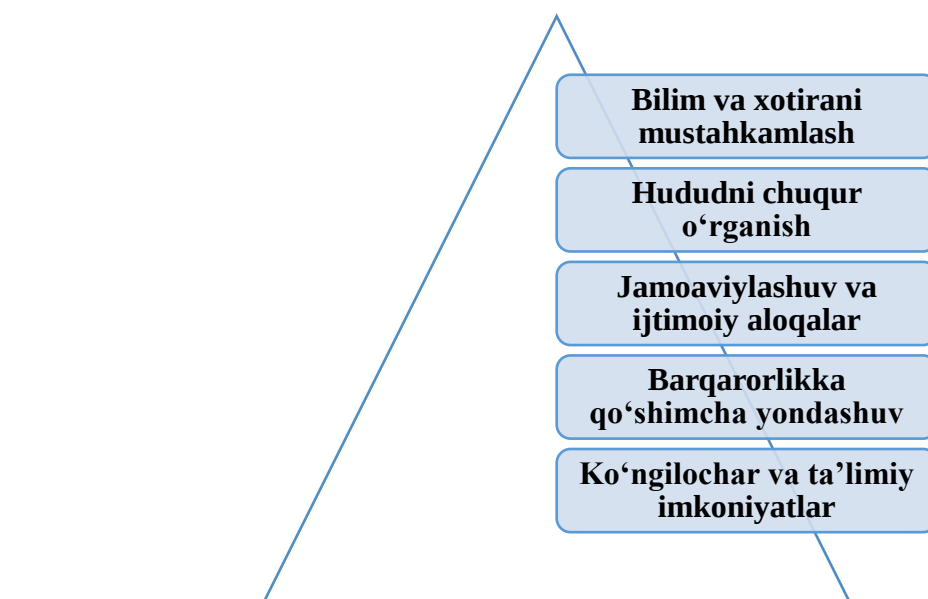
Kvest g'oyasi ilk bor, 1990-yilda Amerika maktablarida o'quvchilarning bilim olishga intilishini rag'batlantirish va umumiy o'zlashtirishini oshirish uchun foydalanila boshlangan, chunki kvestning maqsadi ularning taqdimot, loyiha yoki insho yaratishi edi. Biroz keyinroq kvest yirik kompaniyalar reklamasida, ko'ngillilar tomonidan ijtimoiy masalalarga jalb qilishda va boshqa ko'plab sohalarda foydalanilgan.

Kvest-tur – bu individual turistlar yoki turistik guruhlar uchun maxsus tanlangan ob'ektlarga tashrifni tashkil etish bo'yicha xizmat bo'lib, u ko'rsatilgan obyektlarni kuzatish, boshqa subyektlar bilan muloqot qilish va malakali mutaxassis rahbarligida mantiqiy masalalarni hal qilish orqali tanishish va o'rganishdan iboratdir.²¹²

Turistik kvest ekskursiyaning innovatsion shakli sifatida o'z bilim, aql, zukkolik, kuch, ijodkorligidan foydalangan holda barcha topshiriqlarni bajarishi va ma'lum vaqt ichida masofani bosib o'tishi kerak bo'lgan jamoa ishtirok etadigan faol, sarguzasht o'yinidir. Topshiriqni bajargandan so'ng, jamoa keyingi nuqtaga yo'nalish oladi. Shunday qilib, barcha nazorat punktlaridan o'tgandan so'ng, ishtirokchilar oxirida marraga yetib borishlari kerak. Nuqtalar (darajalar) soni va ularning murakkabligi har bir o'yin uchun alohida belgilanadi. Kvest marshrutidan o'tish vaqtida nafaqat atrof-muhitdagi turistik ob'ektlar bilan tanishish, balki fikrlash, jismoniy qobiliyatlarni mashq qilish, kundalik hayotdan dam olish va ko'plab taassurotlarga ega bo'lish mumkin.

Kvestlar bilimlarni oshirish, ko'ngilochar, jipslashuvga qaratilgan va boshqa ko'plab yo'nalishlarda bo'lishi mumkin. Kvest turni tashkil etishning asosiy maqsadi, Shahar yoki mintaqaning diqqatga sazovor joylari, tarixiy qadamjolari, tabiati haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lish. Boshqa turlardan kvest turning asosiy farqi shundaki, turist har bir obyekttni tubdan o'rganishga, turistik destinatsiya haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lishga intiladi, hamda mahalliy diqqatga sazovor joylarni targ'ib qilish, ekologik va madaniy merosni qadrlash orqali barqaror turizmni qo'llab-quvvatlaydi.

Kvestlarda sayohat: ishtirokchi faqat obyekttni ko'rib o'tirmaydi — u har bir manbani faol izlaydi, mulohaza qiladi, tadqiq qiladi va natijada sayohat uning xotirasida hissiy hamda intellektual muhr bilan qoladi.

1-diagramma. Kvest turning maqsadlari²¹³

²¹² Gubarenko, A. (2020). *Quest Excursion, as Interactive Form of Excursion Service*. Semantic Scholar.

²¹³ Singh, A., & Newmeyer, C. (2022). *Quest – Tourism: Interactive and Experiential Approaches in Travel*. Springer.

Turistik kvestning marshruti kvest ishtirokchilarining turistik qiziqishini uygʻotadigan joylar boʻylab tuziladi. Kvestdan oʻtishda nafaqat koʻngil ochish, balki shahar yoki mintaqaning ekskursiya obyektlari haqida yangi bilimlarga ega boʻlish imkoniyati mavjud. Bundan kelib chiqadiki, ekskursiya kvestining obyektlari mintaqaning turistik resurslaridir. Ularga tabiat, madaniy-tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy diqqatga sazovor joylarni kiritish mumkin, ular turistlar uchun qiziqish uygʻotadi²¹⁴. Kvest turlar:

- madaniy-maʼrifiy,
- ekologik,
- shahar (urban) yoki
- koʻngilochar shakllarda boʻlishi mumkin.

Oʻzbekistonda kvest turizmini rivojlantirishga oid loyihalardan biri — “A Timeless Jewel on the Silk Road” (“Ipak yoʻlining abadiy gavhari”) deb nomlangan kvest-turdir. Ushbu tur-marshrut Buxoro viloyati boʻylab tashkil etilib, ishtirokchilarni shahar diqqatga sazovor joylari, tarixiy obidalar, hunarmandchilik markazlari va tabiiy manzaralar bilan interaktiv tarzda tanishtiradi.

Kvest jarayonida:

- turistlar guruhlariga ajratiladi;
- 15 ta topshiriq 2 kun ichida bajariladi;
- har bir topshiriq uchun 30 ball beriladi (umumiy 450 ballgacha);
- eng yuqori ball toʻplagan guruh gʻolib deb topiladi va esdalik sovgʻalari bilan taqdirlanadi.

Bu shakldagi kvest turizmi ishtirokchilarni shunchaki kuzatuvchi emas, balki faol tadqiqotchi boʻlishini taʼminlaydi. Natijada, Buxoroning tarixi, madaniyati va tabiatiga oid bilimlar mustahkamlanadi hamda sayohat jarayoni unutilmas taassurot qoldiradi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, “A Timeless Jewel on the Silk Road” kvest-turi misolida barqaror turizmga olib boruvchi yoʻl izlanish, tajriba va hissiy anglash orqali kechadi. Shu bois, kvest turizmini Oʻzbekistonning milliy turizm siyosatida barqaror rivojlanishni taʼminlovchi ustuvor yoʻnalish sifatida eʼtirof etish maqsadga muvofiqdir. Kelajakda bu yoʻnalishni ilmiy asosda oʻrganish, hududiy brendlar bilan integratsiya qilish va xalqaro darajada targʻib etish orqali Oʻzbekistonni Markaziy Osiyoda barqaror turizmning ilgʻor markaziga aylantirish imkoniyati mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aall, C. (2014). *Sustainable Tourism in Practice: Promoting or Perverting?* Sustainability, 6(5), 2562–2580.
2. Corrêa, F., & Kitano, F. (2015). *Gamification in Tourism: Analysis of Brazil Quest Game*. ResearchGate.
3. Нехаева Н. Е. Культурно-исторические объекты Мордовии: возможности их использования в туризме / Н. Е. Нехаева // Финно-угорское пространство в туристском измерении Материалы 1-й международной научно-практической конференции. Редколлегия: М.А. Жулина, А.М. Носонов, Л.В. Сотова, М. В. Уткина. 2011. – С. 266-271.
4. Gubarenko, A. (2020). *Quest Excursion, as Interactive Form of Excursion Service*. Semantic Scholar.
5. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). *Does Gamification Work? — A Literature Review of Empirical Studies on Gamification*. ResearchGate.
6. Pavlova, E. (2024). *Challenges and Prospects of Quest-Tourism Development in Saint Petersburg and the Leningrad Region*. Directory of Open Access Journals (DOAJ).
7. Pasca, S., de Lima, L. A., & Correia, A. (2021). *Gamification in Tourism and Hospitality Research in the Era of COVID-19*. Emerald Insight.
8. Shiro, Y. (2021). *Tourist Quests as Branding Tool*. SCITEPRESS.

²¹⁴ Нехаева Н. Е. Культурно-исторические объекты Мордовии: возможности их использования в туризме / Н. Е. Нехаева // Финно-угорское пространство в туристском измерении Материалы 1-й международной научно-практической конференции. Редколлегия: М.А. Жулина, А.М. Носонов, Л.В. Сотова, М. В. Уткина. 2011. – С. 266-271.

9. Singh, A., & Newmeyer, C. (2022). *Quest – Tourism: Interactive and Experiential Approaches in Travel*. Springer.

HUDUDDA TIBBIYOT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI HUDUDYIY IQTISODIYOTNING BARQAROR O‘SISHINI TA’MINLASH: QABUL QILUVCHI MAMLUKAT UCHUN AFZALLIKLAR

Ismoilova Firuza Ulug‘bek qizi

Buxoro davlat universiteti,

Iqtisodiyot va turizm fakulteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: mazkur maqolada tibbiyot turizmining qabul qiluvchi mamlakatlar uchun iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik afzalliklari tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy maqsadi — tibbiyot turizmi orqali hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlash va mahalliy aholi farovonligini oshirish imkoniyatlarini aniqlashdan iborat. Tahlil natijalariga ko‘ra, tibbiyot turizmi xorijiy investitsiyalarni jalb etish, yangi ish o‘rinlarini yaratish, sog‘liqni saqlash tizimi sifatini yaxshilash hamda turizm infratuzilmasini rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘rishning muhim omili sifatida namoyon bo‘ladi. Shuningdek, bu jarayon ijtimoiy jihatdan sog‘lom turmush tarzini shakllantiradi va ekologik barqaror turizm klasterlarining rivojlanishiga zamin yaratadi. Tadqiqotda Malayziya, Hindiston, Tailand, Saudiya Arabistoni, Tayvan va Kosta-Rika misollarida tibbiyot turizmining ijobiy natijalari ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Tibbiyot turizmi, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy rivojlanish, hududiy integratsiya, sog‘liqni saqlash tizimi.

Abstract.

This article analyzes the economic, social, and environmental benefits of medical tourism for destination countries. The main objective of the study is to identify how medical tourism contributes to regional economic sustainability and enhances local community well-being. The findings show that medical tourism serves as a significant driver of economic growth by attracting foreign investment, creating employment, improving healthcare quality, and developing tourism infrastructure. Moreover, it promotes a healthy lifestyle and supports the development of environmentally sustainable tourism clusters. The study illustrates these effects through examples from Malaysia, India, Thailand, Saudi Arabia, Taiwan, and Costa Rica.

Keywords: Medical tourism, economic sustainability, social development, regional growth, healthcare system.

Kirish.

Tibbiyot turizmi bemorlarning o‘z yashash mamlakatini tark etib, odatda jarrohlik kabi tibbiy xizmatlarni chet elda olish niyatida amalga oshiriladigan, rasmiy chegaralararo tibbiy xizmat kelishuvlaridan tashqari bo‘lgan tashriflaridir.²¹⁵ Bugungi kunda odamlar sog‘liqlarini saqlash yoki mavjud kasalliklarini tezroq, xavfsizroq, sifatli va xarajat jihatdan samarali tarzda davolash maqsadida turli mamlakatlarga sayohat qilishga intilmoqda. Jahon aholisining tez qarishi, noto‘g‘ri ovqatlanish, og‘ir yashash sharoitlari va surunkali kasalliklarning ortishi sog‘liq turizmi talabining oshishiga olib keldi. Shu potentsialni ko‘radigan mamlakatlar sog‘liq turizmini yuqori qo‘shimcha qiymat bilan milliy siyosatga aylantiradi va katta miqdorda xorijiy valyuta tushumini kafolatlaydi.²¹⁶ Tibbiyot turizmi Osiyo mamlakatlarida, kamida so‘nggi bir necha o‘n yillik davomida, keng rivojlangan. Osiyo mamlakatlari tibbiyot turizmi uchun afzal tanlov sifatida ko‘rinadi. Tailand, Hindiston, Tayvan va Singapur kabi mamlakatlar global tibbiyot turizmi markaziga aylangan. Tibbiyot turizmi talabining ortishini qondirish maqsadida, bu mamlakatlar sog‘liqni saqlash tizimiga — infratuzilma, xizmat ko‘rsatish sharoitlari va akkreditatsiyadan o‘tgan tibbiy xizmatlarni taklif qilishga — katta mablag‘ sarflagan (NaRanong & NaRanong, 2011). Tibbiyot turizmi shuningdek, Yevropa hamda Shimoliy va Janubiy Amerika mamlakatlarida ham rivojlanish sur‘atiga ega bo‘lgan.

²¹⁵ Whittaker A: Pleasure and pain: Medical travel in Asia. Glob Public Health. 2008, 3: 271-10.1080/17441690701463936.

²¹⁶ Erdem H. The Role of Health Tourism in the Development of the Country and its Impacts on Employment : дис. – PhD Thesis, Near East University, Nicosia, 2021.

Sharqiy va Markaziy Yevropa mamlakatlari past xarajatlar va munosib to'lovlar tufayli mashhur tibbiyot turizmi manzillariga aylanmoqda. Ko'plab boshqa mamlakatlar qatorida, Yevropadagi tibbiyot turizmi asosan texnologik jihatdan ilg'or mamlakatlar tomonidan ilgari surilgan. Bemorlar, shifokorlar va sog'liqni saqlash mutaxassislarining malakasi nisbatan yuqori bo'lgan joylarda, yaxshiroq tibbiy xizmat va mukammal davolanish imkoniyatiga ega bo'lishi mumkin.²¹⁷

2. Metodologiya.

Ushbu tadqiqot tibbiyot turizmining qabul qiluvchi mamlakatlar, xususan O'zbekiston uchun iqtisodiy, ijtimoiy va hududiy afzalliklarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida avvalo xalqaro adabiyotlar, dissertatsiyalar va ilmiy maqolalar (Whittaker, 2008; Erdem, 2021; NaRanong & NaRanong, 2011; Uygun & Ekiz, 2016) tahlil qilindi. Shuningdek, Osiyo, Yevropa va Amerika mamlakatlaridagi tibbiyot turizmi rivojlanish tajribasi o'rganilib, ularning iqtisodiy va ijtimoiy foydalari solishtirma tahlil qilindi. Tibbiyot turizmining qabul qiluvchi mamlakatlar uchun asosiy afzalliklari — daromad keltirish, ish o'rinlarini yaratish, sog'liqni saqlash infratuzilmasini rivojlantirish, malakali kadrlar jalb qilish va hududiy barqarorlikni ta'minlash — jadval va statistik ko'rsatkichlar yordamida tizimli ravishda tahlil qilindi. Tadqiqotning yakuniy bosqichida O'zbekiston kontekstida tibbiyot turizmini rivojlantirishning strategik imkoniyatlari va istiqbollari, shuningdek hududiy va ekologik omillar hisobga olindi. Shu yondashuv orqali tibbiyot turizmining mamlakat iqtisodiyoti, ijtimoiy farovonligi va hududiy rivojlanishga ta'siri ilmiy asoslangan holda aniqlandi.

3. Tahlil va natijalar

Hududda tibbiyot turizmini rivojlantirish qabul qiluvchi mamlakatlar uchun nafaqat iqtisodiy daromad keltiruvchi manba, balki ijtimoiy va ekologik jihatdan ham barqaror rivojlanishga xizmat qiluvchi omil sifatida ahamiyat kasb etadi.

Quyidagi jadvalda tibbiyot turizmining qabul qiluvchi mamlakat uchun asosiy afzalliklari keltirilgan.

Jadval-1

Omilar	Afzalliklar	Tavsif
Iqtisodiy	Daromad keltiradi	Xorijiy bemorlar hududga mablag' olib keladi, valyuta tushumini oshiradi
	Ish o'rinlarini yaratadi	Klinikalar, mehmonxonalar va turizm infratuzilmasi yangi ish o'rinlarini ta'minlaydi
	Investitsiyalarni rag'batlantiradi	Sog'liqni saqlash va mehmonxona infratuzilmasiga investitsiyalar kiradi
	Brain drainni kamaytiradi	Chetda ishlayotgan shifokorlar qaytariladi va malakali kadrlar hududda qoladi ²¹⁸
Ijtimoiy	Sog'liqni saqlash sifati oshadi	Ilg'or texnologiyalar va malakali mutaxassislar hududda xizmat qiladi
	Mahalliy aholi foyda oladi	Tibbiy infratuzilma turistlar bilan birga mahalliy bemorlarga ham xizmat qiladi
	Bilim va texnologiyalar almashinuvi	Xorijiy bemorlar bilan ishlash orqali tajriba almashinuvi yuz beradi ²¹⁹

²¹⁷ Uygun M., Ekiz E. An overview of health tourism within the context of Turkey's tourism strategy (2023) //Journal of Hospitality and Tourism. – 2016. – T. 14. – №. 1. – C. 18-26.

²¹⁸ Smith R, Martínez Álvarez M, Chanda R. *Medical tourism: A review of the literature and analysis of a role for bi-lateral trade*. Health Policy. 2011;103:276-282. doi: 10.1016/j.healthpol.2011.06.009

²¹⁹ Bookman & Bookman, 2007, *Medical Tourism in Developing Countries*, Palgrave Macmillan NaRanong & NaRanong, 2011

Omillar	Afzalliklar	Tavsif
	Sog'lom turmush tarzi	Mahalliy aholida profilaktika va sog'lom turmush tarzi rivojlanadi
Hududiy ekologik /	Sog'lom turizm klasterlari	Sog'lom va tibbiy turizm klasterlari yaratilib, hududiy rivojlanish qo'llab-quvvatlanadi
	Turizm sektorining o'sishi	Tibbiyot va turizm sohalari sinergetik rivojlantirilib, hududiy iqtisodiy barqarorlik oshadi

Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar tibbiyot turizmining qabul qiluvchi mamlakatlar uchun iqtisodiy, ijtimoiy va hududiy jihatdan muhim afzalliklarga ega ekanligini ko'rsatadi.

1. Iqtisodiy afzalliklar. Tibbiyot turizmi ko'plab mamlakatlarda iqtisodiy o'sishning muhim manbai sifatida qaralmoqda. Misol uchun, Malayziyada tibbiyot turizmidan tushgan daromad 2008–2019 yillar davomida sezilarli darajada oshgan bo'lib, bu mamlakat iqtisodiyotiga yiliga millionlab AQSh dollari miqdorida foyda keltirmoqda (*Ormond, M., 2014*).²²⁰ Bunday holat qabul qiluvchi davlatga nafaqat to'g'ridan-to'g'ri valyuta oqimini ta'minlaydi, balki sog'liqni saqlash infratuzilmasiga qo'shimcha investitsiyalar jalb etadi.

Shuningdek, Hindiston va Tailandda tibbiyot turizmi rivojlanishi natijasida xususiy klinikalar va xalqaro standartlarga javob beruvchi shifoxonalar soni ortgan. Bu esa mamlakatga kirayotgan xorijiy investitsiyalar hajmini oshirib, sog'liqni saqlash tizimi samaradorligini kuchaytirmoqda (*Phua K.-L., 2016*).²²¹ Shunday qilib, tibbiyot turizmi iqtisodiy faoliyatni jonlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lmoqda.

2. Ijtimoiy afzalliklar. Tibbiyot turizmi nafaqat iqtisodiy daromad manbai, balki mahalliy aholi uchun yangi ijtimoiy imkoniyatlarni ham yaratadi. Masalan, Saudiya Arabistonida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, tibbiyot turizmi sektori mahalliy aholining bandlik darajasini oshirib, sog'liqni saqlash va xizmat ko'rsatish sohalarda minglab yangi ish o'rinlari yaratgan (*Al Akayleh, F., 2019*).²²²

Bundan tashqari, Tayvanda tibbiyot turizmining rivojlanishi natijasida tibbiy xizmat sifati oshgan, klinikalarda ilg'or texnologiyalar joriy etilgan, va sog'liqni saqlash xodimlari malakasi yuksalgan (*Gholipour H.F. et al., 2024*).²²³ Shu tarzda, tibbiyot turizmi mahalliy sog'liqni saqlash tizimining modernizatsiyasiga va aholining sog'lom turmush tarzini qo'llab-quvvatlashga xizmat qilmoqda.

3. Hududiy va ekologik afzalliklar. Tibbiyot turizmi ko'pincha turizmning boshqa turlari bilan sinergetik tarzda rivojlanadi. Bunga yorqin misol — Kosta-Rika tajribasi. Bu mamlakatda tibbiy turizm ekoturizm bilan uyg'unlashtirilgan bo'lib, nafaqat sog'liqni tiklash, balki tabiiy muhitda dam olish imkonini ham beradi. Bu yondashuv mahalliy iqtisodiyotni mustahkamlaydi, ekologik tozalikni saqlaydi va hududiy turizm klasterlarining barqaror rivojlanishiga zamin yaratadi²²⁴ (*Tourism in Costa Rica, 2024*).

Umuman olganda, tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu soha sog'liqni saqlash, turizm, infratuzilma va bandlik o'rtasida kuchli o'zaro bog'liqlikni yaratadi. Shu bois, tibbiyot turizmini hududiy iqtisodiy o'sishni rag'batlantiruvchi strategik yo'nalish sifatida rivojlantirish zarur.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, tibbiyot turizmini rivojlantirish O'zbekiston uchun strategik jihatdan muhim imkoniyat yaratadi. Xorijiy bemorlar oqimi mamlakat iqtisodiyotiga to'g'ridan-to'g'ri valyuta tushumini olib kiradi, sog'liqni saqlash va turizm infratuzilmasiga

²²⁰ "Medical tourism in Malaysia: how can we better identify and manage its advantages and disadvantages?" *BMC Public Health*. 2014;14:138. DOI: 10.1186/1471-2458-14-138.

²²¹ Phua K.-L. Cross-border medical tourism: A typology and agenda for research for the South-East Asian region. *ASEAN Journal on Hospitality and Tourism*. 2008;7(2):169-177. DOI: 10.5614/ajht.2008.7.2.03.

²²² Al Akayleh F. *Medical tourism market and its impact on economic activity and employment – evidence from Saudi Arabia*. Sci.Int. (Lahore). 2019;31(2):177-185. Havola: <https://sci-int.com/pdf/636647734179412608.pdf>

²²³ Gholipour H. F., Esfandiar K. *Does medical tourism promote growth in healthcare sector?* European Journal of Health Economics. 2024;26(2):233-241. DOI:10.1007/s10198-024-01700-3.

²²⁴ Costa Rica: data shows medical tourism recovery. IMTJ News. 2022;12 August. URL: <https://www.laingbuissonnews.com/imtj/news-imtj/costa-rica-data-shows-medical-tourism-recovery/>

investitsiyalarni rag'batlantiradi hamda yangi ish o'rinlarini yaratadi. Shuningdek, tibbiyot turizmi mahalliy sog'liqni saqlash tizimini modernizatsiya qilish, malakali kadrlarni jalb qilish va bilim hamda texnologiyalar almashinuvini rivojlantirish imkonini beradi. Hududiy va ekologik barqarorlik nuqtai nazaridan, tibbiyot turizmi boshqa turizm turlari bilan sinergetik tarzda rivojlanib, hududiy iqtisodiyotni mustahkamlashga hissa qo'shadi.

O'zbekiston kontekstida tibbiyot turizmini samarali rivojlantirish uchun strategik yondashuv va milliy siyosatni shakllantirish zarur. Bu sohani rivojlantirish nafaqat iqtisodiy va ijtimoiy salohiyatni oshiradi, balki xalqaro miqyosda mamlakatning raqobatbardoshligini kuchaytiradi hamda sog'lom turizm klasterlarini yaratishga zamin tayyorlaydi. Shu bois, tibbiyot turizmini hududiy rivojlanishning asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida rivojlantirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Whittaker A: Pleasure and pain: Medical travel in Asia. *Glob Public Health*. 2008, 3: 271-10.1080/17441690701463936.
2. "Erdem H. The Role of Health Tourism in the Development of the Country and its Impacts on Employment : дис. – PhD Thesis, Near East University, Nicosia, 2021.
3. Uygun M., Ekiz E. An overview of health tourism within the context of Turkey's tourism strategy (2023) // *Journal of Hospitality and Tourism*. – 2016. – T. 14. – №. 1. – C. 18-26.
4. Smith R, Martínez Álvarez M, Chanda R. *Medical tourism: A review of the literature and analysis of a role for bi-lateral trade*. *Health Policy*. 2011;103:276-282. doi: 10.1016/j.healthpol.2011.06.009
5. Bookman & Bookman, 2007, *Medical Tourism in Developing Countries*, Palgrave Macmillan NaRanong & NaRanong, 2011
6. Medical tourism in Malaysia: how can we better identify and manage its advantages and disadvantages?" *BMC Public Health*. 2014;14:138. DOI: 10.1186/1471-2458-14-138.
7. Phua K.-L. Cross-border medical tourism: A typology and agenda for research for the South-East Asian region. *ASEAN Journal on Hospitality and Tourism*. 2008;7(2):169-177. DOI: 10.5614/ajht.2008.7.2.03.
8. Al Akayleh F. *Medical tourism market and its impact on economic activity and employment – evidence from Saudi Arabia*. *Sci.Int. (Lahore)*. 2019;31(2):177-185. Havola: <https://sci-int.com/pdf/636647734179412608.pdf>
9. Gholipour H. F., Esfandiar K. *Does medical tourism promote growth in healthcare sector?* *European Journal of Health Economics*. 2024;26(2):233-241. DOI:10.1007/s10198-024-01700-3.
10. *Costa Rica: data shows medical tourism recovery*. *IMTJ News*. 2022;12 August. URL: <https://www.laingbuissonnews.com/imtj/news-imtj/costa-rica-data-shows-medical-tourism-recovery/>

UTILIZING ADVANCED STRATEGIC MANAGEMENT FRAMEWORKS FOR THE RESILIENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN BUKHARA

Orziev Kuvonchbek

*Student of Faculty of Economics and Management,
Bukhara State University*

Shafolat Kadirova Khabibulloevna

*Lecturer of Department of Tourism and Hotel management,
Bukhara State University*

The ancient city of Bukhara, a central pillar of the historical Silk Road and an officially designated UNESCO World Heritage Site, currently faces a profound management paradox. The city must maximize the significant economic benefits derived from tourism—a sector pivotal to Uzbekistan's national development strategy—while simultaneously ensuring the robust, long-term safeguarding of its exceptionally fragile cultural, architectural, and ecological assets. The pre-pandemic surge in visitor numbers (Uzbekistan recorded approximately **6.7 million** tourists in 2019) underscores the urgency of this dilemma. Unmanaged growth risks accelerating the physical degradation of historic structures (such as the mud-brick architecture of the Old City and the structural

stress on sites like the Poi Kalyan Minaret), overwhelming critical local infrastructure (water and energy supply), and disrupting the socio-cultural fabric of the resident community.

This dynamic necessitates an immediate and mandatory shift from traditional **reactive, regulatory measures** to **proactive, complex, and technologically-informed management strategies**. This transition is essential for enhancing the destination's resilience, securing its enduring global appeal, and guaranteeing the viability of its resource base for future generations. This research analyzes three advanced, interconnected management frameworks—Dynamic Capacity and Digital Visitor Management (DCDVM), Integrated Cultural Heritage Governance (ICHG), and Green Supply Chain and Resource Efficiency (GSCRE)—which serve as the foundational pillars for achieving genuine, measurable, and long-lasting sustainable tourism development within the Bukhara region.

The DCDVM strategy is designed to modernize visitor flow control, moving beyond outdated static planning to implement scientific, real-time management that preemptively mitigates the acute detrimental effects of 'overtourism' at culturally sensitive focal points.

DCDVM requires the immediate deployment of a sophisticated **smart technology infrastructure**. This includes **Internet of Things (IoT) sensors** embedded across key heritage zones, **Wi-Fi and mobile data analytics**, and **Artificial Intelligence (AI)-driven predictive modeling**. This integrated system is specifically engineered to continuously measure and manage the **Real-Time Carrying Capacity** of highly concentrated areas, such including the Poi Kalyan Complex, the Lyabi Hauz area, and key trade domes. The AI component utilizes machine learning to forecast peak visitation periods based on inputs like flight arrivals, local event schedules, and weather patterns. Based on this continuous data analysis, management can:

Dynamically Adjust Access: Implement variable entry quotas and adjust access times to historical structures minute-by-minute to prevent overcrowding and physical abrasion.

Optimize Pricing: Utilize dynamic pricing structures to incentivize off-peak visits and manage demand, ensuring equitable access while generating premium revenue during high-stress periods.

Guide Dispersal: Provide real-time route guidance via tourist mobile applications and digital signposts, actively steering visitors away from congested bottlenecks toward secondary, equally valuable heritage sites and local neighborhoods, thereby distributing the tourism load.

Traditional, fixed carrying capacity models are globally acknowledged as insufficient for managing complex, *living* historic sites because they fail to account for the daily fluctuations in environmental conditions, structural vulnerability, and local community tolerance. The adoption of a digital, predictive visitor management system is vital for optimizing the allocation of site resources and is crucial for minimizing the abrasive physical impact of concentrated human traffic on ancient surfaces and foundations. Furthermore, this digital approach enhances the visitor experience by reducing queue times and improving safety. Academic literature robustly supports the use of digital solutions for enhancing destination sustainability by mitigating overcrowding and optimizing resource utilization, a principle highly relevant to Central Asian heritage sites (Toshniyozova & Nizomova, 2025; Gupta & Sharma, 2025).

The ICHG framework is designed to ensure that all significant tourism management decisions are thoroughly decentralized, participatory, and rigorously aligned with international preservation standards, with a deliberate and primary focus on empowering the permanent resident population.

The cornerstone of this mechanism is the establishment of a powerful **Multi-Stakeholder Steering Committee (MSSC)**. This formal governing body must mandate representation not only from state tourism bodies and municipal planning authorities but, most critically, from the local self-governing bodies, the **Mahalla Committees**. The involvement of the Mahalla is structured to transcend mere consultation, positioning these committees as active, empowered **custodians of cultural integrity**. This grants them formal influence and monitoring powers over:

Development Monitoring: Reviewing and vetoing new construction projects or major renovations within the UNESCO buffer zone to ensure strict adherence to UNESCO-mandated visual coherence, height restrictions, and the use of appropriate traditional materials.

Cultural Preservation: Guaranteeing that authentic local traditions, festivals, and community life are respected, protected, and ethically integrated into the visitor experience, thus safeguarding the city's *living heritage* (UNWTO, 2025).

Equitable Benefit Distribution: Overseeing and advising on policies to ensure tourism revenues (such as licensing fees and development charges) are reinvested directly into Mahalla community infrastructure, services, and local enterprise development.

Direct engagement of local communities, guided by participatory governance principles, is the most effective means to ensure the fair and equitable distribution of socio-economic benefits. This structure fosters a profound sense of local ownership over the tourism resource, which is indispensable for the long-term sustainability of the heritage site. By establishing formal, bottom-up checks on top-down development pressure, the ICHG effectively addresses social sustainability concerns and minimizes the risk of gentrification and displacement, as advocated by participatory governance models in sustainability studies (Hall & Gossling, 2025). The Mahalla, as the closest organizational unit to the residents, serves as a crucial filter ensuring that local concerns are addressed before, not after, large-scale projects are implemented.

The GSCORE strategy acts as the key operational link between the economic viability and environmental protection dimensions of sustainability, focusing on minimizing resource consumption and maximizing the retention of economic value within the Bukhara region.

This mechanism hinges on the implementation of a comprehensive **eco-certification and tiered incentive scheme**. Hotels, guesthouses, and dining establishments that voluntarily commit to internationally recognized environmental standards are incentivized. These standards include achieving measurable targets for:

Resource Efficiency: Significant reduction in per-guest-night water consumption and energy use (e.g., aiming for a **5% carbon emission reduction** in the hospitality sector via smart metering and renewable energy adoption).

Waste Management: Implementation of advanced waste sorting and diversion protocols, moving towards a **Circular Economy** model for materials like linen, food waste, and packaging.

Local Sourcing Mandate: Tourism enterprises must commit to procuring a minimum of **40%** of all perishable goods, services (like laundry and transport), and craft supplies from local producers and suppliers within the Bukhara region.

Enterprises meeting these commitments are rewarded with tangible benefits, such as significant tax advantages, preferential access to state-managed promotional and marketing funds, and the prestigious 'Green Partner' recognition.

Environmentally, the GSCORE strategy facilitates the achievement of concrete, measurable sustainability goals, moving beyond symbolic gestures to deliver quantifiable reductions in the destination's ecological footprint. Economically, this strategy is critically important for combating **economic leakage**, a common phenomenon where tourism revenue rapidly exits the local economy to pay for imported goods and services. By enforcing and supporting the local sourcing mandate, the GSCORE significantly boosts the local economic multiplier effect, ensuring that the retained value from tourism supports regional employment and entrepreneurship. This approach directly contributes to the achievement of **Goal 8 (Decent Work and Economic Growth)** of the UN Sustainable Development Goals (WEF, 2019), transforming tourism into a genuine engine for local prosperity rather than simply an extractive industry.

The long-term success, resilience, and ethical operation of sustainable tourism in Bukhara depend fundamentally on the resolute and unified implementation of these advanced management strategies: DCDVM, ICHG, and GSCORE. By holistically integrating **predictive digital monitoring systems, participatory local governance structures based on the Mahalla model, and powerful green economic incentive mechanisms**, Bukhara can move beyond preservation rhetoric to achieve true management efficacy. This comprehensive strategy will allow the city to effectively manage its invaluable heritage, profoundly empower its local population, and ensure that the economic benefits derived from the tourism sector are both substantial and enduring. In doing so, Bukhara will firmly

cement its status not just as a historical treasure, but as a resilient and globally exemplary model for sustainable heritage tourism management in the 21st century.

References

1. Toshniyozova, N., & Nizomova, D. (2025). The role of digital platforms in sustainable tourism development in Uzbekistan. *Central Asian Journal of Innovative Technologies and Modern Findings*.
2. Hall, C. M., & Gossling, S. (2025). *Sustainable Tourism: A Participatory Governance Approach*. As referenced in *Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan*, CAJITMF.
3. UNWTO (United Nations World Tourism Organization). (2025). *Sustainable Development Tourism Guidelines and Management Practices*.
4. World Economic Forum (WEF). (2019). *The Travel & Tourism Competitiveness Report*. The report emphasizes that technological and policy innovations are needed to address societal, economic, and environmental risks.
5. *Uzbekistan Tourism Industry Statistics*. (Source: <https://tourcentralasia.com/uzbekistan/uzbekistan-tourism-industry-statistics/>).

XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TURIZM SOHASINING STATISTIK HISOBINI YURITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Kamolov Xudoyor Zoyirovich

*O'zbekiston Respublikasi milliy statistika
qo'mitasi kadrlar malakasini oshirish
va statistik tadqiqotlar instituti tayanch doktoranti*

Kirish. Jahonda turizm sohasining o'sishi va iqtisodiyotdagi ulushining ortib borishi turizm faoliyatini to'g'ri hisobga olish, uning makroiqtisodiy ko'rsatkichlarga ta'sirini baholashni talab etmoqda. Turizm statistikasi faqat tashrif buyuruvchilar sonini hisoblash bilan cheklanmay, balki ularning xarajatlari, iqtisodiy munosabatlari, ish o'rinlari va yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasini ham qamrab oladi. Shu bois xalqaro amaliyotda turizm sohasini baholashning yagona standartlariga ehtiyoj ortib bordi.

BMT, Jahon turizm tashkiloti (JTT), Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hamda Evrostat tomonidan ishlab chiqilgan **“Turizm yordamchi hisoblari: tavsiya qilingan uslubiy asos – 2008”** va **“Turizm statistikasi bo'yicha xalqaro tavsiyalar – 2008”** kabi qo'llanmalar shu yo'nalishdagi asosiy xalqaro me'yoriy hujjatlar hisoblanadi. Ushbu hujjatlar **“Milliy hisoblar tizimi – 2008” (MHT-2008)** bilan chambarchas bog'liq bo'lib, milliy hisoblar tizimida turizmning to'la qamrovli aks etishini ta'minlaydi.

1. Turizm statistikasini xalqaro standartlar asosida tashkil etishning zarurati

Turizm sohasi iqtisodiyotning ko'p tarmoqlari bilan bog'liq bo'lgan ko'p qirrali faoliyat turi sanaladi. Shu sababli uning ko'rsatkichlarini to'g'ri shakllantirish milliy hisoblar tizimidagi boshqa ko'rsatkichlar bilan uyg'un bo'lishi shart. MHT-2008 standarti turizm statistikasini quyidagi asosiy printsiplar asosida yuritishni tavsiya etadi:

- milliy hisoblar tizimidagi tasniflagichlarga muvofiqlik;
- uy xo'jaligi, tashqi savdo va to'lov balansi ma'lumotlari bilan uyg'unlik;
- talab va taklif o'rtasidagi mutanosiblik asosida makroiqtisodiy muvozanatni ta'minlash;
- ma'lumotlarni balans shaklida tuzish va hisobotlarda qiyosiy tahlilni yo'lga qo'yish.

Bu yondashuv turizm sohasining iqtisodiy faoliyat turlari bilan bog'liq holda tahlil etilishiga va uning milliy iqtisodiyotdagi o'rnini aniqlashga imkon beradi.

2. Turizm yordamchi hisobi (TYoH)ning ahamiyati va vazifalari

TYoH — bu turizm faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlarini milliy hisoblar tizimi bilan muvofiqlashtirishga xizmat qiladigan maxsus statistik hisobdir. U turizmning iqtisodiyotga ta'sirini kompleks baholashni, ya'ni:

- turizmdan tushgan daromadlar;
- ish o'rinlari yaratilishi;
- tovar va xizmatlar ishlab chiqarilishi;
- tashqi savdoga ta'sirini hisobga olish imkonini yaratadi.

TYoHning asosiy vazifasi — turizm sohasining ishlab chiqarish, iste'mol va investitsiya jarayonlaridagi o'rnini aniqlashdir. Ushbu tizim “quyidan yuqoriga” usulida tuziladi, ya'ni statistik ma'lumotlar aniq kuzatuvlar va so'rovlar orqali jamlanib, milliy hisoblar bazasiga integratsiya qilinadi.

3. Turizm xarajatlarini hisobga olishning xalqaro metodologiyasi

Xalqaro tavsiyalarga ko'ra, turizm xarajatlari faqat iqtisodiy ahamiyatga ega bo'lgan sarf-xarajatlarni o'z ichiga oladi. Ularga quyidagilar kiradi:

- yashash va ovqatlanish xizmatlari;
- transport, madaniy dam olish va sport faoliyatiga sarflar;
- uzoq muddatli iste'mol tovarlari (masalan, kompyuter, avtomobil, zargarlik buyumlari) uchun to'lovlar;
- sovg'alar va mehmonchilik xarajatlari.

Turizm xarajatlari nafaqat tashrif buyuruvchi tomonidan, balki uning nomi bilan uchinchi shaxs yoki yuridik shaxslar tomonidan amalga oshirilgan bo'lishi ham mumkin. Masalan, xizmat safarlarini korxona mablag'idan moliyalashtirish yoki davlat subsidiyalari shular jumlasidandir.

Shu bilan birga, moliyaviy aktivlarni sotib olish, ko'chmas mulk xarid qilish, kredit foizlari yoki boj to'lovlari kabi xarajatlarni turizm xarajati sifatida hisoblanmaydi.

4. Turizm xarajatlari va turizm iste'moli tushunchalarining farqi

Zamonaviy statistikada “turizm iste'moli” tushunchasi “turizm xarajatlari”dan kengroq mazmunga ega. Turizm iste'moli nafaqat pullik operatsiyalarni, balki natura shaklidagi to'lovlar, tovar ayriboshlash yoki davlat subsidiyalari orqali berilgan xizmatlarni ham qamrab oladi.

Masalan, mehmonlarga taqdim etiladigan oziq-ovqatlar, kommunal xizmatlar, ijtimoiy transfert shaklidagi yashash va transport xizmatlari ham turizm iste'moliga kiradi. Bu usul turizmning real iqtisodiy ta'sirini aniqroq ko'rsatishga yordam beradi.

5. Turizm yordamchi hisobi va Milliy hisoblar tizimi o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik

TYoH va MHT-2008 o'rtasidagi bog'liqlik quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ishlab chiqarish sohasi chegaralari bo'yicha** – TYoH ishlab chiqarish faoliyatining turizm bilan bog'liq qo'shilgan qiymatini hisoblaydi va YaIM bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi.
2. **Iste'mol bo'yicha** – korxonalarning xizmat safari xarajatlari MHTda oraliq iste'mol sifatida hisoblansa-da, TYoHda turizm iste'moli sifatida aks ettiriladi.
3. **Taymsher tizimi bo'yicha** – turizm sohasidagi ko'chmas mulk ob'ektlariga nisbatan huquqlar, foydalanish va a'zolik tizimlari MHTda to'liq aks etmagan bo'lsa, TYoH ularni aniq hisobga oladi.

Bu o'zaro muvofiqliklar natijasida turizm faoliyatining iqtisodiy ko'rsatkichlarini real baholash va milliy hisoblar tizimida ularni integratsiya qilish imkoniyati yuzaga keladi.

6. Xulosa va takliflar

Xalqaro standartlarga mos turizm statistikasini yuritish iqtisodiy tahlil va davlat siyosatini samarali yuritishning muhim shartlaridan biri sanaladi. “MHT–2008” va “TYoH–2008” tamoyillarini milliy amaliyotga to'liq joriy etish orqali:

- turizmning yalpi ichki mahsulotga qo'shgan hissasini aniq baholash;
- davlat siyosatini maqsadli rejalashtirish;
- investitsiya va infratuzilmaviy loyihalarni asoslash;
- xalqaro qiyosiy tahlillarni samarali tashkil etish imkonini yaratiladi.

O'zbekiston sharoitida TYoHni to'liq yo'lga qo'yish uchun quyidagi choralarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. Turizm statistikasini yig'ishda yagona milliy metodologiyani ishlab chiqish;
2. Turizm sohasi sub'ektlari (turfirmalar, mehmonxonalar, transport tashkilotlari)ning statistik hisobotlarini raqamlashtirish;
3. Milliy hisoblar tizimi bilan turizm ma'lumotlarini avtomatlashtirilgan integratsiya asosida bog'lash;
4. Xalqaro tavsiyalar asosida turizm xarajatlari va iste'molini tahlil qilish uchun zamonaviy axborot platformasini yaratish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. *Tourism Satellite Account: Recommended Methodological Framework 2008*, Luxembourg, Madrid, New York, Paris, 2010.
2. *International Recommendations for Tourism Statistics 2008 Compilation Guide*, United Nations, New York, 2016.
3. *Tourism Satellite Accounts in Europe*, Luxembourg: European Union, 2019.
4. Milliy hisoblar tizimi – 2008 (Sistem nastionalnykh schetov 2008).
5. O'zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi hisobotlari, 2024.

BUXORO VILOYATIDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Kurbanova Mohinur Xabib qizi

BuxDU, Iqtisodiyot va turizm fakulteti katta o'qituvchisi, i.f.f.d.

Ikromova Shaxinabonu Ilg'or qizi

BuxDU, Iqtisodiyot va turizm fakulteti 1-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada Buxoro turistik mintaqasida barqaror turizm rivojlanishining hozirgi holati kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Buxoroning YuNESKO merosi maqomi mavjud turizm amaliyotlari bilan moslashmagan bo'lib, ommaviy turizmning ekologik va ijtimoiy-madaniy xavflarini muvozanatlash imkoniyati cheklangan. Mazkur ish iqtisodiy foyda bilan merosni saqlashni birlashtiruvchi, "Smart Barqarorlik" konseptual modelini taklif etadi, bu model turizmni innovatsion, diversifikatsiyalangan va barqaror yo'nalishlarda rivojlantirishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: barqaror turizm, smart tourism, smart destinatsion model, smart heritage, diversifikatsiya.

Kirish

Barqaror turizm - bu sayyohlik faoliyatini iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy-madaniy omillarni muvozanatlab rivojlantirishga qaratilgan kompleks jarayon bo'lib, XXI asr turizm rivojlanishining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Global miqyosda barqaror turizm konseptlari YuNESKO, BMT Barqaror Rivojlanish Maqsadlari va Jahon Turizm Tashkiloti tavsiyalariga muvofiq shakllantirilmoqda, bu esa tabiiy va madaniy merosni saqlash, mahalliy jamoalarning ijtimoiy-iqtisodiy manfaatlarini ta'minlash va turizm oqimlarini samarali boshqarish imkonini beradi.

Buxoro viloyati o'zining boy tarixiy merosi, YuNESKOning Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan obidalari, nomoddiy madaniy merosi (maqom san'ati, xalq hunarmandchiligi va an'anaviy marosimlar) bilan O'zbekistonning asosiy turistik markazlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, viloyatda ommaviy turizmning tez sur'atlarda rivojlanishi ekologik yuk, madaniy qadriyatlarning pasayishi va ijtimoiy-madaniy muvozanatning buzilishiga sabab bo'lishi mumkin.

Ushbu maqolada Buxoro viloyatida barqaror turizm rivojlanishining hozirgi holati tahlil qilinadi, mavjud muammolar aniqlanadi va merosni saqlash bilan iqtisodiy rivojlanishni uyg'unlashtiruvchi istiqbolli yo'nalishlar taklif etiladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi - barqaror turizmni rivojlantirish orqali Buxoro viloyatining turistik salohiyatini oshirish, mahalliy jamoalarni qo'llab-quvvatlash va madaniy hamda ekologik qadriyatlarni samarali muhofaza qilishdir.

Barqaror turizm tushunchasi va tamoyillari

Barqaror turizm hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirgan holda, kelajak avlodlarning ham sayohat qilish va tabiatdan foydalanish imkoniyatlarini saqlab qoluvchi turizm shakli hisoblanadi.

Barqarorlikning uch ustuni mavjud bo'lib, jumladan, ekologik - atrof-muhitni saqlash, ijtimoiy-madaniy - merosni va mahalliy jamiyatni saqlash, iqtisodiy - samaradorlik va uzoq muddatlilik. Shuningdek, Buxoro turistik mintaqasini misol qilib olganda barqarorlik Buxoro uchun me'moriy merosni asrash, ziyorat turizmining ijtimoiy-madaniy ta'sirini boshqarishni anglatadi.

Buxoro viloyatining barqaror turizm salohiyati

Buxoro viloyati turizm salohiyati jihatidan mamlakatning eng muhim hududlaridan biri hisoblanadi. Barqaror turizmni rivojlantirish kontekstida viloyatning hozirgi holatini tahlil qilish bir necha asosiy yo'nalish bo'yicha amalga oshiriladi: iqtisodiy, infratuzilma va madaniy-meros himoyasi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 543-sonli qarorida 2026-yilga qadar turizm sohasida erishilishi lozim bo'lgan aniq ko'rsatkichlar belgilangan. Shu jumladan, xorijiy sayyohlar tashrifi 1,8 millionga, ichki turistlar tashrifi esa 4,1 millionga yetkazish rejalashtirilgan. Bu raqamlar Buxoro viloyati uchun barqaror turizmni rivojlantirishda hukumat tomonidan ilgari surilgan strategik vazifalarni aks ettiradi. Mazkur ko'rsatkichlar barqaror turizmning iqtisodiy yo'nalishini mustahkamlash va mahalliy jamoalar manfaatlarini oshirish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Barqaror turizm tamoyillari mehmonxona fondini diversifikatsiya qilishni nazarda tutadi, ya'ni, turistik xizmatlarning turli segmentlarda ta'minlanishi orqali turizm oqimlarini boshqarish va ekologik hamda ijtimoiy yukni kamaytirish mumkin bo'ladi. Buxoro viloyatida mehmonxonalar soni 258 taga, oilaviy mehmon uylari esa 345 taga yetkazish rejalashtirilgan. Bu nafaqat turistik imkoniyatlarni kengaytiradi, balki sayyohlarning turistik tajribasini diversifikatsiya qilgan holda, barqaror turizmni rag'batlantirishga xizmat qiladi.

Buxoro viloyatidagi barqaror turizmni rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri - madaniy merosni himoya qilishdir. Viloyatda mavjud tarixiy obidalar va nomoddiy madaniy merosning saqlanishi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga kiradi. Shu bilan birga, "Qadimgi Poykent" arxeologiya parkini yaratish va 800 dan ortiq madaniy obyektga restavratsiya choralari ko'rilishi Buxoroning tarixiy merosini saqlash bo'yicha amaliy davlat majburiyatlarini ifodalaydi. Bu esa barqaror turizmning madaniy va ekologik komponentlarini uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Buxoroda barqaror turizm rivojlanishidagi muammolar va cheklovlar

Buxoro viloyati o'zining tarixiy va madaniy merosi bilan O'zbekistonning asosiy turistik markazlaridan biri hisoblanadi. Shu bilan birga, barqaror turizmni rivojlantirish jarayonida viloyat bir qator tizimli muammolar va cheklovlarga duch kelmoqda. Ushbu muammolarni uch asosiy yo'nalishda - ekologik, ijtimoiy-madaniy va iqtisodiy-menejment jihatlarida ko'rish mumkin (1-jadval).

1-jadval

Buxoroda barqaror turizm rivojlanishidagi muammo va cheklovlar tahlili

Muammo turi	Aniqlik	Tafsilotlar	Barqarorlikka ta'siri	Ta'sir darajasi
Ekologik muammolar	Suv resurslari va chiqindilar	Turizm oqimining kengayishi natijasida markaziy shaharda suv iste'moli va chiqindilar miqdori oshadi	Suv resurslariga bosim, chiqindilar boshqaruvi muammolari	Yuqori
	Transport havoning ifloslanishi	va Eski Shahar hududida transport harakati haddan tashqari ko'payadi; "yashil transport" infratuzilmasi yetarli emas	Havoning ifloslanishi, transportning ekologik yukini kamaytirishning yetishmasligi	O'rta
Ijtimoiy-madaniy muammolar	Mahalliy aholi va turizm manfaatlari muvozanati	Tarixiy restavratsiya turistik obyektlarga aylantiriladi, mahalliy	Ijtimoiy barqarorlik pasayishi, mahalliy jamoalarning	Yuqori

		aholi markazdan siqib chiqadi	manfaatlarining cheklanishi	
	Nomoddiy merosning yetarli integratsiya-lashmasligi	E'tibor asosan me'moriy inshootlarga qaratilgan; maqom san'ati, hunarmandchilik, an'anaviy urf-odatlar turistik tajribaga to'liq kiritilmagan	Madaniy barqarorlik va turistik tajribaning diversifikatsiyalashuvi cheklanishi	O'rta
Iqtisodiy va menejment muammolari	Mavsumiy turistik oqimning notekisligi	Turistik tashriflar asosan bahor va kuz oylariga to'planadi	Infratuzilma va ish o'rinlarining yil davomida notekis bandligi, iqtisodiy barqarorlik pasayishi	O'rta
	Daromadlarning notekis taqsimlanishi	Daromadlar faqat yirik mehmonxona zanjirlari va markaziy obidalarda to'planadi, kichik mahalliy biznes foyda ololmaydi	Mahalliy iqtisodiyotning yetarlicha rivojlanmasligi, turizm foydasining notekis taqsimlanishi	Yuqori

Barqaror rivojlanish istiqbollari va amaliy yechimlar

Buxoro turistik mintaqasida barqarorlikni ta'minlash uchun kompleks va innovatsion yondashuv zarur. Birinchidan, Smart Heritage va texnologik yechimlar taklif qilish. Eski shaharda turistlar oqimini kuzatish va kamroq gavjum joylarga yo'naltirish, raqamli madaniyatni targ'ib qilish, ya'ni, nomoddiy merosni audio, VR va AR texnologiyalari orqali interaktiv tarzda jonlantirish.

Ikkinchidan, ijtimoiy va madaniy barqarorlikni ta'minlash maqsadida mahalliy aholining turar joy sharoitlarini yaxshilashga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish, hamda hunarmandchilik ustaxonalari, oilaviy taomlar va mahalliy marosimlar orqali madaniy qadriyatlarni saqlash.

Uchinchidan, velosiped va elektromobillardan foydalanadigan turistlar uchun chegirmalar va maxsus infratuzilmani tashkil etish, mehmonxonalarda suv va energiya tejavchi texnologiyalarni joriy etish va ekologik faoliyat yurituvchi muassasalarga soliq imtiyozlari berish.

Xulosa qilib aytganda, Buxoro turistik mintaqasida barqaror turizm rivojlanish istiqbollari yuqori, chunki qonunchilik bazasi va davlat dasturlari mavjud. Biroq, bu salohiyatni to'liq ro'yobga chiqarish uchun infratuzilmani kengaytirish bilan birga, madaniy merosni himoya qilish va mahalliy aholi manfaatlarini ta'minlashga qaratilgan tizimli "Smart barqarorlik" siyosatini amalga oshirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Jeong, J. Y., Karimov, M., Sobirov, Y., Saidmamatov, O., & Marty, P. (2023). Evaluating culturalization strategies for sustainable tourism development in Uzbekistan. *Sustainability*, 15(9), 7727.
2. Usmanovich, R. D. (2025). Sustainable Tourism Resources and Development in Uzbekistan: Strategies, Challenges, and Future Prospects. *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 6(1), 240-247.
3. Akhunova, S., & Askarov, F. (2023). Perspectives for the Further Development of Smart Tourism in Uzbekistan. *YASHIL IQTISODIYOT VA TARAQQIYOT*, 1(maxsus son).
4. Karimov, M., Okmullaev, R., Marty, P., & Saidmamatov, O. (2025). Tourism Sustainability in Uzbekistan: Challenges and Opportunities Along the Silk Road. *Economies*, 13(9), 250.

O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA VIRTUAL TURLARDAN FOYDALANISH

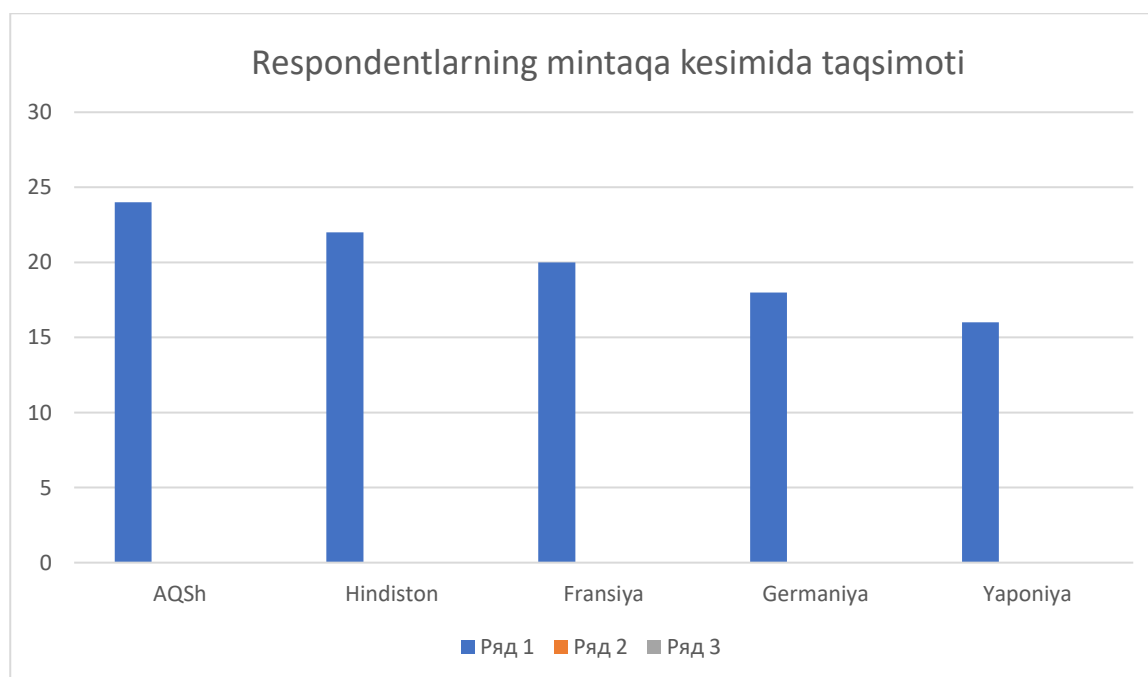
Maxmudova Nodira Uktamovna
Buxoro Davlat Universiteti
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
katta o'qituvchisi, i.f.f.d.
Olimova Marjona Obidovna
Buxdu talabasi

O'zbekistonning turizm sektori so'nggi yillarda sezilarli sur'atlarda rivojlanib bormoqda. Mamlakatning boy madaniy merosi, qadimiy shaharlari va UNESCO ro'yxatiga kiritilgan tarixiy obyektlari xalqaro sayyohlar oqimini jalb etayotgan asosiy omillar sirasiga kiradi. Shu jarayonda virtual turlar — foydalanuvchilarga turli manzillarni masofadan turib ko'rish, o'rganish va interaktiv tajriba olish imkonini beruvchi raqamli texnologiyalar — zamonaviy, axborotga boy va qulay turizm shakli sifatida tobora katta ahamiyat kasb etmoqda. Barqaror turizm nuqtayi nazaridan virtual turlar O'zbekistonda quyidagi uch muhim vazifani bajaradi:

- Nozik va tarixiy obyektlarga tushadigan yuklamani kamaytiradi (Registon, Ichan-Qal'a, Ark).
- Takrorlanmaydigan imkoniyatlarni yaratadi, ya'ni imkoniyati cheklangan, yoshi katta yoki uzoq masofadagi turistlar uchun kirish imkonini oshiradi.
- O'zbekistonning turistik brendini global miqyosda targ'ib qiladi.

Shu bois virtual turlar barqaror turizmning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy tamoyillariga mos keladi. Virtual turizm bo'yicha dunyoda keng ko'lamlı ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Jumladan, xorijiy olimlar virtual reallik (VR/AR) texnologiyalarining sayohatchilar xatti-harakatiga, qaror qabul qilish jarayoniga hamda madaniy bilimlarni o'zlashtirishiga sezilarli ta'sir ko'rsatishini ta'kidlashadi. Tadqiqotlarda virtual turizmning evolyutsiyasi — dastlabki oddiy panorama tasvirlardan tortib, bugungi kunda metaversga asoslangan, yuqori darajada immersiv va interaktiv muhitlargacha bo'lgan rivojlanish bosqichlari batafsil yoritilgan.

Mazkur ilmiy qarashlarni amaliy misollar bilan tasdiqlash maqsadida mualliflar tomonidan o'tkazilgan so'rovnoma xalqaro respondentlarning geografik tarkibi ham o'rganilgan. So'rovda ishtirok etgan turistlar hudud kesimida quyidagicha taqsimlangan(1-diagramma):

1-diagramma. Respondentlarning mintaqa kesimida taqsimoti²²⁵

²²⁵ Muallif ishlanmasi

Bu O'zbekiston madaniy turizmiga turli mintaqalardan katta qiziqish borligini ko'rsatadi. Virtual turlardan xabardorlik bo'yicha savolga :
70% – virtual turlar haqida oldindan xabardor
30% virtual turlar haqida ma'lumotga ega emasligini bildirishgan.

O'zbekiston bo'yicha virtual turlarga qiziqish haqida berilgan savolga:

60% – “albatta foydalanaman”

30% – “balki”

10%- qiziqishi yo'qligini bildirishgan.

Bu raqamlar virtual turlarni ishlab chiqish bo'yicha yuqori talab mavjudligini ko'rsatadi.

Eng talab yuqori bo'lgan shaharlarga qiziqish bo'yicha Samarqand – 40%, Buxoro – 30%, Xiva – 16%, Toshkent – 10% ega bo'ldi.

Bu natijalar real turistik oqim tendensiyalari bilan ham mos keladi.

Til va texnik talablar haqida respondentlar quyidagilarga ehtiyoj yuqori ekanini bildirgan: Tasvir sifatini yaxshilash – 36%; interaktiv elementlar qo'shish – 34%; ko'proq tarjimon tillar qo'shish – 20%

eng talab yuqori til — ingliz tili (50%) tarzida ma'lumotlar berildi.

O'zbekistonda barqaror turizmni rivojlantirishda virtual turlar barqaror turizm strategiyasiga uch asosiy yo'nalishda xizmat qiladi:

1. Ekologik barqarorlik

Tarixiy obidalarining yemirilishi, ortiqcha yuklamasi kamayadi.

Registon, Ark, Ichan-Qal'a kabi obyektlar muhofazasi kuchayadi.

2. Ijtimoiy barqarorlik

Nogironligi bo'lgan shaxslar, keksalar, uzoq hududlardagi odamlar uchun kirish imkoniyati ortadi.

Madaniy merosdan barqaror foydalanish kuchayadi.

3. Iqtisodiy barqarorlik

Virtual turlar orqali real sayohatga bo'lgan qiziqish ortadi. O'zbekistonning xalqaro imiji mustahkamlanadi. VR marketing xarajatlarni kamaytiradi, samaradorlikni oshiradi. Respondentlarning 76% O'zbekistonni virtual turlar orqali targ'ib qilish juda samarali ekanini ta'kidlagan.

Virtual turlar — O'zbekiston turizm sanoati uchun innovatsion, iqtisodiy samarali va barqarorlikka xizmat qiluvchi muhim vosita hisoblanadi.

Virtual turlar turistlarni jalb qilishning yangi mexanizmini yaratadi. Madaniy meros obyektlariga tushadigan ekologik yuklamani kamaytiradi. Turistlar uchun xavfsiz, qulay va arzon muqobil imkoniyat yaratadi. O'zbekistonning xalqaro turizm brendini mustahkamlaydi. Barqaror turizm strategiyasida raqamli innovatsiyaning o'rni ortib boradi. Shunday qilib, sifatli VR kontent ishlab chiqish, ko'p tilli tizim joriy etish, raqamli infratuzilmani kuchaytirish O'zbekistonning barqaror turizm rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

BUXORO VILOYATIDA ICHKI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH: PILOT LOYIHA MISOLI

Nuriddinova Niginabegim Fazliddin qizi

10-1 TUR-24 guruh magistranti

Annotatsiya: ushbu maqolada Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirishning zamonaviy yo'nalishlari, imkoniyatlari va muammolari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda Buxoro viloyatining turistik salohiyati, mavjud infratuzilma, transport tizimi, xizmat ko'rsatish sifati va marketing strategiyalarining samaradorligi o'rganilgan. Maqolada taklif etilgan loyiha asosida mintaqada turistik infratuzilmani modernizatsiya qilish, xizmatlar sifatini oshirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, ekologik va madaniy turizmni kengaytirish, hamda mahalliy aholining iqtisodiy faolligini oshirish masalalariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, ichki turizmni rivojlantirish orqali hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish va Buxoro viloyatini

ichki turizm markaziga aylantirish bo'yicha strategik takliflar ishlab chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mintaqada turizm infratuzilmasiga investitsiyalarni ko'paytirish, marketing siyosatini modernizatsiya qilish va mahalliy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash ichki turizmning barqaror rivojlanishiga olib keladi.

Kalit so'zlar: Ichki turizm, Buxoro viloyati, turizm infratuzilmasi, xizmat sifati, turistik mahsulot, mahalliy iqtisodiyot, raqamli marketing, madaniy meros, ekologik turizm, barqaror rivojlanish.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasida ichki turizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ichki turizm nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki mahalliy aholining madaniy o'zlikni anglashini, tarixiy obidalarini asrashni, yangi ish o'rinlarini yaratishni va hududiy rivojlanishni rag'batlantirishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, ichki turizm mahalliy resurslardan samarali foydalanish, hududiy iqtisodiy barqarorlikni oshirish va ijtimoiy rivojlanishga hissa qo'shishning muhim vositasidir. Buxoro viloyati esa boy tarixiy merosi, qadimiy me'morchiligi, milliy hunarmandchiligi va gastronomik an'analari bilan ajralib turadi. Shaharning qadimiy markazlari, qadimiy masjid va madrasalar, muzeylar, madaniy markazlar va tabiiy manzaralar sayyohlar uchun jozibali maskanlar hisoblanadi. Hududning tarixiy va madaniy boyliklari uni nafaqat mahalliy, balki xalqaro sayyohlar uchun ham diqqatga sazovor qiladi. Shu bilan birga, hududning ijtimoiy-iqtisodiy ahvoli va madaniy merosni saqlashga qaratilgan siyosat ichki turizmning barqaror rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Mavjud infratuzilma, transport tizimi, xizmat ko'rsatish sifati va marketing faoliyatidagi cheklovlar ichki turizmning to'liq rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Masalan, yo'l belgilarining yetishmasligi, mehmonxonalar va homestaylar sonining cheklanganligi, raqamli xizmatlar va onlayn platformalarning yetarli darajada rivojlanmaganligi turistlarning qulay va sifatli tajribasini cheklaydi. Shu bilan birga, marketing strategiyalarining yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi va mahalliy hunarmandchilik mahsulotlarini targ'ib qilish mexanizmlarining zaifligi turistlarni jalb qilish imkoniyatini kamaytiradi. Maqolada Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirishning samarali mexanizmlari ishlab chiqilib, "Hunarmandlar yo'li" nomli pilot loyiha asosida amaliy tavsiyalar beriladi. Loyihaning asosiy maqsadi hududning turizm salohiyatidan maksimal darajada foydalanish, mahalliy aholi daromadini oshirish va ichki sayyohlar oqimini rag'batlantirishdir. Loyiha orqali turizm infratuzilmasi modernizatsiya qilinadi, xizmatlar sifati oshiriladi, raqamli texnologiyalar joriy etiladi va ekologik hamda madaniy turizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, maqolada turizmni rivojlantirish orqali hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish, yangi ish o'rinlarini yaratish, madaniy merosni asrash, mahalliy hunarmandchilikni qo'llab-quvvatlash va ekologik barqarorlikni ta'minlash bo'yicha strategik yo'nalishlar ham batafsil tahlil qilinadi.

Tadqiqot natijalari Buxoro viloyatida ichki turizmni barqaror rivojlantirish uchun zarur bo'lgan chora-tadbirlarni aniqlashga va ilg'or tajribalarni amaliyotga tatbiq etishga yordam beradi. Shu bilan birga, maqola Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirish bo'yicha mavjud xalqaro va milliy tajribalarni solishtiradi, hududdagi imkoniyat va cheklovlarni o'rganadi hamda ilg'or marketing va loyihalashtirish strategiyalarini tavsiya qiladi. Ushbu tadqiqot natijalari nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ega bo'lib, mahalliy hokimiyat organlari, turizm agentliklari va tadbirkorlar uchun foydali tavsiyalar beradi.

Buxoro viloyati boy tarixiy me'morchiligi, milliy hunarmandchiligi va gastronomik an'analari bilan ajralib turadi. Shu bilan birga, infratuzilma va marketing sohasidagi zaifliklar viloyatning turizm salohiyatidan to'liq foydalanishga to'sqinlik qilmoqda. Maqolaning maqsadi Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirish bo'yicha aniq va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish, shuningdek 'Hunarmandlar yo'li' pilot loyihasi orqali tajribaviy usullarni sinovdan o'tkazishdir. So'nggi tadqiqotlar ichki turizmni rivojlantirishda infratuzilma, xizmat sifati va marketingning muhimligini ko'rsatadi. Raqamli platformalar va tematik marshrutlar turistlar e'tiborini oshiradi va hududiy daromadlarni ko'paytiradi. Milliy va mintaqaviy tadqiqotlar Buxoro kabi tarixiy hududlarda tajribaviy (experience-based) turizm yo'nalishlari samarali ekanligini tasdiqlaydi.

Ushbu tadqiqot Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirishning samarali yo'llarini aniqlash va "Hunarmandlar yo'li" pilot loyihasini ishlab chiqish maqsadida olib borildi. Tadqiqot

jarayonida turizm infratuzilmasi, xizmat ko'rsatish sifati, marketing strategiyalari va mahalliy iqtisodiyot bilan bog'liq ma'lumotlar yig'ildi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlardan foydalangan holda amalga oshirildi:

1. Tahliliy metod (Analytical method)

Buxoro viloyatining mavjud turizm infratuzilmasi, transport tizimi, mehmonxona va homestaylar soni, sayyohlik yo'nalishlari, diqqatga sazovor joylar va xizmatlar sifati tizimli tarzda tahlil qilindi. Ushbu metod orqali hududdagi zaif va kuchli tomonlar aniqlanib, ichki turizmning rivojlanish imkoniyatlari baholandi.

2. SWOT-tahlil (SWOT Analysis)

Hududning turizm salohiyatini va ichki turizmni rivojlantirishdagi to'sqinlik qiluvchi omillarni baholash uchun SWOT-tahlil qo'llanildi. Bu metod kuchli tomonlar (Strengths), zaif tomonlar (Weaknesses), imkoniyatlar (Opportunities) va tahdidlarni (Threats) aniqlashga yordam berdi, hamda strategik tavsiyalarni shakllantirish uchun asos bo'ldi.

3. Loyihalashtirish metodikasi (Project Design Methodology)

"Hunarmandlar yo'li" pilot loyihasi ishlab chiqish jarayonida loyiha dizayni, turistik yo'nalishlar va tajribaviy xizmatlar ishlab chiqildi. Bu metod orqali turistik yo'nalishlar, homestaylar, transport va xizmatlar tizimi, shuningdek, raqamli marketing platformalari loyihalashtirildi.

4. Iqtisodiy tahlil (Economic Analysis)

Loyiha xarajatlari, kutilayotgan daromadlar va rentabellik ko'rsatkichlari iqtisodiy metodlar yordamida hisoblandi. Shu jumladan, loyiha byudjeti, infratuzilma modernizatsiyasi, marketing xarajatlari va mahalliy aholi uchun yaratiladigan ish o'rinlari aniqlangan.

5. Ekspert so'rovi va intervyu (Expert Survey and Interviews)

Mahalliy tadbirkorlar, turizm sohasidagi mutaxassislar, ekologiya va madaniyat sohasidagi vakillar bilan intervyular o'tkazildi. Ushbu metod hududdagi real vaziyat, mavjud imkoniyatlar va ichki turizmni rivojlantirishdagi cheklovlarni aniqlashga yordam berdi.

6. Taqqoslash va xalqaro tajribani o'rganish (Comparative and Benchmarking Analysis)

Hudud ichki turizmini rivojlantirish bo'yicha xalqaro tajribalar (Masalan: Malayziya, Gruziya) o'rganilib, ularning samarali amaliyotlari Buxoro viloyatiga moslashtirildi. Bu metod orqali ilg'or tajribalar asosida hududga mos strategik tavsiyalar ishlab chiqildi.

7. Statistik tahlil (Statistical Analysis)

To'plangan ma'lumotlar kvantitativ va sifatli metodlar yordamida tahlil qilindi. Sayyohlar soni, mehmonxona bandligi, xizmatlar sifati bo'yicha olingan ma'lumotlar diagrammalar, jadvallar va statistik ko'rsatkichlar orqali tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirish uchun bir qator imkoniyatlar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

1. Turistik infratuzilma va xizmatlar

Tahlil natijalari Buxoro viloyatida turizm infratuzilmasining mavjudligini, ammo uni modernizatsiya qilish zarurligini ko'rsatdi. Sayyohlar uchun qulay transport tizimi (avtobuslar, marshrutlar, yo'l belgilarining yetarliligi), mehmonxona va homestaylar sonining ko'paytirilishi va xizmatlar sifatining yaxshilanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Loyiha doirasida 10 ta homestay uylari tashkil etilishi va mavjud mehmonxonalarning xizmat ko'rsatish sifatini oshirish rejalashtirilgan.

2. Madaniy va ekologik turizmni rivojlantirish

"Hunarmandlar yo'li" loyihasi orqali Buxoro viloyatining milliy hunarmandchiligi, folklori, gastronomiyasi va tarixiy yodgorliklari sayyohlar uchun jozibador tajriba shaklida taqdim etiladi. Shu bilan birga, ekologik yo'nalishlarda tabiiy landshaftlar, bog'lar va hududning ekologik resurslaridan foydalanish yo'nalishlari ishlab chiqildi.

3. Marketing va raqamli xizmatlar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, raqamli platformalar va onlayn marketing xizmatlarini rivojlantirish orqali ichki sayyohlarni jalb qilish samaradorligini oshirish mumkin. Loyiha doirasida interaktiv veb-sayt, mobil ilova va ijtimoiy tarmoqlar orqali sayyohlar uchun ma'lumot va rezervatsiya xizmatlari taqdim etiladi.

4. Mahalliy iqtisodiyot va ish o'rinlari

Loyiha amalga oshirilgach, Buxoro viloyatida ichki turizm orqali mahalliy iqtisodiyotga sezilarli hissa qo'shilishi kutilmoqda. Taxminan 25–30 ta yangi ish o'ri yaratiladi, 500 dan ortiq ichki sayyohni jalb qilish rejalashtirilgan va homestaylar bandligi 20% ga oshadi. Shu bilan birga, hunarmandchilik mahsulotlari va mahalliy xizmatlar orqali qo'shimcha daromad manbalari yaratiladi.

5. Loyihaning iqtisodiy samaradorligi

Iqtisodiy tahlil natijalariga ko'ra, loyiha byudjeti taxminan 56 000 AQSH dollarini tashkil qiladi. Xarajatlarning asosiy qismi infratuzilma, marketing va raqamli tizimlarga yo'naltiriladi. Shu bilan birga, loyiha realizatsiyasi natijasida hudud iqtisodiyotiga uzoq muddatli foyda kutilmoqda.

6. Ichki turizmning barqaror rivojlanishi

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirish, mavjud resurslardan samarali foydalanish va marketingni modernizatsiya qilish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkin. Loyihaning amalga oshirilishi nafaqat sayyohlar sonini oshiradi, balki mahalliy aholi daromadini ko'paytiradi va hududning xalqaro imijini mustahkamlaydi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, ichki turizmni rivojlantirish Buxoro viloyatida nafaqat iqtisodiy, balki madaniy va ijtimoiy rivojlanish uchun ham muhim vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, loyiha hududning turizm salohiyatini maksimal darajada ochib beradi va boshqa viloyatlar uchun ham moslashtirilishi mumkin bo'lgan model sifatida xizmat qiladi.

Pilot loyiha quyidagi bosqichlardan iborat:

1. Tayyorlov bosqichi (1-2 oy): hudud va ishtirokchilarni tanlash, narx so'rovlarini yig'ish.
2. Infratuzilma va loyiha ishlarini amalga oshirish (3-6 oy): homestaylarni modernizatsiya qilish, yo'l belgilari, infopunktlar.
3. Pilot tadbirlar va marketing (1-3 oy): marshrutlarni sinovdan o'tkazish, raqamli platformani ishga tushirish.
4. Monitoring va baholash (6 oy davomida): turist oqimi va moliyaviy ko'rsatkichlarni kuzatish.

Taxminiy byudjet:

Faoliyat	Xarajat (USD)
Marketing va brendlash	5,000
Web-sayt va ilova	6,000
Homestay modernizatsiyasi (5 ta)	15,000
Shuttle transport (1 minivan)	20,000
Hunarmandlar yo'li faoliyati	3,000
Treninglar	2,000
Operatsion xarajatlar (1 yil)	5,000
Jami	56,000

Eslatma: Xarajatlar taxminiy bo'lib, mahalliy pudratchilar va xizmat ko'rsatuvchilar bilan kelishuv asosida aniqlanadi.

Pilot loyiha Buxoro viloyatining ichki turizm salohiyatini amaliy jihatdan namoyish etadi. Loyihaning ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Mahalliy daromadlarning oshishi va yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishi (ayniqsa, homestaylar va hunarmandchilik markazlari orqali).
- Madaniy merosni saqlash va yoshlarning milliy hunarmandchilikka qiziqishini oshirish.
- Raqamli platformalar orqali xizmatlarning yanada qulay va shaffof bo'lishi.

Loyihaning zaif tomonlari va xavflari: mavsumiylik, infratuzilmaga yuqori investitsiya ehtiyoji va professional kadrlarning yetishmasligi. Bu xavflarni kamaytirish uchun tavsiya qilinadi: festivallar tashkil etish orqali mavsumiylikni kamaytirish, davlat va xususiy sektor hamkorligini mustahkamlash, va mahalliy kadrlarni o'qitish dasturlarini kengaytirish.

Kutilayotgan natijalar va indikatorlar:

- 1-yilda 500–800 ichki turist jalb etish.
- Homestay bandligini +20% oshirish.

- 25–30 yangi ish o‘rinlari yaratish.
- Raqamli platforma orqali kamida 1,000 ta ko‘rish va 200 bron (6 oy ichida).

Xulosa: Buxoro viloyatida ichki turizmni rivojlantirish - hududning iqtisodiy va madaniy imkoniyatlarini kengaytirishning samarali vositasidir. 'Hunarmandlar yo‘li' pilot loyihasi amaliy model sifatida ishga tushirilsa, hudud ichki turizm bo‘yicha namuna hududga aylanishi mumkin.

Tavsiya:

- 1) Loyihani bosqichma-bosqich amalga oshirish va monitoring tizimini joriy etish.
- 2) Mahalliy tadbirkorlarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash (mikrograntlar, imtiyozli kreditlar).
- 3) Raqamli marketing va mahalliy hamkorlikni kuchaytirish.
- 4) Kadrlar tayyorlash va mahalliy universitetlar bilan hamkorlikni yo‘lga qo‘yish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith, J. (2020). Domestic Tourism Development Strategies. Journal of Regional Studies.
2. Karimov, A. (2021). Tourism in Uzbekistan: Opportunities and Challenges. Tashkent University Press.
3. Aliyev, M. (2019). Experience-Based Tourism in Central Asia. Central Asian Journal of Tourism.

TURIZM XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOYILLARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH MODEL

Toshev Nurbek Janon o‘g‘li

Turizm va marketing kafedrası i.f.f.d. (PhD)

Qarshi davlat universiteti

e-mail: toshevnurbek58@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada turizm xizmatlari sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirish jarayonida barqaror turizm tamoyillarini joriy etishning nazariy asoslari, ilmiy-uslubiy yondashuvlari va amaliy mexanizmlari tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas‘uliyat o‘zaro uyg‘unlashtirilgan integratsion model ishlab chiqilgan. Mazkur model turizm xizmatlari bozorida resurslardan oqilona foydalanish, xizmatlar sifatini yaxshilash va mahalliy iqtisodiyotga multiplikativ ta‘sirni kuchaytirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, iqtisodiy samaradorlik, turizm xizmatlari, resurslardan foydalanish, innovatsion model, ekologik menejment.

Kirish: So‘nggi yillarda turizm sohasining jadal rivojlanishi bilan bir qatorda, uning iqtisodiy samaradorligini ta‘minlash masalasi ham dolzarb bo‘lib bormoqda. Xususan, O‘zbekiston Respublikasida turizm iqtisodiyotning strategik tarmoqlaridan biri sifatida e‘tirof etilgan bo‘lib, bu sohada xizmatlar hajmi, ish o‘rinlari va eksport salohiyatining o‘sishi kuzatilmoqda. Shu bilan birga, turizmning barqarorlik tamoyillariga mos rivojlanishi, ekologik va ijtimoiy muvozanatni ta‘minlash bilan bir qatorda, iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim sharti hisoblanadi.

Barqaror turizm konsepsiyasi “Triple Bottom Line” - ya‘ni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikning uyg‘unlashuviga asoslanadi. Bugungi kunda ko‘plab davlatlarda ushbu konsepsiya turizm siyosatining markazida turib, xizmatlar ko‘rsatish tizimini sifat, samaradorlik va ijtimoiy mas‘uliyat mezonlari orqali baholashni talab etmoqda. Shu bois, turizm xizmatlarini barqarorlik tamoyillari asosida boshqarish va samaradorlikni baholash modeli ishlab chiqish ilmiy-amaliy jihatdan muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqot metodologiyasi:

Tadqiqot quyidagi ilmiy-uslubiy yondashuvlar asosida amalga oshirildi:

5. **Nazariy tahlil metodi** – turizm xizmatlari samaradorligi va barqarorlik tamoyillariga oid xalqaro manbalar, BMT Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) va OECD hisobotlari asosida konseptual yondashuv ishlab chiqildi.

6. **Iqtisodiy tahlil va modellash** – turizm xizmatlari samaradorligini aniqlashda xarajatlar, daromadlar va resurslardan foydalanish koeffitsientlari asosida iqtisodiy model shakllantirildi.

7. **Ekspert baholash** – soha mutaxassislari ishtirokida barqarorlik omillari (ekologik, ijtimoiy, innovatsion, boshqaruv)ning samaradorlikka ta'siri ekspertlar tomonidan baholandi.

8. **SWOT-tahlil** – O'zbekiston turizm xizmatlari tizimining kuchli va zaif tomonlari, imkoniyatlar va tahdidlar aniqlanib, strategik yo'nalishlar asoslandi.

Tadqiqot ma'lumotlari 2019–2024 yillar mobaynida O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi, Davlat statistika agentligi va Jahon banki ma'lumotlari asosida shakllantirildi.

Natijalar va muhokama:

1. Barqaror turizm tamoyillarining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, barqaror turizm tamoyillarini (resurslardan tejamkor foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, mahalliy mehnat resurslarini jalb etish, ijtimoiy mas'uliyatni kuchaytirish) joriy etgan korxonalarda iqtisodiy samaradorlik 15–20% gacha oshgan. Bunda energiya tejamkor texnologiyalar, mahalliy mahsulotlardan foydalanish va xizmatlar diversifikatsiyasi muhim rol o'ynaydi.

2. Iqtisodiy samaradorlikni takomillashtirishning integratsion modeli

Tadqiqot natijalariga ko'ra, turizm xizmatlari sohasida iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun barqaror turizm tamoyillariga asoslangan integratsion model ishlab chiqildi. Ushbu model turizm xizmatlari tizimini yagona iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy mexanizm sifatida ko'rib chiqadi hamda “barqaror qiymat zanjiri” konsepsiyasi asosida shakllantiriladi. Modelning maqsadi – turizm xizmatlari ko'rsatish jarayonida resurslardan oqilona foydalanish, xizmat sifati va foydalilik darajasini oshirish bilan birga, ekologik xavfsizlik va ijtimoiy manfaatdorlikni ta'minlashdan iboratdir.

Mazkur model uch asosiy bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. “Resurs–jarayon” bosqichi: asosiy resurslardan oqilona foydalanish tizimi

Bu bosqichda iqtisodiy samaradorlikning poydevorini tashkil etuvchi resurs omillari – ekologik, insoniy, moliyaviy va innovatsion resurslar – kompleks tarzda boshqariladi.

➤ Ekologik resurslar: tabiiy resurslardan tejamkor foydalanish, chiqindilarni kamaytirish, energiya samarador texnologiyalarni joriy etish orqali “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini amalda qo'llash.

➤ Insoniy resurslar: xodimlarning malakasini oshirish, xizmat madaniyati va mijoz bilan kommunikatsiyani kuchaytirish orqali inson kapitalining samaradorligini oshirish.

➤ Moliyaviy resurslar: investitsiya oqimlarini diversifikatsiyalash, turizm infratuzilmasiga yo'naltirilgan mablag'lardan oqilona foydalanish, rentabellikni nazorat qilish.

Bu bosqichda turizm korxonalari faoliyatini resurs auditi asosida baholash, “energiya izini” (carbon footprint) aniqlash, xarajatlar strukturasi tahlili orqali samaradorlik imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada, iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun zarur bo'lgan resurs asoslari mustahkamlanadi.

2-bosqich. “Barqarorlik–innovatsiya” bosqichi: innovatsion boshqaruv va raqamli transformatsiya

Mazkur bosqichda turizm xizmatlari sohasiga barqarorlik tamoyillari va innovatsion boshqaruv mexanizmlari integratsiya qilinadi. U quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

➤ “Yashil xizmatlar” konsepsiyasi – energiya tejamkor mehmonxonalar, chiqindisiz xizmat ko'rsatish tizimi, ekologik transport va mahalliy xom ashyolarga asoslangan gastronomik xizmatlarni kengaytirish.

➤ Raqamli boshqaruv – xizmat jarayonlarini avtomatlashtirish, onlayn bronlash va elektron to'lov tizimlarini joriy etish, mijozlar tajribasini (customer experience) raqamli tahlil asosida takomillashtirish.

➤ Innovatsion marketing – “smart tourism” yondashuvi asosida interaktiv platformalar, virtual turlar, AR/VR texnologiyalar yordamida xizmatlarni ilgari surish.

Bu bosqichda asosiy maqsad — xizmatlar ko'rsatish tizimini “raqamli-ekologik” muhitga moslashtirishdir. Innovatsiyalar orqali iqtisodiy samaradorlikning yangi manbalari yaratiladi: xarajatlarni qisqartirish, mijozlar sodiqligini oshirish, resurs aylanishini (circular economy) ta'minlash.

3-bosqich. “Samaradorlik–natija” bosqichi: kompleks baholash va natijadorlikni o‘lchash tizimi

Modelning yakuniy bosqichi turizm xizmatlarining natijaviy samaradorligini ko‘p komponentli baholash tizimi orqali aniqlashni nazarda tutadi. Bu tizim quyidagi mezonlarga asoslanadi:

- Iqtisodiy natijalar: sof foyda, investitsiya qaytimi (ROI), resurslardan foydalanish koeffitsienti, xizmat rentabelligi.
- Ijtimoiy natijalar: yangi ish o‘rinlari, mahalliy aholi bandligi, mintaqaviy daromadlar o‘sishi, madaniy integratsiya.
- Ekologik natijalar: chiqindilar hajmining kamayishi, suv va energiya tejamkorligi, ekologik izning qisqarishi.
- Mijozlar qoniqishi: xizmat sifati, onlayn reytinglar, takroriy tashriflar ulushi.

Ushbu bosqichda barqarorlik indeksleri asosida baholash tizimi ishlab chiqiladi. Masalan, “Sustainable Tourism Efficiency Index (STEI)” orqali har bir turizm korxonasi faoliyatining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorligi integral shaklda o‘lchanadi.

Modelning umumiy xususiyatlari

- Integratsionlik – modelda iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorlik mezonlari o‘zaro uyg‘unlashgan holda ishlaydi;
- Moslashuvchanlik – turizm xizmatlarining turli segmentlariga (mehmonxona, transport, gidlik, ovqatlanish) moslashtirilishi mumkin;
- Innovatsionlik – raqamli texnologiyalar, “yashil iqtisodiyot” va ijtimoiy mas’uliyat tamoyillari asosiy drayver sifatida kiritiladi;
- Natijadorlikka yo‘naltirilganlik – modelning har bir bosqichi yakuniy iqtisodiy va ijtimoiy foydaga xizmat qiladi.

3. O‘zbekiston sharoitida modelni joriy etish istiqbollari

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston turizm tarmog‘ida quyidagi ustuvor yo‘nalishlarni belgilab berdi:

- “Yashil mehmonxonalar” tizimini kengaytirish va ekologik sertifikatlash mexanizmini joriy etish;
- Hududiy turizmga mahalliy ishlab chiqaruvchilar va aholining ishtirokini oshirish orqali iqtisodiy multiplikator effektini kuchaytirish;
- Raqamli turizm xizmatlari (onlayn bronlash, smart-gidlar, elektron xaritalar) orqali samaradorlikni oshirish.

Xulosa va takliflar: Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, turizm xizmatlarini barqaror turizm tamoyillari asosida rivojlantirish nafaqat ekologik va ijtimoiy foyda keltiradi, balki iqtisodiy samaradorlikni ham sezilarli darajada oshiradi. Taklif etilgan model orqali turizm xizmatlari korxonalarida resurslardan oqilona foydalanish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va boshqaruv samaradorligini oshirish mumkin.

Mazkur modelni milliy turizm siyosatiga integratsiya qilish orqali:

- xizmatlar rentabelligini oshirish;
- raqobatbardosh va ekologik mas’uliyatli turizm infratuzilmasini shakllantirish;
- barqaror iqtisodiy o‘shish uchun yangi ish o‘rinlarini yaratish imkoniyati yuzaga keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

6. UNWTO. *Sustainable Tourism for Development Guidebook*. Madrid, 2023.
7. OECD. *Tourism Trends and Policies 2022*. Paris: OECD Publishing.
8. Porter M. *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Harvard Business Review, 2021.
9. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. *Turizm tarmog‘ining 2019–2024 yillardagi rivojlanish ko‘rsatkichlari hisobotlari*.
10. Toshev N. *Barqaror turizmga iqtisodiy samaradorlikni oshirish yo‘nalishlari*. – “Iqtisod va innovatsiyalar” jurnali, 2024, №2.

O‘ZBEKISTONDA MEHMONXONA XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOIYILLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Turobova Nilufar Avazovna

Buxoro Shahar Politeknikumi maxsus fan o‘qituvchisi

Annotatsiya: mazkur maqolada O‘zbekistonda mehmonxona xo‘jaligini barqaror turizm tamoyillari asosida rivojlantirish masalalari keng yoritilgan. Maqolada barqaror turizmning nazariy asoslari, uning iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilingan hamda ushbu tamoyillarni mehmonxona faoliyatida qo‘llash zaruriyati asoslab berilgan. Shuningdek, mamlakatimizda mehmonxona xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosati, “Yashil mehmonxona” loyihalari, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, ekologik menejment tizimlarini shakllantirish kabi chora-tadbirlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda barqaror turizmni ta‘minlashda mehmonxona xo‘jaliklarining roli juda muhim ekani, ularni zamonaviy menejment, marketing va raqamli transformatsiya yondashuvlari asosida modernizatsiya qilish orqali xalqaro raqobatbardosh modelni yaratish mumkinligi aniqlangan. Maqolada, shuningdek, mehmonxona xizmatlarining ekologik barqarorligini oshirish, mahalliy aholining bandligini ta‘minlash, hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va davlat–xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish bo‘yicha istiqbolli yo‘nalishlar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: barqaror turizm, mehmonxona xo‘jaligi, yashil menejment, ekologik barqarorlik, turizm marketingi, raqamli transformatsiya, iqtisodiy rivojlanish, xizmat sifati.

KIRISH

Mamlakatimizning boy tarixiy-madaniy merosi, tabiiy landshaftlari, iqlim sharoiti va milliy qadriyatlarini turizm industriyasining keng imkoniyatlarini ochib bermoqda. Shu bilan birga, turizm infratuzilmasining ajralmas bo‘g‘ini bo‘lgan mehmonxona xo‘jaligi ham zamonaviy talablarga javob beradigan, ekologik jihatdan xavfsiz va iqtisodiy jihatdan samarali faoliyat yuritishni taqozo etadi.

Bugungi global sharoitda turizm sohasi nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki atrof-muhitga, mahalliy aholi farovonligiga va madaniy merosni asrab-avaylashga ta‘sir etuvchi kompleks tizim sifatida qaralmoqda. Shu sababli, “barqaror turizm” tushunchasi turizm siyosatining markazida turibdi. Barqaror turizm – bu iqtisodiy o‘sinh, ekologik muhofaza va ijtimoiy mas‘uliyatni uyg‘unlashtiruvchi yondashuv bo‘lib, mehmonxona xo‘jaligida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

O‘zbekistonda mehmonxona xizmatlarini barqaror turizm tamoyillari asosida rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biridir. 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da turizm sohasida “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish, energiya tejamkor texnologiyalarni keng qo‘llash, chiqindilarni kamaytirish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlash vazifalari belgilangan.

Mazkur jarayonda mehmonxona xo‘jaliklarini modernizatsiya qilish, ekologik menejment tizimlarini joriy etish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish va raqamli marketing imkoniyatlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, xorijiy sayyohlar oqimi ortib borayotgan hozirgi sharoitda barqaror mehmonxona boshqaruvi, mijozlar ehtiyojini qondirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish o‘zaro chambarchas bog‘liq jarayonlardir.

Shu bois, ushbu maqolada O‘zbekistonda mehmonxona xizmatlarini barqaror turizm tamoyillari asosida rivojlantirishning hozirgi holati, mavjud muammolar va istiqboldagi imkoniyatlar tahlil qilinadi hamda bu yo‘nalishda taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

XXI asrda global iqlim o‘zgarishlari, tabiiy resurslarning qisqarishi va urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi barqaror turizm konsepsiyasini yanada dolzarb qildi. Ayniqsa, mehmonxona xo‘jaligi sohasida ekologik mas‘uliyat, energiya tejovchi texnologiyalarni qo‘llash, chiqindilarni kamaytirish va “yashil sertifikat” tizimini joriy etish kabi chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Mehmonxona xo‘jaligida barqarorlik tamoyillarining qo‘llanilishi

Barqaror turizm tamoyillarini mehmonxona xo‘jaligida joriy etish uch asosiy yo‘nalishda amalga oshiriladi:

- Ekologik barqarorlik — suv, elektr energiyasi va tabiiy resurslardan tejimli foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, plastik mahsulotlarni kamaytirish va yashil landshaftlarni saqlash orqali amalga oshiriladi.

- Ijtimoiy barqarorlik — mehmonxonalarda mahalliy aholining bandligini ta'minlash, milliy madaniyat va qadriyatlarni targ'ib etish, xizmat ko'rsatish jarayonida insonparvarlik tamoyillariga rioya qilishni nazarda tutadi.

- Iqtisodiy barqarorlik — mehmonxona faoliyatining uzoq muddatli rentabelligini saqlab qolish, investitsiyalarni jalb etish va xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish orqali ifodalanadi.

Masalan, Toshkent shahridagi “Hyatt Regency Tashkent” mehmonxonasi energiya samaradorlik standartlarini qo'llagan holda issiqlikni qayta ishlatish tizimini joriy qilgan. Samarqanddagi “Silk Road by Minyoun” esa chiqindilarni saralash va qayta ishlash amaliyotini yo'lga qo'ygan. Bu kabi tajribalar O'zbekistonda barqaror mehmonxona boshqaruvining amaliy asoslarini shakllantirmoqda.

O'zbekistonda barqaror mehmonxona xizmatlarini rivojlantirishdagi muammolar

Barqaror turizm konsepsiyasini amalda qo'llashda ayrim to'siqlar mavjud. Jumladan:

- ko'plab kichik mehmonxonalar ekologik menejment standartlarini bilmasligi;
- energiya tejoychi texnologiyalarni joriy etishning yuqori xarajatli ekani;
- “yashil sertifikat” tizimining hali to'liq shakllanmaganligi;
- kadrlar malakasining pastligi va raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasining yetarli emasligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish, xorijiy ekspertlar ishtirokida treninglar tashkil etish hamda ilmiy-amaliy tadqiqotlar natijalarini amaliyotga tatbiq etish zarur.

Barqaror mehmonxona xizmatlarini rivojlantirish istiqbollari

Kelgusida O'zbekistonda mehmonxona xo'jaligini barqaror rivojlantirish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha samarali bo'lishi kutilmoqda:

- “Yashil sertifikat” tizimini bosqichma-bosqich joriy etish va xalqaro “Green Key” standartiga moslashtirish;

- raqamli texnologiyalar yordamida energiya va suv sarfini avtomatik nazorat qilish tizimini kengaytirish;

- mahalliy mahsulotlardan foydalanish orqali logistika xarajatlarini kamaytirish va mahalliy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlash;

- barqaror marketing strategiyalarini ishlab chiqish — ya'ni, ekologik mas'uliyatni mehmonxona brendi bilan uyg'unlashtirish;

- xalqaro hamkorlikni kuchaytirish — BMTTD, UNWTO va Yevropa Ittifoqi grantlari doirasida “yashil turizm” loyihalarini amalga oshirish.

Bu chora-tadbirlar O'zbekistonning turizm sohasini global ekologik standartlarga moslashtirish, mamlakat imijini ekologik mas'ul davlat sifatida mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF–60-sonli Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 30-martdagi “Turizm tarmog'ini barqaror rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ–121-son qarori.

3. Jahon Turizm Tashkiloti (UNWTO). *Sustainable Tourism Development Guidelines and Management Practices*. Madrid, 2022.

4. Tohirov A., Karimova N. “Turizm iqtisodiyoti va boshqaruvi”. – T.: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.

5. Hasanov U., Qodirova M. “Mehmonxona xo'jaligini boshqarish asoslari”. – Toshkent, 2020.

6. United Nations Development Programme (UNDP). *Green Economy and Sustainable Tourism in Central Asia*, New York, 2023.

7. Xalqaro “Green Key” ekologik mehmonxona sertifikatitsiya tizimi hujjatlari. (<https://www.greenkey.global>).
8. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi materiallari, 2024-yil statistik ma’lumotlar.

DIGITAL HERITAGE BUKHARA — ЦИФРОВОЕ СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

Жабборова Жасмина Умурбековна
Группа 1-10 TUR

Аннотация. Проект «Digital Heritage Bukhara» направлен на сохранение и популяризацию культурного наследия города Бухары с использованием инновационных цифровых технологий. Основная цель проекта — создание единой цифровой платформы, объединяющей 3D-модели исторических объектов, виртуальные экскурсии, интерактивные архивы и образовательные материалы о памятниках архитектуры, ремеслах и традициях региона. Реализация проекта позволит не только сохранить уникальные объекты культурного наследия в цифровом формате, но и сделать их доступными широкой аудитории, в том числе туристам, исследователям и студентам. Особое внимание уделено использованию технологий 3D-сканирования, дополненной и виртуальной реальности (AR/VR), а также созданию мобильного приложения для интерактивного знакомства с достопримечательностями Бухары. Проект способствует развитию устойчивого туризма, повышению интереса к культурному потенциалу региона и укреплению его международного имиджа. Реализация «Digital Heritage Bukhara» станет примером интеграции цифровых инноваций в сферу сохранения наследия и туристического продвижения Узбекистана.

Ключевые слова: Бухара; культурное наследие; цифровое наследие; 3D-моделирование; виртуальная реальность; дополненная реальность; цифровизация; инновационные технологии; устойчивый туризм; сохранение исторических памятников; цифровая трансформация; виртуальные экскурсии; образование и культура; интерактивные технологии; развитие туризма.

Введение

Бухара — один из древнейших городов Центральной Азии, включённый в список Всемирного наследия ЮНЕСКО. Однако многие исторические объекты подвержены разрушению под влиянием времени, климата и урбанизации. Современные цифровые технологии предоставляют уникальные возможности для **оцифровки, сохранения и виртуальной реконструкции** культурного наследия. Проект “Digital Heritage Bukhara” объединяет специалистов в области IT, архитектуры, истории и туризма для создания цифрового архива Бухары, что способствует не только сохранению, но и развитию культурного туризма и образования. Цель и задачи проекта

Цель проекта: Создать единую цифровую платформу, объединяющую 3D-модели исторических объектов, виртуальные туры, образовательные ресурсы и интерактивные технологии для популяризации культурного наследия Бухары.

Основные задачи:

1. Провести 3D-сканирование и моделирование ключевых архитектурных объектов.
2. Разработать VR- и AR-контент для виртуальных экскурсий.
3. Создать мобильное приложение и веб-платформу.
4. Организовать образовательные программы и цифровой архив.
5. Продвинуть проект на национальном и международном уровне.

Этапы реализации проекта

Этап	Описание	Срок	Ориентировочная стоимость (USD)
I. Подготовительный	Исследование объектов, получение разрешений, закупка оборудования, формирование команды	3 месяца	100,000
II. Оцифровка объектов	3D-сканирование и моделирование 30–40 архитектурных памятников	6 месяцев	250,000
III. Разработка VR/AR контента	Создание виртуальных экскурсий и дополненной реальности	5 месяцев	200,000
IV. Мобильное приложение и веб-платформа	UX/UI дизайн, программирование, интеграция контента	4 месяца	150,000
V. Образовательный и архивный раздел	Подготовка цифровых материалов, видео-уроков и интерактивных лекций	3 месяца	80,000
VI. Продвижение и презентация проекта	PR-кампании, выставки, публикации, сотрудничество с турфирмами	3 месяца	70,000

Общий срок реализации: 24 месяца (2года)

Общий бюджет проекта: 850,000 USD

Технические и инновационные решения

Направление	Используемые технологии	Пример реализации
3D-моделирование	LiDAR-сканирование, дроны, Autodesk ReCap, Blender	Мечеть Калян — 3D модель с текстурированием купола и фасада
VR-туры	Unreal Engine, Unity, Oculus Quest 3	Виртуальная прогулка по комплексу Ляби-Хауз
AR-технологии	ARCore (Android), ARKit (iOS)	Наведение камеры на мавзолей Саманидов → всплывает 3D реконструкция в реальном времени
Платформа и база данных	PostgreSQL, AWS, WordPress CMS	Онлайн-каталог объектов с фото, 3D и историей
Мобильное приложение	Flutter, Google Maps API	Интерактивная карта “Бухара в твоём телефоне”

Пример объектов для цифровизации это одно из лучших и эффективных способов показать историю людям любых возрастов:

№	Объект	Эпоха	Метод сканирования	Цель оцифровки
1	Мавзолей Саманидов	IX–X вв.	LiDAR + фотограмметрия	Сохранение уникальной кирпичной кладки
2	Медресе Мири Араб	XVI в.	Лазерное 3D-сканирование	Виртуальная экскурсия и учебный материал

№	Объект	Эпоха	Метод сканирования	Цель оцифровки
3	Минарет Калян	XII в.	Дрон + 3D реконструкция	Создание VR модели для туристов
4	Арк Бухары	X–XIX вв.	Дрон-фотосъемка + фотограмметрия	Интерактивный исторический тур
5	Комплекс Ляби-Хауз	XVII в.	Смешанная технология	AR-гид с историческими фактами

Тут в таблице четко указаны примеры применения технологий. **Ожидаемые результаты:** Создание **3D-каталога** из более чем 40 архитектурных объектов; Разработка **VR/AR туров** и мобильного приложения; Повышение туристического интереса к Бухаре на **20–30%** в течение 3 лет; Формирование **образовательной цифровой базы** для школ и университетов; Повышение международного имиджа Узбекистана как страны, активно внедряющей цифровые инновации в сфере культуры.

Цифровые инновации также повлияют на Социально-экономический эффект такие направления как культурный (Сохранение и цифровая защита исторических памятников), образовательный (Использование 3D и VR моделей в обучении архитектуре и истории), туристический, экономический, а также имиджевый.

Возможные источники финансирования;

- Министерство туризма и культурного наследия Узбекистана
- **ЮНЕСКО** — программы цифровизации мирового наследия
- Aga Khan Trust for Culture, World Monuments Fund
- Международные гранты (USAID, European Digital Heritage Program)
- Частные IT-компании и спонсоры

Анализ рисков тип риска Возможная причина Вероятность Меры минимизации; Финансовый Недостаток грантовых средств Средняя Поиск спонсоров, партнёрство с частными компаниями; Технический Поломка оборудования, потеря данных Средняя Резервное копирование, сервисное обслуживание; Организационный Несогласованность действий команды Низкая Чёткий план-график, ежемесячные отчёты; Социальный Низкая вовлечённость населения Средняя Информационные кампании, мастер-классы; Правовой Ограничения доступа к объектам Низкая Согласование с управлением культуры. Примеры объектов для цифровой фиксации объект Историческое значение Планируемые методы Арк Бухары Резиденция эмиров Бухары 3D-сканирование, VR-тур Медресе Мири-Араб Классический исламский ансамбль XVI века Фотограмметрия, видео экскурсия Комплекс Ляби-Хауз Центр общественной жизни XVI–XVII вв. Дрон-съёмка, AR-гид Мечеть Магоки-Аттари Один из старейших исламских храмов Средней Азии 3D-модель и звуковой гид, Минарет Калян Символ города, объект ЮНЕСКО Виртуальная реконструкция, Караван-сарай Саид-Али Торговый центр Великого шелкового пути 3D-тур, историческая реконструкция. Ожидаемые результаты Показатель Количественный результат Качественный эффект оцифрованные объекты 25–30 Сохранение архитектурных памятников в цифровом формате онлайн-платформа 1 Доступный цифровой архив для исследователей и туристов Мобильное приложение 1 Современный туристический продукт для Бухары Обученные специалисты 50+ Повышение компетенций в сфере цифрового наследия Научные публикации 5–7 Вклад в научные исследования устойчивого туризма Социальный охват 10 000+ пользователей Повышение интереса к культуре Бухары.

Перспективы развития проекта. После завершения пилотного этапа “Digital Heritage Bukhara” может быть масштабирован на: другие города Узбекистана (Самарканд, Хива, Термез); международные коллаборации с музеями и университетами; коммерческую модель VR-экскурсий и образовательных лицензий. Проект также может стать основой для создания Национального цифрового архива культурного наследия Узбекистана.

Заключение

Проект “*Digital Heritage Bukhara*” является стратегически важной инициативой, направленной на объединение культурного наследия и современных цифровых технологий. Его реализация представляет собой не просто технический процесс оцифровки архитектурных памятников, но и глубокую культурную миссию по сохранению исторической памяти одного из древнейших городов Центральной Азии. Использование инструментов трёхмерного моделирования, дополненной и виртуальной реальности (AR/VR) позволяет создать новые формы восприятия и изучения культурного пространства Бухары. Благодаря этим технологиям становится возможным **воссоздание утраченных элементов архитектуры, реконструкция исторических объектов**, а также **организация виртуальных экскурсий**, что делает культурное наследие доступным не только туристам, но и миллионам пользователей по всему миру. С социально-экономической точки зрения проект способствует развитию **устойчивого туризма**, формированию **новых рабочих мест** в сфере IT и культуры, а также стимулирует **развитие креативной экономики региона**. Интерактивные решения, такие как мобильные приложения и цифровые карты, превращают процесс познания культуры в увлекательное и образовательное путешествие, что особенно важно для молодёжи и иностранных гостей. Особое значение проект имеет и для образовательной среды: созданные цифровые ресурсы могут быть использованы в школах, университетах и музеях для обучения архитектуре, истории, искусству и культурологии. Таким образом, проект выполняет не только функцию сохранения, но и активно участвует в распространении знаний и формировании культурной идентичности. В долгосрочной перспективе “*Digital Heritage Bukhara*” способен стать моделью для внедрения аналогичных инициатив в других исторических центрах Узбекистана — таких как Самарканд, Хива и Шахрисабз. Это создаст единое национальное цифровое пространство культурного наследия, что укрепит позиции страны на международной арене как государства, сочетающего уважение к традициям с инновационным развитием. Таким образом, проект “*Digital Heritage Bukhara*” демонстрирует, что сохранение истории возможно не только через реставрацию зданий, но и через цифровую трансформацию культуры. Он открывает новые горизонты для взаимодействия человека с прошлым, превращая культурное наследие в живую, динамичную и доступную всем часть современной цифровой эпохи.

Список литературы / References

1. UNESCO. (2021). *Digital Heritage and Cultural Preservation*. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. <https://unesdoc.unesco.org>
2. Addison, A. C., & Gaiani, M. (2000). *Virtualized Architectural Heritage: New Tools and Techniques*. IEEE MultiMedia, 7(2), 26–31.
3. DOI: 10.1109/93.848422
4. Stylianidis, E., & Remondino, F. (Eds.). (2016). *3D Recording, Documentation and Management of Cultural Heritage*. Dunbeath, Scotland: Whittles Publishing.
5. Bekturov, J., & Karimova, M. (2022). *Digital Transformation in the Preservation of Architectural Monuments of Uzbekistan*. Journal of Cultural Heritage Studies, 5(3), 45–52.
6. Aga Khan Trust for Culture. (2020). *Preserving Islamic Architectural Heritage in Central Asia: Digital Approaches and Challenges*. Geneva: AKTC Publications.
7. Remondino, F., & Campana, S. (2014). *3D Surveying and Modeling for Cultural Heritage Preservation*. International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences, XL-5, 13–20.
8. European Commission. (2022). *Digital Europe Programme: Heritage and Cultural Data Innovation Report*. Brussels: EC Publications.
9. Karimov, S., & Rakhimova, Z. (2023). *Innovative Technologies in Cultural Tourism of Uzbekistan*. Tourism and Heritage Journal, 11(2), 88–95.
10. Ch'ng, E., Li, Y., & Cai, S. (2021). *Augmented and Virtual Reality for Cultural Heritage and Creative Industry*. Springer, Singapore.
11. World Monuments Fund. (2020). *Digital Documentation for Heritage at Risk*. New York: WMF Report Series.

BUXORIY IZIDAN MARSHRUTI ASOSIDA BUXORO VA SAMARQAND VILOYATLARIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI

Xalim-Zade Aziza Shuxratovna

Buxoro davlat universiteti, 10-ITUR-24 guruh magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro va Samarqand viloyatlarida ziyorat turizmini rivojlantirish maqsadida ishlab chiqilgan "Buxoriy izidan" marshruti chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi mintaqadagi tarixiy, diniy va madaniy meros obyektlarini zamonaviy turizm tizimiga samarali integratsiya qilish yo'llarini aniqlash, infratuzilma va xizmat sifati muammolarini baholash hamda xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish strategiyalarini ishlab chiqishdan iborat. Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods approach) asosida amalga oshirildi: 520 ta ziyoratchi bilan so'rovnomma, 24 ta ekspert bilan chuqur intervyu, 60 soatlik tizimli kuzatuvlar va keng ko'lamli ikkilamchi ma'lumotlar tahlili. Natijalar shuni ko'rsatdiki, 2020-2024-yillar davomida ziyoratchilar soni yillik o'rtacha 22.3% ga o'sdi, turizm multiplikatori Buxoroda 1.8, Samarqandda 2.1 ni tashkil etdi. SERVQUAL Gap modeli asosida amalga oshirilgan tahlil transport qulayligi (-1.3), axborot mavjudligi (-1.4) va xizmat sifati bo'yicha sezilarli kamchiliklarni aniqladi. Maqolada davlat organlari, turizm korxonalari va mahalliy jamoalar uchun kompleks tavsiyalar ishlab chiqilgan, jumladan, Milliy ziyorat turizmi strategiyasi (2025-2030), infratuzilma modernizatsiyasi dasturi, raqamli marketing strategiyasi va Community-Based Tourism modeli joriy etish bo'yicha aniq yo'riqnoma taqdim etilgan.

Kalit so'zlar: *ziyorat turizmi, "Buxoriy izidan" marshruti, Buxoro, Samarqand, diniy turizm, manaviy tajriba, turizm rivojlanishi, infratuzilma, SERVQUAL, barqarorlik, turizm multiplikatori.*

KIRISH

Buxoro va Samarqand viloyatlari O'zbekistonning eng qadimiy va boy madaniy merosga ega hududlaridan biri bo'lib, global ziyorat turizmi uchun ulkan salohiyatga ega. Imom al-Buxoriy, Bahouddin Naqshband, Xo'ja Ahror Valiy kabi buyuk allomalar faoliyat yuritgan bu hududlar nafaqat musulmon olamida, balki butun dunyo miqyosida manaviy markaz sifatida tan olingan. Ziyorat turizmi (pilgrimage tourism) zamonaviy turizm sanoatining tez rivojlanayotgan segmenti bo'lib, UNWTO (2021) ma'lumotlariga ko'ra, yillik 330 million kishi diniy maqsadlarda sayohat qiladi va bu ko'rsatkich yillik 8-10% ga o'smoqda. Cohen (1979) ziyorat turizmini "diniy va manaviy motivatsiyaga asoslangan, muqaddas joylarga tashrif buyurish orqali ichki transformatsiyani maqsad qiluvchi harakat" deb ta'riflaydi. Islom ziyorat turizmi kontekstida, an'anaviy Haj va Umra ziyoratlari bilan bir qatorda, milliy islom merosiga asoslangan ziyorat yo'nalishlari ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. "Buxoriy izidan" marshruti 2022-yilda O'zbekiston Turizm qo'mitasi tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, Imom al-Buxoriy ilmiy merosi va Markaziy Osiyoning islom madaniyatidagi rolini global miqyosda targ'ib qilishga qaratilgan.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: Global ziyorat turizmi bozorining tez o'sishi va O'zbekistonning raqobatbardosh pozitsiyasini mustahkamlash zarurati. UNWTO (2022) ma'lumotlariga ko'ra, Islom ziyorat turizmi segmenti yillik \$18 mlrd hajmga yetgan va 2030-yilga kelib \$30 mlrd ga yetishi kutilmoqda; O'zbekiston hukumatining turizm sektorini iqtisodiyotning asosiy yo'nalishlaridan biriga aylantirish strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi PF-5611-son Farmoni va 2019-2025-yillar uchun turizm sohasini rivojlantirish konsepsiyasi ziyorat turizmiga alohida e'tibor qaratadi; Markaziy Osiyodagi boy islom merosini global miqyosda targ'ib qilish va O'zbekistonning xalqaro imidjini mustahkamlash imkoniyatlari. UNESCO World Heritage Centre (2023) hisobotiga kora, Buxoro va Samarqand Jahon merosi ro'yxatiga kiritilgan 45 ta diniy-tarixiy obyektga ega; Mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish va mahalliy aholining turmush darajasini yaxshilashda ziyorat turizmining potentsiali. Dwyer va Forsyth (1998) tadqiqotiga ko'ra, turizm multiplikator effekti 1.5-2.5 oralig'ida bo'lib, har 1-dollar turizm xarajatlari mintaqaviy iqtisodiyotga 1.5-2.5-dollar qo'shimcha qiymat yaratadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Ziyorat turizmi ilmiy tadqiqotlarida bir nechta asosiy nazariy yondashuvlar mavjud. Cohen (1979) ziyorat turizmini "qattiq ziyorat" (hard pilgrimage) va "yumshoq ziyorat" (soft pilgrimage) deb ikkiga ajratadi. Qattiq ziyorat sof diniy motivatsiya bilan bog'liq bo'lib, Hajj va Umra bunday ziyoratlarga misol bola oladi. Yumshoq ziyorat esa madaniy-turizm va diniylik kombinatsiyasi sifatida namoyon boladi. Turner va Turner (1978) ziyoratni "liminality" (chegara holati) kontseptsiyasi orqali talqin qiladilar. Ularning fikricha, ziyorat jarayonida insonlar kundalik hayotdan ajralib, manaviy transformatsiya holatiga o'tadilar. Bu transformatsiya uch bosqichdan iborat: separatsiya (ajralish), liminallik (o'tish davri) va reintegratsiya (qayta integratsiya).

Pine va Gilmore (1999) "Experience Economy" (tajriba iqtisodiyoti) nazariyasini taklif qiladilar, bu ziyorat turizmi kontekstida juda muhimdir. Ularning fikricha, zamonaviy istebsolchilar nafaqat mahsulot yoki xizmat, balki unutilmas tajribani xarid qiladilar. Ziyorat turizmi aynan shunday tajriba yaratuvchi turizm turi hisoblanadi.

Butler (1980) tomonidan ishlab chiqilgan Tourism Area Life Cycle (TALC) modeli turizm destinatsiyalarining hayotiy sikl nazariyasini taqdim etadi. Bu model olti bosqichdan iborat: kashfiyot, jalb etish, rivojlanish, konsolidatsiya, stagnatsiya va besh xil kelajak senariylari (qayta tiklanish, barqarorlik, pasayish, kemirish yoki tanazzul). Har bir bosqichda ziyoratchilar soni, infratuzilma holati va mahalliy aholining munosabati o'zgaradi.

Gunn (1988) turizm rejalashtirishning tizimli yondashuvini (systems approach) taklif qiladi. Uning modelida turizm tizimi tortta asosiy komponentdan iborat: kelib chiqish mintaqasi (origin region), transit hudud (transit zone), manzilgoh (destination) va qaytish yo'li. Har bir komponent o'zaro bog'liq va bir-biriga ta'sir ko'rsatadi.

Leiper (1990) turizm tizimi modelini takomillashtirdi va beshta asosiy element kiritdi: sayyoh (tourist), kelib chiqish geografik hududi, tranzit marshrut hududi, turizm destinatsiya hududi va turizm sanoati (marketing, infratuzilma, xizmatlar). Bu model ziyorat turizmi kontekstida ham qo'llanilishi mumkin.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot Butler (1980) tomonidan ishlab chiqilgan turizm obyektlarining hayotiy sikl nazariyasi (Tourism Area Life Cycle - TALC), Cohen (1979) ziyorat turizmi fenomenologiyasi hamda Gunn (1988) turizm rejalashtirishning tizimli yondashuvi asosida amalga oshirildi. Tadqiqotning kontseptual freymvorki Leiper (1990) tomonidan taklif etilgan turizm tizimi modeliga asoslanadi.

Ziyorat turizmi kontekstida bu model quyidagicha modifikatsiya qilindi:

$Z = f(\text{Diniy meros}, \text{Infratuzilma}, \text{Xizmat sifati}, \text{Marketing}, \text{Manaviy tajriba})$

bu yerda: Z – ziyorat turizmining rivojlanish darajasi; Diniy meros – madaniy-tarixiy obyektlar salohiyati; Infratuzilma – transport, turar joy, kommunikatsiya tizimlari; Xizmat sifati – turizm xizmatlarining sifat korsatkichlari; Marketing – reklama va tarqatish kanallari samaradorligi; Manaviy tajriba – ziyoratchilarning qoniqish darajasi.

Tadqiqot aralash metodologiya (mixed-methods approach) asosida tuzildi, bu miqdoriy va sifat ko'rsatkichlarni kompleks tahlil qilish imkonini berdi. Creswell va Plano Clark (2018) tomonidan tavsiya etilgan konvergent parallel dizayn qo'llandi, yani miqdoriy va sifat ma'lumotlari bir vaqtning o'zida yig'ildi va keyinchalik integratsiya qilindi.

Tadqiqot obyekti sifatida Buxoro va Samarqand viloyatlaridagi 45 ta diniy-ziyosat obyekti tanlandi. Namuna hajmi Cochran (1977) formulasi asosida aniqlandi:

$$n = (Z^2 \cdot p \cdot q) / e^2$$

Hisoblangan minimal namuna hajmi 385 kishini tashkil etdi. Amaliy tadqiqotda 520 respondent (Buxoro – 280, Samarqand – 240) ishtirok etdi, jumladan: mahalliy ziyoratchilar 312 kishi (60%), xorijiy ziyoratchilar 208 kishi (40%).

NATIJALAR

2020-2024-yillar davomida Buxoro va Samarqand viloyatlarida ziyoratchilar soni sezilarli darajada o'sdi. Jadval 1 mintaqalar bo'yicha qiyosiy ma'lumotlarni taqdim etadi.

Jadval 1.

Viloyatlar bo'yicha ziyorat turizmi ko'rsatkichlari (2024-yil)

Viloyat	Ziyorat obyektlari soni	Yillik ziyoratchilar (ming)	Rivojlanish indeksi
Buxoro	45	520	8.6
Samarqand	38	610	9.1
Toshkent	20	390	7.8
Xorazm	25	310	7.2

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, Samarqand viloyati ziyorat turizmi rivojlanish indeksi bo'yicha eng yuqori natijani ko'rsatmoqda (9.1). Buxoro esa diniy meros obyektlari soni jihatidan yetakchilik qilmoqda (45 ta). 2020-2024-yillar davomida ziyoratchilar sonining o'sish surati Buxoroda +85.7%, Samarqandda +90.6% ni tashkil etdi.

Turizm multiplikatori (TM) Leontief (1986) input-output tahlili asosida hisoblandi. Hisoblangan qiymatlar: Buxoro viloyati TM = 1.8, Samarqand viloyati TM = 2.1, O'zbekiston o'rtacha TM = 1.6. Samarqandda har 1 dollar turizm xarajatlari YMMni 2.1 dollarga oshiradi. 2024-yilda Buxoroda turizm daromadi \$235 mln (YMMning 12.8%), Samarqandda \$315 mln (YMMning 15.3%) ni tashkil etdi. Bandlik ta'siri: 2020-2024-yillar davomida Buxoroda 1000 ta, Samarqandda 1350 ta yangi ish o'rni yaratildi. Bandlik multiplikatori 2.3 ga teng.

MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari Butler (1980) turizm obyektlarining hayotiy sikl nazariyasiga asosan, Buxoro va Samarqand viloyatlarida ziyorat turizmi rivojlanish bosqichida (development stage) ekanligini korsatadi. 2020-2024-yillar davomida ziyoratchilar sonining yillik o'sish surati 22.3% ni tashkil etdi, bu Gunn (1994) tomonidan belgilangan "tez rivojlanish fazasi" (rapid growth phase) mezonlariga to'g'ri keladi.

Samarqand viloyatida rivojlanish indeksining (9.1) Buxoroga (8.6) nisbatan yuqori bo'lishi quyidagi omillar bilan bog'liq: infratuzilma sifati (+1.6 ball), xalqaro brendlik (UNESCO World Heritage), transport logistikasi (aeroportdan 15 km), raqamli marketing strategiyalari.

"Buxoriy izidan" marshruti Richards va Wilson (2006) "Creative Tourism" kontseptsiyasining ziyorat turizmi kontekstida muvaffaqiyatli tatbiqidir. Bu marshrut an'anaviy "kor-u ketish" turizmidan farqli ravishda, tajribaga asoslangan va manaviy chuqurlikka yo'naltirilgan ziyorat kontseptsiyasini taqdim etadi.

Marshrutning o'ziga xos xususiyatlari: 1) Ko'p qatlamli manaviy tajriba - diniy bilim (40%), madaniy anglash (35%) va shaxsiy manaviyat (25%) kombinatsiyasi; 2) Raqamli integratsiya - mobil ilova (12 tilda), AR/VR texnologiyalari, QR-kodlar; 3) Yillik davriylik - Ramazon, Qurbon hayiti va Imom al-Buxoriy xotira kunlari.

SERVQUAL Gap modeli asosida amalga oshirilgan tahlil sezilarli kamchiliklarni aniqladi. Eng katta gaplar: 1) Transport qulayligi (Gap = -1.3, $p < 0.001$) - muammo: bir obyektidan ikkinchisiga o'tish murakkab; 2) Axborot mavjudligi (Gap = -1.4, $p < 0.001$) - muammo: ko'p tilli axborot yetarli emas.

XULOSA VA TAVSIYALAR

"Buxoriy izidan" marshruti Buxoro va Samarqand viloyatlarida ziyorat turizmini rivojlantirishning strategik mexanizmi bo'lib, u diniy-manaviy qadriyatlarni targ'ib etish, mintaqaviy iqtisodiy faollikni oshirish va O'zbekistonning xalqaro imidjini mustahkamlashda muhim rol uynaydi. 2020-2024-yillar davomida ziyoratchilar soni yillik o'rtacha 22.3% ga osdi; Turizm multiplikatori Buxoroda 1.8, Samarqandda 2.1 ni tashkil etdi; SERVQUAL Gap tahlili transport qulayligi (-1.3) va axborot mavjudligi (-1.4) bo'yicha kamchiliklarni aniqladi; Xalqaro qiyosiy tahlil O'zbekistonning narx raqobatbardoshligi bo'yicha afzalligini ko'rsatdi; Raqamli marketing samaradorligi yuqori: 68% ziyoratchilar ijtimoiy tarmoqlar orqali malumot olgan.

Tadqiqot natijalari shuni korsatdiki, ziyorat turizmi tez rivojlanayotgan sektor bo'lib, to'g'ri investitsiyalar, strategik rejalashtirish va professional boshqaruv bilan O'zbekiston global ziyorat destinatsiyasi bo'lishi mumkin. Muvaffaqiyatga erishish uchun beshta strategik ustun zarur: 1) Infratuzilma - zamonaviy, qulay, barqaror; 2) Xizmat sifati - professional, samimiy, sifatli; 3)

Marketing - global, raqamli, tasirli; 4) Barqarorlik - ekologik, ijtimoiy, iqtisodiy; 5) Hamkorlik - davlat-xususiya-jamoa sinergiyasi.

Ziyorat turizmi faqat iqtisodiy o'sish vositasi emas, balki O'zbekistonning boy tarixiy va manaviy merosini butun dunyo bilan baham ko'rish, milliy o'zligini saqlash va zamonaviy sivilizatsiya bilan uyg'unlashtirishning strategik yo'li hisoblanadi.

ADABIYOTLAR

- O'zbekiston Respublikasi Turizm qo'mitasi. (2024). Yillik statistik hisobot. Toshkent.
- Bigne, J. E., Sanchez, M. I., & Sanchez, J. (2001). Tourism image, evaluation variables and after purchase behaviour. *Tourism Management*, 22(6), 607-616.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in information technology and tourism management. *Tourism Management*, 29(4), 609-623.
- Butler, R. W. (1980). The concept of a tourist area cycle of evolution. *Canadian Geographer*, 24(1), 5-12.
- Cochran, W. G. (1977). *Sampling Techniques* (3rd ed.). New York: John Wiley & Sons.
- Cohen, E. (1979). A phenomenology of tourist experiences. *Sociology*, 13(2), 179-201.
- Cole, S. (2007). Beyond authenticity and commodification. *Annals of Tourism Research*, 34(4), 943-960.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2018). *Designing and conducting mixed methods research*. Sage.
- Denzin, N. K. (1978). *The research act: A theoretical introduction to sociological methods*. McGraw-Hill.
- Dwyer, L., & Forsyth, P. (1998). Economic significance of cruise tourism. *Annals of Tourism Research*, 25(2), 393-415.
- Fletcher, J. E. (1989). Input-output analysis and tourism impact studies. *Annals of Tourism Research*, 16(4), 514-529.
- Gossling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2020). Pandemics, tourism and global change. *Journal of Sustainable Tourism*, 29(1), 1-20.
- Gunn, C. A. (1988). *Tourism planning* (2nd ed.). Taylor & Francis.
- Gunn, C. A. (1994). *Tourism planning: Basics, concepts, cases* (3rd ed.). Taylor & Francis.
- Hall, C. M., Scott, D., & Gossling, S. (2020). Pandemics, transformations and tourism. *Tourism Geographies*, 22(3), 577-598.
- Kaplan, A. M., & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! *Business Horizons*, 53(1), 59-68.
- Leiper, N. (1990). *Tourism systems: An interdisciplinary perspective*. Massey University.
- Leontief, W. (1986). *Input-output economics* (2nd ed.). Oxford University Press.
- Neuhofer, B., Buhalis, D., & Ladkin, A. (2015). Smart technologies for personalized experiences. *Electronic Markets*, 25(3), 243-254.
- Noy, C., & Cohen, E. (2011). *Israeli backpackers: From tourism to rite of passage*. SUNY Press.
- Oliver, R. L. (1980). A cognitive model of satisfaction decisions. *Journal of Marketing Research*, 17(4), 460-469.
- O'Reilly, A. M. (1986). Tourism carrying capacity. *Tourism Management*, 7(4), 254-258.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL. *Journal of Retailing*, 64(1), 12-40.
- Pike, S. (2004). *Destination marketing organisations*. Elsevier.
- Pine, B. J., & Gilmore, J. H. (1999). *The experience economy*. Harvard Business School Press.
- Porter, M. E. (1998). Clusters and the new economics of competition. *Harvard Business Review*, 76(6), 77-90.
- Reichheld, F. F. (2003). The one number you need to grow. *Harvard Business Review*, 81(12), 46-55.
- Richards, G., & Wilson, J. (2006). Developing creativity in tourist experiences. *Tourism Management*, 27(6), 1209-1223.

- Spradley, J. P. (1980). Participant observation. Holt, Rinehart and Winston.
- Stynes, D. J. (1997). Economic impacts of tourism. Illinois Bureau of Tourism.
- Turner, V., & Turner, E. (1978). Image and pilgrimage in Christian culture. Columbia University Press.
- UNESCO World Heritage Centre. (2023). Islamic Cultural Routes in Central Asia. UNESCO.
- UNWTO. (1997). Indicators of Sustainable Tourism. World Tourism Organization.
- UNWTO. (2021). Global Report on Religious Tourism. World Tourism Organization.
- UNWTO. (2022). Tourism Market Trends: Middle East. World Tourism Organization.

KIBERSPORT TUSHUNCHASI VA UNING GLOBAL MIQYOSDA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI

Xayrullayev Raxmonjon

10-ITUR-24 guruh magistranti

nice.raxmon@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada kibersport tushunchasi va uning global miqyosda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilinadi. Kibersportning musobaqaviylik, texnologiyaga tayanish va ijtimoiy-madaniy integratsiya kabi asosiy xususiyatlari yoritilgan. Xorijiy va mahalliy olimlarning tadqiqotlari asosida kibersportning sport, iqtisodiyot, ta'lim hamda yoshlar madaniyatidagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, O'zbekistonda qabul qilingan Prezident qarorlari, ta'lim tizimidagi yangi yo'nalishlar va infratuzilma imkoniyatlari orqali kibersportning rivojlanish istiqbollari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: *kibersport, kompyuter o'yinlari, texnika, texnologiya, raqamli turizm, IT*

Annotation. This article analyzes the concept of esports and its global development trends. It highlights the main features of esports such as competitiveness, reliance on technology, and socio-cultural integration. Based on the works of foreign and local scholars, the role of esports in sports, economy, education, and youth culture is discussed. Furthermore, the paper explores the prospects of esports development in Uzbekistan through presidential decrees, new educational programs, and infrastructural initiatives.

Key words: *E-sport, computer games, technology/devices, technology, digital tourism, IT*

Аннотация. В данной статье рассматривается понятие киберспорта и тенденции его глобального развития. Освещаются ключевые характеристики киберспорта: соревновательность, опора на технологии и социально-культурная интеграция. На основе исследований зарубежных и отечественных учёных анализируется роль киберспорта в спорте, экономике, образовании и молодёжной культуре. Кроме того, раскрываются перспективы развития киберспорта в Узбекистане через президентские постановления, новые образовательные направления и инфраструктурные инициативы.

Ключевые слова: *киберспорт, компьютерные игры, техника, технология, цифровой туризм, IT*

XXI asrda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi jamiyat hayotining barcha jabhalariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. So'nggi o'n yilliklarda raqamli texnologiyalar va internet tarmog'ining keng rivojlanishi inson hayotining deyarli barcha sohalariga ta'sir ko'rsatdi. Shu jarayonda yangi sport turi – kibersport shakllandi. Kibersport (inglizcha *cybersport* yoki *esports*) – bu kompyuter o'yinlari orqali tashkil etiladigan musobaqa faoliyati bo'lib, unda ishtirokchilar intellektual, strategik va tezkor qaror qabul qilish qobiliyatlarini namoyon etadilar. Bu hodisa an'anaviy sportning yangi ko'rinishi sifatida ham, raqamli madaniyatning alohida ijtimoiy-amaliy sohasi sifatida ham talqin qilinmoqda. Shulardan biri – o'yin industriyasi va u bilan bog'liq sport faoliyatining yangi yo'nalishi – kibersportdir. Kibersport (esports) – bu kompyuter o'yinlari asosida tashkil etiladigan musobaqa faoliyati bo'lib, u nafaqat o'yin sifatida, balki ijtimoiy-madaniy hodisa, iqtisodiy jarayon va ta'limiy vosita sifatida ham qaralmoqda. Kibersport tushunchasi turli manbalarda turlicha talqin qilinsa-da, umumiy jihatdan u "raqamli maydonlarda aniq qoidalar

asosida musobaqalashuv”ni anglatadi. An’anaviy sport singari kybersport ham qat’iy qoidalar, hakamlik, musobaqa jarayoni, g’olib va mag’lublar tushunchalariga ega. Faqatgina uning farqi – bu jarayonlar jismoniy emas, balki virtual va intellektual maydonlarda yuz beradi.

Kybersportning nazariy asoslari G. Wagner o‘zining *On the Scientific Relevance of eSports* (2006) asarida bu mavzu keng yoritilgan bo‘lib, u kybersportni “sportning yangi shakli” sifatida ta’riflab, undagi musobaqaviylik, qoidalar majmuasi va tomoshaboplik jihatlarini tahlil qilgan. Shuningdek, J. Hamari va M. Sjöblom hammualliflikda yozilgan *What is eSports and why do people watch it?* (2017) asarida kybersportni media-industriya va ijtimoiy muloqot bilan chambarchas bog‘lab o‘rganib, uning global iqtisodiyotdagi o‘rnini ochib berishgan. Ularning tadqiqotida kybersport nafaqat o‘yin faoliyati, balki marketing, brending, tomoshabinlar auditoriyasi va transmilliy hamkorlik fenomeni sifatida ham ko‘rib chiqiladi.

Xitoy olimlari orasida Wu kybersportni ijtimoiy-madaniy hodisa sifatida o‘rganib, u yoshlar madaniyatini shakllantirishdagi o‘rnini alohida qayd etadi. Shuningdek, amerikalik tadqiqotchilar Jenny *Virtual(ly) Athletes: Where eSports Fit Within the Definition of “Sport”* (2018) kybersportni pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilib, u orqali jamoaviylik, muammolarni hal qilish va tezkor tafakkurni rivojlantirish mumkinligini ta’kidlagan.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda ham kybersport ilmiy muhokama va amaliy tajriba doirasiga kirib keldi. Jumladan, A. Ergashev (2021) *“Kybersportning yoshlar ongiga ta’siri”* mavzusida maqolasida kybersportni o‘smirlarning muloqot madaniyati va ijtimoiylashuv jarayonidagi rolini o‘rgangan. Unga ko‘ra, kybersport nafaqat bo‘sh vaqtni mazmunli o‘tkazish vositasi, balki raqamli iqtisodiyot sharoitida yangi kasblar – streamerlardan tortib, professional o‘yin murabbiylarigacha – uchun imkoniyat yaratadi. Shuningdek, Sh. Abdullayeva o‘z tadqiqotida kybersportni “madaniy fenomen” sifatida tahlil qilib, uning zamonaviy yoshlar orasidagi identitet va o‘z-o‘zini ifodalash vositasiga aylanganini ko‘rsatadi. O‘zbekiston Milliy universiteti va Buxoro davlat universiteti olimlari tomonidan o‘tkazilgan konferensiya materiallarida esa kybersportning ta’lim jarayoniga qo‘shilishi, uning pedagogik imkoniyatlari hamda ijtimoiy mas’uliyat jihatlarini yoritilgan.

Tadqiqotlarimiz natijasida shunday xulosaga keldikki, kybersport mohiyatan uch asosiy xususiyatga ega: **Musobaqaviylik** – aniq qoidalar asosida g’olib va mag’lublarni aniqlash. **Texnologiyaga tayanish** – butunlay kompyuter va internet vositalari orqali amalga oshirilishi. **Ijtimoiy-madaniy integratsiya** – jahon miqyosida millionlab tomoshabinlarni birlashtirishi, iqtisodiy tizim va ta’lim jarayonlariga ta’sir ko‘rsatishi. Shu sababli, kybersportni faqat “o‘yin” deb baholash tor yondashuv bo‘ladi. U global sport industriyasining yangi bo‘g‘ini, yoshlar madaniyatining markaziy elementi va iqtisodiy imkoniyatlarning yangi manbai sifatida shakllanmoqda. kybersport kelajakda an’anaviy sport turlariga qaraganda ham kengroq auditoriyani qamrab olishi mumkin. Chunki u jismoniy imkoniyatlardan ko‘ra intellektual va texnologik tayyorgarlikka tayanadi. Shu bois O‘zbekistonda kybersportni davlat darajasida qo‘llab-quvvatlash, uni ta’lim tizimiga joriy etish va yoshlarni global maydonlarga tayyorlash katta samara beradi. Ammo shu bilan birga, kybersportning zararli jihatlaridan – haddan tashqari vaqt sarflash, sog‘liq va psixikaga ta’siridan – himoya mexanizmlari ishlab chiqilishi zarur. Kybersportni “raqamli imkoniyatlar maktabi” sifatida to‘g‘ri yo‘naltirish O‘zbekiston yoshlarini yangi global jarayonlarning faol ishtirokchisiga aylantiradi.

Zamonaviy dunyoda kybersport nafaqat yoshlar orasida keng tarqalgan ko‘ngilochar mashg‘ulot, balki global iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylanib bormoqda. Kompyuter va mobil o‘yinlar asosida tashkil etiladigan professional musobaqalar, ularning translyatsiyasi, homiylik va reklama shartnomalari, shuningdek, turizm bilan bog‘liq xizmatlar milliardlab dollarlik bozorni shakllantirmoqda. Kybersportning iqtisodiy salohiyati hozirgi kunda an’anaviy sport turlari bilan raqobatlasha oladigan darajaga yetdi.

So‘nggi yillarda kybersport bozorining hajmi jadal sur’atlarda ortmoqda. Google ma’lumotlari tahlillariga ko‘ra, kybersport industriyasi yillik daromadi 1,4 milliard dollardan oshib ketgan va 2025-yilga kelib 1,8 milliard dollardan ortishi prognoz qilinmoqda. Ushbu daromadning asosiy manbalari homiylik shartnomalari (taxminan 60%), translyatsiya huquqlari, reklama, o‘yin ichidagi sotuvlar va turizm bilan bog‘liq xizmatlardir. Bugungi kunda dunyo bo‘ylab 500 milliondan ortiq tomoshabinlar

YouTube, Twitch kabi onlayn platformalarda kibersport musobaqalarini tomosha qiladi. Bu ko'rsatkich global auditoriya nuqtai nazaridan futbol, basketbol yoki xokkey kabi an'anaviy sport turlaridan deyarli qolishmaydi. Masalan, *League of Legends World Championship* yoki *The International (Dota 2)* kabi turnirlar millionlab onlayn tomoshabinlarni jalb qiladi, yuz minglab muxlislarni stadion va arenalarga yig'adi.

J. Hamari va M. Sjöblom kibersportni iqtisodiy faoliyat sifatida baholab, uning asosiy qiymati reklama bozorini kengaytirishi va yangi auditoriyani jalb qilishida ekanini ta'kidlaydi. Olimlarning fikricha, kibersport musobaqalari an'anaviy sportdan farqli auditoriyani qamrab oladi – asosan 18–34 yoshli yoshlar, ular klassik televizion reklama uchun qiyin erishiladigan guruh hisoblanadi. Shu bois brendlar eSport orqali nafaqat mahsulotini reklama qiladi, balki o'z mijozlar bazasini ham kengaytiradi. Masalan, *Coca-Cola*, *Red Bull*, *Intel* kabi global kompaniyalar yirik turnirlarda homiy sifatida faol ishtirok etmoqda. T. L. Taylor 2012-yilda olam yuzini ko'rgan *Raising the Stakes: E-sports and the Professionalization of Computer Gaming* asarida kibersportning professional infratuzilmasi global miqyosda yangi ish o'rinlari va iqtisodiy imkoniyatlar yaratishini ko'rsatadi. Olimning ta'kidlashicha, kibersport endilikda faqatgina o'yinchilarni emas, balki menejerlar, murabbiylar, media-kontent yaratuvchilar, psixologlar va marketologlar kabi keng ko'lamdagi mutaxassislarini ham talab qilmoqda. Bu jarayon raqamli iqtisodiyotda yangi kasblar paydo bo'lishiga sabab bo'lmoqda. Boshqa olimlar esa kibersportni sport biznesining bir qismi sifatida tahlil qilib, professional ligalar va franchayz tizimining NBA yoki FIFA kabi modellar asosida faoliyat yuritayotganini ta'kidlaydi. Masalan, *Overwatch League* va *League of Legends Championship Series (LCS)* professional sport ligalari singari franchayz asosida ishlaydi: jamoalar litsenziya sotib oladi, daromadlar esa reklama, translyatsiya huquqlari va chiptalardan shakllanadi. Bu yondashuv kibersportni barqaror iqtisodiy tizimga aylantirdi. Global iqtisodiy ko'rsatkichlarda Osiyo-Tinch okeani mintaqasi yetakchilik qilmoqda. Janubiy Koreya va Xitoy kibersportning "markazi" bo'lib, nafaqat professional jamoalar va ligalar, balki o'quv markazlari va rasmiy davlat siyosatida ham kibersportni rivojlantirishga e'tibor qaratmoqda. Yevropa va AQSH esa yirik turnirlarni o'tkazish, franchayz ligalarni rivojlantirish va xalqaro reklama bozorini shakllantirishda yetakchi.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida kibersportning iqtisodiyotdagi o'rne ikki asosiy yo'nalishda kuchayadi: 1) **raqamli xizmatlar integratsiyasi** – fintech, onlayn to'lov tizimlari, raqamli marketing va NFT kabi texnologiyalar bilan uyg'unlashuvi eSportni yangi daromad manbalariga olib chiqadi; 2) **turizm va madaniyat bilan bog'lanish** – yirik turnirlar o'tkaziladigan shaharlarda sport turizmi rivojlanadi. Masalan, Seul, Katovitse, Los-Anjeles va Shanxay kibersport tufayli xalqaro turistlarni jalb qildi. O'zbekiston ham Toshkent yoki Samarqandni mintaqaviy kibersport markaziga aylantirish orqali iqtisodiy foyda ko'rishi mumkin. O'zbekistonda kibersport hali yangi soha hisoblanadi, ammo u mamlakat iqtisodiyotining kelajakdagi istiqbolli yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. So'nggi yillarda raqamli transformatsiya jarayonlari jadallashib, IT Park va "Digital Uzbekistan – 2030" strategiyasi doirasida yoshlarni raqamli ko'nikmalarga jalb qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Kibersport bu siyosat bilan uyg'unlashgan holda yoshlar bandligini ta'minlash, yangi kasblarni yaratish va raqamli iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida shakllanish imkoniyatiga ega.

Kibersportning iqtisodiyotdagi roli, avvalo, yoshlarning bandligini oshirishda ko'rinadi. Professional o'yinchilar bilan bir qatorda murabbiylar, menejerlar, dizaynerlar, kontent yaratuvchilar, strimerlar va psixologlar kabi mutaxassislar ham talab etiladi. Bu esa O'zbekistonda yangi kasblar bozorini kengaytiradi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ko'rsatadiki, kibersport turnirlari turizmni rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Masalan, Polshaning Katovitse shahri yirik musobaqalar tufayli "eSport poytaxti" sifatida tanilgan. Xuddi shunday, Toshkent, Samarqand yoki Buxoro kabi shaharlarda xalqaro turnirlar o'tkazish nafaqat mamlakat imidjini mustahkamlaydi, balki mehmonxona, transport va xizmat ko'rsatish sohalarida qo'shimcha daromad manbalarini yaratadi. Kibersport O'zbekiston uchun raqamli iqtisodiyot integratsiyasini ham ta'minlashi mumkin. Turnirlar davomida onlayn to'lov tizimlari, elektron tijorat, reklama va merchandise savdosi keng rivojlanishi kutiladi. Bu jarayon Payme, Click, Uzum Bank kabi mahalliy fintech xizmatlari bilan uyg'unlashib, ichki raqamli bozorni yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, o'zbekistonlik kibersportchilar xalqaro maydonlarda ishtirok etib, mamlakat brendini targ'ib qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Buning uchun

rasmiy ligalar, milliy jamoalar va davlat qo'llab-quvvatlovi muhim ahamiyat kasb etadi. Shu jihatdan qaraganda, kibersportning O'zbekiston iqtisodiyotidagi asosiy qiymati ikki yo'nalishda yaqqol ko'zga tashlanadi: birinchidan, xalqaro turnirlar orqali turizmni rivojlantirib, mamlakatni mintaqaviy kibersport markaziga aylantirish, ikkinchidan esa, yoshlarni IT, media va kreativ sohalarga keng jalb qilib, raqamli iqtisodiyotning yangi segmentini shakllantirish. Agar davlat siyosati va xususiy sektor hamkorligi samarali yo'lga qo'yilsa, kibersport O'zbekiston iqtisodiyotining xizmatlar sohasi va raqamli bozorida muhim qo'shimcha qiymat manbai bo'lishi mumkin.

Kibersport infratuzilmasi va ekotizimi bugungi kunda jadal rivojlanayotgan sohalardan biri bo'lib, u nafaqat o'yinchilar va jamoalarning muvaffaqiyati, balki mamlakatning iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. Olimlarning ta'kidlashicha, kibersportning to'laqonli rivojlanishi uchun barqaror infratuzilma, ya'ni zamonaviy kompyuter zallari, yuqori tezlikdagi internet tarmoqlari, turnirlarni o'tkazish uchun maxsus arenalar va texnik ta'minot zarur (*Hamari va Sjöblom, 2017*). Bu omillar o'yinchilarning professional darajada shug'ullanishlari uchun sharoit yaratadi.

Shu bilan birga, kibersport ekotizimi faqatgina texnik vositalardan iborat emas, balki unda murabbiylar, homiylar, media kompaniyalar, tashkilotchilar va auditoriya ham faol ishtirok etadi. *Wagner (2006)* o'z tadqiqotida kibersportni an'anaviy sport bilan qiyoslab, uni butun boshli ekotizim sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, jamoalar va ligalarning muvaffaqiyati nafaqat individual o'yinchilarning mahoratiga, balki kuchli boshqaruv va marketing tizimiga ham bog'liq.

O'zbekiston misolida qaraydigan bo'lsak, so'nggi yillarda mamlakatimizda kibersport infratuzilmasiga katta e'tibor qaratilmoqda. Respublika miqyosida turli o'yinlar bo'yicha musobaqalar tashkil etilmoqda, yoshlar uchun maxsus kompyuter klublari ochilmoqda. Bu jarayonda davlat bilan bir qatorda xususiy sektor vakillari ham faol ishtirok etmoqda. Mutaxassislarning fikricha, agar kibersport infratuzilmasi to'g'ri shakllantirilsa, u nafaqat yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etadi, balki mamlakat iqtisodiyotiga ham qo'shimcha daromad olib kirishi mumkin (*Wu, 2019*). Kibersport infratuzilmasi va ekotizimi bir-birini to'ldiruvchi asosiy unsurlar bo'lib, ular uyg'un holda rivojlanmasa, sohadan yuqori natija kutib bo'lmaydi. Olimlarning qarashlari shuni ko'rsatadiki, kibersportni strategik rivojlantirish uchun texnologik baza bilan birga ijtimoiy, iqtisodiy va tashkiliy mexanizmlar ham takomillashtirilishi zarur. Shu tariqa, kibersport O'zbekistonda ham global tendensiyalar bilan hamohang tarzda rivojlanib, kelajakda mamlakatning sport va texnologiya sohasidagi nufuzini oshirishi mumkin.

Kibersportning global rivojlanish tendensiyalari bugungi kunda dunyo miqyosida tez sur'atlarda kengayib bormoqda. So'nggi yillarda kibersport nafaqat o'yin-kulgi shakli, balki katta iqtisodiy va madaniy ahamiyatga ega soha sifatida shakllandi. Dunyodagi yirik kompaniyalar homiylik shartnomalari orqali jamoalar va turnirlarga sarmoya kiritmoqda, translyatsiyalar millionlab tomoshabinlarni jalb qilmoqda. Professional ligalar, franchayz tizimi va xalqaro turnirlar orqali kibersport an'anaviy sport turlariga yaqinlashib, global sport sanoatining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bugun Osiyo, Yevropa va AQShda kibersport stadionlari, maxsus akademiyalar va murabbiylik markazlari faoliyat yuritmoqda. Shuningdek, ba'zi davlatlar milliy kibersport federatsiyalarini tuzib, bu sohani sport sifatida rasman tan oldilar.

O'zbekiston uchun ham kibersportning ahamiyati ortib bormoqda. Mamlakatimizda so'nggi yillarda kibersport federatsiyasi tashkil etilib, yoshlarni qo'llab-quvvatlash, rasmiy turnirlarni o'tkazish va xalqaro musobaqalarda ishtirok etish yo'lga qo'yildi. Respublikada yirik kibersport musobaqalari tashkil etilmoqda, kompyuter klublarida professional darajadagi jamoalar shakllanmoqda. Yoshlarning bu sohaga qiziqishi ularni nafaqat o'yinchi sifatida, balki IT-mutaxassis, kontent yaratuvchi yoki turnir tashkilotchisi sifatida ham rivojlanishiga zamin yaratmoqda. Bundan tashqari, kibersport turizmi O'zbekiston uchun yangi imkoniyatlar ochishi mumkin: xalqaro musobaqalar o'tkazilishi mamlakatga xorijiy tomoshabinlar va sarmoyadorlarni jalb etib, turizm va iqtisodiy rivojlanishga hissa qo'shadi. Global tendensiyalar shuni ko'rsatmoqdaki, kibersport yaqin yillarda dunyo sporti va iqtisodiyotida yanada katta rol o'ynaydi. O'zbekiston esa ushbu jarayonda faol ishtirok etib, yoshlar salohiyatini rivojlantirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va mamlakatni kibersport turizmi markazlaridan biriga aylantirish imkoniyatiga ega.

Xulosa. O‘zbekiston so‘nggi yillarda kibersportni sportning alohida yo‘nalishi sifatida rivojlantirishni maqsad qilmoqda. 2022 yil noyabrida qabul qilingan Prezident qarori (PQ-423) orqali kibersport rasmiy sport turi sifatida e‘tirof etilib, uni ommalashtirish, professional kadrlar tayyorlash va milliy hamda xalqaro musobaqalarni yo‘lga qo‘yish vazifalari belgilandi. Shu tariqa, kibersport mamlakatda davlat siyosati darajasida qo‘llab-quvvatlanadigan sohalaridan biriga aylandi.

Mazkur qaror ta‘lim tizimiga ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. 2023/2024 o‘quv yilidan boshlab O‘zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universitetida “Sport faoliyati: kibersport” bakalavriat yo‘nalishi ochildi. Ta‘lim muddati uch yil etib belgilangan bo‘lib, bu yo‘nalish professional mutaxassislar tayyorlashga xizmat qilmoqda (UzDaily.uz, Kun.uz, nammqi.uz). Shuningdek, kibersport bo‘yicha respublika chempionati — “Uzbekistan E-sports Championship”, “Vazirlar Mahkamasi Kubogi” va “Youth Cup” kabi yillik musobaqalar muntazam o‘tkazilishi belgilangan (UzDaily.uz, Kun.uz).

Shu bilan birga, IT-Park rezidentlari faoliyati doirasida kibersport xizmatlari ham rasmiy ravishda yo‘lga qo‘yildi. Bu jarayonda soha vakillaridan xalqaro sertifikatlarga ega bo‘lish kabi talablar ham qo‘yilmoqda (blackswan.law, it-park.uz). Bunday tashabbuslar kibersportning nafaqat sport, balki iqtisodiy faoliyat sifatida ham shakllanishiga xizmat qiladi.

Yoshlarni erta bosqichdan qo‘llab-quvvatlash maqsadida esa “O‘quvchi-yoshlarni chaqiruvga qadar boshlang‘ich tayyorlash tizimini yangi bosqichga olib chiqish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Prezident qarori (PQ-393, 2024 yil 15 noyabr) qabul qilindi. Ushbu hujjat asosida maktablarda kibersport, dron va robototexnika bo‘yicha tanlovlar tashkil etilishi nazarda tutilgan. Bu esa yoshlarning texnik va raqamli ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, kibersport sohasida hali ayrim huquqiy bo‘shliqlar mavjud. Jumladan, soliqlar, litsenziyalash, sportchilar ijtimoiy kafolatlari va xalqaro litsenziyalar bilan bog‘liq masalalarni qamrab oluvchi yagona qonuniy baza to‘liq shakllanmagan. Shu sababli, kelgusida ushbu yo‘nalishni yanada samarali tartibga solish uchun maxsus qonun yoki normativ hujjatlarni ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, O‘zbekistonda kibersport bo‘yicha qabul qilingan qarorlar va amaliy tashabbuslar uning rivojlanishi uchun mustahkam poydevor yaratdi. Ta‘lim tizimida yangi yo‘nalishlarning ochilishi, yirik musobaqalarning yo‘lga qo‘yilishi, IT-Park rezidentlari uchun yaratilgan imkoniyatlar hamda maktab o‘quvchilari uchun tanlovlarning tashkil etilishi sohaning istiqbolini kengaytiradi. Agar bu jarayonlar izchil davom ettirilsa, kibersport nafaqat yoshlarning sevimli mashg‘uloti, balki mamlakatning raqamli iqtisodiyotini rivojlantiruvchi va xalqaro maydondagi obro‘sini mustahkamlovchi muhim omilga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Abdug‘afurov A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va ularning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni. – Toshkent: Fan, 2021.
2. Azizov M. O‘zbekistonda raqamli texnologiyalar va kibersport rivojlanishi. – Toshkent: O‘zMU nashriyoti, 2022.
3. Hamidov B. Kibersportning yoshlar faoliyatidagi o‘rni va istiqbollari // Ta‘lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali. – 2020. – №4(2).
4. Hutchins B., Tindall N. Digital Media and Sport: Globalization, Culture, and Mobility. – London: Routledge, 2019.
5. Jenny S. E., Manning R. D., Keiper M. C., Olrich T. W. Virtual(ly) athletes: Where eSports fit within the definition of “sport” // Quest. – 2017. – Vol. 69, №1. – P.
6. Karomatov D. Global kibersport tendensiyalari va ularning O‘zbekistonga ta‘siri. – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2023.
7. Taylor T. L. Raising the Stakes: E-sports and the Professionalization of Computer Gaming. – Cambridge, MA: MIT Press, 2012.
8. Wagner M. G. On the scientific relevance of eSports // International Conference on Internet Computing. – 2006. – P.
9. World Health Organization. Gaming and eSports: Health and Social Implications. – Geneva: WHO Press, 2021.

BARQAROR TURIZMNING RIVOJIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI

Raxmonova Nilufar Yorqinovna

Turizm va mehmonxona xo'jaligi kafedrasi o'qituvchisi

Sodiqova Salomat Odil qizi

Turizm (faoliyat yo'nalishlari bo'yicha) mutaxassisligi 2-bosqich talabasi

Bugungi kunda sayohat va turizm industriyasidan samarali foydalanish ko'plab mamlakatlarning barqaror rivojlanish strategiyalarining ajralmas qismiga aylangan. Butun dunyoda turizm sohasidagi bandlik darajasi barqaror o'sib bormoqda, bu esa sayohat va turizmga bo'lgan yuqori talabni aks ettiradi. Mamlakatning turizm salohiyatini to'g'ri baholash va undan samarali foydalanish, aniq va puxta ishlab chiqilgan strategik rivojlanish dasturlarini yaratish, hamda xalqaro e'tirof etilgan standartlarga moslashish turizm sohasida barqaror rivojlanishga olib keluvchi omillardan biridir.

Zamonaviy turizm bozorida barqaror o'sishga erishish uchun ijtimoiy kelib chiqishi, sog'lig'i yoki iqtisodiy holatidan qat'iy nazar, iste'molchilar uchun qulay bo'lgan inklyuziv turistik mahsulotlarni rivojlantirish zarur.

Keyingi o'n yillikda atrof-muhit bilan bog'liq muammolar butun dunyo bo'ylab aholiga, jamiyatlarga, iqtisodiyotlarga va ekotizimlarga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Biologik xilma-xillikning yo'qolishi, keskin ob-havo hodisalari va ifloslanishning ortishi kabi masalalar turizm resurslariga va sayyohlar tajribasiga xavf tug'diradi.

Sayohat va turizm sohasi tabiatni muhofaza qilishga e'tibor qaratish orqali xavf va muammolarni hal etishga yordam bera oladi. Ko'plab turistik yo'nalishlar tabiiy resurslarga tayanadi, bu esa iqtisodiy qiymat yaratish orqali atrof-muhitni muhofaza qilishni rag'batlantiradi. Jahon Sayohat va Turizm kengashi tadqiqotlari ma'lumotlariga ko'ra, ekologik turizm butun dunyo bo'yicha 600 milliard dollardan ortiq daromad keltiradi va qariyb 22 million ish o'rini ta'minlaydi, Afrikada esa yovvoyi tabiat turizmi sezilarli daromad manbai hisoblanadi. Biroq, turli mintaqalarda tabiiy resurslarni saqlash borasida hanuz bo'shliqlar mavjud.²²⁶

Jahon Iqtisodiy Forumi huzuridagi **Barqaror turizm bo'yicha Global kelajak kengashi (Global Future Council)** turistik yo'nalishlarga regenerativ (tiklanish asosidagi) modeldan foydalanib, tabiatni asrashni ustuvor yo'nalish sifatida belgilashni tavsiya etadi. Bu yondashuv boshqaruvchilar, turoperatorlar va mahalliy biznes vakillari kabi manfaatdor tomonlar bilan hamkorlikni o'z ichiga oladi.

Asosiy jihatlar quyidagilardan iborat: tabiiy yashash joylarini boshqarish, qo'riqlanadigan hududlar uchun mablag' ajratish va sayyohlarni ekologik jihatdan to'g'ri xatti-harakatlarga o'rgatish. Manfaatdor tomonlarning adolatli foyda taqsimotida ishtirokini ta'minlash hamda biznes rejalarini tabiatni muhofaza qilish maqsadlariga muvofiqlashtirish muhim ahamiyatga ega. Hukumatlar esa tabiiy resurslarni rejalashtirish jarayonlariga kiritishlari va sayyohlarni boshqarish hamda ekoturizmni rivojlantirish strategiyalarini ishlab chiqishlari lozim.²²⁷

Sayyohlar sonining ortishi mahalliy resurslarga, xususan, suv va chiqindilarni boshqarish tizimlariga bosimni kuchaytiradi, bu esa atrof-muhitga ko'proq zarar yetkazilishiga olib keladi. 2019-yilda sayohat va turizm sohasi dunyo bo'yicha suv resurslarining 5,8 foizini hamda global miqyosdagi materiallarning 5–8 foizini iste'mol qilgan.²²⁸ Iste'molchilarning tanlovlari atrof-muhitga ta'siri haqida xabardorlik ortib borayotganiga qaramay, turizm resurslardan mas'uliyatli foydalanish hali yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan.

Shuning uchun turistlarning resurslardan foydalanish odatlarini o'zgartirish zarur. Bu, masalan, o'simlik asosidagi oziq-ovqatlarni tanlash, plastik mahsulotlardan foydalanishni kamaytirish kabi ekologik jihatdan foydali odatlarni rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

²²⁶ World Travel & Tourism Council, Nature Positive Travel & Tourism: Travelling in Harmony with Nature, September 2022, p 17: <https://wtcc.org/Portals/0/Documents/Reports/2022/Nature-Positive-Travel-And-Tourism.pdf>.

²²⁷ World Economic Forum, Ten Principles for Sustainable Destinations: Charting a New Path Forward for Travel and Tourism, September 2022 p 21: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Ten_Principles_for_Sustainable_Destinations_2022.pdf

²²⁸ World Travel & Tourism Council, The Environmental Impact of Global Tourism, October 2023: <https://globaltravelfootprint.wtcc.org/reports/TheEnvironmentalImpactofGlobalTourismOct2023.pdf>.

Turizm sohasining asosiy muammolaridan biri — odamlarning barqaror amaliyotlar haqidagi ijobiy qarashlari bilan ularning amalda barqaror bo'lmagan xatti-harakatlari o'rtasidagi tafovutdir. Jahon Iqtisodiy Forumi hisobotida bu tafovutning sabablari sifatida imkoniyatlarning cheklanganligi, yuqori narxlar va ishonchning pastligi ko'rsatilgan.²²⁹

Ushbu muammoni bartaraf etish uchun sohalararo hamkorlik zarur bo'lib, u orqali yanada barqaror mahsulotlar ishlab chiqish va mijozlar tajribasini yaxshilash mumkin.

Iqtisodiy imkoniyatlarning yetishmasligi va ishsizlik butun dunyo bo'yicha asosiy xavflardan biridir. Sayohat va turizm sohasi ushbu muammolarni hal etishda muhim rol o'ynashi kutilmoqda — 2034-yilga kelib u global yalpi ichki mahsulotning (YaIM) 11,4 foizini tashkil etishi va 12 foizdan ortiq ish o'rinlarini yaratishi prognoz qilinmoqda.²³⁰

Sayohat va turizm sohasidagi manfaatdor tomonlar ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni bir nechta asosiy yo'nalishlarga e'tibor qaratish orqali hal etishlari mumkin. Muhim yondashuvlardan biri — malakali va inklyuziv (hammani qamrab oluvchi) ishchi kuchiga sarmoya kiritishdir. Kuchli mehnat salohiyatiga ega ishchi kuchini shakllantirish sayohat va turizm sayohat va turizm sohasiga texnologiyalardan samaraliroq foydalanish, xizmatlar sifatini oshirish va mehnat resurslari yetishmovchiligi muammosini hal etishda yordam beradi.

Sayohat va turizm dunyo miqyosida yirik ish beruvchi tarmoq bo'lganligi sababli, ayniqsa rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda mehnat sharoitlarini yaxshilash borasida o'rnak bo'la oladi. Xalqaro mehnat tashkiloti hisobotiga ko'ra, ayollar, yoshlar va migrantlar uchun ish o'rinlarini yaratish, "yashil" ish o'rinlarini rivojlantirish va xavfsiz hamda adolatli mehnat muhitini ta'minlash maqsadida ijtimoiy himoya choralarini kuchaytirish zarur.²³¹

Yana bir muhim yo'nalish — sayohat va turizm rivojlanishining markaziga mahalliy jamoalarni qo'yishdir. Turizm sohasi mahalliy aholi, ayniqsa zaif qatlamlar va kichik bizneslar uchun ko'proq foyda keltirishi kerak. Hukumatlar, jamoalar va soha vakillari birgalikda resurslarni asrab-avaylagan holda jamoa farovonligini qo'llab-quvvatlaydigan turistik yo'nalishlarni rejalashtirish ustida ishlashlari sohaning barqaror rivojiga o'z hissasini qo'sha oladi.

Muhim qadamlar jumlasiga jamiyat farovonligini himoya qiluvchi turizm qonunlarini yaratish, barqaror turizm tajribalarini targ'ib qilish va sayyohlarni mas'uliyatli xatti-harakatlarga o'rgatish kiradi. Mahalliy yetakchilarni jalb etish, mustahkam tarmoqlar yaratish va hamkorlik platformalarini shakllantirish esa sayohat va turizm sohasining vakillariga ijobiy ta'sirini kuchaytirish hamda uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Global Sustainable Tourism Council, "What is Sustainable Tourism?", 3 March 2008
2. United Nations Environment Programme and World Travel & Tourism Council, Rethinking Single-Use Plastic Products in Travel & Tourism – Impacts, Management Practices and Recommendations, June 2021
3. World Travel & Tourism Council, Nature Positive Travel & Tourism: Travelling in Harmony with Nature, September 2022, p 17
4. World Economic Forum, Ten Principles for Sustainable Destinations: Charting a New Path Forward for Travel and Tourism, September 2022 p 21
5. World Travel & Tourism Council, The Environmental Impact of Global Tourism, October 2023
6. World Economic Forum, How to Create the Sustainable Travel Products Customers Want, December 2022.
7. World Travel & Tourism Council, "Travel & Tourism Economic Impact 2024 Factsheet", April 2024

²²⁹ World Economic Forum, How to Create the Sustainable Travel Products Customers Want, December 2022: https://www3.weforum.org/docs/WEF_How_to_Create_the_Sustainable_Travel_Products_Customers_Want_2022.pdf.

²³⁰ World Travel & Tourism Council, "Travel & Tourism Economic Impact 2024 Factsheet", April 2024: <https://researchhub.wttc.org/factsheets/world>.

²³¹ UN Tourism, Recommendations for the Transition to a Green Travel and Tourism Economy, 2021: <https://web.unwto.org/s3fs-public/2021-05/210504-Recommendations-for-the-Transition-to-a-Green-Travel-and-Tourism-Economy.pdf>

BUXORO VILOYATIDA BARQAROR AGROTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBA VA UNING QO'LLANISH IMKONIYATLARI

Alimova Shaxnoza Oktyamovna

Buxdu o'qituvchisi

Ruziboyeva Sarvinoz Kaxraman qizi,

BuxDU, 3-1 TUR-23 talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro viloyatida agroturizmni rivojlantirish imkoniyatlari va xorijiy tajribalarni qo'llash istiqbollari tahlil qilinadi. Agroturizm qishloq xo'jaligi resurslari, tabiiy va madaniy merosdan samarali foydalanishga asoslangan barqaror turizm turi sifatida qaraladi. Maqolada xorijiy mamlakatlarda agroturizmni tashkil etishning zamonaviy usullari va innovatsion yondashuvlar o'rganiladi, shuningdek, ularni Buxoro sharoitiga moslashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Buxoro viloyatining qishloq xo'jaligi va madaniy salohiyati, mavjud infrastruktura va turizmni rivojlantirish strategiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mahalliy iqtisodiyot, qishloq madaniyati va ekologik barqarorlikni oshirishda agroturizmning ahamiyatini ko'rsatadi hamda xorijiy tajribani amaliy qo'llash bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: Agroturizm, qishloq turizmi, barqaror turizm, xorijiy tajriba, mahalliy iqtisodiyot, qishloq xo'jaligi resurslari, qishloq madaniyati, turizmni rivojlantirish strategiyasi, innovatsion yondashuv, tabiat va ekologiya, fermer xo'jaliklari, O'zbekistonda turizm, turizm loyihalari, xalqaro tajriba, rivojlanish imkoniyatlari.

Kirish

Agroturizm, o'z navbatida, qishloq xo'jaligi va tabiatga asoslangan sayohat turi bo'lib, turizmning yangi va jadal rivojlanayotgan yo'nalishlaridan biridir [5]. Bu turizm turi faqatgina dam olish yoki turistik xizmatlar bilan cheklanib qolmasdan, balki sayohatchilarga qishloq hayoti bilan tanishish, qishloq mehnati jarayonlarida ishtirok etish, tabiiy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini taqdim etadi. Agroturizm nafaqat mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishga, balki an'anaviy qishloq madaniyatini saqlab qolishga ham yordam beradi. Agroturizm, asosan, qishloq joylarida joylashgan fermer xo'jaliklari, bog'lar, fermalar, yoki boshqa qishloq xo'jaligi faoliyatlari bilan bog'liq turizm faoliyatidir. Bu turizm turi odamlarni qishloq muhitiga olib borib, ularning tabiat, hayvonot dunyosi, qishloq mehnati va mehnat madaniyati bilan tanishishini ta'minlaydi [3].

Agroturizm, asosan, qishloq joylarida joylashgan fermer xo'jaliklari, bog'lar, fermalar, yoki boshqa qishloq xo'jaligi faoliyatlari bilan bog'liq turizm faoliyatidir [3]. Bu turizm turi odamlarni qishloq muhitiga olib borib, ularning tabiat, hayvonot dunyosi, qishloq mehnati va mehnat madaniyati bilan tanishishini ta'minlaydi. Agroturizm faoliyati qishloq mehnatiga jalb qilish, tabiiy landshaftlar bilan aloqani o'z ichiga oladi. Sayohatchilar qishloq ishlariga, masalan, ekin ekish, hosil yig'ish, hayvon boqish kabi faoliyatlarga jalb qilinadi [1]. Bu ularga qishloq hayoti bilan bevosita tanishish imkonini beradi.

Agroturizm o'zining asosiy xususiyatlaridan biri sifatida tabiiy landshaftlar bilan aloqani o'z ichiga oladi. Sayohatchilar toza havoda yurish, dam olish va tabiatning go'zalligini kashf etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Agroturizm orqali sayohatchilar mahalliy xalqning madaniyati, urf-odatlarini, an'anaviy ovqatlari bilan tanishishadi.

Sayohatchilar o'zlarining kundalik hayotlaridan uzoqda, tabiiy va tinch muhitda dam olish imkonini beradi. Bu sayohat turi stressni kamaytirish va salomatlikni yaxshilash uchun ham foydalidir [5]. Agroturizm nafaqat sayohatchilar uchun qiziqarli tajriba bo'lishi bilan birga, mahalliy jamoalar va iqtisodiyot uchun ham bir qator foydalar keltiradi.

Birinchidan, agroturizm qishloq joylarida yangi ish o'rinlarini yaratadi, bu esa ishsizlikni kamaytiradi. Sayohatchilar qishloq mahsulotlarini xarid qilishlari, fermerlar va mahalliy ishlab chiqaruvchilarga qo'shimcha daromad keltiradi. Bu jarayon nafaqat iqtisodiyotni jonlantiradi, balki qishloqdagi yangi turizm xizmatlari va infratuzilmasini rivojlantiradi.

Ikkinchidan, agroturizm tabiiy resurslarni samarali va barqaror foydalanishga yordam beradi [2]. Qishloq xo'jaligi faoliyatlari va tabiatni o'zaro uyg'unlashtirish orqali ekosistemalarni saqlash mumkin. Agroturizm shuningdek, qishloq hayoti va tabiatning o'zaro aloqasini chuqurroq tushunish

imkonini beradi. Bu orqali tabiatni saqlash va ekologik muammolarni hal qilishga yordam berishi mumkin. Uchinchidan, agroturizm orqali an'anaviy qishloq hayotining elementlarini saqlab qolish va targ'ib qilish imkoniyati yuzaga keladi. Sayohatchilar qishloq xalqining madaniyatini o'rganishlari, milliy an'analarni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi. Mahalliy urf-odatlar, an'anaviy musiqalar va oshxonalar orqali sayohatchilar madaniy turizmni rivojlantirish imkoniga ega bo'ladilar [1].

Bugungi kunda agroturizm dunyoning ko'plab mamlakatlarida qishloq xo'jaligi va turizmni uyg'unlashtirgan holda mahalliy iqtisodiyotni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida qaralmoqda. Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, agroturizm nafaqat turistlarni jalb etish, balki qishloq aholisi uchun yangi daromad manbai yaratish, an'anaviy madaniyatni saqlash va ekologik barqarorlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi.

Masalan, Italiya, Fransiya va Ispaniya kabi Yevropa mamlakatlarida agroturizm faoliyatlari yuqori darajada rivojlangan. Bu davlatlarda fermer xo'jaliklari nafaqat mahsulot ishlab chiqarish bilan shug'ullanadi, balki turistlar uchun yashash joylari, milliy taomlar tayyorlanadigan oshxonalar, vino va pishloq tayyorlash ustaxonalari, bog' va uzumzorlarni tomosha qilish kabi xizmatlarni ham taklif etadi. Natijada, qishloq xo'jaligi sohasi bilan turizm o'rtasida mustahkam iqtisodiy aloqalar shakllanadi.

Yaponiya tajribasida esa "Green Tourism" dasturi keng joriy etilgan bo'lib, u orqali shahar aholisi qisqa muddatli dam olish kunlarini qishloqlarda o'tkazishadi, fermerlar bilan birgalikda ishlashadi, an'anaviy dehqonchilik usullarini o'rganishadi va mahalliy ekologik hayot tarziga sho'ng'ishadi. Bu model nafaqat ichki turizmni rivojlantiradi, balki yoshlar orasida qishloq hayotiga bo'lgan qiziqishni ham oshiradi.

Turkiyada esa agroturizm "eko-köy" (ekologik qishloq) konsepsiyasi asosida rivojlanmoqda. Ayrim viloyatlarda maxsus agroturistik markazlar tashkil etilgan bo'lib, bu markazlarda ekologik toza mahsulotlar yetishtirish, milliy ovqatlar tayyorlash, folklor dasturlari, hunarmandchilik ko'rgazmalari va mehmon uylarini boshqarish orqali mahalliy aholining faol ishtiroki ta'minlanmoqda.

Xorijiy tajribalar shuni ko'rsatadiki, agroturizmni rivojlantirishda muvaffaqiyatning asosiy omillari — bu mahalliy resurslardan oqilona foydalanish, ekologik yondashuv, marketing strategiyalarining to'g'ri tashkil etilishi va aholining faol ishtirokidir. Shu yo'nalishdagi tajribalarni Buxoro viloyatida amaliyotga tatbiq etish nafaqat hududning iqtisodiy salohiyatini oshiradi, balki ekologik va madaniy merosni saqlab qolish, yangi turistik yo'nalishlarni shakllantirish hamda xalqaro turistlar oqimini ko'paytirishga xizmat qiladi.

Buxoro viloyatining Romitan tumanida anorzorlar asosida agroturizmni rivojlantirish istiqbollari (xorijiy tajriba asosida)

So'nggi yillarda xorijiy mamlakatlarda, xususan, Kanada, AQSh va Yevropa davlatlarida agroturizmning innovatsion shakllari keng rivojlanmoqda. Shulardan eng qiziqarli va muvaffaqiyatli tajribalaridan biri — Kanadaning Kvebek viloyatidagi La Pocatière shahrida 2022-yilda yaratilgan eng katta makkajo'xori labirenti hisoblanadi. Mazkur loyihaning muallifi Luc Pelletier bo'lib, u tomonidan yaratilgan labirent maydoni 26,6 gektarni (65,8 akr) tashkil etadi va Ginnesning Jahon rekordlari kitobiga kiritilgan [4].

Mazkur loyihaning g'oyasi shundan iboratki, keng maydondagi makkajo'xori dalasida turli murakkab yo'laklardan iborat labirent shaklidagi turistik marshrut tashkil etilgan. Bu joy har yili minglab sayyohlarni jalb etadi, ularga tabiat qo'ynida hordiq chiqarish, oilaviy dam olish, ekologik o'yinlarda ishtirok etish va mahalliy fermer xo'jaliklari mahsulotlarini tatib ko'rish imkoniyatini yaratadi.

Mazkur xorijiy tajribani Buxoro viloyatining Romitan tumanidagi anorzorlar misolida qo'llash nafaqat amaliy, balki iqtisodiy va ekologik jihatdan ham maqsadga muvofiqdir. Romitan o'zining iqlim sharoiti, sug'oriladigan yerlari va anor yetishtirish an'analari bilan bu loyihani amalga oshirish uchun eng qulay hududlardan biridir.

Tajribaning mahalliy sharoitda qo'llanish imkoniyatlari:

Birinchidan, Romitanda yetishtiriladigan anorlar nafaqat ichki bozorda, balki eksportda ham yuqori talabga ega. Shu jihatdan, anorzorlar asosida yaratiladigan turistik hudud qishloq xo'jaligi mahsulotini diversifikatsiya qilish, qo'shimcha daromad manbaini yaratish imkonini beradi.

Ikkinchidan, “anor labirinti” loyihasi ekologik turizm tamoyillariga mos keladi. Bu hududda tabiiy landshaftni saqlab qolish, kimyoviy moddalardan holi bo'lgan agrotexnologiyalarni qo'llash orqali sog'lom ekotizimni rivojlantirish mumkin. Shu bilan birga, turistlar anor yetishtirish jarayonida ishtirok etish, anor sharbatini tayyorlash, urug' ekish yoki hosil terish tajribasida qatnashish imkoniga ega bo'ladilar.

Uchinchidan, bu tajriba Romitan tumanidagi mahalliy aholini bandlik bilan ta'minlashga xizmat qiladi. Ayniqsa, yoshlar va ayollar uchun xizmat ko'rsatish, gidlik, qo'llanma tayyorlash, marketing bilan shug'ullanish sohalarida yangi ish o'rinlari ochiladi.

Loyiha mohiyati va maqsadi

Romitandagi “Anor labirinti” loyihasining asosiy maqsadi — xorijiy tajribani milliy an'ana bilan uyg'unlashtirish orqali agroturizmning yangi, o'ziga xos yo'nalishini yaratishdir. Bu loyiha orqali mahalliy aholi uchun yangi daromad manbai shakllanadi, qishloq xo'jaligi faoliyati turizm bilan birlashtiriladi, ekologik va madaniy qadriyatlar saqlanadi.

Anorzorlar orasida maxsus shaklda (masalan, Buxoro naqshlari yoki anor guli shaklida) yaratilgan yo'laklardan iborat labirent tashkil etish rejalashtiriladi. Har bir burilish yoki chiqish joyida axborot stendlari, anor haqida ma'lumot, xalq og'zaki ijodi namunalaridan iborat yozuvlar joylashtiriladi.

1-rasm. “Anor labirinti” loyihasi tuzilishi²³²

Xulosa:

Agroturizmning zamonaviy shakllarini rivojlantirish, xususan, xorijiy mamlakatlarda muvaffaqiyatli tajribalarni mahalliy sharoitga moslashtirish — O'zbekiston qishloq hududlarini barqaror rivojlantirishda muhim yo'nalish hisoblanadi. Kanadadagi Kvebek viloyatida Luc Pelletier tomonidan yaratilgan eng katta makkajo'xori labirinti tajribasi ekologik, iqtisodiy va turistik jihatdan yuqori samarali model sifatida tan olingan.

Mazkur tajriba asosida Romitan tumanidagi anorzorlar negizida “Anor labirinti” tashkil etish imkoniyati mavjud. Ushbu loyiha mahalliy tabiiy resurslardan samarali foydalanish, agroturizmni

²³² Muallif tomonidan AI da tayyorlandi.

innovatsion shaklda rivojlantirish, qishloq xo'jaligi va turizm o'rtasidagi uzviy integratsiyani ta'minlash imkonini beradi.

“Anor labirinti” loyihasi mahalliy aholi bandligini oshirish, yoshlar va ayollar uchun yangi ish o'rinlari yaratish, anor yetishtirish va uning mahsulotlarini ichki hamda tashqi bozorda targ'ib qilish imkonini beradi. Shuningdek, loyiha ekologik barqarorlik, milliy madaniy merosni asrash va zamonaviy turizm xizmatlarini birlashtirgan kompleks model sifatida qaraladi.

Natijada, Romitan tumanida amalga oshiriladigan loyiha O'zbekistonning agroturizm salohiyatini oshirish, hudud iqtisodiyotini diversifikatsiya qilish va Buxoro viloyatini milliy agroturizm brendi sifatida dunyoga tanitish imkonini beradi. Xorijiy tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish orqali bu loyiha iqtisodiy, ekologik va madaniy jihatdan barqaror turizmni rivojlantirish uchun istiqbolli model hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://inlibrary.uz/index.php/universal-scientific-research/article/download/81886/83486>
2. Hrymak O., Vovk M., Kindrat O. (2019). Agrotourism as one of the ways to develop entrepreneurship in rural areas. <https://nvlvet.com.ua/index.php/economy/article/view/3838>
3. Patterson I., Aslam M.U. (2024). Agritourism as an Emerging Sustainable Tourism Industry in Uzbekistan. <https://www.mdpi.com/2071-1050/16/17/7519>
4. Jonson, P., va Brown, S. (2010). Agroturizm: Madaniyat va ekologiya ahamiyati. Toshkent: Fan va Texnologiya.
5. Krugman, B. (2008). Agroturizm va iqtisodiy rivojlanish: Yangi imkoniyatlar. Tashkent: Iqtisodiy Tadqiqotlar Markazi.
6. Phelps, T. (2010). Agroturizm va ekologik barqarorlik. Toshkent: Ekologiya va Turizm.

PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ENGLISH-LANGUAGE TOURISM: INNOVATIVE APPROACHES AND INTERNATIONAL PRACTICES

Saydumarova Dilshoda

Department of Economy

University of Business and Science

e-mail: saydumarovadilshoda@gmail.com

Abstract. This paper explores the development prospects of English-language tourism, emphasizing its increasing importance in the global economy and its potential for Uzbekistan. It highlights theoretical foundations of tourism, cultural and historical heritage opportunities, and innovative practices such as digital transformation, smart tourism, and sustainable development. International experiences from Europe and Asia are analyzed, with a focus on lessons applicable to Uzbekistan. The study concludes with recommendations to enhance language training, integrate modern technologies, and improve global marketing strategies to position Uzbekistan as a competitive tourism destination.

Keywords: English-language tourism, Uzbekistan tourism, Silk Road heritage, Cultural and historical heritage, Sustainable tourism, Smart tourism, Digital transformation, Blockchain in tourism, Tourism marketing, International practices, Hospitality management, Tourism innovation, Global competitiveness, Intercultural communication.

Tourism has become one of the most dynamic and influential industries in the global economy. According to the UN World Tourism Organization (UNWTO), international tourist arrivals surpassed 1.2 billion in 2019 before the COVID-19 pandemic, contributing nearly 10% to global GDP and generating millions of jobs worldwide. Tourism not only stimulates economic growth but also enhances cultural diplomacy, intercultural communication, and sustainable development. Among its various branches, English-language tourism holds particular importance. As English remains the global lingua franca, destinations offering services in English are more competitive in attracting international travelers. For Uzbekistan, a country strategically located along the historic Silk Road, developing English-language tourism is both a challenge and a promising opportunity.

Theoretical Foundations of Tourism. Tourism is a multifaceted socio-economic phenomenon. It encompasses leisure, cultural exploration, health, education, and business activities. Scholars often classify tourism into several categories: Cultural tourism – exploring traditions, art, and heritage; Heritage tourism – focusing on historical monuments and sites; Ecotourism – promoting environmental sustainability; Health and wellness tourism – connected to medical treatment and relaxation; Business tourism – related to conferences, exhibitions, and trade fairs. English-language tourism cuts across these categories, as English serves as the main medium of interaction between hosts and visitors from diverse backgrounds. It enables easier communication, wider promotion through international platforms, and integration into global tourism networks.

Cultural and Historical Heritage Opportunities in Uzbekistan. Uzbekistan is uniquely positioned with its rich historical and cultural assets. The cities of Samarkand, Bukhara, and Khiva, all part of UNESCO's World Heritage list, attract travelers interested in Islamic architecture, ancient trade routes, and Oriental traditions. The Registan Square in Samarkand, the Ark Fortress in Bukhara, and the Ichan Kala in Khiva are prime examples of world-class cultural destinations. Beyond architecture, Uzbekistan offers intangible cultural heritage such as Shashmaqom music, Navruz celebrations, national crafts, and cuisine. Promoting these elements in English-language media, travel guides, and digital platforms can significantly expand international visibility. Additionally, regions like the Fergana Valley with its handicraft traditions, and the Aral Sea with ecotourism initiatives, present further potential for diversifying the tourism portfolio.

Digital Transformation. The rise of digital technologies has revolutionized tourism. Online booking systems, virtual tours, augmented reality (AR), and artificial intelligence (AI)-based services enhance tourist experiences. English-language websites, apps, and platforms are crucial for engaging the global audience. For instance, virtual tours of Samarkand's Registan could be offered in English to attract potential travelers.

Smart Tourism. Smart tourism integrates digital infrastructure, data analytics, and ICT solutions to provide efficient services. Smart navigation apps, digital storytelling, cashless payments, and AI-based translation tools improve accessibility. For Uzbekistan, developing "smart cities" with tourist-friendly environments and English-language digital services would greatly enhance competitiveness.

Blockchain and Security Innovations. Blockchain technology can ensure transparency in ticketing, booking, and payment processes. It builds trust among foreign visitors. Moreover, secure digital systems in English increase reliability and reduce barriers for tourists.

Marketing and Branding. Branding Uzbekistan as a "Silk Road Heritage Destination" with a modern twist requires strong English-language campaigns. Utilizing social media platforms such as Instagram, YouTube, and TikTok, as well as partnerships with global influencers, can significantly increase visibility.

International Experiences and Lessons for Uzbekistan. Countries such as Spain, Italy, and France have successfully integrated English-language services across all tourism sectors. Their strategies include multilingual signage, training English-speaking guides, and offering digital tools in English. Japan and South Korea have invested heavily in English-language apps, AI translation devices, and virtual reality tourism. These innovations attract millions of international visitors annually. Lessons for Uzbekistan: Expand English-language training programs for guides, hospitality staff, and local communities; Invest in digital platforms (apps, websites, virtual tours) in English; Foster public-private partnerships to modernize tourism infrastructure; Collaborate with international universities to develop specialized curricula in tourism management; Promote sustainable tourism practices, emphasizing ecological preservation alongside cultural promotion.

Sustainability is essential in modern tourism. English-language resources play a key role in educating travelers about responsible practices, such as respecting cultural traditions, reducing environmental impact, and supporting local economies. By combining heritage preservation with modern eco-friendly strategies, Uzbekistan can position itself as a leader in sustainable Silk Road tourism. The development of English-language tourism is not merely a linguistic adaptation but a strategic pathway to global integration. Uzbekistan, with its rich cultural heritage and growing

infrastructure, has the potential to become a leading destination in Central Asia. By adopting international best practices, investing in digital technologies, and strengthening English-language capacity, Uzbekistan can ensure long-term competitiveness in the global tourism market.

Key recommendations include: Establish specialized training centers for English-speaking tourism professionals; Develop smart tourism ecosystems with digital infrastructure; Implement international marketing campaigns in English; Preserve cultural heritage while promoting sustainable tourism.

References

1. UNWTO. (2023). *Tourism Highlights*. United Nations World Tourism Organization.
2. Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2020). *Marketing for Hospitality and Tourism*. Pearson.
3. Smith, M. K. (2021). *Issues in Cultural Tourism Studies*. Routledge.
4. Buhalis, D., & Amaranggana, A. (2015). *Smart Tourism Destinations*. Springer.
5. Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A review of recent research and trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*.
6. OECD. (2022). *Tourism Trends and Policies*. Paris: OECD Publishing.
7. Urry, J., & Larsen, J. (2011). *The Tourist Gaze 3.0*. Sage Publications.
8. Ministry of Tourism and Cultural Heritage of Uzbekistan (2021–2023). Official reports and strategies.
9. Sigala, M. (2018). *Social Media in Travel, Tourism and Hospitality*. Ashgate Publishing.
10. Gössling, S., Scott, D., & Hall, C. M. (2015). Tourism and climate change mitigation. *Tourism Management*.

O‘ZBEKISTONDA TARIXIY VA ZIYORAT TURIZMI UCHUN MAVJUD IMKONIYATLAR VA SOHADAGI MUAMMOLAR

Panjiyev Abdullo Ixtiyor o‘g‘li

*Qarshi davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti,
Turizm va mehmondo‘stlik yo‘nalishi talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada O‘zbekistonda tarixiy va ziyorat turizmi yo‘nalishida mavjud salohiyatlar, asosiy diqqatga sazovor joylar, va sohaga xos muammolar tahlil qilinadi. Mavjud imkoniyatlardan samarali foydalanish va mavjud muammolarni bartaraf etish orqali sohani yanada rivojlantirish yo‘llari taklif qilinadi.

Kalit so‘zlar: tarixiy turizm, ziyoratgoh, madaniy meros, sayyohlik imkoniyatlari, xizmat sifati, O‘zbekiston

Аннотация: В статье рассматриваются потенциал Узбекистана в сфере исторического и паломнического туризма, а также основные проблемы, препятствующие его полному развитию. Проанализированы существующие ресурсы и предложены пути решения актуальных вопросов.

Ключевые слова: исторический туризм, паломничество, культурное наследие, туристические маршруты, качество услуг, Узбекистан

Annotation: This article explores the potential of Uzbekistan in the field of historical and pilgrimage tourism, analyzing key attractions and the main challenges hindering the sector's full development. It provides recommendations for effective use of resources and overcoming barriers to sustainable growth.

Keywords: historical tourism, pilgrimage, cultural heritage, tourist routes, service quality, Uzbekistan

Kirish

O‘zbekiston – Markaziy Osiyoning yuragida joylashgan, boy tarixiy va diniy merosga ega davlat. Ming yillik sivilizatsiyalar, qadimiy shaharlar, mashhur ulamolar, turli madaniyatlar chorrahasida joylashgan bu hudud, tarixiy va ziyorat turizmi uchun ulkan salohiyatga ega. Tarixiy yodgorliklar va ziyoratgohlar, diniy va ilmiy markazlar mamlakatni nafaqat musulmon dunyosi, balki jahon sayyohlik bozori uchun jozibador maskanga aylantiradi. Ushbu maqolada O‘zbekistonda tarixiy va

ziyosat turizmining mavjud imkoniyatlari, islohoti, xalqaro e'tirofi, shuningdek sohaga xos muammolar tahlil qilinadi.

Tarixiy va ziyorat turizmining asosiy resurslari

Tarixiy yodgorliklar va madaniy meros

O'zbekistonda 7 mingdan ortiq madaniy meros obyektlari ro'yxatga olingan. Samarqanddagi Registon maydoni, Buxorodagi Ark va Poyi-Kalon majmuasi, Xivadagi Ichan-Qal'a, Termizdagi Hakim Termiziy maqbarasi – bular nafaqat milliy, balki jahon miqyosida tan olingan obidalaridir. UNESCO tomonidan e'tirof etilgan bu yodgorliklar yuz minglab sayyohlarni jalb etadi.

Ziyoratgohlar va islomiy qadriyatlar

O'zbekiston – islom olamidagi yirik ulamolarning vatani. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Bahouddin Naqshband, Abu Iso Termiziy, Imom Moturidiy kabi allomalar qadamjolari ziyoratgoh sifatida musulmonlar uchun alohida ahamiyatga ega. Buxoroda joylashgan Bahouddin Naqshbandiy majmuasi, Samarqanddagi Imom Buxoriy maqbarasi har yili minglab musulmonlarni o'ziga jalb etadi. Shuningdek, Termiz va Surxondaryo viloyatlarida qadimiy buddaviylik va zardushtiylik davrlariga oid muqaddas joylar ham tarixiy turizm ob'ektlari hisoblanadi.

Qulay geografik va transport imkoniyatlari

O'zbekiston Yaqin Sharq, Janubiy Osiyo, Rossiya va Yevropa davlatlariga geografik yaqinligi sababli, tranzit va regional markaz sifatida strategik ahamiyatga ega. Toshkent, Samarqand, Buxoro va Urganchdagi xalqaro aeroportlar orqali ziyoratchilar qulay kirib kelish imkoniga ega. Shuningdek, mamlakatda ichki yo'llar, temir yo'l va avtomobil yo'nalishlari ham rivojlanmoqda.

Davlat siyosati va qo'llab-quvvatlash

So'nggi yillarda hukumat tomonidan ziyorat va tarixiy turizmni rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. 2023 yilda Prezident farmoni bilan "Ziyorat turizmini rivojlantirish dasturi" qabul qilindi. Unda ziyoratgohlar atrofini obodonlashtirish, yo'llarni ta'mirlash, mehmonxonalar qurish, ziyorat paketlarini ishlab chiqish, va xalqaro marketing ishlarini kuchaytirish nazarda tutilgan.

Xalqaro e'tirof va ziyoratchilar oqimi

O'zbekiston ziyorat turizmi bo'yicha xalqaro maydonda tobora tan olinmoqda. Masalan, 2023 yilda Sentob qishlog'i UNWTO tomonidan "Eng yaxshi turistik qishloq" deb tan olindi. Shuningdek, Khiva shahri Halal In Travel Awards 2023 mukofotiga sazovor bo'ldi. Turkiya, Indoneziya, Malayziya, BAA, Saudiya Arabistoni kabi musulmon mamlakatlaridan kelayotgan ziyoratchilar soni har yili ortmoqda. 2023 yilda 6,6 mln, 2024 yilda esa 8,6 mln xorijiy sayyoh O'zbekistonga tashrif buyurdi, shundan katta qismi ziyorat va tarixiy maqsadlarda bo'lgan.

Sohadagi dolzarb muammolar

Infratuzilmaning nomutanosibligi

Ayrim tarixiy obidalar va ziyoratgohlar chekka hududlarda joylashgan bo'lib, ularga olib boruvchi yo'llar ta'mirlab, transport xizmatlari esa yetarli emas. Ziyoratchilar uchun sanitariya-gigiyena sharoitlari, masjidlar atrofida zamonaviy infratuzilma, yuvinish joylari va ibodat uchun maxsus xonalar yetarlicha emas.

Malakali gid va tarjimonlar tanqisligi

Ziyorat joylariga tashrif buyurayotgan xorijiy sayyohlar uchun diniy va tarixiy mazmundagi ma'lumotlarni yetkazuvchi professional gidlar soni kam. Aksariyat gidlar xorijiy til va diniy bilimga ega emas, bu esa ziyoratchilarni to'liq xabardor qilishda to'siq bo'lmoqda.

Marketing va targ'ibotning sustligi

Ko'plab tarixiy va ziyorat maskanlari xorijiy auditoriyada yetarlicha targ'ib qilinmayapti. Ziyoratgohlar bo'yicha xorijiy tillardagi audio-gidlar, broshyura, video kontent, mobil ilovalar mavjud emas yoki juda kam. Natijada, global musulmon sayyohlar bu maskanlardan bexabar qolmoqda.

Mahalliy tadbirkorlikning ishtiroki past

Ko'plab qadamjolarida restoran, savdo nuqtalari, suvenirlar do'koni, dam olish joylari, kutubxonalar yo'q. Mahalliy aholi turizm xizmatlariga jalb qilinmagan, bu esa iqtisodiy samaradorlikni pasaytiradi.

Tashkiliy va tartib-intizom muammolari

Ayrim maskanlarda odamlar gavjumligi, tartibsizlik, notashkillashtirilgan savdo va nosogʻlom muhit ziyoratchilarda salbiy taassurot qoldiradi. Ziyoratgohlar atrofi axlatga toʻla, infratuzilma xizmatlari esa qoniqarsiz boʻlishi mumkin.

Takliflar va istiqbollar

Ziyorat turizmi uchun moʻljallangan marshrutlar tizimini yaratish: "Imomlar yoʻli", "Allomalar yoʻli", "Naqshbandiyalar yoʻli" kabi brendlangan yoʻnalishlar.

Ziyorat gidlarini tayyorlovchi maxsus kurslar ochish, bu kurslarda diniy, tarixiy va xorijiy til bilimlari birgalikda oʻqitilishi.

Ziyoratchilar uchun mobil ilovalar, virtual sayohatlar, onlayn ziyorat paketlari, xavfsizlik, xarita, duo va ibodat maʼlumotlarini birlashtirgan platformalar yaratish. Mahalliy aholini ragʻbatlantirish orqali ziyorat joylarida halol oshxonalar, eko mehmonxonalar, suvenirlar ishlab chiqarishni yoʻlga qoʻyish. UNESCO, OIC ISESCO kabi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kuchaytirish, global grantlar va tanlovlarda faol ishtirok etish.

1-jadval

Tarixiy turizm boʻyicha eng koʻp sayyoh boruvchi davlatlarning marketing strategiyalari

Davlat	Asosiy tarixiy obyektlar	Marketing usullari	Marketing taʼsiri	Yillik sayyohlar soni	Turizm daromadi
Italiya	Kolizey, Pompeya, Vatikan, Florensiya	3D virtual ekskursiyalar	Tarixiy hayotni koʻrsatish orqali tajriba turizmi kuchaygan	65-70 million turist	72 mlrd \$
Fransiya	Luvr, Versal saroyi, Notr-Dam, Provans	Kino orqali targʻibot, madaniyat festivallari, onlayn muzeylar	Kinematik marketing orqali tarixiy joylarga qiziqish oshgan	85 million turist	66 mlrd \$
Turkiya	Ayo-Sofiya, Efes, Troya, Topkapi	“Home of Civilizations” brendi Instagram marketing, Halal travel	Brendlashtirish va musulmon sayyohlarga yoʻnalishtirish samarador	50 million turist	54,3 mlrd \$
Misr	Piramidalar, Luksor, Qohira muzeyi	“Where it all begins” Shiori, arxeologik jonli translyatsiyalar, QR texnologiya	Jonli ilmiy targʻibot bilan qadimiy tarixga qiziqish kuchaygan	13-15 million turist	13,6 mlrd \$
Yaponiya	Kyoto ibodatxonalari, Nara, Samuray qasrlari	“Cool Japan” texnologik gidlar, anime-madaniyat sintezi	Zamonaviy texnologiyalar bilan anʼanaviy tarix uygʻunligi	31-34 million turist	56 mlrd \$

Xulosa va takliflar;

Oʻzbekiston tarixiy va ziyorat turizmi boʻyicha ulkan salohiyatga ega mamlakat hisoblanadi. Qadimiy tarix, buyuk ulamolar, noyob yodgorliklar va muqaddas ziyoratgohlar mamlakatni musulmon olamida alohida oʻringa qoʻyadi. Soʻnggi yillardagi islohotlar va xalqaro eʼtirof bu salohiyatni yuzaga chiqarishda muhim bosqich boʻldi. Biroq, infratuzilma, kadrlar, marketing va mahalliy xizmatlar

bilan bog'liq muammolar saqlanib qolmoqda. Ushbu muammolar tizimli hal qilinsa, O'zbekiston tarixiy va ziyorat turizmi bo'yicha musulmon mamlakatlari orasida yetakchi pozitsiyani egallashi mumkin.

1. O'zbekiston uchun "Historical Uzbekistan" yoki "Silk Heritage" kabi global brend ishlab chiqilishi zarur.

2. Tarixiy shaharlarga oid multimediya kontentlar, bloggerlar ishtiroki, madaniyat festivallari orqali turizm ommaviylashtirilishi lozim.

3. Har bir yirik tarixiy obyekt uchun mobil ilova, 3D ekskursiya, va audio-gid tizimi joriy qilinishi kerak.

4. Turizm–ilm–marketing uchligini birlashtirgan, universitetlar, IT kompaniyalar va tarixchilar hamkorlik qiladigan platforma yaratilsa, turizm nafaqat daromad, balki ta'lim va xalqaro tan olinishga ham xizmat qiladi.

O'zbekistonda tarixiy va ziyorat turizmnini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar mavjud bo'lib O'zbekiston ushbu sohada yetakchi davlatlar qatoriga chiqishi mumkin. Chunki O'zbekiston ushbu sohani rivojlantirish uchun ancha katta imkoniyatga ega davlat hisoblanadi. Faqat ushbu sohadagi muammolarni hal qilish va sohani rivojlantirish uchun islohotlarni jadal olib borish zarur. Ushbu soha rivoji orqali ham iqtisodiy daromad olish ham tarixiy-madaniy obyektlarni asrash mumkin. Albatta har bir soha rivoji uchun islohotlar olib borish va malum vaqt kerak bo'lishi tabiiy.

Foydalanilgan adabiyotlar va manbalar ro'yxati

1. Jimura, Takamitsu. Cultural Heritage and Tourism in Japan. Routledge, 2021.

Yaponiyaning madaniy merosi va turizm sohasidagi rivojlanishiga oid chuqur tahlil.

2. Rome Business School. The Business of Tourism in Italy: Analysis and Outlook by Sector. 2023. Italiyada turizmning iqtisodiy ta'siri va soha bo'yicha tahlillarni o'z ichiga olgan hisobot.

3. "France's Travel & Tourism Broke All Records Last Year." WTTC, 2023.

<https://wttc.org/news/frances-travel-and-tourism-broke-all-records-last-year-wttc-research-reveals>

4. "Italy Tourism Statistics - How Many Tourists Visit?" RoadGenius, 2023.

<https://roadgenius.com/statistics/tourism/italy/>

5. "Turkey's tourism revenue hit all-time high in 2024, exceeding \$61 billion." Turkish Minute, 2025.

<https://www.turkishminute.com/2025/01/31/turkeys-tourism-revenue-hit-all-time-high-in-2024-exceeding-61-billion-1/>

6. "Japan's hotel boom faces reality check." Financial Times, 2025.

<https://www.ft.com/content/84a00084-3d83-40c4-bf6f-984f73884808>

7. "Egypt's tourism revenue tops \$15bn in 2024." AGBI, 2025.

<https://www.agbi.com/leisure-hospitality/2025/02/egypts-tourism-revenue-tops-15bn-in-2024/>

8. Fayziyev, Oybek Raximovich; Xalikov, Saydilla Abdraxmanovich.

O'zbekistonda turizm xizmatlari imkoniyatlari: muammo va yechimlar.

Nashr: Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot, 1(2), 2024.

3-SHO‘BA. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATISHDA KORXONALARNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI MARKETING IMKONIYATLARI

Toxirov Javlon Raximovich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada savdo xizmatlarini ko‘rsatishda korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda raqamli marketing imkoniyatlaridan samarali foydalanoshga bag‘ishlangan bo‘lib, unda korxonaning raqamli marketing strategiyalari, ko‘p kanalli mijoz tajribasi va ma‘lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish orqali o‘zgaruvchan bozor sharoitlarida barqaror raqobat ustunligini yaratish, mijozlarni jalb etish va saqlash qobiliyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: savdo, savdo xizmatlari, raqamli marketing, korxona iqtisodiyoti, raqobatbardoshlik.

Savdoning iqtisodiyotda tutgan o‘rni, ahamiyati, savdoning xususiyatlari, bajaradigan funksiyalaridan kelib chiqadi. Savdo aholi hayotini ta‘minlaydigan alohida soha bo‘lib hisoblanadi. Uni ishtirokida ishlab chiqarilgan tovarlar iste‘molchilar tomonidan ijtimoiy tan olinadi, tovar taklifi bilan iste‘molchilar talabi kelishtiriladi.

Savdo xizmatlarini ko‘rsatishda korxonalarning raqobatbardosh bo‘lishi va bozorda o‘z o‘rnini eganlashi o‘ziga xos xususiyatlar asosida namoyon bo‘ladi. Masalan, mamlakatimiz iqtisodiyoti uchun savdo sohasi drayver yo‘nalishlari etib belgilanganligi fikrimizni yaqqol isbotidir. Xo‘sh, savdo xizmatlari raqobatbardoshligi qanday jihatlari farqlanadi?

Savdo xizmatlari raqobatbardoshligi - bu korxonaning raqamli marketing strategiyalari, ko‘p kanalli mijoz tajribasi va ma‘lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish orqali o‘zgaruvchan bozor sharoitlarida barqaror raqobat ustunligini yaratish, mijozlarni jalb etish va saqlash qobiliyatidir.

Ushbu ta‘rifda raqamli marketing markaziy o‘rinni eganlab, asosiy e‘tibor mijoz-markazli marketing yondashuvlari, ko‘p kanalli strategiyalar va ma‘lumotlarga asoslangan qaror qabul qilishga qaratilgan.

Birinchidan, raqamli marketing strategiyalari asosida raqobat kurashi natijasida 2024-yilda global elektron savdo hajmi 4,9 trillion dollarga yetdi. Ijtimoiy savdo o‘sishi esa onlayn xaridorlarning 30 foizi Facebook, Pinterest, Instagram, Telegram, Twitter yoki Snapchat orqali xarid qilishida yaqqol ko‘rindi. Raqobat muhitida asosiy xarid mavsumlariga tayyor bo‘lish uchun savdogarlar nafaqat xarajatlarni kamaytirish, balki shaxsiylashtirish va iste‘molchi bilan yaqinlikni kuchaytiruvchi raqamli strategiyalarni joriy qilishlariga to‘g‘ri keldi.

Ikkinchidan, ko‘p kanalli marketing integratsiyasi orqali 2024-yilda har bir iste‘molchi o‘zaro ta‘sirni oflayn va onlayn kanallar orqali uzluksiz integratsiya qilingan holda shaxsiylashtirilgan tajribalarni odatiy holda qabul qildi. So‘nggi tadqiqotlarga ko‘ra, sotuvchilarning 84 foizi raqamli transformatsiyaga yo‘naltirilmoqda. Bu borada mobil savdoga katta e‘tibor berilmoqda, chunki 2024-yilda AQShda elektron savdo sotuvlarining hajmi 44,6 foizini tashkil etdi.

Uchinchidan, ma‘lumotlarga asoslangan marketing qarorlarini qabul qilish, ilg‘or tahlillar va ma‘lumot yig‘ish usullari yordamida sotuvchilar mijozlarni tovar (xizmat)larga bo‘lgan ehtiyojini qondirish hamda sadoqatni oshiruvchi shaxsiylashtirilgan tajribalarni taklif etishlarida namoyon bo‘ldi. Bu esa raqamli marketing strategiyalarining muhim komponenti hisoblanadi. Katta hajmdagi ma‘lumotlar strategiyalari savdo ta‘minot zanjirida ustunlik qilish imkonini beradi.

To‘rtinchidan, shaxsiylashtirish va mijoz istaklarini inobatga olish raqobatbardosh bo‘lib qolish uchun muhimdir. Bunga esa marketing kampaniyalari va mijoz tajribasini optimallashtirish orqali erishiladi.

Beshinchidan, ijtimoiy media marketingda platformalar va mobil ilovalar orqali iste‘molchilarni jalb qilish, maqsadli auditoriyalarni yig‘ish uchun foydalaniladi. Barqaror rivojlanish

ko'plab sotuvchilarchilar uchun ustuvor vazifa bo'lib qolmoqda. Bu esa zamonaviy raqamli marketing strategiyalarining ajralmas qismidir.

Oltinchidan, raqamlashtirish tufayli yangiliklar va savdo sanoatidagi amaliy misollar marketing olimlari e'tiborini tortib, akademik sohada tez rivojlanish kuzatilmoqda. Chunki, marketing texnologiyalarining samarali integratsiyasi raqobat ustunligining asosiy omili hisoblanadi.

Yettinchidan, zamonaviy savdo korxonalari raqamli marketing vositalarini faqat qisqa muddatli savdo maqsadlari uchun emas, balki uzoq muddatli brend qurish va mijozlar bilan barqaror munosabatlar yaratish uchun strategik vosita sifatida qo'llaydilar.

Internetning marketing muhiti va brendning hayot aylanishiga ta'siri korxonalarning iste'molchilar bilan o'zaro munosabatini sezilarli darajada o'zgartirdi va brend yaratish hamda ilgari surish strategiyalarini ishlab chiqdi.

Bu borada marketing muhiti:

1. Internet brendlari va mijozlar o'rtasida tezkor aloqa uchun ulkan imkoniyatlar yaratdi. Bu sizga tendentsiyalar va hodisalarga tezkor javob berish, shuningdek, mijozlarning so'rovlariga tezkor javob berish imkonini beradi.

2. Internet geografik to'siqlarni buzib tashladi, bu korxonalarga global bozorda ishlash va butun dunyo bo'ylab mijozlar bilan muloqot qilish imkonini beradi.

3. Maqsadli reklama va kontent har bir iste'molchiga moslashtirilgan yondashuvlarni yaratishga imkon beradi, bu esa marketing samaradorligini oshiradi.

4. Ijtimoiy media korxonalarga o'z auditoriyalarining talablari va ehtiyojlarini tushunishga yordam beradigan o'zaro ta'sir va fikr-mulohaza uchun imkoniyatlar yaratadi.

Internet, ijtimoiy media, kontent marketingi va jamoatchilik ta'siri orqali organik o'sish imkoniyati tufayli kichik byudjetlarda yangi brendlarni ishga tushirish hamda targ'ib qilish uchun platformalarni taqdim etadi.

Ayniqsa, tovar taklifi bilan iste'molchilar talabini kelishtirish orqali savdo ishlab chiqarishga faol ta'sir qiladi, u ishlab chiqarish hajmini va tarkibini (assorti-mentini) belgilashga ta'sir qiladi.

Savdoning ishlab chiqarish bilan aloqasi – ularni xo'jalik aloqalari, tijoriy ishlar orqali amalga oshadi. Jamiyatda savdo korxonasisiz ishlab chiqarilgan iste'mol tovarlar iste'molchilarga yetib bormaydi. Takror ishlab chiqarish jarayonini qaytarilib turishiga savdo real iqtisodiy imkoniyatlar yaratadi. har qanday ishlab chiqaruvchi xo'jalik subyektlari o'zi ishlab chiqargan tovarini sotilishini ta'minlash shart, aks holda uning faoliyati to'xtatib qolishi mumkin.

Savdo korxonalari ishlab chiqaruvchilarga o'z harajatlarini qoplash va tegishli daromad olish imkoniyatini yaratadi. Savdo ushbu vazifalarni bajarish orqali ishlab chiqaruvchilarga xizmat qiladi. Ishlab chiqaruvchilar to'g'ridan – to'g'ri iste'molchilarni (bu yerda aholi nazarda tutilmoqda) o'z tovarlari bilan ta'minlash imkoniyatiga ega emas va uni bajara olmaydi. Shu bilan birga savdo ishlab chiqaruvchilarni vaqtni tejaydi va takror ishlab chiqarishni tezlashtiradi.

Xuddi shunday savdo xalq xo'jaligining boshqa tarmoqlari bilan ham aloqada bo'ladi. Savdo taqsimotini real holda amalga oshirishini ta'minlaydi.

Manba va adabiyotlar ro'yxati:

1. Самадов А.Н., Шарипов И.Б. Реклама фаолиятини ташкил этиш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2013. – 308 б.
2. Qosimova M.S., Samadov A.N., Ergashxodjaeva Sh.J. Tijorat korxonalari Iqtisodiyoti. O'quv qo'llanma. – Т.: TDIU, 2010. -163 b.
3. Abduxalilova L.T. Internet - marketing. Darslik. – Т.: TDIU, Iqtisodiyot- 2021. -298 b.
4. Xolmamatov D.H., Boyjigitov S.K., Narkulova Sh.Sh. Internet marketing. O'quv qo'llanma. "Turon nashr". Samarqand. 2021. 184 b.
5. Xurramov O.K., Toxirov J.R. Elektron biznes [Matn]: o'quv qo'llanma. "BUXORO DETERMINANTI" MChJning Kamolot nashryoti, 2022. -220 b.

HUDUDLARDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHNING KONSEPTUAL VA METODOLOGIK ASOSLARI

Zaripov Botir Komilovich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada subyektiv yondashuv kambag‘allikka qarshi siyosatni inson markaziga yo‘naltirish imkonini berishi o‘rganilgan. Insonning o‘zini jamiyatda qadrlangan, xavfsiz va ishonchli his qilishi iqtisodiy ko‘rsatkichlardan kam bo‘lmagan darajada farovonlikka ta‘sir ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiyot, mintaqa, kambag‘allik, innovatsiya, omillar

Bugungi kunda jahon miqyosidagi eng dolzarb ijtimoiy-iqtisodiy masalalardan biri bu kambag‘allik muammosidir. XXI asrning global iqtisodiy tizimi raqamli transformatsiya, texnologik inqilob, urbanizatsiya va migratsiya jarayonlari bilan tavsiflansada, kambag‘allik darajasi hanuz insoniyatning barqaror rivojlanishiga to‘sqinlik qiluvchi muhim omil sifatida saqlanib qolmoqda. Kambag‘allik ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish yo‘lidagi asosiy muammolardan biri bo‘lib, ushbu masala nafaqat rivojlanayotgan mamlakatlarda, balki rivojlangan davlatlarda ham dolzarb hisoblanadi. So‘nggi o‘n yillikda jahonda iqtisodiy o‘sish sur‘atlari ortgani holda, kambag‘allik darajasi mutlaq shaklda qisqargan bo‘lsa-da, nisbiy kambag‘allik, ya‘ni daromadlar tafovuti keskin saqlanib qolmoqda. “Jahon bankining 2024-yil yakunlari bo‘yicha hisobotlariga ko‘ra, dunyo aholisining qariyb 8 foizi kuniga 2,15 AQSh dollaridan kam mablag‘ bilan kun kechirmoqda. Bu ko‘rsatkich 600 milliondan ortiq insonning asosiy ehtiyojlarini to‘liq qondira olmasligini anglatadi” [1].

Xususan, kambag‘allikning chuqurlashuvi va ijtimoiy tabaqalanishning kuchayishi ko‘plab rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy barqarorlikni, siyosiy muvozanatni hamda inson salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarishni cheklab qo‘ymoqda. Shu sababli, zamonaviy iqtisodiy fanlarda kambag‘allikka qarshi kurash faqat ijtimoiy yordam yoki nafaqalar tizimi bilan emas, balki inklyuziv o‘sish, adolatli taqsimot, bandlik siyosati, inson kapitali va innovatsion rivojlanish mexanizmlari bilan chambarchas bog‘liq holda o‘rganilmoqda.

Joriy davrda kambag‘allikni qisqartirish masalasi faqat ijtimoiy yordam yoki davlat subsidiyalari orqali hal etiladigan qisqa muddatli iqtisodiy muammo sifatida emas, balki kompleks, ko‘p omilli tizim sifatida qaralmoqda. Zamonaviy global iqtisodiy sharoitda kambag‘allikni kamaytirish uchun izchil strategik yondashuv, chuqur tahliliy asosga ega metodologik mexanizmlar va ilmiy asoslangan boshqaruv vositalarini ishlab chiqish zarur bo‘lib qolmoqda. Chunki kambag‘allik nafaqat daromad yetishmasligi, balki inson kapitalining pastligi, ijtimoiy infratuzilmaning zaifligi, mehnat bozorining samarasizligi va institutsional muvozanatsizliklarning jamlanmasidir. Kambag‘allik deganda, insonlarning hayot kechirish uchun zarur bo‘lgan asosiy ehtiyojlarini to‘liq va barqaror ravishda qondira olmaslik holati tushuniladi. Bu ehtiyojlar nafaqat moddiy resurslar (ovqatlanish, kiyim-kechak, yashash joyi), balki ta‘lim olish, sog‘lom turmush kechirish, mehnat faoliyati bilan shug‘ullanish, ijtimoiy himoyadan foydalanish va jamiyat hayotida teng ishtirok etish imkoniyatlarini ham o‘z ichiga oladi. Shunday qilib, kambag‘allik faqat iqtisodiy kategoriyagina emas, balki ijtimoiy, madaniy va insoniy o‘lchovlarga ega murakkab hodisadir.

Iqtisodiy fan nuqtayi nazaridan kambag‘allik — bu aholi guruhlarining daromadlari va iste‘mol darajasi jamiyatdagi minimal hayotiy standartlardan past bo‘lishini bildiradi. Boshqacha aytganda, kambag‘allik insonning o‘z mehnati, bilim va salohiyati orqali munosib hayot kechirish imkoniyatidan mahrumligidir. Kambag‘allikni to‘g‘ri aniqlash uni qisqartirish siyosatining eng muhim bosqichidir. Chunki kambag‘allik darajasi va miqyosini noto‘g‘ri o‘lchash natijasida qabul qilinadigan qarorlar ham samarasiz bo‘lishi mumkin. Shu bois, iqtisodiy nazariya va xalqaro amaliyotda kambag‘allikni aniqlashda **bir qator mezonlar** ishlab chiqilgan (1.1-rasm).

1.1-rasm. Kambag'allikni aniqlash mezonlari²³³

Ayniqsa, kambag'allikni aniqlashda an'anaviy va iqtisodiy jihatdan ishonchli yondashuvlardan biri bu daromad mezonini hisoblanadi. Daromad mezonini aholi yoki alohida individning o'z mehnati, tadbirkorligi yoki boshqa iqtisodiy faoliyati natijasida olgan daromadlari miqdoriga asoslanib kambag'allik holatini aniqlovchi iqtisodiy ko'rsatkichdir. Shuni ta'kidlash lozimki, daromad mezonini kambag'allikni o'lchashning eng sodda, biroq mazmunan eng aniq o'lchanadigan usullaridan biridir.

Daromad mezonining iqtisodiy mohiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, u jamiyatda "minimal yashash darajasi" yoki "iste'mol savatchasi" qiymatiga nisbatan insonning moliyaviy imkoniyatlarini solishtirish imkonini taqdim etuvchi indikator hisoblanadi. "Agar fuqaroning daromadi mazkur minimal chegaradan past bo'lsa, u kambag'al toifasiga kiradi. Jahon banki tomonidan qabul qilingan xalqaro mezonlarga ko'ra, 2024-yil holatiga kambag'allik chegarasi kuniga 2,15 AQSh dollari miqdorida belgilangan"[2]. Bu mezon global miqyosda mutlaq kambag'allikni aniqlash uchun universal standart sifatida e'tirof etiladi. Rivojlanish darajasi past bo'lgan mamlakatlarda bu ko'rsatkich minimal yashash uchun zarur daromadning eng past nuqtasini aks ettiradi.

Darhaqiqat, mamlakatimizda "daromad mezonini aniqlashda "iste'mol savatchasi" konsepsiyasi asos qilib olinadi. Iste'mol savatchasi — bu bir kishining bir oy yoki bir yil davomida zarur bo'lgan oziq-ovqat, nooziq-ovqat va xizmatlar to'plamini o'z ichiga oladi. 2023-yil holatiga ko'ra, mamlakatda kambag'allik chegarasi ushbu savatchaning umumiy qiymati bilan aniqlanadi"²³⁴. Daromad mezonining afzalligi shundaki, u kambag'allikni aniq raqamlar asosida o'lchash, hududlar bo'yicha solishtirish va vaqt o'tishi bilan dinamik o'zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, bu yondashuvning muayyan cheklovlari ham mavjud.

Xususan, daromad miqdori har doim insonning haqiqiy farovonlik darajasini to'liq aks ettira olmaydi. Masalan, norasmiy sektorda ishlaydigan shaxslarning daromadlari ko'pincha statistik hisobda qayd etilmaydi yoki yashirin shaklda bo'ladi. Shuningdek, daromad miqdori insonning ta'lim darajasi, sog'ligi yoki ijtimoiy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini bevosita o'lchay olmaydi. Daromad mezonining zamonaviy talqini kambag'allikni faqat resurslar yetishmasligi emas, balki insonning o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqara olmaslik holati sifatida talqin qiladi. Bu esa kambag'allikka qarshi kurashda nafaqat iqtisodiy o'sishni ta'minlash, balki daromadlarning adolatli taqsimotini, bandlikni oshirishni va ijtimoiy tenglikni kuchaytirishni ham talab etadi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Ending Poverty for Half the World Could Take More Than a Century : Press Release / The World Bank. — Washington, DC, October 15, 2024. — URL: <https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2024/10/15/ending-poverty-for-half-the-world-could-take-more-than-a-century>

²³³ Muallif tomonidan tadqiqotlar natijasida ishlab chiqilgan.

²³⁴ O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 27-avgustdagi "Aholining minimal iste'mol xarajatlari qiymatini hisoblash tartibi to'g'risida"gi 544-son qarori. Lex.uz. <https://lex.uz/docs/5606697>

2. Poverty, Prosperity, and Planet: 2024 Report on Ending Extreme Poverty. – Vashington: The World Bank Group, 2024. – 154 b. – [Elektron manba]: <https://www.worldbank.org/en/publication/poverty-prosperity-and-planet>
3. Sen, A. Development as Freedom. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0198297581
4. UNDP (Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi). (2024). 2024-yilgi Global Ko'p O'lchovli Kambag'allik Indeksi (MPI): Konfliktlar orasida kambag'allik. Nyu-York: UNDP. <https://hdr.undp.org/content/2024-global-multidimensional-poverty-index-mpi>

HUDUDIY BARQAROR RIVOJLANISHDA KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI SUN'IY INTELEKT YORDAMIDA OSHIRISH

Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

navruzzoda82@gmail.com

Annotatsiya: Maqola O'zbekistonda kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishda sun'iy intellekt (AI) vositalari, jumladan CRM tizimlari, big data, mashina o'rganish, ERP va blokcheyn texnologiyalarining roli va ta'sirini o'rganadi. Shuningdek, ushbu AI vositalarining marketing va savdo, moliyaviy boshqaruv, ishlab chiqarish, innovatsiya va risklarni boshqarishga bo'lgan ta'sirini aniqlaydi.

Kalit so'zlar: kichik biznes, raqobatbardoshlik, sun'iy intellekt, CRM tizimlari, big data, mashina o'rganish, ERP, blokcheyn.

Hozirgi kunda O'zbekistonda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi kichik bizneslar uchun elektron savdo, onlayn xizmatlar va raqamli marketing orqali yangi bozorlarni yaratmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida kichik bizneslarda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarini joriy etish uchun grantlar va imtiyozlar taqdim etilmoqda [2].

Globallashuv sharoitida kuchayib borayotgan raqobat kichik bizneslardan faqat past narxlarini taklif etish orqali emas, balki innovatsion yechimlar orqali ham mahalliy va xorijiy kompaniyalar bilan raqobatlashishni talab qilmoqda. Pandemiya va global inqiroz davrida olingan tajriba, elektron xizmatlarga o'tishning tezlashuvi O'zbekistonda kichik biznes uchun yangi muhit yaratish zaruratini ko'rsatdi [3].

Ilmiy nuqtai nazardan, kichik biznes faoliyatining samaradorligini AI asosida o'lchash uchun ko'rsatkichlar, integral indekslar va ekonometrik modellarning ishlab chiqilishi zarur. Amaliy nuqtai nazardan esa, AI vositalari yordamida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, resurslardan foydalanishni optimallashtirish, mijozlar xatti-harakatini bashorat qilish, xarajatlarni kamaytirish, bozor ulushini kengaytirish, risklarni boshqarish va yangi xizmatlar yaratish imkoniyatlari kengaymoqda [1].

Kichik biznes iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, innovatsiyalarni joriy etishda, bandlikni ta'minlashda va hududiy iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. Biroq, global bozor talablarining o'zgarishi, raqamli iqtisodiyotning kengayishi va raqobat muhiti kuchayishi kichik bizneslardan yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt vositalarini biznes jarayonlariga integratsiya qilish kichik biznesning raqobatbardoshligini oshirishdagi eng dolzarb mexanizmlardan biri hisoblanadi [4].

O'zbekistonda savdo bozorining raqamlashtirilishi tobora keng e'tirof etilmoqda va kichik bizneslarning raqobatbardoshligi mijozlar bilan aloqa kanallarini (Telegram-botlar, onlayn platformalar, call-markazlarda AI texnologiyalari) kuchaytirish orqali oshmoqda.

Moliyaviy boshqaruv sohasida esa AI tahlili va Big Data vositalaridan foydalanish orqali xarajatlarni kamaytirish, pul oqimlarini samarali nazorat qilish hamda firibgarlik holatlarini aniqlash mumkin [5]. AI asosidagi byudjetni optimallashtirish O'zbekiston kabi kichik bizneslarning moliyaviy resurslari cheklangan mamlakatlar uchun muhim afzallik yaratadi. Masalan, pul oqimlarini real vaqt rejimida kuzatish va keraksiz xarajatlarni qisqartirish imkoniyati mavjud.

Ishlab chiqarish sohasida IoT (Internet of Things), RPA (Robot Process Automation) va mashina o'rganish texnologiyalari yordamida resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish mumkin. Masalan, paxta-to'qimachilik, oziq-ovqat va qurilish materiallari tarmoqlarida IoT texnologiyalari orqali ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, nosozliklarni oldindan bashorat qilish va chiqindilarni kamaytirish imkoniyati mavjud [6].

Innovatsion yo'nalishlarda esa AI dizayn, blokcheyn texnologiyasidan foydalanish, yangi mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqish, intellektual mulkni himoya qilish hamda ishonchli tranzaksiyalarni ta'minlash muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonda turizm, fintex va xizmatlar sektorida blokcheyn asosidagi to'lov tizimlarini va AI yordamida shaxsiylashtirilgan xizmatlarni joriy etish kichik bizneslar uchun yangi bozor imkoniyatlarini ochadi.

Risklarni boshqarish sohasida esa predictive analytics (bashoratli tahlil) vositalaridan foydalanib, bozor, valyuta va ta'minot zanjiri xavflarini oldindan prognoz qilish mumkin. O'zbekistonda valyuta kursining o'zgaruvchanligi va import/eksportdagi noaniqliklar kichik bizneslar uchun xavf tug'diradi. Bashoratli tahlil orqali risklarni modellashtirish yordamida yo'qotishlarni minimallashtirish mumkin [7].

Umuman olganda, AI vositalari kichik bizneslar uchun ko'plab sohalarda raqobat ustunligini yaratadi — savdo hajmini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi, innovatsiyalarni rag'batlantiradi va risklarni kamaytiradi. Biroq, bu imkoniyatlarning to'liq amalga oshirilishi O'zbekistonda texnologik infratuzilma, moliyaviy imkoniyatlar va malakali kadrlar yetishmasligi sababli sekinlashmoqda.

Xulosa qilib aytganda, AI texnologiyalari yordamida risklarni boshqarish, innovatsiyalarni kuchaytirish va jarayonlarni optimallashtirish kichik biznesning barqaror raqobat ustunligini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shuning uchun, O'zbekiston sharoitida bu jarayonni tezroq boshlash mumkin, chunki infratuzilma tafovutlari (hududiy internet va IT darajasi) mavjud bo'lsa-da, marketing va moliyaviy yo'nalishlar odatda kamroq kapital talab qiladi.

Kadrlar tayyorlash esa ishlab chiqarish sohasida IoT va RPA bo'yicha ko'nikmalarni egallashni talab etadi — shuning uchun pilot loyihalarni tanlab, ularni amaliy o'qitish jarayonlari bilan birgalikda o'tkazish foydali bo'ladi.

Valyuta va ta'minot xavfi yuqori bo'lgan sharoitda risk tahlilini "asosiy gigiyena" sifatida ko'rish lozim. Shu bilan birga, ma'lumot sifati, ya'ni CRM/ERP tizimlarining tozaligi va ularning integratsiyasi — barcha yo'nalishlar uchun asosiy poydevor sifatida ko'rilishi kerak.

Sun'iy intellekt vositalari kichik bizneslarning raqobatbardoshligini oshirish uchun strategik resurs sifatida qaralishi kerak. Ular nafaqat ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish samaradorligini oshiradi, balki bozor holatini prognoz qilish, xavflarni boshqarish hamda innovatsion faoliyatni rivojlantirish imkoniyatlarini ham kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. L. B. Navruz-zoda, "Artificial Intelligence (AI) Mechanisms in Enhancing The Competitiveness of Small Business" *American Journal of Economics and Business Management*, vol. 8, no. 10, pp. 5197-5204, 2025.
2. E. Sánchez, et al., "Artificial intelligence adoption in SMEs: Survey based on TOE-DOI framework, primary methodology and challenges" *Applied Sciences*, vol. 15, no. 12, p. 6465, 2025.
3. S. Yasiukovich and M. Haddara, "Social CRM in SMEs: A systematic literature review" *Procedia Computer Science*, vol. 181, pp. 535-544, 2021.
4. J. Doe, "The impact of AI on small business operations" *Journal of Business Technology*, vol. 10, pp. 15-30, 2023.
5. R. Kumar and S. Sharma, "Artificial Intelligence in SMEs: Trends and Challenges" *Journal of Small Business Management*, vol. 61, pp. 87-103, 2023.
6. F. Zhang and Y. Li, "AI-based innovations in small enterprises: A case study" *International Journal of Technology Management*, vol. 23, no. 4, pp. 45-56, 2024.
7. T. Smith, "Leveraging AI for small business marketing strategies," *Journal of Digital Marketing*, vol. 14, no. 3, pp. 112-123, 2022.

ЭВОЛЮЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ: ОТ КЛАССИЧЕСКИХ ШКОЛ ДО ЦИФРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА

Ходжаева Д.Х.

*БухГУ, факультет Экономики и туризма,
кафедра Маркетинга и менеджмента*

Аннотация. В статье рассматривается историческая эволюция управленческой мысли от классических школ научного управления до современных концепций цифрового менеджмента. Проанализированы основные этапы становления менеджмента как науки. Особое внимание уделено трансформации теоретических и практических принципов управления во второй половине XX века — переходу от механистических моделей к системному, ситуационному и стратегическому подходам. Цифровой менеджмент рассматривается как новая парадигма управления, основанная на аналитике данных, инновациях и человекоориентированных принципах. Результаты исследования показывают, что эволюция управленческой мысли представляет собой процесс непрерывного совершенствования теорий и практик, направленный на повышение эффективности, адаптивности и устойчивости организаций в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: управление, управленческая мысль, менеджмент, классические школы, человеческие отношения, системный подход, ситуационный подход, стратегический менеджмент, инновации, цифровая трансформация, цифровой менеджмент, информационные технологии, искусственный интеллект, гибкое управление, лидерство, корпоративная культура, эволюция теорий управления.

Современная система управления организациями является результатом длительной эволюции управленческой мысли, отражающей изменения в экономике, обществе и технологиях. Менеджмент, как наука и практика, прошёл путь от интуитивного руководства производственными процессами до комплексной системы стратегического и цифрового управления, основанной на анализе данных и инновационных технологиях.

Формирование теории управления началось в конце XIX — начале XX века, когда в условиях индустриализации и роста производительности труда возникла необходимость в систематизации управленческих функций. В этот период появились классические школы менеджмента — научного управления Ф. Тейлора, административная школа А. Файоля, школа человеческих отношений Э. Мэйо и поведенческая школа. Каждая из них внесла значительный вклад в формирование основ планирования, организации, мотивации и контроля — функций, которые до сих пор лежат в основе менеджмента.

Во второй половине XX века управленческая мысль обогатилась новыми концепциями — системным, ситуационным и стратегическим подходами, которые позволили рассматривать организацию как открытую систему, адаптирующуюся к изменяющейся внешней среде. Развитие информационных технологий в конце XX — начале XXI века привело к формированию цифрового менеджмента, основанного на использовании больших данных (Big Data), искусственного интеллекта, автоматизации процессов и онлайн-коммуникаций.

В условиях цифровой трансформации бизнеса управленческие подходы претерпевают существенные изменения: акцент смещается с жёстких иерархий к гибким командам, с формального контроля — к самоорганизации и инновационному лидерству. Современный менеджмент ориентируется на создание ценности для клиента, устойчивое развитие и интеллектуализацию управленческих процессов.

Актуальность выбранной темы заключается в необходимости комплексного анализа исторической эволюции управленческой мысли и выявления закономерностей перехода от классических моделей управления к современным цифровым форматам. Это позволяет не только глубже понять природу менеджмента, но и определить направления его дальнейшего развития в эпоху цифровой экономики.

Цель статьи — проследить этапы развития управленческой мысли, раскрыть особенности классических и современных школ управления, а также определить тенденции и перспективы цифрового менеджмента как новой парадигмы управления XXI века.

Первые элементы управления возникли ещё в древнейшие времена, когда возникла необходимость координировать совместную деятельность людей. В древнем Египте существовала централизованная система управления строительством пирамид, в Китае — государственная бюрократия, а в античности — организационные принципы ведения хозяйства и армии. Однако управление как *наука* начало формироваться лишь в эпоху промышленной революции, когда развитие фабрично-заводского производства породило потребность в рационализации труда и структурировании организационных процессов.

К XIX веку управление из ремесла постепенно превращается в профессиональную деятельность. В это время появляются первые исследования, направленные на повышение эффективности производства, организацию труда и разделение управленческих функций.

Этап становления управленческой науки связывают с деятельностью таких учёных, как Фредерик Тейлор, Анри Файоль, Макс Вебер, Генри Гантт, Элтон Мэйо. Именно их идеи легли в основу классических школ менеджмента.

1. *Научная школа управления* (Ф. Тейлор, Г. Гантт, Ф. и Л. Гилбреты) — первая системная попытка повысить производительность труда за счёт анализа, нормирования и стандартизации операций. Тейлор разработал принципы рационализации труда, которые предполагали подбор работников по их способностям, использование научных методов измерения времени и стимулов. Несмотря на критику из-за излишнего механистического подхода, идеи Тейлора заложили основу управленческой эффективности.

2. *Административная школа* (А. Файоль, М. Вебер) сосредоточилась на вопросах управления организацией в целом. Файоль впервые выделил универсальные функции управления — планирование, организация, координация, мотивация и контроль. Вебер разработал концепцию «рациональной бюрократии», где главным элементом эффективности признавалась формализованная структура с чётким распределением обязанностей и полномочий.

3. *Школа человеческих отношений* (Э. Мэйо, М. Фоллет, Ч. Барнард) внесла в теорию управления гуманистическое измерение. Основной акцент был сделан на психологических и социальных факторах поведения работников. Исследования Мэйо в рамках «Хотторнских экспериментов» показали, что производительность труда во многом зависит от морального климата, коммуникаций и чувства принадлежности к коллективу.

В первой половине XX века оформился набор базовых управленческих функций: планирование, организация, мотивация и контроль. Эта модель легла в основу современной управленческой практики и до сих пор используется во всех учебных курсах менеджмента. Классические школы сформировали фундамент управленческой науки, определив её предмет, задачи и инструментарий.

В 1950–1970-х годах происходит переход от механистических моделей управления к системному мышлению. Организация начинает рассматриваться как *открытая система*, взаимодействующая с внешней средой (Л. Берталанфи, Ч. Барнард). Появляется концепция *ситуационного подхода*, разработанная Ф. Фидлером, П. Лоуренсом, Дж. Лоршем. Согласно ей, универсальных принципов управления не существует: каждое решение зависит от конкретной ситуации, среды и целей.

Системный подход стимулировал развитие *комплексного управления*, где учитываются экономические, социальные и технологические факторы. Это стало основой для современных форм стратегического и инновационного менеджмента.

Во второй половине XX века происходит переориентация управленческой мысли на *долгосрочные цели и конкурентные преимущества*. П. Друкер, И. Ансофф, Г. Минцберг и М. Портер развивают идеи стратегического планирования, формулируя концепции миссии, целей и стратегий организации.

Стратегический менеджмент предполагает анализ внешней среды, прогнозирование изменений и разработку устойчивых конкурентных преимуществ. Параллельно формируется *инновационный менеджмент*, направленный на внедрение технологических новшеств и управление изменениями.

В этот период развиваются теории мотивации и лидерства (А. Маслоу, Ф. Герцберг, Д. МакГрегор). Они акцентируют внимание на внутренних потребностях человека, его саморазвитии и вовлечённости. Возникает концепция «человеческого капитала» как ключевого ресурса организации.

Таким образом, центр тяжести управления смещается с техники и структуры к человеку и его интеллектуальному потенциалу.

В 1980–1990-х годах появляются новые методы управления: *TQM (Total Quality Management)*, *реинжиниринг бизнес-процессов* (М. Хаммер), *управление знаниями*. Их объединяет стремление повысить гибкость, инновационность и клиентоориентированность организаций.

Цифровизация стала важнейшей тенденцией XXI века. Цифровой менеджмент — это управление организацией с использованием цифровых технологий, аналитики больших данных, искусственного интеллекта и облачных решений. Он обеспечивает автоматизацию процессов, повышение точности прогнозов и оптимизацию ресурсов.

Современные предприятия применяют ERP-, CRM- и BI-системы, которые позволяют отслеживать эффективность работы в реальном времени. В результате управление становится более прозрачным, гибким и ориентированным на данные (*data-driven management*).

В условиях быстрых изменений на первый план выходят *гибкие подходы (Agile, Scrum, Kanban)*, основанные на коллаборации, самоорганизации и итеративном планировании. Эти модели заменяют жёсткие иерархии на командное лидерство, ускоряют инновационные процессы и повышают адаптивность предприятий.

Особое значение приобретает *проектный менеджмент*, где ключевыми принципами становятся ответственность, прозрачность и скорость принятия решений.

Роль руководителя в цифровую эпоху претерпевает изменения. Если раньше лидер выполнял роль контролёра, то теперь он становится мотиватором, стратегом и цифровым наставником. Современный менеджер должен обладать компетенциями в сфере технологий, аналитики данных, коммуникации и эмоционального интеллекта.

Формируется новая организационная культура — культура доверия, открытости и постоянного обучения. Главная задача лидера — создать среду, в которой инновации становятся частью повседневной практики.

Развитие искусственного интеллекта, роботизации, виртуальной и дополненной реальности постепенно трансформирует управленческие процессы. Ведущие мировые компании переходят к *интеллектуальным системам управления*, способным самостоятельно анализировать данные и формировать решения.

При этом сохраняется гуманистическая направленность менеджмента: несмотря на цифровизацию, человек остаётся центральным элементом организации. Баланс между технологиями и человеческим потенциалом определяет устойчивое развитие бизнеса.

Эволюция управленческой мысли — это путь от механистических представлений о труде к гибкой, человекоориентированной и цифровой системе управления. Классические школы заложили основу управленческой науки, системные и ситуационные подходы обеспечили её адаптивность, а цифровая эпоха придала управлению интеллектуальный и инновационный характер.

Современный менеджмент объединяет лучшие достижения прошлого и новейшие технологические возможности. Он стремится к созданию организации, где инновации, знания и человек становятся главными источниками конкурентных преимуществ.

Понимание исторической логики развития управленческих идей необходимо для формирования эффективной управленческой практики XXI века, способной сочетать рациональность классики и динамику цифрового будущего.

Список использованной литературы:

1. Ансофф, И. (1989). Стратегическое управление. Москва: Экономика.
2. Берталанфи, Л. фон. (1968). Общая теория систем: основы, развитие, приложения. Нью-Йорк: Джордж Бразиллер.
3. Друкер, П. (2007). Эффективный менеджер. Москва: Вильямс.
4. Файоль, А. (1993). Общее и промышленное управление. Москва: Контур.
5. Хаммер, М., & Чампи, Дж. (2017). Реинжиниринг корпорации: манифест революции в бизнесе. Москва: Альпина Паблишер.
6. Мэйо, Э. (1990). Человеческие проблемы индустриальной цивилизации. Москва: Прогресс.
7. Минцберг, Г. (2020). Стратегическое сафари: экскурсия по дебрям стратегического менеджмента. Москва: Альпина Паблишер.
8. Портер, М. (1998). Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. Нью-Йорк: Free Press.
9. Тейлор, Ф. (1991). Принципы научного управления. Москва: Экономика.
10. Вебер, М. (1994). Хозяйство и общество: очерки понимающей социологии. Москва: Республика.
11. OECD. (2022). Цифровая трансформация управленческих практик. Париж: Издательство ОЭСР.

BANKLAR FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISHDA AXBOROT TEKNOLOGIYALARINING ROLI

Jo'rayeva Zilola Turobovna

BuxDU "Marketing va menejment" kafedrası dotsenti

Muhamedjanova Jasmin

BuxDU, 4-bosqich talabasi

O'zbekiston Respublikasi bank tizimida 33 ta bank, jumladan, 12 ta davlat ulushiga ega, shuningdek, 15 ta xususiy va 5 ta xorijiy banklar mavjud. 2024 yil yakuniy holatiga ko'ra, banklar aktivlari 39 mlrd dollarni (419 trln so'm) tashkil etib, ularning 82 foizi davlat banklariga tegishli. Banklarning majburiyatlari 33 mlrd dollarga (352,6 trln so'm) yetdi, shundan 40 foizini depozitlar tashkil etadi.

Banklarning umumiy kapitali 6,2 mlrd dollar (66 trln so'm) darajasida bo'lib, shundan 81 foizi davlat banklari kapitaliga to'g'ri keladi.

XXI asr – bu raqamli texnologiyalar, yuqori darajadagi avtomatlashtirish va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanish asridir. Globallashuv sharoitida barcha sohalarida bo'lgani kabi, xizmat ko'rsatish sohalarida koronalarida zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish orqali o'z faoliyatini samarali tashkil etishga intilmoqda. Ayniqsa, informatizatsiya va raqamli texnologiyalarning bank sohasida qo'llanilishi mijozlarga tez, qulay va xavfsiz xizmatlar ko'rsatish imkonini yaratmoqda.

Informatizatsiya — bu jamiyatning barcha sohalariga axborot texnologiyalarini joriy etish va ulardan samarali foydalanish jarayonidir. Zamonaviy iqtisodiy muhitda axborot resurslari moddiy resurslar kabi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot texnologiyalari yordamida biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, tahlil qilish va optimallashtirish imkoniyati paydo bo'lmoqda.

Tobora takomillashib borayotgan bank xizmatlari bozorida an'anaviy bank xizmatlaridan farqli masofaviy bank xizmatlariga bo'lgan ehtiyojning o'sib borishi banklardan bir qator vazifalarni hal etishni taqozo etmoqda. Jumladan, "Virtual banking", "Online banking", "Mobile banking" kabi xizmatlarni sifatli va keng imkoniyatli, shu bilan birga sodda va tushunarli shaklda tashkil etish hamda ularni muntazam takomillashtirib borish zarur. Bu esa banklardan siyosiy, iqtisodiy, tashkiliy va boshqa jihatlarni hisobga olgan holda o'z innovatsion srategiyasini ishlab chiqish hamda tezkor amalga oshirishni talab etadi.

Bank tizimida innovatsiyalarni joriy etishning yana bir sababi bu o'zgarishlardir, ko'plab banklar va moliya institutlari nafaqat tez, balki, murakkab bo'lgan o'zgarishga qarshi turishlari hamda raqobatli bozorda o'z o'rniga ega bo'lishining asosiy yo'nalishi bank xizmatlarini raqamlashtirish. Bularning barchasi ortida internet va zamonaviy axborot texnologiyalari yotadi. So'nggi yillarda ko'plab muvaffaqiyatli banklar xizmat ko'rsatish sohasiga ilg'or texnologiyalarni joriy qilish orqali mijozlar ishonchini qozonish uchun raqobatlashmoqda. Bu ularga qo'shimcha ravishda xarajatlarni kamaytirish va yuqori foyda olish imkonini beradi. Albatta, axborot texnologiyalari sohasidagi yangiliklar, ya'ni, innovatsion axborot texnologiyalari loyihalarining aksariyati bank sektoriga to'g'ri keladi, chunki, banklar masofaviy xizmatlar bilan shug'ullanadi va ular axborot texnologiyalarisiz qila olmaydi. Texnologik yangilik raqobatdosh banklarga nafaqat mijozlar uchun muvaffaqiyatli raqobatlashish, balki, mijozlarning o'zaro aloqalari mohiyati va usullarini sezilarli darajada modernizatsiya qilish imkoniyatini beradi. Bunday texnologiyalar, birinchi navbatda, masofaviy bank xizmatlarining turli shakllarini tashkil etishga keng imkoniyatlar yaratadi. Shuningdek, soha ichida raqobatni kuchaytiradi va ko'plab bank operatsiyalarining avtomatlashtirilishi evaziga hayotni soddalashtiradi hamda osonlashtiradi. Moliya institutlarini boshqa sohalar bilan taqqoslaganda, mijozlarning ehtiyojlarini qondirish uchun ko'proq ma'lumot to'plash, qayta ishlash va tahlil qilish muhim hisoblanadi. Shu sababli, banklar birinchi bo'lib avtomatlashtirilgan axborotni qayta ishlash texnologiyasini joriy etdi.

Moliya institutlarining texnologiyaga katta miqdorda sarmoya kiritganligining hozirgacha uch sabablari bor :

1. Operatsion xarajatlarni pasaytirishga erishish;
2. Yangi bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif qilish va shu bilan birga mavjud mahsulot va xizmatlarning qulayligi hamda qiymatini oshirish orqali o'z mijozlariga xizmat ko'rsatish, shuningdek yangi mijozlarni jalb qilish;
3. Yangi texnologiyalar yordamida risklar va axborotni boshqarish tizimi hamda usullarini joriy etish imkoniyatiga ega bo'lishdir.

Tijorat banklari faoliyatini yanada rivojlantirishda zamonaviy axborot texnologiyalari rolini oshirish va shu asosida banklar faoliyatini takomillashtirish bo'yicha istiqbolli strategiyalarni ishlab chiqishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq bo'ladi:

1. Jahon banki va boshqa xalqaro banklar bilan o'zaro hamkorlikda moliyaviy ommaboplikni oshirish yo'nalishlarini qayta ko'rib chiqish hamda amalga oshiriladigan chora-tadbirlarni ishlab chiqish;
2. Sifatli va tezkor bank xizmatlarini ko'rsatish tizimini yaxshilash uchun banklar faoliyatiga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish;
3. Bank xodimlarining malakasi va zamonaviy axborot texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmasini oshirish hamda malakali mutaxassis kadrlarni munosib rag'batlantirish;
4. Barcha banklar filiallarida ham marketing bo'limlarini tashkil etish va bu boradagi faoliyatni rag'batlantirishning interfaoligini ta'minlash;
5. Sohada faoliyat ko'rsatayotgan kreativ fikrlovchi malakali mutaxassislarning hissasini oshirish lozim.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, tijorat banklari faoliyatini zamonaviy axborot kommunikatsiya texnologiyalari asosida modernizatsiya qilish banklar faoliyatini sifat jihatdan va zamon talablariga mos yangi bosqichga olib chiqish imkonini oshiradi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.A. Azizov, "Raqqamli bank tizimi: bugun va ertaga", Toshkent, 2021.
2. Е.П.Шаталова, Цифровая экономика: Новая концепция банковского обслуживания в отделениях банка // Ежегодник ИНИОН РАН "Россия: тенденции и перспективы развития", Москва, Выпуск 13, часть 1, 2020
3. www.uzbank.uz - O'zbekiston Respublikasi tijorat banklari haqidagi rasmiy sayt.

BUXORO VILOYATINING TARKIBIY HUDUDLARIDA SAVDO XIZMATLARINI KO'RSATISH TAHLILI

*Kabilova Nigina Shuxratovna,
Buxoro davlat texnika universiteti
tayanch doktoranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro viloyatining hududlari kesimida raqobat muhitini baholashda, ularning yillar davomidagi savdo xizmatlari hajmi statistikasi ma'lumotlari tahlil qilinadi. Unda zamonaviy infratuzilmalar, raqamli texnologiyalar va bozor mexanizmlari asosida yangi bosqichga ko'tarilib borish masalalari alohida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: savdo xizmatlari, raqobat muhiti, bozor infratuzilmasi, tarkibiy hududlar, bozor mexanizmi

Buxoro viloyati O'zbekistonning iqtisodiy, madaniy va tarixiy markazlaridan biri bo'lib, oxirgi vaqtlarda savdo xizmatlari sohasida ham yetakchi o'rinlarni egallab bormoqda. Bizga ma'lumki, Buxoro viloyatida savdo faoliyatining rivojlanishi qadimdan shakllangan. Shuning uchun bugungi kunda zamonaviy infratuzilmalar, raqamli texnologiyalar va bozor mexanizmlari asosida yangi bosqichga ko'tarilib boryapti. Aholining iste'mol madaniyati va tovarlarga bo'lgan talabining ortishi natijasida savdo xizmatlari hajmi yildan-yilga kengayib borayotganini ko'ramiz.

Hozirda Buxoro shahrida va tuman markazlarida yirik savdo majmualari, supermarketlar, dehqon bozorlari hamda chakana savdo shoxobchalari faoliyat yurityapti. Savdo tarmog'ining bunday kengayishi aholiga qulaylik yaratib kelmoqda. Shu bilan birga, ko'plab fuqarolar ish bilan ta'minlanishiga ham xizmat qilmoqda. Savdo xizmatini rivojlanishi bilan birga, ulgurji savdo, logistika, omborxona va transport xizmatlari tizimi ham modernizatsiyalanib, ular orasida raqobatbardosh muhit yaratilmoqda.

So'nggi yillarda Buxoro viloyatida elektron savdo tizimi ham jadal rivojlanishini kuzatamiz. Hududdagi mahalliy tadbirkorlar o'z mahsulotlarini internet platformalari orqali sotish, reklama qilish va onlayn to'lov tizimlari orqali iste'molchiga yetkazib berish imkoniyati kengayib bormoqda. Bu esa savdo jarayonini soddalashtirish bilan birga, hududning raqamli iqtisodiyotga integratsiyasini ham tezlashtirib yubordi.

Bizga ma'lumki, Buxoro viloyatining turizm salohiyati yuqori darajada hisoblanadi. Shu sababli, savdo xizmatlari turizm bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Misol uchun, turistlarga mo'ljallangan suvenirlar, gilamlar, kulolchilik buyumlari, milliy liboslar va mahalliy oziq-ovqat mahsulotlarini sotuvchi do'konlar va bozorlar viloyat iqtisodiyotining muhim qismlaridan birini tashkil etyapti. Shu sababli, turizm bilan bog'liq savdo faoliyati Buxoro brendining tarkibiy qismiga aylanib boryapti.

Savdo xizmatlarining samarali faoliyat yuritishida viloyatning transport-logistika infratuzilmasi ham muhim rol o'ynaydi. Avtomobil yo'llari, temir yo'l tarmoqlari va Buxoro xalqaro aeroporti orqali tovar va xizmatlar oqimi kengayib borayotganini kuzatamiz. Bunday jarayonni rivojlanib borishi, mintaqani nafaqat ichki, balki xalqaro savdo tizimiga ham faol jalb etishga imkon yaratmoqda.

Savdo xizmatlari sohasini kengayishi uchun davlat tomondan har xil dasturlar ishlab chiqilmoqda. Ayniqsa, davlat tomonidan kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish maqsadida yaratilgan soliq yengilliklari, imtiyozli kreditlar hamda "Har bir oila — tadbirkor" dasturi doirasidagi tashabbuslar savdo xizmatlari sohasining yanada kengayishiga turtki bo'lib kelmoqda. Bizga ma'lumki, aholining real daromadlarini o'sishi va tovarlarga bo'lgan talabning ortishiga olib keladi. Buning natijasida savdo hajmi yildan-yilga barqaror sur'atda o'sib boryapti.

Kelgusida Buxoro viloyatida savdo xizmatlari sohasini yanada rivojlantirish uchun raqamli texnologiyalarni keng joriy etish, logistika zanjirini takomillashtirish, xalqaro savdo aloqalarini kengaytirish va iste'molchilar huquqlarini himoya qilish tizimini yanada mustahkamlash uchun hududlar kesimida raqobat muhitini holatni o'rganish muhim hisoblanadi. Shu yo'nalishdagi chora-tadbirlar amalga oshirilsa, Buxoro viloyati tarixiy va turistik markaz bo'lishi bilan birga zamonaviy savdo xizmatlari markaziga aylanishi mumkin.

Buxoro viloyatining hududlari kesimida raqobat muhitini baholashda, ularning yillar davomidagi savdo xizmatlari hajmi statistikasi ma'lumoti kerak bo'ladi. Quyidagi jadvalda Buxoro viloyatining hududlar kesimidagi savdo xizmatlari hajmi statistika ma'lumoti keltirilgan.

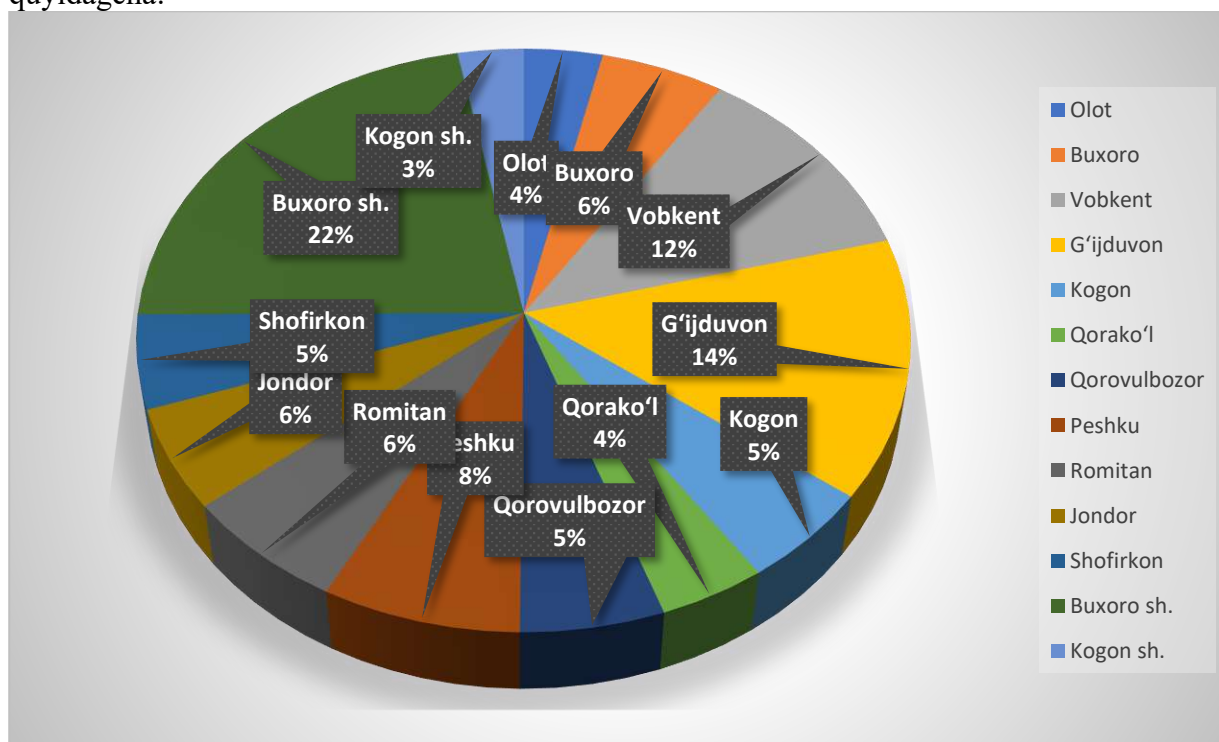
1-jadval

Buxoro viloyatining Shahar va tumanlar kesimida savdo xizmatlari hajmi (mlrd. so'm)²³⁵

T/r	Hudud	2023-yil	2024-yil
1.	Buxoro viloyati	5875,7	6803
2.	Olot	229,3	245,3
3.	Buxoro	354,3	385,7
4.	Vobkent	654,5	789,0
5.	G'ijduvon	867,3	977,1
6.	Kogon	288,0	359,7
7.	Qorako'l	313,3	279,4
8.	Qorovulbozor	179,0	375,5
9.	Peshku	484,3	518,1
10.	Romitan	368,0	435,7
11.	Jondor	321,0	378,3
12.	Shofirkon	323,0	352,1
13.	Buxoro sh.	1 273,4	1 501,7
14.	Kogon sh.	220,3	205,4

Ma'lumotlaridan ko'rinib turibdiki, 2024 yilda Buxoro viloyatining savdo xizmatlari hajmi hududlar kesimida sezilarli darajada farq qiladi. Eng katta ulush Buxoro shahri hissasiga to'g'ri kelyapti. Jami savdo xizmatlari hajmining 22 foizini Buxoro shahri tashkil etyapti. Bu esa Buxoro shahar viloyatning iqtisodiy, tijoriy va xizmat ko'rsatish markazi ekanligidan darak beradi.

Yuqoridagi jadval ma'lumotlari asosida tahlilni amalga oshirishimiz zarur. Buning uchun dastlab jadval ma'lumotlarini diagramma ko'rinishda tasvirlab olamiz. Bu diagrammaning ko'riishi quyidagicha:

1-rasm. 2024 yilda Buxoro viloyatining tarkibiy hududlarida Savdo xizmatlari hajmi (mlrd.so'm)

²³⁵ Buxoro viloyati sttistika boshqarmasi ma'lumotlari aosida muallif tomonidan tuzilgan.

Diagramma ma'lumotlaridan ko'rishimiz mumkinki, ikkinchi o'rinni G'ijduvon tumani egallab turibdi. G'ijduvon tumani umumiy savdo hajmning 14 foizini egallayapti. Bu tuman sanoat, ishlab chiqarish va savdo infratuzilmasining rivojlanganligi bilan ajralib turishini bildiradi. Vobkent tumani esa 12 foiz ulush bilan uchinchi o'rinda turib, savdo faoliyati bo'yicha barqaror o'sishga ega hudud sifatida e'tirof etish mumkin.

Keyingi o'rinlarda Peshku (8%), Qorovulbozor (5%), Romitan (6%), Jondor (6%), Shofirkon (5%), va Qorako'l (6%) tumanlari joylashgan. Ushbu hududlarda savdo xizmatlari o'rtacha darajadali saqlanib qolmoqda. Bu esa ko'proq qishloq xo'jaligi mahsulotlari savdosi va mahalliy xizmatlar bilan bog'liq hisoblanadi.

Savdo xizmatlari bo'yicha eng kam ulushni Kogon shahri (3%) tashkil etyapti. Bu esa ushbu shahar hududida savdo infratuzilmasining nisbatan kichikligi va iste'mol bozori hajmining pastligidan darak beradi.

Umuman olganda, viloyatdagi savdo xizmatlari asosan Buxoro shahri va atrofidagi iqtisodiy faol tumanlarga yig'ilgan. Bu esa savdo faoliyatining markazlashganligini bildiradi. Hamda viloyat markaziga iqtisodiy oqimlar yuqori darajada yo'naltirilganini ko'rsatadi. Shu bilan bir qatorda, qolgan tumanlarda savdo infratuzilmasini kengaytirish va iste'mol xizmatlarini diversifikatsiya qilish zarurligi namoyon bo'lib kelmoqda.

EMOTSIONAL MARKETING: BRENDLAR YURAKNI QANDAY “SOTIB OLADI”?

Shavkatova Shirin Shokirovna

Buxoro davlat universiteti marketing yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti marketing va menejment kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Maqolada emotsional marketingning zamonaviy marketing tizimidagi o'rni, brend va is'temolchi o'rtasidagi hissiy aloqaning ahamiyati hamda uning iqtisodiy samaradorlikka ta'siri tahlil qilingan hamda xalqaro amaliyot tajribalari, psixologik yondashuvlar hamda kommunikatsion strategiyalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: emotsional marketing, emotsional brending, sotish, brend, psixologiya.

Bugungi globallashuv davrida iste'molchi e'tiborini jalb etish marketing tizimining eng murakkab bosqichlaridan biri hisoblanadi. Odatiy marketing yondashuvlari ya'ni mahsulotning texnik xususiyatlari, narxi va tashqi ko'rinishiga asoslangan reklama shakllari endilikda yetarli natija bermayapti. Chunki raqobat keskin kuchaygan, mahsulot sifati va narxi deyarli bir xil bo'lgan bozorda kompaniyalar mijozni faqat hissiyot orqali o'ziga jalb qila oladi. Shu sababli emotsional marketing tushunchasi zamonaviy biznesning ajralmas qismiga aylangan. Xaridorlar qarorlarini endi faqat mantiqiy asosda emas, balki ko'proq hissiy omillar asosida qabul qilmoqda. Bu esa orzu, ishonch va o'zini qadrlash kabi psixologik omillarga tayanadi. Ushbu tushuncha orqali kompaniyalar nafaqat mahsulotni, balki ma'lum bir tuyg'uni, qadriyatlarni va hayot tarzini is'temolchiga “sotish” ni maqsad qiladi. Marketingda esa bu narsa “xaridor yuragini zabt etish” deb ataladi.

Emotsional marketing - bu iste'molchining his-tuyg'ulariga, qadriyatlariga, orzulariga yoki shaxsiy tajribalariga asoslangan marketing strategiyasi [1]. U inson ruhiyatining chuqur qatlamlariga ta'sir etadi. Bu tushunchaga ko'ra, inson biron bir tovarni sotib olish qarorini faqat mantiqiy emas, balki ichki hissiy ehtiyojlarga tayanib qabul qiladi.

Amerikalik olim M. Gobe o'zining “Emotional Branding” asarida ta'kidlaganidek, “Brend muvaffaqiyatining siri mahsulotda emas, balki u inson yuragida qanday iz qoldirishidadir” [2]. Shundan kelib chiqib, emotsional marketingning asosiy vazifasi – iste'molchi ongida ijobiy obraz yaratish, u bilan hissiy aloqa o'rnatish va bu orqali sodiqlikni hamda ishonchlilikni shakllantirishdir. Iste'molchi ongida brend haqidagi tasavvur mantiqiy va hissiy darajalarda shakllanadi. Agar mantiqiy omillar - narx, sifat, dizayn bo'lsa bular vaqt o'tishi bilan o'zgarishi mumkin, hissiy bog'liqlik uzoq muddat saqlanib qoladi. Shuning uchun ham hozirgi marketingda brendlarning aksariyati iste'molchi qalbiga kirishni o'z strategiyasining markaziga qo'ygan.

Hissiyot brend imidjida iqtisodiy o'lchov hisoblanadi. Ijobiy his-tuyg'u uyg'otib biladigan brendlar nafaqat yuqori sotuv hajmini ta'minlaydi, balki bozorda o'z o'rnini mustahkamlaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional aloqa mavjud bo'lgan brendlar mijozlarni 2-3 baravar uzoq muddat ushlab turadi [5]. Masalan, iste'molchilar biror mahsulotni tanlashda har doim eng arzon yoki eng sifatlisini tanlamaydi. Ular o'zini tushungan, qadrlagan va ijobiy hissiyot bergan brendga moyil bo'ladi. Shu sababli, korxonalar o'z marketing kampaniyalarida bir nechta hissiy omillarni qo'llashmoqda. Misol qilib aytadigan bo'lsak bularga: ishonch, xavfsizlik, iliqlik, yaqinlik, orzu, motivatsiya, nostalgiya (o'tmish bilan bog'lanish), baxt, oilaviylik, samimiylik. Bu elementlar reklama dizayni, brend logotipi, ranglar psixologiyasi, musiqiy fon va hikoya uslublarida namoyon bo'ladi.

Masalan, issiq ranglar (qizil, sariq) quvonch hissini uyg'otadi, sovuq ranglar (ko'k, oq) ishonch va tinchlikni bildiradi. Shu orqali brend o'zining hissiy xaritasini yaratadi. Har bir insonning ongi ostida "menga yoqadi" yoki "menga ishonch beradi" degan hissiy fikrlar mavjud. Brend bu hisni uyg'ota olsa, u avtomatik tarzda iste'molchining ongida ijobiy obraz sifatida joy oladi. Masalan, "Dove" brendi "Real Beauty" kompaniyasi orqali jamiyatda go'zallik standartlarini qayta ko'rib chiqishni taklif qildi. U reklamalarda haqiqiy ayollarni ko'rsatib, o'zini "ayollarning haqiqiy do'sti" sifatida ko'rsatib berdi. Natijada iste'molchilar brendga nafaqat ishonch, balki samimiylik bilan qaray boshladilar [4].

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, yirik brendlar o'z muvaffaqiyatini aynan emotsional marketingga tayanib qurgan. "Nike" kompaniyasi o'z iste'molchisini harakatga undaydi - "Just Do It" shiori ostida nafaqat sport mahsuloti, balki hayot falsafasini yetkazib beradi. "Apple" esa "Think Different" shiori orqali ijodkorlik, mustaqil fikrlash va o'ziga ishonchni ifodalaydi.

Filipp Kotlarning "Marketing Management" asarida ta'kidlanishicha, emotsional marketing mijozning uzoq muddatli qiymatini oshiruvchi eng samarali vositadir [1]. U mijozni mahsulot xarididan tashqariga olib chiqib, brend bilan birga alohida shaxsiyatni shakllantiradi. Google esa reklamalarda inson hayotidagi iliq lahzalarni - orzular, sevgi, oilaviy qadriyatlar, do'stlikni ko'rsatadi. Shu orqali u o'zini "inson hayotining bir qismi" sifatida ko'rsatadi. Bu kabi misollar shuni ko'rsatadiki, emotsional aloqa - brend sodiqligining asosi.

Raqamli tahlillarga ko'ra, hissiy reklamalarga javoban mijozlarning 70 foizi ijobiy fikr bildiradi, mantiqiy reklamalarda esa bu ko'rsatkich atigi 30 foizni tashkil etadi [3].

Emotsional marketing psixologiya, kommunikatsiya va dizayn yo'nalishlarini birlashtiradi. U nafaqat sotishni, balki ijtimoiy mas'uliyatni ham kuchaytiradi. Misol uchun, ijobiy his - tuyg'u otuvchi reklama inson kayfiyatiga ta'sir etib, ijtimoiy madaniyat darajasini oshiradi. Bu esa insonning mahsulotga nisbatan qiziqishini va talabini kuchaytiradi.

Emotsional marketing - zamonaviy marketing strategiyasining ajralmas qismi bo'lib, u brend va iste'molchi o'rtasidagi uzoq muddatli aloqani ta'minlaydi. Brend inson qalbida o'z o'rnini topganida, u nafaqat mahsulot, balki qadriyatga aylanadi.

O'zbekiston sharoitida emotsional marketing tushunchasini qo'llash milliy brendlar uchun katta imkoniyat yaratadi. Mahalliy kompaniyalar xalqimizning madaniy qadriyatlari, samimiyligi va ishonchliligini reklama strategiyalariga singdirish orqali iste'molchining e'tiborini chuqurroq jalb etishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Kotler P. Keller K. Marketing Management. 16th Edition. Pearson Education, 2021. pp 155 - 205.
2. Gobe M. Emotional Branding: The New Paradigm for Connecting Brands to People. Allworth Press, 2010. pp 45 - 122.
3. Solomon M. Consumer Behavior: Buying, Having, and Being. Pearson Education, 2022. pp 210 - 278.
4. Aaker, J. "Dimensions of Brand Personality." Journal of Marketing Research. Vol. 34, No. 3. 1997. pp 347 - 356.
5. O'zbekiston Respublikasi Marketing Assotsiatsiyasi hisobotlari, 2023-yil. 12 – 18 betlar.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO'RSATISH KORXONALARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT MEXANIZMLARIDAN FOYDALANISH

Zayavitdinova Nafisa Muxammadovna
iqtisod fanlari nomzodi,
Buxoro davlat universiteti
Marketing va menejment kafedrası dotsenti
e-mail: nafisaziyo@mail.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarini barqaror rivojlantirishda zamonaviy marketing va menejment mexanizmlaridan foydalanish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqotda raqamli iqtisodiyotning milliy iqtisodiyotga ta'siri, xizmat sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning afzalliklari, boshqaruv samaradorligini oshirish omillari hamda marketing strategiyalarining o'rnini ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, xizmat ko'rsatish sohasi, marketing, menejment, barqaror rivojlanish, samaradorlik, raqamli texnologiyalar, innovatsion boshqaruv.

Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot global miqyosda iqtisodiy tizimlarning barqaror rivojlanishini ta'minlovchi eng muhim omillardan biri hisoblanadi. Xizmat ko'rsatish sohasi esa raqamli transformatsiyaning eng faol joriy etilayotgan yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu sohada boshqaruv samaradorligini oshirish, marketing strategiyalarini takomillashtirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etish orqali iqtisodiy o'sishni jadallashtirish imkonini beradi.

Zero, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Tarmoq va hududlarda raqamli iqtisodiyot hamda elektron hukumatni joriy qilish masalalari - rivojlanish va xalqimiz hayotini yaxshilash borasidagi ishlarimizning eng katta zamini"[1].

Raqamli iqtisodiyot – bu axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan yangi iqtisodiy tizim bo'lib, unda ishlab chiqarish, taqsimot, almashinuv va iste'mol jarayonlari raqamli platformalar orqali amalga oshiriladi. Xizmat ko'rsatish korxonalari uchun bu jarayon biznes modelini tubdan o'zgartirishni, mijozlar bilan ishlashni avtomatlashtirishni va ma'lumotlarga asoslangan boshqaruvni talab qiladi.

Zamonaviy marketing vositalari - raqamli reklama, ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt asosidagi tahliliy tizimlar - xizmat korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Menejment esa bu jarayonlarda muhim strategik rol o'ynaydi, chunki korxona faoliyatini optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va samaradorlikni oshirish aynan boshqaruv orqali amalga oshiriladi.

Sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, "Big Data" tahlili, avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari (CRM, ERP) hamda elektron to'lov platformalari korxona samaradorligini oshirishning asosiy omillariga aylanmoqda.

O'zbekiston Respublikasida ham raqamli iqtisodiyot milliy rivojlanish strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Hukumat tomonidan 2022–2024-yillar davomida xizmat ko'rsatish tarmoqlarini raqamlashtirish, elektron xizmatlar infratuzilmasini kengaytirish va biznes jarayonlarda innovatsion boshqaruv yondashuvlarini joriy etish bo'yicha qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy ustunligi - bu tezkor ma'lumot almashinuvi, mijozlar ehtiyojini chuqur tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini optimallashtirish imkoniyatidir. Xizmat ko'rsatish sohasida bu jarayonlar marketing faoliyatining raqamli shakllari orqali amalga oshirilmoqda. Masalan, AQShda raqamli xizmatlar ulushi 2024-yilda yalpi ichki mahsulotning 68 foizini tashkil etgan, Janubiy Koreyada esa bu ko'rsatkich 63 foizga yetgan. O'zbekistonda bu raqam 47 foizni tashkil etib, so'nggi ikki yil davomida 6 foizga o'sish kuzatilgan [3].

Xizmat turlarining raqamlashtirilishi, elektron to'lov tizimlari, onlayn savdo va mobil ilovalar orqali xizmat ko'rsatish hajmi yildan-yilga ortmoqda. 2023–2024-yillarda raqamli xizmatlardan foydalanuvchi aholining ulushi 68 foizga yetdi. Bu raqamlar xizmat sohasining barqaror iqtisodiy rivojlanishda tutgan o'rnini yanada mustahkamlaydi.

Ta'kidlash joizki, ko'rsatilayotgan xizmatlar hajmi o'sishining salmoqli qismi korxonalarga ularni ko'rsatishning zamonaviy texnologiyalaridan foydalanish hisobiga ta'minlanmoqda. Bunday texnologiyalarga logistika texnologiyalari, axborot texnologiyalari va boshqalar kiradi [7].

Porterning raqobat ustunligi nazariyasiga ko'ra, korxona muvaffaqiyati resurslardan oqilona foydalanish, innovatsiyalarni joriy etish va samarali boshqaruv tizimi bilan chambarchas bog'liq [4]. Xizmat ko'rsatish korxonalari bu borada mijozlarga yo'naltirilgan strategiyalarni amalga oshirish, xizmat sifatini oshirish va raqamli marketingni kuchaytirish orqali raqobatbardoshligini mustahkamlamoqda.

Kotler va Keller tomonidan ilgari surilgan marketing boshqaruvi konsepsiyasi xizmat korxonalarida brendni shakllantirish, mijoz sodiqligini oshirish va xizmat sifatini yaxshilashda muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Xulosa qilib aytish mumkinki, raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarini barqaror rivojlantirishda quyidagilarni e'tiborga olish kerak:

1. Xizmat ko'rsatish korxonalarida raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish. Ya'ni, CRM, ERP, BPM kabi boshqaruv tizimlari orqali ma'lumotlar oqimini avtomatlashtirish zarur.

2. Xizmat ko'rsatish korxonalarining marketing faoliyatini raqamlashtirish. Ya'ni, Sun'iy intellekt asosidagi reklama tahlillari, onlayn mijoz segmentatsiyasi va shaxsiylashtirilgan xizmat takliflari samaradorlikni oshiradi.

3. Menejment jarayonlarini avtomatlashtirish orqali inson kapitalini rivojlantirish.

4. Xodimlarning raqamli ko'nikmalarini oshirish uchun onlayn treninglar va sertifikat dasturlarini tashkil etish lozim.

5. Korxona boshqaruvini tahliliy yondashuvlar asosida olib borish, KPI tizimini raqamli formatda joriy etish.

6. Davlat tomonidan xizmat sohasini raqamlashtirish bo'yicha rag'batlantiruvchi mexanizmlar ishlab chiqilishi lozim. Sliq imtiyozlari, grant dasturlari va raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali xususiy sektorni qo'llab-quvvatlash.

Shunday qilib, raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmat ko'rsatish korxonalarining barqaror rivojlanishi ularning marketing va menejment tizimlarini raqamlashtirish darajasiga bevosita bog'liq. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, ma'lumotlarga asoslangan qaror qabul qilish va innovatsion boshqaruv usullaridan foydalanish korxonalarning samaradorligini oshiradi, milliy iqtisodiyotning barqaror o'sishiga hissa qo'shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida»gi PF-6079-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 11 maydagi “Xizmatlar sohasini jadal rivojlantirish to'g'risida”gi PQ-5113-sonli Qarori.
3. O'zbekiston Respublikas Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari, 2024. www.stat.uz
4. Porter M. “Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance”. – New York, 1985.
5. Kotler P., Keller K. “Marketing Management”. – Pearson Education, 2019.
6. OECD Digital Economy Outlook 2023.
7. Muxammadovna, Z. N. (2025). RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASI RIVOJLANISHINING XORIJ TAJRIBASI. ZAMONAVIY TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISH VA UNGA QARATILGAN KREATIV G'OYALAR, TAKLIFLAR VA YECHIMLAR, 8(81), 146-149.
8. Madina, H., Zayavitdinova, N. M., & Ziyavitdinov, H. H. (2025). MARKETING STRATEGY–THE BASIS OF EFFECTIVE DEVELOPMENT IN THE SERVICE SECTOR. IMRAS, 8(5), 201-206.

СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗАХ

Болтаева М.Ш.

*БухГУ, старший преподаватель
кафедры Маркетинга и менеджмента,*

Музаффарова Ш.Я.

студентка БухГУ

Аннотация

В условиях растущей конкуренции в сфере высшего образования стратегическое планирование и управление маркетинговой деятельностью становятся ключевыми инструментами повышения эффективности вузов. В статье рассматриваются современные подходы к организации маркетинговой работы в образовательных учреждениях, анализируются факторы, влияющие на формирование стратегий продвижения образовательных услуг, а также раскрываются методы построения устойчивого имиджа вуза. Отдельное внимание уделено роли цифровых технологий и инновационных инструментов в реализации маркетинговых стратегий. Стратегическое планирование помогает вузам выделиться среди конкурентов, развивать брендинг, интегрироваться в глобальные образовательные сети и адаптироваться к новым вызовам в контексте демографических изменений и трансформациях в сфере обучения. обновление подходов.

Ключевые слова: высшее образование, стратегический маркетинг, бренд университета, конкурентоспособность, образовательные услуги, цифровые технологии, коммуникационная стратегия.

Введение

Современная система высшего образования функционирует в условиях глобализации и усиления конкурентной борьбы за абитуриентов, преподавателей и ресурсы. В этих условиях маркетинг становится не только инструментом продвижения образовательных услуг, но и важнейшим элементом стратегического управления вузом. Эффективная маркетинговая стратегия позволяет университету укрепить свой имидж, повысить привлекательность образовательных программ и создать долгосрочные отношения с целевой аудиторией. Стратегический маркетинг в сфере высшего образования представляет собой системную деятельность, направленную на глубокий анализ рынка образовательных услуг, точное позиционирование университета и формирование его устойчивого имиджа. Он включает не только инструменты продвижения, но и разработку конкурентоспособных образовательных программ, продуманную ценовую политику, эффективные коммуникации, а также создание общественно значимой ценности для обучающихся и социума в целом. Основной целью стратегического маркетинга вузов является обеспечение долгосрочной конкурентоспособности посредством комплексного планирования, внедрения инноваций и гибкой адаптации к меняющимся условиям внешней среды.

В последние годы наблюдается устойчивый рост числа университетов и образовательных программ как на национальном, так и на международном уровнях. Это усиливает конкуренцию за привлечение абитуриентов, особенно на фоне демографических сдвигов и снижения количества выпускников школ в ряде регионов. В таких условиях стратегическое маркетинговое планирование становится важнейшим инструментом, позволяющим университетам занять выгодные позиции на рынке и привлекать мотивированных и перспективных студентов. Расширение международных академических связей и повышение мобильности обучающихся стимулируют вузы к активной работе по привлечению иностранных абитуриентов, усиливая глобальный характер конкурентной борьбы в образовательной сфере. Конкуренция среди университетов разных стран возрастает, и успешное стратегическое планирование позволяет вузам разрабатывать эффективные стратегии для выхода на новые рынки и привлечения студентов из-за рубежа. Современные обучающиеся (поколение Z и поколение Alpha) предъявляют другие ожидания к образовательным услугам по сравнению с предыдущими поколениями, поэтому они более

ориентированы на цифровые технологии, гибкость в обучении, возможности трудоустройства и карьерного роста после завершения образования. Вузы должны адаптировать свои маркетинговые стратегии для учета таких новых запросов, предлагая релевантные образовательные программы и форматы обучения. Внедрение цифровых технологий оказывает сильное влияние на все аспекты деятельности вузов, включая маркетинг, а его использование, также анализа больших данных, автоматизированных систем коммуникации и онлайн-рекламы становится обязательным для успешной конкуренции на рынке. Тем не менее, стратегическое планирование помогает вузам оптимизировать работу в цифровой среде, привлекать целевую аудиторию через онлайн-каналы и повышать свою видимость в интернете. Во многих странах источники финансирования образовательных учреждений становятся все более диверсифицированными, в этой связи вузы вынуждены искать альтернативные источники доходов – международные гранты, партнерства с частными компаниями, пожертвования и привлечение контрактных обучающихся, что требует стратегического подхода к продвижению образовательных программ и разработке маркетинговых мероприятий для поиска финансирования и установления партнерских отношений.

Процесс стратегического планирования маркетинговой деятельности в сфере высшего образования имеет свои особенности, которые необходимо учитывать для успешного развития и достижения поставленных целей. Среди ключевых аспектов, требующих внимания, необходимо отметить многообразие целевых аудиторий, продолжительный жизненный цикл решений, уникальность образовательного предложения, роль репутации и академического рейтинга, гибридные и онлайн-форматы обучения, зависимость от государственных и международных стандартов, интернационализация, финансовые ограничения, необходимость постоянного мониторинга и социальная ответственность. Репутация вуза и его позиция в национальных и международных рейтингах играют критическую роль в процессе принятия решения абитуриентами. Важно учитывать эти аспекты при разработке маркетинговой стратегии, поэтому поддержка высокого академического статуса и публичное освещение научных достижений, инноваций и выпускников являются основными элементами стратегии брендинга. Современные вузы должны учитывать гибридные и онлайн-форматы обучения как важную составляющую маркетинговой стратегии, что связано с изменяющимися потребностями студентов и развитием технологий, в этой связи привлечение обучающихся через цифровые каналы (вебинары, онлайн-презентации и виртуальные туры по кампусам) становятся необходимым элементом маркетинговой активности.

Важной особенностью маркетинговой деятельности вузов является необходимость соответствия государственным и международным стандартам образования, что оказывает влияние как на позиционирование программ, так и на коммуникации с внешними аудиториями. В условиях изменяющегося рынка образовательных услуг вузы должны активно использовать данные для анализа эффективности своих стратегий. Мониторинг показателей по набору студентов, активности в социальных сетях, конверсии на сайте и удовлетворенности обучающихся, позволяет вовремя вносить коррективы в маркетинговые планы и адаптировать их под новые реалии. Успешная маркетинговая стратегия должна быть гибкой, ориентированной на уникальные преимущества вуза, а также способной реагировать на изменения как внутри образовательного сектора, так и в обществе в целом. Стратегическое планирование маркетинговой деятельности в сфере высшего образования представляет собой систематический процесс, направленный на достижение долгосрочных целей университета или другого образовательного учреждения, привлекающая обучающихся, партнеров и улучшить репутацию учебного заведения в условиях высокой конкуренции и меняющегося рынка образовательных услуг. Ключевыми этапами такого планирования является анализ внешней и внутренней среды, определение целевых аудиторий, определение целей и задач, разработка маркетинговой стратегии, определение маркетинговых каналов, мониторинг и оценка эффективности, адаптация стратегии. Относительно внешней среды анализируются факторы макро- и микроокружения – демографические изменения, законодательные

требования, экономическая ситуация, социальные тренды и технологические инновации. Важно учитывать уровень конкуренции среди других вузов, как местных, так и международных. При мониторинге внутренней среды анализируются внутренние ресурсы вуза – академическая репутация, качество преподавательского состава, инфраструктура, финансовые ресурсы и доступность учебных программ. В сфере высшего образования целевые аудитории, как говорилось выше, довольно разнообразны, поэтому абитуриенты и их родители являются ключевой группой для привлечения на программы бакалавриата и магистратуры; работодатели сотрудничают с вузом в области трудоустройства студентов, стажировок, совместных проектов; академическое сообщество и исследователи важны для повышения репутации и привлечения грантов; партнеры и финансовые доноры могут финансировать проекты, поддерживать исследования и улучшать инфраструктуру. Цели маркетингового планирования могут быть различными в зависимости от стратегии вуза. Примерами целей университета являются увеличение набора студентов на определенные программы, повышение узнаваемости бренда учебного заведения, привлечение иностранных обучающихся, развитие партнерских программ с бизнесом или другими университетами. Основные типы стратегий вузов основываются на брендинге, цифровой маркетинге, партнерских программах, участии в выставках и образовательных форумах. Брендинг предусматривает создание сильного и уникального образа университета, который отличает его от конкурентов, включающего разработку логотипов, слоганов, визуального стиля, продвижение научных и образовательных достижений. Цифровой маркетинг основан на создании и продвижении контента через социальные сети, сайт вуза, использование SEO, таргетированную рекламу, онлайн-мероприятия (вебинары, онлайн-ярмарки). Партнерские программы обеспечивают развитие совместных программ с иностранными университетами, государственными и частными организациями. Участие в выставках и образовательных форумах представляют собой активность в профильных мероприятиях для привлечения обучающихся и повышения узнаваемости. Выбор каналов для продвижения зависит от типа целевой аудитории через онлайн-каналы – социальные сети, сайт вуза, электронную почту; оффлайн-каналы – образовательные выставки, печатные издания, презентации в школах, работу с партнерами. После реализации маркетинговых стратегий важно постоянно отслеживать их эффективность. Методы ее оценки отличаются анализом данных о наборе обучающихся (количество, демография, процент зачисленных), мониторингом активности в социальных сетях и посещаемости сайта, опросами среди студентов и абитуриентов, оценкой уровня удовлетворенности партнеров и других целевых групп. В зависимости от полученных данных и изменений во внешней среде, маркетинговая стратегия характеризуется гибкой и должна обновляться, например, появление новых технологических трендов или изменение в потребностях целевой аудитории может потребовать корректировки коммуникационных каналов или акцентов в маркетинговых материалах. На основе исследования стратегического планирования маркетинговой деятельности в сфере высшего образования необходимо сделать следующие выводы: стратегическое планирование маркетинга является важным фактором успеха вузов, значимость комплексного подхода к анализу среды позволяет сделать целевые аудитории ключевым элементом стратегии, следует учитывать растущую роль цифрового маркетинга, делать фокус на брендинге и репутации, гибкости и адаптации стратегий, очень важна роль партнерств и новых источников финансирования. Исследование показывает, что стратегическое маркетинговое планирование в сфере высшего образования играет ключевую роль в успешном развитии учебных заведений, которое помогает вузам не только эффективно адаптироваться к изменяющимся условиям рынка, но и укреплять свои позиции в долгосрочной перспективе, создавая уникальные конкурентные преимущества. Одновременно актуальность стратегического планирования маркетинговой деятельности в сфере высшего образования объясняется необходимостью вузов адаптироваться к быстроменяющейся среде и увеличивающейся конкуренции. Успешная маркетинговая стратегия позволяет вузам не только привлекать больше студентов и развивать партнерские отношения, но и повышать свою конкурентоспособность и устойчивость в долгосрочной

перспективе. Как итог, следует отметить, что стратегическое маркетинговое планирование в сфере высшего образования представляет собой комплексный и непрерывный процесс, требующий тщательного анализа, постановки ясных целей, выбора эффективных инструментов и постоянного мониторинга. Успешная реализация маркетинговой стратегии способствует не только привлечению обучающихся, но и повышению общей конкурентоспособности и репутации учебного заведения на международной арене.

Список использованной литературы:

1. Абабков Ю. Н. Современные технологии маркетинга на рынке образовательных услуг // ТТПС. 2009. № 9.
2. Антошина К. А., Свиридок Е. В. Маркетинговая деятельность на рынке образовательных услуг: системный подход // Индустриальная экономика. 2022. № 4.
3. Богданов Д. В. Организационные основы маркетинговой деятельности инновационного вуза // Интеллект. Инновации. Инвестиции. 2012. №
4. Донцова В. И. Планирование в системе маркетинга образовательных услуг // Экономика и бизнес: теория и практика. 2017. № 4-1.
5. Кучерявенко С. А. Организация маркетинговой деятельности и развитие системы контроля в образовательных организациях высшего образования // Kant. 2023. № 3 (48).
6. Свиридок Е. В. Стратегическое планирование маркетинговой деятельности в сфере высшего образования // Инновационная экономика: информация, аналитика, прогнозы. – 2023. – № S2. – С. 174–180

MINTAQADA MOLİYAVIY XIZMATLAR KO'RSATISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*Jo'rayev Shermat Isroilovich,
Buxoro davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi mintaqaviy moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy mohiyati, ularning shakllanishiga ta'sir etuvchi hududiy omillar va hududlar o'rtasidagi farqlar tahlil qilinadi. Moliyaviy xizmatlarning infratuzilmasi, innovatsiyalar va integratsiya jarayonlari mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda muhim o'rin tutishi ko'rsatib o'tiladi. Tezisdagi asimmetrik rivojlanish va moliyaviy inklyuziya masalalari alohida ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: so'zlar: mintaqaviy moliyaviy xizmatlar, hududiy rivojlanish, moliyaviy inklyuziya, innovatsiyalar, integratsiya

Mintaqaviy moliyaviy xizmatlar iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni samarali taqsimlash va boshqarishda asosiy vosita hisoblanadi. Ularning rivojlanishi hududlarning iqtisodiy salohiyati, infratuzilmasi, va ijtimoiy xususiyatlariga bog'liq [1]. Shu bois, mintaqaviy xizmatlarning xususiyatlari va farqlari iqtisodiy barqarorlik uchun muhimdir.

Moliyaviy xizmatlar sohasidagi yetakchi olim Thorsten Beck moliyaviy bozorlar va moliyaviy institutlarning iqtisodiy o'sishga ta'siri bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borgan. Uning asosiy tadqiqot yo'nalishlari moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik, moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, bank tizimlarining samaradorligi o'rganish, rivojlanayotgan bozorlarda moliyaviy xizmatlar, mintaqaviy moliyaviy xizmatlar va ularning iqtisodiyotga ta'siri bo'yicha muhim tadqiqotlar olib borgan. Uning tadqiqotlari, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish qaratilgan [2].

Yana bir olimlar jamoasi Franklin Allen va Douglas Gale moliyaviy bozorlar hamda xizmatlar sohasidagi eng nufuzli tadqiqotchilar hisoblanadi. Ular moliyaviy innovatsiyalar, moliyaviy barqarorlik va moliyaviy inqirozlar mexanizmlarini o'rganishga katta hissa qo'shganlar. Bu borada moliyaviy inqirozlar nazariyasi, moliyaviy bozorlar tuzilishi, korporativ boshqaruv, institutsional

investorlar roli tadqiqotlari moliyaviy xizmatlar sohasidagi risklarni baholash va boshqarish uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning tadqiqot natijalari ko'plab davlatlarning moliyaviy siyosatini shakllantirishga ta'sir ko'rsatgan [3].

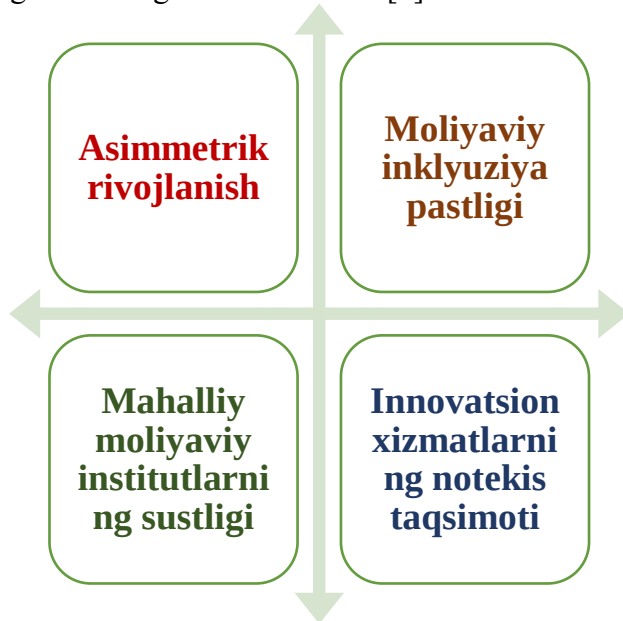
Rossiya Moliya vazirligining "Ilmiy-tadqiqot moliya instituti" qoshidagi Byudjet tahlili va prognozlashtirish markazi rahbari Yevsey Gurvich davlat moliyasi va byudjet siyosati, moliyaviy barqarorlik, moliyaviy xizmatlar sohasini tartibga solish, pensiya tizimi islohoti asosida MDH mamlakatlarida moliyaviy xizmatlar sohasini takomillashtirish bo'yicha ko'plab tavsiyalar ishlab chiqqan hamda moliyaviy barqarorlikni ta'minlash bo'yicha tadqiqotlar olib borgan [4].

Aleksey Kudrin esa mamlakatlar moliya tizimini rivojlantirish va takomillashtirish bo'yicha ko'plab tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlarida moliyaviy xizmatlar sohasini isloh qilish va moliyaviy savodxonlikni oshirish masalalari keng yoritilgan [5].

Abel Aganbegyan esa mamlakatlarda moliyaviy xizmatlar sohasini rivojlantirish bo'yicha muhim tadqiqotlar olib borgan. Uning ishlarida moliyaviy xizmatlar va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi bog'liqlik chuqur o'rganilgan [6].

Mazkur sohani o'zbekistonlik olimlardan Sh.Z.Abdullayeva, A.A.Omonov, F.I.Mirzayev, O.F.Aliqoriyev, G.A.Bekmuradova, O.A.Ortiqov, O.B.Sattarov, A.K.Qodirov, Sh.Yakubova va boshqalarning ilmiy ishlarida tadqiq etilgan. Shu bilan birga Z.T.Mamadiyarov ishida bank tizimida masofaviy bank xizmatlarining rivojlanishi odamlar hayotidagi o'zgarishlar, yangi axborot texnologiyalarning joriy etilishi va bank operatsiyalarning avtomatlashtirilgani bilan bog'liqligi asoslab berilgan. X.A.Xudayarova tadqiqotida esa tijorat banklarining masofaviy xizmatlarini yanada rivojlantirishda bank chakana xizmatlari bozorini takomillashtirish taklif etilgan.

Moliyaviy xizmatlar hududiy kontekstda iqtisodiy subyektlarga kredit, sug'urta, investitsiya va to'lov tizimlari orqali moliyaviy vositachilik qiladi. Bu xizmatlar hududiy infratuzilma, demografiya va biznes muhitiga moslashgan bo'lishi zarur [7].

1-rasm. Moliyaviy xizmatlarning o'ziga xos xususiyatlari.

Asimmetrik rivojlanish: Poytaxt va sanoat markazlarida moliyaviy xizmatlar rivojlangan bo'lsa, chekka hududlarda cheklangan [8].

Moliyaviy inklyuziya pastligi: Ayrim mintaqalarda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanishi past, bu iqtisodiy faollikka to'sqinlik qiladi [9].

Mahalliy moliyaviy institutlarning sustligi: Mikromoliyaviy tashkilotlar va sug'urta kompaniyalari hududlarda yetarlicha faol emas. Innovatsion xizmatlarning notekis taqsimoti: Fintex va raqamli bank xizmatlari asosan markaziy hududlarga to'plangan.

Mintaqaviy moliyaviy xizmatlar rivojlanishi raqamli transformatsiya va hududlararo integratsiya jarayonlaridan mustahkam qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu esa moliyaviy xizmatlarning samaradorligini oshiradi va iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Mintaqaviy moliyaviy xizmatlarning o'ziga xosligi hududlar iqtisodiyotining barqaror o'sishida muhim omil hisoblanadi. Asimmetrik rivojlanish va moliyaviy inklyuziya pastligi muammolari yechim talab qiladi. Innovatsion yechimlar va hududlararo integratsiyani rivojlantirish orqali moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish mumkin.

Manba va adabiyotlar ro'yxati:

6. Sobirov, A. Mintaqaviy moliyaviy xizmatlar: iqtisodiy tahlil. Tashkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
7. Beck T., Levine R., Loayza N. Finance and the Sources of Growth. Journal of Financial Economics. – 2000. – Vol. 58, № 1. – P. 261-300.
8. Allen F., Gale D. Financial Intermediaries and Markets. Econometrica. – 2004. – Vol. 72, № 4. – P. 1023-1061.
9. Гурвич Е.Т. Бюджетная политика и экономическое развитие. – Москва. Научно-исследовательский финансовый институт Минфина России, 2023. – 215 с.
10. Кудрин А.Л. Стабилизация финансовой системы в условиях глобальной нестабильности. Финансы. – 2023. – № 5. – С. 3-11.
11. Аганбегян А.Г. Финансы, бюджет и банки в новой России. – Москва. Дело, 2022. – 318 с.
12. Karimova, L. (2021). Hududiy moliya bozorlarining o'ziga xosligi. Moliyaviy ilm-fan, 3(7), 45-58.
13. Tursunov, D. (2020). Moliyaviy xizmatlar tizimi va hududiy farqlar. Toshkent: Universitet nashriyoti.
14. Rasulov, M. (2023). Raqamli transformatsiya va moliyaviy xizmatlar. Innovatsion iqtisodiyot, 1(4), 12-27.
15. Xolmurodov, S. (2019). Moliyaviy inklyuziya va uning hududiy aspektlari. Iqtisodiyot va jamiyat, 2(5), 60-75.

XODIMLARNI BOSHQARISHDA KOMPANIYA IJTIMOY MAS'ULIYATINING AHAMIYATI

Hamidov Rushan Erkinovich

Marketing va menejment kafedrası o'qituvchisi

Eshimov Jamshid

3-IINS-22 guruh talabasi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Ushbu maqolada xodimlarni boshqarish tushunchasi, kompaniyaning ijtimoiy mas'uliyati, ijtimoiy mas'uliyat va xodimlarni boshqarish orasidagi bog'liqlik haqida fikr va mulohazalar keltirilgan. Tadqiqotda mehnat munosabatlarida adolat, xavfsizlik va tenglik tamoyillarini ta'minlash orqali korxonaning barqaror rivojlanishiga erishish xorijiy kompaniyalar misolida xulosalar izohlangan. Xodimlar motivatsiyasi va ijtimoiy mas'uliyatning o'zaro aloqadorligi tushuntirilgan.

Kalit so'zlar; xodim huquqlari, mehnat munosabatlari, ijtimoiy mas'uliyat, korporativ boshqaruv, mehnat qonunchiligi, inson kapitali, mehnat xavfsizligi, korxona madaniyati, adolat, barqaror rivojlanish

Zamonaviy menejment tizimida kompaniyaning ijtimoiy mas'uliyati (CSR — Corporate Social Responsibility) tushunchasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bugungi globallashuv sharoitida korxonalar nafaqat iqtisodiy foyda olish, balki jamiyat, atrof-muhit va xodimlar manfaatlarini ham himoya qilish orqali o'z faoliyatining barqarorligini ta'minlashga intilmoqda. Shu nuqtai nazardan, xodimlarni boshqarish siyosati va ijtimoiy mas'uliyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganish dolzarb masala hisoblanadi.

Xodimlarni boshqarish — bu tashkilotning inson resurslarini rejalashtirish, tanlash, o‘qitish, baholash va rag‘batlantirish jarayonlarini o‘z ichiga oluvchi menejment sohasi bo‘lib, uning maqsadi xodimlarning mehnat samaradorligini oshirish hamda ularning shaxsiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashdan iboratdir. Samarali xodimlarni boshqarish tizimi korxonaning raqobatbardoshligini ta‘minlovchi muhim omil sifatida qaraladi. Bugungi kunda xodimlarni boshqarish faqat ma‘muriy nazorat bilan cheklanmaydi. Aksincha, u insoniy qadriyatlarga asoslangan, motivatsiya, ishonch, adolat va sadoqat tamoyillarini o‘z ichiga oluvchi kompleks yondashuvga aylanmoqda. Bunday yondashuvda ijtimoiy mas‘uliyat muhim o‘rin egallaydi.

Ijtimoiy mas‘uliyat — bu korxonaning o‘z faoliyati jarayonida jamiyat oldidagi axloqiy, ekologik va iqtisodiy majburiyatlarini ongli ravishda bajarishidir. Ya‘ni, kompaniya nafaqat foyda olishni, balki o‘z faoliyatining jamiyatga keltiradigan ijobiy ta‘sirini ham hisobga oladi.

Ijtimoiy mas‘uliyatning asosiy yo‘nalishlariga quyidagilar kiradi:

- xodimlar uchun adolatli ish haqi va xavfsiz mehnat sharoitlarini aratish;
- ekologik barqarorlikni ta‘minlash;
- iste‘molchilar huquqlarini himoya qilish;
- mahalliy hamjamiyatlarni qo‘llab-quvvatlash;
- axloqiy boshqaruv me‘yorlariga rioya qilish.

Bunday yondashuv nafaqat korxona imijini mustahkamlaydi, balki xodimlarning sadoqati va motivatsiyasini oshiradi.

Ijtimoiy mas‘uliyatli korxonalar odatda o‘z xodimlariga nisbatan g‘amxo‘rlik bilan yondashadi. Bu esa kadrlar almashinuvining kamayishiga, jamoada barqaror ijtimoiy muhitning shakllanishiga olib keladi. Shu jihatdan, ijtimoiy mas‘uliyat xodimlarni boshqarishning samarali vositasi hisoblanadi.

Masalan, kompaniya xodimlarning malakasini oshirish dasturlarini joriy etsa, bu nafaqat ish unumdorligini, balki xodimlarning o‘zini qadrlash hissini ham kuchaytiradi. Shu bilan birga, ijtimoiy himoya, sog‘lom muhit, teng imkoniyatlar yaratish — xodimlarning kompaniyaga sodiqligini oshiradi.

Ijtimoiy mas‘uliyat tamoyillarini amaliyotga tatbiq etgan yirik xorijiy kompaniyalar bunga yaqqol misol bo‘la oladi. Masalan, Google kompaniyasi o‘z xodimlariga qulay mehnat muhiti, bepul ta‘lim kurslari, dam olish zonalari va oilaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlarini taklif etadi. Toyota kompaniyasi esa “Insonni hurmat qilish” tamoyili asosida barcha xodimlar uchun teng imkoniyatlar yaratishga intiladi. Natijada, bu korxonalarda ishchi kuchining sadoqati va ishlab chiqarish samaradorligi yuqori darajada.

Har qanday kompaniyada ijtimoiy mas‘uliyatni amalga oshirishning asosi — adolat, xavfsizlik va tenglik tamoyillaridir. - Adolat xodimlarning mehnatiga yarasha haq to‘lanishini, lavozim o‘shida shaffoflikni anglatadi.

- Xavfsizlik esa ish joyining jismoniy va psixologik jihatdan sog‘lom bo‘lishini ta‘minlaydi.
- Tenglik tamoyili esa jins, yosh, millat yoki e‘tiqodidan qat‘i nazar barcha xodimlarga bir xil munosabatda bo‘lishni talab etadi.

Ushbu tamoyillarni e‘tiborga olgan korxona nafaqat xodimlar ishonchini qozonadi, balki ijtimoiy jihatdan barqaror obro‘ga ega bo‘ladi.

Xulosa qilganda, kompaniyaning ijtimoiy mas‘uliyati va xodimlarni boshqarish tizimi o‘zaro chambarchas bog‘liqdir. Ijtimoiy mas‘uliyat inson kapitalini rivojlantirish, xodimlarning motivatsiyasini oshirish va korxonaning uzoq muddatli barqarorligini ta‘minlashning muhim omilidir. Adolat, xavfsizlik va tenglik tamoyillariga asoslangan boshqaruv siyosati kompaniya ichki madaniyatini mustahkamlaydi, jamoaviy ruhni kuchaytiradi hamda korxonaning ijtimoiy obro‘sini oshiradi. Xorijiy kompaniyalar tajribasi shuni tasdiqlaydiki, xodimlarga e‘tibor qaratgan tashkilotlar iqtisodiy jihatdan ham muvaffaqiyatliroq bo‘ladi. Shunday qilib, ijtimoiy mas‘uliyatni xodimlarni boshqarish strategiyasiga integratsiya qilish — nafaqat inson resurslarini rivojlantirish, balki korxonaning barqaror raqobatbardoshligini ta‘minlashning eng muhim shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bekmurodov, A. (2021). Menejment nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.

2. Xolmatova, N. (2020). Korxonalarda inson resurslarini boshqarish tizimi. – Toshkent: TDIU nashriyoti.
3. Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2006). Strategy and Society: The Link Between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility. – Harvard Business Review, Vol. 84(12), 78–92.
4. Robbins, S. P., & Coulter, M. (2020). Management. 15th Edition. – New York: Pearson Education.
5. Carroll, A. B. (1999). Corporate Social Responsibility: Evolution of a Definitional Construct. – Business & Society, Vol. 38(3), 268–295
6. Kotler, P., & Lee, N. (2005). Corporate Social Responsibility: Doing the Most Good for Your Company and Your Cause. – Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
7. Миронов, В. В. (2019). Социальная ответственность бизнеса в системе управления персоналом. – Москва: ИНФРА-М.
8. Eshov, B. (2022). Ijtimoiy mas’uliyat va barqaror rivojlanish tamoyillari. – O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi jurnali, №3,

SHARQ MADANIYATI ASOSIDA SHAKLLANGAN BIZNESNI BOSHQARISH AMALIYOTI BO‘YICHA TADQIQOT

Ashurova Muborak Xayrulloevna

Marketing va menejment kafedrasida katta o‘qituvchisi

Radjabova Shaxina Jo‘rabekovna

1-bosqich marketing yo‘nalishi talabasi

Jahon biznes amaliyotida Sharq mamlakatlari – Xitoy, Yaponiya, Koreya, Hindiston, Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq davlatlari – o‘zining boy madaniy merosi, qadriyatlari va an’alariga tayangan holda o‘ziga xos boshqaruv tizimlarini shakllantirgan. Mazkur boshqaruv tizimlari G‘arb modellaridan tubdan farqlanib, jamiyatning ijtimoiy-madaniy asoslari, diniy qadriyatlari va tarixiy tajribasi bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur tadqiqotning maqsadi – Sharq madaniyati asosida shakllangan biznesni boshqarish amaliyotini o‘rganish, uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish va O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatishdir. Sharq boshqaruv amaliyotida bir qator asosiy tamoyillar mavjud:

1. **Kollektivizm** – shaxsiy manfaatdan ko‘ra jamoaviy manfaat ustuvor.
2. **Hierarxiya va kuch masofasi** – rahbar hokimiyati kuchli, buyruq va intizom ustuvor.
3. **Uzviylik va uzoq muddatlilik** – qarorlar qisqa muddatli foydadan ko‘ra uzoq muddatli barqarorlikni ko‘zlaydi.
4. **Axloqiy qadriyatlar** – halollik, adolat, sadoqat va ijtimoiy mas’uliyat rahbarlikning muhim mezonidir.
5. **Madaniyatga xos boshqaruv uslublari:**
 - Xitoyda **guanxi** (ishbilarmonlik aloqalarida shaxsiy ishonch).
 - Yaponiyada **kaizen** va **ringi** (konsensus asosida qaror qabul qilish).
 - Koreyada **chaebol** (oilaviy konglomeratlar asosida boshqaruv).
 - Islomiy madaniyatda **shura** (maslahatlashuv) va **halol moliya**.

Sharq mamlakatlarida boshqaruv amaliyoti

- **Yaponiya:** Kaizen tamoyili asosida ishlab chiqarishda uzluksiz takomillashtirish, jamoaviy qaror qabul qilish (nemawashi, ringi), umrboqiy ish tizimi.
- **Xitoy:** Guanxi tizimi orqali uzoq muddatli ishonch va sheriklik, davlat bilan chambarchas hamkorlik, tezkor moslashuv.
- **Koreya:** Chaebol tizimi orqali oilaviy konglomeratlar boshqaruvi, qat’iy intizom va tezkor ijro.
- **Yaqin Sharq:** Shariat tamoyillariga asoslangan halol biznes, ishonch va qarindoshlik aloqalarining ustuvorligi.
- **Markaziy Osiyo:** Mahalla institutlari va oilaviy biznes boshqaruvi, ijtimoiy tarmoqlar va davlatning muhim roli.

Maqolada tadqiqot quyidagi metodlarga tayanadi:

- **So‘rovnoma va intervyu** – korxona rahbarlari va xodimlari o‘rtasida o‘tkazilgan savol-javoblar orqali boshqaruv uslublarini o‘rganish.
- **Case-study** – yirik Sharq kompaniyalari (Toyota, Huawei, Samsung, Emirates) tajribasini tahlil qilish.
- **Taqqoslash** – Sharq va G‘arb boshqaruv modellarini qiyosiy tahlil qilish.

Sharq madaniyatining boshqaruvga ta’sirini o‘raganadigan bo‘lsak, Kollektivizm va ijtimoiy qadriyatlarni inobatga olib xodimlarning qaror qabul qilishda birgalikda ishtiroki, Jamoa manfaatini shaxsiy manfaatdan ustun qo‘yish tamoyillariga asoslanadi.

Hierarxiya va kuch masofasiga e’tiborli jihati rahbarning obro‘si va hokimiyati kuchli, buyruq va ko‘rsatmalarga itoatkorlik an‘anasiga amal qilinadi.

Uzluksiz takomillashuv (Kaizen, TPS) da esa Yaponiyada ishlab chiqilgan **Kaizen** tamoyillari jarayonni doimiy ravishda yaxshilashni ko‘zlaydi. Toyota Production System – vaqt va resurslardan maksimal foydalanish tizimi qo‘llaniladi.

Guanxi va munosabatlar (Xitoy) misolida ko‘rib chiqilsa ishbilarmonlik munosabatlarida hujjatdan ko‘ra shaxsiy ishonch muhimroq va uzoq muddatli sheriklikka tayanadi.

Islomiy boshqaruv qadriyatlari (Yaqin Sharq va Markaziy Osiyo) misolida ko‘rilsa,

- **Shura** (maslahatlashuv) asosida qaror qabul qilish.
- **Adolat, halollik va ijtimoiy mas’uliyat** tamoyillari.
- Moliyada **halol biznes**: foizsiz moliyalashtirish, sheriklik asosida riskni bo‘lishish.

Jadval. Sharq mamlakatlari boshqaruv amaliyotlari

Mamlakat	Asosiy boshqaruv amaliyoti	Misol
Yaponiya	Kaizen, Ringi (konsensus), umrboqiy ish	Toyota, Sony
Xitoy	Guanxi, uzoq muddatli strategiyalar	Huawei, Alibaba
Koreya	Chaebol tizimi (oilaviy konglomeratlar)	Samsung, Hyundai
Hindiston	Ruhiiy qadriyatlarga asoslangan menejment	Infosys, Tata Group
Yaqin Sharq	Shariatga mos boshqaruv, oilaviy biznes	Emirates, Saudi Aramco
Markaziy Osiyo	Mahalla va qarindosh-urug‘ asosidagi boshqaruv	Oilaviy firmalar, mahalliy banklar

HRM va yetakchilikda Sharq tajribasi

- **Paternalistik rahbarlik** – rahbar xodimlar uchun “ota-ona” vazifasini bajaradi.
- **Motivatsiya** – moddiy rag‘batdan tashqari ijtimoiy maqom va e’tirof muhim.
- **Kadrlar rivoji** – tajriba va sodiqlikka qarab lavozim o‘sishi (ko‘p hollarda umrboqiy ish tizimi).

O‘zbekiston uchun amaliy ahamiyati

- **Oilaviy bizneslarni** boshqarishda Sharq tajribasini tatbiq etish.
- **Mahalla institutlari** orqali ijtimoiy loyihalarda boshqaruv.
- **Halol biznes modelini** turizm, xizmat va moliya sektorida keng joriy etish.
- **Davlat korxonalarida Kaizen** tizimidan foydalanish orqali samaradorlikni oshirish.

Sharq madaniyatiga asoslangan boshqaruv – bu insoniylik, adolat, jamoviylik va uzoq muddatli ishonch tamoyillariga asoslanadi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston va boshqa rivojlanayotgan davlatlarda barqaror va madaniyatga mos biznes boshqaruv modelini yaratishda muhim bo‘lishi mumkin. Sharq madaniyati asosida shakllangan biznesni boshqarish amaliyoti o‘ziga xosligi bilan ajralib turadi. Uning markazida insoniy qadriyatlar, jamoviylik, uzoq muddatli ishonch va ijtimoiy mas’uliyat yotadi. G‘arbning texnologik va innovatsion yondashuvlari bilan uyg‘unlashtirilganda, Sharq boshqaruv modeli zamonaviy biznesda yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi. Sharq madaniyati asosidagi boshqaruv amaliyoti xodimlar sodiqligi va uzoq muddatli barqarorlikni ta’minlaydi. Bunday tizimda jamoaviy qarorlar individual tashabbusni cheklashi mumkin, ammo ijtimoiy barqarorlikni oshiradi. Halollik, ijtimoiy mas’uliyat va kollektivizm Sharq kompaniyalarining raqobatbardoshligida muhim omil bo‘lib xizmat qiladi. Sharq madaniyati asosida

shakllangan biznesni boshqarish amaliyoti o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Uning markazida insoniy qadriyatlar, jamoaviylik, uzoq muddatli ishonch va ijtimoiy mas'uliyat yotadi. G'arbning texnologik va innovatsion yondashuvlari bilan uyg'unlashtirilganda, Sharq boshqaruv modeli zamonaviy biznesda yuqori samaradorlikka erishishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Li, H. (2022). The creative transformation of corporate Confucianism into traditional Confucianism. In H. Li (Ed.), *The development and inheritance of corporate Confucianism* (p. 19). Sun Yat-sen University Press.
2. He, A. (2012). Confucianism and corporate governance: A virtue ethics approach. *Asian Journal of Business Ethics*, 1(2), 161–175.
3. Толибов Камронбек Шомамат угли. «Влияние корпоративной культуры на эффективность и конкурентоспособность организации». *Innovations in Science and Technologies*, 2024, 1(4).
4. Саодат Ибрагимова, Ферузбек Абдулазизов. «Развитие корпоративного управления в Узбекистане на основе современных мировых стандартов». *Yashil Iqtisodiyot va Taraqqiyot*, 2025, Vol.3 No.1.

MARKETING METHODS FOR IMPROVING THE QUALITY OF RESTAURANT SERVICES

Habibullo Ziyavittidinov

Department of “Marketing and management”
Bukhara state university

Abstract: Service quality in the restaurant industry has become a decisive factor in shaping customer satisfaction, competitive positioning, and long-term profitability. In conditions of intense market competition and rapidly transforming consumer expectations, restaurants must integrate strategic marketing methods to improve both service delivery and customer experience. This paper examines contemporary marketing approaches including service personalization, digital engagement, experience-based differentiation, loyalty management, and human resource development. The analysis draws upon established theoretical models such as SERVQUAL and customer experience (CX) frameworks, as well as recent empirical studies in hospitality management. Findings indicate that competitive advantage is increasingly determined by the restaurant's ability to create value not only through food quality but also through emotional, technological, and relational dimensions of the service experience.

Keywords: *Restaurant service quality; Marketing strategies; Customer experience; Personalization; Digital marketing; Customer satisfaction; Hospitality industry; Loyalty programs; Service differentiation; Staff training; SERVQUAL model; Customer relationship management (CRM).*

The restaurant sector represents a critical segment of the broader hospitality industry and plays an important role in urban social and economic ecosystems. With growing consumer awareness, global food culture expansion, and widespread digitalization, customer expectations regarding restaurant services are continuously increasing (Kotler, Bowen, & Makens, 2016). Customers now evaluate restaurants not solely based on cuisine, but on a holistic experience that includes ambience, service responsiveness, personalization, hygiene, and emotional engagement.

Service quality improvement has therefore become a strategic orientation rather than an operational task. Marketing methods—understood as customer-centered value creation processes—are essential in shaping perceptions and delivering consistent service experiences. This shift aligns with the hospitality industry's transition from a product-centered model to an experience-centered model (Ryu & Lee, 2017).

The aim of this paper is to analyze marketing methods that enhance restaurant service quality and provide practical recommendations for managerial implementation.

Marketing in the restaurant sector is no longer limited to advertising. It includes customer communication, service design, brand identity, customer engagement, and long-term relationship management. Effective marketing methods help restaurants create and maintain service quality, strengthen brand image, and ensure customer loyalty.

Service quality in restaurants is multidimensional. Parasuraman, Zeithaml, and Berry (1988) introduced the SERVQUAL model, which identifies five core dimensions: **reliability, responsiveness, assurance, empathy, and tangibles**. In restaurant contexts, these dimensions translate into:

Accuracy of order fulfillment and service consistency

Responsiveness to customer needs and complaints

Professionalism and courtesy of staff

Emotional warmth and personalized attention

Interior design, cleanliness, and atmosphere

Studies confirm that perceived service quality strongly influences customer satisfaction, willingness to recommend, and revisit intention (Alhelalat et al., 2017; Ladhari, Brun & Morales, 2008). Therefore, marketing strategies must directly support service quality performance.

Key Marketing Methods for Improving Restaurant Service Quality

Customer Experience Personalization

Personalization means adapting service elements to meet individual customer preferences. Restaurants can use digital customer profiles, feedback forms, and observation to understand customer tastes. Examples include:

Remembering frequent customers' favorite dishes

Addressing customers by name

Offering customized meal recommendations

Providing birthday or holiday greetings

Personalization strengthens emotional connection and encourages repeat visits.

Digital Marketing and Online Presence

In the era of smartphones, customers first learn about restaurants through online platforms. Social media marketing helps to build brand identity and attract customers visually. Effective digital strategies include:

Posting high-quality photos and videos of dishes

Sharing behind-the-scenes kitchen content

Using influencer and food blogger collaborations

Managing Google Maps and TripAdvisor ratings professionally

Additionally, responsive communication in comments and direct messages builds trust and customer engagement.

Online Ordering, Delivery, and Reservation Systems

Convenience is a key aspect of service quality. Restaurants that allow:

Online reservations

Table pre-selection

Contactless payment

Fast delivery services

create a more convenient and enjoyable customer experience. Technology reduces waiting times and increases accessibility.

Loyalty and Reward Programs

Loyalty programs encourage returning customers and strengthen brand commitment. Methods include:

Bonus points for purchases

Membership cards or mobile app loyalty accounts

Discounts for frequent visits

Free desserts or drinks for milestones

Such programs increase customer retention and lead to stable revenue flow.

Customer Feedback Systems

Feedback helps restaurants identify weaknesses and improve performance. Effective tools include:

Surveys

Online review monitoring

QR-code feedback forms

Direct manager interaction with customers

Responding to criticism politely and promptly demonstrates respect and professionalism.

Staff Training and Service Culture

Employees represent the restaurant's brand. Training in communication, hospitality, conflict resolution, and teamwork is essential. A friendly and attentive service style often becomes the primary reason customers return.

The analysis shows that improving restaurant service quality is not a single-action process. It requires an integrated marketing approach that combines technology, communication, human resource development, and emotional engagement. Restaurants that invest in customer experience and modern marketing tools gain a competitive advantage in both local and global markets.

Digitalization and personalization are becoming the dominant trends in the restaurant industry. Customers value fast service, emotional comfort, and a unique atmosphere. Therefore, restaurants should focus on developing a strong brand identity and building long-term customer relationships.

Enhancing service quality requires integration of marketing, human resources, and digital transformation strategies. Restaurants that combine emotional engagement (personalization), operational efficiency (technology), and experience design (atmosphere) achieve superior competitive performance. The marketing function acts as the coordinating mechanism ensuring alignment between customer expectations and service execution. The following directions are recommended for restaurants:

Personalize customer experience to strengthen emotional connection.

Actively use digital marketing to create strong brand recognition.

Invest in online ordering and reservation technologies to enhance convenience.

Implement loyalty programs to retain customers.

Train staff regularly to create a professional service culture.

Continuously collect and analyze customer feedback.

By integrating these marketing methods, restaurants can significantly improve service quality, increase customer satisfaction, and achieve sustainable competitive advantages.

References

- Alhelalat, J. A., Habiballah, M. A., & Twaissi, N. M. (2017). The impact of personal and functional aspects of restaurant service quality on customer satisfaction. *International Journal of Business and Management*, 12(9), 152–160.
- Berezina, K., Cobanoglu, C., Miller, B., & Kwansa, F. (2012). The impact of information security breach on hotel guest perception. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 24(7), 991–1010.
- Kotler, P., Bowen, J., & Makens, J. (2016). *Marketing for Hospitality and Tourism* (7th ed.). Pearson.
- Han, H., Nguyen, H. N., Song, H., Chua, B. L., Lee, S., & Kim, W. (2020). Drivers of brand loyalty in the casual dining restaurant industry. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102683.
- Harrington, R. J., Ottenbacher, M. C., & Fauser, S. (2017). QSR consumer decision-making and the role of service convenience. *Journal of Foodservice Business Research*, 20(3), 294–314.
- Kim, J., Kim, M., & Park, E. (2021). Personalized marketing strategies and customer relationship management in hospitality. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 12(4), 593–611.
- Ladhari, R., Brun, I., & Morales, M. (2008). Determinants of dining satisfaction and post-dining behavioral intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 27(4), 563–573.

Parasuraman, A., Zeithaml, V. A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A multiple-item scale for measuring consumer perceptions of service quality. *Journal of Retailing*, 64(1), 12–40.

Ryu, K., & Lee, H. (2017). Examination of restaurant customers' experience-oriented attributes and satisfaction. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 18(4), 465–482.

OLIIY TA'LIM TASHKILOTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING USULLARIDAN FOYDALANISH

Rajabova Mohichehra Abduxolliqovna

Marketing va menejment kafedrasi katta o'qituvchisi

Temirov Akbar Tulkin o'g'li

Marketing (tarmoqlar va sohalar) yo'nalishining

3-IMAR-22 guruh talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim tashkilotlari raqobatbardoshligini oshirishda marketing yondashuvlarining o'rni va ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Oliy ta'lim tizimida raqobat kuchayib borayotgan hozirgi sharoitda marketing strategiyalari universitetlarning barqaror rivojlanishiga xizmat qilmoqda. Maqolada 7P marketing modeli asosida oliy ta'lim muassasalarining mahsulot (ta'lim dasturlari), narx, joy, reklama, inson omili, jarayon va fizik muhit kabi tarkibiy qismlari yoritilgan. Shuningdek, raqamli marketing, brend yaratish, xalqaro akkreditatsiya va innovatsion ta'lim dasturlari orqali raqobatbardoshlikni ta'minlash yo'llari ko'rsatib o'tilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, oliy ta'lim tashkilotlarida marketing strategiyalarini samarali qo'llash ta'lim sifatini oshiradi, talabalar oqimini barqarorlashtiradi hamda universitetning xalqaro imijini mustahkamlaydi.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, marketing strategiyasi, raqobatbardoshlik, 7P modeli, brend, innovatsion ta'lim, raqamli marketing, akkreditatsiya.

Raqobatbardoshlik — zamonaviy iqtisodiyotning asosiy mezonlaridan biri bo'lib, har bir sohada, jumladan, ta'lim tizimida ham muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning muhim sharti hisoblanadi. Bugungi kunda oliy ta'lim tashkilotlari (OTT) o'z faoliyatini nafaqat ta'lim beruvchi institut sifatida, balki raqobat sharoitida xizmat ko'rsatuvchi tashkilot sifatida ham tashkil etishi lozim. Talabalar uchun ta'lim sifatining yuqoriligi, o'qish muhiti, xalqaro hamkorlik, diplomning qiymati va marketing yondashuvlari — muassasaning raqobatbardoshligini belgilovchi omillardir.

Marketing yondashuvlari oliy ta'lim muassasalari uchun talabalarni jalb qilish, ularni ushlab qolish, ta'lim dasturlarini targ'ib qilish, hamkorlar bilan aloqalarni kuchaytirish va jamiyatda ijobiy imijni shakllantirish imkonini beradi. Shu sababli, oliy ta'lim tashkilotlari marketing strategiyalarini nafaqat reklama vositasi sifatida, balki boshqaruv va rivojlanish vositasi sifatida ham ko'rishlari zarur.

Oliy ta'lim tizimidagi raqobat bugungi kunda bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi:

- Mahalliy darajada — davlat va nodavlat oliygohlari o'rtasida talabalarni jalb qilish uchun raqobat.
- Hududlararo darajada — yirik markaziy universitetlar va viloyat oliygohlari o'rtasidagi raqobat.
- Xalqaro darajada — xorijiy universitetlar filiallari va onlayn ta'lim platformalari bilan raqobat.

1-jadval

Oliy ta'lim tashkilotlari raqobatbardoshligini oshiruvchi asosiy omillar

№	Raqobatbardoshlik omili	Mazmuni (ilmiy izoh)	Amaliy ahamiyati	Marketing bilan bog'liqligi
1	Ta'lim sifati va professor-o'qituvchilar salohiyati	Ta'lim sifati — bu o'quv jarayonining mazmuni, o'qituvchilarning pedagogik va	Yuqori malakali pedagoglar, zamonaviy metodlar va baholash tizimi	Marketingda bu "mahsulot sifatini" ifodalaydi. OTM o'z o'qituvchilari, ilmiy yutuqlari va sifat

		ilmiy darajasi, ta'lim metodikasi, talabalarining natijalari bilan belgilanadi.	OTM obro'sini oshiradi, bitiruvchilarning mehnat bozorida talabgorligini ta'minlaydi.	standartlarini reklama orqali targ'ib qiladi.
2	Innovatsion o'quv dasturlari mavjudligi	Innovatsion dasturlar – raqamli texnologiyalar, startap loyihalar, dual ta'lim, STEAM yondashuv, kompetensiya asosidagi modullarni o'z ichiga oladi.	Talabalarni zamonaviy bozor ehtiyojlariga tayyorlaydi, xalqaro standartlarga mos kadrlar yetishtiradi.	Marketing uchun bu raqobat ustunligini ifodalaydi: “bizning dasturlar zamonaviy va amaliyotga yo'naltirilgan” degan imij shakllanadi.
3	Xalqaro akkreditatsiya va hamkorliklar	OTMning ta'lim sifatini xalqaro tashkilotlar tomonidan tan olinishi, xorijiy universitetlar bilan qo'shma dasturlar yaratishidir.	Diplomning xalqaro tan olinishi, xorijiy talabalarni jalb qilish imkonini beradi, OTM brendini mustahkamlaydi.	Marketing vositasi sifatida xalqaro hamkorlik universitetning nufuzini oshiradi, reklama materiallarida asosiy ustunlik sifatida ko'rsatiladi.
4	Ilmiy tadqiqotlar samaradorligi	Ilmiy maqolalar, grantlar, startap loyihalar, patentlar, innovatsion ishlanmalar soni va sifati bilan belgilanadi.	Ilmiy faoliyat darajasi universitetning ilmiy brendi va intellektual salohiyatini ko'rsatadi.	Marketingda bu “intellektual kapital”ni targ'ib qiladi, ilmiy yutuqlar OTMning reklama kampaniyalarida asosiy kontent bo'lib xizmat qiladi.
5	Raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi	O'quv jarayonida raqamli texnologiyalar, LMS tizimlari, onlayn platformalar, masofaviy kurslar, sun'iy intellekt elementlaridan foydalanish.	Talabalarga qulaylik yaratadi, pandemiya yoki masofadan o'qish davrida barqarorlikni ta'minlaydi, raqamli avlod uchun jozibadorlikni oshiradi.	Raqamli marketing bilan uzviy bog'liq: veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn reklama orqali OTM xizmatlarini keng auditoriyaga targ'ib qiladi.
6	Marketing kommunikatsiyalarining darajasi	Universitetning reklama, PR, brending, ijtimoiy tarmoqlardagi faoliyati, nishonli auditoriyalar bilan aloqalar tizimi.	Abituriyentlar, bitiruvchilar va hamkorlar o'rtasida ijobiy imij yaratadi, talaba jalb etish	Asosiy marketing vositasi sifatida universitetning raqobatbardoshligini to'g'ridan-to'g'ri oshiradi. Samarali

			ko'rsatkichini oshiradi.	kommunikatsiya — muvaffaqiyat kaliti.

Ta'lim sifati oliy ta'lim tashkilotining raqobatbardoshligini belgilovchi eng asosiy omildir. Ta'lim jarayoni sifatining yuqoriligi — bu nafaqat o'qituvchilarning bilim darajasi, balki ularning ilmiy izlanishlari, pedagogik mahorati, innovatsion metodlardan foydalanish darajasi bilan ham belgilanadi. Yuqori salohiyatli professor-o'qituvchilar jamoasi universitetning “intellektual kapitali” sifatida namoyon bo'ladi. Ular ilmiy maqolalar chop etish, xalqaro konferensiyalarda ishtirok etish, grantlar yutish orqali universitetning brendini mustahkamlaydi. Masalan, professor-o'qituvchilarning ilmiy faoliyati va talabalarga individual yondashuvi ta'lim sifatini oshirib, OTMni boshqa muassasalardan ajratib turadi. Marketing nuqtai nazaridan bu “sifatli mahsulot” bo'lib, universitet imijining asosiy elementi sanaladi.

Hozirgi kunda mehnat bozori talab qilayotgan kadrlar kompetensiyalari tez o'zgarib bormoqda. Shuning uchun OTMlar o'z dasturlarini doimiy yangilab borishlari kerak. Innovatsion o'quv dasturlari — bu zamonaviy texnologiyalar, “dual ta'lim” tizimi, amaliy modullar, startup loyihalar, raqamli fanlar, hamda tarmoqlararo (interdisiplinar) kurslarni o'z ichiga olgan o'quv tizimidir.

Bunday dasturlar nafaqat talabalarni zamon bilan hamnafas qiladi, balki OTMga yangicha qiyofa beradi. Masalan, “Sun'iy intellekt”, “Yashil iqtisodiyot”, “Raqamli marketing”, “Data Science” kabi yangi yo'nalishlar universitetga innovatsion imij beradi. Marketingda bu omil universitetning “innovatsion mahsuloti” sifatida namoyon bo'ladi. Reklama kampaniyalarida “bizning dasturlar zamonaviy, amaliyotga yo'naltirilgan va xalqaro talablarga mos” degan shiorlar aynan shu ustunlikni aks ettiradi.

Xalqaro akkreditatsiya va hamkorliklar. Oliy ta'limda xalqaro akkreditatsiya — bu sifatning mustaqil bahosi. Xalqaro tashkilotlar tomonidan beriladigan akkreditatsiya (masalan, ABET, EQUIS, AACSB) universitetning o'quv dasturlari xalqaro standartlarga mosligini tasdiqlaydi. Shuningdek, xorijiy universitetlar bilan qo'shma dasturlar (dual diplom), talaba almashinuvi va ilmiy hamkorliklar OTMni global miqyosga olib chiqadi. Bunday akkreditatsiya universitetga ishonchni oshiradi, diplomning qiymatini ko'taradi, xorijiy talabalarni jalb qilish imkonini yaratadi. Marketing nuqtai nazaridan esa, bu universitetning xalqaro imijini mustahkamlaydi. OTM o'zining “xalqaro tan olingan” maqomini reklama va PR faoliyatida asosiy strategik ustunlik sifatida qo'llaydi.

Ilmiy tadqiqotlar samaradorligi. Universitetning ilmiy salohiyati — bu uning nufuzi va raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy ko'rsatkichlardan biridir. Ilmiy tadqiqotlar samaradorligi o'lchovlari quyidagilar orqali aniqlanadi, xalqaro indekslangan jurnallarda chop etilgan maqolalar soni (Scopus, Web of Science), patentlar va amaliy ishlanmalar, xalqaro grantlar, tadqiqot natijalarini iqtisodiyotga joriy etish. Ilmiy faoliyat darajasi yuqori bo'lgan universitetlar odatda xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallaydi (QS, THE va boshqalar). Marketing jihatidan bu OTMning “intellektual brendi”ni shakllantiradi. Masalan, “Tadqiqotlar markazi” yoki “Innovatsion inkubator” faoliyatini targ'ib qilish orqali universitet ilmiy markaz sifatida tanitiladi.

Raqamli ta'lim muhitining rivojlanishi. Raqamli transformatsiya oliy ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylandi. Raqamli muhit deganda quyidagi jihatlar nazarda tutiladi, onlayn ta'lim platformalari (Moodle, Edmodo, Canvas), sun'iy intellekt asosidagi o'qitish tizimlari, elektron kutubxonalar va masofaviy laboratoriyalar, LMS (Learning Management System) orqali talaba faoliyatini monitoring qilish. Bu tizimlar ta'limni qulay, tezkor va individual qiladi. Ayniqsa, pandemiya davrida raqamli muhitning rivojlangan OTMlari barqaror faoliyat yuritishga muvaffaq bo'ldi. Marketing nuqtai nazaridan, raqamli ta'lim — bu “raqamli brend imiji”. OTM o'zining innovatsion onlayn imkoniyatlarini ijtimoiy tarmoqlar, videoroliklar va veb-saytlar orqali keng targ'ib qiladi.

Marketing kommunikatsiyalarining darajasi. Marketing kommunikatsiyasi — bu universitetning tashqi va ichki auditoriyalar bilan o'zaro aloqasini tashkil etuvchi tizim. Bunga quyidagilar kiradi, reklama va PR strategiyalari, ijtimoiy tarmoqlarda faol kontent yaratish, media-sheriklik va intervyular, abituriyentlar bilan muloqot (online chat, virtual kampus turlari), bitiruvchilar va ish beruvchilar bilan tarmoq aloqalari. Bu kommunikatsiyalar orqali universitet

o'zining qadriyatlari, yutuqlari, imkoniyatlarini auditoriyaga yetkazadi. Masalan, universitetning Telegram va Instagram sahifalari orqali o'quvchilar bilan muntazam aloqa, onlayn vebinarlar va bitiruvchilar hikoyalari — bu brendga sodiqlikni oshiradi. Shunday qilib, marketing kommunikatsiyasi nafaqat reklama vositasi, balki raqobatbardoshlikni boshqaruvchi strategik mexanizmdir.

Oliy ta'lim tashkilotining raqobatbardoshligi — bu bir omil natijasi emas, balki ta'lim sifati, innovatsiyalar, ilmiy faoliyat, xalqaro akkreditatsiya, raqamli muhit va marketing kommunikatsiyalarining uyg'un tizimi natijasidir.

Shu omillar o'zaro mustahkam bog'lanib, universitetning brend, obro' va tan olinish darajasini belgilaydi. Har bir omil strategik rejalashtirishda alohida e'tibor talab qiladi, ammo ularning samarali integratsiyasi universitetni raqobat maydonida barqaror yetakchiga aylantiradi.

Oliy ta'lim tizimi raqobat maydoniga to'liq kirib kelgan bugungi sharoitda marketing yondashuvlari ta'lim sifati, imijni va talabalar oqimini boshqarishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Marketing strategiyasi orqali universitetlar o'z brendini shakllantiradi, iste'molchi ehtiyojlarini qondiradi, ta'lim xizmatlari bozorida barqaror o'ringa ega bo'ladi. Demak, marketing — bu ta'lim sifati bilan bir qatorda, raqobatbardoshlikni ta'minlovchi boshqaruv falsafasidir. O'zbekistonda oliy ta'limning xalqaro maydonga chiqishi, ta'lim xizmatlari eksportining ortishi va milliy reytinglarda raqobatni kuchaytirish uchun marketing konsepsiyalaridan ilmiy asosda foydalanish strategik zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kotler, P., & Fox, K. F. A. (1995). *Strategic Marketing for Educational Institutions* (2nd ed.). Prentice Hall.
2. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2010). *Higher Education Marketing: A Review and the Future*. *Journal of Marketing for Higher Education*, 20(2), 297–317. <https://doi.org/10.1080/08841241.2010.526346>
3. Ivy, J. (2008). *A New Higher Education Marketing Mix: The 7Ps for MBA Marketing*. *International Journal of Educational Management*, 22(4), 288–299. <https://doi.org/10.1108/09513540810875635>
4. Maringe, F., & Gibbs, P. (2009). *Marketing Higher Education: Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
5. Hasanov, A. (2023). *Oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirishning marketing asoslari*. *Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, 3(5), 112–118.
6. Qodirova, N. (2022). *Oliy ta'lim sohasida marketing strategiyalarining roli*. *Marketing va Menejment Ilmiy Axborotnomasi*, 2(4), 45–53.
7. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan. (2024). *Higher Education Development Strategy 2030*. Tashkent: Government Press.
8. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education.
9. Shukurova, G. (2021). *Ta'lim xizmatlari bozorida raqobat va marketing yondashuvlari*. *O'zbekiston Iqtisodiy Axborotnomasi*, 6(2), 77–85.
10. Tashkent State University of Economics. (2023). *Marketing faoliyati va brend yaratish: Oliy ta'lim muassasalari uchun metodik qo'llanma*. Tashkent: TDUE nashriyoti.

THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF ISLAMIC BANKING SYSTEM

Rakhmonov Mirshod Naimovich

Master's Student, Bukhara State University

Abstract: This article analyzes the essence of Islamic banks, the process of their formation, and their role in the economic system. The main features of banking activities based on Sharia principles such as the prohibition of usury (interest), the sharing of risk on a partnership basis, and social responsibility are widely discussed. Moreover, the importance of Islamic banks in the modern economy and their contribution to sustainable development are scientifically substantiated.

Keywords: *Islamic banking, Sharia principles, interest-free finance, musharakah, mudarabah, financial stability, social justice.*

As the stages of development advance, the importance of the banking and financial system in our daily lives continues to grow. It is well known that almost all banks in the world operate based on various interest rates. Banks play an important role in the economic life of society and provide essential services. For instance, individuals who intend to start a business or undertake certain projects often turn to banks for financial assistance. Banks, in turn, provide various loans to their clients. However, each loan carries an interest rate, which may create financial difficulties for borrowers.

In recent years, interest in Islamic banking has significantly increased, mainly due to the expansion of global economic integration. Currently, nearly 500 Islamic financial institutions operate worldwide, offering a wide range of financial services from retail financing to corporate-level fundraising through the issuance of Islamic securities.

In Uzbekistan and other Muslim countries, Islamic banks are regarded as an essential component of the economy, and the legal foundations regulating their activities are being developed step by step. Therefore, the study of the concept and significance of Islamic banks from a scientific perspective is considered an important and relevant issue.

Islamic banks are financial institutions that conduct their operations in accordance with the principles of Islamic Sharia. Their main feature is the strict prohibition of interest (riba) and the organization of financial operations on a fair, transparent, and secure basis. Islamic banks also invest funds only in lawful (halal) business activities and share financial risks with their clients that is, they operate based on the principle of profit and loss sharing.

The role of Islamic banks in the economy can be expressed as follows:

- Supporting the real economy: Financing is provided only through real assets.
- Resilience to financial crises: The absence of interest reduces speculative operations.
- Promoting social equality: Mechanisms such as zakat, sadaqah, and qard al-hasan support the poor.
- Adherence to ethical and moral principles: This increases customer trust.
- Improving the investment climate: Islamic financial instruments (mudarabah, musharakah, ijarah, murabaha, sukuk) stimulate entrepreneurship.

Thus, Islamic banking is recognized as a system that harmonizes economic activity with social responsibility and moral values.

Table 1. Definitions of the Term Islamic Banks

Author	Definition
Sheikh Muhammad Taqi Usmani (Pakistan)	Islamic banks are institutions that conduct financial transactions in accordance with Sharia. Instead of interest-based lending, they use contracts such as mudarabah, musharakah, murabaha, ijarah, salam, and istisna.
Dr. Yusuf al-Qaradawi (Qatar)	Islamic banks are institutions established to provide Muslims with financial services while protecting them from the prohibited interest-based system. They conduct economic activities in the spirit of worship.
Dr. Monzer Kahf (USA)	Islamic banks are commercial institutions that seek profit but earn it through means permitted by Sharia.
Dr. Nejatullah Siddiqi (India)	Islamic banks strengthen cooperation, justice, and social responsibility in financial transactions. By sharing profits and losses between the investor and entrepreneur, they ensure economic equality.
Dr. Muhammad Umer Chapra (Saudi Arabia)	Islamic banks are Sharia-based financial systems that aim for the fair distribution of wealth. They serve not only finance but also economic stability and social welfare.

Islamic banks link all financial operations to real assets that is, goods, services, or production means. This minimizes speculative transactions and promotes the development of the real sector. For

example, murabaha (cost-plus financing) and ijarah (leasing) transactions direct real investments into production, construction, transport, and trade sectors.

The Islamic banking system is based on the principle of risk-sharing through partnership, which enhances financial stability since both profits and losses are distributed fairly. Consequently, Islamic banks experienced fewer losses during global financial crises (for instance, in 2008).

Under the mudarabah (trust-based partnership) principle, Islamic banks finance small businesses the bank provides capital, while the entrepreneur contributes labor. Profits are shared according to a pre-agreed ratio. This leads to increased production, reduced unemployment, and overall economic revitalization.

Islamic banking also incorporates mechanisms such as zakat, sadaqah, and qard al-hasan (interest-free loans), which promote social justice. These tools help protect low-income groups, reduce economic disparities, and strengthen social solidarity.

REFERENCES

1. Siddiqi, M. N. Islamic Banking and Finance: Theory and Practice. Islamic Development Bank, Jeddah, 2001.
2. Chapra, M. U. Towards a Just Monetary System. The Islamic Foundation, Leicester, 1985.
3. Iqbal, Z., & Mirakhor, A. An Introduction to Islamic Finance: Theory and Practice. Wiley Finance, 2011.
4. Usmon, A. (2022). "Theoretical foundations of the development of Islamic finance and the banking system." Journal of Economics and Innovation, No. 3, pp. 45–52.
5. Draft Law of the Republic of Uzbekistan "On Islamic Finance" (2023).
6. Qariev, M. (2021). "The role of Islamic banks in the economy of Uzbekistan." Scientific Bulletin of TDIU, No. 4.

TRANSPORT XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGI MAZMUNI VA TAMOIYILLARI

*Rajabov Qurbon Sulaymonovich,
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya: Mazkur tezisda transport xizmatlari raqobatbardoshligi tushunchasi, uning mohiyati va asosiy tamoyillari yoritilgan. Shuningdek, iqtisodiy, texnologik, ijtimoiy va tashkiliy omillarning transport xizmatlari samaradorligiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: transport, raqobatbardoshlik, xizmat sifati, innovatsiya, omillar

Hozirgi globallashuv jarayonida transport tizimi har bir mamlakat iqtisodiyotining strategik tarmoqlaridan biri sifatida muhim o'rin tutadi. Transport sohasi ishlab chiqarish, savdo, xizmatlar ko'rsatish, logistika va xalqaro iqtisodiy aloqalarni bog'lab turuvchi asosiy infratuzilma bo'g'ini hisoblanadi. Shu sababli transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish masalasi nafaqat ichki iqtisodiy barqarorlik, balki mamlakatning xalqaro iqtisodiy tizimdagi mavqei belgilovchi muhim omil sifatida qaraladi [1].

Transport xizmatlari raqobatbardoshligi iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga ta'sir ko'rsatadi. Chunki transport infratuzilmasi va xizmatlari samaradorligi ishlab chiqarishning hududiy joylashuvi, eksport-import jarayonlari va aholi harakatlanishining qulayligini belgilab beradi. Shu bois, transport xizmatlarining raqobatbardoshligini oshirish bugungi kunda milliy iqtisodiyot barqarorligi va mintaqaviy rivojlanishning ajralmas sharti hisoblanadi [2].

"Raqobatbardoshlik" atamasi iqtisodiy adabiyotlarda ko'p yondashuvlarda talqin qilinadi. Umuman olganda, u xo'jalik yurituvchi subyektning bozor sharoitida samarali faoliyat yuritish, iste'molchilar ehtiyojini to'liq qondirish va foyda olish qobiliyatini anglatadi [3]. Transport xizmatlari raqobatbardoshligi esa — bu transport korxonalari tomonidan ko'rsatiladigan xizmatlarning narx, sifat, tezlik, xavfsizlik va qulaylik jihatidan boshqa raqobatchilarga nisbatan ustunlik darajasi bilan tavsiflanadi [4].

Mazkur tushuncha ikki asosiy jihatdan namoyon bo'ladi:

birinchidan, transport xizmatlarining ichki raqobatbardoshligi, ya'ni korxona ichki resurslaridan samarali foydalanish darajasi;

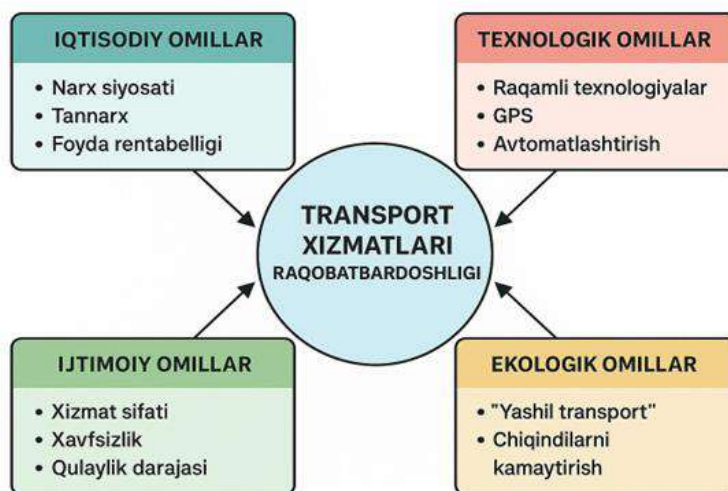
ikkinchidan, tashqi raqobatbardoshlik, ya'ni boshqa transport turlari yoki kompaniyalarga nisbatan bozordagi ustunlik holati.

Transport xizmatlari raqobatbardoshligining shakllanishida xizmat sifati, texnik imkoniyatlar, logistika tizimining rivojlanganlik darajasi, innovatsion texnologiyalarning qo'llanilishi va iste'molchilar ishonchi muhim ahamiyat kasb etadi [5].

Transport xizmatlari raqobatbardoshligining mohiyati

Transport xizmatlari raqobatbardoshligining mohiyati, avvalo, transport korxonalarining bozordagi pozitsiyasini mustahkamlash, xizmatlar sifatini oshirish va iste'molchilarga qulay sharoit yaratish orqali iqtisodiy samaradorlikka erishishdan iboratdir [6].

Uning iqtisodiy mohiyatini quyidagi omillar belgilaydi (1-rasm).

1-rasm. Transport xizmatlari raqobatbardoshligi ta'sir etuvchi omillar

Narx siyosati – xizmatlarning narxini bozordagi talab va xarajatlar nisbatida shakllantirish;

Sifat va ishonchlilik – transport vositalarining texnik holati, yetkazib berish muddatlariga rioya etish, yo'lovchi xavfsizligi;

Innovatsionlik – raqamli boshqaruv tizimlari, onlayn kuzatuv, GPS, IoT texnologiyalarini joriy etish;

Ekologik barqarorlik – atrof-muhitga ta'sirni kamaytirish, "yashil transport" konsepsiyasini qo'llash [7].

Shunday qilib, transport xizmatlari raqobatbardoshligining mohiyati – bu iqtisodiy, ijtimoiy va texnologik omillarning o'zaro uyg'unlashuvi asosida xizmatlar sifatini doimiy oshirishga yo'naltirilgan kompleks jarayon sifatida talqin etiladi.

Xulosa qilib aytganda, transport xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish mamlakat iqtisodiyotining raqobatbardoshligini mustahkamlashning asosiy yo'nalishlaridan biridir. Raqobatbardosh transport tizimi samarali logistika, vaqt tejamkorligi, ekologik xavfsizlik va iste'molchi mamnunligini ta'minlaydi. Shu bois, transport sohasida innovatsion yondashuvlarni kengaytirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish, xizmatlar sifatini xalqaro standartlarga moslashtirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir.

Transport xizmatlari raqobatbardoshligi — bu faqat texnik yoki iqtisodiy masala emas, balki keng qamrovli, tizimli yondashuvni talab etadigan strategik yo'nalishdir.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Porter M. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. – New York: Free Press, 1985.
2. O'zbekiston Respublikasi Transport vazirligi hisobotlari, 2024-y.
3. Fayzullayev A. "Transport iqtisodiyoti asoslari." – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
4. Soliyev B. Logistika tizimlari va transport xizmatlari boshqaruvi. – Toshkent, 2022.

5. Kotler F. Marketing asoslari. – Moskva: Infra-M, 2019.
6. Xudoyberdiyev U. “Raqobatbardoshlik nazariyasining zamonaviy talqinlari.” // Iqtisod va innovatsiyalar jurnali, №3, 2023.
7. World Bank. Sustainable Transport Strategy. – Washington, 2021.
8. Karimov S. “Transport tizimining innovatsion rivojlanish yo‘nalishlari.” – Toshkent: TDIU nashriyoti, 2022.
9. OECD. Transport Competitiveness Index Report. – Paris, 2020.

MECHANISMS FOR ENSURING AND MANAGING COMPETITIVENESS IN ENTERPRISES

Khasanov Fazliddin
Master's student at Bukhara State University

Annotation: *This article examines the issues of forming and improving mechanisms for ensuring competitive advantage of enterprises. The interrelationship between factors affecting competitiveness, innovative development, marketing strategy and financial management is analyzed. Practical proposals and recommendations are also put forward for establishing an effective management system in enterprises in the digital economy.*

Keywords: *Innovative development, competitiveness, management mechanism, innovation, digital economy, strategic management, efficiency.*

The Legislative Chamber of the Republic of Uzbekistan adopted the Law "On Competition" on November 14, 2011. The purpose of this Law is to regulate relations in the field of competition in commodity and financial markets. This Law applies to actions of economic entities, legal entities, state administration bodies and local government bodies committed in the territory of the Republic of Uzbekistan and beyond that, which lead to or may lead to restriction of competition in commodity and financial markets in the Republic of Uzbekistan.

Today, in an era of rapid global economic processes, competition is an integral element of the activities of enterprises, determining their development dynamics, production productivity and economic stability. Each enterprise seeks to strengthen its position in a competitive environment, increase profits and attract the attention of consumers. Therefore, improving competitiveness management mechanisms is one of the important areas of modern management. To ensure competitiveness, enterprises need to rationally use their internal resources, while introducing innovations and modernizing their management systems using digital technologies.

Competitiveness is the ability of an enterprise to achieve an advantage over its competitors in the market through its products or services. Such an advantage is ensured not only by the quality of the product, but also by a well-developed marketing strategy, rational pricing policy, maintaining a high level of service, and effective use of technological innovations. The competitiveness management mechanism is a complex system that combines the internal resources of the enterprise, external environmental factors, and long-term strategic goals. This system consists of the following main components:

1. Innovation management - improving product quality and reducing production costs through the development and implementation of new technologies.
2. Marketing management - in-depth analysis of consumer needs, strengthening brand image, optimizing pricing and sales policies;
3. Financial management - setting the right investment policy, increasing profitability, and reducing risks;
4. Human resources management - attracting qualified personnel, motivating them, and forming a corporate culture;
5. Strategic management is the development of a long-term development strategy for an enterprise and making decisions accordingly.

In order to increase competitiveness and ensure sustainable development, digital technologies are becoming increasingly important and decisive in enterprise management. Through modern information systems such as CRM, ERP, BI:

- Data analysis is accelerated;
- Consumer behavior is forecasted;
- Management decisions are made clearly and quickly.

Digital transformation is an important factor in increasing the efficiency of enterprise activities, rational use of available resources and gaining competitive advantage in the market. In short, improving competitiveness management mechanisms in enterprises is a process that requires a systematic and comprehensive approach. Through innovative development, effective marketing activities, the introduction of digital technologies and strengthening the strategic management system, enterprises can further strengthen their competitive advantages. At the same time, improving the business environment by the state, creating tax benefits and investment incentives also play an important role in increasing the level of competitiveness.

List of used literature:

1. Barusman, F., & Tursunov, A. (2019). Modern mechanisms for managing competitiveness in enterprises. *Economics and Management*, 3(45), 23–31.
2. Karimov, D. (2020). Innovation management and competitiveness. *Bukhara State University Scientific Information*, 2(12), 45–52.
3. Sadikov, B. (2018). *Strategic Management in Modern Enterprises*. Tashkent: Science Press.
4. OECD. (2021). *Enhancing SME Competitiveness in a Digital Economy*. OECD Publishing.
5. OECD. (2020). *Innovation and Firm Performance: Evidence from Emerging Economies*.
6. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF4947 dated February 7, 2017 "On the Strategy of Actions in Five Priority Areas of Development of the Republic of Uzbekistan in 2017-2021".

DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING ILG'OR XORIJ TAJRIBALARI

***Karimov Umid Qahramon o'g'li
Buxoro davlat universiteti magistranti***

Hozirgi davrda, bozor iqtisodiyoti ko'pchilik mamlakatlar uchun xos bo'lib, u mulkchilikning turli shakllaridan tashkil topgan iqtisodiy tizim sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa, o'z navbatida bir-biri bilan raqobatda bo'lgan xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini yuzaga chiqarmoqda. Shuni ta'kidlash joizki, yuqori samaradorlikka erishish uchun kuchlarni birlashtirish orqali hamkorlik qilish bugungi kun talabiga aylanib borayotganligi hech kimga sir emas. Ayniqsa, zamonaviy bozor iqtisodiyotini rivojlantirishda davlat va biznesning o'zaro hamkorligi muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Chunki, davlat-xususiy sheriklik (DXSh) qo'llanilayotgan mamlakatlarda mazkur mexanizm yuqori ijobiy natijalarga erishmoqda.

Xususan, XXI asrning boshiga kelib iqtisodiy adabiyotlarda rivojlanayotgan mamlakatlar guruhida iqtisodiy o'sish sur'atlariga, jahon iqtisodiyoti va savdosida katta ulushga ega Braziliya, Rossiya, Hindiston va Xitoyning inglizcha talaffuzdagi (Brazil, Russia, India, China) nomlarining bosh harflaridan tashkil topgan BRIC mamlakatlari guruhi paydo bo'ldi. BRIC atamasini 2001-yilda "Goldman Sachs" iqtisodchisi Djim O'nil muomalaga kiritgan. 2011-yil yanvardan bu mamlakatlar guruhiga Janubiy Afrika Respublikasi (South Africa) ham kiritilganligi tufayli endilikda BRICS deb atalmoqda [1].

2050-yilga borib BRICS jahonning yirik iqtisodiy markaziga aylanishi va jahon yalpi milliy mahsulotining 40-45%ni ishlab chiqarishi mumkinligi mutaxassislar tomonidan bashorat qilinmoqda. Iqtisodiy adabiyotlarda BRICS mamlakatlari oxirgi o'n yillikda erishgan barqaror iqtisodiy o'sish

sur'atlarida, bu mamlakatlarga katta miqdorda investitsiyalar kirib kelishini ta'minlaganligi qayd etilgan.

Ma'lumki, hozirgi paytda koronavirus infeksiyasining qisqa muddat ichida global miqyosida tarqalishi deyarli barcha mamlakatlardagi ijtimoiy-iqtisodiy holatning yomonlashuviga olib kelmoqda. Jahon banki 2020 yilda jahon iqtisodiyotining pasayishini taxmin qilmoqda, karantin muddatlarining cho'zilishi tufayli ushbu taxminlar global ishlab chiqarish hajmining yanada pasayishiga olib kelmoqda.

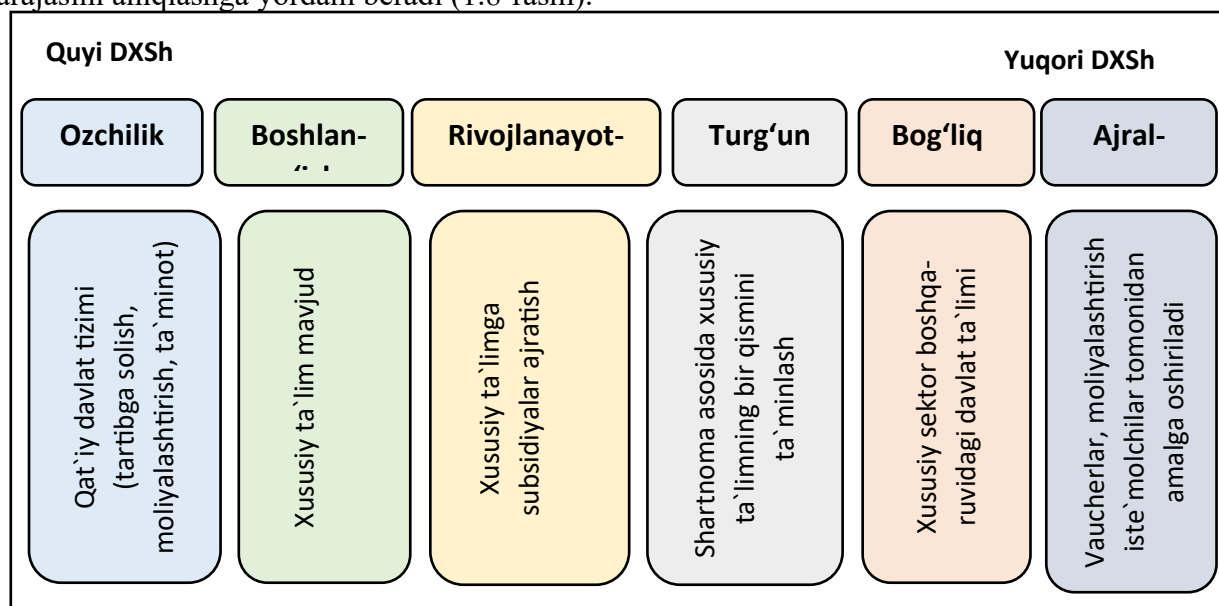
DXSh ko'lamini rivojlanishi va diversifikatsiyasi uchun katta ahamiyat berishga qaratilgan. Biroq, har bir mamlakatda ushbu jarayonning dinamikasi davlatning siyosatiga, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlariga, biznes bilan hamkorlik qilishning tashkiliy-huquqiy mexanizmlariga bog'liq bo'ladi.

Moliyalashtirish manbasiga ko'ra	Ijrochilar		
		Xususiy	Davlat
	Xususiy	Xususiy maktablar Xususiy universitetlar Uy maktablari Repetitorlik kurslari	Ta'lim vaucherlari Ta'lim kreditlari
	Davlat	Kafillik maktablari Shartnomaviy maktablar Odatiy maktablar Maxsus maktablar	Davlat maktablari Davlat universitetlari

1-rasm. DXSh xizmatlarining moliyalashtirish manbalari va ijrochilari [2]

Mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarishning mustaqilligi, tadbirkorlikning erkinligi, resurslar erkin almashinuvining ta'minlanishi bozor iqtisodiyotiga samarali amal qilayotganidan darak beradi. Tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi qanchalik mustaqil bo'lsa, bozor ham shu darajada yaxshi rivojlanadi. Ta'lim sohasida iqtisodiy mustaqillikka erishish, bir tomondan, ta'lim muassasalarining ham o'z mablag'lari, ham ta'lim, ilmiy va xo'jalik faoliyatidan kelgan resurslarini tasarruf etishdagi erkinligi tushunilsa, ikkinchi tomondan, o'z faoliyati natijalari yuzasidan to'liq iqtisodiy javobgarligi tushuniladi.

Ta'lim sohasida DXShning ta'minlanadigan tizimlari davlatning manfaatlariga qarab mo'ljal olishni nazarda tutadi. Ushbu konseptual tizim mamlakatning ta'lim sohasida DXSh bilan bog'liqlik darajasini aniqlashga yordam beradi (1.8-rasm).

2-rasm. Ta'lim sohasida DXShning uzluksizligi [3]

Shuni ta'kidlash kerakki, DXShning quyi bosqichida davlat ta'lim sohasidagi tegishli xizmatlar uchun to'liq javobgar bo'lib, tartibga solish, moliyalashtirish va ta'minotni o'z zimmasiga oladi. Boshlang'ich davrda esa xususiy ta'limning markazlashtirilgan holda faoliyat ko'rsatishiga imkon beradigan mamlakatlar moliyalashtirishni davlat byudjetidan amalga oshirmaydilar. DXShning rivojlanayotgan davrida esa xususiy ta'limga subsidiyalar ajratish davlat zimmasida bo'ladi. Turg'un holatdagi DXShda shartnoma asosida xususiy ta'limning bir qismini ta'minlash ishlari olib boriladi. DXShga bog'liq bo'lgan mamlakatlarda ta'limga tegishli xizmatlarni ko'rsatish uchun davlat va xususiy sektorlar mustaqil ravishda javobgar bo'ladi. Iste'molchilar yuqori DXSh sharoitida davlat va xususiy ta'lim xizmatlarini tanlashlari mumkin bo'ladi. Biroq, ularning tanlovlariga to'lov qobiliyatlari va geografik joylashuv ta'sir qilishi mumkin.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasining ko'rsatishicha, faol innovasion faoliyat davlatning fan-texnika taraqqiyoti sohasidagi etakchi roli orqali belgilanadi. Davlat ushbu sohadagi milliy ustuvorliklarni aniqlaydi, innovasion rivojlanishga moliyalashtirish va iqtisodiy rag'batlantirish tizimi orqali faol ta'sir o'tkazadi. Bundan tashqari, davlat tomonidan innovasion faoliyatda tadbirkorlik sektorining qatnashishini rag'batlantirib borish natijasida ilmiy tadqiqotlar va ishlanmalarga sarflanayotgan ichki xarajatlarning katta qismi biznes tomonidan ta'minlanmoqda. Misol uchun, ushbu ko'rsatkich Evropa ittifoqida (EI) 56 % ga, Amerika Qo'shma Shtatlarida (AQSh) 63% ga, Yaponiyada esa 74 % ga teng. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (IHTT) mamlakatlarida korporasiyalarning umummilliy tadqiqotlar va ishlanmalarga sarflanayotgan xarajatlarda tarkibidagi ulushi o'rtacha 70 % ga yaqinlashmoqda [4].

Mamlakat iqtisodiyotida ishlab chiqarishning mustaqilligi, tadbirkorlikning erkinligi, resurslar erkin almashinuvining ta'minlanishi bozor iqtisodiyotini samarali amal qilayotganidan darak beradi. Tovar va xizmatlar ishlab chiqaruvchi qanchalik mustaqil bo'lsa, bozor ham shu darajada yaxshi rivojlanadi. Ta'lim sohasida iqtisodiy mustaqillikka erishish, bir tomondan, ta'lim muassasalarining o'z mablag'lari, ta'lim, ilmiy va xo'jalik faoliyatidan kelgan resurslarni tasarruf etishdagi erkinligi tushunilsa, ikkinchi tomondan, o'z faoliyati natijalari yuzasidan to'liq iqtisodiy javobgarligi tushuniladi.

Ta'lim sohasidagi DXSh davlat va xususiy sektorning ta'lim xarajatlari va xavf-xatarlarini birgalikda moliyalashtirishni nazarda tutadi. Ta'lim sifatini ta'minlash modelining shartnomasiga binoan aniq vaqt, belgilangan narx, miqdor va ma'lum bir xizmatni sotib olish uchun ishlatiladigan mexanizmni o'z ichiga oladi [5].

Xorij tajribalarining ko'rsatishicha, ta'lim sohasida DXShning hukumat hamkorlik (Government Relations – GR) texnologiyalari mavjud bo'lib, quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi:

- moddiy yordam, akademik mablag' to'plash, korxonalar va stipendiyalarning ta'lim kuponlari;
- davlat ta'lim muassasalarini xususiy sektor tomonidan boshqarish;
- o'quv jarayonining logistika sohasida xususiy sektor ishtiroki;
- professional xizmatlar bo'yicha shartnomalarni qo'llab-quvvatlash.

Ta'lim sohasida DXShning GR-texnologiyalarini rivojlantirish bo'yicha yuqoridagi yo'nalishlar ijobiy jihatlarga ega ekanligi bilan ahamiyatlidir. Birinchidan, ular investisiyalarning samarali taqsimlanishini kuzatish; ikkinchidan, yaqin hamkorlar bilan tajriba almashish; uchinchidan, davlat talabini qondirish va ta'limga innovasiyalarni joriy etish jarayonini osonlashtirish uchun imkoniyatlarni taqdim etish. Rivojlanayotgan mamlakatlarda DXShning GR-texnologiyalarini joriy etilmasligining asosiy sabablari: xatarlarni taqqoslash, DXSh loyihalarini etarli darajada moliyalashtirmaslik, korrupsiya va loyiha xarajatlarini oshirib yuborish. DXSh mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida asosiy istiqbolli yo'nalishlardan biri bo'lsada, GR-texnologiyalarining yuqoridagi to'siqlari Rossiya iqtisodiyoti uchun jiddiy zarar etkazadi deb hisoblanadi [6].

So'nggi yillarda butun dunyoda ta'lim soxasida olamshumul o'zgarishlar yuz berdi. Bu esa, o'z navbatida ta'lim sohasida DXShning uzluksiz ravishda davlat tomonidan moliyalashtiriladigan va xususiy ravishda taqdim etiladigan shakllarini tasvirladi. Ammo shuni e'tiborga olish lozimki, ta'minotidan qat'iy ravishda ochiq bo'lgan tizimlardan tortib, asosan davlat tomonidan

moliyalashtirilgan va xususiy ravishda ta'minlanadigan tizimlarga qadar amalga oshirilishini anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vaxabov A.V., Tadjibayeva D.A., Xajibakiyev Sh.X. Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar: darslik. – Toshkent.: Baktria press, 2015. – b.158.
2. Felipe Barrera-Osorio, Juliana Guaquet, и Harry Anthony Patrinos, The role and impact of public private partnerships in education, Public Private Partnerships in Education: New Actors and Modes of Governance in a Globalizing World, 2012. p.3
3. Felipe Barrera-Osorio, Juliana Guaquet, и Harry Anthony Patrinos, The role and impact of public private partnerships in education, Public Private Partnerships in Education: New Actors and Modes of Governance in a Globalizing World, 2012. p.16
4. Федяшева Г. Развитие инновационного потенциала Узбекистана в условиях модернизации экономики// Рынок, деньги, кредит, № 08(171), 2011. С. 49.
5. Barrera-Osorio, Felipe, Harry Anthony Patrinos, and Quentin Wodon. 2009. Public-private partnerships in education: An overview. In Emerging evidence on vouchers and faith-based providers in education: Case Studies from Africa, Latin America, and Asia, ed. Felipe Barrera-Osorio, Harry Anthony Patrinos, and Quentin Wodon. Washington DC: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
6. Материалы круглого стола «Государственно-частное партнерство в сфере образования Свердловской области: проблемы, инновации, опыт» ФГАОУ ВПО «Уралский федеральный университет имени первого Президента России Б.Н. Ельцина» – 2016.

SOKIN MARKETING (SILENT MARKETING) KONSEPSIYASI ORQALI BARQAROR BREND QADRIYATLARINI SHAKLLANTIRISH

Akmalova Afsona Akmalova

Buxoro davlat universiteti marketing yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti marketing va menejment kafedrasida dotsenti

Annotatsiya: Maqolada globallashtirish sharoitida marketing sohasida yuz berayotgan o'zgarishlar, an'anaviy reklama vositalarining samaradorligi pasayib borayotgani hamda yangi yondashuv — "sokin marketing" konsepsiyasining ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Sokin marketing, reklamasiz reklama, organik muloqot, iste'molchi ishonchi, raqamli marketing, ishonchli aloqa.

Hozirgi globallashtirish muhit marketing sohasida tub o'zgarishlarni talab qilmoqda. An'anaviy reklama vositalari televidenye, bosma e'lonlar, banner kompaniyalar iste'molchi e'tiborini jalb qilishda tobora kamroq samarali bo'lib, marketing strategiyalarini yangicha shakllantirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Marketingning klassik ta'rifiga ko'ra, u "maqsadli auditoriya ehtiyojlarini aniqlash, ularni qondirish va tashkilot maqsadlariga erishish uchun almashinuv jarayonlarini boshqarish"ni o'z ichiga oladi. Shu asnoda marketing konsepsiyalari ham evolutsiyaga uchradi: mahsulotga yo'naltirilgan, iste'molchiga yo'naltirilgan, jamiyatga yo'naltirilgan va raqamli marketing yondashuvlari shakllandi. Har bir konsepsiya o'z davrida samarali bo'lishiga qaramay, raqamli muhit va iste'molchi ongining murakkab xatti-harakatlari yangi yondashuvlarni xususan "sokin marketing"ni talab qilmoqda.

"Sokin marketing" tushunchasi – bu zamonaviy marketing strategiyasining dolzarb yo'nalishi bo'lib, u reklama vositalarini minimal tarzda ishlatish, iste'molchiga tabiiy tajriba berish va brendga nisbatan ijobiy ongli taassurot yaratishga qaratilgan.

O'zbek adabiyotlarida sokin marketing ko'proq "reklamasiz reklama" sifatida talqin qilinadi va uning afzalliklari quyidagilarda ifodalanadi: brendga nisbatan iste'molchi ishonchini oshirish, bozor xarajatlarini samarali taqsimlash va ijtimoiy tarmoqlar orqali organik tarqalishini ta'minlashdir.

Shuningdek, xorijiy tadqiqotlar ham sokin marketingning samaradorligini tasdiqlaydi. Masalan, Kaikati “Stealth Marketing: How to Reach Consumers Surreptitiously” maqolasida shunday ta’kidlanadi: iste’molchiga reklama ekanligi sezilmasdan mahsulotni targ’ib qilish samarali strategiya sifatida ishlatiladi [4]. Jingyuan Liu “Implicit communication and cultural symbols in advertising” maqolasida reklama va kommunikatsiyalarda “implicit” usullar va madaniy ramzlar orqali iste’molchi ongiga ta’sir qilishni tahlil qilgan. Shu bilan birga, tavsiyalar va organik tarqalish mexanizmi, ya’ni influencerlar, ekspertlar va oddiy iste’molchilar o’z tajribalarini boshqalarga yetkazish orqali reklamasiz targ’ib qiladi. Shu tarzda, “so’zlab beruvchi iste’molchi” kuchi ishlatiladi va reklama xarajatlari kamayadi deb talqin qilgan [5].

Sokin marketing madaniy va visual ramzlarga moslab yetkaziladi va uzoq muddatli sodiqlik hosil qiladi. “Brendni odatdagi reklama shakllaridan farqli, tabiiy tarzda targ’ib qilish” konsepsiyasi asosida sokin marketingning afzalliklari tahlil qilingan. Bular qatorida iste’molchi bilan ishonchli aloqa o’rnatish, reklama charchog’ini kamaytirish hamda uzoq muddatli ijobiy obraz yaratish kiradi [2].

Bugungi raqamli bozorda brendlar va iste’molchilar orasida organik muloqotni shakllantirish samarali marketing strategiyasining ajralmas qismiga aylangan. Organik aloqa - bu brendning iste’molchiga sun’iy reklama yoki bosim o’tkazmasdan, tabiiy tarzda ishonch uyg’otish, e’tibor qozonish va muloqot o’rnatish qobiliyatidir [1]. Ijtimoiy tarmoqlar va kontent marketing bu jarayonning asosiy harakatlantiruvchi kuchlari bo’lib, ular orqali brend iste’molchiga ta’sir ko’rsatmaydi, balki foydali, qiziqarli va hissiy jihatdan qiymatli ma’lumotlar o’zining auditoriyasini shakllantiradi. Masalan, O’zbekistonda “Artel” yoki “Zoodmall” kabi brendlar ijtimoiy tarmoqlar orqali foydalanuvchilarga foydali maslahatlar, video sharhlar va mijoz tajribalarini taqdim etish orqali auditoriyalarga tabiiy ishonchni shakllantiradi.

Tadqiqotlarga ko’ra, iste’molchilarning 90 foizdan ortig’i reklama emas, balki tanishlar yoki foydalanuvchilarning tavsiyalariga ko’proq ishonadi [3]. Shu boidan, ko’plab kompaniyalar mahsulot sifatiga va mijoz tajribasiga katta e’tibor qaratishlari lozim. Misol uchun “HUMANS” mobil operatori O’zbekiston bozorida aynan mijoz tavsiyalari orqali keng auditoriyani jalb etgan, bu esa organik ishonchning amaliy ko’rinishidir.

Apple kompaniyasi mahsulot taqdimotlari orqali “Sokin marketing”ni amalga oshiradi. Kompaniya sirli taklifnomalar va ozgina “teaser” (qiziquvchi) ma’lumotlar bilan e’tiborni tortadi. Bu esa tomoshabinlar orasida tabiiy tarzda taxminlar va kutilish hissini uyg’otadi. Mahsulot rasman taqdim etilguncha, auditoriya allaqachon unga qiziqib, uni qo’lga kiritishga tayyor bo’ladi.

Bu strategiyada tajovuskor reklamalardan foydalanilmaydi, aksincha, brend auditoriyaning qiziqishini uyg’otish orqali marketing olib boradi. Ushbu yondashuv an’anaviy marketingni butunlay o’zgartiradi, xabarni iste’molchiga majburan yetkazish o’rniga, ularni o’ziga jalb qiladi va brend hikoyasining bir qismiga aylantiradi. Demak, qancha kam shovqin bo’lsa, shuncha ko’proq sodiqlikka erishiladi.

“Sokin marketing” psixologiyasining asosi ishonchda. Haddan tashqari ochiqchasiga ishontirishga urinish aksincha, iste’molchida shubha uyg’otadi. Bu holatda ular o’zlarini manipulatsiya qilinayotgandek his qiladilar va uzoqlashadilar. Sukunat esa, qurollarni tushiradi, ya’ni odamning himoya maxnizmini yumshatadi. O’zini ortiqcha tushuntirmaydigan yoki mahsulotini haddan tashqari maqtamaydigan brend - bu o’ziga ishongan brenddir. Bundan tashqari, bunday brend o’z qadriyatlari va sifatini o’zi orqali ayon ekanligini ko’rsatadi.

“Sokin marketing” - bu ishonch, noziklik va nazoratni bo’sh qo’yish jasoratidir. Bugungi har bir narsa haqida gapirishga oshno dunyoda u shuni eslatadi: eng kuchli xabarlar ko’pincha aytilmaganlaridir. “Sokin marketing” san’atini mukammal egallagan brendlar shunchaki mahsulot sotmaydi, ular tuyg’ularni, qiziqishni, shaxsiyatni, ba’zan esa orzularni sotadi. Agar hech narsa demasdan, to’g’ri yo’l bilan sukunat qo’llanilsa, iste’molchilarning hamma narsani o’zlari aytishga undaydi. Ular tasavvur qiladi, sotib olish istagini his qiladi va oxir-oqibat taklif qilayotgan narsani xarid qiladi!

“Sokin marketing” konsepsiyasi O’zbekiston hududlarida iqtisodiyotni barqaror rivojlantirishda muhim strategik ahamiyat kasb etadi. Hududlarda kichik va o’rta biznes subyektlari

“Sokin marketing” strategiyasini qo‘llash orqali o‘z mahsulotlarini ijtimoiy tarmoqlar, mijoz tavsiyalari va foydalanuvchi tajribasi asosida ilgari surishi mumkin. Natijada, brendga bo‘lgan ishonch ortadi, iste’molchilar bilan uzoq muddatli hamkorlik shakllanadi va hududiy iqtisodiy faollik kuchayadi.

Shunday qilib, sokin marketing - bu nafaqat zamonaviy kommunikatsiya vositasi, balki hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi, ishonch va qadriyatga asoslangan yangi avlod marketing strategiyasidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Islomov A. Zamonaviy marketing strategiyalari va innovatsion yondashuvlar, 2019. pp 74-80.
2. Nurmatov B. Brendni targ‘ib qilish: O‘zbek bozoridagi tajribalar, 2020. pp 56-61.
3. Kotler P. Keller K. Marketing Management. 15 th Edition. Pearson Education Limited, 2021. pp 253-256.
4. Kaikati A.M & Kaikati J.G. Stealth Marketing: How to Reach Consumers Surreptitiously. California Management Review, 2004. pp 6-22.
5. Liu J. Implicit communication and cultural symbols in advertising: An applied analysis from the perspective of media semiotics. Advances in Social Behavior Research, 2025. pp 4-44.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA YOSHLAR TADBIRKORLIGINI DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGIDA QO‘LLAB- QUVVATLASH

Ostonov Mirfayz Ravshan o‘g‘li
Iqtisodiyot va turizm fakulteti
3-2IQT-23-guruh talabasi
Buxoro davlat universiteti,

Annotatsiya. Maqolada yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning davlat-xususiy mexanizmlari barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim omili sifatida ko‘rib chiqiladi. Davlatning normativ-huquqiy bazani yaratish, moliyaviy vositalarni ta’minlash va ta’lim dasturlarini amalga oshirishdagi roli tahlil qilinadi. Shuningdek, xususiy sektorning investitsiyalar, mentorlik va innovatsiyalar joriy etish orqali qo‘shgan hissi ko‘rsatib o‘tiladi.

Kalit so‘zlar: yoshlar tadbirkorligi, davlat-xususiy sheriklik, davlat siyosati, innovatsiyalar, biznesni qo‘llab-quvvatlash; barqaror rivojlanish; xalqaro tajriba.

Xususiy sektor innovatsiyalarni rag‘batlantiruvchi va amaliy qo‘llab-quvvatlash vositalarining katalizatori sifatida qaraladi. OECD ma’lumotlariga ko‘ra, biznesning mentorlik, akseleratsiya va inkubatsiya dasturlarida ishtirok etishi yosh tadbirkorlarga tajriba o‘rtirish, tarmoq aloqalari va bozorlar bilan tanishish imkonini beradi [3]. Kauffman Foundation tadqiqotlariga ko‘ra, xususiy investitsiyalar va ventur kapital nafaqat yoshlar loyihalarini moliyalashtirishga, balki ularni global qiymat zanjirlariga integratsiya qilishga ham xizmat qiladi [2].

BMT Taraqqiyot Dasturi tadqiqoti shuni ko‘rsatadiki, davlat-xususiy sheriklik yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning eng samarali mexanizmlaridan biridir, chunki u davlatning institutsional imkoniyatlarini va xususiy sektorning innovatsion salohiyatini birlashtiradi. Bu hamkorlik ta’lim dasturlari, moliyalashtirish imkoniyatlari va innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlashni o‘z ichiga olgan barqaror ekotizimni yaratishga yordam beradi [4].

Turli mamlakatlar tajribasining qiyosiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, yoshlar tadbirkorligini qo‘llab-quvvatlashning muvaffaqiyatli modellari aynan davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi yaqin hamkorlik sharoitida amalga oshirilmoqda. Masalan, Yevropa Komissiyasi ma’lumotlariga ko‘ra, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida startaplarni qo‘shma moliyalashtirish dasturlari, biznes-inkubatorlar va yoshlar uchun raqamli platformalar keng qo‘llanilmoqda. Osiyo mamlakatlarida (masalan, Janubiy Koreya va Singapurda) esa davlat-xususiy hamkorlik yosh tadbirkorlarni innovatsion klasterlar va raqamli iqtisodiyot tizimlariga integratsiya qilishga qaratilgan.

Yoshlar tadbirkorligi barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlash, ish o‘rinlarini yaratish va innovatsiyalarni rivojlantirishda strategik ahamiyatga ega. Shu bilan birga, yosh tadbirkorlar bir qator

muammolarga duch kelmoqdalar: kapitalga cheklangan kirish imkoniyati, tajriba va bilim yetishmasligi, raqobatning yuqoriligi hamda bozor muhitining beqarorligi. Ushbu chaqiriqlarni bartaraf etish uchun davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlikka asoslangan kompleks qo'llab-quvvatlash tizimi zarur.

Moliyaviy qo'llab-quvvatlash tadbirkorlik faolligining asosi hisoblanadi. Mikromoliyalashtirish va venchur investitsiyalash dasturlari (masalan, Yevropa Ittifoqidagi Erasmus for Young Entrepreneurs dasturi) yoshlar uchun startaplarni kamroq xavf bilan yo'lga qo'yish imkonini beradi. Bunday moliyaviy yordam, ayniqsa, shaxsiy jamg'armasi yoki bank krediti olish imkoniyati bo'lmagan yoshlar uchun nihoyatda muhimdir.

Ta'lim dasturlari esa uzoq muddatli natijalarni ta'minlaydi. Masalan, Singapurdagi Startup SG Founder tashabbusi nafaqat grantlar ajratadi, balki yoshlarning tadbirkorlik kompetensiyalarini oshirish uchun o'quv kurslari va mentorlik dasturlarini ham o'z ichiga oladi. Natijada innovatsiyalar va barqaror o'sishga tayyor bo'lgan yangi avlod tadbirkorlari shakllanadi.

Institutsional qo'llab-quvvatlash, Janubiy Koreyaning K-Startup tajribasida kuzatilganidek, byurokratik to'siqlarni kamaytiradi va raqamli infratuzilmani rivojlantiradi. Bu esa ilgari imkoniyati cheklangan qishloq joylardagi yoshlar uchun ham tadbirkorlik faoliyatini boshlashni ancha osonlashtiradi.

Xalqaro hamkorlik yoshlar uchun yangi ufqlarni ochadi. Yevropa Ittifoqining Horizon Europe kabi dasturlari yoshlar loyihalarini global tarmoqlarga integratsiya qilib, innovatsiyalar, eksport va investitsiyalarni jalb etish imkoniyatlarini kengaytiradi. Bu tajriba yoshlar tadbirkorligini faqat milliy doirada emas, balki global miqyosda ko'rib chiqish zarurligini ta'kidlaydi.

Xususiy sektor va innovatsiyalar esa tezkor rivojlanishning katalizatori hisoblanadi. Silikon vodiysi (Silicon Valley) misolida ko'rish mumkinki, yirik korporatsiyalarning investitsiyalar va akseleratsiya dasturlari orqali ishtiroki innovatsion startaplar paydo bo'lishiga va ularning xalqaro bozorlarga chiqishiga zamin yaratadi.

Shunday qilib, davlat-xususiy sheriklik nafaqat resurslar va kompetensiyalarni birlashtiradi, balki kuchli sinergiya effektini hosil qiladi. Davlat teng imkoniyatlar va huquqiy himoyani ta'minlasa, biznes moslashuvchanlik, innovatsiyalar va amaliy yechimlarni olib kiradi. Bu omillar birgalikda yoshlarni tadbirkorlik faoliyatining barcha bosqichlarida — g'oyadan tortib biznesni kengaytirishgacha — qo'llab-quvvatlay oladigan barqaror tizimni shakllantiradi.

Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi hamkorlik yoshlar tadbirkorligi rivojlanishiga to'sqinlik qilayotgan asosiy to'siqlarni bartaraf etishga imkon beradi. Davlat resurslardan teng foydalanish va barcha uchun adolatli imkoniyatlarni ta'minlasa, biznes innovatsiyalar hamda amaliy tajriba olib kiradi. Bunday model yosh tadbirkorlarning raqobatbardoshligini oshiradi, biznes muhitiga ishonchni mustahkamlaydi va iqtisodiyotning innovatsion rivojlanishini rag'batlantiradi.

Biroq barqaror natijalarga erishish uchun kompleks choralar zarur: yoshlarning raqamli savodxonligini oshirish, hududiy infratuzilmani rivojlantirish hamda qo'llab-quvvatlash siyosatining shaffofligini ta'minlash.

Davlat-xususiy sheriklik yoshlar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning eng muhim vositasidir. U turli sohalarining resurslari va imkoniyatlarini birlashtirib, innovatsiyalarni rivojlantirish, bandlikni oshirish va barqaror iqtisodiy o'sish uchun zarur sharoitlar yaratadi. Bunday sheriklikni samarali amalga oshirish Barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishga, xususan iqtisodiy o'sish, inklyuzivlik va inson kapitali sifatini oshirish yo'nalishlariga bevosita hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Drucker, P. *Innovation and Entrepreneurship*. Routledge. 2014.
2. Kauffman Foundation. *State of Entrepreneurship Report*. Kauffman Foundation. 2018.
3. OECD. *The Missing Entrepreneurs 2019: Policies for Inclusive Entrepreneurship*. OECD Publishing.
4. UNDP. *Youth and Sustainable Development: Policy Report*. United Nations Development Programme. 2021.
5. World Bank. *World Development Report 2020: Trading for Development in the Age of Global Value Chains*. World Bank.

MINTAQA INNOVASION RIVOJLANISHINI KADRLAR BILAN TA'MINLASHNI STRATEGIK BOSHQARISH

Nizamov Akmal Asliddinovich

iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dosent.
ZARMED Universiteti "Muhandislik-iqtisodiyot" kafedrası mudiri

Annotasiya: maqola mintaqalarni innovasion rivojlanishini kadrlar bilan ta'minlashni strategik boshqarish metodologiyasini takomillashtirishga yo'naltirilgan hamda, tadqiqot natijasida ilmiy tavsiyalar taklif etilgan. Bunda, mintaqalar iqtisodiyotining rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish modeli taklif qilingan. Xususan, innovasion salohiyatni rivojlantirishga ta'sir qiluvchi omillarni salbiy va ijobiy turlariga bo'lib berilgan.

Kalit so'zlar: statistik indikatorlar, taraqqiyot strategiyasi, statistik baholash, iqtisodiy indekslar, texnologik innovasiyalar, innovasion hudud.

Hozirgi vaqtda mamlakat iqtisodiyotini rivojlanishning innovasion yo'liga o'tkazish masalasi O'zbekiston Respublikasi uchun dolzarb masaladir. Sababi Yangi O'zbekiston xalqaro Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lish uchun harakat qilar ekan, bugungi kundagi eng muhim vazifalaridan biri bu hududlarning iqtisodiy o'sishi, iqtisodiy rivojlanish uchun sharoit yaratishdir. Eng avval Respublika iqtisodiyotini innovasion rivojlanish orqali jahon iqtisodiyotiga integratsiyasi qilish asosiy shartidir.

Bu vazifaga erishish uchun innovasion iqtisodiyotni rivojlantirishga ko'maklashish maqsadida ijtimoiy munosabatlarning barcha sohalarini qayta qurish imkonini beruvchi mexanizmlarni ishlab chiqish zarur. Bilim iqtisodiyotiga o'tish mamlakatda va shunga mos ravishda hududlarda yangi bilimlarni milliy yoki jahon bozorlarida o'zining haqiqiy iste'molchilarini topadigan yangi texnologiyalar, mahsulot va xizmatlarga samarali aylantiruvchi yaxlit tizimni shakllantirishni taqozo etadi.

Hududlar mamlakat iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishiga turtki berishi kerak. Adabiyotlarda innovatsion modelga ko'plab ta'riflar berilgan. Innovatsion model - bu innovatsion faoliyatni amalga oshirishning tashkiliy-iqtisodiy shakli, innovatsion yechimlarni izlash, shuningdek, ushbu faoliyatni rag'batlantirish va tartibga solish dastakdir.

O'rganilayotgan muammolar kontekstida umuman innovatsion model haqida emas, balki iqtisodiy innovatsiyalarni takror ishlab chiqarishning hududiy jihatdan mahalliyashtirilgan maxsus usuli, integratsiya shakli sifatida "mintaqaviy innovatsiya modeli" haqida tavsiyalar keltiriladi.

Ijtimoiy ishlab chiqarishning o'ziga xos sharoitlari, mintaqaviy (mezo-iqtisodiy) muhit bilan tavsiflangan ma'lum darajadagi makroiqtisodiy innovatsion sikllar va innovatsiyalar dinamikasidir. Mintaqaviy innovatsion modelning o'ziga xosligi mintaqaning bir qator ixtisoslashuviga qarab drayverlarini aniqlab, kuchli tomonlarini rivojlantirish orqali boshqa sohalarini rivojlantirish imkoniyati belgilanadi.

Innovatsion rivojlanish mamlakat xalqaro raqobatbardoshligi omili sifatida innovatsion salohiyat va uning raqobat asosida rivojlanishga ta'siriga baho berish, ishlab chiqarish omillari uchun sharoitlar yaratish, global raqobatda innovatsion biznesning rolini oshirish birinchi darajali vazifalardir. Bunga erishish uchun davlatning innovatsion siyosatini ishlab chiqish, uning mexanizmlari va dastaklarini aniqlash, innovatsion kooperatsiyasini rag'batlantirish, innovatsion modelni amalga oshirishning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlariga (mikro- makro-, mezo darajada) e'tibor qaratish, intellektual mulk huquqini himoya qilish va innovatsion jarayonlarni boshqarish mexanizmini yaratish dolzarb hisoblanadi [1].

Innovatsion iqtisodiyotda asosiy e'tibor yuqori texnologiyalarga asoslangan ishlab chiqarish, ilm talab texnologiyalar va inson faoliyatining turli sohalarini innovatsion tashkil etish, iqtisodiyotda innovatsion tizimni shakllantirish, kompyuter texnologiyalari va telekommunikatsiya tizimlariga qaratiladi. Rivojlanishning innovatsion tizimida milliy innovatsion tizimni shakllanishiga alohida e'tibor qaratiladi. Milliy innovatsion tizim tushunchasi innovatsion iqtisodiyotning muhim belgisi sifatida fanga XX asrning 70-yillarida kirib keldi. K.Frimanning fikriga ko'ra, milliy innovatsion tizim – jamiyat tomonidan iste'mol qilinadigan yangi texnologiyalar, mahsulotlar va xizmatlarning yaratilishidagi yangi bilimlarni ishlab chiqishda, saqlashda, tarqatishda va yangi texnologiyalarga

aylanishida qatnashadigan iqtisodiy sub'ektlar va ijtimoiy institutlarning (qadriyatlar, me'yorlar, huquqlarning) murakkab tizimi hisoblanadi [2].

Rivojlanishning innovatsion tipida, asosiy ishlab chiqarish omili bo'lgan mehnatni ilm bilan o'zaro uyg'unlashuvi, texnik mahoratning intellektual mahoratga o'sib borishi va bu jamiyatning iqtisodiy asosini belgilab beradi. Bunday jamiyatni tasvirlashda ilmiy adabiyotlarda "informatsion jamiyat", "ilmlar jamiyati" "informatsion iqtisodiyot", "intellektual iqtisodiyot" kabi iboralardan foydalaniladi. Umuman olganda, mahalliy hokimiyat organlari hududiy innovatsion salohiyat darajasini oshirishdan va tadbirkorlik sub'ektlarining innovatsion faoliyatini faollashtirishdan manfaatdordir. Chunki innovatsiyalardan foydalanish natijasida raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqariladi, tadbirkorlik sub'ekti tomonidan yuqori daromad oladi. Bu hududlararo va xalqaro bozorlarda mintaqaning raqobatbardoshligini oshiradi. Mintaqaviy innovatsion siyosatning maqsadi mintaqqa iqtisodiyotini barqarorlashtirish va yuksaltirish, ilmiy-texnikaviy salohiyatni saqlash va rivojlantirish hamda innovatsiyalar uchun qulay sharoitlar yaratish orqali budjet mablag'larini samarali ijro etish va undan oqilona foydalanish sharoitlariga erishishdan iborat. Rossiyalik tadqiqotchi T.V. Xogoeva mintaqaviy innovatsion siyosatni amalga oshirishda 8 ta operatsion va strategik rejalashtirish vazifalarini keltirib o'tgan [3]:

Hududda raqobatbardosh yangi mahsulotlar yaratish va mahsulot sifatini jahon andozalari darajasida yaxshilash maqsadida innovatsion faoliyatni faollashtirish va buning natijasida sanoat korxonalari, agrosanoat majmuasi, oziq-ovqat va qayta ishlash sanoati korxonalari uchun tashqi va ichki bozorni kengaytirish lozim;

hududiy iqtisodiyot tarmoqlarini tarkibiy qayta qurishni amalga oshirishda hamda sohada ilm-fan yutuqlaridan maksimal darajada foydalanish;

hududning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta'minlash manfaatlaridan kelib chiqqan holda hududiy ilmiy-texnikaviy va innovatsion dasturlar va loyihalarni shakllantirish;

hududdagi ilmiy tashkilotlar tomonidan yaratilayotgan ilmiy-texnikaviy ishlanmalarni hayotga tatbiq etish tizimini joriy etish;

hududning ijtimoiy-iqtisodiy muammolardan kelib chiqib, ilmiy, ilmiy-texnikaviy va innovatsion mahsulotlarga buyurtmalarni amalga oshirish;

ilmiy-texnikaviy va innovatsion dasturlar va mintaqaviy ahamiyatga ega loyihalarni amalga oshirish uchun mahalliy hamda budjetdan tashqari manbalardan investitsiyalarni jalb qilish;

ixtirochilik faoliyatini rag'batlantirish, mahsulot va texnologiyalarning patent muhofazasi darajasini oshirish, mintaqaning patent bozorini ularga xorijiy patentlarning kirib kelishidan himoya qilish;

barcha darajadagi budjetlar mablag'lari hisobidan amalga oshirilayotgan ilmiy tadqiqotlar natijalarining milliy ustuvorligini himoya qilishga ko'maklashish va sanoat mulki mualliflari va patent egalarining manfaatlarini himoya qilish;

innovatsion faoliyat uchun biznes-rejani ishlab chiqidan iborat.

Yuqorida sanab o'tilgan funksiyalardan kelib chiqib, O'zbekiston Respublikasida hududlarda mavjud iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohani jadal rivojlantirish, ilmiy-intellektual hamda moliyaviy resurslarni to'liq safarbar etgan holda ilmiy-innovatsion salohiyatdan keng foydalanish, istiqbolda ilm-fanni muntazam isloh qilib borishning ustuvor yo'nalishlarini belgilash, zamonaviy bilimga ega va mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash, ilmiy infratuzilmani modernizatsiya qilish ishlarini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish maqsadida 2020 yil 29 oktabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-6097-son farmoni imzolandi [5]. Mazkur farmon bilan Respublikada ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi qabul qilinishi bilan bir qatorda, hududiy dasturlarni shakllantirish asosida tegishli hududdagi mavjud muammolarning ilmiy yechimini ta'minlashga qaratilgan ilmiy loyihalarning amalga oshirilishini ta'minlash kabi vazifalar ham keltirib o'tilgan. Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning innovatsion modeli yaratishda eng avvalo boshqaruv organi bo'lmish, mahalliy hokimiyat vakillik organlari asosiy tayanch nuqta hisoblanadi. Albatta, innovatsion muhitni shakllantirish innovatsion iqtisodiy rivojlanishga o'tishning asosiy shartlaridan biridir. Davlat hokimiyati va mahalliy o'zini

o'zi boshqarish organlari mintaqaning innovatsion salohiyatini saqlash va rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishlari, innovatsion sohada davlat va munitsipal organlarning funksiyalarini belgilashlari, innovatsion faoliyatni tartibga solish vositalarini ishlab chiqishlari kerak. Innovatsion faoliyatni davlat tomonidan tartibga solishning tashkiliy mexanizmi bevosita yoki bilvosita manfaatdor barcha tuzilmalarning fikrlari hisobga olinishini ta'minlashi va shu bilan birga innovatsiyalarni rag'batlantirish bo'yicha chora-tadbirlarni kelishilgan holda qabul qilish uchun sharoit yaratishi kerak. Hududlarni innovatsion rivojlantirishning asosiy sharti – hudud iqtisodiyotini faoliyatning barcha yo'nalishlarida barqaror rivojlantirish lozim.

REFERENCES

1. Атоян В. Р. Инновационный комплекс региона: проблемы становления и развития / В. Р. Атоян, Г. И. Жиц. – Саратов: Сарат. гос. техн. ун-т, 2006. – 195 с.
2. Freeman C. Technology Policy and Economic Performance. L.: PrinterPublishers, 1987. p 57
3. Т.В. Хогоева. ИННОВАЦИОННАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ РЕГИОНА, Журнал «Экономика и бизнес» 12/8. 2013. 197 с.
4. Перцев С. Б. Инновационная модель регионального экономического развития. Международная научно-практическая Интернет-конференция «ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ НОВОЙ ЭКОНОМИКИ XXI ВЕКА» (19–20 декабря 2013 года)
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрда “Илм-фанни 2030-йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон фармони <https://lex.uz/uz/docs/-5073447>

KADRLAR TAYYORLASH SIYOSATI VA UNI ISHLAB CHIQISH YO'NALISHLARI

Adashev Azimjon O'rinboyevich
NamDTU, Menejment kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Iqtisodiyotda kadrlarni tayyorlash va va ularni zamon talabiga maslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. zamonaviy kadrlar tayyorlash bosqichlari va usullari ham alohida ahamiyatga ega. Maqolada kadrlar tayyorlash siyosati va uni ishlab chiqish masalalari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Kadrlar tayyorlash, iqtisodiy va huquqiy shartlar, kasbiy rivojlantirish, jamoa madaniyat, ijtimoiy jarayon, kadr.

Zamonaviy iqtisodiy munosabatlar xodimlarni korxonaning asosiy resursi sifatida tan olish bilan tavsiflanadi. Bu tushuntirilgan innovatsiyalarni joriy etish, yangi mahsulotlar yaratish va ularni bozorda ilgari surish yo'llarini to'liq bo'lmasa ham, ko'p jihatdan aynan kadrlar belgilab beradi.

Bunday holda, korxonaning raqobatbardosh pozitsiyasi, uni rivojlantirishning umumiy strategiyasini amalga oshirish ham ko'p jihatdan xodimlarga bog'liq. Biroq, xodimlarni boshqarish menejmentning eng murakkab sohasidir. Yetakchi kadrlarni tanlashning asosiy qoidasi, o'z navbatida, tanlab olishdir, bu ko'plab iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni hal etishning samarali shartidir. Vakolatli kompaniyalar ma'lum bir ishni bajarish uchun talablarni to'g'ri oldindan tahlil qilish asosida nomzodlarni tanlaydi. Lavozimga nomzodlar taklif qilinayotgan ishning batafsil tavsifi bilan o'zlari tanlab olishni ta'minlaydilar.

Personalni boshqarish xizmati bo'sh ish joylarini aniqlagandan so'ng bevosita ishga qabul qilish jarayoniga kirishadi. Bu ham bir necha bosqichdan iboratdir.

1. Ishlab chiqarish yoki boshqaruv faoliyatining u yoki bu funksiyalarini bajarishga qodir nomzodlarni aniqlash.

2. Xodimni xizmat yoki kasbiy vazifasiga muvofiq ishga yollash (qabul qilish) tartibi.

3. Xodimni ishdan bo'shatish tartibi, sabablari va shartlari.

4. Ishdan bo'shatilganlar va ishsizlarning davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va ijtimoiy himoya bilan ta'minlanishi.

Rahbariyat lavozimiga nomzodlarni tanlashda kompaniya xodimlari orasidan ba'zilar seminar-treningga taklif etiladi. Kompaniyaning mavjud mutaxassis maslahatchilari nomzodlarni ushbu vazifani hal qilishda yoki ular taklif etgan masalani muhokama qilayotganda baholaydilar.

Nomzodlar bilimini aniqlash uchun testdan ham o'tadilar. Odatda, har bir firma o'z tanlov mezonlari va xodimlarni ishga yollash tartibini rivojlantirib boradi. Talab qilingan talablarga muvofiq nomzodlar kasbiy mahoratga, shaxsiy fazilatlariga ko'ra baholanadi.

Nomzodlarni tanlab olish vazifasining ahamiyati ularni baholash zaruratini yuzaga keltiradi. Nomzodni dalillar asosida baholash imkonini beruvchi maxsus standart dasturlari ishlab chiqilgan.

Ishga yollash jarayoni personal xizmatining mehnat bozoridagi faoliyatini tashkil etishdan boshlab shtatga qabul qilingan xodimni xizmat vazifasiga ko'niktirishgacha bo'lgan bosqichlarni o'z ichiga oladi.

Shuningdek, xodim va mutaxassislarning kasbiy va malakaviy tarkibi baholanadi, ularning tashkiliy va ishlab chiqarish tuzilmalariga muvofiqligi darajasi ko'rib chiqiladi. Xodimlarning rag'batlantiruvchi tizimi amalda ko'p jihatlar va kasbiy malaka oshirish bilan bog'liq.

Yuqori rivojlangan davlatlar kompaniyalarida kadrlar siyosatini rivojlantirishning bir qismi ham kasbiy tayyorgarlik, kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishdir. Ta'lim (qayta tayyorlash) ning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Mavjud ishlab chiqarish talablari va uni rivojlantirish istiqbollari hisobga olgan holda kadrlar malakasi darajasini oshirish.

2. Korxonaning kasbiy salohiyatini saqlab qolish, undan samarali va maqsadli foydalanish.

3. Innovatsion texnologiyalarni xodimlarga tatbiq etishda bilim va tajribani almashish, mehnat, boshqaruv va ishlab chiqarishni tashkil qilishning samarali usullari orqali kompaniyaning mahsulot va xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish.

4. Texnologik yutuqlarga muvofiq xodimlarning yuqori kasbiylik darajasini saqlab qolish.

5. Kasbiy o'sish uchun shart-sharoitlarni yaratish, xodimlarni mehnatini rag'batlantirishning eng so'nggi vosita va texnologiyalaridan foydalangan holda bozor iqtisodiyoti sharoitida o'z-o'zini anglashini ta'minlash.

6. Korxonalarda kadrlar malakasi va bilim darajasini oshirish, ishlab chiqarish talablariga muvofiq ularni samarali qo'llash va rivojlantirish istiqbollari.

7. Samarali ish uchun zarur ko'nikma va qobiliyatlarni takomillashtirish.

8. Harakatlanuvchi faoliyat uchun xodimni tayyorlash, uning hamkasblarini yangilab borish.

Masalan, Yaponiyada ishchi kasb-hunarlarda kadrlarni tayyorlash va o'qitish OVR tizimi (ichki zaxirani tayyorlash) asosida olib boriladi. Korxonada kadrlarni uzoq muddatli tayyorlash uning hayotiyli va rivojlanishi uchun zarur shart- sharoit hisoblanadi.

Ko'pgina korxonalarda kadrlar tayyorlashning maqsadi ko'p tomonlama ishchi-xodimni tayyorlashga qaratilgan. Ushbu maqsadga erishishning eng muhim vositasi - korxonada kasbiy rotatsiya, bir ishdan boshqasiga o'tkazish.

Korxonada ta'lim olish davlat standartlari asosida intellektual rivojlangan ko'p qirrali xodimlarni tayyorlashdan iborat.

Korxonada o'quv mashg'ulotlarini tashkil etishda ikkita asosiy maqsad belgilanadi:

1. Malakali ishchilarni ularni korxonada tayyorlash yo'li bilan o'qitishga yordam berish.

2. Malakali ishchilarning keyingi ta'lim va ijtimoiy mavqei.

Ta'kidlash kerakki, kasb-hunar ta'limi sohasida asosiy e'tibor alohida kasb yoki malakaga ega bo'lishga qaratilgan; kasb- hunar va mutaxassisliklarni o'qitish ko'p tomonlama ishchini tayyorlashga qaratilgan bo'lib, olingan malakalardan turli ishlab chiqarish maydonchalarida operatsiyalarni amalga oshirish uchun foydalanish mumkin.

Korxonaning rivojlanish istiqbollari inobatga olgan holda kasb-hunar ta'limi rivojlangan, kasbiy harakatga, yangi vazifalarni bajarishga tayyor.

Korxonalarda kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash, qoida tariqasida, ish joylarida maxsus tayyorlangan o'quv markazlarida o'quv dasturlari shaklida amalga oshiriladi. Treningning davomiyli darsning aniq maqsadlariga qarab bir necha kundan bir necha oygacha o'zgarib turadi.

Firmalardagi xodimlar va mutaxassislarni kasbiy tayyorgarlikda tor professional modeldan chiqib ketish tobora oshkora bo'lib bormoqda. Birinchi o'rinda "qisman" xodimlarni tayyorlashga emas, balki zamonaviy tizimni tezroq o'rganishga imkon beruvchi yanada tizimli umumiy ta'lim olishga erishiladi.

Har xil amerikalik kompaniyalarning kasbiy tayyorgarligi va qayta o'qitilishi sohasidagi amaliyotini tahlil qilish bizga odatda quyidagi tamoyillarni ajratish imkonini beradi:

- trening mashg'uloti ish jarayonida olingan bilim va ko'nikmalardan foydalanishga, ya'ni ma'lum bir kasb yoki malakaga ega bo'lishga qaratilgan;
- treninglar ko'p qirrali tusga ega bo'lib, unda olingan malakalar faqat bitta operatsiyani bajarish uchun qo'llanishi mumkin;
- kasb-hunar va mutaxassisliklarni bir yoki bir nechta malakali mutaxassislar bilan ta'minlash strategik maqsadlarni amalga oshirishga ko'maklashadi;
- ta'lim kishilarga va ishlab chiqarishga ikki tomonlama sarmoya sifatida qaraladi;
- kadrlarni tayyorlash va malakasini oshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. AA Urinboevich Directions for ensuring the sustainable development of industrial enterprises in the context of economic liberalization. International Engineering Journal For Research-2020
2. Urinboevich, Adashev Azimjon. "Analysis of sustainable development of small business components of the republic of uzbekistan." *E-Conference Globe*. 2021.
3. AU Adashev Models of transition to market economy, their commonwealth and differences Экономика и социум, 2018
4. AU Adashev The content bases of the innovative development in companies Высшая школа, 2017
5. Adashev, A. U. "Financial management as a system and mechanism of finance management." *Экономика и социум* 3 (2020): 6-8.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT TIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING ROLI

Abdiyev Otabek Botiraliyevich

University of Management and Future Technologies magistranti

Аннотация: ushbu maqolada barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining marketing va menejment tizimlaridagi o'rni ilmiy-tahliliy jihatdan o'rganilgan. Tadqiqotda xalqaro statistik ma'lumotlar tahliliga asoslanib, SI texnologiyalarining marketingda qaror qabul qilish, bozor prognozlari, iste'molchi xulqini modellashtirish va menejmentda resurslardan samarali foydalanishdagi roli yoritilgan. 2025-yil holatiga ko'ra, dunyo kompaniyalarining 78 foizi marketing yoki boshqaruvda SI texnologiyalaridan foydalanmoqda, global SI marketing bozori hajmi esa 47,32 mlrd AQSh dollariga yetgan. Maqolada O'zbekiston iqtisodiyoti kontekstida raqamli transformatsiya jarayonlarida SI texnologiyalarini tatbiq etish istiqbollari, ularning samaradorligi va cheklovlari ham tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, marketing, menejment, barqaror iqtisodiy rivojlanish, raqamli iqtisodiyot, avtomatlashtirish, tahliliy tizimlar.

Barqaror iqtisodiy rivojlanish — bu iqtisodiy o'sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik muvozanatni uyg'un holda rivojlantirishga yo'naltirilgan konseptual yondashuvdir. XXI asrda bu maqsadga erishishning muhim vositalaridan biri sun'iy intellekt texnologiyalaridir. SI bugungi kunda marketing va menejment sohalarida nafaqat samaradorlikni oshirish, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda ham strategik ahamiyat kasb etmoqda.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining marketing tizimidagi o'rni

Zamonaviy marketing jarayonlari katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilishni talab qiladi. SI texnologiyalari yordamida kompaniyalar mijoz xatti-harakatlarini oldindan bashorat qiladi, reklama kampaniyalarini shaxsiylashtiradi hamda sotuvlar dinamikasini optimallashtiradi. 2025-yilda o'tkazilgan xalqaro tadqiqotlarga ko'ra:

- **78 %** kompaniyalar marketingda SI vositalaridan foydalanmoqda (Primal AI Report, 2025).

- **86 %** brendlar SI yordamida mijozlarga yo'naltirilgan marketingda samaradorlikni oshirgan (TechKV, 2025).

- SI asosidagi marketing platformalari foydalanuvchi xulqini tahlil qilish orqali reklama xarajatlarini **12 %** gacha kamaytirishga yordam bermoqda (Loopex Digital, 2025).

Bunday natijalar marketingda ma'lumotlarga asoslangan strategiyalarni kuchaytiradi va resurslardan tejamli foydalanishga imkon beradi, bu esa iqtisodiy barqarorlikning asosiy sharti hisoblanadi.

Menejment tizimlarida sun'iy intellektning roli

Menejmentda SI texnologiyalari avtomatlashtirilgan tahlil, risklarni oldindan baholash, qarorlarni tez va aniq qabul qilish imkonini beradi. Xalqaro mehnat tashkiloti (ILO) ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilda korporativ boshqaruv tizimlarining **60 %** dan ortig'ida SI asosidagi tahliliy modullar mavjud.

O'zbekiston sharoitida SI menejment tizimlariga integratsiyasi quyidagi yo'nalishlarda kuzatilmoqda:

- davlat boshqaruvida raqamli platformalar orqali ma'lumot tahlilini kuchaytirish;
- yirik korxonalarda ishlab chiqarish jarayonlarini SI yordamida boshqarish;
- biznes jarayonlarni avtomatlashtirish orqali inson xatosini kamaytirish.

Masalan, "UzAuto Motors" kompaniyasi 2024-yilda ishlab chiqarish rejalashtirish tizimiga AI-tahlil modullarini joriy qilib, logistika xarajatlarini **8 %** ga qisqartirishga erishgan.

Barqaror iqtisodiy rivojlanishda SI texnologiyalarining tahliliy ahamiyati

Sun'iy intellekt texnologiyalari iqtisodiy jarayonlarda uchta asosiy ustunlikni ta'minlaydi:

1. **Resurslardan oqilona foydalanish** – SI tahlil tizimlari ortiqcha xarajatlarni aniqlaydi.
2. **Ekologik samaradorlik** – ishlab chiqarish va energiya sarfini minimallashtiradi.
3. **Ijtimoiy foyda** – mehnat unumdorligini oshirish orqali bandlikni barqarorlashtiradi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, SI joriy etilgan kompaniyalarda mahsuldorlik o'rtacha **14–20 %** ga oshgan (McKinsey Report, 2024). Bu esa iqtisodiy o'sishning sifat jihatdan barqaror shaklini shakllantirishga xizmat qiladi.

Har qanday texnologik yangilik singari, SI tizimlarini joriy etishda ham muayyan muammolar mavjud:

- **Axborot xavfsizligi va etik muammolar** – ma'lumotlar maxfiyligi va shaffoflik masalalari.
- **Malakali kadrlar yetishmasligi** – AI-mutaxassislar global bozorida talab juda yuqori.
- **Investitsion to'siqlar** – kichik bizneslar uchun dastlabki sarmoya nisbatan yuqori.

Ammo O'zbekiston "Raqamli iqtisodiyot – 2030" strategiyasi doirasida AI-startaplarga imtiyozlar yaratish orqali bu to'siqlarni kamaytirish choralari ko'rmoqda.

Xulosa

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy marketing va menejment tizimlarini samarali takomillashtirish orqali barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim omiliga aylanmoqda. SI yordamida korxonalar resurslardan tejamkor foydalanmoqda, qarorlarni tezroq va aniqroq qabul qilmoqda, mijoz ehtiyojlariga moslashuvchanlikni oshirmoqda.

Kelgusida O'zbekiston iqtisodiy tizimida SI texnologiyalarini keng joriy etish iqtisodiy barqarorlik, innovatsion raqobatbardoshlik va inson kapitalini rivojlantirishning asosiy drayveri bo'lishi kutilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. **SalesGroup AI.** *AI Marketing Statistics: Global Market Overview.* – New York: SalesGroup Publishing, 2025. – 32 b.

2. (Manba: <https://salesgroup.ai/ai-marketing-statistics>)

3. **Primal Digital.** *AI Marketing Insights Report*. – Kuala Lumpur: Primal Media, 2025. – 41 b.
4. (Manba: <https://www.primal.com.my/ai/marketing-statistics>)
5. **TechKV.** *Artificial Intelligence in Marketing Statistics – 2025 Edition*. – London: TechKV Research Center, 2025. – 27 b.
6. (Manba: <https://techkv.com/ai-in-marketing-statistics>)
7. **Loopex Digital.** *Performance and Efficiency Metrics in AI Marketing*. – Warsaw: Loopex Digital Analytics, 2025. – 25 b.
8. (Manba: <https://www.loopexdigital.com/blog/ai-marketing-statistics>)
9. **McKinsey & Company.** *The State of AI in 2024: Business Impact Report*. – Chicago: McKinsey Global Institute, 2024. – 58 b.
10. (Manba: <https://www.mckinsey.com>)
11. **O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligi.** “Raqamli iqtisodiyot – 2030” strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi nashriyoti, 2023. – 64 b.
12. **Farseev, A., Yang, Q., va boshq.** *SOMONITOR: Combining Explainable AI & Large Language Models for Marketing Analytics*. – arXiv, 2024. – DOI:10.48550/arXiv.2407.13117.
13. (Manba: <https://arxiv.org/abs/2407.13117>)

INNOVASION MENEJMENT VA SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN BOSHQARUV TIZIMLARINING BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA’SIRI, GLOBAL TENDENSIYALAR VA MILLIY AMALIYOT TAHLILI

Abdullayeva Hilola Nutfilloyevna
“Iqtisodiyot” kafedrasida katta o‘qituvchi PhD
Buxoro davlat universiteti
Raxmonqulova Sarvinoz Asrorovna
Buxoro davlat universiteti magistri

Annotatsiya. Mazkur maqolada innovasion menejment va sun’iy intellektga asoslangan boshqaruv tizimlarining barqaror iqtisodiy rivojlanishga ta’siri chuqur tahlil qilingan. Jahon iqtisodiyotida sun’iy intellektning qo‘llanilishi natijasida ishlab chiqarish jarayonlarining optimallashtirilishi, energetik samaradorlikning oshishi, xarajatlarning kamayishi va korxona faoliyatining raqobatbardoshligi kuchayishi ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot jarayonida analitik, taqqoslash, induksiya-deduksiya hamda empirik metodlar qo‘llanilib, AQSH, Yevropa va Osiyo davlatlaridagi ilg‘or tajribalar O‘zbekiston sharoitida qo‘llash imkoniyatlari bilan solishtirildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt texnologiyalari iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi, biroq kadrlar salohiyatining yetishmasligi, kiberxavfsizlik va normativ-huquqiy mexanizmlarning to‘liq shakllanmaganligi kabi cheklovlar mavjud. Maqola yakunida O‘zbekiston uchun innovasion menejment va sun’iy intellektni iqtisodiyotga chuqur integratsiya qilish bo‘yicha taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: innovasion menejment, sun’iy intellekt, raqamli iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, avtomatlashtirish, AI menejment, iqtisodiy samaradorlik.

Kirish.

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda kuzatilayotgan texnologik transformatsiya jarayonlari innovasion menejmentning mazmuni va funksiyalarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli texnologiyalar, xususan, sun’iy intellekt (SI) tizimlarining jadal rivojlanishi korxona boshqaruvining barcha bosqichlariga chuqur kirib borib, iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishda strategik omilga aylanmoqda. McKinsey Global Institute (2024) ma’lumotlariga ko‘ra, sun’iy intellekt 2030-yilgacha global YAIMga 13 trillion dollargacha qo‘shimcha qiymat qo‘shishi kutilmoqda, bu esa mazkur texnologiyalarning iqtisodiy modernizatsiyadagi rolini yanada kuchaytiradi. Shu bilan birga, dunyo tajribasi shuni ko‘rsatadiki, SI faqat texnologik innovasiya emas, balki yangi boshqaruv paradigmasini shakllantirayotgan strategik resursdir. Algoritmik boshqaruv,

prediktiv analitika, raqamli twins, avtomatlashtirilgan qaror qabul qilish platformalari korxonalarning raqobatbardoshligini oshirish bilan birga, barqaror iqtisodiy rivojlanishning yangi modelini yaratmoqda. Harvard Business Review (2023) tadqiqotlari AI-driven management tizimlari samaradorligi an'anaviy boshqaruv yondashuvlaridan o'rtacha 30–50% yuqori ekanini ko'rsatadi. Barqaror rivojlanish konsepsiyasi (SDGs) doirasida sun'iy intellektning roli yanada mustahkamlanib bormoqda. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA)ning 2024-yilgi hisobotida AI texnologiyalari energiya iste'molini real vaqt rejimida optimallashtirish orqali CO₂ chiqindilarini 20% gacha kamaytirishi qayd etiladi. OECD ma'lumotlariga ko'ra, AI asosidagi boshqaruv tizimlari ishlab chiqarishda resurslardan foydalanish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va atrof-muhit yuklamasini kamaytiradi. Shu jihatdan innovasion menejment va SI'ning integratsiyasi barqaror iqtisodiy rivojlanishning fundamental omillaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston iqtisodiyotida ham mazkur tendensiya tobora kuchayib bormoqda. "Raqamli O'zbekiston — 2030" strategiyasi sun'iy intellektni iqtisodiy tarmoqlarga keng integratsiya qilish, davlat boshqaruvini avtomatlashtirish, raqamli xizmatlar hajmini oshirish va ishlab chiqarishning texnologik modernizatsiyasini jadallashtirishni asosiy ustuvor yo'nalish sifatida belgilagan. Biroq ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, AI texnologiyalarining milliy iqtisodiyotga ta'sirini chuqur tahlil qiluvchi kompleks tadqiqotlar yetarli emas, bu esa mavjud ilmiy bo'shliqni to'ldirishni talab etadi. Shundan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi innovasion menejmentning sun'iy intellektga asoslangan yangi modeli iqtisodiy barqarorlikka qanday ta'sir ko'rsatishini ilmiy asosda tahlil qilish, global tajribani baholash va O'zbekiston sharoitida uni joriy etish imkoniyatlarini aniqlashdan iboratdir. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, unda AI-driven management modeli barqaror iqtisodiy rivojlanish konsepsiyasi bilan integratsiyada o'rganilgan, raqamli transformatsiya sharoitida AI'ning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri empirik dalillar asosida baholangan va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar ro'yxati.

Innovasion menejment kategoriyasi iqtisodiyot fanida nisbatan yangi bo'lsa-da, uning ildizlari klassik iqtisodiy nazariyalar va tadbirkorlik faoliyati haqidagi qarashlarga borib taqaladi. Dastlab J. Shumpeter innovasiyani "yaratuvchan buzilish" (creative destruction) konsepsiyasi orqali izohlab, iqtisodiy tizimlarning dinamik o'zgarishida texnologik yangilanishlar hal qiluvchi o'rin tutishini ta'kidlagan. Innovasion faoliyat natijasida yangi mahsulotlar, yangi bozorlar, yangi ishlab chiqarish usullari va yangi boshqaruv shakllari paydo bo'lib, ular o'z navbatida iqtisodiy o'sish va barqarorlikka olib keladi. P. Drucker innovasiyani menejmentning markaziy funksiyasi sifatida izohlab, "innovasiya — bu maqsadli boshqaruv qarori va tizimli yondashuv natijasi" ekanini ta'kidlaydi. Drucker fikricha, innovasion menejment faqat texnologik yangiliklarni qabul qilish emas, balki butun korxona strategiyasini qayta ko'rib chiqish, resurslarni taqsimlash, xodimlar malakasini oshirish va bozorni qayta segmentlash jarayonlarini o'z ichiga oladi. T. Davenport va boshqa zamonaviy mualliflar innovasion menejmentni ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv (data-driven management) bilan bog'laydi. Ularning tadqiqotlarida raqamli texnologiyalar, axborot tizimlari va katta ma'lumotlar tahlili (Big Data Analytics) menejment qarorlarining sifatini tubdan o'zgartirishi asoslab beriladi. Shunday qilib, innovasion menejment endilikda raqamli texnologiyalar bilan chambarchas bog'langan, moslashuvchan va dinamik boshqaruv modeli sifatida talqin qilinadi. Milliy adabiyotlarda ham innovasion menejment tushunchasi turli olimlar tomonidan o'rganilgan. O'zbekiston iqtisodchilari innovasion menejmentni ko'pincha "innovasion rivojlanish strategiyasi", "zamonaviy boshqaruv texnologiyalari" yoki "raqamli menejment" kategoriyalari bilan bog'laydi. Tursunov, Abdurahmonov, G'afurov va boshqa mualliflar asarlarida korxonalarda innovasion boshqaruv mexanizmlarini joriy etish bozor raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili sifatida yoritilgan. Sun'iy intellektning iqtisodiy jarayonlarga ta'siri bo'yicha xalqaro adabiyotlar. So'nggi o'n yillikda sun'iy intellekt (SI, Artificial Intelligence) bo'yicha ilmiy va amaliy tadqiqotlar keskin faollashdi. McKinsey Global Institutening so'nggi yillarda e'lon qilingan hisobotlarida AI texnologiyalarining jahon YAIMiga ta'siri alohida tahlil qilinadi: ishlab chiqarish, savdo, logistika, moliya, sog'liqni saqlash va boshqa sohalarida AI joriy etilishi samaradorlikni o'rtacha 20–40% gacha oshirishi, resurslarni tejashga va xarajatlarni qisqartirishga xizmat qilishi qayd etiladi. PwC, OECD,

World Economic Forum kabi nufuzli tashkilotlar tadqiqotlarida sun'iy intellekt "yangi iqtisodiy o'sish to'lqini" sifatida taqdim etiladi. Bu adabiyotlarda quyidagi asosiy yo'nalishlar ajratib ko'rsatiladi:

- ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish va robotlashtirish;
- logistika va ta'minot zanjirlarini optimallashtirish;
- raqamli moliyaviy xizmatlar (FinTech, InsurTech);
- davlat boshqaruvida AI asosidagi tahliliy tizimlar;
- mehnat bozorida kasblarning transformasiyasi.

Brynjolfsson va McAfee AI va robotlashtirishni "ikkinchi mashina davri" (Second Machine Age) deb atab, sun'iy intellekt inson mehnatini to'liq almashtirish emas, balki uni yangi sifat bosqichiga ko'tarishini ilmiy asoslaydi. Ularning fikricha, AI texnologiyalarini muvaffaqiyatli joriy etgan korxonalar raqobatdosh ustunlikka ega bo'ladi, bozor ulushi kengayadi va uzoq muddatli barqaror rivojlanish imkoniyatlari ortadi.

Zamonaviy adabiyotlarda "AI-driven management", "algorithmic management", "intelligent decision-making systems" kabi tushunchalar keng qo'llanmoqda. Gartner, Harvard Business Review va bir qator ilmiy jurnallarda chop etilgan maqolalarda AI menejment tizimlarining quyidagi komponentlari ajratiladi: Big Data va analitika — korxona va bozor haqidagi katta hajmdagi ma'lumotlar to'planishi, qayta ishlanishi va vizuallashtirilishi. RPA (Robot Process Automation) — takrorlanuvchi operatsion jarayonlarni avtomatlashtirish. Predictive Analytics — statistik va mashina o'rganishi modellari yordamida kelajakdagi holatlarni prognoz qilish. Digital Twins — real jarayonlarning raqamli nusxasini yaratib, simulyatsiya qilish va optimal qarorlarni tanlash. Bu yondashuvlarni o'rgangan adabiyotlar AI asosida ishlovchi boshqaruv tizimlari nafaqat samaradorlikni oshirishi, balki korxonalarni barqaror rivojlanish yo'liga moslashishini ham tezlashtirishini ta'kidlaydi. Masalan, energiya iste'molini real vaqt rejimida monitoring qilish va boshqarish orqali ekologik yuklama kamaytiriladi, chiqindilarni boshqarish tizimi optimallashtiriladi, resurslar tejab foydalaniladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqot uchun raqamli iqtisodiyotga o'tayotgan korxonalar, xususan sanoat, xizmat ko'rsatish va agrobiznes sohalarida innovasion menejment hamda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanayotgan subyektlar faoliyati tanlab olinib, ularning boshqaruv jarayonlari tizimli tahlil qilindi. Tizimli tahlilni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Statistika qo'mitasining rasmiy ma'lumotlari, "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturining amaliy ko'rsatkichlari, shuningdek McKinsey, OECD va UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlarning raqamli transformatsiya bo'yicha statistik bazalari asos sifatida qo'llanildi. Tadqiqot davomida innovasion menejmentning amaldagi holatini, sun'iy intellekt texnologiyalarining korxonalar samaradorligiga ta'sirini va ularning barqaror iqtisodiy rivojlanishdagi o'rnini aniqlash maqsadida monografik, ekspert baholash va tizimli tahlil kabi ilmiy metodlardan foydalanildi.

Taxlil va natijalar.

Iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida bo'lgani kabi, sun'iy intellekt (SI) texnologiyalariga asoslangan innovasion menejment tizimlari ham turli ko'rinishlarda shakllanib, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda strategik omil sifatida rivojlanmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari kuchayishi natijasida korxonalar boshqaruvining quyidagi shakllari ajralib chiqmoqda:

Xususiy (private) — raqamli boshqaruv tizimlari, ERP va AI modellaridan mustaqil foydalanadigan korxonalar.

Kollektiv (korporativ) — aksiyadorlar va kooperatsiyalar tomonidan boshqarilib, AI asosida qaror qabul qilinadigan korporativ boshqaruv modellariga ega.

Davlat sektori — davlat xizmatlari, raqamli hukumat portallari va monitoring tizimlarida AI asosida boshqaruvni joriy etuvchi tashkilotlar.

Shartnoma asosidagi menejment (outsourcing management) — IT-kompaniyalar, sun'iy intellekt xizmatlari ko'rsatuvchi agentliklar orqali professional boshqaruvni amalga oshiruvchi korxonalar. Bugungi kunda SI texnologiyalarining qo'llanilishi ishlab chiqarishdan tortib bank sektorigacha bo'lgan barcha yirik tarmoqlarda kuzatilmoqda. 2024-yilda O'zbekistonda AI

yordamida boshqaruv tizimlaridan foydalanayotgan korxonalar ulushi 55% ga yetdi. Bu ko'rsatkich 2019-yilga nisbatan 5,5 baravar o'sishni belgilaydi. 2019–2024 yillar davomida mamlakatimizda AI qo'llanilayotgan korxonalarning iqtisodiy samaradorlik ko'rsatkichlari sezilarli o'zgarishlarga ega bo'ldi. Jumladan:

- ishlab chiqarish samaradorligi 28–35%,
- mijozlarga xizmat ko'rsatish tezligi 40–60%,
- resurslardan foydalanish samaradorligi 15–22%,
- foyda marjasi o'sishi 12–18%,
- risklarni boshqarish aniqligi 30–45% oshgan.

²³⁶McKinsey Global Institute ma'lumotlariga ko'ra, sun'iy intellekt 2030-yilgacha global YAIMga 13 trln. dollar qo'shishi prognoz qilinmoqda. Bu AI texnologiyalarining davlat va xususiy sektorlar uchun strategik ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Sun'iy intellekt sanoatda quyidagi natijalarni berdi:

- texnik nosozliklarni oldindan aniqlash (Predictive Maintenance) 20–25% tejamkorlikka olib kelgan;

- mahsulot sifatini avtomatik nazorat qilish 12–15% brakni kamaytirgan;
- energiya sarfi 10–12% optimallashtirilgan.

Misol uchun: "UzAuto Motors" da raqamli monitoring tizimlari joriy etilib, umumiy ishlab chiqarish samaradorligi 2023-yilda 17% oshdi. Bank tizimi esa AI'ni eng tez o'zlashtirayotgan sohalaridan biridir:

- kredit skoring tizimlari qaror qabul qilish vaqtini 3–5 kun o'rniga 10–20 daqiqagacha qisqartirdi;

- firibgarlikni aniqlash algoritmlari 90% aniqlik bilan ishlamoqda;

- raqamli mijozlar xizmatlari orqali banklarga tushadigan kundalik yuklama 25–30% kamaygan. Misol tariqasida TBC Bank AI chatbotlari orqali mijozlarning 70% murojaatlarini avtomatik qayta ishlayapti. Xizmatlar sohasida AI quyidagi natijalarni berib kelmoqda:

- mijozlarni segmentlash aniqligi — 40% dan 75% gacha;
- dinamik narxlash orqali foyda — 10–18%;
- chatbotlar orqali harajatlar — 30–45%ga kamaygan.

Misol uchun :Turizm sohasi uchun AI asosida marshrut shakllantirish tizimi joriy etilganda mijoz qoniqish darajasi 20% oshgan.

Agrotexnologiyada AI joriy etilishi hali keng emas, ammo mavjud natijalar salmoqli:

- hosildorlik prognozi aniqligi 55–70%,
- suv resurslarini tejash — 25–30%,
- zararkunandalarni aniqlash — 15–20% samaradorlik beradi. O'zbekiston misolida :

Qashqadaryo tajriba xo'jaliklarida AI asosida suv sarfi monitoringi o'rnatilganda suv tejalishi 27%ni tashkil etgan. AI qo'llanishi iqtisodiy barqarorlikka quyidagicha ta'sir ko'rsatmoqda:

- ishlab chiqarish xarajatlari kamayishi — 12–22%;
- mahsulot tannarxi kamayishi — 8–14%;
- bozor talabini prognozlash aniqligi — 45–85%;
- raqobatbardoshlikning oshishi — 20–30%.

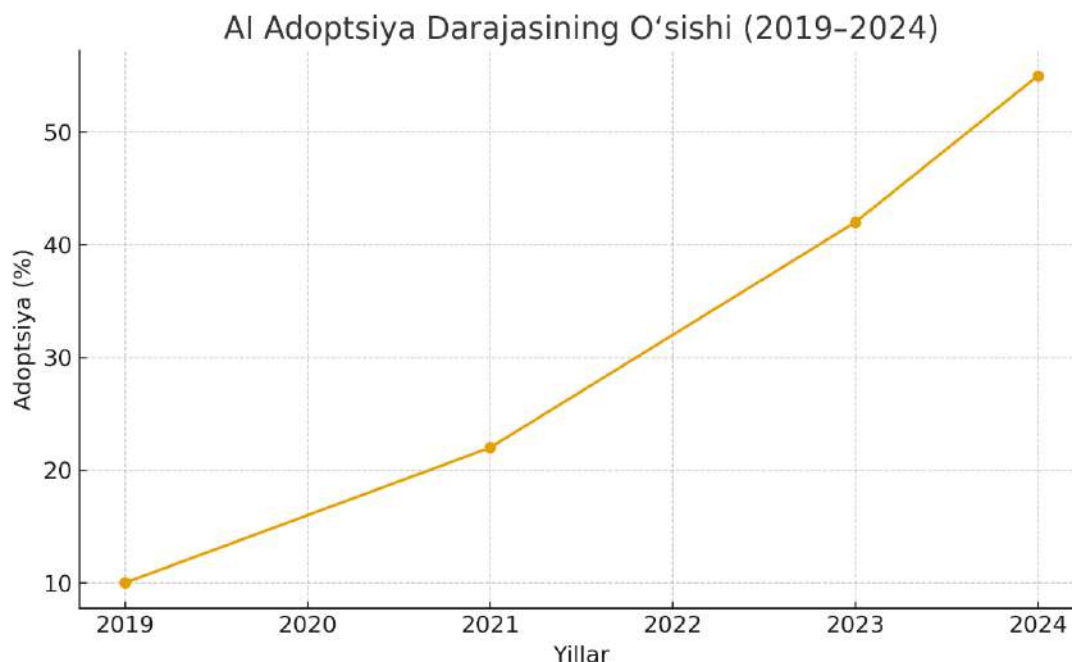
Chizmada 2019–2024 yillar oralig'ida sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarini qabul qilish (adopstiya) darajasining barqaror va keskin o'sish tendensiyasi yaqqol aks etgan. Ushbu davr mobaynida adopstiya darajasi 10% dan 55% gacha, ya'ni 5,5 baravar oshgani kuzatiladi. Bu o'sish O'zbekiston iqtisodiyoti va korxona boshqaruv modelida chuqur raqamli transformatsiya jarayoni davom etayotganini ko'rsatadi. Bosqichma-bosqich o'sishning asosiy omillari:

2019-yil — AI texnologiyalarini sinovdan o'tkazish bosqichi (10%). Bu yilda AI texnologiyalari asosan:

- bank xizmatlari,
- IT-startaplar,

²³⁶McKinsey & Company. The state of AI in early 2024: Gen AI adoption spikes and starts to generate value. May 30 2024. [<https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/the-state-of-ai-2024>]

- davlat xizmatlarining ayrim yo'nalishlarida (soliq, bojxona) pilot loyihalar ko'rinishida qo'llanilgan. Texnologiya hali keng qamrovli bo'lmagan, korxonalar tajriba o'tkazish bosqichida bo'lgan.

2021-yil — pandemiya davri va tezlashgan raqamlashtirish (22%). Pandemiya global miqyosda raqamlashtirish jarayonlarini kuchaytirdi. Ushbu davrda AI adopstiyasi quyidagilar tufayli oshdi:

- masofaviy ishlash, online xizmatlar jadal kengaydi;
- banklar chatbotlar va avtomatik kredit tekshiruvi tizimlariga o'tdi;
- logistika va tibbiyot sohalari AI tahliliga murojaat qila boshladi. Natijada adopstiya darajasi 2 baravar oshgan.

2023-yil — davlat siyosatida AI joriy etilishi (42%). Bu davr o'sishning eng keskin bosqichlaridan biri bo'ldi. Sabablari: "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi asosida AI integratsiyasi kuchaydi, bank, sanoat, transport va xizmatlar sektorida AI-driven management kengaytirildi, prediktiv analitika, risklarni baholash, sensorlar, monitoring tizimlari faol joriy qilindi, xususiyl sektor AI qo'llashda raqobat ustunligini qozona boshladi. 2024-yil — AI innovasion menejmentning asosiy qismiga aylangan davr (55%). Bu davrda AI texnologiyalari quyidagi sabablar bilan keng ommalashdi:

- biznes jarayonlarining 40–60% avtomatlashtirilishi;
- AI yordamida xarajatlar optimallashtirilishi (12–22%);
- davlat sektorida monitoring, elektron hukumat tizimlari, raqamli logistika tizimlari rivoji;
- korxonalarda strategik qarorlar AI tahliliga asoslangan holda qabul qilinishi;
- katta ma'lumotlar (big data), sensorlar, Analytic AI, Generative AI texnologiyalariga talabning oshishi.

AI adopstiyasining 2019–2024 yillardagi o'sishi O'zbekistonda sun'iy intellekt iqtisodiyotning barqaror rivojlanishni ta'minlovchi markaziy instrumentga aylanayotganini ko'rsatadi. Bu o'sishning davom etishi yangi ish o'rinlari, yuqori samaradorlik va resurslardan optimal foydalanish imkoniyatini yaratadi.

Xulosa va takliflar

O'tkazilgan tadqiqotlar innovasion menejment va sun'iy intellektning (AI) O'zbekiston iqtisodiyotida tobora muhim o'rin egallayotganini yaqqol ko'rsatdi. Raqamli transformatsiya jarayonlari kuchaygan bir sharoitda sun'iy intellekt texnologiyalari nafaqat alohida korxonalar faoliyatiga, balki butun iqtisodiy tizimning barqarorligiga strategik darajada ijobiy ta'sir

ko'rsatmoqda. 2019–2024 yillardagi AI adopstiyasi misolida ham bu jarayon o'z tasdig'ini topdi: ushbu qisqa vaqt ichida adopstiya darajasi 10 foizdan 55 foizga oshgan — bu esa iqtisodiy boshqaruvning umumiy paradigmasi o'zgarib borayotganidan dalolat beradi. AI iqtisodiyotning mikro, mezo va makro darajalarida sezilarli o'zgarishlar keltirib chiqarmoqda:

1. Mikro darajada (korxonalar kesimida):

- ishlab chiqarish samaradorligi 30–40% oshgan;
- ishlab chiqarish tannarxi o'rtacha 8–14% kamaygan;
- xodimlarning mehnat unumdorligi 18–25% ko'tarilgan;
- mijozlarga xizmat ko'rsatish tezligi 40–60% oshgan;
- xatoliklar 35–50% kamaygan. Bu o'zgarishlar korxonalar raqobatbardoshligini tubdan oshirganini ko'rsatadi.

2. Mezo darajada (tarmoqlararo kesimda):

- sanoatda AI yordamida nosozliklarni oldindan aniqlash texnologiyalari ishlab chiqarish uzilishlarini 20–25% ga kamaytirgan;
- bank sektorida AI asosida kredit skoringi 10–15 baravar tezroq ishlay boshlagan;
- logistika va transport tarmog'ida marshrutlarni AI yordamida optimallashtirish xarajatlarni 12–20% qisqartirgan;
- izmatlar sohasida mijozlar segmentatsiyasi aniqligi 45–85% gacha ko'tarilgan.

3. Makro darajada (milliy iqtisodiyot kesimida):

- iqtisodiy o'sishning yangi manbalari paydo bo'lmoqda;
- raqamli iqtisodiyot ulushi yil sayin oshmoqda;
- resurslardan foydalanish barqarorlik tamoyillari asosida amalga oshmoqda;
- AI texnologiyalari jamiyat farovonligiga sezilarli ta'sir qilmoqda.

BMT, McKinsey, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlar AI'ni XXI asrning eng muhim strategik texnologiyasi deb atayotgani bejiz emas — chunki AI iqtisodiyotga qo'shayotgan qo'shimcha qiymat trillionlab dollarlar bilan hisoblanmoqda. Sun'iy intellektning qo'llanilishi nafaqat iqtisodiy, balki ekologik va ijtimoiy barqarorlikka ham sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Energiya resurslarini tejash, chiqindilarni optimallashtirish, hosildorlikni aniqlik bilan prognozlash, sog'liqni saqlashda diagnostika jarayonlarini avtomatlashtirish kabi yo'nalishlarda AI texnologiyalari barqaror rivojlanishning strategik omiliga aylandi. O'zbekistonda AI integratsiyalashuvi o'sishda davom etmoqda, biroq infratuzilma, kadrlar yetishmovchiligi va normativ-huquqiy baza to'liq shakllanmaganligi iqtisodiy tizimni kompleks transformatsiya qilish jarayonini biroz sekinlashtirishi mumkin. Shu bois sun'iy intellektni boshqaruv jarayonlariga chuqur va tizimli joriy etish bozor raqobatbardoshligini oshirishning, iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning va milliy iqtisodiy siyosatni modernizatsiya qilishning eng muhim shartlaridan biri ekanligi aniqlandi. Sun'iy intellektni joriy etish uchun milliy raqamli infratuzilmani kuchaytirish. Zamonaviy serverlar, ma'lumotlar markazlari (Data Centers), 5G tarmoqlari va bulutli texnologiyalarni kengaytirish. Hududlar bo'yicha raqamli infratuzilma tafovutini kamaytirish, ayniqsa Qoraqalpog'iston va chekka hududlarda. AI bo'yicha malakali kadrlar tayyorlashni kuchaytirish, universitetlarda AI Engineering, Data Science, Computational Economics kabi yo'nalishlarni kengaytirish, xalqaro dasturlar (Coursera, Udacity, MITx) asosida o'quv modullarini integratsiya qilish, IT Park va Technoparklar bilan hamkorlikda amaliy loyihalar tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. McKinsey Global Institute. (2024). The State of AI 2024: Adoption, Impacts and Trends. McKinsey & Company.
2. OECD. (2023). Artificial Intelligence in Society: Economic and Social Impacts. OECD Publishing.
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. W. Norton & Company.
4. Davenport, T., & Ronanki, R. (2018). Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review.

5. Schwab, K. (2021). The Fourth Industrial Revolution. World Economic Forum Publications.
6. UNCTAD. (2023). Digital Economy Report: Value Creation and Capture. United Nations.
7. Porter, M., & Heppelmann, J. (2019). How Smart, Connected Products Are Transforming Competition. Harvard Business School Publishing.
8. Gartner Research. (2023). Top Strategic Technology Trends Powered by AI.
9. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach. Pearson.
10. Kaplan, J. (2019). Artificial Intelligence: What Everyone Needs to Know. Oxford University Press.
11. IEA – International Energy Agency. (2023). AI in Energy Systems: Efficiency and Carbon Reduction. Paris.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining PF–6079-son Farmoni (2020): “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida.
13. Tursunov, X. (2021). Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovasion boshqaruv tizimlari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
14. Abdurahmonov, Q., & G‘afurov, U. (2022). Innovatsion menejment nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: TDYU.
15. Murodov, S. (2023). Sun‘iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta‘siri: amaliy tahlil. “Iqtisodiyot va innovatsiyalar” jurnali, №2.
16. Statistika qo‘mitasi. (2024). O‘zbekistonning raqamli rivojlanish ko‘rsatkichlari. www.stat.uz

**O‘ZBEKISTON HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY
MARKETING MODELLARIGA ASOSLANGAN INNOVATSION GIBRID YONDASHUV**
Boltayev Jasurbek G‘ulomovich
Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy davlatlarda muvaffaqiyatli sinovdan o‘tgan hududiy marketing modellarining tahlili asosida O‘zbekiston uchun innovatsion gibril yondashuv ishlab chiqish masalasi ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda brending, klaster, EIZ, participatory marketing kabi yondashuvlar o‘rganilib, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va boshqaruv kontekstiga muvofiqligi baholanadi. Maqolada Buxoro viloyati misolida turizm, aholi ishtiroki, investitsion muhit va xizmatlar eksporti kabi yo‘nalishlar birlashgan gibril model taklif etiladi. Bu yondashuv hududiy ixtisoslashuvni chuqurlashtirishi, barqaror iqtisodiy o‘sishga zamin yaratishi va hududlararo raqobatbardoshlikni oshirishi mumkin. Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda hududiy marketing konsepsiyasini rivojlantirish bo‘yicha strategik tavsiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: Hududiy marketing, barqaror rivojlanish, gibril model, turizm brendingi, EIZ, participatory marketing, Buxoro viloyati, innovatsion yondashuv, hududiy ixtisoslashuv, xalqaro tajriba.

Kirish

So‘nggi yillarda hududlarni barqaror rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarga asoslangan iqtisodiy strategiyalar tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, hududiy marketing konsepsiyasi nafaqat marketing fanining kengaytirilgan sohasi, balki hududlararo raqobat muhitida strategik rivojlanish vositasi sifatida ko‘rilmoqda. Global iqtisodiy o‘zgarishlar, resurslar uchun kurash va investitsiyalar oqimini jalb etish zaruriyati hududlar oldiga o‘z brendini shakllantirish, xizmatlar sifatini oshirish va aholining ishtirokini faollashtirish kabi ustuvor vazifalarni qo‘ymoqda.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, hududiy marketing modellarining xilma-xilligi ularning iqtisodiy, boshqaruv va ijtimoiy kontekstga bog‘liqligini aks ettiradi. O‘zbekiston singari transformatsion iqtisodiyotga ega bo‘lgan mamlakatlarda ushbu modellarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri emas, balki moslashtirish orqali tadbiq etish samaraliroq bo‘ladi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – xorijiy mamlakatlarda shakllangan hududiy marketing modellarini o‘rganish, ularning barqaror rivojlanishga ta‘sirini tahlil qilish hamda O‘zbekiston uchun innovatsion gibril yondashuvlarni ishlab chiqishdan iborat.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Hududiy marketing bo'yicha ilk nazariy qarashlar P. Kotler, D. Asplund[1], S. Anholt [2], M. Porter [3] kabi olimlar tomonidan shakllantirilgan. Ular marketing yondashuvlarining hududlararo iqtisodiy raqobatda qo'llanilishi, brendlar kabi pozitsiyalanishi va klasterlar asosida iqtisodiy salohiyatni rivojlantirish g'oyalarini ilgari surgan.

Anholt hududlarni "tovar" sifatida ko'rib, ularning identiteti va tashqi kommunikatsiyasi orqali iqtisodiy resurslarni jalb qilish mumkinligini isbotlagan. Porter esa klaster nazariyasi orqali hududiy ixtisoslashuvni strategik ustunlik deb hisoblaydi. OECD va UN-Habitat kabi tashkilotlarning hisobotlari bu yondashuvlarning zamonaviy shakllari — texnoparklar, raqamli boshqaruv va ishtirok asosidagi rejalashtirish — haqida chuqur tahlillar beradi.

Hozirgi kunda O'zbekistonda ushbu mavzudagi ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmagan yoki mavjud adabiyotlarda ularga oid etarlicha ma'lumot topilmaydi. Shu bois, hududiy marketing modellarining mahalliy sharoitlarga tatbiq etilishi va ularning samaradorligini baholash bo'yicha keng ko'lamli ilmiy tadqiqotlar zarurligi mavjud. Bu sohadagi izlanishlar mamlakat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishi va investisiya jozibadorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, xorijiy marketing modellarining tahliliy asoslangan sintezi va O'zbekiston uchun gibril moslashtirish mexanizmlari hali to'liq ishlab chiqilmagan. Ushbu maqola aynan shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Metodologiya

Maqolada taqqoslovii-tahliliy uslub asosida xorijiy davlatlar tajribasi o'rganildi. Tanlovga Germaniya, AQSh, Janubiy Koreya, Fransiya, Shvetsiya kabi davlatlar kiritildi, chunki ular hududiy marketing modellarining har xil shakllarini tatbiq etgan: brending, klaster, SEZ, participatory marketing, territorial intelligence va boshqalar.

Metodologik asos sifatida quyidagilar tanlandi:

- kontent-analiz (marketing modeli tarkibiy qismlarining tahlili)
- funksional taqqoslash (vositalar, maqsadlar, afzalliklar, cheklovlar)
- O'zbekistonga moslik darajasini aniqlash (iqtisodiy, boshqaruv, ijtimoiy mezonlar asosida)

Manbalar sifatida xalqaro ilmiy maqolalar, OECD, UNDP, World Bank va mahalliy strategik hujjatlardan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari

Tadqiqot davomida xorijiy davlatlar amaliyotida qo'llanilayotgan hududiy marketing modellarining asosiy turlari o'rganildi. Har bir model o'ziga xos afzalliklari va cheklovlariga ega bo'lib, ularning O'zbekiston sharoitiga moslik darajasi alohida mezonlar asosida baholandi. Jumladan, turizm salohiyati, infratuzilma holati, jamoatchilik ishtiroki, texnologik tayyorgarlik va siyosiy muhit kabilar inobatga olindi.

Territorial brending modeli — hududni brend sifatida ilgari surish orqali uning investitsiyaviy va turistik jozibadorligini oshirishga qaratilgan. Germaniyaning Bavariya regionini va Buyuk Britaniyaning Kornuoll hududi bunga yorqin misol bo'la oladi. Bu yondashuv O'zbekistonda, ayniqsa, Buxoro, Samarqand, Xiva kabi tarixiy shaharlarda katta salohiyatga ega. Ushbu hududlarning boy madaniy merosi va qadimiy shaharsozlik an'analari ularni xalqaro miqyosda tanitish imkonini beradi.

Klaster modeli — sanoat va ilmiy muhit o'rtasidagi integratsiyaga asoslangan bo'lib, yuqori texnologiyali infratuzilmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Biroq O'zbekistonda klasterlashgan ishlab chiqarish tizimlari endigina shakllanayotganini hisobga olsak, bu modelning to'liq joriy etilishi uchun hali zaruriy resurslar va ilmiy salohiyat yetarli emas. Shunday bo'lsa-da, ayrim sohalarda (masalan, tekstil va qishloq xo'jaligi) sinov tariqasida joriy etish mumkin.

Texnopark va EIZ modeli — yuqori texnologiyalarni jalb qilish, innovatsion kompaniyalarni qo'llab-quvvatlash va xorijiy investitsiyalarni jalb etish orqali iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishga xizmat qiladi. O'zbekistonda mavjud SEZ va texnoparklar soni ortib borayotgani, ularga soliq imtiyozlari taqdim etilayotgani ushbu modelni muvaffaqiyatli amalga oshirishga zamin yaratmoqda.

Territorial intelligence modeli — zamonaviy texnologiyalar, raqamli boshqaruv va ochiq ma'lumotlar asosida hududiy qarorlar qabul qilish tizimidir. Bu model Kanadada "Smart Cities"

tashabbuslari, Fransiyada esa “Data-Driven Governance” amaliyoti orqali keng qo‘llaniladi. Afsuski, O‘zbekistonda texnologik infratuzilmaning rivojlanmaganligi bu modelni to‘liq tatbiq etishga to‘sqinlik qilmoqda. Ammo bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan “raqamli transformatsiya” siyosati kelajakda bu boradagi salohiyatni oshirishi mumkin.

Participatory marketing (Ishtirok asosidagi) modeli — jamoatchilikni qarorlar qabul qilish jarayoniga jalb etish orqali hududiy loyihalarning ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydi. O‘zbekistonda so‘nggi yillarda “Ochiq byudjet”, “Xalq bilan muloqot” kabi mexanizmlarning paydo bo‘lishi ushbu modelga qulay zamin yaratmoqda. Fuqarolarning ishtiroki ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi va ijtimoiy kapitalni oshiradi.

Turistik-infratuzilmaviy model — xizmatlar sifati, logistika, turistik obyektlar infratuzilmasi va tashrifchilar tajribasini yaxshilashga yo‘naltirilgan. Bu model Italiya (Toskana) va Xorvatiya (Dubrovnik)da ijobiy samara bergan. O‘zbekistonda ushbu modelni joriy etish uchun turizm salohiyatiga ega hududlarda mehmonxona tarmog‘i, transport infratuzilmasi va servis sifatini yaxshilash zarur.

1-jadval

Hududiy marketing modellarining O‘zbekiston sharoitiga moslik darajasi tahlili

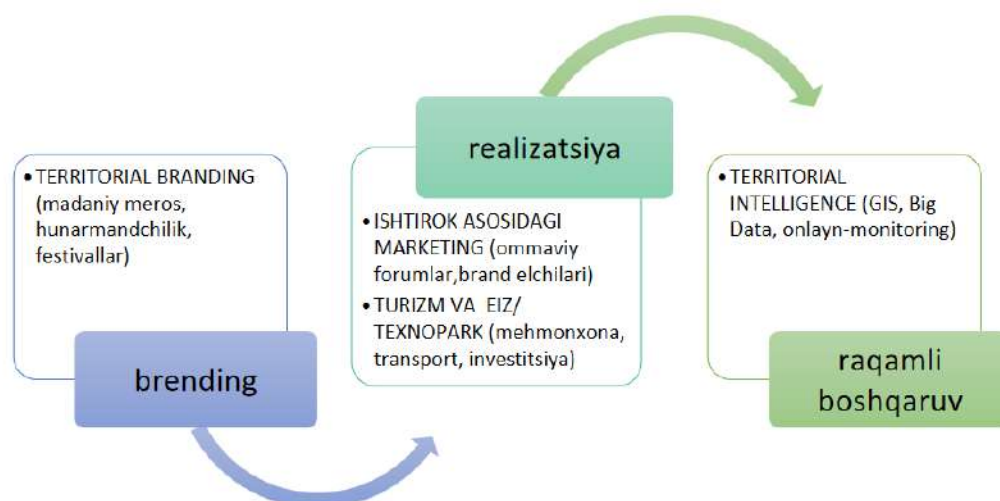
Model	Moslik darajasi	Asosiy sabablar
Territorial branding	Yuqori	Tarixiy shaharlar va madaniy meros
EIZ/Technopark modeli	Yuqori	Mavjud infratuzilma va siyosiy qo‘llab-quvvatlash
Participatory marketing (Ishtirok asosidagi)	Yuqori	“Xalq bilan muloqot”, “Ochiq byudjet” kabi tashabbuslar
Turistik-infratuzilmaviy	Yuqori	Buxoro, Samarqand, Xiva salohiyati
Klaster modeli	O‘rta	Resurslar va ilmiy asos yetarli emas
Territorial intelligence	O‘rta	Texnologik infratuzilma cheklangan

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, O‘zbekistonda territorial branding, SEZ modeli, participatory marketing va turistik-infratuzilmaviy yondashuvlar ayni paytda eng istiqbolli deb baholanmoqda. Ularning muvaffaqiyatli joriy etilishi mamlakatning turli hududlarida barqaror iqtisodiy o‘rta ta’minlashi mumkin. Ayni paytda klaster va territorial intelligence modellarining to‘liq amalga oshirilishi uchun texnologik va ilmiy salohiyatni oshirish zarur. Shuningdek, turli yondashuvlarning integratsiyasi asosida gibril model ishlab chiqilishi, ularning har birining kuchli tomonlaridan samarali foydalanish imkonini beradi.

Tahlil va munozara

Yuqorida taqdim etilgan gibril model Buxoro viloyatida barqaror hududiy rivojlanishni ta’minlash uchun to‘rt asosiy komponentni birlashtiradi:

Territorial Branding – Buxoroning boy madaniy-merosini xalqaro darajada brend sifatida ilgari surish. Brend identiteti uchun logotip, video-roliklar, ijtimoiy tarmoq kompaniyalari va xalqaro sayyohlik ko‘rgazmalari tashkil etish.

Ishtirok asosidagi Marketing – Mahalliy aholining “brend elchisi”ga aylantirilishi: forumlar, tanlovlar, ommaviy so‘rovnomalar orqali gibrid modelga taklif va tanqid yig‘ish. Bu usul mahalliy birdamlikni kuchaytiradi, investitsiya va turizm loyihalarining ijtimoiy qabulini oshiradi.

Turizm & EIZ/Technopark – Buxoro viloyatida mehmonxonalar zanjiri, mahalliy gastronomiya marshrutlari, an’anaviy hunarmandchilik markazlarini ochish. “Buxoro Agro” EIZ va texnoparklar orqali yuqori qo‘shilgan qiymatli import-alternativ mahsulotlarni ishlab chiqarishni rag‘batlantirish.

Territorial Intelligence – GIS-xaritachilik, onlayn feedback platformalari va Big Data tahlillari yordamida turist va investitsiya oqimlarini real vaqtda kuzatish. – Raqamli boshqaruv markazi orqali hududiy marketing kampaniyalarining natijadorligini baholash va strategiyani dinamik qayta ko‘rib chiqish.

Har bir komponent o‘zining quyi darajali vazifasini bajarib, bir-biri bilan uzviy bog‘lanadi: masalan, branding orqali jalb qilingan sayyohlar va sarmoyadorlar haqidagi ma’lumotlar Territorial Intelligence vositalari yordamida tahlil qilinadi, bu esa Ishtirok asosidagi marketing kanallari orqali jamoaga qaytarilib, infratuzilma loyihalar uchun dolzarb g‘oyalarni shakllantiradi.

Xulosa

Taklif etilgan gibrid model — branding, jamoatchilik ishtiroki, turizm–SEZ infratuzilmasi hamda raqamli boshqaruvni birlashtiruvchi kompleks yondashuv bo‘lib, Buxoro viloyatida barqaror rivojlanish va yangi investitsiyalarni jalb etish uchun optimal mexanizm sifatida taklif etilmoqda.

Territorial Branding hududni global bozorlarda tanitish, Ishtirok asosidagi Marketing esa ijtimoiy barqarorlikni kuchaytirish, Turizm & EIZ komponenti real infratuzilma va sarmoya muhitini yaxshilash, Territorial Intelligence esa qarorlarni ma’lumotga asoslab qabul qilish imkonini beradi.

Ushbu modelni bosqichma-bosqich joriy etishda:

1. Dastlab brand konsepsiyasini yaratish va marketing kampaniyasini ishga tushirish;
2. Keyin jamoatchilik va biznes bilan forumlar, anjumanlarda hamkorlik mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish, EIZ va texnopark infratuzilmasini kengaytirish;
3. Raqamli monitoring va statistik tahlil platformasini ishga tushirish zarur.

Keyingi tadqiqotlar ushbu modelning iqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini kuzatish uchun KPI tizimini ishlab chiqish, shuningdek, raqamli vositalar yordamida samaradorlikni baholash mexanizmlarini takomillashtirishga qaratilishi lozim.

Ushbu xulosalar gibrid modelni Buxoro viloyatida pilot loyihalar shaklida sinab ko‘rish, natijalarni baholash va kengaytirilgan hududiy siyosatni ishlab chiqish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Kotler P. et al. Marketing places Europe: How to attract investments, industries, residents and visitors to cities, communities, regions, and nations in Europe. – Financial Times, 1999.
2. Anholt S. Places: Identity, image and reputation. – Springer, 2016.
3. Porter M. E. et al. Clusters and the new economics of competition. – Boston : Harvard Business Review, 1998. – T. 76. – №. 6. – C. 77-90.

INNOVATSION RIVOJLANISHDA INSON KAPITALI, TA' LIM VA TARBIYA MASALALARI

Shirin Bo'stonova Sharof qizi

Buxoro davlat universiteti

E-mail: shiriinbustanova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada innovatsion rivojlanish jarayonida inson kapitalining o'rni, ta'lim va tarbiya tizimining unga ta'siri hamda zamonaviy kadrlar tayyorlash mexanizmlarining ahamiyati tahlil qilinadi. Inson kapitaliga sarmoya kiritish, innovatsion iqtisodiyotda raqobatbardosh kadrlarni shakllantirishning eng muhim omillaridan biri sifatida yoritiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion rivojlanish, inson kapitali, ta'lim, tarbiya, raqobatbardoshlik, kadrlar salohiyati.

Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot davrida mamlakatlar taraqqiyoti ko'p jihatdan inson kapitalining sifati va salohiyatiga bog'liq. Innovatsion rivojlanish nafaqat yangi texnologiyalarni joriy etish, balki bilim, malaka, ijodkorlik va ma'naviy yetuklikka ega shaxslarni shakllantirish jarayonidir. Shu bois, ta'lim va tarbiya tizimini takomillashtirish, inson kapitaliga sarmoya kiritish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi.

Innovatsion rivojlanishning asosiy omillaridan biri — bu **raqobatbardosh va malakali kadrlar tayyorlash**dir. Bugungi kunda ilm-fan va texnologiyalardagi tezkor o'zgarishlar, raqamli iqtisodiyotning kengayishi va global integratsiya jarayonlari kadrlar tayyorlash tizimini tubdan yangilashni talab qilmoqda. Shu sababli, ta'lim va tarbiya tizimida innovatsion yondashuvlarni joriy etish, shaxsning ijodiy va analitik tafakkurini rivojlantirish, shuningdek, ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish dolzarb masalaga aylanmoqda.

Inson kapitali nafaqat iqtisodiy foyda manbai, balki jamiyatning barqaror rivojlanishida muhim vositadir. Inson kapitalini rivojlantirishga yo'naltirilgan siyosat samarali bo'lsa, bu mamlakatning global innovatsion maydondagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi. Shu maqsadda, ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki yoshlarni mustaqil fikrlashga, ijodkorlikni rivojlantirishga, ijtimoiy va axloqiy mas'uliyatni anglashga yo'naltirilgan bo'lishi zarur.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda inson kapitalini shakllantirishning samarali mexanizmlari sifatida ta'limning sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini kengaytirish, innovatsion loyihalar va startaplarni qo'llab-quvvatlash, hamda yoshlarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish ko'rilyotgan muhim choralar sifatida e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, innovatsion rivojlanish va inson kapitali masalalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, davlatning rivojlanish strategiyasida asosiy o'rin tutadi.

Ushbu maqolada inson kapitalining innovatsion rivojlanishdagi roli, ta'lim va tarbiya tizimining unga ta'siri hamda zamonaviy kadrlarni shakllantirish mexanizmlari tahlil qilinadi. Maqola orqali mamlakatda bilimli va raqobatbardosh avlodni tarbiyalashning dolzarb yo'llari ko'rsatib beriladi.

1. Inson kapitalining innovatsion rivojlanishdagi o' rni

Inson kapitali — bu shaxsning bilim, ko'nikma, salomatlik va intellektual salohiyati jamlangan iqtisodiy resursdir. Innovatsion iqtisodiyotda asosiy ishlab chiqarish omili endilikda tabiiy resurslar emas, balki bilim va tafakkurga ega inson hisoblanadi.

Masalan, Janubiy Koreya va Finlyandiya tajribasida inson kapitaliga katta e'tibor qaratilgani tufayli ularning iqtisodiy o'sishi yuqori sur'atlarda kechmoqda.

2. Ta' lim tizimining innovatsion iqtisodiyotga ta' siri

Ta'lim — bu inson kapitalini shakllantirishning eng samarali vositasidir. Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimida raqamli platformalar, startap loyihalar, ilmiy-texnik inkubatorlar faoliyat ko'rsatmoqda. Bu esa yoshlarning amaliy bilim olishiga, innovatsion tafakkurini rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Shuningdek, Prezidentning “2022–2026 yillarda yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham ta’lim sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqot ishlarini qo‘llab-quvvatlash asosiy vazifa sifatida belgilangan.

3. Tarbiya va ma’naviyatning inson kapitaliga ta’ siri

Inson kapitalini faqat bilim orqali emas, balki **tarbiya** orqali ham rivojlantirish mumkin. Chunki innovatsion jamiyat uchun mas’uliyatli, halol, mehnatsevar, vatanparvar yoshlar zarur. Ta’lim bilan bir qatorda tarbiya tizimining uyg‘unligi — barkamol avlodni shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma’naviy yetuk shaxs – bu innovatsion g‘oyalarni hayotga tatbiq eta oladigan yetakchi kuchdir.

4. O‘zbekiston tajribasida inson kapitalini rivojlantirish

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda inson kapitalini rivojlantirish yo‘lida ko‘plab dasturlar amalga oshirilmoqda. Xususan: “Yoshlar daftari” va “Temir daftar” tizimlari orqali yoshlarni qo‘llab-quvvatlash;

“El-yurt umidi” jamg‘armasi orqali xorijda tahsil olayotgan yoshlarning salohiyatini mamlakat rivojiga yo‘naltirish;

Ta’limda “Ustoz-shogird” tizimini keng joriy etish;

“Raqamli ta’lim” va “Innovatsion universitetlar” dasturlari.

Bu islohotlar natijasida innovatsion fikrlaydigan, tashabbuskor va global bilimlarga ega kadrlar shakllanmoqda

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, innovatsion rivojlanishning markazida inson omili, xususan inson kapitalining sifati va salohiyati turadi. Zamonaviy jamiyatda inson kapitali iqtisodiy o‘rnatishning, ijtimoiy barqarorlikning va texnologik taraqqiyotning asosiy drayveriga aylangan. Shu bois, ta’lim va tarbiya tizimini rivojlantirish, inson kapitaliga investitsiya kiritish, yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini yuzaga chiqarish mamlakatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyasida muhim o‘rin tutadi.

Ta’lim tizimi nafaqat bilim beruvchi, balki shaxsni har tomonlama kamol toptiruvchi ijtimoiy institut sifatida qaralishi lozim. Tarbiya esa bu jarayonni ma’naviy-axloqiy qadriyatlar bilan boyitib, yoshlarni mas’uliyatli, fidoyi va vatanparvar shaxslar sifatida shakllantirishga xizmat qiladi. Shu ikki tizim uyg‘unligida shakllangan inson kapitali innovatsion iqtisodiyotning tayanch kuchiga aylanadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha qabul qilinayotgan islohotlar, ta’lim sifatini oshirish, ilmiy-tadqiqotlarni qo‘llab-quvvatlash va yoshlar siyosatini kuchaytirish — ularning barchasi innovatsion rivojlanish uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qilmoqda.

Demak, kelajakda innovatsion taraqqiyotga erishish uchun mamlakatda ta’lim, tarbiya va inson kapitali o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurlashtirish, shuningdek, har bir fuqaroning intellektual va ijodiy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish zarur. Inson kapitaliga berilgan e’tibor — bu milliy raqobatbardoshlikni, iqtisodiy mustaqillikni va madaniy yuksalishni ta’minlaydigan eng muhim sarmoyadir.

CROSS-CULTURAL DIFFERENCES IN FINANCIAL STRESS PERCEPTION: THE INFLUENCE OF INDIVIDUALISM AND COLLECTIVISM ON HELP-SEEKING AND SUBJECTIVE STRESS

Gulomjon Kosimjonov

Toshkent Xalqaro Vestminster Universiteti o‘qituvchisi

Ikromjon Qosimjonov

UBS, Iqtisodiyot kafedrasi o‘qituvchisi

Abstract: this study explores cross-cultural differences in the perception of financial stress, focusing on how the cultural orientations of individualism and collectivism influence help-seeking behaviors and subjective experiences of stress. The main objective is to compare individuals from

individualistic and collectivistic societies in terms of their responses to financial difficulties, their willingness to seek social support, and their overall stress perception. Cultural variables were assessed through personal value orientations, social support systems, and coping strategies. The findings indicate that in individualistic cultures, financial stress is often perceived as a personal and internalized burden, which leads to a lower tendency to seek external help. In contrast, in collectivistic cultures, where interdependence and mutual support are highly valued, individuals are more likely to seek social assistance as a coping mechanism for financial strain. This research highlights the pivotal role of cultural values in shaping financial stress perception and emphasizes the importance of culturally sensitive approaches in designing effective psychological and social support systems.

Keywords: financial stress, cross-cultural differences, individualism, collectivism, help-seeking, subjective stress

Introduction

Financial strain is a widespread issue with important consequences for an individual's psychological health, economic decisions, and social stability (Varga & Szendrei, 2024). Nevertheless, the phenomenon of financial strain is not experienced in the same way across societies; individual approaches to, as well as understandings of, financial strain is heavily influenced by cultural values. Among the most appropriate is individualism vs. collectivism – a cultural dimension that distinguishes not only economic behaviours and institutions, but also ways individuals understand and respond to hardship (Ahuja, Zhang & van der Schaar, 2014). This paper presents an analysis of the relationship between cultural orientation (e.g., individualism vs. collectivism) and both the intent to seek help for financial strain, and the perception of level of financial strain, in comparison two separate national groups: one that represents a prototypically individualistic context and another that represents a prototypically collectivist context. The intention of this study is to understand the ways in which cultural dimensions inform the perception of financial strain and help-seeking behaviour.

Central to this study is the research question: To what extent do cultural values (e.g., individualism vs. collectivism) inform an individual's intention to seek help for financial strain and the perception of that financial strain in a comparative study of two national groups? Addressing this question advances both our theoretical understanding of cross-cultural differences in perceptions of financial strain, and the prospective practical application for policy-makers, mental health professionals, and financial educators who are working towards strategies to mitigate for the harmful effects of financial strain in cultural contexts.

Literature Review

Theoretical Grounding: Individualism, Collectivism and Social Outcomes

Individualism and collectivism are key dimensions for understanding how cultures differ in terms of their orientation to self, society and managing challenges in life (Ahuja, Zhang & van der Schaar, 2014; Dong et al., 2024). Individualistic cultures prioritize autonomy, individual achievement, and independence; individuals are expected to depend on themselves and their immediate family. In contrast, collectivistic societies embrace group harmony, shared obligation and focusing on group goals over those of the individual (Dong et al., 2024; Zhong, Yun & Sun, 2024).

Ahuja et al. (2014) examined in a formal analytical framework that individualism has a positive relationship to average welfare and cumulative welfare across a society, along with a positive correlation to inequality and negative association with average life-time. In contrast, collectivistic societies may help individuals of lower "quality" (i.e. incapable of achieving even an individually based welfare outcome) more than the average individual in this scenario, with average life-time being better, and larger sustainable population at the cost of lower average per capita welfare. These structural differences are manifested above and beyond aggregate economic variables in individual psychological and behavioural response to stressors such as financial stress.

Financial Stress: Measurement and Cultural Modulation

Financial stress is often described as the subjective assessment of the strain or anxiety due to perceived or real financial challenges (Varga & Szendrei, 2024). While stress indices based on market derived stress indicators, or social vulnerability metrics or macro economy-based measures, have

been widely observed in the literature (Varga & Szendrei, 2024). Less attention has focused on the subjective individual level experience of stress, which would include the culture-based experience of financial stress. However, according to Ahuja et al. (2014), the role of community support and social responsibility shapes subjective welfare and perceptions of stress. In collectivistic societies, the expectation of supporting one another as a community may buffer the psychological impact of financial stress. Ahuja et al.'s (2014) co-evolutionary model posits that overall welfare is lower in collectivistic societies, but financial stress may not carry the same consequence due to a more extensive social safety net and support system. In contrast, in individualistic societies, where personal responsibility is emphasized and social support systems are more limited, individuals may avoid reporting financial problems or seeking help under the pressures of stigma and shame. This may increase subjective stress and increase inequality (Ahuja et al., 2014; Dong et al., 2024).

Cultural Values, Social Identity, and Help-Seeking Behaviour

Cultural values that shape help-seeking behaviour are mediated through multifaceted mechanisms. Dong et al. (2024) adapted social identity theory to leverage large language models (LLM), and demonstrated, while both human and AI agents can distinguish between in-group and out-group values (personal values vs. societal values) on the spectrum from individualistic to collectivistic orientations the agents demonstrated respective preferences toward in-group values. Individuals internalize in-group norms, and systematically evaluate them positively. In contrast, out-group values elicit negative reactions or discrimination. Thus, in the context of culturally-valued help-seeking behaviour, individuals in collectivist societies view help-seeking and seeking support as congruent to contextual group norms which decreases one's psychological barrier to receive support. Conversely, in individualistic contexts, there is stigma toward help-seeking as indicative of personal failure or weakness which deters people from seeking help (Dong et al., 2024). Zhong et al. (2024) and Choenni & Shutova (2025) emphasize the influence of language and culture in mediating value expression and alignment. Both studies investigated LLMs using Hofstede's Value Survey Module and concluded that cultural values - particularly individualism and collectivism - were expressed similarly in response to identical language prompts, while the prompted language itself influenced value expression more subtly. The studies offered more knowledge and understanding of cross cultural communication on financial stress and on designing culturally adaptable interventions.

Varga & Szendrei (2024) were focused on measuring financial distress. They suggested that existing financial stress measures overlook stress inertia and real-world dynamic and persistent states. Their focus on non-stationary models of financial stress highlighted that, particularly when help seeking behavior is discouraged or unavailable, cultural factors may actually create a persistent (as opposed to episodic) experience of stress.

More broadly, while financial stress and intent to seek help cannot be reduced to economic conditions, both are shaped explicitly by cultural context. To advance understanding of these differences is to the development of effective and culturally meaningful interventions.

Methodology

The study aimed to argue and investigate the research question employed a cross-sectional comparative survey methodology focusing on two national groups, the United Kingdom (UK -an individualistic culture) and South Korea (KOR - a collectivistic culture). These two countries were identified based on their contrasting scores on Hofstede's individualism-collectivism index (Zhong, Yun & Sun, 2024; Dong et al., 2024).

Participants

This research recruited a total of 400 participants, with 200 from each country. Samples were matched on age (mean age = 35, range 25-45), gender (balances), and socioeconomic status (middle-income urban residents), in line with procedures for simulated identity designs as used in Zhong et al. (2024). Participants were recruited online through public survey platforms which employed stratified random sampling to ensure representativeness.

Measures

The survey consisted of 3 main components:

1. **Cultural Orientation:** The Value Survey Module (VSM 2013) was utilized to assess individualism and collectivism (Zhong, Yun & Sun, 2024). Higher scores on individualism have greater endorsement of autonomy and personal responsibility; Higher scores on collectivism reflect greater orientation towards group harmony and shared support.
2. **Willingness to Seek Help:** Participants were presented with a series of vignettes describing a low-income scenario (e.g., job loss, unanticipated expenditures) and the extent to which they are likely to seek help from family, friends, community organizations, or a professional. The responses were rated on a 9-point Likert scale as suggested by Dong et al. (2024).
3. **Subjective Financial Stress:** Based on Varga & Szendrei (2024), participants rated their subjective financial stress on a 9-point scale with scores indicating degree of anxiety, worry or perceived stress when related to hypothetical and self-reported financial hardships.

Data Analysis

Descriptive statistics were calculated for all measures. We conducted independent samples t-tests to see if there were differences between UK and South Korean participants on the cultural orientation, help-seeking behaviour, and subjective financial distress. We also conducted multiple regression analyses to examine the predictive ability of individualism/collectivism scores on help-seeking behaviour and financial distress while controlling for demographic variables. Mediation analyses examined help-seeking behaviour acting as a mediator in the relationship between cultural orientation and subjective financial distress.

Findings

Cultural Orientation

The UK sample surprisingly, scored significantly higher on the individualism scale ($M = 82.5$, $SD = 10.1$) than South Korean participants ($M = 44.3$, $SD = 9.7$), $t(398) = 34.6$, $p < .001$. South Korean participants scored higher on collectivism ($M = 74.1$, $SD = 8.9$) than the UK sample ($M = 46.8$, $SD = 11.2$), $t(398) = 31.2$, $p < .001$. These results demonstrate the cultural uniqueness of each group observed and align with previous studies (Zhong, Yun, & Sun, 2024; Dong et al., 2024).

Willingness to seek help for financial difficulty

There was a noticeable difference in the help-seeking behaviour between groups. South Korean participants reported being more likely to seek family ($M = 7.8$, $SD = 1.1$) and community organization help ($M = 6.1$, $SD = 1.7$) than UK participants (family: $M = 5.2$, $SD = 2.4$; community: $M = 3.8$, $SD = 2.0$), both $p < .001$. The willingness to seek professional financial help was similar across groups (UK: $M = 4.5$, $SD = 2.0$; Korea: $M = 4.7$, $SD = 2.2$) suggesting the main differences lie within informal support networks. Regression analysis indicated that collectivism was a strong positive predictor of individuals' help-seeking from social networks ($\beta = .52$, $p < .001$) while individualism was a strong positive predictor of individuals' unwillingness to seek help ($\beta = -.48$, $p < .001$) as anticipated theoretically by Ahuja et al. (2014) and Dong et al. (2024).

Subjective Financial Stress

Subjective financial stress scores were greater for UK respondents ($M = 6.4$, $SD = 1.8$) than South Korean respondents ($M = 4.9$, $SD = 1.6$), $t(398) = 8.9$, $p < .001$, even though participants self-reported a similar social stress score. Mediation analysis indicated the observed help-seeking for UK participants partially mediated the relationship in subjective stress and individualism for UK participants (indirect effect: $\beta = .21$, $p < .01$).

Interpretation

These findings contribute evidence to the theory that cultural values shape a propensity to seek help for financial hardship and the subjective experience of the financial hardship. As illustrated by Ahuja et al. (2014), increased self-sufficiency and self-reliance in individualistic countries ultimately causes individuals to experience heightened subjective stress through a lack of padding support from their social networks. Additionally, the findings by Dong et al. (2024) noted that the individualism/collectivism of in-group/out-group dynamics also further encumbers individualist cultures as individuals imbibe more of the individual responsibility to seek help, and for fear of possible stigmatization. On the other hand, in South Korea, a collectivist orientation creates a normative context whereby seeking assistance is not only sanctioned but expected, which reduces the

psychological burden of experiencing financial stress. This is in line with the co-evolutionary model described by Ahuja et al. (2014), in that collectivism assists in fostering the welfare of people with fewer resources, albeit at the expense of average welfare being less on average. Notably, these differences continue to persist when controlling for objective financial status, which suggests that cultural values exert an independent influence on financial stress perception and coping behaviour (Varga & Szendrei, 2024). These results corroborate the work of Zhong, Yun & Sun (2024) and Choenni & Shutova (2025) that value alignment and expression conform robustly to linguistic and cultural context.

Conclusion

The present study illustrates the deep impact of the individualist versus collectivist cultural orientation on both the financial stress coping behaviour and the willing to seek help. For example, in the more individualistic UK, the internalizing of personal responsibility and stigma of seeking help contributes to greater reported financial stress despite the objective differences being negligible in nature. On the other hand, in the collectivist South Korea, the normalization of mutual aid and support group dynamics provide a structural pathways, influence, and reduces the psychological difficulty of financial poverty.

The findings have important implications in both the practical and theoretical sense. They theorize implications extend the co-evolutionary models of societal development proposed by Ahuja et al., (2014) as it more directly identifies the praxes mediated by values potentially influence stress perception. In the practical sense, the findings suggest the importance of considering culturally specific interventions in the financial education, mental health, and policy making. For instance, in an individualist society approach may be required to destigmatize help-seeking and develop stronger community support networks. If the research is considered in poorer collectivist context, it would suggest these intervention efforts simply consider how to capitalize and frame existing cultural value experience.

Additionally, continued globalization of humanity will require the recognition of the cross-cultural differences on financial stress perception to improve the design of digital tools, public policy, or programs in society to help. The extent of the success of such interventions may be partially moderated by the intervention's alignment to the local cultural values preferably and societal values generally, which findings find agreement in AI research on value alignment (Zhong, Yun & Sun, 2024; Choenni & Shutova, 2025).

In summary, the notion of financial stress is not solely an economic or psychological phenomena, but an embedded cultural practice. Recognition and intervention of the culturally determined propensity to seek help and subjectively report financial stress, is the first step in facilitating financial health in a culturally diverse societies.

References

- Ahuja, K., Zhang, S. & van der Schaar, M., 2014. Towards a Theory of Societal Co-Evolution: Individualism versus Collectivism. arXiv preprint arXiv:1411.5107v1. Available at: <http://arxiv.org/pdf/1411.5107v1>
- Choenni, R. & Shutova, E., 2025. Self-Alignment: Improving Alignment of Cultural Values in LLMs via In-Context Learning. arXiv preprint arXiv:2408.16482v2. Available at: <http://arxiv.org/pdf/2408.16482v2>
- Dong, W., Zhunis, A., Chin, H., Han, J. & Cha, M., 2024. I Am Not Them: Fluid Identities and Persistent Out-group Bias in Large Language Models. arXiv preprint arXiv:2402.10436v1. Available at: <http://arxiv.org/pdf/2402.10436v1>
- Varga, K. & Szendrei, T., 2024. Non-stationary Financial Risk Factors and Macroeconomic Vulnerability for the UK. arXiv preprint arXiv:2404.01451v1. Available at: <http://arxiv.org/pdf/2404.01451v1>
- Zhong, Q., Yun, Y. & Sun, A., 2024. Cultural Value Differences of LLMs: Prompt, Language, and Model Size. arXiv preprint arXiv:2407.16891v1. Available at: <http://arxiv.org/pdf/2407.16891v1>

SAVDO XIZMATLARINI KO'RSATUVCHI KORXONALARNI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI

Hasanov Shahriyor Baxtiyorovich

3-IMAR-22 guruh talabasi

Marketing (tarmoqlar va sohalar) yo'nalishi

BuxDu Iqtisodiyot va turizm fakulteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada savdo xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda marketing strategiyalarining o'rni, ularning zamonaviy shakllari va amaliy ahamiyati yoritilgan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning muvaffaqiyatli faoliyati iste'molchi ehtiyojlarini chuqur o'rganish, raqobatchilarni tahlil qilish hamda innovatsion marketing yondashuvlarini qo'llashga bog'liq. Maqolada raqamli texnologiyalar, brend imijini shakllantirish va mijozlar bilan munosabatlarni boshqarishning afzalliklari tahlil qilinadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida mijoz ehtiyojini chuqur o'rganish, raqobatchilar tahlili va zamonaviy marketing vositalaridan foydalanish korxonaning barqaror rivojlanishida hal qiluvchi omil sifatida ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: marketing strategiyasi, raqobatbardoshlik, savdo xizmatlari, raqamli marketing, innovatsiya, brend.

Globalashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarning raqobatbardoshligini ta'minlash masalasi bugungi kunning eng muhim mavzularidan biridir. Ayniqsa, savdo xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalar uchun bu masala alohida ahamiyatga ega, chunki ularning faoliyati to'g'ridan-to'g'ri mijoz ehtiyojlarini qondirish darajasiga bog'liq. O'zbekiston iqtisodiyotida xizmatlar sohasining ulushi yildan-yilga ortib bormoqda, bu esa bozordagi raqobatning keskinlashuviga sabab bo'lmoqda. Shu bois korxonalar o'z faoliyatini samarali marketing strategiyalari asosida tashkil etishlari zarur.

Savdo xizmatlari bozorida muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun korxona o'zining raqobat afzalliklarini shakllantirishi muhimdir. Bunda xizmat sifati, narx siyosati, servis madaniyati, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi hamda brend obro'si asosiy omillar sifatida namoyon bo'ladi.

Xizmat sifati va tezkorligi mijozlar ishonchini qozonishda eng muhim omil sanaladi. Narx siyosatida moslashuvchan yondashuv, sodiqlik dasturlari va chegirmalar xaridorlarni o'ziga jalb etadi. Servis madaniyati va xodimlar malakasi korxonaning xizmat ko'rsatish darajasini belgilaydi. Zamonaviy raqamli texnologiyalar esa xizmatlarni onlayn shaklda taqdim etish, elektron to'lovlarni amalga oshirish va mijozlar bilan interaktiv aloqa o'rnatish imkonini beradi. Brend imiji korxonaning bozordagi obro'sini shakllantirib, mijozlar ongida ishonch uyg'otadi.

Marketing strategiyasi – bu korxonaning bozorda o'z maqsadlariga erishish yo'lida tanlagan uzoq muddatli yo'nalishini ifodalovchi harakatlar tizimidir. Savdo xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalar o'z faoliyatida turli xil marketing strategiyalarini qo'llash orqali raqobat muhitida ustunlikka erishishlari mumkin.

Differensial strategiya raqobatchilardan farqli, noyob xizmat turlarini taklif etishga qaratilgan bo'lib, u mijozlar e'tiborini jalb etadi. Nishonli marketing strategiyasi aniq auditoriyaga yo'naltirilgan marketing chora-tadbirlarini amalga oshirishni nazarda tutadi. Raqamli marketing strategiyasi esa internet, ijtimoiy tarmoqlar va elektron pochta orqali reklama kampaniyalarini yuritish hamda mijozlar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatishni o'z ichiga oladi. Innovatsion marketing strategiyasi yangi texnologiyalarni joriy etish va xizmat jarayonlarini avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshiradi. Brend-marketing strategiyasi esa korxonaning ijobiy imijini yaratish va uni mijozlar ongida mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu strategiyalar bir-biri bilan uyg'un holda qo'llansa, korxonaning bozordagi raqobatbardoshligi sezilarli darajada ortadi.

1-jadval

Savdo xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalarda marketing strategiyalarini amalga oshirish yo'llari

Marketing strategiyasi	Asosiy yo'nalishi	Amaliy tadbirlar	Kutilayotgan natija

Differensial strategiya	Raqobatchilardan farqli Maxsus xizmat paketlari, Mijozlar e'tiborini jalb noyob xizmatlarni taklif ekskluziv xizmat turlari qilish, raqobat ustunligi qilish
Nishonli marketing	Maqsadli auditoriyaga Auditoriyaga mos reklama Xaridorlar sodiqligini yo'naltirish kampaniyalari, sodiqlik oshirish, samarali reklama dasturlari
Raqamli marketing	Onlayn kanallar orqali Veb-sayt, ijtimoiy tarmoqlar, Brend tanilishini oshirish, elektron pochta mijozlar bilan tezkor aloqa kampaniyalari
Innovatsion marketing	Yangi texnologiyalar va Avtomatlashtirilgan xizmat Xizmat samaradorligini xizmatlarni joriy etish tizimlari, mobil ilovalar oshirish, xarajatlarni kamaytirish
Brend-marketing	Korxona imijini Brend logotipi, vizual Mijozlar ishonchini mustahkamlash identifikatsiya, PR tadbirlar oshirish, bozor mavqeini mustahkamlash

Samarali marketing strategiyasini joriy etishdan avval bozorni har tomonlama tahlil qilish lozim. Bozor hajmi, iste'molchilar ehtiyojlari, raqobatchilar faoliyati va rivojlanish tendensiyalari o'rganiladi. Shundan so'ng maqsadli auditoriya aniqlanib, marketing kommunikatsiyalarini rejalashtirish bosqichiga o'tiladi.

Zamonaviy sharoitda korxonalar raqamli texnologiyalardan keng foydalanishlari zarur. Onlayn buyurtma tizimlari, mobil ilovalar, virtual konsultatsiyalar va ijtimoiy tarmoqlardagi faol reklama kompaniyalari mijozlar bilan yaqin aloqani ta'minlaydi. Bundan tashqari, mijozlar bilan munosabatlarni boshqarish tizimlari orqali sodiq xaridorlar bazasini shakllantirish, ularning fikr va mulohazalarini tahlil qilish korxonaning barqaror o'sishiga zamin yaratadi.

Savdo xizmatlarini ko'rsatuvchi korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda marketing yondashuvlari muhim o'rin tutadi. Avvalo, bozorni chuqur o'rganish va maqsadli iste'molchi guruhlarini aniqlash zarur. Bu jarayon korxonaga o'z xizmatlarini iste'molchilar ehtiyojiga moslashtirish imkonini beradi. Shuningdek, brend imidjini shakllantirish, xizmat sifati va ishonchlikni ta'minlash orqali korxona o'zining bozordagi o'rnini mustahkamlay oladi.

Narx siyosatini to'g'ri yo'lga qo'yish ham muhim ahamiyatga ega. Moslashuvchan narx strategiyasi iste'molchilarni jalb etish, raqobatchilar bilan teng sharoitda faoliyat yuritish va foydani barqaror saqlab qolishga yordam beradi. Bugungi kunda raqamli texnologiyalar marketing sohasiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli korxonalar ijtimoiy tarmoqlar, onlayn reklama, elektron savdo platformalari va CRM tizimlaridan faol foydalanishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Kotler, P., & Fox, K. F. A. (1995). *Strategic Marketing for Educational Institutions* (2nd ed.). Prentice Hall.
2. Hemsley-Brown, J., & Oplatka, I. (2010). *Higher Education Marketing: A Review and the Future. Journal of Marketing for Higher Education*, 20(2), 297–317. <https://doi.org/10.1080/08841241.2010.526346>
3. Ivy, J. (2008). *A New Higher Education Marketing Mix: The 7Ps for MBA Marketing. International Journal of Educational Management*, 22(4), 288–299. <https://doi.org/10.1108/09513540810875635>
4. Maringe, F., & Gibbs, P. (2009). *Marketing Higher Education: Theory and Practice*. McGraw-Hill Education.
5. Hasanov, A. (2023). *Oliy ta'lim muassasalarida raqobatbardoshlikni oshirishning marketing asoslari. Iqtisodiyot va ta'lim jurnali*, 3(5), 112–118.
6. Qodirova, N. (2022). *Oliy ta'lim sohasida marketing strategiyalarining roli. Marketing va Menejment Ilmiy Axborotnomasi*, 2(4), 45–53.

7. Ministry of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan. (2024). *Higher Education Development Strategy 2030*. Tashkent: Government Press.
8. Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing Management* (15th ed.). Pearson Education.
9. Shukurova, G. (2021). *Ta'lim xizmatlari bozorida raqobat va marketing yondashuvlari. O'zbekiston Iqtisodiy Axborotnomasi*, 6(2), 77–85.
10. Tashkent State University of Economics. (2023). *Marketing faoliyati va brend yaratish: Oliy ta'lim muassasalari uchun metodik qo'llanma*. Tashkent: TDUE nashriyoti.

TASHKILOTDA MULOQOT ODOBI VA UNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH

Jamilov Abdujabbor Bafo O'g'li

3-1MEN-23 guruhi talabasi

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya. Mazkur maqolada tashkilotlarda muloqot odobining mazmuni va uning professional muhitdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tashkiliy muloqotning samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar, xususan, og'zaki va og'zaki bo'lmagan kommunikatsiya, madaniy-etika me'yorlari, tinglash madaniyati, xizmat intizomi va psixologik moslashuv jarayonlari ilmiy asosda o'rganilgan. Shuningdek, muloqot odobi darajasini baholashning zamonaviy usullari — kuzatuv, tasniflash, baholash mezonlari, xodimlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ko'rsatkichlari va tashkilot ichki muhitining ta'siri tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari muloqot madaniyati tashkilot samaradorligini oshirishda muhim omil ekanini, to'g'ri tashkil etilgan kommunikatsiya xodimlar faolligi, motivatsiya, mijozlar bilan ishlash samarasi va boshqaruv sifati bilan chambarchas bog'liq ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: muloqot odobi, tashkilot ichki kommunikatsiyasi, xizmat madaniyati, verbal va noverbal muloqot, xodimlar aloqasi, kommunikatsiya samaradorligi, baholash mezonlari, etik me'yorlar, rahbar-xodim muloqoti, korporativ madaniyat.

Har qanday tashkilot faoliyatining samaradorligi nafaqat uning moddiy resurslari va boshqaruv tizimiga, balki ichki va tashqi muloqot madaniyatining darajasiga ham bevosita bog'liqdir. Tashkilotda muloqot odobi — bu xodimlar, rahbariyat va mijozlar o'rtasidagi o'zaro aloqalarda hurmat, e'tibor va professional etikani saqlash qoidalarini ifodalovchi muhim ijtimoiy hodisadir. Ilmiy jihatdan qaralganda, muloqot odobi sotsiologiya, psixologiya va menejment fanlarining kesishgan nuqtasida shakllanadi. U insonning nutqiy, hissiy va xulqiy madaniyatini uyg'unlashtirib, korxona ichida sog'lom muhit va samarali jamoaviy ishni ta'minlaydi.

Tashkilotdagi muloqot odobi xodimlarning bir-biriga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi, nizolarni kamaytiradi va rahbarlik qarorlarining to'g'ri qabul qilinishiga yordam beradi. Shuningdek, bu hodisa tashkilot imidjining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'lib, tashqi hamkorlar va mijozlar bilan barqaror aloqalarni o'rnatishda muhim omil sanaladi.

Shunday qilib, tashkilotda muloqot odobi — bu nafaqat odob-axloq me'yorlarini saqlash, balki korxonaning strategik rivojlanishida inson omilini markazga qo'yuvchi madaniy yondashuvdir. U xodimlar o'rtasida o'zaro hurmat, axborot almashinuvi samaradorligi va psixologik muvozanatni ta'minlab, tashkilotning umumiy muvaffaqiyatiga zamin yaratadi.

Zamonaviy tashkilotlarda muloqot odobi — bu professional faoliyatning ajralmas qismi bo'lib, samarali boshqaruv, jamoaviy ish va korporativ madaniyatning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Muloqot odobi tashkilot a'zolari o'rtasida axloqiy me'yorlarga, hurmat, e'tibor va madaniy munosabatlarga asoslangan aloqalar tizimini shakllantiradi. Ilmiy nuqtai nazardan, muloqot odobi sotsiologiya, psixologiya va kommunikatsiya nazariyalariga tayangan holda insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni boshqarish, axborot almashish jarayonlarini optimallashtirish va ijtimoiy muhitni barqarorlashtirish vositasi sifatida qaraladi.

Tashkilotda muloqot odobining alohida xususiyati shundaki, u faqat so'zlashuv madaniyati yoki nutqiy etikani emas, balki professional etika, ijtimoiy mas'uliyat va psixologik muvozanatni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayon rahbar va xodimlar o'rtasidagi o'zaro ishonchni mustahkamlaydi, nizolarni oldini oladi hamda har bir a'zoning o'z fikrini erkin va to'g'ri ifoda etish imkoniyatini yaratadi.

Bundan tashqari, tashkilotda muloqot odobi korxona obro'si va tashqi imidjining

shakllanishida ham muhim rol o'ynaydi. Ochiq, samimiy va mas'uliyatli muloqot tizimi tashkilotning raqobatbardoshligini oshiradi, ichki motivatsiyani kuchaytiradi hamda jamoada ijobiy psixologik iqlimni ta'minlaydi.

Tashkilotda muloqot odobi masalasi so'nggi yillarda menejment, psixologiya va kommunikatsiya sohalarining kesishgan nuqtasida keng tadqiq etilmoqda. Mazkur

yo'nalishda mahalliy va xorijiy olimlarning ishlari muloqot madaniyatining nazariy asoslarini, amaliy jihatlarini hamda tashkilot faoliyatiga ta'sirini chuqur tahlil qiladi.

Masalan, A. Fayol, M. Veber va E. Meyo singari klassik boshqaruv nazariyachilari muloqotni tashkilot ichidagi boshqaruv tizimining markaziy elementi sifatida ko'rib, samarali aloqa xodimlarning mehnat unumdorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaganlar. Chester Barnard esa o'zining "The Functions of the Executive" asarida muloqot tizimi rahbarlik faoliyatining asosiy funksiyasi ekanligini, har qanday boshqaruv qarorining to'g'ridan-to'g'ri va aniq muloqot orqali amalga oshirishini ilmiy asoslab bergan.

Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan, K. Levin, A. Maslou, va D. Makgregor asarlarida muloqotning insoniy ehtiyojlarni qondirish, motivatsiyani oshirish va jamoaviy ruhni shakllantirishdagi roli tahlil qilingan. Ularning fikricha, muloqot odobi nafaqat tashqi xulq me'yorlarini, balki insonlar o'rtasidagi ishonch, empatiya va hamkorlik tamoyillarini ham o'z ichiga oladi.

O'zbek olimlari orasida Sh. Shorahmedov, N. Rahmonov, va M. Xayrullayevlarning ishlari muloqot madaniyati va axloqiy me'yorlar masalasi milliy qadriyatlar nuqtai nazaridan yoritilgan. Ular tashkilotdagi muloqot odobini faqat kasbiy talab sifatida emas, balki umuminsoniy madaniyatning ifodasi deb talqin qiladilar. Shu bilan birga, o'zbek tilidagi ilmiy adabiyotlarda muloqot odobi mehnat jamoalarida sog'lom iqlim yaratish, rahbar-xodim o'rtasida ishonchli aloqa o'rnatish va ijtimoiy mas'uliyatni oshirish omili sifatida baholanadi.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, muloqot odobi masalasi faqat nutqiy madaniyat bilan cheklanmay, balki tashkilot ichidagi boshqaruv samaradorligi, jamoaviy munosabatlar, ijtimoiy psixologiya va etika tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, bu mavzuni ilmiy o'rganish zamonaviy boshqaruv amaliyotida inson omilining ustuvorligini ta'minlash uchun dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Tashkilotda muloqot odobi masalasi zamonaviy boshqaruv, ijtimoiy psixologiya va kommunikatsiya fanlarining muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sohada olib borilgan ilmiy izlanishlar muloqotning tashkilot faoliyatidagi o'rni, uning samaradorlikka ta'siri hamda axloqiy-me'yoriy jihatlarini har tomonlama o'rganishga qaratilgan.

Xorijiy adabiyotlarda, xususan Chester Barnard (1938) o'zining "The Functions of the Executive" asarida tashkilot ichida muloqotni rahbarlik faoliyatining markaziy elementi sifatida talqin etgan. Uning fikricha, har qanday boshqaruv tizimi samarali ishlashi uchun aniq, ikki tomonlama muloqot zarur. Herbert Simon esa muloqotni boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonining asosi deb biladi, chunki noto'g'ri yoki yetarli darajada uzatilmagan axborot butun tizimning izdan chiqishiga sabab bo'ladi.

Kommunikatsiya nazariyasi vakillaridan K. Shannon va U. Viver (1949) muloqotni texnik va semantik nuqtai nazardan tahlil qilib, "axborot oqimi" tushunchasini ilgari surganlar. Ularning modeli bugungi korporativ muloqot tizimlari uchun ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. P. Drucker esa "Management: Tasks, Responsibilities, Practices" asarida rahbarning eng muhim vazifasi — to'g'ri va samarali muloqotni yo'lga qo'yish ekanligini ta'kidlab, bu jarayonni tashkilot madaniyatining o'zagi sifatida baholaydi.

Mahalliy olimlar ham mazkur masalaga e'tibor qaratganlar. N. Rahmonov, O. Qosimova, va M. Xayrullayevlarning ishlari O'zbekiston sharoitida tashkilot ichidagi muloqot madaniyatini shakllantirish, milliy qadriyatlar va axloqiy me'yorlarni hisobga olish zarurligini ilmiy asosda yoritadi. Ularning fikricha, muloqot odobi — bu faqat rasmiy nutq yoki odob me'yorlari emas, balki jamoada o'zaro hurmat, ishonch va hamkorlik muhitini yaratishning poydevoridir.

Shuningdek, Sh. Shorahmedov va B. Jo'rayevlarning pedagogik-psixologik tadqiqotlarida muloqot madaniyati inson shaxsining ijtimoiylashuvi, kasbiy kompetensiyasi va etika tamoyillari bilan uzviy bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Xulosa qilib aytganda, tashkilotda muloqot odobi — bu inson omilini markazga qo'yuvchi

boshqaruv madaniyatining asosi bo'lib, u jamoaning barqarorligi, samaradorligi va raqobatbardoshligini oshiruvchi muhim omil sanaladi. Ilmiy yondashuvlar shuni ko'rsatadiki, muloqot odobiga e'tibor qaratgan tashkilotlarda xodimlarning sadoqati yuqori, nizolar kam va ish muhitida ijobiy ruhiyat ustun bo'ladi. Shu sababli, har bir rahbar va xodim muloqot odobini o'z kasbiy faoliyatining ajralmas qismi sifatida shakllantirishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Adler, R. B., Rosenfeld, L. B., & Proctor, R. (2018). *Interplay: The process of interpersonal communication* (14th ed.). Oxford University Press.
2. Bovée, C. L., & Thill, J. V. (2019). *Business communication today* (14th ed.). Pearson.
3. Burgoon, J. K., Guerrero, L. K., & Floyd, K. (2016). *Nonverbal communication* (2nd ed.). Routledge.
4. Guffey, M. E., & Loewy, D. (2017). *Business communication: Process and product* (9th ed.). Cengage Learning.
5. Keyton, J. (2017). *Communication in organizations*. Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, 4(1), 501–526.
6. Luthans, F. (2011). *Organizational behavior* (12th ed.). McGraw-Hill.
7. Robbins, S. P., & Judge, T. A. (2019). *Organizational behavior* (18th ed.). Pearson.
8. Samovar, L. A., Porter, R. E., & McDaniel, E. R. (2017). *Intercultural communication: A reader* (15th ed.). Cengage Learning.
9. Schermerhorn, J. R., & Bachrach, D. G. (2015). *Exploring management* (5th ed.). Wiley.
10. Xolmatov, A. (2022). Tashkilotlarda kommunikatsiya madaniyati va kasbiy etika. *Iqtisodiyot va Boshqaruv Jurnali*, 8(3), 77–85.

BUXORO VILOYATIDA MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARI EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHDA MARKETING MEKANIZMLARINING BARQAROR RIVOJLANISHDAGI O'RNI

Jumayeva Zamira Bo'stonovna

Buxoro davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Bugungi kunda global oziq-ovqat zanjirlarida raqobat kuchayib borayotgan bir paytda, O'zbekistonning meva-sabzavot mahsulotlari eksport salohiyatini oshirish masalasi barqaror iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylanmoqda. Buxoro viloyati agrar salohiyati yuqori bo'lgan hudud sifatida eksportbop mahsulotlar ishlab chiqarishda yetakchi o'rin tutadi. Shu bilan birga, marketing infratuzilmasining zaifligi, xalqaro standartlarga moslashtirishdagi cheklovlar va brending darajasining pastligi eksport hajmlarining to'liq salohiyatda amalga oshirilishiga to'sqinlik qilmoqda.

Meva-sabzavot mahsulotlari eksportini rivojlantirish jarayonida marketing mexanizmlarining ahamiyati xorijiy olimlar — F. Kotler, M. Porter, S. Anholt va D. Rainisto ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan bo'lib, ularda “value chain” (qiymat zanjiri) hamda “territorial competitiveness” (hududiy raqobatbardoshlik) konsepsiyalari asosiy nazariy yo'nalish sifatida ilgari surilgan. Mahalliy sharoitda esa, hududiy marketing tamoyillari asosida barqaror ishlab chiqarish, logistika, brending va eksportga yo'naltirilgan klaster tizimlarini shakllantirish zaruriyati mavjud. Marketing mexanizmlarining samarali ishlashi eksport hajmini oshirish bilan birga, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning global bozor zanjirlariga integratsiyasini tezlashtiradi.

2024 yil yakunida Buxoro viloyati tashqi savdo aylanmasi 1 307,4 mln AQSH dollarini tashkil etib, eksport 296,5 mln, import esa 1 010,9 mln dollar bo'lgan. Natijada 714,4 mln dollar miqdorida manfiy saldo qayd etilgan. MDH mamlakatlariga eksport qisqarib, boshqa xorijiy bozorlar ulushi ortgan, bu esa geografik diversifikatsiyaning zarurligini ko'rsatadi [1]. Savdoda Rossiya (28,9 %), Xitoy (28,7 %), Turkmaniston (7,7 %) va Eron (7,1 %) yetakchi o'rinlarni egallagan.

2024 yilda viloyatdan 16,5 ming tonnadan ortiq meva-sabzavot mahsulotlari 12,4 mln dollar qiymatda eksport qilingan; bu o'tgan yilga nisbatan 17,6 % kamdir [1]. Hajm tarkibida sabzavotlar

(11,7 ming tonna / 7,3 mln dollar) ustun, meva va rezavorlar (4,8 ming tonna / 5,1 mln dollar) ikkinchi o'rinda turadi. FAO tadqiqotlariga ko'ra, bunday tuzilma birlamchi xomashyo eksportiga xos bo'lib, chuqur qayta ishlash zanjirlari kam rivojlangan hududlarda qiymat zanjirining past bo'g'inida to'xtab qolishini anglatadi.

Eksport yo'nalishlari Qozog'iston (37,9 %), Rossiya (13,7 %) va "boshqa davlatlar" (48,4 %) ga to'g'ri kelgan [1]. Bu holat yaqin bozorlarga tayanish va logistika xavfsizligi ustuvorligini ko'rsatadi. Biroq OECD hisobotlari ta'kidlaganidek, xizmatlar savdosi ochiqligi va sertifikatlash darajasi yuqori bo'lgan mamlakatlar global qiymat zanjirlarida ko'proq milliy qiymat qo'shish imkoniga ega [2].

Jahon banki Markaziy Osiyo bog'dorchilik sektoriga oid hisobotida O'zbekiston uchun Rossiya va Xitoy bozorlariga kirish yo'lida sovuq zanjir, bozor axborot tizimlari va sertifikat paketlari asosiy omil sanaladi [3].

Viloyat importida mashina va transport asbob-uskunalar ulushi yuqori, bu qayta ishlash quvvatlarini yangilash jarayoni ketayotganini ko'rsatadi. Ammo sovuq zanjir elementlari cheklangan bo'lib, saqlash va tashish bosqichida yo'qotishlar yuqori. FAO va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra, sovuq zanjir sig'imini kengaytirish eksport daromadini 10–15 % gacha oshirishi mumkin [4].

Yaqin bozorlar ustuvorligi chuqur sertifikatlash talab qiladigan bozorlar — Yevropa va Yaqin Sharqga kirishni cheklaydi. UNCTAD hisobotlariga ko'ra, sog'liq va fitosanitariya standartlariga moslashuv qisqa muddatda xarajatlarni oshiradi, lekin uzoq muddatda eksport narxining barqarorligini ta'minlaydi [5]. Shu sababli GlobalG.A.P., HACCP va Codex Alimentarius standartlariga asoslangan sertifikatlash jarayonlarini viloyat ko'lamida joriy etish zarur.

Hududiy marketing konsepsiyasi bo'yicha hudud imiji va mahsulot sifati yagona "kelib chiqish brendi" doirasida qaralishi kerak. S.Anholt ta'kidlaganidek, hudud brendi iqtisodiy, kommunikatsion va institutsional profilni integratsiya qilib, raqobatbardoshlikni oshiradi [6]. Buxoro sharoitida "Bukhara Fruit" singari brend yaratish orqali ekologik toza imij va premium narx segmentiga chiqish imkoniyati paydo bo'ladi. M.E.Porterning qiymat zanjiri modeli esa ishlab chiqarish, saqlash, qadoqlash va logistika bo'g'inlarini klaster doirasida bog'lash zarurligini ko'rsatadi [7].

Eksport konsentratsiyasi Rossiya va Qozog'iston yo'nalishlarida yuqori bo'lib, tranzit narxlari o'zgarishi, valyuta xavflari hamda siyosiy beqarorlik tahdidlarini keltirib chiqaradi. OECD tavsiyalariga ko'ra, bunday sharoitda yangi xaridor segmentlarini aniqlash va raqamli savdo platformalarini faollashtirish barqaror strategiya sanaladi.

Amaliy yo'nalishlar va tavsiyalar:

1. Sovuq zanjir infratuzilmasi — saqlash va logistika markazlarini modernizatsiya qilish, mavsumiy tebranishlarni yumshatadi.

2. Sertifikatlash tizimini rivojlantirish — xalqaro GlobalG.A.P. standartlari asosida fermer xo'jaliklari uchun sertifikat olishga tayyorgarlik bo'yicha treninglar, sifat nazorati laboratoriyalari hamda audit xizmatlarini joriy etish orqali mahsulotlarning xavfsizlik, sifat va kelib chiqish shaffofligini ta'minlash.

3. Hududiy brendlash — "eco-brand" modeli va kelib chiqish belgilarini birlashtirgan marketing kampaniyalari.

4. Eksport geografiyasini kengaytirish — yaqin bozorlarni mustahkamlab, o'rta muddatda Yaqin Sharq va Janubiy Osiyo, uzoq muddatda Yevropa segmentlariga kirish.

5. Raqamli axborot tizimi — viloyat miqyosida meva-sabzavot mahsulotlari eksportini boshqarishga xizmat qiluvchi yagona raqamli platformani shakllantirish zarur.

Tahlillar ko'rsatadiki, Buxoro viloyati meva-sabzavot eksporti asosan birlamchi mahsulotlarga tayanadi va yaqin bozorlar bilan chegaralangan. Sifat infratuzilmasini kuchaytirish, sertifikatlash va brendlash bo'yicha tizimli chora-tadbirlar ko'rish bilan raqobatbardoshlik hamda barqaror o'sishni ta'minlash mumkin. FAO, OECD, UNCTAD va Jahon banki tahlillari sovuq zanjir, me'yoriy moslashuv hamda hududiy marketing mexanizmlarini birlashtirish eksport samaradorligini oshirishning asosiy yo'nalishlari ekanini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Buxoro viloyati Statistika Boshqarmasi. Buxoro viloyati ijtimoiy iqtisodiy holati. 8-bo'lim: Tashqi iqtisodiy faoliyat. Buxoro, 2025.

2. OECD. Global Value Chains in Agriculture and Food. Paris: OECD, 2023.
3. FAO. Horticultural Chain Management for Countries of Asia and the Pacific. Rome: FAO, 2009.
4. UNCTAD. Promoting Food Security through Non-Tariff Measures. Geneva, 2023.
5. Anholt S. Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions. London: Palgrave Macmillan, 2007.
6. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJEMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Karimova Marjona Zafar qizi

*Qarshi Davlat Universiteti Iqtisodiyot fakulteti,
Iqtisodiyot yo'nalishi I-bosqich talabasi*

Annotatsiya: Jadallik bilan yangilanib borayotgan texnika asrida davlat iqtisodiyotini rivojlantirishda marketing va menejement yo'nalishlarining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Shuningdek, ushbu jarayonda zamonaviy marketing va innovatsion menejement konsepsiyalari va imkoniyatlari iqtisodiy o'sishning muhim omili bo'lib xizmat qilmoqda. Mazkur tezisda barqaror iqtisodiy rivojlanishning mohiyati, unda modernizatsiyalashgan marketingning iqtisodiy roli, zamonaviy menejementning samarali yondashuvlari ilmiy tadqiq qilindi. Shuningdek, marketing va menejementning integratsiyasi asosida korxonalarda resurslardan oqilona foydalanishni rag'batlantirish bilan bir qatorda uning mustahkam raqobatbardoshligini ta'minlashi turli misol va dalillar asosida ko'rsatib o'tilgan.

Kirish. Hozirgi globallashtirish dunyoda iqtisodiy rivojlanish an'anaviy ko'rsatkichlar—ya'ni sof daromad va foyda—dan tashqari, uzoq muddatli barqarorlik tamoyillari asosida baholanmoqda. Barqaror iqtisodiy o'sish deganda atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy adolat va yaxshi boshqaruvni ta'minlovchi iqtisodiy faoliyat tushuniladi. Ushbu murakkab maqsadlarga erishishda an'anaviy biznes yondashuvlari yetarli bo'lmaydi. Shu sababli, zamonaviy marketingning "yashil marketing" kabi yo'nalishlari va innovatsion menejementning barqarorlikni boshqaruv tizimlariga integratsiya qilish usullari muhim rol o'ynaydi. Shunga ko'ra barqaror iqtisodiy rivojlanishda zamonaviy marketing va menejementning imkoniyatlarini, ularning qanday qilib nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy foyda keltirishini o'rganish asosiy maqsad qilib olindi.

Marketing-menejement zamonaviy iqtisodiyotning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, u nafaqat alohida korxonalar, balki butun mamlakat iqtisodiyotining rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Marketing-menejement bozor talabini aniqlash va uni qondirish orqali iqtisodiy qimmatlik yaratadi, bu esa yalpi ichki mahsulot o'sishiga bevosita hissa qo'shadi. Raqobatni rivojlantirish va innovatsiyalarni rag'batlantirish orqali u kompaniyalarni doimiy yangilanish va takomillashtirishga undaydi. Keng qamrovli marketing faoliyati savdo, reklama, logistika sohalarida ko'plab yangi ish o'rinlarini yaratadi, bu esa bandlik darajasini oshiradi. Xalqaro bozorga integratsiyalashuv orqali eksportni oshirish va mamlakatning tovar ayirboshlash balansini yaxshilashga yordam beradi. Zamonaviy marketing-menejement barqarorlik tamoyillariga asoslanib, "yashil marketing" va ijtimoiy mas'uliyatli marketing orqali uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi. Haqiqiy va ogohlantirilgan marketing amaliyotlari orqali iste'molchilar huquqlari himoya qilinadi, bu bozordagi ishonchni oshiradi. Kuchli brend va samarali marketing strategiyasi tashqi va ichki investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatini yaratadi. Marketing-menejement bozor mexanizmlarini faollashtirish, iste'molchilar talabini shakllantirish va resurslardan samarali foydalanish orqali iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Marketing-menejement barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta'minlovchi muhim omil bo'lib, u nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi. So'nggi o'n yillikda global miqyosda iqtisodiy rivojlanish paradigmasi tubdan o'zgardi. Ilgari iqtisodiy samaradorlik asosan moliyaviy natijalar bilan o'lchangan bo'lsa, hozirda barqaror rivojlanish (sustainable

development) tamoyillari — ya'ni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlash — har bir davlat va korxona strategiyasining asosiy yo'nalishiga aylandi. Shu jarayonda zamonaviy marketing va menejment konsepsiyalari ham yangicha mazmun kasb etmoqda. Ilmiy tadqiqotlar (ScienceDirect, Springer, Elsevier, MDPI ma'lumotlariga ko'ra) so'nggi yillarda "green marketing" yoki "sustainable marketing" atamasi ostida shakllangan yangi yo'nalishga alohida e'tibor qaratmoqda.

Yashil marketing deganda nafaqat ekologik toza mahsulotlar ishlab chiqarish, balki iste'molchi ongida ekologik mas'uliyatli brend imijini shakllantirish, resurslardan oqilona foydalanish va atmosfera ifloslanishini kamaytirishga qaratilgan biznes amaliyotlari tushuniladi. Masalan, ilmiy adabiyotlarda (Chen, 2024; Govindan, 2020; Pérez Estébanez, 2025) ta'kidlanishicha, yashil marketing strategiyasini joriy qilgan korxonalar nafaqat atrof-muhitga foyda keltiradi, balki iste'molchilar ishonchini oshiradi, bozor ulushini kengaytiradi va moliyaviy natijalarini yaxshilaydi. Shu sababli, "yashil marketing" hozirda nafaqat ekologik tashabbus, balki raqobat ustunligini ta'minlovchi strategik menejment vositasi sifatida ham qaralmoqda.

Eko-innovatsiyalar — ya'ni ekologik muammolarni texnologik yangiliklar orqali hal etish — bugungi kunda korxonalarning uzoq muddatli raqobatbardoshligini belgilovchi asosiy omilga aylanmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, eko-innovatsion yechimlarga sarmoya kiritgan korxonalar energiya tejamkorligi, chiqindilarni qayta ishlash va mahsulot hayotiy tsiklini uzaytirish orqali operatsion xarajatlarni kamaytirish va barqaror rentabellikni ta'minlash imkoniga ega bo'ladi.

ESG va CSR strategiyalari. Hozirgi davrda korxona faoliyati samaradorligi nafaqat iqtisodiy ko'rsatkichlar, balki ESG (Environmental, Social, Governance) yoki CSR (Corporate Social Responsibility) mezonlari bilan ham baholanmoqda.

ESG strategiyalari doirasida tashkilotlar ekologik mas'uliyat, xodimlar farovonligi, shaffof boshqaruv va ijtimoiy ta'sir darajasini oshirishga yo'naltirilgan tashabbuslarni amalga oshirmoqda. ScienceDirect bazasidagi 2020–2024-yillar orasida chop etilgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, ESG ko'rsatkichlari yuqori bo'lgan kompaniyalar o'rtacha daromadlilik bo'yicha boshqa kompaniyalardan 10–15% yuqori natijaga ega.

Bundan tashqari, investorlar ham barqaror korxonalarga sarmoya kiritishni afzal ko'rmoqda, bu esa moliya bozorlarida "green finance" (yashil moliya) sohasining tez sur'atlarda o'sishiga olib kelmoqda.

Ta'minot zanjiri barqarorligi. Menejment tadqiqotlarida esa so'nggi yillarda supply chain sustainability (barqaror ta'minot zanjiri) masalasi markaziy mavzuga aylandi. Govindan va hamkorlari (2020) olib borgan meta-analiz natijalariga ko'ra, ishlab chiqarish, logistika va yetkazib berish bosqichlarida ekologik mezonlarni joriy etish nafaqat ekologik foyda, balki operatsion samaradorlik, xarajatlarni kamaytirish, va brend ishonchliligini oshirish imkonini beradi. Shu sababli, zamonaviy menejment tizimlari barqarorlik mezonlarini rejalashtirish, xarid siyosati, transport va saqlash jarayonlariga chuqur integratsiya qilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xususan Birlashgan Millatlar Tashkilotining Sanoatni Rivojlantirish Tashkiloti (UNIDO), OECD va Jahon banki, 2020-yillardan boshlab sanoatning barqaror rivojlanishida raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish, va yashil innovatsiyalarni asosiy yo'nalish sifatida targ'ib qilmoqda.

UNIDO'ning 2024-yilgi "Industrial Development Report" hisobotida ta'kidlanishicha, raqamlashtirish va ekologik samaradorlikni uyg'unlashtirgan mamlakatlarda sanoat ishlab chiqarishining o'sish sur'ati global o'rtacha ko'rsatkichdan 1,5 baravar yuqori bo'lgan. Bu esa shuni anglatadiki, zamonaviy marketing va menejment yondashuvlarini raqamli transformatsiya bilan uyg'unlashtirish, iqtisodiy o'sishni ekologik cheklovlar doirasida ta'minlashning eng samarali yo'lidir.

Xulosa qilib aytganda, barqaror iqtisodiy rivojlanish nafaqat ekologik talab, balki zamonaviy bozorda muvaffaqiyatli faoliyat yuritishning asosiy shartidir. Bu yo'lda muvaffaqiyat an'anaviy marketing va menejment usullarini yangi sharoitlarga moslashtirishga bog'liq. Yashil marketing, eko-innovatsiyalar, ESG tamoyillari, barqaror ta'minot zanjiri va raqamli transformatsiya—bularning barchasi bir-birini to'ldiruvchi va barqaror iqtisodiy o'sishga olib boruvchi kuchlardir. Kompaniyalar va davlatlar ushbu zamonaviy yondashuvlarni o'z strategiyalariga tatbiq etish orqali nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilish, balki uzoq muddatli iqtisodiy samaradorlik, kuchli brend nomi va

investorlar ishonchini ta'minlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Kelajak barqarorlikni nafaqat maqsad, balki har qanday muvaffaqiyatli iqtisodiy faoliyatning asosiy vositasi sifatida ko'radigan tashkilotlarning bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Xodjamuratova G.Yu., Azlarova M.M. MENEJMENT. MARKETING TOSHKENT – «IQTISODIYOT» – 2019
2. SALAMOV L, KAZAKOVA Z., NURMANOV Sh.Toshkent- 2023 Fan ziyosi” nashriyoti
3. MENEJMENT VA MARKETING ASOSLARI MARUZALAR MATNI Худайназарова Г. NUKUS – 2007

KORXONALARDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISHNING MOTIVATSION TIZIMINI “KAIZEN” MODEL ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Axmedov Muzaffar Shokirjonovich

O'qituvchi, NamDTU

muzaffarsp86@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola korxonalarda inson resurslarini boshqarish tizimini motivatsion yondashuv nuqtai nazaridan ko'rib chiqadi, va uni Yaponiyada paydo bo'lgan “Kaizen” modeli asosida takomillashtirish imkoniyatlari tahlil etiladi. Avvalo, Kaizen modelining kelib chiqish tarixi va Toyota Motor Corporation bilan bog'liq jihatlari ko'rib chiqiladi. Shu bilan birga ilmiy tadqiqotlarda Kaizen modeli inson resurslarini boshqarishning motivatsion jarayonlarida qanday qo'llangani va olimlar tomonidan qanday takliflar ilgari surilgani tahlil qilinadi. Tahlil qismida mavjud tadqiqotlarda kam e'tibor qaratilgan jihatlari aniqlanib, o'z navbatida korxonalarda motivatsion tizimni Kaizen modeli asosida takomillashtirishga oid kreativ takliflar beriladi.

Kalit so'zlar: Inson resurslari, inson resurslari boshqaruvi, motivatsiya tizimi, kaizen, takomillashtirish, korxona samaradorligi.

Globalashuv jarayonida korxonaning samaradorligi, raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishi bevosita inson resurslarining sifatiga, ularning boshqarilish darajasiga bog'liq. Inson resurslarini boshqarish deganda — korxona maqsadlariga erishish uchun xodimlarni tanlash, o'qitish, baholash, rag'batlantirish va ularning salohiyatini rivojlantirish jarayonlarini motivatsion omillar sifatida kompleks boshqarish tizimi tushuniladi. Bugungi globalashuv va texnologik o'zgarishlar davrida inson resurslarini boshqarishning an'anaviy yondashuvlari o'z samarasini yo'qotmoqda. Korxonalar endi faqatgina ma'muriy yoki hisob-kitob asosidagi boshqaruvdan emas, balki **xodimlarning ichki motivatsiyasini, tashabbuskorligini va ijodkorligini oshirishga yo'naltirilgan tizimlardan** foydalanmoqda. Shu bois, inson resurslarini boshqarishda **innovatsion yondashuvlar**, jumladan, “Kaizen”, “Lean management”, “Total Quality Management” kabi modellarning ahamiyati keskin ortmoqda. Xodimni nafaqat moddiy rag'bat, balki ma'naviy qo'llab-quvvatlash, o'z fikrini bildirish imkoniyati, jamoaviy qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirok etish kabi omillar orqali ham samarali ishlashga undash mumkin. Shu nuqtai nazardan, **“Kaizen” modeli** — inson resurslarini boshqarishda doimiy takomillashtirish va xodimlarni jarayonga faol jalb qilish tamoyiliga asoslangan ilg'or yondashuv sifatida e'tirof etiladi. Bu Yapon biznesini jadal rivojlanishiga turtki bergan asosiy ish uslublaridan biridir. Kaizen ikki yaponcha so'zning (kai + zen) birikmasi bo'lib, so'zma-so'z "yaxshi tomonga o'zgarish" degan ma'noni anglatadi. Bu uslubda har bir inson muntazam ravishda kichik takomillashtirish takliflari bilan chiqishga chaqiriladi²³⁷. Bu atama korxonalarda ishchilar va turli operatsiyalarni yaxshi tomonga o'zgarishi, doimiy takomillashib borishi nuqtai nazaridan qo'llanilib kelinmoqda. Avvalo bu atama “Toyota” korporatsiyasida 1951-yilda ishchilar tomonidan kreativ g'oyalarni berish tizimini joriy etilishidan boshlab qo'llanila boshlandi. Kaizenning otasi hisoblangan Masaaki Imai dunyo miqyosida kaizeni tizimli boshqaruv

²³⁷ **ASHISH JAIN, THE KAIZEN PHILOSOPHY FOR INDUSTRIES: A REVIEW PAPER. MAY.2015, URL: [HTTPS://WWW.RESEARCHGATE.NET/PUBLICATION/283449918_THE_KAIZEN_PHILOSOPHY_FOR_INDUSTRIES_A_REVIEW_PAPER](https://www.researchgate.net/publication/283449918_THE_KAIZEN_PHILOSOPHY_FOR_INDUSTRIES_A_REVIEW_PAPER)**

metodologiyasi sifatida “Kaizen: Yaponiyaning raqobatbardosh muvaffaqiyati kaliti” (1986) asarida joriy qildi. Bugungi kunda turli sohalaridagi tashkilotlar kaizenni o‘zlarining asosiy qadriyatlarining bir qismi sifatida qabul qiladilar va olti sigma va tayanch konsepsiyalari bilan kundan-kunga doimiy takomillashishni amalga oshiradilar²³⁸. Kaizenni ijobiy tomoni, uning juda mayda qadamlar bilan takomillashishga qaratilganligidir. Ya’ni kichik o‘zgarishlar yig‘ilib katta natijalarga olib kelishi usulning asosiy falsafasidir. Boshqaruv bo‘yicha mutaxassis Piter Druker Yaponiya iqtisodiyotining eng muhim “siri” xodimlarning texnologiyada uzluksiz o‘zgarishlarni qabul qilishga tayyorligi va samaradorlikni oshirish jarayoni hamma uchun yaxshi bo‘lishiga ishonch ekanligini ta’kidlaydi²³⁹. Kaizen tizimini muhim elementlaridan biri mavjud ish qurollarini doimiy o‘z o‘rniga qo‘yilishini ta’minlashdan iborat. Yapon ishchilari har bir vositani o‘z o‘rniga qo‘yish bo‘yicha o‘zlarida zaruriy dominantani shakllantirishga muvaffaq bo‘lganlar. Shu bilan birgalikda tizim elementi sifatida chiqindilarni o‘z vaqtida bartaraf etish choralari ko‘riladi. Tikuv buyumlari ishlab chiqarish korxonalarida ham Kaizenni qo‘llagan holda bosqichli o‘sishga e’tiborni oshirilishi, chiqindilarni o‘z vaqtida bartaraf etib borilishi, ishchining e’tiborini jamlanishi va ish samaradorligini oshishiga xizmat qiladi. Doimiy ravishda o‘sishga intilish, yapon ishchilarning asosiy g‘oyalardan biridir. Shu bilan birga intizom Yaponiyada juda qadrlanadigan va amal qilinadigan tushunchadir. Yaponida ishchilarining tartib-qoidalarga rioya qilishi yuzasidan paradigmalari, ularga maktabgacha ta’lim, maktablarda hosil qilingan²⁴⁰.

Tadqiqotchi olimlardan M.Iqbal va A.Amaliahlar o‘z tadqiqotlarida ushbu model asosida xodimlarni takliflar tizimiga jalb qilish va takliflarni muntazam ravishda yig‘ish, amalga oshirish hamda natijalarni xodimlar bilan bo‘lishish, shu bilan birga ish jarayonlarini standartlashtirish, 5S (Seiri, Seiton, Seiso, Seiketsu, Shitsuke) kabi vositalarni joriy qilish orqali ish sharoitini yaxshilash borasida ilmiy takliflarni bergan²⁴¹. M.Z.Hossain, M.Tasnimlar o‘z tadqiqotlarida inson resurslari bilan ishlash jarayonlarida Kaizen tamoyillarini qo‘llash orqali xarajatlarni kamaytirish, vaqt samaradorligini oshirish va ishchi faoliyatini yaxshilash imkoniyatlari yuqori ekanligini ta’kidlagan²⁴².

Olimlar tomonidan Kaizen modeli asosida inson resurslarini boshqarish boshqarishning motivatsion tizimini takomillashtirishga qaratilgan tadqiqotlar mavjud bo‘lsa-da, quyidagi kam e’tibor qaratilgan jihatlar ham mavjud:

- Motivatsiya psixologik jihatlar va individual xodim xatti-harakatlarining Kaizen tamoyillari bilan o‘zaro bog‘liqligi. Ko‘pchilik tadqiqotlar jarayon, takliflar va jamoadagi ishtirokga e’tibor bergan, lekin xodimning ichki motivatsiya holati, shaxsiy rivojlanish istagi, madaniy kontekst kabi omillar o‘zbek korxonalarida yetarlicha o‘rganilmagan.

- Inson resurslarini boshqarish tizimida Kaizenning soft skillsga aloqador jihatlar. Xodimlar taklif berishi, jarayonni takomillashtirishi uchun zarur bo‘lgan kommunikatsiya, fikr almashish, o‘zaro ishonch muhitini shakllantirish kabi jihatlar tadqiqotlardan biroz chetda qolmoqda.

- Motivatsiyani rag‘batlantirishning iqtisodiy va madaniy jihatlar xususan, takliflar tizimi orqali rag‘batlantirish, mukofotlash, xodimga ma’lumot berish shaffofligi kabi holatlarga ko‘p e’tibor qaratilgan, lekin xududiy yoki milliy madaniyatga mos motivatsion mexanizmlar kam o‘rganilgan.

- Texnologik va raqamli muhitdagi Kaizen va inson resurslarini boshqarish integratsiyasi.

Yuqoridagi aniqlangan kamchiliklardan kelib chiqqan holda, quyidagi kreativ takliflar ilgari suriladi:

- **Takliflar va motivatsion tizimlar uchun “mikro-kaizen” modulini joriy qilish.** Katta loyihalarga o‘tmasdan, har bir xodim haftalik yoki ikki haftalik siklda kichik taklif bera oladigan

²³⁸ <https://safetyculture.com/topics/kaizen-continuous-improvement/>

²³⁹ Drucker, P.F. What we can learn from Japanese management. Harvard Business Review (March/April 1971), pp. 110–22.

²⁴⁰ Cheser R.N The Effect of Japanese Kaizen on Employee Motivation in US Manufacturing, International Journal Organizational Analysis, Vol. 6, No. 3, (1998). pp. 197-212.

²⁴¹ Iqbal M.A., Amaliyah A. Sustainability Development of Employee Using Kaizen. ICEASD 2019, April 01-02, Indonesia. https://eudl.eu/pdf/10.4108/eai.1-4-2019.2287262?utm_source=chatgpt.com.

²⁴² M.Z.Hossain, M.Tasnim. The Art of Designing and Producing Product for Facing Global Challenges: A Study on Toyota Production System. International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 7, Issue 1, January 2017, pp. 299-308.

platforma tashkil etish. Takliflar qabul, baholash va amalga oshirish jarayoni oddiy va tezkor bo'lishi. Xodim taklifi topilganda kichik rag'bat (masalan, tan olinishi, sertifikat, ichki e'tibor) berish.

- **Soft-skills va "taklif beruvchi xodim" kompetensiyasini rivojlantirish treninglari.** Xodimga taklif qilish uchun sharoit yaratilishi bilan birga, ular "jarayonni takomillashtirishga qanday qarash", "taklifni qanday shakllantirish", "o'zgarishni qanday amalga oshirish" kabi ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak. Bu masala HR bo'limi bilan hamkorlikda Kaizen treningi shaklida qo'llaniladi.

- **Madaniyat va rag'batni moslashtirish.** O'zbek korxonalarida Kaizen tamoyillari, xodimni jalb qilish va motivatsiya mexanizmlari milliy madaniyatga mos ravishda modifikatsiya qilinishi lozim. Masalan, jamoaviy rag'bat (guruh g'oyasi) va individual rag'batni muvozanatlash; xodimning takliflari ko'rsatilgan platformada vizual tarzda namoyish qilinishi, "oyning taklifi" singari aksiyalar tashkil etilishi.

- **Takomillashtirish jarayonini raqamli platforma bilan qo'llab-quvvatlash.** HR bo'limlari uchun takliflar, takomillashtirishlar, natijalar va rag'batlar bo'yicha raqamli dashboard (ko'rsatkichlar paneli) yaratilishi. Shu orqali xodimlar jarayonni ko'ra oladi, takliflar bilan aloqasi yo'lga qo'yiladi va motivatsiya oshadi.

- **Barqarorlikni ta'minlashga yo'naltirilgan monitoring va baholash tizimi.** Har bir taklif amalga oshirilgandan keyin uning natijasi, xodim roziligi, jarayon samarasi baholansin; "taklif berish faolligi" va "amalga oshirilgan takliflar foizi" ko'rsatkichlari bilan HR hisobotlari yuritilsin. Bu holat xodimlar tomonidan ko'rilishini ta'minlaydi va motivatsiyani oshiradi.

- **Korxona strategiyasi bilan motivatsion Kaizen tizimini moslashtirish.** Motivatsiya liniyasida Kaizen tadbirlari korxonaning asosiy maqsadlari (masalan, samaradorlik, sifat, yetkazib berish va boshqalar) bilan muvofiq bo'lsin; xodim takliflari va rag'batlar bu maqsadlarga xizmat qiluvchi ko'rsatkichlar bilan bog'liq bo'lsin.

Umuman olganda Kaizen modeli motivatsion tizimni takomillashtirishning muhim manbalaridan biridir. Motivatsiya psixologiyasi, xodimlarning takliflar berish faoliyati, madaniyatga mos rag'bat mexanizmlari, raqamli qo'llab-quvvatlash kabi jihatlar ko'proq diqqatni talab qiladi. Mazkur takliflar korxonalarda Kaizen tamoyillari asosida inson resurslari va motivatsion tizimni takomillashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Ashish Jain, The Kaizen Philosophy for Industries: A Review Paper. may.2015, url: <https://www.researchgate.net/publication/283449918>
2. Drucker, P.F. What we can learn from Japanese management. Harvard Business Review (March/April 1971), pp. 110–22.
3. Cheser R.N The Effect of Japanese Kaizen on Employee Motivation in US Manufacturing, International Journal Organizational Analysis, Vol. 6, No. 3, (1998). pp. 197-212.
4. Iqbal M.A., Amaliyah A. Sustainability Development of Employee Using Kaizen. ICEASD 2019, April 01-02, Indonesia. https://eudl.eu/pdf/10.4108/eai.1-4-2019.2287262?utm_source=chatgpt.com.
5. M.Z.Hossain, M.Tasnim. The Art of Designing and Producing Product for Facing Global Challenges: A Study on Toyota Production System. International Journal of Scientific and Research Publications, Volume 7, Issue 1, January 2017, pp. 299-308.

LOGISTIKA JARAYONLARINI BOSHQARISHDA MENEJMENT USLUBLARINI AHAMIYATI.

Axmedov Muzaffar Shokirjonovich

Namangan Davlat Texnika Universiteti katta o'qituvchisi

Djamoldinov Asadbek Abdumatalib o'g'li

Namangan Davlat Texnika Universiteti talabasi

Annotatsiya: Logistika jarayonlarini samarali boshqarish korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish va xarajatlarni optimallashtirishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada logistika jarayonlarida qo'llaniladigan menejment uslublari, ularning afzallik va

kamchiliklari hamda jarayon samaradorligiga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, menejment uslublari to'g'ri tanlash va joriy qilish orqali mahsulotlar yetkazib berish, omborxona faoliyati va transport tizimlarini optimallashtirish imkoniyatlari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy menejment yondashuvlari logistika jarayonlarini soddalashtirish, xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini oshirishga sezilarli darajada yordam beradi.

Kalit so'zlar: *Logistika, menejment uslublari, jarayonlarni boshqarish, samaradorlik, yetkazib berish zanjiri, optimallashtirish, transport, ombor faoliyati.*

Logistika jarayonlarini boshqarish bugungi kunda har qanday ishlab chiqaruvchi va xizmat ko'rsatuvchi korxonaning samaradorligini ta'minlashda muhim omillardan biri sifatida qaraladi. Logistika tizimining samarali ishlashi mahsulotlar, xomashyo va resurslarni kerakli vaqt va joyda yetkazib berish imkonini beradi, bu esa xarajatlarni kamaytirish va xizmat sifatini oshirishga xizmat qiladi. Logistika jarayonlarining samarali boshqarilishi nafaqat korxonaning ichki faoliyatini yaxshilash, balki raqobatbardoshlikni oshirish va mijozlar talabini tez va sifatli qondirishga ham imkon yaratadi. Shu nuqtai nazardan, menejment uslublarning logistika jarayonlarida qo'llanilishi o'ziga xos ahamiyatga ega.

Menejment uslublari, bir tomondan, xodimlar faoliyatini boshqarish va rag'batlantirishda, boshqa tomondan, jarayonlarni optimallashtirish va resurslardan samarali foydalanish bo'yicha strategik qarorlar qabul qilishda asosiy vosita hisoblanadi. An'anaviy menejment yondashuvlaridan tortib, zamonaviy innovatsion va adaptiv menejment uslublari gacha bo'lgan turli metodlar logistika jarayonlarining turli bosqichlarida qo'llanilishi mumkin. Masalan, rejalashtirish va nazorat uslublari transport va omborxona faoliyatini tartibga solishda muhim ahamiyat kasb etadi, motivatsion va liderlik yondashuvlari esa xodimlarning samarali ishlashini rag'batlantiradi. Shu bilan birga, situatsion menejment uslubi logistika tizimidagi o'zgaruvchan sharoitlarga tez moslashish imkonini beradi, bu esa yetkazib berish zanjiridagi uzilishlarni minimallashtirish va xarajatlarni kamaytirish imkonini yaratadi.

Logistika jarayonlarida menejment uslublarning samaradorligi bir qator omillarga bog'liq. Ular orasida korxona ichidagi axborot oqimi, xodimlarning malaka va tajribasi, texnologik jihozlar, transport va ombor infratuzilmasi mavjud. Menejment yondashuvlarini to'g'ri tanlash va joriy qilish orqali jarayonlar tartibga solinadi, resurslardan optimal foydalanish yo'lga qo'yiladi va yetkazib berish vaqtlari qisqaradi. Shu bilan birga, samarali boshqaruv mijozlar ehtiyojlarini yanada tez va sifatli qondirishga imkon beradi, bu esa korxonaning bozor mavqeini mustahkamlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Zamonaviy logistika jarayonlarida raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlarning roli ortib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, menejment uslublari nafaqat inson resurslarini boshqarish bilan cheklanib qolmay, balki axborot tizimlari orqali jarayonlarni monitoring qilish, prognoz qilish va optimallashtirish imkoniyatlarini ham o'z ichiga oladi. Misol uchun, transport harakatlarini boshqarish tizimlari, inventarizatsiya va omborlarni avtomatlashtirish tizimlari menejment qarorlarini tezroq va aniqroq qabul qilishga xizmat qiladi. Bu esa logistika jarayonlarining samaradorligini oshiradi, xarajatlarni kamaytiradi va mijozlarga yetkazib berish sifatini yaxshilaydi. (1-jadval)

1-jadval

Logistika jarayonlarini boshqarishda menejment uslublarning afzalliklari, kamchiliklari va ta'siri.

Menejment uslubi	Afzalliklari	Kamchiliklari	Logistika jarayonlariga ta'siri
Rejalashtirish va nazorat	Jarayonlarni tartibga soladi, resurslardan samarali foydalanishni ta'minlaydi	Moslashuvchan emas, o'zgaruvchan sharoitga sekin javob beradi	Transport va ombor faoliyatini optimallashtirish, yetkazib berish vaqtini qisqartirish

Menejment uslubi	Afzalliklari	Kamchiliklari	Logistika jarayonlariga ta'siri
Motivatsion menejment	Xodimlarning ishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, samaradorlikni ko'taradi	Agar noto'g'ri qo'llansa, ortiqcha stress yoki qarama-qarshilik yuzaga keladi	Xodimlar faoliyatini rag'batlantirish, xizmat sifatini oshirish
Liderlik yondashuvi	Qarorlarni tez qabul qilish va xodimlarni yetaklash imkonini beradi	Shaxsiy xatti-harakatlarga bog'liq, barcha xodimlar bilan ishlash qiyin	Yetkazib berish jarayonlarida tezkor qarorlar qabul qilish, jarayonlarni barqarorlashtirish
Situatsion menejment	Sharoitga moslashadi, o'zgaruvchan muhitda samarali ishlaydi	Doimiy baholash va moslashuv talab qiladi	O'zgaruvchan talab va muhitga tez moslashish, uzilishlarni minimallashtirish
Innovatsion menejment	Yangi texnologiyalar va usullarni qo'llashga imkon beradi	Yuqori sarmoya talab qiladi, xodimlarni moslashtirish qiyin bo'lishi mumkin	Raqamli tizimlar va avtomatlashtirish orqali logistika jarayonlarini optimallashtirish

Shu bilan birga, logistika jarayonlarini boshqarishda menejment uslublarining kombinatsiyasi samarali natijalarni beradi. Har bir korxona o'zining maxsus sharoitlari, resurslari va bozor talabiga muvofiq turli uslublarni birlashtirishi mumkin. Masalan, rejalashtirish va nazorat yondashuvlarini motivatsion va situatsion menejment bilan uyg'unlashtirish orqali xodimlar faoliyati optimallashtiriladi, jarayonlarda uzilishlar kamayadi va yetkazib berish zanjirining barqarorligi ta'minlanadi. Shu tarzda, menejment uslublarining moslashtirilgan qo'llanilishi korxonaning logistik imkoniyatlarini maksimal darajada oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytganda, logistika jarayonlarini boshqarishda menejment uslublarining roli beqiyosdir. Ular nafaqat jarayonlarni tartibga solish, resurslardan samarali foydalanish va xarajatlarni kamaytirishda, balki korxona raqobatbardoshligini oshirish, mijozlar talabini qondirish va xizmat sifatini yaxshilashda ham muhim omil hisoblanadi. Logistika jarayonlarini boshqarishda zamonaviy menejment uslublarini joriy qilish orqali korxona o'z faoliyatini yanada barqaror va samarali tashkil etishi mumkin, bu esa uzoq muddatli muvaffaqiyat va bozor yetakchiligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarorlari va normativ hujjatlari: *"Milliy logistika tizimini rivojlantirish va samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"*, O'zbekiston Respublikasi Hukumat qarorlari, 2020–2024 yillar.
2. Axmedov, S. (2018). *Logistika tizimlarini boshqarish: nazariya va amaliyot*. Toshkent: Fan.
3. Qodirov, B. (2020). *Yetkazib berish zanjirini samarali boshqarish*. Toshkent: Iqtisodiyot va moliya nashriyoti.
4. Sobirov, M., & Rasulov, O. (2019). *Transport va omborxona logistikasini boshqarish*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Ivanov, D., Tsipoulanis, A., & Schönberger, J. (2021). *Global Supply Chain and Operations Management: A Decision-Oriented Introduction to the Creation of Value*. Springer.
6. Lysons, K., & Farrington, B. (2021). *Purchasing and Supply Chain Management*. 10th Edition. Pearson.

METaverse MARKETING: INNOVATSION YONDASHUVLAR ORQALI BARQAROR IQTISODIY O‘SISHNI TA’MINLASH

Sadilloyeva Saxinabonu Sanjar qizi

Buxoro davlat universiteti marketing yo‘nalishi 1-bosqich talabasi

Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna

Buxoro davlat universiteti marketing va menejment kafedrası dotsenti

Annotatsiya: Ushbu maqolada raqamli texnologiyalar taraqqiyoti natijasida shakllangan yangi marketing yo‘nalishi — metaverse marketingning mazmuni, afzalliklari va iqtisodiy samaradorligi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: metaverse marketing, raqamli iqtisodiyot, ishonch, virtual muhit, barqaror iqtisodiy o‘rta, sun‘iy intellekt, VR/AR texnologiyalar.

Hozirgi davrda raqamli texnologiyalarni ommalashgani munosabati bilan kompaniyalar o‘z mahsulotlarini iste‘molchilarga nafaqat real balki virtual muhit orqali ham taqdim etmoqda. Shu bilan birga mahsulotlarning sifatligi va foydalanuvchilarning ishonchi raqamli marketingning eng muhim muvaffaqiyatlaridan biriga aylanmoqda.

Raqamli iqtisodiyot rivojlangan sayin yangi marketing shakllari vujudga kelmoqda. Ulardan keng tarqalgani va eng ilg‘ori Metaverse marketing ya‘ni brend mahsulotlarni virtual olamda yani ijtimoiy tarmoqda faoliyat yuritish metodikasidir. Bu jarayon nafaqat mahsulotlarni reklama qilish balki iste‘molchilar bilan hissiy va vizual aloqa o‘rnatish imkonini ham beradi [1].

Metaverse - bu virtual reallik va kengaytirilgan reallik texnologiyalari asosida yaratilgan interaktiv makon bo‘lib unda foydalanuvchilar avatarlar orqali muloqot qiladi, mahsulot sotib oladi, online xizmatlardan foydalanadi va hatto iqtisodiy faoliyat yuritadi. Shu sababli bu muhitda ya‘ni metaverse da ishonch eng muhim marketing aktiviga aylanmoqda [2].

“Metaverse” atamasi ilk bor 1992-yilda Nil Stivenzonning “Snow Crash” romanida tilga olingan bo‘lsa-da, u amalda 2021-yildan boshlab Meta (sobiq Facebook) kompaniyasi tomonidan faol qo‘llanila boshlandi [3].

Metaverse — bu 3D virtual olam bo‘lib, foydalanuvchilar o‘z avatarlarini yaratib, virtual voqealarda ishtirok etishlari va iqtisodiy faoliyat olib borishlari mumkin. Metaverse marketing - bu brend va foydalanuvchi o‘rtasida o‘zaro aloqani virtual muhitni kuchaytiruvchi strategiyalar majmuasidir. Oldinda kompaniyalar bu tizimdan reklamalar yoki o‘yin ichidagi mahsulot joylashtirish uchun foydalanilgan. Hozirda esa u butunlay yangi iqtisodiy ekotizimga aylandi [4].

Ishonch - har qanday savdo jarayonining markaziy elementi. Virtual dunyoda bu yanada muhim. Chunki foydalanuvchi real jismoniy aloqa o‘rniga virtual tajribaga ishonadi. Shuning uchun ishonch sotish san‘ati bu foydalanuvchining hissiy, ahloqiy mahoratidir. Metaverse muhitida ishonch quyidagi yo‘llar bilan yaratiladi:

Shaffoflik va xavfsizlik: foydalanuvchi ma‘lumotlarni himoyasi kafolatlanishi kerak. Avatar orqali brend ifodasi: kompaniya o‘z brend obrazini virtual tarzda ifodalab o‘ziga xoslik yaratadi. Jamoa tuyg‘usi: Metaverse ichida tashkil etilgan virtual tadbirlar foydalanuvchini brendga yaqinlashtiradi.

Nike “Nikeland” nomli metaverse maydonini yaratdi. Foydalanuvchilar bu yerda Nike mahsulotlarini sinab ko‘rib xarid qilishlari mumkin.

Gucci garden loyihasida istemolchilar virtual liboslarni sotib olishlari mumkin, bu esa real bozorga qaraganda brend obro‘sin ko‘tardi va yangi auditoriya jalb qildi.

Samsung “837X” nomli virtual do‘konini ochdi. Unda foydalanuvchilar yangi mahsulotlarini 3D tajriba asosida sinab ko‘rishadi. Ushbu misollar metaverse marketingi foydalanuvchi ishonchini oshirishda qanday samara berayorganini ko‘rsatadi

2024-yilgi Bloomberg Intelligence hisobotiga ko‘ra, metaverse bozori 2030-yilga borib 800 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda [5]. Shu bilan birga, marketingning katta qismi virtual muhitga ko‘chmoqda. Ammo bu sohada bir qator muammolar mavjud:

VR/AR texnologiyalarining yuqori narxi, foydalanuvchi ma‘lumotlarining xavfsizligi, soxta brendlar orqali ishonch yo‘qotilishi xavfi. Kelajakda esa metaverse marketing sun‘iy intellekt

yordamida har bir foydalanuvchiga individual tajriba taqdim etadi. Demak, “ishonch sotish” endi marketing strategiyasi emas, balki brend madaniyatining ajralmas qismiga aylanadi.

O‘zbekiston uchun ushbu jarayonlar barqaror iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, raqobatbardosh raqamli iqtisodiyotni shakllantirish va innovatsion tadbirkorlikni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi.

Metaverse marketing texnologiyalarini mahalliy kompaniyalar faoliyatiga joriy etish orqali: eksportga yo‘naltirilgan raqamli mahsulotlar yaratish, yoshlar bandligini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash, O‘zbekiston brendining xalqaro miqyosda tanilishiga erishish mumkin.

Shunday qilib, metaverse marketing nafaqat zamonaviy reklama vositasi, balki O‘zbekiston iqtisodiyotining barqaror raqamli transformatsiyasi uchun strategik vosita sifatida e’tirof etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Stevenson, N. Snow Crash. New York: Bantam Books. 1992. pp. 88-110.
2. Kaplan, A. & Haenlein, M. “Metaverse and the Marketing of the Future.” Journal of Business Research, Vol. 145. 2022. pp. 356-368.
3. Meta Platforms Inc. Building the Metaverse: A Vision for the Future of Digital Marketing. 2023. pp.12-25.
4. Gupta, S. Digital Marketing in the Age of AI and Metaverse. New Delhi: Sage Publications. 2022. pp. 47-63.
5. Bloomberg Intelligence Report. Metaverse Market Forecast 2024–2030. 2024. pp. 4-10.

BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH

Usmonova Mahzuna

“Turizm va mehmondo‘stlik”

yo‘nalishi magistranti

Buxoro davlat universiteti

Annotatsiya: Bugungi kunda marketing oldida turgan eng asosiy muammolardan biri — bu insoniyat ehtiyojlarini barqaror rivojlanish davrida qanday qilib samarali va ekologik xavfsiz tarzda qondirish masalasidir. Shu nuqtayi nazardan, **“barqaror marketing”** (sustainable marketing) tushunchasi paydo bo‘ldi. Barqaror marketing — bu falsafiy yondashuv bo‘lib, u barqaror rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi, ekologik xavfsizlikni ta’minlashga qaratilgan faoliyatni anglatadi. Zamonaviy iste’molchilar ekologik toza mahsulotlar va xizmatlarni tanlashga ko‘proq e’tibor qaratmoqda. Shu sababli, korxonalar o‘z strategiyalarini ishlab chiqishda atrof-muhit omillarini hisobga olishlari zarur. Ushbu maqola barqaror marketingning mohiyatini, ahamiyatini hamda zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rnini tahlil qiladi. Shuningdek, maqolada barqaror marketing bilan bog‘liq asosiy muammolar va ularni hal etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Barqaror marketingning barqaror rivojlanishdagi roli, uning bugungi kundagi tendensiyalari ham yoritib berilgan.

Kalit so‘zlari: Barqaror marketing, barqaror rivojlanish, barqaror iste’mol, yashil yuvish, atrof-muhit

Jamiyat tobora ko‘proq tabiiy muhit muammolari bilan shug‘ullana boshlagani sari, biznes ham o‘z faoliyatini ekologik tamoyillarga moslashtirishga majbur bo‘lmoqda. **Barqaror marketing** — bu ana shu ekologik tashvishlar natijasida shakllangan yondashuvdir. “Barqaror marketing” atamasi ilk bor 1980-yillarning oxiri va 1990-yillarning boshlarida ommalashdi. Ammo bu yo‘nalishning ildizlari 1975-yilda Amerika Marketing Assotsiatsiyasi (AMA) tomonidan o‘tkazilgan “Ekologik marketing” seminarigacha borib taqaladi. Mazkur seminardan so‘ng “Ekologik marketing” nomli ilk ilmiy nashrlar paydo bo‘ldi. Ushbu sohada muhim asarlar — Ken Peattie (1992, Buyuk Britaniya) va Jacquelyn Ottman (1993, AQSh) tomonidan yozilgan “Green Marketing” kitoblari. Peattie (2001) barqaror marketing evolyutsiyasini uch asosiy bosqichga bo‘lgan:

1. **Ekologik bosqich** — bu davrda kompaniyalar ortib borayotgan ekologik muammolarga qarshi turish uchun faol chora-tadbirlar ko‘rishgan.

2. **Texnologik bosqich** — bu davrda toza texnologiyalarni joriy etish, ekologik xavfsiz mahsulotlar yaratish asosiy e'tiborda bo'lgan.

3. **Barqaror bosqich** — bu hozirgi davr bo'lib, unda barqaror marketing barqaror rivojlanishning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Bugungi kunda barqaror marketing keng faoliyat doirasini o'z ichiga oladi: mahsulotni ekologik jihatdan takomillashtirish, ishlab chiqarish jarayonini modernizatsiya qilish, qadoqlashni o'zgartirish va reklama strategiyalarini ekologik mas'uliyat asosida yuritish. Barqaror marketing ko'pincha **ekologik marketing**, **yashil marketing** yoki **eko-marketing** nomlari bilan ham ataladi.

Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD), Jahon banki hamda G20 sammitlari uchun tayyorlangan (Meksika, 2012) hisobotlarga ko'ra, agar yangi ekologik siyosatlar joriy qilinmasa, 2050-yilga borib issiqxona gazlari chiqindilari 50 foizga oshishi va shahar havosining ifloslanishi yanada kuchayishi prognoz qilinmoqda. Bu esa kelgusi yillar va o'n yilliklarda atrof-muhitning yanada yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 21-asrda global o'rtacha harorat 1,8–4,0 darajagacha ko'tarilishi ehtimoli mavjud. 2030-yilga kelib, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq tabiiy ofatlar natijasida har yili 500 mingdan ortiq inson halok bo'lishi, iqtisodiy zarar esa 340 milliard AQSh dollariga yetishi kutilmoqda (OECD, 2012). Global suvga bo'lgan talab 2050-yilga kelib 55 foizga oshishi, dunyo aholisi esa tobora kuchayib borayotgan suv tanqisligi sharoitida yashashi prognoz qilinmoqda. Natijada, 2050-yilga kelib dunyo aholining qariyb 40 foizi "suv tanqisligi yuqori" hududlarda yashaydi. So'nggi 25 yil ichida Yer yuzidagi asosiy ekotizimlarning 60 foizi degradatsiyaga uchragan yoki barqaror bo'lmagan tarzda ishlatilgan. Qishloq xo'jaligida hosildorlik o'sishi ayrim hududlarda tabiiy resurslardan foydalanishni cheklagan bo'lsa-da, noto'g'ri boshqaruv oqibatida agro-kimyoviy ifloslanish, tuproqning sho'rlanishi va suv resurslarining isrofgarchiligi kuchaymoqda (Jahon banki, 2012).

Hozirgi davrda barqaror marketing bu masalaning amaliy yechimi sifatida qaralmoqda. U marketing faoliyatining ekologik jihatdan mas'uliyatli shaklidir. Barqaror marketing orqali korxonalar o'z resurslaridan oqilona foydalanadi, shu bilan birga iste'molchilar ehtiyojlarini ham qondiradi. Dunyo miqyosida ekologik muammolarga e'tibor oshib bormoqda. Odamlar barqarorlik, ekologik xavfsizlik va sog'lom hayot tarziga tobora ko'proq e'tibor qaratmoqda. Natijada, korxonalar ham o'z brend imijlarini "barqaror" tamoyillar asosida shakllantirishga intilmoqda. Bu esa ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi, iste'molchilar ishonchini mustahkamlaydi va raqobatbardosh ustunlik beradi.

Barqaror marketingning rivojlanishida qator muammolar mavjud. Eng muhimlaridan ikkitasi — **yashil marketing miyopiyasi** (green marketing myopia) va **yashil yuvish** (greenwashing) muammolaridir. Barqaror marketingning asosiy maqsadi ikki yo'nalishni o'z ichiga oladi: birinchidan, atrof-muhit sifatini yaxshilash; ikkinchidan, iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish. Ushbu ikki maqsad orasida muvozanatni saqlay olmaslik — ya'ni ekologik jihatni haddan tashqari ta'kidlash va iste'molchi ehtiyojlarini e'tibordan chetda qoldirish — "yashil marketing miyopiyasi" deb ataladi. Ko'plab kompaniyalar aynan shu xatoga yo'l qo'ygan. Masalan, 1994-yilda chiqarilgan "Energy Wise" sovutkichlari ozon qatlamiga zarar yetkazmaydigan kimyoviy moddalardan foydalangan va energiyani 30 foiz tejagan bo'lsa-da, narxi ancha yuqori bo'lganligi va iste'molchilarga qo'shimcha qulayliklar taklif etmagani sababli bozorda muvaffaqiyat qozona olmadi. Bu misol ekologik jihatdan foydali mahsulotlar ham iste'molchi uchun iqtisodiy va amaliy qiymatga ega bo'lmasa, muvaffaqiyat qozona olmasligini ko'rsatadi. Jacquelyn Ottman barqaror marketing miyopiyasidan qochish uchun uchta asosiy tamoyilni ilgari suradi:

1. **Iste'molchi qiymatini aniqlash** — ekologik mahsulotlar oddiy alternativalariga nisbatan kamida shuncha samarali bo'lishi kerak. Iste'molchiga nafaqat ekologik, balki iqtisodiy yoki funksional foyda ham berishi zarur.

2. **Iste'molchini xabardor qilish** — reklama va axborot materiallarida mahsulotning ekologik xususiyatlari uning amaliy afzalliklari bilan bog'lanib, tushunarli shaklda bayon etilishi lozim.

3. **Da'volarning ishonchliligi** — kompaniyalar ekologik da'volarni asosli, aniq va uchinchi tomon tomonidan tasdiqlangan faktlar bilan isbotlashi kerak. Eko-sertifikatlar va mustaqil ekspertiza natijalari iste'molchi ishonchini mustahkamlaydi.

Ikkinchi muammo — **“yashil yuvish”** (greenwashing). Bu atama kompaniyalarning faqat tashqi ko‘rinishda “yashil” qiyofa yaratishi, amalda esa ekologik jihatdan sezilarli o‘zgarishlar qilmasligini anglatadi. Atama ilk bor ekolog Jay Westerveld tomonidan mehmonxonalar amaliyotiga nisbatan ishlatilgan — ular mehmonlardan “sochiqlarni qayta ishlatish orqali atrof-muhitni asraymiz” deb da’vo qilishgan, aslida esa bu faqat xarajatlarni kamaytirish maqsadida amalga oshirilgan. Bugungi kunda yashil yuvish marketingdagi eng xavfli illatlardan biridir. U iste’molchi ishonchini yo‘qotadi va haqiqiy barqaror rivojlanish jarayonlariga zarar yetkazadi. Shu sababli, barqaror marketingning haqiqiy ma’nosini tiklash uchun kompaniyalar ekologik da’volarida shaffoflik, faktlarga asoslanish va javobgarlik tamoyillariga qat’iy amal qilishlari lozim.

So‘nggi yillarda barqaror marketing korporativ strategiyaning ajralmas qismiga aylandi. Tashkilotlar o‘z faoliyatida manfaatdor tomonlar — mijozlar, investorlar, xodimlar va davlat organlari ehtiyojlarini inobatga olishga majbur bo‘lib, bu “ko‘kalamzorlashtirish” (greening) jarayonini tezlashtirmoqda. Sofiya Kivano va Ribeyro tomonidan o‘tkazilgan **“Green Corporate Climate Series (GCCS)”** tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, kompaniyalar yashil marketingga bo‘lgan sarmoyalarni yil sayin oshirmoqda. Tadqiqot natijalariga ko‘ra:

- ◆ **80% dan ortiq kompaniyalar** kelajakda barqaror marketing uchun ko‘proq mablag‘ ajratishni rejalashtirgan;

- ◆ **28% marketologlar** barqaror marketing kompaniyalari an’anaviy reklamalarga nisbatan samaraliroq deb hisoblaydi;

- ◆ **Kichik kompaniyalar** (marketing byudjeti 250 ming dollardan kam) barqaror marketingga nisbatan faolroq, chunki ular orqali tezroq brend ishonchini qozonish mumkin.

Eng samarali kommunikatsiya vositasi sifatida **internet** yetakchilik qilmoqda. So‘rovnomalarda ishtirok etgan kompaniyalarning 74 foizi barqaror marketing uchun onlayn platformalardan foydalanganini bildirgan. Keyingi o‘rinlarda bosma reklama (49%), to‘g‘ridan-to‘g‘ri marketing (40%) va mobil reklama (6%) joylashgan. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, yashil marketingdan foydalanayotgan kompaniyalar o‘rtacha marketing ko‘rsatkichlariga nisbatan yaxshiroq natijalarga erishmoqda. Ayniqsa, kichik va o‘rta korxonalar uchun yashil marketing samaradorlikni oshiruvchi muhim vosita bo‘lib qolmoqda. Shuningdek, so‘nggi yillarda kompaniyalar nafaqat mijozlarga, balki **xodimlarga** ham yashil qadriyatlarni singdirishga harakat qilmoqda. Bu yondashuv korporativ madaniyatni mustahkamlab, ichki motivatsiyani oshiradi.

Insoniyat faoliyati tabiiy resurslar bilan cheklangan sharoitda amalga oshadi. Shuning uchun iqtisodiy o‘sish va ijtimoiy farovonlik ekologik muvozanatni saqlagan holda olib borilishi kerak (Ott, 2003). Biroq bugungi kunda insoniyat o‘z ehtiyojlarini emas, balki ochko‘zligini qondirish yo‘lida tabiatni haddan ziyod ekspluatatsiya qilmoqda. Natijada ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik muammolar tobora chuqurlashib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkilotining 1987-yilgi “Atrof-muhit va taraqqiyot” hisobotida barqaror rivojlanish — bu hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirar ekan, kelajak avlod imkoniyatlarini xavf ostiga qo‘ymaydigan rivojlanish shakli sifatida ta’riflangan.

Avvallari barqaror marketing “ekologizm” g‘oyasi bilan bog‘lanib, faqat idealistik qarash sifatida ko‘rilgan bo‘lsa, bugun u amaliy biznes strategiyasiga aylangan. Zamonaviy korxonalar barqaror marketingni qo‘llash orqali raqobatbardoshlikni oshirmoqda, iste’molchilar ishonchini mustahkamlab, barqaror rivojlanish maqsadlariga hissa qo‘shmoqda. Barqaror marketing faqat ekologik g‘oya emas — u iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik foyda keltiruvchi kompleks strategiyadir. U kompaniyalarga nafaqat foyda olish, balki jamiyat farovonligini ta’minlash imkonini beradi. Shu bois barqaror marketing bugungi kunda **barqaror rivojlanishning muhim vositasi** sifatida qaralmoqda.

Barqaror rivojlanish strategiyasining umumiy g‘oyasi — bu iqtisodiy va ekologik omillarni qaror qabul qilish jarayoniga integratsiya qilish, ya’ni qishloq xo‘jaligi taraqqiyoti sifatini va atrof-muhitni muhofaza qilishni uyg‘unlashtiruvchi siyosat yuritish zaruratidir. Barqaror marketingning yakuniy maqsadi — bu hozirgi va kelajak avlodlar uchun **atrof-muhitni muhofaza qilishdir**. Energiya tejankor texnologiyalarni rivojlantirish, ifloslanishni kamaytirish tizimlarini takomillashtirish, qayta ishlanadigan va biologik parchalanadigan qadoqlash turlaridan foydalanish, ekologik xavfsiz mahsulotlar ishlab chiqish — bularning barchasi yashil marketing faoliyatining asosiy yo‘nalishlaridir. Aynan shu yo‘nalishlar orqali barqaror rivojlanishga erishiladi. Demak, barqaror marketing — bu kengroq ma’noda **barqaror rivojlanish maqsadiga xizmat qiluvchi vosita**dir. U uzoq muddatli siyosiy va iqtisodiy strategiya bo‘lib, resurs tanqisligi va qashshoqlik

xavflarini anglaydi, muqobil ishlab chiqarish va yashash modellarini rivojlantirish imkoniyatini yaratadi hamda iqtisodiy o'sish va rivojlanishni atrof-muhit degradatsiyasidan himoya qilishga qaratilgan.

Barqaror marketingning muvaffaqiyat kaliti — **ishonchlilikdir**. Kompaniyalar ekologik da'volarni asossiz kattalashtirmasligi, iste'molchilarda nerealistik kutishlarni shakllantirmasligi kerak. Aksincha, ular o'z faoliyati natijalarini soddalik bilan va odamlar ishonadigan manbalar orqali yetkazishlari lozim. Barqaror marketingning bugungi tendensiyalarini va uning butun dunyo miqyosidagi ahamiyatini hisobga olgan holda shuni aytish mumkinki: agar **barqaror rivojlanish davr talabi** bo'lsa, unda yashil marketing bu ehtiyojni to'liq qondira oladi. Chunki barqaror marketing o'z mohiyatiga ko'ra **odam, foyda va planeta (people, profit, planet)** tushunchalarini uyg'unlashtiradi va ularni yagona tizim sifatida birlashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Charter, M. (1992). Greener Marketing. England: Greenleaf Publishing
2. Hart, S. L. (1997). Beyond Greening: Strategies for a Sustainable World, Harvard Business review, Vol. 75, No. 5, pp. 66-76.
3. Hasna, A. M. (2007). Dimensions of sustainability. Journal of Engineering for Sustainable Development: Energy, Environment, and Health 2 (1), 47–57.
4. Henion, K. E., & Kinneer, T. C., (1976). Ecological Marketing Volume 1975, Chicago: American Marketing Association.
5. Kotler, P., Kartajaya H., & Setiawan, I. (2010). Marketing 3.0 From Products to Customers to the Human Spirit. USA: John Wiley & Sons, Inc.
6. Kotler, P., Keller, K. L., Koshy, A., & Jha, M. (2009, 13th Edition). Marketing management- A south Asian perspective. India: Pearson Education.
7. McTaggart, D., Findlay, C., & Parkin, M., (1992). Economics in Action. Sydney: Addison-Wesley.
8. Mishra, P., & Sharma, P. (2010, September). Green marketing in India: Emerging opportunities and challenges. Journal of Engineering, Science and Management Education, 3, 9-14.
9. Ottman, J. A. (2011). The new rules of green marketing, strategies, tools, and inspiration for sustainable branding, Greenleaf Publishing.
10. Ottman, J. A., Stafford, E. R., & Harman, C. L. (2006, June). Avoiding green marketing myopia. Journal on Issue of Environment, 48(5), 22-36.
11. OECD, World Bank, United Nations, (2012, June). Incorporating green growth and sustainable development policies into structural reform agendas, G20 Summit.
12. Polonsky, M. J. (1994, November). An introduction to green marketing. Electronic Green Journal 1(2), 1-8.

KATTA MA'LUMOTLAR (BIG DATA) VA SUN'IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISHDAGI AHAMIYATI

Uzakov Utkir Abdusattarovich

University of Business and Science Toshkent filiali

“Iqtisodiyot” kafedrasi katta o'qituvchisi

e-mail:utkir.uzakov@ubsu.uz;

Musakulova Sitara Foziljonovna

Toshkent Gumanitar Fanlar Universiteti

“Aniq va gumanitar fanlar” kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonidagi roli va ahamiyati tahlil etilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida tashkilotlar faoliyatida axborot oqimlari hajmining keskin ortishi, qaror qabul qilishda yangi yondashuvlarni joriy etishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, Big Data texnologiyalari menejment tizimida katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, ularni to'plash, qayta ishlash va samarali boshqaruv qarorlarini ishlab chiqishda muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Maqolada sun'iy intellekt tizimlarining boshqaruvda tahliliy va bashoratlash funksiyalarini bajarishdagi o'rni, shuningdek, AI va Big Data integratsiyasi orqali strategik qarorlar samaradorligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan. Xorijiy mamlakatlar tajribasi asosida ushbu texnologiyalarni boshqaruv amaliyotiga tatbiq etish natijasida korxonalar faoliyatida resurslardan oqilona foydalanish, risklarni kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish holatlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Katta ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt (AI), raqamli iqtisodiyot, zamonaviy boshqaruv tizimlari, boshqaruv qarorlari.

KIRISH

Bugungi kunda globallashtirish va raqamli texnologiyalar jadal rivojlanayotgan sharoitda boshqaruv tizimlarini takomillashtirish, ularni zamonaviy axborot texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish dolzarb masalaga aylanmoqda. Ayniqsa, katta ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellekt (Artificial Intelligence) texnologiyalarining rivojlanishi natijasida boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida yangi yondashuvlar shakllanmoqda.

Katta ma'lumotlar — bu turli manbalardan olinadigan, hajmi, xilma-xilligi va o'zgaruvchanligi bilan ajralib turadigan axborotlar majmui bo'lib, ularni tahlil qilish orqali tashkilotlar o'z faoliyatini chuqurroq tushunish, samarali strategiyalar ishlab chiqish hamda risklarni kamaytirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Sun'iy intellekt esa ushbu ma'lumotlarni avtomatik qayta ishlash, tahlil qilish va ular asosida aniq qarorlar qabul qilish jarayonini soddalashtiradi [1].

Raqamli iqtisodiyot davrida korxonalar, davlat idoralari va turli soha tashkilotlari o'z faoliyatini ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tamoyillari asosida tashkil etishga intilmoqda. Bu esa sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarining boshqaruv samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda nafaqat yirik kompaniyalar, balki o'rta va kichik biznes subyektlari ham o'z faoliyatida raqamli yechimlardan foydalanishga ehtiyoj sezmoqda. Ayniqsa, strategik rejalashtirish, marketing, moliyaviy tahlil va inson resurslarini boshqarishda katta ma'lumotlar tahlili va sun'iy intellektning qo'llanilishi raqobatbardosh ustunlik yaratish imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu tadqiqotda ilmiy tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, induksiya va deduksiya kabi metodlardan foydalanildi. Maqolada sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarining boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyatini aniqlash uchun nazariy manbalar tahlili, xorijiy tajribalarni o'rganish, hamda amaliy misollarni tahlil qilish usullari qo'llanildi.

Tadqiqot jarayonida O'zbekiston va chet el olimlarining ilmiy ishlaridan, statistika ma'lumotlaridan hamda xalqaro tashkilotlar hisobotlaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida boshqaruv samaradorligini oshirishda sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini qo'llash bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

O'zbekiston iqtisodiyotida raqamli transformatsiya jarayonlari jadal kechmoqda. 2020–2025-yillarga mo'ljallangan «Raqamli O'zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida davlat boshqaruvi, savdo, moliya va sanoat tarmoqlarida sun'iy intellekt (AI) va katta ma'lumotlar (Big Data) texnologiyalarini joriy etish ustuvor yo'nalishlardan biridir [2].

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekistondagi korxonalarda ma'lumotlarni yig'ish hajmi ortib bormoqda, biroq ularni samarali tahlil qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida foydalanish hali to'liq shakllanmagan. Masalan, mamlakat raqamli xizmatlar hajmi 2024-yilda taxminan 21 trln so'm ($\approx$ US\$1.66 mlrd)ga yetgan, yil yakunida esa 43 trln so'm ($\approx$ US\$3.4 mlrd)ga chiqishi kutilmoqda [3].

Shu bilan birga, AI sohasida O'zbekiston 2024-yilda "Sun'iy intellekt tayyorgarlik indeksi" bo'yicha 17 pog'ona ko'tarilgan va Markaziy Osiyoda yetakchiga aylangan [4].

Sun'iy intellekt va Big Data texnologiyalarini boshqaruvga tatbiq etish orqali korxonalar quyidagi natijalarga erishmoqda:

- Qaror qabul qilish tezligi va aniqligi oshmoqda. Misol: moliya sektori va banklarda Big Data analizlari kredit portfellarini riskga qarshi erta baholash imkonini bermoqda.

- Xarajatlarni kamaytirish va resurslardan samarali foydalanish imkoniyati oshmoqda. Masalan, AI infratuzilmasi hamda katta ma'lumotlar markazlari loyihalari boshlanmoqda [5].

- Iste'molchilar xulq-atvorini tahlil qilish orqali marketing strategiyalarini optimallashtirish amaliyoti kengaymoqda.

Xorijiy tajribalar va O'zbekistondagi holatlar (masalan, "Digital Economy of Uzbekistan" hisobotida ko'rsatilgan) tahliliga tayangan holda, quyidagi xulosalar O'zbekistonda ham o'z tasdig'ini topmoqda:

1. Ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimini shakllantirish korxona strategik qarorlarini yanada ishonchli va tezkor qiladi.

2. Sun'iy intellekt algoritmlarini ishlab chiqish va joriy etishda mahalliy IT-mutaxassislar tayyorlashni kuchaytirish muhim [6].

3. Katta ma'lumotlar infratuzilmasini rivojlantirish — bu nafaqat texnik baza, balki axborot xavfsizligi, ma'lumotlar almashuvi va ma'lumotlar boshqaruvi tizimini ham o'z ichiga oladi [1].

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, AI va Big Data texnologiyalarini boshqaruv jarayonlariga keng joriy etish O'zbekiston korxonalarida:

- boshqaruv samaradorligini taxminan 15-20% gacha oshirishi mumkin (global tadqiqotlar asosida).

- qaror qabul qilish vaqtini taxminan 30-40% gacha qisqartirish imkoniyatlari mavjud.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shuni aytish mumkinki umumiy iqtisodiy samaradorlikni barqaror o'sish sur'atlari bilan ta'minlashga xizmat qilishi mumkin.

Shu bilan birga, mamlakatda muvaffaqiyatga erishish uchun quyidagi asosiy omillar belgilangan: ma'lumotlarni yig'ish sifati, kadrlar malakasi, va institutsional qo'llab-quvvatlash. Masalan, O'zbekistonda AI strategiyasi 2024-yilda tasdiqlangan, 10 ta ilmiy laboratoriya tashkil etilishi, 1.5 mlrd US\$ qiymatida AI asosidagi dastur va xizmatlar mahsulotlari ishlab chiqilishi rejalashtirilgan [7].

XULOSA

Katta ma'lumotlar va sun'iy intellekt texnologiyalari zamonaviy boshqaruv tizimlarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida tashkilotlar murakkab muammolarni tez va samarali hal qilish, strategik qarorlarni asosli ravishda qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lmoqda. Big Data orqali real vaqtda katta hajmdagi ma'lumotlarni tahlil qilish, sun'iy intellekt esa bu ma'lumotlardan mantiqiy xulosalar chiqarish va prognozlar tuzish imkonini beradi.

Boshqaruv jarayonlarida bu texnologiyalarning qo'llanilishi:

- Resurslardan oqilona foydalanishni ta'minlaydi,
- Xatoliklar va tavakkalchilik darajasini kamaytiradi,
- Innovatsion yondashuvlarni shakllantiradi,
- Raqobatbardoshlikni oshiradi.

Kelajakda Big Data va sun'iy intellekt texnologiyalarining integratsiyasi yanada chuqurlashib, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda inson omilini to'ldiruvchi, ba'zida esa almashtiruvchi vosita sifatida xizmat qilishi kutilmoqda. Shu bois, bu texnologiyalarni chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish har bir rahbar va mutaxassis uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarini boshqaruv jarayonlariga keng tatbiq etish — bu nafaqat zamonaviy boshqaruvning ajralmas qismi, balki O'zbekiston iqtisodiyotining barqaror va innovatsion rivojlanishiga xizmat qiluvchi strategik omildir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. U.A. Uzakov. Raqamli to'lovlar va elektron pul aylanishi: yangi iqtisodiy bosqich, "Raqamli iqtisodiyot" ilmiy-elektron jurnali №XI, iyun 2025, 741-747 b.

2. 2020-yil 5-oktabrdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-6079-son Farmoni, <https://lex.uz/ru/docs/-5030957>

3. Sun'iy intellekt va startap loyihalarni rivojlantirish bo'yicha taqdimot. 13.08.2024, <https://president.uz/oz/lists/view/7464>

4. Uzbekistan rises in global AI readiness and e-government rankings.
https://kun.uz/en/33726036?utm_source
5. Huawei Outlines Vision for AI-Powered Data Centers to Support Uzbekistan's Digital Transformation.
https://e.huawei.com/kz/news/2025/solutions/data-center/ai-powered-data-centers?utm_source
6. Driving Digital Transformation: EU and UNDP Upskill ICT Specialists in AI and Data Science. 20.10. 2025, https://www.undp.org/uzbekistan/press-releases/driving-digital-transformation-eu-and-undp-upskill-ict-specialists-ai-and-data-science?utm_source
7. Uzbekistan adopts AI technology development strategy.
https://www.uzdaily.uz/en/uzbekistan-adopts-ai-technology-development-strategy/?utm_source

ИННОВАЦИОННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА

Акрамова Насибабону Абдурахмоновна
докторант Бухарского государственного университета

Современная экономика переживает этап глубокой цифровой трансформации, затрагивающей все сферы человеческой деятельности, включая туризм. Туристическая отрасль, будучи одним из наиболее чувствительных к внешним технологическим изменениям секторов, активно интегрирует цифровые решения в -маркетинговую деятельность. В условиях растущего внимания к вопросам устойчивого развития особое значение приобретает использование цифрового маркетинга как инструмента, способного одновременно обеспечивать рост конкурентоспособности и минимизировать экологические, экономические и социальные риски.

Цифровой маркетинг в туризме представляет собой совокупность инструментов и технологий, обеспечивающих продвижение туристических услуг посредством цифровых каналов — поисковых систем, социальных сетей, онлайн-платформ и аналитических систем. Согласно исследованию Amap и Papp-Váry [1], цифровой маркетинг формирует новый тип взаимодействия между туристическими предприятиями и потребителями, основанный на данных, персонализации и интерактивности.

Концепция устойчивого развития туризма предполагает баланс трёх ключевых измерений: экономического (повышение прибыльности и занятости), экологического (минимизация вреда окружающей среде) и социального (сохранение культурного наследия, вовлечение местных сообществ). Цифровые технологии способны поддерживать эти цели за счёт повышения прозрачности, усиления коммуникации и распространения экологически ответственного контента[2].

Взаимосвязь цифрового маркетинга и устойчивого туризма проявляется в формировании устойчивого имиджа туристических направлений, оптимизации ресурсов и продвижении «зелёных» маршрутов. Исследования показывают, что цифровые маркетинговые платформы (TripAdvisor, Booking.com, социальные сети) становятся ключевыми посредниками в распространении принципов устойчивого поведения туристов.

Инновационные инструменты цифрового маркетинга существенно изменили способы продвижения туристических услуг. Одним из наиболее эффективных направлений является использование социальных медиа и контент-маркетинга, позволяющих формировать доверие и эмоциональную связь с потребителем. По данным Ranatunga [3], более 70 % путешественников принимают решения о выборе направления под влиянием контента в Instagram, YouTube и TikTok. Таким образом, пользовательский контент становится элементом устойчивого маркетинга, стимулируя развитие локальных брендов и культурного туризма.

Интеграция цифровых инструментов также способствует снижению экологического следа за счёт онлайн-бронирования, электронных билетов и безбумажных коммуникаций. Исследование Badari подтверждает, что цифровизация снижает транзакционные издержки

туристических компаний на 15–20 % и повышает уровень удовлетворённости клиентов, что косвенно поддерживает устойчивое развитие сектора [2].

Эмпирические исследования подтверждают положительное влияние цифрового маркетинга на устойчивое развитие туризма в различных странах. Так, исследование Veseli на примере Косово показало, что внедрение цифровых инструментов увеличивает туристический поток на 12 %, при этом растёт доля «ответственного» туризма, ориентированного на местные сообщества [4].

В развивающихся экономиках, включая Узбекистан, цифровизация туризма сталкивается с рядом проблем — ограниченной инфраструктурой, низкой цифровой грамотностью малых предприятий и фрагментированностью данных. Тем не менее, инициативы по развитию цифрового туризма, реализуемые в рамках национальной программы «Raqamli O‘zbekiston – 2030», формируют основу для применения цифрового маркетинга в продвижении устойчивых туристических направлений (например, Бухара, Хива, Самарканд).

Сравнительный анализ показывает, что регионы с активным внедрением цифровых маркетинговых стратегий демонстрируют более высокий уровень устойчивости туризма. В Бухарской области, например, активное использование социальных сетей, создание онлайн-порталов и продвижение культурных маршрутов через цифровые платформы повышают узнаваемость региона и стимулируют развитие малого бизнеса в туристической сфере.

Для повышения эффективности цифрового маркетинга в устойчивом развитии туризма рекомендуется:

1. Интеграция цифровых стратегий в региональные программы туризма. Необходимо формировать цифровые экосистемы, объединяющие туристические организации, гостиницы и транспортные компании на единой платформе.
2. Развитие компетенций и цифровой грамотности. Подготовка специалистов по цифровому маркетингу в сфере туризма обеспечит устойчивое внедрение инноваций.
3. Фокус на устойчивом контенте. Продвижение экологических маршрутов и культурных событий должно сопровождаться прозрачной информацией о воздействии на окружающую среду.
4. Мониторинг и оценка. Создание системы индикаторов для измерения вклада цифрового маркетинга в устойчивое развитие позволит отслеживать результаты и корректировать стратегии.

В перспективе цифровой маркетинг будет играть ключевую роль в формировании устойчивой туристической экосистемы. Однако необходимо учитывать потенциальные риски: цифровой разрыв между крупными и малыми предприятиями, угрозы кибербезопасности, недостоверность информации и зависимость от глобальных платформ.

Таким образом, цифровой маркетинг становится важнейшим инструментом устойчивого развития туристических услуг. Его внедрение способствует не только росту конкурентоспособности предприятий, но и достижению баланса между экономическими выгодами и экологической ответственностью. Использование инновационных технологий — социальных сетей, искусственного интеллекта и аналитики данных — формирует новые стандарты взаимодействия между туристическими компаниями и клиентами, стимулируя ответственное потребление и устойчивый туризм.

Для развивающихся регионов, таких как Узбекистан, цифровой маркетинг открывает значительные возможности для продвижения туристического потенциала, повышения международной привлекательности и вовлечения местных сообществ. Вместе с тем успешная реализация данных возможностей требует системного подхода, институциональной поддержки и инвестиций в человеческий капитал.

Таким образом, цифровой маркетинг можно рассматривать как стратегический ресурс, обеспечивающий устойчивость и долгосрочную конкурентоспособность туристического сектора в условиях цифровой экономики.

Литература

1. Aman E. E., Papp-Váry Á. F. Digital Marketing as a Driver for Sustainable Tourism Development: A Systematic Literature Review // ResearchGate, 2022.
2. Badari A., Mursitama T. N., Maulana A. E., Pradipto Y. D. The Role of Digital Marketing in Sustainable Tourism: Evidence from Indonesia // African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure, 2024.
3. Ranatunga A., Sangakkara K., Jayawardene M. The Impact of Digital Marketing Strategies on Sustainable Tourism // ICTMT Journal, 2023.
4. Veseli A. The Impact of Digital Marketing on Promotion and Sustainable Tourism Development // MDPI Tourism and Hospitality, 2025.
5. Kummitha H. R. Digitalization and Sustainable Branding in Tourism // Springer, 2025.

ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ

Ғаниев Санжар

НамДТУ

«Менежмент» кафедраси ўқитувчиси

Аннотация Мақолада тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш ва бошқариш масалалари ёритилган. Тадбиркорлик ва кичик бизнес корхоналарини янгидан ташкил этишдаги муваффақиятлар тўғрисида қисман ёритилган. Шунингдек, тадбиркорлик ва кичик бизнес корхоналарни ташкил этишдаги муаммоларнинг мавжудлиги қайд этилади. Бу борадаги муаммолар хусусий секторнинг ривожига тўсиқ бўлаётганлиги эътироф этилади. Шу билан бир қаторда ушбу муаммоларни бартараф этишга доир таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: тадбиркорлик, кичик бизнес, ҳудудий муаммолар, инновациялар, инфратузилма, бозор инфратузилмаси.

Ўзбекистонда тадбиркорлик ва кичик бизнес иқтисодиётнинг барча тармоқларида ривожланиб бормоқда. Бугунги кунда кичик ва хусусий тадбиркорликни ташкил этиш, ривожлантириш ва бошқариш бўйича ҳукумат томонидан ижобий тажриба ортирилди десак хато қилмаймиз. Шунга қарамай, тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш, ривожлантириш, уни бошқариш, янада такомиллаштириш ва самарадорлигини ошириш бўйича чоратадбирларни чуқурроқ қўллаш давр талабига айланмоқда.

Хусусан, Ўзбекистонда 2024 йилнинг январь-октябрь ойида рўйхатдан ўтган кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектлари сони 649 627 тани ташкил этиб, уларнинг 402 209 таси, яъни, 62 фоизга яқини ўз фаолиятини олиб бормоқда. 2024 йилнинг январь-сентябрь ойларида янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар сони ҳудудлар кесимида, энг кўп Тошкент шаҳрида – 12371 тани ёки жами янги ташкил этилганларнинг 19,8 фоизни ташкил қилди. 2024 йил 1 октябр ҳолатига кичик тадбиркорлик субъектларининг сони ҳар 1000 аҳолига 13,2 бирликни ташкил қилди.

2024-йилнинг январь-сентябрда ҳудудлар бўйича янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмаларнинг жамига нисбатан энг кўп улуши Тошкент шаҳри – 19,8%, Хоразм вилояти – 9,1%, Самарқанд вилояти – 8,9%, Тошкент вилояти – 8,6%, Фарғона вилояти – 7,8%, Бухоро вилояти – 6,6%, Сурхондарё вилояти – 6,5% ҳиссаларига тўғри келди. Шунингдек, ўртача улуш Наманган – 5,1%, Андижон – 5,4%, Жиззах – 5,7% вилоятлари ҳиссаларига тўғри келди. Кичик бизнес корхоналарини ташкил этишдаги энг паст улуш Сирдарё – 2,4%, Навоий – 3,8% вилоятлари ва Қорақалпоғистон Республикасига – 4,2% тўғри келган бўлиб, бу каби ҳудудларда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш юқоридаги каби ҳудудларга нисбатан олганда қийинроқ кечмоқда.

Мамлакатда кичик бизнес ва тадбиркорликни ташкил этиш ва бошқаришда ишбилармонлик муҳитининг ривожланганлик даражаси ҳам муҳим рол ўйнайди. Тадбиркорлик корхоналарининг ички ва ташқи муҳитидаги муаммоларни ҳал этиш асосида ишбилармонлик муҳитига бардош бериш чоралари кўриб борилади. Бунинг учун тадбиркор

ёки менежерларнинг тажрибаси етарлича бўлиб, бозор муҳитидаги муаммоларни ҳар қандай вазиятда ҳал эта оладиган қобилиятни ўзларида мужассамлай олишлари талаб этилади.

Умуман олганда мамлакатимизнинг барча ҳудудларида кичик бизнес ва тадбиркорликни ташкил этиш ва ривожлантиришга доир чора-тадбирлар жадаллик билан муваффақиятли амалга ошириб борилмоқда. Хусусий сектор эгалари давлатга боғлиқ бўлмаган ҳолда, яъни, катта маблағ талаб этмаган ҳолда, ўзлари ўз иш жойларини ташкил этишлари, бозор талабини қондириш орқали, вақтинчалик мавжуд бўлган товарлар танқислигини камайтиришлари, ва ҳаттоки, бу танқисликни бутунлай йўқотишлари мумкин. Иккинчи томондан эса бозор таклифини кенгайтиришда муҳим рол ўйнаб, маҳсулот ассортиментини кўпайтиришга олиб келмоқда. Бу эса истеъмолчиларни харид қобилиятига ижобий таъсир кўрсатиб, ишбилармонлик муҳитининг фаоллашувига олиб келмоқда.

1-жадвал

Ўзбекистонда иқтисодий фаолият турлари бўйича янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар сони [1]

Иқтисодий фаолият турлари	2023 йилнинг январь-сентябрь	2024 йилнинг январь-сентябрь	2024 йилнинг январь-сентябрь ҳолатининг 2023 йилнинг январь-сентябрь га нисбатан, %да
Қишлоқ хўжалиги	7598	7864	103,5
Саноат	11311	11115	98,2
Қурилиш	3824	2994	78,3
Савдо	26156	22322	85,3
Ташиш ва сақлаш	3188	2035	63,8
Яшаш ва овқатланиш бўйича хизматлар	4436	5197	117,1
Ахборот ва алоқа	2267	2345	103,4
Соғлиқни сақлаш ва ижтимоий хизматлар кўрсатиш	1134	1205	106,2
Бошқа хизматлар	7771	7426	95,5

Бирок, айтиш керакки, миллий иқтисодиёт таракқиётида тадбиркорлик ва кичик бизнес секторидаги ривожланиш даражаларини етарлича ўсиб бораётгани деб ҳулосалай олмаймиз. Чунки ушбу секторда ҳали талайгина муаммолар борки, уларни бартараф этиш бизнинг энг асосий вазифамиз ҳисобланади. Масалан, янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар сони 2024 йилнинг январь-сентябрь ҳолатида ташиш ва сақлаш соҳасида ўтган йилнинг шу даврига кўра 63,8 фоизни ташкил этган ҳолда бошқа тармоқлардан орқада қолган. Бу соҳанинг ривожланмай қолиши логистика соҳасида етарлича муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Қурилиш соҳасида ҳам айнан шу даврларни солиштирганда ўсиш атиги 78,3 фоизни ташкил этмоқда. Демак қурилиш соҳасида ҳам янги ташкил этилган кичик корхона ва микрофирмалар сони ўтган йилнинг шу даврига нисбатан камайган. Бундай ҳолатни савдо (85,3%) ва саноат (98,2%) тармоқларида ҳам кўриш мумкин.

Қолаверса, мамлакатимизда кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарни ташкил этишдаги ҳолатни тўла-тўқис ижобий баҳолаб бўлмайди. Ўзбекистонда кичик бизнес ва тадбиркорлик корхоналарини ташкил этишда бир қанча муаммолар мавжуд. Уларнинг айримлари қуйидагилардан иборат:

1. Молиявий ресурсларнинг етишмаслиги: Кичик бизнеслар учун банк кредитлари ва бошқа молиявий манбаларга кириш қийин. Кўплаб тадбиркорлар дастлабки инвестицияларни жалб қилишда муаммоларга дуч келадилар.

2. Ҳуқуқий тўсиқлар: Тадбиркорлик фаолиятини рўйхатдан ўтказиш ва рухсатномаларни олиш жараёни баъзан мураккаб ва узок давом этади. Ҳуқуқий муаммолар ва тартибга солиш масалалари янги бизнесларни очиш ва ривожлантиришда тўсиқ бўлиши мумкин.

3. Инфратузилма муаммолари: Бизнес фаолияти учун зарур инфратузилма, масалан, транспорт, электр энергияси, сув ва алоқа хизматларининг етарли даражада ривожланмаганлиги.

4. Таълим ва малака етишмовчилиги: Тадбиркорлар учун зарурий билим ва кўникмаларнинг етишмаслиги, шунингдек, малака ошириш ва ўқув дастурларининг камлиги.

5. Бозорни ўрганиш ва рақобат: Кичик бизнеслар кўпинча бозорни тўғри ўрганиш ва рақобатбардош маҳсулотлар ёки хизматлар таклиф этишда қийинчиликларга дуч келишади.

6. Маркетинг ва реклама: Кичик бизнеслар учун маркетинг ва реклама стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда қийинчиликлар мавжуд. Маҳсулотларни бозорда тарғиб қилиш учун зарур ресурсларнинг етишмаслиги кузатилмоқда.

7. Инновацияларни қабул қилиш: Замонавий технологиялар ва инновацион ғояларни жорий этишда қийинчиликлар бор. Кичик бизнес корхоналари кўпинча инновацияларни қабул қилишда орқада қолишади.

8. Ижтимоий ва иқтисодий муаммолар: Ижтимоий муаммолар, масалан, ишсизлик даражаси ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий шароитлари кичик бизнес фаолиятига таъсир қилиши мумкин.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун ҳукумат ва тадбиркорлик субъектлари биргаликда ҳаракат қилишлари зарур.

Лекин ҳар қандай ҳолатда ҳам мамлакатимизда тадбиркорлик ва кичик бизнесни ривожлантириш йўлида қабул қилинган меъёрий ҳужжатлар ва амал қилаётган ҳуқуқий асослар ушбу секторнинг жадал ривожлантиришга қаратилган. Хусусий секторда субъектлар сонини ошириб бориш учун бир қатор чора-тадбирларни амалга ошириш лозим. Хусусан:

1. Қонун устуворлигини таъминлашга эришиш, жойларда йўл қўйилаётган камчиликларни, коррупция ҳолатларини бартараф этиш режаларини ишлаб чиқиш даркор. Бунинг учун ҳар бир шахсни огоҳлантириш тенденциясини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

2. Молиявий ресурсларни етишмовчилигини олдини олиш мақсадида инвестициялардан фойдаланиш зарур. Ўзаро ҳамкорлик ва шерикчилик асосидаги фаолиятни йўлга қўйиш лозим.

3. Бозор инфратузилмасини ривожлантиришга йўналтирилган ҳудудий микёсда амал қиладиган дастурлар ишлаб чиқиб амалиётга жорий этиш зарур. Ушбу дастурларда маҳаллий шароитларни инобатга олиб фаолиятни юритиш учун алоҳида пунктлар келтирилиб уларни бажаришга киришиш лозим. Бозор инфратузилмалари сонини ошириб бориш тенденцияси ҳам янги кичик корхона ва микрофирмалар сонини олишига олиб келади. Шунингдек, рақобат муҳитини ҳам авж олишига олиб келади.

4. Кичик корхона ва микрофирмаларда маркетинг стратегияларини бозор муҳитидаги вазиятларга мос ишлаб чиқиш зарур. Кичик корхоналарда ишлаб чиқилган маркетинг режаларини бозор конъюнктурасидаги ўзгаришларга мослаштириш устида жадал иш олиб бориш мақсадга мувофиқ бўлади.

5. Тадбиркорлик ва кичик бизнес корхоналари учун малакали кадрлар керак. Бунинг учун барча таълим тизимида тадбиркорликка хос фанларни ўқитишни йўлга қўйиш ва энг замонавий бизнес кўникмаларини ҳосил қилувчи дастурлар асосида ўқитишни ташкил қилишга эришиш лозим.

Юқоридаги бир қатор чора-тадбирлар мамлакатда тадбиркорлик ва кичик бизнес корхоналарини ташкил этишни янада кенгайтиришга олиб келади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Қонуни. «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида». ЎРҚ-328-сон. 2 май, 2012 й.

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. “Тадбиркорлик фаолияти соҳасидаги лицензиялаш ва рухсат бериш тартиб-таомилларини янада қисқартириш ва соддалаштириш, шунингдек, бизнес юритиш шарт-шароитларини яхшилаш чоратадбирлари тўғрисида”. ПФ-5409-сон. 11 апрель, 2018 й.

3. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. –Т.: «Ўзбекистон», НМИУ, 2017. 556 бет.
4. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси –Т.: “O‘zbekiston” нашриёти, 2021. 133 бет.
5. Абдуллаев Ё., Каримов Ф., Арипов М. Тадбиркор ён дафтари: кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик. Тошкент, 1999.
6. Асаул А. Н. Закономерности и тенденции развития современного предпринимательства / А. Н. Асаул, Е. А. Владимирский, Е. Г. Гужва и др. – СПб.: АНО «ИПЭВ», 2008.
7. Арипов, О. А. (2017). Приоритетные направления развития малого бизнеса и предпринимательства в Узбекистане. // Российское предпринимательство, 18(24).
8. Арипов О. А. (2019). Структурные элементы деловой среды и их влияния на функционирования субъектов малого бизнеса и предпринимательства. Региональные проблемы преобразования экономики, (8 (106)).
9. Арипов О. А. (2018). Основные компоненты формирования деловой среды и масштабные развития в экономике Узбекистан. // Региональные проблемы преобразования экономики: интеграционные процессы и механизмы формирования и социально-экономическая политика региона (pp. 121-123).
10. Арипов, О. А. (2017). Современные тенденции развития малого бизнеса и предпринимательства в Узбекистане. // British Journal for Social and Economic Research, 2(5), 33-40.
11. Бараненко С. П. Основы предпринимательства: учеб. пособие / С. П. Бараненко, М. Н. Дудин, Н. В. Лясников. – М.: Центрполиграф, 2010.
12. Власова В. М. Основы предпринимательской деятельности. Экономическая теория: учеб. пособие / под ред. В. М. Власовой. – М., 2000.
13. Грязнова А. Г. Оценка бизнеса: учебник / А. Г. Грязнова; под ред. А. Г. Грязновой, М. А. Федотовой. – М., 2000.

XODIMLAR BAHOLASHDA KEY PERFORMANCE INDICATOR(KPI) LARNI TANLASH MEZONLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI

Axtamova Malika

Buxoro Davlat Universiteti

Menegment va marketing kafedrasi

3-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada xodimlar faoliyatini baholashda zamonaviy yondashuv sifatida Key Performance Indicator (KPI) tizimining mohiyati, ularni tanlash mezonlari va samaradorligini oshirish omillari tahlil qilingan. Maqolada KPIlarning inson resurslarini boshqarishdagi o‘rni, ularning motivatsiyaga ta’siri, baholash jarayonining shaffofligi hamda strategik boshqaruvdagi ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, xorijiy va mahalliy adabiyotlar asosida KPI tizimining nazariy hamda amaliy jihatlari o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: KPI, samaradorlik, inson resurslari, baholash mezonlari, SMART tamoyili, motivatsiya, boshqaruv tizimi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida tashkilotlarning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan inson resurslaridan oqilona foydalanish, xodimlarning mehnat faoliyatini samarali boshqarish hamda ularning natijalarini to‘g‘ri baholash tizimiga bog‘liq. Bugungi globallashuv davrida korxona raqobatbardoshligini ta’minlash uchun faqat moddiy resurslar emas, balki inson kapitali – ya’ni bilim, tajriba, tashabbuskorlik va mehnat unumdorligini oshirishga qaratilgan boshqaruv mexanizmlari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, Key Performance Indicator (KPI) tizimi zamonaviy inson resurslarini boshqarishda eng samarali baholash vositalaridan biri sifatida qaraladi.

KPI – bu tashkilot yoki xodim faoliyatining eng muhim strategik maqsadlarga erishish darajasini o'lchovchi miqdoriy ko'rsatkichlar tizimidir. Ularning asosiy vazifasi — xodimlar ish faoliyatini ob'ektiv baholash, rag'batlantirish tizimini takomillashtirish hamda strategik maqsadlar bilan kundalik operatsion faoliyat o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlashdan iborat. KPI ko'rsatkichlarini to'g'ri tanlash orqali rahbariyat nafaqat xodimlarning individual samaradorligini, balki butun tashkilotning umumiy natijadorligini oshirishi mumkin.

Ilmiy manbalarda ta'kidlanishicha, samarali KPI tizimi quyidagi mezonlarga asoslanishi lozim: aniqlik (specificity), o'lchanish imkoniyati (measurability), erishish mumkinligi (achievability), dolzarblik (relevance) va vaqt bilan chegaralanganlik (time-boundedness). Bu mezonlar "SMART" modeli asosida KPIlarni shakllantirish va ularning natijaviyligini baholashda keng qo'llaniladi. Ayniqsa, inson resurslari boshqaruvida KPI tanlashda korxonaning strategik maqsadlari, xodimlarning lavozim vazifalari, ish hajmi, sifat ko'rsatkichlari hamda mijozlar qoniqish darajasi inobatga olinadi.

Bugungi kunda ko'plab tashkilotlarda KPI tizimi xodimlarning ish sifatini, ijrochilik intizomini, innovatsion yondashuvini va jamoaviy hamkorlik darajasini o'lchashda keng qo'llanilmoqda. Biroq KPIlarni tanlashda tashkilot faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari, strategik maqsadlari va ichki madaniyati hisobga olinmasa, tizim kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu sababli, KPI ko'rsatkichlarini ishlab chiqishda har bir lavozimning vazifalari, mas'uliyat darajasi, ish jarayonining murakkabligi va natijadorlik talablari puxta o'rganilishi zarur.

Xodimlar faoliyatini KPI asosida baholash tizimi samarali yo'lga qo'yilgan taqdirda, u korxonaning umumiy boshqaruv samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Chunki bu tizim orqali nafaqat mehnat natijalari, balki xodimlarning tashabbuskorligi, muammolarni hal etish qobiliyati, jamoa bilan ishlash ko'nikmalari ham baholanish imkoniga ega bo'ladi. Natijada, tashkilotda mehnat madaniyati, intizom, shaffoflik va natijaga yo'naltirilganlik kuchayadi.

Shu jihatdan olganda, xodimlarni baholashda KPIlarni tanlash mezonlari va ularning samaradorligini o'rganish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega. Bu masala nafaqat inson resurslarini boshqarish tizimida, balki butun tashkilotning strategik rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Chunki to'g'ri tanlangan KPIlar korxonaning maqsadlariga tezroq erishish, xodimlar o'rtasida sog'lom raqobat muhitini yaratish va eng muhimi, har bir xodimning o'z faoliyatidan mamnunligini oshirishga xizmat qiladi.

KPI tizimining samaradorligi, avvalo, xodimlarni motivatsiya qilish darajasida namoyon bo'ladi. Agar tanlangan indikatorlar adolatli, tushunarli va real natijalarni aks ettirsa, u holda xodimlarda mas'uliyat hissi, o'z ishiga nisbatan manfaatdorlik va jamoaviy ruh kuchayadi. Shu bois, KPIlarni ishlab chiqish va tanlash jarayoni nafaqat iqtisodiy, balki psixologik hamda tashkiliy jihatdan puxta asoslangan bo'lishi zarur.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, hozirgi kunda ko'plab korxona va tashkilotlar xodimlar faoliyatini baholashda sub'ektiv mezonlarga tayanadi, bu esa inson resurslarining to'liq potensialini ochib bera olmaydi. KPI tizimini joriy etish esa baholash jarayonini shaffof, adolatli va natijador qilish imkonini beradi. Shu bois, KPIlarni tanlash mezonlarini ilmiy asosda ishlab chiqish va ularning samaradorligini tahlil etish nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Xodimlarni baholashda KPI tizimini qo'llash bugungi kunda inson resurslarini boshqarishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. To'g'ri tanlangan KPIlar tashkilot strategiyasini qo'llab-quvvatlaydi, xodimlar faoliyatini natijaga yo'naltiradi hamda motivatsiyani kuchaytiradi. Shu bilan birga, KPI tizimi shaffof baholash, mas'uliyat va intizomni mustahkamlaydi. O'zbekiston amaliyotida KPI tizimini yanada takomillashtirish uchun xalqaro tajriba asosida milliy metodologiyani ishlab chiqish, KPIlarni raqamli boshqaruv platformalari bilan integratsiyalash hamda ularni rag'batlantirish tizimi bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar sharhi: Xodimlar faoliyatini baholash va ularning samaradorligini o'lchash masalalari zamonaviy boshqaruv fanining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu borada dunyo va mahalliy olimlar tomonidan turli ilmiy yondashuvlar, metodologik asoslar hamda amaliy uslublar ishlab chiqilgan. Ayniqsa, Key Performance Indicator (KPI) tizimi so'nggi yillarda inson resurslarini boshqarishning innovatsion vositasi sifatida keng e'tirof etilmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda KPI tizimi ko'plab ta'riflarga ega. Masalan, D. Parmenter (David Parmenter) o'zining "Key Performance Indicators: Developing, Implementing, and Using Winning KPIs" asarida KPIlarni tashkilot strategiyasini amalga oshirishda asosiy o'lchov vositasi sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, KPIlar rahbariyatga maqsadga yo'naltirilgan qarorlar qabul qilish, xodimlar faoliyatini tahlil qilish va strategik ustuvor yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi. Parmenter KPI tizimini faqat natijaviy ko'rsatkich emas, balki doimiy rivojlanish vositasi sifatida ham ko'radi.

R. Kaplan va D. Norton tomonidan ishlab chiqilgan "Balanced Scorecard" konsepsiyasi esa KPI tizimining nazariy asoslaridan biri sifatida qaraladi. Ularning fikricha, korxona faoliyati faqat moliyaviy natijalar bilan emas, balki ichki jarayonlar, mijozlar qoniqishi, innovatsiyalar va o'rganish salohiyati kabi ko'rsatkichlar bilan ham baholanishi kerak. Shu tariqa, KPIlar tizimi strategik boshqaruvning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllanadi.

M. Armstrong o'zining "Performance Management: Key Strategies and Practical Guidelines" nomli asarida xodimlarni baholash tizimini samarali tashkil etishda KPIlar markaziy o'rin tutishini ta'kidlaydi. U KPIlarning asosiy afzalliklari sifatida ularning aniqligi, o'lchanish imkoniyati, natijaviylikni ko'rsatishi hamda xodimlarni motivatsiya qilishdagi rolini alohida qayd etadi. Armstrongning fikricha, KPIlar faqat boshqaruv vositasi emas, balki xodimlar uchun o'z mehnatini baholash va rivojlantirish mezonidir.

Shuningdek, A. Neely, M. Kennerley va C. Adams tomonidan ishlab chiqilgan "Performance Prism" modeli ham KPI tizimini shakllantirishda muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ularning yondashuvida xodimlar, mijozlar, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarning manfaatlari uyg'un holda inobatga olinishi zarurligi ta'kidlanadi. Bu model KPIlarni tanlashda ko'rsatkichlarning strategik muvofiqligi va manfaatdor tomonlarga ta'siri muhimligini asoslab beradi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham xodimlarni baholash va KPI tizimi masalalari bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, A. R. Jo'rayev, M. M. Karimov hamda N. To'xtasinovalarning inson resurslarini boshqarish bo'yicha ilmiy ishlarida KPI tizimi milliy korxonalarda joriy etish imkoniyatlari, ularning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilingan. Ularning fikricha, KPIlarni to'g'ri tanlash va qo'llash nafaqat xodimlar samaradorligini oshiradi, balki butun korxona boshqaruv tizimini shaffof va natijaviy qiladi.

Mahalliy adabiyotlarda, xususan "Inson resurslarini boshqarish" faniga oid darslik va qo'llanmalarda KPIlar inson resurslarini baholashning eng muhim zamonaviy vositasi sifatida ko'rsatiladi. Bu adabiyotlarda KPI tanlash mezonlari sifatida quyidagilar e'tirof etilgan: strategik maqsadga moslik, ish jarayonining o'lchovchanligi, xodimlar lavozimiga mos ko'rsatkichlarni tanlash, motivatsiya bilan uzviy bog'liqlik, hamda ko'rsatkichlarning shaffofligi va tushunarliqligi.

Ilmiy manbalarda shuningdek KPI tizimining samaradorligini baholash mezonlariga ham e'tibor qaratilgan. L. Becker va B. Gerhartning tadqiqotlarida KPIlar tizimi xodimlarning motivatsiyasiga qanday ta'sir ko'rsatishi, ularning mehnat unumdorligi va ish sifati o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilingan.

Ular KPI samaradorligi ko'p jihatdan rahbariyatning tizimni to'g'ri joriy etishi, baholash mezonlarining adolatli bo'lishi va xodimlar bilan kommunikatsiyaning samaradorligiga bog'liq ekanligini ta'kidlashadi.

Yevropa va Osiyo mamlakatlarida o'tkazilgan tadqiqotlar (masalan, OECD hamda World Bank hisobotlarida) ko'rsatishicha, KPI tizimining to'g'ri joriy etilishi tashkilotlarda mehnat unumdorligini o'rtacha 15–25 foizgacha oshiradi. Shu bilan birga, bu tizim rahbariyatga strategik qarorlarni tezroq qabul qilish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Umuman olganda, adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, xodimlarni baholashda KPI tizimi inson resurslarini samarali boshqarishning eng ilg'or vositalaridan biridir. Uning muvaffaqiyati esa to'g'ri tanlangan indikatorlar, shaffof baholash mexanizmlari va motivatsiya tizimi bilan chambarchas bog'liq. Shu sababli, adabiyotlarda KPIlarni tanlash mezonlarini ishlab chiqish va ularning amaliy samaradorligini baholash masalasi bugungi boshqaruv nazariyasining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori “Davlat xizmatchilari faoliyatini baholash tizimini takomillashtirish to‘g‘risida”, 2020-yil.
2. Parmenter, D. Key Performance Indicators: Developing, Implementing, and Using Winning KPIs. John Wiley & Sons, 2007.
3. Kaplan, R.S. & Norton, D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business Press, 1996.
4. Armstrong, M. Performance Management: Key Strategies and Practical Guidelines. Kogan Page, 2014.
5. Neely, A., Kennerley, M., & Adams, C. The Performance Prism: The Scorecard for Measuring and Managing Business Success. Financial Times, 2002.
6. Jo‘rayev A. R., Karimov M. M., To‘xtasinova N. Inson resurslarini boshqarish: nazariya va amaliyot. Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. OECD Human Resource Management Reports, 2022.

4-SHO'BA. HUDUDIIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MOLIYA-BANK TIZIMINING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

KORXONALARGA KREDIT AJRATISHDA BANK QARORLARINI TAHLIL QILISH VA OPTIMAL TANLOVNI REJALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Sunnatov Yusuf Usmonovich

“Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası” mudiri

Buxoro davlat universiteti

Hozirgi davrda tijorat banklarining asosiy strategik vazifalaridan biri – korxonalarga kredit ajratish jarayonida iqtisodiy samaradorlikni ta'minlash va moliyaviy risklarni kamaytirishdan iborat. Bozor iqtisodiyoti sharoitida to'g'ri kredit qarorini qabul qilish bankning barqarorligi, foydaliligi hamda mijozlar bilan uzoq muddatli hamkorlikni rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli kredit siyosatini tahlil qilishda va optimal variantni tanlashda zamonaviy iqtisodiy-matematik modellar, ierarxik tahlil, noaniq to'plamlar hamda lingvistik baholash usullaridan foydalanish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Mazkur usullar XX asrda shakllanib, ko'plab rivojlangan mamlakatlar iqtisodiyotida amaliy natija bergan. Bu borada iqtisodiy tahlil va modellashtirish yo'nalishiga katta hissa qo'shgan olimlar qatoriga Dj. Neyman, O. Morgenshtern, D. Xiks, R. Solou, V. Leontev, P. Samuelson, L. Kantorovich kabi Nobel mukofoti sohiblari kiradi.

Har qanday iqtisodiy soha faoliyatining asosiy maqsadi — maksimal foyda olishdan iborat. Bunda qaror qabul qiluvchi subyekt bir nechta alternativ variantlar orasidan eng samaralisini tanlashi zarur bo'ladi. Shu sababli yuqorida keltirilgan matematik tahlil usullaridan foydalanish iqtisodiy samaradorlikni oshirish uchun zaruriy shart hisoblanadi.

Agar alternativ variantlar **lingvistik baholash to'plami** asosida o'rganilsa, tahlil "**Lingvistik vektor baholash to'plami**" orqali amalga oshiriladi. Bunda baholar quyidagicha belgilab olamiz: $TS = \{JP \text{ (juda past), } P \text{ (past), } U \text{ (o'rta), } Yu \text{ (yuqori), } JYu \text{ (judayyuqori)}\}$.

Alternativ variantlar (a_i) va mezonlar (s_j) bo'yicha tahlil olib borilib, har bir mezon (matritsa ustuni) uchun mos alternativ variant (matritsa qatori)ning lingvistik vektor baholari asosida matritsa shakllantiriladi. Ushbu yondashuv iqtisodiy qarorlarni qabul qilish jarayonini yanada aniqroq va asosliroq qilish imkonini beradi.

$$\begin{pmatrix} JP & \dots & JYu \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ U & \dots & JYu \end{pmatrix}$$

Xar bir alternativ variant (a_i) bo'yicha muhimlik darajasini o'lchaydigan matematik formula quyidagicha bo'ladi.

$$\mu_{<}(s_i(a_1), s_i(a_2), \dots, s_i(a_n)) = \sum_{m=1}^n v_{c_i(a_j)}(x_m) (1 - \sum_{j=1}^m v_{c_i(a_2)}(x_j)) \dots (1 - \sum_{l=1}^k v_{c_i(a_n)}(x_l))$$

$$\text{Bunda } v_{c_i(a_j)}(x_m) = \frac{\mu_{c_i(a_j)}(x_m)}{\sum_{j \in S_{c_i(a_j)}} \mu_{c_j(a_j)}(x_j)}$$

Har bir alternativ variant bo'yicha muhimlik darajasi aniqlangach, ularning maksimal qiymati tanlanadi. Olingan maksimal muhimlik darajasi eng optimal alternativ variantni ifodalaydi. Ushbu variantni tanlagan manfaatdor subyekt o'ziga zarur bo'lgan axborotni shakllantirib, kelgusida aniq va asosli strategik qarorlarni qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Mazkur tahliliy yondashuvni amaliy jihatdan **banklar** faoliyati misolida ko'rib chiqamiz. Bunda risklari yuqori bo'lgan, ya'ni **moliyaviy tavakkalchiligi yuqori** uchta tashkilot **a₁, a₂ va a₃** tomonidan bankka murojaat qilingan deb faraz qilamiz.

Bank tomonidan baholash uchun uchta **sifat kriteriyasi** tanlangan:

s₁ – umumiy likvidlik darajasi,

s₂ – xususiy mablag'lar bilan ta'minlanganlik darajasi,

s_3 – to‘lov qobiliyatini tiklash ko‘rsatkichi.

$$JP=(1/1; 0,8/2; 0,2/3)$$

$$P=(0,8/1; 0,9/2; 0,5/3; 0,2/4)$$

$$O'=(0,3/3; 0,7/4; 1/5; 0,8/6; 0,2/7)$$

$$Yu=(0,2/7; 0,5/8; 0,9/9; 0,8/10)$$

$$JYu=(0,2/8; 0,8/9; 1/10)$$

Alternativlarning lingvistik vektorli bahosi bo‘yicha matritsa quyidagicha tuziladi. Har bir kriteriya (matritsaning ustuni)ga mos keluvchi alternativ variant (matritsaning katori) ning lingvistik vektor baholari bo‘yicha matritsa tuzib olamiz.

$$S = \begin{matrix} & JYu & O' & Yu \\ \begin{matrix} S= \\ a_1 \end{matrix} & Yu & JP & P \\ & O' & JYu & P \end{matrix}$$

a_1 alternativ uchun afzallik darajasini xisoblaymiz.

$$i=1 \text{ va } j=1 \text{ uchun } \sum_{y \in S_{c_1(a_1)}} \mu_{c_1(a_1)}(y) = 0,2 + 0,8 + 1 = 2$$

$$i=1 \text{ va } j=2 \text{ uchun } \sum_{y \in S_{c_1(a_2)}} \mu_{c_1(a_2)}(y) = 0,2 + 0,5 + 0,9 + 0,8 = 2,4$$

$$i=1 \text{ va } j=3 \text{ uchun } \sum_{y \in S_{c_1(a_3)}} \mu_{c_1(a_3)}(y) = 0,3 + 0,7 + 1 + 0,8 + 0,2 = 3$$

Xuddi shu tartibda s_2 va s_3 kriteriyalar bo‘yicha ham hisoblanadi. Muhimlik darajasi $\mu_{<(a_1)}$ funksiyasi quyidagi ko‘rinishda hisoblanadi.

$$\mu_{<(s_1(a_1), (s_1(a_2), s_1(a_3)))} = \frac{0,2}{2} \left(1 - \frac{0,2}{2,4}\right) \left(1 - \frac{0,3}{3}\right) + \frac{0,8}{2} \left(1 - \frac{0,2+0,5}{2,4}\right) \left(1 - \frac{0,3+0,7}{3}\right) + \frac{1}{2} \left(1 - \frac{0,2+0,5+0,9}{2,4}\right) \left(1 - \frac{0,3+0,7+1}{3}\right) = 0,327$$

$$\mu_{<(s_2(a_1), (s_2(a_2), s_2(a_3)))} = \frac{0,3}{3} \left(1 - \frac{1}{2}\right) \left(1 - \frac{0,2}{2}\right) + \frac{0,7}{3} \left(1 - \frac{1,8}{2}\right) \left(1 - \frac{1}{2}\right) + \frac{1}{3} \left(1 - \frac{2}{2}\right) \left(1 - \frac{2}{2}\right) = 0,05$$

$$\mu_{<(s_3(a_1), (s_3(a_2), s_3(a_3)))} = \frac{0,2}{2,4} \left(1 - \frac{0,8}{2,4}\right) \left(1 - \frac{0,8}{2,4}\right) + \frac{0,5}{2,4} \left(1 - \frac{1,7}{2,4}\right) \left(1 - \frac{1,7}{2,4}\right) + \frac{0,9}{2,4} \left(1 - \frac{2,2}{2,4}\right) \left(1 - \frac{2,2}{2,4}\right) = 0,057$$

Quyidagi $\mu_{\geq}(a_1)$ munosabatni hisoblaymiz.

$$\mu_{\geq}(c_i(a_1), c_i(a_2), c_i(a_3)) = 1 - \mu_{<(s_i(a_1), (s_i(a_2), s_i(a_3)))}$$

$$\mu_{\geq}(c_1(a_1), c_1(a_2), c_1(a_3)) = 0,673$$

$$\mu_{\geq}(c_2(a_1), c_2(a_2), c_2(a_3)) = 0,943$$

$$\mu_{\geq}(c_3(a_1), c_3(a_2), c_3(a_3)) = 0,943$$

a_1 alternativ bo‘yicha hisoblangan afzallik darajalaridan minimal qiymati $\mu_{\geq}(a_1) = 0,673$

a_2 alternativ bo‘yicha quyidagi baholarni hosil qilamiz.

$$\mu_{<(s_1(a_1), s_1(a_2), s_1(a_3))} = 0,137$$

$$\mu_{\geq}(s_1(a_1), s_1(a_2), s_1(a_3)) = 0,863$$

$$\mu_{<(s_2(a_1), s_2(a_2), s_2(a_3))} = 0,538$$

$$\mu_{\geq}(s_2(a_1), s_2(a_2), s_2(a_3)) = 0,462$$

$$\mu_{<(s_3(a_1), s_3(a_2), s_3(a_3))} = 0,291$$

$$\mu_{\geq}(s_3(a_1), s_3(a_2), s_3(a_3)) = 0,709$$

Afzallik darajasi $\mu_{\geq}(a_2) = 0,462$

a_3 alternativ variant bo‘yicha hisoblaymiz.

$$\mu_{<(s_1(a_1), s_1(a_2), s_1(a_3))} = 0,165$$

$$\mu_{\geq}(s_1(a_1), s_1(a_2), s_1(a_3)) = 0,835$$

$$\mu_{<(s_2(a_1), s_2(a_2), s_2(a_3))} = 0,072$$

$$\mu_{\geq}(s_2(a_1), s_2(a_2), s_2(a_3)) = 0,928$$

$$\mu_{<(s_3(a_1), s_3(a_2), s_3(a_3))} = 0,291$$

$$\mu_{\geq}(s_3(a_1), s_3(a_2), s_3(a_3)) = 0,709$$

Afzallik darajasi $\mu_{\geq}(a_3) = 0,709$

Bu yuqoridagi tahlil natijalardan ko‘rinib turibdiki eng yaxshi alternativ variant a_3 hisoblanadi. Bank 3 ta tashkilotlarga kredit ajratish bo‘yicha qaror qabul qilishga kelganda, a_3 ni tanlab kredit ajratgani maqul hisoblandi.

Xulosa o‘rnida ta’kidlash mumkinki, yuqoridagi usullardan birini tanlab, tahlil qilinganda nafaqat banklar balki har qanday sohada ham bu usulni qo‘llab aniq bir strategiya bo‘yicha alternativ variantni tanlashda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Rotshteyn, A. P. Nechetkiy mnogokriterialnyy vybor al-ternativ: metod naixudshego sluchya / A. P. Rotshteyn // Izv. RAN. 9. № 3. S. 51—55.
- 2.Cooper, R., Edgett, S., and Kleinschmidt, E. 2000. New problems, new solutions: Making portfolio management more effective. Industrial Research Institute, Inc. Avail
- 3.Yevlanov L.G. Teoriya i praktika prinyatiya resheniy.-M.: Ekonomika, 1984.-176s
- 4.Kofman A. Vvedenie v teoriyu nechetkix mnojestv: Per. s angl.- M.: Radio i svyaz,1982.-432s

IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MOLİYAVIY XATARLARNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI

Homidov Sohibmalik Olimovich

Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası dotsenti (Ds)

Buxoro davlat universiteti

Iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash jamiyatning umumiy farovonligi uchun zarur bo'lgan muhim omil hisoblanadi. Moliya sektori, xususan, tijorat banklari va moliyaviy institutlar iqtisodiy tizimning muhim qismini tashkil etadi, shuning uchun ularning barqarorligi, moliyaviy xatarlarni boshqarish strategiyalariga bog'liq. Moliyaviy xatarlar — bu moliya bozorlarining o'zgaruvchanligi, iqtisodiy resurslar taqsimotidagi muammolar, va o'zgaruvchan makroiqtisodiy sharoitlar natijasida yuzaga keladigan xatarlar bo'lib, ular mamlakat iqtisodiyotining umumiy barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi.

Moliyaviy xatarlar iqtisodiy tizimning barqarorligi va samarali faoliyat ko'rsatishi uchun katta tahdid soluvchi omillar sifatida turli shakllarda yuzaga kelishi mumkin. Ularning har biri moliya bozorlaridagi o'zgaruvchanlik, notekis resurs taqsimoti va iqtisodiy sharoitlarning o'zgarishi bilan bog'liq bo'lib, ular global va mahalliy darajada o'rganilishi zarur. Quyida moliyaviy xatarlarning asosiy turlari va ularga xos xususiyatlar tahlil qilinadi:

Kredit xatari, shuningdek, qarz xatari deb ataladi, qarz oluvchilarning o'z qarzlarini qaytarish imkoniyatining kamayishi yoki umuman qaytarishdan bosh tortishi bilan bog'liq. Bu xatar moliya institutlari uchun muhim bo'lib, ayniqsa tijorat banklarining faoliyatida katta ahamiyatga ega. Kredit xatari bir necha shaklda namoyon bo'lishi mumkin:

Individual qarz oluvchilarning to'lov qobiliyati pasayishi: Mijozlarning moliyaviy holatining yomonlashuvi, ularning kreditlarini o'z vaqtida to'lamasligi.

Sektorlararo risklar: Ma'lum bir sektordagi iqtisodiy inqiroz yoki tushkunliklar, masalan, neft narxlarining pasayishi, qurilish sohasida to'lov qobiliyatining pasayishiga olib kelishi mumkin.

Mamlakat yoki regionning iqtisodiy inqirozi: Iqtisodiy inqirozlar, inflyatsiya, devalvatsiya yoki yirik tabiiy ofatlar kredit risklarini oshiradi.

Likvidlik xatari, asosan, moliyaviy institutlarning qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun kerakli naqd pul mablag'larini topa olmasligi bilan bog'liq. Bu xatarning yuzaga kelishi moliya bozorlaridagi sharoitlarning o'zgarishi, mijozlarning naqd pulga bo'lgan ehtiyojining kutilmagan oshishi yoki moliyaviy tizimdagi ishonchsizlikdan kelib chiqadi. Likvidlik xatari quyidagi hollarda sezilarli darajada oshishi mumkin:

Moliyaviy inqirozlar: Bank tizimi yoki iqtisodiyotdagi qiyinchiliklar sababli moliyaviy institutlar naqd pulni tezda olishda qiynalishi mumkin.

Pul oqimlarining noaniqligi: O'zgartirilgan foiz stavkalari yoki valyuta kurslari hamda banklarga yoki moliyaviy institutlarga bo'lgan mijozlar ishonchsizligi likvidlik xatarini keltirib chiqaradi.

Bozor xatari, asosan, moliyaviy instrumentlarning narxlarining o'zgarishiga bog'liq bo'lgan xatardir. Bunga aksiyalar, obligatsiyalar, valyutalar va boshqa moliyaviy aktivlarning narxlar kiradi. Bozor xatari asosan quyidagi omillar tufayli yuzaga keladi:

Narxlarning o'zgarishi: Aksiyalar, obligatsiyalar yoki boshqa aktivlar narxlarining keskin o'zgarishi, investorlar va moliyaviy institutlar uchun sezilarli zararlar keltirib chiqarishi mumkin.

Makroiqtisodiy omillar: Iqtisodiy o‘shishning sekinlashishi, foiz stavkalarining o‘zgarishi yoki global savdo urushlari kabi omillar bozor risklarini kuchaytiradi.

Operatsion xatari, moliyaviy institutlar ichidagi nosozliklar, xatoliklar yoki ichki tizimlar va jarayonlardagi muammolar tufayli yuzaga keladi. Bu xatar operatsion jarayonlarning samarali va ishonchli ishlamasligi, texnologik xatoliklar yoki insonga oid xatolar natijasida yuzaga kelishi mumkin. Operatsion xatarining ayrim manbalari:

Ichki tizimlardagi nosozliklar: Bank tizimlaridagi texnik xatolar, axborot tizimlarining buzilishi yoki xatoliklar moliyaviy xatarlarni keltirib chiqaradi.

Inson omili: Xodimlarning malaksizligi, xatoliklar, firibgarliklar va boshqa noxush holatlar operatsion xatarga olib kelishi mumkin.

Texnologik uzilishlar: Raqamli tizimlar yoki internet bank xizmatlarining ishlashida uzilishlar operatsion xatarni oshiradi.

Makroiqtisodiy xatarlar iqtisodiy tizimning umumiy holati va global iqtisodiyotdagi o‘zgarishlar bilan bog‘liq. Bunga yirik iqtisodiy inqirozlar, global bozorlarda bo‘ladigan keskin o‘zgarishlar, hamda xalqaro siyosiy holatlar kiritiladi. Makroiqtisodiy xatarlarga quyidagilar kiradi:

Iqtisodiy inqirozlar: Makroiqtisodiy o‘zgarishlar, masalan, deflyatsiya, inflyatsiya, yoki global moliyaviy inqirozlar banklar uchun xavf tug‘diradi.

Global siyosiy o‘zgarishlar: Savdo urushlari, siyosiy notinchliklar yoki xalqaro sanksiyalar iqtisodiy barqarorlikni buzishi va moliyaviy xatarlarni oshirishi mumkin.

Valyuta risklari: Xalqaro savdolar va valyuta kurslari o‘zgarishi, ayniqsa eksport-import faoliyatini amalga oshiruvchi moliya institutlari uchun katta xavf tug‘diradi.

Moliyaviy xatarlarni samarali boshqarish uchun bir qancha strategiyalarni amalga oshirish zarur. Bu strategiyalar quyidagi asosiy yondoshuvlarni o‘z ichiga oladi:

Moliya institutlari portfelini turli xil moliyaviy instrumentlar bilan diversifikatsiya qilish orqali xatarlarni kamaytirishi mumkin. Masalan, kredit portfellarini turli sohalar bo‘yicha tarqatish, aksiyalar va obligatsiyalarni muvozanatlash orqali risklar kamaytiriladi. Diversifikatsiya, shuningdek, yuqori riskli aktivlardan saqlanish va kam riskli aktivlarga ko‘proq e’tibor qaratish bilan amalga oshiriladi.

Xatarlarni hedjlash usulidan foydalanish orqali moliya institutlari, masalan, valyuta kurslaridagi o‘zgarishlarni oldini olish uchun forex bozorlarida pozitsiyalar ochishi yoki fuqaroliklarni qamrab oluvchi xatarlarni kamaytirish uchun kredit sug‘urtalari, opsiyalar, va fjuçers kontraktlaridan foydalanishi mumkin.

Banklar va boshqa moliyaviy institutlar o‘z kapitalini mustahkamlash uchun diversifikatsiyalangan investitsiyalarni amalga oshirishi, yirik zaxiralar to‘plashi va boshqa xavflarni oldini olish uchun ehtiyotkorlik bilan kapital rejalashtirishni amalga oshirishi lozim.

O‘zbekistonda moliyaviy xatarlarni boshqarish strategiyalarini amalga oshirishda ba’zi yutuqlar mavjud. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki moliya sektori stabilizatsiyasini ta’minlash uchun turli xil regulatsion chora-tadbirlarni joriy etgan. Shuningdek, moliyaviy xatarlarni kamaytirish uchun banklar o‘z aktivlarini diversifikatsiya qilishda muhim qadam hisoblanadi.

Biroq, moliyaviy xatarlarni boshqarishda O‘zbekistonda yana ko‘plab imkoniyatlar mavjud. Xususan, raqamli bank xizmatlarining rivojlanishi, FinTech innovatsiyalarining joriy etilishi va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish orqali xatarlarni boshqarishning samaradorligini oshirish mumkin.

Xulosa

Moliyaviy xatarlar turli shakllarda mavjud bo‘lib, ular iqtisodiy barqarorlikka katta ta’sir ko‘rsatadi. Moliya tizimi xatarlarni tahlil qilish va ular bilan samarali kurashish uchun yanada kuchli, ilg‘or va zamonaviy metodlarni qo‘llashga majbur. Bu xatarlarni aniqlash, tahlil qilish va boshqarish, moliya institutlarining va umuman iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi 2. O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. – Toshkent, 2022 yil 28 yanvar.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. – Toshkent, 2023 yil.
4. Brealey, R. A., Myers, S. C., & Allen, F. (2011). Principles of Corporate Finance (10th ed.). McGraw-Hill.
5. Hull, J. C. (2015). Risk Management and Financial Institutions (4th ed.). Wiley.
6. Jorion, P. (2007). Financial Risk Manager Handbook (5th ed.). Wiley.
7. Merton, R. C., & Perold, A. F. (1993). Theory of Risk Management: The Application of Modern Financial Theory to Financial Risk Management. Harvard Business School.
8. Almeida, H., & Philippon, T. (2007). The Risk-Return Trade-Off and the Value of Risk Management. Journal of Finance, 62(6), 2683–2721.

ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ

Исомов Б.С.

Доцент кафедры Бухгалтерского учета и статистики

БухДу

Основу инвестиционной деятельности составляет моделирование. Инвестирование воспроизводства это модель одного из сценариев будущего состояния воспроизводственного процесса. Достичь поставленную цель, принимать научно обоснованные решения, позволяет владение рыночными методами повышения эффективности инвестиций.

Исключительную потребность приёмы повышения эффективности инвестиций стали приобретать в период становления рынка в Узбекистане, обозначив коммерческую направленность принимаемых решений, снизив значение перед директивным влиянием, волевым решением, централизмом. Рыночные методы укрепляют двусторонние связи в механизме инвестирования и направлены на повышение эффективности инвестиций, устранение негативных факторов со стороны внешнего и внутреннего воздействия на протяжении жизненного цикла, выполняют роль защиты интересов инвесторов и мер противодействия от ухудшения инвестиционного климата.

Оценка эффективности позволяет рассматривать показатель как производственные пробелы, по значениям которого развиваются события внутри и вне механизма инвестирования. Классификация методов помогает выявить общее и особенное, существенное и случайное, теоретическое и практическое, и способствует целесообразному и более результативному их использованию, помогает выявить значение и характерные признаки, присущие отдельным методам. Однако в сельском хозяйстве система методов повышения эффективности инвестиций изучена недостаточно и не имеет удовлетворительного научного обоснования. Последовательность финансирования процесса производства и оказания услуг позволяет создать ряд условий для решения поставленной цели в инвестиционной программе.

Успех в инвестиционной деятельности достигается не только точным предсказанием действительности, но и мастерством владения методами оценки эффективности инвестиций при воздействии внешних факторов — налогов и инфляции. Опыт рыночных преобразований показывает следующую структуру налогообложения, применяемую для разработки планов в инвестиционных проекта. Отметим, что налоговое законодательство периодически совершенствуется в пользу налогоплательщиков.

Принятые законодательные акты позволяет сельским хозяйствам в регионах снижать налоговые платежи. В сельском хозяйстве используются в основном трактора и автомобили с высокой мощностью двигателя, с выработанным сроком полезного использования, что требует пересмотра ставок транспортного налога в сторону их снижения. На территории Бухарской, Навоинской, Ферганской, Ташкентской, Самаркандской областей в целях поощрения отечественных и иностранных инвестиций, предусмотрены следующие виды

поддержки проектов: льготы по уплате налога на прибыль, на имущество в областной бюджет; льготы по уплате налога на пользователей автодорог в местный дорожный фонд; льготы по единому налогу на совокупный доход для субъектов малого предпринимательства.

Установленные меры дают возможность предприятиям сэкономить до 40-50% своих доходов, особенно на вновь образуемых предприятиях, фермерских хозяйствах. Таким образом, гибкость налогообложения помогает выдержать конкуренцию импортных товаров, инфляционное поднятие цен в торговле, диспаритет обмена продукцией смежных отраслей и повысить эффективность инвестиций.

Актуальность поставленных вопросов определяет задачу изучения методических приёмов оценки эффективности инвестиций и контроля за исполнением принятых инвестиционных решений. Сельскохозяйственное производство вместе с потерей ресурсов и свертыванием логистической инфраструктуры теряет масштаб ведения в регионах и концентрируется в секторе Ферганской долины. Проблему повышения привлекательности инвестиционного климата, реагирования в рейтингах предпринимательства, деловой активности позволит решить в среднесрочной перспективе налоговая отдушка. Налоговая отдушка стимулирует фермерство, приток иностранных инвестиций, ведет к увеличению числа инвестиционных проектов, снижая в них сроки окупаемости, улучшает ряд показателей финансовой деятельности и стоимости капитала предприятия, цены долгосрочных ссуд банков.

Налоговая ставка входит в налоговый корректор формулы финансового рычага, который рассчитывается на предмет оценки рентабельности, а также в оценке стоимости заемного капитала при анализе инвестиций.

Установленные меры дают возможность предприятиям сэкономить часть своих расходов, особенно на вновь образуемых предприятиях, фермерских хозяйствах. Для последовательного развития сельского хозяйства ключевую роль играют инвестиционные процессы и оснащение прогрессивными основными фондами. Нулевая ставка по налогу на прибыль для сельхозпроизводителей сохранена в проекте государственного бюджета на 2022-2023 годы, являясь рычагом сдерживания продуктовой инфляции и дополнительных расходов на социальные выплаты. Вместе с тем, борьба с ползучей инфляцией, которая в 2,8 раза превосходит европейскую, остается актуальной в связи с диспаритетом покупательной способности населения, оплачивающего затраты иностранных производителей. Условием повышения эффективности инвестиций может стать соблюдение нормативных правил сравнения величин установленных показателей абсолютной эффективности, рентабельности, срока окупаемости, индекса прибыльности, при выполнении нормативов ликвидности и платёжеспособности в интервальных значениях.

Осуществляя функцию управления инвестиционным проектом, предлагаемый метод преследует цель точной организации во времени плана реализации проекта, поддержание его эффективности на протяжении срока полезного использования и достижение окупаемости инвестиций в максимально короткие сроки посредством методических норм. Объектом контроля является динамика интервальных значений баланса наличности на протяжении срока полезного использования проекта. Субъектом контроля выступает предприятие, ведущее поиск инвестиций.

Воспроизводство основных фондов это движение значений инвестиций, осуществляемое циклически. Баланс потоков является средством этого движения. В балансе обнаруживается дефицит наличности. Баланс обеспечивает моментную и непрерывную эффективность пропорций, и создаёт условия для рационального оперативного руководства процессом производства.

Интерес к модернизации основных фондов сельского хозяйства при введении налогового стимулирования должен проявляться в первую очередь среди крупных сельхозпроизводителей, обладающих мощным потенциалом для управления финансовыми инструментами инвестирования, на которых две трети продукции создается в производстве и первичной переработке сельскохозяйственного сырья. Среди сельхозтоваропроизводителей на всех уровнях управления проявляется большая заинтересованность в развитии всех видов строительства в сельской местности. Непосредственную поддержку подобному сельскому

бизнесу на селе можно было бы оказать в форме предоставления налоговых льгот в совокупности с теми, которые приведены в действующем законодательстве.

Расчёт фондоотдачи позволяет оценить эффективность использования предприятием имеющихся в собственности основных фондов. Чем выше значение данного показателя, тем эффективнее используются основные средства. Низкий уровень фондоотдачи может свидетельствовать о недостаточном объёме реализации продукции либо о чрезмерных инвестициях в основные фонды. На величину коэффициента фондоотдачи также оказывают влияние методы начисления амортизации и переоценки основных средств.

Рентабельность внеоборотных активов отражает способность предприятия получать прибыль в зависимости от величины задействованных основных фондов. Чем выше значение этого коэффициента, тем эффективнее используются внеоборотные активы. Коэффициент рентабельности активов показывает, какое количество денежных средств необходимо предприятию для получения одной денежной единицы прибыли. Данный показатель является одним из ключевых индикаторов эффективности и конкурентоспособности компании. Рентабельность акционерного капитала характеризует эффективность использования средств, инвестированных собственниками предприятия. Полученное значение целесообразно сравнивать с альтернативными вариантами вложения капитала, например, в другие ценные бумаги.

Период окупаемости представляет собой временной интервал, необходимый для покрытия первоначальных инвестиций за счёт чистого денежного потока, генерируемого инвестиционным проектом. Решение о целесообразности инвестирования принимается в том случае, если рассчитанный период окупаемости не превышает нормативного значения, установленного условиями проекта. В рассматриваемом случае данный показатель не превышает двух лет с момента начала финансирования. Метод комплексного контроля баланса наличности финансового потока позволяет более точно управлять инвестиционным проектом на протяжении заданной перспективы планирования от начала формирования идеи плана до его реального воплощения. При этом у предприятия появляется возможность вовремя реагировать на обострение конкуренции и движение на рынке, выбирая необходимый манёвр наличностью с помощью приёмов и повышения мобильности инвестиций.

Использование методических норм позволяет контролировать и улучшать показатели эффективности системы инвестиции-фонды, регулировать и корректировать движение инвестиционных потоков, создавая запас устойчивости проекта в случае возникновения финансовых рисков. Метод контроля баланса наличности комплексного финансового потока формирует в краткосрочном периоде тактику инвестирования, а в долгосрочном периоде позволяет спрогнозировать сценарии стратегии воспроизводства основных фондов, что создаёт предпосылки для его использования в фундаментальном и техническом анализе.

В условиях реализации стратегии развития национальной экономики важнейшей задачей становится повышение эффективности инвестиций в обустройство инфраструктуры сельской местности. Поэтому, развитие инвестиционной деятельности с учетом льготного налогообложения имеет важное значение для модернизации и воспроизводства основных фондов сельского хозяйства, улучшения качества жизни на сельских территориях.

Список использованной литературы

1. Асаул, А. Н. Инвестиции: сущность, формы, эффективность. — СПб.: Гуманистика, 2019. — 312 с.
2. Бланк, И. А. Инвестиционный менеджмент. — Киев: Ника-Центр, 2020. — 640 с.
3. Губанов, С. С. Инвестиционный потенциал и экономический рост. — М.: Экономика, 2021. — 288 с.
4. Иванов, В. В. Экономика инвестиций: теория и практика. — М.: Юрайт, 2022. — 410 с.
5. Козлова, Е. П. Повышение эффективности инвестиций в условиях цифровизации экономики // *Вопросы экономики и управления*. — 2023. — № 4. — С. 45–52.
6. Лукьянова, Н. В. Управление инвестиционной деятельностью предприятия. — М.: ИНФРА-М, 2020. — 368 с.

7. Меньшиков, С. М., Клименко, Л. А. Экономика инвестиций: учебное пособие. — М.: КНОРУС, 2018. — 278 с.
8. Никифорова, Н. В. Эффективность инвестиций: методы оценки и пути повышения // *Финансы и кредит*. — 2022. — № 15(855). — С. 9–17.
9. Портер, М. Конкурентное преимущество: как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость. — М.: Альпина Паблишер, 2016. — 715 с.
10. Романова, Г. А. Инвестиционные решения в стратегическом управлении предприятием. — СПб.: Питер, 2021. — 352 с.
11. Соколова, Л. В. Государственная политика стимулирования инвестиций // *Экономический анализ: теория и практика*. — 2020. — № 5. — С. 33–41.
12. Стиглиц, Дж. Э., Гринвальд, Б. Создание общества, ориентированного на обучение: новый подход к росту, развитию и социальной политике. — М.: Изд. дом ВШЭ, 2018. — 424 с.

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ОСВОЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ КЛАСТЕРИЗАЦИИ ТУРИСТСКОЙ СФЕРЫ

Кулиев Н.Х.

Доцент кафедры Бухгалтерского учета и статистики БухДу

В условиях глобализации ведущим фактором поддержания динамичности развития и сохранения высоких конкурентных позиций является умение с опережением выявлять и коммерциализировать инновационные идеи. Экономика знаний выдвигает новые требования к традиционному набору факторов производства: на сегодняшний день уже недостаточно просто обладать достаточными запасами природных, человеческих и капитальных ресурсов, важно своевременно выявлять и реализовывать новые способы их комбинирования в процессе общественного производства, что становится возможным благодаря реализации инновационных проектов.

Конечно, наращивание и реализация потенциала инновационной деятельности является важной задачей во всех без исключения отраслях и сферах экономической и социальной жизни. В то же время, как показывают результаты исследований Всемирной туристической организации, одно из ведущих мест в мировой торговле занимает туризм (6% от общего объема мирового экспорта и 30% от объема мирового экспорта услуг) и в ближайшие десятилетия темпы роста его объемов будут неизменно высокими. Сохранение позитивных трендов туристической деятельности объясняется, среди прочего, наличием тесных взаимосвязей между показателями обслуживания туристов со спросом на продукцию многих отраслей материального и нематериального производства, производственной и социальной инфраструктуры, что в результате формирует позитивный социально-экономический эффект. Это обуславливает актуальность исследований, посвященных созданию благоприятной институциональной среды для инновационного развития туризма в регионе, как ядра национальной конкурентоспособности данной отрасли в международном масштабе.

Изучение последних исследований и публикаций. Различные аспекты формирования, развития и реализации инновационного потенциала региона рассмотрены в работах таких отечественных и зарубежных ученых, как: М.И. Грицаенко, А.В. Карпенко, И.М. Аблаев, Я. Драгосова, П. Беднар, Д.М. Родионов, Л.А. Гузикова, И.А. Рудская и многих других. Хотя кластеризация является давно признанной и эффективной формой накопления и освоения потенциала инновационной активности, возможности ее применения в сфере туризма рассмотрены не достаточно комплексно. Среди последних публикаций, соответствующих данной тематике, следует отметить:

- обоснование базовых и перспективных моделей развития агроэкотуризма на основе кластерного подхода (Т.В. Борздова [1]);
- обозначение перспектив внедрения кластерной модели развития туризма на региональном уровне (И.Е. Ковальчук [2]);

- исследование роли кластерных моделей в управлении региональным развитием туризма;
- определение сущности туристического кластера и описание его роли в формировании инновационной среды территории;
- анализ применимости концепции кластеризации к туристическим дестинациям (Х.Ф. Перлес-Рибес, И. Родригес-Санчес, А.Б. Рамон Родригес), а также возможностей туристических кластеров катализировать инновационное развитие региона (М. Мазилу).

Их анализ показывает, что в числе дискуссионных вопросов, по-прежнему, остаются сущностные характеристики туристического кластера, его компонентное наполнение, сильные и слабые стороны применения кластерного подхода к организации туристической деятельности и пр. Недостаточная разработанность теоретико-методического аппарата исследований, в свою очередь, сужает возможности формирования надлежащей институциональной среды, в которых наиболее полно раскроются инновационные возможности туристических кластеров.

Постановка задачи. Целью данного исследования является выявление формальных и неформальных компонент институциональной среды, способствующих кластеризации туризма как фактора реализации инновационного потенциала региона.

Изложение основного материала исследования. Опыт многих высокоразвитых государств свидетельствует, что региональные кластерные модели формируют существенный импульс для развития инновационного потенциала регионов. Поскольку кластеры благоприятно влияют на темпы внедрения инноваций, определяя тем самым их технологическое направление, становится очевидной взаимосвязь между кластеризацией региональной экономики и процессами наращивания и освоения инновационного потенциала.

Под туристическим кластером в научной литературе понимается:

- система интенсивного производственно-технологического и информационного взаимодействия туристических предприятий, поставщиков базовых и дополнительных услуг по созданию общего туристического продукта;
- сообщество различных предприятий и организаций на определенной территории, которые направлены или опосредованно связаны с предоставлением туристических услуг;
- комплекс территориально локализованных и взаимосвязанных предпринимательских структур различных отраслей хозяйства крупного города, деятельность которых направлена на создание условий для духовных и эмоциональных переживаний потребителя туристских услуг, и повышение конкурентоспособности города на отечественном и международном туристских рынках;
- организационно оформленное добровольное объединение, совокупность представительств местных органов власти, предприятий, организаций и индивидуальных предпринимателей разной отраслевой принадлежности (строительной, сельскохозяйственной, промышленной, коммуникационной, научной, образовательной, инвестиционной, народных промыслов), расположенных на определенной территории, с целью установления тесного взаимодействия для устойчивого коллективного развития и повышения конкурентоспособности территории;
- сеть взаимодополняющих субъектов экономической деятельности, объединенных участием каждого субъекта в цепи образования стоимости [3].

Не совсем корректно, по нашему мнению, строить понимание кластера вокруг инновационной деятельности совокупности малых и средних предприятий туристического бизнеса как ядра этого образования. Действительно, преимущество и новизна кластерного подхода заключаются в том, что он усиливает значимость микроэкономической составляющей, групп предприятий, фирм, организаций и учреждений, деятельность которых находится в одной (или родственной) сферах бизнеса по региональному признаку или социальному аспектам экономического развития. Однако, важнейшим условием существования кластера является формирования сложных кооперационных связей и конкурентных отношений, которые позволяют участникам кластерного образования

дополнять и поддерживать деятельность друг друга при создании совокупного инновационного продукта.

К основным участникам туристического кластера относятся: туристическо-рекреационные предприятия; туроператоры; предприятия прочих отраслей экономики; представители местного сообщества; туристы; органы местной власти. Среди предприятий, которые непосредственно не связаны с предоставлением туристических услуг выделяются:

- поставщики специализированных факторов, сервисных услуг;
- финансовые институты;
- фирмы вспомогательных отраслей; фирмы, работающие в низовых областях (сбыта или потребления услуг);
- производители сопутствующих услуг;
- специализированные провайдеры инфраструктуры;
- организации, обеспечивающие специальное обучение, сбор информации, проведение исследований и оказание технической поддержки (например, университеты, курсы переподготовки и повышения квалификации);
- инфраструктурные агентства, которые существенно влияют на функционирование кластера [4].

С учетом вышеизложенного можно определить туристический кластер как совокупность территориально приближенных субъектов предпринимательской деятельности, органов власти, неправительственных организаций, общественных объединений и прочих субъектов, чья деятельность прямо или опосредовано связана с туризмом, основной целью взаимодействия и сотрудничества между которыми является создание качественного, конкурентоспособного туристического продукта путем наращивания и реализации инновационного потенциала региона. усиленная координация совместных действий между туристическим бизнесом, наукой и органами власти;

- повышение эффективности деятельности участников туристического кластера за счет получения преимуществ доступа к ресурсам (прежде всего информационным и инновационно-технологическим), а также снижение затрат, в том числе транзакционных, а также за счет совместного использования объектов инфраструктуры;
- ускорение процесса создания и распространения инновационных идей за счет более тесного контакта между потребителями и производителями туристических услуг, что позволяет последним своевременно выявлять и прогнозировать новые потребности и действовать на опережение, задействуя при необходимости соответствующих субъектов основного производства, производственной и социальной инфраструктуры;
- повышение инвестиционной привлекательности региона благодаря наличию гарантий и льгот со стороны государства для инвесторов, которые принимают участие в кластерных инициативах;
- стимулирование конкуренции вследствие улучшения условий для создания и развития нового бизнеса;
- формирование замкнутой цепочки увеличения добавленной стоимости за счет сосредоточения всех необходимых звеньев поступления туристического продукта к потребителям.

Список литературы:

1. Борздова Т.В. Кластерная модель инновационного развития экономики Республики Беларусь / Т.В. Борздова // International business in the world economic system: International Collection of the Scientific Works. – Tbilisi: Publishing House «UNIVERSAL», 2013. – С. 97-111.
2. Карпенко А.В. Формування інноваційного потенціалу регіону [Текст] / А.В. Карпенко // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності : збірник наукових праць : у 2-х вип. / ПДТУ. – Мариуполь, 2012. – Вип. 1, Т. 1. – С. 42-46.
3. Ковальчук І.Є. Проблеми та перспективи кластеризації туристичної галузі Закарпаття / І.Є. Ковальчук // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія економіка. – 2014. – №1. – С. 67-71.

4. Коль О.Д. Концептуальные основы формирования кластера туристских предпринимательских структур по въездному туризму в крупном городе [Электронный ресурс] / О.Д. Коль // Проблемы современной экономики. – 2010. – № 1 (33). – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=3043>.

HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA AMALIY BUXGALTERIYANING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI

Urakova Maxsad Xakimovna,

Buxoro Davlat Universiteti

"Buxgalteriya hisobi va statistika" kafedrasi dotsenti

Jamilova Ezoza Vaxobjonovna,

Buxoro Davlat Universiteti

"Buxgalteriya hisobi" mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Mazkur tezisda hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda amaliy buxgalterianing o'rni, uning ustuvor rivojlanish yo'nalishlari hamda zamonaviy raqamli texnologiyalar ta'siri yoritilgan. Shuningdek, buxgalteriya tizimini takomillashtirish orqali mahalliy iqtisodiy boshqaruv samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Hududiy iqtisodiy barqarorlik, amaliy buxgalteriya, raqamli buxgalteriya, moliyaviy tahlil, IFRS, mahalliy byudjet, moliyaviy barqarorlik.

Hududiy iqtisodiy barqarorlik mamlakat iqtisodiyotining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u iqtisodiy o'sish sur'atlarining barqarorligini, ijtimoiy-iqtisodiy muvozanatni hamda mahalliy byudjetlarning mustaqilligini ta'minlaydi. Ushbu jarayonda amaliy buxgalteriya tizimi asosiy axborot bazasi va nazorat mexanizmi sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy buxgalteriya nafaqat xo'jalik subyektlarining moliyaviy faoliyatini aks ettiradi, balki hududiy darajadagi iqtisodiy siyosatni shakllantirishda ham ishonchli tahliliy vosita sifatida xizmat qiladi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda **hududiy iqtisodiy boshqaruvni markazsizlashtirish va raqamli transformatsiya** jarayonlari amaliy buxgalterianing yangi yo'nalishlarini belgilab berdi. Xususan, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida elektron buxgalteriya, onlayn hisobotlar, avtomatlashtirilgan soliq tizimlari va moliyaviy nazorat mexanizmlari joriy etilmoqda.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda amaliy buxgalterianing **ustuvor rivojlanish yo'nalishlari** quyidagilardan iborat:

1. Raqamli buxgalteriya tizimlarini keng joriy etish – korxonalarda ERP, 1C, SAP kabi tizimlardan foydalanish orqali ma'lumotlar aniqligi va tezkorligini oshirish.

2. Mahalliy byudjetlar uchun avtomatlashtirilgan tahliliy hisobot tizimlarini yaratish – daromad va xarajatlar dinamikasini real vaqt rejimida kuzatish.

3. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ni tatbiq etish – investorlar ishonchini mustahkamlash va hududiy kapital oqimini oshirish.

4. Buxgalteriya kadrlarini zamonaviy raqamli kompetensiyalar asosida tayyorlash – amaliyotga yo'naltirilgan o'quv dasturlari, hududiy malaka oshirish markazlarini tashkil etish.

5. Hududiy iqtisodiy tahlil markazlari faoliyatini kengaytirish – buxgalteriya ma'lumotlarini tahliliy modellar asosida qayta ishlash.

6. Ijtimoiy va ekologik buxgalteriya tamoyillarini joriy etish – barqaror rivojlanish indikatorlarini moliyaviy hisobotlarda aks ettirish.

Mazkur yo'nalishlar orqali amaliy buxgalteriya nafaqat korxonalar miqyosida, balki hududiy boshqaruv darajasida ham iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning muhim omiliga aylanadi.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda amaliy buxgalterianing ahamiyati yildan-yilga ortib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, xalqaro hisobot standartlari va tahliliy yondashuvlarning joriy etilishi orqali buxgalteriya tizimi iqtisodiy boshqaruvning samarali vositasiga aylanmoqda. Shu sababli, bu sohada ilmiy izlanishlarni kengaytirish, kadrlar malakasini oshirish va innovatsion amaliyotlarni joriy etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi PF–6079-son Farmoni.
2. "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonun (O'RQ–595, 2020 yil 13 aprel).
3. IFRS Foundation. *International Financial Reporting Standards (IFRS)*.
4. Soliyev A., Raxmatova N. – *Hududiy iqtisodiy rivojlanishning moliyaviy asoslari*. Toshkent, 2023.
5. Buxoro davlat universiteti ilmiy to'plami. – *Hududiy iqtisodiyotda raqamli buxgalteriya tizimlari roli*, 2024.
6. Avloqulov A.Z. Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari asosida moliyaviy natijalar to'g'risidagi axborotlarni aks ettirish xususiyatlari. Raqamli iqtisodiyotga o'tish davrida buxgalteriya hisobi va auditni xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish masalalari" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari to'plami. T.:2020. 243-bet.
7. Уракова М.Х. "The role of banking and accounting in the development of small business and entrepreneurship" International scientific and practice conference on "international experience in increasing the effectiveness of distance education: problems and solutions"special issue., 27th aharas., 2022., aharashtra, india
8. Уракова М.Х. "Ways to adapt national accounting to international standards" International scientific-practical conference on "modern education: problems and solutions"Vol. 1 No. 5 (2022)
9. Уракова М.Х. "Совершенствование учетной политики в туристических
10. компаниях" Республиканская научно-практическая конференция на тему "Обеспечение ускоренного Развития национальной Экономики и высоких темпов Роста: проблемы и решения" 5 май 2023 год
11. Уракова М.Х. "Особенности Бухгалтерского Учета Процессов Инновационной Деятельности И Рекомендации По Его Совершенствованию" - Qishloq xo'jaligida ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish: tajribalar, natijalar va innovatsion yondashuvlar / Respublika ilmiy-amaliy anjumani 2021 yil 30 noyabr Buxoro.

ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ: ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ, ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Арипова Махлиё Салахиддиновна
PhD, старший преподаватель кафедры
“Бухгалтерского учёта и статистики”

Мировой рынок исламского финансирования показывает впечатляющий рост. В 2010 году общий объём достигал \$1 трлн, а в 2024 году активы выросли в 4 раза и достигли \$4,5—\$5 трлн.

При этом прогнозы роста остаются позитивными. В Генеральном совете исламских банков и финансовых институтов ещё в начале 2025 года утверждали, что в конце декабря объём рынка вырастет до \$5,3 трлн, а к 2030 году достигнет почти \$10 трлн. Цифры также говорят о доверии клиентов и росте экономики — в 2024 году в мировом исламском банкинге почти на 8% увеличилось количество депозитов.

Рынок такафул, о котором рассказывали выше — самый маленький сегмент из всех продуктов. Но это не мешает ему демонстрировать высокий темп совокупного среднегодового роста (CAGR). По прогнозам, к 2035 году такафул увеличится в 2 раза и достигнет \$110 млрд.

Исламский банкинг представляет собой финансовую деятельность, основанную на принципах шариата и принципиально отличающуюся от стандартного банковского бизнеса отказом банков от взимания процентных и иных платежей за ссужаемые денежные средства. В исламском банкинге банки занимаются не кредитованием, а проектным финансированием, участвуя в инвестировании средств в развитие различных коммерческих проектов в реальном секторе экономики и избегая спекулятивных схем. Приверженность религиозным правилам и канонам ислама исключает для банков возможность инвестирования в производство и

реализацию алкогольной продукции, производство свинины, игорный бизнес, оружейное дело и другие сферы, находящиеся под запретом.

История исламского банкинга берет свое начало в 1950-х и 1960-х годах, когда мусульмане впервые предложили развивать исламские банки и финансовые институты. Сторонники исламского банкинга критиковали использование процентов и их негативное влияние на экономически слабых, бедных и нуждающихся. Они стремились разработать альтернативную систему, которая была бы более справедливой и равноправной. Впервые исламский банкинг появился в сельской и сельскохозяйственной экономике, и его развитие не имело ничего общего с нефтедолларом или нефтяным бумом на Ближнем Востоке. Это была попытка практиковать один из аспектов экономической жизни исламским способом.

Цифровые преобразования и финансовые технологии для исламского финансового сектора – это множество возможностей, исламские финансовые институты стремятся одновременно дифференцировать свой бизнес, при этом обеспечивая низкие цены, чтобы завоевать новое рыночное пространство и создать новый экономический спрос. Расширение использования технологий станет одним из факторов, способствующих увеличению объема исламского финансового сектора. Новые финансовые технологии и инструменты такие как краудфандинг, платформы инвестиционных счетов, роботы-советники, платежные платформы, смарт-контракты и блокчейн, криптовалюты, информационная безопасность в финансовой сфере, страховые технологии можно использовать в исламском финансовом секторе, вместе с традиционными финансами. Сфера исламского банкинга развивается очень динамично, что как раз и обуславливается открытостью к инновациям и новым технологиям. В качестве примера рассмотрим технологию FinTech.

Существует около 93 стартапов исламского финтеха в мире, при этом наибольшее количество из них находится в Индонезии, США, ОАЭ и Великобритании. Среди этих стартапов 65 используют одноранговые технологии для предоставления доступа к финансам потребителям и предпринимателям, а 14 используют технологии блокчейн для открытия депозитов и проведения переводов. Малайзия и Индонезия в Юго-Восточной Азии активно работают над развитием исламских финансовых технологий.

Цифровизация исламского банкинга и развитие исламских финансовых технологий могут расширить возможности, предоставляемые потребителям через новые продукты с этической направленностью, а также увеличить количество пользователей за счет уменьшения количества посредников. Упрощение процессов, связанных с передачей и сбором закята (ежегодного обязательного налога в Исламе, который исламское право предписывает выплачивать каждому мусульманину со своего имущества и доходов) и вакф (юридическое и религиозное учреждение, когда человек оставляет некоторые средства на религиозные или благотворительные цели), возможно благодаря цифровизации исламских финансовых продуктов.

Таким образом, исламский банкинг представляет собой альтернативную банковскую систему, с потенциалом для дальнейшего развития и инноваций.

Литература:

1. Advantages & Disadvantages of Islamic Banking [Электронный ресурс] / Fylan Collection // Fylan Collection. – URL: <https://fylancollection.com/advantages-disadvantages-of-islamic-banking/>
2. Advantages and Disadvantages of Islamic Bank [Электронный ресурс] // Business Compiler Nigeria // Business Compiler. – URL: businesscompilerng.com/2022/01/advantages-and-disadvantages-of-islamic-bank.html
3. Alizz Islamic Bank. Overview [Электронный ресурс] / Alizz Islamic Bank // Alizz Islamic Bank. – URL: <https://alizzislamic.com/Knowledge-centre/Overview>
4. Farooq, M. O. (2009). Criticism against Islamic Banking [Электронный ресурс] / M.O. Farooq // Islamic Economic Studies. – Т. 17, № 1. – С. 53–72. – URL: https://www.academia.edu/22559992/Criticism_against_islamic_banking

5. Farooq, M. O. (2015). Basic Principles of Islamic Banking: An Overview [Электронный ресурс] / M.O. Farooq // Journal of Islamic Banking and Finance. – Т. 32, № 4. – С. 1–10. – URL: https://www.academia.edu/15598845/Basic_Principles_of_Islamic_Banking_An_Overview
6. Global Islamic Fintech Report 2022 by DinarStandard and Elipses // Salam Gateway: [сайт]. – 2022. – URL: <https://salaamgateway.com/specialcoverage/islamic-fintech-2022>
7. Islamic Banking – Definition, Basic Concepts of Islamic Banking [Электронный ресурс] / Business Study Notes // Business Study Notes. – URL: <https://www.businessstudynotes.com/finance/islamic-banking-finance/islamic-bankingdefinition-basic-concepts-islamic-banking/>
8. Islamic Banking Free Essay Sample [Электронный ресурс] // GradesFixer. – URL: <https://gradesfixer.com/free-essay-examples/islamic-banking/>
9. Islamic Banking: What It Is, How It Works, and Why It Matters [Электронный ресурс] / Wall Street Mojo // Wall Street Mojo. – URL: <https://www.wallstreetmojo.com/islamic-banking/>
10. Islamic Finance Development Report 2022 [Электронный ресурс] / Refinitiv // Refinitiv. – URL: <https://www.refinitiv.com/en/resources/specialreport/islamic-finance-development-report-2022>
11. Jain, A. (2021). Islamic Banking: What It Is, How It Works, and Why It Matters [Электронный ресурс] / A. Jain // Wall Street Mojo. – URL: <https://www.wallstreetmojo.com/islamic-banking/>
12. В России запустят эксперимент по исламскому банкингу. – URL: <http://duma.gov.ru/news/56097/>
13. Володина, А.Д. Принципы функционирования и основные инструменты исламского банкинга / А.Д. Володина // Актуальные вопросы экономики: сборник статей XIII Международной научно-практической конференции, Пенза, 05 ноября 2022 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 47–51. – EDN IODQNC.
14. Закят. – URL: https://medinaschool.org/library/obshestvo/zakyat/zakyat_
15. Идрисова Х.М. Исламские инвестиционные продукты: проблемы и перспективы развития // Экономика и управление: проблемы, тенденции, перспективы развития. – 2018. – С. 232–237.
16. Исламский бандинг. – URL: <https://alhilalbank.kz/ru/page/islamic-banking>.

IQTISODIY BARQARORLIK YO‘LIDA: O‘ZBEKISTONDA INVESTITSİYALARNI JALB QILISHNING MUAMMOLARI VA YECHIMI

Jiyanov Laziz Najimovich
Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrası o‘qituvchisi
Buxoro davlat universiteti

Mamlakatimiz hududlarining barqaror va mutanosib iqtisodiy rivojlanishini ta‘minlash O‘zbekistonda yuritilayotgan iqtisodiy siyosatning eng asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan rivojlanishi, turmush sharoitining yaxshilanishi ham bevosita ularning iqtisodiyoti rivojlanishi bilan bog‘liq. Mamlakat iqtisodiyoti hududlardan tarkib topgan bir butun tizimni tashkil qilganligi sababli, uning har bir hududidagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ta‘minlash mamlakatimizning uzluksiz, barqaror taraqqiyotiga zamin yaratadi. Mamlakat hududlariga investitsiyalarni mutanosib ravishda joylashtirish milliy iqtisodiyotimizning barqaror rivojlanishining asosi hisoblanadi. Respublikamiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoev ta‘kidlaganidek, Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘shishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi”

Investitsiya faoliyatini tartibga solishda va investitsiyalardan samarali foydalanishda eng muhim bo‘lgan masalalardan biri – bu chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalarni hududlar bo‘yicha optimal darajada bir tekis joylashtirish va xorijiy investorlarni hududlarga yanada ko‘proq jalb qilishdir.

Iqtisodiy hududlardagi investitsiya oqimi muammolarini ko'plab chet el olimlar o'z ilmiy izlanishlarida o'rganib xulosalar va takliflarini berishgan.

Jumladan (Devid Rikardo) U o'z ishlarida savdoning taqsimoti va iqtisodiy hududlarning o'zaro bog'liqligi haqida yozgan. Rikardoning ta'kidlashicha, har bir hudud o'ziga xos resurslarga ega bo'lib, bu resurslarni samarali taqsimlash orqali iqtisodiy o'sishga erishish mumkin. Shuningdek, Rikardo investitsiyalarni jalb qilishda huquqiy muhit va siyosiy barqarorlikning ahamiyatini ta'kidlagan.

Jon Meynard Keyns u o'z tadqiqotlarida davlatning iqtisodiyotdagi rolini ta'kidlagan. Keyns ta'kidlagan, davlat investitsiyalarni jalb qilishda muhim rol o'ynaydi, chunki davlat infratuzilmani rivojlantirish, ishchi kuchining malakasini oshirish va boshqa chora-tadbirlarni amalga oshirishi mumkin.

Ushbu iqtisodchilarning xulosalaridan ko'rinib turibdiki, investitsiyalarni jalb qilishda bir qator omillar muhim rol o'ynaydi.

O'zbekistonda investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha so'nggi yillarda ko'plab ishlar amalga oshirildi. Bu ishlarning natijasida O'zbekiston investitsiyaviy muhitini yaxshilashga erishdi.

Huquqiy muhitni yaxshilash bo'yicha O'zbekiston hukumati investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay huquqiy muhit yaratishga harakat qilmoqda. Buning uchun yangi qonunlar qabul qilindi, mavjud qonunlar takomillashtirildi, korrupsiyaga qarshi kurash kuchaytirildi.

O'zbekiston hukumati transport, energetika va kommunikatsiya sohalarida infratuzilmani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratmoqda. Buning uchun yangi yo'llar, temir yo'llar, aeroportlar, elektr stansiyalari qurish, internet tarmog'ini rivojlantirish kabi choralar ko'rilmogda, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga harakat qilmoqda, yangi sanoatlarni rivojlantirish, kichik va o'rta biznesga ko'maklashish, eksportni kengaytirish kabi choralar ko'rilmogda.

Umuman olganda, O'zbekistonda investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha so'nggi yillarda ko'plab ishlar amalga oshirildi va bu ishlarning natijasida O'zbekiston investitsiyaviy muhitini yaxshilashga erishdi.

Jumladan 2023 yilda jami 352,1 trln. so'm asosiy kapitalga investitsiyalar o'zlashtirilib, 2022-yilning mos davriga nisbatan 122,1 % ni tashkil etdi.

O'zbekiston Respublikasi bo'yicha asosiy kapitalga investitsiyalarning texnologik tarkibida mashina, uskuna va inventarlarga 161,5 trln. so'm investitsiyalar o'zlashtirilgan bo'lib, jami investitsiyalarning 45,9 % ini tashkil etdi, qurilish-montaj ishlari bo'yicha 160,5 trln. so'm (jami investitsiyalardagi ulushi 45,6 %) va boshqa xarajatlarga 30,1 trln. so'm (8,5 %) o'zlashtirildi. Hududlar kesimida jami asosiy kapitalga investitsiyalar hajmida qurilish-montaj ishlarining ulushi bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich Andijon viloyatida kuzatildi – 66,8 % yoki 12,1 trln. so'm. Qurilish-montaj ishlarining ulushi bo'yicha eng quyi daraja Sirdaryo viloyatida kuzatilib, 27,6 % ni yoki 4,6 trln. so'mni tashkil etdi. Shuningdek, Sirdaryo viloyatida mashina, uskunalar va inventarlarga xarajatlar bo'yicha eng yuqori ko'rsatkich – 66,0 % yoki 11,0 trln. so'mni tashkil etdi.

2024-yilning yanvar-sentabr oylarida korxona va tashkilotlarning o'z mablag'lari hisobidan moliyalashtirilgan asosiy kapitalga investitsiyalar – 62,4 trln so'm yoki jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 18,2 % ini tashkil etdi. Aholi mablag'lari hisobidan jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 6,6 % i yoki 22,7 trln so'mi o'zlashtirildi. To'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalar hisobidan o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 100,9 trln so'mni tashkil etdi va jami investitsiyalardagi ulushi 2023-yilning mos davriga nisbatan 3,3 % punktga ko'payib, 29,4 % ni tashkil etdi. Shuningdek, tijorat banklari kreditlari va boshqa qarz mablag'lari hisobidan 8,1 trln so'm (jami asosiy kapitalga investitsiyalarning 2,3 % ini tashkil etdi), O'zbekiston Respublikasi kafolati ostidagi xorijiy kreditlar 20,0 trln so'm (5,8 %), kafolatlanmagan va boshqa xorijiy investitsiya va kreditlar 112,1 trln so'm (32,7 %), Tiklanish va taraqqiyot jamg'armasi 2,0 trln so'm (0,6 %), Respublika budjeti 13,3 trln so'm (3,9 %), Suv ta'minoti va kanalizatsiya tizimlarini rivojlantirish

jamgʻarmasi tomonidan 1,6 trln soʻm (0,5 %) miqdorida asosiy kapitalga investitsiyalar oʻzlashtirildi.

(Oʻzbekistot respublikasida yillar kesinida investitsiyalar hajmi)

Oʻzbekistonning 2030 yilgacha boʻlgan “taraqqiyot strategiyasi” da investitsiyalarni jalb qilishga qaratilgan koʻplab yoʻnalishlar keltirib oʻtilgan.

Xususan,

-Iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish: Oʻzbekiston 2030 yilgacha boʻlgan taraqqiyot strategiyasida iqtisodiyotni diversifikatsiya qilishga alohida eʼtibor qaratilgan. Buning uchun yangi sanoatlarni rivojlantirish, kichik va oʻrta biznesga koʻmaklashish, eksportni kengaytirish kabi choralar koʻriladi. Bu choralar investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratishga yordam beradi.

-Infratuzilmani rivojlantirish: transport, energetika va kommunikatsiya sohalarida infratuzilmani rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilgan. Buning uchun yangi yoʻllar, temir yoʻllar, aeroportlar, elektr stansiyalari qurish, internet tarmogʻini rivojlantirish kabi choralar koʻriladi.

-Huquqiy muhitni yaxshilash: huquqiy muhitni yaxshilashga alohida eʼtibor qaratilgan. Bu yoʻnalish korrupsiyaga qarshi kurash, investitsiyalarni himoya qilish, sud tizimini takomillashtirish kabi muxim masalalarni oʻz ichiga olgan

-Inson kapitalini rivojlantirish: inson kapitalini rivojlantirishga alohida eʼtibor qaratilgan. Buning uchun taʼlim tizimini takomillashtirish, kasb-hunar taʼlimini rivojlantirish, ishchi kuchining malakasini oshirish kabi choralar koʻriladi. Bu choralar investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratishga qaratilgan.

Xulosa

Soʻngi yillarda Oʻzbekistonda investitsiyalarni jalb qilish boʻyicha amalga oshirilgan ishlar va amalga oshirilayotgan tizimli oʻzgarishlardan kelib chiqib investitsiya muhitini yaxshilashga qaratilgan jiddiy choralar koʻrish, huquqiy muhitni takomillashtirish, infratuzilmani rivojlantirish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish va inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan saʼy-harakatlar qoʻllab quvvatlash zarur.

Yangi ishlab chiqarish va sanoat majmualarini rivojlantirish, kichik va oʻrta biznesga koʻmaklashish, eksportni kengaytirish kabi choralarni koʻrish kerak.

Oʻzbekistonning investitsiyaviy imkoniyatlarini jahon bozorida keng targʻib qilish, investitsiyalarni jalb qilish uchun qulay muhit yaratilganini koʻrsatish kerak

Taʼlim tizimini takomillashtirish, kasb-hunar taʼlimini rivojlantirish, ishchi kuchining malakasini oshirish kabi choralarni koʻrish va tizimli yoʻlga qoʻyish boʻyicha ishlarni amalga oshirish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi Oʻzbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2022.
2. Ricardo D. Principles of Political Economy and Taxation. – London, 1817.
3. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. – London: Macmillan, 1936.

4. 4. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika agentligi. Asosiy kapitalga investitsiyalar bo‘yicha 2023–2024-yillar statistik ma’lumotlari. – Toshkent, 2024.
5. 5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti qarori: O‘zbekiston Respublikasining 2030-yilgacha bo‘lgan taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida. – 2022-yil 28-yanvar, PQ–60-son.
6. 6. Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki hisobotlari: Uzbekistan Economic Update 2024. – Washington D.C., 2024.
7. 7. Qodirov A., To‘xtayev B. Hududiy iqtisodiyot va investitsion siyosat asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2023.
8. 8. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi statistika agentligining rasmiy sayti.
9. 9. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.
10. 10. Investitsiyalar va tashqi savdo vazirligi axborot byulleteni, 2024-yil.

IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA SANOAT KORXONALARIDA MEHNATNI TASHKIL QILISH VA BUGUNGI KUNDAGI O‘ZGARISHLARNING PIROVARD NATIJASI

“Buxgalteriya hisobi va statistika”
kafedrası o‘qituvchisi
Murodova Dilfuza Jalolovna

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar mamlakatimiz iqtisodiyotining barcha tarmoqlarini barqaror sur‘atlar bilan o‘shirishni ta‘minlab, mahsulot ishlab chiqarishni ko‘paytirish bilan birga, uning sifatini yaxshilash, ichki va tashqi bozorda raqobatbardoshligini oshirish hamda ish bilan bandlikni tugri yulga kuyish imkonini bermoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mavjud mehnat, moddiy va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishga qaramasdan, qishloq xo‘jaligining ayrim tarmoqlarida mavjud moddiy resurslardan foydalanishda hali ishga solinmagan rezervlar mavjud. Ayniqsa yetishtirilayotgan mahsulotlar tannarxida mehnat sig‘imining ancha yuqoriligi, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishni texnik va texnologik jihatdan qayta qurollantirish tadbirlarining keng miqyosda amalga oshirish hisobiga mehnat unumdorligini oshirish lozimligini ko‘rsatmoqda. Bundan tashqari, mavjud asosiy vositalardan foydalanish darajasi, ularning o‘rtacha ish unumi rivojlangan mamlakatlar qatorida jadal o‘shirish, raqobat bardosh iqtisodiy kursatkichlarga boskichma boskich kadam kuyib kelinmoqda. Shulardan kelib chiqqan holda bugungi kunda, qishloq xo‘jalik korxonalarida mahsulot ishlab chiqarish hajmini ko‘paytirish, mahsulot sifatini yaxshilash, tannarxini pasaytirish, ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga erishish yo‘llaridan biri asosiy vositalar samarali foydalanish hisoblanadi. Chunki asosiy vositalardan foydalanish samaradorligining oshishi mahsulot tannarxini pasaytirish, olinayotgan foyda miqdorini ko‘paytirish bilan birga, qishloq xo‘jalik korxonalarini iqtisodiyotini mustahkamlashga, mehnat unumdorligining oshishiga olib keladi. Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini oshirishda ular holati va harakati buxgalteriya hisobini to‘g‘ri tashkil etish va yuritish asosida ta‘minlanadi.

Mamlakatimiz sanoat tarmoqlarini modernizatsiyalash yaqin yillarda va kelgusida respublikamizda hal qilinadigan eng ustuvor vazifalardan biridir. Ushbu ustuvor vazifani ado etish sanoat korxonalari oldiga ishlab chiqarish quvvatlarini yanada oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash, bozor raqobatlariga bardosh berish, o‘z mijozlarini ko‘paytirish, shu asosda pirovard natijada olinadigan foydani yanada ko‘paytirishga imkon beruvchi innovatsion salohiyatni yuksaltirishga hamda u bilan shug‘ullanishni zarurat qilib qo‘ymoqda.

Rivojlangan mamlakatlarning tajribasi shuni ko‘rsatdiki, jamiyatni yuksaltirishning asosi iqtisodiyotni modernizatsiya qilishga bog‘liqdir. Modernizatsiya jarayoni natijasida mamlakatda ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish barqaror o‘shirish ta‘minlanadi.

Konseptual yondashuv eng asosiy g‘oyani, muayyan ustuvorliklarga ega innovatsion jarayonni boshlash va uni amalga oshirishni anglatadi. Mamlakatimiz taraqqiyoti, umuman, iqtisodiyotda innovatsiyalarning, ilmiy-texnik yutuqlarning ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligini oshirishdagi

roli va ahamiyati nihoyatda katta. Ijtimoiy ishlab chiqarish samaradorligi oshirilishining 75 foizi texnik omillar – mahsulot, texnologik yangilik va yangilanishlar hisobiga ta'minlanadi

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sanoat korxonalarida mehnatni tashkil qilish davlatning iqtisodiy strategiyasida boshqaruv va uning eng muhim funksiyasi bo'lgan rejalashtirishni takomillashtirish alohida o'rin egallaydi. Chunki u rejalashtirishning barcha darajalari va sohalarda qonuniy jarayon hisoblanadi. Bu esa jamiyatda ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining taraqqiyoti bilan bog'liq bo'lgan vazifalar bilan belgilanadi.

Sanoat ishlab chiqarishini rejalashtirishni takomillashtirish sohasida eng avvalo, quyidagi vazifalarni hal etish lozim rejalashtirishning mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tezlatishga, sanoatning ilg'or strukturasi shakllantirishga, uni balansli va mutanosib rivojlantirishga, ishlab chiqarishning iqtisodiy va ijtimoiy hamda ilmiy va texnikaviy salohiyatdan samarali foydalanishga ta'sirini kuchaytirish;

fan-texnika taraqqiyotini jadal va uzluksiz amalga oshirishni oqilona bashorat qilishga erishish;

bashorat qilish bilan istiqbolli va joriy rejalashtirish o'rtasidagi aloqalarni mustahkamlash. Bu vazifalarni amalga oshirish texnologiyalaridan keng foydalanish;

reja ko'rsatkichlar tizimini takomillashtirish, ularni pirovard natijalar sari yo'naltirishni kuchaytirish hamda mehnat, moddiy, moliya resurslaridan foydalanish samaradorligini, mahsulotning sifati va uni yangilash miqyoslarini aks ettiradigan ko'rsatkichlardan keng foydalanish.

Sanoatda ishlab chiqarishni yaxshilash va ushbu suratlarini yulga kuyish uchun malakali, yetuk innovatsion goyalarga ega bulgan, kuchli kadrlarni tayyorlashdan iborat

Ishlab chiqarishni rivojlantirishni shunday rejalashtirish kerakki, natijada mahsulot ishlab chiqarish ko'paya borsin, mehnat unumdorligi borgan sari ko'tarilsin, mahsulotning tannarxi pasaysin, korxona foydasi oshib borsin.

Rejalashtirishni yanada takomillashtirish uchun bu jarayon bilan shug'ullanadigan idoralarni iste'dodli va iqtidorli, bilimdon, o'z ishining ko'zini biladigan kadrlar bilan mustahkamlash kerak. Faqat shunday mutaxassislarga bu sohada o'zboshimchaliklar va sub'ektivizmga batamom barham berishi mumkin bo'ladi.

Xulosa va munozaralarga ko'ra:

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida sanoat korxonalarida mehnatni tashkil qilishning ijtimoiy va iqtisodiy sohalarga aloxida etibor karatish lozimi. Ijtimoiy modernizatsiya jarayoni inson omili bilan bog'liq bo'lgan quyidagi talablar ijrosi taminlangan bulishi kerak:

1) zamonaviy bilim va malakaga ega kadrlar tayyorlash tizimini yo'lga qo'yish va uni rivojlantirish;

2) mehnat munosabatlarini takomillashtirish asosida inson omilini tashabbuskorlik ruhiyatini rivojlantirish;

3) ta'limni, kadrlar tayyorlash tizimini tarkibiy tuzulishini talabga moslashtirish.

Ijtimoiy sohada islohotlar tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirishni hamda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarini joriy etishning asosi hisoblanadi.

1) Ijtimoiy modernizatsiya jarayonida :

- oliy ta'lim tizimni moddiy texnik bazasini

rivojlantirish;

- mutaxassisliklar tarkibida konstruktor-muhandislar ulushi va ular sifatini oshirish;

- qishloq hududlarida ayollarga xos o'quv markazlar faoliyatini rivojlantirishni rag'batlantirish tizimlarini shakllantirish;

- ishlab chiqarish, fan va ta'lim o'zaro bog'liqligini rivojlantirishdan iborat.

Sanoat korxonalarida ushbu yo'nalishini tanlashning ustuvor jihatlari quyidagilar hisoblanadi:

1. Oziq-ovqat va yengil sanoatning O'zbekistonda azaldan mavjudligi va ushbu yo'nalishdagi tarixiy tajribalarga egaligi;

2. Mamlakatning tabiiy iqlim sharoitini ushbu sanoat turi uchun yetarli darajada xom ashyolarni yetkazib berishi;

3. Iqtisodiyot barqaror rivojlanish bosqichida qurilish tarmogʻi rivojlanadi, bu esa ushbu soha materiallariga talabni ortishidan dalolat beradi;

4. Eksportbop ishlab chiqarish boʻgʻinini modernizatsiya qilish;

5. Qishloq xoʻjaligini modernizatsiya jarayonini ketma-ket tartibli ravishda, qishloq xoʻjaligi mahsulotlarini qayta ishlovchi korxonalardan boshlash lozim. Chunki ushbu sohadagi rivojlanish oʻz navbatida fermer va dehqon xoʻjaliklari mahsulotlariga boʻlgan talabni ortishiga, natijada ularning foydalilik darajasini oʻsishiga sabab boʻladi. Bu keyingi galda fermer va dehqon fermerlarini modernizatsiya qilish uchun moliyaviy mablagʻlarni ortishini taʼminlaydi.

Adabiyotlar roʻyxati

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 26.03.2020 yildagi PF-5975-son” Iqtisodiyotni rivojlantirish va kambagʻallikni qisqartirishga oid davlat siyosatini tubdan yangilash chora-tadbirlari toʻgʻrisida”

2. Axmedova U. «Oʻzbekiston qishloq xoʻjaligi sohasini modernizatsiya qilish va jadal rivojlantirish boʻyicha olib borilgan islohotlar». — Ilmiy maqola.

3. Oʻzbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish: asosiy yoʻnalishlar, natijalar va istiqbollar». Ilmiy maqola.

4. Tojiboyev Sh. «Yashil iqtisodiyot va uning amaliy foydalari». Ilmiy maqola.

5. «Iqtisodiy siyosatga kirish: darslik». — Uzbekcha darslik kitob.

6. Shodmonov Sh.Sh., Gʻofurov U.V. «Iqtisodiyat nazariyasi» — darslik, uzbekcha.

RESPUBLIKAMIZDA SUGʻURTA BOZORINI RAQAMLASHTIRISH VA DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING XORIJ TAJRIBASI

Anvarova Zarrina Saidovna

«Buxgalteriya hisobi va statistika» kafedrasida oʻqituvchisi

Buxoro davlat universiteti

Hozirgi kunda davlatimiz sugʻurta tizimidagi tendensiyalarni aniqlash, uning innovatsion yoʻnalishlarini tizimga joriy etish asosiy vazifalardan biri hisoblanadi. Innovatsion yoʻnalishlarni joriy etish nafaqat axborotni raqamlashtirish va uni zamonaviy telekommunikatsiya kanallari yordamida tarqatish, balki sugʻurta tizimi uchun mijozlarga xizmat koʻrsatishni yaxshilashga qaratilgan zamonaviy telekommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni qoʻllash jarayoni sifatida ham taʼriflangan.

Bu borada mamlakatimiz iqtisodiyotiga innovatsiyaning muhim shakli sifatida raqamli texnologiyalarning tezkorlik bilan joriy etilishi dolzarb ahamiyatga ega. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning 2020 yil 25 yanvardagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida “Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi”¹, deb alohida taʼkidlanganligi bejiz emas²⁴³.

Xorijiy mamlakatlar tajribasining koʻrsatishicha, iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarning barchasida sugʻurta bozori davlatning vakolatli idoralari tomonidan tartibga solib boriladi. Masalan, Buyuk Britaniyada sugʻurta ishini Savdo va sanoat departamenti, Yaponiyada Moliya vazirligining sugʻurta bulimi, AQShda esa maxsus sugʻurta komissariatlari nazorat qilib boradi. Davlat, bunday nazorat ishini olib borar ekan, avvalo, mamlakatning sugʻurta sohasiga taalluqli qonunlariga hamda boshqa meʼyoriy hujjatlariga asoslanadi. Sugʻurta va qayta sugʻurtalash kompaniyalari, sugʻurtaga ixtisoslashgan vositachilar davlat sugʻurta nazoratining obʼektlari hisoblanadi.

Xorij amaliyotida sugʻurta turlarini tartiblashtirilgan tizimi mavjud boʻlib, ular hozirgi vaqtda Evropa Ittifoqi davlatlarida sugʻurtaning yagona klassifikatsiyasi sifatida ishlab chiqilgan va hayotga joriy etilgan.

²⁴³ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi//Xalq soʻzi, 2020 yil 26 yanvar.

Shunisi diqqatga sazovarki, Frantsiyada uzoq yillar davomida sug'urta kompaniyalari faoliyatini nazorat qiluvchi davlat organi tashkil etilmagan. Sug'urta kompaniyalari faoliyatini nazorat funktsiyani Iqtisodiyot va Moliya vazirligining departamentlaridan biri bajargan.

Sug'urta bozori hududiy joylashuviga qarab xalqaro, mintaqaviy va milliy sug'urta bozorlariga bo'linadi. Milliy sug'urta bozori biron-bir mamlakat hududidagi sug'urta muassasalarini va ularni faoliyatini o'z tarkibiga oladi. Jahondagi eng yirik milliy sug'urta bozori Amerika Qo'shma shtatlaridir. Iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlarda yig'iladigan sug'urta tushumlarining 43 foizdan ortig'i AQSh hissasiga to'g'ri keladi. Bu yerda hayotni sug'urta qiluvchi 2600 dan ortiq va boshqa umumiy turdagi sug'urta xizmatlarini ko'rsatuvchi 3800 ta kompaniya faoliyat ko'rsatmoqda. Ulardan ba'zi birlari dunyo sug'urta bozorida ham oldingi o'rinlardadir. Masalan, "Prudenshial of Amerika" kompaniyasi mamlakat ichki bozorida birinchi va 1992-yil boshida mavjud aktivlari, to'plagan sug'urta mukofotlari bo'yicha uchinchi o'rinni egalladi.²⁴⁴ Jahon sug'urta xizmatlari bozorida raqamli texnologiyalarni joriy etish va rivojlantirishga qaratilgan "Insurtech" deb nomlanuvchi startup loyihalarini moliyalashtirishga katta e'tibor qaratilmoqda. "Willis Towers Watson" sug'urta brokerlik kompaniyasi o'tkazgan tadqiqot natijalariga ko'ra, AQShda 2013 yildan 2018 yilning birinchi yarmiga qadar hayotni va sog'liqni sug'urtalash bo'yicha startup loyihalariga 5,1 mlrd. AQSh dollari, baxtsiz hodisalardan sug'urtalash va mulklarni sug'urtalash yuzasidan startup loyihalariga 4,2 mlrd. AQSh dollari miqdoridagi pul mablag'lari sarflangan. Ushbu sug'urta turlarini raqamlashtirish bo'yicha jahon sug'urta bozorida amalga oshirilgan investitsiyalarning qariyb 58,0 foizi AQSh, 7,0 foizi Buyuk Britaniya, 5,0 foizi Germaniya va Xitoy, 4,0 foizi Hindiston, 3,0 foizi Fransiya va qolgan 18,0 foizi esa boshqa davlatlar hissasiga to'g'ri kelgan²⁴⁴.

Shuni alohida qayd etish kerakki, mamlakatimizda ham raqamli texnologiyalarning bir ko'rinishi sifatida elektron sug'urta turlarini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Masalan, "Kafolat" sug'urta kompaniyasining veb-saytida quyidagi ma'lumotlar mavjud: "Sug'urta polisini uyingizdan chiqmagan holda daqiqada rasmiylashtirishni xohlaysizmi? www.kafolat.uz orqali arizalarni rasmiylashtiring", "Sug'urta xizmatlari mobil dasturi orqali". Ushbu jummalarni chuqurroq tahlil etadigan bo'lsak, unda sug'urta xizmatlarini ko'rsatishdagi innovatsion yondashuvni, aniqroq qilib aytganda, sug'urtaning raqamlashtirilgan qiyofasini kashf etish mumkin²⁴⁵.

"O'zbekinvest" sug'urta kompaniyasi tomonidan onlayn sug'urta xizmatlari ko'rsatishga ixtisoslashgan "insurance.uz" loyihasi amaliyotga tatbiq etildi. Sug'urta mahsuloti iste'molchilari o'zlarini qiziqtirgan sug'urta mahsulotlarini onlayn tarzda internetdagi ushbu saytdan xarid qilishlari mumkin bo'ladi. Hozirgi kunda ushbu kompaniya, nafaqat, onlayn sug'urta xizmatlarini ko'rsatmoqda, balki sug'urta hodisalari sodir bo'lishi natijasida yetkazilgan zararlarni qoplashda ham onlayn tizimidan samarali foydalanmoqda. Shu o'rinda, sug'urta xizmatlarini mijozlarga onlayn taklif etish boshqa sug'urta kompaniyalarida ham yaxshi yo'lga qo'yilganligini qayd etib o'tish zarur²⁴⁶.

Bundan ko'rinib turibdiki, mamlakatimizda ham sug'urta bozorini yanada rivojlantirish hamda mazkur sohani raqamli texnologiyalar asosida qayta qurollantish, provardida esa, aholining sug'urta va sug'urta bozori haqidagi bilim va tasavvurlarini oshirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar olib borilayotganligidan hamda "... zamonaviy sug'urta bozori rivojlanishining muhim omili sohani raqamlashtirish ekanligi, u sug'urta kompaniyasining biznesi, faoliyati tavsifini hamda sug'urta xizmatlarini taqdim etish, taqsimlash va foydalanish ko'rsatkichlarini yuqori bosqichga olib chiqish imkoniyatlarini oshirishligi"²⁴⁷ bo'yicha samarali amaliy xarakterli olib borilayotganligidan dalolat beradi.

Xulosa qilib, sug'urta bozorini raqamli texnologiyalar, avtomatlashtirish asosida samarali tashkil etish, sug'urta kompaniyalari va sug'urta qildiruvchilarga tegishli ma'lumotlarning ishonchli saqlanishi va muhofaza etilishini ta'minlash choralari ko'rish, sug'urta xizmatlarini global internet

²⁴⁴ M Sharapova. "Iqtisodiy islohotlar sharoitida O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorini rivojlantirish yo'llari". "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842. 22.03.2022. 1179-b.

²⁴⁵ "Kafolat" sug'urta kompaniyasi saytinin bosh sahifasi// www.kafolat.uz.

²⁴⁶ "O'zbekinvest" onlayn sug'urta sohasida insurance.uz ni taklif etadi. (2019). // www.uzbekinvest.uz

²⁴⁷ F.Ubaydullaev, Z.Umrzoqov. "Sug'urta bozorining bugungi holati va istiqbollari". https://uza.uz/uz/posts/sugurtabozorining-bugungi-holati-va-istiqbollari_420317

tarmog'i orqali xarid qilish bo'yicha yuridik va jismoniy shaxslarga imkoniyat va shart-sharoitlar yaratish maqsadga muvofiqdir.

Xorij tajribasi asosida raqamli texnologiyalarni sug'urta faoliyatida qo'llash natijasida:

- sug'urta faoliyati samaradorligi va rentabelligi oshadi;
- o'zaro va tijorat sug'urtasining yaqinlashuvi (P2P sug'urtasi) amalga oshadi;
- sug'urta munosabatlarining ijtimoiylashuviga erishiladi;
- yangi sug'urta xizmatlari va mahsulotlari paydo bo'ladi;
- sug'urta sohasidagi mehnat bozori o'zgaradi, ya'ni ba'zi sug'urta agentlari, soha mutaxassislarini avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari va robotlar bilan almashtirish sodir bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaatnomasi//Xalq so'zi, 2020 yil 26 yanvar.
2. M Sharapova. "Iqtisodiy islohotlar sharoitida O'zbekiston Respublikasida sug'urta bozorini rivojlantirish yo'llari". "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842. 22.03.2022. 1179-b.
3. "Kafolat" sug'urta kompaniyasi saytining bosh sahifasi// www.kafolat.uz.
4. "O'zbekinvest" onlayn sug'urta sohasida insurance.uz ni taklif etadi. (2019). [//www.uzbekinvest.uz](http://www.uzbekinvest.uz)
5. F.Ubaydullaev, Z.Umrzoqov. "Sug'urta bozorining bugungi holati va istiqbollari". https://uza.uz/uz/posts/sugurtabozorining-bugungi-holati-va-istiqbollari_420317
6. Assessment of the risk of bankruptcy of the enterprise Jan, 20 2023
7. Iqtisodiyot Transdisiplinarlik bilish www.ugb.ro/etcjild. XIV,1/2011-son 2023y 248-259.
8. "Pravda Vostoka" gazetasi Raqamli iqtisodiyot: "Taraqqiyot sari qisqa yo'l-Raqamlashtirish" 17 sentyabr 2020 20199
9. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2020 yil.

ISLOMIY MOLİYAVIY XIZMATLAR O'ZBEKISTON IQTISODIY BARQARORLIGINING ASOSIY OMILI

***Qurbonov Aziz Ulug'bekovich**
Buxgalteriya hisobi va statistika kafedrasi o'qituvchisi
Buxoro davlat universiteti*

Zamonaviy sharoitda global miqyosda islomiy moliyaviy sektor eng tez rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri sifatida ajralib turadi. Banklarning spekulativ faoliyati tanazzulga yuz tutgan paytda, islomiy moliyaviy institutlar foydasi yiliga o'rtacha 10-15% ga, aktivlari esa 10% dan ortiq darajada o'sib bormoqda. 2024 yilga kelib, islomiy banklarning global aktivlarining yillik o'sish darajasi 14,9% ni tashkil etib, aktivlar hajmi 3,88 trillion dollar baholandi [1]. Bu o'sish nafaqat islomiy moliyaga bo'lgan talabning ortishi, balki ushbu sohaning jahon moliya tizimidagi mustahkam o'rni anglatadi.

Islomiy banklar ishining intensiv rivojlanishiga bo'lgan talabning ortishi va musulmon davlatlaridagi moliyaviy resurslarning sezilarli to'plami, ushbu sohaning kengayishiga sabab bo'lmoqda. Arab davlatlarining moliya bozorlari tez sur'atlar bilan rivojlanib, g'arbiy kompaniyalar o'rtasida xorijiy investorlarni jalb qilishda raqobat kuchaymoqda. Shunday qilib, islomiy banklarning o'sish tendentsiyasining davom etishi tabiiydir. Bu holat, islomiy banklar faoliyatining yanada chuqur tahlilini o'tkazish, ularning moliya bozorlariga kirish imkoniyatlarini aniqlash va zarur shartlarni belgilashni talab etadi.

Shu o'rinda bir nechta muhim savollar tug'iladi: Bugungi kunda jadal rivojlanayotgan islomiy banklar va islomiy bank xizmatlari aslida nima? Ular davlat va tijorat banklaridan qanday farq qiladi? O'zbekiston iqtisodiyotida islomiy banklar davlatning rivojlanishiga, qashshoqlikni kamaytirishga qanday hissa qo'shishi mumkin?

Islomiy bank –"Islom shariati asosida bank hisobvaraqlarini ochish va yuritish, to'lovlarni amalga oshirish, omonatlarga pul mablag'larini jalb etish, jismoniy va yuridik shaxslarni moliyalashtirish

hamda boshqa bank xizmatlarini amalga oshiruvchi tijorat tashkilotidir”. Shariat (Islom dini qonunlari majmuasi) ushbu operatsiyalarning qonuniy bo’lishini talab qiladi. Ya’ni, shariat tomonidan ruxsat beriladigan jamiyat uchun xavfsiz bo’lgan ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtiradi va har qanday operatsiyalar bo’yicha foizlarni to’lash yoki olishni taqiqlaydi (Bashir, Xassan, 2004).

Islomiy bank xizmatlari – tijorat banklari qoshida alohida bo’lim yoki filial ko’rinishida tashkil qilingan bo’lib, jismoniy va yuridik shaxslarga islom shariati asosida ko’rsatiladigan bank xizmatlari majmuidir.

O’zbekiston aholisining 93%i islom diniga e’tiqod qiluvchi mamlakat bo’lishiga qaramay, hozirga qadar islomiy moliya sohasi Markaziy Osiyodagi qo’shni davlatlarga nisbatan sust rivojlanganligicha qolmoqda. Biroq mamlakatda ushbu yo’nalishni rivojlantirish uchun iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy jihatdan ulkan salohiyat mavjud.

Bu holat xalqaro moliyaviy tashkilotlar — Islom Taraqqiyot Banki Guruhi (IsDB Group), Xalqaro Moliya Korporatsiyasi (IFC), hamda Osiyo Taraqqiyot Banki (ADB) ekspertlari tomonidan ham e’tirof etilgan. Ularning fikricha, O’zbekiston iqtisodiyotida islomiy moliya mexanizmlarini keng joriy etish nafaqat moliya-bank tizimining barqarorligini mustahkamlash, balki hududiy iqtisodiy o’sishni jadallashtirishga ham xizmat qiladi.

O’zbekiston hukumati, islomiy moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishga katta e’tibor qaratmoqda. Garchi 9 dan ortiq banklar Mudarabah asosida IsDBdan islomiy banklarni tashkil etish uchun grantlar olishgan bo’lsa-da, ular hali ham shariatga muvofiq ishlash imkonini beruvchi qonunlar qabul qilinishini kutmoqda.

Bu borada O’zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev ham 2020 yil 29 dekbrdagi Oliy Majlisga Murojaatnomasida “mamlakatimizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etish bo’yicha huquqiy bazani yaratish vaqti-soati keldi. Bunga Islom taraqqiyot banki va boshqa xalqaro moliya tashkilotlari ekspertlari jalb etiladi” deb, ta’kidlagan edilar [2].

Shu bilan birga, xorijiy islomiy moliya tashkilotlarining O’zbekistonda ro’yxatdan o’tmasdan bozorga kirishi uchun to’sqinlik qilinmaydi, agar ular Markaziy Bank Nizomida belgilangan talablarga javob bersa.

Shuningdek, O’zbekistondagi ta’lim muassasalari yuqori sinf o’quvchilariga islomiy moliya bo’yicha ta’lim berishni boshladi, bu esa kelajakdagi moliyaviy sohaning rivojlanishiga katta hissa qo’shadi. Sug’urta va lizing kompaniyalari esa mamlakatda islomiy moliya ehtiyojlarini qondirish uchun Takaful va Ijora operatsiyalarini joriy etish ustida faol ishlamoqda.

O’zbekistonda faoliyat yuritayotgan tijorat banklari foizli tizimga asoslanadi. Ular foiz asosida kreditlar berishadi, omonatlarni foizga joylashtirishadi va boshqa moliyaviy xizmatlarni foizli operatsiyalar orqali amalga oshiradilar. Bu banklar tijorat faoliyatini amalga oshirgan holda, moliyaviy xavf-xatarlarni minimallashtirishga harakat qiladilar. Islomiy banklar ko’proq foizsiz kreditlash (mudarabah, murabaha – islomiy moliyaviy tizimdagi sheriklik), investitsiya fondlari va shariatga muvofiq xizmatlarni taqdim etadi. Islomiy banklar, shuningdek, sukuk (islomiy obligatsiyalar) va takaful (islomiy sug’urta) kabi maxsus mahsulotlarni ham taklif qiladi.

1-jadval

Islomiy va Tijorat Banklarining moliyaviy modellarini tahlil qilish

Xizmatlar	Islomiy Banklar	Tijorat Banklari
Foyda olish	Foizsiz tizim: Islomiy banklar faqat islom shariati asosida foyda olishadi. Foizlar taqiqlanadi.	Foizli tizim: Tijorat banklari foizga asoslangan kreditlar va omonatlar orqali foyda olishadi.
Risk	Riskni taqsimlash: Islomiy banklarda risk, investor va bank o’rtasida taqsimlanadi.	Riskning yuqoriligi: Foizli tizimda foiz stavkalari o’zgarishi mumkin, bu esa qarzdorlarni xavf ostiga qo’yadi.
Kim zarar ko’radi?	Bank va qarzdor: Zarar bankning faoliyatiga va qarzdorning to’lovga qobiliyatiga bog’liq bo’ladi.	Qarzdor: Foizlar oshgan taqdirda, qarzdor yuqori foizlar to’lashga majbur bo’ladi.

Kreditlar	Mudarabah (foizsiz hamkorlik) va Murabaha (foizsiz to'lovlar bilan mol-mulk sotish) kabi shariatga mos kreditlash tizimlari.	Foizli kreditlar: Tijorat banklari foiz asosida kreditlar beradi.
Risk	Riskni taqsimlash va foizsiz kredit: Islomiy banklar foyda va zararni teng taqsimlaydi.	Yuqori foizlar riski: Tijorat banklaridagi foizli kreditlar yuqori qarz yukini yaratishi mumkin.
Kim zarar ko'radi?	Investorlar yoki bank: Foizsiz bo'lgani uchun, zarar odatda mahsulot muvaffaqiyatsiz bo'lsa yoki ishlab chiqarish loyihasi muvaffaqiyatsiz bo'lsa, investorlar yoki bank tomonidan qoplanadi.	Qarzdorlar: Foizli kreditlar orqali, qarzdorlar yuqori foizlarni to'lashga majbur bo'lishadi.
Omonat va investitsiya	Shariatsiz omonatlar: Omonatlar foizsiz bo'ladi va muayyan investitsiyalar shariatga muvofiq bo'lishi kerak.	Foizli omonatlar: Tijorat banklarida omonatlar foizga asoslanadi.
Risk	Past risk: Islomiy banklar faqat shariatga mos investitsiyalarni amalga oshiradi, bu xavf-xatarlarni kamaytiradi.	Oliy risk: Foizli omonatlar va depozitlar foizning o'zgarishi bilan yuqori risklarga olib kelishi mumkin.
Kim zarar ko'radi?	Bank yoki omonat beruvchi: Agar investitsiya shariatga mos kelmasa yoki faoliyat muvaffaqiyatsiz bo'lsa, zarar bank yoki omonat beruvchiga tegadi.	Omonat beruvchi: Tijorat banklarida foizlar past bo'lsa, omonat beruvchi past daromadga duchor bo'ladi.
Sug'urta xizmatlari	Takaful (islomiy sug'urta): Sug'urta ishonch va hamkorlikka asoslanadi, foizlar va g'ayrihalol shartlar yo'q.	Sug'urta: Tijorat banklaridagi sug'urta xizmatlari, an'anaviy bozor tamoyillariga asoslanadi, foizlar va g'ayrihalol shartlar mavjud.
Risk	Past risk: Sug'urta shartlari ishonch va hamkorlikka asoslanganligi sababli risklar nisbatan past.	Yuqori risk: Tijorat banklaridagi sug'urta xizmatlari bozor shartlariga asoslanadi, bu xavfni oshiradi.
Kim zarar ko'radi?	Sug'urta kompaniyasi: Agar risklar yuqori bo'lsa yoki sug'urta kompaniyasi zarar ko'rsa, sug'urta kompaniyasi zarar ko'radi.	Sug'urta kompaniyasi va foydalanuvchi: Tijorat banklari yuqori riskli sug'urta xizmatlari bilan zarar ko'rishi mumkin.
Moliyaviy operatsiyalar	Shariatsiz operatsiyalar taqiqlangan: Islomiy banklar faqat islom shariati bilan ruxsat etilgan operatsiyalarni amalga oshiradi.	Foizli operatsiyalar: Tijorat banklari foiz asosidagi operatsiyalarni amalga oshiradi.
Risk	Past risk: Islomiy banklar riskni adolatli tarzda taqsimlaydi, bu esa xavflarni kamaytiradi.	Yuqori risk: Tijorat banklarida foizli operatsiyalar risklarni oshiradi, chunki foiz stavkalari o'zgarishi mumkin.
Kim zarar ko'radi?	Bank va mijoz: Agar operatsiya muvaffaqiyatsiz bo'lsa, zarar bank va mijoz o'rtasida taqsimlanadi.	Qarzdorlar: Foizli operatsiyalar orqali qarzdorlar yuqori foizlar to'lashga majbur bo'lishadi.

Manba: <https://bank.uz> va <https://alhudacibe.com> ma'umotlari asosida muallif ishlanmasi

Ushbu tahlildan ko'rinadiki O'zbekistonda faoliyat yuritayotgan tijorat banklari yuqori risk asosida faoliyat yuritmoqda va asosiy zarar ko'rayotgan bu qarz oluvchi hisoblanmoqda. To'g'ri islomiy banklardan qarz olishda qiyinchilik va talablar mavjud bo'lsada risk past hisoblanadi va qarz oluvchining biznesi kafolatlanadi.

O'zbekistonda islomiy moliya institutlarining institutsional mavqega ega bo'lishi uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan harakatlar.

Qonunchilik darajasida rasmiy tan olish. Islomiy moliya tizimi qonunchilik darajasida rasmiy ravishda tan olinishi va mamlakatdagi moliya tizimining bir qismi sifatida belgilanishi kerak.

Tushuntirish kampaniyasini o'tkazish. Odamlar o'rtasida islom moliyasi va islom banklarining ishlashini an'anaviy bank va moliyaviy xizmatlarga foizsiz muqobil sifatida qabul qilishni targ'ib qilish uchun keng ko'lamli tushuntirish kampaniyasini boshlash zarur. Ba'zi insonlar islom banklari tomonidan taklif etilayotgan mahsulot va xizmatlarni hozirgi kunda mavjud an'anaviy bank mahsulot va xizmatlarining shunchaki nomini o'zgartirilgan shakli ekanligini ta'kidlaydilar. Ular, aslida, islom banklarining xizmatlari va mahsulotlari an'anaviy bank tizimidagi xizmatlar bilan o'xshash bo'lib, faqat arabcha atamalar bilan nomlangan deb hisoblashadi. Boshqalar esa islom banklari tomonidan belgilangan "foiz"ni "daromad" deb nomlash orqali bu tizimning asosan foizga asoslangan moliyaviy amaliyotlar bilan farqi yo'q degan fikrni ilgari suradilar. Ularning fikriga ko'ra, islom banklarining mahsulotlari va xizmatlari ham aslida foizli tizimga asoslangan, lekin bu foizlar shariatga mos bo'lgan tarzda nomlanadi va mijozlarni jalb qilish uchun arabcha atamalar bilan bezatilgan.

Asosiy qonunlarga o'zgartirishlar kiritish. Fuqarolik kodeksi, Soliq kodeksi va asosiy bank va investitsiya qonunlariga o'zgartirishlar kiritish talab etiladi, bu orqali islom moliyasi va bank tizimi qonuniy asosga ega bo'lishi kerak.

Tijorat banklariga islomiy darcha ochish ruxsatini berish. Tijorat banklariga islomiy darchalarni ochishga ruxsat berish yoki islom banklarini an'anaviy bank tizimidan mustaqil ravishda tashkil etish imkonini berish zarur.

Yangi qoidalar ishlab chiqish. Islom banklari va islomiy moliya vositalarini joriy qilish uchun yangi qoidalar ishlab chiqilishi yoki mavjud qoidalarga Islom qonunlari va tartiblarini qabul qilish uchun o'zgartirishlar kiritilishi kerak.

Islomiy moliya bo'yicha ta'lim va malaka oshirish kurslarini tashkil etish. Odamlarning asosiy va amaliy bilimlarini oshirish uchun milliy darajada Islomiy moliya bo'yicha ta'lim va malaka oshirish kurslari joriy etilishi kerak, shunda ular ushbu yangi o'zgarishlarni qabul qilishlari va amalga oshirishlari mumkin.

Ushbu harakatlar Islomiy moliya tizimining muhim elementlarini joriy qilish va unga tizimli asos yaratish uchun zarur bo'lgan qadamlar hisoblanadi.

O'zbekistonda islom moliyasi kirib kelishidagi xatar va to'siqlar. O'zbekistonga islom moliyasini kiritish jarayonida bir nechta xatarlar mavjud. Birinchi navbatda, qonunchilik tizimi va regulyatorlar islom moliyasi tizimiga moslashishi kerak. Fuqarolik kodeksi, Soliq kodeksi va bank qonunchiligiga o'zgartirishlar kiritish zarur bo'ladi. Shu bilan birga, regulyatorlar islomiy moliya xizmatlarini to'g'ri tushunib, ularni samarali nazorat qilish uchun yangi mexanizmlar yaratishga ehtiyoj bor.

Bundan tashqari, jamiyatning islom moliyasiga qarshi qarshiligi mavjud. Odamlar islom moliyasini hali to'liq tushunmasliklari mumkin, bu esa banklar va moliya institutlariga nisbatan ishonchsizlikka olib keladi. Ba'zi odamlar islom moliyasini shunchaki arabcha atamalar bilan bezatilgan foizli tizim deb hisoblashlari mumkin.

Islom moliyasining xatarlarni taqsimlash tamoyillari an'anaviy bank tizimiga nisbatan farqli. Xatarlarni teng taqsimlashga asoslanganligi sababli, banklar va investorlarga tushunarsiz bo'lishi mumkin. Agar xatarlar to'g'ri taqsimlanmasa, bu tizimga bo'lgan ishonchni kamaytiradi. Shuningdek, islomiy moliya mahsulotlarini taqdim etish jarayonida yuqori xatarlar yuzaga kelishi mumkin.

O'zbekistonda islom moliyasi tizimining samarali ishlashi uchun rivojlangan moliya bozori va infratuzilma zarur. Hozirgi kunda bu infratuzilma hali to'liq rivojlanmagan, bu esa islom moliyasining taklif qilinadigan mahsulotlariga bo'lgan talabni pasaytirishi mumkin.

Islom banklari an'anaviy banklar bilan raqobatlashishda o'z xizmatlarini samarali taqdim etishi kerak. Agar samarali xizmatlar ko'rsatilmasa, mijozlar islom banklariga qiziqish bildirmasliklari mumkin. Shuningdek, kichik va o'rta bizneslar islom banklarining xizmatlarini to'liq tushunmasliklari yoki ularga ishonchsizlik bilan qarashlari mumkin.

Shu bilan birga, islom moliyasini joriy etishning muvaffaqiyati qonunchilikning o'zgartirilishi, jamiyatning islom moliyasini qabul qilish darajasi va xatarlarni samarali taqsimlash tizimi yaratish

bilan bog'liq. Agar bu tamoyillar muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, islom moliyasi tizimi O'zbekistonda rivojlanishi mumkin.

. Xulosa o'rnida aytish mumkinki, islomiy moliyaviy xizmatlar sohasi O'zbekistonning porloq kelajagi uchun muhim omil, poydevor va rivojlanish istiqboli bo'lib xizmat qiladi. Ushbu sohaning rivojlanishi natijasida O'zbekiston o'z madaniyatida Islomning chuqur ildizlarini aks ettirgan davlat sifatida xorijiy investorlar uchun yanada jozibador bo'ladi. Bu esa hukumatga xalq farovonligini oshirish va mamlakatning barqaror rivojlanishiga to'liq hissa qo'shish imkoniyatini yaratadi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga asoslanib, islom moliyasini joriy etish O'zbekiston uchun quyidagi imkoniyatlarni ochishiga ishonamiz:

- Islomiy moliya tizimi chet el investorlarini jalb etishga yordam beradi va investitsiyalarni kengaytiradi.
- Islom banklari raqobatbardosh, shaffof tizim yaratadi va bank tizimi aktivlarini diversifikatsiya qilish imkoniyatini beradi.
- Islomiy moliya tizimi aholi va biznes vakillarining kapitalini samarali yo'naltirishga imkon yaratadi.
- Yangi moliyaviy vositalar va investitsiya mahsulotlari bilan kapital bozorini rivojlantirish.
- Islom moliyasi sanoatining kengayishi yangi ish o'rinlari va tadbirkorlik imkoniyatlarini yaratadi.
- Aholi o'z moliyaviy savodxonligini oshirib, moliyaviy xizmatlardan samarali foydalanishga o'rgatiladi.
- Moliya xizmatlari infratuzilmasini yangilash va modernizatsiya qilish uchun zarur poydevor yaratiladi.
- Islomiy banklar, sukuklar, ta'lim va malaka oshirish markazlari kabi yangi moliyaviy muassasalar tashkil etish.
- Islomiy moliya orqali ijtimoiy mas'uliyatli investitsiyalar va loyiha dasturlarini amalga oshirish.
- Islomiy moliya bo'yicha malakali kadrlar tayyorlash va yangi yo'nalishlarda ta'lim dasturlarini joriy etish.

Shu tariqa, islomiy moliya O'zbekistonning iqtisodiy, ijtimoiy va moliyaviy tizimlarini modernizatsiya qilish va rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Bu yo'nalish mamlakatni global moliya bozorida yanada mustahkamlash va xalq farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

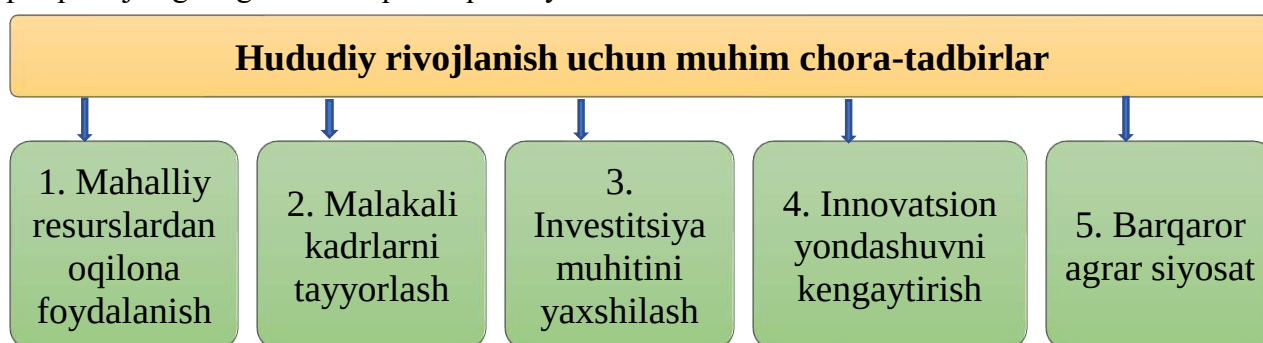
1. Recommended citation: Islamic Financial Services Board, Islamic Financial Services Industry Stability Report 2025 (Kuala Lumpur: Islamic Financial Services Board, May 2025).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi, 2021 yil O'zbekiston Respublikasi Prezidentining rasmiy veb-sayti, www.president.uz
3. Sultanovich TA The need for islamic banking services in commercial banks of Uzbekistan and its positive impact on economic growth //SAARJ Journal on Banking & Insurance Research. – 2020. – T. 9. – No. 4. – pp. 86-90.
4. www.cbu.uz
5. www.aims.com
6. www.islom.uz
7. www.worldometers.info
8. www.alhudacibe.com

HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLAR TAHLILI

M.H.Sharipov

“Buxgalteriya hisobi va statistika” kafedra o‘qituvchisi

O‘zbekiston hududlari o‘ziga xos iqtisodiy salohiyatga ega va bu salohiyat har bir viloyat hayotida bevosita seziladi. Misol uchun, Toshkent, Samarqand va Buxoro kabi yirik shaharlar sanoat va xizmat ko‘rsatishda faol, yangi ish o‘rinlari ko‘p, iqtisodiy faollik yuqori. Bundan tashqari aytishim mumkinki Qashqadaryo, Surxondaryo, Sirdaryo, Jizzax, Xorazm kabi chekka hududlarda iqtisodiy imkoniyatlar yetarlicha ishga solinmagan infratuzilma va ishchi kuchi markaziy hududlarga qaraganda sust rivojlangan. Shu tufayli odamlar daromadi va turmush darajasi hududga qarab farq qiladi. Hududiy tafovutlar ko‘plab muammolarni keltirib chiqaradi. Birinchi navbatda, transport tizimi, suv ta‘minoti va elektr energiyasi kabi infratuzilma sohalarida ayrim viloyatlarda eskirgan. Bu esa yangi ishlab chiqarish va investitsiya loyihalarini amalga oshirishni qiyinlashtiradi. Malakali ishchi kuchi yetishmasligi sanoat va turizm sohalarida o‘shishni cheklaydi. Hududlarga sarmoya yetarli darajada yo‘naltirilmaganligi, texnoparklar va startap markazlari markaziy hududlarda ko‘proq rivojlanganligi ham barqaror iqtisodiy o‘shishni sustlashtiradi.

Hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish masalasi bugungi kunda O‘zbekiston uchun eng dolzarb yo‘nalishlardan biridir. So‘nggi yillarda olib borilayotgan islohotlar iqtisodiyotning turli tarmoqlarida ijobiy o‘shish sur‘atlarini ta‘minlamogda, biroq hududlar o‘rtasidagi tafovutlar hali ham sezilmoqda. Ayniqsa Buxoro viloyati tabiiy resurslari va turizm salohiyati yuqori bo‘lishiga qaramay, bu imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayapti.

Buxoro viloyati gaz va neft zaxiralari, ipakchilik hamda turizm sohasidagi boy imkoniyatlari bilan ajralib turadi. Hududda sanoat zonalarini tashkil etilib, infratuzilma modernizatsiya qilinmoqda, biroq transport tizimi, suv ta‘minoti va malakali kadrlar yetishmovchiligi iqtisodiy o‘shishni sekinlashtirayotgan omillar bo‘lib qolmoqda. “Yangi O‘zbekiston – yangi imkoniyatlar” va “Har bir hudud – o‘z brendi bilan” kabi dasturlar Buxoro viloyati uchun yangi istiqbollarni yaratdi. Ammo iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash uchun mahalliy resurslardan yanada oqilona foydalanish va inson kapitaliga sarmoya kiritish zarur.

Mahalliy resurslardan oqilona foydalanish O‘zbekiston hududlari tabiiy resurslar, xomashyo va agro-sanoat salohiyati bilan boy. Biroq, ko‘plab hududlarda bu imkoniyatlar to‘liq ishga solinmayapti. Mahalliy resurslardan samarali foydalanish nafaqat ishlab chiqarish hajmini oshiradi, balki mahalliy iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlaydi. Masalan, paxta, meva-sabzavot va mineral xomashyolarni hududlarda qayta ishlash orqali qo‘shilgan qiymat yaratish mumkin. Shuningdek, hududiy sanoat va agro-loyihalarni integratsiya qilish hududiy iqtisodiy o‘shishni tezlashtiradi va ish o‘rinlari yaratadi.

Malakali kadrlarni tayyorlash Iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti — malakali inson kapitali. Har bir hududning o‘ziga xos ehtiyojlariga mos kasb-hunar va professional ta‘lim tizimi yaratish zarur. Bu, o‘z navbatida, hududiy sanoat va xizmat ko‘rsatish sohalarida yuqori samaradorlikka olib keladi. Masalan, Namangan va Andijon hududlarida kasb-hunar maktablarini sanoat va agro-loyihalarga yo‘naltirish, o‘quv dasturlarini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish hududiy iqtisodiy imkoniyatlarni oshiradi.

Investitsiya muhitini yaxshilash Chet ellik va mahalliy investorlarni jalb qilish hududiy iqtisodiy o‘shish uchun zarur. Chekka hududlar uchun soliq imtiyozlari, yer va infratuzilma bo‘yicha

qo‘shimcha imkoniyatlar yaratish, kichik va o‘rta biznesni rag‘batlantirish hududlarni rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, Sirdaryo va Jizzax kabi viloyatlarda investitsion paketlarni joriy qilish yangi ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirishni osonlashtiradi va hududiy tafovutlarni kamaytiradi.

Innovatsion yondashuvni kengaytirish Texnoparklar, startap markazlari va turizm loyihalari hududlar iqtisodiyotiga yangi imkoniyatlar yaratadi. Markaziy hududlarda rivojlangan innovatsion tizimni chekka hududlarga kengaytirish orqali nafaqat texnologik rivojlanish, balki yoshlarni ish bilan ta‘minlash va hududiy raqobatbardoshlikni oshirish mumkin. Masalan Buxoro va Xorazm hududlarida texnoparklar va turizm startaplarini rivojlantirish mahalliy iqtisodiyotga yangi impul‘ beradi. Barqaror agrar siyosat Qishloq xo‘jaligi O‘zbekistonning ko‘plab hududlari uchun asosiy iqtisodiy soha hisoblanadi. Shu sababli barqaror agrar siyosat ishlab chiqish zarur: suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish, yer va tabiiy resurslardan samarali foydalanish, qurg‘oqchilik va eroziya kabi iqlim xavflarini kamaytirish choralari. Masalan, Farg‘ona vodiysi va Surxondaryo hududlarida zamonaviy sug‘orish tizimlari va barqaror agro-loyihalar orqali nafaqat hosil ko‘payadi, balki ish o‘rinlari ham yaratiladi. Agar bu chora-tadbirlar amalga oshirilsa, har bir viloyat o‘z imkoniyatini to‘liq ishga soladi, yangi ish o‘rinlari yaratiladi, aholining turmush darajasi oshadi. Natijada hududlar o‘rtasidagi tafovutlar kamayadi va O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligi mustahkamlanadi.

Tadqiqot davomida ayrim viloyatlar misol sifatida olindi: Buxoro, Farg‘ona vodiysi, Surxondaryo va Qashqadaryo. Bu metod hududiy imkoniyatlarni va muammolarni real misollar orqali ko‘rsatishga yordam berdi. Masalan, Buxoroda turizm va sanoat loyihalarini rivojlantirish, Farg‘ona vodiysida suvni tejovchi texnologiyalarni joriy etish va Surxondaryo hududida investitsiya loyihalarini amalga oshirish natijalari tahlil qilindi.

Hududiy iqtisodiy o‘shish va barqarorlikni ta‘minlash bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqish uchun ilmiy maqolalar, hukumat hisobotlari, Davlat statistika qo‘mitasi va boshqa rasmiy manbalar tahlil qilindi. Bu orqali hududlar iqtisodiyotini rivojlantirish uchun aniq va asosli chora-tadbirlar ishlab chiqildi.

Xulosa o‘rnida shuni ta‘kidlash joizki, avvalo hududlarda iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish O‘zbekistonning kelajagi uchun juda muhim. Menimcha hududlar o‘rtasidagi farqlar hana hana katta – Toshkent va Samarqand kabi sanoat rivojlangan hududlar bilan Buxoro yoki Surxondaryo kabi ish o‘rinlari kam hududlar orasidagi tafovut aniq seziladi. Shu sababli, sarmoya jalb qilish, infratuzilmani yaxshilash, mahalliy biznesni qo‘llab-quvvatlash va yangi texnologiyalarni kiritish muhim. Yana bir jihati shundaki ish o‘rinlari yaratish, malaka oshirish va ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlash ham katta ahamiyatga ega. Agar hududiy strategiyalar aniq ishlab chiqilsa va amalda amalga oshirilsa, menimcha, O‘zbekiston hududlarida iqtisodiy barqarorlik sezilarli darajada oshadi va mamlakatning kelajakdagi taraqqiyoti yanada mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mullabayev B. “O‘zbekiston Respublikasi hududlari ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ilmiy yondashuvlar”. // Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. — 2023. № 11-12. — C. 74-91.
2. Toshanov Sh.J. “Hududlarni iqtisodiy rivojlantirishda qo‘llaniladigan asosiy ko‘rsatkichlar”. // Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика). — 2025. — № 1.
3. Kattabekova N., Maxramov B. “Hududlarning innovatsion iqtisodiyotini rivojlanish omillari”. — Bossan. — 2024.
4. Baxtiyorova D. “O‘zbekistonda barqaror iqtisodiy o‘shish omillari”. // Sharq jurnali. — 2022.
5. Babajanov A.R. “Hududlarni rivojlantirish: huquqiy-ijtimoiy-iqtisodiy jihatlar”. T 2019.
6. www.stat.uz - O‘zbekiston Respublikasi milliy statistika qo‘mitasining rasmiy sayti.
7. “Hududiy infratuzilma va barqaror rivojlanish”. // Innoist.uz. — 2025.05.12.
8. “Hududlarni mutanosib rivojlantirishini ta‘minlash”. // Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. Vol.2, No.2, 2025.
9. “Hududiy rivojlanish dasturlarida BMTning barqaror taraqqiyot maqsadlari (SDG) integratsiyasi”. // Sci-P. — 2025.09.29.

BANKLARNING RAQAMLI XIZMATLARI TURLARI VA ULARNING OMMABOPLIGINI OSHIRISH MASALALARI

*“Buxgalteriya hisobi va statistika”
kafedrasi o‘qituvchisi
Shokirov Sardor Inotdullo o‘g‘li*

XXI asrda global moliyaviy tizimda raqamli transformatsiya jarayonlari jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Bank sektori an'anaviy xizmat ko'rsatish modellaridan raqamli platformalar va innovatsion texnologiyalarga asoslangan zamonaviy yondashuvlarga o'tmoqda. O'zbekiston Respublikasi ham ushbu global tendentsiyalardan chetda qolmay, bank tizimini modernizatsiya qilish va raqamlashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlarni amalga oshirmoqda. 2020-2025-yillarga mo'ljallangan Bank tizimini isloh qilish strategiyasi doirasida mamlakat moliyaviy infratuzilmasini zamonaviylashtirish, raqamli xizmatlar ko'rsatish imkoniyatlarini kengaytirish va aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish darajasini oshirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. 2024-yil holatiga ko'ra, O'zbekiston bank tizimi jami aktivlari 72 milliard dollarga yetgan bo'lib, kapital yetarliligi 18 foizni tashkil etadi, bu me'yoriy talablardan yuqori ko'rsatkichdir. So'nggi ikki yil davomida O'zbekiston bank sektorida raqamli to'lovlar hajmi sezilarli darajada o'sdi. Raqamli to'lovlardan foydalanish 40 foizdan ortiqqa oshgan bo'lib, fintech startaplari bozorda muhim o'yinchilarga aylanmoqda. Mobil bankingning rivojlanishi, onlayn kreditlash tizimining joriy etilishi va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish bank xizmatlarini yanada samarali va mijozlarga qulay qilmoqda.

Bugungi kunda raqamli bank sanalmish “Anorbank” va “TBC bank”lar ham o'z mijozlariga mobil ilovalar yoki statsionar kompyuterlar orqali to'liq raqamli xizmatni taqdim etmoqda. Bu shuni anglatadiki, raqamli bank mijozlari 24/7 tizimida bank xizmatlaridan foydalanishi mumkin. Ya'ni, raqamli bank tizimida mijozga mobil dasturi, mobil dasturga asosan esa yuqori texnologiyali IT-infratuzilma bilan ta'mirlangan bank operatsiyalarining yuqori moslashuvchanligi taqdim etiladi.

Albatta savol tug'iladi, bugungi kunda faoliyat yuritayotgan tijorat banklari bilan yangi tashkil etilgan raqamli banklar o'rtasida qanday farq mavjud?

Raqamli banklar:

- bank filiallari tarmog'ining kengaytirilmasligi;
- bank-mijoz o'rtasida onlayn aloqa tizimining 100 foiz o'rnatilganligi;
- sifatli va foydalanuvchilar uchun qulay bo'lgan mobil ilova;
- bozor talablariga javob beruvchi omonatlar va kreditlar uchun eng qulay sharoitlar (ya'ni, mijoz talabidan kelib chiquvchi);
- tezkor, sifatli, qulay va 24/7 rejimida javob beruvchi aloqa markazlarining mavjudligi;

Xususiy yoki davlat banklari:

- Bank filiallar tarmoqlarining har bir tuman, shahar va viloyat kesimida faoliyat yuritishi, sifat darajasiga e'tiborning sustligi;
- Bank-mijoz o'rtasida onlayn aloqa o'rnatish holatining pastligi;
- Mobil ilovalari nomiga chiqarilib, foydalanuvchi bir marotaba kiradi va qayta kirmaslikka ahd qiladi (mobil ilovalarda oddiy kartadan-kartaga pul o'tkazish yoki kommunal to'lovlar to'lash jarayonlarida doimiy muammolar mavjud bo'lim, ko'p holatlarda tizimda uzilishlar kuzatiladi);
- bozor talablariga javob beruvchi omonatlar va kreditlar chiqariladi, ammo ko'p holatlarda faqat tanish-bilishchilik katta rol o'ynaydi.
- tezkor, sifatli, qulay va 24/7 rejimida javob beruvchi aloqa markazlari nomigagina faoliyat yuritadi, mijoz bir savoliga javob olish uchun bankning barcha bo'limlari mutaxassislari bilan so'zlashishiga to'g'ri keladi. Mijoz vaqti, telefon aloqa xizmati uchun mijoz tomonidan to'lanadigan summa hisobga olinmaydi.

Demak, moliyaviy xizmatlarning raqamli transformatsiyasi bank mijozlari uchun keng imkoniyatlar yaratib, moliyaviy faollikni oshirish uchun muhim bosqich sanalish bilan birga, mijozlarning iqtisodiy imkoniyatlarini kengaytirishga yordam beradi. Ya'ni, raqamli banklarning istiqbollardan biri, bu moliyaviy tarmoqlarni raqamlashtirish evaziga xizmatlar tannarxi 40-60

foizgacha pasaytirilishiga erishiladi. Mijozlar bankka tashrifi, hujjatlarni rasmiylashtirish uchun ketadigan vaqt hamda mablag'larini tejashiga imkon yaratadi. Bir so'z bilan aytganda, tijorat banklarining transformatsiya jarayoni va raqamli bank tizimida ishlashga o'zgarishi bu – yangi axborot texnologiyalarini rivojlanishi va butun dunyo bo'ylab faol tarqalishiga javob hisoblanadi hamda raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Boshqacha aytadigan bo'lsak, raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish mamlakat bank-moliya tizimi ravnaqining muhim yo'nalishi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi PF-5992-son Farmoni. "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 14-oktabrdagi PQ-358-son Qarori. "Sun'iy intellekt texnologiyalarini 2030-yilga qadar rivojlantirish strategiyasini tasdiqlash to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Bank tizimi faoliyati statistik ma'lumotlari. 2023-2024. URL: <https://cbu.uz>
4. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. "Banklar faollik indeksi". 2024-yil. URL: <https://cerr.uz>
6. Xalqaro valyuta jamg'armasi va Jahon banki. Moliya sektorini baholash dasturi (FSAP) natijalari. 2024-2025.
7. Mastercard. "O'zbekistonda fintech tendensiyalari". Tahliliy hisobot. 2023.
8. Raqamli texnologiyalar vazirligi. "Raqamli O'zbekiston - 2030" strategiyasi. 2020.
9. KPMG. "E-commerce va fintech rivojlanish prognozi". 2024.
10. World Bank Group. "Digital Financial Services in Uzbekistan". Country Report. 2024.

TIJORAT BANKLARINING HUDUDLARDA INVESTITSION FAOLLIKNI OSHIRISHDAGI ROLI

Rajabova Maftuna Shuhrat qizi

Buxoro Davlat Universiteti

"Buxgalteriya hisobi" mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Rajabova Muhabbat Shuhratovna

Buxoro Xalqaro Universiteti "Iqtisodiyot" mutaxassisligi

2-bosqich magistranti

O'zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va hududlarda barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlash jarayonida tijorat banklarining o'rni tobora ortib bormoqda. Bugungi kunda tijorat banklari nafaqat moliyaviy vositachi sifatida, balki investitsion jarayonlarning faol ishtirokchisi sifatida ham iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim rol o'ynamoqda. Hududiy iqtisodiyotni qo'llab-quvvatlashda banklarning investitsion faolligi ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirish, yangi ish o'rinlarini yaratish va ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash imkonini beradi. Shu bois tijorat banklari faoliyatining hududlarda investitsion muhitni yaxshilashdagi o'rni dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Tijorat banklari investitsion faollikni oshirishda bir nechta yo'nalishlarda ishtirok etadi:

- iqtisodiyot tarmoqlariga uzoq muddatli kreditlar ajratish;
- investitsion loyihalarni moliyalashtirish va kafolatlash;
- korxona va tashkilotlarning innovatsion tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash;
- mahalliy tadbirkorlikni rivojlantirish uchun investitsion muhit yaratish.

Bank tizimining barqarorligi hududlarda investitsion muhitni yaxshilashning asosiy omili hisoblanadi. Tijorat banklari orqali moliyaviy resurslarning samarali taqsimlanishi iqtisodiyotda kapital aylanishini tezlashtiradi va yangi loyihalarni amalga oshirish imkonini beradi.

1-rasm. Investitsiyalarning funksional tuzilmasining asosiy tasnifi

Bank investitsiya portfeli samarali boshqaruvining ma'nosi, investitsiya qo'yish sharoitini yaxshilashdan iboratdir. Buning uchun qimmatli qog'ozlar majmuiga alohida olingan qimmatli qog'oz nuqtai nazaridan erishib bo'lmaydigan va faqatgina ularni kombinatsiyasida mumkin bo'lgan investitsiya xususiyatlarini singdirish kerak. Banklarning investitsiya siyosatini asosiy maqsadlariga quyidagilar kiradi:

1) Tijorat bankining uzoq muddatli istiqbolda samarali faoliyatini ta'minlaydigan jamg'arma o'sishining yuqori sur'atlariga erishish;

2) Bank daromadi o'sishining yuqori sur'atlarini ta'minlash. Investitsiya faoliyatini amalga oshirish katta moliyaviy resurslarni, shu jumladan, qarzga olinganlarini ham safarbar qilinishini talab qilgani sababli, tijorat banki investitsiya portfelini shakllantirish paytida unga doimiy to'lovga qobillikni ta'minlaydigan yuqori darajali joriy daromadli loyihalarni kiritish lozim. Bundan tashqari, joriy daromadlarning bir qismi investitsiya faoliyati optimal tuzilmasini saqlab turish maqsadida jamg'armalashtirilishi mumkin;

3) Bank investitsiya risklarini minimallashtirilishini ta'minlash. Daromad o'sishining yuqori sur'atlarini ta'minlaydigan alohida olingan investitsiya dastaklari, yuqori darajali risklarga ega bo'lishi mumkin;

4) Tijorat banklarining investitsiya faoliyati likvidligini yetarli darajasini ta'minlash.

So'nggi yillarda O'zbekiston bank tizimi modernizatsiya qilinib, banklarning hududiy filiallari soni va ularning investitsion loyihalarda ishtiroki ortmoqda. Masalan, "Asaka bank", "Agrobank", "Ipoteka-bank" kabi yirik tijorat banklari viloyatlar miqyosida infratuzilma, qishloq xo'jaligi, turizm va sanoat tarmoqlarini moliyalashtirish orqali investitsion faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Markaziy bank ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda tijorat banklari tomonidan iqtisodiyotning real sektoriga yo'naltirilgan kreditlarning 45 foizdan ortig'i investitsion loyihalar moliyalashtirishiga to'g'ri kelgan. Bu esa hududiy iqtisodiyotning rivojlanishida tijorat banklarining bevosita ishtirokini ko'rsatadi. **Hududlarda investitsion faollikni oshirish yo'nalishlari**

Tijorat banklarining investitsion faoliyatini kuchaytirish uchun quyidagi chora-tadbirlar muhim:

- **Raqamli texnologiyalarni joriy etish:** kreditlash va investitsion tahlil jarayonlarini avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshirish;
- **Hududiy investitsion markazlar bilan hamkorlikni kengaytirish;**
- **Kichik va o'rta biznes sub'yektlarini uzoq muddatli moliyalashtirishni ko'paytirish;**
- **Chet el investorlari bilan qo'shma investitsion loyihalar tashkil etish.**

Bu yo'nalishlar amalga oshirilsa, banklarning hududiy iqtisodiyotdagi faolligi ortib, mahalliy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohalarida yangi imkoniyatlar paydo bo'ladi.

Hududlarda tijorat banklarining investitsion faoliyatiga bir qator muammolar to'sqinlik qilmoqda:

- **Investitsion loyihalar sifatining pastligi** va risklarni baholash mexanizmlarining yetarli emasligi;
- **Uzoq muddatli resurslar yetishmasligi** – depozitlarning qisqa muddatli bo'lishi banklarni uzoq muddatli investitsiyalarga kirishdan to'xtatadi;
- **Hududlar o'rtasida iqtisodiy nomutanosiblik** – ayrim viloyatlar investitsion jihatdan sust rivojlangan;
- **Kredit garov ta'minotining yetishmasligi** va loyiha tahlilining sustligi.

Tijorat banklari investitsion faolligini oshirish bo'yicha takliflar

1. **Bank kapitalini diversifikatsiya qilish:** uzoq muddatli depozitlar, obligatsiyalar chiqarish orqali investitsion resurslarni kengaytirish.
2. **Hududiy investitsion fondlarni** tashkil etish va ularni tijorat banklari bilan integratsiya qilish.
3. **Raqamli bank texnologiyalarini keng joriy etish** (masalan, investitsion loyihalarni onlayn kuzatish, risklarni avtomatik baholash tizimi).
4. **Kichik biznes uchun investitsion grantlar va imtiyozli kredit liniyalarini kengaytirish.**
5. **Xalqaro moliyaviy institutlar bilan hamkorlikni kuchaytirish** — EBRD, IsDB, Osiyo taraqqiyot banki kredit liniyalarini jalb etish.

Tijorat banklarining hududlarda investitsion faollikni oshirishdagi roli beqiyosdir. Ular nafaqat moliyaviy vositachilar, balki iqtisodiy o'sishning drayveri sifatida ham xizmat qiladi. Hududlarda banklar faoliyatining faollashuvi, investitsion muhitning yaxshilanishi va innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash orqali mamlakatning barqaror rivojlanishiga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. "Bank tizimi ko'rsatkichlari" (2024-yil hisobot).
2. Karimov, A. (2023). *Tijorat banklarining investitsion faoliyati va uning iqtisodiyotdagi o'rni*. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. "O'zbekiston Respublikasida investitsiya siyosatini 2030-yilgacha rivojlantirish strategiyasi".
4. Xo'jayev, B. (2022). *Hududiy iqtisodiyot va moliyaviy barqarorlik*. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki – "2024-yil moliyaviy barqarorlik hisobotlari".
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-60-son Farmoni, 2022-yil 12-yanvar — "2022–2026-yillarda bank tizimini isloh qilish strategiyasi".
7. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi – "Hududlar kesimida investitsion faollik tahlili", 2024-yil.
8. Xo'jayev B. (2023). *Hududiy iqtisodiy rivojlanish va bank tizimi islohotlari*. Toshkent: Fan nashriyoti.
9. Karimov A. (2022). *Tijorat banklarining investitsion siyosatini takomillashtirish yo'llari*. Toshkent: Iqtisodiyot.
10. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-mayda "2020 – 2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi PF-5992-son Farmoni.

11. Jo'rayev O. Position Of Banks In Financing Investment Projects //Solution of social problems in management and economy. – 2024. – T.
12. Ataniyazov J. X., Karimbekova A. R. Xorijiy investitsiyalar o'zbekiston iqtisodiy taraqqiyotining omili sifatida SCHOLAR. – 2023. – T. 1. – No. 7. – C. 4-9.
13. H.Imomov. "Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish". O'quv-qo'llanma. –T: 2011-yil.
14. Dodiye F.O'. Tijorat banklarining investitsiya faoliyatini rivojlantirish yo'llari// Banklar va moliya bozorlari 2020/06/23-28-1

HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA TRANSPORT SOHASIGA INVESTITSİYALARNING AHAMIYATI

Malikova Shoiray Baxtiyorovna
BuxDU Iqtisodiyot va turizm fakulteti
"Buxgalteriya hisobi va statistika"
kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya: maqolada transport infratuzilmasiga investitsiyalarni jalb etishning hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashdagi o'rni, moliya-bank tizimining bu jarayonni qo'llab-quvvatlashdagi mexanizmlari va ustuvor yo'nalishlari tahlil qilinadi. Zamonaviy logistika tizimlarini yaratish, "yashil transport" konsepsiyasini joriy etish hamda davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosida amalga oshirilayotgan yirik infratuzilma loyihalarining iqtisodiy samaradorligi yoritiladi.

Kalit so'zlar: hududiy barqarorlik, transport infratuzilmasi, investitsiya, moliya-bank tizimi, raqamli logistika, davlat-xususiy sheriklik, yashil transport.

Asosiy qism

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, bugungi kunda transport sohasi mamlakat iqtisodiyotining "qon tomiri" sifatida e'tirof etiladi. Hududlararo aloqalarni mustahkamlash, ishlab chiqarish va iste'mol zanjirlarini barqaror ishlashini ta'minlash, eksport salohiyatini oshirish bevosita transport infratuzilmasining rivojlanganlik darajasiga bog'liqdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev tomonidan 2022–2026 yillarga mo'ljallangan Taraqqiyot strategiyasida transport-logistika tizimini raqamlashtirish va xalqaro tranzit yo'laklarini kengaytirish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgani — mazkur yo'nalishning strategik ahamiyatini yanada oshiradi.

Global iqlim o'zgarishlari, energiya resurslari narxining o'sishi, logistika zanjirlarining uzilishi fonida "barqaror transport tizimlari" konsepsiyasi ilgari surilmoqda. Bunda ekologik toza, energiya tejamkor va raqamli boshqaruvga asoslangan transport tizimlari hududiy iqtisodiy xavfsizlik va mustahkamlikning asosi sifatida qaralmoqda.

Transport infratuzilmasiga investitsiyalar va ularning iqtisodiy ta'siri haqida to'xtaladigan bo'lsak, transport infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiyalar ko'p tarmoqli iqtisodiy multiplikatorga ega. Ya'ni, yo'l, temir yo'l, aeroport, logistika markazlari yoki dengiz portlarining modernizatsiyasi nafaqat transport xarajatlarini kamaytiradi, balki:

- ishlab chiqarish hajmini oshiradi;
- mintaqalararo savdoni faollashtiradi;
- xizmatlar sektorini rivojlantiradi;
- bandlik darajasini oshiradi;
- mahalliy byudjetlarning daromad bazasini kengaytiradi.

Respublikamiz misolida, "Toshkent–Andijon avtomagistrali", "Angren–Pop" temir yo'l liniyasi, "Qamchiq tunneli", "Buxoro xalqaro aeroporti rekonstruksiya" kabi loyihalar transport sohasiga yo'naltirilgan investitsiyalarning hududiy iqtisodiy faollikka ijobiy ta'sirini yaqqol namoyon qilmoqda.

Moliya-bank tizimining ishtiroki va yangi moliyalashtirish mexanizmlariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, hududiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishda moliya-bank tizimi markaziy o'rin tutadi. So'nggi yillarda quyidagi ustuvor vazifalar amalga oshirilmoqda:

- tijorat banklari tomonidan transport loyihalariga imtiyozli kreditlar ajratilmoqda;

- xalqaro moliya institutlari (Jahon banki, Osiyo taraqqiyot banki, Islom taraqqiyot banki) bilan hamkorlikda yirik kredit liniyalari ochilmoqda;
- obligatsiyalar va suveren investitsiya fondlari orqali kapital bozoridan mablag' jalb qilish mexanizmlari shakllanmoqda;
- davlat-xususiy sheriklik (DXSh) asosida yo'l, metro, logistika markazlari va aeroportlar modernizatsiyasi bo'yicha loyihalar amalga oshirilmoqda.

Shuningdek, "yashil obligatsiyalar", "infratuzilma obligatsiyalari" kabi yangi moliyaviy vositalarni joriy etish orqali ekologik jihatdan barqaror transport loyihalarini moliyalashtirish istiqbollari kengaymoqda.

Raqamli texnologiyalar transport sohasida samaradorlikni keskin oshirmoqda. Intellectual transport tizimlari (ITS), GPS-monitoring, "smart logistics", elektron to'lov tizimlari transport xizmatlarini boshqarish va tahlil qilishni osonlashtirmoqda.

Bundan tashqari, "yashil transport" (elektr avtobuslar, vodorod yoqilg'ili lokomotivlar, energiya tejamkor logistika markazlari) uchun investitsiyalar jalb etish O'zbekistonning ekologik majburiyatlari bilan uyg'unlashmoqda.

Xulosa

Transport infratuzilmasiga yo'naltirilgan investitsiyalar hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim omilidir. Moliya-bank tizimi orqali uzoq muddatli, ekologik va raqamli yo'nalishdagi investitsiyalarni rag'batlantirish iqtisodiy o'sish, hududlararo integratsiya va raqobatbardoshlikni kuchaytiradi. Shu bois, davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida transport investitsiyalari va moliya-bank integratsiyasini yanada chuqurlashtirish zarur.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. — T., 2022.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Transport sohasini isloh qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ–4892-son Qarori. — T., 2020.
3. Mirziyoyev, Sh.M. *Yangi O'zbekiston strategiyasi*. — Toshkent: O'zbekiston, 2021.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. "Davlat-xususiy sheriklik asosida infratuzilma loyihalarini moliyalashtirish" hisobot to'plami. — Toshkent, 2023.
5. Jahon banki. *Uzbekistan Transport Sector Review: Connecting Regions and Markets*. — Washington D.C., 2022.
6. Osiyo taraqqiyot banki. *Central Asia Regional Economic Cooperation (CAREC) Transport Strategy 2030*. — Manila, 2021.
7. Rasulov, B. "Transport infratuzilmasi va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik tahlili." *Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar*, №4 (2023), 56–62-betlar.
8. Nurmatov, S., & Qodirov, I. "Hududiy iqtisodiy rivojlanishda moliya-bank tizimining investitsion faolligi." *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, №2 (2022), 73–81-betlar.
9. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). *Transition Report 2023: Investing in Resilience*. — London, 2023.
10. OECD. *Infrastructure Investment and Regional Development in Transition Economies*. — Paris: OECD Publishing, 2021.
11. Sharipov, M. "Transport logistikasida raqamli texnologiyalarni joriy etish yo'nalishlari." *Logistika va Innovatsiyalar*, №1 (2024), 44–50-betlar.
12. United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). *Green and Sustainable Transport for Central Asia*. — Geneva, 2022.
13. Qahhorov, A. "Mintaqaviy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda moliya-bank tizimining roli." *Barqaror taraqqiyot jurnali*, №3 (2023), 91–98-betlar.

TIJORAT BANKLARI MARKETING TADQIQOTI VOSITALARI TAHLILI

Avliyokulov Anvar Ibraximovich

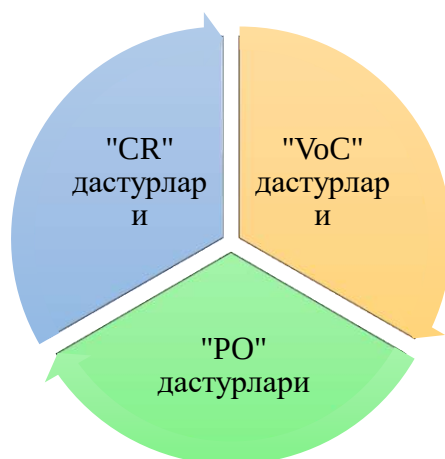
Buxoro davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Jahonda iqtisodiy munosabatlarning globallasuvi sharoitida turli tarmoq va sohalarda, jumladan moliyaviy xizmatlarni ko'rsatishda, ayniqsa, tijorat banklari raqobatbardoshligini ta'minlash, bank xizmatlari ko'rsatish amaliyotini raqamlashtirish, mijozlar talablarini chuqur o'rganish orqali ko'rsatilayotgan xizmatlarning sifat ko'rsatkichlarini takomillashtirishda marketing tadqiqotlariga asoslanib kelinmoqda. Shu bilan birgalikda, bankchilik sohasida mijozlarni saqlab qolishda ham innovatsion yondashuvlar asosida keng ko'lamli marketing tadqiqotlari o'tkazilishi talab etiladi. Bu esa bankchilik sohasida innovatsion marketing tadqiqotlarini o'tkazishning ilmiy-uslubiy asoslarini chuqur tahlil qilgan holda, milliy bank tizimida uni joriy etish imkoniyatlarini aniqlashni talab etadi.

Tahlillarga ko'ra, global bankchilik industriyasida yetakchilik qilib kelayotgan tijorat banklari faoliyatida "mijozning markaziyliigi" tamoyiliga qurilgan marketing konsepsiyasi tarkibiy jihatdan quyidagi komponentlardan tashkil topganligi aniqlandi (1-rasmga qarang):²⁴⁸

- mijoz ehtiyojlarini muntazam o'rganish (VoC – Voice of Customer) – bu turdagi dasturlar asosan tijorat banki tomonidan o'z mijozlarining bank xizmatlaridan foydalanish holatini baholash maqsadida o'tkaziladigan so'rovnomalarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Bu mijozning tijorat banki xizmatidan foydalanishi jarayonida ko'rsatilgan xizmat turidan qoniqishi va uni takomillashtirish bo'yicha takliflarini o'zida mujassamlashtirgan so'rovnoma shaklida amalga oshirilib, so'rovnoma natijalarini tahlil qilish asosida tijorat banklari o'z faoliyatini rivojlantirish yuzasidan tegishli dasturlarni ishlab chiqadi;

- individual tartibda personalizatsiyalashtirilgan takliflar (P O – Personalized Offers) – bunda tijorat banklari tomonidan ko'rsatilayotgan bank xizmatlari bank mijozlarining moliyaviy imkoniyatlari, ularning faoliyat yuritish shakllari, daromadlari, o'rta hisobdagi yillik jamg'arish normalari hajmi kabi omillardan kelib chiqib, mijozlarning individual imkoniyatlariga mos keladigan bankchilik xizmatlarini taklif etilishida namoyon bo'ladi. Bunda ma'lum bir turdagi bank xizmatini ko'rsatish amaliyotida tabaqalashtirilgan yondashuvdan foydalanilishi mumkin bo'ladi. Masalan, yuridik shaxslarga nisbatan aylanma kapitalni to'ldirish maqsadida ko'rsatilayotgan kreditlash xizmatlari bank mijozi hisoblangan xo'jalik sub'ektining faoliyat yo'nalishi, uning kattaligi (kichik, o'rta yoki yirik biznes), moliyaviy barqarorlik reytingi kabi ko'rsatkichlaridan kelib chiqqan holda turli foiz stavkalari asosida berilishi mumkin bo'ladi. Ya'ni, mijozning ko'rsatkichlarini tahlil qilish natijalari qanchalik ijobiy bo'lsa, bu tijorat banki faoliyatidagi kreditlash xizmati bilan bog'liq holda vujudga keladigan risklilik darajasini keskin kamaytirishi hisobiga pastroq foizdagi kreditni taklif etish uchun asos bo'ladi, yoki aksincha;

1-rasm. Tijorat banklari faoliyatida "mijozning markaziyliigi" tamoyiliga asoslangan marketing konsepsiyasining tarkibiy komponentlari²⁴⁹

²⁴⁸ Maguire A., DasGupta N., Helm R., Wachters I., Walsh I., and Monter N. Customer-Centricity in Retail Banking. The Boston Consulting Group (BCG). March, 2012. – 13 pages.

²⁴⁹ Муаллиф томонидан тузилган

mijozlar bilan uzviy aloqalar (CR – Customer Relationship) – bunda tijorat banklari tomonidan turli ommaviy ijtimoiy tarmoqlar, jumladan, mobil ilovalar, chat-botlar orqali bank mijozlari bilan o‘zaro aloqalarning o‘rnatilishi nazarda tutiladi. Bu turdagi aloqalarning o‘rnatilishi tijorat banki faoliyatini rivojlantirish va u tomonidan taklif etilayotgan mahsulot va xizmatlar haqidagi ma’lumotlarni o‘z mijozlariga tezkorlik bilan yetkazish, jumladan, bank xizmatlari ko‘rsatish jarayonlarini tezlashtirish va u bilan bog‘liq bo‘lgan muammoli vaziyatlarni zadlik bilan oldini olish imkoniyatlarini yaratadi.

Zamonaviy bankchilik industriyasining amal qilishida bank mijozlari nafaqat tijorat banki tomonidan ularga taqdim etilayotgan moliyaviy mahsulotlarning sifati, balki, bankchilik xizmatlari ko‘rsatish darajasiga ham ustuvor darajada e’tibor qaratishlari sababli tijorat banklari marketing tadqiqotlarini amalga oshirishda “Marketing + Servis” tamoyiliga asoslangan tizim shakllanmoqda. Jumladan, M. Rodriguez²⁵⁰, P.A. Nandurkar²⁵¹, T. Zatonaska²⁵², A. Lark²⁵³ kabi uzoq xorijlik olimlarning ilmiy tadqiqotlariga ko‘ra, bankchilik sohasida “Marketing + Servis” tamoyiliga asoslangan tizimning shakllanishi hisobiga an’anaviy va raqamli usullarni o‘zida o‘zaro mutanosiblashtirgan “gibrid marketing” rivojlanib kelmoqda. Tahlillar “gibrid marketing” asosan bozor iqtisodiyoti shakllanayotgan va rivojlanayotgan mamlakatlar bankchilik amaliyotida keng qo‘llanilayotganligini ko‘rsatdi.

1-jadval

Tijorat banklari faoliyatida “gibrid marketing”ning tarkibiy elementlari²⁵⁴

“Gibrid marketing”	
An’anaviy marketing	Raqamli marketing
Ommaviy axborot vositalari (TV va radio) reklama roliklari	Kontekstli reklamalar, Google Ads
Ro‘znoma va jurnallar	Twitter, Instagram, Facebook, Telegram kanallari
Call-markazlar	Onlayn chat, Telegram-bot
Oflayn aksiyalar	Inflyuenser (Influencer) marketing
Mahalliy filiallar orqali targ‘ibot	Mobil ilovalar orqali “Push”-habarlar

Tahlillarga ko‘ra, bankchilik sohasida “Marketing + Servis” tamoyiliga asoslangan tizimning shakllanishi hisobiga “gibrid marketing” rivojlanishi natijasida tijorat banklari tomonidan mijozlarga qiymat yaratish va raqamli texnologiyalardan samarali foydalanishni talab qiladigan, shu bilan birgalikda, tijorat banklari uchun o‘z raqobatbardoshligi holatini saqlab qolish imkoniyatlarini yaratgan hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Maguire A., DasGupta N., Helm R., Wachters I., Walsh I., and Monter N. Customer-Centricity in Retail Banking. The Boston Consulting Group (BCG). March, 2012. – 13 pages.
2. Rodriguez M., Peterson R. M., & Ajjan H. CRM/social media technology: impact on customer orientation process and organisational sales performance. In Ideas in marketing: Finding the new and polishing the old. 2015. – pp. 636-638
3. Dr. Pankaj A. Nandurkar, Dr. Punamkumar Hinge, Dr. Prashant Vijaysing Patil, Dr. Harshal Anil Salunkhe, Dr. Aanchal Amitabh, Kapil C. Agarwal. Marketing of Banking Services. Alagappa University, Publishing House Pvt. Ltd., 2020. – 178 pages.

²⁵⁰ Rodriguez M., Peterson R. M., & Ajjan H. CRM/social media technology: impact on customer orientation process and organisational sales performance. In Ideas in marketing: Finding the new and polishing the old. 2015. – pp. 636-638

²⁵¹ Dr. Pankaj A. Nandurkar, Dr. Punamkumar Hinge, Dr. Prashant Vijaysing Patil, Dr. Harshal Anil Salunkhe, Dr. Aanchal Amitabh, Kapil C. Agarwal. Marketing of Banking Services. Alagappa University, Publishing House Pvt. Ltd., 2020. – 178 pages.

²⁵² Zatonatska T., Hubska, M., & Shpyrko V. Marketing Strategies in the Banking Services Sector With the Help of Data Science. Marketing and Management of Innovations, № 2, 2022. – pp. 121-127

²⁵³ Hybrid Marjeting is Here to Stay: Preparing the Marketing Operation Environment. NIM Marketing Intelligence Review. Vol. 14, No. 2, 2022. – pp. 19-23

²⁵⁴ Муаллиф томонидан тузилган

4. Zatonatska T., Hubska, M., & Shpyrko V. Marketing Strategies in the Banking Services Sector With the Help of Data Science. Marketing and Management of Innovations, № 2, 2022. – pp. 121-127

5. Hybrid Marjeting is Here to Stay: Preparing the Marketing Operation Environment. NIM Marketing Intelligence Review. Vol. 14, No. 2, 2022. – pp. 19-23

HUDUDIY IQTISODIYOTDA MOLIVAVIY RESURLARDAN SAMARALI FOYDALANISH MEXANIZMLARI

Buxoro Davlat Universiteti
“Buxgalteriya hisobi” mutaxassisligi
2-bosqich magistranti
Jamilova Ezoza Vaxobjonovna

Annotatsiya. Bozor munosabatlariga asoslangan iqtisodiyot sharoitida hududiy rivojlanishning barqarorligini ta'minlashda moliyaviy resurslardan oqilona va samarali foydalanish masalasi alohida ahamiyat kasb etmoqda. Hududlar o'rtasidagi iqtisodiy tafovut, byudjet salohiyatidagi nomutanosiblik, investitsiya resurslariga kirish imkoniyatining cheklanganligi moliyaviy boshqaruv mexanizmlarini zamonaviylashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Ushbu tezisda hududiy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning nazariy asoslari, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etishning amaliy yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, O'zbekiston hududlari misolida moliyaviy oqimlarni boshqarish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishning ustuvor yo'nalishlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy resurslar, hududiy iqtisodiyot, barqarorlik, investitsiya, byudjet, samaradorlik, boshqaruv mexanizmlari.

Hududiy iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish muhim o'rin tutadi. Chunki har bir hududning iqtisodiy rivojlanish darajasi u joyda mavjud moliyaviy resurslar hajmi, ularning tarkibi va taqsimlanish mexanizmlariga bevosita bog'liqdir.

Moliyaviy resurslar deganda hudud miqyosida shakllanadigan byudjet mablag'lari, bank kreditlari, investitsiyalar, sug'urta fondlari, hamda korxona va aholi jamg'armalari tushuniladi. Ushbu resurslarning muvozanatli taqsimlanishi iqtisodiy faollikni oshiradi, yangi ish o'rinlarini yaratadi va hududiy infratuzilma loyihalarini amalga oshirishga zamin yaratadi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida hududlar o'rtasida iqtisodiy tenglikni ta'minlash, ularning moliyaviy salohiyatini kuchaytirish davlat siyosatining muhim yo'nalishlaridan biridir. Shu munosabat bilan “2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi”da ham hududiy byudjetlar daromadlarini mustahkamlash va mahalliy investitsion tashabbuslarni qo'llab-quvvatlashga alohida e'tibor qaratilgan. Xususan, Taraqqiyot strategiyasining 27-maqsadida iqtisodiyotda moliyaviy resurslarni ko'paytirish maqsadida, kelgusi 5 yilda fond bozori aylanmasini 200 million AQSH dollaridan 7 milliard AQSH dollariga yetkazish, mamlakatimizda kapital harakatini bosqichma-bosqich erkinlashtirish hamda yirik korxonalarni va ulardagi ulushlarni (aksiyalarni), shu jumladan fond birjasi orqali xususiylashtirish, davlat ulushiga ega tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlab, 2026-yil yakuniga qadar bank aktivlarida xususiy sektor ulushini 60 foizgacha yetkazish belgilangan.

Hududiy moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning asosiy mexanizmlarini quyidagicha guruhlash mumkin:

1. **Moliyaviy rejalashtirishni takomillashtirish** – hududiy byudjetlar daromad va xarajatlar tuzilmasini optimallashtirish;

2. **Bank-moliya tizimi bilan integratsiyani kuchaytirish** – tijorat banklari orqali investitsion loyihalarni moliyalashtirishni kengaytirish;

3. **Xususiy sektorni jalb etish** – davlat-xususiy sheriklik asosida infratuzilma va ishlab chiqarish loyihalarini amalga oshirish;

4. **Raqamli texnologiyalarni joriy etish** – moliyaviy oqimlarni monitoring qilish va resurslardan foydalanish ustidan nazoratni oshirish;

5. **Hududiy investitsion muhitni yaxshilash** – soliqlar oid imtiyozlar va soddalashtirilgan kredit shartlarini joriy etish.

Shuningdek, hududiy iqtisodiyotda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish jarayonida quyidagi muammolar ham mavjud: moliyaviy oqimlarning notekis taqsimlanishi, investitsion loyihalarning past rentabelligi, byudjet intizomining yetarli emasligi hamda kichik biznes uchun kredit resurslarining cheklanganligi.

Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun hududlarda moliyaviy menejment tizimini modernizatsiya qilish, moliya-bank infratuzilmasini rivojlantirish, shuningdek, hududlar moliyaviy barqarorligini baholash indikatorlarini ishlab chiqish zarur.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, hududiy iqtisodiyotda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish — iqtisodiy o'sishni jadallashtirish, hududlararo tafovutni kamaytirish va ijtimoiy farovonlikni oshirishning muhim omilidir. Bu jarayonda davlat, bank-moliya sektori va xususiy biznes o'rtasidagi hamkorlikning mustahkamlanishi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi PF–60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. “Moliyaviy barqarorlik to'g'risidagi hisobot”, Toshkent, 2024-yil.
3. “Hududiy rivojlanish va iqtisodiy o'sish omillari” – Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar jurnali, №3 (2023).
4. D. Karimov. *Mintaqaviy iqtisodiyot asoslari*. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.
5. X. Xolmirzayev, M. Abdullayev. *Moliya: nazariya va amaliyot*. – Toshkent: TDIU, 2022.
6. World Bank. *Uzbekistan Country Economic Memorandum: Towards Sustainable Regional Development*, 2023.
7. IMF. *Financial Resource Management and Regional Stability*, Washington D.C., 2022.

HUDUDLAR IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY VA IQTISODIIY ASOSLARI

Jiyanov Laziz Najimovich

Buxoro davlat universiteti

“Buxgalteriya hisobi va statistika”

kafedrasi o'qituvchisi

Shodiyeva Mohigul Azamatovna

Iqtisodiyot va turizm fakulteti

uchinchi kurs talabasi

Globallashuv sharoitida iqtisodiy taraqqiyotning asosiy ustuni — hududlar iqtisodiy barqarorligini ta'minlashdir. Har bir hudud mamlakat umumiy iqtisodiy tizimining muhim bo'g'ini sifatida faoliyat ko'rsatadi va uning rivojlanish darajasi mamlakatning umumiy ijtimoiy-iqtisodiy o'sishiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston Respublikasida hududiy rivojlanishni ta'minlash masalasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, 2022–2026 yillarga mo'ljallangan “Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi”da ham bu yo'nalishga katta e'tibor qaratilgan.

Hududiy iqtisodiyotni barqaror rivojlantirish — bu hududning mavjud resurslari, ishlab chiqarish salohiyati va ijtimoiy infratuzilmasidan oqilona foydalanish orqali iqtisodiy o'sish, ijtimoiy farovonlik va ekologik barqarorlik o'rtasida muvozanatni ta'minlash jarayonidir. Barqaror rivojlanish g'oyasi 1987 yilda BMTning “Biz umumiy kelajagimiz” (Brundtland Report) hisobotida ilk bor ilmiy asosda bayon etilgan bo'lib, u “kelajak avlod ehtiyojlarini ta'minlash imkoniyatini yo'qotmasdan, hozirgi avlod ehtiyojlarini qondirish” tamoyiliga tayanadi.

Hududiy miqyosda barqaror rivojlanishni ta'minlash, avvalo, hududning **iqtisodiy salohiyati, resurs ta'minoti, infratuzilmasi, inson kapitali** va **innovatsion imkoniyatlaridan** samarali

foydalanishni nazarda tutadi. Bu jarayonda hududning iqtisodiy tizimi faqat ishlab chiqarish faoliyati bilan cheklanmasdan, ijtimoiy muhit va tabiiy ekotizimlar bilan o'zaro ta'sirda bo'ladi.

Iqtisodiy nazariya nuqtai nazaridan, hududiy rivojlanish modellari bir necha yondashuvlarga tayanadi:

Neoklassik nazariya hududlar o'rtasida resurslar erkin harakati orqali iqtisodiy tenglashuv ro'y beradi, deb hisoblaydi;

Institutsional yondashuv hududning rivojlanish darajasi uning boshqaruv tizimi, huquqiy muhit va ijtimoiy kapitalga bog'liqligini ta'kidlaydi;

Innovatsion yondashuv esa hududiy iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri sifatida bilim va texnologiyalar transferini ko'rsatadi.

Hozirgi global sharoitda hududlarning barqaror rivojlanishi nafaqat iqtisodiy o'sish, balki ijtimoiy adolat va ekologik mas'uliyatni ham o'z ichiga olgan kompleks maqsadga aylangan. Shu nuqtai nazardan, hududiy barqaror rivojlanishni ta'minlashda davlat siyosati, mahalliy boshqaruv organlari, xususiy sektor va fuqarolik jamiyatining hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda O'zbekiston hududlarida "klaster yondashuvi", "hududiy industrial zona", "yashil iqtisodiyot" kabi konsepsiyalar amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu yondashuvlar hududlar o'rtasidagi iqtisodiy notekislikni kamaytirish, mahalliy resurslarni iqtisodiyot aylanmasiga jalb etish va aholi uchun munosib turmush sharoitlarini yaratishga qaratilgan.

Avvalo, **aholi bandligi va mehnat bozori** hudud iqtisodiy rivojlanishining asosiy ko'rsatkichi hisoblanadi. Barqaror bandlik faqat ish o'rinlari soni bilan emas, balki ularning sifat darajasi, mehnat sharoiti va ish haqi barqarorligi bilan ham belgilanadi. Shuning uchun hududlarda iqtisodiy faollikni oshirish maqsadida kichik biznes va oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi.

Ikkinchidan, **inson kapitali** hududning uzoq muddatli rivojlanish poydevoridir. Sifatli ta'lim tizimi, kasbiy qayta tayyorlash va ilmiy-innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash orqali mahalliy kadrlar salohiyatini oshirish mumkin. Inson kapitaliga sarmoya kiritish iqtisodiy samaradorlikni oshirish bilan birga, ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi.

Uchinchidan, **ijtimoiy infratuzilma** — ta'lim, sog'liqni saqlash, transport, kommunal xizmatlar va raqamli aloqa tizimlari — aholi turmush sifatini belgilaydigan asosiy omillardandir. Zamonaviy infratuzilma hududda investitsion muhitni yaxshilaydi, biznes faolligini rag'batlantiradi va aholi migratsiyasini barqarorlashtiradi.

To'rtinchidan, ijtimoiy barqarorlikning muhim ko'rsatkichlaridan biri — **aholining daromad darajasi va ijtimoiy tenglik** masalasidir. Hududlarda daromadlar tafovutini kamaytirish, kam ta'minlangan aholi qatlamlarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy himoya tizimini mustahkamlash orqali ijtimoiy muhitda barqarorlik ta'minlanadi.

XULOSA

Hududlar iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish – mamlakatning umumiy iqtisodiy o'sishi va ijtimoiy barqarorligiga erishishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan tizimli jarayondir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, hududiy rivojlanishni ta'minlash faqat iqtisodiy o'sish ko'rsatkichlarini oshirish bilan cheklanmasdan, aholi turmush sifati, ijtimoiy adolat, ekologik muvozanat va innovatsion rivojlanishning uyg'unligini ta'minlashni ham o'z ichiga oladi.

Har bir hududning rivojlanish yo'nalishi uning tabiiy, demografik, ijtimoiy va iqtisodiy resurslaridan oqilona foydalanish darajasiga bog'liq. Shu sababli, hududiy siyosatni ishlab chiqishda **kompleks yondashuv** va **integratsiyalashgan boshqaruv tizimini** qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Hududlarning iqtisodiy salohiyatini rivojlantirish uchun davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish, investitsiya muhitini yaxshilash va mahalliy tashabbuslarni rag'batlantirish zarur.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, hududlar iqtisodiyotini barqaror rivojlantirish — bu faqat iqtisodiy siyosat emas, balki ijtimoiy, ekologik va institutsional islohotlarning uzviy birligiga asoslangan milliy strategiyadir. Ushbu strategiya amalga oshirilganda, har bir hudud mamlakatning umumiy iqtisodiy xavfsizligi va jahon bozoridagi raqobatbardoshligini ta'minlaydigan muhim bo'g'inga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-son Farmoni. – Toshkent, 2022 yil 28 yanvar.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori. – Toshkent, 2023 yil.
3. Abdullaev A., Nosirov B. Hududiy rivojlanish iqtisodiyoti va boshqaruv asoslari. – Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2021.
4. Raxmatov Sh. Iqtisodiy o'sish va hududiy barqaror rivojlanish masalalari. – Toshkent: Moliya, 2020.
5. Sachs, J. D. *The Age of Sustainable Development*. – New York: Columbia University Press, 2015.
6. Todaro, M. P., & Smith, S. C. *Economic Development*. – 13th Edition. – Pearson Education, 2020.
7. OECD. *Regional Development Policies in OECD Countries*. – OECD Publishing, Paris, 2020.
8. Porter, M. E. *The Competitive Advantage of Nations*. – New York: Free Press, 1990.

MILLIY VA XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ MOLIVAVIY HISOBOTLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI VA UNING TAHLILIIY IMKONIYATLARI

Buxoro Davlat Universiteti
"Buxgalteriya hisobi" mutaxassisligi
2-bosqich magistranti
Ubaytova Mohitobon Jo'ra qizi

Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonaning moliyaviy holati va uning barqarorligi to'g'risidagi ishonchli ma'lumotlarni taqdim etish iqtisodiy qarorlar qabul qilishning muhim shartidir. Shu ma'noda moliyaviy hisobotlarni shakllantirish jarayoni milliy va xalqaro standartlarga muvofiq yuritilishi zarur. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (XMHS yoki IFRS) hamda O'zbekiston Respublikasi buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) o'rtasidagi uyg'unlik masalasi mamlakatimizda iqtisodiy islohotlar chuqurlashgan sari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Moliyaviy hisobot – bu korxonaning moliyaviy natijalari, aktivlari, majburiyatlari va kapital holatini ifodalovchi asosiy axborot manbaidir. Uning asosiy maqsadi — manfaatdor tomonlarga (aksiyadorlar, investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqalar) ishonchli, to'liq va solishtiriladigan ma'lumotlarni taqdim etishdir.

O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi tomonidan tasdiqlangan Buxgalteriya hisobi milliy standartlari (BHMS) moliyaviy hisobotlarning tarkibi, e'tirof etish mezonlari va baholash tartibini belgilaydi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) esa aktiv va majburiyatlarni adolatli (haqiqiy) qiymat asosida baholashni, daromad va xarajatlarni akkumulyatsiya prinsipi bo'yicha tan olishni talab etadi.

Masalan, BHMSda asosiy vositalar odatda dastlabki qiymat bo'yicha qayd etilsa, IFRS 16 standarti ularni qayta baholash orqali real bozor qiymatiga yaqinlashtirishni nazarda tutadi. Shu orqali moliyaviy hisobotlar xalqaro investorlar uchun yanada ishonchliroq va taqqoslanadigan holatga keladi.

Moliyaviy hisobotlarni shakllantirishda quyidagi metodik yondashuvlar asosiy hisoblanadi:

- Hisob siyosatini aniqlash: korxonaning o'ziga xos faoliyati va soliq muhiti inobatga olinadi.
- Baholash mezonlarini tanlash: aktivlar, majburiyatlar va kapitalning qiymatini aniqlashda ehtiyotkorlik va uzluksizlik prinsiplari qo'llaniladi.
- Daromad va xarajatlarni tan olish: IFRS 15 "Daromatlarni tan olish" standarti asosida majburiyat bajarilgan paytda daromad e'tirof etiladi.
- Axborotni taqdim etish: hisobotlarning ochiqligi, aniqligi va taqqoslanishi ta'minlanadi.

Milliy va xalqaro standartlarga muvofiq tayyorlangan moliyaviy hisobotlar korxona faoliyatini ko'p qirrali tahlil qilish imkonini beradi:

- **Likvidlik va to'lovga qobiliyat tahlili** – qisqa muddatli majburiyatlarni qoplash imkoniyatini baholaydi.
- **Rentabellik tahlili** – foyda va kapital o'rtasidagi nisbat orqali korxonaning samaradorligini ko'rsatadi.
- **Moliyaviy barqarorlik tahlili** – qarz va o'z mablag'lar ulushining optimal darajasini aniqlaydi.
- **Kashfiyot tahlili (trend analysis)** – hisobot davrlari bo'yicha o'sish yoki pasayish tendensiyalarini tahlil qiladi.

Ushbu tahliliy imkoniyatlar korxona boshqaruviga strategik qarorlar qabul qilishda, investorlar esa sarmoya kiritish xavfini baholashda yordam beradi.

So'nggi yillarda O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi va Buxgalteriya hisobi markazi tomonidan qator normativ hujjatlar ishlab chiqildi. Jumladan, 2021-yildan boshlab yirik xo'jalik sub'yektlari uchun IFRS asosida hisobot yuritish majburiyati joriy etildi. Bu jarayon korxonalarning investitsion jozibadorligini oshirish, xalqaro kapital bozorlariga chiqish imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **O'zbekiston Respublikasi Prezidentining** "Moliyaviy hisobot tizimini xalqaro standartlarga bosqichma-bosqich o'tkazish to'g'risida"gi qarori — PQ-4611-son, 2020
2. O'zbekiston Respublikasi "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni, 2016-yil.
3. **O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi**, 2020-yil tahriri.
4. O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi, "Buxgalteriya hisobi milliy standartlari to'plami", 2022-yil tahriri.
5. International Accounting Standards Board (IASB). *International Financial Reporting Standards (IFRS)*, 2023 Edition.
6. Karimov A.A., "Moliyaviy hisobot tahlili", Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
7. Qodirov M.R., "Xalqaro buxgalteriya hisobi va audit", Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
8. Alexander, D. & Nobes, C. *Financial Accounting: An International Introduction*. – Pearson Education, 2020.
9. Elliott, B. & Elliott, J. *Financial Accounting and Reporting*. – Pearson, 2021.
10. Kieso, D., Weygandt, J., & Warfield, T. *Intermediate Accounting (IFRS Edition)*. – Wiley, 2022.
11. Needles, B. E., Powers, M., & Crosson, S. *Principles of Accounting*. – Cengage Learning, 2019.
12. IFAC (International Federation of Accountants). *Handbook of International Public Sector Accounting Standards*. – 2023 Edition.
13. PwC (PricewaterhouseCoopers). *IFRS Manual of Accounting*. – 2022 Edition.

MINTAQAVIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA KICHIK BIZNES BYUDJETLASHTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI

Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o'g'li
Namangan davlat texnika universitet
Buxgalteriya hisobi kafedrasi o'qituvchisi(mustaqil tadqiqotchi)

Anotatsiya: Mazkur maqolada mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda kichik biznes subyektlarining byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Unda mavjud byudjet jarayonining holati, moliyaviy rejalashtirishdagi muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari tahlil qilingan. Kichik biznes faoliyatida samarali byudjetlashtirish mexanizmlarini joriy etish orqali resurslardan oqilona foydalanish, rentabellikni oshirish hamda hududiy iqtisodiy barqarorlikni

ta'minlashning nazariy va amaliy asoslari ishlab chiqilgan. Shuningdek, maqolada xalqaro tajribalar asosida byudjet boshqaruvining ilg'or yondashuvlari ham o'rganilgan.

Kalit so'zlar: kichik biznes, byudjetlashtirish, mintaqaviy rivojlanish, iqtisodiy barqarorlik, moliyaviy rejalashtirish, resurslardan foydalanish, samaradorlik, boshqaruv tizimi, innovatsion yondashuv, xalqaro tajriba.

Bugungi kunda mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning barqarorligi ko'p jihatdan kichik biznes subyektlarining samarali faoliyatiga bog'liq. Kichik biznes iqtisodiyotning eng faol va moslashuvchan qismi sifatida yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish va hududiy ishlab chiqarish salohiyatini kengaytirishda muhim o'rin tutadi. Shu bois, ularning moliyaviy boshqaruvi, xususan byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Byudjetlashtirish tizimi kichik biznes korxonalarining moliyaviy oqimlarini rejalashtirish, nazorat qilish va tahlil etishda asosiy vosita hisoblanadi. U ishlab chiqarish jarayonidagi xarajatlarni optimallashtirish, resurslardan oqilona foydalanish va foydani oshirish imkonini beradi[1]. Ammo amaliyotda kichik biznesda byudjetlashtirish mexanizmlari yetarli darajada shakllanmagan, natijada ko'plab korxonalarda moliyaviy barqarorlik past darajada qolmoqda.

Shu nuqtai nazardan, kichik biznes subyektlarida byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish mintaqaviy iqtisodiyotning barqaror o'sishini ta'minlashning muhim omili sifatida qaraladi. Bu borada ilg'or xalqaro tajribalarni o'rganish, zamonaviy boshqaruv uslublarini joriy etish va raqamli texnologiyalarni moliyaviy rejalashtirish jarayonlariga tatbiq etish alohida ahamiyat kasb etadi.

Mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayverlaridan biri — kichik biznes subyektlarining moliyaviy mustaqilligi va barqaror faoliyat yuritish qobiliyatidir. Shu bois, ularning byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish mintaqaning iqtisodiy salohiyatini oshirish bilan bevosita bog'liq[2].

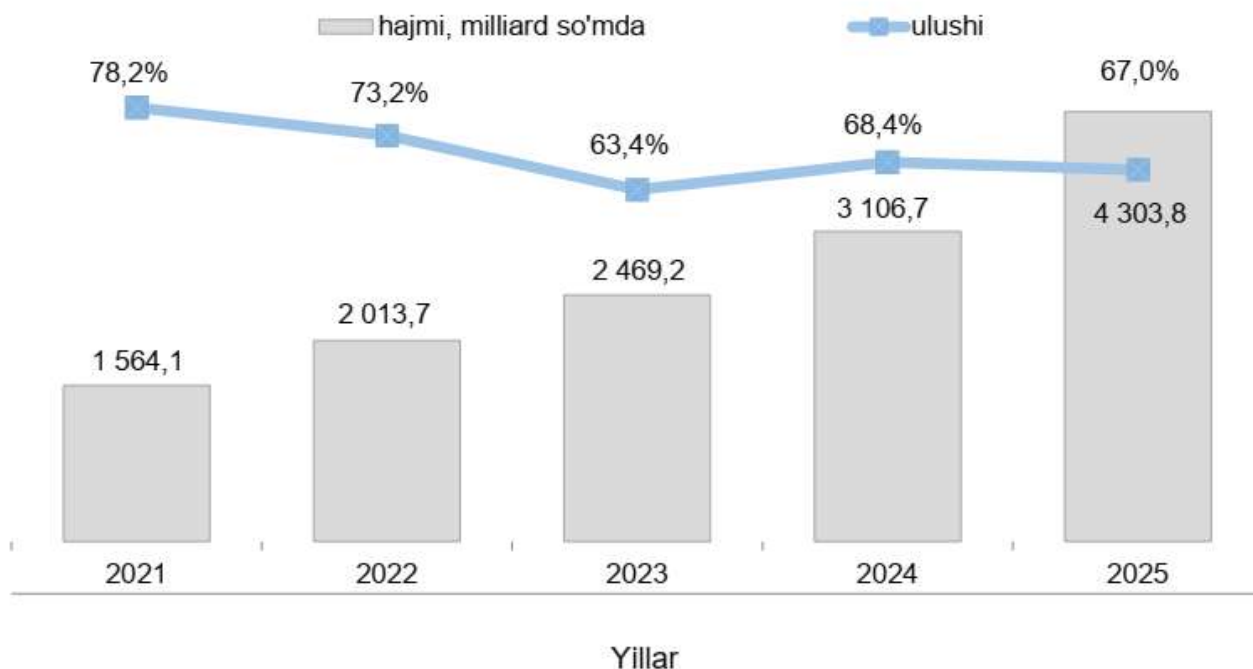
Byudjetlashtirish – bu korxonaning moliyaviy va ishlab chiqarish faoliyatini rejalashtirish, xarajatlar va daromadlarni oldindan prognozlash tizimidir. Kichik biznes uchun bu jarayon:

- moliyaviy intizomni mustahkamlash;
- xarajatlarni nazorat qilish;
- foyda me'yori va pul oqimlarini aniqlash;
- boshqaruv qarorlarini asoslash imkonini beradi.

Kichik biznes korxonalari ko'pincha tez o'zgaruvchan bozor sharoitlarida faoliyat yuritadi. Shu sababli, moslashuvchan byudjet tizimi ularning muvaffaqiyat kalitidir.

O'zbekistonning ko'plab hududlarida kichik biznes subyektlari byudjetlashtirishni faqat soliq hisobotlari darajasida amalga oshirmoqda. Bunda strategik moliyaviy rejalashtirish, byudjet turlari (operatsion, investitsion, naqd pul byudjeti) o'rtasidagi bog'liqlik yetarlicha ta'minlanmagan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, kichik korxonalar moliyaviy oqimlarni prognozlashda statistik ma'lumotlardan kam foydalanadi, bu esa ularning foydalilik darajasini pasaytiradi.

1-rasmda keltirilgan ma'lumotlar mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishda kichik biznesning roli va byudjetlashtirish tizimining ahamiyatini yoritadi. 1-rasmdan ko'rinib turibdiki, kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmi va jami investitsiya tarkibidagi ulushi so'nggi yillarda izchil o'sib bormoqda. Bu holat kichik biznes subyektlarining moliyaviy mustaqilligi va faoliyatini barqarorlashtirish salohiyatini oshirayotganini ko'rsatadi[3]. Shu bilan birga, byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish orqali ular resurslardan oqilona foydalanish, xarajatlarni nazorat qilish va hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkoniga ega bo'lmoqda. Natijada, kichik biznesning investitsiyaviy faolligi va moliyaviy boshqaruvdagi samaradorligi mintaqaviy iqtisodiy o'sishning muhim drayveriga aylanadi.

1-rasm: Kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiya hajmi va jami hajmidagi ulushi dinamikasi

2025- yil yanvar-mart oylarida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o'zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 4 303,8 mlrd so'mni yoki umumiy hajmidagi ulushi 67,0 % ni tashkil etdi. O'sish sur'ati 2024- yil yanvar-mart oylariga nisbatan 138,5 % ni tashkil qildi.

Hududlar kesimida kichik tadbirkorlik subyektlarining jami asosiy kapitalga kiritilgan investitsiyalar hajmidagi eng yuqori ulushi Oltiariq tumani (93,0 %), Beshariq tumani (92,8 %), Marg'ilon shahar (92,3 %) va Qo'qon shahar (92,5 %) shahar va tumanlarga to'g'ri keldi. Ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etgan hududlarda byudjet boshqaruvi samaradorligi yuqori.

Kichik biznesda byudjetlashtirish tizimini rivojlantirish quyidagi yo'nalishlar orqali amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

- Integratsiyalashgan axborot tizimlarini joriy etish – byudjet ma'lumotlarini yagona platformada shakllantirish va tahlil qilish imkonini beradi.
- Normativ bazani yangilash – kichik biznes uchun soddalashtirilgan, ammo natijadorlikka yo'naltirilgan byudjet shakllarini ishlab chiqish.
- Kadrlar malakasini oshirish – buxgalterlar va menejerlar uchun byudjet tahlili, prognozlash, risk boshqaruvi bo'yicha treninglar o'tkazish.
- Raqamli byudjetlashtirishni kengaytirish – onlayn dasturlar va sun'iy intellekt asosida xarajatlarni prognozlash tizimlarini joriy etish.
- Xalqaro tajribalarni moslashtirish – masalan, Yevropa Ittifoqi davlatlarida qo'llanilayotgan "zero-based budgeting" uslubini kichik biznes sharoitiga moslashtirish[4].

Takomillashgan byudjet tizimi quyidagi natijalarga olib keladi:

- korxona xarajatlarini 10–15% gacha kamaytirish;
- moliyaviy intizomni kuchaytirish;
- foydalilik darajasini oshirish;
- mintaqaviy iqtisodiy o'sishga turtki berish.

Amaliy natijalar shuni ko'rsatadiki, byudjetlashtirishni tizimli joriy etgan korxonalar raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshirgan. Shu sababli, kichik biznes uchun bu jarayon nafaqat ichki boshqaruv vositasi, balki mintaqaviy iqtisodiy siyosatning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi[5].

Kichik biznes subyektlarida byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni jadallashtirishda muhim o'rin tutadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab hududlarda byudjet jarayonlari hali to'liq shakllanmagan, rejalashtirish va nazorat mexanizmlari esa yetarlicha

samarali emas. Shu sababli kichik biznes uchun moslashuvchan, raqamli texnologiyalarga asoslangan byudjetlashtirish modeli ishlab chiqish zarur.

Takomillashtirilgan byudjet tizimi:

- moliyaviy oqimlarni real vaqt rejimida boshqarish;
- xarajatlar va daromadlarni aniq prognozlash;
- foyda me'yori va rentabellikni oshirish;
- hududiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash imkonini beradi.

Shuningdek, xalqaro tajribani mahalliy sharoitga moslashtirish, malakali mutaxassislar tayyorlash va axborot texnologiyalarini keng joriy etish kichik biznes moliyaviy boshqaruvining yangi bosqichini shakllantiradi. Natijada byudjetlashtirish tizimi korxona barqarorligini oshirish bilan birga mintaqaviy iqtisodiy o'sishning muhim drayveriga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati

1. Rahimov M. Kichik biznesda moliyaviy boshqaruvni takomillashtirish yo'nalishlari. TDIU Ilmiy axborotlari, Toshkent, 2023.
2. Jo'raev I. Byudjetlashtirish tizimining kichik korxonalarda qo'llanilishi. Iqtisodiyot va innovatsiya jurnali, 2024, №2.
3. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. "Kichik biznes va tadbirkorlik" bo'yicha ochiq ma'lumotlar. Toshkent, 2024.
4. OECD. Insights on the Business Climate in Uzbekistan. Paris: OECD Publishing, 2023.
5. Asian Development Bank (ADB). Asia SME Monitor – Uzbekistan, 2024. Manila: ADB.

RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH VA TARTIBGA SOLISH AMALIYOTI TAHLILI

Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich
Termiz davlat universiteti o'qituvchisi
E-mail: jaloliddin@tersu.uz

Annotatsiya: Maqolada tizimli Rivojlanayotgan mamlakatlarda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash va ularni tartibga solishga oid yondashuvlarni ko'rib chiqamiz. Tizimli ahamiyatga molik banklar faoliyati nazariy jihatdan o'rganilgan. Xususan, iqtisodchi olimlarning mazkur masala yuzasidan bildirgan fikrlari va ilmiy tadqiqotlari o'rganilgan. Shu bilan birga, eng asosiy urg'u rivojlanayotgan mamlakatlar tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash va tartibga solish amaliyoti tahliliga qaratilgan. Jumladan, Gonkong, Singapur, Pokiston, va tahliliy ma'lumotlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Rivojlanayotgan mamlakatlar tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash va tartibga solish amaliyoti tahlili, baholash ko'rsatkichlari, Bazel qo'mitasi.

Kirish

"Tizimli ahamiyatga molik banklar" moliya-kredit sohasida moliyaviy tizimning barqarorligi va mustahkamligi uchun alohida ahamiyatga ega bo'lgan banklarga nisbatan qo'llaniladigan atamadir.

Ushbu banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolar yoki muvaffaqiyatsizliklar butun mamlakat iqtisodiyotiga, hatto jahon iqtisodiyotiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Odatda tizimli ahamiyatga molik banklarning mazmuni turli mezonlarni o'z ichiga oladi, masalan, aktivlar hajmi, xalqaro moliya bozorlarga ta'siri, bankning boshqa moliya institutlari bilan aloqalari va boshqalar. Nazorat qiluvchi organlar va xalqaro tashkilotlar inqirozlarning oldini olish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida banklarning kapitali, likvidligi va risklarni boshqarishga qo'shimcha talablarni belgilash uchun tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxatini shakllantirib boradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Tizimli ahamiyatga molik banklar shunchalik katta va muhim ahamiyatga egaki, ularning faoliyati va holati butun moliya tizimining sog'lomligi uchun ahamiyatli bo'ladi. Ekspertlar va shu soha mutaxassislari "tizimli ahamiyatga molik banklar" ni moliyaviy tizimning barqarorligida

strategik rol o'ynaydigan asosiy moliyaviy subyektlar sifatida qarashadi. Ushbu banklar ko'pincha moliyaviy infratuzilmaning "ustunlari" hisoblanadi va ularning barqarorligi iqtisodiyotning umumiy farovonligi uchun muhimdir.

"Tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlashga yondashuvlarni ishlab chiqish maqsadida Bank nazorati bo'yicha Bazal qo'mitasi "Global tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlashga asoslanib, 2012-yil oktyabrda "Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash bo'yicha yondashuvlari hujjatni chiqdi.[1] Ushbu hujjatga muvofiq, tizimli ahamiyatga molik banklarni baholashda yuqorida muhokama qilingan omillar hisobga olinadi, xalqaro (transchegaraviy) faoliyat esa bundan mustasno, chunki Bank nazorati bo'yicha Bazal qo'mitasiga ko'ra, "Milliy tizimli ahamiyatga molik banklar"ni aniqlash metodologiyasi, birinchi navbatda bankrotlikning milliy iqtisodiyotga ta'sirini baholashni aks ettirishi kerak. [2]

M.Ivanich-Drozdovskaning tadqiqotlariga ko'ra, tizimli ahamiyatga molik bank quyidagi xususiyatlarga ega bo'ladi: uning faoliyati butun dunyoga tarqalgan, balansida ham, balansdan tashqarida ham yirik aktivlari mavjud, u murakkab moliyaviy operatsiyalarni amalga oshiradi (misol uchun, hosilaviy qimmatli qog'ozlar bo'yicha), shuningdek, uning qimmatli qog'ozlarini fond birjasida sotish ham yo'lga qo'yilgan[3].

V. Acharia va T. Yorulmazer banklar o'rtasidagi o'zaro bog'liqliklarni tizimli ahamiyatga molik banklarni mezoni sifatida ajratib ko'rsatadilar — masalan, banklar banklararo bozorda bir-biriga qattiq bog'langan bo'lsa. Tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashda mualliflar milliy va global darajada ham tahlil o'tkazish zarurligini ta'kidlaydilar [4].

X. Elsinger, A. Legar va M. Sammer tomonidan Avstriya banklari namunasida o'tkazilgan tadqiqotda bank tizimining tizimli barqarorligini baholash uchun yangi yondashuv taklif qilingan. Mualliflar asosiy tizimli risklar manbai bu banklar portfellarining o'xshashligi ekanligini aniqlashdi. Kichik banklar ham bir xil balanslarga ega bo'lsa, tizimli ahamiyatga molik banklar bo'lishlari mumkin[5].

Tadqiqot metodologiyasi

2011-yil noyabrda Bank nazorati bo'yicha Bazal qo'mitasi "Rivojlanayotgan mamlakatlar tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash [6] bo'yicha birinchi xalqaro hujjatni tayyorladi. Mazkur "Rivojlanayotgan mamlakatlar tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyasi hujjatida 4 ta toifada 8 ta umumiy ko'rsatkichlar bo'yicha navbatdagi jadvaldagi ma'lumot orqali skoring baholash olib boriladi.

1- jadval

Gonkong tizimli ahamiyatga molik banklar aniqlash miqdor ko'rsatkichlari[7].

№	Ko'rsatkichlar	Miqdor indikatorlari		Indikatorning ulushi, foizda
1.	Xajm	Yalpi aktivlar		40,00
2.	O'zaro aloqadorlik	Bank tizimi bilan o'zaro aloqadorlik	Tijorat banklariga talablar	6,25
			Tijorat banklari majburiyatlari	6,25
		Moliya tizimi bilan o'zaro aloqadorlik	Moliya tizimiga berilgan kreditlar	12,5
3.	Kredit tashkilotining o'zaro almashinuvchanligi / infratuzilmasi	Mijozlar depozitlari bo'yicha bozor ulushi		12,5
		Mijozlarga berilgan kreditlar bo'yicha bozor ulushi		12,5
4.	Murakkablik	Birjadan tashqari derivativlar xajmi		10,00

Identifikatsiya jarayoni ortiqcha mexanik tus olmasligi uchun, Gonkong Moliyaviy boshqaruvi "nazorat xulosasi" dan foydalanishi mumkin. Buning sababi, ayrim samarali indikatorlar tizimli ahamiyatga moliklikni baholashda miqdoriy xarakterga ega emas va ularni raqamli yondashuv orqali aniq belgilab bo'lmaydi. "Nazoratchi xulosasi"ni asoslash maqsadida regulyator Gonkongda

tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlashda inobatga olinishi mumkin bo'lgan sifat ko'rsatkichlarining taxminiy ro'yxatini belgilagan.

Gonkongda quyidagi sifat ko'rsatkichlar qo'llaniladi:

- biznes faoliyatining kutilgan kengayishi/qisqarishi;
- kutilgan qo'shilish yoki sotib olish jarayonlari;
- bank har qanday to'lov yoki kliring tizimi uchun hisob-kitob muassasasi hisoblanishi;
- Gonkongdagi chakana bank tarmog'ining hajmi;
- xorijiy filiallar soni;
- Gonkong valyuta savdo bozoridagi bank ulushi;
- Gonkong dollarida chiqarilgan obligatsiyalar bozoridagi ulushi;
- bank tomonidan quyidagi xizmatlarni ko'rsatish: sug'urta, brokerlik, fbyucherslar savdosi,

kafillik;

- balansdan tashqari aktivlar hajmi;
- qaror qabul qilish markazining Gonkongdan tashqarida joylashganligi.

Miqdoriy ko'rsatkichlar esa yakuniy baholashga belgilangan vazn koeffitsiyentlari bilan kiritiladi. Sifat ko'rsatkichlar ta'sirini esa regulyator belgilaydi. Agar tijorat bankida belgilangan sifat ko'rsatkichlar mavjud bo'lsa, unda miqdoriy baholash natijalari bilan birgalikda u milliy darajada muhim bank sifatida tasniflanishi mumkin.

Gonkongda tizimli ahamiyatga molik banklarni tartibga solish differensial yondashuvga asoslanadi. Bankning tizimli ahamiyatga moliklik darajasiga qarab ular 5 ta guruhga ajratiladi. Har bir guruh uchun asosiy kapitalga qo'shimcha talablar belgilangan bo'lib, u 1% dan 3,5% gacha bo'ladi.

Bundan tashqari, bank tizimli ahamiyatga molik bank sifatida tasniflash mezonini har 3 yilda iqtisodiy sharoitdan kelib chiqib qayta ko'rib chiqilishi mumkin. 2.13-jadvalda 2024 yil 1 yanvar holatiga Gonkong Moliyaviy boshqaruvi tomonidan belgilangan tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxati va ular uchun belgilangan kapital qo'shimcha talablari keltirilgan.

2-jadval

Gonkong tizimli ahamiyatga molik banklari ro'yxati

№	Guruhlar	Banklar nomi	Tizimli ahamiyatga molik banklar kapitaliga qo'shimchalar, foizda
	V	-	3.5
	IV	<i>The Hongkong and Shanghai Banking Corporation Limited anking Corporation Limited</i>	2.5
	III	-	2.0
	II	<i>Bank of China (Hong Kong) Limited Standard Chartered Bank (Hong Kong) Limited</i>	1.5
	I	<i>Hang Seng Bank Limited Industrial and Commercial Bank of China (Asia) Limited</i>	1.0

1 va 2 jadval ma'lumotlarini tahlil qilish natijasida bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi tomonidan Rivojlanayotgan mamlakatlarda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash metodologiyalarini keltirilgan. Shu bilan birga, davlatlar Bazel qo'mitasi tavsiyalaridan kelib chiqqan holda Rivojlanayotgan mamlakatlarda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlaydi va ularga milliy nazorat qiluvchi organlar tomonidan qo'shimcha me'yorlar belgilash amaliyotini qo'llab keladi.

Tahlil va natijalar

Singapur Moliya-kredit boshqarmasi milliy tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash hamda ularni moliya tizimiga keltirishi mumkin bo'lgan xavflarni minimallashtirish uchun o'z yondashuvini taklif etgan[9].

3-jadval

Singapur tizimli ahamiyatga molik aniqlash ko'rsatkichlari [10].

№	Кўрсаткичлар	Индикатор
1.	Хажм	Bank tizimidagi aktivlar ulushi
		Nobank kredit tashkilotlari depozitlar ulushi
		Rezidentlarning nobank kredit tashkilotlari depozitlaridagi ulushi
		250 ming dollardan kam yoki unga teng mablag'i bo'lgan omonatchilar soni
2.	O'zaro aloqadorlik	Banklararo tizimning tarmoqli tahlili
		Banklarga bo'lgan talablardagi ulush
		Banklardan olingan qarzlardagi ulush
3.	O'zaro almashinuvchanlik	MEPS транзакцияларидаги улуш
		Активларни ишончли бошқаришдаги улуш
		Фонд бозоридаги андеррайтинг ҳажмидаги улуш
		Birjadan tashqari derivativlarning yalpi qiymatidagi ulush
4.	Murakkablik	Bankning bank guruhi va milliy moliyaviy tizim doirasidagi roli: • yurisdiksiyalar soni; • filiallar (bo'limlar) soni; • kapital va likvidlikni boshqarish markazining joylashuvi

Har bir tizimli ahamiyatga molik bank guruhi uchun regulyator tomonidan tegishli nazorat choralari, shuningdek, kapital va likvidlikka bo'lgan oshirilgan talablar belgilangan (3-jadvalda keltirilgan).

Tizimli ahamiyatga moliklikni baholash har yili amalga oshiriladi. Bankni milliy darajada tizimli ahamiyatga molik banklar ro'yxatiga kiritishdan oldin esa ikki yillik kuzatuv davri nazarda tutilgan.

5-jadval

Singapur tizimli ahamiyatga molik banklar kapitali va likvidligiga talablar [11].

№	Guruhlar	1-darajali kapital qo'shimchalar, foizda	Qisqa muddatli likvidlik ko'rsatkichi, foizda	Nazorat amallari
1.	Mamlakat ichida ro'yxatdan o'tgan bank guruhlari	2	100	a) qisqa muddatli likvidlik koeffitsiyentiga oshirilgan talab; b) bank yo'qotishlarini qoplash bo'yicha yuqori talablar; c) moliyaviy barqarorlikni tiklash rejasi; d) axborot oshkor qilish bo'yicha kuchaytirilgan talablar; e) samarali xatarlar boshqaruvi
2.	Xorijiy bank guruhlari	2	50	a) qo'shimcha axborot oshkor qilish; b) samarali xatarlar boshqaruvi; c) qisqa muddatli likvidlik koeffitsiyentiga oshirilgan talab; d) moliyaviy barqarorlikni tiklash rejasi
3.	Xorijiy bank filiallari	2	100	Chakana sektorda sezilarli mavqega ega bo'lgan filiallar uchun chakana operatsiyalarga qo'yiladigan talablar

Agar bank chakana kreditlash bozorida sezilarli ulushga ega bo'lsa, u ham milliy darajada tizimli ahamiyatga molik bank sifatida e'tirof etiladi. Regulyator bankni shunday hisoblaydi, agar u quyidagi ikki shartga javob bersa:

- rezident bo'lmagan shaxslar depozitlari ulushi bankdagi jami depozitlar hajmining 3%dan ko'prog'ini tashkil etsa;
- bankda 250 ming AQSH dollarigacha hisobga ega 150 mingdan ortiq omonatchi mablag' saqlasa.

Singapurda 2023 yilda regulyator tomonidan tizimli ahamiyatga molik deb topilgan banklar quyidagilar:

- DBS Bank;
- Oversea-Chinese Banking Corporation;
- United Overseas Bank;
- Citibank;
- Malayan Banking Berhad;
- Standard Chartered Bank;
- The Hongkong and Shanghai Banking Corporation.

Yuqorida bayon etilganlardan xulosa qilish mumkinki, taraqqiyotdagi mamlakatlarda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash va tartibga solishda qo'llaniladigan yondashuvlar Bazal qo'mitasi taklif etgan me'yorlarga asoslangan bo'lsa-da, ular ancha xilma-xil va milliy xususiyatlarga yo'naltirilgan.

Xulosa va takliflar

Xulosa o'rnida, tijorat banklari moliyaviy barqarorligini baholash va mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri ekanligi barchamizga ma'lum. Shu bilan birga, yirik banklar moliyaviy qiyinchiliklar boshidan kechirishi "domino effekti" natijasida iqtisodiy subyektlarning faoliyati murakkablashuviga va iqtisodiy vaziyatning taranglashuviga, bu esa salbiy oqibatlarga olib kelishi ma'lum.

Shu bois, tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash, rivojlanayotgan mamlakatlarda tizimli ahamiyatga molik banklarni aniqlash va uning faoliyatini tartibga solish har qanday muammoli vaziyatlarni oldini oladi. Barcha davlatlarning nazorat qiluvchi organlari tizimli ahamiyatga molik banklar uchun qo'shimcha iqtisodiy me'yorlar belgilashi va ular faoliyatining barqarorligini ta'minlash muhim masalalardan biri hisoblanadi. Buning uchun doimiy ravishda xorijiy davlatlar tajribasini o'rganib borish, shu bilan birga bank nazorati bo'yicha xalqaro Bazal qo'mitasi tavsiyalarini amalga oshirib borish turli murakkab vaziyatlarni oldini olishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. A framework for dealing with domestic systemically important banks. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs233.pdf>
2. A framework for dealing with domestic systemically important banks. Principle 5. Pp. 3, 6.
3. Iwanicz – Drozdowska, M. Global systemically important banks – How to identify and regulate them? / M. Iwanicz – Drozdowska // Journal of Economics & Management. – 2014. – Volume 18. – P. 146–158.
4. Acharya, V. Too Many to Fail - An Analysis of Time-inconsistency in Bank Closure Policies / V. Acharya, T. Yorulmazer // Journal of financial intermediation. – 2007. – № 319. – P. 1-31.
5. Elsinger, H. Risk assessment for banking systems / H. Elsinger, A. Lehar, M. Summer // Management science. – 2006. – № 9. Volume 52. – P. 1301-1314. – ISSN 0025-1909
6. Global systemically important banks: assessment methodology and the additional loss absorbency requirement. URL: <https://www.bis.org/publ/bcbs207.pdf>
7. Сучкова, Е.О. Об идентификации системно значимых банков на национальном уровне / Е.О. Сучкова // Деньги и кредит. – 2017. – № 4. – С. 54-61. – ISSN 0130-3090 асосида тайёрланди

8. Authorized institutions designated as D-SIBs as of 1 January 2024 and associated HLA requirements / Hong Kong Monetary Authority : official website. – 2024. – January асосида тайрланди

9. Proposed Framework for Systemically Important Banks in Singapore / Monetary Authority of Singapore

10. Proposed Framework for Systemically Important Banks in Singapore / Monetary Authority of Singapore асосида тайрланди.

11. MEPS – бу Сингапурдаги электрон ҳисоб-китоб тизими — *Monetary Authority of Singapore Electronic Payment System*

ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ОРҚАЛИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАОМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Шеров А.

Бухгалтерия ҳисоби ва статистика кафедраси катта ўқитувчиси

Ўзбекистонда рақамли банк хизматларининг жадал ривожланиши молиявий барқарорликни таъминлашнинг энг муҳим омилларидан бири сифатида намоён бўлмоқда. Банкларни рақамлаштириш жараёни электрон пул, QR-тўловлар, онлайн платформалар ва реал вақтли мониторинг воситалари орқали банк рискларини камайтиради, транзакция самарадорлигини оширади ва молиявий операцияларнинг шаффофлигини таъминлайди. Илмий тадқиқотлар хусусий банкларда рақамлаштириш самарадорлиги юқорироқ эканини, давлат улуши катта бўлган тижорат банкларида эса рақамли инвестициялар капитал етарлилигига босим ўтказиши мумкинлигини кўрсатади. Бу эса рақамли трансформацияни банк ислохотлари билан уйғун равишда олиб боришни талаб қилади.

Рақобатнинг кучайиши банкларни инновацияга тезроқ мослашишга ундайди. Бироқ рақамлаштиришнинг дастлабки босқичларида операцион ва киберхавфсизлик рисклари ортади. Шу сабабли рақамли технологияларни жорий этишда рақобат муҳитини соғломлаштириш муҳим аҳамият касб этади. Рақамли тўловлар кенгайтирилиши аҳолининг банк хизматларидан фойдаланиш даражасини оширади, айниқса қишлоқ аҳолиси ва аёллар ўртасида молиявий инклюзивликни кучайтиради. Мобил банкинг, реал вақтли тўлов тизимлари ва рақамли идентификация каби ечимлар инклюзивликни янада кенгайтиришга хизмат қилади.

Рақамли банкингнинг энг муҳим афзалликларидан яна бири кредит рискларини реал вақтда мониторинг қилиш имкониятидир. Бу банкларга заиф кредитларни эрта аниқлаш ва кредит портфели сифатини яхшилаш имконини беради. Марказий банк рақамли молия хизматларини ривожлантиришда муҳим роль ўйнайди. Инновация ва барқарорлик мувозанатини сақлаш мақсадида регулятор махсус синов майдонлари, рақамли хизматларни синовдан ўтказиш механизмлари ва аниқ норматив база шакллантирилиши талаб этилади.

Рақамлаштириш жараёни киберхавфсизлик муаммоларини ҳам кучайтиради. Ахборот муҳофазаси, вирусларга қарши тизимлар, киберхужумларни бартараф этиш механизмлари ва рақамли саводхонликни ошириш молиявий барқарорликка эришишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Айниқса қишлоқ ҳудудларида рақамли инфратузилманинг етарли эмаслиги банк хизматларига кириш имкониятини чеклайди. Мобил банкинг, интернет банкинг ва паст интернет шароитида ишлайдиган ечимлар ушбу муаммоларни бартараф этишга ёрдам беради.

Аҳоли ва банк ходимларини рақамли кўникмаларга ўқитиш, анъанавий банк хизматларини рақамли хизматлар билан интеграция қилиш, ИТ инфратузилмани модернизация қилиш банк самарадорлигини ошириб, рақамли трансформацияни жадаллаштиради. Келгусида Марказий банк рақамли валютани жорий этиш масаласи ҳам долзарб бўлиб бормоқда. Бу технология молиявий инклюзивликни кенгайтириш имкониятини берса-да, банк ликвидлигига таъсир кўрсатиши мумкинлиги сабабли эҳтиёткорлик билан жорий этилиши лозим.

Рақамли молиявий хизматларни амалиётга жорий этишда устувор йўналишлар сифатида инновацияларни назоратда синовдан ўтказиш, рақамли саводхонликни ошириш, ҳудудий инфратузилмага инвестицияларни қўпайтириш, кредит рискларини мониторинг қилишни такомиллаштириш ва киберхавфсизлик тизимларини доимий равишда мустаҳкамлаб бориш белгиланади. Мазкур йўналишларни босқичма-босқич амалга ошириш рақамли банкингнинг имкониятларини кенгайтириш, банк тизими барқарорлигини таъминлаш ва аҳолининг молиявий хизматлардан фойдаланиш даражасини янада оширишга хизмат қилади.

Хулоса

Ўзбекистонда рақамли банкинг молиявий барқарорликка эришишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Рақамлаштириш орқали банклар самарадорлиги ошади, рисклар камаёди, кредит портфеллари яхшиланади, инклюзивлик кенгаяди. Бироқ киберхавфсизлик, капитал етарлилиги, норматив база ва рақамли саводхонлик каби муаммолар тизимли ечим талаб қилади.

5-SHO‘BA. HUDUDLAR BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YO‘NALISHLARI

ВОЗОБНОВЛЯЕМЫЕ РЕСУРСЫ ОДНИМ ИЗ ГЛАВНЫХ ФАКТОРОВ РОСТА ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

М.А.Орипов к.э.н.,

доцент кафедры «Зелёной экономики и агробизнеса» БухГУ

Устойчивое развитие является главным приоритетным направлением гормонального формирования взаимоотношения человека с природой на современном этапе развития цивилизации. В обеспечении глобального устойчивого развития и рационального природопользования, а также охраны окружающей среды плодотворно подействовала принятая в 2015 году Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН, которая, установила 17 Целей устойчивого развития (ЦУР), как «Повестку дня в области устойчивого развития на период до 2030 года». Эти цели являются всеобщим призывом к действию для искоренения нищеты, защиты планеты и обеспечения процветания для всех людей к 2030 году²⁵⁵.

В свете реализации названной Резолюции Генеральной Ассамблеи ООН в Республики Узбекистан приняты Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 20.10.2018 г. № 84 «О мерах по реализации Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года», Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 21.02.2022 г. № 83 «О дополнительных мерах по ускорению реализации Национальных целей и задач в области устойчивого развития на период до 2030 года» и ряда других государственных стратегических документов и программ нацеленные на обеспечении устойчивого и социально- экономического развития страны на перспективу.

В частности, утвержденный указом Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158 Стратегии «Узбекистан-2030» 51-цель называется: «Переход к зеленой экономике, кардинальное повышение показателей использования возобновляемой энергии как ее основы» и содержит следующие показатели эффективности целей, которые будут достигнуты до 2030 года:

- доведение возобновляемых источников энергии до 25 тысяч мегаватт и доли в общем потреблении — до 40 процентов;
- развитие рынка «зеленых сертификатов» в промышленности и внедрение практики «экологической маркировки»;
- снижение расхода природного газа путем модернизации 3 тепловых электростанций мощностью 3 ГВт;
- внедрение системы оценки энергоэффективности (энергоаудита) квартир в многоэтажных домах;
- перевод городского общественного транспорта полностью на экологически чистое топливо;
- создание системы мониторинга, охватывающей все парниковые газы, в сфере изменения климата (MRV);
- сокращение парниковых газов относительно единицы ВВП на 30 процентов по сравнению с их уровнем в 2010 году²⁵⁶.

А совокупные перспективные меры, цель-задачи и приоритетные направления перехода Республики Узбекистан на «зелёную» экономику отражены в Постановлении Президента Республики Узбекистан ПП-4477 от 04.10.2019 года «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 -2030 годов». В

²⁵⁵ООН Резолюция, Генеральной Ассамблеей 25 сентября 2015 года. 70/1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года // <https://youthlib.mirea.ru/ru/reader/1647>

²⁵⁶Указ Президента Республики Узбекистан, от 11.09.2023 г. № УП-158 в О Стратегии «Узбекистан – 2030» <https://lex.uz/ru/docs/6600404#6605019>

качестве приоритетных направлений перехода на «зелёную» экономику намечены следующие:

- повышение энергоэффективности базовых отраслей экономики;
- диверсификацию потребления энергоресурсов и развитие использования возобновляемых источников энергии;
- адаптацию и смягчение последствий изменения климата, повышение эффективности использования природных ресурсов и сохранение природных экосистем;
- разработку финансовых и нефинансовых механизмов поддержки «зеленой» экономики;²⁵⁷

Словом, в Узбекистане осуществляются реальные меры и сделаны крупные шаги вперёд по развитию «зелёной» экономики и достижений национальных целей устойчивого развития. Особенно быстрее развивается производства энергии на базе возобновляемых источников, озеленение территорий страны, переработка бытовых и твёрдых отходов.

Так, по данным на 23 сентября, солнечные и ветряные станции Узбекистана в 2025 году выработали рекордные 8 миллиардов киловатт-часов электроэнергии. Предыдущий максимум был зафиксирован в августе - 7 миллиардов киловатт-часов. В стране функционируют 12 солнечных электростанций и пять ветропарков общей мощностью 4,6 тысячи мегаватт. Их работа позволила сэкономить 2,4 миллиарда кубометров природного газа и предотвратить выброс в атмосферу более 3,5 миллиона тонн вредных веществ. А согласно официальными данными в республике в 2024 году в структуре введенных новых мощностей электростанций 24,4 % составляет зелёная энергетика (рисунок-1).

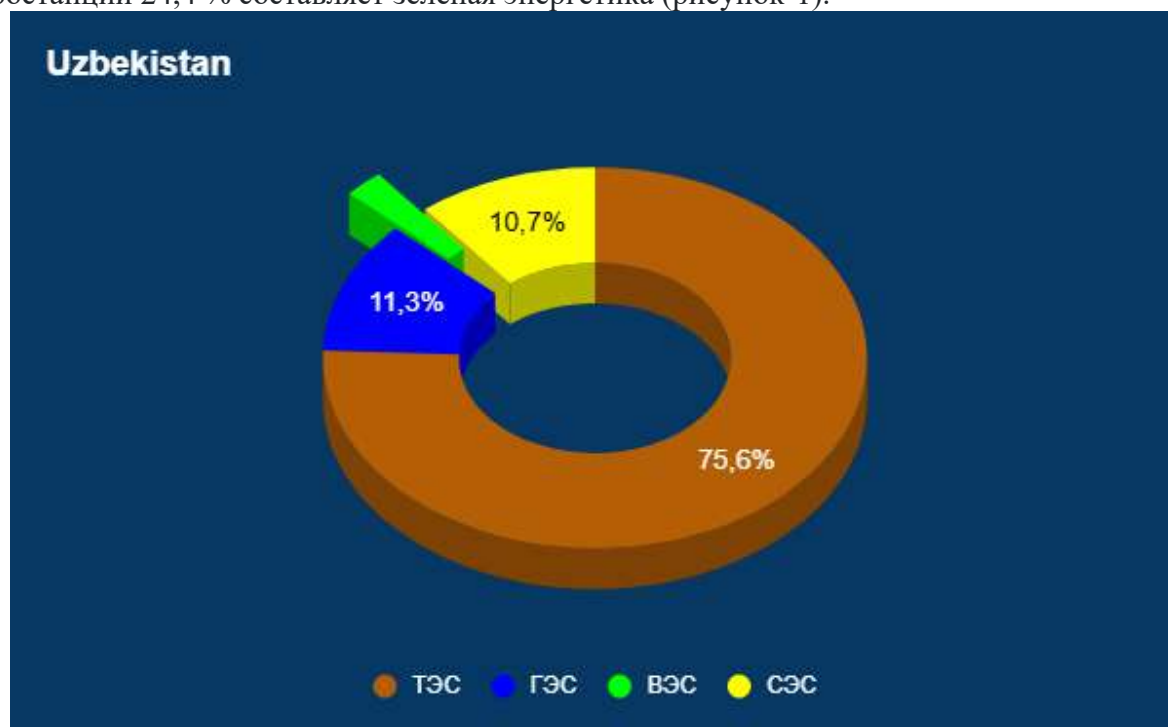

Рисунок-1. Структура установленной мощности электростанций Узбекистана по типам за 2024 год, МВт (%)²⁵⁸

С учетом всех источников зеленой энергии — гидро, солнечных и ветряных станций — с начала года по 23 сентября произведено 13,2 миллиарда киловатт-часов, что составляет 22% всей электроэнергии страны.²⁵⁹

Рост выпуска зелёной энергии в Узбекистане достигался за счет установления новых производственных мощностей в сфере использования возобновляемых источников энергии.

²⁵⁷ Постановление Президента Республики Узбекистан ПП-4477от 04.10.2019г. Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на «зеленую» экономику на период 2019 — 2030 годов // <https://lex.uz/docs/4539506>

²⁵⁸ Источник: <https://www.eeseaec.org/energetika-evrazii/energeticeskij-profil-uzbekistana>

²⁵⁹ Солнечные и ветряные станции Узбекистана установили рекорд выработки электроэнергии- <https://ipaknews.uz/ru/6032-solnecnye-i-vetrianые-stancii-uzbekistana-ustanovili-rekord-vyrabotki-elektroenergii>

Однако, в стране пока имеются огромные возможности наращивания производства электроэнергии в горных, предгорных и пустынных зонах за счет создания солнечной и ветровых электростанций. В данном аспекте можно использовать передовой опыт зарубежных стран. Например, Китай: «на Тибетском плато, на высоте почти 3 тысячи метров, можно увидеть солнечные панели, которые простираются до горизонта и занимают площадь, в семь раз превышающую площадь Манхэттена. Известно, что Китай строит огромную сеть предприятий по производству чистой энергии на Тибетском плато, которое является самым высоким в мире. Цель такого строительства - использовать яркий солнечный свет, низкие температуры и высоту для обеспечения дешевой возобновляемой энергией.»²⁶⁰

Также, для обеспечения снижения расходов на создания всех видов электростанций и ускорения темпов их строительства следует в нашей стране организовать выпуск оборудования и комплектующих деталей для электростанций.

Следует отметить, что в нашей стране пока далеко недостаточно используются и возможности Биоэкономики, которая с быстрыми темпами развивается в отдельных странах мира. Согласно Отчету «Финансирование устойчивой глобальной биоэкономики» на сегодняшний день объем мировой биоэкономики составляет \$4-5 трлн, а потенциал роста к 2050 году достигнет \$30 трлн. Национальные и региональные стратегии биоэкономики от таких стран, как Намибия и Южная Африка до Мексики и Бразилии, а также от Индии и Китая до Японии, ЕС и США, свидетельствуют о приверженности правительств использованию этого потенциала.²⁶¹

Таким образом, в перспективе использования потенциала зелёной экономики и биоэкономики придают новый импульс устойчивому развитию Узбекистана обеспечивая снижению нагрузку на окружающую среду и природные ресурсы страны.

QISHLOQ XO‘JALIGIDA SIRKULAR QIYMAT ZANJIRINI AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI

Turobova Hulkar Rustamovna

PhD, dotsent, Buxoro davlat universiteti

Zayniyev Diyor

Bioiqtisodiyot magistratura 1-kurs talabasi

Qiyमत zanjiri - bu xom ashyodan boshlab, tayyor mahsulotni iste'molchiga yetkazish va hatto sotuvdan keyingi xizmatgacha bo'lgan barcha jarayonlar zanjiri. Har bir bosqichda mahsulotga yangi **qiyमत** (narx, sifat, foyda) qo'shiladi.

Sirkulyar iqtisodiyot qiyमत zanjiri an'anaviy chiziqli modellarni qayta ishlatish, ta'mirlash, qayta ishlab chiqarish va qayta ishlash uchun dizayn kabi strategiyalar orqali mahsulot va materiallarni iloji boricha uzoq vaqt davomida ishlatishda saqlab turish orqali qayta belgilaydi. Bu "olish-tayyorlash-tasarruf etish" tizimidan chiqindilar va ifloslanishni minimallashtiradigan, resurslarni tejaydigan va dastlabki dizayndan tortib, umrining oxirigacha bo'lgan boshqaruv gacha bo'lgan butun ta'minot zanjiri bo'ylab hamkorlikni rivojlantiradigan tizimga o'tishni o'z ichiga oladi.

Gap shunchaki, mahsulotlarni manbadan mijozlar/iste'molchiga yetkazishadi. Biroq, bu jarayon hozirgi kunda xavf-xatarlarga to'la. Bugungi kunda siz iqlim o'zgarishi, materiallar tanqisligi, siyosiy beqarorlik, mahsulotlarning tobora murakkablashib borishi va iste'molchilarning kutganlari va boshqalar haqida o'ylashingiz kerak.

Natijada, yirik korxonalar mas'uliyatli ta'minot zanjirlariga ega ekanliklarini namoyish etish uchun tobora ko'proq bosim ostida. Bu omillarning barchasi mahsulotlar va qiyमत zanjirlari uchun sirkulyar iqtisodiyotga ehtiyojni va qayta ishlash va qayta ishlatishga ko'proq e'tibor qaratishni keltirib chiqarmoqda

²⁶⁰<https://www.unian.net/world/solnechnye-paneli-kitaya-v-nyet-obyasnil-dlya-chego-strana-masshtabno-stroit-takie-sooruzheniya-13158867.html>

²⁶¹ Глобальная биоэкономика - НАО "Международный центр зеленых технологий и инвестиционных проектов"-
<https://igitpc.org/2024/09/25/6760/>

Sirkulyar iqtisodiyotda qiymat zanjiriga hissa qo'shish, resurslarni iste'mol qilishni, chiqindilarni hosil qilishni va atrof-muhitga ta'sirini minimallashtirishga qaratilgan tizimda faol ishtirok etishni anglatadi, shu bilan birga materiallardan ularning butun hayot aylanishi davomida samarali foydalanish va qayta foydalanishni maksimal darajada oshiradi.

Chiziqli iqtisodiyotda mahsulotlar ishlab chiqariladi, ishlatiladi va keyin chiqindi sifatida yo'q qilinadi. Aksincha, sirkulyar iqtisodiyot mahsulotlar va materiallarni qayta ishlash, ta'mirlash, qayta ishlab chiqarish va almashish kabi turli strategiyalar orqali iloji boricha uzoq vaqt davomida foydalanishda saqlash orqali yanada barqaror yondashuvni targ'ib qiladi.

Sirkulyar iqtisodiyot qiymat zanjiriga hissa qo'shganingizda, siz halqani yopishga va resurslarning chiziqli oqimini kamaytirishga yordam beradigan faoliyat bilan shug'ullanasiz. Siz qanday hissa qo'shishingiz mumkinligi haqida bir nechta misollar:

Chidamlilik va qayta foydalanish uchun dizayn: Agar siz mahsulot dizayni yoki ishlab chiqish bilan shug'ullansangiz, uzoq muddatli, osongina ta'mirlanadigan va komponentlarni qayta ishlatish yoki qayta ishlash uchun qismlarga ajratish mumkin bo'lgan mahsulotlarni yaratishga e'tibor qaratishingiz mumkin.

Barqaror ta'minot zanjirlarini qo'llab-quvvatlash: Barqaror manbalarga, mas'uliyatli ishlab chiqarish amaliyotlariga va chiqindilarni kamaytirishga ustuvor ahamiyat beradigan kompaniyalardan mahsulot va xizmatlarni tanlash sirkulyar iqtisodiyotni oldinga siljitishga yordam beradi.

Chidamlilik va qayta foydalanish uchun dizayn: Agar siz mahsulot dizayni yoki ishlab chiqish bilan shug'ullansangiz, uzoq muddatli, oson ta'mirlanadigan va komponentlarni qayta ishlatish yoki qayta ishlash uchun qismlarga ajratish mumkin bo'lgan mahsulotlarni yaratishga e'tibor qaratishingiz mumkin.

Barqaror ta'minot zanjirlarini qo'llab-quvvatlash: Barqaror manbalarga, mas'uliyatli ishlab chiqarish amaliyotlariga va chiqindilarni kamaytirishga ustuvor ahamiyat beradigan kompaniyalardan mahsulot va xizmatlarni tanlash sirkulyar iqtisodiyotni oldinga siljitishga yordam beradi.

Hamkorlikda iste'mol qilish: Avtomobil almashish yoki hamkorlikdagi ish joylari kabi birgalikda foydalanish iqtisodiyotida ishtirok etish resurslardan samarali foydalanishni rag'batlantiradi va individual egalikka bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi.

Mahsulotning hayot aylanishini uzaytirish: Buyumlarni tashlab yuborish o'rniga, ularning ishlash muddatini uzaytirish yo'llarini o'rganishingiz mumkin. Bu shikastlangan mahsulotlarni ta'mirlash, ishlatilgan buyumlarni xayriya qilish yoki sotish yoki qayta ishlash va qayta ishlatish faoliyati bilan shug'ullanishni o'z ichiga olishi mumkin.

Sirkulyar biznes modellarini qabul qilish: Bizneslar mahsulotni qayta ishlatish va resurslar samaradorligini ta'kidlaydigan mahsulotni xizmat sifatida taklif qilish, lizing yoki obuna modellari kabi aylanma biznes modellariga o'tish orqali sirkulyar iqtisodiyotga hissa qo'shishlari mumkin.

Qayta ishlash tashabbuslarini amalga oshirish: Siz chiqindilarni to'g'ri ajratish, jamoangizda yoki ish joyingizda qayta ishlashni targ'ib qilish va qayta ishlangan materiallardan tayyorlangan mahsulotlarni sotib olish orqali qayta ishlash sa'y-harakatlarini qo'llab-quvvatlashingiz mumkin.

Innovatsiyaga investitsiya qilish: Yangi qayta ishlash texnologiyalari yoki muqobil materiallar kabi aylanma iqtisodiyot yechimlariga qaratilgan tadqiqot va ishlanmalarni qo'llab-quvvatlash sirkulyar iqtisodiyot qiymat zanjirini rivojlantirishga hissa qo'shishi mumkin.

Sirkulyar iqtisodiyot resurslardan foydalanish va qayta foydalanish usulimizni o'zgartirmoqda, chiqindilarni kamaytirmoqda va hayotimizni yanada barqaror yo'nalishga o'zgartirmoqda.

Resurslarni samarali ishlatish mexanizmlari
Qayta ishlash va qayta ishlatish mexanizmlari
Biznes modellari
Texnologik mexanizmlar
Iqtisodiy stimullar
Hamkorlik mexanizmlari
Ma'lumot va ta'lim

Manba: Muallif ishlanmasi

1-rasm. Sirkulyar iqtisodiyotda qiymat zanjirini amalga oshirish mexanizmlari.

Sirkulyar iqtisodiyotda qiymat zanjirini amalga oshirish mexanizmlari quyidagilardan iborat (1-rasmda):

1. Resurslarni samarali ishlatish mexanizmlari **demontaj qilish imkoniyati, qayta ishlanadigan materiallarni tanlash, toksik moddalardan voz kechish** ya'ni zararli kimyoviy moddalarni yo'q qilish, **energiya samaradorligiga erishish va kam energiya** talab qiladigan mahsulotlar yaratish tamoyillariga asoslanadi.

2. Qayta ishlash va qayta ishlatish mexanizmlari mahsulot hayot siklini uzaytirish ya'ni ta'mirlash, yangilash, qayta ishlash, chiqindilardan yanada qiymatli mahsulotlar yaratish, sanoat simbioz, bir korxonaning chiqindisi boshqasining xom ashyosi bo'lishi kabilarni nazarda tutadi.

3. Biznes modellari. "Mahsulot sifatida xizmat" (Product-as-a-Service): Sotish o'rniga ijaraga berish; resurslarni birgalikda foydalanish platformalari va qaytarib olish dasturlari: ishlatilgan mahsulotlarni qaytarib olish tizimi kiradi.

4. Texnologik mexanizmlariga qaqamli texnologiyalar ya'ni IoT, AI orqali resurslarni kuzatish va boshqarish, mahsulot shaffofligini ta'minlash, ilg'or qayta ishlash texnologiyalari ya'ni kimyoviy, biologik qayta ishlashlar kiradi.

5. Iqtisodiy stimullar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Yashil soliqlar: Chiqindilar uchun soliq, qayta ishlash uchun imtiyozlar.
- Subsidiyalar: Sirkulyar loyihalarni qo'llab-quvvatlash.
- Depozit tizimi: Qadoqlarni qaytarish uchun pul mukofoti.

6. Hamkorlik mexanizmlari sanoat korxonalari o'rtasida resurs almashish, davlat-xususiy sheriklik ya'ni Infrastruktura yaratish, ishlab chiqaruvchilar mas'uliyati: Mahsulot hayot siklining oxirigacha javobgarlik

7. Ma'lumot va ta'lim quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Iste'molchilarni xabardor qilish: Sirkulyar mahsulotlarni tanlashga undash
- Kadrlar tayyorlash: Sirkulyar iqtisodiyot bo'yicha mutaxassislar
- Standartlashtirish: Sertifikatlash va yorliqlar tizimi

Sirkulyar iqtisodiyotda muvaffaqiyat uchun bu mexanizmlarni kompleks ravishda qo'llash zarur. Bu nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham samarali bo'lib, yangi ish o'rinlari yaratadi va resurs xavfsizligini ta'minlaydi.

Qishloq xo'jaligida sirkulyar iqtisodning qiymat zanjirini ta'millashtirishning asosiy yo'llari:

1. Organik chiqindilarni qayta ishlash va kompostlash: qishloq xo'jaligi chiqindilari (o'simlik qoldiqlari, xayvon ozuqasi)ni kompostlab, organik o'g'it sifatida ishlatish; biogaz qurilmalari orqali chiqindilardan energiya olish.

2. Qayta ishlatiladigan suv resurslaridan foydalanish: yomg'ir suvini to'plash va sug'orishda ishlatish; ishlatilgan suvni qayta ishlash va qayta ishlatish.

3. Agroekologik usullarni joriy etish: organik qishloq xo'jaligini rivojlantirish; biologik xilma-xillikni saqlash.

4. Mahsulot sifati va saqlash unumdorligini oshirish: zararkunanda va kasalliklarga qarshi tabiiy usullarni qo'llash; saqlash va tarqatish tizimlarini takomillashtirish.

5. Loyihalash va axolining xabardorligini oshirish: mahsulotlarni eng kam chiqindi qoldiradigan tarzda loyihalash; iste'molchilarni ekologik tarzda ishlab chiqarilgan mahsulotlarni sotib olishga o'rgatish.

6. Hamkorlik va lokal iqtisodiy tizimlarni rivojlantirish: mahalliy ishlab chiqaruvchilar va iste'molchilar o'rtasidagi aloqalarni kuchaytirish; qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlash korxonalarini barpo etish.

Bu yo'naltirishlar orqali qishloq xo'jaligi soxasida sirkulyar iqtisodning qiymat zanjirini ta'millashtirish mumkin bo'ladi.

Qishloq xo'jaligida sirkulyar iqtisodning qiymat zanjirini joriy etish va rivojlantirish nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlash, balki resurslar samaradorligini oshirish va iqtisodiy foydani maksimal darajada oshirish imkoniyatini beradi. Sirkulyar iqtisod an'anaviy chiziqli modelni "olish–tayyorlash–chiqindiga aylantirish" tamoyilidan "yaratish–ishlatish–qayta ishlatish–tiklash" tamoyiliga asoslangan tizimga o'tkazishni nazarda tutadi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, qishloq xo'jaligida sirkulyar qadriyat zanjirini amalga oshirishning asosiy mexanizmlari quyidagilardan iborat:

1. **Resurslarni samarali boshqarish** – energiya va suv tejovchi texnologiyalardan foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash va kompostlash orqali organik o'g'it va biogaz olish.

2. **Agroekologik yondashuv** – organik qishloq xo'jaligi, biologik xilma-xillikni saqlash, tabiiy zararkunandalarga qarshi kurashish usullari.

3. **Innovatsion biznes modellari** – "mahsulot sifatida xizmat", lizing, obuna tizimlari, resurslarni ulashish platformalari.

4. **Texnologik va iqtisodiy rag'batlantirish** – sun'iy intellekt, Internet of Things, yashil soliqlar, subsidiyalar, depozit tizimlari.

5. **Hamkorlik va ma'lumotlarni ulashish** – sanoat simbiozi, davlat-xususiy sheriklik, iste'molchilarni o'qitish va xabardor qilish.

Sirkulyar iqtisodning qiymat zanjirini qishloq xo'jaligiga tatbiq etish orqali chiqindilar miqdorini sezilarli darajada kamaytirish, resurslarni qayta tiklash, energiya va suv sarfini optimallashtirish, shu bilan birga mahsulot sifati va raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Bu nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham barqaror rivojlanishga xizmat qiladi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, qishloq xo'jaligida sirkulyar iqtisodni joriy etish – bu zamonaviy ekologik va iqtisodiy talablarga mos keladigan, resurslar samaradorligi va atrof-muhitni muhofaza qilishni uyg'unlashtirgan istiqbolli yo'nalishdir.

BUXORO VILOYATIDA BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI ASRASH: IQTISODIY TAHLIL VA USTUVOR YO'NALISHLAR

Ro'ziyev Sobirjon Samatovich

Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrasida katta o'qituvchisi, i.f.n.

Buxoro davlat universiteti

Email: s.s.ruzyev@buxdu.uz

Annotatsiya: Ushbu maqolada Buxoro viloyatidagi biologik xilma-xillik holati, unga tahdid soluvchi omillar hamda mavjud resurslarni iqtisodiy baholash asosida muhofaza qilish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqotda suv tanqisligi, iqlim o'zgarishi va qurg'oqchilik kabi omillarning ekotizimlarga ta'siri, shuningdek, "Jayron" pitomnigi, Qizilqum qo'riqxonasi va Qorako'l ko'li kabi obyektlarning iqtisodiy salohiyati ko'rib chiqiladi. Muallif ekologik barqarorlikni ta'minlashda ekoturizm, mahalliy boshqaruv va innovatsion suv resurslarini boshqarish usullarini muhim strategik vosita sifatida ilgari suradi.

Kalit soʻzlar: biologik xilma-xillik, suv tanqisligi, ekoturizm, qurgʻoqchilik, ekologik barqarorlik, Buxoro, “Mirob” tizimi.

Kirish

Buxoro viloyati Oʻzbekistonning tabiiy-geografik jihatdan noyob hududlaridan biri boʻlib, yarim choʻl va choʻl ekotizimlari, oʻziga xos flora va fauna turlari bilan ajralib turadi. Ushbu hududda biologik xilma-xillikning saqlanishi nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikning muhim kafolati hisoblanadi. Bugungi global iqlim oʻzgarishlari, yer resurslaridan haddan tashqari foydalanish, intensiv qishloq xoʻjaligi faoliyati va urbanizatsiya jarayonlari Buxoro viloyatining tabiiy boyliklariga jiddiy tahdid solmoqda. Ayniqsa, yoʻqolib ketish xavfi ostida boʻlgan hayvonot va oʻsimlik turlari sonining ortib borayotgani ekologik muvozanatning buzilishi va bu orqali iqtisodiy yoʻqotishlar xavfini oshirmoqda.

Shu munosabat bilan, viloyatda biologik xilma-xillikni saqlash borasidagi harakatlar endilikda faqat tabiatni muhofaza qilish doirasida emas, balki iqtisodiy tahlil, rejalashtirish va moliyalashtirishga asoslangan kompleks yondashuv sifatida koʻrilmoqda. Ushbu maqolada Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikning hozirgi holati, uni muhofaza qilish bilan bogʻliq iqtisodiy omillar, mavjud toʻsiqlar va ehtimoliy iqtisodiy yoʻnalishlar oʻrganiladi. Shuningdek, hududda ekologik turizm, yashil investitsiyalar va muqobil yer resurslaridan foydalanish orqali biologik xilma-xillikni asrashning ustuvor strategiyalari tahlil qilinadi. Bu orqali nafaqat tabiiy resurslarni avlodlar uchun saqlab qolish, balki ularni iqtisodiyotning barqaror rivojiga xizmat qiluvchi omilga aylantirish imkoniyatlari asoslanadi.

Mavzuga oid adabiyotlar sharhi

Biologik xilma-xillikni saqlash masalasi soʻnggi yillarda nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni taʼminlashda muhim omil sifatida koʻrilmoqda. Bu borada bir qator xalqaro va mahalliy olimlarning tadqiqotlari Buxoro viloyatining xususiyatlarini oʻrganishda muhim nazariy asos boʻlib xizmat qiladi.

Taniqli ekolog olim E.O. Wilson oʻzining “The Diversity of Life” asarida biologik xilma-xillikni global miqyosda saqlash muhimligini, shuningdek, har bir hududda mavjud genetik, turlik va ekotizim darajadagi boyliklar insoniyat taraqqiyoti uchun beqiyos resurs ekanini taʼkidlaydi. Uning fikricha, choʻl hududlaridagi oʻziga xos turlarni yoʻqotish ekologik barqarorlikka tuzatib boʻlmas zarar yetkazadi.

Oʻzbekiston olimlari orasida A.E. Ergashevning ishlari alohida eʼtiborga loyiq. U oʻzining “Barqaror taraqqiyot va tabiatshunoslik asoslari” nomli darsligida biologik resurslardan oqilona foydalanish va tabiiy ekotizimlarning iqtisodiy qiymatini baholash masalalarini chuqur yoritgan. U, ayniqsa, choʻl zonalaridagi oʻsimlik va hayvonot olamini hududiy resurs sifatida talqin qilib, ular asosida yashil iqtisodiyot elementlarini rivojlantirish mumkinligini isbotlab bergan.

Shuningdek, X.K. Toʻxtayev va N.S. Toʻlaganova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlar Buxoro viloyatida yarim choʻl va choʻl ekotizimlarining strukturaviy xususiyatlarini, ularning turlarga boyligini va iqtisodiy faoliyat bilan oʻzaro bogʻliqligini tahlil qilishda muhim ilmiy manba hisoblanadi. Ular, ayniqsa, intensiv qishloq xoʻjaligi va yer melioratsiyasi tufayli yuzaga kelayotgan biologik yoʻqotishlarni iqtisodiy tahlil asosida baholash usullarini ishlab chiqqan.

Xalqaro miqyosda esa Pavan Sukhdev tomonidan amalga oshirilgan “The Economics of Ecosystems and Biodiversity (TEEB)” loyihasi biologik xilma-xillikning iqtisodiy bahosini aniqlashda muhim nazariy va amaliy yondashuvlar taklif qilgan. U resurslarni nafaqat bozor qiymati orqali, balki ular taʼminlaydigan xizmatlar – changni yutish, tuproq eroziyasining oldini olish, changlatuvchi turlar orqali hosildorlikni oshirish kabi funksiyalari orqali ham iqtisodiy jihatdan tahlil qilish zarurligini asoslaydi.

J.B. Raximova va M.M. Qodirovning Oʻzbekistonning Janubi-gʻarbiy mintaqalarida biologik resurslardan foydalanish va ularni muhofaza qilish masalasiga oid tadqiqotlari Buxoro viloyatida ekologik-iqtisodiy barqarorlikni taʼminlash yoʻllarini aniqlashga qaratilgan. Ular, ayniqsa, mahalliy aholini jalb qilgan holda ekologik turizm va agroekologik klasterlarni rivojlantirishni taklif etgan.

Yuqoridagi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni asrash bo'yicha samarali choralar ko'rish uchun bir vaqtning o'zida ekologik monitoring, iqtisodiy baholash va aholining ishtirokini nazarda tutuvchi tizimli yondashuv zarur.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Buxoro viloyatidagi biologik xilma-xillikni saqlash bo'yicha iqtisodiy va ekologik holatning o'zaro bog'liqligi tahlil qilindi. Ma'lumotlar O'zbekiston Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish vazirligi, IUCN Qizil ro'yxati, UNDP O'zbekiston, O'zGidroMet, BirdLife International, FAO va Abdulahatov tomonidan 2022–2025-yillar davomida taqdim etilgan rasmiy hisobotlar va prognozlar asosida olindi. Asosiy empirik bazani “Jayron” pitomnigi, Qizilqum qo'riqxonasi va Qorako'l ko'lida olib borilgan 2020–2024-yillar monitoring ma'lumotlari tashkil etdi. Turlar tarqalishi UNDPning 2024-yildagi GIS xaritalari yordamida aniqlashtirildi. Tadqiqotda SWOT tahlili orqali biologik xilma-xillikni saqlashning iqtisodiy foydalari va xavf-xatar omillari o'rganildi, statistik usullar orqali populyatsiya dinamikasi va iqtisodiy ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Xarajat–foyda tahlili esa ekoturizm va muhofaza choralari moliyaviy jihatdan samarali ekanini aniqlashga xizmat qildi. Yakuniy natijalar sifatida xavf ostidagi hayvon va o'simlik turlarining soni, ularning muhofaza sharoitidagi holati va tabiiy muhitda duch kelayotgan tahdidlar aniqlab berildi.

Tahlil va natijalar

Buxoro viloyati O'zbekistonning janubi-g'arbiy qismida joylashgan bo'lib, maydoni 39 400 km², aholisi esa 2 million 77 ming kishini tashkil etadi (<https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/demography-2>). Viloyat o'zining Qizilqum cho'li, Zarafshon vodiysi va Qorako'l ko'li kabi noyob ekotizimlari bilan ajralib turadi va biologik xilma-xillikning muhim markazi hisoblanadi. Bu hududda IUCN Qizil ro'yxatiga kiritilgan jayron (*Gazella subgutturosa*), qora laylak (*Ciconia nigra*) kabi noyob hayvonlar va qushlar, shuningdek, *Ferula buxorensis* kabi endemik o'simliklar uchraydi. Jayron pitomnigida qushlarning 250 dan ortiq, sudralib yuruvchilarning 18 dan ortiq, baliqlarning 15 ga yaqin va o'simliklarning 250 dan ortiq turi uchraydi. Shulardan 57 tasi noyob, O'zbekiston Qizil kitobiga kiritilgan turdagi jonivorlar hisoblanadi (<https://www.afisha.uz/uz/tourism/2025/04/14/jayron>). Tadqiqotchilarning fikricha, “Jayron” pitomnidagi chegaralangan hududda 28 o'simlik oilasiga mansub 250 dan ziyod o'simlik turlari o'sadi. Yil davomida markaz hududida 257 turdagi qushlarni uchratish mumkin (O'zbekiston ornitofaunasining 37 foizi). Shular ichidan qushlarning 63 turi in qurib yashaydi, ularning 23 turi noyob hisoblanadi, 20 turi O'zbekistonning Qizil kitobiga kiritilgan. Bu hududda sudraluvchilarning 21 turi (O'zbekistonda uchraydigan xilma-xillikning 25 foizi), bundan tashqari 33 turdagi sut emizuvchi (O'zbekiston xilma-xilligining 23 foizi), 2 turdagi amfibiya (O'zbekistonning xilma-xilligining 40 foizi), 150 turdagi umurtqasizlar va 15 turdagi baliqlar ham yashaydi (https://api.scienceweb.uz/storage/publication_files/4113/12428/64e2f6d72f285_54%20%20%20%20%202023-8-2.pdf).

Ammo ushbu boy tabiiy resurslar iqlim o'zgarishi, suv tanqisligi va antropogen omillar ta'sirida jiddiy xavf ostida qolmoqda. O'zbekiston Gidrometeorologiya xizmati — O'zGidroMet ma'lumotlariga ko'ra, Zarafshon daryosining oqimi 2007–2022-yillar oralig'ida 25 % ga kamaygan. Bu esa botqoqli hududlarning qurib borishiga olib kelmoqda va ularning ekotizim sifatidagi funksiyasini izdan chiqarmoqda.

O'zbekiston 1995-yilda Biologik xilma-xillik to'g'risidagi konvensiyaga (CBD, 1992) qo'shilgan bo'lib, 2019-yilda “Biologik xilma-xillikni saqlash strategiyasi (2019–2028)”ni qabul qildi (<https://lex.uz/docs/-4372839>). Buxoro viloyati ushbu strategiyada alohida e'tibor markazida bo'lib, bu yerda qo'riqlanadigan hududlarni kengaytirish, noyob turlarni qayta tiklash va hududiy monitoring tizimlarini mustahkamlash vazifalari belgilangan.

Shu bilan birga, biologik xilma-xillikni asrash faqat ekologik ahamiyatga ega bo'lib qolmay, iqtisodiy foyda keltirishi ham mumkin. Barqaror qishloq xo'jaligi va ekoturizm yo'nalishlari bu borada muhim iqtisodiy mexanizmlar hisoblanadi. Buxoroda ekoturizmni rivojlantirish har yil millionlab AQSh dollari daromad keltirishi mumkin. Bu esa “Jayron” pitomnigi, Qorako'l ko'li va Qizilqum qo'riqxonasi kabi tabiiy resurslardan barqaror foydalanish orqali amalga oshiriladi.

Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni saqlash yoʻlidagi eng jiddiy tahdidlar orasida suv tanqisligi yetakchi oʻrinda turadi. Masalan, Zarafshon daryosidan viloyatga oqib keluvchi suv miqdori oxirgi yillarda 380 million kub metr ga kamaygan (<https://zamin.uz/uz/jamiyat/124555-zarafshon-daryosi-suvi-keyingi-yillarda-ortacha-18-22-foizga-kamayib-ketgan.html>). Bu holat suvga qaram ekotizimlarning, ayniqsa suv-oʻsimliklari va suv hayvonot dunyosining yashash sharoitlariga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Suv tanqisligi, shuningdek, choʻl landshaftlariga xos boʻlgan turlarni muhofaza qiluvchi infratuzilmalarning ham barqarorligiga putur yetkazishi mumkin.

Iqlim oʻzgarishi bilan bogʻliq xavf-xatarlar esa tobora kuchayib bormoqda. OʻzGidroMetning 2022-yilgi kuzatuvlariga koʻra, 2000–2020-yillar oraligʻida Buxoro viloyatida oʻrtacha yillik harorat 1,2 °C ga oshgan. Bu tendensiya Markaziy Osiyo mintaqasida global oʻrtachadan tezroq — har oʻn yilda 0,2–0,3 °C ga oshish surʼatida kechmoqda (https://uniwork.buxdu.uz/resurs/14385_1_3FEB672AC3D515945813EA39D785A0F3A56BE9AC.pdf). Hozirda issiqlik toʻlqinlari harorat odatdagidan 5–7 °C yuqori boʻlishi mumkin (Abdulahatov, 2025). Bunday keskin iqlimiy oʻzgarishlar changlatuvchilar sonining kamayishi, oʻsimliklarning vegetatsiya davrida stress holatlari kuchayishi va yovvoyi hayvonlar yashash areallarining torayishi bilan kechadi.

Buxoroda biologik resurslarni muhofaza qilish maʼlum iqtisodiy xarajatlarni ham talab qiladi. Masalan, “Jayron” pitomnigining har yillik faoliyati uchun 300 ming AQSh dollari mablagʻ sarflanmoqda (Buxoro Viloyati Ekologiya boshqarmasi, 2024). Bundan tashqari, Qizilqum qoʻriqxonasining maydonini 20 % ga kengaytirish uchun 1 million dollar miqdorida investitsiya zarur (UNDP, 2024). Ushbu xarajatlar, odatda, davlat budjeti, xalqaro donorlar va ekologik loyihalar orqali moliyalashtiriladi. Biroq ularni barqaror manbalar asosida rejalashtirish ekologik xavfsizlikni uzoq muddatli taʼminlash uchun zarur shart hisoblanadi.

Buxoroning ekologik salohiyati ekoturizm orqali ham iqtisodiy daromad manbaiga aylanishi mumkin. Bizning prognozga koʻra, ekoturizmdan yiliga 5 million dollar daromad olish mumkin, bu esa 10 yillik davrda 50 million dollarga teng boʻlgan iqtisodiy salohiyatni anglatadi. Ekoturizm mahalliy aholini jalb qilish, ularning ekologik madaniyatini oshirish va muhofaza qilinayotgan hududlar atrofida barqaror iqtisodiy faoliyatni shakllantirishda muhim rol oʻynaydi.

Biroq qurgʻoqchilik tahdidi bu daromadlarning amalga oshishiga jiddiy toʻsiq boʻlmoqda. FAOning 2023-yilgi hisobotida keltirilishicha, 2020–2023-yillarda kuzatilgan qurgʻoqchilik Buxoro viloyati qishloq xoʻjaligiga 20 foiz miqdorida zarar yetkazgan. Aholining asosiy daromad manbalaridan biri hisoblangan ushbu sohada yillik iqtisodiy yoʻqotishlar 2 million dollar atrofida baholanmoqda. Qurgʻoqchilik, shuningdek, choʻl va yarim choʻl hududlarida oʻsadigan oʻsimliklar hamda yovvoyi hayvonlar uchun tabiiy yashash muhitining qisqarishiga, baʼzida esa toʻliq yoʻqolishiga sabab boʻlmoqda.

Ushbu tahdidlar Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni saqlash boʻyicha olib borilayotgan harakatlarni faqat ekologik nuqtayi nazardan emas, balki iqtisodiy va iqlimiy oʻzgarishlar kontekstida ham koʻrib chiqish zarurligini yana bir bor taʼkidlaydi. Strategik rejalashtirish jarayonida ekologik xatarlarni iqtisodiy yoʻqotishlar bilan birgalikda baholash, mavjud tendensiyalarni ilgari koʻra olish va ularga nisbatan samarali muhofaza mexanizmlarini joriy etish masalalari bugungi kunda dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa Buxoro viloyatida nafaqat biologik resurslarni saqlab qolish, balki ularni ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikka xizmat qildirish yoʻlida ham muhim bosqich hisoblanadi (1-jadval).

1-jadval. Bioxilma-xillikni saqlashning xarajat-foyda tahlili (yillik, AQSh dollarida)

Faoliyat	Xarajat (USD)	Daromad (USD)	Foyda (USD)
“Jayron” pitomnigi	300,000	2,000,000 (ekoturizm)	1,700,000
Qizilqum qoʻriqxonasi	1,000,000	3,000,000 (ekoturizm)	2,000,000
Suv boshqaruvi (“Mirob”)	500,000	1,000,000 (zarar kamayishi)	500,000

Umumiy	1,800,000	6,000,000	4,200,000

Buxoroda biologik xilma-xillikni saqlash qo‘riqlanadigan hududlar va suv boshqaruvi orqali muvaffaqiyatli amalga oshirilmoqda. “Jayron” pitomnigida populyatsiya 15–20 % ga o‘sdi, Qorako‘l ko‘lidagi qushlar soni esa 60 % ga ko‘paydi (BirdLife International, 2024). Biroq suv tanqisligi — xususan, Zarafshon daryosidagi suv miqdorining 25 % ga qisqarishi — hamda iqlim o‘zgarishi bu yutuqlarni jiddiy xavf ostida qoldirmoqda (O‘zGidroMet, 2022). 2025-yilning yaqin oylarida kutilayotgan rekord issiqlik to‘lqinlari (Abdulahatov, 2025) qurg‘oqchilikni yanada kuchaytirib, jayron va qushlar kabi turlarning yashash muhitiga qo‘shimcha bosim o‘tkazishi mumkin.

Shu bilan birga, ekoturizmning potentsial daromadi yuqori bo‘lib, UNDP prognozlariga ko‘ra, u yiliga 5 million dollar daromad keltirishi mumkin. Bu esa 10 yil ichida 50 million dollar foyda olish imkonini beradi va 4–5 million dollarlik xarajatlarni o‘n baravar qoplashi ehtimolga yaqin. FAOning ma‘lumotlariga ko‘ra, qurg‘oqchilik natijasida yuzaga keladigan yillik 2 million dollarlik iqtisodiy zarar suv boshqaruvi tizimlarini takomillashtirish orqali kamaytirilishi mumkin.

Bunday sharoitda suv resurslarini adolatli taqsimlash va tejamkorlik bilan boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi. “Mirob” tizimi — O‘zbekistonda qadimdan mavjud bo‘lgan suv taqsimlash usuli bo‘lib, mahalliy jamoalar tomonidan saylanadigan suv nazoratchilari (miroblar) orqali ariqlar va daryolardan keladigan suvni adolatli boshqarishni ta‘minlaydi. Ushbu tizimni zamonaviy texnologiyalar, jumladan suv tejovchi sug‘orish usullari va avtomatik o‘lchagichlar bilan integratsiyalash orqali Buxoro viloyatida yana joriy etish mumkin.

Tahlillarga ko‘ra, “Mirob” tizimi yillik 500 000 dollar xarajat evaziga Zarafshon daryosidan 10 % qo‘shimcha suv olish imkoniyatini yaratadi. Bu resurslar issiqlik to‘lqinlari va qurg‘oqchilik tufayli yuzaga keladigan 1 million dollarlik qishloq xo‘jaligi zararining oldini olishga yordam beradi (FAO, 2023). Mazkur tizimning asosiy afzalligi — mahalliy tajriba va bilimlarni zamonaviy infratuzilma bilan uyg‘unlashtirib, suv yo‘qotishlarini 15–20 % ga kamaytirish imkoniyatidir. Bu esa ekologik va iqtisodiy barqarorlikka erishishda muhim omil sifatida xizmat qilishi mumkin.

Xulosa va takliflar

Xulosa qilib aytganda, Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni asrash va undan oqilona foydalanish masalasi faqat ekologik muammo emas, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikning muhim tarkibiy qismidir. Mavjud ekologik sharoitlar, xususan suv tanqisligi, iqlim o‘zgarishi va qurg‘oqchilik hodisalari biologik resurslarga tahdid solmoqda. Bu holatlar nafaqat tabiiy ekotizimlarning yemirilishiga, balki qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishining pasayishiga, infratuzilmaviy yo‘qotishlarga va aholi turmush darajasining pasayishiga ham olib kelmoqda. Ekotizim barqarorligini saqlab qolish uchun Buxorodagi biologik xilma-xillikni baholash, monitoring qilish va saqlash bo‘yicha tizimli yondashuvlar talab etiladi.

Mazkur yo‘nalishda amalga oshirilishi lozim bo‘lgan strategik choralar bir necha asosiy yo‘nalishni qamrab olishi kerak. Avvalo, biologik resurslarning iqtisodiy qiymatini aniqlash va ularni ekotizim xizmatlari sifatida rasmiy iqtisodiy tahlil tizimlariga integratsiyalash zarur. Bu orqali muhofaza qilinayotgan hududlar va u yerda yashovchi turlar foydali iqtisodiy obyekt sifatida qaraladi, bu esa ularni saqlashga bo‘lgan motivatsiyani kuchaytiradi. Ekoturizm salohiyatidan to‘laqonli foydalanish, ayniqsa cho‘l va yarim cho‘l hududlarida noyob hayvonot va o‘simlik dunyosiga asoslangan yo‘nalishlar yaratish orqali ekologik jihatdan zarar yetkazmagan holda daromad olish imkonini beradi.

Qishloq xo‘jaligi faoliyatini ekologik talablarga mos ravishda diversifikatsiyalash, ya‘ni yer va suv resurslaridan tejamkorlik bilan foydalanish, kam suv talab qiluvchi turlarni joriy etish va agroekologik uslublarni amaliyotga tatbiq etish biologik resurslarga bo‘lgan bosimni kamaytiradi. Shu bilan birga, mavjud qo‘riqxona va biologik pitomniklarning faoliyatini kengaytirish, ular uchun zarur moliyaviy, texnik va kadrlar bazasini mustahkamlash orqali tabiiy resurslarni muhofaza qilishning institutsional salohiyati oshiriladi.

Aholining ekologik savodxonligini oshirish va mahalliy jamiyatlarni muhofaza faoliyatiga bevosita jalb etish ham dolzarb ahamiyatga ega. Ayniqsa, hududiy ekologik ta‘lim dasturlarini kuchaytirish, yoshlarda ekologik mas‘uliyatni shakllantirish va mahalliy aholiga muhofaza qilinayotgan hududlardan barqaror foyda olish mexanizmlarini tushuntirish orqali ijtimoiy-iqtisodiy

barqarorlikka erishish mumkin. Davlat va xalqaro tashkilotlar o'rtasida ekologik investitsiyalarni jalb qilish, xususan yashil iqtisodiyotga oid grant va texnik ko'mak dasturlarini kengaytirish orqali sohani moliyalashtirishning muqobil yo'llari yaratiladi.

Umuman olganda, Buxoro viloyatining biologik xilma-xilligini saqlab qolish bo'yicha harakatlar faqatgina ekologik ehtiyojlarni emas, balki iqtisodiy manfaatlarni, ijtimoiy barqarorlikni, turizmni rivojlantirishni va xalqaro majburiyatlarni ham hisobga olgan holda yuritilishi kerak. Ustuvor strategik yo'nalishlar sifatida tabiiy resurslarni baholash, ekologik infratuzilmani rivojlantirish, ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish, xalqaro hamkorlikni faollashtirish va iqlimga mos moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Faqat ana shunday kompleks, ilmiy asoslangan va iqtisodiy jihatdan o'ylangan yondashuv bilangina Buxoro viloyatida biologik xilma-xillikni kelajak avlodlar uchun asrab qolish va uni barqaror rivojlanish manbai sifatida shakllantirish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Abdulahatov, E. (2025). "Yaqin kunlarda rekord issiqlik to'liqlari kutilmoqda." Kun.uz, 10-aprel. Retrieved from <https://kun.uz/news/2025/04/10/yaqin-kunlarda-rekord-issiqlik-tolqini-kutilmoqda-iqlimshunos-erkin-abdulahatov>.
2. BirdLife International. (2024). Wetland Birds: Qorako'l Lake Report. Cambridge, UK: BirdLife International. Retrieved from <https://www.birdlife.org>.
3. Buxoro Viloyati Ekologiya Boshqarmasi. (2024). "Jayron" Pitomnigi Yillik Hisoboti. Buxoro, O'zbekiston.
4. Buxoro Viloyati Statistika Boshqarmasi. (2024). Buxoro Viloyati Demografik va Geografik Ma'lumotlari. Retrieved from <https://buxstat.uz>.
5. FAO (Food and Agriculture Organization). (2023). Uzbekistan: Drought Impact Report 2020-2023. Rome, Italy: FAO. Retrieved from <https://www.fao.org/publications>.
6. IUCN (International Union for Conservation of Nature). (2023). The IUCN Red List of Threatened Species: Uzbekistan. Gland, Switzerland: IUCN. Retrieved from <https://www.iucnredlist.org>.
7. O'zbekiston Ekologiya va Atrof-Muhitni Muhofaza Qilish Vazirligi. (2023). Biologik Xilma-Xillikni Saqlash Strategiyasi (2019-2028). Toshkent, O'zbekiston.
8. O'zGidroMet (O'zbekiston Gidrometeorologiya Xizmati). (2022). Iqlim O'zgarishi Hisoboti: 2000-2020. Toshkent, O'zbekiston.
9. KM Matyakubovna, SF Kamolovna. O'zbekistonda Yashil Iqtisodiyotni Joriy Etishning Imkoniyatlari Va Rivojlantirish Istiqbollari. Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting 4 (07), 214-221
10. Samatovich, Ruziyev Sobirjon; ,Importance of Marketing in Tourism and Hotel Industry,"International Journal of Business, Technology and Organizational Behavior (IJTOB)",2,1,79-84,2021, Garuda Prestasi Nusantara Consulting Jl. Anggaran No. 50 Kelurahan/Kecamatan ...
11. Ruziev, Sobirjon Samatovich; ,The Importance of Marketing Research in Increasing Revenue in Tourism and Hospitality Business,European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) ISSN: 2795-8612,2,6,68-72,2022,Innovatus Publishing Co. All rights reserved. © 2022
12. Ruziev, Sobirjon Samatovich; ,Analysis of the marketing environment and communication in tourism business,ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal,11,5,370-375,2021,South Asian Academic Research Journals
13. Ruziev, Sobirjon Samatovich; ,The Importance of Management Strategies in Tourism Enterprises,American Journal of Social and Humanitarian Research,3,11,202-206,2022,
14. Samadovich, Ruziev Sobirjon; Kudratovna, Fayzieva Sayyora; Atoevna, Toirova Sarvinoz; ,Formation of management mechanism competitiveness of restaurant enterprises,American Journal of Economics and Business Management,4,3,72-83,2021,
15. Saribayevich, X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H., & Ruziyev, S. (2024). Analysis of Factors Affecting CO2 Emissions: In the Case of Uzbekistan. International Journal of Energy Economics and Policy, 14(4), 207–215. <https://doi.org/10.32479/ijee.1619>;

,"Saribayevich , X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H., & Ruziyev, S. (2024). Analysis of Factors Affecting CO2 Emissions: In the Case of Uzbekistan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 207–215. <https://doi.org/10.44207-215,2024>,"Saribayevich , X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H., & Ruziyev, S. (2024). Analysis of Factors Affecting CO2 Emissions: In the Case of Uzbekistan. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 14(4), 207–215. <https://doi.org/10.44207-215,2024>,"Saribayevich , X. F., Sariyevich, X. X., Davlatov, S., Turobova, H ..."

16. Fayzieva, Sayyora; Ruziyev, Sobirjon; Baratova, Manzurahon; ,STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF GASTRONOMIC TOURISM IN UZBEKISTAN, *Modern Science and Research*, 4, 3, 419-426, 2025,

17. <https://www.afisha.uz/uz/tourism/2025/04/14/jayron>

THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING THE GREEN ECONOMY THROUGH EDUCATION AND SCIENCE (CASE STUDY OF BUKHARA STATE UNIVERSITY)

M.A.Oripov, M.R.Azimova

Bukhara State University, Uzbekistan

E-mail: maxfuzaazimova791@gmail.com

Abstract. This paper explores the role of higher education institutions in promoting the green economy in Uzbekistan, using Bukhara State University (BSU) as a case study. The research highlights the university's efforts in advancing sustainability through academic programs, scientific research, eco-awareness initiatives, and institutional partnerships. A qualitative methodology was applied, including document analysis, observation, and interviews with faculty members. The study also presents a SWOT analysis of BSU's green economy engagement, identifying key strengths such as the establishment of the Department of Green Economy, as well as weaknesses like limited infrastructure and funding. Opportunities for growth include international collaboration and curriculum innovation. The findings suggest that BSU plays a vital role in supporting green transformation and can serve as a model for other universities in Central Asia. The paper concludes by offering practical recommendations to strengthen the university's contribution to a sustainable future.

Keywords: Green economy, Higher education, Sustainability, Bukhara State University, SWOT analysis, University partnerships, Sustainable development

Introduction.²⁶² In recent years, the transition to a green economy has become one of the key global priorities, as countries seek to balance economic growth with environmental sustainability. Universities play a critical role in this process, not only as centers of research and innovation, but also as institutions responsible for shaping the mindset and skills of future generations. Higher education institutions are uniquely positioned to promote sustainable development through interdisciplinary education, scientific research, and community engagement. In Uzbekistan, where green transformation is gaining momentum, universities are beginning to integrate ecological principles into their educational strategies. This paper aims to explore the role of Bukhara State University (BSU) in advancing the green economy in Uzbekistan. The study focuses on how BSU contributes to sustainability through curriculum development, research projects, and partnerships with local and international organizations. The transition to a green economy has become a global priority as countries seek to balance economic growth with environmental protection and social well-being. In this context, the role of higher education institutions is increasingly recognized as essential. Universities are not only centers of knowledge generation, but also agents of change that can support sustainable development through education, research, innovation, and outreach.

In Uzbekistan, the shift toward sustainability is gaining momentum, and the integration of green economy principles into academic institutions is emerging as a strategic direction. However, the

²⁶² United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). *Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication*. Retrieved from <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>

practical implementation of these principles remains limited and uneven across the country. This creates an opportunity for leading universities to take the initiative in advancing green education, environmental awareness, and institutional practices that align with sustainability goals.

Bukhara State University (BSU), one of the prominent higher education institutions in the region, has taken several steps toward incorporating green economy themes into its academic and operational structure. This includes the establishment of a Department of Green Economy, the development of specialized courses, student engagement in eco-activities, and partnerships with local and international organizations. The purpose of this study is to examine how BSU contributes to the promotion of the green economy through its educational programs, scientific research, outreach efforts, and internal practices. A qualitative approach is applied to assess the university's actions and potential. The study also offers a SWOT analysis to evaluate the institution's current position and future prospects in the context of sustainable development.

Literature Review. The role of higher education in promoting sustainable development has been widely discussed in international academic literature. According to UNESCO (2021), universities are expected to integrate environmental, economic, and social dimensions into their curricula and research. The concept of Education for Sustainable Development (ESD) has become a guiding principle for many institutions worldwide. Several studies (Cortese, 2003; Lozano et al., 2015) highlight the importance of holistic, interdisciplinary approaches that connect theory with practical action. Universities not only generate knowledge but also act as living laboratories, where green practices can be implemented and demonstrated. In Central Asia, the research on the contribution of universities to the green economy is still limited. However, a few studies (Tashkent State University, 2020; UNDP Uzbekistan, 2022) point out the need for curriculum reform, investment in green technologies, and increased awareness among students. This study builds on global and regional literature to analyze how Bukhara State University contributes to the development of a green economy through education and research activities. In addition, Bukhara State University has established a dedicated Department of Green Economy, which reflects the institution's commitment to sustainability education and specialized training. This department offers academic courses focused on environmental economics, sustainable development, and green innovation, contributing directly to the formation of eco-conscious professionals in Uzbekistan.

Table-1

Bukhara State University (BSU) contributes to the green economy.

Area of Activity	Specific Examples	Implementation Level
Education	Department of Green Economy, integration of sustainability courses	Undergraduate & Master's
Scientific Research	Publications on environmental and sustainability topics, student conferences	University & National
Environmental Awareness	Eco-days, training sessions, tree planting campaigns	Internal & Regional
Institutional Partnerships	Cooperation with local authorities, UNDP, international projects	Regional & International
Green Campus Practices	Waste sorting, energy saving, solar panels (if available)	Campus level

Table 1 outlines the key areas in which Bukhara State University (BSU) contributes to the green economy. The university's engagement spans across five main categories: Education: BSU has established a dedicated Department of Green Economy and offers courses that promote sustainability-related knowledge at both undergraduate and graduate levels. Scientific Research: Faculty and students are involved in research projects related to environmental economics, climate change, and sustainable development. Research findings are presented at conferences and published in academic

journals. **Environmental Awareness:** The university organizes public awareness campaigns such as eco-days, green seminars, and tree planting events, encouraging both students and the local community to adopt environmentally responsible behavior. **Institutional Partnerships:** BSU collaborates with local authorities, the UN Development Programme (UNDP), and international organizations to implement joint sustainability projects and capacity-building initiatives. **Green Campus Practices:** On the operational level, the university promotes green behavior within the campus through activities such as waste sorting, reducing electricity consumption, and introducing environmentally friendly infrastructure. These multi-level activities demonstrate that BSU is not only teaching about sustainability but also embodying it in practice.

Methodology. ²⁶³This study uses a qualitative case study approach focused on Bukhara State University (BSU). The research is based on the analysis of internal documents, educational programs, public reports, and observations related to the university's sustainability activities.

Primary data were collected through:

Review of BSU's official website and department pages,

Analysis of curricula and course descriptions from the Department of Green Economy,

Examination of BSU's published research in environmental and sustainability-related fields,

Interviews and informal conversations with faculty members involved in green economy projects,

Observation of university-led awareness events such as eco-days and green seminars.

Additionally, a comparative review of international literature on university contributions to the green economy was conducted to contextualize the findings.

The data were categorized into five key areas: education, research, awareness, partnerships, and green practices (as presented in Table 1). This structured analysis allows for a comprehensive assessment of

Table-2

BSU's role in promoting the green economy in Uzbekistan.

Opportunities (<i>Возможности</i>)	Threats (<i>Угрозы</i>)
– Cooperation with international organizations (e.g. UNDP, GIZ)	– Risk of losing interest without long-term support
– Development of new green specializations/programs	– Economic constraints in higher education sector
– Participation in national sustainability strategies	– Climate risks that exceed university capacity
Strengths (<i>Сильные стороны</i>)	Weaknesses (<i>Слабые стороны</i>)
– Presence of a specialized Department of Green Economy	– Limited funding for green initiatives
– Availability of sustainability-related courses	– Low integration of green topics across all departments
– Active participation in ecological events	– Insufficient research output in international journals
– Interest from students and young researchers	– Lack of modern green technologies on campus

A SWOT analysis was conducted to better understand the internal and external factors influencing BSU's role in green economy promotion. The strengths include the existence of a specialized department, relevant educational programs, and strong student involvement. However, weaknesses remain in research visibility and cross-departmental integration. Opportunities for growth

²⁶³ OECD. (2012). Green Growth and Developing Countries: A Summary for Policy Makers. Retrieved from <https://www.oecd.org/dac/environmentanddevelopment/50526354.pdf>

involve collaboration with international organizations and participation in national sustainability efforts. On the other hand, economic limitations and lack of infrastructure pose significant threats. This analysis highlights the areas in which BSU can improve its green strategy while leveraging its institutional potential.

Results and Discussion

²⁶⁴The analysis of Bukhara State University's activities reveals a strong institutional commitment to promoting the green economy. This commitment is reflected in educational initiatives, scientific work, public outreach, and campus practices. As shown in Table 1, the university contributes to sustainability in five key areas:

Education – The creation of the Department of Green Economy and the inclusion of sustainability topics in academic programs demonstrate a long-term vision in green education.

Scientific Research – BSU faculty and students actively participate in environmental research and regularly present their findings at local conferences, although international publications are still limited.

Environmental Awareness – The university organizes eco-days, tree planting events, and green seminars, involving students and the community in practical sustainability actions.

Partnerships – BSU collaborates with local governments, the United Nations Development Programme (UNDP), and other organizations to implement joint environmental initiatives.

Green Campus Practices – Efforts have been made to improve waste management and energy efficiency, but green infrastructure on campus is still in early stages. To further assess the university's potential, a SWOT analysis was conducted (Table 2). The strengths include a dedicated academic structure and student enthusiasm, while weaknesses point to limited funding and the need for broader integration of green themes. Opportunities such as international cooperation and curriculum innovation may enhance BSU's role, although economic constraints and lack of infrastructure remain potential threats.

Overall, the analysis suggests that BSU is well-positioned to become a regional leader in sustainability education if supported by strategic planning and investment.

Table 3.
Bukhara State University (BSU) contributes to the development of a green economy. These include academic programs, research, outreach, partnerships, and operational practices.

No	Area of Activity	Specific Examples	Implementation Level
1	Education	Department of Green Economy, sustainability courses	Undergraduate & Master's
2	Scientific Research	Publications, student research, environmental conferences	University & National
3	Environmental Awareness	Eco-days, green seminars, community campaigns	Local & Regional
4	Institutional Partnerships	Collaboration with UNDP, local government, international projects	National & International
5	Green Campus Practices	Waste sorting, energy efficiency, green infrastructure (planned)	Campus level

Table- 3 highlights five major areas in which Bukhara State University (BSU) contributes to the green economy. These areas are not limited to education but also include scientific research, community engagement, strategic partnerships, and green campus practices. The presence of a

²⁶⁴ Khan, M., & Zaman, R. (2020). Role of Universities in Promoting Sustainable Development: A Case Study from Central Asia. *Journal of Sustainability Education*, 12(3), 45–58.

specialized Department of Green Economy indicates a long-term institutional commitment. The integration of sustainability-related courses and extracurricular eco-initiatives shows that the university is actively educating and motivating students to become environmentally responsible professionals.

While these efforts are significant, their full potential can only be realized through further investment in infrastructure and greater academic integration across all departments.

Table-4

BSU's green economy engagement.

Strengths	Weaknesses
Dedicated Department of Green Economy	Limited funding for sustainability initiatives
Active student involvement	Low publication rate in international journals
Eco-awareness events regularly organized	Green themes not yet integrated across all departments
Commitment from university leadership	Incomplete green infrastructure on campus
Opportunities	Threats
Partnerships with UNDP and other organizations	Risk of reduced support due to funding constraints
Development of new green academic programs	Environmental risks beyond university control
Participation in national green strategies	Limited government incentives for green universities

²⁶⁵Table 4 provides a SWOT analysis summarizing the internal strengths and weaknesses, as well as external opportunities and threats that influence BSU's green economy engagement.

The SWOT analysis in Table 2 provides a structured overview of BSU's internal capacities and external environment. Among the university's strengths are a dedicated department, student enthusiasm, and support from leadership. However, weaknesses include limited funding for green initiatives and a lack of international scientific visibility. BSU has opportunities to enhance its green leadership through cooperation with international organizations, development of new green programs, and alignment with national sustainability strategies. At the same time, there are threats such as financial limitations, insufficient incentives from the government, and growing environmental challenges that could exceed the university's capabilities.

This analysis shows that BSU is on the right track but needs a more comprehensive, cross-institutional approach to become a true model of sustainability in Central Asia.

Conclusion

This research has explored the role of Bukhara State University (BSU) in supporting the transition to a green economy in Uzbekistan. The findings indicate that BSU is actively integrating sustainability into its education system, scientific research, and community outreach. The establishment of the Department of Green Economy, introduction of specialized courses, organization of eco-awareness events, and cooperation with international organizations demonstrate the university's growing commitment to green transformation. The SWOT analysis further reveals that while BSU has significant institutional strengths and promising opportunities, there are also internal limitations and external threats that must be addressed. The limited funding, lack of cross-faculty integration, and underdeveloped infrastructure may hinder progress unless supported by long-term strategic planning and resource mobilization. To maximize its impact, BSU should expand

²⁶⁵ Khan, M., & Zaman, R. (2020). Role of Universities in Promoting Sustainable Development: A Case Study from Central Asia. *Journal of Sustainability Education*, 12(3), 45–58.

interdisciplinary green programs, invest in green technologies on campus, and enhance its research profile in international academic platforms. The experience of BSU can serve as a model for other higher education institutions in Central Asia seeking to contribute to sustainable development and climate resilience. In conclusion, universities like BSU have a critical role to play in building the knowledge, innovation, and leadership required for a green and sustainable future

References

1. United Nations Environment Programme (UNEP). (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. Retrieved from <https://www.unep.org/resources/report/towards-green-economy>
2. OECD. (2012). Green Growth and Developing Countries: A Summary for Policy Makers. Retrieved from <https://www.oecd.org/dac/environmentanddevelopment/50526354.pdf>
3. Ministry of Higher Education, Uzbekistan. (2022). Strategy for Sustainable Development of Higher Education Institutions. Tashkent: Government Press.
4. Bukhara State University. (2024). Official Website. Retrieved July 10, 2025, from <https://buxdu.uz>
5. Khan, M., & Zaman, R. (2020). Role of Universities in Promoting Sustainable Development: A Case Study from Central Asia. **Journal of Sustainability Education**, 12(3), 45–58.
6. Sodikova, N., & Rasulova, D. (2023). Green Economy Education in Uzbekistan: Challenges and Perspectives. **Central Asian Economic Review**, 6(2), 88–99.

O‘ZBEKISTON AGRAR SEKTORIDA “AQLLI” TEXNOLOGIYALAR JORIY ETILISHI HOLATI

Toxirova Shaxrizoda Juma qizi
Buxoro Davlat universiteti bioiqtisodiyot
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
e-mail: tokhirova@icloud.com

Annotatsiya: mazkur maqolada O‘zbekiston agrar sektorida “aqli” texnologiyalarni joriy etish holati, ularning amaliy natijalari hamda mavjud muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida amalga oshirilayotgan raqamli transformatsiya jarayonlari, “Smart Agriculture” konsepsiyasi asosida boshlangan innovatsion loyihalar, shu jumladan dronlar, IoT tizimlari, GPS texnologiyalari va “smart irrigation” tizimlarining samaradorligi yoritilgan. Shuningdek, xorijiy tajriba tahlili asosida O‘zbekiston sharoitiga mos yechimlarni ishlab chiqish zarurligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: aqli texnologiyalar, raqamli transformatsiya, smart agriculture, IoT, raqamli monitoring, innovatsion agroxizmatlar, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligi.

So‘nggi yillarda butun dunyo miqyosida qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish va “aqli” texnologiyalarni joriy etish masalalari ilmiy tadqiqotlarning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Xususan, Porter va Heppelmann (2019) asarlarida raqamli texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va real vaqt monitoringi orqali boshqaruvni takomillashtirish imkoniyatlari keng tahlil etilgan.

Isroil, Janubiy Koreya va Xitoy kabi mamlakatlarning “smart agriculture” bo‘yicha tajribalari ham ko‘plab tadqiqotlarda o‘rganilgan. Masalan, Kim va Park (2020) Koreyada IoT sensorlar asosida suv va o‘g‘it sarfini 30 foizgacha qisqartirishga erishilganini ta’kidlaydi. Shuningdek, Zhang va Li (2021) Xitoyda “Digital Village Initiative” doirasida sun‘iy intellekt asosidagi agroplatformalar ishlab chiqilgani va ular hosildorlikni 18–25 foizgacha oshirganini qayd etadi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilardan Rasulov (2025) va Ergashev (2024) “aqli” texnologiyalarni joriy etishning dastlabki bosqichida hosildorlikda 12–15 foiz o‘shish kuzatilganini, ammo bu jarayonni kengaytirish uchun texnik xizmat ko‘rsatish markazlarini rivojlantirish zarurligini ta’kidlaydilar. Shuningdek, Tursunov va Yo‘ldoshev (2023) raqamli infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi, chekka hududlarda internet tarmoqlari va sensor tizimlarining sustligi jarayonni sekinlashtirayotganini qayd etganlar.

Xalqaro tashkilotlar tomonidan ham O‘zbekiston agrar sektorida innovatsion yechimlarni joriy etish bo‘yicha qator tashabbuslar ilgari surilgan. FAO (2023) ma‘lumotlariga ko‘ra, “Digital Agriculture Transformation” dasturi orqali 2024-yilgacha 50 ta tuman miqyosida IoT va “smart irrigation” tizimlarini sinovdan o‘tkazish rejalashtirilgan. Shuningdek, ITU (2024) hisobotida “raqamli qishloqlar” konsepsiyasi doirasida O‘zbekiston tajribasi mintaqaviy ilg‘or amaliyot sifatida e‘tirof etilgan.

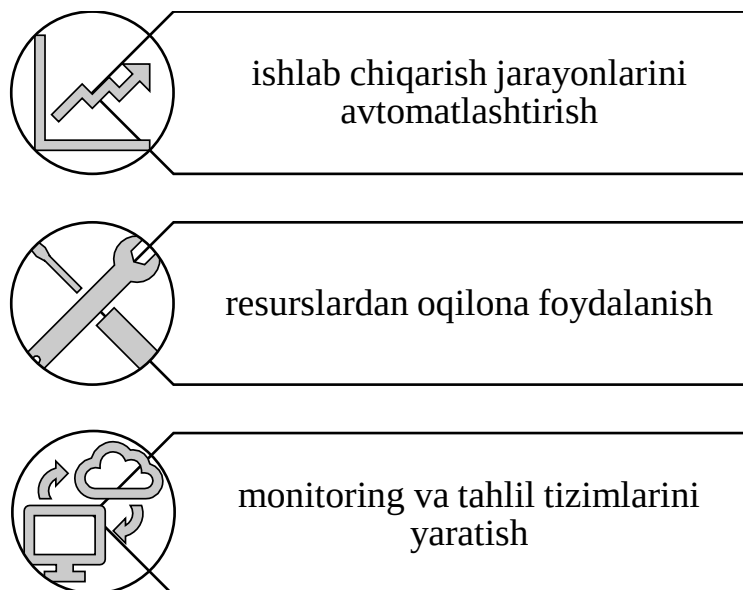
Shu tarzda, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, “aqlli” texnologiyalarni joriy etish nafaqat ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi, balki ekologik barqarorlikni ta‘minlash, resurslardan oqilona foydalanish va boshqaruv tizimlarini optimallashtirish imkonini beradi. Biroq O‘zbekiston sharoitida bu jarayonni kengaytirish uchun texnik, moliyaviy va kadrlar salohiyatini mustahkamlash muhim omil bo‘lib qolmoqda.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligida tub islohotlar amalga oshirilib, ushbu sohada innovatsion va “aqlli” texnologiyalarni keng joriy etish jarayoni izchil ravishda davom etmoqda. Bu jarayon mamlakatning agrar siyosati, raqamli transformatsiya dasturlari hamda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur strategiyada qishloq xo‘jaligi tarmog‘ida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, axborot texnologiyalarini joriy etish va raqamli monitoring tizimlarini yo‘lga qo‘yish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan.²⁶⁶

O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 16-dekabrdagi **Vazirlar Mahkamasining 794-son qarorida** “Aqlli qishloq xo‘jaligi” (Smart Agriculture) konsepsiyasi tasdiqlangan bo‘lib, unda agrar sohada zamonaviy texnik yechimlarni joriy etish, agrotexnik jarayonlarni optimallashtirish, tuproq unumdorligini monitoring qilish hamda suv resurslaridan oqilona foydalanish mexanizmlarini yo‘lga qo‘yish vazifalari belgilab berilgan.²⁶⁷ Shu asosda so‘nggi yillarda bir nechta tajriba loyihalari amalga oshirilgan.

“Aqlli” texnologiyalarni joriy etishdagi amaliy tajribalar

O‘zbekiston agrar sektorida “aqlli” texnologiyalarni qo‘llash asosan **uchta yo‘nalishda** rivojlanmoqda:

1-Rasm. O‘zbekiston agrar sektorida rivojlanayotgan yo‘nalishlar tog‘risida muallif ishlanmasi

- ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish (GPS-traktorlar, dronlar, raqamli o‘lchov tizimlari),

²⁶⁶ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. — lex.uz, 2020-yil 5-oktabr.

²⁶⁷ O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 16-dekabrdagi 794-son qarori “Aqlli qishloq xo‘jaligi konsepsiyasini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — lex.uz.

- resurslardan oqilona foydalanish (suv tejovchi tizimlar, o'g'itlashni aniqlashtirish texnologiyalari),
- monitoring va tahlil tizimlarini yaratish (IoT datchiklari, agroplatformalar, masofaviy nazorat).

Masalan, **Farg'ona vodiysidagi** ayrim issiqxonalarda tuproq namligi va havo haroratini aniqlovchi raqamli sensorlar joriy etilgan bo'lib, bu tizimlar suv sarfini 25–30 foizgacha kamaytirish imkonini bergan.²⁶⁸ **Samarqand viloyatida** esa “smart irrigation” tizimi sinov tariqasida tatbiq qilinib, tomchilatib sug'orish jarayonlarini sun'iy intellekt yordamida avtomatik nazorat qilish imkoniyatlari yaratilgan.²⁶⁹

“Smart farm” loyihasi doirasida esa Qashqadaryo viloyatida chorvachilikka mo'ljallangan “aqlli fermalar” tashkil etilmoqda. U yerda har bir hayvonning sog'ligi va sut mahsuldorligi maxsus elektron chiplar orqali kuzatilib, ma'lumotlar markaziy serverda qayd etilmoqda. Bu jarayon natijasida ishlab chiqarish samaradorligi 18–20 foizga oshgani aniqlangan.²⁷⁰

Davlat siyosati va infratuzilma islohotlari

Davlat tomonidan “aqlli” texnologiyalarni joriy etish uchun zarur institutsional asoslar yaratilmoqda. 2022-yilda “Agrotexnologiyalar markazi” tashkil etildi, uning asosiy vazifasi yangi texnikalarni sinovdan o'tkazish, mahalliy sharoitga moslashtirish hamda fermerlarga o'qitish xizmatlarini ko'rsatishdan iborat. Bundan tashqari, O'zbekiston qishloq xo'jaligini raqamlashtirish markazi (Digital Agro) faoliyat yuritib, u “Smart Agro” platformasini ishlab chiqdi. Ushbu platforma orqali 2024-yil holatiga ko'ra 7 mingdan ortiq fermer xo'jaliklari o'z dalalarini masofadan nazorat qilish imkoniyatiga ega bo'ldi.²⁷¹

“Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida qishloq xo'jaligida 20 dan ortiq “aqlli” texnologiyalarni sinovdan o'tkazish loyihalari amalga oshirilgan. Jumladan, Navoiy, Jizzax va Buxoro viloyatlarida GPS traktorlar va dronlar yordamida urug' ekish hamda o'g'itlash tizimlari joriy etilmoqda.²⁷² Shu bilan birga, agrotexnika sohasida IoT yechimlariga asoslangan agro-monitoring tizimlari ishlab chiqilgan bo'lib, ular tuproq harorati, namlik va minerallar miqdorini real vaqt rejimida o'lchash imkonini bermoqda.

“Aqlli” texnologiyalar samaradorligi va mavjud muammolar

Yuqoridagi natijalarga qaramay, O'zbekiston agrar sektorida “aqlli” texnologiyalarni keng joriy etish jarayoni hali ham bir qator tizimli muammolarga duch kelmoqda. Birinchidan, raqamli infratuzilma (internet tarmoqlari, serverlar, sensorlar) chekka hududlarda yetarli darajada rivojlanmagan. Ikkinchidan, moliyaviy resurslarning cheklanganligi sababli ko'plab fermerlar zamonaviy texnikalarni xarid qila olmayapti. Uchinchi muammo — kadrlar tayyorgarligi bilan bog'liq. Raqamli texnologiyalarni boshqarish, IoT tizimlarini sozlash, ma'lumotlarni tahlil qilish kabi ko'nikmalarga ega agronom va texnik mutaxassislar soni kam.²⁷³

Shu bilan birga, ayrim tadqiqotchilar (Rasulov, 2025; Ergashev, 2024) ta'kidlaganidek, “aqlli” texnologiyalarni joriy etishning dastlabki bosqichida hosildorlik 12–15 foizga oshgan, ammo bu jarayonning kengayishi uchun texnik servis markazlarini tashkil etish zarur.

Chet el tajribasidan o'rganish va milliy sharoitga moslashtirish

O'zbekiston Xitoy, Koreya va Isroil kabi davlatlarning “aqlli” qishloq xo'jaligi tajribasini o'rganib, ularni mahalliy sharoitga moslashtirish choralari ko'rmoqda. Masalan, Koreya bilan hamkorlikda 2023-yilda **“AgroTech Korea–Uzbekistan”** markazi tashkil etilib, unda 40 dan ortiq

²⁶⁸ FAO (2023). Uzbek village becomes digital: Smart irrigation pilot in Fergana region. — www.fao.org/newsroom/story/Uzbek-village-becomes-digital/en.

²⁶⁹ E3S Web of Conferences (2023). Digital Transformation of the Agricultural Sector in Uzbekistan. — e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2023/97/e3sconf_bft2023_02003.pdf.

²⁷⁰ Khayitov, A., et al. (2024). Smart farm development for sustainable dairy farming in the Republic of Uzbekistan. — ResearchGate.net.

²⁷¹ Digital Agro Platform (2024). O'zbekiston qishloq xo'jaligini raqamlashtirish markazi hisobotlari. — agro.uz.

²⁷² Rasulov, B. (2025). Qishloq xo'jaligida innovatsion texnikalarni qo'llanishdagi samaradorligini o'rganish. — Cyberleninka.ru.

²⁷³ Ergashev, D. (2024). O'zbekiston agrar sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. — Toshkent: TIAME nashriyoti.

mahalliy agronomlar “smart farm” tizimlari bo‘yicha o‘qitilgan.²⁷⁴ Bundan tashqari, FAO va ITU tomonidan **“Digital Village Initiative”** loyihasi doirasida O‘zbekistonning ayrim tumanlarida “raqamli qishloqlar” konsepsiyasi sinov tariqasida amalga oshirilmoqda.

Demak, O‘zbekiston agrar sektorida “aqlli” texnologiyalarni joriy etish hozircha dastlabki bosqichda bo‘lsada, u sohada sezilarli ijobiy natijalar berayotgani kuzatilmoqda. Innovatsion yechimlar yordamida suv, energiya va mehnat resurslaridan samarali foydalanish, shuningdek, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish imkoniyatlari kengaymoqda. Biroq bu jarayonni yanada jadallashtirish uchun moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, texnik xizmat ko‘rsatish infratuzilmasi va malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish zarur.

O‘zbekiston hukumati tomonidan boshlangan raqamli islohotlar, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda olib borilayotgan “smart agriculture” dasturlari, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning texnologik yechimlari mamlakatda “aqlli” qishloq xo‘jaligining shakllanishi uchun mustahkam zamin yaratmoqda.

Xulosa

O‘zbekiston agrar sektorida “aqlli” texnologiyalarni joriy etish jarayoni mamlakatda olib borilayotgan raqamli transformatsiya siyosatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. So‘nggi yillarda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi hamda “Smart Agriculture” konsepsiyasi doirasida amalga oshirilgan loyihalar natijasida ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, suv va energiya resurslaridan oqilona foydalanish, shuningdek, real vaqt rejimidagi agro-monitoring tizimlarini joriy etish yo‘lida muhim natijalarga erishildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “aqlli” texnologiyalar (dronlar, GPS-traktorlar, IoT sensorlar, smart irrigation tizimlari) yordamida hosildorlikni 15–20 foizga oshirish, suv sarfini 25–30 foizgacha kamaytirish hamda ishlab chiqarish xarajatlarini optimallashtirish imkoniyati mavjud. Shu bilan birga, ushbu texnologiyalarni keng ko‘lamda tatbiq etish uchun texnik infratuzilmani rivojlantirish, malakali mutaxassislarni tayyorlash va moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarini kuchaytirish zarur.

Xorijiy tajribalarni, xususan, Koreya, Isroil va Xitoy kabi davlatlarning ilg‘or “smart farming” modellarini o‘rganish O‘zbekiston uchun muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Biroq ushbu tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish, mahalliy agrotexnik imkoniyatlarga integratsiya qilish jarayoni izchil olib borilishi kerak.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida “aqlli” texnologiyalarni joriy etish agrar sohaning barqaror rivojlanishini ta‘minlash, oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash va ekologik muvozanatni saqlashda muhim strategik yo‘nalish sifatida shakllanmoqda. Bu esa kelgusida agrar boshqaruvning samaradorligini oshirish, ilm-fan va texnologiyani uyg‘unlashtirgan yangi agroxizmatlar tizimini rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratadi.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. — lex.uz, 2020-yil 5-oktabr.
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 16-dekabrdagi 794-son qarori “Aqlli qishloq xo‘jaligi konsepsiyasini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”. — lex.uz.
3. FAO (2023). Uzbek village becomes digital: Smart irrigation pilot in Fergana region. — www.fao.org/newsroom/story/Uzbek-village-becomes-digital/en.
4. E3S Web of Conferences (2023). Digital Transformation of the Agricultural Sector in Uzbekistan. — e3s-conferences.org/articles/e3sconf/pdf/2023/97/e3sconf_bft2023_02003.pdf.
5. Khayitov, A., et al. (2024). Smart farm development for sustainable dairy farming in the Republic of Uzbekistan. — ResearchGate.net.
6. Digital Agro Platform (2024). O‘zbekiston qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish markazi hisobotlari. — agro.uz.

²⁷⁴ FAO & ITU (2023). Digital Village Initiative: Uzbekistan Country Pilot Report. — Rim: BMT Oziq-ovqat va qishloq xo‘jaligi tashkiloti.

7. Rasulov, B. (2025). Qishloq xo'jaligida innovatsion texnikalarni qo'llanishdagi samaradorligini o'rganish. — Cyberleninka.ru.
8. Ergashev, D. (2024). O'zbekiston agrar sohasida raqamli texnologiyalarni joriy etishning tashkiliy-iqtisodiy asoslari. — Toshkent: TIIAME nashriyoti.
9. FAO & ITU (2023). Digital Village Initiative: Uzbekistan Country Pilot Report. — Rim: BMT Oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti.

HUDUDLAR KESIMIDA AGROCHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH KLASTERLARINI YARATISH VA YANGI ISH O'RINLARI SHAKLLANTIRISH

Ahmedov Azimjon Olimjon o'g'li

Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi

Eshbekov Murodjon Uktamovich

Buxoro Davlat Universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada hududlar kesimida agrochiqindilarni qayta ishlash klasterlarini tashkil etishning iqtisodiy va ekologik ahamiyati tahlil qilingan. Qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirilishi natijasida hosil bo'ladigan organik chiqindilarni markazlashgan holda yig'ish, saralash va qayta ishlash orqali qo'shimcha qiymatga ega mahsulotlar – organik o'g'it, biogaz, bioetanol, biooziqa, qadoqlash materiallari va biomassadan yoqilg'i briketi ishlab chiqarish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: agrochiqindilar, sirkulyar iqtisodiyot, klaster, biogaz, biomassa, organik o'g'it, yangi ish o'rinlari, barqaror rivojlanish.

Kirish

So'nggi yillarda qishloq xo'jaligi sektori iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va eksport salohiyatini oshirishda muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Ammo agrosahada katta hajmdagi xomashyo yetishtirilishi bilan bir qatorda, ulardan keyingi qayta ishlash jarayonida turli turdagi organik chiqindilar hosil bo'lmoqda. Paxta poyasi, g'o'za ildizlari, meva-sabzavot qoldiqlari, chorvachilik chiqindilari, don va yog'-moy sanoati qoldiqlari ko'pincha yoqib yuboriladi, tashlab ketiladi yoki to'plangan holda atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Natijada tuproq degradatsiyasi, atmosferaga zararli gazlar chiqishi, suv resurslarining ifloslanishi va sanitariya xavflari yuzaga keladi.

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatmoqdaki, agrochiqindilarni chiqindi sifatida emas, balki qayta tiklanuvchi xomashyo manbai sifatida ko'rib, ularni qayta ishlash orqali sirkulyar iqtisodiy modelni shakllantirish iqtisodiy samaradorlikni keskin oshiradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Agrochiqindilarni qayta ishlash, sirkulyar iqtisodiyot tamoyillari va hududiy klasterlarni shakllantirish bo'yicha ilmiy tadqiqotlar so'nggi yillarda jadal rivojlanmoqda. Dastlabki tadqiqotlar ekologik muammolarni kamaytirish va chiqindilarni zararsizlantirish masalalariga qaratilgan bo'lib, keyinchalik agrochiqindilarni iqtisodiy qiymatga ega xomashyo sifatida ko'rish yondashuvi shakllandi.

Xalqaro adabiyotlarda P. Hawkes, M. Zafar, R. Smith, J. Lopez, M. Torres kabi olimlar agrochiqindilarni energiya ishlab chiqarishda biomassa, biogaz va bioetanol manbai sifatida qo'llashning samaradorligini ilmiy asoslagan. Xususan, Hawkes (2018) biomassa yoqilg'i sifatida atrof-muhitga zararli gazlar chiqishini 40% gacha kamaytirishini, Torres (2020) esa qishloq xo'jaligi chiqindilaridan kompost va biochar ishlab chiqarish tuproq unumdorligini oshirishini ilmiy isbotlagan.

Klaster iqtisodiyoti haqida M. Porter, J. Humphrey, B. Lundvall, K. Ketels tadqiqotlarida klasterlashuv ishlab chiqarish zanjirini qisqartirish, resurslardan samarali foydalanish va mahalliy bandlikni oshirishning eng maqbul mexanizm ekanligi ta'kidlanadi. Porter (2019) fikricha, klasterlar hududiy raqobatbardoshlikni kuchaytiradi va yangi innovatsion korxonalar rivojini tezlashtiradi. Bu yondashuvni agrochiqindilar sohasiga tatbiq etish ko'plab mamlakatlarda, xususan, Niderlandiya, Germaniya, Turkiya va Xitoyda amaliy tajribaga ega.

Markaziy Osiyo va MDH davlatlarida agrochiqindilarni qayta ishlash ko‘proq organik o‘g‘it va biogaz olishga yo‘naltirilgan bo‘lib, bu borada E. Gromova, A. Mustafin, S. Rasulov va K. Kadirov ishlari mavjud. Ularning ilmiy xulosalariga ko‘ra, chiqindilarning kamida 45–60 foizini qayta ishlash orqali mahalliy energiya ehtiyojlarini qisman qoplash va qishloq xo‘jaligi xarajatlarini kamaytirish mumkin.

Biroq agrochiqindilarni klaster modeli asosida yig‘ish, logistikasini tashkil etish, qayta ishlash zanjiri, bandlikni oshirish va iqtisodiy samaradorlikni hisoblash masalalari yetarli darajada tadqiq etilmagan.

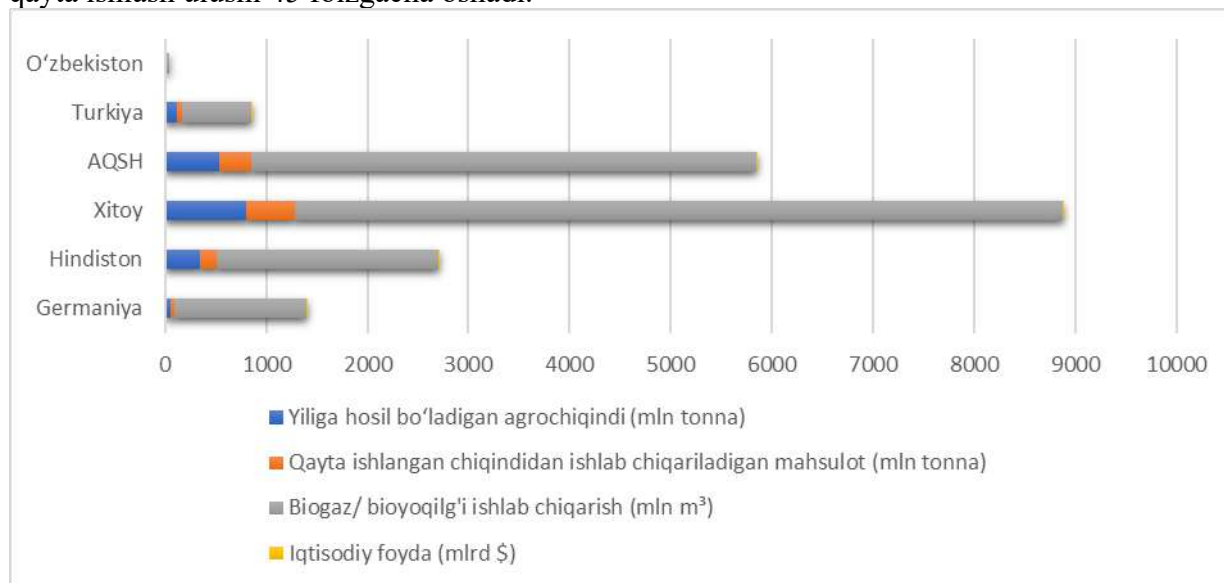
Shu bois, mazkur tadqiqotning ilmiy yangiligi shundan iboratki, u agrochiqindilarni faqat ekologik muammo sifatida emas, balki hududlar iqtisodiyotini rivojlantiruvchi sirkulyar klaster tizimi sifatida o‘rganadi, yangi ish o‘rinlari yaratish mexanizmlari, klasterning iqtisodiy samaradorligi va hududiy barqarorlikka ta‘sirini kompleks tahlil qiladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston hududlarida agrochiqindilarni qayta ishlash salohiyati juda yuqori bo‘lsa-da, mavjud resurslardan yetarli darajada foydalanilmayapti. Statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda har yili o‘rtacha 8–9 million tonna paxta poyasi, 5,5 million tonna chorvachilik chiqindilari, 2,8 million tonna meva-sabzavot qoldiqlari va 1,2 million tonna don hamda yog‘-moy sanoati chiqindilari to‘planadi. Ushbu chiqindilar umumiy hajmning atigi 18–20 foizi qayta ishlanadi, qolgan qismi esa yoqib yuboriladi yoki tashlab ketiladi. Natijada iqtisodiyot uchun katta yo‘qotish yuzaga kelmoqda, chunki qayta ishlanmayotgan chiqindilardan yiliga kamida 700–800 milliard so‘mlik qo‘shimcha qiymatga ega mahsulot ishlab chiqarish mumkin.

Taqqoslama yondashuv orqali xorijiy tajribalar bilan solishtirilganda, O‘zbekistonning mavjud imkoniyatlari yanada aniqroq namoyon bo‘ladi. Masalan, Germaniyada qishloq xo‘jaligi chiqindilarining 65 foizi biogaz, bioetanol va organik o‘g‘it ishlab chiqarishda qo‘llanadi. Niderlandiyada klaster asosida faoliyat yurituvchi 230 dan ortiq biogaz zavodi mavjud bo‘lib, ular mamlakat energiyasining 9–10 foizini tashkil etadi. Turkiyada agrochiqindilar asosida yiliga 1,3 million tonna organik o‘g‘it ishlab chiqarilmoqda va bu yo‘nalishda 25 mingdan ortiq ish o‘rni shakllangan.

O‘zbekiston sharoitida o‘rtacha bitta agrochiqindilarni qayta ishlash klasteri yiliga 150–180 ming tonna xomashyoni qayta ishlay oladi. Bunday klaster faoliyati natijasida 250–320 nafar yangi ish o‘rni yaratiladi, yiliga 25–30 milliard so‘mlik tayyor mahsulot ishlab chiqariladi, 2,5–3 million kub metr biogaz va 20–25 ming tonna organik o‘g‘it olinadi. Agar har bir viloyatda kamida 3 tadan shunday klaster tashkil etilsa, respublika bo‘yicha 12–15 ming kishining bandligi ta‘minlanadi va qayta ishlash ulushi 45 foizgacha oshadi.

1-rasm. Dunyo davlatlarida agrochiqindilarni qayta ishlash va iqtisodiy samaradorlik Manba : Muallif ishlanmasi

Hisob-kitoblar shuni ko'rsatadiki, 1 tonna paxta poyasidan 180–200 kilogramm kompost yoki 90–110 kub metr biogaz olish mumkin. Meva-sabzavot qoldiqlaridan 130–150 kilogramm organik o'g'it, chorvachilik chiqindilaridan esa energiya tejamkor biogaz ishlab chiqarish imkoniyati mavjud. Bu esa energiya xarajatlarini 8–12 foizga qisqartiradi, tuproq unumdorligini 15–18 foizga oshiradi, mahalliy byudjetga tushadigan soliqlarni esa 20–25 foizga ko'paytiradi. Atrof-muhitga tashlanadigan zararli gazlar 30–35 foizga kamayadi, bu esa ekologik barqarorlik uchun muhim omil hisoblanadi.

Umumlashtirilgan natijalarga ko'ra, agrochiqindilarni klaster asosida qayta ishlash tizimini respublika bo'ylab bosqichma-bosqich joriy qilish 5 yil davomida 700–900 million dollar miqdorida iqtisodiy samaraga erishish imkonini beradi. Shu bilan birga, har yili kamida 65–70 ming tonna kimyoviy o'g'itning importi o'rnini bosuvchi organik o'g'it ishlab chiqariladi. Energiya manbasi sifatida 80–100 million kub metr tabiiy gaz ekvivalenti ishlab chiqarilishi va 30 mingdan ortiq yangi ish o'rnini yaratilishi prognoz qilinmoqda.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, hududlar va davlatlar kesimida agrochiqindilarni qayta ishlash klasterlarini tashkil etish sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini amaliyotga joriy etishning samarali yo'li hisoblanadi. Agrochiqindilardan organik o'g'it, biogaz, bioyoqilg'i va boshqa mahsulotlar ishlab chiqarish nafaqat ekologik barqarorlikni ta'minlaydi, balki hududlarda yangi ish o'rinlarini yaratadi va iqtisodiy daromadni oshiradi. Taqqoslama tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, rivojlangan mamlakatlar tajribasi O'zbekiston sharoitida ham muvaffaqiyatli tatbiq etilishi mumkin. Klaster tizimi orqali chiqindilarning 45–60% qayta ishlanishi, energiya tejalishi, tuproq unumdorligining oshishi va mahalliy byudjetga soliq tushumlarining ko'payishi ta'minlanadi. Shu bois, agrochiqindilarni qayta ishlash klasterlarini hududlar kesimida yaratish – iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlashning ustuvor yo'nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Hawkes, P. (2018). *Biomass and Sustainable Energy in Agriculture*. Springer, Germany.
2. Torres, M. (2020). *Organic Waste Management and Circular Economy*. Elsevier, Netherlands.
3. Smith, R., & Lopez, J. (2019). *Agro-Waste to Bioenergy: Global Practices*. Routledge, UK.
4. Porter, M. (2019). *Clusters and Regional Economic Development*. Harvard Business Review Press, USA.
5. Humphrey, J., & Lundvall, B. (2020). *Innovation Systems and Clusters in Agriculture*. Edward Elgar, UK.
6. Ketels, C. (2018). *Cluster Policy and Competitiveness*. OECD Publishing, France.
7. Gromova, E., Mustafin, A. (2017). *Agro-Waste Recycling in Central Asia*. Central Asia Journal of Agriculture, 5(2), 45–58.
8. Rasulov, S., Kadirov, K. (2019). *Organic Fertilizer Production from Agro-Residues in Uzbekistan*. Journal of Agroecology, 12(1), 22–35.

YASHIL INFRATUZILMANI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING ILMIY ASOSLAR EVOLYUTSIYASI.

Azimova Maxfuza Rashidovna

Buxoro Davlat Universiteti

Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrasi o'qituvchisi

maxfuzaazimova791@gmail.com

Annotatsiya : Ushbu maqolada olimlarning yashil infratuzilma haqidagi qarashlari evolyutsiyasi insonning atrof-muhit, iqtisodiyot va ijtimoiy farovonlikni boshqarish yondashuvlarining tarixiy rivojlanishini aks ettiradi. Ushbu evolyutsiya ma'lum davrlarda ekologik muammolarning ahamiyatini va ularning ilmiy yondashuvlarning o'zgarishiga mos ravishda rivojlanishini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: infratuzilma, tabiiy resurslar , global yondashuv , ekologik iqtisodiyot , ekotizim, inqiroz , ekoxizmat , barqaror rivojlanish.²⁷⁵Yashil infratuzilma xizmatlariga kirish – bu barqaror rivojlanish va yashil iqtisodiyotni rivojlantirishda muhim qadamdir. Ushbu xizmatlar atrof-muhitni asrash, resurslardan samarali foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan. Odatda, yashil infratuzilma quyidagi xizmatlarni o'z ichiga oladi. Quyosh, shamol, bioyoqilg'i va gidroenergetika tizimlari orqali barqaror energiya yetkazib berish kiradi. Xususiy uylar va korxonalarga kichik hajmli qayta tiklanuvchi energiya tizimlarini o'rnatish. Barqaror transport xizmatlari elektromobillar uchun quvvatlash infratuzilmasi jamoat transportining ekologik toza bo'lishini ta'minlash (masalan, elektr avtobuslar yoki velosiped yo'llari). Suv va chiqindilarni boshqarishda suvni qayta ishlash va tozalash tizimlari chiqindilarni qayta ishlash va energiya manbai sifatida ishlatish bo'yicha yechimlar kerak bo'ladi.

Yashil joylar va tabiiy infratuzilma shahar joylarida yashil maydonlar (bog'lar, yashil yo'laklar kiradi. Suv toshqinlaridan himoya qiluvchi tabiiy ekotizimlarni tiklashda aqlli texnologiyalarni joriy etish kiradi. Energiya samaradorligini oshiruvchi "aqlli uy" tizimlarini yaratish shahar infratuzilmasini boshqarish uchun raqamli yechimlar kerak (masalan, aqlli elektr tarmoqlari) kiradi. Ushbu xizmatlardan keng foydalanish uchun davlat siyosati moliyaviy subsidiyalar, imtiyozli kreditlar va loyihalarni qo'llab-quvvatlovchi qonunchilik kiradi. Xususiy sektorda innovatsion yechimlar taklif qilish va ularga sarmoya kiritishda jamiyat ishtiroki hamda aholini xabardor qilish va yashil infratuzilmadan foydalanish bo'yicha motivatsiya yaratish zarur bo'ladi. Yashil infratuzilma (yashil infrastruktura) atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlashga yo'naltirilgan tizim va strukturalarni yaratish hamda rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu davrda industrial inqilob natijasida ekologik muammolar sezilarli darajada kuchaydi, ammo ilmiy yondashuvlar asosan sanoat rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga qaratilgan edi. Ekologik muvozanatning ilk tushunchalarida tabiiy resurslar cheksiz deb hisoblanar va ularni ekspluatatsiya qilish iqtisodiy o'sishning asosiy vositasi sifatida ko'rilgan. Tomas Maltus kabi olimlar aholining o'sishi va resurslarning chegaralanganligi o'rtasidagi bog'liqlikka e'tibor qaratdi. Gifford Pinchot (AQShning birinchi o'rmon boshqaruvi rahbari) Yashil infratuzilmaga yo'naltirilgan boshqaruvning muhimligini ta'kidlab, resurslarni oqilona boshqarish kerakligini ilgari surdi.

1.1-jadval

²⁷⁶**Yashil Infratuzilma Tushunchasining Rivojlanish Bosqichlari**

Bosqich	Davr	Asosiy G'oyalar	Ilmiy Kontseptsiyalar	Amaliy Tatbiqlar
Dastlabki tushunchalar	1960-1980	Tabiatni muhofaza qilish	Ekologik muvozanat	Qo'riqxonalar, milliy bog'lar
Barqaror rivojlanish	1980-2000	Atrof-muhit va iqtisodiyot	Barqaror rivojlanish nazariyasi	Ekologik shaharlar, qayta ishlash
Yashil infratuzilma	2000-2025	Integratsiyalashgan yondashuv	Ekotizim xizmatlari	Yashil tomalar, yomg'ir suvlarini

²⁷⁷Bu davrda ekologik xavotirlar kuchayib, yashil infratuzilma tushunchasiga tizimli yondashuv shakllana boshladi. Ilmiy tushunchalarning rivojlanishida ekotizim nazariyasi (1930–1940-yillar)da

²⁷⁵ Brundtland Commission. (1987). Our Common Future. Oxford University Press. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. Earthscan. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press.

tabiatning o'zaro bog'liq tizim sifatida qaralishi rivojlana boshladi. Ekologlar inson faoliyatining ekotizimlarga ta'sirini o'rgana boshladilar.

Barqaror rivojlanish tushunchasi (1940-yillar)da tabiat resurslarini barqaror boshqarish tamoyillari paydo bo'ldi. Rachel Carson: "Silent Spring" (1962) kitobida ekologik muammolarning keng tarqalganligini ko'rsatib berdi va atrof-muhit muhofazasini jamiyat kun tartibiga olib chiqdi.

Ian McHarg: shaharsozlikda ekologik va landshaft rejalashtirishni taklif qildi ("Design with Nature", 1969). 1980-yillarda ekologik inqirozlarni hal qilish bo'yicha global yondashuvlar paydo bo'ldi. Barqaror rivojlanish tushunchasi aniqligini ta'kidladi.

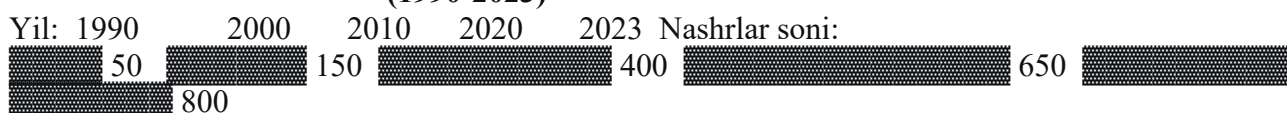
1987-yilda BMTning "Brundtland hisobotida" "barqaror rivojlanish" atamasi tanishtirildi. U ekologik, iqtisodiy va ijtimoiy omillar uyg'unligi zarurligini ta'kidladi.

Shahar infratuzilmasida yashil maydonlar, suv resurslarini boshqarish va chiqindilarni kamaytirish muhimligi tan olindi. Herman daly ekologik iqtisodiyot tamoyillarini ishlab chiqib, iqtisodiy o'sishni ekologik chegaralar bilan uyg'unlashtirishni taklif qildi. Robert Costanza ekotizim xizmatlarining iqtisodiy qiymatini hisoblash va tabiiy kapitalni saqlashning muhimligini ta'kidladi. XXI asrda yashil infratuzilma iqlim o'zgarishi va urbanizatsiya muammolari bilan bog'liq holda global darajada rivojlandi. Yashil texnologiyalar va innovatsiyalar qayta tiklanuvchi energiya manbalari va energiya tejaydigan texnologiyalarning rivojlanishi shahar infratuzilmasida "aqlli" (smart) texnologiyalarni qo'llash va rivojlantirish muhim rol o'ynaydi. Jeremy Rifkin yashil texnologiyalarni sanoat inqilobining yangi bosqichi sifatida ko'rsatdi. Nicholas Stern: Iqlim o'zgarishining iqtisodiy oqibatlarini ko'rsatib, yashil infratuzilmaga sarmoya kiritishning iqtisodiy foydasini asoslab berdi.

1.1-diagramma

Yashil Infratuzilma Sohasidagi Ilmiy Nashrlar Sonining O'sishi

(1990-2023)

YASHIL INFRATUZILMA TURLARI BO'YICHA INVESTITSİYALAR TAQSIMOTI

(2023)

Suvni boshqarish infratuzilma:	35%
Qayta tiklanadigan energiya:	45%
Atrof-muhitni muhofaza qilish:	15%
Aqlli transport tizimlari:	5%

1.2-jadval

Mintaqalar Bo'yicha Yashil Infratuzilma Loyihalari

Mintaqa	Loyihalar Soni	Investitsiya (mlrd \$)	Asosiy Yo'nalishlar
Yevropa	1,200	450	Aqlli shaharlar, qayta tiklanadigan energiya
Shimoliy Amerika	950	380	Iqlim moslashuv, suv resurslari
Osiyo	1,800	620	Ekologik transport, energiya samaradorligi

²⁷⁷ Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press.

Mintaqa	Loyihalar Soni	Investitsiya (mlrd \$)	Asosiy Yo'nalishlar
Lotin Amerikasi	450	150	Tabiiy infratuzilma, bioxilma-xillik
Afrika	300	80	Suv ta'minoti, barqaror qishloq infratuzilmasi

Ushbu jadval va diagrammalar yashil infratuzilma tushunchasining ilmiy asoslari evolyutsiyasini va uning amaliy tatbiqlarining rivojlanishini ko'rsatadi. Har bir bosqich o'ziga xos ilmiy kontsepsiyalar va amaliy yondashuvlar bilan tavsiflanadi. Yashil infratuzilmaning kelajakdagi rivojlanish yo'nalishlari tabiiy asosdagi yechimlar-ekotizim xizmatlarini kengaytirish Aqlli texnologiyalar - sun'iy intellekt va IoT integratsiyasi Davlat-xususiy sheriklik moliyaviy modellarni diversifikatsiyalash ijtimoiy adolat - yashil infratuzilmaning ijtimoiy ta'sirini hisobga olish tiklanuvchanlik - iqlim o'zgarishiga moslashuvchan tizimlar.

Hozirgi davrda olimlar iqlim o'zgarishi, bioxilma-xillikning yo'qolishi va urbanizatsiya muammolariga qaratilgan kompleks yondashuvlarni rivojlantirmoqda.

Elinor Ostrom mahalliy jamoalar va global hamkorlik orqali ekologik muammolarni boshqarishning samaradorligini ko'rsatdi. Barqaror rivojlanish tamoyillarida yashil infratuzilma tabiatni muhofaza qilish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni birlashtirishga qaratilgan. Bu tamoyil resurslardan oqilona foydalanish va atrof-muhitga zarar yetkazmaslikni talab qiladi.

Ekologik iqtisodiyotda yashil infratuzilma iqtisodiyotning tabiat bilan uyg'un ravishda rivojlanishini ta'minlaydi. Unda resurslarni qayta ishlash, energiyani tejash va uglerod chiqindilarini kamaytirish ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Ekosistema xizmatlari nazariyasi ekotizimlarning inson faoliyatiga ta'siri tahlil qilinib, tabiiy resurslarni boshqarish uchun innovatsion yechimlar ishlab chiqiladi.

innovatsion texnologiyalar quyosh, shamol, bioenergiya kabi qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish infratuzilmani yashil iqtisodiyotga moslashtirishning asosiy qismi hisoblanadi.

"Aqlli shaharlar" texnologiyalarida shahar infratuzilmasida yashil hududlarni kengaytirish, transport tizimini elektrlashtirish va chiqindilarni qayta ishlash mexanizmlarini joriy qilish kiradi.

Qayta tiklanadigan resurslarda suv, havo, tuproq va boshqa tabiiy resurslarni Rivojlanish omillarida saqlash va qayta tiklash uchun ekologik me'yorlarni joriy qilish. Ijtimoiy omillarda yashil infratuzilma shakllanishida aholi xabardorligini oshirish va ekologik madaniyatni rivojlantirish kiradi.

Iqtisodiy omillar davlat va xususiy investitsiyalarni jalb qilish, yashil texnologiyalarni subsidiyalash va ekologik soliq tizimini takomillashtirish.

Huquqiy asoslar asoslar infratuzilmani qo'llab-quvvatlovchi qonun va reglamentlarni qabul qilish. Ilmiy izlanishlar yashil infratuzilmani rivojlantirish uchun ilmiy tadqiqotlarni kengaytirish va yangi texnologiyalarni sinovdan o'tkazish kiradi.

Ta'lim va kadrlar tayyorlash yashil iqtisodiyot va ekologik boshqaruv bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash. Xalqaro dasturlar yashil infratuzilma rivoji bo'yicha global hamkorlikni mustahkamlash, masalan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT)ning barqaror rivojlanish maqsadlariga (SDG) rioya qilish kiradi.

Xususiy sektor ishtiroki korxonalarning yashil texnologiyalarga sarmoya kiritishini rag'batlantirishda ushbu ilmiy asoslar orqali yashil infratuzilmani shakllantirish nafaqat ekologik muammolarni hal qilish, balki ijtimoiy farovonlikni oshirish va iqtisodiy barqarorlikni, ta'minlashga yordam beradi.

Yashil infratuzilma insoniyatning tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va barqaror rivojlanishni ta'minlash yo'lidagi muhim qadamlaridan biridir. U inson va tabiat o'rtasidagi

muvozanatni tiklashga qaratilgan bo'lib, sanoat inqilobidan keyingi ekologik muammolarni hal qilish va iqlim o'zgarishiga qarshi kurashda muhim rol o'ynaydi. Yashil infratuzilmaning tarixi shuni ko'rsatadiki shaharlarning o'sishi bilan birga ekologik muammolar kuchaygan. Ekologik inqirozlarga qarshi harakatlar natijasida tabiatni muhofaza qilish va yashil hududlarni kengaytirish harakatlari paydo bo'lgan. Zamonaviy davrda ekologik barqarorlikni ta'minlash uchun integratsiyalashgan, innovatsion yechimlar joriy etilgan. Bugungi kunda yashil infratuzilma atrof-muhitni muhofaza qilish, energiya samaradorligini oshirish va sog'lom yashash sharoitlarini ta'minlash orqali barqaror kelajakni yaratishda muhim strategiya hisoblanadi. Bu ayniqsa urbanizatsiya va iqlim o'zgarishi sharoitida yanada dolzarb bo'lib bormoqda.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Brundtland Commission. (1987). Our Common Future. Oxford University Press.
2. Pearce, D., Markandya, A., & Barbier, E. (1989). Blueprint for a Green Economy. Earthscan.
3. Daly, H. E. (1996). Beyond Growth: The Economics of Sustainable Development. Beacon Press.
4. United Nations. (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. UN General Assembly.
5. Millennium Ecosystem Assessment. (2005). Ecosystems and Human Well-being: Synthesis. Island Press.
6. Stern, N. (2007). The Economics of Climate Change: The Stern Review. Cambridge University Press.
7. Sovacool, B. K., & Brown, M. A. (2010). Energy and American Society: Thirteen Myths. Springer.
8. U.S. Green Building Council (USGBC). (2010). LEED Reference Guide for Building Design and Construction. USGBC Publications.
9. OECD. (2011). Towards Green Growth. OECD Publishing.
10. UNEP. (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme.
11. Kuznetsov, N. V. (2019). "Green Infrastructure Development: Challenges and Prospects." Journal of Environmental Science and Policy, 18(3), 200–215.
12. EA Farmonovna, KM Matyakubovna, KS Habibulloevna. [The role of the tourism national crafts in Bukhara region](#). European science, 15-16
13. СУ Таджикиева, ММ Кодирова. [Основные направления развития программы локализации в Узбекистане](#). Современные тенденции развития науки и производства, 374-377
14. АФ Эргашева, ММ Кадилова, ШХ Кадилова. [Роль туризма народных промыслов в Бухарской области](#). European science 1, 50
15. M.M Kadirova. [POTENTIALS OF QUEST TECHNOLOGY IN THE DEVELOPMENT OF STUDENTS'ECONOMIC SKILLS](#). Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities 2 (1.5 ...

SIRKULAR IQTISODIYOT: EKOLOGIK VA IQTISODIY BARQARORLIK YO'LI

M. Mo'minova

Biznes boshqarish ta'lim yo'nalishi 3- kurs talabasi

So'nggi yillarda dunyoning deyarli barcha mamlakatida qattiq maishiy chiqindilarni aholi jon boshiga hisoblaganda, ular har yili bir foizga oshib boryapti. Bu esa jahonning ekologik barqarorligiga o'zining salbiy ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi, albatta. Hozirgacha chiqindining 800 dan ortiq turi qayd etilgan bo'lib, kelajakda bu ko'rsatkich yanada oshishi mumkin. Energetika, rangli va qora metallurgiya, kimyo sanoati va qurilish industriyasida foydalaniladigan materiallardan hosil bo'lgan chiqindilar atrof-muhitni ifloslantiruvchi asosiy manbaga aylanyapti. Ularni e'tiborsiz qoldirish esa tabiiy resurslar va tabiatning kutilmagan o'zgarishlariga sabab bo'ladi.

Sirkulyar iqtisodiyot (circular economy) – bu an'anaviy chiziqli iqtisodiyot tizimidan farqli ravishda, mahsulot va resurslardan takror-takror foydalanishni nazarda tutuvchi iqtisodiy modeldir. An'anaviy tizimda mahsulot ishlab chiqariladi, iste'mol qilinadi va chiqindiga aylanadi. Sirkulyar tizim esa chiqindini resurs sifatida ko'radi va uni qayta ishlab, yangi iqtisodiy qiymat yaratadi. Bu

yondashuv ekologik muammolarni kamaytirish, tabiiy resurslarni tejash hamda iqtisodiy samaradorlikni oshirish imkonini beradi. Yashil iqtisodiyotning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: energiya tejankorlik, chiqindilarni kamaytirish, qayta ishlash va ekologik toza ishlab chiqarish tizimlarini joriy etish. Sirkulyar iqtisodiyot aynan shu tamoyillar asosida faoliyat yuritadi. Masalan, ishlab chiqarish korxonalari chiqindilarni ikkilamchi xomashyo sifatida qayta ishlash orqali nafaqat ekologiyani asraydi, balki iqtisodiy foyda ham oladi. Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida sirkulyar iqtisodiyot siyosati davlat darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. Misol uchun, Germaniya va Niderlandiya sanoat chiqindilarini 90 foizgacha qayta ishlash darajasiga yetgan.

Yaponiyada esa elektron chiqindilarni qayta ishlash orqali yangi mahsulot ishlab chiqarish tizimi keng yo'lga qo'yilgan.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda yashil iqtisodiyotga o'tish borasida muhim qadamlar qo'yilmoqda. Prezident qarorlariga muvofiq, energetika sohasida qayta tiklanuvchi manbalardan foydalanish kengaymoqda, chiqindilarni qayta ishlash sanoati rivojlanmoqda. Ayniqsa, Buxoro viloyatida chiqindilardan biogaz olish, plastik chiqindilarni qayta ishlash va energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish loyihalari sirkulyar iqtisodiyot amaliy misollaridir.

Sirkulyar iqtisodiyotning ijtimoiy foydasi ham katta: u yangi ish o'rinlarini yaratadi, aholining ekologik madaniyatini oshiradi va yashil texnologiyalar sohasida innovatsion tadbirkorlikni rivojlantiradi. Hisob-kitoblarga ko'ra, ochiq chiqindi maydonlari, ularni yoqish uchun foydalanib kelinadigan hududlarda chiqindilar yildan-yilga tobora ko'payib bormoqda. Bu esa atrof-muhit ifloslanishining tezlashishi demakdir. Shu sabab bugungi kunda chiqindilarni ishlab chiqarishni iqtisodiy o'sishdan ajratish va nol chiqindiga o'tish hamda shoshilinch ravishda aylanma iqtisodiyot modelini joriy qilishga ehtiyoj sezilmoqda.

Chiqindilarni boshqarish bo'yicha global tarzdagi harakatsizlik inson salomatligi, iqtisodiyot hamda atrof-muhitga qimmatga tushadi va 2050- yilga borib bu sarf-xarajatlar yiliga 600 milliard dollardan oshadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi (UNEP)ning so'nggi hisobotiga ko'ra, shahar chiqindilari yaqin yillarda uchdan ikki baravarga ko'payadi, uni utilitatsiya qilish narxi esa bir avlod almashinuvi davrida deyarli ikki baravarga oshadi.

Shu sabab faqat chiqindilarni ishlab chiqarishni keskin qisqartirish evazigagina yashashga yaroqli kelajakni ta'minlashimiz mumkin. "Chiqindilar asridan so'ng: axlatni resursga aylantirish" deb nomlangan UNEP the UNEP Global Waste Management Outlook 2024 (GWMO 2024) hisoboti 2018-yildan beri global chiqindilarni ishlab chiqarish, chiqindilar va ularni boshqarish bo'yicha eng muhim va aktual ma'lumotlarni taqdim etadi. Hujjat hayotiy faktlarning tahlilidan iboratdir. Ushbu tahlillar hayotiy siklni baholab, agar dunyo va insoniyat avvalgiday yondoshuvda qolsa, muammolarni ildizi bilan hal qilmasa yoki aksincha, nol chiqindilar va aylanma iqtisodiyot mas'uliyatini bo'yniga olsa nimalar qozonishi yoki nimalarni yo'qotishi mumkinligiga ob'ektiv baho beradi.

Ushbu global hujjatga ko'ra, qattiq maishiy chiqindilar 2050-yilga kelib 3,8 mlrd tonnaga yetishi mumkin. 2020-yilda chiqindilarni boshqarish uchun dunyo miqyosida sarflangan xarajat 252 mlrd dollarni tashkil etgan bo'lsa, 2050-yilga kelib bu raqam 640,3 mlrd dollarga yetishi mumkin, deyishmoqda ekspertlar.

XULOSA. Sirkulyar yashil iqtisodiyot – bu nafaqat ekologik, balki iqtisodiy barqarorlikni ta'minlovchi tizimdir. Resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni qayta ishlash, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish orqali mamlakat iqtisodiyoti yangi rivojlanish bosqichiga chiqadi. O'zbekiston uchun sirkulyar iqtisodiyot konsepsiyasini rivojlantirish – bu kelajak avlodlar uchun toza muhit, barqaror iqtisodiyot va innovatsion jamiyatni yaratish demakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi to'g'risida"gi qarori. (2019-yil).
2. Circular Economy: Principles and Benefits. – European Commission, 2021.
3. OECD (2020). Green Growth Indicators.
4. O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi rasmiy sayti.

5. Yaponiyada chiqindilarni qayta ishlash tizimi: ekologik innovatsiyalar tajribasi. – Tokyo, 2020.

QISHLOQ XO'JALIGIDA SOVITKICHLAR QUVVATINI OSHIRISH KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH OMILI SIFATIDA

Qudratov Azizjon Dehqonboyevich,
“Yashil iqtisodiyot va agrobiznes” kafedrası katta o‘qituvchisi

Bugungi kunda O‘zbekistonda har yili 23 million tonnadan ortiq meva va sabzavotlar, jumladan, sabzavotlar (51,1 foiz), kartoshka (15,8 foiz), mevalar (13,8 foiz), poliz mahsulotlari (11,4 foiz), uzum (7,8 foiz) ishlab yetishtirilmoqda. Ayrim turdagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarni qayta ishlash darajasi ishlab chiqarishning 10-15 foizidan oshmaydi. Ekspertlarning fikriga ko‘ra, yo‘qotishlar 20-30 foizni tashkil etadi. O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik bilan 5,5 million dehqon va shaxsiy yordamchi xo‘jaliklari band. Ular birgalikda meva-sabzavotchilik mahsulotlarining 54,9 foizini ishlab chiqaradi.

Meva va sabzavot mahsulotlari qayta ishlanmasdan yo‘qotilishini kamaytirish ularga qo‘shimcha 1,1-1,7 milliard AQSh dollari (2024-yil narxlarida) miqdorida foyda olib kelishi mumkin. Bu 2025-yil 1-iyul holatiga ko‘ra, aholining kambag‘allik darajasi 6,8 foiz, deb baholangan mamlakatda kambag‘allikni qisqartirishda yordam bergan bo‘lardi.

Shunday qilib, so‘nggi 5 yil ichida meva va sabzavotlarni yetishtirish sanoatidagi yillik o‘sish o‘rtacha 3,5 foizni tashkil etgani inobatga olinsa, meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash masalasi yildan yilga dolzarb ahamiyatga ega bo‘lib bormoqda.

Sovitish kameralarining asosiy maqsadi – hosilni juda muzlatmasdan vaqtincha saqlash. Bu holda yo‘qotishlar minimallashtiriladi. Bu sabzavot va mevalarning tovar ko‘rinishi va ta‘mini saqlab qolishning juda samarali usulidir.

2025-yil 1-oktyabr holatiga ko‘ra, respublikada umumiy quvvati 1141,2 ming tonna bo‘lgan 2 011ta sovitish ombori faoliyat yuritgan.

Sovitish omborlarining umumiy quvvati eng katta bo‘lgan hududlar orasida quyidagilarni ajratib ko‘rsatish mumkin: Samarqand (184,8 ming tonna yoki umumrespublika quvvatining 16,2 foizi), Farg‘ona (168,2 ming tonna yoki 14,7 foizi) va Toshkent (129,6 ming tonna yoki 11,4 foizi) viloyatlari.

Sovitkichli omborxonalar umumiy quvvatining 50,3 foizi o‘rtacha quvvatli (100-1000 tonna), 46,3 foizi katta quvvatli (1000 tonnadan yuqori) va atigi 3,4 foizi kichik quvvatli (100 tonnadan past) sovitkichli omborxonalarga to‘g‘ri keladi.

Umuman respublika bo‘yicha bitta sovitish omborining o‘rtacha hajmi 567,5 tonnani tashkil etadi. Viloyatlar bo‘yicha bitta sovitish omborining eng katta o‘rtacha hajmi Samarqand (962,7 tonna) va Toshkent (805,1 tonna) viloyatlarida kuzatilmoqda.

O‘rtacha hajmi eng kichik bo‘lgan sovitish omborlari Navoiy (265,4 tonna) va Buxoro (323,1 tonna) viloyatlarida joylashgan.

Respublika bo‘yicha sovitish omborlarining quvvati yalpi yillik meva-sabzavot mahsulotlarini ishlab chiqarishning o‘rtacha 4,9 foizini qoplaydi.

Eng yuqori qamrov darajasi Toshkent (6,9 foiz), Farg‘ona (6,4 foiz), Qashqadaryo (6,4 foiz), Xorazm (5,6 foiz) va Samarqand (5,2 foiz) viloyatlariga to‘g‘ri keladi.

Eng past qamrov ko‘rsatkichlari Sirdaryo (2,0 foiz), Buxoro (2,5 foiz), Andijon (3,2 foiz) viloyatlari va Qoraqalpog‘iston Respublikasida (3,5 foiz) kuzatilmoqda.

Bir qator mutaxassislarning ta‘kidlashicha, saqlash quvvatlari eng yaxshi holatda mamlakat eksport salohiyatining kamida 75 foizini qoplashi kerak

O‘zbekiston 2024-yilda 2 036,2 ming tonna meva-sabzavot mahsulotlari eksport qildi.

Bundan kelib chiqadiki, 2024-yilda respublikada sovitish omborlarining quvvati 1 527,1 ming tonna bo‘lishi kerak edi. Ya‘ni, 2024-yil uchun quvvat yetishmasligi 385,9 ming tonnani tashkil etdi. Demak, quvvatni 33,8 foizga oshirish zarur.

Kelajakda davlat strategiyalari doirasida rejalashtirilgan meva-sabzavot mahsulotlari eksportining sezilarli o'sishi tufayli sovitish quvvatining yetishmasligi yanada keskin bo'lishi mumkin.

Buning oldini olish uchun quyidagi chora-tadbirlarni ko'rish zarur:

1. Sovitish omborlarining sig'imini oshirishdagi muammolarni aniqlash uchun hududlardagi vaziyatni o'rganish;

2. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarining sovitish omborlariga bo'lgan ehtiyojini aniqlash uchun ularning hajmi, turlari va boshqalarni hisobga olgan holda so'rov o'tkazish;

3. Sovitish uskunalari bilan ta'minlanishi bo'yicha eng qoloq tumanlar foydasiga qo'llab-quvvatlash ahamiyatini hisobga olgan holda, O'zbekiston hududlarida yangi sovitish quvvatlarini tashkil etishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashning alohida dasturini ishlab chiqish;

Sovitish omborlarini qurishni qo'llab-quvvatlash dasturlari boshqa mamlakatlarda ham amalga oshirilmoqda.

2023-yilda Gruziya hukumati "Qishloq xo'jaligi kooperativlarida reza mevalar uchun sovitish omborlarini birgalikda moliyalashtirish" davlat dasturini amalga oshirish haqida qaror qabul qildi.

Davlat dasturi Qishloqlarni rivojlantirish agentligi tomonidan amalga oshiriladi. Kamida 30 tonna hajmdagi qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash uchun mo'ljallangan sovitish omborlari moliyalashtiriladi. Bitta potentsial benefitsiarga sovitish ombori qiymatining ko'pi bilan 70 foizi miqdorida moliyalashtirish, lekin ko'pi bilan 250 ming lari (taxminan 96 ming AQSh dollari) belgilandi. Dasturda ishtirok etish uchun qishloq xo'jaligi kooperativi yoki unga bo'ysunadigan kamida beshta muassasa loyihalar dasturlar doirasida, har bitta munitsipalitet kamida 10 gektar maydonda golubika, maymunjon yoki malina yetishtiradigan bog'iga ega bo'lishi kerak.

Shunga o'xshash dasturlar Moldova va Ukrainada ham amalga oshirildi.

4. Meva-sabzavot mahsulotlarini saqlash, chuqur muzlatish va qayta ishlash loyihalari uchun sovitish omborlarining joylashuvini ko'rsatadigan transport yo'nalishlarining raqamli xaritasini yaratish va barcha foydalana oladigan tarzda joylashtirish;

5. Qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga qishloq xo'jaligi yer uchastkalarida yengil konstruksiyalardan tayyorlangan sovitish omborlarini joylashtirish huquqini berish imkoniyatlarini ko'rib chiqish.

Yangi sovitish omborlarini qurish uchun davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash va imtiyozli kreditlar berish doirasida, shuningdek, 500 tonna va undan ortiq quvvatga ega sovitish uskunalari asosan yirik korxonalar va katta miqdorda to'plash mumkin bo'lgan mahsulotlarni saqlash uchun mos ekanligini hisobga olish kerak.

Gilos kabi tez buziladigan mahsulotlar uchun kichik sig'imli muzlatkichlar talab qilinadi.

Shuningdek, hosilni saqlash uchun ko'chma konteyner-muzlatkichlarga ham e'tibor qaratish kerak. Bunday muzlatkichning asosiy afzalliklari:

-infratuzilma xarajatlarini talab qilmaydi;

-ixcham va ko'chma;

-harorat tartibi ma'lum bir mahsulotga moslashtiriladi.

Ko'chma muzlatkichdan ularni ishlab chiqaruvchilar orasida bir joydan ikkinchi joyga olib o'tgan holda butun meva va rezavorlar mavsumida foydalanish mumkin.

Yangi sovitish quvvatlarini tashkil etishni rag'batlantirish respublikada hosil yo'qotilishini kamaytiradi, narxlarni yil davomida bir xil bo'lishini ta'minlab, aholining daromadlari va xarajatlarini muvofiqlashuvi o'z navbatida ortiqcha pul massasi taklifini pasaytiradi va qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilariga mavsumdan tashqari davrda ham mahsulot sotib, daromadlarini oshirish imkoniyatlarini yaratadi.

YASHIL TA'LIMNING INTERAKTIV O'QITISH USULLARI

Turobova Hulkar Rustamovna
PhD, dotsent, Buxoro davlat universiteti

O'zbekiston ham o'zining barqaror rivojlanish yo'lini belgilab, "Yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi"ni qabul qildi. Ushbu strategiya mamlakat iqtisodiyotini qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tish, resurs samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va atrof-muhit sifatini yaxshilash orqali modernizatsiya qilishni ko'zlamoda. Biroq, strategik maqsadlarga erishish nafaqat texnologik o'zgarishlarni, balki jamiyatning har bir a'zorida, ayniqsa yosh avlodda ekologik ong va mas'uliyatni shakllantirishni talab qiladi.

Ana shu muhim vazifani amalga oshirishda asosiy rol ta'lim tizimiga, xususan, "yashil ta'lim"ning zamonaviy usullarini joriy etishga tegishli. An'anaviy, passiv o'qitish usullari ekologik muammolarning murakkabligi va yashil iqtisodiyotning fanlararo tabiatini samarali o'rgatish uchun yetarli emas. Shu sababli, loyiha va muammo asosida o'qitish, raqamli texnologiyalar, "design thinking" va amaliy tajriba kabi talabani faol ishtirokchiga aylantiradigan innovatsion pedagogik yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolaning maqsadi O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tish strategiyasi doirasida "yashil ta'lim"ni amalga oshirishning zamonaviy o'qitish usullarini o'rganish va ularning samaradorligini tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot orqali ta'lim jarayoniga joriy qilinadigan ushbu innovatsion yondashuvlar yordamida nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirish, balki kelajak mutaxassislarida barqaror rivojlanish tamoyillariga sodiqlik va ularni amalda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish mumkinligi ko'rsatiladi.

Loyiha asosida o'qitish (Project-Based Learning). Loyihaga asoslangan ta'lim (PBL) talabalarga yo'naltirilgan so'rovni va haqiqiy muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga yordam beradigan kuchli ta'lim modeli sifatida keng e'tirof etilgan. Thomas (2000) PBLni samarali amalga oshirishning beshta asosiy xususiyatini aniqlaydi, jumladan, loyihaning markaziyliigi, konstruktiv tergov, drayver savollar, o'quvchilarning mustaqilligi va real dunyo konteksti, bularning barchasi o'quvchilarda tadqiqotga yo'naltirilgan fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi[2]. Bell (2010) 21-asr ko'nikmalarini, jumladan, tadqiqot kompetensiyasining muhim tarkibiy qismlari bo'lgan hamkorlik, muloqot va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda PBL ahamiyatini ta'kidlaydi[2].

Kolmos va de Graaff (2014) PBL qanday qilib akademik bilim va amaliy qo'llash o'rtasida ko'priki bo'lib xizmat qilishini ta'kidlaydi. Ularning ishi shuni ko'rsatadiki, loyiha asosida o'qitish bilan shug'ullanadigan talabalar, ayniqsa faol eksperimentlar va hamkorlikda loyihalashtirishni talab qiladigan sohalarida mulohaza yuritish, izlanish va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini yuqori darajada namoyish etadilar:[3]

- Talabalar real ekologik muammolarni hal qiluvchi biznes-rejalar ishlab chiqadilar.
- Qayta tiklanadigan energiya manbalari, chiqindilarni qayta ishlash kabi loyihalar tuzadilar.
- Mahalliy korxonalar bilan hamkorlikda amaliy tajribalar o'tkazadilar.

Muammo asosida o'qitish (Problem-Based Learning). Talabalar muammoli vaziyatlarni tahlil qilish jarayonida o'z bilimlarini amaliyotda sinab ko'rish imkoniga ega bo'ladilar, bu esa bilimlarni chuqur o'zlashtirishga olib keladi. Shuningdek, muammo asosida o'qitish talabalar o'rtasida muloqotni rivojlantiradi va jamoaviy ishlashni rag'batlantiradi, bu esa ta'lim jarayonini yanada samarali qiladi. O'quvchilar o'rtasida ko'plab muhokamalar olib borilishi va har bir o'quvchining fikri muhim bo'lishi sababli, ular birgalikda ishlash va bir-birini tinglash qobiliyatini rivojlantiradilar. Tanqidiy fikrlash va mustaqil qaror qabul qilish imkoniyati esa ularning o'z bilimlariga bo'lgan mas'uliyatini oshiradi. Shu sababli, muammo asosida o'qitish nafaqat nazariy bilimlarni chuqurlashtirishda, balki o'quvchilarning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishida ham samarali yondashuv ekanligi isbotlanadi.

Muammo asosida o'qitish va Mustaqil Fikrlashni Rivojlantirish Hmelo-Silver²⁷⁸ (2004) tadqiqotida talabalarining bilim olish jarayoniga faol jalb qilinishi, ularning o'z fikrini bayon qilish

²⁷⁸ Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Educational Psychology Review, 16(3), 235-266.

qobiliyatini rivojlantirishi ko'rsatilgan. Tadqiqot muallifi muammo asosida o'qitish jarayonida talabalar muammolarni hal qilish jarayonida ko'proq o'z fikrlarini izhor qilishadi va birgalikda ishlash orqali bilimlarni o'zlashtiradilar, deb ta'kidlaydi. Shu bilan birga, Hmelo-Silverning izlanishlari muammo asosida o'qitishning ijobiy ta'sirini qo'llab-quvvatlaydi va bu yondashuv orqali o'quvchilar nazariy bilimlarini mustahkamlay olishlarini ko'rsatadi.

Real hayotiy ekologik vaziyatlarni tahlil qilish

Guruh muhokamasi orqali yechimlar topish

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish

Manba: tadqiqotlar asosida muallif ishlanmasi.

1-rasm. Muammo asosida o'qitish usullari.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, yashil iqtisodiyotni targ'ib qilishda zamonaviy o'qitish usullari klassik ma'ruza usulidan tashqariga chiqib, talabalarni faol ishtirokchilikka, ijodiy fikrlashga va real muammolarni hal qilishga yo'naltirishi kerak. Texnologiyalar, amaliyot va fanlararo yondashuvni birlashtirgan holda, biz yangi avlodda ekologik ong va yashil iqtisodiyot tamoyillarini mustahkamlashimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. 2019 — 2030 йиллар даврида Ўзбекистон Республикасининг «яшил» иқтисодиётга ўтиш strategiyasi. <https://lex.uz/uz/docs/4539502>
2. Thomas, J. W. (2000). A Review of Research on Project-Based Learning. TheAutodeskFoundation
3. Bell, S. (2010). Project-Based Learning for the 21st Century: Skills for the Future. TheClearing House: A Journal of Educational Strategies, Issues and Ideas, 83(2), 39–43
4. Kolmos, A., & de Graaff, E. (2014). Problem-Based and Project-Based Learning in Engineering Education. Cambridge University Press.
5. Hmelo-Silver, C. E. (2004). Problem-Based Learning: What and How Do Students Learn? Educational Psychology Review, 16(3), 235-266.

AGROCHIQINDILAR ASOSIDA TIKLANADIGAN QADOQLASH MATERIALLARI ISHLAB CHIQARISH – PLASTIK O'RNINI BOSUVCHI EKOTOVARLAR

Turobova Hulkar Rustamovna

Yashil iqtisodiyot va agrobiznes kafedrasini mudiri, dotsent PhD

Eshbekov Murodjon Uktamovich

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Maqola agrochiqindilar asosida ishlab chiqariladigan tiklanadigan qadoqlash materiallariga bag'ishlangan. Tadqiqotda meva-sabzavot qoldiqlari, paxta poyalari va chorvachilik chiqindilarini qayta ishlash orqali plastik o'rnini bosuvchi ekologik toza qadoqlash mahsulotlarini yaratish imkoniyatlari o'rganilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, agrochiqindilardan ishlab chiqarilgan ekotovarlar nafaqat chiqindilarni kamaytiradi, balki iqtisodiy samaradorlik va barqaror rivojlanish tamoyillariga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar:

Agrochiqindilar, tiklanadigan qadoqlash materiallari, ekotovarlar, plastik o'rnini bosuvchi mahsulotlar, sirkulyar iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta ishlash, ekologik toza materiallar.

O'rganilganlik darajasi

Soʻnggi yillarda sirkulyar iqtisodiyot va ekologik barqarorlik tamoyillari asosida agrochiqindilarni qayta ishlash boʻyicha tadqiqotlar kengayib bormoqda. Xalqaro va mahalliy adabiyotlar shuni koʻrsatadiki, qishloq xoʻjaligi chiqindilari ekologik muammolarni kamaytirish va qoʻshimcha iqtisodiy qiymat yaratish imkonini beradi.

Hawkes (2018) va Torres (2020) agrochiqindilarni qayta ishlash orqali organik qadoqlash materiallarini ishlab chiqarish jarayonlarini batafsil tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlari shuni koʻrsatadiki, paxta poyalari, meva-sabzavot va chorvachilik chiqindilaridan polimer asosidagi biodegradable qadoqlash materiallari yaratish mumkin. Smith va Lopez (2019) esa agrochiqindilardan bioplastik va bioyoqilgʻi ishlab chiqarishning global tajribasini tahlil qilgan, ular plastik oʻrnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishda samaradorlik va iqtisodiy foyda masalalarini koʻrsatgan.

Porter (2019) va Ketels (2018) klasterlar va hududiy innovatsion tizimlar nazariyasini ishlab chiqib, agrochiqindilarni qayta ishlashni biznes va ishlab chiqarish tizimiga integratsiya qilishning iqtisodiy va ijtimoiy ahamiyatini taʼkidlaydi.

Umumiy tahlil shuni koʻrsatadiki, agrochiqindilar asosida ishlab chiqariladigan ekotovarlar nafaqat chiqindilarni kamaytiradi, balki plastik qadoqlash materiallariga boʻlgan talabni qisqartirib, iqtisodiy va ekologik samaradorlikni oshiradi. Shu bilan birga, mahalliy ishlab chiqaruvchilar uchun yangi biznes va ish oʻrinlari yaratish imkoniyatini ham beradi.

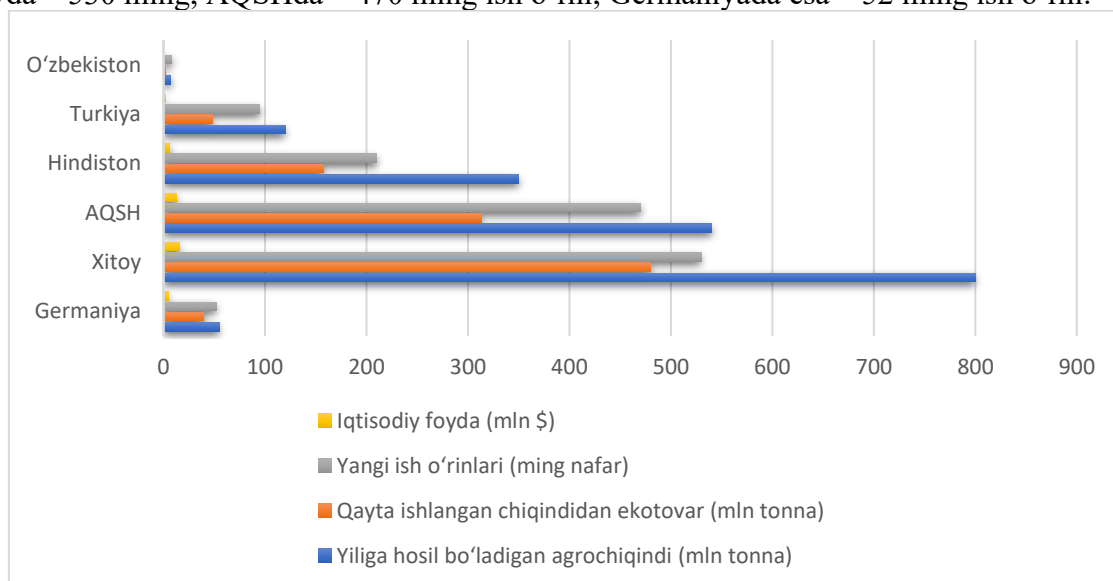
Tadqiqot metodologiyasi

Maqolada taqqoslama tahlil usuli asosiy metod sifatida qoʻllanildi. Ushbu yondashuv orqali Oʻzbekiston va rivojlangan mamlakatlarda agrochiqindilarni qayta ishlash va plastik oʻrnini bosuvchi qadoqlash materiallari ishlab chiqarish tajribalari solishtirildi. Tadqiqot jarayonida agrochiqindilardan ekotovarlar ishlab chiqarish texnologiyalari, iqtisodiy samaradorlik va ekologik foyda koʻrsatkichlari oʻrganildi. Natijalar taqqoslama tahlil orqali umumlashtirilib, Oʻzbekiston sharoitida sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish istiqbollari aniqlandi.

Tahlil va natijalar

Oʻzbekiston sharoitida yiliga oʻrtacha 7,1 million tonna qishloq xoʻjaligi chiqindisi hosil boʻladi. Shulardan meva-sabzavot qoldiqlari – 2,8 mln tonna, paxta poyalari – 3,5 mln tonna, chorvachilik chiqindilari – 0,8 mln tonna tashkil etadi. Hozirgi kunda ushbu chiqindilarning faqat 30% qayta ishlanadi, qolgan qismi esa utilizatsiya qilinmay, tabiiy muhitga tushadi yoki yoqib yuboriladi.

Taqqoslama tahlil natijalari shuni koʻrsatdiki, rivojlangan davlatlarda agrochiqindilarni qayta ishlash darajasi ancha yuqori: Germaniyada – 72%, Xitoyda – 60%, AQSHda – 58%. Shu bilan birga, u yerda ishlab chiqarilgan ekotovarlar iqtisodiy daromad keltiradi va yangi ish oʻrinlari yaratadi: Xitoyda – 530 ming, AQSHda – 470 ming ish oʻrni, Germaniyada esa – 52 ming ish oʻrni.

1-rasm. Davlatlar kesimida agrochiqindilarni qayta ishlash va ekotovar ishlab chiqarish.

Manba : Muallif ishlanmasi

O'zbekiston sharoitida agrochiqindilardan qadoqlash materiallari ishlab chiqarish bo'yicha bitta o'rta klaster yiliga taxminan 150–180 ming tonna xomashyoni qayta ishlashi mumkin. Bu jarayonda 30–35 ming m³ biogaz, 20–25 ming tonna organik qadoqlash materiallari va 250–300 yangi ish o'rni yaratiladi. Agar bunday klasterlar respublika bo'ylab 10–12 ta tashkil etilsa, umumiy samaradorlik quyidagicha bo'ladi:

- Qayta ishlangan chiqindilar: 1,5–2 mln tonna
- Biogaz ishlab chiqarish: 0,3–0,4 mln m³
- Ekotovar ishlab chiqarish: 0,2–0,25 mln tonna
- Yangi ish o'rinlari: 2,5–3 ming nafar
- Iqtisodiy foyda: 20–25 mln \$

Shu bilan birga, agrochiqindilarni qayta ishlash orqali plastik qadoqlash materiallaridan foydalanish 15–20% ga kamayadi, chiqindilarni utilizatsiya qilish xarajatlari esa 25–30% ga qisqaradi. Bu nafaqat iqtisodiy foyda, balki ekologik barqarorlik va sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini amalga oshirish imkonini ham beradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, agrochiqindilar asosida plastik o'rnini bosuvchi qadoqlash materiallarini ishlab chiqarish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan ham samarali bo'lib, O'zbekiston sharoitida keng miqyosda joriy etilishi mumkin.

Xulosa

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, agrochiqindilar asosida ishlab chiqariladigan tiklanadigan qadoqlash materiallari ekologik va iqtisodiy jihatdan samarali yechim hisoblanadi. Plastik qadoqlash materiallarining o'rnini bosuvchi ekotovarlar chiqindilarni kamaytiradi, sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini tatbiq etadi va yangi ish o'rinlarini yaratadi. Taqqoslama tahlil natijalari rivojlangan mamlakatlar (Germaniya, Xitoy, AQSH) tajribasi O'zbekiston sharoitida ham muvaffaqiyatli qo'llanishi mumkinligini ko'rsatadi. O'zbekiston sharoitida agrochiqindilarni qayta ishlash orqali yiliga 2 mln tonnaga yaqin chiqindi qayta ishlanishi, 0,2–0,25 mln tonna ekotovar ishlab chiqarilishi va 2–3 ming yangi ish o'rni yaratilishi mumkin. Shu bilan birga, plastik qadoqlash materiallaridan foydalanish 15–20% ga kamayadi, chiqindilarni utilizatsiya qilish xarajatlari esa sezilarli darajada qisqaradi. Ushbu yondashuv nafaqat iqtisodiy va ekologik foyda beradi, balki barqaror rivojlanish va sirkulyar iqtisodiyot yo'lida muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati :

1. Hawkes, P. (2018). *Biomass and Sustainable Energy in Agriculture*. Springer, Germany.
2. Torres, M. (2020). *Organic Waste Management and Circular Economy*. Elsevier, Netherlands.
3. Smith, R., & Lopez, J. (2019). *Agro-Waste to Bioenergy: Global Practices*. Routledge, UK.
4. Porter, M. (2019). *Clusters and Regional Economic Development*. Harvard Business Review Press, USA.
5. Ketels, C. (2018). *Cluster Policy and Competitiveness*. OECD Publishing, France.
6. FAO. (2020). *Circular Economy in Agriculture: Global Guidelines*. Food and Agriculture Organization of the United Nations.
7. World Bank. (2021). *Agricultural Waste Management and Renewable Energy in Developing Countries*. Washington, D.C.
8. H Turobova, M Eshbekov - Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific ..., 2023
9. Turobova.H.R, Eshbekov.M.U QISHLOQ XO'JALIGI CHIQINDILARINI EKOLOGIK TOZA O'G'ITGA AYLANTIRISH VA QISHLOQ XO'JALIGI MAHSULOTLARI TANNARXIGA TA'SIRI. Agrobiznes, fan va texnologiyalar ilmiy-amaliy electron jurnali.246-250 b. T-2025

YASHIL IQTISODIYOT, SIRKULAR JARAYONLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH O'ZARO BOG'LIQLIGI

Zayniyev Diyorbek Zokir o'g'li

Buxoro Davlat Universiteti magistranti

zaynievdiyor8665@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola hududlarni rivojlantirishda sirkulyar iqtisodiyot amaliyotini joriy etish zaruratini ko'rsatib beradi. Tadqiqot sirkulyar iqtisodiyotni joriy etish orqali barqaror rivojlanishga erishish yo'llari va atrof-muhitni himoya qilish imkoniyatlarini o'rgangan. Shuningdek ushbu maqolada sirkulyar iqtisodiyot amaliyotlari joriy etilmagan taqdirda qanday salbiy oqibatlarga olib kelishi haqida fikrlar berib borilgan.

Kalit so'zlar: sirkulyar iqtisodiyot, taminot zanjiri, qattiq maishiy chiqindilar, issiqxona gazlari.

Kirish.

Sanoat korxonalarini har qanday mamlakatning iqtisodiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ular ish o'rinlarini yaratish, mamlakatning ichki mahsulotini oshirish va texnologik yuksalishni ta'minlash kabi omillar bilan jamiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, sanoat rivojlanishi atrof-muhitga sezilarli darajada salbiy ta'sir qilishi mumkin. Bugungi kunda sanoat rivojlanishi bilan atrof-muhit o'rtasidagi muvozanatni saqlash muhim ekologik va ijtimoiy masala sifatida global darajada ko'rib chiqilmoqda. Mamlakatimizda atrof-muhitni muhofaza qilish, xususan, sanoat korxonalarining atrof muhitga ta'sirini kamaytirish orqali ekologik holatni yaxshilash borasida izchil ishlar olib borilmoqda. Shu bilan birga, bu borada o'tkazilgan tahlil natijalari sanoat korxonalarida atrof muhitni muhofaza qilish masalalarida kompleks yondashuv va strategik rejalashtirishning samarali va zamonaviy usullarini joriy etish zaruratini ko'rsatmoqda. So'nggi yillarda mamlakatimizda atrof muhitni muhofaza qilish jumladan sirkulyar iqtisodiyot amaliyotini joriy qilish bilan bog'liq bir qator muhim normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. 2019–2030-yillarda O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tish strategiyasida ushbu yo'nalishlar borasida bir qator vazifalar belgilab berilgan. Unga ko'ra; - ekologiyaga zarar yetkazmaydigan infratuzilmani shakllantirish va sanoat korxonalarida aylanma (sirkulyar) iqtisodiyot amaliyotini joriy qilish, bunda, modernizatsiya jarayonlarini rag'batlantirish; - alohida qiymat zanjirlari va tarmoqlarini yaratish uchun aylanma iqtisodiyot bo'yicha harakatlar rejalari ishlab chiqish; - sanoat korxonalarida hosil bo'layotgan oqova suvlarni tozalash va aylanma suv ta'minotini joriy qilish, tozalangan suvlarni texnologik yoki maishiy-xo'jalik maqsadlarida qayta ishlatish ko'lamini oshirish choralari ko'rish masalalariga to'xtab o'tildi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqolada hududlardagi sanoat korxonalarida taminot zanjirini sirkulyar iqtisodiyot tamoyillarini joriy etish samaradorligi tahliliy metod yordamida o'rganiladi. Tadqiqotda sanoat korxonalarini faoliyati bo'yicha ma'lumotlar to'planadi, shu jumladan korxonalar tomonidan qo'llanilgan resurslarni boshqarish va chiqindilarni kamaytirish usullari.

Tahlil natijalari: Chiqindilarni qayta ishlash chiqindilarni boshqarish siyosatida eng muhim chora-tadbirlardan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda mamlakatimizda chiqindilarni qayta ishlash masalasiga alohida e'tibor berilmoqda. *O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan joriy yilning 2-fevral kuni chiqindilar bilan ishlash tizimini takomillashtirish va hududlardagi ekologik holatni yaxshilash, "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirish bo'yicha 2022-yildagi ustuvor vazifalar yuzasidan videoselektor yig'ilishida maishiy chiqindi to'plash qamrovini 95%ga, qayta ishlash hajmini 40 %ga yetkazish vazifasi qo'yilgan.* Biroq, chiqindilarni qayta ishlash sohasida quyidagi muammolar saqlanib qolmoqda:

Birinchidan, respublikamizda chiqindilarni qayta ishlash jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun moliyaviy va infratuzilmaviy muammolar mavjud. Chiqindilar bilan bog'liq ishlarni amalga oshirishdan tushgan mablag'lar miqdori chiqindilarni qayta ishlash bo'yicha to'liq mintaqaviy infratuzilmani yaratishga imkon bermaydi. *Respublika hududida 2019-yil holatiga ko'ra, umumiy quvvati yiliga 894 ming tonna qattiq maishiy chiqindilarni qayta ishlaydigan 183 ta korxona mavjud. Taqqoslash uchun, Fransiyada 2,3 mln tonna quvvatga ega 300 dan ortiq korxona faoliyat yuritadi.* Shu sababli mazkur rag'batlantirish xalqaro moliya institutlarining imtiyozli mablag'lari

hisobidan amalga oshirib kelinmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyev tomonidan joriy yilning 2-fevral kuni o'tkazilgan yig'ilishda import qilinadigan texnika, butlovchi va ehtiyot qismlar bojxona bo'jidan **3 yil** muddatga ozod etilishi, saralash va qayta ishlash texnikalari xaridi uchun **5 yilgacha imtiyozli kreditlar ajratilishi** va ularning qayta moliyalashtirish stavkasidan oshgan qismi qoplab berilishi, bu ishlar uchun xalqaro moliya institutlarining imtiyozli mablag'lari hisobidan 5 yil muddatga bosqichma-bosqich **500 mlrd.** so'm kredit ajratilishi belgilab berilgan.

Xorijiy mamlakatlarda mazkur masalani hal qilishda **Chiqindilarni boshqarish jamg'armasi** tashkil etish muhim o'rin tutadi. Bunday turdagi jamg'armalar ekologiya sohasidagi huquqbuzarliklar uchun undirilgan jarimalar, ruxsatnoma va litsenziya uchun to'langan mablag'lar, xorijiy va mahalliy grantlar, subsidiyalar hisobidan moliyalashtiriladi va jamg'arma mablag'lari asosan, chiqindilarni boshqarish dasturlarini amalga oshirish, xususiy korxonalarni qo'llab-quvvatlash uchun sarflanadi.

Ikkinchidan, chiqindilarni qayta ishlash sohasida raqobat muhitini yaratish, chiqindilardan qayta ishlangan mahsulotlarga nisbatan talabni rag'batlantirish mexanizmlari mavjud emas. Xorijiy davlatlarda qayta ishlangan materiallardan foydalangan holda olingan tovar va xizmatlar bozorini rag'batlantirish maqsadida ushbu mahsulotlarga nisbatan davlatning **"yashil xaridi"** tizimidan foydalanish imkoniyatlarini tartibga soluvchi qonunchilik bazasi yaratilgan. Masalan, **Xitoyda** chiqindilarni qayta ishlash va qayta ishlangan mahsulotlardan foydalanishga ko'maklashish maqsadida davlat idoralari, davlat maktablari, davlat korxonalari va tashkilotlari hamda harbiy idoralar imtiyozli ravishda qayta ishlangan mahsulotlarni **sotib olishi** qonun bilan belgilangan.

Xulosa

Ushbu maqoladan xulosa qilib shuni aytish mumkinki hozirgi kunda global bo'lgan muamolardan biri chiqindidan qayta foydalanish natijasida chiqindiga ikkinchi hayotni taqdim etib undan ancha yuqori xom-ashyo resursi sifatida foydalanib daromad olish mumkin. Turli xildagi chiqindilarni yani qattiq chiqindilar, qurilish chiqindilari, sanoat chiqindilari va shunga o'xshash turli xildagi chiqindilarni qayta ishlab, ularni taminot zanjiriga qo'shish mumkin, shuningdek ularga qo'shimcha qiymat ham qo'shish mumkin bo'ladi. Hozirgi kunda O'zbekistonda bu sohani rivojlantirishga qaratilgan chora tadbirlar ishlab chiqarilmoqda va shuningdek chiqindilarni atrof muhitga tasirini kamaytirishga qaratilgan qonunlar ham ishlab chiqarilmoqda. Biz hozirgi kunga qadar chiqindilarni ko'mish orqali ulardan qutulish yo'llarini ko'rib kelganmiz. Ammo ushbu usul tabiat uchun juda ham yomon oqibatlariga olib kelishini global isishdek hodisa orqali ushbu chiqindilarning bedarak ketmasligi va ular o'z tasirini albatta namoyon qilishini ko'rishimiz mumkin. Chiqindilarga ikkinchi hayotni berish hamda ulardan chiqadigan zararli gazlarni kamaytirish yo'llarini topish orqali tabiatga yordam berishni insoniyat o'z zimmasiga olishi kerak bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Stefanie Vehring Role of Conformity Assessment in the Circular Economy, IAF Outlook, 2023
2. Barros et al., 2020 M.V. Barros, R. Salvador, G. Francisco do Prado, A. Carlos de Francisco, C.M., Circular economy as a driver to sustainable businesses Cleaner Environmental Systems, 2 (2) (2020),
3. Rustamovna, Turobova Hulkar, and Narzullayeva Gulchehra Salimovna. "Possibilities Of Bio Economic Development In Uzbekistan." European Multidisciplinary Journal Of Modern
4. Uktamov, X. (2023). Sanoat korxonalarining iqtisodiy xavfsizligini taminlash mexanizmini takomillashtirish. iqtisodiyot va ta'lim, 24(3), 375–379
5. Turg'unov J. A. (2023). Mamlakatizmida yashiliqtisodiyotni joriy etish holati va asosiy yo'nalishlari, Qo'qon universiteti xabarnomasi 9-son, 85-87-betlar

Internet saytlari:

1. <https://stat.uz/uz/>
2. <https://www.ifrs.org/>
3. <https://www.pwc.com/>

4. <https://www.ey.com/>
5. <https://home.kpmg/>
6. <https://www.worldbank.org/>
7. <https://www.imf.org/>

HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARINING O'RNI

Kadirova Maraljan Matyakubovna
BuxDU. Yashil istisodiyot va agrobiznes" kafedrası PhD, dotsent.
Fayzulloyev Quvonchbek Salohiddin o'g'li
BuxDU talabasi.

Bugungi kunda energiya ta'minoti masalalari dunyo miqyosida eng dolzarb muammolardan biriga aylanib bormoqda. Hududlar kesimida kuzatilayotgan energiya tanqisligi, tabiiy boyliklarning kamayib borishi va atrof-muhitga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan an'anaviy energiya manbalari iqtisodiyotning yangi yo'nalishda rivojlanishini talab etmoqda. Mamlakat iqtisodiyoti endilikda faqat moliyaviy barqarorlik bilan cheklanib qolmasdan, ekologik jihatdan ham samarali bo'lishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan oqilona foydalanish – iqtisodiy o'sishni ta'minlash, ekologik muvozanatni saqlash va kelajak avlodlar uchun barqaror hayot sharoitini yaratishning muhim omili sifatida namoyon bo'lmoqda.

An'anaviy energiya manbalari — neft, gaz, ko'mir kabi resurslar — cheklangan va tobora kamayib bormoqda. Ularning qazib olinishi katta xarajatlarni talab qiladi, shuningdek, ekologik muhitga zarar yetkazadi. Shu sababli, zamonaviy iqtisodiyot "yashil energiya" konsepsiyasiga asoslangan holda rivojlanmoqda. Qayta tiklanuvchi energiya manbalari (quyosh, shamol, suv, biomassa va geotermal energiya) bu borada eng istiqbolli yo'nalishlardan hisoblanadi.

Qayta tiklanadigan energiya manbalari – bu tabiatda doimiy ravishda yangilanib turadigan va tugamaydigan energiya manbalari bo'lib, ular inson faoliyati natijasida kamaymaydi, ular atrof-muhitga zarar yetkazmasdan elektr energiya ishlab chiqarish xususiyatiga ega. Bu esa mamlakatning ekologik va resurslarning cheklanganlik muammolarini hal etish imkonini beradi.

Qayta tiklanuvchi energiya manbalari bir necha muhim afzalliklarga ega: ular cheksiz, ekologik toza va uzoq muddatli iqtisodiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bunday energiya manbalaridan foydalanish energiya importiga bo'lgan qaramlikni kamaytiradi, yangi ish o'rinlari yaratadi hamda ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantiradi, hududlar kesimida energiya manbalari taqsimlanishda qulayliklar yaratadi, elektr tarmoqlaridagi uzilishlarni sezilarli darajada kamaytiradi.

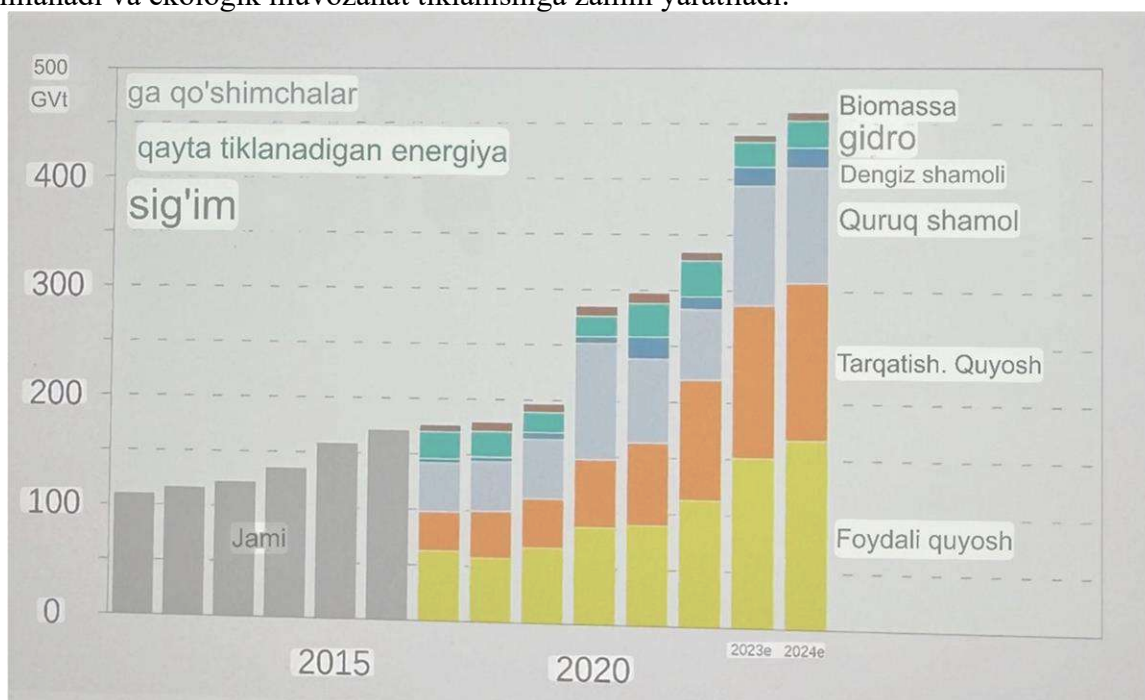
Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiya manbalarining joriy etilishi uglerod izini kamaytiradi. Bu esa O'zbekistonning ekologik siyosati, xususan, "Yashil iqtisodiyot" konsepsiyasi bilan hamohangdir. Mamlakatimizda 2030-yilgacha elektr energiyasining ma'lum qismini qayta tiklanuvchi manbalardan olish maqsad qilingan. Shu bois bugungi kunda Navoiy, Buxoro, Qashqadaryo viloyatlarida yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari qurilishi bu yo'nalishdagi amaliy ishlarning yorqin namunasidir.

Ayni paytda bu jarayonlarda ilm-fan, ta'lim va innovatsiya markazlarining ham o'rni beqiyos. Oliy ta'lim muassasalarida qayta tiklanadigan energiya sohalarida ilmiy izlanishlar olib borish, mahalliy mutaxassislarni tayyorlash, zamonaviy texnologiyalarni o'rganish — bu sohada kadrlar salohiyatini oshirishning asosiy shartlaridan biridir.

Bundan tashqari, qayta tiklanadigan energiya manbalarini hududiy rivojlanish strategiyalariga kiritish, mahalliy boshqaruv organlari va xususiy sektor o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish zarur. Shu asosda, har bir hudud o'z tabiiy imkoniyatlaridan kelib chiqib energiya manbalarining optimal turini tanlashi mumkin. Masalan, Farg'ona vodiysi va Surxondaryo viloyatlari — quyosh energiyasi uchun, Qoraqalpog'iston va Jizzax viloyatlari — shamol energiyasi uchun, tog'li hududlar esa — kichik gidroenergetika loyihalari uchun eng maqbul hududlar hisoblanadi.

Shunday qilib, qayta tiklanadigan energiya manbalari — bu nafaqat energiya ishlab chiqarishning muqobil usuli, balki barqaror iqtisodiy rivojlanish, ekologik xavfsizlik va hududiy

mustaqillikni ta'minlovchi muhim omildir. Energiya mustaqilligi va resurslardan oqilona foydalanish orqali mamlakatimiz iqtisodiyotining raqobatbardoshligi oshadi, aholining turmush darajasi yaxshilanadi va ekologik muvozanat tiklanishiga zamin yaratiladi.

1-rasm: 2015-2020 yillarda xalqaro darajadagi qayta tiklanadigan energiya manbalarining o'ib borish ko'rsatkichi.

Yuqoridagi rasmdan ko'rishimiz mumkinki xalqaro darajadagi izlanishlar natijasida qayta tiklanadigan energiya manbalaridan olinadigan elektr energiyasi oshib borgan. Bu esa sohaning istiqbolli ekanligini ko'rsatadi. O'zbekiston hududida bu sohani rivojlantirish maqsadida ko'plab qonunlar va qaror qabul qilingan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda 16-fevraldagi PQ-57-son " 2023-yilda Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori qabul qilingan. Ushbu qarorning maqsadi ijtimoiy va uy-joy kommunal xizmat ko'rsatish sohalarida hamda iqtisodiyot tarmoqlarida qayta tiklanuvchi energiya manbalarini keng joriy etish, va energiya samaradorligini oshirish mexanizmlarini rivojlantirishga qaratilgan.²⁷⁹

Xulosa qilib aytganda, qayta tiklanuvchi energiya manbalari kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ekologik va iqtisodiy muammolarning asosiy yechimlaridan biri hisoblanadi. Mazkur sohani har bir hududning tabiiy, iqlimiy va iqtisodiy sharoitlariga mos ravishda rivojlantirish esa yanada yuqori samaradorlikka erishish imkonini beradi. Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya yo'nalishida faoliyat yurituvchi oliy ta'lim muassasalarining ko'payishi hamda ularga ajratiladigan sarmoyaning ortishi mamlakat iqtisodiyoti bilan bir qatorda ekologik muhitning yaxshilanishiga ham xizmat qiladi. Butun dunyo miqyosida bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan islohotlar qayta tiklanuvchi energiya manbalariga bo'lgan e'tiborning ortib borayotganini ko'rsatadi. O'zbekistonda ushbu sohani qo'llab-quvvatlovchi qaror va qonunlarning mavjudligi esa mamlakat hukumatining ham bu islohotlarga jiddiy e'tibor qaratayotganidan dalolat beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda 16-fevraldagi PQ-57-son " 2023-yilda Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

²⁷⁹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2023-yilda 16-fevraldagi PQ-57-son " 2023-yilda Qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori.

2. A.B, Вахабов., III. X. Хажибакиев. “Яшил иқтисодиёт”: Дарслик. Toshkent. “Universitet”, 2020-262 bet.
3. QM Matyakubovna. [THE CONTEMPORARY TRENDS IN THE DIGITALIZATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND THE SOCIO-ECONOMIC SPHERE](#). Science and innovation 3 (Special Issue 42), 156-160
4. KM Matyakubovna, SF Kamolovna. [O'ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTNI JORIY ETISHNING IMKONIYATLARI VA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI](#). Scientific Journal of Actuarial Finance and Accounting 4 (07), 214-221
5. [THE CONTEMPORARY TRENDS IN THE DIGITALIZATION OF THE AGRICULTURAL SECTOR AND THE SOCIO-ECONOMIC SPHERE](#)
QM Matyakubovna Science and innovation 3 (Special Issue 42), 156-160
6. [CORPORATE CULTURE AND LEADERSHIP STYLES: A COMPARATIVE ANALYSIS OF WESTERN AND EASTERN MANAGEMENT](#) MK Matyakubovna, I Ozodbek JOURNAL OF MULTIDISCIPLINARY BULLETIN 8 (3), 126-13
7. https://uz.wikipedia.org/wiki/Qayta_tiklanadigan_energiya
8. <https://lex.uz/uz/docs/-6791832>

DIRECTIONS FOR CREATING CIRCULAR PRODUCTS AND SERVICES IN SUSTAINABLE AGRICULTURE

Nazirova Zulfina
teacher of the presidential school in Bukhara

In the current era of world economy development, there are a lot of problems connected to global warming, population growth, increase of garbage and landfills and environmental pollution around the world. Uzbekistan, along with many other countries, is developing and implementing strategies to cope with climate change and such problems. However, there are a plenty of problems need to be addressed to handle the Republic's economy sustainable. And one of the most profitable ways is circularity, which is giving the products a 'second life'.

Nowadays, one of the most crucial agricultural problems is there are still much waste that require to be circled.

In this thesis I would like to offer the following two solutions which can be useful for the agricultural sector, the country and environment as well and learn the economical, environmental and social benefits, study the problems we can face, calculate estimated profits and make a SWOT analysis:

- ✓ To produce plasterboards (a construction material) from straw;
- ✓ To produce eco-friendly packaging boxes from tomato stem waste;
- ✓ Production of eco-hooks for hanging clothes from the remains of tomato stalks by pressing them and chemically processing them.

Production of plasterboards from straw. Plasterboard is a most used construction material typically sandwiched between a facer and a backer and is composed of calcium sulfate dihydrate, also known as gypsum. Interior walls and ceilings are constructed with it. As a speedier substitute for conventional lath and plaster, this "Drywall" construction gained popularity. Interior walls and ceilings can be made smooth with plasterboard. It offers good insulation and is quicker and simpler to install than traditional lath and plaster. In order to comply with building codes, particularly those pertaining to fire safety, the proper kind of gypsum board is essential.

Figure 1. Picture of a gypsum plasterboard

Typical plasterboard is made from the following materials:

- ✓ Gypsum: Calcium sulfate dihydrate, or gypsum, is the primary component of plasterboard. It can be created artificially as a byproduct of industrial operations or extracted from natural gypsum rock;

- ✓ Paper: Recycled heavy-duty paper is typically used to make the paper layers;

- ✓ Glue: As the layers dry, gypsum crystals and starch glue hold them together.

What are the benefits of using plasterboards?

- ✓ First of all, it offers a smooth surface for decorating, from homes and businesses to schools and hospitals. Plasterboards that are more recent and inventive can also be utilized for external sheathing;

- ✓ Second, it can be used to create features like curved walls and is lightweight and simple to install. As a speedier substitute for conventional lath and plaster, plasterboard construction gained popularity. It can also be used as an easy way to comply with the fire, acoustic, moisture, and thermal performance requirements of the Building Regulations.

At the same time, there are some disadvantages of producing and using typical gypsum plasterboards too:

- ✓ Weak water resistance – it cannot be used for exterior walls. Bathrooms and toilets, which have walls that are frequently in contact with water, are not the best places for these because they retain moisture. Modified water-resistant plasters are available, but they are not as effective as cement plaster;

- ✓ Weak fire resistant – this drawback can be problematic for some applications, like kitchens and restaurants;

- ✓ Costly – in most situations, gypsum plaster is more expensive than cement plaster for the same thickness level. However, natural sand is needed for mortar plaster. Therefore, gypsum plaster might be a cost-effective choice for places where it is hard to find;

- ✓ Low shelf life – as a material, gypsum has a short shelf life. Gypsum plaster has a four-month shelf life, but with extra care, it can last up to ten months;

- ✓ Lower durability than plaster – for example fungal growth or warping may result from moisture seeping into the gypsum ceiling through air conditioning drain tubes or leaky roofs;

- ✓ Low hit or blow resistance – it can not bare hits or blows, it can be damaged.

Gypsum Plasterboard is invisible in dry construction environments. Mostly, Plasterboard is broken down and the gypsum powder is separated during the recycling process. New plasterboard is then made by combining recycled gypsum powder with fresh gypsum.

However, when it is thrown away with regular trash, it can become hazardous. When dumped in landfills, gypsum is a biodegradable material. It produces the toxic and harmful and odorous gas

known as hydrogen sulfide (H₂S) when it gets wet and breaks down. An estimated 3 million tones of gypsum are used in the production of more than 270 million square meters of plasterboard per year.

In Uzbekistan apart from producing plasterboards from gypsum it can be produced using straws as a basic raw material. The reason to this can be a large amount of straws, which is mostly known as an agricultural waste.

There are no accurate statistics on the production of straw in Uzbekistan, because straw is a by-product of the agricultural harvest and is usually not recorded separately in state statistics. However, in the country's agricultural sector, cereals, including wheat and other grains, are grown on a large scale, which means that there is a great potential for straw production.

According to agricultural statistics, the volume of grain production in Uzbekistan in 2023 was about 8 million tons. This can be a basis for estimating the amount of straw that exceeds the harvest. However, it is possible that these indicators differ depending on regions and types of products.

In Uzbekistan, burning crop residues like wheat straw and cotton stalks has long been a custom, but because of its detrimental effects on the environment, it is now strictly regulated. The government has taken action to curb this practice in recent years by encouraging farmers to embrace more sustainable practices like composting and biogas production, as well as alternative waste disposal methods. Uzbekistan has passed legislation to discourage the burning of agricultural waste and promote its use as a resource in response to the dangers it poses to human health and the environment.

Figure 2. Burning straws

However, nowadays penalties will be taken in accordance with Article 88 of the Code of Administrative Responsibility of the Republic of Uzbekistan for air pollution as a result of burning the stubble of grain crops²⁸⁰. According to this Code if the burning of brushwood, leaves and branches or other remains of plants in the fields and settlements leads to air pollution with harmful substances, citizens shall be fined from three to five times the amount of the base calculation, and officials - from five to ten times the amount of the base calculation.

If one hectare of grain stalks is burned, 500 grams of nitrogen oxide, 379 grams of hydrocarbons, 3 kilograms of ash, 20 kilograms of carbon dioxide and carbon monoxide will be released into the atmosphere. As a result, it becomes difficult for living organisms to breathe and various diseases can occur, like allergy, asthma, cancer and etc.

In the regulation on determining the damage caused by burning the stubble of grain crops and applying fines to legal entities and individuals who committed these cases in determining the amount

²⁸⁰ The Code of Administrative Responsibility of the Republic of Uzbekistan

of damage to soil fertility as a result of stubble burning, the degree of damage to it and the productivity of the soil in the biosphere are considered as criteria. Damage to soil fertility is determined by the loss of humus and nitrogen, which are the main elements that determine soil fertility, due to stubble burning.

Damage to soil fertility is determined in the following order:

For the calculation, the loss of humus is taken as 12 percent, and the loss of nitrogen is 7.5 percent when soil fertility decreases.

As a result of the loss of humus and nitrogen in the soil due to straw burning, the soil fertility score is determined by the following formula:

$$SFRS = \frac{TCSS \times 12}{100} + \frac{TCSS \times 7.5}{100}$$

*SFRS - soil fertility reduction score;

TCSS - total creditworthiness score of the soil;

12% - loss of humus;

7.5% - loss of nitrogen.

Loss of yield due to reduced soil fertility is defined as the following formula:

$$CL = \frac{AY \times SFRS}{TCSS}$$

*CL - crop lost as a result of reduced soil fertility;

AY - the average yield obtained from this land in the current year;

TCSS - total creditworthiness score of the soil;

SFRS - soil fertility reduction score²⁸¹.

Here is the SWOT analysis of straw plasterboards, which provides insight into the strengths, weakness, opportunities and threats associated with their production, usage and market dynamics.

Source: the author's creation

²⁸¹ Republic of Uzbekistan Regulation on Determining the damage caused by burning the stubble of grain crops and applying fines to legal entities and individuals who committed these cases

Figure 3. SWOT analysis of production of plasterboards from straw

For producers and suppliers of straw plasterboard, this analysis emphasizes the necessity of innovation and adaptation to changing market and environmental demands.

Straw bale is environmentally friendly building material that can be used in a number of construction applications, even though not many people may consider using it.

The substance can function as a soundproof material and has good insulating qualities. The material is an excellent choice for keeping the house cool during the hot summer months and can be applied to walls, attics, and ceilings.

Straw bales can also be readily harvested and replanted with little harm to the environment.

However, there is a significant drawback to using this material: it can catch fire easily, so there is a need to exercise extra caution when handling it. Apart from that, though, it's a fantastic building material for people who wish to create a better world in the future.

For the suggested product it will look like the picture below.

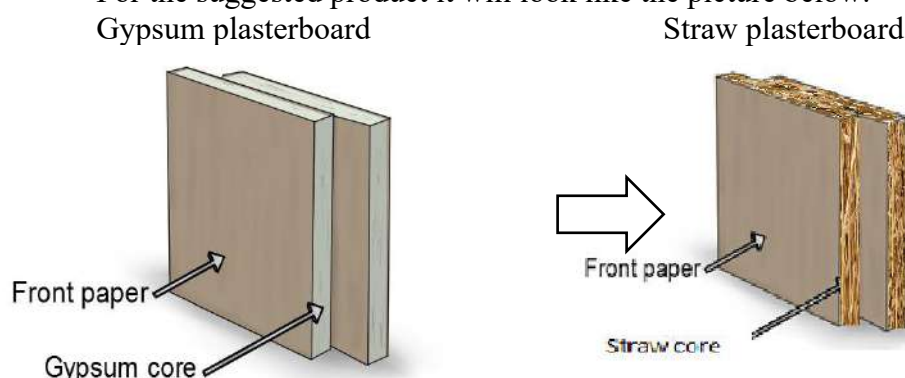

Figure 4. Appearance of straw plasterboard

In Uzbekistan, standard size of the gypsum plasterboard is 250x120 cm with the area of 3 m² costing 48 000 soums (as of 2024) on average. So it means 1m² of the material costs 16 000 soums.

In Bukhara straw can be bought from farms mostly pressed. Straw is pressed into cuboid size of 90x50x40cm. 1 pressed straw bale in a cuboid shape, which takes 0.45m² area weighs 15 kilograms, and costs differently, based on the crop type. There are 3 types of crop straws mostly used in Bukhara region, which cost variously.

Table 1

Prices of straw bales per square meters and kilograms

Crop types	1 straw bale price	Price for 1m ² of the product (in soums)	Price for 1 kg of the product (in soums)
Wheat	10 000	22 222	667
Rice	4 000	8 888	267
Millet	12 000	26 666	800

Source: author's calculations based on information of "Abdukodirobod" farm, Bukhara region

The height of the straw bale is 40cm, but the standard plasterboard thickness is only 12 mm, so from 1m² straw bale, 33m² of plasterboard can be produced.

By producing the straw plasterboard the cost of the product could be much cheaper.

For the raw material the followings should be used:

- ✓ straws, which is on average 580 soums $((667+267+800)/3)$;
- ✓ recycled paper, which costs 3 000 soums per kg (with a density of 200g/m²);
- ✓ chemical glues, which cost 7 000 soums per kg.

$$\text{Straw needed} = \frac{1m^2 \times 12mm \times 15kg}{400mm \times 0.45m^2} = 1kg$$

Table 2

Straw plasterboard production calculation (for 1m² of the material)

Material	Unit	Quantity	Cost (per unit)	Price
Cardboard	kg	0.4	3 000	1 200
Straw	kg	1.0	580	580
Chemical glue	kg	0.3	5 000	1 500
Total price:				3 280

*The prices are given in Uzbek soums and as of 2024.

Source: the authors calculations based on own research

Also, producing straw plasterboards involve several types of expenses that can be categorized into direct, indirect, and overhead costs:

✓ **Raw material costs:**

- Straw: Harvesting, processing, and transporting straw as the primary material;
- Binding agents: Plasterboard is held together with either natural or synthetic adhesives;
- Additives: Water-resistant chemicals, fire retardants, or other additives to raise the caliber of the product.

✓ **Labor costs:**

- Skilled and unskilled labors: For straw processing, mixing, forming boards, drying, and quality assurance;
- Administrative personnel: Supervising procurement, logistics, and operations.

✓ **Equipment and Machinery:**

- **Specialized machinery:** To cut, mix, press, and cure the plasterboards using straw;
- **Maintenance and repair:** Performing routine maintenance on equipment and replacing worn-out components.

✓ **Energy costs:**

- **Electricity:** Operating devices such as presses, mixers, and curing apparatus.
- **Fuel:** If heat is produced during drying processes using biomass or fossil fuels.

✓ **Facility Costs:**

- **Factory space:** The cost of the production facility's rent or mortgage;
- **Storage space:** Raw material and completed product storage.

✓ **Transportation Costs:**

- **Raw material logistics:** Transporting straw and other supplies to the factory from suppliers;
- **Distribution costs:** Delivering the completed boards to clients or retail locations.

✓ **Regulatory and Compliance Costs:**

- **Permits and licenses:** Necessary for waste management and environmentally friendly production;
- **Testing and certifications:** For environmental compliance, thermal insulation, and fire resistance;

- **Environmental costs:** Following local waste management and emissions regulations.

✓ **Marketing and Sales:**

- **Branding:** Spreading knowledge about environmentally friendly straw plasterboards;
- **Sales team expenses:** Sales commissions and compensation;
- **Promotional materials:** Advertisements, websites, or brochures.

✓ **Miscellaneous Costs**

- **Packaging:** Keeping boards safe while being transported;
- **Insurance:** Liability, equipment, and facility coverage;
- **R&D:** Enhancing the quality of the product or creating new variations.

Maintaining profitability requires effective cost management, particularly in markets where consumers are price sensitive or where pricing pressures from competitors are present.

SIRKULAR IQTISODIYOTNING O'ZIGA XOS TAMOIYILLARI

Nuritdinov Ramziddin,

BuxDU tadqiqotchisi

Ko'pgina ilmiy adabiyotlarda chiziqli iqtisoddan sirkulyar iqtisodiyot modeliga o'tish zaruriyati haqida munozaralar boradi. Chiziqli iqtisod modeli asosan "Ishlab chiqar – iste'mol qil – chiqindi sifatida tashlash" tamoyiliga asoslansa, sirkulyar iqtisodiyot esa "Yarat – ishlat – qayta ishlat – tikla" tamoyiliga asoslanadi. Chiziqli iqtisod modeli resurslardan bir marta foydalanishni ko'zda tutsa, sirkulyar iqtisod modelida resurslar maksimal darajada qayta foydalaniladi, qayta ishlatiladi va qayta ishlanadi. Imkon boricha chiqindilar miqdori minimallashtiriladi. Natijada sirkulyar iqtisod modelining atrof-muhitga ta'siri kamaytirilib, ekologik barqarorlikka erishiladi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlardan chiziqli va sirkulyar iqtisod modellarini o'rganib, uni qiyosiy tahlilini amalga oshirib, 1.1.-jadvalga joylashtirdik.

Sirkulyar iqtisod modelida ishlab chiqarishda o'z o'rnida energiya tejovchi va toza texnologiyalardan foydalanishni ko'zlagan holda uzoq muddatli ekologik barqarorlikka erishishni ko'zda tutadi. Mahsulotlar dizayni ham shunga mos ravishda o'zoq muddat ishlatishga moslashtirilgan, ta'mirlash va qayta foydalanish mumkin bo'lgan materiallarda ishlab chiqariladi.

1-jadval

Chiziqli va sirkulyar (aylanma) iqtisod modellarining qiyosiy tahlili²⁸²

Taqqoslash parametrlari	Chiziqli iqtisod modeli	Sirkulyar (aylanma) iqtisod modeli
Asosiy tamoyil	"Ishlab chiqar – iste'mol qil – chiqindi sifatida tashlash"	"Yarat – ishlat – qayta ishlat – tikla"
Resurslardan foydalanish	Cheksiz resurslar, bir marta foydalanish	Qayta tiklanadigan resurslar, maksimal aylanish
Atrof-muhitga ta'siri	Katta miqdorda chiqindilar, ifloslanish, ekologik tanazzul	Chiqindilarni minimallashtirish, ekologik barqarorlik
Iqtisodiy samaradorlik	Qisqa muddatli foyda, yuqori xarajatlar	Uzoq muddatli barqarorlik, resurslar tejankorligi
Texnologik yondashuv	An'anaviy ishlab chiqarish, chiqindilarni yo'qotish	Toza texnologiyalar, qayta ishlash, biologik parchalanish
Energiya sarfi	Ko'p energiya talab qiladi, samarasiz	Energiya tejovchi, qayta tiklanadigan manbalar
Mahsulot dizayni	Qisqa muddatli foydalanish uchun mo'ljallangan	Uzoq muddatli, ta'mirlash va qayta ishlashga mos

Barcha tizimlarda o'zining maxsus "qoidolari" bor, ular atrofida rivojlanadi va tizimning barcha qismlari shular doirasida ishlaydi. Ellen MakArtur jamg'armasi tomonidan ta'riflangan aylanma iqtisodiyot uchta asosiy tamoyilga asoslanadi²⁸³: (1) chiqindilar va ifloslanishni yo'q qilish, (2) mahsulotlar va materiallarni eng yuqori qiymatga aylantirish va (3) tabiatni qayta tiklash. Dizaynga asoslangan ushbu tamoyillar o'sishni qayta aniqlashga va iqtisodiy faoliyatni cheklangan resurslarni iste'mol qilishdan ajratishga qaratilgan:

1. *Chiqindilarni va ifloslanishni yo'q qilish*: Ushbu tamoyil mahsulotlar va jarayonlarni birinchi navbatda chiqindilar va ifloslanishlarning paydo bo'lishining oldini oladigan tarzda loyihalashga qaratilgan. Bu innovatsion materiallardan foydalanishni, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishni yoki qismlarga ajratish va qayta ishlatish uchun mahsulotlarni loyihalashni o'z ichiga olishi mumkin.

2. *Mahsulotlar va materiallarni yuqori qiymatga aylantirish*: Ushbu tamoyil qayta foydalanish, ta'mirlash, qayta ishlash va qayta ishlatish kabi strategiyalar orqali mahsulot va materiallarni iloji

²⁸² Muallif tomonidan tuzilgan.

²⁸³ <https://www.ellenmacarthurfoundation.org/topics/circular-economy-introduction/overview#:~:text=The%20circular%20economy%20is%20based,Regenerate%20nature>

boricha uzoq vaqt, eng yuqori qiymatda saqlashga urg'u beradi. Bu yangi resurslarni qazib olishni minimallashtirish va poligonlarga yuboriladigan chiqindilar miqdorini kamaytirishga qaratilgan.

3. *Tabiatni qayta tiklash*: Ushbu tamoyil tabiiy tizimlarni tiklash va to'ldirishga qaratilgan. Bu qayta tiklanadigan energiyadan foydalanish, biologik xilma-xillikni rag'batlantirish va organik moddalarni tuproqqa qaytarish kabi tabiatga qaytaradigan tizimlarni loyihalashni anglatadi.

Ba'zi bir adabiyotlarda sirkulyar iqtisodiyotning yana boshqa bir uchta asosiy tamoyilga asoslanishi aytiladi, odatda uchta R deb nomlanadi²⁸⁴: kamaytirish, qayta ishlatish va qayta ishlash. Ushbu tamoyillar mahsulotlar ishlab chiqariladigan, foydalaniladigan va yo'q qilinadigan an'anaviy chiziqli iqtisodiyotimizni dizayni bo'yicha tiklanadigan va qayta tiklanadigan aylanaga aylantirish uchun asosiy asos bo'lib xizmat qiladi. Ushbu tamoyillarni ishlab chiqarish va iste'mol jarayonlariga integratsiyalash orqali chiqindilarni sezilarli darajada kamaytirish, issiqxona gazlari chiqindilarini kamaytirish va tabiiy resurslarni tejash mumkin bo'ladi. Ushbu tamoyillarning har biri barqaror, sirkulyar iqtisodiyot maqsadiga erishishda o'ziga xos, ammo bir-birini to'ldiruvchi rol o'ynaydi.

Kamaytirish. "Kamaytirish" birinchi tamoyili resurslar sarfini va chiqindilarni hosil qilishni minimallashtirishga qaratilgan. Ushbu tamoyil resurslardan oqilona foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi, bu kamroq materiallarni talab qiladigan yoki kamroq energiya sarflaydigan mahsulotlarni loyihalashni o'z ichiga olishi mumkin. Shuningdek, ishlab chiqariladigan chiqindilar hajmini kamaytirish zarurligiga urg'u beriladi. Misol uchun, ushbu tamoyilning amalda qo'llanilishi kamroq elektr energiyasini iste'mol qiladigan energiya tejaydigan asbob-uskunalarni loyihalashda yoki chiqindilarni kamaytirish uchun biologik parchalanadigan yoki minimal qadoqlangan mahsulotlarni qadoqlashda ko'rinadi.

Qayta foydalanish. "Qayta foydalanish" ikkinchi asosiy tamoyil bo'lib, u mahsulot va materiallarning ishlash muddatini uzaytirishga qaratilgan. Mavjud mahsulotlar uchun yangi foydalanishni topish yoki materiallarni qayta ishlash orqali yangi resurslarga bo'lgan ehtiyojdan qochish va chiqindilarni kamaytirish mumkin. Ushbu tamoyilning kundalik misoli elektronikasi yangilash va qayta sotishdir. Eski telefonlar yoki kompyuterlarni utilizatsiya qilish o'rniga ularni qayta tiklash va sotish, ularga ikkinchi hayot baxsh etish mumkin. Xuddi shunday, moda sanoati ham eski kiyimlar yangi kiyim-kechak buyumlari yoki boshqa mahsulotlarga aylantiriladigan upcycling kontseptsiyasini tobora ko'proq qabul qilmoqda.

Qayta ishlash. Uchinchi tamoyil, "Qayta ishlash" chiqindilarni boshqa jarayonlarda foydalanish uchun yangi mahsulot yoki xom ashyoga aylantirishni o'z ichiga oladi. Ushbu tamoyil bokira resurslarga bo'lgan ehtiyojni kamaytirish va chiqindixonalarga chiqindini kamaytirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Misol uchun, qog'ozni qayta ishlash yangi yog'ochga bo'lgan talabni kamaytiradi va plastmassani qayta ishlash yangi plastmassa kamroq ishlab chiqarilishini anglatadi. Qayta ishlashning kundalik misoli - ishlatilgan shisha idishlarni yangi shisha mahsulotlarga aylantirish yoki tashqi mebel yoki kiyim tolalarini yaratish uchun qayta ishlangan plastmassadan foydalanish.

Prinsiplarning o'zaro bog'liqligi. Bu uch tamoyil bir-biri bilan chuqur bog'langan bo'lib, aylanma iqtisodiyotning asosini tashkil etadi. Resurs iste'molini kamaytirish tabiiy ravishda qayta foydalanish tamoyilini qo'llab-quvvatlovchi kamroq chiqindilarga olib keladi. Qayta foydalanish mahsulot va materiallarning ishlash muddatini uzaytiradi, ularning qayta ishlash jarayoniga kirishini kechiktiradi. Nihoyat, qayta ishlash chiqindilarni resurslarga aylantiradi va shu bilan yangi xom ashyoga bo'lgan ehtiyojni kamaytiradi. Bu tamoyillar birgalikda atrof-muhitga ta'sirni kamaytiradigan va resurslar samaradorligini oshirishga yordam beradigan barqaror, yopiq tizimni yaratadi.

Amalda bu tamoyillar bir-birini mustahkamlaydi. Masalan, kompaniya kamroq material ishlatadigan mahsulotni loyihalashi mumkin (Kamaytirish), uni ta'mirlashni osonlashtiradi (Qayta foydalanish) va foydalanish muddati oxirida materiallar samarali tarzda qayta ishlanishini ta'minlashi mumkin (Qayta ishlash). Barcha uch tamoyilni birlashtirgan holda aylanma iqtisodiyot ishlab chiqarish va iste'molning yanada barqaror va ekologik toza tizimini yaratishga qaratilgan.

²⁸⁴ <https://il.boell.org/en/2024/03/09/understanding-circular-economy-principles-benefits-and-applications>

Sirkulyar iqtisodiyot an'anaviy chiziqli iqtisod modelining muqobili bo'lib, u atrof-muhitga salbiy ta'sirni minimallashtirish, resurslardan samarali foydalanish va uzoq muddatli barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. U "Yarat — ishlat — qayta ishlat — tikla" tamoyiliga asoslanib, chiqindilarni yo'q qilish, mahsulot va materiallarni yuqori qiymatda saqlash va tabiatni qayta tiklash kabi global maqsadlarni amalga oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, sirkulyar iqtisodiyotning amaliy asosini **"3R" tamoyillari** — *Kamaytirish (Reduce)*, *Qayta foydalanish (Reuse)*, *Qayta ishlash (Recycle)* tashkil etadi. Ushbu tamoyillarning o'zaro bog'liqligi va integratsiyasi orqali resurslar aylanishi maksimal darajada oshiriladi, chiqindilar kamaytiriladi va ekologik barqarorlik ta'minlanadi.

Xulosa qilish mumkinki, resurslar cheklanganligi va ekologik muammolarning kuchayib borayotgan davrida sirkulyar iqtisodiyotga o'tish nafaqat ekologik zarurat, balki iqtisodiy barqarorlik va raqobatbardoshlikni oshirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu modelni joriy etish va rivojlantirish orqali ishlab chiqarish va iste'mol tizimlarini tabiat bilan uyg'unlashgan holda qayta qurish mumkin.

MUNDARIJA

1-SHO‘BA. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....3

Xamidov Obidjon Xafizovich. GLOBAL SANOAT ISHLAB CHIQARISHDA BARQAROR RIVOJLANISHINING NAZARIY ASOSLARI.....	3
Явмутов Дилшод Шойимардокулович, Шарапова Нигина Кадировна. МИНТАҚАНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИЛҒОР ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ТАЖРИБАЛАРИНИНГ ҚИЁСИЙ ТАҲЛИЛИ.....	6
Абдуллаев Аслиддин Жунайдуллоевич, Ибодуллоева Зарина Сайфулла кизи. ЎЗБЕКИСТОНДА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА МИНТАҚАВИЙ САНОАТЛАШУВНИ АМАЛГА ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	9
Ziyodulla Nurov. IMPORT SUBSTITUTION, MARKET OPENNESS, AND COMPETITIVENESS INDICATORS OF REGIONS: EMPIRICAL EVIDENCE.....	13
Хомидов Хожиакбар Адхамович. ҲУДУДЛАРДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ.....	19
Raxmatullayeva Firuza Mubinovna. MILLIY IQTISODIYOT RAQOBATBARDOSHLIGI O‘SHINING MINTAQA IQTISODIYOTDAGI TARKIBIY O‘ZGARISHLARGA TA’SIRI ...	22
Турдиева Мукаддас Умаровна. ҲУДУДЛАРДА САНОАТ КОРХОНАЛАРИДА ИННОВАЦИОН ФАОЛИЯТНИ ТАЪМИНЛАШ АСОСИДА РАҒБАТЛАНТИРИШ ЁНДАШУВЛАРИ ТАҲЛИЛИ.....	25
Сарибаева Азадажан Баратбаевна. КИЧИК БИЗНЕС ТАРМОҚЛАРИНИНГ ИНВЕСТИЦИОН МУҲИТИГА ТАЪСИР ЭТУВЧИ АСОСИЙ ОМИЛЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ЕЧИМЛАРИ.....	29
Навруз Зода Зебинисо Бахтиёровна. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ТУРИЗМ СОҲАСИНИ КЛАСТЕРЛИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ ИТАЛИЯ АМАЛИЁТИ ТАҲЛИЛИ.....	34
Giyazova Nozima Bayazovna, Xikmatov Mirkomil Mirjamol o‘g‘li. HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-INSTITUTSIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA BU YO‘NALISHDAGI DAVLAT SIYOSATI.....	35
Usmanova Aziza Bakhodirovna. GLOBAL APPROACHES TO DEVELOPING AND OPTIMALLY UTILIZING REGIONAL TOURIST POTENTIAL: STRATEGIES AND BEST PRACTICES.....	38
Одинаева Нигина Фуркатовна. БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ЎЗБЕКИСТОН ОЛИЙ ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ БОШҚАРИШ САМАРАДОРЛИГИНИНГ РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	40
Xodjayev Anvar Rasulovich. HUDUDIY IQTISODIYOTDA FRANCHAYZING EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BARQAROR BANDLIKNI TA’MINLASH MEKANIZMLARI ..	44
Nurova Gulnora. MINTAQA IQTISODIYOTINI DIVERSIFIKATSIYALASHGA QARATILGAN TARKIBIY ISLOHOTLARNI SAMARALI TASHKIL ETISH IMKONIYATLARI.....	47
Сайфуллаева Мадина Исмаевна. ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ КОНЦЕПЦИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	53
Абдуллаева Хилола Нутфиллоевна. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА КОРХОНАЛАРДА МАРКЕТИНГ ДАСТУРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШГА БАҒИШЛАНГАН ИЛМИЙ ҚАРАШЛАРНИНГ ШАКЛЛАНИШИ.....	55
Алимджанова Ойдин Нодировна. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА БОЗОР ХИЗМАТЛАРИ КЎРСАТИШНИНГ ИННОВАЦИОН САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА МУАММОЛАРИ.....	57
Дилмуродов Хуршид Баходир ўғли. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА АҲОЛИНИ ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ҚИЛИШ ТИЗИМИ ИҚТИСОДИЙ МЕХАНИЗМИНИНГ АМАЛ ҚИЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	60
Дўстова Азиза Қахрамоновна. ҲУДУДЛАРНИНГ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШИНИ ТАЪМИНЛАШДА КОРХОНА БОШҚАРУВИДА КАДРЛАР САЛОҲИЯТИДАН	

Фойдаланиш самарадорлигини баҳолашга қаратилган турли усуллар ва ёндошувлар	62
Қосимова Хилола Жамшидовна. БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ СТРАТЕГИЯСИ АСОСИДА МИНТАҚАВИЙ САНОАТЛАШУВНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР АМАЛИЁТИ	65
Qulliyev Oxunjon Anvar o'g'li. O'ZBEKISTON MISOLIDA BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH	68
Очилов А.О. “АИМ LEAN” МОДЕЛИ АСОСИДА РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР ВА ЯШИЛ ИҚТИСОДИЁТ ТАМОЙИЛЛАРИНИ ИНТЕГРАЦИЯЛАШНИНГ СТРАТЕГИК АФЗАЛЛИКЛАРИ	70
Ismatulloeva Madinabonu Fozil qizi, KICHIK VA O'RTA BIZNES SUBEKTLARIDA ESG TAMOIYILLARINI JORIY ETISHNING XUSUSIYATLARI	74
Очилов Нарзулло Файзуллоевич. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ ОШИРИШ ЗАРУРИЯТИ.....	78
Тешаев Миролим Джумаевич. ҚУРҒОҚЧИЛ ҲУДУДЛАРДА КИЧИК АГРОБИЗНЕС СУБЪЕКТЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИ ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАБ ҚУВВАТЛАШ ЙЎЛЛАРИ.....	81
Хасанова Ситора Исламовна. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ИШЛАБ ЧИҚАРИШ КОРХОНАЛАРИ БОШҚАРУВИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ ВА УНИНГ МОҲИЯТИ.....	86
Шарапова Нигина Кадировна. НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ УРОВНЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ.....	88
Эргашов Тўлқин Шокирович. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШДА ИННОВАЦИОН ТАДБИРКОРЛИК РИВОЖЛАНИШИДА КАДРЛАР ТАЙЁРЛАШ МЕНЕЖМЕНТИНИНГ НАМОЁН БЎЛИШИ	91
Чориева Нигина Қахрамоновна. ҲУДУДЛАРНИ БАРҚАРОР РИВОЖЛАНТИРИШДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ ЎРТАСИДА КООПЕРАЦИЯ МУНОСАБАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ МАҚБУЛ МОДЕЛИ	93
Nasimov Dilshodbek Hotam o'gli. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI PLATFORMALI YECHIMLAR ORQALI BARTARAF ETISH MEKANIZMLARI.....	96
Burxonov Sardorjon Nasulloevich. HUDUDLARDA BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL INNOVATSIYALARNI BOSHQARISH	100
Dilmonov Qudrat Baxtiyorovich. MEHNAT BOZORIDA INSON SALOHİYATINI KUCHAYTIRUVCHI XIZMATLARNING YANGI TENDENSIYALARI	106
Sayfulloyev Oybek Olimovich. AGROTURIZM SOHASIGA INVESTITSIYALARNI JALB ETISHNI BOSHQARISH MEKANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH	110
Sh.K.Gafurova. INNOVATIVE TRANSFORMATION OF THE HIGHER EDUCATION SYSTEM AND INTEGRATION WITH SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS	113
Normurodov Jamshit Baxshibek o'g'li. MINTAQA IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA SUV RESURLARINING XUSUSIYATLARI, MOHIYATI, MAZMUNI VA TAMOIYILLARI	115
Qodirova Nozima Rasulovna, DEVELOPING THE REGIONAL SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY	117
Musulmonova Shahlo, Hikmatov Mirkomil. HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY-INSTITUTSIONAL ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA BU YO'NALISHDAGI DAVLAT SIYOSATI.....	120
Бакаева Махира Ахроровна, ФОРМИРОВАНИЕ СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ	122
Teshayev Zafarbek Zokirovich. MINTAQA KORXONALARDA RENTABELLIGINI OSHIRISHDA XARAJATLARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI	125

Ismatov Fazliddin. O'ZBEKISTONDA MINTAQAVIY IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLI YO'NALISHLARI	127
Jo'rayev Javohirbek Jamilbek O'g'li. O'ZBEKISTON TAYYOR KIYIMLAR BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARIDAN SAMARALI FOYDALANISH YO'NALISHLARI.....	131
Rajabova Dilbar Ixtiyor qizi. HUDUDIY IQTISODIYOTNI DIVERSIFIKATSIYA QILISH — BARQAROR O'SISH GAROVI	133
Саюкулова Ш. Д. СТРАТЕГИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ УЗБЕКИСТАНА: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ И МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ	135
Сафарова Ф.А. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ МАРКЕТИНГА И МЕНЕДЖМЕНТА В УСТОЙЧИВОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЗВИТИИ УЗБЕКИСТАНА	139
Mirzaeva N. S. THE INSTITUTIONAL ROLE OF THE STATE IN DEVELOPING THE REGIONAL TOURISM POTENTIAL OF UZBEKISTAN.....	141
Karimova Xurshida Raximovna. THE INTERNSHIP SYSTEM IN HIGHER EDUCATION AND ITS ROLE IN PERSONNEL TRAINING.....	145
Giyazova Nozima Bayazovna, Ikromova Nigina Alisher qizi. HUDUDLAR BO'YICHA TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH	150
Fatilloeva Sabina Anvar qizi. INTERNATIONAL EXPERIENCE AND PRACTICES IN IMPLEMENTING SUSTAINABLE TOURISM IN UZBEKISTAN.....	152
Sarvinov Rustamova, ACCOUNTING METHODS FOR ENVIRONMENTAL PROTECTION EXPENSES.....	154
Sarvinov Rustamova. YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA MOLIYA TIZIMINING BARQARORLIGI VA "GREEN FINANCE" MEKANIZMLARINI JORIY ETISH	156
Turdiyeva Muqaddas Umarovna, Hamidova Madina Tolib qizi. HUDUDIY SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH	158
Akramova Obida Qosimovna. BUXORO VILOYATINING INVESTISION JOZIBADORLIGINI BAHOLASH ORQALI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH YO'LLARI.....	161
Anasxon Igamov. ANALYSIS OF INVESTMENTS IN UZBEKISTAN BY REGION: EVIDENCE FROM UZBEKISTAN ANALYSIS OF LOCATION PREFERENCES OF INDUSTRIAL COMPANIES IN TERMS OF ATTRACTING FDI.....	164
Nuritdinov Botir Kodirxanovich. HUDUDIY IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASHDA SANOAT KORXONALARINING JOYLASHUV STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI.....	167
Ismoilov Alisher Jobir o'g'li. HUDUDIY IQTISODIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA QISHLOQ XO'JALIGI TARMOQLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISHNING INSTITUTIONAL VA INNOVATION MEKANIZMLARI	171
Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich. MINTAQALARARO IQTISODIY NOMUTANOSIBLIK LARNI TARTIBGA SOLISHDA DEMOGRAFIK OMILLARNING SAMARADORLIK MODEL.....	174
Boboyev Akmal Choriyevich, Akramova Obida Qosimovna. HUDUDLARNING IQTISODIY BARQARORLIGINI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY DAVLATLAR TAJRIBASIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI.....	177
Nabiyev G'ulom Abdisalomovich. MINTAQ SANOAT TARMOQLARINING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARINI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATION SALOHİYATNING ROLI	179
Xalimov Javlonbek Shaxriyovich. MINTAQ LOGISTIKA XIZMATLARI BOZORIDA INNOVATION RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISHNING IQTISODIY SAMARADORLIGI	181
Nabiyev G'ulom Abdisalomovich. SANOAT TARMOQLARINI DIVERSIFIKATSIYA QILISH ORQALI MINTAQAVIY IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI TA'MINLASH: PROGNOZ VA VAZIFALAR	184

Xalimov Javlonbek Shaxriyorovich. LOGISTIKA XIZMAT KO'RSATISH SOHASINING INSTITUTIONAL RIVOJLANISHIDA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIKNING O'RNI VA ISTIQBOLLARI.....	186
Ergashev Axmadjon Maxmudjon o'g'li. IJTIMOIIY SOHADA DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK MEXANIZMLARI ORQALI INVESTITSIIYA LOYIHALARINI AMALGA OSHIRISHDA RISKLARNI BOSHQARISH: XORIJIY AMALIYOTI.....	188
Xodjayev Anvar Rasulovich. HUDUDIIY IQTISODIIYOTDA FRANCHAYZING EKOTIZIMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI BARQAROR BANDLIKNI TA'MINLASH MEXANIZMLARI	190
Ashirov Alisher Islamovich. QISHLOQ XO'JALIGI KORXONALARINING IQTISODIIY SALOHIIYATI VA XIZMATLARNI TASHKIL ETISH	193
Aslonjonova Kamola Ulug'bek qizi, Narzullayeva Gulchekhra Salimovna. BARQAROR IQTISODIIY RIVOJLANISHDA SUG'URTA BOZORINING RIVOJLANISH YO'NALISHLARI	195
Axmedov Bekjan Askarovich. AXBOROT-KOMMUNIKATSIIYA TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA HUDUDIIY IQTISODIIY MONITORING TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH	197
Axmedova Dilbar Bo'ronovna. BARQAROR IQTISODIIY RIVOJLANISHDA XOTIN-QIZLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH JAMIYAT TARAQQIIYOTINING MUHIM OMILI SIFATIDA	199
Azimov Olimjon Orifovich. GLOBALLASHUV SHAROITIDA INVESTITSIIYA MUAMMOLARI VA TENDENSIYALARI.....	201
Bai Mingyuan. A LITERATURE REVIEW ON LOGISTICS EFFICIENCY RESEARCH	204
Baqoyev Husan Nuriddinovich, Hayotova E'tibor Ilyosovna. O'ZBEKISTON SANOAT TARMOG'I RIVOJLANISHINI OMILLI TAHLILLASH	206
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna. BARQAROR IQTISODIIY RIVOJLANISH OMILLARI: HUDUDIIY TAHLIL VA ISTIQBOLLAR.....	209
Bobomurodov Kayimjon Homidovich. HUDUDLAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA BIG DATA, SUN'IIY INTELLEKT VA RAQAMLI INNOVATSIIYALAR ASOSIDA QAROR QABUL QILISH MODELLARI.....	210
Bobomurodov Qayumjon Hamidovich. KORXONALAR RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA INNOVATION MARKETING KONSEPSIIYASIGA O'TISHNING TASHKILIIY-IQTISODIIY MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH	214
Burxonov Sardorjon Asulloyevich. HUDUDLARDA BARQAROR RIVOJLANISH VA YASHIL INNOVATSIIYALARNI BOSHQARISH	217
Jo'rayev Olim Albayevich, Doniyorov Davronbek Allamurod o'g'li. THE ROLE AND DEVELOPMENT TRENDS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN THE DIGITAL ECONOMY	223
Esanaliyev Otabek Yusupjonovich. HUDUDLAR IQTISODIIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA KICHIK SANOAT ZONALARINING AHAMIYATI.....	228
Fayziyev Oybek Raximovich. O'ZBEKISTONDA BALIQCHILIK SOHASINING 2023–2024-YILLARDAGI RIVOJLANISH TENDENSIYALARI: IQTISODIIY TAHLIL VA AMALIYOT	230
Hamidova Madina Tolib qizi, Turdiyeva Muqaddas Umarovna. HUDUDIIY SANOAT KORXONALARINING RAQOBATBARDOSHLIGINI BARQAROR RIVOJLANTIRISH	232
Hanan Mohammad Alghamdi. OLIY TA'LIM MUASSASALARINI MOLIIYALASHTIRISH HOLATINI TAHLILI.....	234
Ibrohimov Nurbek Bahodirjon o'g'li, Erkinov Mirodiljon Dilshodjon o'g'li. DIRECTIONS FOR DEVELOPING THE CIRCULAR ECONOMY IN UZBEKISTAN'S AUTOMOTIVE INDUSTRY (ASIAN, EUROPEAN, AND AMERICAN MODELS).....	236
Islamova Dilnoza Isamidinovna. O'ZBEKISTONDA BOG'DORCHILIK VA UZUMCHILIK ISHLAB CHIQARISHINING STATISTIK TENDENSIYALARI	238
Shakirova Gulbaxor Sharipdjanovna, Ismoilov Abdulxoliq Muxiddin o'g'li. MINTAQAVIIY IQTISODIIYOTDA BARQARORLIK OMILLARI VA ULARNI BAHOLASH MEZONLARI..	241

Jalolova Muazzamxon Akbarjonovna. O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR VA ISTIQBOLLI YO‘NALISHLARI	244
Kabilova Shaxnoza Jurayevna, Karimov Murod. GIDROPONIK DEHQONCHILIK – QISHLOQ XO‘JALIGIDA INNOVATSION TEXNOLOGIYA SIFATIDA.....	246
Mansurov Kamoliddin Mengortiqovich. SOLIQ TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISHNING DOLZARBLIGI.....	249
Maxammadjon Tuychiyevich Butaboev. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNING BARQARORLIGINI TA‘MINLASHDA YASHIL IQTISODIYOTNING O‘RNI	250
Zaripova Mukaddas Djumayozovna, Normurodov Asliddin Alijon o‘g‘li. SURXONDARYO VILOYATINING IQTISODIY SALOHİYATINI BAHOLASHNING STATISTIK YONDASHUVI.....	252
Zokirova Manzura Ilhomovna. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA INKLYUZIV YONDASHUVNING O‘RNI VA AHAMIYATI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA).....	258
Жаббаров Камолиддин Йўлдошевич, ЦИКЛИК ТЕБРАНИШЛАРНИ ТАРТИБГА СОЛИШДА МОНЕТАР ДАСТАКЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ	259
Нурхонов Нуркомил. ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ МАҲСУЛОТЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	261
Рахмонова Дурдона Хасан кизи. ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ФАКТОР ПРИВЛЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В РЕГИОНЫ УЗБЕКИСТАНА	264
Rejapov Hayrillo Xikmatullayevich, Hani Ahmad M. Felemban. HUDUDLARNI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLIY BUDJETLAR DAROMADLARINING O‘RNI	267
Тешаев Хотамжон Ихтиёр угли, Нарзуллаева Гулчехра Салимовна. Принципы Устойчивого развития в Финансовой безопасности.....	270
Хомидов Хожиакбар Адхамович. ХУДУДЛАРДА ЛОГИСТИК ХИЗМАТЛАРНИ БОШҚАРИШНИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ЙўНАЛИШЛАРИ.....	273
Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich. O‘ZBEKISTON HUDUDLARI IJTIMOİY-IQTISODIY RIVOJLANISHIDAGI NOMUTANOSIBLIKLA VA ULARNI KAMAYTIRISH MEXANIZMLARI	276
Musurmonova Mahbuba Omonovna. HUDUDLAR IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA KORXONALAR FAOLIYATINI MODELLASHTIRISHNING O‘RNI	280
Nuriddinova Gulsanam Bahridin qizi, Narzullayeva Gulchehra Salimovna. HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA‘MINLASHDA O‘ZBEKISTON BANK SEKTORIDA YASHIL KREDITLASH SIYOSATI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI.	282
Ochilov Sherali Barotovich, Akramova Obida Qosimovna. MAMLAKAT IQTISODIYOTIDA BUXORO VILOYATI IQTISODIYOTINING TUTGAN O‘RNI VA ASOSIY RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	285
Qin Wenshuai. INTERNET USE AND HEALTH AMONG URBAN AND RURAL RESIDENTS IN CHINA: EVIDENCE FROM THE CHINA GENERAL SOCIAL SURVEY	288
Qudratov Azizjon Dehqonboyevich. IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANISHIDA OILAVIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISHNING XITOY TAJRIBASI.....	290
Radjabova Sarvinoz Alisherovna. FERMER XO‘JALIKLARINING IQTISODIY SAMARADORLIGI KO‘RSATKICHLARI TIZIMI.....	292
Raximov Olim Hamidovich, Narzullayeva Gulchexra Salimovna, Baxshilloev Javohir Zarafshon O‘g‘li. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDAGI MUAMMOLAR VA YECHIMLAR.....	295
Rejapov Saydulla Xikmatullayevich. HUDUDIY IQTISODIY O‘SISHNI RAG‘BATLANTIRISHDA MOLIYA-BANK TIZIMI ISLOHOTLARINING ROLI VA SAMARADORLIGI.....	299
Rustamov B.R. TEJAMKOR ISHLAB CHIQRISHNING ASOSIY TAMOYILLARI.	301

S.B. Boboqulov. HUQUQIY INSTITUTLAR VA TOVAR ALMASHINUV SAMARADORLIGI	304
Sharifova Malikabonu Shuhrat qizi, Narzullayeva Gulchehra Salimovna. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA “AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN KREDITLASH AMALIYOTINI TAKOMILLASHTIRISH”	306
Soxadaliyev A.M., Turg’unova M.Sh., Abdulboriyeva A.A. O’ZBEKISTONDA SANOAT TARMOG’INING RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING IQTISODIY SAMARADORLIGI	308
Nasimov Dilshodbek Hotam o’gli. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI VA ULARNI PLATFORMALI YECHIMLAR ORQALI BARTARAF ETISH MEXANIZMLARI	310
Teshayev Zafarbek Zokirovich. MINTAQA KORXONALARDA RENTABELLIGINI OSHIRISHDA XARAJATLARNI BOSHQARISHNING AHAMIYATI	313
Fuzaylov Sarvar Abdusamatovich. HUDUDLARDA YENGIL SANOAT RIVOJLANISHINI TA’MINLASHNING BARQAROR IQTISODIY OMILLARI	315
Nazarov Nazirjon Narzilloevich. HUDUDLARNING BARQAROR RIVOJLANISHINI REJALASHTIRISH STRATEGIYASI	318
Akhmedova Khumora Ibroxim qizi. PREVENTING CARBON FOOTPRINTS IN INTERNATIONAL CORPORATIONS	320
Xamrakulov Sindor Qahramonovich. O’ZBEKISTONNING QISHLOQ XO’JALIGI SOHALARIDA MAHSULOT YETISHTIRISHNING RIVOJLANISHIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR TAHLILI	326
Xattobov Ubaydullo Botirovich. RAQAMLI VALYUTALAR VA MOLIYA TARMOQLARI MUAMMOLARI	328

2-SHO’BA. O’ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....334

Xamroyev Xalim Rozikovich. BUXORO VA KONYA TURIZMI SALOHIIYATI TAQQOSLANMA TAHLILI	334
Yuldashev Kamol Sharifovich, O’ljayev Temurbek Azamat o’g’li. MEHMONXONA XIZMATLARI SIFATI VA UNING ASOSIY XUSUSIYATLARI	337
D.B. O’roqova, TURIZM SANOATIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR VA SMART TURIZM PLATFORMALARINING SAMARADORLIGI	339
Навруз-зода Зебинисо Бахтиёровна. ТУРИЗМ СОҶАСИНИ КЛАСТЕРЛИ РИВОЖЛАНИШНИНГ УСУЛЛАРИ	346
Nizamov Akmal Asliddinovich, Ne’matova Sanobar Shermat qizi. TURIZM SOHASIDA KADRLAR TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH VA XALQARO HAMKORLIKNI KENGAYTIRISH IMKONIYATLARI	348
G.F. Ruziyeva. HUNARMANDCHILIKNI RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA RIVOJLANTIRISHDA ELEKTRON SAVDO PLATFORMALARINING ROLI	350
Khamidova Mutabarxon Abdumalik qizi. PERSONAL MANAGEMENT IN TOURISM: STRATEGIES FOR ENHANCING HUMAN RESOURCE EFFECTIVENESS	352
Kurbanova Mohinur Xabib qizi, Tolibova Shaxrizoda Jumanazar qizi. TURIZMDA BREND IMIJINI SHAKLLANTIRISHDA ONLAYN MARKETINGNING O’RNI	355
Alimova Shaxnoza Oktyamovna, Hamroqulova Xosiyat Faxriddin qizi. BUXORO VILOYATIDA EKOTURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI VA IMKONIYATLARI	357
Kuymuratova Matlubaxon Abdimanabovna. O’ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI: NAMANGAN VILOYATI MISOLIDA	360
Amriyeva Shaxzoda Shuxratovna.. O’ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	362

Toshev Nurbek Janon o'g'li. TURIZM XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOIYILLARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH MODEL.....	363
Naimova Surayyo. AGROTURIZM BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ASOSI (BUXORO VILOYATI MISOLIDA AGROTURIZM).....	366
Altiyeva Sevara Usmonovna. O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	369
Davronov Istamxo'ja Olimovich, Buvaxonov Sayidxon Murtozxon o'g'li. RESTORANLARDA MAHALLIY MAHSULOTLARDAN FOYDALANISHNING FOYDASI.....	372
Yulduz Yakubova. SUSTAINABLE TOURISM, HERITAGE SITES BRANDING MANAGEMENT AND ITS EFFECT ON RESIDENTS' WELL-BEING	375
Axmatova Mohigul Ergash qizi. Vafoyeva Mahliyyo Jamshidovna. O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION TURISTIK XIZMATLARNING O'RNI.....	377
Davronov Istamxo'ja Olimovich, Aloqulov Alibek Akmal o'g'li. ROMITAN TUMANIDA AGROTURIZMNI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI.....	380
Toyirova Sarvinov Atoyevna. O'ZBEKISTONDA EKSTREMAL TURIZM SALOHIOYATI VA BU BORADA QO'SHIMCHA TURPAKETLAR ISHLAB CHIQISH YO'LLARI	382
Farmanov Erkin Alimovich, Mamatusmanova Shaxnoza Shavkat qizi. O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI (AVSTRIYA TAJRIBASINI QO'LLASH)	386
Файзиева Сайёра Кудратовна, Баротова Манзура Баходировна, Хакимов Лазизбек Азизбекович. ПРАВИЛА ПРИЕМА ГОСТЕЙ В РАЗЛИЧНЫХ СТРАНАХ МИРА: КРОСС-КУЛЬТУРНЫЙ АСПЕКТ ГОСТЕПРИИМСТВА	390
Xamroyev Xalim Rozikovich, Odilova Muattar. MUZEY TURIZMI O'ZBEKISTON TURIZMINI YANADA RIVOJLANTIRISHDA KATTA IMKONIYAT SIFATIDA	396
Yuldashev Kamol Sharifovich, Farxodova Rushana Farruxovna. O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	401
Xayrullayeva Nilufarbegim Nematillo qizi, Yaqubjonova Rayxona O'ktamjon qizi. EKOTURIZMNING TARIXI VA NAZARIY ASOSLARI: DESTINATSIYALARNING SHAKLLANISHI, GLOBAL PARADIGMALARNING RIVOJI VA BARQARORLIK TAMOIYILLARI.....	403
Fayzieva Sayyora Kudratovna, Kamolova Nafisabonu Azimjonovna. DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN UZBEKISTAN	408
Haydarova Dilora Ixtiyorovna, Malikova Fotima Shohimardon qizi. RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA TURISTIK OBYEKTlarda SMART-TICKETING, TASHRIFCHI ANALITIKASI VA GEOFENCING TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA TASHRIFLARNI BOSHQARISH MODEL.....	409
Toshev Akmal Salimovich, TUROPERATORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY HAMDA METODOLOGIK ASOSLARI	412
Maxmudova Nodira Uktamovna, Yusufiy Barakabonu Ozodzoda. O'ZBEKISTONDA MADANIY TURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLARI	418
Djumaev Abdurrahmon Qodir o'g'li, Xalimova Nigina Jafarbekovna. RAQAMLI MARKETING VOSITALARINING O'ZBEKISTONDA TURIZM RIVOJLANISHIGA TA'SIRI.....	421
M.E.Axmatova, R.R.Rasulova. TURKIYANING BARQAROR TURIZM TAJRIBASI VA UNI O'ZBEKISTON TURIZM SOHASI BILAN UYG'UNLASHTIRISH IMKONIYATLARI.....	423
Xamroyev Xalim Rozikovich, Muxammadova Rayxonabonu Elmurod qizi. XALQARO MEHMONXONA BRENDLARI: HUDUDLARDA BARQAROR IQTISODIY O'SISHNING YANGI DRAYVERI SIFATIDA	426
Yuldashev Kamol Sharifovich, Sayidova Gulasal Samad qizi. MEHMONXONA BIZNESIDA RAQOBATBARDOSHLIK TUSHUNCHASI	429

Boypo'latova Lola Jonibek qizi. XALQARO TURIZM: DUNYO XO'JALIGIDA O'RNI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	431
Baxshilloeva Dilnoza, INNOVATSION TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH ASOSIDA MEHMONXONA XIZMATLARINING SIFATINI OSHIRISH YO'NALISHLARI.....	434
Baxtiyeva Nilufar. BUXORO ZIYORAT TURIZMI: YANGI DAVR MA'NAVIY VA IQTISODIY STRATEGIYASI.....	438
Haydarova Dilara Ixtiyorovna, Mavlonova Ruxangiz Mirfayz qizi. TOG' VA CHO'L HUDUDLARIDA PIYODA SAYR (TREKKING) JARAYONINI TASHKIL ETISH VA XAVFSIZLIK QOIDALARINI TAKOMILLASHTIRISH.....	441
Farmanov Erkin Alimovich, Muzaffarova Dilnoza To'xtasin qizi, O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZM RIVOJLANISHIDA TRANSPORT INFRATUZILMASI VA XIZMATLARINING ROLI: MUAMMOLAR VA ISTIQBOLLAR.....	443
Axmatova Moxigul Ergash qizi, Yusupova Dilnoza Ixtiyer qizi. KO'NGILOCHAR TURIZM TURLARI VA SHAKLLARI.....	448
Husenova Madina Farxodovna. BARQAROR TURIZMDA INNOVATSION YO'NALISH — KVEST TURIZMI	450
Ismoilova Firuza Ulug'bek qizi. HUDUDDA TIBBIYOT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ORQALI HUDUDIY IQTISODIYOTNING BARQAROR O'SISHINI TA'MINLASH: QABUL QILUVCHI MAMLAKAT UCHUN AFZALLIKLAR.....	453
Orziev Kuvonchbek, Shafoat Kadirova Khabibulloevna. UTILIZING ADVANCED STRATEGIC MANAGEMENT FRAMEWORKS FOR THE RESILIENT AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM IN BUKHARA.....	456
Kamolov Xudoyor Zoyirovich. XALQARO STANDARTLAR ASOSIDA TURIZM SOHASINING STATISTIK HISOBINI YURITISHNI TAKOMILLASHTIRISH.....	459
Kurbanova Mohinur Xabib qizi, Ikromova Shaxinabonu Ilg'or qizi. BUXORO VILOYATIDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	461
Maxmudova Nodira Uktamovna, Olimova Marjona Obidovna. O'ZBEKISTONDA BARQAROR TURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA VIRTUAL TURLARDAN FOYDALANISH	464
Nuriddinova Niginabegim Fazliddin qizi. BUXORO VILOYATIDA ICHKI TURIZMNI RIVOJLANTIRISH: PILOT LOYIHA MISOLI.....	465
Toshev Nurbek Janon o'g'li. TURIZM XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOIYILLARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI TAKOMILLASHTIRISH MODEL.....	469
Turobova Nilufar Avazovna. O'ZBEKISTONDA MEHMONXONA XIZMATLARINI BARQAROR TURIZM TAMOIYILLARI ASOSIDA RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI	472
Жабборовна Жасмина Умурбековна. DIGITAL HERITAGE BUKHARA — ЦИФРОВОЕ СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ.....	474
Xalim-Zade Aziza Shuxratovna. BUXORIY IZIDAN MARSHRUTI ASOSIDA BUXORO VA SAMARQAND VILOYATLARIDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISH ISTIQBOLLARI.....	478
Xayrullayev Raxmonjon. KIBERSPORT TUSHUNCHASI VA UNING GLOBAL MIQYOSDA RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	482
Raxmonova Nilufar Yorqinovna, Sodiqova Salomat Odil qizi. BARQAROR TURIZMNING RIVOJIGA TA'SIR QILUVCHI OMILLAR TAHLILI.....	487
Alimova Shaxnoza Oktyamovna, Ruziboyeva Sarvinoz Kaxraman qizi, BUXORO VILOYATIDA BARQAROR AGROTURIZMNI RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY TAJRIBA VA UNING QO'LLANISH IMKONIYATLARI.....	489
Saydumarova Dilshoda. PROSPECTS FOR THE DEVELOPMENT OF ENGLISH-LANGUAGE TOURISM: INNOVATIVE APPROACHES AND INTERNATIONAL PRACTICES.....	492
Panjiyev Abdullo Ixtiyor o'g'li. O'ZBEKISTONDA TARIXIY VA ZIYORAT TURIZMI UCHUN MAVJUD IMKONIYATLAR VA SOHADAGI MUAMMOLAR.....	494

3-SHO‘BA. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH 498

Toxirov Javlon Raximovich, SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATISHDA KORXONALARNING RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA RAQAMLI MARKETING IMKONIYATLARI	498
Zaripov Botir Komilovich, HUDUDLARDA KAMBAG‘ALLIKNI QISQARTIRISHNING KONSEPTUAL VA METODOLOGIK ASOSLARI.....	500
Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna. HUDUDIY BARQAROR RIVOJLANISHDA KICHIK BIZNES RAQOBATBARDOSHLIGINI SUN‘IY INTELLEKT YORDAMIDA OSHIRISH	502
Ходжаева Д.Х. ЭВОЛЮЦИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОЙ МЫСЛИ: ОТ КЛАССИЧЕСКИХ ШКОЛ ДО ЦИФРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА	504
Jo‘rayeva Zilola Turobovna, Muhamedjanova Jasmin. BANKLAR FAOLIYATINI SAMARALI BOSHQARISHDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ROLI	507
Kabilova Nigina Shuxratovna, BUXORO VILOYATINING TARKIBIY HUDUDLARIDA SAVDO XIZMATLARINI KO‘RSATISH TAHLILI	509
Shavkatova Shirin Shokirovna, Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna. EMOTSIONAL MARKETING: BRENDLAR YURAKNI QANDAY “SOTIB OLADI”?	511
Zayavitdinova Nafisa Muxammadovna. RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT MEKANIZMLARIDAN FOYDALANISH	513
Болтаева М.Ш. , Музаффарова Ш.Я. СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ОРГАНИЗАЦИИ МАРКЕТИНГОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВУЗАХ	515
Jo‘rayev Sheramat Isroilovich, MINTAQADA MOLIVAVIY XIZMATLAR KO‘RSATISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI.....	518
Hamidov Rushan Erkinovich, Eshimov Jamshid. XODIMLARNI BOSHQARISHDA KOMPANIYA IJTIMOIIY MAS‘ULIYATINING AHAMIYATI.....	520
Ashurova Muborak Xayrulloevna, Radjabova Shaxina Jo‘rabekovna. SHARQ MADANIYATI ASOSIDA SHAKLLANGAN BIZNESNI BOSHQARISH AMALIYOTI BO‘YICHA TADQIQOT	522
Habibullo Ziyavitdinov. MARKETING METHODS FOR IMPROVING THE QUALITY OF RESTAURANT SERVICES	524
Rajabova Mohichehra Abduxolliqovna, Temirov Akbar Tulkin o‘g‘li. OLIY TA‘LIM TASHKILOTLARI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING USULLARIDAN FOYDALANISH.....	527
Rakhmonov Mirshod Naimovich. THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF ISLAMIC BANKING SYSTEM	530
Rajabov Qurbon Sulaymonovich, TRANSPORT XIZMATLARI RAQOBATBARDOSHLIGI MAZMUNI VA TAMOIYILLARI.....	532
Khasanov Fazliddin. MECHANISMS FOR ENSURING AND MANAGING COMPETITIVENESS IN ENTERPRISES	534
Karimov Umid Qahramon o‘g‘li. DAVLAT-XUSUSIY SHERIKLIK ASOSIDA XIZMAT KO‘RSATISH SOHASINI RIVOJLANTIRISHNING ILG‘OR XORIJIY TAJRIBALARI	535
Akmalova Afsona Akmalova, Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna. SOKIN MARKETING (SILENT MARKETING) KONSEPSIYASI ORQALI BARQAROR BREND QADRIYATLARINI SHAKLLANTIRISH	538
Ostonov Mirfayz Ravshan o‘g‘li. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISH OMILI SIFATIDA YOSHLAR TADBIRKORLIGINI DAVLAT VA XUSUSIY SEKTOR HAMKORLIGIDA QO‘LLAB-QUVVATLASH	540
Nizamov Akmal Aslitdinovich. MINTAQADA INNOVASION RIVOJLANISHINI KADRLAR BILAN TA‘MINLASHNI STRATEGIK BOSHQARISH.....	542
Adashev Azimjon O‘rinboyevich. KADRLAR TAYYORLASH SIYOSATI VA UNI ISHLAB CHIQISH YO‘NALISHLARI	544

Abdiyev Otabek Botiraliyevich. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT TIZIMLARINI TAKOMILLASHTIRISHDA SUN'IIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING ROLI	546
Abdullayeva Hilola Nutfilloyevna, Raxmonqulova Sarvinoz Asrorovna. INNOVASION MENEJMENT VA SUN'IIY INTELLEKTGA ASOSLANGAN BOSHQARUV TIZIMLARINING BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHGA TA'SIRI, GLOBAL TENDENSIYALAR VA MILLIY AMALIYOT TAHLILI.....	548
Boltayev Jasurbek G'ulomovich. O'ZBEKISTON HUDUDLARINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA XORIJIY MARKETING MODELLARIGA ASOSLANGAN INNOVATSION GIBRID YONDASHUV	554
Shirin Bo'stonova Sharof qizi. INNOVATSION RIVOJLANISHDA INSON KAPITALI, TA'LIM VA TARBIYA MASALALARI.....	558
Gulomjon Kosimjonov, Ikromjon Qosimjonov. CROSS-CULTURAL DIFFERENCES IN FINANCIAL STRESS PERCEPTION: THE INFLUENCE OF INDIVIDUALISM AND COLLECTIVISM ON HELP-SEEKING AND SUBJECTIVE STRESS.....	559
Hasanov Shahriyor Baxtiyorovich. SAVDO XIZMATLARINI KO'RSATUVCHI KORXONALARNI RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISHDA MARKETING STRATEGIYALARIDAN FOYDALANISH YO'LLARI	564
Jamilov Abdujabbor Bafo O'g'li. TASHKILOTDA MULOQOT ODOBI VA UNING SAMARADORLIGINI BAHOLASH	566
Jumayeva Zamira Bo'stonovna. BUXORO VILOYATIDA MEVA-SABZAVOT MAHSULOTLARI EKSPORT SALOHİYATINI OSHIRISHDA MARKETING MEXANIZMLARINING BARQAROR RIVOJLANISHDAGI O'RNI	568
Karimova Marjona Zafar qizi. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH.....	570
Axmedov Muzaffar Shokirjonovich. KORXONALARDA INSON RESURLARINI BOSHQARISHNING MOTIVATSION TIZIMINI "KAIZEN" MODELİ ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH.....	572
Axmedov Muzaffar Shokirjonovich. LOGISTIKA JARAYONLARINI BOSHQARISHDA MENEJMENT USLUBLARINI AHAMIYATI.....	574
Sadilloyeva Saxinabonu Sanjar qizi, Navruz-zoda Layli Baxtiyorovna. METAVERSE MARKETING: INNOVATSION YONDASHUVLAR ORQALI BARQAROR IQTISODIY O'SISHNI TA'MINLASH.....	577
Usmonova Mahzuna. BARQAROR IQTISODIY RIVOJLANISHDA ZAMONAVIY MARKETING VA MENEJMENT IMKONIYATLARIDAN FOYDALANISH	578
Uzakov Utkir Abdusattarovich, Musakulova Sitara Foziljonovna. KATTA MA'LUMOTLAR (BIG DATA) VA SUN'IIY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING BOSHQARUV QARORLARINI QABUL QILISHDAGI AHAMIYATI.....	581
Акрамова Насибабону Абдурахмоновна. ИННОВАЦИОННЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОСТИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СЕКТОРА	584
Ғаниев Санжар. ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА БОШҚАРИШ МУАММОЛАРИ.....	586
Axtamova Malika. XODIMLAR BAHOLASHDA KEY PERFORMANCE INDICATOR(KPI) LARNI TANLASH MEZONLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI	589

4-SHO'BA. HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MOLIYA-BANK TIZIMINING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI.....593

Sunnatov Yusuf Usmonovich. KORXONALARGA KREDIT AJRATISHDA BANK QARORLARINI TAHLIL QILISH VA OPTIMAL TANLOVNI REJALASHTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI	593

Homidov Sohilmalik Olimovich. IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA MOLIYAVIY XATARLARNI BOSHQARISH STRATEGIYALARI.....	595
Исомов Б.С. ВОПРОСЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИНВЕСТИЦИЙ.....	597
Кулиев Н.Х. ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ОСВОЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕГИОНА В КОНТЕКСТЕ КЛАСТЕРИЗАЦИИ ТУРИСТСКОЙ СФЕРЫ.....	600
Urakova Maxsad Hakimovna, Jamilova Ezoza Vaxobjonovna, HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA AMALIY BUXGALTERIYANING USTUVOR RIVOJLANISH YO'NALISHLARI.....	603
Арипова Махлиё Салахиддиновна. ИСЛАМСКИЙ БАНКИНГ: ИСТОРИЯ ПРОИСХОЖДЕНИЯ, ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	604
Jiyanov Laziz Najimovich. IQTISODIY BARQARORLIK YO'LIDA: O'ZBEKISTONDA INVESTITSIYALARNI JALB QILISHNING MUAMMOLARI VA YECHIMI.....	606
Murodova Dilfuza Jalolovna. IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA SANOAT KORXONALARIDA MEHNATNI TASHKIL QILISH VA BUGUNGI KUNDAGI O'ZGARISHLARNING PIROVARD NATIJASI.....	609
Anvarova Zarrina Saidovna. RESPUBLIKAMIZDA SUG'URTA BOZORINI RAQAMLASHTIRISH VA DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISHNING XORIJ TAJRIBASI.....	611
Qurbonov Aziz Ulug'bekovich. ISLOMIY MOLIYAVIY XIZMATLAR O'ZBEKISTON IQTISODIY BARQARORLIGINING ASOSIY OMILI	613
M.H.Sharipov. HUDUDLARDA IQTISODIYOTNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING USTUVOR YO'NALISHLAR TAHLILI	618
Shokirov Sardor Inotdullo o'g'li. BANKLARNING RAQAMLI XIZMATLARI TURLARI VA ULARNING OMMABOPLIGINI OSHIRISH MASALALARI	620
Rajabova Maftuna Shuhrat qizi, Rajabova Muhabbat Shuhratovna. Tijorat banklarining hududlarda investitsion faollikni oshirishdagi roli.....	621
Malikova Shoiray Baxtiyorovna. HUDUDIY IQTISODIY BARQARORLIKNI TA'MINLASHDA TRANSPORT SOHASIGA INVESTITSIYALARNING AHAMIYATI	624
Avliyokulov Anvar Ibraximovich. TIJORAT BANKLARI MARKETING TADQIQOTI VOSITALARI TAHLILI.....	626
Jamilova Ezoza Vaxobjonovna. HUDUDIY IQTISODIYOTDA MOLIYAVIY RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH MEXANIZMLARI	628
Jiyanov Laziz Najimovich, Shodiyeva Mohigul Azamatovna. HUDUDLAR IQTISODIYOTINI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOY VA IQTISODIY ASOSLARI	629
Ubaytova Mohitobon Jo'ra qizi. MILLIY VA XALQARO STANDARTLARGA MUVOFIQ MOLIYAVIY HISOBOTLARNI SHAKLLANTIRISH METODIKASI VA UNING TAHLILIY IMKONIYATLARI	631
Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o'g'li. MINTAQAVIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA KICHIK BIZNES BYUDJETLASHTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO'LLARI ..	632
Ashurov Jaloliddin Eshpulatovich. RIVOJLANAYOTGAN MAMLAKATLAR TIZIMLI AHAMIYATGA MOLIK BANKLARNI ANIQLASH VA TARTIBGA SOLISH AMALIYOTI TAHLILI.....	635
Шеров А. ЎЗБЕКИСТОНДА РАҚАМЛИ БАНК ХИЗМАТЛАРИ ОРҚАЛИ МОЛИЯВИЙ БАРҚАРОРЛИКНИ ТАОМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ	640

5-SHO'BA. HUDUDLAR BARQARORLIGINI TA'MINLASHDA SIRKULYAR IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI.....642

М.А.Орипов. ВОЗОБНОВЛЯЕМЫЕ РЕСУРСЫ ОДНИМ ИЗ ГЛАВНЫХ ФАКТОРОВ РОСТА ЗЕЛЁНОЙ ЭНЕРГЕТИКИ И УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ.....	642
Turobova Hulkar Rustamovna, Zayniyev Diyor. QISHLOQ XO'JALIGIDA SIRKULYAR QIYMAT ZANJIRINI AMALGA OSHIRISH MEXANIZMLARI	644

Ro'ziyev Sobirjon Samatovich. BUXORO VILOYATIDA BIOLOGIK XILMA-XILLIKNI ASRASH: IQTISODIY TAHLIL VA USTUVOR YO'NALISHLAR.....	647
M.A.Oripov, M.R.Azimova. THE ROLE OF UNIVERSITIES IN PROMOTING THE GREEN ECONOMY THROUGH EDUCATION AND SCIENCE (CASE STUDY OF BUKHARA STATE UNIVERSITY)	653
Toxirova Shaxrizoda Juma qizi. O'ZBEKISTON AGRAR SEKTORIDA "AQLLI" TEXNOLOGIYALAR JORIY ETILISHI HOLATI	658
Ahmedov Azimjon Olimjon o'g'li. HUDUDLAR KESIMIDA AGROCHIQINDILARNI QAYTA ISHLASH KLASSTERLARINI YARATISH VA YANGI ISH O'RINLARI SHAKLLANTIRISH	662
Azimova Maxfuza Rashidovna. YASHIL INFRATUZILMANI SHAKLLANISHI VA RIVOJLANISHINING ILMIY ASOSLAR EVOLYUTSIYASI.....	664
M.Mo'minova. SIRKULYAR IQTISODIYOT: EKOLOGIK VA IQTISODIY BARQARORLIK YO'LI.....	668
Qudratov Azizjon Dehqonboyevich, QISHLOQ XO'JALIGIDA SOVITKICHLAR QUVVATINI OSHIRISH KAMBAG'ALLIKNI QISQARTIRISH OMILI SIFATIDA	670
Turobova Hulkar Rustamovna. YASHIL TA'LIMNING INTERAKTIV O'QITISH USULLARI	672
Turobova Hulkar Rustamovna, Eshbekov Murodjon Uktamovich. AGROCHIQINDILAR ASOSIDA TIKLANADIGAN QADOQLASH MATERIALLARI ISHLAB CHIQRISH – PLASTIK O'RNINI BOSUVCHI EKOTOVARLAR	673
Zayniyev Diyorbek Zokir o'g'li. YASHIL IQTISODIYOT, SIRKULYAR JARAYONLAR VA BARQAROR RIVOJLANISH O'ZARO BOG'LIQLIGI.....	676
Kadirova Maraljan Matyakubovna, Fayzulloyev Quvonchbek Salohiddin o'g'li. HUDUDLARNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA QAYTA TIKLANADIGAN ENERGIYA MANBALARINING O'RNI	678
Nazirova Zulfina. DIRECTIONS FOR CREATING CIRCULAR PRODUCTS AND SERVICES IN SUSTAINABLE AGRICULTURE.....	680
Nuritdinov Ramziddin. SIRKULYAR IQTISODIYOTNING O'ZIGA XOS TAMOYILLARI....	686